

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

KÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.



1886. ÉVI FOLYAM.

(XX. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1886.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.



51593

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló czikkek.

	<i>Lap.</i>
Dr. ACSÁDY IGNÁCZ.	
A magyar társadalom 1680. körül	10
BEÓTHY ZSOLT.	
Bosnyai és a Horologium Turcicum	801
BERKESZI ISTVÁN.	
Gr. Zrinyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663-ban.	253
BUNYITAY VINCZE.	
A menyői keresztút és a renassaince Szilágymegyében	886
CSONTOSI JÁNOS.	
II. Endre és Gertrud arcképei egy XIII. sz. stuttgarti codexben	54
DEÁK FARKAS.	
Rajzok a kolozsvári ötvös czéh életéből	563
DEMKÓ KÁLMÁN.	
A magyar-cseh confederatio és a besztercebányai ország- gyűlés 1620. I.—III. közl.	105. 109. 291
DUDÁS GYULA.	
Szerémi György élete	242
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
A történelmi congressus utóhangja.	896
HARMOS GÁBOR.	
Adatok Budavár visszavételéhez Nógrád megyéből	157
HORVÁT ÁRPÁD.	
A budapesti diplomatikai tanszék, a seminariumi oktatás és a felállítandó történelmi intézet.	747
HUNFALVY PÁL.	
Krajovának eredete	387
Az oláh káté	475
IVÁNYI ISTVÁN.	
Bánca vagy Baunca, egy bács megyei régi helység.	908

KANYARÓ FERENCZ.

Elfeledett magyar király	611
Zrinyi, a költő, két levele	612

KOMÁROMY ANDRÁS.

Köpcsényi gróf Listhi László	32
--	----

LOVCSÁNYI GYULA.

Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez. I—VI. közl.	330. 425. 501. 590. 692. 788
---	------------------------------

NÉMETHY LAJOS.

Budavár 1686-ban történt visszafoglalásának évfordulója az első ötven évben	58
Kik voltak első Budavárban az 1686-iki bevétel alkalmával? . . .	579

Br. ORBÁN BALÁZS.

Tövis és környéke	309
-----------------------------	-----

ÓVÁRY LIPÓT.

Báró Nyáry Albert emlékezete	490
--	-----

SZALAY JÓZSEF. (†)

Elfeledett magyar király (IV. Ferdinánd)	161
--	-----

SZÁDECEZKY LAJOS.

Haller Gábor történetéhez (1633.)	523
Báthory István és egy magyarországi összeesküvés (Báthory István halála 306-adik évfordulója alkalmából)	851

SZILÁGYI SÁNDOR.

Rákóczy Zsigmond és Kemény János	720
--	-----

THALY KÁLMÁN.

Hagyományos ősmagyar emlékek régi nagy családaink kincstáraiban Kurucz katonai érdemjel	1 345
Még egyszer a kurucz hadi érdemjéről	544
Attila paizsa	441
»Buda ostromához.« Reflexiók Knauz Nándor könyvére	716
Viszonzválasz Knauz Nándornak	83?
Könyvtári és képzőművészeti adalékok a XVII. századból	912

VÁROSSY GYULA.

Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai .	867
---	-----

VÁSÁRHELYI GÉZA.

Adalék Budavár bevétele történetéhez	346
--	-----

WEBER SAMU.

A lublói vár	122
------------------------	-----

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646-ban I.	400
---	-----

II. Könyvismertetések és bírálatok.

ACSÁDY IGNÁCZ.

Salamon: Magyarország a török hódítás korában	820
---	-----

BOROVSZKY SAMU.

Thierry : Elbeszélések a római történetből az V. sz.; Alarik, a birodalom haldoklása	266
---	-----

DEMKÓ KÁLMÁN.

Mikulik József : Magyar kisvárosi élet 1526—1715.	169
Acsády : Magyarország Budavár visszafoglalása korában	625

d.

Petz G. : A magyar hunmonda	78
---------------------------------------	----

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Toepke : Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662	532
Kovács Gábor : A miskolczi ev. ref. főgymnasium története	914

K. S.

Vaszary : Adatok az 1830-ik évi országgyűlés történetéhez	444
Suttner : »Die Garelli« Ein Beitrag zur Culturgeschichte des XVII. und XVIII. Jh.	448

L. B.

Franciaország és a bécsi udvar	229
--	-----

MANGOLD LAJOS.

Alfons Huber : Geschichte Oesterreich. II. k.	73
Kagelmacher : Filippo Maria Visconti und König Sigismund	449
Rudolf Bergner : In der Marmaros	450

MÁRKI SÁNDOR.

Gyárfás István : A jász-kunok története IV. k.	260
--	-----

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

Nyílt levél a szerkesztőhöz a Magyar történeti kútők IV. k. ügyében	450
---	-----

MIKA SÁNDOR.

Mommsen római történetének legújabb kötete	355
--	-----

MIKULIK JÓZSEF. (†)

Fejérpataky László : Magyarországi városok régi számadáskönyvei	163
---	-----

ORTVAY TIVADAR.

Szentkláray : A dunai hajóhadak története	349
Wosinsky Mór : Leletek a lengyeli őskori telepről	529

PAULER GYULA.

Pič J. L. : Die Rumenisch-ungarische Streitfrage	269
Lorenz Ottokar : Deutschlands Geschichtsquellen in Mittelalter	271
Schober : Quellenbuch zur Geschichte der oest. ung. Monarchie	629

PÓR ANTAL.

Bunyitay Vince : A váradi káptalan legrégibb statutumai	723
---	-----

r. a.

Thaly K. : A székesi gr. Bercsényi család 1525—1834.	66
--	----

SZILÁGYI SÁNDOR.

Gindely : Waldstein während seines ersten Generalats 1625—1630.	632
---	-----

TÉGLÁS GÁBOR.

Beck : A vas története 1500-ig. Die Geschichte des Eisens	614
---	-----

VÁCZY JÁNOS.

Koltai V.: Czuczor Gergely élete és munkái	75
Csaplár : Révay Miklós élete	537
Irodalomtörténeti emlékek. Két magyarországi egyházi író a XV. sz. — Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus	725
Régi magyar költők tára XVI. sz. költők művei, közli Szilády Áron	812

VÁROSSY GYULA.

Dedek Crescens : A magyarországi főpapnevezések történetének vázlata 1000—1526.	173
--	-----

WERTHEIMER EDE.

Brogie herczeg emlékiratai	919
--------------------------------------	-----

ys.

Iványi : Szabadka sz. kir. város története	728
--	-----

III. Tárcza.

A M. Történelmi Társulat közgyűlése 81, 181, 273, 369, 456, 638, 730, 821	
A M. Tud. Akadémia kiadványai	88
Vidéki társulatok.	91, 183, 639, 732
Irodalmi szemle	92, 192, 274, 382, 464, 545, 648, 734, 833, 925
Polyóiratok szemléje	95, 200, 282, 376, 459, 553, 652, 739, 838, 932
Külföldi történeti repertorium	194, 373, 556, 842, 934
Történeti repertorium a hírlapokból 98, 203, 285, 380, 463, 556, 654, 844, 935	
Irodalmi és vegyes közlések	100, 204, 384, 469, 558, 656, 741, 847, 936
Történelmi könyvtár	103, 208, 386, 474, 562, 658, 745, 939
Báró Nyáry Albert necrologja	86
Nyílt kérelem Kazinczy Ferencz és Horvát István levelezése érdekében	89
A Bercsényiek politikai pártállása. <i>Thaly</i> Kálmántól	186
Mikulik József necrologja	189
Irodalomtörténeti monographiák. <i>V. J.</i>	278
Egy soproni emlék. <i>Zichy</i> Antaltól	369
Történeti értekezések iskolai programokban	456
Ranke és Waitz necrologja	558
A Magyar Helicon újabb füzetei <i>V. J.</i>	549, 650, 837
A történelmi kiállításról <i>ys.</i>	643
Válasz <i>Thaly</i> Kálmán reflexioira, <i>Kuusz</i> Nándor	827
Ipolyi Arnold necrologja	921

IV. A budavári 200-ados emlékünnap (sept. 1.)

Elnöki megnyitó, Ráth Károly főpolgármester által	659
Báró Kemény Gábor társulati másodelnök ünnepi beszéde	666
Emlékbeszéd gróf Szécheny Antaltól	672
Ipolyi Arnold bemutatató levele Buonvisi pápai nuntius jelentéseiről (Mon. Vaticana III. k.)	687
Az emlékünnap leírása <i>Sz. L.</i>	688

HAGYOMÁNYOS ÖSMAGYAR EMLÉKEK

RÉGI NAGY CSALÁDAINK KINCSTÁRAIBAN.

Tömérdék nagybecsű középkori műépítmény és műkincs pusztúlt el európaszerte a XVI. s méginkább a XVII-ik század hosszú harcaiban. Ezek nemcsak háborúk, hanem egyszersmind irgalmatlan dúlások, égetések, pusztítások valának, — barbár-módra, öntudatosan, szántszándékkal, a fővezérek parancsszavára elkövetve, avagy ezek által szemethúnyva elkövetni engedve, a vad soldatesca kedvtöltésére, zsákmányszomja kielégítésére. S e tekintetben egyik nemzet sem vethet a másiknak szemére semmit. Ismeretes például, mivé tették a viruló nagy Németországot a harminczéves háború alatt a friedlandi herczegnek Batu khán tatár hordáival bátran versenyezhető Landsknecht-hadai, s ezek rettentő példamutatásai után a svéd és velök szövetséges német liga seregei.

Mondhatnák azonban, hogy a németek azon időben még nem kissé nyersekek voltak, kivált az évtizedekig húzódott ember-telen hadjáratok közben elvadúlt katonarend. Jó; hát nézzük a francziákat, a kétségtelenül műveltebbeket, finomabbakat; nézzük a tudomány- és irodalom pártoló nagy király, XIV. Lajos hadseregeit. Mily hajmaresztó, irgalmatlan dolgokat vittek végbe ezek, és pedig bevallott, pusztítási célzattal, még majdnem félszázad múlva utána Wallenstein háborúinak, az áldott rajnai Pfalzban, Németország legvirágzóbb tartományában, — az 1689-iki év annalesei vér- és lángbetűkkel hirdetik. És hirdetik az általok akkor kegyetlen barbarizmussal feldúlt, lerontott műemlékek, paloták iszalaglepte romjai még ma is, két század elmúltán. Mikor az iszonyú jelszó: »brûler« kiadatott, — a szerencsétlen

tartományban sűrűen emelkedének föl a láng- és füstoszlopok; a rettenetes *Mélac* tábornok kíméletet, kegyeletet nem ismert. Fel-törette, kiraboltatta a díszes, ódon speyeri dom császár-kriptáját, löport rakatott ezen és a wormszi bazilika falaiba, s úgy robban-tatta, égettette föl. S nem elégedett meg, hogy a kihalt Pfalzgra-fok heidelbergi várarak kapuit, bástyáit löporral szétvettette: magának a műépítészeti remeknek mondható gyönyörű palotának is — a német birodalom legjelentékenyebb világi épületének, — lángok prédájává kelle válnia.

Ha már a legműveltebb nemzetek hadseregei azon században *így* viselének háborút: kiktől láthatott volna emberiesebb példát, kiktől tanulhatott volna szelidebb erkölcsöket, jámborabb hadvi-selést a *szegény magyar*, kinek hazáját Mohács óta török, tatár, német, spanyol, vallon, kurtány, kurucz, labancz, rácz, sőt egypár-szor (1657 és 1683—84.) lengyel is dúlta? A császári hadvezé-rektől: egy Bastától, Buquoistól, Dampierre-től, Montecucco-litól, Spankau, Spork, Cobb, Carafától, Heisertől — ugyan nem! Még egy Lotharingi Károly, egy Vandemont herczeg hadai is rettenetes öldökléseket, rablásokat, pusztításokat követtek el, a véres század alkonyán. Az erkölcsök, — a nemzedékek életén át tartó vandál dúlások, kegyetlenkedések következtében — szélté-re eldurvultak, elvadultak; a kegyelet, sőt gyöngédség érzése merő-ben kiveszni látszott az emberek szívéből. Természetes, hogy ezzel együtt elenyészett, kiveszett majdnem teljesen a *műérzék*, az *ösinek*, a *réginek* tisztelete is. Általános divat volt a rombolás.

Ily viszonyok közt még azon kell csodálkoznunk, hogy két századon át úgy szólván folytonos harcz színteréül szolgált szeren-csétlen hazánk területén általában fennmaradt, fennmaradhatott valami régi műemlék! Valójában, eléggé ki nem fejezhető elisme-réssel tartozik a tudomány ama kevés lelkeseknek, pusztító száza-duk ádáz szellemén fölülemelkedett ama derék ösöknek, a kiknek szelidebb, művelt, kegyeletes lelkéből, azon mindent dúló és dúlni kívánó időkben is ki nem halt az érdeklődés az örökszép műal-kotások, és a tisztelet a régiségek, az ősi hagyományok iránt.

Történelmünk mutathat fel ily jelesek, noha csekély szá-mal. Ilyen vala például a lánglelkű költő *gr. Zrínyi Miklós*, kinek esáktornyai várpalotája, — őt meglátogatott külföldi tudósok

magasztaló följegyzései szerint — gazdag régiség- és fegyvergyűjteménnyel bírt. *Bethlen Gáborról, I. Rákóczi Györgyről és Apaffy Mihályról* szintén tudjuk, hogy a régi — görög és római — érme-
ket kedvvel gyűjtötték, s a két első, Mátyás király híres könyvtára
romjainak megmentése, visszaszerzése érdekében is tőn a török
portánál, budai pasáknál, — fájdalom, célhoz nem vezetett —
kísérleteket.

Nagyúri családaink levéltárai XVI, de kivált XVII-ik szá-
zadi művelődéstörténeti adatokat tartalmazó levelezésekben, in-
gósági lajstromokban és efféle följegyzésekben, mint a legutóbbi
pár évtized búvárlatai kiderítették, rendkívül gazdagok. Azonban
mind e bőszavú levelezésekben és tüzetesebb tüzetesebb lajstro-
mokban, az emlegetett, elősorolt drága ékszerek, arany-ezüst-
művek, fegyverek és egyéb műtárgyak *történelmi értékét, hagyomá-
nyos provenienciáját*, vagy pedig *művészi becsét* illető vonatkozás-
sok vajmi ritkán fordulnak elő. E magasabb szempontok iránt
ama zord idő kben a fogékonyság, az érzék, úgy látszik, általában
eltompult, az érdeklődés, kegyelet kialudt.

Annál nagyobb figyelmére kell tehát méltatnia a történet-
búvárnak az e nembeli örvendetes kivételeket, melyek, — bár
gyéren, — de itt-ott mégis fölvetődnek, s melyekből a *műtörténész*,
a *régiségkedvelő* is meríthet, saját szakmáját érdeklőleg.

A fentebbiekben röviden kifejtett nézpontok vezéreltek enge-
met az »Archaeologiai Értesítő« régibb évfolyamaiban megjelent
műtörténeti közleményeim, úgy nemkülönben ez alábbiak megírá-
sára, a midőn különösen három nevezetes ősmagyar történelmi —
illetőleg hagyományos — régi műtárgy egykori fönlétének em-
lékét akarom bemutatni.

*

Mikor az annyiszor megénekelt »*Murányi Vénus*«, gr.
Széchy Mária, ifjabb gr. Bethlen Istvánhoz — a nagy Bethlen
Gábor fejedelem unokaöccséhez — 1627-ben nőül adatott: akkor
a pompás és népes nászmenetnek a fiatal, előkelő menyasszony
gazdag hozományát, ingó értékeit szállító társzekerein nem egy
ritka becsű történelmi ereklýt is szállítottak a murányi családi
kincstárból Erdélybe.

A házasság gyermektelen volt, s a férj igen korán elhalván, Széchy Mária a Bethlen-családdal úgy később második — elvált — férjével Rozsályi Kún Istvánnal is pörbe keveredett. Ugyanis törvény útján követelt tőlük vissza, női hozományához tartozott, de általuk különféle ok vagy ürügy alatt visszatartott némely, értékéért, műbecséért, avagy *régiségéért, történelmi, hagyományos vonatkozásáért* hecses műdarabot. Egy 1643-ban kelt ily perírat Közép-Szóluk (ma Szilágy) megye levéltárában maradt fenn. E hiteles íratban a murányi úrnő által visszaszolgáltatni igényelt családi műkincsek és ereklyék sorában említettik egyebek közt két paizs, az egyik vörös-bársounynyal bélelt, s kívülről ezüsttel borított, tatár — kerek — tárcsa; a másik egy *»igen-igen régi paizs még Attiláé, első magyar királyé volt valaha, a mint hiszik«* (*»Duo scuta militaria, unum scilicet Tartaricum, in interiori rubra purpura, in exteriori autem partibus argento tocato cooperatum; aliud autem vetustissimum, quod adhuc Attilae, primi regis Hungarici fuisse creditur.«*¹⁾

Tehát csak *»fuisse creditur«*, mondja szerényen a perírat tárgyjegyzék; de azt határozottan állítja, hogy a scutum *»vetustissimum«*, — s nyilván ezért és a hozzá fűződő kegyeletes nemzeti hagyományért, nem pedig hecsértékeért (mely szóval sem érintetik) követelése vissza az úri nő.

Széchy Mária anyja született Homonnai Drugeth grófnő volt. Ennek a révén, a Drugethek családi kincstárából került-e Murányvárába a világverő *»Attila paizsa«*, — avagy már régibb idők óta a Széchyek clenodiumát képezé? Adatok híján el nem dönthető; valamint azt sem tudhatjuk: mi történt a hagyományos, ősrégi paizssal tovább? Hová jutott? kié lőn? Többé semmi nyoma. Ha csakugyan visszakerült Murányba: akkor a Wesselényi-összeesküvés után, 1670-ben, az özvegy nádorné javai lefoglalásakor, az udvari kamara közegei a Wesselényi-Széchy-tárház egyéb műkincseivel, régiségeivel együtt ezt is elkobozták. Ha ellenben Erdélyben, illetőleg a rozsályi várban maradt: akkor talán a gr. Bethlen-család iktári ágának, vagy a Rozsályi Kún-örökösöknek levéltári adataiból tovább lehetne utána nyomozni.

¹⁾ *Acsády Ignác*: »Széchy Mária.« *Magy. Tört. Életrajzok*, I. évf. 4-ik füz. 31—32 l. (Budapest, 1885, kiadja a *Magy. Tört. Társulat.*)

A fejedelmi *Báthory- és Rákóczi-házak* kincstáraiban is őriztettek egykoron ily hagyományos magyar ősrégiségek. Név szerint a Báthoryakéban, — mely e ház utolsó nőtagjával szintén a Rákócziakhoz került, — ama buzogány, melylyel a Báthory-nemzetség őse, Bátor Opos, az ecsedi láp mesés sárkányát leveré. Ezen családi ereklyét II. Rákóczi Ferencz fejedelem, gyermekkorában maga is többször látta a munkácsi tárházban, s ő tartá fenn emlékét memoires-jaiban, az 1705-ik év végénél, midőn az ecsedi vár fekvését oly élénk szemlélhetőséggel rajzolván, az Opos névével egybekötött sárkányregéről megemlékezik, ekként :

»A hírneves Báthory-ház egyik ága Ecsedről revé előnevét, s e vár a családnak apai nagyanyám (Báthory Zsófia, II. Rákóczi Györgyné) személyében történt kihaltával, reánk szállt örököül. A Báthoryak czímerében három sárkányfog látható, e szörnyeteg testével körflügylírozottan. A hagyomány szerint ugyanis, mikoron a scythák ez országban megtelepedének, egy az Opos-nemzetségből származó szittya vitéz egy sárkányt ölt meg e helyen, a hol aztán ezen várat, avagy inkább házat emelé; mert csak néhány századdal később (I. Károly alatt, 1311.) erősítettett az meg. A vitéz ama hőstettéért a »Bátor« nevet nyerte. *Emlékezem, hogy a kincstárunkban őrzött ritkaságok között láttam egy buzogányt* («un marteau d'armes») *melylyel a hagyomány szerint Bátor Opos a szörnyeteket megölte volna; azonban e fegyver kicsiny volta igen kétséssé teszi a hagyományt.*«¹⁾

Ime, az Olaszország múzeumaiban s Bécs, Prága, München, Nürnberg, Coeln és később Páris gyűjteményeiben sok régiséget, sok lovagkori fegyvert látott mű- és fegyverismerő fejedelem már határozottan kételkedik a hagyomány — vagy legalább a hagyományos buzogány valódiságában, ámbátor ősei és a nemzedékről nemzedékre szállt ódon rege iránti pietasból föleleveníti ezt.²⁾

¹⁾ »Histoire des Révol. de Hongrie,« V. köt. 284. l. (Hága, 1739.)

²⁾ II. Rákóczi Ferenczről más tényekből is tudjuk, hogy élénken érdeklődött a régiségek s művészi becsessel bíró darabok iránt. Így pl. midőn 1706. nyarán Nyerges-Újfalunál a Dumaparton sánczokat hányatván, római emlékkövekre akadt: francia hadmérnöktiszteivel fölfejté azok felíratait s megtudá belőlök, hogy e helyen már Marc-Aurelian császárnak hídja és hídfő-erődje volt. Párisban pedig különösen gyönyörködött az orléansi herczegnő caméa- és éremgyűjteményében.

A Rákóczi-ház régiség- és ritkaságtárának egy másik, igen nevezetes darabja a »*Lehel kürtje*« volt. A m. tud. Akadémia »Monumentá«-iban (Scriptores, XXIV. köt. 370 — 390. ll.) közétettem ama lajstromot, melyben a Rákóczi-árváknak Munkács capitulatiója után Bécsbe szállított bizonyos drágaságaik, ingó értékeik, újon kinevezett gyámjuk Kollonics Lipót cardinál, gr. Csáky István országbíró és a cs. kir. Hofkriegsrath biztosának jelenlétében, ugyanott, 1688. ápril 2-án összeíratnak és megbe-
csültetnek.

E kincsek a Rákóczi-ház dús kincstárának csak kisebb részét képezték. A jelentékenyebb rész, — II. Ferencz fejedelem »Confessiói«-ban 3 millió forintnyi értéket említ, — Sáros-Patakon és Regéczen lévén a tárházakban elhelyezve: e váraknak a császáriak által lett elfoglaltatásakor, tehát még 1685. ősszel, a németektől elkoboztatott, és az ártatlan árvák nagy kárával, egy soha be nem váltott elismervény mellett Bécsbe vagy a pénzverdékbe szállítottott, s örökre oda lőn. Mennyi műérték és specialis magyar történelmi ritkaság, becses régiség pusztultatott el ezek között!

De térjünk vissza a Munkácsról 1688-ban Bécsbe vitt és ott lajstromozott Rákóczi-kincsekhez. Ezek között találatott egy, mint látszik, elefánt-agyarból készült »régí, magyaros« kürt, olyan »vadászkürt forma,« melyről a hagyomány azt tartá, hogy »*hajdanában Lehel vezéré volt*«. A bécsi »Schätzmeister«-ek a történelmi érdekek és esetleges műbecscsel nem törődván s csak a reális, elefántesont és ezüst-értéket vevén, 18 fltra becsülték. A már közzétett eredeti latin jegyzékben a kürt ekkép említették:

»Unum cornu, quasi venatorium, a *Duce Hungarorum quondam Lehel vocato remansum*, flor. 18.« Míg ugyane lajstromnak az orsz. levéltárban (kir. kamarai osztály, Neo-Reg. fasc. 770. nro 58.) őrzött magyar és német nyelvű, egykorú másolati példányaiban így fordul elő: »*Egy régi, magyaros kürt, Lehel herczegé, fl. 18.*« és illetőleg: »*Ein alt-Hungarisch Jägerhorn, von Hungar. Herzog Lehel, fl. 18.*«

Ez a Rákóczi-féle »*Lehel herczeg kürtje*,« Bátor Opos regés buzogányával együtt, — csak úgy, mint a Széchy-féle »Attila kriály paizsa,« — nem sok idő múlva ezután nyomtalanul elveszett, elpusztult, a Rákóczi-ház egész kincstárával. Midőn az ifjú Rákó-

czy Ferencz 1692-ben a gyámság alól fölszabadulván, Kollonics bíbornoktól javai kézhez szolgáltatását követelé: ez, az 1688-ban lajstrom mellett átvett drágaköves, arany-ezüst mivekre, ritkaságokra és kincsekre nézve azt felelé, hogy »*ő eme drájaságokat nagy részben pénzzé verette, s az ingatlanok jövedelmeivel egyetemben, kegyes alapítványokra fordította; . . . nincsen kezénél egy árva fillér sem, tehát vissza semmit nem adhat.*«¹⁾ E botrányos nyilatkozatra aztán az árvák, természetesen bepörölték a vén kapzsi főpapot, s a pert megnyervén, Kollonics végre kényszerült nekik visszaadni a családi kincseknek még be nem olvasztatott, el nem prédált töredékeit.²⁾ Közöttük volt e ezeknek a »Lehel-kürt« és a sárkányölő Báthory-buzogány? Nem tudjuk, — mert az átadás ha lajstrom mellett történt is: e lajstrom, legalább eddig még, elő nem került. Ha azonban e jelzett ősrégi ereklyék a visszaadott kincstöredékek között valának: akkor is elkallódtak, elpusztultak húsz év múlva, Lengyelországban, hová a kibujdosó fejedelem a szathmári békekötés előtt menekült és értékesebb ingóságait, valamint levéltára becsesebb részét is, magával vivé Munkácsról.

Egy eset volna még föltehető; az t. i., hogy Kollonics érsek, midőn a Rákóczi-kincseket 1688 – 1692 közt elpredálta: az inkább csak régiségi és hagyományos történelmi érdekekkel bíró »Lehel kürt«-jét a hű r. catholicus *jászo*knak ajándékozta legyen, kedveskedésül, — a német lovagrendnek való zálogba vettetésükért. Vagy később talán maga II. Rákóczi Ferencz ajándékozta azt nekik, hozzá tanúsított állhatatos hűségükért? Mindenesetre érdekes kérdés: Vajjon a *jász-berényi* »Lehel-kürt« ugyanazonos-e azzal, mely az 1688-iki lajstrom szerint ekkor a Rákóczi-ház ereklyetárában őriztetett? Erre a jász levéltárak actái felelhetnének meg; mert afféle közszájú hagyomány, hogy a jászkürt ősidóktól fogva a nemes jász-kún nemzetenél volt letéve, — a történelmi kritika előtt semmi értékkel nem bír. Ugyanis, még ha így volt volna is: ez korántsem zárná ki azt, hogy a »Lehel-kürtje« a XVI—XVII-ik század harci viharai között, a török rablások előli biztosabb megőrizés végett, — pl. Rákóczi Zsigmond a későbbi erdélyi feje-

¹⁾ L. *Thaly*: »Rákóczi ifjúsága,« I. kiad. 138. l.

²⁾ U. o. 139. l.

delem egri főkapitánysága idejében, — a hatalmas Rákócziak kincstárába ne adathatott s juthatott legyen? Hounét aztán akár II. Rákóczi Ferencz, akár pedig Kollonics útján került vissza ősi helyére Jász-Berénybe, a török-tatár veszély immár elenyészvén.

A két adat, a kétféle »Lehel-kürt« ezen éppen nem valószínűtlen combináció (igaz, hogy csak combináció!) által szépen összeegyeztethető, azonossá egybeolvasztható volna. Ha pedig ennek valószínűsége a jász levéltárakbeli *hiteles és egykorú füljegyzések* (s nem holmi kiczifrázott, tán újabb keletű hagyomány!) által netalán megdöntetnék: akkor előttünk áll az a bizonyosság, hogy régebben *Lehel vezérének tartott két kürt létezett*, t. i. a jászberényi, ma is meglévő, és a Rákóczi-féle. Jól tudjuk, hogy külföldi múzeumokban, pl. a müncheniben. a jászkürthöz anyagra, alakra és faragványaira nézve nagyon hasonló ilyen régi lovagkürtök léteznek, melyeknek kora, díszítéseikről ítélve, a X—XII-ik századra tételik. Tehát a mi »Lehel kürtünk« is mért ne származhatnék a X-ik századból? S ha igen: akkor nincs benne semmi lehetetlenség, hogy Lehel vezéré ne volt legyen.

Sokkal nehezebb kérdés a Bátor Opos buzogányának, s még inkább »Attila király paizsa«-nak hitelessége, miután a műdarabok teljesen elvesztek, s a régi tradícióra, a tudomány mai színvonalán, nagyon keveset adhatunk. Lám, az Opos buzogányának valódiságát már II. Rákóczi Ferencz kétségbevonta. — A hg. Esterházyak fraknai kincstárában számos régiség van, későbbi, hamisított felíratokkal, melyek híres történelmi egyéniségekre vonatkoznak. Amde e hamis felíratok betűi nagyon is ügyetlenül modernnek s a múlt század végén és a jelen század elején élt hírhedett Literáti Nemes Sámuel kezét gyaníttatják. A XVII-ik században még nem fordulnak elő hazánk főúri kincstáraiban efféle hamisított jelzések és céltudatosan költött tradíciók. Az egyes régi műdarabokhoz, fegyverekhez stb. fűződött hagyomány akkor még teljesen *naiv* volt, s a nemzedékről nemzedékre szállott és kegyelettel megőrzött jámbor hiedelemben gyökerezett. És ez vala, úgyszólván az egyedüli alap ama zordon, harczos időkben, a melyen a régiségek iránti kegyelet, tisztelet, az azok fenntartására való törekvés, — legalább az ilyenek iránt fogékonyabbaknál, szelídebb lelkületűeknél, — még némileg megvonúlhatott.

És így a főttebbi régi följegyzések »*Attila király paizsá*«-ról, »*Lehel vezér kürtjé*«-ről, »*Bátor Opos buzogánya*«-ról, annyit mindezesetre bizonyítanak, hogy a történelmi ereklyék, régiségek iránti érdeklődés, legelőkelőbb családaink tagjainál még a XVII-ik század annyira pusztító jellegű harcrai s e harcok által elzordonult erkölcsi állapotai közepette sem halt ki egészen.

Ennek constatálása a magyar régészet tudomány és régészeti érzék fejlődésének történetére nézve nem lehet közönyös; s azért mi a levéltárainkban, sőt immár kiadott történelmi publicatioinkban is szétszórtan előforduló hasonló adalékok összegyűjtését s szakközlönyeinkben leendő közzétételét szükségesnek tartanók. Nem megvetendő mennyiségű anyagot fognánk így, czéltudatos, rendszeres kutatással összegyűjteni, hazai régiségtudományunk alapjaihoz, a legkülönbözőbb korszakokból. Továbbá, hogy bír-e, és ha igen, mily történelmi értékkel bír s mennyiben igaz eredetű az ily műtárgyakhoz fűződő régi hagyomány? — e jelzett úton lehetne megállapítani. Az elérendő eredmény nem egy kétes kérdés megoldásához szolgáltatná a kulcsot.

THALY KÁLMÁN.

A MAGYAR TÁRSADALOM 1680 KÖRÜL.

A Történelmi Társulat által a Bay Iona díjjal jutalmazott pályamű önálló (utolsó) részlete.

A XVII. század Magyarország a nagy érdeklődés folytán, melyet a török háborúk keltettek, nem volt terra incognita a többi nemzetek előtt. A császári katonaság, mely ott harezolt, a szárazföld legkülönbözőbb országaiból ujonczozta magát s egész Európába elvitte hírét annak, a mit hazánkban tanult és tapasztalt. De idegen utazók is elég számosan járták be különféle czélból az országot s becses munkákban tájékozták viszonyairól a külföldet. A sok közt kiváló figyelmet érdemel egy névtelen katona, Simplicissimus, ki nyitott szemmel, józan, ép észszel és a kalandor elfogulatlanságával barangolta be a XVII. század második felében az ország nagy részét s olyan munkát¹⁾ hagyott reánk, mely pompás leírásaival, egészséges humorával, sok mindenre kiterjedő figyelmével ma is élvezetes olvasmány. Simplicissimus következő általános jellemzést ad a korabeli magyarokról: Ezek az emberek nem olyan dölyfösek, mint a többi nemzetek; viseletüket sem változtatják, mint más népek; szívesen ragaszkodnak ősrégi kiváltságaikhoz s ellenségei minden újításnak; mindnyájan háborúra hajlandók, s nagyon is könnyen koczkáztatják életüket. Szokásaik udvariasak, de nem szeretik a túlságos bókolást. Kemény természetűek s inkább élnek durva, mint subtilis ételekkel; a ruházatban szeretik a fehér, vörös, zöld, lazur és kék színt; az asszony-népség nem rút s illedelmes, takaros ruhát visel. A férfinép szintén jól megtermett s szereti a nagy szakállt, de nem a hosszú haját. A magyarok nem sokat utaznak, azért szokásaikat és erkölceiket a legjobbaknak tartják; minden más népnek, de főleg a németeknek ellenségei s inkább fejüket vétetik, semhogy más nemzetek által reguláztassák magokat. Hatalmasul ülik meg a lovat s a vívásban mi sem gátolja őket, mert rövid, kényelmes

¹⁾ Ung. oder Dacianischer Simpl. Új kiadás, Lipse 1854.

ruhát viselnek. A nemes, polgár és paraszt, Kassától egész Erdélyig, fiatalságától kezdve katona.¹⁾ E jellemzés általánosságban híven visszatükrözi ama kor magyar társadalmát. De ha közelebről akarunk vele megismerkedni, elemeire kell azt szétbontanunk, mert a XVII. században még nem létezett a mindent átölő nagy nemzeti társadalom fogalma. Magyarország, mint politikailag úgy társadalmilag még a feudális szétszaggatottság korát élte, melyet a vallás-egyházi küzdelmek inkább fokoztak, mint enyhítettek. Az országnak akkor épp oly kevésbé volt társadalmi mint, politikai középpontja. Ama korszak magyar hazafia nem azon érzelmekkel gondolt Pozsonyra, az ország akkori fővárosára, mint a mai Budapestre, vagy már az egykorú angol ember Londonra s a francia Páris-Versaillesra. Mit is láthatott ott? A nemzeti nagyságból, a nemzeti dicsőségből vajmi keveset. E város adott ugyan székhelyet egy-két állami főhatóságnak, de különben meglehetősen kívül állt a nemzetélet keretén. Hiányzott belőle minden, a mi London és Páris fővonzerejét tette, a világvárosi jellem és a királyi udvar fénye. A magyar király udvartartása külföldön székelt s befolyása a társadalmi életre, a magyar szellemi és anyagi ügyekre egyáltalán nem nyilatkozott. A király csak az országgyűlés idején szokott magyar földre jönni. De országgyűlés 1680 körül már tizennyolcz év óta nem tartatott, s midőn Lipót király ily alkalommal utóljára Pozsonyban járt, a rideg spanyol etiquette, melynek merev szertartásaiból hiányzott a megnyerő francia elegancia, elijesztette köréből a szabadabb érintkezéshez szokott magyar nemesi világot. Még nagyatyja idején patriarchalisabb volt a viszony az udvar és a magyarok közt. II. Ferdinand király nejevel és két fiával — az idősebbik III. Ferdinand már meg volt koronázva — 1634. december 18-án érkezett Sopronba az országgyűlésre. Akkor még az a szokás dívott, hogy a mint a király megérkezett, mindkét tábla összes tagjai, főurak és követek köréje csoportosultak s magyar módon kezet fogtak vele. Ez alkalommal azonban a palatinus megkérte az urakat, hogy a hideg téli időben a mezőn ne molesztálják ő felségét a kézfogással, hanem csak a deputált personák szorítsanak vele kezet. Ha majd a király másnap fogadja az országgyűlést, szabad minden követnek kezet fogni vele. Az »asszony császárnéval«-val szintén kezet szoktak fogni, de ezúttal a nagy hideg miatt nem szállt ki kocsijából s így a kézszorítás elmaradt.²⁾ E patriarchalis szokást I. Lipót idején már háttérbe szorították az udvar rideg szertartásai.

De azért ez időbeli emlékeink folyton emlegetik az udvart

¹⁾ I. m. 74 — 76. l.

²⁾ Zemplén megye levéltára. Szemere követ jelentése.

és udvari életet, csakhogy nem a király vagy az erdélyi fejedelem, hanem a magyar főurak udvarát értik. Meg volt minden főúrnak a maga külön udvara s nagy udvartartása valamelyik családi várában vagy erődtett kastélyában. Az aristocraták még mindig úgy éltek birtokaikon, mint a feudális világ oligarchái, igazi kis királyok, kiknek a törvény őríási jogkör, kiterjedt jószágaik roppant hatalmat, előkelő nevük varázsa kimagasló tekintélyt kölcsönzött. A XVII. század folyamán már nagyban divott a grófi és bárói rang adományozása a nagybirtokos nemesség számára, s az új címek viselői kezdenek társadalmilag és kasztképen elzárkózni a kis- és középbirtokos nemességtől, melynek köréből mindnyájan kikerültek. De azért udvarivá, mint Bécsben a cseh, Versaillesban a franczia, még nem változott az aristocratia. Függetlenül, szabadon élt jószágain s kemény nyakát nem hajtotta meg senkinek. Talán egyedül Pálffy Károly gróf tesz ez alól ez időben kivételt. Az egykorúak úgy jellemzik, mint nemzetiségéből kivetközött udvari mágnást, e typus első példányát hazánkban. Csakugyan ő az egyetlen magyar, a ki már az 1666-ki bécsi ünnepélyekben, mint közreműködő a carroussel-been résztvett. A többi magyar meghívott főurak csupán a nézők közt szerepeltek.

A zavaros idők, valamint a főurak politikai szereplésével és udvartartásuk fényével járó roppant szükségletek ez osztály vagyoni viszonyaira is észrevehető hatást gyakoroltak. Őriási birtoka volt egy-egy főúrnak s természetben nagy jövedelme is. De a készpénzjövedelem nem állt többé arányban a fokozottabb fényüzésből folyó kiadásokkal. Divatba jött az adósságcsinálás vagy az egyeseknél roppant arányokban felhalmozódott családi kincsek, az arany-ezüst »marha« megérintése. Készpénz hiányában ezt kellett értékesíteni. Még a dúsgazdag, egy kis országnyi birtokkal bíró Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye sem bírt egy reá nézve fontos jószágot készpénzen megszerezni s a vételárt dús kincstára egy részével akarta törleszteni. Mások Bécsben zálogosították el ingó értékeket. Ismét mások vagy egész jószágokat, vagy azok egyes részeit zálogosították el, vagy zálog nélkül csináltak bécsi, lengyel s felvidéki kereskedőknél adósságot, melyet a legkritkább esetben törlesztettek készpénzzel, hanem nagyobbára borral, buzával és más nyers terménnyel. A roppant földbirtok nem menté meg a főurakat az eladósodástól, mely némelyiknél, mint Wesselényi F. gróf nádornál, kinek pedig, mint maga említi, három milliónyi ingatlana volt, egész a tönkrejutásig fokozódott. De még a magyar Crösus, a vérpadon elhunyt Nádasdy Ferencz gróf is elég adósságot hagyott maga után. Két másik vértanútársa ellen a hitelezők még nagyobb követelésekkel léptek

elő.¹⁾ Gróf Draskovics Miklós országbíró szintén a leggazdagabb főurak közé tartozott s midőn meghalt, özvegye keservesen panaszkodott a sok adósságon. Özvegy gróf Pálffy Francziska hasonlóképen azon sopánkodik, hogy sok az adóssága s nem tud készpénzre szert tenni.²⁾ Minden oda mutat, hogy az a nagy változás, mely Európaszerte a natural-gazdálkodásból a pénzgazdálkodásba való átmenettel beállt, a magyar főúri világban, mint a legfelsőbb társadalmi rétegben ekkor már erősen éreztette hatását, megintgatott vagyoni jogi állása viszont a kor politikai mozgalmaiba játszott bele.

De habár mutatkoztak a pénzügyi hanyatlás előjelei, a magyar aristocratia ez időben is a világi elem első vezetője maradt s kiegyezési kísérleteikor az udvar mindig ő hozzá fordult először. De a gubernium évtizedében kevésbé léphetett előtérbe. Volt körében sok művelt, ájtatos, idegen nyelveket ismerő, világot látott ember. Némelyek könyvtárt tartottak, mások régiségek vagy numismatica iránt érdeklődtek. De legtöbbben, sem műveltségre, sem életmódjukra nem különböztek a nemességtől, s most, midőn köztevékenységök korlátolva volt, saját udvaruk körében töltötték az időt. Mint egy akkori guñvers állítja, az úr nem igen foglalkozott komoly dolgokkal, törvényolvasással, hanem:

Ha magát clúnja, ostáblajátszásban,
Avagy hogy ifjakkal a kuglihányásban,
Mulatja idejét gyakran nyulászásban,
Egyéb sok efféle haszontalanságban.

Ugyanez a vers³⁾ általában sivár képet ad az udvari életről. Latin mottoja: »Paucos aula beavit, plures perdidit, sed huiusque quos beavit, perdidit«, valamiut zárszava: »Exeat ex aula, qui cupit esse pius« elárulják felfogását. A névtelen verselő ismeri az udvari élet minden titkát; tükröt akar az urak elé tartani s azt állítja, hogy gróf, zászlósúr vagy nemes ember udvarában nincs kitől jó példát lehetne venni. Sem az urak, sem az asszonyok nem adják azt. Sok szolgát tartanak, ifjakat lányokat; fölvesznek mindenkit, a ki éppen jelentkezik, de fizetés nélkül; csak koczka és kártya lesz a conventiójuk. Az úr nekik adja ő köntösét, melyben a nyalka ifjak elbázzák magokat és süvegöket halfülökre csapják. üstöküket hajtják-fodorítják, övüket hosszan lebocsátják. Ha urok

¹⁾ Mindez adósságok hivatalos összeírása. Nemz. Múzeum, Folio Latin 775.

²⁾ Leveleleik Orsz. Lev.

³⁾ Címe: Udvari Viola. 35 négy soros versszakból áll és sok korjellemzőt tartalmaz. Nemz. Muz.

nincs otthon, korbáccsal kezökben járják be a korcsmákat, isznak vagy egymással cserélnek-berélnek, otthon meg a lányokkal hancuznak vagy uroknak és asszonyuknak hazudoznak, hízelegnek és trágárságokat beszélnek. Nincs parasztház, melyben annyi trágárságot lehetni hallani, mint egy nagy zászlósúr vagy akár-mely gróf asztalánál. Háromféle embert találni ott: jó ivót, jó föllentő-hizelgőt és trágárt.

Mestere az udvar a sok trágárságnak.

Koczka, kugli, kártya, trapulya játéknak.

Hogy ez a rajz nem egészen túlzott, azt bizonyítja Zrínyi Miklós, ki az udvari életet hasonlónak festi. Gáncsolva említi, hogy a nemes ifjak tétlenül töltik idejüket s »legfelebb egy magyar úr udvarába« állanak. »Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét arannyal megpremeztetni, egy kantárt pillangókkal czifráztatni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.« A nagy államférfiú tehát egészen olyannak rajzolja a főurak udvarát, mint a satiricus, s így kétségtelen, hogy a rajz általánosságban megfelel a valónak. A mik a nagy urak lakmározásairól, roppant borfogyasztó képességükről, mulatságaikról másutt feumaradtak, csak kiegészítik e képet. Nyers, féket, fegyelmet tűrni nem tudó, életét könnyen koczkáztató, de a másokéval nem igen törődő volt még akkor a magyar aristocratia. A század folyamán igen sok s különben kiváló főúr megtette, hogy pillanatnyi fölhevülésben megölte egyik-másik szolgáját vagy jobbágját. Büntetlenül tehette, az emberélet akkor általában olcsó volt s az ilyen cselekedetek másnemű beszámítás alá estek, mint ma. De mindenesetre jellemzik a kor erkölcsi vadságát, a legfőbb társadalmi rétegekben is.

A főurak nagyobbára várakban vagy várszerű kastélyokban laktak, melyek építési modora kevésbé vette számba a kényelem igényeit. A paloták és termek butorzata kevés kivétellel csekély volt,¹⁾ de annál fényesebb az asztali készlet s főleg ünnepélyes alkalmakkor a ruházat és kiegészítő része, a férfi és női ékszer, továbbá a drága lószerszám. Ellenben étel-italban még nem igen érvényesült a finomabb életmód; a nagy lakomák menui inkább a fogások sokaságával s a feltálatl étkek tömegével, mint igazi választékosságával tűnnek ki. Az életmód kritériumául szolgálhat a főúri osztály átlagos életkora is. Kiderítésére még senki sem vállalkozott, pedig fontos korjellemző adalék kerülne ki belőle. Kétségtelen, hogy a világi főurak közt ama században igen kevés volt, a

¹⁾ Báró Radvánszky Béla: Magyar családélet.

ki oly magas aggkort élt, mint pl. Forgách Adám országbíró, a ki meghaladta a nyolczvan évet. A legkiválóbb szereplők — azok, kik természetes halállal hunytak el — vagy ifjan, vagy legalább férfikoruk delén, idő előtt szálltak sírba. Az övékéhez képest az aristocratia életkorának mai átlaga mindenestre magasabb. Így itt is hebizonyúl, hogy a roppant kiváltságok, a nagy ingatlan birtok, a velök járó tekintély daczára a magyar aristocratia akkor sokkal kevésbbé élvezhette az élet javait, a jóllét és kényelem előnyeit, mint ma. habár a főúri osztály jogi és társadalmi állása gyökeresen megváltozott. Romba dőltek sziklafészek, nem őriztetí magát fogadott darabantokkal, nincsenek többé jobbágjai. De ma a legutolsó vidéki úrilak több kényelmet, nyugalmat, biztosságot nyujt, mint egykor a tornyos, árokövezte vár, s az egyszerű polgár is sokban nyugodtabb, derültebb életet él, mint egykor a sok ezer jobbágy földesura.

Ugyanezt mondhatni a köznemességről, mely már a XVII. században több alosztályra oszlott, ámbár azon elv, hogy nemesség nélkül senki Verbóczy populúsának tagja nem lehet, mindnyájok közt bizonyos jogi és erkölcsi kapcsolatot létesített. Nem csupán a vagyoni viszonyok különfélesége éreztette hatásait. A nagybirtokos gentry természetszerűen más szerepet játszott mindenkor, mint az egyszerű armalista vagy akár a legrégibb családból származó, de elszegényedett nemes ember. A vagyon mellett az életmód, a foglalkozás, sőt a lakóhely is különbségeket teremtett. A köznemesség — noha még mindig a középkori katonai szervezeten nyugodott, a mi némileg katonai színezetet adott a régi magyar társadalomnak — már ez időben szakítani kezdett a harcziás életmóddal. Az intézmény külsőleg katonai maradt ugyan, de a katonai szellem csaknem egészen elpárolgott belőle. Bizonyosága ennek az insurrectio hanyatlása s a pénzzel való megváltás terjedése. Zrínyi Miklós, kinek műveire mindig vissza kell térnünk, mert írójuk nemcsak kiváló költő és katoná, hanem éleseszű államférfiú, korának egyik legilletékesebb megfigyelője, fölismerte azt a nagy változást, mely a nemesség egész nyilvános szereplésében végbe ment. »A mostani nemes nem gondolja meg — írja — micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték a mi eleink a nemességet s mivel tartatik meg is.« Elpanaszolja, hogy a nemes ifjak vagy otthon lopják az időt, vagy egy főúri udvarba állanak, a hol szintén nem látnak jót, vagy pedig prókátorságot tanúlnak patvarián, nem az igazságnak szeretetéből, vagy papságra adják magokat, isten tudja miféle indúlatból. Nem mennek ország-világot látni, »jó« tudományt — ez alatt a hadakozás vitézlő mesterségét érti — tanulni, hanem húsz éves korukban megházasodnak, a mi a hadi erények eltespedését leginkább elősegíti. Csakugyan a nemes-

ség ez időben már naggyobbára a megyére, a közügyben való kevésbé harczias szolgálatra vetette magát s ez okozta a megyei élet hatalmas lendületét, ez öntött a régi intézménybe új erőt, friss lehelletet. Mert végre is a köznemesség volt a politikai nemzet zöme, számára nézve legjelentékenyebb eleme. Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György idején a köznemesség aránylag nagyon elszaporodott, különösen a hét megyében, mely időnkint Erdélyhez tartozott. Az erdélyi fejedelmek különösen bőkezűen osztották a nemeslevelet. Jóságot azonban már kevésbé adhattak hozzá. Az armalisták és kis vagyonú nemesek néha papi, de leginkább katonai pályára léptek; belőlük került ki a fogadott katonaság, mely ha elbocsáttatott, vagy zsoldot nem kapott, szájalomra méltó proletariusként tengette életét. Néha a szabad hajdúkkal vagy paraszt végbeliekkel egyesülve kóborolták be az országot s veszélyeztették a közbiztonságot. E különféle kóborló csapatok ellen szigorú törvényeket hoztak az országgyűlések. De ezzel nem segítettek a bajon. Ez a szegény, meg nem telepített nemesség a társadalomnak egyik flottans elemét képezte, mely örökké nyugtalankodott. Nem volt bele illesztve a socialis szervezetbe, nem volt számára kijelölve olyan tevékenységi tér, mely megélhetését biztosította volna.

A nemesség ezen legalsóbb s parasztokkal vegyített rétege az önfentartás ösztönéből csatlakozott minden keletkező mozgalomhoz, azon reményben, hogy anyagi helyzetét megjavítja s kétségbeejtő sorsát türlhetőbbé teszi. Sok ezerre ment az ily egyének száma az ország minden részében, minek folytán a felekezeti és politikai vajadásokhoz még a társadalmi válság bajai járultak s évről-évre nagyobb arányokat öltöttek. A Szörényből, Krassóból, Biharból éppen ez időben kiszorult s birtokaitól megfosztott nemesség jelentékenyen szaporította a vagyon és foglalkozás nélküli, tehát nyugtalan s mindenre elszánt elemeket. De a bécsi kormány örületes magaviselete a birtokos nemesség legsolidalabb rétegeit is belehajította a válságba. Az irtóháború, melyet a protestantismus ellen intézett, tényleg a nemesség ellen intéztetett, mely akkor naggyobbára a prot. hitet vallotta. Az 1670-ki mozgalom folytán az üldözések egész súlya a köznemességre nehezedett. Igen sokan fogságra vettek, a kik megmenekülhettek, azok vagyonát a kincstár lefoglalta. Az udvar a nemesség elűzését éppenséggel tervszerű számításal folytatva. Erőszakolta a pöröket minél többek ellen, hogy minél többek jóságát le lehessen foglalni. Nem is óhajtotta, hogy az elmenekültek valaha visszatérjenek.¹⁾ A

¹⁾ Das beste wäre — írja a császárnak Lobkovitz herczeg, az akkori főminiszter, — wenn solche entflozene Hauptrebellen garnich zurückkommen, sondern nur ausbleiben thäten. Racky Acta Conjur.

birtokos nemesség depossedálása a császári politika egyik vezéreszméjévé lön, melyet a katonaság, főleg egyes, vérszomjas tábornokok a legbrutálisabb módon igyekeztek valósítani. Nemcsak tömegesen végezték ki a legfájdalmasabb kínok közt az elfogottakat, hanem Cobb Farkas tábornok, a ki a farkas kegyetlenségével végezte bakói művét, 1677. okt. 14-én meghagyta Zemplén megyének, hogy a rebellisek nejét és gyermekeit tíz nap alatt kergessék el férjeik után s Lipót király 1679. júl. 19-én hasonló rendeletet intézett Drugeth Zsigmond gróffhoz.¹⁾ E szörnyű rendszabályok folytán a kuruczok ekkor nem egészen illetéktelenül nevezhették magukat »mi egész nemzetestől szegény bujdosó magyarság«-nak.

A folyó mozgalmak elől a nem kurucz nemesség főleg a városokban keresett menedéket. Így például Besztercebányán 1674 után számos patricius háza ment át vidéki urak kezébe,²⁾ kik a künn dúló viharok elől a városban húzódtak meg. Egyéb-iránt a nemesség hajlana a városi élet iránt már a század egész folyamán észlelhető. A városok, kivált a felvidékiek, sokáig erős ellentállást fejtettek ki a nemesek letelepedése s főleg házszerezési joga ellen, de végre engedniök kellett. Oly fontos helyeken, mint Pozsony, Kassa, Nagy-Szombat, Eperjes, előbb is lakott nemesség, mert e városok különféle katonai vagy más állami főhatóságok székhelyei voltak. A nemesség vitte be az említett városokba a magyar nemzetiséget, s így a nemesség beköltözése nemzetiségi szempontból a század művelődésének egyik kimagasló mozzanata. A város azután a nemesség egész életmódját, gondolkozását megváltoztatta. Kiváltságai mellett a városi nemesség inkább a tisztán polgári osztályi szokásait öltötte magára s polgári foglalkozást is követett. 1670. márczius 4-én írják Győrből: »Az itt való nemesség, vitézlő s városi rend egyenesen a kereskedésből tengeti magát; igen kevés, a ki azon kívül maga jószágából s majorságából élhesen.«³⁾ Komáromban a »három status« 1677-ből szintén panaszkodik, hogy a törökkel való kereskedésben gátolják, pedig kivált a »seregrend« leginkább ebből táplálja magát és cselédecskeit.⁴⁾ Egyébiránt a vidéki nemességről is gyakran említik, hogy kereskedik, vagyis nem csupán saját terményeit adja el, hanem gabonát, búzát, sertést, marhát vásárol s azzal nyereszkedik, még pedig sokszor a kincstár rovására. mert vámmentességét ezen nem maga termelte árúcikkekre is ki igyekszik terjeszteni. Másutt a nemesek

¹⁾ A levelek Zemplén megye lev.

²⁾ Ipolyi Arnold B. Bánya 120.

³⁾ Orsz. Lev.

⁴⁾ Orsz. Lev.

ráadták magukat az iparra, ismét másutt oly szegényen éltek, mint a parasztok. Simplicissimus járt olyan liptómegyei nemes családnál, melyben férj és feleség ugyanazon munkát végezték, mint akármelyik szegény zsellér, kitől csak abban különböztek, hogy tudtak — latinul s egyik fiokat kegyes adományok segélyével papnak nevelték a szomszéd német városban.

Összefoglalva a nemesség helyzetét 1680 körül, azt mondhatjuk, hogy a nagy állami válság, mely ekkor folyamatban volt, legelől a nemesi osztály válsága. Őt fenyegette existenciájának minden ágában; politikai, társadalmi és vagyoni alapjait ingatta meg s nagyon kevésbe múlt, hogy ez osztály ki nem irtatott, úgy, mint a hódoltság területén. Hogy ez nem történt, főleg Erdélynek köszönhető, s ez az utolsó nagy szolgálat, melyet a bérczes ország önállósága elenyészte előtt a magyar nemzetiségnek tett, mert a nemesség kiirtása a királyi Magyarországbán a magyarságra épp oly végzetes lett volna, mint volt a török járma alatti megyékben.

Ura sorsában osztozott a jobbágy, a XVII. század e jogtalan páriája, ki viselte az államélet minden gondolható terhét, végezte a productív munka óriásilag legnagyobb részét és sem adójáért védelmet, sem munkájáért jutalmat nem nyert. Belesodortatott mindenféle válságba, politikai, gazdasági, felekezeti mozgalmakba s mindenből ő neki csak a szenvedés keserű osztályrésze jutott. Vagyona mindenkié volt; a mit meghagyott az adószedő, a pap vagy a földesúr, elvitte a kóborló katona, a magyar hajdú vagy a német zsoldos. Saját személyét, nejét, gyermekeit folyton fenyegették a martalócok, kik emberrel kereskedtek, a béke idején sem pihenő török portyázók, kik minden évben sok szegény embert hajtottak el, rabszíjra fűzve, a keleti országokba. A mint a jobbágnak sem személye, sem vagyona nem bírt a védelem legcsekélyebb garantiájával, úgy lelke, hite, vallása is a földesúr szeszélyétől függött. A földesúr a XVI. században reá tukmálta az ev. hitet, a XVII. században pedig szintén erőszakosan vitte vissza a kath. egyházba. A parasztnak lelkiekben is az úr adta meg az irányt. Neki engedelmeskednie kellett mindenben. Néha megszakadt ugyan az ő határtalan türelmének fonala is s kisebb-nagyobb parasztzendülések támadtak. Csakhogy nem az általános szabadságvágy keltette őket. A parasztokban még nem ébredt föl az emberi önérzet tudata s a XVII. században nem természetes jogaikért, hanem valami pozitív visszaélés megszüntetéseért fogtak fegyvert. Tudtak vele bánni; a harczias idők, az önvédelem szükséglete hozzászoktatták őket a fegyverforgatáshoz. Sokan szolgáltak közülök a végekben, a katonaságnál s Zrínyi Miklós reformterveiben a pórságot fontos tényezőkép vette számba az állandó hadsereg megalkotásánál.

A parasztságon nyugvó terhek ez időben rendkívül sokfélék. Az állam és a megye évi adót követelt tőlük, mely portánként vettettet ki készpénzben és terményben. Őket sújtotta továbbá a törvényes közmunka a váraknál, utak, hidak építésénél, vizek szabályozásánál s mindenféle katonai szállításnál. Ők fizették a tizedet, negyedét s más egyházi adókat, valamint a párbért a papnak. A földesúri terhekhez képest mégis mindez csekélység volt. Az úrbéri kötelezettségeket a szokás szabályozta. Minden nagy uradalomban, sőt egy-egy uradalom egymáshoz közel eső helyeiben is más-más szokásjog dívott. A XVII. században nagyon gyakran összeírták a jobbágyság kötelezettségeit, részint hivatalból bizonyos perek alkalmával, részint az érdekelt felek tájékoztatása végett. Számtalan ilyen urbarium maradt fenn s igen sok már közzé is tétetett, úgy, hogy a szolgáltatások részletezése ezúttal mellőzhető. A terhek aránytalanul nagyoknak mutatkoznak, habár — mint említettük — a szokás itt különböző volt s épp oly különbözők voltak a földesurak is, kiknek embersége, belátása sokszor könnyíté jobbágyaik sorsát. A telkes jobbágyok és molnárok évenként pl. Bereg megyében 102, ¹⁾ a zsellérek 51 napot dolgoztak a földesúrnak ingyen. Ezenkívül adtak évenként meghatározott számú aprómarhát, a terményekből, méhrajból, sertésből tizedet, a juhból huszadot, végül tojást, vaját, olajat, túrót, fát s a helyi viszonyok szerint a legkülönbözőbb dolgokat. Itt zöldséget, amott hársat, szurokdobozt, lámpába való fenyőfát, zsindelet, nyestet, rókabőrt stb. kellett évenként szolgáltatniuk. Mindezek mellett fizettek a földesúrnak telekadót, és pedig rendszeren két részletben, Sz.-Mihály- (néhol karácsony) és Sz.-György napján. E készpénz adó összege nagyon különbözött a föld minősége és a helyi körülmények szerint. Minden lakott telek vagy házhely után, honnan füst ment, fizették az adót, melyet a földesurak folyton emelni igyekeztek. A parasztságra pedig ez volt a legterhesebb, mert készpénzre tudott legkevesébbé szert tenni. Az egykorúak gyakran említik, hogy a készpénzadó az, »kit leginkább sajnálnak« a parasztok. De kénytelenek voltak emelésébe belenyugodni, orvoslást nem találtak sehol s még a király is, mint 1669-ben tette, hasztalan hívta föl a megyét, hogy védje meg a jobbágyokat földesuraik önkénye ellen. ¹⁾ Az egyedüli mód, hogy segítsenek magukon, az volt, ha tömegesen elköltöztek a faluból s

¹⁾ Lehoczky: Bereg m.

¹⁾ Lipót király Zemplénhez. Megyei levéltár. 1671-ben a jobbágyok felhívtak, terjeszszék elő panaszaikat a királynak. De a felhívásnak nem volt semmi gyakorlati következménye. Pauler Gyula Wesselényi összeesküvés II. 375.

néha a városból is, mint pl. 1651-ben Znióvárálján történt, hol a robot emelése folytán a város egész lakossága az utolsó emberig el akart vándorolni.¹⁾ De ez sem sokat segített rajtuk, mert a földesurak erőszakosan visszahozták az elköltözőket, mihelyt nem török földre bújdosnak. Itt azonban még iszonyúbb volt helyzetük. Mert a fentebbi adók csak a hódoltságtól távolabb eső vidékekre vonatkoznak. A behódolt helységek állapota még iszonyúbb volt. Ott a török földesurak kapzsisága és zaklatásai éppen nem ismeretek határt.²⁾

De a török-mentes megyékben is nagy volt a különbség a jogi és a tényleges terhek közt. A jobbágyásra levén fektetve a földesúr vagyonossága, mindenki, a ki békében vagy háborúban az úrnak akart kárt tenni, a jobbágy házáat gyújtotta fel, a jobbágy vetését pusztította el. De az ilyen, éppen nem ritka eseteken kívül az urasági tisztek is kegyetlenül zsarolták a szegénységet. A főbb tiszt pénzen adogatta el az ispáni vagy juhászgazdai állást, a vevő pedig a vételért búsán megvette a jobbágyokon, kik nyíltan panaszkodni sem mertek, ámbár az ispánok közt voltak »oly semmirekellők, rosszak, irgalomnélküliek, hogy némelyike disznópásztornak is rossz« lett volna. A falusi bírák szintén könyörtelenül bántak a néppel s Chernay Pál 1667-ben jelentést téve Zemplén megyének a falubíróiságról, azt mondja, hogy »ez a legnagyobb csapás« a népre.³⁾ Fokozta a bajokat az is, hogy az erős, munkaképes, értelmesebb jobbágyokat a földesúr rendesen udvari, vadászai vagy katonai szolgálatra használta s így a kemény robot s nagy pénzbeli vagy terménybeli szolgálmányok terhe a gyöngébb és tudatlanabb néptömegre nehezedett. A szegény parasztok a bajok ellenében a gyöngék szokásos fegyverével, a furfanggal és hamissággal védekeztek. Hárman-négyen egy kenyérre álltak s egy családért dolgoztak, a meddig szemfüles tiszteik észre nem vették a csalást. Ha ilyesmi kiderült, sőt gyakran anélkül is, ütötték, verték a szerencsétleneket, visszahozták az az elbújdosókat s elszedték tőlük mindenüket.

Önállósága a parasztnak semmiben sem volt. Ha elérkezett az idő, hogy házasodjék, az urasági tiszt parancsúra nőülnie kellett, különben becsukták. Ha a férj meghalt, s özvegye más föl-

¹⁾ Panaszlevelők Orsz. Lev.

²⁾ A török földesurak határtalan kapzsiságáról számtalan adat maradt fenn. Hogy a jobbágy-adót mily roppant arányokban szokták felszoktetni, arról tanúskodnak a megyék által eszközölt vizsgálatok. Ezek eredményét kiadta Ráth Károly M. Tört. Tárbán, a M. Akad. Értesítőben stb.

³⁾ Zempléni levéltár.

desúr jobbágyának neje lett, a tiszt visszatartotta első házasságbeli gyermekeit, kik azután csak úgy isten irgalmából nőttek föl, minden gondozás nélkül vagy — a mi még gyakoribb volt — elkallódtak, meghaltak. Az egyedüli ok, melyből a parasztra némi gondot viseltek, az volt, hogy olyan vagyoni jogi tárgynak tekintették, mint a lovat, ökröt. Földesura csak úgy csere-berélt vele; eladta örök áron, vagy zálogba tette, mint az okatlan állatot. Ily jogügyletre vonatkozó okmányok tömegesek levéltárainkban.¹⁾

E bánásmódot, ez óriási terheket az igavonó állat megadásával és fásultságával viselte, úgy a hogy éppen tudta. Munkájában nem igen volt köszönet; háza, falvai — mint az egyházlátogatási jegyzőkönyvek s más egykorú följegyzések mondják — elhagyatott, nyomorult állapotban voltak. A felvidéken, főleg Liptó megyében Simplicissimus szerint a falvak még eléggé csinosak, de a török betörésekhez közelebb eső vidékeken hiányzott minden ösztön, sőt lehetőség is arra, hogy a nép jobban megművelje földjét s nagyobb gondot fordítson háza csinosására, tisztaságára. Minden nap támadásnak volt kitéve, a közbiztonság teljesen megszűnt, s a parasztság takarékosagra és nagyobb erőfeszítésre hajlam és kedv nélkül, fásult közönyben, lomhán töltötte napjait. Dolgozott addig, a meddig ütötték-verték, vagy annyit, a miből szűken megélhetett. Rossz termés idején gyakran küzdött az éhhalállal vagy tömegesen rablásra adta magát. Arva- és Liptó-megye lakóit hírliedt zsványoknak mondják, kik a nyarat a hegyek közt töltötték s nagy csoportokban állták el útját a lengyel-magyar határszéli forgalomnak. A szabad közlekedést pénzen kellett tőlök megvásárolniuk az útasoknak, kik rendszeren nagyobb karavánokká gyűltek össze. A felvidéki Arva-, Liptó-, Szepes-megyék telve voltak utonállókkal. Másutt a szőkevény jobbágyok a szabad hajdúkhöz, a kuruczokhoz csatlakoztak, s így az ő soraikból is jelentékenyen szaporodott a rendes megélhetésétől megfosztott nép-elem.

Városainkról eddig csak, mint a közadózás fontos tényezőiről szólottunk. Pedig figyelmet érdemelnek más tekintetben is, mint a kulturélet, a vagyoniosság, ipar és kereskedelem s a rend még ki nem irtott maradványának mentsvái. Lakosságuk aránylag szintén jelentékeny, sőt sok városé nagyobb, mint ma. De mindemellett sem bírt a városi élet akár oly politikai, akár oly társa-

¹⁾ Csak néhány ilyen esetet említünk. 1673. márczius 10-én Béla-váry 2300 frt tartozás fejében »egy rakás tótot« a Krajnán zálogba adott Ödönffy Györgynek. 1670. jún. 6-án Dessewffy Ádám egy hrabóczi jobbágyot 90 frtéért adott zálogba, de utóbb még 12 frt 60 krnyi bevásárlást tett reá. 1669-ben Barkóczy Sándor egy kalusai jobbágyát két klokoczoival cserélt be stb.

dalmi jelentőséggel, mint ma, mert a XVII. század városai még nem képezték annyira a magyarság alkatelemét, mint ma, hanem kívül álltak a magyar szellem keretén. Nagyobbára idegenek voltak, apró államocskák az államban, melylyel csak a vallási és felekezeti, de nem a nemzeti érzés kapcsa fűzte őket össze. Pozsonyban, Sopronban, Eperjesen, Kassán volt magyar elem is, de nem túlnyomó. Győrben, Komáromban túlnyomó volt ugyan, de e városok, mint nagy katonai erősségek, egészen kivételes helyzet nyögét viselték. Igazi magyar város csak a hódoltságban volt. Debreczen, Kecskemét, Kőrös s némileg Szeged is a török járom daczára sokkal jelentékenyebb befolyást gyakoroltak a szomszédos vidékre, mint pl. Lőcse vagy Késmárk, habár ez utóbbiak a városi élet szempontjából messze meghaladták az alföldi helységeket, melyek akkor inkább nagy falvak színvonalán álltak. A felföldi városokban a világítás, kövezés, a rendőri és közegészségügyi szolgálat s a telekkönyvi rendezés terén már nagy haladás mutatkozik, nem tekintve az építési viszonyok nagy különbségeit, a monumentális épületeket, templomokat, bizonyos kényelmi igényeket s más culturalis haladásokat, melyeket az alföldön részben a természeti viszonyok kizártak, részben a török tett lehetetlenné.

Még sem csupán a földrajzi viszonyok különfélesége okozta, hogy a XVII. század városi életében különböző típusok lépnek előnk. Vannak katonai városok, hol az idegen főparancsnokok erőszakossága igen szűk mederbe szorítja a szabad városi életet. Ilyen Győr és Komárom. Vannak olyanok, melyeket közelségök Bécshez jobban kitesz az udvar befolyásának, melyekben tehát ez a körülmény gátolja a városi élet fejlődését. Ilyenek főleg 1680 körül Pozsony, Sopron s a vágvölgyi városok. Vannak alföldi városok, a hol a török iga hátráltat mindent. S végül ott vannak a felföldi városok, a hét bányaváros, az öt felső-magyarországi város, Kassa, Eperjes, Szeben, Bártfa és Lőcse, melyhez ez időben Késmárk hatodiknak járúl. Főleg e hatban maradt fenn a középkori városi szabadság mindvégig a legerőteljesebben, legnagyobb tisztaságában, a mit nagyon elősegített e városok elzárkozása a külbefolyásoktól. Egy-egy kis sziget volt mindenik; a legtöbb teljesen idegen maradt a közvetlen közelébe eső vidéktől. Ez nemzetiségi szempontból mélyen sajnálható, de kétségkívül hozzájárult a városi jogok és szabadságok épségben maradásához. Souverain hatalommal rendezték a városok összes ügyeiket s a tulajdonképeni közigazgatást illetőleg előnyösen különböztek a megyétől. Igaz, hogy nekik szűk és kicsiny területen, az összeszorult városkában, melynek térfogata a minimumra korlátoztatott, hogy védelme annál könnyebb legyen, kellett e fontos teendőket végezniök, míg hozzájuk viszonyítva a megye térbelileg egész kis országnyi terjedelmű

volt. De a kis téren igen hatékonyan működtek s szűk falaik közt a cultur-élet annyi kincsét halmozták fel, a mennyi másutt száz mértföldnyi területen is alig akadt. Kebelökben a régi intézmények megtartották életrevalóságukat, mert folytonos reformban részesültek a városok öntörvényhozási joga alapján.

A mint a megye a szervezett nemesség, úgy a város a szervezett polgári elem, melynek administratív képessége ez időben kevésbé meddő, mint amazé. A XVIII. században a helyzet a nemesség előnyére változott, mert akkor politikai, vagyoni és társadalmi existenciájának alapjai ismét megszilárdultak. De 1680 körül, midőn a hosszas mozgalmak a vidéket teljes anarchiába döntötték, a városok a zűrzavar hullámaiból mindenütt sziklaként emelkedtek ki. Mint a megye, úgy a város is a privilegiáltak intézménye volt. De más privilegiáltaké. Ha a nemesség privilegiumainak alapja a honvédelemben, úgy a városi polgárságé a munkában gyökerezett s a legszorosabb összefüggésben állt a középkor társadalmi és gazdasági munka-organisatiojával. A mint a lakosság katonai eleme, úgy volt szervezve annak munkás része, a mennyiben a jobbágszágon kívül állt. Voltak jobbágy-kézművesek is. De a kézmű éppen úgy, mint a kereskedelem, csak a városokban fejlődött hatalmas szervezetté, mely magához ragadta az egész városi életet. Kézműves és kereskedő a saját városát éppen úgy igazgatta, éppen úgy kardjával védte, mint a nemes ember az országot, s iparost és kereskedőt joggal lehet városi nemességnek nevezni, mely éppen úgy körülbástyázta magát kiváltságokkal a városban, mint a nemesség a megyében. E kiváltságait ő sem szívesen osztotta meg senkivel. A XVII. század egész folyamán küzdött a város a beözönlő új elemekkel, melyeket akkor sem akart magába befogadni, ha a régi lakosság nagyon megfogyatkozott. A szepesi városokban a kis és nagy házak tulajdonosai közt keserves küzdelmek folytak. ¹⁾ Besztercebányán ²⁾ és másutt is a tót beköltözöttek ellen irányult a harcz, kiktől a teljes polgárjogot, a házszerezési képességet — legalább a belvárosi részekben — még ez időben megtagadták. Ellenben a nemesség beköltözése és birtokszerzése elleni hosszas küzdelmek ekkor már a nemesek javára dőltek el. Országos törvény döntötte el, mert nem csupán a német, hanem a magyar vagy elmagyarosodott városok, mint pl. Kolozsvár ³⁾ is elle-nezték a nemesség beköltözését. Kevésbé nemzetiiségi, leginkább rendi ellentétek működtek itt közre. Még a magyar városok is így okoskodtak: »A régi szent királyok, kik az országot három részre

¹⁾ Századok, 1882.

²⁾ Ipolyi Arnold műve.

³⁾ Magyarországi Jogt. Emlékek I.

osztották, tudniillik nemességben, parasztságban és városi rendekben mindeniket külön-külömb törvényekkel úgy rekesztettek el egymástól, hogy *semmi elegyedés köztük ne lenne.*» A nemeseknek a királyok azt jelölték ki feladatúl, hogy »mezőben lakván, az országot őrizzék.« Ellenben a legszigorúbban elválasztották tőlük azon rendeket, »kik köfűl közé szorúltanak.« A városi élet és szadadság »egyarányú személyek egyenlőségében áll«, s ezért nem tűrhetik a városok, hogy nagyobb méltóságbeli személyek, a külső nemesség közöttük megtelepedjék.¹⁾ Néhol még azt is megtiltották, hogy városi leány vidéki nemeshez menjen feleségül, nehogy ily módon a nemes ember örökség útján szerezen lázat a városban.

De 1680 körül e szigorú intézkedések már hatályon kívül voltak. A viszonyok súlya a városi életre is ránehezedett. Az üldözések, az udvar és tábornokai erőszakosságai, a templomfoglalások, a kereskedelem és ipar válságos helyzete e hosszas polgárháborúban s ennek folytán a városok vagyonosságának csökkenése, szóval, a nagy nemzeti válság visszahatásai a városi életben is nagy változásokat idéztek elő. Új korszak előhírnökei mutatkoztak itten is. De bármi sok csorbát ejtett e városi szabadságokon az udvar erőszakossága s a polgárháború, jogilag fenmaradtak a régi intézmények és szabadságok s 1701-ben magyarul és latinul közrebocsátották azokat a felvidéki városok.²⁾ E jogok a királyi privilegiumokban s régi szokásokban gyökereztek. Privilegiumokat szerezni, mint egyik város említi, főgondjuk volt az elődöknek s ezek alapján dicséretes rendtartásokat szabtanak a város eleibe, melyek a város szadadságára felette hasznosak voltak. E rendtartásokkal idővel folyton módosították, javították, s így a városi élet mindig lépést tarthatott a változott idők szükségleteivel.

A város tehát éppen olyan privilegiált volt, mint a megye, de a mennyiben itt e szót egyáltalán alkalmazhatni, a kiváltságosak körén belül valódi democratia uralkodott. A városi polgárok élete a teljes jogegyenlőségen nyugodott. Jogaik egymás és a hatóságok irányában szigorúan meg voltak állapítva s egyszersmind megbízható biztosítékokkal ellátva. Magok választották a 80—100 tagú városi képviselőtestületet egy évre, mely azután a saját kebeléből választotta ugyanannyi időre a bírót, esküdtet s a többi tisztviselőket, kiket felelősség, számadási kötelezettség terhelte, s kik minden visszaélésért szigorú büntetéssel sújtattak. A városok szabadon választották plébánosukat, gondoskodtak egyházi és közművelődési intézeteikről, melyek nagy számmal voltak, rendezték vagy ellenőrizték a lakosság összes életviszonyait, melyen

¹⁾ Magyar Jogt. Eml. I. 262—3.

²⁾ Jus Civile sive Statuta stb. Bártfa 1701.

belenyúlva a magán- és családi életbe is. A bölcs tanács rendeletileg szabályozott mindent. Számtalan rendeletet adott ki; megállapította a ruházatot, a fényűzést, az ipari és kereskedelmi érintkezést, a házi munkát, a közerkölcsiséggel összefüggő viszonyokat, az építkezés, világítás, utczaikövezés, a közrendészet és egészségügy, a tanítás, az adó, katonaság és önvédelem ügyét s sok más egyebet. Ugyanezt tette a megye. Csakhogy a város volt az egyedüli, mely egyszersmind gondoskodott a rendeletek végrehajtásáról.

A város egész anyagi élete a czéhrendszeren nyugodott, mely nem csupán iparosokra, hanem kereskedőkre s általában minden foglalkozásra kiterjedt és pedig országszerte. Volt marhapasztorok vagy »mezei grófok« czéhe is,¹⁾ s e foglalkozást jogszerűen szüntén csak az űzhette, a ki a nemes czéhbe fölvétetett. De igazi virulásút a czéhrendszer a városban érte el, mely viszont neki köszönhette lendületét, úgy, hogy a kettő a legszorosabban összeforrott. A czéhrendszer általános gazdasági jelentőségét már eléggé tisztázta az európai tudomány. Hazánk speciális viszonyai közepett is úgy fejlődött és hatott az, mint Európaszerte. Sok nemes, erkölcsös, humanus vonás jellemzi e rendszert. A kölcsönös segély, az egymásra utaltak testvéries támogatása, szegények, betegek, özvegyek, árvák oltalma fontos társadalmi intézménynyé teszi. Az ipar egyes ágainak kifejlesztése, soliditása, a műipar, ötvösség, könyvnyomtatás, fegyvergyártás virágzása részben neki köszönhető. Az iparosok anyagi függetlenségében a városi élet és szabadság frissességének egyik főforrása rejlett. Végül a város önvédelmi szervezetének alapja is e rendszerre volt fektetve. A czéhek tagjai alkották a helyi honvédséget, a területi katonaságot. Minden czéh katonailag volt szervezve. Tevékenysége veszély esetére előre meghatározottatott, s adott parancsra saját zászlaja alatt mindenik kivonult a bástyákra, hogy ott a kijelölt helyet elfoglalja s a várost az ellenséges támadás ellen megóvjá. Az iparos és kereskedő rendszeren jó katona volt. Nem idegen, tőle távolabb eső vagy általa meg nem értett eszmékért küzdött. Önmagát, házi tűzhelyét, saját vagyonát és szabadságát védte s ez a tudat gyakran hőssé tette a közönséges mesterembert.

E sok előny mellett a czéhrendszer egészben mégis privilegium volt, mely iparosoknak és kereskedőknek óriási előnyöket biztosított a fogyasztók nagy tömegével szemben. A czéhszabályok idevágó határozatai eléggé ismeretesek. Ez előnyök nagy lendületet adtak a városi iparnak, ámbár az egyes czéhek közt nem szűntek meg a torzsalkodások, czivakodások, perlekedések. A czéh-

¹⁾ Tört. Tár 1884. 560. lap.

rendszer keretében Lőcsén 1676-ban nem kevesebb, mint 44 különféle üzletág virágzott. Pedig Lőcse nem volt a legelső város. A felvidéken is meghaladta Kassa; Pozsony, Sopron, Besztercebánya, Eperjes s más városok szintén igen tekintélyes iparral és kereskedelemmel dicsekedhettek. A czéhrendszer azonban kizárta a nagyipar létrejöttét, mely a külföldön már lendületet vett s több olyan iparágban, mely hazánkban szintén műveltetett, a nagy vámok s más kedvezőtlen viszonyok daczára erősen concurrált a hazai gyártmánynyal. Ilyen volt például a posztó. Igen nagy volt a posztónyírók száma nálunk is a felvidéken, ezenkívül kivált Kőszegen és Keszthelyen, de azért már nagyon elterjedt az angliai posztó. A gyáriparral ez időben Szelepcsényi György esztergomi érsek tett komoly kísérletet Gombán, Pozsony megyében, hol posztógyárat állított. A finom gyapjút külföldről hozatta s gyártmánya finomság tekintetében versenyzett az angol és hollandi posztóval. De a gyár az érsek halálával megszűnt.

A városi kereskedelem szintén czéhrendszeri alapon nyugodott. Csak az a kalmár telepedhetett meg a városban, ki a kalmárok társaságába fölvétetett, a miért elég magas díjat — tiz girát — kellett fizetnie. Az ő existenciáját is számos előny és kiváltság biztosította. Az országon belül vámot nem fizetett; az idegen árús ember csak neki s nem idegen kereskedőnek adhatta el portékáját, melyet a piaczon sátorban kellett árúba bocsátani; sőt az is meg volt határozva, hogy idegen árús embernek a vásáron levő bizonyos czikkekből mennyit szabad megvenni. A nagyobb rész a helybeli kereskedőknek tartatott fenn. Ehhez járult a városok árúmegállítási s ábbeli joga, hogy a megye módjára minden ipar és kereskedelmi cikk értékét magok limitálhatták, mi a városban, hol iparos és kereskedő uralkodott, reájok nézve nem volt előny nélkül. A városi kereskedelem közvetítette a külföldi iparczikkek behozatalát s így nemzetközi gazdasági jelentőséggel bírt. Eperjes, Kassa, Besztercebánya, Pozsony — ide országgyűlések idején a bécsi kereskedők is tömegesen lejöttek s árúikat vámmentesen hozhatták be — látták el az úri családokat a finomabb, valamint a mindennapi használatra szánt czikkekkal, ámbár nagyon divatban volt már a Bécsben való vásárlás. Egyes kereskedők ama korból fennmaradt üzleti könyvei a kereskedelem nagy fejlettségéről s a hitelviszonyok sajátoszerű alakulatáról tanúskodnak. A vidéki urak élénk összeköttetésben álltak velök s számláikat sokszor nyers terményekkel egyenlítették ki. Pénzt is vettek kölcsön kereskedőktől vagy magoktól a városoktól, melyek nem egyszer segítették ki a megszorult főurakat. A kamatláb törvényesen hat százalékban volt megállapítva. Ezt azonban sokféleképp kijátszották még a legelőkelőbbek is. A kölcsönadók általában nem nagy számmal voltak.

Egyik XVII. századi író¹⁾ keservesen panaszkodik, hogy senkinek sincs kedve, úgy mint régen, pénzt kölcsönbe kiadni. »A pogányok — mondja — minket efféle kölcsönöző jótéteménnyel feljülhaladnak, annyira megszűnt már a keresztyén szeretet; földbe ássák, ládákba rejtik inkább a pénzt, hogysem a szűkölködő táplálására adnák.« E bizalmatlanság is hozzájárulhatott az uzsora fejlődéséhez, mely mindig zavaros pénz- és hitelviszonyok terméke. A baj terjedéséről tanúskodik nemcsak törvényeink gyakori tilalma, hanem főleg az, hogy a gubernium 1676. jul. 3-án semmiseknek volt kénytelen nyilvánítani az uzsorás kötvényeket.²⁾ Hogy ez mennyiben érintette a felvidéki kereskedőket, arra nincs adat. De hogy a polgárháború s a nemesek proscribálása igen érzékenyen sújtotta őket, az kétségtelen. Egyrészt követeléseik voltak a vidéki urakon, másrészt igen jó vevőket veszítettek el bennök. A nagy nemzeti válsággal kezdődik a felvidéki városok hanyatlása, mely a török uralom megtörése utáni átalakulások közben még nagyobb arányokat öltött.

A kereskedelem élénkítésére szolgáltak a vásárok, melyek évenként nagy és kis városokban, sőt helységekben tartattak. Ez időben már valami háromszáz helynek volt vásárjoga évenként 2—4 országos vásárra, melyek egynémelyikén sok ember sereglett össze. Itt minden korlátozás daczára erős versenyre keltek az idegenek, lengyelek, németek, sőt törökök a hazai kereskedőkkel. A messze keletről, Konstantinápolyból, Persiából is jöttek egyes bátor árusok, kik leküzdvé a számtalan nehézséget, eladásra hozták hozzánk hazájok specialis iparczikkeit. Sok bajjal kellett küzdeniök, nem csupán nekik. A nagyobb városokon kívül a kereskedelem mindenütt rendkívül bajos foglalkozás volt. A vásárokat hol a török, hol a magyar vagy német katonaság rohanta meg, s rabolta ki a kereskedőket. Az utak bizonytalansága szintén sokszor megkárosította a kalmárokat, nagyobbára görögöket, kik nem levén városi polgárok, főleg földesúri védelem alatt éltek s adózás tekintetében is örökös zaklatásnak voltak kitéve. A földesúrnak fizetett béren kívül a királyi kamara és a megye is megadóztatta őket, és pedig meglehetősen terhesen. 1672-ben Patakon hét görög kereskedő »accorda« szerint a kamrának 72 frtot fizetett s ezenkívül a megye szintén adót követelt tőlük.³⁾ A görögök a hódolt-sági területre is kereskedtek, még pedig néha olyan czikkekkel, melyek kivitele tiltva volt, minő a vas, réz, fegyver és lőszer. Az idevágó szigorú tilalmat akkor könnyen ki lehetett játszani.

¹⁾ Kászonyi, Dir. Meth. 22 kérdés. A kölcsönügyről.

²⁾ Armpringen G. leírata Zemplénmegye levéltárában.

³⁾ Zemplén megye lev.

A felvidéki városok köré csoportosult a magyar bányászat, mely az ország természeti kincseinek sokfélesége és dúsgazdagsága mellett azon mozgalmas időkben is igen jelentékeny pénzügyi és gazdasági tényező maradt. A bányavárosok birtokbavétele folyton nagy szerepet játszik a küzdő felek kombinációiban s főleg a nemes érczek, arany, ezüst, s a bányászattal kapcsolatban levő pénzverde gyakoroltak nagy vonzerőt. És nem ok nélkül. A bányászatot ekkor kielégítő eredménynyel üzték s pl. Selmeczen 1680 körül hetenkint három-négyezer márká ezüstöt termeltek. Kevésbbé fontosak voltak a sóbányák. A máramarosi és erdélyi óriási és kimeríthetetlen sókincs akkor még idegen országban volt. A királyi Magyarországon csak Eperjes közelében, Sóvárt volt ily bánya; akkor kősót is termeltek benne, mely azonban nem elégítette ki a szükségletet. Lengyelországból szállítottak sót a felvidékre, továbbá Erdélyből, illetve a hódoltságról. Különösen a végeken folyt élénk sókereskedés. A magyar fogságba került török rabok váltságdíjakat készpénzzel, mint inkább árúczikkekkel, kelmével, de különösen kősóval fizették. Sőt némileg általános szokássá vált, — a harminczadosak gyakran megróják — hogy a török rabnak a magyar lakosság — készpénzt adott azért, hogy néhány száz darab kősóval többet küldjön váltsága fejében. A váltság vagy »sarcz« vámmentes levén, így igyekeztek kijátszani a kincstár igényeit.

Még a bor is a felvidéki városok kereskedelmének körébe tartozott. A magyar bor már rég világhíre jutott s erős kiviteli czikk volt, főleg Lengyelország felé, mert Austria minden módon akadályozta a magyar borkivitel, a mi országgyűléseink részéről végnélküli panaszokra adott okot. A lengyel határon is sokféle akadályba ütközött a kivitel. Időnkint azonban elég jelentékeny mennyiség szállíttatott ki. A század derekán a lengyel határszéli vámhivatalokon át öt év alatt hatvankétezer akónál több bort exportáltak.¹⁾ A borkereskedés főhelyei Eperjes és Kassa voltak. E század folyamán jött divatba az aszúbor készítése a Hegyalján, mely a legjelentékenyebb bortermelő vidék volt akkor is. A szüretet gyakran zavarták a törökök, de ez időben főleg a kuruczok, s több éven át csak katonai védelem alatt lehetett szüretelni.

Ellenben a mezőgazdaság és marhatenyésztés s a vele összefüggő kiviteli kereskedelem nem a felvidéki városok felé gravitált. A termelés központja a síkság, a kivitel közvetítői pedig a nyugati határszéli városok voltak. Liptóban, Arvában zabkenyeret ettek akkor is. Az egyes országrészek gabnaterméneinek kölcsönös kicserélése a szállítás leküzdhetetlen akadályai folytán egyáltalában

¹⁾ Orsz. Lev.

alig jöhetett szóba. A termés legeslegnagyobb részét a közvetlen termelők fogyasztották el s megeshetett, hogy a felföldön inség. drágaság volt olyankor is, mikor az alföld elég bő termésnek örvendett. Az utak rosszasága és a közlekedési eszközök hiánya a gabonakereskedés elő csaknem elháríthatatlan akadályokat gördített. A gabona egyedüli nagyobb és állandó vevője a kincstár volt. Katonai célokra, várak ellátására, főleg hadi készülődések idején, a kamara kiküldötte embereit, összevásároltatta a vagyonos birtokosok vermeiben felhalmozott készleteket s vagy nyers állapotban, vagy a vízi malmokon liszté őrölve és hordókba rakva, szállíttatta el a megyék által kirendelt, de a kincstár által fizetett paraszt-szekereken rendeltetése helyére.

De jelentékeny gabonatermelési többlet ritkán volt az országban s a mezőgazdaság általános állapota igen alanti színvonalra süllyedt. Az ország legtermékenyebb része akkor pusztasivatag volt s a művelés alatti területen számtalan akadály állta útját az okszerű gazdálkodásnak. A parasztság szánalmas helyzete, a közbiztonság teljes hiánya mellett a jobbágmunka minden nyomorúsága érezhető volt. Rosszul munkálták a földet s csak annyit dolgoztak, a mennyi multhatatlanul szükséges volt. 1665-ben egy török bég ¹⁾ prédikálta a magyaroknak a földművelés nagy előnyeit s vetette szemökre, hogy a fákat kivágják s a földet elhanyagolják. Ő sürgette, hozzon a magyar olyan törvényt, mely elrendeli, hogy a földet jobban műveljék, különben elpusztúl az ország. A ki hazája földjét műveli — mondja — az erős lesz és nem vész el; ha minden magyar tíz köből búzát termelne, minden magyarban két vitéz szív lakoznék. Most azonban egy ily magyarral ezer korcs esik s az ő rosszaságukért segíti az isten az oszmánt. E bölcs török rajzát a földművelés elsatnyulásáról megerősíti Simplicissimus, ki, mint sok másban, e tekintetben is kitűnő megfigyelő s igen érdekes és jellemző részleteket jegyzett föl a Kassától Erdélyig terjedő sík országrész állapotairól. Azt mondja, hogy a síkságon a falvakat és városokat csak palánk vagy fakorlát veszi körül s a házak rútabbak, mint Württembergában egy disznóól. Csűr sehol sincs; nagy kazalokba rakják a gabonát; marha sok van, mert legelő bőven telik; ökrökkel csépelnek, minden munkát az ökör vagy a ló végez, magok az emberek egészen lusták. A föld kitűnő; a Tiszán túl trágyázni sem kell, s a rozs, melyhez a vetőmagot a Szepességből hozzák, három év alatt búzává lesz. Az aratásra nem elég a helybeli nép; a felvidékről jönnek 50—60 főnyi csapatokban a tótok s negyedhetedrészért segídeknek az ara-

¹⁾ Ogler bég levele Kiss István solymosi kapitányhoz. Több ízben kinyomatott.

tásban és cséplésben. A hol a gabona nem elég sűrű, ott le sem aratják, hanem rábocsátják a marhát. A juhoknak — magyar juhról beszél — igen hosszú a gyapja, s ebből készül a guba, mely az embereknek olyan torzonborz kinézést ad, hogy messziről valami medvének látszanak. A Tisza és az apró folyók és erek tömvék mindenféle hallal. Ez, valamint a dinnye, a gyümölcs — ezt, főleg a szilvát, a felvidéken is nagyban termelték — valamint a sokféle vad teszi a lakosság főtáplálékát. Simplicissimus járt a hortobágyi pusztán is, hol öt napi járásra nincs falu. A karaván, melylyel az utat megtette, a szabad ég alatt hált. Éjjel mindenki feje alá tette kardját, hogy folyton kéznél legyen. Kis- és közép nagyságú sasok és darvak egész csapatostúl röptek fejük felett, mintha rájuk akarnának csapni. A fű olyan nagy volt, hogy a lovas embernek válláig ért s a legelésző gulyák egészen eltűntek benne. Három-négy emberből álló társaság nem is mer e pusztán átmenni, hanem évenként többször egész nagy karavánok gyűlnek össze s néha 50 szekér együtt teszi meg az utat. A pusztá tele van martalócczal, vadállattal, ragadozó madárral. De telve van ökörcsordákkal és sertéskondákkal is, melyeket, különösen ősszel, hízlatni hajtának oda.

Csakugyan ez a vidék, főleg Debreczen környéke, volt a hazai földművelés és marhatenyésztés egyik főhelye, ámbar a Duna-Tisza között s a dunántúli részekben szintén jelentékeny volt az állattenyésztés. Volt legelő mindenütt bőven; a föld nagy része parlagon hevert s a marhakereskedésnél a szállítási nehézség sem volt oly nagy, mint az árú és terményüzletben. A marhát el lehetett hajtani bárhova, s a kecskeméti és debreczeni kupeczek bátran szembeszállottak minden veszéllyel, a törökök s a magyar katonák, valamint a harminczadosok zsarolásaival, és állandóan fenn tudták tartani a kereskedelmi összeköttetést a nyugati magyar városokkal, illetve a külfölddel. Voltak évek, midőn 80,000 ökör hajtattott ki Ausztriába s a külföldre. A bécsi mézárosok már akkor is magyar marhával fedezték szükségletöket. A szempczi harminczados kimutatása szerint 1657 két első évnegyedében 863 ökör, 9 tehén és 350 borjú vámostatott el, és pedig 25 falkában, melyből 13 Pozsonyba, 12 pedig Bécsbe ment.¹⁾ A sertéskivitel szintén hozott pénzt a lakosságnak, ellenben az a juh faj, mely nálunk tenyésztetett, nem volt alkalmas a kivitelre. Gyapja a honi durvább iparczikkék készítésére használtatott.

Sokszor elmondották már, hogy Magyarország a tatárjárás óta nem volt olyan ínségben, mint 1680 táján. De csak ha senki előtt tartjuk, hogy soha az ország birtokállománya oly csekély

¹⁾ Orsz. Lev.

határai oly természetellenesek, lakossága annyira megapadt, minden államintézménye a reform, fölfrissítés nélküli hosszas használatban annyira elkopott, társadalma oly zilált, vezérlő osztályai politikailag és anyagilag oly annyira megingatva nem voltak, mint éppen ez időben: csak akkor érthetjük meg igazán a helyzet összes veszélyeit s a válság egész nagyságát, mely egyszerre politikai — nemzeti, vallásegyházi, socialis — gazdasági, és pedig minden téren elementaris erejű volt. És csak akkor kapjuk azon feltűnő tény magyarázatát, hogy a világra szóló eseményben, minő a török uralom megtörése, maga a magyarság mért vehetett oly csekély részt, és hogy az örök emlékű eseményt mért követték még hosszas és gyilkos küdelmek, mielőtt a nagymajthényi síkon újra megtalálta egymást a nemzet és uralkodóháza.

ACSÁDY IGNÁCZ.

KÖPCSENYI GRÓF LISTI LÁSZLÓ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az ellentétek az események alakulási körében is, gyakran keresik egymást.

A fénynek, mit a szigeti veszedelem nagy emlékeztető írója gróf Zrinyi Miklós XVII-ik századbeli költészetünk történetére vet, sötét árnyéka gyanánt ott áll Listi László megdöbbenő alakja s a hívatott költő, hírneves hadvezér, mély belátású államférfi dicsőségkoszorúzza sirja mellett ott sötétlik a vérpad, méltó jutalma gyanánt egy vérfagyasztó bűnökben eltöltött életnek.

Kortársak voltak s a történelem egy lapra jegyezte föl neveiket, hogy az ellentét annál jobban kitűnjék, mind az író mind az egyén között. Irodalmi föllépésüket úgy, mint halálukat alig pár év választja el egymástól, de míg Zrinyi költői alkotásait ma is valódi gyönyörűséggel olvassuk, addig a »Magyar Mars« tökéletesen el lett feledve, mielőtt még írója gyászos emlékü halhatatlanságot szerzett volna magának.

És míg Zrinyi halálakor egy nemzet borúlt gyászba, s Európa-szerzte fájlalták a kereszténység e nagy hősenek elhunytát, addig Listit honfitársainak közmegvetése kísérte dicstelen sírjába. Megvetéssel emlegették nevét kétszázad előtt s borzalommal fogják olvasni ezután is.

Emlékezeténél nem szívesen időzünk mi sem, mert nem láthatjuk benne a költőt annélkül, hogy a közönséges gonosztévő, gyilkos, méregkeverő alakja előtérbe ne lépjen. Amde személyével az irodalomtörténetírók ma sincsenek tisztában; életviszonyairól úgy, mint haláláról a legellentmondóbb vélemények jöttek forgalomba: szükséges tehát, hogy a fentmaradt emlékek, régi s újabb írók véleményének egybevetésével meghatározzuk, ki volt tulajdonképen az a költő, kit irodalomtörténetünkben nagyköpcsenyi báró Listi Lászlónak neveznek.

*

*

*

Az 1653. év folyamán egy magyar költői munka jelent meg Bécsben, melynek tárgya nemzetünknek Mohácsnál történt veszedelme ¹⁾, írója pedig Listi László vala.

Listi könyve egy hősköltemény igényeivel lépett a világ elébe, de kedvező fogadtatásra egyáltalában nem talált. Már a maga idejében is alig törődött vele valaki. Unalmas krónikaszerű elbeszélése erőltetett gyöngye rímei, hogy is arathattak volna tetszést abban a korban, midőn országszerte a »Zrinyias«-t olvasták s az ebben hangoztatott korszerű eszmék és érzések, minden igaz magyar keblében élénk visszhangra találtak. És így történt, hogy a kevés költői becsesel bíró munkát, már csaknem tökéletesen elfeledték, midőn a szerző egyénisége kezdé magára vonni a közfigyelmet s rövid idő alatt országos érdeklődés tárgya lett.

Hajmeresztő híreket kezdtek szuttogni az emberek, gyilkosságot, méregkeverést emlegetett a fáma, előbb csak titokban beszéltek a rejtélyes büntettekről s végre az ország színe előtt vádolták Listi Lászlót, mint gyujtogatót, gyilkost, méregkeverőt. A vádak valóknak bizonyulván, bűneiért lakolni kellett.

Az 1659. évi 112. t. cz. szigorú vizsgálatot rendelt ellene s három évvel később az 1662. évi országgyűlés által az uralkodó elé terjesztett sérelmek 53. pontja alatt már úgy enlékeznek róla, mint a ki ausztriai bíróság által elítéltetve, hóhérpallos alatt vértzett el.

Tehát a mit Listi mint költő nem érhetett el, hogy nevét megörökíthesse, elérte azt mint ember s ha irodalmi dolgozataival keveset foglalkoztak, annál nagyobb feltűnést idéztek elő tettei, még e hon határán kívül is.

Iassanként azonban bizonyos titokszerű homály képződött feje körül s annál sötétebbé vált, minél inkább igyekeztek szétoszlatni.

Pedig a Listi család eléggé ismeretes vala a hazában, rokonsági összeköttetést tartott többek között nagy-lucsei Dóczy, rimaszéchi Széchi, hadadi Weselényi, bethlenfalvi Thurzó és alsó-lindvai Bánffiakkal s valóban csodálnunk kell, hogy a költő alakja oly határozatlan körvonalakban lép elibünk és ez időszaknak aránylag gazdag memorire irodalmában semmit sem találunk róla följegyezve.

A mi származását s egyéb családi körülményeit illeti, az irodalomtörténetben napjainkig fentartja magát az a vélemény, hogy a szerencsétlen véget ért költő természetes gyermeke lett volna

¹⁾ Listi munkájának teljes címe: »Magyar Mars avagy Mohácsnál történt veszedelemnek emlékezete.« Bécs, 1653. fol. 154. s függelék gyanánt magyar vezérek és királyokra írt emlékkersek.

nagy köpcsényi báró Listi Ferencznek, ki a maga idejében előkelő főnemes s Bethlen Gábor fejedelemsége alatt Szamos-ujvár kapitánya volt és egy Lászlófi Anna nevű nemes leánynak s csak miután nejétől ráthóti Gyulaffi Zsuzsannától gyermekei nem származtak, fogadta fiává királyi jóváhagyás mellett említett Lászlófi Györgyöt, reá ruháztatva természetesen a Listi nevet is.

Igy találjuk ezt megírva a nagyérdemű Toldy Ferencznél s utánna irodalom-történeti kézikönyveinkben, melyek csaknem kivétel nélkül abban is egyetértenek, hogy az adoptált Lászlófi Györgyöt Bécsben lefejezték. ¹⁾

Ennyire terjed mindössze is az, mit a költőről tudunk. Az igaz hogy kevés, de egy nagy tévedésen alapúlva, lényeges valótlan-ságot foglal magában.

Mielőtt azonban a dolog érdemleges elbírálásába bocsátkoznánk, lássuk, honnan merítették írónk s vizsgáljuk sorrendben a Listiről eddigelé megjelent tudósításokat.

Korneli János jezsuita »*Historiae Hungaricae fragmenta*« című munkájában, megemlékezvén Listi Ferencz özvegyének Gyulaffi Zsuzsannának 1664-ben történt haláláról, alkalmat vesz magának fölemlíteni, hogy ezen Gyulaffi Zsuzsanna a Listi nemzetség kihalásának meggátlására fiának fogadta volt Lászlófi Györgyöt, a ki azonban mint a megújított Listi-család utolsó sarja, 1679-ben börtönben halt meg. ²⁾

De hogy mi volt oka Lászlófi György bebörtönöztetésének, vagy hogy az adoptált fiú Listi László név alatt mint költő is szerepelt volna? arról Kornéli úgy látszik semmit sem tud, mert hallgatását másra nem magyarázhatjuk.

Egyik genealogusunk, Wagner, Kornéli Jánosnak ezen állítását megtámadta, tagadván, bárha nem is directe, Lászlófi György adoptálását. Mert ha — úgy mond — Listi Ferencz 1650-ben már meghalt, ellenben Listi János 1676-ban még életben van, miként

¹⁾ Toldy Ferencz Magyar irodalmi kézikönyve I. kötet 245. lap. Ismét: Magyar költészet kézikönyve I. kötet 199. lap.

Jámbor Pál: Magyar irodalom történet II. k. 39. A különvéleményt a szövegben adom.

²⁾ Mors Susanna Gyulaffiac pauculis catholicorum in Transsilvaniae, ab haeresi ornamentis, et dote spoliatis, Wesselényianae item familiae, hac tempestate in comoda accipit per opportuna. Nullos Francisco Listhio florentis familiae baronum postremo liberos genuit. Hinc Georgio Laszlofio, a viro praemortuo in filium Listhianam familiam et nomen adoptato, Posonii domum, Paolo Wesselinio nepoti omnia in Transilvania bona secundo Kalendas martii legavit . . . Adoptatus hic Listhius, anno 1679. cum instaurata Listhiorum familia misere in carcere fincit. I. h. 348. l.

lehetett Ferencz nemzetségének utolsó sarja? ¹⁾ Más szóval, mint érveléseiből a következtetést levonhatjuk: Lászlófi György adoptálására, a Listi nemzetség kihalásának meggátolása czéljából, egyáltalában nem volt szükség.

Mennyiben volt igaza? fejtegetésünk folyamán bebizonyúl. Egyelőre azonban megjegyzés nélkül hagyjuk Wagner ellenvetéseit s áttérünk gr. Kemény Józsefnek a Listhy család történetét tárgyaló értekezésére.

Kemény ugyanis a Toldy Ferencz által szerkesztett »Uj magyar muzeum« 1854. évfolyamában a Listi család nemzedék-rendjét közölván ²⁾ minden kétség felett valónak állítja, hogy a költő Listi nem más, mint az adoptált Lászlófi György.

Állításának nagyobb hitelűl idézi szórúl-szóra Kornéli följegyzését, saját részéről még azzal támogatván, hogy maga is olvasta 1833-ban Gyulaffi Zsuzsannának b. Wesselényi Farkas birtokában levő végrendeletét, s ugyanez alkalommal a báró arról is értesítette őt, hogy: »családjának régi hagyománya szerint, ezen Lászlófi György ugyan törvénytelen, de mégis természetes fia lett legyen a sokszor említett Listi Ferencznek, egy Lászlófi Anna nevű szegény-rendű nemes leánytól és hogy ezen fia édes anyja neve után Lászlófinak kereszteltetett, s Gyulaffi Zsuzsanna költségén, kinek kegyét megnyerni tudta második férje halála után az erdélyi jezsuiták által igen szorgalmasan neveltetett, sőt bővebb tanulás végett külföldre is küldetett.« (i. h. 508. l.)

Kemény véleménye szerint ezen adoptálásnak 1632. előtt már meg kellett történni, mivel I. Rákóczi György fejedelem 1632-ben több Erdélyben fekvő javakról adomány-levelet állíttat ki Gyulaffi Zsuzsanna, ennek első házasságából származó fia Wesselényi István, nemkülönben Listi László számára: ezen név alatt kétségtelenül az adoptált Lászlófi értendő. (i. h. 507. l.)

Elmondja még ezután Kemény, hogy nevezett Lászlófi György Magyarországra jöven, mint Listi László »*kitüntette ugyan magát a honi költészet mezején*« de vétkes cselekedeteiért 1659-ben közkereset alá vétetvén, idegen bírák által elítéltetett s Bécsben 1662. előtt fejét vették. (i. h. 509. l.)

A mi itt első tekintetre szembe ötlík, ez az ellentmondás úgy a tényekben mint a chronológiában. Mert ha az adoptált

¹⁾ At cum Franciscum jam sub annum 1650. rebus humanis exemptum fuisse constet, Joannes IV. contra anno 1676. in vivis fuerit, quomodo Franciscus postremo familiae dici possit. Collect. Famil. Dec. III. p. 61.

²⁾ A nagy köpcsényi báró Listi család eredete, növekedése és hanyatlása. »Uj magyar muzeum« 1854. 488. kll.

Listi 1679-ben *börtönben halt meg*, akkor kétségbevonhatlan dolog, hogy 1662. körül Bécsben *le nem fejezhették*.

E kézzel fogható igazságra Kemény is rá jött, ámde a világért sem *csinált a dologból lelkiismeretet*, ellenkezőleg igen röviden végzett vele, odavetőleg kijelentvén, hogy a Kornéli által idézett évszám nyomdahiba 1659. helyett. Azon állítását pedig Kornélinek hogy Lászlófi György börtönben halt meg, teljesen figyelmen kívül hagyá, vagy mint mondani szokták agyonhallgatá.

Toldy Ferencz föltétlenül megbízott gr. Kemény József kritikájában s minden változtatás nélkül átvette a fentebb közlőtteket irodalom történetébe. Később azonban Listi László életéről írván, már voltak némi kételyei, különösen ennek halála módját illetőleg. Egybeveté Kornéli tudósítását az 1662-iki országos sérelmek 53. pontjával, melynek félremagyarázhatlan szavai szerint Listi Lászlót Bécsben lefejezték, feltűnt előtte az is, hogy Listit grófnak nevezik ez okmányok s bár e capitalis ellentmondásokban eligazodni nem tudott: érezte, hogy nem maradhat adós a felelettel.

Minthogy pedig nem állott módjában, de nem is lett volna célhoz vezető vagy egyik vagy másik tudósítást megczáfolni, választá a békés közép utat s talált is a dolognak igen elmés megoldást, bárha kételkedünk benne, hogy saját maga is elhitte volna. Szerinte ugyanis *Listi Lászlót lefejezték, mégis börtönben halt meg, a mennyiben lefejeztetése a fogságban történhetett.*¹⁾

Ily módon a Kornéli tudósítása igen szépen összefér az említett országgyűlési irományok tanúságával s csak az olvasó jóakaratótól függ, hogy e kényes természetű kérdés könnyű szerrel meg legyen fejtve.

A chronologiai ellentmondásra egyáltalában nem látta szükségesnek felelni, s beérte Kemény ellenvetésével.

Alig két éve Kemény értekezésének megjelenése után a »*Magyar írók*« című életrajzi gyűjteményben²⁾ Ferenczy emlékezett meg néhány sorban Listi Lászlóról. Nem hagyta magát befolyásoltatni senki által s más utat követett mint előzői. Ferenczy tudósítása egész külön véleményt alkot az irodalom történetben. Szerinte Listi László 1620. június 21-én született; de »*gyermek és ifjúkori körülményeit homály fedi*« s miután az 1659. évi országgyűlés által ellene emelt vádokban bűnösnek találtatott, a büntetést elkerülendő, Francziaországba menekült s nemsokára (1662) elhalt (i. h.)

¹⁾ Toldy Ferencz összegyűjtött munkái III. k. 109. lap.

²⁾ Ferenczy és Danielik. Magyar írók. Életrajzi gyűjtemény. Pest, 1856.

Sajnálattal említi körülmény, hogy Ferenczy véleményével foglalkoznunk ez alkalommal egyáltalában nem lehet, de mert ő nem jelölte meg forrásait, le kell tennünk a reményről, hogy pontos datumainak utána nézhessünk. Pedig az a bizonyosság, melylyel Listinek születése napját is megmondja, hinnünk engedi, hogy értesülései, legalább erre vonatkozólag, hitelt érdemlő forrásból eredtek.

Az eddig előadottakat összefoglalva, az írók nézetei Listiről háromfelé ágaznak. Kornéli szerint az utolsó Listi — jegyezzük meg hogy ő nem nevezi Lászlónak — 1679-ben halt meg börtönben, Kemény és utána Toldy egyetértének abban, hogy a költő 1662. év előtt Bécsben lefejeztetett, végre pedig Ferenczy idegen földön keresi sírját.

Lássuk tehát kinek van igaza:

Ha Kemény, a helyett, hogy Kornéli állítását Lászlófinak kétségtelenül megtörtént adoptálására nézve a Wesselényi családban élő tradícióval támogatja, kissé körültekintőbb adatkritikát gyakorol vala: bizonyára be fogja látni, hogy következtetései, részint mint alaptalanok, maguktól összeomlanak, részint mint hamis alapon állók, igen könnyen megdönthetők lesznek.

De ő mint láttuk, megleégedett azzal, hogy a Kornéli tudósításában előforduló 1679. évszámot sajtóhibának nyilvánította s azt hitte, ezzel már mindent rendbe hozott.

Pedig ez részéről kétszeres következetlenség volt.

Következetlenség azért, mert teljes hitelességüknek fogadva el Kornéli tudósítását, mely szerint Listi Ferenczné Gyulaffi Zsuzsánna 1664-ben halt meg s végrendeletében adoptált fiának Lászlófi Györgynek hagyományozta Pozsonyban fekvő házát, mégis azt mondja, hogy ezen adoptált Listi halálának ideje tévesen van Kornéli által 1679-re téve, s ez bizonyára sajtóhiba 1659 helyett.

De hiszen ha az adoptált Listi halála 1659-ben következett be, meg nem tudjuk magunknak magyarázni, miként szerepelhet mégis az özvegynek 1664-ben kelt végrendeletében. E chronologiai ellentmondás nemcsak szembeszökő, de következetlen is, mert Kemény nemcsak ismerte, de értekezésében betűhíven közli is az 1662-ik országgyűlés által előterjesztett sérelmek 53. pontját, mely szerint a rendek kéri ő felségét, hogy a Bécsben lefejezett Listi Lászlónak a fiscus által lefoglalt javait ifj. Listi Jánosnak adassa vissza, Gyulaffi Zsuzsannának pedig mint László anyjának »*prae-fati Ladislai Listhius genitrici*«¹⁾ erre vonatkozó igényei a nádor

¹⁾ Kemény itt megjegyzi, hogy »adoptativac« értendő, ámde az előterjesztés világos szavai egybehangzanak a tényleges bizonyítékokkal s kizárnak minden magyarázatot.

által megvizsgáltassanak. Már pedig, ha kétségbevonhatlan bizonyítéka volt arra nézve, hogy Listi Lászlót — ki az ő véleménye szerint nem volt más mint Lászlófi György — 1662. körül lefejezték, hogy fogadhatta el Kornélinek azon állítását, hogy az adoptált Listi mint nemzetségének utolsó sarja börtönben halt meg.

E két állítás ugyanegy személyre vonatkoztatva teljesen kizárja egymást, vagy az egyik vagy a másik a józan ész parancsa szerint nem lehet igaz. Ha pedig magukat a pusztá tényeket minden vonatkoztatás nélkül, mégis való igazság gyanánt fogadjuk el, be kell látnunk csalhatatlanul, hogy két különböző személylyel van dolgunk, kiket összetéveszteni teljes lehetetlenség.

De mert Kemény ezt nem akarta belátni: a legképtelenebb ellentmondásokba zavarta magát. ¹⁾

Pedig a dolog igen egyszerű s ha Kornéli tudósítását az eddig előadatokkal, legfőképen pedig az 1662. országgyűlés előterjesztésével összevetjük, lehetetlen meg nem találunk az egyedül helyes megoldást.

Mert ha — fejtegetésünk fonalán még egyszer végig tekintve — tudjuk első sorban is azt, hogy az adoptált Listi, családi néven Lászlófi György, miként Gyulaffi Zsuzsanna végrendelete és Kornéli János följegyzése tanusítja, 1664-ben még életben van; akkor igen természetes okból nem lehet ugyanegy személy azon Listi Lászlóval, kit Bécsben 1662. előtt lefejeztek.

Mínthogy pedig ezen lefejezett Listi László Gyulaffi Mária fia volt, Lászlófi György adoptálása csak 1662. után történhetett meg s épen ezért, ő nem lehetett az a költő, ki 1653-ban bocsátotta közre összes műveit, mivel még ez időtájt a Listi névnek nem volt törvényes birtokában.

Mindezekből világos, hogy két személylyel van dolgunk.

¹⁾ Nem hagyhatom e helyen megemlékezés nélkül Miskoltzy Gáspárnak a »Regelő« 1834-ik évfolyamában megjelent cikkét, melyben rövidre szabva a Listi család történetét adja elő. E közlemény jöllehet nem bír tudományos beccsel, mégis több tekintetben érdekel bennünket. Miskoltzy alig ismerte Kornélinek gyakran említett följegyzését, mindazonáltal tudomása van Lászlófi György adoptálásáról s ennek sorsát illetőleg véleménye teljesen egybebangzik amazéval.

»De ezen fogadott Listi — ugymond Miskoltzy — elfelejtkezvén hazafi kötelességéről, nagyobb vétekbe esvén, befogattatott s 1679-ben fogságban végezte életét.«

Ámde Miskoltzy — mint alább látni fogjuk — a lefejezett Listi Lászlóról is bír tudomással.

A most elmondottakkal felelhetünk egyszersem Wagner ellenvetésére is.

A mi következtetésének végeredményét illeti s a mit ő bona fide hisz, hogy a költő természetes és törvényes gyermeke volt Listi Ferencz és Gyulaffi Máriának ¹⁾, mi is teljesen egyetértünk vele, ámde ezzel összefér Kornéli állítása, hogy Lászlófi Györgyöt adoptálták, adoptálták pedig a mint érveléseinkből is kétségtelennek látszik Listi László lefejeztetése után. ²⁾

Abból pedig, mire Wagner a fősúlyt fekteti, hogy t. i. Listi Ferencz 1650 (sőt mint Kemény bebizonyítja 1636-ban) már meghalt, míg a másik ágon lévő János 1675 körül életben van, még nem következik szükségképpen, hogy Lászlófi György adoptálása

¹⁾ Genuit deinde Francisco Susanna filium Ladislaum, tametsi non modo nullius frugis sed flagitiosum etiam hominem. Wagner Collect. famil. decas III. pag. 61.

²⁾ Miskoltzy már említett közleménye megerősíti állításunkat. Listi Ferencz és Gyulaffi Zsuzsanna — mondja az idézett helyen »szerelmöknek egyetlen gyümölcsét láthatták a szerencsétlen Lászlóban) (itt elmondja ennek lefejeztetését) ... Gyulaffi Zsuzsanna túlélén fia szerencsétlenségét, Lászlófi Györgyöt, hogy a Listi nemzetségnek nere ki ne haljon, fiává fogadta jelséyes engedelemmel.«

Miskoltzy nem mondja, hol szerezte értesüléseit, s úgy látszik arról szines tudomása, hogy Listi László a XVII-ik században költő volt. Mindazáltal idézett közleménye, bárha nincs is tudományos czélból, tudományos apparatussal írva, némi fényt derít a homályos zürzavarba s valóban esodálni lehet, hogy Toldy és más íróink teljesen figyelmen kívül hagyták.

Kívételt csak Nagy Iván képez, ki »Magyarország családai« ez művének VII. kötetében Miskoltzy nyomán indulva, figyelmeztet bennünket, hogy tévedés van a két Listi között s ő is megkülönbözteti a törvényes születésű Listi Lászlót, az adoptált Lászlófi Györgytől, mondván, hogy »Listi Ferencznek fogadott fia Lászlófi György az *adoptatio* és László lefejeztetése után Listi László nevet vett föl és mint egy mohácsi veszedelemről írt Magyar Mars szerzője, a magyar irodalomtörténetben, marandó nevet vívott ki. Utóbb ellene szintén borzasztó vádak emeltetvén, (hatalmaskodás, rablás, álpénzverés, erőszak, gyilkosság) úgy látszik 1679-ben börtönben halt meg.«

Ime, mily megfoghatatlan következtetlenség. Hiszen, ha Lászlófi Györgyöt a törvényes születésű Listi lefejeztetése után, tehát 1662 körül adoptálták, miként írhatta Listi László név alatt 1653-ban megjelent műveit? Abban is téved Nagy Iván, hogy Lászlófi ellen emeltettek az említett borzasztó vádak, alig találja meg a helyes utat, már is elveszti a nyomot, tényeket és személyeket zavar össze.

merő koholmány. Nem, először, mert az említett Lászlófit Gyulaffi Zsuzsánna férje halála után adoptálta, és nem másodszor, mert Listi Jánosnak b. Berényi Borbálával való házassága gyermektelen volt s így a Listi nemzetség igen közel állott a végenyészet-hez. Erre nézve tehát Kornéli nem tévedett, legfeljebb a kifejezésben nem volt egészen correct, midőn Listi Ferenczet mondá családja végső sarjának, de tévedett igen is akkor, midőn állította, hogy Listi Ferencznek Gyulaffi Zsuzsánnától gyermeke nem származott. Ezen a hamis nyomon indult meg Kemény s jutott hamis következtetésekre. Wagner ebben sokkal szerencsésebb volt, alaptalan föltevésből indulva ki, egész véletlenül helyes következtetésekre bukkant.

De felelhetünk ezúttal Kemény többi érvelésére is, nevezetesen pedig arra, hogy Lászlófi adoptálása 1632 előtt, tehát Listi Ferencz életében történt volna. Ugyanazon okok, miket eddigelé az általa mondottak ellenében fölhoztunk, döntenek a jelen esetben is. Mert, ha már egyszer tudjuk, hogy Listi László természetes és törvényes gyermeke volt Gyulaffi Máriának, önkényt következik, hogy Lászlófit 1662 előtt nem adoptálták.

Nagyon meggondolatlanul járt el tehát gr. Kemény József, midőn a Kornéli tudósításában előfordult 1679 évszámot nyomdahiának declarálta, mert voltaképen ezen fordúlt meg az egész dolog.

Pedig hát az istenadta Lászlófi György, mint adoptált Listi, egész nyugodt lelkiismerettel meghalhatott börtönében 1679-ben is, anélkül, hogy ezen tette által a költő Listi előjogait legkevésbé sértette volna.

Még csak egy megjegyzésem van hátra.

Kemény József, s utána Toldy, nemkülönben Nagy Iván, Lászlófi Györgyöt még a *kereszt nevétől* is kegyetlenül meg akarják fosztani, reáfován, hogy az adoptálás után *Listi László* nevet vett föl. Én elhiszem, hogy a kép, úgy jobban bele illik az általuk faragott keretbe, de föl nem bírom fogni, mi oka lehetett a jámbornak, meg nem elégedni tisztos György nevével?

Vagy talán Gyulaffi Zsuzsánna óhajta volt ez? Alig hiszem. Ha László fiában kedves halottját siratta volna, ki minden jó lélek igaz fájdalma rá költözött el a földről, még csak tudnám érteni, de László úr nem hagyott maga után ily kegyeletes emlékeket s a szomorodott szívű anyának nem szolgálhatott örömeire, névben is fölújítani szégyenteljes halállal kimúlt fiának gyászos emlékezetét.

Nem akarjuk túlbecsülni jelen fejtegetésünk értékét, mert szentül hiszszük, hogy ezen eredményt rajtunk kívül akárki elérhette volna, sőt szükségképen el kell vala érnie, ha kissé körül-

tekintőbb adatkritikát gyakorol. Hiszen nekiünk sem állott rendelkezésünkre az ismerteken kívül más anyagi bizonyíték. De hát utóvégre is nagyon kevés jelentőséggel bíró dolognak tetszhetik sokak előtt a személyazonosság megállapítása, s egy kis haszontalan tévedés miatt Lászlófi György rég idő óta szenved magán a méregkeverő, gyilkos, gyűjtogató nevet, a kétes becsű költői dícsőség fejében.

Illő tehát, hogy a történetírás ítélőszéke igazságot szolgáltatson neki.

II.

A mint az eddig előadottakból kitűnik, legfőbb igyekezetünk odairányult, hogy az irodalom-történetnek egyik vitás kérdését hozzuk mindenekelőtt tisztába, s azt hisszük ezt sikerült is elérnünk. Az 1661-ben lefejezett nagy-köpcsenyi gróf Listi László — természetes és törvényes gyermeke volt Listhy Ferencz és Gyulaffi Máriának.

Még ma sem tudja azonban senki, mik voltak tulajdonképen azok a vétkek, melyek miatt a költő feje lehullott s csak általánosságban ösmerik az ellene fölhozott vádakát, de a rejtélyes bűnper egyes részleteit, úgy a nagy közönség, mint szakférfiak előtt sűrű homály fedi.

Az alább következőkben, megkísértjük összeállítani azon töredékes adatokat, mik költőnk családi körülményeire, életviszonyaira, legfőképen pedig elítéltetésére vonatkoznak, bárha előre is kijelentjük, hogy irodalomtörténetünknek ezen tagadhatatlanul érdekes alakjáról tökéletes képet nem igen nyújthatunk.

A Listi család, miként már hangzása is elárúlja,¹⁾ idegen származású, s valószínűleg szász eredetű, mert Kristof, a család első ösmeretes törzse, kinek létezését oklevéllel is bebizonyíthatjuk s kivel Oláh Miklós esztergomi érsek rokonságot tartott, a XVI-ik század derekán senator vala Nagy-Szebenben.²⁾

¹⁾ E név Listhius ritkábban Liszthy alakban is előfordúl, a költő *Listinek* írta magát s én is azt követem.

²⁾ Az egyetemi könyvtár birtokában lévő Hevenessy gyűjtemény Mss. G. G. XXVIII. kötete többek között a Listi család leszármazását is magában foglalja. Nincs szándékomban e nemzedékrend hitelessége mellett síkra szállani, ellenkezőleg magam is azt hiszem, hogy ily dolgokkal szemben sohasem lehet az ember elég óvatos, s csak azt említem meg, hogy itt a család őse Lítius Sebestyén, ki Nikápolynál a török ellen vívott harcban esett el, s dédunokája Mohácsnál lelte halálát. — Ez sokkal tetszetősebb ugyan a polgári szász eredetnél, de bizonyításra szorúl s én sokkal megbízhatóbbnak tartván a Kemény által közölt leszármazást, jelen alkalommal azt követem.

Ezen rokonsági összeköttetés Magyarország primásával igen elősegítette a család emelkedését, megszűntek polgárok lenni s midőn Listi Kristóf fia János, nőül vette Oláh Lukretiát, az érsek unoka hugát ¹⁾ s nagy kiterjedésű jószágokat nyert adományúl, a család már a főrendek közé számláltatott. Listi János felesége halála után 1568-ban az egyházi pályára lépett s bámúlatos gyorsasággal emelkedve, 1573-ban már győri püspök s Magyarország főkancellárja lett s utódjai részint személyes ügyességük, részint szerencsés házasságuk által nagy birtokot szereztek s a legelőkelőbb magyar családokkal részben vérségi, részben pedig sógorsági összeköttetésbe jöttek s ily módon pár nemzedék alatt teljesen beolvadtak a magyar arisztokrátiába s csupán homályos traditio keringett közöttük az ős eredetről.

Listi János 1576-ban nyerte adományúl Miksa királytól a Mosony vármegyében fekvő Köpcsény várat és uradalmát s ettől kezdve a család, mely a XVII-ik század első felében élő Listi István által báróságra emelkedett, innen írta nevét.

Köpcsény az osztrák határszélen fekszik, közel a Dunához, Pozsonytól s Hainburgtól egy-egy félóra távolságra s ma körülbelől 3—4 ezer lakóval bíró mezővároska s a róla nevezett uradalomnak feje. Az oklevelekben, hol Keczi, hol Kitsee néven fordul elő s vára a középkorban elsőbbrangú erőd volt, mert Zsigmond király 1426 február 5-én Pozsonyban kelt oklevele által Keczi várat és városkát Kaplircz Péter pozsonyi várkapitány özvegyének, Valpurgisnak és gyermekeinek 8500 aranyban elzálogosítván, ez összegből nevezett birtokosok által 2000 arany — ez időszakban roppant összeg — a vár kijavítására, illetőleg fentartására fordíttatott. — Köpcsény ezután egyideig a Kaplircz, helyesebben Köpcsényi Kapler család birtokát képezte s már csak fekvésénél fogva is igen nevezetes határszéli vár volt s birtokosai árumegállító jogot gyakorolván, az osztrák tartományokkal közlekedő kereskedőket igen gyakran kegyetlenül megsarczolák, miként ezt a pozsonyi kereskedők által az országos tanács előtt 1445-ben Köpcsényi Kapler János ellen emelt panaszban is olvashatjuk. ²⁾

Hogy meddig maradt Köpcsény a Kaplerék birtokában s hány urat cserélt, míg végre Listi János győri püspök megszerezte családjának, ezt előadni nem tartom feladatomnak, hanem áttérek a XVII-ik század közepére, midőn Listi Istvánnal devecheri

¹⁾ »*Soror archiepiscopi*« mondja az idézett kézirat, ámde vita tárgyát képezheti nem a primás testvérének volt a gyermeke Lukretia?

²⁾ Ráth Károly: Mosony megyei regesták. Győri történelmi és régészeti füzetek. 1863. II. kötet, 143—147. lap.

Csóron Annától származott fiai István, Ferencz, illetőleg ennek özvegye és János bírták a köpcsenyi gazdag uradalmat.

István alchemiával foglalkozott s e rögeszméje valósitása közben minden öröklött kincseit elvesztegetve, hamis pénz készítésre szánta fejét s e miatt Pozsonyban elítéltetett.¹⁾ Hogy azonban elítéltetése mikor történt s köpcsenyi részjóságának elvesztésén kívül a hamispénzverők közös sorsában osztozott-e, nem tádjuk megmondani.

János neve eléggé ösmeretes vala a hazában. Tudjuk felőle, hogy rimaszéchi Széchi György leányát, Katalint a »murányi Vénus« testvérhugát vette nőül, s ily módon sógorságba jutván Wesselényi Ferencz nádorral, felesége jussán Lipcse vár ura lett.²⁾ Zrínyi Miklóssal bizodalmas viszonyban állott, s midőn a bán a török ellen viselt hadjárat nagyobb sikere végett 1662-ben a stajjer rendeket segítségre szólította fel, követei a Wesselényi-féle összeesküvés hírneves tagja, prókátor Wittnyédi István és báró Listi János voltak.³⁾

Az idősebbik testvér, Ferencz úgy látszik nem volt megelégedve a magyarországi viszonyokkal s talán azt hitte, Erdélynek pezsgő államélete nagyobb tért nyújthat tehetségei érvényesítésére. Bethlen Gábor udvarába kerülván szamosújvári főkapitány s katholicus volta daczára a fejedelemnek meghitt tanácsosa lett, kiről végrendeletében is megemlékezett.

Midőn Bethlen első felesége, Károlyi Susánna halála után legfőképpen politikai okokból második házasságra gondolt s alkudozást kezdett idegen fejedelmi udvarokkal, a brandenburgi választóhoz báró Listi Ferenczet küldé követségbe. Ez nézte ki számára Katalin hercegasszonyt s intézte el tapintatosan a fejedelmi házasságkötések kissé kényes természetű előjátékát.⁴⁾

Hogy házassága folytán jutott-e Listi Ferencz Erdélybe, vagy már ott ösmerkedett meg Wesselényi Pál özvegyével, ráthóti Gyulafti Zsuzsánnával? bajos lenne eldönteni. Ez utóbbit valószínűbbnek tartom, bárba egyáltalában nem lényeges dolog. Adatok hiányában csak pusztá föltevésekre szorítkozhatunk akkor is, ha e házasság idejét meghatározni akarjuk, valamint, hogy annak

¹⁾ Wagner: Collect. famil. III. decz. 60. pag.

²⁾ Egykorú arcképét közli dr. Acsády Ignác Széchy Máriáról írott tanulmányában »Magyar történelmi életrajzok«. I. évf. 4. füzet.

³⁾ »Történelmi Tár« 1881. évf. 116. lap.

⁴⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek 8. kötete. Az akadémia megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor.

egyetlen gyümölcseről, Lászlóról sem tudunk egyebet, mint hogy 1632-ben már életben van.¹⁾

Gyulaffi Zsuzsánna úgy családját és rokonsági összeköttetéseit, mint vagyoni állapotát tekintve Erdély egyik legelőkelőbb úrasszonya volt, s őstől maradt javait tetemesen megszorítá. Mind ő, mind férje buzgó katolicusok voltak s ily szellemben neveltették bizonyára egyetlen fiukat is.

Az atya azonban nem sokáig ügyelhetett föl a serdülő László neveltetésére, mert 1636-ban — úgy látszik legszebb férfikorában már meghalt²⁾, s ez időtől fogva Gyulaffi Zsuzsánna vállaira nehezedett minden gond.

A Listi család majd minden tagja tudományosan művelt ember volt s többen közülök az irodalom terén is kitűntették magukat.

Ezen a téren határozott hívatással bírtak s az írói hajlam örökség gyanánt szállott náluk fíról fíra.

Már Listi Sebestyén szebeni senator írt 1550—60 között latin költeményeket, János. a püspök pedig két becses munkájával XVII-ik századbeli történetíróink között foglal helyet.³⁾ Listi II. János és I. István a maguk idejében híres törvénytudók voltak s végre Ferencz, a költő atyja, az argentinai akademiában végezte tanulmányait, szintén írt egy latin philologiai munkát.⁴⁾

Joggal föltehetjük tehát, hogy Gyulaffi Zsuzsánna, mint gondos anya, tekintettel volt mindezekre s Lászlót születéséhez és családi tradícióihoz méltó nevelésben részesítette.

Hogy azonban mi módon eszközölte azt, csak sejtenünk lehet. Miként végrendelete is tanúsítja, buzgó, vallásos nő volt s hogy különös előszeretettel viseltetett a jezsuiták iránt, az kitel-

¹⁾ E mellett tanúskodik I. Rákóczi György fejedelemnek Kemény által kivonatolt adománylevele (i. h. 496. l.) a Hevenessi gyűjteményben lévő, többször idézett leszármazás, Lászlót, kinek neve mellett ott áll az »occisus« jelző, Listi Kristóf fiának mondja, a mi csak újabb bizonyítéka annak, hogy az egész leszármazás hamis adatokat tartalmaz s hasonló módon készült társaival nem hogy könnyítene, de ellenkezőleg igen is megnehezíti az igazságra törekvő író feladatát.

²⁾ Gr. Kemény József értekezése.

³⁾ Joannis Listii commentariolus de coronatione Maximiliani II. Kovachich M. »Solemnia inauguralia.« Pestini 1790.

Adnotationes Joannis Listii episcopi vespriemiensis in exemplar Bonfinii. Kovachich M. Scriptorum rerum hung. minores, I. k. Budae 1798.

⁴⁾ Ajánlotta ezen 1616-ban megjelent munkáját atyjának, nagyköpesényi b. Listi Istvánnak.

szik abból is, hogy fogadott fiát, Lászlófi Györgyöt, a mint Kemény családi hagyomány gyanánt említi — általuk neveltette. — Nagyon valószínű tehát, hogy költőnknek is a jezsuiták voltak első oktatói, ők vezethették be a kor divatos tudományaiba s fejlődő egyéniségére kétségtelenül nagy befolyással lehettek. Föl lehet tennünk, hogy külföldi *peregrinációra* is küldetett a korabeli előkelő ifjak szokása szerint s atyja példájára, valamely catholicus egyetemet látogathatott. Tanulmányainak végzése után kilépve az életbe, sok olyan dolgot elsajátított még, miket az iskola falai között nem adtak elő.

Ifjúságát Erdélyben töltötte s valószínűleg itt vette nőül Bánffi Hedviget, a század derekán azonban anyjával együtt átköltözött ősi birtokára Köpcsenybe, miután nagybátyja, Isti János Lipcse várában lakott.

Ifjúkori életéről alig tudunk valamit, nincs egyetlen tény ebből az időből, mely nevével lenne kapcsolatban s melyből a későbbi emberre következtetnünk lehetne. Pedig sajnálnunk kell, hogy egyénisége nem szemeink előtt fejlődik s midőn legelsőbbben találkozunk vele, úgy lép elibünk, mint egy befejezett férfi, kinek fejlődése már megállapodott, lelki tulajdonságai már egyensúlyba jutottak.

Köpcsenyben a nyilvánosságtól teljesen visszavonúlt s hogy mivel töltötte napjait, arról a világ nem tudott semmit.

Közel lakván Bécshez, többi főuraink példájára gyakran megfordulhatott az udvarnál, de bár ősei ki is tűntették magukat az uralkodó ház iránt való hűségben, László nem igen lehetett *grata persona* Bécsben s atyjának Bethlen Gábor szolgálatában szerzett kiváló érdemei, nem voltak alkalmasak arra, hogy az uralkodóház bizodalját számára megszerezzék, s ajánló levél gyanánt szolgáljanak a trón számolyához.

Pedig Listiben erős dícsvágy lakott, párosúlva féktelen emésztő szenvedélyekkel, s e mellőztetés érzékenyen sérthetvé hiúságát.

Míg korának vagyonos ifjai legfőképen hadi neveltetésben részesültek, s az iskolából kikerülve, fiatalságukat egyik vagy másik végvárban, jobbra hadi szolgálattal töltötték, addig Isti valószínűleg keveset értve a kardforgatáshoz — tudományos szellemenben neveltetett.

Mint már említettük is, családjának majd minden tagja literatus ember volt, pap, író vagy törvénytudós s a hadi pályán egy sem tűnt ki közülök. Kivételt némileg csak László atyja képez, mint szamosújvári kapitány, ámde ő is alkalmasabb volt diplomatiailag szolgálatokra.

László neveltetésénél is ezek az elvek voltak irányadók.

Előszeretettel foglalkozott a tudományokkal, ismerte és kedvelte a classicusokat, jártas volt nemzetének történetében, ösmerős a politikai viszonyokkal, volt jó hangzású neve, nagy vagyona, előkelő összeköttetései s mindezek a kor kívánalmailhoz képest jogezím gyanánt szolgálhattak neki arra nézve, hogy első rangú szerepet tölthessen be a nyilvános életben.

Nevét azonban hasztalanul keressük a korszak történetében.

1651-ben napvilágot látott Zrinyi Miklós szigeti veszedelme s a nagy költő dicsősége Ilistit sem hagyá nyugodni többé. Úgy látszik, azt hívé, végre föltaálta a tehetségeihez méltó munkakört s dicsvágya és öröklött bajlamai egyaránt az irodalom terére vonták őt. Híréből bizonyosan, de személyesen is ösmerhette a bánt s ennek rendkívüli egyénisége reá nézve sem téveszté el hatását. Éreznie kellett, hogy ez, akár mint ember vagy lánglelkű hazafi, akár mint hadvezér és államférfi, messze túlszárnyalja úgy őt, mint kortársait, de elegendő erőt érzett magában a költészet mezején mérközni meg vele s osztozni dicsőségében.

Így született meg 1653-ban a Magyar Mars, mely hí utánzata lévén Zrinyi művének, elárúlja ugyan keletkezésének okait, de írójának hozzá fűzött reményeit korántsem valósítá meg.

Nem szándékozom ez alkalommal a mohácsi veszedelem aesthetikai méltatásába hocsátkozni s csupán a költő egyéniségét illető általános megjegyzésekre szorítkozom.

Ilistinek határozottan volt némi írói tehetsége, de e tehetséget ő túlbecsülte s a hajlamot összetéveszté a hivatással.

Ámde a *Mohácsi veszedelemnek* nem az a legnagyobb hibája, hogy szerzője nem volt költő, hanem már tárgyánál fogva sem hathatott abban a korban, s e tekintetben is messze elmarad a Zrinyias mögött.

Zrinyi a maga korának uralkodó eszméit és saját politikai célzatait beolvasztá nagy művébe s csak azt fejezte ki művészi formában, mit vele együtt számosan éreztek; ellenben a Mohácsi veszedelem egy darab száraz történet, halvány utánzata a mester művének.

A nemzet már nem pusztán csak kesergett régi dicsősége letűntén, de érezte, hogy tennie kell, ha nyomorúltan veszni nem akar. A XVI-ik század zsoltár költészete, az a mély, vallásos resignatió, mely e kort jellemzi, még kiapadhatlan forrást találhatott a nemzetünket Mohácsnál ért romlásban, de a jeremiadok kora már lejárt s íróink megszűntek párhuzamot vonni a magyar és zsidó nemzet között, a boszúálló Isten ostorát látva, mindkét nép sorsában, hanem a jelen bajjaihoz fordúltak s a múlt idők felűntetésével is nemzeti önállóságunk, megtámodott s veszélyben

forgó alkotmányos szabadságunk védelmére kiált segítségért a Zrinyias költője.

Zrinyi a nemzet megváltásának dicső művét énekli eposában, fülébe dörögvén a magyarnak: ne keseregj tovább, bűneidért már meglakoltál, fogj fegyvert és oltalmazd hazádat, ősi szabadságodat. Listi ellenben a XVI-ik század felfogásából indulva ki, csak a boszúállás, a büntetés tényét adja elő s itt is inkább historikus, mint költő.

A Zrinyiasban erős szenvedélyek folytatnak harczot egymás ellen, s a költő alakjai valódi emberek, kik élnek, éreznek és öntudatosan cselekesznek, a mohácsi veszedelem ellenben egy jól elrendezett tábor, vagy még találóbban egy újabbkori hadgyakorlat benyomásával hat reánk, hol mindenkinek meg van a maga helye és teendője, az emberek pusztán parancsszóra mozgó gépek s előre kidolgozott terv szerint cselekesznek.

Zrinyi hatása átérzik az egész mű compositiójáu, de Listire is el lehet mondani, miként minden kontárra, hogy csak hibáit sajátította el a nagymesternek, erényei megközelíthetlen távolságban maradnak tőle.

Legnagyobb érdeme e műnek, mint a vele foglalkozók is egyhangúlag megjegyezték, bizonyos magasabb erkölcsi felfogás, mely azonban — ismerve az író magán életét kétes becsűvé — válik. Ismét egy példa áll előttünk, amaz irodalmunkban is sokat vitatott kérdés megvilágosítására, vajjon a mű s a benne foglalt érzések és gondolatok szükségképpen írójukra vallanak-e?

A mohácsi veszedelem tehát a maga korában sem szerezhett költőjének babérokat s Listi László még csak azzal sem vigasztalhatta magát, mit a Zrinyias saját becsét érző, öntudatos, nagy költője e sorokban fejez ki:

»De híremet nem csak kerestem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal,
Míg élek, harczolok az ottomán hóddal,
Végan burétatom hazám hamújával.«

Ez volt Listinek az irodalom terén első s utolsó föllépése. Úgy látszik ezentúl teljesen elzárkózott köpcsenyi várába, s a nyilvánosság teréről még jobban visszavonúlt.

Elvesztette-e munkakedvét, vagy gyűlölte az embereket? A családi élet boldogságát rejtette-e őseinek ódon fészkebe, vagy keserűségét siratá bús magánosságában? Erényt vagy bűnt rejtettek-e a sötét falak ki tudta volna azt megmondani?

A vár falai tömörök, az úr hatalmas és gazdag s nem törődik a pórok mondáival, kik éjjelenként kétségbe esett sirást és segélykiáltást hallanak a vár alatt s babonás félelemmel sietnek

útjokra. Majd a munkájából hazatérő pór élénk phantasiája az akasztófa alatt látja a hatalmas várurat misemondó ruhában, kezében a templom kulcsával s kileli a hideg míg hajlékába ér, hol el nem tudják képzelni mi lelhetne a jámbort. Egyikők jó ízűn ebédel az udvari cselédséggel, ettől kezdve, elvesz elszárad, csak a csont és bőr marad rajta, másik egy pohár bort iszik a vár úrnőjének kegyességéből, s néhány óra múlva pokoli kínok közt hal meg. Ugyan ki törődne mindezekkel, ki adna hitet az ily agyrémeknek s ki halgatna a pórok suttogására? Bécsben bizonyára figyelembe se vették, mert Listit 1655-ben grófi rangra emelte a felség¹⁾ erre pedig nem csekély érdemeket kellett szereznie.

Mik lehettek ezen érdemek? még csak sejteni sem tudjuk. Legvalóbbszínű az a föltevés, hogy Listi Bécs szomszédságában lakván, nagybefolyású pártfogót szerzett magának az udvarnál s ezáltal jutott céljához. Nem volt ez nehéz dolog az ő korában sem, főleg ha az ember sok pénzzel rendelkezett.

Bármely tömörek voltak is azonban Köpcsény falai s bármennyire hízelgett legyen is a grófi méltóság László hiúságának, mindezek nem voltak képesek megvédeni őt attól, hogy a gyanús hírek rejtélyes tetteiről széles körben el ne terjedjenek. Már nem csupán a nép suttogott fölöle, de botrányos élete közbeszéd tárgyát képezte, s ennek igen természetes következménye volt, hogy kerülték őt az emberek, gyanús szemekkel tekintettek reá s tapasztalnia kellett rövid időn, hogy közhívatatok, bizalmi állások betöltésénél következetesen mellőzik s e felett oly dolgokat is beszélnek róla, melyek gyűlöletessé teszik hasonló társai s rettegetté a pórok vagy a köpcsénybeli jámbor polgárok előtt.

És vajjon megérdemelte-e mindezt, vajjon igaza volt-e a közvéleménynek, midőn napról napra hangosabban nyilvánúlt ellene, s a fejére szórt vádak a reá halmozott bűnök eredeténél nem játszott-e szerepet a nép élénk phantasiája mellett a családi gyűlölség is? Hiszen a rokonok különben is folytonos ellenségeskedésben éltek egymással, kivált László kapzsisága miatt, ki sehogy sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy nem egyedül bírja Köpcsényt s osztoznia kell Listi Jánosékkal. Annyi bizonyos, hogy László a legaljasabb eszköztől sem riadt volna vissza, hogy elragadhassa tőlük jogos tulajdonukat s itt önkénytelenül támad föl bennünk az a föltevés, hogy talán ennek gonoszsága Listi Jánosékat is boszúra ingerelte. Lászlónak nem voltak gyermekei s így igen jól tudhatták, hogy bukása esetén Köpcsény könnyű szerrel rájuk szálland s ezért nemcsak meghallgatók a pórok mende-mondáit s gyűjtötték ellene a ter-

¹⁾ Lehotzky: Stemmat. I. 169. lap.

helő adatokat, hanem tanúkat is fogadhattak, kik vádolják a költőt oly bűnökkel, miknek bármelyike vesztét okozhatá. Ily módon egy borzasztó drámával állnánk szemközt, mely megfagyasztja bennünk a vért.

E föltevés első tekintetre nem látszik valószínűtlennek s bír is némi alappal, ámde a későbbi fejlemények meggyőznek bennünket a felől, hogy László valóban nagy bűnös volt s Listi Jánosék alig tettek egyebet ellene, mint hogy megfigyelték minden lépését, szitották az elégtelenséget s csak alkalomra lestek, hogy megtámadhassák őt, bízva hatalmas pártfogójuk és rokonuk Wesselényi Ferencz nádorban, ki különben is, mint szomszédos földesúr, sokat hallhatott László gonoszságairól s tudni lehetett előre, hogy szükség esetén kérlelhetetlen bírāja leend.

Történt pedig, hogy Listi első felesége Bánffi Hedvig elhalálozván, csakhamar híre futott, hogy a szerencsétlen asszony férje fajtalan — bár e korban nem szokatlan — szenvedélyének lett áldozata.¹⁾ Nemsokára köztudomású dologgá vált a környéken László sodomitasága s minthogy egyáltalában nem igyekezett ezt rejtegetni az emberek előtt, undorral, megvetéssel tekintett reá mindenki.

Listi azonban nem sokat törődött a közvéleménnyel s valóban arczátlan cynismussal üzte továbbra is botrányos életét s úgylátszik legkevésbé sem tartott az igazságszolgáltatás sujtóló kezétől. Gonosz indulatát nem is igyekezett fékezni s a kit egyszer bosszújának áldozatául kiszemelt, azt csak az Isten védheté meg kezétől.

Lakott Köpcsényben bizonyos Lidl Ulrich nevű mészáros, ki, nem tudni mi okból, magára vonta Listi haragját s miután több alkalommal hasztalanul kísérlette meg méreg által eltenni láb alól, azzal állott bosszút rajta, hogy őket megglövdözzé, pajtáját és malmát fölgyujtató, merészen híresztelve, hogyha másokat nem respectálnának, már eddig Ulrikot magát is házában égették volna. Jellemző, hogy a gyujtogatásra bizonyos tüzes szerszámot készített, mit jó pénzen fogadott embere dobott a mészáros mal-

¹⁾ Oroszvári Pakay György Mosonyvármegye tábla bírása hite alatt vallja: »Hallotta ő kegyelme az szeginy asszontúl, hogy panaszkodott volna ő vele is sodomitául bánt volna, kiben meg is szakadkozott volt. Azt is mondotta, hogy ő neki az ura gonoszsága miá kell meghalni. Marczy nevű inasától hallotta, hogy ő vele is sodomitalkodott. Magához is kapdosott, markázni akarván, kiért meg is szidogatta publice az asztalnál fatens uram.« *Tanúvallomási jegyzőkönyv az országos levéltárban.* N. R. A. Fasc. 104. nr. 5.

mára ¹⁾ ki bizonyára hasztalanul keresett elégtételt a megyei hatóságnál.

A politikai viszonyok, általában az ország zavarteljes állapota igen kedvező volt Listire nézve. Erdélyben ellenséges pártok és szenvedélyek harczoltak egymással s Leopoldnak elég gondot okozott Rákóczy és Barcsay fejedelmek viszálkodása, s a közvetítő szerep, szemben a török fenyegető magatartásával, a protestánsok elégtétlensége teljesen igénybe vette a kormány figyelmét, s egyesek hatalmaskodásának meggátlása, az országszerte lábra kapott visszaélések megszüntetése, magasabb állami érdekek mellett csaknem egészen háttérbe szorultak. Ezt igen jól tudta László s nem is késett hasznára fordítani, s míg egyfelől büntetés nélkül hatalmaskodott a környéken, addig másfelől a politikai élet terén is szerencsét próbált.

Mint már fentebb is említettük, nem igen lehetett kedvelt egyéniség Bécsben s daczára grófi kitüntetésének, úgy az udvar mint saját honfitársai részéről mellőztetést kellett tapasztalnia s ez a hiú és ambitiosus embert kétségtelenül elkeseríté. Ifjuságát Erdélyben töltvén, ismerős volt az ott uralkodó viszonyokkal s már csak azért is Barcsay mellett foglalt pártállást, mert az udvar eleinte Rákóczit támogató. Igen bízott a törökben s valószínűleg hitte, hogy Barcsay diadalával az ő csillaga is felderül s nagyravágyását ennek segítségével hitte elérhetőnek. Fennen dicsekedett, hogy titkos tanácsosa a fejedelemnek s *»minthogy itt becsületi nincsen, vagyon Ákos előtt becsületi, ő semmit sem fél a bugyogóstól, mit tehetnek a bugyogósok a töröknek?»* ²⁾

Az erdélyi zavarok történetében azonban nevével nem találkozunk, valószínűleg itt is, miként jelleméből föltehetjük, titkos úton járt s mint fondorkodó és becsületes meggyőződés nélküli ember, saját pártjának bizalmát nem bírta.

Pedig Listi határozottan hívatva volt maradandó szolgálatokat tenni hazájának, tehetsége, vagyona, társadalmi állása egyaránt képesítették őt erre. Ámde lelkének gonosz indulatai s a kísértés, melynek tagadhatlanul ki volt téve, letérítették őt az igaz útról s bár jóltevője lehetett volna, esküdt ellenségévé vált a társadalomnak.

Megpróbálkozott a költészettel, s itt nem szerezhett babérokat, részt kívánt venni a politikai élet küzdelmeiben, de úgy látszik, ez is háládatlannak bizonyult, Köpcsényvárának sötét falai között találhatott már csupán tért tehetségeinek érvényesítésére.

¹⁾ Tanuvallomási jegyzőkönyv N. R. A. Fasc. 104. nr. 5.

²⁾ U. o. Kamper György vallomása.

Köpcseny pedig veszedelmes hely volt oly emberre nézve, mint Listi László.

A százados falak sok elfeledt bűnökről beszéltek neki, az egymásra halmozott foliánsok, a titkos jegyekkel írott könyvek, melyeknek sgtségével bepillantani akart a mindenség örök titkaiba, rossz tanácsadóknak bizonyultak s végre nagybátyjának az alchemista Listi Istvánnak kísértő alakja, rejtélyes műszerei, s azok a csodálatos vegyületek, miknek rendeltetését rajta kívül senki sem tudta: fölébresztették a lelkében szunnyadozó ördögöt, kincset, hatalmat, dicsőséget ígértek neki és magukkal ragadták a kárhozatba.

Hiszen a bűn csak a világ szemében az, a korlátokat csak a társadalom emeli s a világnézeteket csak az emberek alkotják. Küzdjünk tehát a társadalom, az emberek ellen, szerezzük meg a leghatalmasabb eszközt: a pénzt, hogy lerombolhassuk a korlátokat, mik örületes szenvedélyeinknek útját állják.

Ily eszmék befolyása alatt állhatott, s hozzá fogott a hamis pénz készítéséhez. Bizonyára foglalkozott az alchemiával is, de sokkal tanultabb ember volt, sokkal inkább járatos a természet-tudományokban, semhogy korának e divatos bűne lépre csalta volna. Meg vagyunk róla győződve, hogy egy-két hiába való kísérlet után fölhagyott e rögeszmével, hisz intő példa gyanánt állhatott előtte nagybátyja alakja, másrészről pedig sokkal célszerűbbnek ígérkezett egyenesen a pénzt, mint a hozzávaló anyagot előállítani.

Számot vetett magával, igen jól tudta, hogy fejével játszik, de bizott ügyességében, vagy még inkább számított mások együgyűségére s az országnak zavarteljes állapotára.

Eljárásában a legnagyobb óvatosságot követte, s valóban genialis módon tudta hasznára fordítani a pórok babonását.

Ördögös könyveket másoltatott oly emberek által, kikről bizonyosan tudhatta, hogy úton-útfélen elbeszélük, sötét éjszakákon misét mondott az akasztófa alatt, éjfél idején fazekakat ásott el kereszt-úton tele az ördög számára mindenféle étkekkel, a mit a köpcsenyi pap úgy magyarázott meg a kíváncsi népnek, hogy ezért neki az ördög *cserébe oly erszényt ad, melyből a pénz sohasem fogy ki*. Ily módon senkinek sem tűnt fel, hogy teli marokkal szórja az aranyat, mert a nép mindig hajlandóbb természetellenes magyarázatát keresni a dolgoknak, s szent borzalommal híresztelték a környéken, hogy a gróf az ördöggel czimborál s mért-földekre kerülték az elátkozott várat.

Listi tehát elérte, a mit akart, babonás félelem tárgya lett csakhamar, nem lesték útait, nem fürkésztek titkos terveit, s ha véletlenül nyomára jöttek, hallgattak mint a sír s kitértek előlle,

merre csak látták, nehogy haragját vonják fejükre az ördög esküdt czimborájának.

Szerencsétlenségére azonban környezetét nemcsak a társadalom legalsó rétegét képező tudatlan pórok, hanem vele hasonló műveltségű egyének is képezték. Ott volt első sorban is Gyulaffi Zsuzsánna, László édes anyja, s ott voltak a környék előkelőbb emberei, a kikkel való érintkezést, bármennyire el is zárkózott a világtól, néha napján el nem kerülheté.

Nagyon valószínű, hogy az embereknek Listiről alkotott véleménye, a gonoszságáról keringő hírek az anya fülébe is eljutottak, sőt maga is szemtanúja lehetett sok oly dolognak, miket míg egyrésztől nem igen tudott magának megfejtetni, addig másrésztől fia sorsára gondolva, komoly aggodalommal nézett.

Hogy ez események idejéig mily viszony állott fenn anya és fiú között, arról nem igen van tudomásunk, de az a körülmény, hogy Gyulaffi Zsuzsánna Köpcsényben lakott, holott pedig első férjétől származott fia, illetőleg unokája, Wesselényi István oldala mellett is nyugodtan töltheti vala öreg napjait: hinnünk engedi, hogy meleg szeretettel ragaszkodott Lászlóhoz s midőn tapasztalta, hogy fia nemcsak ördögös hírben áll, de gyújtogat, hatalmaskodik s nem irtózik ártatlanokat is fölládozni bosszújának: kötelességének tartá őt figyelmeztetni s bizonyára az édes anya teljes jogait kívánta érvényesíteni ellenében, midőn elébe tartá a fenyegető veszélyt, ha botrányos életével föl nem hagy.

E föltevés igazolására nem rendelkezünk ugyan anyagi bizonyítékkal, de kétségelethetetlennek tartjuk, hogy az anya és fiú között létrejött egyenetlenségnek ez képezte alapját.

Listi azonban már oly örvény szélén állott, melyből nincs menekvés, lelkének minden gonosz indulata föltámadt s az ördög, melynek a nép hite szerint testét-lelkét eladta, ellenállhatlanul sodorta őt magával. Gyulaffi Zsuzsánna valószínűleg oly dolognak is jöhetett tudomására, mely Listit a maga teljes gonoszságában tünteté föl, s a félelem, hogy anyja elárúlva őt, vesztét okozhatja, erősebb volt nála a természet szoros kötelékénél.

Orgyilkost fogadott, ki nagy pénzért megmérgezze édes anyját, s bizonyára nem rajta múlt, hogy ez iszonyú büntetést el nem követé. Választása oly emberre esett, kiből még nem halt ki minden nemesebb érzés, s visszaborzadt a reá váró feladattól.

Gyulaffi Zsuzsánna, úgy látszik, ez időszakban már nem lakott a fiával együtt fönt a várban, de Köpcsényben vonta meg magát s talán épen e körülmény mentheté őt meg László gonoszságától. Nem férközhett egykönnyen közelébe s az özvegynek lehetett oka gyanakodni környezetére.

Mint már fentebb is előadtuk, Listi sodomitasága köztu-

domású dolog vala, mindazáltal felesége halála után második házasságra gondolt s csakugyan nőül is vette a felsővidék egyik ismeretesebb családjának leányát: Kecskés Évát. Ebben, úgy látszik, magához méltó társra talált s bárha Éva asszony nő létére panaszolkodott is néha szánandó helyzete felett, általában véve jól érezte magát Listi oldala mellett és hű szövetségesének bizonyult.

Valóban Listi nagy szükségét érezte oly egyénnek, ki hozzá nemcsak a közös bűn, de bizonyos tartósabb kötelék által is legyen csatolva, ez magyarázza meg házasságát s választása ez alkalommal minden tekintetben alkalmas személyre esett, mert a körülmények meggyőznek bennünket a felől, hogy Kecskés Éva nem csak felesége, de egyúttal büntársa is volt Lászlónak.

Történt, hogy bizonyos Jandl nevű tehénpásztor jelent meg a grófi udvarban s a vár úrnője borral vendégelte. *»Látod, hogy szeret téged a grófné, monda egy ott szemeskedő katona, mert jó ital bort adott. — Úgy vagyon, felelte a tehén pásztor; azonban hazamenvén, azon éjjel meghalt s annyira eldagadott, hogy sárga-zöld rútság jött ki belőle mind alól, mind felől, ugyanannyira, hogy alig vihették el a testét nagy büdössége miá».*¹⁾

De nem csupán ez egy jellemző eset bizonyít Kecskés Éva bűnrészsége mellett s az alább következők meggyőzhetnek minket a felől, hogy korántsem volt vak eszköz férje kezében, a mint első tekintetre hajlandók valánk hinni.

Látjuk tehát, hogy Listi igen jól meg tudta őrizni titkait, mert józan észszel föl nem tehető, hogy minden igaz ok nélkül, pusztán ördögi szeszélyből, használta volna a gyilkos mérget. E szerencsétlen tehénpásztor, talán saját hibáján kívül pillanthatott be a gonosztevő titkaiba, s elnémult örökre, mint vele együtt számosan, kiket balsorsuk a gróf útjába hozott.

A méreg hatalmas eszköz, de elárúlja a bűnöst s bármennyire bőkezűen bánt is Listi az aranyakkal, nem volt képes magának czinkosokat szerezni, hogy általuk a gyanú árnyékát is elháríthassa magáról. Népünk ösztönszerűleg irtózik is a méregtől, orgyilkost, elvetemült gonosztevőt, kit a társadalom már úgy is száműzött kebeléből, találhatott volna eleget, s ez bizonyára hideg vérrel forgatja meg vasát az' áldozat szívében, de port hinteni a gyanútlan ember poharába, megmérgezni legjobb falatját annak, ki asztalánál vendégli, ettől borzad a magyar s ily feladattal szemben a pénz is elveszti varázshatalmát.

KOMÁROMY ANDRÁS.

1) Steiner Miklós vallomása.

KÜLÖNFÉLEK.

II. ENDRE ÉS GERTRUD ARCZKÉPEI EGY XIII. SZÁZADBELI STUTTGARTI CODEXBEN.

A múlt nyáron a stuttgarti királyi nyilvános könyvtárban tettem kutatásokat.

Ez egyike azon németországi könyvtáraknak, melyeket az utolsó évtizedben a könyvtártudomány mai követelményei szerint építettek s arról nevezetes, hogy az európai könyvtárak közt neki van legnagyobb bibliagyűjteménye, mely 10.000 kötetből áll.

Reánk nézve a könyvtár az itt található *hungaricákért* bír fontossággal, melyekből ezúttal egy *Attavantes-féle Corvin-codexet*, egy ismeretlen *Janus Pannonius codexet*, több sz. *Erzsébet legendát*, számos XVI—XVIII. századbeli magyarországi vonatkozású actát és 14 régi magyar nyomtatott bibliát emelek ki.

Engem a magyarországi vonatkozású középkori kéziratok s a Corvin-codex érdekeltek. Különösen pedig érdekelt *Hermann thüringiai tartománygrófnak* XIII. század elejéről való *Psalteriuma*, melyről a hírneves Dibdin egyik munkájában ¹⁾ állította: hogy fényes miniaturjei közt Hermann thüringiai tartománygróf- és Magyar- és Csehország királyának, továbbá Sophia Magyar és Csehország királynőjének arczképét tünteti fel.

Ezen állítás, mely Hermann thüringiai tartománygróft, mint Magyarország királyát és Sophia nejét, mint Magyarország királynőjét mutatja be, első pillanatra valószínűtlennek látszik s magán viseli a tévedés jellemét.

Ezért elhatároztam, hogy midőn kutatásaim ide vezetnek, utána járok a dolognak, megvizsgálom a kéziratot s ha lehet, felderítem a tévedést.

Kutatásaim eredménye: azon két miniatur arczkép, melyet eredeti nagyságban fényképmásolatban, mint *II. Endre király*

¹⁾ A Bibliographical Antiquarian and Picturesque tour in France and Germany. London 1829, Second Edition. Volume III. 36. l.

és neje Gertrud királyné arczképeit szerencsém van ezennel bemutatni.¹⁾

A kérdéses Psalterium a stuttgarti királyi könyvtár legfényesebb középkori kézírataihoz tartozik s a württembergi király magán könyvtárával került a nyilvános könyvtárba. Kiállítási jelleme után ítélve a XIII. század elején, valószínűleg 1212 körül, Németországban, ismeretlen művésztől Hermann thüringiai tartománygróf számára készült. Ez 1190—1215-ig uralkodott, a történetből, mint harczias, műpártoló és költői szellemű fejedelem ismeretes, kinek uralkodása alatt a tudomány, művészet és költészet arany korát élte Németországban, melyeknek fejlődésére nagy hatással volt. Wartburgi udvara állandó központja volt a tudósoknak, művészeknek és költőknek.

Az ő uralkodási idejére esik (1207) az ismeretes wartburgi dalnokverseny, melyen a magyarországi Klingsor is résztvett; s a mi bennünket közelebbről érdekel: az ő fia, Lajos thüringiai tartománygróf bírta nőül a mi Erzsébetünket, II. Endre és Gertrud leányát.

Hermann tartománygróf említett *Psalteriuma* latin nyelven van írva s 4-edrében, 176 beírt levélből áll, melyek a naptárban úgy, mint a szövegben számos fényes miniattural és initáléval ékeskednek.

A miniaturók Krisztus keresztelését, keresztre feszítését, feltámadását, mennybemenetelét, az utolsó ítéletet, Mária mennybemenetelét és a szent háromságot ábrázolják oly stylben és fel fogásban, a minőt a XII. század végén és a XIII. század elején Németországban festett codexek miniaturjeiben látunk.

Az utolsó levélen előforduló miniatur: sz. Erzsébet legendáját ábrázolja s valószínűleg 1235 után, sz. Erzsébet canonisatioja után készült.

Bennünket a Psalteriumnak azon része érdekel, mely a minden szentek létániáját tartalmazza, hol Hermann thüringiai tartománygróf és neje Sophia, egy magyar király és királyné, egy cseh király és királyné felíratos miniatur arczképei mellett több más ismeretlen főpaprak, férfinak és nőnek felírat nélküli arczképei fordulnak elő, melyeknek téves combinatiójából Dibdin²⁾ következtette, hogy a felíratos arczképek Hermann tartománygróf és Sophia tartománygrófnőnek különböző fejedelmi méltóságát jelképező arczképei.

Mondanunk sem kell, hogy ezen állítás téves s magából a kézírattól helyreigazítható.

¹⁾ Bemutattatott a m. tört. társ- múlt évi decz. 3-iki ülésén.

²⁾ Előbb idézett munkában.

A Psalteriumban ugyanis a minden szentek létániája 172. levéllel kezdődik s a 175-ikkel végződik.

Minden lap két hasábra oszlik s architectonicus módon a synaxarium modorában van díszítve. Minden hasábot két oszlopon nyugvó boltív foglal be, mely arany és kék alapon miniatur arczképet mutat. Egy lapra két arczkép esik, melyek ilyen sorrendben következnek:

a 172^a levélen arany alapon van Krisztus és Mária arczképe felírás nélkül;

a 172^b levélen két ismeretlen szakálltalan férfi arczképe karddal és zászlóval, arany dicskörrel, felírás nélkül;

a 173^a levélen két ismeretlen nő mellképe, közökben zöld pálma, fejük körül arany dicsfény;

a 173^b levélen, jobbról (heraldice véve) egy női és egy férfi arczkép. A nő fején arany korona, testén fejedelemnői palást, kezében nyitott könyv. Feje fölött uncialis betűkkel ezen felírás: SOPHIA. Mellette balról egy dúshajú és szakállú férfi fejedelmi palástban, ki jobb kezét mellére fekteti s a balt ég felé emeli. Fején vörös hercegi főveg s feje fölött uncialis betűkkel a következő felírás: *HERMANNI'S LANTGRAVIVS TVRINGIE*;

a 174^a levélen két ismeretlen szakállas főpap pluvialeban, mitrával és érseki palliummal, egyik kezökkel a pastorálét, másikkal a zászlós bárányt tartva; felírás nélkül;

a 174^b levélen jobbról arany alapon egy fejedelmi nő arczképe királynői palástban, fején arany korona, mely alól fejér fejdísz csüng alá; jobbájában aranyos kötésű nyitott könyv, baljával ég felé mutat. Feje fölött a következő felírás: *REGINA VNGARIE*.

Mellette balról, szintén arany alapon, szakállas férfi arczképe látható királyi palástban, fején arany korona, jobbájában arany jogar, bal keze ég felé van emelve. Feje fölött uncialis betűkkel: *REX VNGARIE*;

a 175^a levélen van az utolsó két miniatur arczkép, melyek a cseh király és királyné mellképeit tüntetik fel. Ezekből az első arany koronával fején, királyi palástban, *bal* kezében jogarral, a másik vörös palástban, arany koronával, kezében nyitott könyvvel van ábrázolva. A királynő hajából két dús szőke hajfonat csüng le vállára. A képek fölött következő felírások: *REX BOEMIE*. *REGINA BOEMIE*;

a 175^b levélen van egy lapnagyságú miniatur, mely sz. Erzsébet legendáját tartalmazza s mint fönt említettük, valószínűleg 1235 után készült. Ezzel végződik a codex.

A felsorolt arczképekről megjegyzem, hogy mellkép-alakban vannak festve.

Ha most ezen arczképeket, a mint egymás után következnek, figyelemmel vizsgáljuk, felmerül a kérdés: hogy ezek micsoda vonatkozásban vannak egymással?

Hogy erre felelhessünk, ismernünk kell a Psalterium provenientíáját, hogy mily alapon tartjuk azt Hermann tartománygróf egykori tulajdonának?

Erre nézve biztos támpontot nyújt a kézirat szövege, melyben a minden szentek létániájának imádságaiban, *Hermann tartománygróf neve arany uncialis betűkkel két helyen*¹⁾ fordul elő, miből a kézirat egykori tulajdonosára biztosan következtethetünk.

A provenientia tisztába levén hozva, alig szenved kétséget, hogy a Psalterium minden szentek létániájában előforduló arczképek Hermann tartománygrófra és a létánia szövegére vonatkoznak, a mint erre analógiát Sophia, Hermann tartománygróf második nejének, Cividaleban fönmaradt Psalteriumában²⁾ találunk, mely kiállítására nézve a stuttgartinak pendantja s sz. Erzsébet ajándékából került a friauli káptalan könyvtárába.

A felirat nélküli arczképek meghatározásával ezúttal nem foglalkozunk; a feliratosokról azonban kétségtelennek tartjuk, hogy ezek Hermann thüringiai tartománygrófnak oly egykorú kortársait jelképezik, kik vele közeli viszonyban s családjával rokonságban állottak.

Sz. Erzsébet Psalteriumában (még eredetileg Sophiáé volt) Cividaleban erre is találunk analógiát.³⁾

S ha figyelembe vesszük, hogy Hermann thüringiai tartománygrófnak fia, Lajos tartománygrófnál birta a mi Erzsébetünket, II. Endre és Gertrud leányát, úgy alig szenved kétséget, hogy a *Rex Vngarie és Regina Vngarie* feliratú arczképek csakis ezekre vonatkozhatnak.

Hermann 25 éves uralkodása alatt (1190—1215) kétszer nősült. Második nejétől, Sophia bajor hercegnőtől 1200-ban született Lajos fia, ki férje lett a mi Erzsébetünknek. Ez 1207-ben született, 1211-ben eljegyeztetett, 1213-ban elvesztette anyját, 1220-ban (mások szerint 1221-ben) férjhez ment, 1227-ben elvesz-

¹⁾ A 174^a levélen a minden szentek létániájában ez áll: »Ut famulum tuum *HERMANNVM* in tua misericordia confidentem confortare et regere digneris. Te rogamus audi nos. » És a 174^b levélen ez olvasható: »Rege quesumus domine famulum tuum *Hermannum* et intercedentibus omnibus sanctis tuis gracie tue in eo dona multiplica, ut ab omnibus liber offensis et temporalibus non destituatur auxiliis et sempiternis gaudeat institutis.«

²⁾ Fraknoi Vilmos: Árpádházi sz. Erzsébet imádságos könyvei Cividaleban. Magyar Könyvszemle 1882. 175—180. l.

³⁾ U. i.

tette férjét, 1231-ben meghalt és 1235-ben IX. Gergely pápától szentté avatattott.

Ezen évszámok egybevetéséből a Psalterium íratási idejét meghatározhatjuk.

A Psalterium írásbeli jelleme a XIII. század elejére vall, de ez bizonytalan, mert a XII. század végén s a XIII. elején használt könyvírás jelleme közt alig van lényeges különbség. Ezen az alapon tehát a kézirat íratási ideje pontosan meg nem határozható. De ha megfontoljuk, hogy a kézirat Erzsébet hercegnő eljegyzése 1211. előtt, alig írathatott, mert a thüringiai tartománygrófi és a magyar királyi udvar közeli rokonsága (a mint ez az arczképek analógiájában documentáltatik) ez időtől fogva kezdődik; továbbá hogy oly időben kellett íratnia, mikor Erzsébet édesanyja, Gertrud királyné még élt, (mert az arczképen élőnek van feltüntetve) tehát 1213. előtt, úgy azt hisszük, nem tévedünk, midőn a Psalterium íratási idejét Erzsébet eljegyzése és Gertrud halála közti évekre, tehát körülbelül 1211—1213-ra tesszük.

A mondottakból Hermann thüringiai tartománygróf Psalteriumának provenientiája, íratási ideje, és az abban előforduló névtelen magyar király és királyné arczképeinek kiléte iránt kétségünk nem lehet. Azokból Dibdín tévedését helyreigazíthatjuk.

S mivel ismeretes, hogy az Árpádkorból a Pray-codexen kívül egyetlen egy festett kézirat sem maradt reánk, s tudomásom szerint külföldi könyvtárakban sem sikerült ekkorig ilyet felkutatni, azt hiszem, a hazai történetírásnak teszek szolgálatot, midőn ezen, nem ugyan Magyarországon készült, de magyar tárgyú, nálunk ekkorig ismeretlen XIII. századbeli stuttgarti festett kézíratra, mely miniaturjei közt II. Endre és Gertrud, bár conventionális, de sok tekintetben érdekes, egykorú arczképét tartotta fenn, felhívom a szakférfiak figyelmét. Ezen két arczképet a muzeumi könyvtár gyűjteménye számára lefényképeztettem, hol ezek a szakférfiak rendelkezésére állanak.

S midőn rövid ismertetéseket itt befejezem, kötelességemnek tartom dr. Heyd Vilmos stuttgarti főkönyvtárnok úrnak, ki tanulmányaimat oly lekötelező előzékenységgel támogatta, e helyütt őszinte köszönetemet kifejezni.

CSONTOSI JÁNOS

BUDAVÁR 1686-BAN TÖRTÉNT VISSZAFOGLALÁSÁ- NAK ÉVFORDÚLÓI AZ ELSŐ ÖTVEN ÉVBEN.

Midőn hazánk történelmi eseményei ezen legkiválóbbikának kétszázados évfordulóját megülni készülünk, nem lesz érdektelen,

ha röviden áttekintjük azon ünnepélyességeket, melyek ezen esemény megemlékelésére az első ötven évben Budán történtek.

1687.

Az ezen ötven év alatt Budavárban végbement eseményekről szorgalmasan készült feljegyzéseket tartalmaznak a Jézus-társaságiak budavári residentiájának évkönyvei ¹⁾, melyekben a visszafoglalás első évfordulatán megtartott ünnepélyességek a következőleg íratnak le:

»September másodikán, a keresztény névnek e diadalmas napján, a melyen a mult évben Buda a császári és bajor fegyverek által, a mi kezünkbe viszszaikerült, ezen eseménynök évfordulóját ünnepélyesen megtartottuk. A szentséggel mennyezet alatt, melyet a csapatok kiválóbb tisztjei vittek, a többi tiszték, nemesek és a polgároknak czéhei részvétele mellet körmenet tartatott. A császári résnél, tudniillik azon helyen, melyet a császáriak a roham alkalmával legelőször elfoglaltak, az Ambrusféle hymnus ágyúk dörgése mellett elmondattott. Két nyelven, németül és magyarul dicsbeszédék tartattak, melyeket a körmenetileg érkezett pesti nép is meghallgatott. Ezeknek végével ugyanazon rendben történt a visszatérés templomunkba, a hol Istennek ünnepélyesebb misében, ágyúdörgés mellett hála adatott.«

Ezen rövid feljegyzés annál is inkább érdekes, mert kivethetjük belőle, hogy Budavár visszafoglalása évenkénti megünneplésének módja lényeges részeiben már első évfordulója alkalmával határozott meg. A következő években, csekély változással ezen ünnepélyességek ismétlését találjuk.

1688.

Az ezen évi feljegyzést eszközlő pater hangsúlyozta, miszerint september 2-án nemcsak a visszafoglalásnak emléke tartatott meg, hanem egyszersmind sz. István apostoli magyar király ünnepe is, a kinek emléke, habár országszerte aug. 20-án már megületett volt, mivel azonban Budavár diadalmas visszafoglalása emlékeül XI. Incze pápa azt az egész keresztény világ számára e napon megtartandónak rendelte ¹⁾, avégből *Széchenyi György* esztergomi érsek kívánatára, e nap Budán és környékén, nem csak a karban (in choro), hanem a nyilvánosságban is (in foro) ünnepként tartatott meg, a mi továbbra is szokásban maradt. E szerint Budán

¹⁾ Historia Societatis Jesu Budae gloriose recuperatae sub gloriosissimo imperatore Leopoldo I., 2. Septembris Anno 1686 continuatine usque annum 1736. *A Museumban.* Ab anno 1737—1771. *Az egyetemi könyvtárban.* Kézirat.

¹⁾ Az idevonatkozó okmányokat lásd: *Stilling*, Vita Sti Stephani Reg. Hung. fol. 172.

és Pesten 1688-ban két ízben ünnepeltetett Sz. István király napja.

1690.

Budavár lakossága évről évre szaporodott, vagyonosbodott, s mindinkább szervezkedett, a minek következtében ünnepélyei megtartásában több fényt, nagyobb pompát is fejthetett ki. Tanuskodik erről az ezenévi feljegyzés.

»Budavára visszafoglalásának napján évenként a városban megtartani szokott ünnepélyes körmenet gazdag vala pompában. Elölhaladtak a polgárok czéhei zászlóikkal két sorban osztva. Ezeket követték a fegyveres örök, kik a legyőzött törökök hadijelvényeit diadaljeleül körülhordozták. Ezek után következett a papságnak hosszú sora, a különféle szerzetes rendek egyházi öltönyökben, végre a mennyezet alatt, melyet a katonatisztek vittek, a szentség színébe rejtelkedő seregeknek ura, két oldalt fegyveresek által környezve. Midőn azon helyre érkezének, a hol a mieink fegyveres kézzel a várba behatoltak, a szentség sátorban helyzetett el és a nagyszámú hallgatósághoz egyik a mieink közül fél óráig tartó szónoklatot mondott, mely után a vár bástyáin áldás adatott ágyúk és mozsarak dörgése között. Innen ismét templomunkba visszatérített, — a hol az Ambrus-féle hymnus ágyúk dörgése mellett elénekeltetett és ezzel az ünnepély berekesztetett.«

1691.

Ezen ünnepély rendezőinek leleményessége új, meg új változatosságot törekedett létrehozni, hogy ezen, a katonaság előtt épp úgy, mint a polgárság előtt kegyeletos ünnepélyességet emelje. Ezen körülményre nézve igen érdekes adattal bír az ezen évi feljegyzés. A hol többek közt az áll, hogy míg a szentség a sátorban elhelyezve vala, és a két szónoklat tartatnék, addig 12 ifjú állott a sátor körül, kik geniusoknak valának öltözve, baljokban aranyos paizst tartottak, melyek mindegyikén ama fejedelmek és hadvezérek egyikének arczképe vala festve, kik Budát fegyveres kézzel támadták volt meg. Jobbjaikban hadizászlót tartottak.

1700.

Habár 1692-től ezen évig a visszafoglalás megünnepléséről említés nem történik, az mégis évenként megtartatott, a mint erről az 1700-beli feljegyzés kezeskedik, mely mondja, hogy bevett szokás szerint zene, trombiták harsogása és dobszó között haladt a körmenet, melyben *Althann* gróf is résztvett. A hely színén három nyelven szónokoltatott, a bástyán németül, a közelben levő Ferencziek templomában magyarul és ezen templomon kívül ráczul. Ezek után a szentség előtt rövid letenye mondatott és áldás adatott. A szokásos lövöldözés is megtörtént.

1702.

Ezen évben készült el, főképen Pest-Pilis-Soltmegyének adakozásából a budavári főtemplomban Sz. István király remek oltára a tiszteletére szentelt oldalkápolnában.¹⁾ September 2-án mondatott ezen oltárnál az első mise, mely után a múlt években bevett dicséretes szokás szerint, — mondja az évkönyv írója, — a körmenet megindult.

1710.

A budai Jésustársasága collegiumának évkönyve sem ezen, sem 1703-tól eddig lefolyt évekre nem bír a visszafoglalás megünneplésére vonatkozó feljegyzéseket. Azonban Budaváros költéségén 1733-ban megjelent a fővárosnak ismertetését tartalmazó igen becses műből²⁾ meritem azon érdekes adatot, hogy ezen évben a vár bástyáján, a későbbben hírneves német íróvá lett³⁾, ekkor még ifjú *Stöcklein József* jezsuita mondotta a német szónoklatot. Ebből a történelmi részt, az akkori történelmi látkör megismer tetésére, közlendőnek tartom.

»A világ egy városa sem lön annyi hősi vér által nemesítve, mint Buda; ezen részt, ezen falakat, ezen köveket, ezen talajt hívom bizonsággúl, melyek vagy húsz ostromnak valának tanúi és a vitéz népek vérével öntöz tettek. Húsz ízben ment át Buda fegyver által meghódítva egyik népnek birtokából a másikéba. A Hunnoktól a Gepidák, Gepidáktól 464-ben a keleti Góthok, ezektől a Longobárdok foglalták el. 571-ben a tótok, ezektől 548(?)-ban Mauritius görög császár, a görögöktől 600-ban ismét a tótok Cagan herczegük alatt, a tótóktól 746-ben ismét a Hunnok, vagy Magyarok, a Magyaroktól 805-ben nagy Károly császár foglalta el. A frank, vagy francziai császárok és királyoktól 899-ben harmadszor a magyarok, a magyaroktól 1529-ben a törökök, Solimántól a magyarok már negyedízben, Zápolya alatt, ettől I. Ferdinand király, Ferdinándtól ismét a törökök foglalták el. Ezen idő óta eme kiváló város a keresztények által 8-szor vétetett ostrom alá, míg végre az 1686. évben szeptember 2-án visszavétetett, tehát épp azon napon, melyen Soliman ezen helyet elfog-

1) *Némethy*. Nagyboldogasszonyról nevezett budavári plebánia-templom története, 124. l.

2) A becses mű czíme: Neu aus seinen Stein-Haufen wiederum aufwachsendes Ofen, Oder kurze Beschreibung, Wie diese königliche Hungarische Freie Haupt-Stadt zu jetzigen Zeiten bestehe. Mit einem Kurzen Anhang, von ofnerischen Gesund-Bäderen. Herausgegeben Ofen den 1. Januarii 1733. Gedruckt bey Johann Georg Nottenstein, Buchdruckern allda, 6. l.

3) Rövid életrajzát és műveit közli: *Stoeger*, Scriptores Prov. Austr. S. J. 340. l.

lalta, miután a török iga 170 évig nehezült e hasonlíthatatlan városon. Ugy látszik a nagy és buzgó Lipót császár az általános kíváncsi ellenére óhajta ezen ostromot, igérvén magának, hogy Budát a bold. Szűz két ünnepe között okvetlen meg fogja nyerni, kimagyarázván ezt a Buda szóból: »Budam Virginis Dabit Auxilium!« Sőt az akkor szenttül uralkodó XI. Inceze pápa lelkében előrelátta ezen eseményt, mert épp a diadalmas bevétel napján, September 2-ikán, mindenkinek álmélkodására 27 bibornokot örvendőv crealt.»

Ez mutatványúl pater *Stöcklein* lelkesítő beszédéből.

1711.

A visszafoglalás *negyedszázados* emlékünnepe, mindamellett, hogy Budán a pestis igen nagyon pusztított, mégis kiváló ünnepélyességgel tartatott meg. Az ünnepély megtartása módjáról a jezsuiták évkönyve ugyan feljegyzést nem tartalmaz, de annak kiváló ünnepélyességére onnan következtethetünk, mert ezen alkalomra, a már említett *Stöcklein József* jezsuita, ki kevéssel előbb a pestis betegek szolgálatára magát önként felajánlotta volt, dicsőlköteményt készített német nyelven ¹⁾

1712.

Ezen évben kezdődik a budavári Jézustársasága collegiumának naplója²⁾, mely igen gazdag forrásként nyújtja az ezen ünnepély megtartására vonatkozó adatokat. Ezen évbeli feljegyzéséből megtudhatjuk a menetnek rendjét és útját, azért ezt, mint igen érdekest, egész terjedelmében átvettem.

»September 2-án Budának a császáriak által a törököktől szerencsésen történt visszafoglalásának évfordulója ünnepeltetik meg. (Budára és környékére nézve nyilvános ünnep.) Nyolcz órakor, a mi templomunkban, szentség kitétel mellet ünnepélyes nagymise mondatik, mely után a körmenet megindul. Elöl haladnak az összes czéhek zászlaikkal, a tanuló ifjúság, a latin congregatio lobogójával, úgyszintén a haldokló Krisztusról nevezett egyesület és a papság keresztek elővitelével. (A vári Karmeliták és Ferencziek nem jelentek meg.) A czéhek már a mise felajánlaskor megindultak egész a vizikapuig, onnan a fehérvárikapu felé fordultak és az Uriutezán végig egész a »Kayserliche Breche«-ig haladtak. Itt oltár volt készítve, melyre, midőn szentség állítatott, azonnal betakartatott. Ekkor az ünnepi szónak fellépett a nyílttérén volt szószékre és a néphez dicső beszédet mondott. A magyar szónok a Ferencziek templomában, a rácz pedig ezen páterek temetőjében beszélt. A német szónoklat végeztével a

¹⁾ Eucharisticon ob liberatam Budam. Viennae, Cosmerovii. 1712. Fol. Stoeger, 340. l.

²⁾ Diarium Parochiae Budensis S. J. ab anno 1712—1773. Három kötet, kézirat.

bold. Szűz tiszteletére rövid dal adatott elő zene szóval, mire *Hagenau* százados parancsnoksága alatt levő század sortűzet adott melyre 12 mozsár felelt. A szentséggel a visszatérés a templomba a Bécsikapu utcán át történt, a hol az Ambrusféle hymnus énekeltetett, melyhez ismét sortűz és mozsárdörgés járult, úgyszintén a végleges áldáshoz is. Az egész ünnepély 12 órakor ért véget.

1715.

Az ezen évben megtartott ünnepélyességről a többször hivatolt évkönyv tanúskodik, melyben felemlítették, miszerint a körmenetben annak nem csekély díszére a Budán átutazó főrangúak is résztvettek. Ez évben először említettik meg a madarak királya, a sas, mely a nép nagy örömére körül repdesett.

1716.

A sas — mondja az évkönyv — mintha örömét óhajtotta volna kifejezni a végbement hálaistentisztelet felett, nagy élénkséggel repdesett a néptömeg felett, a mi rendesen e napon, már a múlt években is, nagy örömmel tapasztaltatott.

1717.

Ez évben az évkönyv a szónok felett repdeső két sasról tesz említést.

1718.

A napló tanúsága szerint, még eddig nem tapasztalt népsokasággal, miután a Vizivárosból, Ujlakról, Ráczvárosból és Pestről igen népes processiók csatlakoztak egybe, a körmenetet *Illyés János* esztergomi püspöksüveges kanonok vezette.

1723.

Mindamellett hogy ezen évben márczius hó 28-án Budavár majdnem teljesen leégett, mégis az évkönyv tanúsága szerint az ünnepélyek akadály nélkül mind megtartattak, tehát bizonyára a visszafoglalás évfordulóján is.

1725.

Eddigi forrás-műveinkhez ez évben új csatlakozik a Bécsben ezen időben megjelent hírlap ¹⁾, melyben a budai események híven bejegyeztetve találhatunk, s így az ezen évben megtartott visszafoglalási évfordulati ünnepély is, mely jelentésben a sasok megjelenése hangsúlyozva említettik fel.

¹⁾ Wienerisches Diarium. Mit Ihrer Römisch. Kaiserl. und Cathol. Majestät Freyheit. Zu finden in der Kayserlichen Hof-Buchdruckerey gegen den Hof-Ball-Haus über, bey Johann Peter Van Ghellen. 1725. 73. sz.

1727.

Budaváros tanácsa köteleességének ismerte, ezen ünnepélyhez a mennyezet és fáklyavivőkről, valamint a magyar és rác szónokról gondoskodni, mint erről a napló tanúskodik.

1730.

Esős idő miatt az ünnepély a templomban tartatott meg lehető pompával.

1731.

Ezen évben, az emlékünnepre vonatkozólag ismét egygyel több lesz forrásműveink száma, mert ez évtől fogva van meg a Budán megjelent Mercurius ¹⁾ című hírlap, mely nagy figyelmet fordít ezen ünnepélyre, s róla sept. 9-iki számában mondja: Habár Budán a gyakori körmenetek igen népesek szoktak lenni, de közülök egy sem örvend oly nagy részvétnek, mint a sept. 2-án Buda visszafoglalásának évfordulóján megtartani szokott. ezt leginkább okozza a pestiek nagy részvétele, a mi az ottani papság és tanács buzgalmának köszönhető. Ez évben is oly nagy számú nép jött, hogy a különben sokat befogadni képes repülőhid háromszorra sem bírta mind átszállítani. A gyönyörű idő igen kedvezett az ünnepély emelésére és a czéhek új zászlaikkal igen pompázhattak. A sasok a szónoklat alatt kellemesen lengedeztek a levegőben. Az ünnepély végével *Jörger* gróf parancsnok 40 terítékű ebédet adott, melyben Buda és Pest katonai és polgári előkelői résztvettek. — Az ezen évi ünnepélyt, mely kiválólag sikerült lehetett, a napló is bőven leírja. Érdekes eseményként felemlítvén, hogy mivel egyszersmind őrangyalok ünnepe vala, az első osztálybeli ifjúk közül többen angyaloknak valának öltözve. Résztvettek a Sz. János árpoldabeli aggok is, nep. Sz. János öltözetéhez hasonló öltönyükben. Az ezen évi nagy részvétből azt merem következtetni, hogy mindamellett, miszerint ezen nap Budán nyilvános ünnep vala, mégis, ha vasárnapra esett, mindig inkább látogattatott, mint a hétnek más napjain.

1732 és 33.

Ez ünnepélyesség terjedelmesen leíratik a naplóban. Az utóbbi évhez az évkönyv hozzájegyzi, hogy igen számos sas jelentkezett a népnek nagy öröme és erős suttagással a legjobb jövőt látszottak hirdetni.

*

¹⁾ Wochentlich zweimal neu-ankommender Mercurius, die sowol in als ausser Europa neu-eingeloffene Affairen, und Begebenheiten in sich enthaltend. Ofen gedruckt und zu finden bey Johann Georg Nottenstein. 1731. LXXIV. sz.

Megemlítendőnek tartom, hogy Budavár diadalmas visszafoglalását a Jésustársaságiak vezetése alatt levő académia növendékei iskolai ünnepélyeik alkalmával szónoklatban, színdarabban, vagy élőképekben gyakorta megünnepelték.

* * *

Budán ezen félszázad lefolyása alatt oda irányult a legnemesebb törekvés, hogy mentől élénkebben tartassék fel a visszafoglalás emléke és a hálának érzelme tápláltassék mindazok iránt, kik e küzdelemben résztvettek és véreket ontották. Ez egyszersmind a haza és főváros iránti szeretetet is képes vala fokozni. Mind erre leginkább alkalmas volt a bevétel helyére, ezen esemény évfordulóján vonuló körmenet, az ott mondott lelkesítő szónoklatokkal. A hely, a hol a nép állott, az volt, a hol a győzedelmes roham történt. (A várnak északnyugati sarka.) Ezzel átellenben emelkednek a bércek, a melyeken a keresztények táboroztak. Lenn a völgyben terült el a temető, melybe az elhullott bajnokok temettettek. Ezek szemlélete mellett képes volt a múltat mintegy jelenné varázsolni: a bástyákról eldördülő ágyuk moraja és a nép felett krákoló sasok kovárgása. Ily hangulat által lelkesülve nagyon természetes, hogy a bajnokok lelkeüdvéről sem feledkeztek meg, mert mindjárt másnap, szeptember 3-án, valamint márczius 10-én mondattak értök gyászmisék.

NÉMETHY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A székesi gróf Bercsényi-család 1525 (illetőleg 1470)—1834. Eredeti kézirati kútfőkből írta *Thaly* Kálmán. Budapest, 1885. I. köt. 354. lap.
Az Akadémia kiad.

Azon jogczím, melynek alapján hazánk a legújabb időkig a világ elismerésében, olykor bámulatában is részesült, hadi dicsőségünk volt. Ama sok balszerencse, mely bennünket a félhold elleni százados küzdéseink közt ért, nem homályosíthatá el a magyar fegyverek fényét, mert ha az ellenállás a világot oly soká fenyegető, újból és újból érkező mozlim csapatoknak, önmagában is nehéz feladat vala, a török hatalom végleges visszaszorítása azon határokon túl, a meddig szent koronánk ősi joga terjedt, hogyne fokozta volna a magyar hadak hírét? És ha a külföldieknek kiváló rész jut is azon érdemből, hogy a török hazánkból kiűzetett, a hosszú másfél százados küzdelem fősúlya mégis a mi vállainkra nehezedett. Utóbb is, a mult század derekán, egészen a Napoleon elleni hadjáratokig, midőn már sem a haza, sem a kereszténység védelme nem tüzelte a magyar katona lelkesedését, hanem csupán az örökös tartományok iránti barátságos viszony, s az uralkodóház iránti hűség vezette hadainkat nyugotra, azok vitézségéről európaszerte mondák keletkeztek. Legtündöklőbb sikereit pedig a magyarság a huszársággal aratta. Nem ok nélkül alkotja ez mai napig is nemzeti büszkeségeink egyikét, hisz ez talán az egyetlen institutió, melyet majdnem az összes európai államok tőlünk vettek át, még pedig ép azon államok, melyek continensünkön a legszebb seregekkel rendelkeztek. I. Frigyes Vilmos 1721-ben alakított huszárságot magyar mintára; két évvel utóbb Oroszországban is szerveztetett huszárezred; Franciaországban pedig már 1692-ben találunk huszárokat. És Franciaországban már nemcsak magyar mintára lett szervezve a huszársereg, hanem *magyarok* által is. A Rákóczi- és Thököly-mozgalmak lezajlásával, a hazánkból menekültek közül igen sokan francia hadi szolgálatba állottak, természetesen huszároknak. Vezéreik után »Hussards de Berchiny, Hussards d'Esterházy« stb. nevez-

tettek. Sokan e magyar születésű vezérek közül igen magas katonai rangra emelkedtek, és bizonyítékunk van arra, hogy úgy mint a lengyelek, a francia hadseregben a más nemzetiségű lovasok felett rendszerint előnyben részesültek.¹⁾

Legkiválóbb közöttük a leghíresebb magyar huszár-családok egyikének ivadéka, Bercsényi László gróf. a maréchal de France, »uralkodók Mon Cousin-je«, kit »két dicső nemzet vall magáénak.« Nemcsak apja, Miklós gróf, Rákóczi Ferencz bajtársa és az 1703-iki felkelés fővezére, nemcsak nagyatyja, az idősbik Miklós, a bányavidéknek császárpárti generálisa, ki Buda ostromában oly hősi részt vett, de dédapja is, báró Bercsényi Imre, a volt uógrádi főkapitány, ki a svédek ellen hadakozva, oly hősi halállal múlt ki 1639-ben Prága falai előtt, ügapijáról, Lászlóról, a szörényi bánról nem is szólva, nemzetünk legbátrabb huszárezredesei és tábornokai valának. Midőssze 9 generációját ismerjük a Bercsényi-családnak, míg az férfi ágon e század első felében (1835-ben) kihala, és ezek közül hat nemzedék tagjai mint huszárok örökítették meg nevüket Klio könyveiben. Thaly Kálmánnak imént megjelent könyve nem érdemetlen férfiak multja felé fordítja tehát figyelmünket.

Nem külön-külön az egyes Bercsényiek életrajzait veszi itt az olvasó. A szerző nehezebb feladatot tűzött maga elé: *a család* történetét akarja elénk tárni a maga szerves összefüggésében.

Mi pedig azt hisszük, hogy a történetírás művészetében a nehezebb problémák közé tartozik egy hírneves család szereplését

¹⁾ Lásd Histoire de tous les régiments de Hussards par l'abbé Staub (auteur de l'Aumonier du Regiment etc.) Fontenay et Paris 1867. A második kötet (Hussards Chambortants) 1869-ben jelent meg. Ez utóbbiban az Eszterházy-huszárokról tétetik gyakori említés, míg a Bercsényi-huszárokkal csak az első kötet foglalkozik (különben érdektelen munka.) A párisi Archives Nationalesban igen sok oklevél és egykorú nyomtatvány fordult meg kezeim között, mely magyar nevű huszárokat említ. Így 1734-ben három huszár ezredet (régiment) találunk: Bercsényi és Rattkyét, mely 12—12, Eszterházyét, mely csak 4 szakaszból (compagnie, többnyire 75 lovas) állott. Ily nevű kapitányok fordulnak ott elő: Perzody, Balogh, Palludjay (így) Tottandrás (így). Midőn 1736-ban a francia hadsereg állományát leszállították, XV. Lajos apr. 25-én elrendeli, hogy a magyarok és lengyelek legutóljára bocsáttassanak el. 1741-ben ismét felszaporítják a huszárok létszámát. A kapitányok között Tsengery, Udyarhely, Noguedy stb. nevűeket találunk. (Arch. Nat. ADII. ^A VI.) A francia szolgálatba állott magyar huszárokról a legtöbb adatot azonban kétségkívül a Dépôt de la guerre (a hadügyminiszterium levéltára) tartalmaz.

feltüntetni, többet nyújtva, mint az egyes családtagok történetének felsorolását chronologiai rendben. Csak a legmagasabb állású családoknál, a dynastiáknál oldható meg könnyebben e feladat, mert úgy találjuk, hogy ezek a világtörténelemben rendszerint bizonyos egységes tradíciót szoktak követni. De hogyan találjuk fel a vezető eszmét egy oly nemzetségben, legyen állása bármily fényes, melynek céljai alig emelkedhetnek azon fontosságra, hogy a történet folyásába bele játszszanak? Az egyes generációk és azok egyes tagjai a körülmények által előszabott úton szoktak járni, életük feladatát az ősük és elődjük által egyengetett úton ambíciójukhoz és tehetségükhez mért arányban oldva meg, és csak ritka az az eset, hogy az életérti küzdelemben a közvetlenül szükséges eredmények elérése után még elég erélyük legyen mindnyájoknak egy magasabb cél szolgálatában fáradozni.

De ha bizonyos is, hogy csak a legkritkább esetekben található fel azon közös traditio, mely midőn egy nemzetség múltját felderíteni segédkeznek, annak a világtörténelemben egyszersmind nagyobb fontosságot is kölcsönözne: szokott a historiai anyag oly támpontokat nyújtani, melyek alapján fellelhetők mindazon viszonyok, melyek a generációk közötti kapcsolatot létrehozzák. Az állandó viszonyok között elsőik a birtokkérdések és ezzel egyetemben a szereplés színhelyének egységessége. Azután személyes kapcsolatúl a családtagok politikai pártállását tekintheti leginkább azon historicus, ki egységgé akarja összefűzni a szereplőkről szétosztottan fennmaradt emlékeket.

A Bercsényi-családban a vérrokonság szülte jellemvonások azonosak és apáról fiúra szállottak öröklés útján. Ahány Bercsényit közelebbről ismerünk, mind megannyiban feltűnik a kalandvágyó, az erőszakos, szilaj vér, meg a lelkesülés nem köznapi adománya. Minthogy azok közül, kiket ismerünk, a vallásért és a magyar hazáért mindannyian lángoltak, okvetlen el kell ismernünk, hogy ez is a családi traditio egy nemeként tekintendő; országunk szerencséjére azonban ez még nem oly jellemvonás, mely miatt a Bercsényieké több más magyar főúri család közt kivételt képezne. Különben is a családi traditio oly értelemben, minőben venni szeretnők, csak a hazafiúi nagy kötelességek korlátain belül fejlődnek ki, és olyan vonás nincs, mely a Bercsényieket kitüntetné. E nemzetség múltján végig menve, nélkülözzük ama közös momentumokat, melyek valamennyi Bercsényi életében feltűnvn, ezeket úgy tüntetné fel, mint kik egy külön cél szolgálatában szereztek érdemeiket.

Innen egyik nehézség a *család* történetét írni meg és nem a családtagokét csupán. Tulajdonítsuk bárminek, önérdeknek, becsvágynak, a sors szeszélyének, az eredmény azonos: *minden Ber-*

csényi alaknak más a pártállása. Bercsényi László habsburgpárti, »mert nem János király, hanem Ferdinánd országrészeiben lakott« (16. l.) vagyis mert ott feküdtek birtokai. Fia Imre nem követi az apai példát. Báthory Istvánnak lett hű embere, és házassága útján a Bethlenekkel került rokonságba. II. Imre, ki Bethlen szolgálatában nevelkedett, és mint e fejedelem bizalmas embere, fontos diplomacziái küldetéseken járt el, 1626 táján II. Ferdinándhoz pártol át, és ezt Bethlen ellen szolgálja. Mind a három fiát császárpárti érzelmekben neveli fel. Amde az idősbik kettő, László és Imre. Rákóczy Györgyhöz pártolnak, míg a legifjabbik, Miklós (e néven első), a bányavidéki tábornok, mindvégig hű császárpárti. Nem úgy utódja, ki senki más, mint a genialis II. Miklós gróf, a híres kurucz vezér, II. Rákóczi Ferencz híve. Elég, ha azt mondjuk felőle, hogy sírhelye Rodostó. Miklósnak fia, László, francia fejedelmet szolgál, unokája Ferencz visszakerül Ausztriába, déd-unokája az osztrák ház katonája és szülőföldje, Franciaország ellen küzd Aspernnél, Wagramnál, Austerlitznél meg Italiában, de utóbb, inkább hogysem az osztrák sást a lengyelek ellen is kövesse, visszavonul a Habsburg-ház szolgálatából és vele »a nagy zajjal és vakító fénynyel fölemelkedett történelmi név csendes magányban, csak kevesek által ismerve, enyészett el.«

Szóval a fiú annak rombolásán fáradozik, mit apja megszilárdítani igyekezett. Nem állíthatni tehát, hogy a Bercsényiek bizonyos politikai irányhoz hívek maradtak volna, de viszont azt sem, hogy katonák lettek volna első sorban és zsoldos módra azon párthoz állottak volna, mely oldalról nagyobb siker ígérkezett. Előbb szolgáltak ugyanis, csak azután nyerték szolgálataik fejében magasabb hivatalokat, rangjukat, meg birtokaikat.¹⁾

Csak azon félszeg helyzet nyilatkozik a Bercsényiek szereplésében, melybe oly sok magyar család jutott a XVII-ik század folyamán. Heves collisióba kerültek ekkor a legkülönbözőbb tekintetek, és azon kérdés eldöntésére, hogy a politikai szereplés mezejére lépő férfiú melyik párthoz csatlakozzék, számos indítók voltak befolyással. Így a helyzet, melyben az illető felnevelkedett, nem felelt meg mindég vallásos meggyőződésének. És ha ez utóbbit követve, például egy búzgó katolikus — minők a Bercsényiek valának²⁾ — az osztrák pártba lépett át, lelkiismeretét a veszély

¹⁾ (Mi különben a condottieriken is megesett.) Ismerjük részletenként az érdemeket, melyekért Malonyánt és Kalacsnát, utóbb Erdélyben Székést és Kendőt, majd Tokajban szőlőt, Borsod megyében földeket, Szakolczán házat stb. kaptak donatióképen.

²⁾ A Bercsényi-család czímerében II. Imre, a szent sir lovagja, óta a jeruzsálemi kereszt szerepelt.

feszélyezte, mely a magyar nemzetiséget a német uralom részéről fenyegette. Tagadhatatlanul más motivumok is éreztették hatását: a gazdasági érdek, a rokoni kötelékek, a hála elfogadott kitüntetésekért és több más. Érthető tehát, hogy nem akadhatott sok oly nemzetség, melynél oly szerencsésen találkoztak e tekintetek, hogy az ivadékok folyton ugyanazon politikai párthoz tartozhattak volna, tevékenységük a vallásos és politikai meggyőződéseikkel harmoniában lévén; hiszen a többségnek a nemzeti függetlenségi párt, a protestantismus meg a török, másrésről a dynasticus meggyőződés, a katolikus vallás meg a német közt kellett a pillanat constellatiója szerint a pártállást módosítani, változtatni.

Mi sem volna érdekesebb, mint azon időpontot és helyzetet kutatni, melyben a Bercsényi-család egyes tagjai a közügyek terére léptek; és egyúttal azon rúgókat keresni, melyek őket majd az erdélyi fejedelmek, majd a Habsburgok táborába sorakoztatták. Sajnos, hogy azon roppant adatbőségben, melyből az első kötet szerkesztetett, ép e kérdésre nézve igen kevés felvilágosítást nyerünk. A tudós szerző, kinek figyelmét sokkal kisebb fontosságú kérdések sem szokták elkerülni, tájékozatlanul kénytelen bennünket hagyni e tekintetben, bár ő érezhette leginkább, mily alkalmas eszközt veszítünk ez által arra nézve, hogy a Bercsényieket lelki életük alapján — tehát legigazságosabban — megítélhessük.

Innen van az, hogy az egyes pártváltoztatások — melyeknek feltűnő gyakorisága a XVII. században politikai életünknek oly igen nevezetes jellemvonása — Thaly könyvében csak el lehettek mondva, de nem lehettek egyúttal megmagyarázva. Azon számos átpártolások közül, melyeket az idősb gr. Bercsényi Miklós haláláig (1689) terjedő első kötet tartalmaz, példaképen csak egy esetet akarunk a többi közül e czélra kiragadni; még pedig Bercsényi Imre bárót (1590—1639). Mert látszólag még ennek átpártolása a legindokoltabb.

A szerző úgy adja elő a dolgot, hogy a buzgó katolikus Bercsényi Imrét a székesi kastélyhoz közel feküdt reformatus templomban való éneklés háborgatta és ezért az ünnepnapokon kastélya előtt templomokba menő híveket több ízben megbántotta, a mit a székelyek 1626 husvét táján elvégre megsokallottak és — a részletekben mindig jól értesült Thaly szerint — »félrekongatták harangjaikat, azzal ki fejszét, ki vasvillát, ki dorongot ragadva, felzendültek és összetódultak« és míg egy részük a Bercsényiek katolikus családi kápolnáját megrohanta, széjjel rombolta, mások a földesúri kastélyra törtek, melyet Bercsényi szolgáljaival védelmezve, a támadók közül néhányat lelőtt. Bethlen Gábor ezért főbenjáró pert rendelt Bercsényi ellen foganatba vétetni, miről ez

azonban idejekorán értesülvén, II. Ferdinand oltalma alá menekült. És bár Bethlen a Bercsényi ellen megindított pert abban hagyatá, és Bercsényi nem nótáztatott, mégis Pozsonyban telepedett le, hol őt Eszterházy nádor és Pázmány Péter királyi főhivatallal biztatták, és nem sokára a kir. kamara tanácsosává ki is nevezették.¹⁾

E veszekedés lett volna tehát a pártváltoztatás oka. Mi azt hisszük, hogy legfeljebb az *alkalom* lehetett ez, melylyel Bercsényi elhagyta az erdélyi fejedelmet. Bercsényinek tényleg nagyobb oka lehetett az elpártolásra. Hiszen nem volt annyira hallatlan eset e korban az, hogy egy hatalmas földesúr az őt megtámadó nép közül önvédelmében néhány embert leterítsen, hogy e miatt gyilkosként el kellett volna bújdosnia; és Bercsényi különben is rokona a fejedelemnek²⁾, könnyű szerrel eligazíthatta volna ez ügyet, ha ekkor még híve lett volna Bethlennek. Amde minden jel arra mutat, hogy azon ellentét, mely a fejedelem és Bercsényi politikai és vallásos érzelmei közt létezett (és melyet Thaly is constatál) már régebben foglalkoztathatta Bercsényi elméjét az átpártolás gondolatával. Adatok híján persze nem tudhatjuk, vajjon conspirált-e Bethlen ellen, összeköttetésben állott-e a habsburgpárti magyar urakkal vagy nem? Esterházy nádorról és Pázmány bibornokról tudjuk, hogy mily nagy igyekezettel szereztek Ferdinand pártjának híveket, és azon körülmény, hogy szívesen fogadták a Pozsonyba menekült Bercsényit, és megérkezése után kevés idővel díszes állást is szereztek neki, azt sejtetik, hogy bizalmas viszonyban állottak Bercsényivel.

Annyit azonban bizvást állíthatunk, hogy Bercsényiben az átpártolás terve 1626 húsvétje előtt ért meg, mert az átpártolásnak mélyebb okának kellett lennie, mint minőnek a székesi veszekedést tekinthetjük. Ha a föld Bercsényi alatt már előbb nem égett volna, azt hisszük, nyugodtan Bethlen pártján maradhatott volna. Hiszen az átpártolás daczára sem nótáztatta meg Bethlen, hogyne bocsátotta volna meg e toleráns fejedelem Bercsényi bűnét, ha ez igaz híve lett volna? Így azonban azon kérdés, hogy Bercsényi Imre miért pártolt át, adatok hiányában valószínűleg rejtély fog maradni.

Bercsényi *Miklóssal* szemben sem vagyunk szerencsésebbek. E vitéz huszártábornok, úgy látszik, mindvégig igen híven szolgálta

¹⁾ I. köt. 73—77. lapok.

²⁾ »Bethlen Gábor és István ugyanis Bercsényi Imre atyjával, II. Lászlóval, harmadfokú unokatestvérek valának.« »És azon felül Bercsényi II. Imre még dédanyja Tholdy Lukácsné után is Bethlen vér vala.« I. köt. 58. lap.

a Habsburg dynastiát. A tudós szerző mégis úgy tünteti fel, mint a ki az erdélyi fejedelemeinek és a felkelőknek barátja lett volna. És midőn 1679-ben Miklós (ekkor még báró) a megüresedett személynöki méltóságot sollicitálja a nádornál, Thaly ezt annak tulajdonítja, hogy a hadi pályából »nyilván a miatt kívánt menekülni, hogy a bújdosók ellen hadakozni ne kényszerüljön.« De tényleg Thökölyhöz való viszonya mindvégig homályos. És ha bizonyos is, hogy midőn nyomós önérekből Thökölynek meghódolni kényszerült, a felajánlott kurucz hadparancsnokságot nem fogadta el, — a felkelőkkel való rokonszenve még sem keltett Bécsben minden ok nélkül gyanút. Fiáról pedig tudjuk, hogy felsőmagyarországi főhadibiztosi állásában II. Rákóczi Ferencz pártjával össze is esküszik I. Lipót ellen, ki hívatalt adott neki és koronás királya volt, és a kiért egy évtizeden át nagy önfeláldozással küzdött.

Mi ezen pártváltoztatásokat, melyek annyira elütők korunk erkölcsi fogalmaitól, e kor története oly fontos mozzanatainak vagyunk hajlandók tekinteni, hogy motivumaik alapos ismertetését sajnosan nélkülözzük ez életrajzokban. Nem is fogadhatni el ellenvetést: ha már azon általános helyzet ecsetelése, melyben az átpártolások oly gyakoriakká válhattak, az *egyetemes* magyar történelem hivatása, úgy az egyes esetekben a motívumok kiderítése tagadhatlanul az egyes szereplő egyének *biographiáinak specialis* feladatát képezné. Az átpártolások motívumainak ismerete nélkül a Bercsényiek politikai szereplése pszichologiai rejtély marad, és ezért a történet barátja őszintén sajnálni kénytelen, hogy az adatok ép e fontos kérdések megvilágításánál hagyták cserben a szerzőt. Távol van tőlünk a gondolat, ebből szemrehányást formálni, hiszen jól tudjuk, hogy Thaly azon buváraink közé tartozik, kiknek szorgalmát nem riasztja vissza semmi fáradtság, ha bizonyítékokat kell keresni. Csak azon sajnálatunknak adunk kifejezést, melyet éreztünk, midőn ez életrajzok e válságos szakaszaihoz érve, kíváncsiságunk kielégítetlenül maradt.

Thalynál különben sokkal kisebb jelentőségű kérdések is nagy figyelemben részesülnek. A Bercsényiek első fellépése okleveleinkben ¹⁾, a Bercsényiek vérségi és complicált sógorsági kötelékei más családokkal, az egyes birtokok megszerzésének és elvesztésének történetei oly részletesen vannak előadva, hogy az olvasó lépten-nyomon kénytelen azon odaadást és szorgalmat méltányolni, melylyel az adatok mindenünne összegyűjtettek és egybeállítottak.

És éppen ezen roppant szorgalommal összegyűjtött adat-

¹⁾ L. 330—338 lapokat és az első fejezet első lapjait.

bőségnek tulajdoníthatjuk, hogy néhol szerző kiemel olyan részleteket is, melyek a nagy közönséget kevésbé érdeklik, s melyek anyaggyűjtésben vagy félig feldolgozott munkában vannak helyökön. Ilyen pl. midőn azt mondja: »1635-ből Bercsényi Imrétől öt rendbeli levelet, illetőleg oklevelet találunk« (117. lap). Így előadva, meg kell vallanunk, hogy legalább bennünket ez nem érdekel. Ugyanazon évről: »1635. második feléből nincs semmi adatunk« (121. lap). »Az 1636-ik évből bírnak leveleket Bercsényitől (u. o.). »A következő 1637-ik évből Bercsényi Imrere vonatkozólag csupán egy okleveles adat áll rendelkezésünkre« (124. lap). És ez így folytatódik. A 251—252 lapokon azon dátumok soroltatnak fel év, hó, nap és keltezési hely szerint, melyekről a Bercsényi Miklós kezétől levelek maradtak reánk. Épen ily kevésbé érdekli az olvasót az is, hogy Szeölsy Gábor 1635-iki márczius 13-án úrnője, özv. Ghyczyné nevében felvett Bercsényi Imrétől 100 magyar forintot.

De hát e monographia oly becses adalékát képezi irodalmunknak, hogy az ilyen és másféle apróságoktól eltekinthetünk.

a.—r.

Alfons Huber, Geschichte Österreichs. Zweiter Band. 1885. Gotha. Perthes. (10 M.)

E munkából, melynek első kötetéről Pauler Gyula nemrég, a Századok 1885. májusi füzetében kedvező bírálatot közölt, máris a második kötet hagyta el a sajtót. E kötet elbeszéli a főbb osztrák tartományok és Magyarország történetét a Dürnkruet melletti csatától (1278) Zsigmond király és császár haláláig (1437). Hazánkról szól nevezetesen a II. fejezet (IV. Kún László és III. Endre), az V. fejezet (III. Endre folytatólag, Venczel, Otto és Róbert Károly trónralépte), a XI. fejezet, (mely az Anjouház két első királyának van szentelve), a XVI. fejezet (Mária, Kis Károly és részben — Zsigmond), végül a XXIII. fejezet, mely Zsigmond későbbi uralmát tárgyalja haláláig. Ennyit a műről általánosságban.

E második kötet is élő tanúság arra nézve, hogy szerző hazánk kútfőit külföldi írónál szokatlan alaposzággal ismeri és önállóan tudja azokat értékesíteni; hogy igen vonzóan (és a kiadó sürgetésének engedvén), tömör nyelven tudja tárgyát elbeszélni.— Ismeri újabb kútfő-kiadásainkat, nevezetesen három Anjoukori oklevélgyűjteményeket, valamint Mátyás Florián kiadása szerint idézi már a dubniczi krónikát. A mennyiben hazai írónk forrástanulmányai szerzőt ki nem bírták elégíteni, maga kísérti meg e problémák megfejtését. Bírnak azonfelül ígéretét, hogy a »nemzeti

króniká«-nak eredeti szövegét megkísérte majd rekonstruálni, mely értekezés az Archiv f. Österr. Geschichte-ben fog megjelenni. — Másrészt azonban nem ismeri szerző a magyar nyelvű irodalmat, mely hiány a mű későbbi köteteiben mind jobban lesz érezhetővé és nincs tekintettel az anjoukori lengyel oklevelekre. A többi külföldi irodalomban azonban teljesen otthonos.

Szerző műve több szakaszában térhiányból csak futólag érinti ama kutatásokat, melyek »Studien« czímen a nevezett Archiv 65. és 66. kötetében már megjelentek és melyeket Fejérfataky és alólírott e folyóiratban ismertettek.¹⁾

Áttérve egyes részletekre, hibásan beszél Huber az 1291. fehérvári törvényekről, mivel ezeket már az 1290. óbudai gyűlés hozta. — Kikerülte szerző figyelmét, hogy az 1279. évi budai zsinatnak határozatait immár teljesen bírjuk. (Történ. Tár. 1881), melyeket ő csak az Endlicher-féle csonka kiadásból ismer. — A pápai bullákra, egyéb jelentésekre és a pápai adólajstromokra nézve Theiner helyett a Mon. Vaticana gyűjteményhez fordulhatott volna. — Nem tud III. Endre atyjának, István hercegnek Mircea által felfedezett végrendeletéről. — Botkának Chák Mátéről írt értekezését nem bírta felhasználni. — I. Lajos olasz hadjáratainak megírásában Óvári cikkéből behatóbb ismeretet méríthetett volna a nápolyi kútfőkre vonatkozólag, valamint Mircsének németül megjelent műve: »Venedig und Ungarn« is kikerülte figyelmét. — A Lajos által a délszláv népek között megindított térítésekre nézve nem lett volna szabad Racki-nak ideszóló értekezéseit figyelmen kívül hagyni, a mi annál feltűnőbb, a mennyiben különben a Mon. Slavorum Meridionalium segélyével a horvát-bosnyák ügyekről nagy szakismerettel szól és Klaić-Bojnicic új művének számos hibás adatát kiigazítja. — Hazánk közjogi fejlődéséről is szeretnénk többet hallani. — Mária és Hedvig történetéhez hozzáférhetetlen maradtak Horváth Mihály és Márkinak monographiái. — Kont, a kivégzett bűdosót hibásan mondja a hasonló nevű nádor fiának. — E megjegyzésekkel azonban korán sem szeretném a nagybecsű munka értékét leszállítani.

Hadd álljon itt végül Hubernak néhány, a hazai történetíróinktól eltérő adata. — Kimutatja pl.: hogy Engel és azok, kik kiírták, hibásan állítják, mintha Bajor Ottó nevét Lászlóra változtatta volna: az oklevelek erről mitsem tudnak.²⁾ — Kimutatja,

¹⁾ L. Századok 1884. 159. l. és 1885. 539. l.

²⁾ Bajor Otto történetére vonatkozólag több fontos adat található a Chronicon de ducibus Bavariae-ban, melyről Weiland Lajos a Göttinger Gelehrter Anzeiger-ban (Nachrichten 1883. 237 old.) fontos cikket közölt. Ezek kikerülték Huber figyelmét.

hogy Dusán és Velence nem kötöttek formaszerinti szövetséget és hogy téves hazai íróink abbeli adata. mintha a signoria segélyhadjakat küldött volna a szerb czárnak: a Historia Cartusiorum erről nem tud egy árva szót sem. — A törökök első fellépte alkalmával mesének mondja a Lajos diadaláról szóló hírt és rámutat a Müller F. által kiadott egykorú byzanci kútfőre, mely szerint Urchan szultán 1362-ben halt meg (és nem 1359-ben). — Vörös Oroszországnak Hedvig által történt elragadtatását szintén íróinktól eltérően, 1390-re teszi. — Áttérve Zsigmond korára, kimutatja szerző, hogy Horváthy János macsói bán volt, nem pedig horvát és dalmát bán. — Laczkfy kivégeztetését 1398-ra teszi. — Hivatkozással Fejér-re (X. 4. 660 s k.) tagadja szerző, hogy az első rigómezei csatában (1389) magyar hadak részt vettek volna. — Tagadja, hogy a velenceiek 1411-ben Pipo grófot megvesztegették volna. — Mesének mondja Zsigmond itinerariuma alapján ama hírt, mely szerint Zsigmond 1419. okt. 4-én Nissza és Nikápoly között diadalt aratott a törökökön. — Műve folytatása közben módjában lesz egyébiránt Hubernak, Salamon Ferencznek Török hódítás korát felhasználni, melyből a 2. javított kiadás alapján német fordítás készül. — Végül képtelenségnek mondja szerzőnk ama hírt, mely szerint a 43 éves Borbála királyné a még csak 13 éves Ulászlónak felajánlotta volna kezét. E pletyka Enea Silvio-tól eredt, Dlugoss pedig terjeszté azt. Evvel kapcsolatban tagadja Huber, hogy Zsigmond parancsára fogták el Borbálát; ez csak a király halála után történt.

Mindezek után a műnek második kötetét is merem olvasóinknak ajánlani.

MANGOLD L.

Czuczor Gergely élete és munkái. Irta dr. Koltai Virgil, főgymn. tanár. Budapest. 1885.

Czuczor Gergely irodalmunk egyik kiváló alakja, mint költő, nyelv- és történettudós. Működésének egész irányát az erősbűlő nemzeti szellem foglalta el s mindenütt ott látjuk az első sorban küzdők közt, úgyis, mint époszírót, úgyis, mint a népies irány úttörőjét, úgyis, mint Akadémiánk nyelvészeti törekvéseinek egyik főképviselőjét. Ifjúságát a költészetnek áldozta, férfikora munkásságát a tudománynak. Nem teremtett oly kiváló becsű műveket, a melyek közül egyetlen egy is elég arra, hogy írója nevét halhatatlanná tegye. Nyelvészeti munkáiban nagy tévedéseket és hibákat fedeztek föl újabb tudósaink. Nem volt úgynevezett népszerű ember s küzdelme és kitartása nem állanak arányban a sikerrel, melyet kivívott. De alig volt valaki lelkesebb és bátrabb, szerényebb s

mégis önérzetesebb harczosa a nemzet erősbülő szellemének, mint Czuczor Gergely, az egyszerű szerzetes. Alig volt valaki, a kinek útjába nagyobb akadályokat gördítettek volna irigyei s a ki mégis hívebb maradt volna céljaihoz, a melyek iránt szenvedésekor, a börtönben, bilincsei közt egyaránt buzgólkodott.

Valóban szinte megfoghatatlannak kellene tartanunk Czuczor Gergely üldöztetését, s a mindinkább terjedő hírneve elleni aljas áskálódást, ha nem gyanítanók a szerzetes-írónak kissé talán nagyon is világias magaviseletét, túlbuzgalmát a nemzetiség s kifakadásait haladásunk vélt, vagy valóságos gátlói iránt. E homályos pontra Koltai sem tudott élénkebb világot vetni.

Rendesen azt hiszik, hogy népies költeményei, melyekben többnyire a szerelem zeng élénk, naiv, egyszerű, bár nem mindenütt mesterkéletlen hangokon, szolgáltatott ürügyet a költő üldöztetésére. Csakugyan ezek is hatással lehettek a titkos irigyek áskálódásaira, de e körülmény magában véve éppen nem fejt meg az elkeseredett s folytonos zaklatást, a melynek Czuczor oly kiméletlenül célpontjává tétetett. Kivántuk volna, hogy életírója mélyebben vizsgálja e homályos viszony szövedékét, a mely Czuczor pesti tartózkodásával, itteni viseletével, működésének irányával sokkal szorosabb kapcsolatban van, mint ahogy Koltai felfogja. Hihetetlen, hogy Dercsiknek, a titkos feladónak vádjai Czuczornak csupán költői működésére vonatkoztak s annál kevésbé hihető, hogy a szerzet főnöke s maga a helytartótanács szinte minden nyomósb, mélyebbre ható ok nélkül enged a vádaknak, a melyeket haladéktalul foganatosítaniok kellett. Koltai sejti, hogy a költő nyíltsága, őszinte s erős nemzeti érzése volt legfőbb oka a zaklatásnak, de még e körülmény sem fejt meg teljesen a kérdést, mivel épen semmi adat sem támogatja s az csak egyszerű föltevés marad. Feltűnően mellőzi a Czuczor fővárosi életét, itteni viselkedését, viszonyait, élményeit, világias szokásait, a melyek akkor egy szerzetes papról elég szűkkörűen alkotott felfogással, talán nagyon is ellenkeztek s a melyeknek behatóbb vizsgálata bizonyára sokkal inkább eligazítja az életíró, mint egyéb mellékes körülmények, a melyek csak súlyosbíthatták a vádat, de magokban véve nem alkothatták.

Koltai azonban sem az ember sem a költő lélektani fejlődését nem igyekszik megérteni s az az egypár jellemző új adat, melyet itt-ott felhoz, alig igazodik a már eddig ismertek közé. Gyakran ismétél, közbetold, meg újra kezd s a mi legfőbb baj, majdnem többet foglalkozik Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi költészetével, mint a Czuczoréval. Költészetünk nemzetiesb, irányja, mely a népköltészet fuvalmától kezd élénkülni, csak fokozatosan olvasztja magába az új elemeket, s mielőtt magát a lényegét átvenné s tovább

fejlesztene, kezdetben csak inkább külsőségekre szorítkozik — a fejlődés természetes rendje szerint — mintegy tartózkodva a gyorsabb és fokozatos haladástól. A fejlődésnek ezen a pontján találjuk Czuczort, a ki tovább terjeszti a népies birodalmát, nemcsak mint utánzó, de a ki öntudatával bír művészetének. Tanulmányozza a népdalokat és sok oly jellemző vonást olvaszt költszetébe, a melyek minden kétséget kizárólag mutatják az új irány fejlődését, Igaz, hogy élményeiből kevésbé meríthetett, de miért tagadnók, hogy az ő keblének is meg kelle nyílnia az ifjúság játszi kedvtelése előtt, s miért fognók rá a priori, hogy nem saját érzéseit zengte, mert szerzetes pap volt? A szenvedély oly convulsioin nem igen mehetett keresztül, mint más, világi költő, de vajjon meg tudta-e tagadni oly könnyen hevülő, ingerlékeny ifjú létére keble minden vonzalmát, el tudta-e nyomni a szenvedélyt csirájában, hogy oly könnyen rámondja életírója, hogy nem saját érzéseit dalolta? Hát a Botond alakját mikép tudta oly élénken festeni, a kit szerelme boszúra gyújt, vagy Polydorát mikép tűntetheté föl az ébredő szerelem sugalmaival, vagy a falusi kis leány örökre naiv, kedves ártatlanságát hogyan tudta oly művészién festeni, ha soha nem ismert igazában érzést, vágyat, szenvedélyt? Bizonyára egy költőnek minden beható tanulmányai mellett is kell saját kebléből merítenie, s Czuczor még középszerű költő sem lesz vala, ha csupán utánóz, mint életírója állítja.

Altalában Koltai nagyon hajlandó egy-egy nem eléggé indokolt állítást elfogadni s oly kevésbé igyekszik Czuczor összes működésének vezérfonalát megtalálni, mint egyes irányát több oldalról, világosabban jellemezni. Nem vizsgálja a Czuczor époszainak benső alakítását, conceptióját, csak egyszerűen elmondja tartalmukat minden mélyebbre ható fejtegetés nélkül. Czuczornak a kereszténység és lovagiasság, az ősi múlt és hősiesség iránti lelkesültsége, a melyek époszaiban a főszmét alkotják, szoros összefüggésben vannak nyelvészeti működésével s elfogultságával, a melyet Koltai sem menteni, sem kimagyarázni nem tud eléggé, bár megvalljuk, hogy Czuczor ebbeli működésének méltatása munkásságának egyik figyelemre méltóbb része.

Jól fogja fel Czuczor helyzetét, nyelvészetünknek maig tartó ellentétes küzdelmét s a Szarvas kiméretlen kifakadásait, gúnyos hangját s vádjait visszatetszőknek s túlzottaknak mondja, a melyek »nem volnának helyén még akkor sem, ha Czuczor nézeteivel egészen egyedül áll vala s a nyelvészkedés törvényei semmi ellenmondást nem tűrő, teljesen megállapított igazságok voltak volna is.

Valóban tudósaink a *Nagy Szótár* íróinak csak botlásait és tévedéseit emlegetik, de azt feledik, hogy Czuczor volt jóformán az első, ki irodalmunk és nyelvünk behatóbb tanulmányozását

sürgette, ki a Verseggy rendszerét megbuktatni iparkodott s mind nyelvészeti, mind történelmi működésével erősebb nemzeti irány-
nak volt ékesszólója és bajnoka. Mintegy örökölte a Horváth István hazafi lelkesülését, ki, úgy látszik, példányképe volt nem annyira a történelem, mint a nyelvészet terén. Czuczor épen oly nyíltan, épen oly önérzettel hirdette nyelvünk ősrégi voltát a maga philosophiai álláspontjáról, mint a mily hévvel fordult mindjárt pályája elején az újtók felé, a kiknek érdemeit mind régibb, mind újabb orthologusaink sokszor nagyon kétesértékűek-
nek tartják. Koltai jobbra elfogadja a vádakát, de azért kegye-
lettel szól hőséről mindenütt, s ez, néhány jellemző új adat felho-
zása mellett, legnagyobb érdeme.

DR. VÁCZY JÁNOS.

*A Magyar Húnmonda. A budapesti kir. magyar Tudomány-Egyetem bölcsé-
szeti karától jutalmazott pályamunka. Irta Petz Geleon. Budapest, Franklin-
Társulat, 1885.*

Ismeretes, hogy újabban a magyar húnmondát, melyet azelőtt kizárólag nemzeti hagyománynak tartottak, majdnem minden a krónikások által feljegyzett részletében, egyszerű kölcsönzésnek, tiszta könyvmondának nyilvánították. És e nézetet komoly írók hirdették, nagy tudományos készültségre támaszkodván. Gyulai Pál felszólalt ellenök a »*Budapesti Szemlé*«-ben arra figyelmeztetvén őket, hogy e kérdésben is közből lesz az igazság. Majd Heinrich Gusztáv az *Etzelbury* és a *magyar húnmondáról* írt kitűnő értekezésében a húnmonda egy részletéről nagy valószínűséggel kimutatta, hogy azt nem is meríthették krónikásaink máshonnan, mint a magyar hagyományból. Egyszersmind erős logikával támadta meg azokat, kik lehetségesnek hiszik, hogy Attila és a húnok tettei bár Európa-
szerte foglalkoztatták a népek képzeletét és mély nyomokat hagy-
tak a legkülönbözőbb nemzetek mondáiban, csupán azon népek képzeletére nem lettek volna hatással, melyek ott laktak, hol Attila székelt és eltemettetett. A Heinrich által használt mód-
szert egyik tanítványa, az előttünk fekvő füzet szerzője, kiterjesz-
tette a húnmonda minden részletére a legnagyobb elismerésre méltó szorgalommal és kritikai tapintattal. Munkája első felében részletesen összehasonlítja a magyar és az idegen húnhagyomány anyagát, a második felében pedig megállapítani törekszik az össze-
hasonlítás eredményeit. Lássuk előbb a részletes összehasonlítást. A húnmonda első része addig terjed, míg a húnok elfoglalják Pannóniát. Ez a rész majdnem teljesen kölcsönzés. Csupán a nőrablást cíbeszélő részleten vehető észre a monda vagy a mese

hatása, noha lehet, hogy a felhasznált monda vagy mese nem a húnokra vonatkozott. A húnmonda másik része Pannónia elfoglalását beszéli el. A húnok kapitányokat választanak, épen mint később a magyarok. A hét vezér választására vonatkozó részlet per analogiam csinált történet lehet, nem pedig monda. A duna menti csaták leírása azonban bizonyára népies hagyomány után készült. Különösen a cesumauri csata történetét nem vehették át a krónikások a Nibelungénekből, mint azt a magyar húnmonda ellenfelei állítják, mivel a Nibelungénekekben nem is fordul elő a krónikások által szabatosan megjelölt Cesumaur vagy Zeiselmauer. A halhatatlan Detre szereplése a magyar mondában szintén nem magyarázható olyformán, mintha krónikásaink a legkülönbözőbb írott forrásokból szerkesztették volna össze a reá vonatkozó részüket, hanem igen is úgy, hogy a hazánk földén élő hagyományból merítették.

A monda harmadik része Attilára vonatkozik. A különböző népek különbözően alkották meg Attila jellemét, így a magyar hagyománynak is van saját felfogása a hún királyról, kit nemzeti hősnek avatott fel. Attila székhelyéül a magyar hagyomány jelöli ki Budát, mint azt Heinrich bizonyította. A hadisten kardját, a flagellum deit, Attila és Buda történetét nem lehet a magyar néphagyományra visszavezetni.

A monda negyedik részében, mely a húnok külföldi hadjáratairól szól, szintén nem lehet a magyar néphagyomány nyomait fölismerünk.

A monda ötödik részlete Attila házasságát és halálát beszéli el. »A német monda Attila nejeinek alakjait tekintve (az egy Kriemhild néven kívül) nem volt kimutatható hatással a magyar mondára, illetőleg krónikáink előadására« — úgymond szerzőnk. Azonban Attila halálát írott történeti munka alapján beszéli el a magyar krónika.

Végül Attila utódaival foglalkozik a monda. És itt igazán monda a monda. »Lehetetlen észre nem venni benne a *mondai elemeket és az epikus alkotás nyomait*.« Csaba és Aladár nevei, versenygésük, Detre szerepe a testvérháborúban, maga e háború, Csaba és a székelyek sorsa, a hún-magyar rokonság eszméje biztosan felismerhető töredékei a magyar húnmondának és az egész monda compositióját a legszebb színben tűntetik fel. Petz munkája második részében összefoglalja és általánosítja a részletes összehasonlítás eredményeit. Szerinte a krónikások által elbeszélte hűntörténet három forrásból van merítve: a történeti kútfők hagyományaiból, a német mondai és a magyar mondai hagyományokból. Azonban a német mondai részüket nem a Nibelung énekből vette át a magyar krónikás, hanem igenis az élő hagy-

mányból merítette azokat, mert fel kell tételeznünk, hogy a Pannoniában élő germánok sem felejtették el nemzeti mondáikat, különösen azokat nem, melyeknek színhelye éppen Pannonia volt. És végre volt magyar húnmonda is. Ha nem is hozták ezt a magyarok ősi lakhelyükről, lehetetlen, hogy új hazájokba érkezve, ne hallották volna, hogy ők is a hún nép utódjai, lehetetlen, hogy e tudomásból kiindulva, ne alkotott volna phantasiájuk egy mondát, mely a kölcsönzött elemeket vegyítette az eredeti leleménnyel.

Igyekeztünk híven ismertetni Petz könyvének tartalmát. Jól tudjuk, hogy az ő eredményeit nem vehetjük olybá, mintha a kérdés végleges megoldásai volnának. De nagy érdeme az, hogy a magyar húnmonda ellenfelei érvelésének tarthatatlanságát kimutatta. Azt hisszük, hogy a további kutatás kissé tovább fog menni, mint a szerző és még élesebben fogja kiemelni a magyar monda eredetiségét, de könyvét, így is számba fogja venni mindenki, ki a kérdéssel komolyan akar foglalkozni. Másrészt, ha tekintetbe vesszük a szerző fiatalságát: lelkiismeretes és óvatos kritikai eljárását nem lehet eléggé méltányolnunk.

d.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk rendes évi közgyűlését január 7-én tartotta meg báró Kemény Gábor elnökle alatt, a ki elnöki megnyitójában meleg hangon emlékezett meg a társulat egy évi működéséről és haladásáról. Ismét eltelt egy év — úgymond — társulati működésünk folyamán, egy nevezetes év, úgy társulatunk, mint hazánk történetében. Ez évi országos kiállításunk nemcsak ipari és kereskedelmi tekintetben volt fontos, bemutattuk azon tudományos haladásunk termékeit is. A kiállításon magán bemutattuk 18 évi társulati működésünk gyümölcsét, kiadványainkat s azzal kapcsolatban a szokott nyári kirándulások helyett — most, midőn az egész ország a központ felé törekedett — itt az ország fővárosában tartottunk Történelmi Congressust. E congressuson sok nevezetes eszme merült fel a vitatkozások folyamán, a történetkutató, írás és főképe a történettanítás terén. Ezen kívül folytatta társulatunk szokott munkásságát. És hogy ezt a munkásságot tudja méltányolni közönségünk, látszik abból, hogy a történelem iránt az érdeklődés napról-napra fokozódik. Természetes is, hogy ez így van. Hazánk fejlődési processusa a múlt századok mostoha viszontagságai között sok ideig stagnált, a legújabb időben — visszanyerve alkotmányos szabadságunkat — rohamos lépésben igyekszik hazánk pótolni több század mulasztásait. S ezzel arányban nő az érdeklődés ezer éves hazánk múltja, történelme iránt és ezzel arányban nő társulatunk üdvös hatása is évről-évre. Jó jel ez jövő évi munkásságunkra is. Kívánva a legjobb munkakedvet s köszönetet mondva az eddigi bizalomért, megnyitja az ülést.

Az elnöki megnyitó után választások következtek. Minthogy pedig az elnökök is új választás alá estek, br. Kemény Gábor átadja a közgyűlés vezetését egy korelnöknek és pedig *Kellemesi Melczer István* belső titkos tanácsos, régi alapító tagtársunknak.

A három elnökre a szavazatok együttesen adattak be, s azokat a helyszínén összeszámlálván, a 40 szavazatból kapott az első elnökségre Ipolyi Arnold 39, br. Kemény Gábor 1 szavazatot; a másodelnökségre br. Kemény Gábor 38, Tanárky Gedeon 2 szavazatot; a harmadelnökségre Pulszky Ferencz 26, Tanárky Gedeon 13, és Fraknoi Vilmos 1 szavazatot.

Így a megválasztott elnökök jövőre is Ipolyi Arnold, br. Kemény Gábor és Pulszky Ferencz.

Br. Kemény eljelenektől kísérve, elfoglalván ismét elnöki székét s megköszönvén az új választás által nyilvánuló bizalmat, a választmányi tagok választására szavazatszedő bizottságul kijelöli Torma Károly elnöklelete alatt Tagányi Károly és Kammerer Ernő tagtársakat. Szavazás alá kerültek az 1883-ban választott s most kilépő igazg. v. tagok, s Bottka, Szalay és br. Nyáry elhunytával megüresedett választmányi tagsági helyek.

A szavazatszedő bizottság eltávozván, a *titkári jelentést* olvasta fel a társulat múlt évi működéséről — *Szilágyi Sándor* főtitkár betegsége által akadályozva lévén — a segédtitkár. A titkári jelentés a következő:

Titkári jelentésemet egy örvendetes hírrel kezdem meg, mely a magyar történetírás minden barátját az elismerés és öröm érzetével töltendi el. A Zichy-codex V-dik kötete már tényleg sajtó alatt van. Mintegy nyolcz év óta szünetel ez ügy a család nagynevű derék seniorának: gróf Zichy Károlynak halála óta. Többször meghiúsult kísérlet után választmányunk novemberi zárt ülésében újból felvette ez ügyet s most már nemcsak a seniorátushoz, hanem a megboldogult pártfogó fiához is, gróf Zichy N. János úrhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a család egy ötödik kötettel, addig is, míg a vállalatnak újabb felelevenítése megkísértetnék, a már megkezdett cyclust fejezze be. Hiszen a Zichy-codex volt az első, mely példát mutatott Magyarországnak, hogyan örökössé tegye családjaik történeti szereplését; ne maradjon hát éppen az első úttörő egy befejezetlen irodalmi torso. Egy pár nap se telt el a kérelem elküldése után s megjött a válasz: »Szívesen fáradozom — írja a nemes gróf, — a magyar történelmi tudomány fejlesztésében, s épen boldogult atyám iránti pietasból is, ki egyike vala az elsőeknek, aki családi archivumukat a magyar tudománynak megnyitotta, ennek félbenszakadva maradnia nem szabad.« A nemes gróf csak azt kötötte ki, hogy ez V-ik kötet már 1886-ban elhagyja a sajtót, kijelentve levelében, hogy ő és gróf Zichy Ferencz volt konstantinápolyi nagykövet ő nagyméltósága, ketten fedezik a kiadás költségeit, reményt nyujván arra nézve is, hogy a későbbi kötetek megjelenését is igyekezni fognak lehetővé tenni. A családi és köztörténetre vonatkozó okiratok gazdagon lesznek ezen kötetben is képviselve s a szerkesztést ugyanazon gondos kéz vállalta el: Nagy Imre úr, ki az előbbi kötetek kiadását vezette. A nemes gróf, egy igazi magyar mágnás mintaképe, tudomány és művészetkedvelő, hazafiás és áldozni kész, a nevezetes családnak egy másik kiváló tagjával valóban hasznos szolgálatot tettek történetírásunknak és szolgáltak családjuk dicsőségének is, mely a hazáéval századok hosszú során át össze van forrva.

S most áttérhetünk társulatunk múlt évi működésének rövid vázlatára. Ennek mozzanatai közt kiváló fontos helyet foglal el a történeti congressus, mely ez évben társulati kirándulásunkat pótolta s azokat, kik a történeti kutatás és történeti tanítás terén fáradoznak, e nyáron díszes

koszorúba gyűjté össze. Több napig tartó tárgyalások alatt a történetírás és történettanítás nem egy fontos kérdését tette tanácskozás tárgyává, s azok eredményét a magas kormányhoz terjesztette fel, melynek bölcsesége módot találанд azok megvalósítására. Nagy hálával kell megemlékezni az elnökök és előadók önzetlen és kitartó működéséről; az ő tudományoknak, ismeretöknek, bölcseségöknek köszönhetjük az elért és szeretjük hinni, jövőben is gyümölcsöző eredményeket.

De emlékeztet ez év társulatunkra nézve azért is, mert editiói sorozata egygyel szaporodott. »A magyar történeti életrajzok« kiadását a múlt évben csak mint kísérletet jelentettem be, ma már az bevégzett tény. Egy jó névvel bíró kiadó: Méhner Vilmos vállalta el terjesztésének fáradságos és sok nehézséggel járó munkáját s ma már annyival legalább túl vagyunk a kezdet nehézségén, s elmondhatjuk, hogy csak közönségünktől függ, fenn maradjon-e a vállalat? Mert áldozatokat még mindig kíván az, s különösen az első évfolyam jelentékeny támogatást vett igénybe. Maga társulatunk 500 frttal, az akadémia 1000 frttal, ez első hazai takarékpénztár s az általános biztosító társaság hasonlólag 2—200 frttal járultak hozzá. De az a nemes hölgy is, történetírásunknak fenkölt szellemű barátnője, ki mindig és mindenütt, hol társulatunk czéljait előmozdíthatja, maga önként, nemes szíve sugallatából hozza meg áldozatait: Bay Ilona úrhölgy 395 forintot áldozott e czélra. Egy ilyen vállalat nem tűri a középserű eredményeket; eddigi niveaujáról lejjebb nem szállhat s annak, hogy csak áldozatokból tartassék fel, nem volna értelme. Ha magas aristocratiánk, a nemesség, ha a művelt középosztály körében nem tud magának útát törni, akkor nem is érdemli meg, hogy fentartassék. De bízunk és reméljük: ha van e vállalatnak feladata, melyért méltó, hogy éljen — meg fog élni. S hitünkben és reményünkben, hogy meg fog élni, megerősít bennünket az a legmagasb elismerés, mely annak egyik munkását érte: Deák Farkas életrajzát Forgách Zsuzsannáról, királyné ő felsége magánkönyvtára számára kegyeskedett elfogadni, s szerzőt egy pompás gyémánt gyűrűvel tüntette ki. Társulatunknak másik két vállalata, a »Századok« s a »Történelmi Tár«, mely utóbbit társulatunk a magyar tud. akadémia történelmi bizottságával karöltve tart fenn, a választmány által megszabott terjedelemben és alakban jelent meg a lefolyt évben is. Az elsőnek 18, az utóbbinak 7 évfolyamáról az orsz. kiállítás alkalmából tárgysorozat készítettett, élő bizonyítványául annak, hogy társulatunk fennállása óta mennyi fontos közleménnyel szaporítá történettudásunkat, hány fontos kérdést vitatott meg, hány problémát döntött el. Társulatunk gyarapodásának mérlege nagyjában hasonlít a múlt évek eredményéhez, alaptökén szaporodott 2300 frt névértékű papírral, halál által vesztettünk 27 tagot, köztük 3 választmányi s 4 alapító tagot. Ellenben 84 új tag vétetett fel, s ezek közt két alapító.

S most térjünk át veszteségeink rovatára.

Ez idén a halál a szokottnál is több áldozatot követelt. Választmá-

nyunknak három buzgó, kipróbált és régi tagját vesztettük el. Közülök kettő társulatunk működését bölcsőjétől fogva kísérte figyelemmel, sőt a megalapítás művében is részt vett s a harmadik, a kit buzgalom és egyszerűség, ritka szép tehetség s azzal valóban arányban nem álló szerénység és önzetlenség tett mindenki előtt kedvessé. Bottka Tivadar meghalt 1885. évi jan. 6-án, Szalay József 1885. márczius 15-én és báró Nyáry Albert épen az új év hajnalán, 1886. január 1-én.

Mennyi szeretettel csiüngött az öreg *Bottka* történetírásunk ügyén, mily kitűnő adalékokkal gyarapítá azt ő maga is — s még élete alkonyán is. midőn már az aggkor megtörte s már tényleges működésre nem volt képes. még akkor is társulati életünknek minden mozzanatát éber figyelemmel kísérte.

És a derék jó *Nyáry* Albert. A szerénységnek és becsületességnek, önzetlenségnek és önfeláldozásnak az a példányképe, a ki szép ismeretei mellett oly igénytelen volt s a ki nemes szívében oly búzgon tudott érezni. Az első alapítók egyike s társulatunk választmányának egyik legbuzgóbb munkása volt. Soha, hacsak betegség nem gátolta, egyetlen gyűlést el nem mulasztott volna, de soha egy alkalmat sem mulasztott el, a hol társulatunk érdekében valamit tehetett. A mi az ő elvesztését még sajnálatosabbá teszi, az, hogy vele egy külön szakmának (a czímertannak) egyik legelsőrangú képviselője szállott sírba. A derék szaktudós hiányát nagyon soká fogjuk érezni, de nem kevésbé a velünk élő, velünk küzdő, velünk lelkesülő nemes szívű jó barát hiányát.

Fájdalmas dolog, hosszas és kipróbált munkásság után sírba szállni látni azokat, a kik fényes múltra hivatkozhatnak ; de nem kevésbé fájdalom, sírba szállni látni az ifjút, ki rövid munkássággal tudott magának szép múltat teremteni. *Szalay* József fiatal kora daczára szép nevet vívott ki magának történetírásunkban.

Van még egy veszteségünk, a mit nem a halál okozott. Veszteség nekünk, de nyereség az ügynek és a tudománynak. *Thallóczy* Lajos, társulatunk másodtitkára, Rómából 1885. évi december 20-áról keltezve, beküldte lemondását, mert a közös pénzügyminiszterium levéltárának vezetésével bízván meg, lakását Bécsbe teszi át. 11 évig volt társulatunk tisztségviselője s valóban egyszerűséggel és lankadatlan buzgalommal viselte szíven annak előmenetelét s különösen az első és nagyobb szervezési munkálatoknál, midőn társulatunk működési körét kiterjeszté, olyan odaadással dolgozott, hogy az elért szép eredményben az ő fáradozásainak nem csekély része volt. Méltán sajnálhatjuk tehát távozását, habár másrészt örülünk, hogy működésének nagyobb tért nyert: mert társulatunkban kezdte működését, ott fejlesztette ki szép tehetségét, a melynek oly sok érdemét és elismerést tudott szerezni.

Ez rövidbe foglalt vázlata társulati életünknek, a múlt évben, a mely ha erős csapásokkal sújtott is, de viszont elég szép eredményekkel kárpótolt.

Felolvasásokra kerülven a sor

Thaly Kálmán: »Hagyományos ősmagyar emlékek régi nagy családaink kincstáraiban« című érdekes értekezését olvasta fel Szádeczky Lajos. A szép értekezést megéljenezték.

Szendrei János: »Borsodmegye a népvándorlás és honfoglalás idejében« című részletét mutatja be Borsodmegye monographiájának.

A felolvasások után a folyóügyeket jelenti be a segédtitkár.

Évdijas tagokul megválasztottak: Boromisza István, Kalocsán, (aj. Márton Mátyás), báró Schell József, Kassán (aj. Tomka Mór), ifj. Szász Károly, Kolozsvárt (aj. a titkár), Erdő Imre, Técsőn (aj. Korányi Frigyes), Kittenberger István, Nemesény (aj. Tomann József), ifj. Sánta Gábor, Budapest (aj. Máté Sándor), Czink Lajos, Fiume (aj. Péchy Lajos), ifj. Kulin Imre és Kálmán Menyhért, Zilah (aj. Kincs Gyula), Molnár László, Bártfán (aj. Doby Antal), Nyeste Teréz, Kaposvárt, Losonczy Nagy Károly, Vácson, Trencsényi Árpád, Temesvárt (aj. a titkár).

Ezután Zichy N. János gróf levele olvastatott fel, melyben tudatja, hogy Zichy Ferencz gróffal közösen a Zichy-codex V-ik kötetének kiadását elhatározták. Köszönettel vett róla a közgyűlés tudomást.

Ezt követte *Thallóczy* Lajos Rómából 1885. decz. 20-áról keltezett levelének felolvasása, melyben tudatja, hogy Bécsbe levéltár-igazgatóvá neveztetvén ki, eddigi másodtitkári állásáról lemond. Thallóczynak 11 éven át viselt segédtitkári, majd másodtitkári működéseért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a közgyűlés.

Segédtitkár báró Nyáry Albert temetéséről tesz jelentést, a mely folyó hó 4-én ment végbe Pilisen, s melyen társulatunk is képviseltette magát, a segédtitkár által, díszes babérkoszorút küldvén megboldogult tagtársunk koporsójára. A társulat részvétét a gyászoló család halás köszönettel fogadta.

Majd br. *Nyáry* Jenő tesz jelentést Mészáros Károly Ungmegye monographiájáról, a mely neki bírálat végett volt kiadva. A régészeti részt, a mely őt illeti, kiadhatónak véleményezi.

Végül a pénztárnok mutatja be számadását, mely szerint a múlt évben az összes bevétel volt 24,605 frt 72 kr.

kiadások 22,688 » 16 »

pénztári maradvány 1886-ra 1,917 frt 56 kr.

Az alaptőke értékpapírai 1885. decz. 31-én 39,850 frt.

Ez alatt a szavazatszedő bizottság elvégezvén a szavazatok össze-számítását, a bizottság elnöke, Torma Károly, a következő eredményt terjeszti elő:

A kisorsolt választmányi tagok újra megválasztottak, új választmányi tagokul pedig dr. Károlyi Árpád, dr. Némethy Lajos és dr. Szendrei János. A választmány tehát a következőkkel egészítettett ki: Csaplár Benedek, dr. Czobor Béla, Emich Gusztáv, gr. Eszterházy János, Haán

Lajos, dr. Károlyi Árpád, Majláth Béla, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, dr. Némethy Lajos, Szerémi hg. Odescalchi Arthur, dr. Ortway Tivadar, lg. Óváry Lipót, Pesti Frigyes, Salamon Ferencz, gr. Széchen Antal, dr. Szendrei János, Szilády Aron, Tanárki Gedeon, Thaly Kálmán, Vég-helyi Dezső, Villányi Szaniszló.

Ezzel a közgyűlés feloszlott.

BÁRÓ NYÁRY ALBERT.

Szül. 1828. jan. 3. — † 1886. jan. 1.

Az új év gyászszal köszöntött be: első hajnala egy régi bajtársunktól fosztott meg, báró Nyáry Alberttől. Főrangú család sarja, a legmagasb állású mágusok egyikének fia. Atyja minden ízében igazi magyar főúr, de egyszersmind nagy jogász. Fia minden ízében democrat, de a tudományban annak fölmentjei közé küzdte ki magát. A 48-iki elvek varázsa magával ragadta az ifjú máguást s annak büvköréből nem tudott, nem is akart szabadulni, hajlott korában sem. Hü maradt hozzájuk mindvégig, szóval és tettel egyaránt. Végig küzdötte a mi szabadságharczuunkat, s mikor azért nem lehetett nálunk küzdeni, felkereste azt a helyet Európában, hol még harcolni lehetett értök. De még ott is, az olaszországi hadjárat alatt, egyik oldalán függ a kard, másikon a táská tele irományokkal, melyek közé a táborozás alatt műtörténeti és régészeti észleleteit jegyezteté fel.

Báró Nyáry Albert 1828. jun. 3-án született Bagonyán, Hont megyében, fia volt br. Nyáry Ágostonnak, a hétszemélyes tábla elnökének és valóságos belső titkos tanácsosnak. A történetírás iránti előszeretet már korán mutatkozott benne. Már mint egyetemi hallgató, 1847-ben figyelmet keltett »Szabács bukása« című munkájával. — 1848-ban élénk részt vett a pesti ifjúság mozgalmaiban; tagja volt annak a bizottságnak, a mely a 12 pontot kidolgozta. A szabadság-harczban is részt vett s Kossuthnak is volt hadsegéde. Később részt vett a Garibaldi szicíliai hadjáratában s ennek testőr-csapatában szolgált Kápolnaival és Göczével együtt, mint százados. A hadjárat bevégeződése után is Olaszországban maradt s buzgalommal kutatta a magyar történelmi emlékeket az olasz levéltárakban s a gazdag adathalmazmal, melyet ott gyűjtött, fontos szolgálatot tett a magyar történetírásnak. Olaszországi időzése alatt megismerkedett Crouy-Chanell herczeggel, ki magát az Árpádház ivadékanak tartja, s az ő jogigényei érdekében több cikket és tanulmányt írt. — Az alkotmányos élet visszaállításával, 1867-ben, visszatért hazájába s az akkor alakult M. Történelmi Társulat legelső választmányának tagjává lön. Társulatunk kebelében mu-

tatta be aztán olaszországi kutatásai eredményét. Mindjárt 1867-ben megjelent egy cikke a Századokban: »Az olasz levél- és könyvtárakról«; majd »A modenai kir. levéltárról magyar történeti szempontból (1868. Századok); »a turini kir. levéltárról« (Századok 1869) két közleménye. Önálló történelmi tanulmánya: »*Beatrix* királyné, II. Endre hitvese,« melyet az 1868-ki kolosvári kirándulásán olvasott fel és »Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja« (a Századok 1869. évfolyamában). Legnagyobb és legmaradandóbb becsümmunkája, szép tanulmánya: *A modenai Hyppolit-codexek*, melyet a Századok több évfolyamában tett közzé (hat közlemény). Hyppolit, a XV. század végén élt esztergomi érsek számadás-könyveit megtalálván a modenai levéltárban, ebből összcállította az esztergomi érsekség és egri püspökség s általában az egész ország közgazdasági és művelődési viszonyait a XV. század végén és a XVI. század elején. E becses művelődéstörténeti tanulmányok egyikével foglalta el székét 1874-ben az Akadémiában, a mely őt 1872-ben tagjává választá. — Az Akadémiában egy 4 kötetes oklevélgyűjtemény: »Magyar Diplomatiái Emlékek Mátyás király korában« látott tőle napvilágot, Nagy Ivánnal együtt közösen szerkesztvén azt. — A szorosan vett történelmen kívül foglalkozott régészettel is; 1876—1879-ig szerkesztője volt Henszelman Imrével együtt az »Archaeologiai Értesítő«-nek s a Régészeti Társulatnak mindvégig osztályelnöke volt. De legmaradandóbb műveit a czímertan terén alkotta. Ennek a szakmának áldozott a legnagyobb odaadással s e téren valóságos úttörő munkásságot fejtett ki. Hogy szép heraldikai ismereteit méltóan értékesíthesse, az Akadémia megbízta »A magyar heraldika vezérfonala« megírásával. Ezen dolgozott évek óta nagy szorgalommal s ez leendett az a mű, melylyel tudományos munkásságát megkoronázza. El is készült a munka, nagy része a sajtó alól is kikerült, de a gondos és lelkiismeretes író az utolsó években még mindig talált javítgatni valót s éppen az utolsó ív javítgatása közben vette ki a halál kezéből a tollat. A nem rég alakult Heraldikai Társulat folyóirata a *Turul* szerkesztését bízta rá Fejérvatakyval; s ennek hasábjain is nem egy szép heraldikai tanulmánya jelent meg. Tudományos érdemei méltánylásául számos külföldi tudományos társulat is tagjává választá; így az olasz heraldikai és genealogiai akadémia, a milánói természettudományi, orvosi és statistikai akadémia, a fermói olasz genealogiai akadémia s a modenai régészeti társulat tiszteletbeli tagja volt.

A milyen önfeláldozó mint tudós, olyan odaadó nemes szívé mint barát, és a miben páratlan volt: az az igénytelen szerénység, mely egész lényét és munkásságát jellemzi. És a halál mind ennek véget vetett. Lelankadt a munkás kar, megszűnt dobogni a melegen érző és lelkesülő szív; nem működik többé a teremő agy; a gyenge test porhüvelye ott nyugszik a pillisi családi sírboltban. De megmarad köztünk emléke a kedves barátnak, a buzgó tagtársnak s fenmarad emléke a tudósnak műveiben!

Legyen neki édes a pihenés a munkás élet fáradalmi után!

A MAGYAR TUD. AKADEMIA KIADÁSAI.

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG publicaticiónak egész új sorozatát kezdik meg a »Magyarországi városok régi számadás könyvei«, melyet dr. *Fejérfpataky* László szerkesztett. A XIV. és XV-ik századból közöl városi számadás-könyveket 1364—1450. között: Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagy-Szombat, Sopron, Bártfa, és Körmöczbánya levéltáraiból. Tájékoztató előszóval s nagy gonddal és figyelemmel készített tárgy- és névmutatóval van ellátva, melyek e sűrűn, apró betűkkel nyomott vaskos könyv gazdag anyagthalmazában jó kalauzál szolgálhatnak. Úgy hiszem, nem lesz érdektelen megtudni, hogyan kerültek össze egy kötetbe ez egymástól annyira távol fekvő városok számadás könyvei. Az akadémia tört. bizottsága ugyanis elhatározta, hogy a hazai városok régi történeti emlékeit is felveszi kiadványai sorozatába, s e czélból egy bizottságot küldött ki kebeléből. Az albizottság azzal az indítvánnyal fordult az akadémiához, hogy jó volna e városok történeti anyaga iránt tájékozást szerezni, s a tett kutatások eredménye volt, hogy a városok számadás könyveit bekérte. Az anyag összehasonlítása után kitűnt, hogy a legtöbb esetben a levéltári anyag és számadás-könyvek közt nincs semmi összefüggés, sőt több helyt, ezek régiebbek a többi jegyzőkönyveknél s irományoknál. Azonban valamely város összes történeti anyagának kiadása érdekében lehet annak a városnak, de az anyag bősége miatt sem volna az akadémia által eszközölhető. A legrégebb számadás-könyvek önmagukban is becses történeti anyagot képeznek s épen ritkaságuk miatt megérdemlik, hogy egész terjedelmükben közöltessenek. Miután azonban a XV-ik század dereka óta számuk szaporodik s terjedelmük is aránytalanul nagyobb: ezek teljes közlését semmi sem igazolja s legfeljebb csak válogatva lehetne egyes részleteket kiadni, melyek művelődés, vagy más történeti adatokat tartalmaznak, de azokat, is fél feldolgozás alakjában kiegészítve, magyarázva a többi levéltári adatokkal, mindenek felett pedig kellően csoportosítva. Ezen elveket a legrégebb számadás könyvekre nem lehetvén alkalmazni, legjobbnak látszott azokat egy kötetben adni ki. Másolással, szerkesztéssel, kiadással *Fejérfpataky* L. bízott meg, ki mint tapasztalt szakember, derék munkát végzett, s valóban becses editioval gazdagítá forrásainkat. Előszavában nem csak a kiadott anyagról számol be, hanem felsorolja a többi számadás-könyveket is s épen ezzel igazolja, hogy ha a legrégebb számadás-könyvek együttes kiadása helyes volt, de azt többé ilyen módon folytatni nem volna czélszerű. — Egy másik kiadása a történelmi bizotságnak. »A linzi béke okirattára.« Az egyes fejezetek bevezetésekkel vannak ellátva s a vaskos kötetet név- és tárgymutató zárja be. Ez a jelen évben az Erdélyi Országgyűlési Emlékek kötetét pótolja s úgyszólván ennek a múlt évben kiadott X-ik kötetét egészíti ki.

— A KÖNYVKIADÓ VÁLLALATBAN be van fejezve Tainetől »Az angol irodalom története«, e nagyszabású munka ötödik kötetével, melyet hasonlóan

mint a megelőzőket, *Csiky* Gergely fordított szabatosan, jó magyarsággal. E kötet eltér kidolgozás tekintetében a megelőzőktől, míg azokban az egyes korszakokra vonatkozó adatokat csoportosítá, ebben hat író elemzését vesz-
szük, ezek közt Macaulay-ét és Carlyle-ét, ama két kitünő történetíróét, kiknek munkáit hasonlóképp az Akadémia kiadásában bírjuk fordításban. Nincs író, ki a tanulmányozást inkább megérdemelné, mint Taine, mert ő egyaránt kiváló az elemzésben s a művészi előadásban: eszméket költ fel a gondolkodóban s a nagy közönség figyelmét is le tudja kötni. — E vállalat egy eredeti munkát is adott ki: A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben *Vámbéry* Armintól. Nagy fontosságú mű, mely ma, midőn a török kérdés nyelvészeinket foglalkoztatja, actualis érdekek bír, amellet pedig valóban alapvető munka, mert ez az első, mely ethnographiai tekintetben az összes nagyszámú törökséget felölelte. *Vámbéryt* szakismerete, széleskörű tudománya s személyes tapasztalatai képessé tették, hogy olyan munkát írjon, mely bizonynyal az európai irodalomban is feltűnést fog kelteni. Művében a török faj különböző ágazatait állítja egymás mellé, s egy szépen írt s terjedelmes bevezetésben eredetét, első történeteit, régiségeit (magyarázó képekkel), műveltségeit s vándorlásait adja elő oly gondos és szép feldolgozásban, mely a nagy közönség figyelmét is alkalmas lekötöni. E munka közelebbről több európai nyelven is meg fog jelenni. — A könyvkiadó vállalat harmadik kiadása *Thierry* világhírű munkájának, *Alariknak* fordítása *Öreg János* által. *Öreg* a legkitünőbb magyar fordítók közé tartozik: nemcsak visszaadja az eredetit híven, hanem visszaadja annak minden szépségét is. A mi közönségünk *Szabó Károly* fordításában még a hatvanas években megismerkedett Attilával: s már akkor felmerült az eszme, hogy azt az egész cyclust, melyhez Attila tartozik, az »Elbeszéléseket a római történetből« le kellene fordítani. A könyvkiadó bizottság fel is vette programjába s egyik kötetét, »a nyugati birodalom végső napjait« hasonlóan *Öreg* fordításában közvettette. A legnagyobb elismerés, mit *Öreg* munkájáról mondhatunk, az, hogy fordítása méltóan csatlakozik a *Szabó Károly*éhoz. Fentartjuk magunknak, hogy erről a szép könyvről tüzetesebben is megemlékezzünk.

KAZINCZY FERENCZ ÉS HORVÁT ISTVÁN LEVELEZÉSE.

A következő sorok kiadására kérttünk fel:

NYILT KÉRELEM. A M. T. Akadémia a nemzeti irodalom és tudományosság két elsőrendű munkásának, *Kazinczy Ferencznek* és *Horvát István*-nak emlékeztetét az által kívánja megújítani, hogy *Kazinczy* összes műveit levelezésével együtt; *Horvátnak* pedig naplóját és levelezését hozzájuk méltó teljes kiadásban bocsátja közre. Az eddig végzett előmunkálatok eredményeként legnagyobb részben össze van gyűjtve az, a mi e két jelesünk levelezéséből jól-rosszul kiadatott, vagy pedig budapesti közönyv-

tárainkban található. Mivel azonban ezen így összegyűlt anyag hézagosságából is kitűnik az, a mi közönségesen is tudva van, hogy Kazinczy és Horvát nagy kiterjedésű levelezésének jó része maig is egyes családok és magánosok birtokában van s gonddal és kegyelettel őriztetik: a M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága azon hazafias kéréssel fordul a nemzeti irodalom és közművelődés minden barátjához, hogy a kinek akár Kazinczytól és Horváttól írt, akár valamelyikhez intézett, és pedig bármely nyelven írt levél volna birtokában, legyen szíves azt lemásolhatás végett a M. T. Akadémia főtítkári hivatalához beküldeni, vagy a kinek ily levelek valahol létezéséről tudomása van, arról pár sorban az Akadémiát értesíteni. A beküldött kéziratokra az Akadémia gondot visel s közönnel fogja visszaszolgáltatni. A nemzeti ügy érdekében bizodalommal teszszük közzé e felhívást és kérelmet. Az adatok és ismeretek gazdag tárházává tette e levelezéseket Kazinczynak hasonlíthatatlan levélíró tehetsége s Horvátnak fáradhatatlan bűvár szelleme. Hadd terüljön e levelek hatalmas rétege minél teljesebben irodalmunk és irodalomtörténetünk mezejének sovány foltjaira, hogy a termékenyítő erő, mely bennük rejlik, segítse elő a nemzeti művelődés és tudományosság felvirágzását!

Kelt Budapesten, 1875. december 5-én.

SZILÁDY ÁRON
előadó.

SZÁSZ KÁROLY
az irodalomtörténeti bizottság
elnöke.

Melegen ajánljuk tisztelt barátaink és ügyfelcink figyelmébe e felhívást, azon megjegyzéssel, hogy az Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megtette az előmunkálatokat Kazinczy és Horvát István levelei kiadására, s épen ezért óhajtandó, hogy az értesítések mennél előbb küldessenek be.

Szerk.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSÚLAT múlt 1885. évi decz. 30-án d. e. 10 órakor tartotta meg Temesvárt alakuló közgyűlését, *Ormós* Zsigmond főispán elnökelete alatt, a tagok rendkívül élénk részvétele mellett. Elnök mindenek előtt bejelenti, hogy az előmunkálatok az új egylet megalakítására befejeztetvén, elérkezettnek látták az időt az alakuló közgyűlés összehívására s a jelen alakuló közgyűlés által az eddigi »Délmagyarországi történeti és régészeti társulat« lelép a működés teréről, hogy a tágabb körű »Museum-Társulat«-nak adja át tevékenységét. Bejelenti a tiszti kar lemondását s új választást hirdet. Az elnöklés tovább-vezetésére a közgyűlés *Ormós* főispánt kérvén fel, *Pontelly* István az eddigi főtítkár a múlt évi jun. 2-iki ideiglenes szervezetű nagygyűlés óta történt társulati működésről és gyarapodásról tesz jelentést, s utána *Glasz* János pénztárnok mutatja be a számadást, mely szerint a társulat-

nak jelenleg 65 rendes, 228 évdíjas s ezek között 12 tiszteletbeli tagja van; az alaptőke készpénzben 28,000 frtot tesz, a kiunnelevő követeléssel együtt 37,520 frt 67 krt. A tisztikar megválasztására kerülván a sor, elnökke egyhangúlag *Ormós* Zsigmond főispán kiáltatott ki. Igazgatóvá: ifj. *Ormós* Zsigmond alispán, főtitkárrá *Pontelly* István, titkárokká: dr. *Benedit* Albert és *Platzner* István, ügyészszé: dr. *Niamessny* Gyula, pénztárnokká *Glusz* János választattak. Az igazgató-választmányi tagok is most választattak s megállapítottatott a jövő évi költségvetés, a melyben a főtitkár tiszteletdíjára 400 frt, a két titkár tiszteletdíjára egyenként 200 frt vétetett fel. Ezután *Pontelly* István olvasott fel az 1885. évi budapesti régészeti és embertani congressusról. A közgyűlés új tagok felvételével ért véget.

— NAGYBÁNYÁN örvendetes mozgalom indult meg egy megyei muzeum-egylet alakítása érdekében. A »Nagybánya és Vidéke« hetilap múlt évi deczemberi számaiban élénk eszmecsere fejlődött ki e tárgy felett, s bár az ügy eddigelé még csak a tervezgetés kezdetleges stádiumában van, reményteljes várakozással tekintünk annak jövője elé. Szatmár megye, mely jelen kiterjedésében a hajdani Kővárvidék nagy részét is magába foglalja, nevezetes praehistoricus lelhelyeiről, s a területén levő városok, Szatmár, Nagy-Károly és Nagybánya, a XIV—XV. század gazdag aranybányáiról híres »Rivuli dominarum«-a, mindannyian szép történelmi múlttal dicsekedhetnek. Ily helyen valóban nagy szolgálatot tehet történetírásunknak a tervezett társulat. Bizton hiszszük, hogy az a Szatmár megye, mely a jelenleg országszerte megindult közművelődési mozgalomban a Széchenyi-társulat alakítása által jóval megelőzte az ország többi vidékeit, ezúttal is hű marad hagyományos jó híréhez, s hazafias lelkesedéssel fogja felkarolni és megvalósulásához juttatni ez életre való eszmét, mely a mellett, hogy a hazai történet-írásnak tesz majdan nagy szolgálatokat, egyúttal erős magyar kulturális központot van hivatva teremteni ezen túlnyomóan idegen nemzeti-ségektől körülvevő vidéken.

D. Gy.

— A POZSONYMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYESÜLET kiadta 1882—5. évi értesítőjét. E szerény anyagi viszonyokkal dolgozó társulat, szorosán feladata köréhez tartva magát, meglepő eredményeket tud felmutatni: elkészítette Pozsonymegye régészeti nagy térképét és történeti s régészeti anyakönyvét; mindkettő Könyöki József tollából eredt. Kár hogy vagyona korlátoltsága miatt azok publicálását nem eszközölheti. Újabban a Pozsonymegye monographiájára vonatkozó adatok összegyűjtését tűzte ki célul — tehát ezzel practicus működési kört jelölt ki magának. Van az egyesületnek régiségára is, mely kiválóan rendezve van. Az egylet elnöke *Thaly* Kálmán, alelnöke *Ortway* Tivadar, titkára *Wagner* Lajos, a muzeum öre *Könyöki*. Van 8 tiszteleti, 15 alapító s 82 rendes tagja. Biz ez sajnos dolog, hogy egy olyan nagy és intelligens megye, mint Pozsony, oly kevés érdeklődéssel viseltetik saját monographiájá iránt, de annál dicsérendőbb, hogy ennek daczára a társulat oly fényes eredményt tud felmutatni. Az

Értesítőben három értekezés van: Pór Antaltól: Érdekes per a XIV-ik századból, a káptalani levéltár adatai alapján készített érdekes kortörténet, Jánosfia Miklós pere a pozsonyi prépost és egy kanonok ellen, kik a kanonoki javak élvezetében gátolták, mely egész a szentszékiig felterjesztett s melyet Miklós kanonok végre is elvesztett. Jedlicska Pál folytatja »adatait a pozsonyvármegyei Kis Kárpátok vidékének történetéhez«, ezúttal Nádas, Nadris, Sz.-Katalin zárdát írja le. *Schömwitzky* Bertalan »egy elhanyagolt tudományszak és a pozsonyi városi levéltár« cím alatt egy paleographico-diplomatiai intézet felállítása mellett emel szót, rámutat arra az anomiliára, hogy minden tudomány szaktanárától alapos szakismeretet követelnek, de a történettan tanárától egy kis felületes ismeretnél többet nem kívánnak. Azután áttér a pozsonyi levéltár ismertetésére s egy pár érdekes magyar okíratot be is mutat.

IRODALMI SZEMLE.

Mióta az emberek írnak és festenek, olvasnak és elnélkednek, folytonosan készítenek díszmunkákat. Avagy a miniature-ökkel ellátott munkák, legyenek azok horák, classicusok vagy más munkák reproductioi kolostorokban, barátok vagy olasz Vespuccio Bisticcik által készített művek egyebek-e díszmunkáknál? A könyvnyomtatás feltalálása óta a nyomdák vették kezökbe a díszkiadásokat. A renaissance fejleszté s a következő korok sem hanyagolták el. Maximilián német császár utódai követték őseik példáját s azután is, hogy a római császárok magyar királyokká lettek, hagyományos köteleességeknek tekintették Maximilian nyomain haladni. Volt e kiadványok közt elég, mely hazánkat is érdekelte: de most a trónörökösnek védnöksége alatt jön ki egy nagyszabású vállalat hazánk szívében, annak fővárosában. »Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben« modern díszmunka. Elűtő a régiektől terv és kivitel dolgában, mint századunk is elűtő a múlttól. Az egész nemzet számára készül ez s nem néhány gazdag főúr könyvtára díszítésére. Immár három füzet fekszik előttünk: egy bevezető, s egy Magyarország I. és egy Ausztria I. köteteiből. Ugy értesültünk, hogy a közönség megértette a fenséges kezdeményező intencióját s még a várakozást is túlszárnyaló lelkesedéssel karolta fel.

MEMOIRE-IRODALMUNK, mely a sajtó felszabadulása óta öröndetes lendületet vett, egy kiváló becsű és fontosságú munkával szaporodott: a Klapka Györgyével. »Emlékeimből« címe a valódi műízléssel kiállított könyvnek, mely a Franklin-társulat nyomdájából és kiadásában jelent meg. Alak, papír s nyomdai berendezés egészen méltó a nagybecsű munkához, mely Klapkának fiatal éveit, forradalmi szereplését s törökországi tartózkodását írja le az napig, melyben elhagyta Törökországot. Nemcsak tanulságos és érdekes olvasmány ez, nemcsak bő tárháza sok eddig nem ismert adatnak, hanem igazi szelleműs emlékirat a szó szoros értelmében. Fest,

jellemez és a kritikától sem riad vissza, hol szükségesnek tartja. Élményei mellett tapasztalatait is leírja, s munkájának második részében a törökországi viszonyokat szépen rajzolja. Előszavában azt mondja szerző, hogy emlékiratai megírásának folytatását jelen munkája fogadtatásától teszi függővé. E részben, úgy hiszszük, nyugodtak lehetünk: közönségünk kellően fogja azt méltányolni. A munkát Klapka jól talált arcképe díszíti.

— EGY JOGTÖRTÉNETI POLEMIA tartja lekötve a jogtudósok figyelmét. *Timon* Ákos »A párbér Magyarországon« cím alatt múlt évben kiadott s széles körű tudományos kutatáson alapuló munkáját az Igazságügyben (1885) megbírált a bírálatát külön kiadásban is közzétette. *Kovács* Gyula, méltányolva az író gazdag apparátusát, de nem értve vele egyet a főkérdésben, a párbér közjogi vagy magánjogi természetét illetőleg. *Timon* az Igazságügyben (1885) válaszolt *Kovács* Gyulának. kimerítően, terjedelmesen czáfolva *Kovács* érveit gazdag tárgy- és forrásismerettel s fentartva könyve állításait. E munka hasonlóan megjelent külön kiadásban is. De alig hogy *Timon* munkája világot látott, *Kovács* Gyula is készen volt feleletével s azt »A párbér jogi természete« cím alatt mint önálló 113 lapra terjedő munkát ki is adta. Ő is forrástanulmányokra alapítja nézetét s hatalmasan védi azt. Hogy pedig a közönség jobban tájékozva legyen, újra lenyomatta bírálatát, mintegy bevezetésül s azután kezd meg válaszát, végül pedig egy függelékben a kérdésnek a curia előtti állását ismerteti. *Kovács* válaszára gyorsan felelt *Timon* Ákos »Zárszó a párbér vitához« című 34 lapra terjedő munkával, melyben a *Kovács* által újabban felhozott nézetekre felel s előbbi álláspontjához ragaszkodik. Öröndetes jelenség, hogy jogászaink tanulmányaik körébe a régi magyar jogi intézvényeket is bevonták, még pedig úgy, hogy azokat az európai jog fejlődésével kapcsolatban tárgyalják. Sok magyarázó adatra fognak ebben találni, s a kellő kritikai rostálás még jobban meg fogja őket győzni, hogy az európai intézvényeket Magyarország saját szükséglete szerint dolgozta fel. Csak azt sajnáljuk, hogy mindkét válasz és viszonzó válasz mind érdekesebb hangot kezd ölteni; s egyik úgy mint másik az argumentumok súlyát a kifejezések élességével neveli.

— Komolyabb olvasmánygyűjteménnyel, nagyobb munkákkal közönségünk egy része nem szívesen foglalkozik. Szeret tanulni, de könnyen és gyorsan. Szeret olvasni, de olyant, a mi nem fárasztja el. A hírlapirodalom már is oly rengeteg arányokat öltött, hogy az maga egy külön irodalmat képez. E mellett nagy arányokat öltött az apró nyomtatványok, értekezések, tanulmányok irodalma, melyek részint a szemlékben, részint gyűjteményes munkákban s részint önállóan is látnak világot. Stampfel »Helikonja« egy ilyen gyűjteményes vállalat, melynek nem kis érdeme, hogy életrajzai megírására olyan embereket igyekezett megnyerni, kik szakismeret által képesítve vannak a legújabb kutatások eredményeit is befoglalni tanulmányukba. Kitünőbb íróink közül is többen dolgoztak a *Helikon*ban, melynek ezúttal néhány újabb kiadását mutatjuk be olvasóinknak:

— *Hunyady Mátyás* életrajzát Márki Sándor írta meg. Mátyás egyik legnagyobb alakja történetiünknek. Kiváló hadvezér és államférfi egy személyben. Híve a renaissancenak, mely ekkor áll fejlettségének zenithjén. Udvara gyűlhelye a tudósoknak, művészeknek. A magyar humanisták Maecenása, kinek híre, lovagiassága számos külföldit csalt Magyarországra. Mint hadvezér, szerencsés; mint király igazságos. Alatta még egyszer felderül a fény, mely hazánkat az Anjouk alatt övezte. Mint gyermek jutott a trónra. Megválasztásában apja halhatatlan érdemeinek s bátyja gyászos végének igen nagy része volt. S a választás nem esett méltatlanra. Ifjúi hévvel kora-érettséget hozott magával a trónra s kiméletlenül tépte szét a bilincset, mely nagybátyja, Szilágyi Mihály kormányzósága által kezeit kötve tartá. A mérsékletet és erélyt tudta uralkodásában egyesíteni, melyet Márki ügyes ecsettel röviden és csinosan vázol.

Ugyancsak Márki Sándor tollából olvassuk a »Magyar Helikon« egy más füzetében »Thökölyi Imre életrajzát.« Thökölyi utolsó ama hőseink között, kik hazánk politikai szabadságán kívül még a vallásszabadságot is jelszóul írták zászlóikra. Bocskay, Bethlen, I. Rákóczi György méltó utóda, bár amazoknál kevésbé szerencsés. Apja, István ur, a Vesselényi-féle összeesküvésben való részesség gyanúja alatt állt, s Árva várának a császáriak által való ostromoltatása közben lehelte ki lelkét. Fia, a 13 éves Imre, Nemessányival Likava várát védte Heissler császári tábornok ellen, míg atyja halálának s Árva vára elfoglaltatásának hírére leánynak öltözve, Erdélybe szökött. A Vesselényi-féle összeesküvés híveinek szétrobbantása után az erdélyi fejedelem birodalma fogadta kebelére az üldözötteket, kik Vesselényi Pál körül gyülekeztek. Nemsokára az ifjú gróf Thökölyi neve hangzott fel a menekültek táborában. De Thökölyi egy ideig még csak alárendelt szerepet játszott Vesselényivel együtt Teleki Mihály mellett a mozgalomban. Később a surlódás, mely közte s Vesselényi között napról-napra élesebbé lett, végre visszalépésre bírták Vesselényit, s a fölkelők 1678. nyarán fejkül ismerték el az alig 21 éves ifjú grófit, ki nemsokára fényesen igazolta a személyéhez kötött várakozásokat. De Bécs fölmentése után csillaga hanyatlóban van. Hívei mind tömegesebben kezdtek elpártolni tőle. I. Apafi halála után a porta még egyszer szerencsét próbált, hogy pártfogoltját Erdély fejedelmévé tegye, a mi sikerült is rövid időre, miután Thökölyi a fogarasi havasokon át Erdélyre rontott, s a mitsem sejtő Heissler tábornok hadait Zernyestnél széjjel szórta, hol Teleki halva maradt a csatatéren. Azonban uralkodásának Bádeni Lajos hamar véget vetett, s Thökölyi Havasalföldre kényszerült menekülni. Még kétszer megkísérelte trónja visszafoglalását, azonban sikertelenül. Végre a karlóczai béke minden reménye elé keresztet húzott, s Konstantinápolyba, majd Nicomediába belebezték, hol két évvel később, Zrínyi Ilona halála után, 1705. szept. 13-án elhunyt. Márki hű képét adja a nemzeti fölkelés történetének, mely Thökölyi nevéhez van kötve. Kiemeli egyenkint hőségének ama jellemvonásait, melyek alkalmassá tették Thökölyit a mozgalom

vezérségére. Ebben úgy, mint Mátyás király életrajzában, az illető korszakok történetét nagy, de tetszetős vonásokkal rajzolja, s alkalmat nyújt ez által a hazai ifjuságnak nagyjában megismerni a kort s a szereplő egyéneket, kiknek élete vázolására vállalkozott.

Erődi Béla, szintén a »Magyar Helikon«-ban, II. Rákóczi Ferencz hű kísérijének, zágoni »Mikes Kelemennek életé«-vel ismertet meg. Mikes 17 éves korában 1707-ben jutott a fejedelem udvarába, s ettől fogva Rákóczi oldala mellől egy perczre sem távozik. Mikor a fejedelem szolgálatába lépett, a szabadságharcz mondhatni végső napjait élte. Rákóczy hontalanná lett. Hívei, kik nem fogadták el a Károlyi Sándor által kötött szathmári békét, követték bujdosásában. Köztük volt Mikes, kit nem »a szabadságkeresés«, hanem »urához való vak szeretete« tett részesévé a bujdosás keserűségeinek. Lengyelországból Danczkába, majd 1713-ban Franciaországba ment a kis csapat, honnan négy évi tartózkodás után Törökország adott menhelyet a bujdosóknak. Több rendbeli ide-oda hurezolkodás után Rodostót jelölte ki a porta Rákóczi s hívei számára lakóhelyül. A bujdosók csapatjának itteni élete az, mely Mikesben történetíróját találta. Híres »törökországi levelei« megkapó vonásokban ecsetelik a bujdosók itteni életét. Részletesen tudósít a fejedelem napi foglalatosságairól. Jóízű humorral emlegeti egy bujdosónak epekedését a fejedelem fegyvertöltőjének leánya, Kőszegi Zsuzsi iránt, kinek »fösvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág.« A szerelmes bujdosó maga Mikes. Azonban viszonzott szerelme nem végződött házassággal, mert Bercsényi, neje 1723. apr. 25-én meghalván, újra nősül. Kőszegi Zsuzsit vezeti oltárhoz. »Már kézre kerül a madár, — írja Mikes állítólagos nagynénjének. Ha énnekem is annyi volna a ládamban, mint másnak, talán a madár is megmaradott volna; de rendszerint a szegény fogja meg a madarat, és a gazdag eszi meg.« A csalódás fájdalma érzik ki soraiból. Két év mulva Zsuzsi özvegy lesz. Mikes újra remél. Azonban Zsuzsi Lengyelországba megy. S Mikes az isten rendelésében keresett megnyugvást, valamint azon csalódásokban is, melyben többször felvillanó reményeik feloszlottak. A hit adott neki vigasztalást. Mindvégig a bujdosók közt maradt a nagy fejedelem halála után is — fia, József alatt. Mikor ez utóbbi Erdélybe ütését megkísérlé, már kevesen éltek »a bujdosók közül.« Utolsóinak Mikes maradt, ki 1762. okt. 2-án a pestisnek esett áldozatul. E viszontagságteljes életet rajzolja *Erődi*. Gondosan festi Mikes jellemét, s az idözetek úgy is érdekes munkájának becsét még növelik.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A MÚLT ÉVI FOLYÓÍRATOK utolsó számai fekszenek előttünk s ha ezeken végig tekintünk, lehetetlen nem örülnünk irodalmi viszonyaink fejlődésének, hogy közönségünk oly sokoldalú szakkülönyt tud fentartani.

S mi még öröndetesebb, az, hogy ezek száma nem fogy az új évben sem, s mindenik jelenti fennmaradását.

— Az ABAFI által gondosan szerkesztett »*Hazánk*«, mely az újabb, múlt és jelen századi történetnek archívuma, deczemberi füzete leginkább a megkezdett cikkek folytatásának és befejezésének van szentelve. Abafi folytatja a Rózsarend történetét s ezúttal a rend alapelveit és szerkezetét mutatja be: *Vasvári* Ferencz a Károlyi-huszárok viselt dolgait írja le Komárom alatt, Vácznál, Zsolnán; csak az volna óhajtandó, hogy az események megtörténtének idejét is tenné ki; e részben mintául vehetné *Szűnyei* Komáromját, ki ezúttal egész augusztus 20-ig vezeti naplóját, melyhez egy igen becses hadi térképet is csatolt, mely nagyon megkönnyíti munkája olvashatóságát; *Hegyesi* Márton folytatja becses okmánytárát az 1849-iki havasi hadjárat történetéhez. Új közlemény Beregmegye derék monographusáé *Lehoczky* Tivadaré, ki az 1848. deczember 11-iki kassabudaméri ütközetet írja le, melyben maga is részt vett s a Tárczában közölt egy pár érdekes apróság.

— Az ABAFI által szerkesztett másik folyóirat, a »*Függelék*« deczemberi füzete változatos tartalmában több irodalom-történeti dolgozat van. Ezek során közli Nyíry Istvánnak a nagyhirű pataki professornak *Ormos* László által írt életrajzát, mely felsorolja munkáit is; a Magyar írók életrajza című rovat hozza a Ballagi Károlyét, Gerlóczy Gyuláét, a Hochmuthét, Schnirz Józsefét, Tiringer Mártonét (Csillag M.); az utolsó ügyesen írt önéletrajz. Csaplár folytatja nagybecsű monographiáját Révairól mely, múlt századi irodalomtörténetünknek valóban gazdag tárháza. A Tárczában becses irodalomtörténeti adalékok vannak, melyek közül kiemeljük a Rákóczi-nóta két szép variánsát.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi utolsó füzete a rendes rovatokat hozza gazdag tartalommal s igen fényes illusztrációkkal. *Lipp* Vilmos a keszthelyi őskori kőkamarasírt írja le. *Boncz* Ödön a Múzeum egy XIV-ik századi keleti sisakját mutatja be, mely szépen díszített finom munka s különösen a bevésott karvalyok említésre méltók. A múzeum Báthory-féle madonnájának igen sikerült rajzához *Pusteiner* Gyula írt szöveget. *Csontos* az Attavantestől festett Corvin codexek lajstromát kritikailag megállapítja. A levelezések igen gazdag rovatához, mely az újabb régészeti mozgalmakról ad számot, becses adalékokkal járultak: *Czobor*, ki a nürnbergi nemzetközi ötvösműkiállítást, *Wosinszky*, ki a tolnai ásatásokat, *Dudás* Gyula, ki a zentai bronzleletet s *Csoma* J., ki az encsi éremleletet mutatja be. Az »Irodalom«-ban több bel- és külföldi munka van ismertetve s a Vegyesek a Pulszky-érem sikerült lenyomatát közli. A füzet vége a hivatalos rovatnak van szentelve. Ki kell emelnünk, hogy a kötet az egyes szakokra tekintettel, többféle tartalomjegyzékkel s gazdag név- és tárgymutatóval van ellátva.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP befejezi a kiállításon bemutatott egyházi műregiségek catalogue raisonnéját, összesen 113 tárgyat írván le;

Ebenhöch befejezi a győri egyházi szerelvények lajstromát; a rövid közleményekben két középkori pluviale van ismertetve s rajzban is bemutatva; le van írva a nürnbergi nemzetközi kiállítás. Végül vegyesek vannak s kitűnően szerkesztett név- és tárgymutató. Örvendetes jelenségnek tartjuk, hogy a folyóirat ez évtől kezdve önállóan fog megjelenni a Tájékoztatól elválva. Előfizetési ára egy évre 4 frt.

— A CORRESPONDENZBLATT deczemberi számában *Reissenberger* adalékokkal járul az erdélyi szobrászok, ötvösök s pecsétmetszők sorozatához; *Bolte* (Berlinből) Gravius iskolai színművét ismerteti; az irodalmi rovatban Müller erdélyi munkái vannak ismertetve, melyeket ez német nyelven a múlt évben második kiadásban tett közzé.

— A KERESZTÉNY MAGYETŐ 6-ik füzetében *Boros* György folytatja becses cikksorozatát »az unitarius irodalom XVI-ik századbéli termékei,« tüzetesen ismertetve a consensus ministrorumot, Hunyadi Basilius, Sommer, Dendrich, Bogáthi, Fazekas, Heltai, Enyedi, Karády stb. munkáit, szóval egy századnegyed igen gazdag és mozgalmas irodalmát. — Az Egyháztörténeti Adatokban Dávid Ferencz válóperéhez *Benczédi* Gergely közöl egy nagybecsű adalékot.

— A MAGYAR PROTESTANS FIGYELŐ nov.-decz. kettős füzete a sárospataki egyház és iskola történetéhez közöl néhány levelet öreg Rákóczy György idejéből.

— A »BUDAPESTI SZEMLE« januári füzetében közli *Angyal* Dávid »I. Lipót kormánya és Magyarország« című történetírói criticával és nagy műgonddal írt tanulmányát, mely Társulatunk októberi ülésében a hallgatók nagy érdekeltsége mellett olvastatott fel. »Kakas István útazása Persiában« cím alatt a Tectander által az »Iter persicum«-ról (tulajdonképen Kakas útazásáról) készített jelentés ügyes kivonatát közli. Ez a Kakas érdekes egyéniség volt. Báthory Zsigmond többször küldé követéségekbe a lengyel királyhoz, Rudolf császárhoz, Angliába a királynéhoz; általában megérdemelte volna, hogy bevezetésül legalább annyi életrajzi adatot állítottak volna össze róla, a mennyit a nyomtatott forrásokban fel lehetett volna találni. E füzetben válaszol —k. azon néhány sornyi észrevételre, melyet a Történelmi Bizottságról tett és nem indokolt támadását kísértük. Mert tudni kell, hogy e cikkben —k. megtámadta a Fontes Domestici IV-ik kötetét s megpróbálta támadását indokolni. Feleljen erre Mátyás Flórián: hisszük, nem is fog adós maradni. De ugyanakkor megtámadta a Történelmi Bizottságot is, azt mondván róla szóról-szóra: »mintha csak lehetetlen volna, hogy Akadémiánk Történelmi Bizottságának valamely editiója megüsse a mértéket . . .« Ez annyit tesz, hogy a Történelmi Bizottságnak *semmiféle editioja sem üti meg a mértéket*. Ezt a drákói ítéletet pedig semmivel sem indokolta. Válaszában még többre megy, azt mondván, hogy ő, már mint —k. úr, »a lényegesnek és lényegtelennek egyaránt való fölkapását« akarta megróni, s azt óhajtja, hogy úgy »a munka, mint az editio« álljon a tudomány színvonalán. S megjegyzendő, hogy — mint

idézett szavai mutatják — nem egy editióról mondta ezt, hanem a bizottság összes működéséről. Feleljen hát — k. úr erre tisztán: vajjon 1. az Anjoukori okmánytár, 2. az országgyűlési emlékek, 3. a városi jegyzőkönyvek, 4. Marczali II. József és kora, 5. Szinnyi Repertórium, 6. Magyarország vízrajza, 7. Archivum Rakoczianum, 8. Nádasdy Tamás levelei, 9. Gyulafi Lestár, 10. I. Rákóczy György diplomatai összeköttetései stb. stb., szóval csak az utolsó pár év editiói közül egy sem áll a tudomány színvonalán? Vajjon rendszertelenség-e az, hogy a bizottság Fejér Codexének Árpád-kori részét kiegészítette, az Anjoukori okiratok publicálását megkezdette, az országgyűlési emlékeknek két seriest nyitott, egy egész sorozat diplomatai emlékeket adott ki, egy csomó naplót és évkönyvet publicált (Verancsics, Szamosközy, Apor, Mikó, Gyulafi, Forgács, Brutus) Londonban, Brüsszelben, Párisban, Oroszországban, Berlinben, Olaszországban — Velence, Nápoly, Modena — másoltatott, s másoltat most is éppen három felé, a városi kútforrásokra éppen úgy mint defterekre, a török hódoltsági viszonyokhoz csak úgy mint az erdélyi ügyekre figyelmet fordított? Higyje meg — k. úr, szokott a bizottság programot csinálni s meg is tartja azt. Az ilyen nagy szavak puffogatása mindig sértett hiúság emanatioja, s hasonlatos ahhoz, mikor a titkos drámaíró szidja az Akadémiai bizottságot, mert drámáját nem fogadták el. Qui nimium probat, nihil probat.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,

ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1885. NOV.—DECZ.

Ábrányi Kornél ifj. Tacitus első könyve. (Annalium Liber I.) *P. Napló* 307. sz.

Babura László. A késmárki góth-templom. *Szepesi Lapok* 19. sz.

Balogh Gyula. Kurucz iratok a vas megyei levéltárban. *Vasárn. Újság* 45. sz.

Buráth Sándor. Zrinyi Miklós és Frangepán Anna emlékezete. *Függetl.* 317. sz.

Bekszics Gusztáv. A protestantismus és a két keleti vallás. *Nemzet* 328. sz.

Brassai Sámuel. A nap 24 órája és a Világ-idő. *Ellenzék* 255. sz.

Brósz Károly. Miskolcz város tisztviselői és cselédei a múlt századokban. *Borsodm. Lapok* 101. és köv. sz.

Cserey Mihály gyermekkora. (Saját előadása szerint.) *Közli Kerekes J. Függetl.* 323. sz.

Deák Farkas. A régi magyar női öltözekekről. *Fővárosi Lapok* 314. sz.

Dudás Gyula. Szabadka monographiája. (Megyei szempontból tekintve.) *Bácskai Ellenőr* 44. sz.

Egy fejezet a csillagjósolás tudományából. *Vasárn. Újság* 47. sz.

Ereklýék a Múzeumban. *Levente. Budapesti Hírlap* 314. sz.

- Fekete Zsigmond.* Adatok a magyar Kis-Alföld közgazdasági és vízrajzi múltjáról. *Gazdasági Mérnök* 41—46. sz.
- Gál Péter.* Krónikás feljegyzések a sárközi reformált egyházzól. *Szabad Egyház* 24. és köv. sz.
- »*Icányi István.* Szabadka város menographiája.« Ism. *Székely József.* *Szabadság* (Szabadka) 43. sz.
- »*Gyárfás Ferencz.* Jász-Kunok története. IV. kötet. Bp. 1886.« Ism. (K.) *Fővárosi Lapok* 277. sz. *Egyetértés* 314. sz.
- Kálmány Lajos.* Boldogasszony, ösvallásunk istenasszonya. *Nemzet* 301. sz.
- Kanulra Kabos.* Városi állapotok Egerben 1697 körül. *Eger* 46. —
»Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1886.« Ism. y+y. *Irod. Szemle* 11. 12.
- Kardosy János.* Török világ Békés-megyében 1559—1604. *Békés* 47—52. sz.
- Kovács Ödön.* Bód Péter magyar egyháztörténelme ügyében. *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 46.
- Lázár Gyula.* Képek a múltból. Művelődéstörténelmi rajz. *Délm. Lapok* 209. és köv. sz.
- »*Magyarországi városok régi számadás könyve.* Közli *Fejérfutaky László.* Bp. 1886.« Ism. *Egyetértés* 349. sz.
- »*Magyar Történelmi Életrajzok.* II. kötet. I. füzet. Szerk. *Szilágyi Sándor.* Bp. 1886.« Ism. *P. Napló* 334. sz. *Egyetértés* 335. sz. *Fővárosi Lapok* 297. sz.
- Nagy-Kanizsa múltjából.* *Zalai Tanügy* 42. sz.
- Okányi Pál.* Somogy megye főispánjai *Nemzet* 298. sz.
- Récsey Viktor.* Sopron az ó-korban. Archaeologiai tanulmány. *Sopron* 83. és köv. sz.
- Récsey Kálmán.* Bód Péter — Sinai — Récsey. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 44. sz.
- Richards Jakab* naplója Budavár ostromáról 1686-ban. Közli *Kropf Lajos.* *Egyetértés* 316. sz.
- »*Salamon Ferencz.* Budapest története. II. III. kötet. Bp. 1885.« Ism. *Historicus Nemzet* 302. sz. *Vasárn. Ujság* 42. sz.
- Scossa Dezső.* A görög zenéről. *Nemzet* 356. sz.
- Szathmáry György.* Döntő csaták. *Nemzet* 300. sz.
- Szeged és a reformatio.* *Szabad Egyház* 21. és köv. sz.
- Szilágyi Sándor.* Borosjenői Tisza István. Egy államférfi a XVII. századból. Történelmi rajz. *Nemzet* 328. sz. — Kétszáz év előtt. Történelmi rajz. *U. ott* 354. sz.
- Szólasmódok és közmondások eredete.* *Vasárn. Ujság* 45. sz.
- »*Thuri Etele.* A Fehérvár-csurgói ev. ref. egyház története. Pápa, 1885.« Ism. *Szabad Egyház* 23. sz.
- Történelmi kiállítás.* *Egyetértés* 300. sz.
- Vármegyei menographiák.* *P. Hírlap* 306. sz.

Vörös Károly. Töredék a váci reform. egyház történelméből. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 52. sz.

Winkler Theodor után Makróczy János. Bethlen Gábor menyegzője. *Debreczen* 336—338. sz.

Zrínyi-kézirat. (Talált) — A Nemzeti Múzeumban. *Egyetértés* 307. sz.

IRODALMI ÉS VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »BUDAPESTI KÖZLÖNY« decz. 19-iki száma ö Felsége következő legmagasb elhatározását közli: »Ő császári és Apostoli királyi Felsége f. évi december hó 11-én kelt legfelső elhatározásával dr. *Thallóczy Lajos* m. kir. országos levéltári 1. oszt. fogalmazónak segédhivatali igazgatóvá és levéltári főnökké a közös pénzügyminiszteriumhoz történt kineveztetése alkalmából a kormánytanácsosi czímet és jelleget díjmentesen legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.« Ez állás a fontosabb levéltári igazgatói állások közé tartozik, mint a ki az úgynevezett kamarai archivum élén áll, melyben igen gazdag történeti anyag s főként becses hungaricumok vannak. *Thallóczy* eddigi levéltári és történetirői működése egyaránt képessé teszi annak betöltésére. A magyar történetírók kitünő és megbízható kalauzra fognak benne találni kutatásaik közben s ő ez úton is sok szolgálatot teend az ügynek, melyet eddig is oly melegen ápolt.

— A BUDAVÁR VISSZAVÉTELÉNEK kétszázados évfordulója alkalmából sajtó alá kerülő monographia és rendezendő történelmi kiállítás isn't becses anyaggal fog gazdagodni. *Thallóczy Lajos* ugyanis Turinból december 23-ikáról keltezett levelében írja *Károlyi Árpádnak*, hogy a turini államlevéltárban talált két 1686-ban az ostrom alkalmával vezetett olasz hadinaplót, továbbá Gio. Balt. Doria di Cierie, Conte Farini és Abbate Eccaro a piemonti követnek (az első kettő »sotto il campo di Buda«) vagy 50 levelét, melyek mind az ostromról szólnak, s vagy 80 ívet tesznek ki. Tudatja továbbá, hogy a Casa Realeban s a bibliothékában az e korra vonatkozó könyv és kép is van, melyekről Majláth Bélát értesítette. A főváros azonnal útasította *Károlyi Árpádot*, hogy e nagybecsű naplók és levelek megszerzésére azonnal tegye meg a lépéseket. — Nógrád megye közönsége elhatározá legutóbbi közgyűlésén, hogy magán az ünnepélyen küldöttségileg fog részt venni; egyszersmind az ez alkalomból rendezendő történelmi kiállításra beküldi a megye akkori főispánjának, *II. Forgách Ádámnak*, máig is a gyűlési nagy teremben őrzött arczképét. Ez a Forgách a hadjárat alatt Savoyai Jenő generalissimus táborában királyi megbízottként is szerepelt. Továbbá megküldi Nógrád megye a levéltárában őrzött s Budavár visszavételére vonatkozó egyidejű leveleit és közgyűlési jegyzőkönyveit, melyekből megolvasható a Budavár alatt harezoló nógrádmegyei fölkelt nemesség teljes névsora, valamint a visszahódítás örömeire akkoriban rendezett ünnepélyben résztvett megyei díszküldöttség

lajstroma is. Hiszszük, hogy Nógrád megye példáját a többi törvényhatóságok is követni fogják.

— BUDAVÁR OSTROMÁRÓL 1686-BAN érdekes kéziratot őriz a londoni Britisch Muzeum. Richards Jakab naplója ez Buda ostromáról és bevételéről s egy másik ugyanannak a naplója útgjáról Londontól Budáig. A napló írója mérnöktiszt volt az angol hadseregben s 1685. okt. 17-iki rendelettel Magyarországra küldetett, oly utasítással, hogy útközben tanulmányozza a szakmájába vágó dolgokat: a tüzőrséget, várerődítéseket s azokról jelentést tegyen az angol kormánynak. Richards Jakab 1686. april havában érkezett Bécsbe s önkénytesül ajánlkozott a török elleni hadjáratra. A Dunán lefelé haladva, egy két szóval megemlékezik Pozsonyról, Győrről, Komáromról, Párkányról stb. Leírja az új gyújtó kísérleteket, melyeket Pater Gabriel a lotharingeni herczeg előtt bemutatott s melyek Buda ostrománál oly fontos szerepet játszottak. Buda alá 1686. június 15-én érkezett meg s e naptól kezdve híven leírja a vár kivívásáig az előforduló eseményeket. Elkészítette a vár helyrajzát s Richardsnak egyik naplója nyomtatásban is megjelent 1687-ben Londonban. De ez több lényeges pontban eltér az itt ismertetett eredeti kézirattól, a melynek másolata megvan Kropf Lajos hazánkfia birtokában (Egyetértés 1885. nov. 17. l.) Richards tényleges részt vett maga is Buda ostromában s jul. 4-én sérülést is szenvedett puskagolyótól és egy lehellő ködarábtól; de komolyabb baja nem történt.

— A MONUMENTA VATICANA eddig megjelent két kötetét a Firenzében megjelenő Archivio Storico Italiano múlt évi VI-ik füzetében Reumont Alfréd egy szépen írt tanulmányban tüzetesebben ismerteti. Történeti visszapillantást vet hazánk azon korára, melyet a két kötet oly gazdagon illusztrált. A lengyel irodalomban dr. Finkel Lajos írt róla rokonszenves ismertetést a Przewodnik Naukowy i Literacki hasábjain. Múlt hó derekán Fraknóit a pápa kihallgatáson fogadta s ezen alkalommal kiváló érdekességgel tudakozódott a vaticani levéltárban folytatott kutatásai eredményéről. A pápa, hogy a kutatást megkönnyítse, folyton kiváló előzékenységgel részesíti a tudós kutatót.

— BOD PÉTER EGYHÁZTÖRTÉNETÉRE: »*Historia Hungarorum ecclesiastica*« ez. művére Szalay Károly előfizetési felhívást közöl a Protestans Egyházi és Iskolai Lap 1886. jan. 3-ki számában. Bod Péter említett művének eddig csak egyes részei voltak ismeretesek hazánkban, némely kéziratok után. Mikó Imre gr., a ki 1862-ben megírta »Bod Péter életét és munkáit« csak a Kolozsvárt meglévő 4-ik könyvet ismerte, a három első könyvről azt hiték, hogy elveszett. Az eredeti kézirat azonban nem veszett el, megvan a *leideni* egyetemi könyvtárban, a hová kiadatás végett még a múlt század közepén elküldetett, de kiadatása nem sikerülvén, az ottani egyetemi könyvtárba tétetett el. Ott találta meg ezt az 1884-ik év folyamán Szalay Károly hazánkfia. A Magyarországból jövő gyakori felszólításnak engedve, végre elhatározta *Rauwennhoff* L. W. E. *leideni* egyetemi tanár, hogy ezt kiadhatja, s megleghangú felhívást intézett honfitársaihoz az előfizetésre. Az egész

munka a leideni 3 első könyv s a kolozsvári egyetemi könyvtári 4-ik könyvvel együtt, mintegy 100 nagy nyolczadrét alakú ívet fog kitenni, két nagy kötetben fog megjelenni, mindenik körülbelül 800 lapra terjedve. Előfizetési ára 18 frt. A hollandokhoz intézett felhívást magyar fordításban azzal a kérelemmel teszi közzé Szalay Károly, hogy ne hagyjuk cserben a külföld méltó várákozását s mennél számosabban fizessünk elő a nagybecsű munkára. Az előfizetési pénz a Prot. Egyházi és Iskolai Lap szerkesztőségéhez küldendő. Egyelőre elég 10 frt. beküldése, a még hátralevő 8 frt. az I. k. megjelenése után küldhető be.

— RADLOFF pétervári tanár a gr. Kuun Géza Codex Cumanicusáról egy terjedelmes önálló munkát írt, s azt a pétervári akadémián felolvasta, mely külön kiadásban megjelent, s nemcsak méltányolja a codex cumanicust, hanem ennek anyagát önálló nyelvtanná dolgozta fel. Ugyanez megjelent németül is a lipcei »Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft« I. és II. Jahrgangjában.

— ADATOK A MAGYAR KIS-ALFÖLD KÖZGAZDASÁGI ÉS VÍZRAJZI MÚLTJÁRÓL cz. a. érdekes tanulmányt olvasunk *Fekete* Zsigmondtól a »Gazdasági mérnök« 1885. okt. 11., 18. és nov. 8., 15. számaiban. Győr, Sopron és Mosony vármegyék régi közgazdasági és vízrajzi múltját ismerteti. Külön fejezetekben szól a régi hajózásról, a hidakról elkezdve az Árpádokon, majd a lecsapoló csatornákról és árvédelmi töltésekről, a halastavakról, a malmokról; továbbá ismerteti a Rábeza régi folyását, végül a Fertő régi állapotát. A gazdag történeti kútfők alapján írt tanulmányban kimutatja, hogy a magyar Kis-Alföld egykor oly közgazdasági állapotnak örvendett, mely számot tett volna Európa bármely nyugoti államában. Kétségtelen az is, hogy ősünk már az Árpádok idejében a folyamrendezésekre és árvédekezésekre kiváló gondot fordítottak és idevágó munkálkodásaik nem idegen átplántált intézmények gyümölcse, hanem minden ízében őseredeti magyar alkotások voltak. Történeti tanulmánya folyamán levonja a praktikus tanulságokat az új szabályozásokat illetőleg is.

— GACHARD LOUIS PROSPER, a belga állami levéltár igazgatója s Akadémiánk külföldi tagja, decz. 24-én Brüsszelben hosszas betegeskedés után meghalt. Született Párisban 1800-ban. Egész hosszú életét a történetírásnak és kutatásnak szentelte, s azon államok történetét, melyek Németalfölddel összeköttetésben voltak, nagybecsű forrásmunkákkal szaporította. Horváth Mihálynak is számkivetése alatt ő nyújtott segédkezet a nagy kötetes Brüsseli Okmánytár összegyűjtésére.

— BR. NYÁRY ALBERTET f. hó 4-én d. u. 1 órakor temették el ünnepélyesen a pilisi családi sírboltba. Társulatunk díszes babérkoszorút küldött a koporsóra s dr. Szádeczky Lajos társulati segédtitkár által képviseltette magát a temetésen. Az Akadémiát Kápolnai István, a Heraldikai Társaságot dr. Szendrei János képviselte. Mindhárman egy-egy rövid beszéddel vettek búcsút a megboldogulttól s fejezték ki a tudományos testületek részvétét,

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— EMLÉKEIMBŐL. Irta *Klapka* György. Függelékül gróf Teleki László levelei. Budapest, 1886. Nagy 8-adr. 626 l. Klapka György fénynyomatu arczképével.

— MAGYARORSZÁGI VÁROSOK régi számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagy-Szombat, Sopron, Bártfa és Körömczbánya városok levéltáiraiból.) A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából közli *Fejérfataky* László lev. tag. Budapest, 1885. Nagy 8-adr. XIII. és 682. ll. Ára 4 frt.

— ELBESZÉLÉSEK a római történetből az V. században. Alarik a birodalom haldoklása. Irta Thierry Amadé. A M. Tud. Akadémia megbízásából az eredeti második kiadás után fordította dr. Öreg János. Budapest, 1885. 8-adr. VIII., 507 és V. ll. (A könyvkiadó vállalat 1885-iki illéteke). Ára 3 frt.

— AZ ANGOL IRODALOM története. Irta *Taine* Hippolit Adolf. Fordította *Csiky* Gergely. Ötödik kötet. Budapest, 1885. 8-adr. 410. l. (A Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó vállalata.) Ára 2 frt 50 kr.

— A TÖRÖK FAJ ethnologiai és ethrographiai tekintetben. Irta *Vámbéry* Armin. Budapest, 1885. 8-adr. XVI. és 786. ll. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata.) Ára 5 frt.

— TIZ ESZTENDŐ 1875—1885. Irta Memor. 1885. november 20. Budapest, 1885. 8-adr. 216. l. Ára 1 frt 50 kr.

— TISZA KÁLMÁN. Politikai jellemrajz: A tízéves miniszterelnöki jubilaem alkalmából írta Visi Imre. Pozsony-Budapest, 1885. 8-adr. 50 l. Ára 40 kr.

— SZILÁGYI ISTVÁN és az ő irodalmi munkássága. Irta és összeállította Hajdu Nagy Sándor. Különlenyomat a »Szilágyi Album«-ból. Budapest, 1885. 8-adr. 27 l.

— A PÁRBÉR jogi természete. Válaszúl dr. Kovács Gyula kir. táblai pótbíró bírálatára. Irta *Timon* Ákos. Budapest, 1885. 8-adr. 321. l. Ára 50 kr.

— ZÁRSZÓ A PÁRBÉRVITÁHOZ. Irta *Timon* Ákos. Budapest, 1886. 8-adr. 54 l. Ára 60 kr.

— A PÁRBÉR JOGI TERMÉSZETE. Irta Kovács Gyula. Budapest, 1886. 8-adr. 1131. Ára 1 frt.

— ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATOK a hazai és északeurópai (dán, svéd, norvég) praehistorikus köeszközök eredete és régisége körül. Első fele: A köeszközök eredete. Irta Ortway Tivadar. (Érték. a tört. tud. kör.) Budapest, 1885. 75 l. Ára 40 kr.

— AZ 1637/8-KI POZSONYI ORSZÁGGYÜLÉS TÖRTÉNETÉHEZ. Zsilinszky Mihálytól. (Érték. a tört. tud. kör.) Budapest, 1885. 51 l. Ára 40 kr.

— KIKTŐL TANULT A MAGYAR IRNI, OLVASNI? (A régi magyar

orthographia kulesa.) Volf Györgytől. (Érték. a nyelv- és szépt. kör.) Budapest, 1885. 87 l. Ára 50 kr.

— ISOTA NOGAROLA. (Székfoglaló.) Ábel Jenőtől. (Érték. a nyelv- és szépt. kör.) Budapest, 1885. 82 l. Ára 50 kr.

— A KÚNOK NYELVÉRŐL ÉS NEMZETISÉGÉRŐL. Gr. Kun Gézától. (Érték. a nyelv- és szépt. kör.) Budapest, 1885. 60 l. Ára 40 kr.

— EMLÉKBESZÉD BAJTNER JÁNOS LEV. TAG FELETT. Apáthy Istvántól. (Emlékbeszédek stb.) Budapest, 1885. 13 l. Ára 10 kr.

— MONTESQUIEU ELMÉLETE a monarchia államformáról a »L'esprit des lois« első tíz könyvében és az európai alkotmányfejlődés. Schwarcz Gyulától. (Érték. a társ. tud. kör.) Budapest, 1884. 48 l. Ára 30 kr.

— EMLÉKBESZÉD Lönnrot Illés, a m. tud. Akadémia kültagja felett. Hunfalvy Páltól. (Emlékbeszédek... III. kötet. 3. szám). Budapest, 1885. 8-adr. 32 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD Guizot Ferencz felett. Trefort Ágoston tiszttagtól. Budapest, 1885 (Az akad. Emlékbeszédek IV. ker. 5-ik sz.) 8-adr. 23 l.

— HELTAI GÁSPÁR meséinek eredete és nyelve. Irta Imre Sándor. Kolozsvár, 1885. 8-adr.

— UNGARISCHE CULTURBILDER in der Marmaros von Rudolf Bergner. Mit einer Karte München. 1885. 8-adr. 379 l. Ára 2 frt 70 kr.

— DIE GARELLI. Ein Beitrag zur Culturgeschichte des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. Von Gustav Freiherrn von Sultner. Wien, 1885. 4-edr. VII, 104 l.

— GESCHICHTE der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Herren, F. A. Ukert u. W. v. Giesebrecht. Geschichte Österreichs. Von Alfons Huber. II. Band. Gotha, 1885. 8-adr. XIX, 539 l.

— STÄDTE-WAPPEN von Oesterreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben. Text von Dr. Karl Linz. Wien 1885. 4-edr. 1-ső füzet 8 tábla rajz. Ára 5 frt o. é.

— ZUR RUMÄNISCH-UNGARISCHEN STREITFRAGE. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen Ungarn und Slaven. Von Jos. Lud. Pö. Leipzig, 1886. 8-adr. 436 l. Ára 6 frt 50 kr.

— ZUR SPRACHENFRAGE IN UNGARN. Von Josef W. Filtsch. Separatabdruck aus der »Kronstädter Zeitung«. Kronstadt, 1885. 8-adr. 52 l. Ára 15 kr.

— DIE SIEBENBÜRGER SACHSEN und die Sprachenfrage von V—y Z. Separatabdruck aus der »Banater Post«. Pancsova, 1885. 8-adr. 45 l. Ára 30 kr.

— RÖMISCHE GESCHICHTE von Th. Mommsen. V. Band. Die Provinzen von Caesar bis Diocletian. Mit 10 Karten. 2. Auflage. Berlin, 1885. 8-adr. 659 l. Ára 5 frt 40 kr.

A MAGYAR-CSEH CONFOEDERATIO

ÉS A BESZTERECZEBÁNYAI ORSZÁGGYÜLÉS 1620-BAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A braunaui és klostergrabi templomfoglalás lángba borította Csehországot s a polgárháború lángjai veszélyesen terjedtek a német birodalom összes tartományaiban. A vallási ügyekben türelmes II. Mátyás császár- király engedékenységgel akarta lecsilapítani az elégtelenkedélyeket, de türelmetlen unokaöccse: stajer Ferdinánd megkoronázott magyar király s Mátyásnak a császárságban is valószínűleg utóda, élete céljául az ellenreformációt tűzvé ki, a békés egyezkedésről mitsem akart tudni s a csehektől feltétlen megadást követelt. A magyar nemzet sem remélhette Ferdinándtól alkotmányos és vallási sérelmeinek orvoslását, s Bethlen Gábor erdélyi fejedelembe vetve reményét, ez 1619. ben Anglia, Belgium, Velence és a porta támogatása mellett fegyvert fogott, felső Magyarországot csakhamar kezére kerítette. Az 1619. nov. 18-án Pozsonyban II. Ferdinánd király ellenzése daczára megkezdett országgyűlésen a rendek elhatározták, hogy a cseh királynak az országgyűlésen megjelent követivel szerződésre lépnek s ezen határozatuknak kifejezést adtak 1620. január 2-án kelt, a királyi biztosok előterjesztésére adott válaszuk 10-ik pontjában: »Hogy a cseh országgal és több provinciákkal conföderáltak, ezek mellett sem állhatnak el.« ¹⁾ Ferdinánd kir. biztosainak válasza mitsem akar tudni ezen szövetségről, mert — úgymond — a cseh királylyal és a vele szövetséges provinciákkal való állítólagos conföderatióról, melytől, mint mondják, már nem állhatnak el, ő felsége mitsem tud, és minthogy a szer-

¹⁾ Lőcsei levéltár: Acta dietalia anni 1619—20. fol. kézirat 64. old.

zódések megerősítésének joga a királyt illeti, beleegyezése nélkül a netalán kötött szövetség semmis. ¹⁾

A magyar rendek ezen tiltakozás daczára január 19-én megszerkesztették a következő szerződést:

1. Magyarország s a hozzá kapcsolt tartományok, az erdélyi fejedelemség és a hozzá tartozó magyarországi részek s következőleg Magyarország királya és Erdély fejedelme s ezeknek utódaival Csehország királya, Csehország, a két ausztriai főhercezség, a morva örgrófság, Szilézia hercezség, Lausitz örgrófság karai és rendei saját és utódaik nevében örök és felbonthatlan szövetséget kötnek.

2. Egymásnak bárminekü ellenségét közös ellenségnek fogják tekinteni s a közös védelem módzatait az összes szövetséges országok gyűlésén együttesen állapítják meg.

3. A szövetségbe lehetőleg más országokat is be kell vonni, a belépőket esküvel kötelezván a szövetség közös érdekeinek támogatására.

4. Hogy a szövetség az utódoknak is örök emlékezetében tartassék, a szövetséglevelet minden országgyűlésen fel kell olvasni. A cseh stb. szövetségek hívjanak össze gyűlést, hogy azon a szövetségi pontok körül netalán szükségesnek mutatkozó változtatások megtéssenek, a támadható akadályok elenyésztesseken.

5. A szövetséges társak beleegyezése nélkül a szövetségnek egyik tagja sem indíthat sem támadó, sem védelmi háborút, kivéve ha valamely ellenség váratlanul támadná meg. A szövetségnek sem mostani, sem jövőendőbeli ellenségeivel nem szabad az egyes tagoknak fegyverszünetet vagy békét kötniök. Ha közösen köttetik meg a béke, abba foglaltassanak be mindazon személyek, kik a szövetséget hadi vagy politikai ügyekben haszonnal szolgálták. Sem a fejedelmeknek, sem az uraknak nem szabad az országok tudta nélkül háborút kezdeniök, területükön a szövetséges országokba ellenséges hadat áteresztieniök, ellenséges had szerzését vagy annak növelését megengedniök.

6. A cseh királyság, a hozzá csatolt és vele szövetséges országok a magyar végvárak fentartására s azok őrségének fizetésére évenként 50 ezer tallért (1 tallért 70 krajzárral számítva) fizessenek. Ezen összegnek a jelzett célra fordítását ellenőrző biztos neveztesse ki. A szövetségesek nyilvánítsák készségüket arra, hogy ha a magyar végvárak restaurációjára és őrsggel ellátására rendkívüli szükség lenne, a magyarok megkeresésére a szükségleteket fedezni fogják.

7. A porta jóakarátának megszerzése végett a törökhöz a szövetségek együttesen küldjék el követeket. A küldendő ajándékokról és a követség költségeiről mindenik ország külön gondoskodik.

8. Magyarországnak Morvaország, Szilézia és Austria felé eső vitás határai rectificáltassanak.

¹⁾ U. ott. 68. old.

9. A szövetségesek működjenek közre, hogy Magyarországnak Austria által birt részei csatoltassanak vissza.

10. A szövetséges országok közt a kereskedelem, a rendek, városok, községek és magánosok régi kiváltságai és szabadalmainak épségben tartása mellett, szabad legyen.

11. Közös pénzláb hozassék be s a pénzértéket a legközelebb tartandó szövetségi gyűlés állapítsa meg.

12. A Szövetség tagjai közt netalán felmerülő viszályok elintézésére, az érdekeltek megkeresésére, az összes szövetségesek követeket küldjenek a meghatározott helyen és időben tartandó gyűlésre. Nehogy azonban nagyobb viszályok támadhassanak, a szövetség érdekeire való felügyelettel megbízzatnak Magyarország részéről a fejedelem, a nádor és az ország-tanácsosok, Cseh és a többi országok részéről a megválasztandó egyének s minden vitás ügy előbb ezek elé terjesztessék.

13. A jezsuiták az összes szövetséges országokból tiltassanak ki.

14. A magyar segédhadak, bármely szövetséges országba mennek, a magyar királytól vagy fejedelemtől, a nádortól és a királyi főkapitányoktól függenek s ezek a hadi tanácsban részt vegyenek. A segéd-hadakat zsolddal küldöik látják el, kik szigorúan ügyelnek a fegyelem tartásra, nehogy segély helyett rombolást vigyenek a népre. A szövetséges országokban a magyar segédhadakat az illető országok fejedelmei élelmezik.

15. A szövetséges országokban levő levéltárak gondosan kutattatassanak át s az azokban Magyarország jogaira vagy területi viszonyaira vonatkozólag található oklevelek adassanak ki.

16. A szövetséges országok közt netalán fenforgó viszályok azonnal szűnjenek meg.

17. Ha valaki a szövetséges országok valamelyikéből száműzetik, az az összes szövetséges országokra nézve száműzöttnek tekintessék, fenntartatván a fejedelmeknek a jog, a rendekkel egyetértve megkegyelmezni az illetőnek. A menekült száműzöttek kölcsönösen kiadandók.

18. A szövetségbe lépett országok mostani és jövődő királyai ezen szerződést megerősítve, uralmukat e szerint rendezzék be s a szerződésben foglalt védelemre minden ellenségük ellen számot tarthassanak. Ha pedig valamelyik elpártol a szövetségtől, alattvalói a hűségi eskü alól felmentetteknek tekintendők. A koronázás alkalmával a királyok és fejedelmek esküvel köteleztessenek ezen szövetség megtartására.

A magyar rendeknek az országgyűlés megnyitása után táplált vérmes reményeit jellemzi Bethlennek 1619. december 20-a körül a kassai kamarához küldött levele, melyben írja: »Ezen gyűlésből választottunk főköveteket az portára, magyar, cseh, morvai, sziléziai nemzetek közül kiket illett..... és az angliai király, velenczei republika, belgák oratoraival együtt lévén egy-értelemről valamit akarunk, azt a portáról obtineálhatjuk, — király

(Frigyes) Norinbergába lévén, az imperialis koronát occupálja császártúl és nemsokára fog az imperium is renuncialni neki. Immár semmi dologban hátramaradás itten nem lesz.«¹⁾

Ferdinándnak diplomacziája ellensúlyozni igyekezett a protestáns hatalmak szövetségét. III. Zsigmond lengyel király 1619. októberben felhatalmazta Ferdinánd követét Althan Adolf grófot arra, hogy Lengyelország határszélein, különösen pedig a Szepes-ségen hadakat gyűjthessen és alárendeltjei által is gyűjtethessen s támogatásukra felszólította országa tisztviselőit.²⁾ Különösen a portát akarja Ferdinánd elvonni a Bethlennel való szövetségtől. — Bethlennek buzgó szövetségese Damad Mohammed pasa nagyvezér megbukott, s a helyébe kinevezett Ali, valamint a budai vezér elvakítottak Ferdinándnak fényes ajánlatai által.³⁾ Bethlen márcz. 20-án írja Thurzó Szaniszlónak: »Igen bizonyosan informálnak bennünket az fényes portáról, hogy Vácztot, Veszprémet, Tatát császár nevével a töröknek ígérték, az ott benn való legatus 100,000 aranyat ígért, eddig adtanak 20,000 tallért, Starczert 22 februarii akarták expedialni, ha az mi oratoraink nem obviálhattak expeditiójának stb.« — Ferdinándnak pártja annyira megerősödött a portán, hogy Bethlennek követeit: Balassi Pétert és Korlát Istvánt a szultán el sem fogadta, a budai vezér pedig a követek támogatására küldött Illyei Jánost hosszabb időn át Budán visszatartóztatta. Bethlen a budai pasának háromezer forintot és szép ezüst kupákat küldött s tizezer forintot ígért neki, »csak legyen igaz jóakarattal ügyéhez és informálja igazán a portát idevaló állapotok felől«, De a pasa »mindkét felől akart vonni« s Ferdinándtól Vácztot remélte megkapni.⁴⁾

Ily körülmények közt Bethlen a portától nem remélhetvén segílyt, a pozsonyi országgyűlés akarata ellenére kénytelen volt elhalasztani magyar királylyá koronáztatását, »melyet — mint írja — oly könnyen vihettünk volna véghez, mint egy falat kenyeret megehetünk.« A csehekkal és más szövetségeseivel sem léphetett végleges megállapodásra. Be kellett tehát érnie azzal,

¹⁾ Századok 1881. v. f. 432.

²⁾ Tört. Tár 1881 évf. II. füz. 329. .

³⁾ Szilágyi: Bethlen G. politikai levelei 183. old.

⁴⁾ Török-magyarkori történ. emlékek III. 206.

hogy 1620. jan. 16-án Ferdinánddal Szt Mihály napig tartó fegyverszünetet kössön.

A fegyverszünetet megállapító okmány 2-ik pontjában Bethlen kikötötte, hogy a cseh stb. rendek megkeresésére a császár Csehországnak s a vele egyesült és szövetkezett tartományoknak valamint a két Ausztriának is méltányos feltételek mellett szintén fegyverszünetet engedélyezzen és Bethlen ezen szünet alatt igyekezzék a keresztény országok közt helyreállítani a békét. Magyarország békéjének helyreállítása végett pedig május hó 31-ére Beszterczebányára országgyűlés hívassék össze. ¹⁾

A pozsonyi országgyűlés bevégezése után Bethlennek különösen három irányban kelle kiterjesztenie diplomaciai működését: Meg kellett nyernie a porta jóindulatát, a cseh és a többi szövetségesek irányában kieszközölnie Ferdinánd engedekenységét és a csehekkel s ezek szövetségeseivel véglegesen meg kellett állapítania a szövetség feltételeit.

A császár minden irányban igyekezett megnehezíteni a tárgyalásokat. A portánál levő követei a fentebbi ígéreteken felül Váczt is oda ígérték a töröknek s a budai pasa azt erőszakkal el akarta foglalni, — a nagyvezér pedig azzal fenyegette Bethlent, hogy ha a Konstantinápolyból Bécsbe utazó Starczernak bántása lesz, Bethlennek követein áll boszút. ²⁾ Ezen ellenséges áramlatot ellensúlyozandó, Bethlen a pozsonyi gyűlés végzése szerint meg akarta alakítani a német birodalmi fejedelmekhez, a csehekhez és a török portához küldendő követségeket. A nádort és az országtanácsosokat 1620. márcz. 8-ára Kassára rendelte, hogy velük ottan, »ezeknek a követségeknél rendelése és jobb módjával való expedíálása felől minden jót végezessen«, Thurzó Szaniszlónak pedig meghagyta, hogy a pozsonyi gyűlésben kapuszám után felvetett portai ajándékokra és a követek költségeire való 2—2 forintnak behajtását haladék nélkül eszközöltesse. ³⁾ A kassai gyűlésen a portához követekül választották Jakusith András kincstárnokot, Károly Mihályt, Rimay Jánost és tolmácsul Illyei Jánost. Arról

¹⁾ Lőcsei levéltár: Paria induciarum etc. Acta dietalia anni 1619-20; 77—80 old. kézirat.

²⁾ Tört. eml. III. 219.

³⁾ Bethlen pol. lev. 162—163 old.

is gondoskodtak, hogy a követek »nagy sok fényes ajándékkal« indulhassanak útnak. Thurzó Imrét megbízták, hogy a porta részére szánt ajándékul 20,000 frt árú arany és ezüst műveket vásároljon s ezen összeget márczius 16-án Kassán kelt oklevelükben Forgách Zsigmond, Széchy György, Rákóczy György, Alaghi Menyhért s még más 14 főúr biztosították ¹⁾ Az ajándékok ügye nagyon szíven feküdt Bethlennek. Ápril 1-én Thurzó Imréhez Prágába írt levelében meghagyja neki, hogy az ajándékok megszerzését el ne felejtse ; mert anélkül a portán semmit végbe nem vihetni. Minthogy az arra való pénzt hirtelen nem lehetett beszerezni, kérje meg a cseh királyt, hogy a prágai kereskedőknél vállaltjon kezességet, ha pedig Prágában annyi ezüst-művet nem lehetne kapni, hozassa meg azt a király Augsburgból vagy Nürnbergből a maga kezességére s vegye át a magyar főurak assecurationalisát. Az ajándékokra adott pénzt a magyarok szt. Mihály napig megtérítik neki, ha ez nem történék meg, úgy a cseh stb. szövetségesek által a magyar végvárakra ígért száz-ezer forintból vonja le a király. Ha ez sem menne, akkor alkudozzék Thurzó a kereskedőkkel az ország obligatoriájának erejével. Mindenekelőtt értekezzék a királylyal, ez »talán szégyenletében is ily kevés dolgot megcselekedik, melyet ha in effectum nem viszen, mit remélhetni nagyobbbat?« ²⁾ Frigyes király elvállalta a kezességet s Thurzó Imre három prágai kereskedőnél személyesen eszközölte a bevásárlást. Varenberger Jánostól 6378 frt. Grecinger Salamontól 5275 frt. és Prissed Jobtól 2845 frt. 60 kr. árát vett. Az összesen 14,499 cseh vagy 15,223 magyar frt. és 93 krajczárnyi összegről Thurzó Prágában ápril 24-én Bethlen és a magyar rendek nevében kötelezvényt adott a királynak. ³⁾ A fejedelem az ajándékok átvételére Ormánsági Gergelyt, a kassai kamara titkárát küldte Prágába, meghagyván Thurzónak, hogy 12 jó puskás legénynyel kísértesse Lőcséig. ⁴⁾ A három ládába csomagolt, 600 márka és 10 uncia tiszta ezüstsúlyú külde-

¹⁾ U. ott. 177.

²⁾ U. ott. 191.

³⁾ Lőcsei levéltár : Landtagssachen etc. 1620. 51 — 53 old. kézirat.

⁴⁾ Bethlen. pol. lev. 208, 209.

mény hiány nélküli átvételéről augusztus 12-én nyugtatta meg Thurzót. ¹⁾

A követeket Bethlen már ápril 25-én útnak akarta indítani Kassáról, ²⁾ de ezt el kellett halasztania. Addig, míg a portának jóindulatáról előre nem volt biztosítva, nem is akarta azt tenni. Ezért írta követeinek, hogy »ezen az úton ezekről az országokról se követség, se ajándék be nem fog menni; mert haszontalanul senki ilyen nagy költséget tenni nem akar. Bizonyos dolog, hogy minden országok oly fényes követséget akarnak vala beküldeni, melyhez mostani időben hasonlót az portán senki sem látott.« ³⁾ Márczius 23-án Kassáról követeihez írt levelében részletesen leírja Bethlen azon hátrányokat és veszedelmet, mely a török birodalomra háramlik, ha a porta megvetve a magyarok és a szövetségesek ajánlatait, megmarad a Ferdinánddal kötött béke mellett s ez által azokat a minden áron való kibékülésre kényszeríti. Ugyanekkor átküldte Balassynak Ferdinand császár-király levelét, melyben a nádort arra szólítja fel, hogy a szövetségesek által a portára tervezett követküldést minden áron akadályozza meg; mert az a római birodalomnak nagy veszedelmére lehetne s a töröknek utat nyithatna a német birodalomba. A szövetségesek által Krems mellett nyert nagy győzelmem után Ferdinand igen hajlandó a békére, a confoederatus országoknak már megadta a fegyverszünetre szőlő assecuratoriát, levelében Bethlent Magyarország fejedelmének is címezi, »mely titulussal soha ez óráig se János király fiát, sem egy fejedelmet is nem illetének«, miből elhihetnék a törökök, hogy Ferdinand örömet megbékélne. Meghagyta követeinek, értesítsék a portát azan fényes ajánlatokról, melyeket a császár neki tett és hittelt ígért. Ő azokat elfogadja s veszteg marad Erdélyben és Kassán, majd lássák a vezérek, mint fognak Ferdinánddal jövőben megalkudni. A császárnak pártján összesen 88 ezer ember áll fegyverben, a confoederatusok hadának száma 75 ezer, Magyarország pedig a várak és más helyek őrségén kívül 25 ezer embert állíthat síkra. Franciaország 30 ezer, a szász

¹⁾ U. ott. 218.

²⁾ Tört. emlékek III. 207.

³⁾ Tört. eml. III. 216.

herczeg 15 ezer embert tartanak készletben. Ezen hadakra már semmi szükség nincsen, mert a béke a fejedelmek közt mindjárt létrejön, mihelyt a magyarok Ferdinánddal megbékélnek. Kilátásba helyezi a töröknek, hogy a keresztény fejedelmek ilyen nagy kincscsel eddig fentartott hadakat nem fognak hiában elosztatni, hanem ki tudja, hova fordúlnak. Leghihetőbb, hogy a török birodalom ellen.

A szultán Ferdinánd követségének egyik tagját, Starczert felküldte volt Bécsbe, hogy a császár nevében eléje terjesztett ígéretekre vonatkozólag »erős assecuratoria levelet vigyen a portára.« E helyett azonban Ferdinánd Gallo Cesárt küldte le újabb üzenettel és ígéretekkel, ki még egyideig ellensúlyozta Bethlen követének igyekezetét s a fejedelem még april közepén sem tudott semmi bizonyost a szultán szándéka felől. Mindamellett nem mulasztotta el figyelmeztetni Thurzó Imrét, hogy Prágában sűrűsse a portára a csehek s a többiek által küldendő ajándékok beszerzését és a követek megválasztását. A követeknek adandó instructióval ne sokat törődjenek, mert a szövetséges országok soha sem voltak ellenséges viszonyban a törökkel s így elég, ha egyszerűen kéri a szultánt, hogy ne legyen ellenségük, hanem jóakaró barátjuk.¹⁾ Bethlen a cseh és a többi szövetségesek közreműködésében, minthogy azok a portán járatlanok, keveset bízott s junius 1-én kéri Thurzó Imrét, hasson oda a cseh királynál, hogy a követséget állítsa ki »mennél splendidus és nagyobb aparatussal lehet, hogy az portára beérkezvén, legyen illendő tekintet, mint olyan híres és tekintetes országok követire, valami *contemptusban és idegenségben simplicitással* miatt ne essenek.²⁾

A követség szervezésének szüksége ekkor nagyon előtérbe lépett, mert Balassy Ferencz már május 10-én Erdélyben volt. Illyei egyenesen Budára, Korláth pedig Nagy-Váradra ment. A szövetségesek ügyére nézve a legjobb híreket hozták a portáról.³⁾

A török szultán mellett a krimi tatár khánnak barátságát is kereste Bethlen. Már 1620. febr. 7-én hozzá intézett levelében

¹⁾ Bethlen pol. lev. 198.

²⁾ Bethlen pol. lev. 212.

³⁾ U. ott. 207. 212.

értésítette azt arról, hogy Magyarország által a német király ellen segítségül hívatván, az országot a német birodalma alól felszabadította s az mostan tőle, a khánnak jóakaró barátjától igazgattatik és bíratik. A mennyi órát összeszedhetett, azt elküldte a khánnak, igérvén, hogy rövid idő alatt őt emberei által hozzá méltó módon meg fogja látogatni. ¹⁾ A tatárokra pedig nagy szüksége volt Bethlennek. A portára újabban küldött követeknek utasításul adta, ²⁾ felkérni a szultánt arra, hogy 30 ezer tatár Lengyelországban folytassa a rablást szüntelen, más 30 ezer a Dnieszternél álljon készletben, váltsa fel a kifáradtakat s egész esztendőn át ne hagyjanak fel a rablással. Így a lengyel a jövő tavasszal táborba nem szállhat, egész esztendőn át hadat kell tartania s a valódi szükség idején nem lesz képes a török császár ellen sereget szerezni. Ezenkívül a töröknek az a haszna is lesz a dologból, hogy egyrészt Lengyelországot teljesen kikémelelik a tatárok, másrészt ellátják Konstantinápoly gályáit és kertjeit rabszolgákkal.

A portai alkudozásokkal egyidejűleg arra törekedett Bethlen, hogy Ferdinándot összehétkéltesse a csehekkel és a szövetségesekkel. A pozsonyi országgyűlés alkalmával kötött fegyverszünetről szóló okmány némely pontjai ellen nehézségeket támasztottak Ferdinánd és tanácsosai. Különösen nem akarták elfogadni azt, hogy abba a csehek és más szövetségesek is befoglaltakúl értessenek. Bethlenhez írt leveleiben Ferdinánd megerősítette az említett okmányt, kívánván, hogy a csehek a fegyverszünetet külön kérjék, arról is panaszkodik, hogy a csehek mereven ragaszkodnak az ellenségeskedésekhez. Február 20-án írt levelében Bethlen viszont a császár-királyt okozza a bajokért. Csodálkozik azon, hogy a király tanácsosai a fegyverszüneti okmány ellen nehézségeket támasztottak, ő a csehek érdekében hajlandó volt közbenjárni, holott erre szükség sem lett volna, ha a fegyverszünetet közösnek tekintik, a cseheknek nem szándékozik segédhadakat küldeni, ha csak a császár a bosszút ellenük a végsőig vinni nem

¹⁾ Tört. tár 1881. II. f. 335.

²⁾ Instructio pro oratore nostro in Porta Ottomanica 1620 jul 30.
3—4 p. Török-magyarkori tört. eml. III. 240.

akarja. És míg a császár a cseheket okolja, ezek viszont azt írják neki hogy a császár őket idegen hadaival — melyek semmi kegyetlenségtől nem irtóznak — tönkre akarja tenni. Ezután a töröknek nagy hadi készüléteit leírva, kéri Ferdinándot, hogy a béke tárgyalása végett adjon a cseheknek egy havi fegyverszünetet.¹⁾

Ugyanazon napon megküldte Frigyes cseh királynak Ferdinánd levelét, melyben ez igéri, hogy a cseheknek, ha őt a fegyverszünet tárgyában fel akarják keresni, hajlandó *salvus conductus* adni; miért is felszólítja őket, hogy Pozsonyban adott szavukat megtartva, haladéktalanul küldjenek követeket a császárhoz.²⁾

A csehek a fegyverszünetről szóló okmány második pontja értelmében hajlandók is voltak a császártól fegyverszünetet kérni, de a módzatokra nézve nagy volt az eltérés. A császár azt kívánta, hogy a csehek, mint alattvalói, folyamodjanak hozzá, ezek viszont a császárt nem tudták hogyan címezni; mert a »*cseh király*« címzet nem akarták neki megadni, nehogy ez által királyukat sértsék meg. Hogy tehát mindkét fél kielégíttessék, Bethlent kérték közvetítőül. Miután fentebbi levelére Bethlen nem kapott kedvező választ, Haller Istvánt küldte Bécsbe a csehek részére Ferdinand által kiállítandó *salvus conductus* átvételére, hogy ez azonnal siethessen vele Csehországba.

A császár jóindulatában Bethlen keveset bízott. Attól tartott, hogy Ferdinánd épen nem ad fegyverszünetet a cseheknek, vagy annak megadását halogatni fogja, míg kilátása nyílik arra, hogy őket elnyomhassa, ha pedig hajlamot mutat az engedékenységre, oly feltételeket fog szabni, melyeket a szövetségesek nem fogadhatnak el.³⁾

S kitűnt, hogy helyesen gondolkodott. Minden jel arra mutatott, hogy Ferdinánd a magyarokkal szemben sem akarja őszintén megtartani a fegyverszünetet. Ferdinándnak győri főkapitánya a fegyverszünet ellenére már februárban megtámadta

¹⁾ Tört Tár. 1881. II. 338.

²⁾ U. ott. 336.

³⁾ Bethlen pol. lev. 166—167.

Újvárt s azt ostrommal akarta bevenni, a Homonnai György által behozott lengyel kozákok folytatták rabló kalandozásaikat.¹⁾ a pozsonyi határozatok értelmében Magyarországból száműzött urak egymásután visszatértek s újra megkezdték működésüket a fejedelem pártja ellen. Ily körülmények közt Bethlen kénytelen volt szigorú rendszabályokhoz nyúlni. Márczius 2-án meghagyta Thurzó Szaniszlónak, hogy a hadsereg szükségleteiről gondoskodjék; mert szövetségeseit elnyomni nem engedi és ha a Bécsbe febr. 28-án megérkezett Hallernek márczius 7-éig nem lesz kezében a császár határozata, ezt annak tekinti, hogy Ferdinánd a csehekkel »nem békesség, hanem fegyver által akarja dolgait dirimálni, mely ha lesz, nekünk sem lehet semmi induciánk, hanem kényszerítetünk az fegyverhez nyúlni, mert hitünk az confoederatusoknál vagyon.« Egyszersmind meghagyta, hogy a visszatért urakat összefogva, a jövő országgyűlésig Újvárba zárassa, Pázmányt pedig egyenesen küldje Kassára.²⁾

Frigyes cseh király a pozsonyi szövetséglevél 4-ik pontja értelmében Prágába gyűlésre hívta össze a szövetséges országok rendeit, Bethlen ezen gyűlésre követekül tanácsosát, Thurzó Imre árvai örökös főispánt, nagy-bossányi Bossányi Mihályt és Magdeburger Joachim kassai polgárt küldte ki. A követek instrucciójában mindenekelőtt hangsúlyozza a fegyverszünet szükségességét.³⁾

Hallernek követsége Bécsben nem vezetett eredményre. Ferdinándnak 1620 mart. 9-én írásban adott válasza csak annyit ígér, hogy Bethlen közbenjárására hajlandó a szövetségesek küldötteinek *salvus conductus* adni s meg is parancsolta Hallernek kezéhez adni azt, de a fegyverszünet ügye hosszabb tárgyalást igényelvén, külön követeket küld a fejedelemhez. Hallert követőnek és a tárgyalások könnyítésének támogatására külön felkérte.⁴⁾

Haller a császár-király válaszát azonnal megküldé Bethlennek, maga is csakhamar útnak indult Ferdinánd követével Laminger Wolffgang Vilmossal, kit azonban nem bírt rávenni, hogy vele postán siessen le, hanem az nagy készüléttel szekeren

¹⁾ Tört. Tár. 1881. II. 339—340.

²⁾ Bethlen. pol. lev. 167—168.

³⁾ U. ott. 170.

⁴⁾ U. ott. 186.

vontatta magát s így csak márczius 27-én érkezett meg Kassára. 29-én (vasárnap) megkezdte vele Bethlen a tárgyalást, »hétfőn 12 óráig sokat disputálván véle.« A követnek legfőbb feladatául volt kitűzve rábírní Bethlent, hogy a confoederátusoknak segítséget ne adjon s szüntesse meg a párthívei által a fegyverszünet feltételein elkövetett sérelmeket, de a cseheknek adandó fegyverszünetre vonatkozólag semmi határozott megállapodásra nem juthattak. A fejedelmet fényes ígéretekkel igyekezett elvonni a szövetségtől, Bethlen azonban a követtől határozott választ kívánt s erre ápril 20-át, vagy legkésőbbben ápril 25-ét tűzte ki.

Laminger előadásából meggyőződött Bethlen arról is, hogy Ferdinánd a magyaroknak a csehektől való elszakításába veti minden reményét, azt hive, hogy ezen esetben a franczia királytól, a bajor választótól s esetleg a portától is remélt segélylyel a cseheket tönkre teheti. Bethlennek százezer aranyat ígért, ha a cseheket nem segíti, de ez categorice resolválta magát ő felségének, hogy őt nem szükség és nem illik úgy próbálgatni. Ferdinánd nagyon bízott a választó és más fejedelmeknek Mühlhausenben tartott tanácskozásában, ettől a németországi mozgalom lecsendesítését és a csehek ellen segélyt remélvén. A választók márczius 21-én Mühlhausenben kelt, Magyarország rendeihez intézett levelükben a fölötti aggodalmuknak adnak kifejezést, hogy a cseheknek példáját igen felhasználják az izgatók s a népek mindenütt nagy hajlamot kezdenek érezni a törvényes hatalomtól való elszakadásra s arra könnyen engedik magukat rábeszélni. Remélik hogy ily körülmények közt a magyarok nem fogják beleegyezésüket adni a cseh mozgalomhoz és saját végső veszedelmükkel (*extremo damno*) hozzájuk társúl nem szegődnek; hanem megmaradnak a törvényes királyuk iránti hűségben, sőt inkább lehetőleg segíteni fogják, mint az hű alattvalókhoz illik.

Az ügyek már Magyarországon is odáig fejlődtek, hogy félni lehet, miszerint némely önhasznukat a közjónak eléje helyező izgatók tanácsára sokan fogják a cseheket és szövetségeseiket követni s gyászos veszélybe döntik az országot, melyet a római birodalom, mint a kereszténység egyedüli védfalát — oly sok pénz- és véráldozattal védelmezett. Ezzel útat nyitvának a kereszténység esküdt ellenségének a birodalom szívéhez, mit a magya-

rokról még feltételezni sem képesek. Tudják, hogy a legközelebb tartandó országgyűlésen sokan fogják a cseh szövetséghez való csatlakozásra csalogatni a magyarokat, óva intik őket, ezeknek követésétől s a törvényes királyhoz való ragaszkodásra ismételten felszólítják. ¹⁾ A levelet a három egyházi választófejedelman kívül aláírták János György szász, Miksa bajor választófejedelmek és Lajos hesseni tartománygróf.

Ugyanezek szintén Mühlhausenből márczius 21-én nyílt levelet intéztek a német birodalom ágostai vallású rendeihez. ²⁾ Ebben különösen kiemelik azt, hogy Magyarországra, a német birodalomnak a keresztyénség főellensége ellen egyedüli védőbástyájára is kiterjedt a viszály, mely a birodalomban is dúl és így Magyar- és Csehországot a pusztulástól, a német birodalmat pedig a végső felforgatástól csak az isten kiváló kegyelme oltalmazhatja meg. Értesítik a rendeket arról, hogy Frigyes *pfalz grófot* és a cseh stb. szövetségeseiket a fegyver letevésére és az országoknak a törvényes király részére való átadására felszólították. Kérik a rendeket: támogassák őket békítő törekvéseikben.

Hasonló tartalmú levelet intéztek ugyanakkor a rajnamelleki kapitányokhoz, birodalmi tanácsosokhoz és római birodalmi lovagokhoz, Frankonia directoraihoz, tanácsosaihoz és főbb birodalmi lovagjaihoz. ³⁾

Csehország rendeit és Frigyes pfalcsi választófejedelmet — cseh királynak őt sohasem czímezik — ugyanakkor felkeresték leveleikkel. Míg egyrészt közbenjárásukat ígérték a császárnál, ha a felkelők leteszik a fegyvert s meghódnak, másrészt világosan kimondták, hogy ha a császárnak a választók előtt tett kegyelmi ígérését megvetve, baráti és őszinte figyelmeztetésüket visszaütásítják s részleges érdekeiket föléje helyezik a közös birodalom érdekeinek, ők engedve a császár felhívásának, kötelességük szerint meg fogják gátolni a lázongás terjedését és a birodalom érdekeit közösen meg fogják oltalmazni. ⁴⁾

A választó fejedelmeknek ezen határozott nyilatkozatai

¹⁾ Lőcsei levélt. Landtags-sachen etc. 1620. kézirat 169—173. old.

²⁾ U. ott. 173—177.

³⁾ U. ott. 178—179.

⁴⁾ U. ott. 179—182. old.

után alig lehetett kilátás arra, hogy a császár a cseheknek fegyverszünetet adjon. Minthogy azonban Ferdinánd a *salvus conductus*t, a fegyverszünetre vonatkozólag minden kötelező ígéret nélkül megadta a cseheknek, Bethlen ápril 1-én irt levelében útasította prágai követeit: hassanak oda, hogy a cseh király minél előbb küldjön követeket a császárhoz oly feltételekkel, melyeket ha a császár nem fogadhatna is el, azok legalább az országok előtt méltányosaknak találathassanak, nehogy elfogadhatlan feltételek szabásával a cseh királyon lássék múlni a dolog. Mostan a legfőbb az, hogy a szövetségesek is sz.-Mihály napig tartó fegyverszünetet nyerjenek; a császár ezalatt is kénytelen lenne hadakat tartani s ha a béke véglegesen nem köttetnék meg, épen akkor fogyna ki a költségből, mikor a hadra legnagyobb szüksége lenne. ¹⁾

Thurzó Imre fejedelme útasítása szerint megtette előterjesztését. Ápril 2-án követeink a cseh királyhoz és a szövetséges országok rendeihez terjesztett íratukban részletesen kifejtették, hogy a mennyiben a pozsonyi országgyűlésen a cseh király és a confoederátusok követei nem voltak megbízva a császárral kötendő fegyverszünet ügyében alkudozni és útasítás hiányában alkudozniok nem lehetett és nem is akartak, nem érheti a magyarokat azon gyanú, mintha ők a fegyverszünetbe a szövetségeseket befoglaltatni nem akarták volna.

A confoederátusok még mostanáig sem küldtek követeket a császárhoz ezen ügyben, holott a magyar fejedelem ennek daczára is vállalkozott a közvetítő szerepére s már annyira előkészíté a fegyvernyugvás útját, hogy csak a rendek jóakarátán múlhat annak megkötése s ha ezt elmulasztják, egyedül önmagukat vádolhatják. Ha Bethlen saját érdekét és hazája nyugalmit elébe akarta volna helyezni a szövetség érdekeinek, a magyar trónt minden akadály nélkül elfoglalhatta volna; mert a választási feltételek és a korona is kezében vannak. De ő a keresztyénség általános érdekeit magasabbra becsülte, a keresztyén vér ontását megszüntetni, a háború okait elenyésztetni és az országok békéjét helyreállítani akarja. Küldjenek a cseh király és a rendek kese-delem nélkül követeket a császárhoz és kérjék a fegyverszünetet,

¹⁾ Bethlen pol. lev. 188—189.

hogy a békéről nyugodtan lehessen tanácskozni; mert félni lehet, hogy a török a keresztyén világ megrontására fogja felhasználni a keresztyének közti viszálykodást. A háború kimenetele különben is nagyon kétes, minthogy a lengyel, spanyol és francia királyok a császárt segíteni készeknek látszanak. ¹⁾ Erre a cseh stb. szövetséges rendek ápril 22-én válaszoltak. Nagy hálával ismerik el Bethlennek és a magyar rendeknek jóakarátú bűzgalmát, melyel a béke helyreállítására törekszenek s nekik a régen óhajtott békét meg akarják szerezni. Szívesen beleegyeznének a Bethlen által ajánlott követküldésbe, de a császár által küldött *salvus conductus*ba sem Frigyes cseh király, sem a királyi követek, sem a két Ausztria rendei nincsenek befoglalva, királyuk és szövetségeseik nélkül pedig semmiféle alkudozásba nem bocsátkozhatnak. Hogy megmutassák, mennyire bíznak a fejedelem tekintélyében és a magyar rendek őszinte jóakarátában, királyuk az összes szövetségesek és a két Ausztria együtt ítéletük alá bocsátják az ügyet. Feltételeiket a követek a királytól kapják meg. ²⁾

A béke feltételeiül a csehek a következőket tűzték ki.

1. A cseh korona alá tartozó birodalomban és Bécsben, valamint minden városban és faluban, azon képen Magyarországon is szabad gyakorlás engedtessék minden vallásnak, még az unitária vallásnak is.

2. Az elvett templomok adassanak vissza.

3. Az elrontott templomokat építsék fel.

4. A papok és barátok semmiféle papi javakat ne bírjanak, hanem az eddigi papi jószágok az ország szükségeire fordítassanak, negyedrészüket adassék át a papoknak, hogy abból éljenek és szolgáljanak.

5. Jezsuita sehol közöttük ne lakják.

6. Az országos jövedelmeknek felét három éven át a hadi szükségletekre fordított költségek fejében maguknak vehessék a rendek.

7. Mindenkinnek teljes amnestia adassék, minden menjen örök feledékenységbe. Még a spanyol király is köteleztessék erre.

8. A béke és a teljes amnestiáért vállaljanak kezességet az angol, francia királyok és a hat választó fejedelem s a magyar nemzet is adjon nekik hitlevelet arról.

Ha pedig egyenként vagy együttesen meg akarnák valamelyiket

¹⁾ Lőcsei levélt. Acta dietalia. 1620. 25. stb. old.

²⁾ U. ott: *Paria resolutionis incl. r. Bohemiae ordinum etc.* kézirat 65—67. old.

valamikor büntetni, az összes országok tartozzanak fegyvert fogni s az illetőt megoltalmazni az ausztriai ház ellen. ¹⁾

Bethlen Sáros-Patakon éppen Rákóczy Györgynek nevenapját ünnepelve, az asztalnál kapta meg a cseh szövetségesek határozatáról szóló tudósítást s még azon nap éjjelén válaszolt Thurzó Imrének. »Nem kevés elmélkedése« volt a dolog felett, de annak nagyon megörült, hogy a szövetségesek nem idegenkednek a békétől s a fegyverszünetre vonatkozólag megteszik a szükséges lépéseket, ha abba királyuk és a két Ausztria is befoglaltatnak. Így ha a császár nem fogadja el a feltételeket, nem a szövetségesek, hanem a császár lesz oka a keresztény vér ontásának. Bécsbe már négy futárt küldött hiába s már alig tudta, hogy kezdjen újabban a dologhoz, »mert a minő nagy felfuvalkodással az az udvar (a bécsi) vagyon«, nem hitte, hogy valamit végezessen. Nehogy azonban rajta múljk a dolog, a cseheknek a fegyverszünetre vonatkozó feltételeit felküldi Bécsbe, de előre is tudja, hogy a válasz az lesz, miszerint a szövetségesek nem jártak el a megállapodás szerint s így feltételeiket nem lehet figyelembe venni. A császár — írja Bethlen — »semmit inkább nem láttatik most is oltalmazni, mint az *nagy hispániai reputációt* is látván, hogy senki onnét (a csehektől) nem deputáltatott az tractatusra, hanem idegenekre hagyatott, nagy gyalázatnak tartván, nem fog annál inkább semmire menni.«

Ha a csehek legalább egy-két főembert, vagy mindenik országból egyet-egyet küldtek volna s ezek Bethlen képviselőjének elnöksége alatt Pozsonyban összejöve indították volna meg a tárgyalást, úgy igen tisztességesen lehetett volna a dologhoz fogni.

A békepontokat fel sem merte küldeni Bethlen, meg lévén győződve arról, hogy ha már a fegyverszünet megkötése is oly rendkívül nehéz, s már ennél azt kívánja Ferdinánd, hogy a tárgyalások alatt a cseh király ne legyen a cseh királyság határai közt, hanem valamely örökös birtokára vonúljon vissza, mit ez nagy megaláztatása nélkül nem tehet meg: a békét a közölt pontok alatt a császárral megkötni lehetetlennek tartja és azért azokat fel sem küldte. A fegyverszünet megnyeréséhez már külön-

¹⁾ Török-magyarokori történ. emlékek III. 235.

ben sem volt semmi reménye. A Habsburg-ház felől való gondolkodását leghívebben jellemzi ápril 27-iki levele, melyben írja: »az békességhez ezen az úton semmit nem kell bízni, kinek sok ratióit számlálhatnám elő, de azzal rövid időmet mostan tölteni nem akarván, az sok közül csak ím ez ratiók is ezt elhitetik velünk, hogy az nagy rettenetes reputáció és a természettől abban az familiában beoltatott szörnyű nagy bosszúság nem engedi azt, hogy ezen az úton békesség lehessen köztök . . . két kiválóképpen való okokra nézve, egyikre az religiónak oltalmazásáért, melyet mivel sokképen deturbáltanak, igyekeznek azt restaurálni, melyet ha nem cselekednének, félhetnének attól, az romano-catholica religió Magyar-, Cseh- és Németországban igen megrontatnék. Másikért az cseh királyságban usurpált successiojokra nézve, . . . harmadika is nem megvetendő, hogy az rajtok esett nagy gyalázzattal való rejectióért halálíg igyekeznek hosszút állani.« Ezek után a békére csak egy módot lát, ha Frigyes lemond a cseh királyságról és Csehország megadva magát, hűséget esküszik a császárnak. Ha ezt tenni nem akarják, ne építsenek »fővényen vagy jég hátán fundamentumot, mert bizony elromol«, hanem istenben csak fegyverükben bízzanak.¹⁾

Ezen reménytelenség daczára május 5-én felküldte Bécsbe a csehek kívánságait, hosszú levélben fejtegetve Ferdinánd előtt a fegyverszünet és a békétárgyalás szükségét, de most is eredmény nélkül. Ferdinánd Forgách nádort is felhívatta ezen ügyben s Bethlen abba veté végső reményét, hogy a király a nádor előterjesztéseire hajolni fog. Hiába való volt ez is. Ferdinánd nem állott el a cseh királyt illető követelésétől.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹⁾ Bethlen Polit. lev. 202—203.

KÖPCSÉNYI GRÓF LISTI LÁSZLÓ.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Az emberek, kiket a gróf nem tudott megnyerni bűnös céljainak, félték boszújától s mi természetesebb, mint hogy ellenségeihez menekültek s a kiszemelt áldozatokat is figyelmeztették a veszélyre. Listi János családja is ezek közé tartozott. László már elkészítette a mérget, s bizonyos Konrád Ulrik nevű borbélymestert bízott meg a dolog véghez vitelével, száz tallért s Köpcsényben házat ígervén neki, biztosítván egyszermind, hogy e bűntettért maga vállal felelősséget. — A borbély azonban nem akarván bűnrészes lenni, megszökött s legelső dolga lehetett Listi Jánoséknak hírfil vinni, mit forral ellenük a gróf. László tehetetlen dühében a borbélynak áldott állapotban levő feleségén állott boszút »megfogatván, fel s alá hurczoltatta... és két lánczra veretvén, úgy hadta egy hideg házban, vasban veretvén az lábait. Annyira volt miatta, hogy a gyermek elment tőle, s betakarván a gyermeket, hogy magának nem segíthetett, éjjel az ebek ették meg a gyermeket.¹⁾

Ily vérlázító embertelenség nem maradhatott sokáig bűntetetlenül. S valóban a bűnhődés órája már közelgett.

Listi Jánosék ugyanis figyelmeztetve lévén a veszélyre, míg egyrésztől magukat biztonságba helyezték, addig másrésztől módok és eszközökről gondoskodtak, hogy veszedelmes rokonuktól végleg megszabadúlhassanak.

Nem volt ez könnyű dolog.

Vádat emelni Listi László ellen pusztá gyanúsítások, babonás hiedelmek alapján, aligha vezetett volna sikerre. — Elég hatalmas volt arra, hogy tisztázza magát s bizonyítékok hiányában felmentését kieszközölje. Az volt a fődolog, hogy az ellene szóló bizonyítékok összegyűjtessenek, mielőtt neszét venné a dolognak,

¹⁾ Konrád Ulrik vallomása.

s időt nyerve, a tőle rettegő pórok hallgatását, részint fenyegetés részint aranyak árán megvásárolhatná.

A Listi megbüntetésére irányuló mozgalmat azonban úgy látszik ügyes kezek vezették. A társadalom minden osztályában ellene nyilvánuló hangulatot maguk számára tudták fordítani, s óvatosan összegyűjtve a terhelő adatokat, kellő időben léptek a nyilvánosság elé, nem kockáztatva semmit, biztos kilátással a sikerre.

Az 1659. év július 21-ére hirdetett pozsonyi országgyűlés László nyílt megtámadtatására legalkalmasabbnak mutatkozott, s bár semmi bizonyítékunk sincs arra nézve, hogy egyenesen Listi János vádolta volna rokonát az ország színe előtt, annyi azonban bizonyos, hogy ő volt mozgató lelke az egész dolognak s ő sugalmazta azon törvényczikket, mely gr. Listi László megbüntetését szigorúan elrendelte.

Úgy látszik, hogy a személyük és vagyonukban sértett emberek megbizottjuk által teljes készülettel jelentek meg az országgyűlésen. Felmutatták a mérget, meg a »*tűzes szerszám*«-ot, melyvel László a köpcsényi mészáros malmát fölgyújtatta, előadhatták részletesen a vádakat, büntetést kérve a hatalmaskodó, gyűjtogató, gyilkos, méregkeverő fejére.

Ily vádak és bizonyítékokkal szemben a rendek nem habozhattak s az országgyűlés 112-ik czikkelyében végeztetett, hogy a nádor a királyi tábla bíráival egyetértőleg indítson szigorú vizsgálatot Listi László ellen, s ha ennek folyamán bűnösnek találtatik, mások elrettentésére érdeme szerint lakoljon, ha pedig bíróilag ártatlannak ítéltetik, mentessék fel.¹⁾

Az országgyűlés 1659. december hó első napjaiban oszlott szét s míg az ezerféle dologgal elfoglalt nádor foganatosíthatta a rendek végzését, addig bizonyára eltelt egy-két hónap, s a mindenről értesült Listinek elég ideje maradt elkészülni a védelemre, s eltűntetni, a mint valószínűleg voltak is, az őt veszélybe dönthető bűnjeleket.

¹⁾ Ugyanez alkalomból Balassa Ferenczet is vádolták az ország színe előtt, s az említett 112 t. cz. szavai egyszerűen mind rá is vonatkoznak. »Ad graves nonnullorum regnicolarum querimonias contra magnificos Ladislaum Listium et Franciscum Balassa, in publico regni conventu propositas sancitum est, ut ad instantiam fisci suae majestatis regii, vel magistratus, aut dannificatorum dominus comes Palatinus, advocatis tabulae regiae iudicibus, quos ad manus habere poterit, praevia de praesentibus ipsorum excessibus inquisitione et evocatione in exemplum et terrorem aliorum, extraordinarie, ac peremptorie in eosdem juxta demerita animadvertare valeat. Si vero judicialiter innocentes comperti fuerint, absolvantur.«

Minden körülmény arra mutat, hogy a rendek szigorú végzése s az ellenséges hangulat daczára sem tartott komoly veszélytől. Bizott, mint gyakran említettük, az ország zavarteljes állapotában, saját ügyessége és jól fizetett embereinek titoktartásában, s ez lehet oka, hogy egyáltalában nem gondolt menekülésre, hanem látszólag nyugodtan várta be a vizsgálat folyamatba tételét. Különben is az ország határszélén lakva, valószínűleg úgy gondolkozott, hogy az utolsó pillanatban is elég idő jut még a menekülésre.

Biztonság érzetét még az a körülmény is fokozhatá, hogy senkinek sem jutott eszébe, hamispénz veréssel vádolni őt. — Még csak nem is gyanakodtak reá, oly ügyesen tudta leplezni mindvégig, — talán mert érzé ösztönszerűleg, hogy vesztét ez fogja okozni.

Listi Jánoséknak már csak azért is érdekükben feküdt siettetni a vizsgálatot, mert László elítéltetése esetében, elkobzott javait, különösen a köpcsényi uradalmat, maguk számára akarták fölkeríteni s bizonyára utánjárásuknak lehet tulajdonítani, hogy Wesselényi nádor az 1660-ik év első felében csakugyan megindítá azt.

Oly dolgok jöttek napfényre e vizsgálat folyamán, hogy Listinek is be kellett látnia, hogy szép szerével többé meg nem menekülhet, s az a körülmény, hogy az ellene szóló tanúk nagyobb része, Listi János és a nádor néhány szolgáján kívül, csaknem kivétel nélkül értelmes, részben pedig iskolázott előkelő emberek-ből állott, a mi szemeinkben legerősebb bizonyíték bűnös voltára nézve ¹⁾, s kizárja azon feltevést, mintha Jánosék ármánykodtak volna ellene. Tartózkodva a már eddig előadottak egyszerű ismétlésétől, halljuk a nevezetesebb tanúk vallomását.

Kelemen Mihály az eskü letétele után a következőket adja elő: »Látta, midőn Listius László valami olajokkal kente volna meg egy leánykának keze hívelkéjét és körmét; bele nézván a leány, kérdezte tőle Listius László, mit lát? mondotta az leányka megnevezvén az helyt, hogy itt s itt nagy kincset lát. *Tudgya bizonyosan, hogy a mely gyermekeket magáénak mondott Listius László, egy sem volt igaz gyermeke, hanem suppositusok voltak.* Hallotta Horváth Péter szájából, midőn tanácsot kérdett volna tőle, hogy megcselekedgye-e azt az gonoszságot, melyre őtet az ő ura Listius

¹⁾ Szíves köszönetet mondok e helyen Tagányi Károly t. barátomnak, ki engem Listinek az országos levéltárban levő perére figyelmessé tett. E per-írományok, a tanúkihallgatási jegyzőkönyv töredéke és ítélet levelen kívülallig tartalmaznak ugyan egyebet, de reám nézve rendkívüli becseset bírnak.

László uram fogadta: úgy, hogy bé mennyen az anyjához és egy Bársony nevű inasját vigyen neki, azontúl penig, mintegy fertály esztendő mulván, azon inas étesse meg az anyját Listius Ferencznét, főtt vízben tevén az mérget. Mondotta azt is Horvát Péter, hogy már az méreg is kezénél volna, melyet készített Listius László uram anyja megétetésére, száz tallért is ígért Horvát Péternek költségére, száz aranyat pedig, ha végben viszi. Láttá az fatens, hogy dupla aranyokat adott Horvát Péternek László úr, melyeket mondotta Horvát Péter, azért adta volna neki az úr, hogy ezen dolgokat ki ne nyilatkoztassa. Azon Horvát Péter más csomó aranyakat is mutatott az keblében, megütvén az oldalát monddotta: Itt is vannak aranyok, azért adta az úr, hogy mészáros Ulricét megöljem, de ő elvevén az pénzt, azután nem akarta megcselekedni. Tudgya nyilván, hogy minden új csütörtökön eljárt Listius László Niklsthali hegyre, a hol Magyarország és ausztriai határok vannak, ördögös circulusokat csinálni. Vallja azt is: midőn egykor mondotta volna Listius Lászlónak próbálás képen, hiszen gonosz ember Ulrik mészáros, hogy anyyi ellensége vagyon, pajtáját és malmát megégették? Arra azt felelte Listius László: de ha másokat nem respectálnának, bizony eddig magát is házában égették volna. Tudgya azt is, hogy egy fekete tyukot tollastúl és egy fekete malacot szőröstül megfőzetett, abból hét tál étket csinált, mindenik tál étkekhez egy-egy abroszt, olyat, a mely karácsony napján volt asztalon, egy kenyeret és egy korsó bort tött, s azt hét kereszt utra vitte, elásván az kereszt uton az egy-egy tál étket, abroszostúl, borostúl, kenyerestúl. Midőn penig ez fatens Köpcsényben lakó patertül Ferséntül kérlette volna: miért cselekszik az úr ilyen bolondságot azon étkekkel? azt monddotta az Pater, az ugymond — *arra való, hogy az ördög ő neki azon étkekért egy erszént ad, melyben valahányszor nyul, egy aranyat talál.*»

Az édes anyának szándékolt megmérgeztetését már fentebb említettük, igyekezve, a mennyire lehetséges vala, okát találni; ez az egy dolog is tökéletesen jellemzi az elvetemült embert s bár több tanú egyező vallomása által nincs is megerősítve, nem kétkedhetünk igaz volta felett. A kereszt-utak járása, a varázs-körök, szóval az ördöggel való czimboráskodás célja, miként már meg is jegyeztük, véleményünk szerint alig lehetett egyéb, mint ámitani, félrevezetni a tudatlan népet, hogy tetteit ne fürkészsze, és sok — előtte gyanúsnak tetsző dolognak ily módon magyarázatát találja. Ennek elbírálása azonban, igen fontos dolog, s rendkívül óvatosságot igényel, ezért később még vissza fogunk reá térni.

Mindenekfelett megragadja azonban figyelmünket az a körülmény, hogy Listi idegen gyermekeket tartott s valószínűleg

nevelt sajátjai gyanánt, ámítva a világot, természetesen felesége beleegyezésével, hogy ezek tőle származtak volna. Mi czélből tette ezt, alább igyekeznünk megfejtetni; e dologgal azonban, úgy látszik szorosan összefügg Ribstein Jánosné, Magdolna asszony vallomása, ámbár ennek részletei még bonyolultabbá teszik a kérdést.

Közzöljük e vallomást egész terjedelmében, mert több tekintetben érdekes reánk nézve.

»Tudgya azt bizonyosan — mondja nevezett tanú — hogy az mely terhes leányt Bécsből aláhozott Teisenréder által férfi ruhában, hat avagy hét hét után a gyermeke meg lőtt, de ő nem tudja hová tette; azonban Listius László mondgya ezen fatensnek (kit ennek előtte magához esküttetett vala), im, ugymond, meg lőtt a gyermeke annak a leánynak s nem tudom hova tette, *talám megölte*. Immár nem merem elbocsátani, mert ha elmegyem *Listius Jánosnéhoz, ott is minden dolgunk kitudódik*, hanem nekem egyáltalánban csak meg kell ölnöm azt a leánt, mert megszabadulván, ha egy kővárat adnának is neki, de elárúlna s *kimondaná, hogy ő gyermekszülésért itt tartatott*. Másnap bemenvén az fatens, mondgya neki Listius László: no már megöltem az leánt, oda fel vagy on az házhéja alatt, eregy lásd meg, de az fatens nem akarván látni, fel sem ment az héjazat alá. Tudgya azt is bizonyosan, hogy más terhes leánt hozatott Bécsből s azt szülése után 14 napig a várban tartóztatta, félvén azért Palatinus urunktól, hogy akkor az várban fel ne kerestesse azt a személyt, egy nagy kovács pöröllyel agyon ütötte egy éjszaka, kiküldvén az fatenst az bábával együtt a várból, minthogy a gyilkosságban nem akartak segíteni neki. Azt is tudgya, midőn agyon ütötte az leányt, az másikhoz vitte, azontúl Pálffi Miklós uram ő nsga jobbhágya leányát is megölvén, hasonlóképen az héjazat alá vonta és ott egy veremben temetvén őket, hamuval és mésszel hintette be. Sőt egykor magával felhívván az fatenst az héjazat alá, egy imegben öltözvén, téglát hordatott az fátenssel és úgy rakta bé azon lyukat, mondván: ha mind az egész várat feljárnák is, ezt semmi uttal meg nem találúnák. Hallotta azt is Listius Lászlótól, hogy az harmadik leánt Pálffi uram jobbhágya leányát megfojtotta maga kezeivel.« Előadja továbbá a tanú, mint panaszkodott neki több alkalommal Kecskés Eva asszony, hogy neki az urával »*semmi dolga sincs*«; miként gyujtotta föl Listi Ulrik mészáros malmát, és lövöldözteté meg ökreit, s végre hogy hallotta azt is Lászlótól »*hogy már elvégezte, s el is rendelte a mérget, miképpen kelljen Listius János uramot fiával együtt megégetni*.«

Ennyi gonoszság hallatára megborzad az ember, s valóban kételyei támadhatnak a felett, hogy ily elvetemült teremtés létezhetett-e a földön s egyénisége annál megdöbhentőleg hat reánk,

mert alig tudjuk érteni, alig vagyunk képesek elfogadható okát találni vérfogyasztó bűneinek!

Első tekintetre úgy látszik, mintha irtózatosszenvedélylyel állnánk szemközt s Listi méltó társa volna, sőt ördögi cynismussával még fölül is mulná a világ mindazon szörnyeit, kik gyilkoltak, mert a halálhörgés vad élvezetet, a kiömlő vér látása pokoli gyönyört szerzett nekik.

Majd felmerül előttünk egy másik lehetőség, mely bizonyos fokig szintén magán hordozza a valószínűség látszatát.

László ugyanis, mint nagybátyja szerencsétlen hajlamainak örököse — kezdetben alchemiával foglalkozva, belemerült a természet-tudományokba, itt azonban nem az igazságot kereste. — Rögeszméje józan ítélő képességét félrevezette, s a varázs-igék, a magicus könyvek, s mindannak tanulmányozása, mit valaha őrált emberek egy kivihetetlen eszme érdekében összeírtanak: élénken hatottak képzelőtehetségére, s nem lehetetlen, hogy titkos természet feletti erők után való törekvés vágyát olták kebelébe.

Nem volt ritka eset a XVII-ik században, hogy a társadalom előkelőbb osztályaihoz tartozó egyének is, valósággal hittek az ördögben, és sok oly dolgot cselekedtek ennek következtében, melyeknek célját józan eszünkkel nem vagyunk képesek felfogni. Listiről is határozottan állították, a mint fentebb előadtuk, hogy minden újhoid csüörtökén kijár a Nicklstali hegyre (valószínűleg olyan hírben állott ez is, mint a Gellért) »ördögös circulusokat csinálni«, hét kereszt uton hét tál ételt ás el az ördög számára, misét mondat az akasztófa alatt ¹⁾ s végre hogy varázslással is foglalkozik.

Nem is említve azon csodás hatású olajat, melytől, ha az embereknek két újja körmét László ur bekente vele, egyik nagy kincset látott s másik, mint nemze tes Pellionisz Zsigmondné vallja »nagy ládát s a körül ördögöket, kit ember, kit eb képében«, — a következő eset is érdekes világot vet erre.

Bizonyos Kelemen Mihály nevű ember, vasládácskát talált kertében, mit meghallván Listi, reá fogta, hogy pénzzel lett volna tele, s miután Kelemen tagadta, varázslás által kívánt megbizonyosodni a dolog felől. »Éléhozatta a templom kulcsát — beszéli Armbrusztér János — Mosonyvármegyének helyettes alispánja — és az misemondó könyvet, s leírván Kelemen Mihály nevét egy czédulára, tette az szent János evangeliumának első részére. Akkor a kulcsnak pléhben járó végét tette az más valóban s erőssen összekötvén, a forgatóját vette egy felől maga ujjára, más felől penig fatens uram ujjára, ahhoz elmondván egynehány ígét,

¹⁾ Schadler András köpcsényi polgár vallomása.

a kulcs megfordult az ujakon egynehányszor, mely dolog, hogy lőtt, ott való köpcsényi pap is jelen volt.»

Ez ugyan még magában véve elég ártatlan dolog s megyezik a faluhelyen még napjainkban is divatos úgy nevezett »rosta-vetés« tudományával, ámde constatálja a varázslás tényét, s a már előadottakkal együttesen, abbeli állításunk igaz voltát, hogy az ördöggel való czimboráskodás czélja egyedül a tudatlan nép félrevezetése volt, sokak előtt kétséssé teheti. — Kétkelkedhetnek a felett, hogy midőn Európaszerte egyházi és világi hatóságok rendkívüli buzgalmat fejtettek ki a boszorkányok üldözésében és »ad majorem dei gloriam« tömegesen hurczolták máglyára a gyanús egyéneket — Listi annyira felülemelkedik korán, hogy úgy szólván kigúnyolja s önző céljaira használja fel ez általános hitet; és hajlandóbbak elfogadni azon feltevést, hogy ő sem volt előbb kortársainál, s nemcsak hitt az ördögben, de maga is foglalkozott némileg boszorkány-mesterséggel. ¹⁾

Be kell látnunk, hogy ily gondolatok valóban támadhatnak az emberben s ha egyszer helyt adtunk nekik, a tények megítélésénél is irányadóknak fogjuk tartani. Már pedig elvitázhatlan tény az, hogy Listi a Bécsből hozott leányokat meggyilkolta, és a hidegvér, melylyel agyonüti vagy önkezeivel fojtja meg a szerencsétleneket, a mód, melylyel a gyilkosság elkerülhetetlenségét fejtegeti: gyanút ébreszthetnek bennünk arra nézve, vajjon tetteinek az önkényt bevallottakon kívül, nem volt-e más indító oka és czélja s vajjon pusztán azért ölte-e meg a leányokat, hogy gondosan őrzött titkai el ne árúltassanak?

És ha erre szinte kielégítő feleletet adhatuánk is, előtérbe nyomul egy másik kérdés; mi szüksége lehetett Listnek a cse-csemőkre? Hátha rejtélyes, s előttünk örökre titokban maradó céljaira használta fel őket, mert kitudja, mily örületes szenvedélyek, aljas vágyak rabja volt ez ember s mire nem lett volna képes rajongásában? Ki tudja, mit rejthetett az alchemista, a méregkeverő műhelye, és mily eszközökre volt még szüksége a varázslónak?

Nem hódolunk e felfogásnak, bár elismerjük, hogy hasonló föltevésekre jöhet az ember, midőn a pusztá tényeket vizsgálja s részben saját szempontjából, részben pedig az illető jelleméből igyekszik megmagyarázni. Amde ha a tényekből az okokra követ-

¹⁾ Hogy miben állott ez, és hány faja volt az úgynevezett boszorkányoknak, hosszú lenne elmondani és nem is tartozik czélomhoz; különben egy német tudós *Heppé* »*Soldans Geschichte der Hexenprozesse*«, Stuttgart 1880 cz. két kötetes munkájában alaposan ismerteti világszerte a boszorkányság történetét s az érdeklődőt egyszerűen odautasítom.

keztetünk és nem fájáról ítéljük meg a gyümölcsöt, de ellenkezőleg ; be kell látnunk, hogy ezen az uton, ily felfogásból kiindulva nem juthatunk el a dolog helyes megoldásához, annál kevésbbé alkothatjuk meg Listi jellemét!

Nem egy rendkívüli, bárha ismeretes lélekállapot, mely a kiömlő vér látásában kéjeleg, ösztönzé Listit a többszörös gyilkosságra ; nem is a babonás rajongás, vagy bizonyos rögeszme, mely egész lénye felett uralkodott, határozta meg cselekvését : véleményünk szerint, eljárásának, ez alkalommal legalább, sokkal érthetőbb és közelebb fekvő oka lehetett. Jellemző mindenek felett az a körülmény, a mivel Listi gyilkosságát okadatulja. Attól félt ugyanis, hogy a leányok, kiket szülés végett magánál tartott, kiszabadulván, elárulhatnák őt rokonai előtt. Ebből, ha hitelt adunk szavainak, nem következhetik egyéb, mint az, *hogy a gyilkosság elkövetésénél magára nézve nagyobb veszélynek tartá azt, ha Listi Jánosék megtudják, mi célból hozatta Köpcsénybe az említett leányokat.*

Ha most eszünkbe jut az a körülmény, hogy Listi idegen gyermekeket tartott, kikről azt állította, hogy sajátjai lennének : közel jutottunk a rejtély megoldásához.

Keressük tehát az összefüggést a tényekben.

A rokonok, mint már emlitenünk is alig szükséges, engesztelhetlenül gyűlöltek egymást, s minthogy Lászlónak legjobb igyekezete daczára sem sikerült elérnie, hogy Listi Jánosékat megmérgezve, egyedüli ura lehessen Köpcsénynek, mindent elkövetett, hogy maradék nélkül történendő halála esetén, ezeknek utánua való örökösödését meggátolhassa. Célját pedig legkönnyebben elérheté *idegen gyermekek becsempészése által.*

Önkényt következik azonban, hogy a dolog sikerét csak teljes titokban maradás biztosíthatta. Ezért fordult Listi Bécs felé, részint mert ott könnyebben talált bukott leányokat, kiket pénz s ígéretek által megnyerhetett céljainak, részint mert idegen földön kevésbé tartva feltűnéstől, nagyobb biztonságban hitte magát.

Ha a szerencsétlen leányoknak volt okuk elrejtteni a világ előtt gyalázatjukat, az esetben még engedelmesebb eszközül szolgálhattak Listi kezében, meg se gondolva, hogy vesztükbe rohannak.

Nem bízott beennük s a hatalmában levő csecsemők által csak félig érte el célját, mert ha kinyilvánúl, mily módon jutott ezek birtokába s Listi Jánosék is nyomára jönnek, minden terve halomra dől. Meggyilkolta tehát a szerencsétlen anyákat, hogy célját annál biztosabban elérhesse.

Véleményem szerint ez a dolognak legegyszerűbb magya-

rázata s ne higgyük, hogy akár pusztán gyilkos szeüvedély, akár babonás rajongás képezték Listi tetteinek egyedüli rugóit. Tagadhatlanul mindkettőből volt valami jellemében, a mint tetteiből következ tetnünk lehet.

Mert az a lázas sietség, melylyel a leányok megölését elhátározza, nincs arányban a veszélylyel, mely életben hagyásukat, legroszszabb esetben is követhetné. Voltaképpen kevésbé többet árthatnak vala neki, ha szinte el is beszélük az okot, melyért Köpcsényben tarattak s ha oly fontos volt reá nézve a dolog titokban maradása, bizonyára találhatott volna módot, a különben is idegen leányok hallgatását megnyerni, a nélkül, hogy ismét vérrel szennyezze be kezét.

Az a körülmény pedig, hogy a dolog titokban maradása céljából kérlelhetlenül meggyilkolja a leányokat, míg nőcselédje előtt csaknem tartalék nélkül elárúlja terveit: még jobban megerősítenek feltevésünkben.

Mentsége tehát nem fogadható el.

Tagadhatlan másrésről, hogy bizonyos mértékben Listi is babonás volt, de véleményem szerint, ez nagyon kevésbé befolyásolhatta cselekvését, sőt nekem úgy tetszik, hogy az ördögösködésére vonatkozó vallomások nem bírnak teljes hitellel. — Az akasztófa alatti misemondás például csak nagyon is kétes becsű hallomás után van előadva s azt nem tudjuk bizonyosan, látta-e valaki, s ha továbbá a varázs-olaj használatát, a kereszt-utakra való járást s az ördögös circulusokat, — minden critica nélkül, igaz tények gyanánt fogadjuk el, akkor egyszersmind hitelt kell adnunk ama vádaknak is, melyekért őseink a XVII-ik század folyamán oly sok vén asszonyt égettek meg, rájuk bizonyítván, hogy és miképpen azt véges elménkkel nem vagyunk képesek fel fogni, hogy teheneket rontottak meg, jégesőt hoztak a határra, kürtön jártak ki az ajtó helyett és szénvonón lovagoltak a Szent-Gellért hegyére stb.

Ragaszkodom előbbi feltevésemhez, hogy Listi, a mennyiben el is követé a neki tulajdonított dolgokat, legtöbb esetben, bizonyos célból, ritkán babonáságból cselekedte.

Az a hír, hogy neki az ördög a kereszt-úton elásott étkekért egy olyan erszényt ad, melyből az arany sohasem fogy ki, határozottan mellettünk bizonyít. Ha csak legkisebb reménye is van erra nézve, bizonyára nem fog hamispenz készítéshez, s ha pedig már erre szánta fejét, nem volt szüksége az ördög segítségére, de igen is arra, hogy pénzforrásának nyomára ne jussanak. Legtöbb valószínűséggel maga találta ki az ördög megvendéglésének ilyenforma jutalmaztatását, s nagy öröme szolgálhatott, midőn a köpcsényi páter útján tovább terjedt. Ő maga legjobban

tudta, hogy soha egy kettős aranyat sem hozott neki az ördög sőt készítésöknél sem nyújtott segítőkézet.

Mindenesetre legalább is különös dolog lenne, oly vádakkal illetni ezen embert a XIX-ik század végső tizedeiben, melyek saját korában is figyelmen kívül hagyattak. ¹⁾ Még ha szinte erős bizonyítékok felett rendelkezhetnénk is, a dolog természeténél fogva, oly színben tűnnénk fel, mintha felvilágosultság tekintetében a XVII-ik századnál hátrább állanának.

Kerekes Menyhért Mosonyvármegye alispánjának vallo-mása, hasonlóképpen igen terhelő dolgokat foglal magában Listire nézve, különösen a méregkeverés tényét illetőleg. Nevezett tanú ugyanis a következőket adja elő:

»Egykor hozzám jöven Ribstein János nevű soldat (a ki személyében nemes ember s annak előtte szolgája volt Listius Lászlónak) mondván nekem, hívassam elő feleségemet gyermeki-met, kik között Sándor Mihály vöm is jelen volt, tovább mondotta Ribstein: Kezemben volt már a méreg, egy bugyogós korsóban, melyet az uram Listius László az kegyelmed kútyyába hagyott öntenem, kitől kegyelmeteknek mindnyájoknak meg kellett volna halni. De szánván kegyelmeteket, nem akartam megcselekenni s ha kegyelmetek nem hiszi, kérgye reá kis Dusicsot, Partl nevű drabantot, hárman voltunk a kiket elrendelt Listius László, hogy megcselekedgyük, s ha kegyelmetek nem hinné, eskütsse meg azokat is. Vallja továbbá viceispán uram, hogy egykor Ulrich Lidl mészáros ő kegyelméhez jöven, azt az embert is magával hozott, a ki által ötöt Listius László megakarta étetni. Sőt azon ember egy üvegcseben a mérget is ő kegyelme kezéhez adta, mely akkor liquida materia volt, de most megszáradott immár, kit fatens uram producalt is; hitire kérdevén az fogadott Gerstestingel nevű embert, azt vallotta, hogy az ur Listius László és felesége Kecskés Éva asszony adták volna neki a mérget, hogy meg írt Ulrich Lidl nevű mészároost megétesse, *és sírtanak volna keserve-sen, a mikor kezében aulták a mérget.* A mely tüzes szerszámot producaltak volt is, kit Lidl malmára reá szórtak vala, legelőször is az ő kegyelme kezéhez hozták, *kit az ország előtt is mutattak,* de az most ő kegyelme kezénél nincsen és még az országgyűlés előtt elvette ő kegyelmétől azon Lidl nevű nemes ember. Vallja azt is fatens uram, az mely embert gútai erdőnél megölték vala:

¹⁾ Nem is foglalkoztam volna ily kimerítőleg e kérdéssel, ha illetékes oldalról nem figyelmeztetnek, hogy Listi jellemének megítélésakor különös telintettel legyek a kor babonás hiedelméire, melyben úgy lehet ő is osztozott. Megtettem, és vizsgálódásaimnak eredménye úgy hiszem, ez oldalról is kellő világításba helyezi a dolgot.

Ribstein mondotta ő kegyelmének ő ölte volna meg Gersteninggel együtt, Listius László uram parancsolattyából. Egy veres süveg is vagy on ő kegyelme kezénél, mely ott találtatott és az vármegyén reprodukáltván, mint viceispánnál úgy hagyatott.«

A még hátra lévő tanúk közül Polonay János mosonymegyei assessor és Puckel András köpcsényi polgár vallomásai bírnak nagyobb fontossággal. Amaz ugyanis állítja, hogy Listi hamis pecsétet csináltatott, és Sibrik ellen való pörben »hamis levéllel élt.« Arról is van tudomása, hogy Kugl János nevű ember készíté a hamis pecsétet, kit is fiával együtt, lassú méreggel étetett meg Listi. Polonay János vallomása nem áll egyedül, az oklevél hamisítás tényét Pakay Benedek egybehangzó vallomása kétségtelenné teszi.

Ez az egy dolog magában véve is elegendő lett volna Listhy elítéltetésére; a hamis pecsét készítőt a középkorban nem ritkán máglyára hurcozták, s a XVII-ik század folyamán is legszigorúbban büntették.

Az említett második tanú Puckel András elbeszéli, hogy midőn társával a vár alatt levő álló vízben halászott volna, »szintén az hol Listius László az alajtócskát törette« egy feloszlásnak indult emberi kéz akadt hálójába, melynek ujján réz gyűrűt talált. Természetes dolog, hogy azonnal félbe szakítá foglalkozását, sőt a halakat is visszadobta a tóba.

Ezzel a tanúvallomási jegyzőkönyv véget ér, s ha még egyszer áttekintünk rajta, látjuk, hogy a sodomitáságon kívül, a hamis pecsét készítés, gyűjtogatás, méregkeverés, gyilkosság vádjai feltétlenül behizonyultak Listi ellen, s ha a vizsgálat kezdetén volt is némi reménye a szabadulásra, többé nem lehetett kétségben sorsa felett. Hasztalanul vesztegette aranyait, hasztalanul eskettette magához az embereket; minden szövetségese cserben hagyta és vesztére törekedett.

Meglep bennünket az a vakmerő gondatlanság, melylyel ez ember gonosz tetteit véghez vitte s a könnyelműség, melylyel átengedé magát bűnös szenvedélyeinek. Úgy látszik, mintha legtávolabbról sem gondolt volna arra, hogy czinkos társai elárulhatják s ekkor lakolnia kell. Több esetben még csak titkolui sem igyekezett bűntettét — mintha a következményeknek fogalmával sem bírna. A lélekállapot, mely tetteinek elmaradhatlan következménye volt, a szenvedélyek, — mik vérét örök forrongásban tarták — úgy látszik — józan esze használatától nagyrészen megfosztották őt.

A vizsgálat folyama alatt Listi Jánosék sem maradtak tétlenül, s gondolván, hogy hazánk törvényei értelmében László javai

el fognak koboztatni, jó előre egyengették az útát, hogy megszerezhessék maguknak. Ez azonban nem ment olyan könnyen, a köpcsenyi uradalomra sok embernek vásott a foga s legerősebb vetélytársa volt -- mint később látni fogjuk -- János úrnak Szenthe Bálint nádori ítélőmester.

Ő azonban minden követ megmozgatott, hogy célját érje. Fölkereste Vittnyédy Istvánt soproni házánál s ennek közbenjárása folytán megnyerte ügyének Zrínyi Miklóst, de ott állott leghatalmasabb pártfogója gyanánt sógora: a nádor, a kire minden körülmények között számolhatott.

Valószínű dolog, hogy László értesülve lévén a vizsgálat menetéről, igen jól tudta, hogy feje komoly veszélyben forog, különben is bűnhődéséről már mint bevégzett tényről beszéltek az emberek, és senki sem kételkedhetett már a felett, hogy fej- és jószágvesztéssel fog lakolni.

»Kegyelmes uram -- írja 1661. július 24-én Vittnyédy Zrínyi Miklóshoz -- ezen órába érkezvén ide Listius uram ő nsga, beszélgettünk holmi maga dolgairól, az többi között az is fennforgott, hogy Listius László számtalan sok excessusért, úgy mint a ki hamis leveleket csinált, feleségeit megölte, házakat megégettette és sok más rosszaságokat cselekedett, jószágát idegenek per notam fel akarják kérni, mely miatt talán ő nsgának vagy fiának jövődjére lehetne alkalmatlansága; úgy gondoltuk, nem tekintvén az reá való költséget és azt is, hogy a jószág érdeme felett vagyon sokaknak obligálva, az fiának fölkérni, az mely igyekezetéhez ő nsgának az nsgod gratiája igen szükséges stb.«¹⁾

E levél igazolja fentebbi állításunkat, megérthetjük belőle azt is, hogy a vizsgálat már vége felé közeledett s nem volt más hátra, mint hogy az 1659. 112. t. cz. értelmében, a nádor, a királyi tábla bíráival egyetértőleg, meg hozza a marasztaló ítéletet Listi ellen. Ennek azonban semmi nyoma, s én nem is hiszem, hogy megtörtént volna, mert csakhamar oly esemény jött közbe --- meggyőződésem szerint a vizsgálat tartama alatt --- mely nemcsak hogy megakasztá a dolog menetét, de következményeiben a további eljárást tökéletesen szükségtelenné is tette.

Míg ugyanis a törvény gondosan gyűjtött össze Listi ellen minden terhelő adatot s az éhes atyafiak már gondolatban javain osztozkodva, örömmel néztek kivégeztetése elé annak, ki oly gyakran tört életükre: egy régen várt alkalmas pillanatban Ausztriába menekült, elkerülve könnyű szerrel, miként hitte, az igazságszolgáltatás sújtoló kezét. Ezt különben előre lehetett látni, hiszen

¹⁾ Fabó András: Vittnyédy István levelei »Magyar tört. tár« XV. 166, 167. lap.

Köpcsény ott fekszik az ország határszélén s egy fél óra alatt idegen föld, biztosabb talaj állott lábai alatt annak, kit a törvény saját hazájában halálra keresett. ¹⁾

Innét is láthatjuk, hogy marasztaló ítéletet még nem hoztak Listi ellen, mert ez esetben alig talál vala módot a menekülésre, legalább nem oly könnyen, s különben is az ítélet véleményünk szerint csak halálos lehetett volna, mit hosszas késedelem nélkül végre szoktak hajtani.

Listi többször megfordúlhatott Ausztriában, alaposan ismerhette Bécsset, s azt hitte, itt könnyű szerrel elrejtőzhetik, de talán titkos remény is biztatta, hogy az udvarnál kegyelmet eszközöltet magának. Pártfogókat bizonyára talált volna s nem látszott előtte lehetetlennek, hogy nyomorúlt életére nézve kegyelmet nyer. Arról, hogy hamis pénzveréssel is foglalkozik, sejtelve sem volt senkinek, oly nagy gonddal háritott el magáról minden gyanút, hogy mindez ideig sikerült kijátszania az embereket, meglopni az államot.

Neki, ha egyszer jószágai elkoboztattak, sokkal czélszerűbbnek látszott Bécsben élni, egyrészt mert idegenek között volt, másrészt pedig — bár nem igen hisszük, hogy a megrögzött gonosztévő bírt volna azzal — ha egyszer a lelkiismeret szava föltámadt benne, a nagyváros zaja könnyen feledteté az általa meggyilkoltak halálhörgését, s az ártatlanul kiöntött vér Bécsnek gyönyörei között nem égeté annyira lelkét. Kérdés azonban, hogy hasonló gondolatai egyáltalában támadtak-e helyzetében?

De meglehet az is, hogy bár a halálfélelem hajtotta Listit Ausztriába, nem volt szándéka itt letelepedni, s csupán átmeneti helynek tekinté Bécsset, míg elérkezik az alkalmas idő, hogy külföldre menekülhessen.

E föltevések egyforma valószínűséggel bírnak.

A nemezis azonban rövid idő múlva utólérte őt s az az igazság, hogy a bűnt előbb-utóbb okvetlenül bűnhődésnek kell követnie, rajta is betelt. Azzal nem vetett számot, az e tekintetben különben óvatos ember, hogy Bécsben ezer az eshetőség arra nézve, hogy jól rejtegetett titkának — értem a hamis pénz készítését — nyomára jöhessenek, s a gyakorlott szemű nagyvárosi polgár nem szedhető rá oly könnyen, mint népünk alsóbb, sőt legtöbbszörre előbbkelő osztálya is.

¹⁾ Az elkeseredett édesanya tudomással bírhatott ugyan László szökéséről s talán fia gonoszsága daczára is elősegíté azt, de egyáltalában nincs erről semmi tudomásunk. Gyulaffi Zsuzsánnának Köpcsényből 1661. július 28-án tehát éppen a menekülés napjaiban — Károlyi Lászlóhoz írott levele mélyen hallgat Lászlóról. Országos levéltári lymphus.

1661. augusztus 25-én írja ismét Vittnyédy, Zrinyi Miklós-nak Sopronból: »gróf Listius Lászlót az hamis pénzverésért Ausztriában megfogták és az Rumor masternél vagyon.«¹⁾

Tehát végre is ez okozta vesztét s a mit Magyarországon évek során keresztül el tudott titkolni, néhány heti ausztriai tartózkodása alatt elárulta. Most már csakugyan nem volt többé menekvés reá nézve s ha egyéb bűneiért szinte meg is kegyelmeztek volna neki Bécsben, a pénz-hamisítók ellen sohasem tanúsítottak kíméletet.

Kivégeztetése már csak idő kérdése volt.

Ez az idő azonban aránylag hosszúra nyúlt, mert az ítéletet körülbelül négy hónap múlva hozták meg Listi felett. Elfogatásának híre csakhamar elterjedt Magyarországon s valószínűleg követelték is, hogy törvényeink értelmében szolgáltatassék át magyar bíróságnak, és meglehet ez késlelteté a dolog végkifejlődését; meglehet azonban, hogy Listi Bécs köreiben befolyásos védőkre talált s e körülmény tartá fenn az igazságszolgáltatás menetét.

Végre Bécs város tanácsa törvényszékké alakulva és mitsem törődve Listi László magyar főnemes voltával, 1661. december hó 22-ik napján, meghozta ellene az ítéletet, melynél fogva mint hamis pénzkészítő, pallos általi halálra ítéltetett és összes javai a felség számára foglaltattak le.

Hogy a pénzhamisításon kívül egyéb bűneit ismerték e Listinek Bécsben, nem lehet eldönteni; magam részéről hajlandó vagyok hinni, ámbár úgylátszik, egyáltalában nem törődtek a magyarországi vizsgálat eredményével, talán tudomást sem akartak róla venni, érdemesnek tartván Listit a pallosra, az egy hamis pénz készítés bűne miatt is.

Helyben hagyatva az ítélet, jogerőre emelkedett, de csak a következő év elején hajtatott végre.²⁾ Így halt meg 1662. január vagy február havában hóhérpallos alatt nagyköpcsenyi gróf Listi László, mint 40—42 éves férfi.³⁾ Gyilkos, gyújtogató, méregkeverő vala, és százszor is megérdemelte a halált, a minthogy sorsa szálnalmat vagy részvétet sohasem is ébreszthet, mert bűnei,

¹⁾ Fabó A. Vittnyédy levelei Magyar tört. tár XV. 172. lap.

²⁾ A német nyelven szerkesztett ítéletlevél (Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 104. nr. 5) 1662. február 16-án adatott ki Bécsben.

³⁾ Más helyen előadtuk, hogy Ferenczy 1620. jun. 21-ére teszi Listi születését; honnan szerezte értesülését, nem tudhatjuk; minthogy azonban Ponori Tewrewk József »Magyarok: születés napjai Pozsony 1846.« cz. könyvecskéjében 1619. aug. 16-át, tehát igen közel fekvő időt nevez meg Listi születés napjául, az igazság valószínűleg e körben forog.

korántsem a korra, de az egyénre vallanak, ezt jellemzik és sem a jelen sem a jövő világnézet nem mentegetheti azokat.

Egyetlen magyar költő, ki a vérpadon végezte be életét. És minő élet volt ez! Ha volt valaha ellentét költő és egyén között, Listi László megdöbbenő példáját nyújtja ennek.

Irodalmi munkáit emelkedett erkölcsi érzés, mély vallásosság lengi át, cselekedetei egy szörnyetegre vallanak. Amott istenéhez emelkedik, itt megtagadja alkotóját. A hívő félelme a keresztény büntudata, a honfi fájdalma nemzete sorsán, hogy férnek össze a gyilkosság, a méregkeverés sötét bűneivel?

Pedig hát nála mégis összefértek s önkénytelenül eszünkbe jutnak e helyen Baconnak Macaulay által idézett szavai, hogy vannak emberek, kik »*scientia tanquam angeli alati, cupiditatibus vero serpentes, qui humi reptant.*« »A különbség — mondja tovább Macaulay — a fentszárnyaló angyal s a csúszó kígyó között, csak jelképe vala annak a különbségnek, mely Bacon a bölcselő s Bacon a koronaüggyvéd között volt.«¹⁾

Lehetetlen nem éreznünk e szavak mély igazságát, ha Listire gondolunk s valóban Macaulay Lord Baconról írott remek tanulmányában, kitűnő magyarázattal szolgál arra nézve, mint párosulhatnak egy ember jellemében nemes nagyra törő indulatok, aljas vágyak, gonosz szenvedélyekkel.

De legkevésbé sincs szándékunkban párhuzamot vonni e két ember között, mert ha megvetéssel fordulunk is el Bacon magán életétől, a csodálattal határos tisztelettel hajlunk meg a nagy bölcselő előtt, kinek az emberiség oly sokat köszönhet, míg ellenben Listinek költői munkássága, írói érdeme mily végtelen parányinak tűnik föl, szemben bűneinek halmazával, magán életének aljasságával!

Tagadhatlanul volt bizonyos rokonvonás alapjellemükben, jöllehet ez nyilvánulásaiban roppant eltérést tüntet is elő.

Híre futván pedig Magyarországon László lefejeztetésének, az érdekeltek versenyre keltek egymással, hogy elkobzott javait a fiscustól magukhoz válthassák. Mint már említettük, Szenthe Bálint is ezek közé tartozott s magához változtatván apródonként Listi adósságait, erőssen levelezett a pozsonyi kamarával, föl számítá, mily tetemes összegben van már neki a köpcsényi jószág különben is obligálva, hivatkozott érdemeire, s remélte, hogy a fiscus nem fog akadályokat gördíteni jogos kíváncságra elé.²⁾

¹⁾ Lord Bacon, írta Macaulay. ford. B. P. Budapest, 1876.

²⁾ Szenthe levelei Horváth Kissevith Györgyhez, a pozsonyi kamara secretariusához. Előszámlálja részletesen kiadásait, melyek között több apróbb fizetések mellett, mint legnagyobb tétel a következő fordul

Végre is látván, hogy minden igyekezete hasztalan, 3500 forintban kiegyezett a kamarával.

Más felől pedig özvegy Listi Ferenczné is jogot formált Köpcsenyhez, és sietett is annak érvényt szerezni. Igényeinek alapját nem ismerjük, de mint látni fogjuk figyelembe vételük nem volt elkerülhető.

És ott voltak, a kiket tulajdonképen első sorban kellett volna emlitenünk, Listi Jánosék, respective az ifjú János, kinek háta megett állott a nádor s érdekében a nem sokkal utóbb egybehívott pozsonyi országgyűlés is közbe vetette magát. Wesselenyi különben is le volt kötelezve Listiéknak, kiktől az 1662-év folyamán Lipcse várát megvévén, harminczhárom ezer forintjukkal adós maradt,¹⁾ melyért később a »*Murányi Venus*«-nak annyi keserűséget kellett szenvednie.

Lipcse várának eladása tehát összeköttetésben lehetett a köpcsenyi jószág megszerzésével s János úrnak valószínűleg alapos reménye volt arra, hogy a nádor kieszközliszámára a »*jus regium*«-ot, különben aligha eladja Lipcsét, hogy ismételten kitegye magát és családját a roszt szomszédság kellemetlenségeinek, a közös birtoklás elkerülhetetlen surlódásainak.

Azonban Gyulaffi Zsuzsánna sem volt tétlen, élt özvegyi jogaival s maga helyett Hatvani Istvánt és Persicz Péter nevű követeit küldé az 1662. év május 1-én megnyílt pozsonyi országgyűlésre,²⁾ általuk kívánván Listi Jánosék befolyását ellensúlyozni. Minthogy pedig az özvegy megelégedett azzal, ha Köpcsenyhez való igényei elismertetnek és egyáltalában nem gondolhatott arra, hogy fia jószágait talán visszanyerhetné, Listi Jánoséknak már csak azért sem állott érdekükben ellenezni a dolgot, mert így sokkal könnyebben juthattak kívánt céljukhoz.

A rendek örömet magukévá tették az ügyet, mert alkotmányunk nyilvános sérelmét látták abban, hogy Listi Lászlót, bármily nagy bűnös volt is, idegen földön, idegen bíróság ítélte halálra. Ennélfogva az országgyűlés által Leopold elé terjesztett országos sérelmek 53. d) pontjában kérték ő felségét, hogy az Ausztriában elfogott és törvényeink sérelmére idegen bírák által hűtlenség bűnében elmarasztalt s ennek következtében le is fejezett gróf Listi László törvénytelenül elkobzott javait, ifj. Listi Jánosnak

elő: »*Ujhelyi barátok pénzét én fizettem meg Lászlóért ft 600*«, de mindent összevéve is, Listi adóssága csekély összeget képviselt, a min egyáltalában nem csodálkozunk. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 104. N. 5.

¹⁾ Acsády Ignác: Széchy Mária. Magyar Tört. életrajzok. I. évf. 5. füzet 223 lap.

²⁾ Fabó András: Az 1662-ik országgyűlés.

mint törvényes örökösnek adassa vissza s Gyulaffi Zsuzsánnának erre vonatkozó igényei pedig a nádor által vizsgálattassanak meg.¹⁾

Az országgyűlés felszólalásának meg is lett a kívánt sikere s Leopold a köpcsényi uradalomnak a fiscus illető részét visszaadományozta ifj. Listi Jánosnak és alig oszlottak szét a rendek, midőn a pozsonyi kamara 1662. szeptember 26-án kelt oklevele által 10 ezer frt. lefizetése s bizonyos kikötések mellett használatába is bocsátotta a jószágot.²⁾

Ily módon Listi Jánosék elérték céljukat, de vagyonuk gyarapodásában nem sok örömük telt. Az ifjú János álhatatlan természetű, ingatag jellemű ember volt s atyja halála után Köpcsényt királyi jóváhagyás mellett eladta Eszterházy Pálnak s miután nejétől karancsberényi Berényi Borbálától gyermekei nem származtak, lemondott a világi élet örömeiről, s mint jezsuita halt meg Velenczében.³⁾

Fentebb előadtuk, hogy Gyulaffi Zsuzsánna is jogot tartott a köpcsényi uradalomhoz, s mielőtt ezt Leopold ifj. Listi Jánosnak adományozta volna, az özvegygel ki kellett egyeznie. Gyulaffi Zsuzsánna belenyugodott a dologba s 1663. márczius első hetében a pozsonyi káptalan előtt lemondott a fiscus javára minden igényeiről »*sub certis conditionibus, causisque et rationibus*«⁴⁾, mely szabad lemondását Leopold nem késett megerősíteni. Hogy azonban mi bírhatta reá az özvegyet a jogairól való lemondásra, s mily föltételek alatt történt az, s viszonzás fejében mit kívánt ő és mire kötelezte magát Leopold, arról az oklevél bennünket bizonytalan-ságban hagy, jóllehet nem kételkedünk a felett, hogy a lemondásnak fontos oka lehetett, mely történetünkkel szoros összeköttetésben áll.

¹⁾ Quia comes condam Ladislaus Listhius in certo delicto superioribus temporibus in Archiduca tu Austriae deprehensus, ac Viennae judicatus, et capitaliter sententionatus fuisset, cujus sententia executioni demandata fiscus suae majestatis bona ejusdem in Hungaria habita, signanter autem Köpcsényiensia sub praetextu nota infidelitatis, quam extranei iudices pronunciare nequivissent citra omne jus et aequum in praejudicium legitimorum successorum occupasset et apprehendisset quod contra manifesta jura et libertates regni idem fiscus neutiquam facere potuisset; idcirco sue majestatis sacratissime demisse supplicant status et ordines, quatenus praenotata bona, ita illegitime occupata per antelatum fiscum, magnifico domino Joanni Listhio juniori, veluti legitimo eorundem bonorum successori stante Dieta restitui mandare dignetur; praetensiones autem Generosae dominae Susannae Gyulafi, praefati Ladislai Listhius genitrici ad eadem bona habitas, dominus comes regni Palatinus jure extra ordinario peremptorie revideat.

²⁾ Országos levéltár N. R. A. fasc. 104. nr. 5.

³⁾ Acsády Ignác: Széchy Mária 224. lap.

⁴⁾ Orsz. levéltár u. o. fogalmazvány.

A nagyköpcsenyi Listi-család ugyanis a végenyészet felé közeledett, egy férfitagja élt már csupán, a ki nemzetségét tovább terjeszthette volna, ifj. Listi János báró, de ennek sem voltak gyermekei s talán kilátásai sem arra nézve, hogy örökösöket hagy maga után. Gyulaffi Zsuzsánna fájó szívvel látta ezt, s elhatározta magában, hogy a nemzetséget romjaiból új életre kelti. Lászlófi Györgyre gondolt tehát, férjének természetes gyermekére, kit, ha a családi hagyománynak hitelt adhatunk, elhunyt férje iránt való kegyeletből már eddig is gondosan neveltetett,¹⁾ s most őt szemelte ki arra a célra, hogy a Listi-nemzetség kihalását meggátolhassa.

Azért mutatkozott tehát oly engedékenynek Leopolddal szemben, mert jóváhagyását akarta kinyerni arra nézve, hogy Lászlófi Györgyöt fiává fogadva, egyszersmind a Listi-nevet is reá ruházhassa, s ez volt a föltétel, melyhez lemondását kötö. Leopold úgy látszik méltányosnak találta az özvegy kívánságát s rövid idő múlva meg is történt az adoptatió, mely a törvénytelen születésű Lászlófit a magyar főnemesek sorába emelte s midőn Gyulaffi Zsuzsánna 1664-ben örök nyugalomra hajtá fejét, azon boldogító hitben hagyományozta fogadott fiának Pozsonyban fekvő házát, hogy célját elérte, s a Listi-nemzetség talán még századokon keresztül fényleni, virágozni fog.²⁾

De meg volt írva a végzet könyvében, hogy a Listi-családnak végkép el kell pusztulni a föld színéről.

Az adoptált Lászlófi, mint a történetek bizonyítják, nem volt méltó a benne helyezett bizodalomra s bár életkörülményeiről úgyszólván semmit sem tudunk, mindamellett ennek lefolyását hajlandók vagyunk halálából megítélni, mely — mint más helyen említettük — 1679-ben börtönben történt.

Minő természetűek voltak a bűnök, melyek miatt szabadságát veszítette, adatok hiányában nem lehet eldönteni, ha azonban Vittnyédynek Zrinyi Miklóshoz írott s alább következő levelei

1) Kemény József: a nagyköpcsenyi Listi-család eredete stb. Új m. múzeum 1854. 488.

2) Hogy ez adoptálás kétségtelenül megtörtént, azt a már elmondottak után felesleges bizonyítanunk, az a kérdés csupán, hogy Lászlófi György természetes gyermeke lett volna-e valóban Listi Ferencznek, egy Lászlófi Anna nevű nemes leánytól, miként Kemény a családi hagyomány után állítja. Részemről ezt igen valószínűnek tartom; ezért esett Gyulaffi Zsuzsánna választása épen ő reá, ezért nyerhette ki oly könnyen a királyi beleegyezést, sőt alig fogamzott volna meg az özvegyben a gondolat, hogy a Listi-nemzetség kihalását meggátolja, ha Lászlófi György mint Ferencz természetes gyermeke épen kéznél nincs.

reá vonatkoznak, politikai ármányokat szőtt s a Wesselényi-féle összeesküvés előjátékában jelentékeny szerepet vihetett.

»Listius uram beszédjének — írja Vittnyédy 1663. január 2-án — olyan kimenetele lehet, mint az mely vadászok az korcsmán megitták volt az medvebőr árát, mely az erdön sétált, sok víz megyen addig az Dunán alá, és nyugodjék meg abban, az udvar nem jól contentus vele és *nyíl ni kezd szemek az embereknek, és én igazán írom, nem tudom, mi vége lesz az ő sok gonoszságainak.*«¹⁾

E szavak elég homályosan hangzanak, de ha tudjuk azt, hogy gróf Listi Lászlót 1662-ben lefejezték, Listi János pedig nem csak barátságos viszonyban állott Zrinyi Miklóssal, de fia, az ifjú János, a bán zászlója alatt s talán mint apródja annak oldala mellett harczolt,²⁾ be kell látnunk, hogy csak is egy harmadik Listiről lehet szó, a ki nem volt, nem lehetett más, mint az adoptált Lászlófi György.

Mint Vitnyédynek 1663. január 20-án írott leveléből sejtenünk lehet, Nádasdyval egyetértőleg Zrinyi Miklós ellen fondorkodott s a hűséges Vittnyédy mindenről jól levén értesülve, szorgalmasan igyekezett megnyugtatni urát, törekvéseik hiábavalósága felől.

»Listius uram dolgában — írja Vitnyédy — úgy látom, nem reflectálta magát Nsgod előbbi nekem írt levelére, a hol azt írta Nsgod, hogy már Nádasdy bizonyosan elhitette magával, palatinus léssen és az judex curiae-séggel is osztoznak, arra írtam, olyan ez iránt való reménysége, mint az korcsmán részegeskedő vadászoké, kik az medvét meg se lötték és bőrét eladták, úgy tesszik az Nsgod írására talán nem aenigma ez, megtörténhetik az, még előbb eltemethetik azt az jámbort, az ki más halálával várja és reményli az promotiót, noha egyébiránt corruptio unius est generatio alterius.«³⁾

Vitnyédy ez alkalommal jó prófétának bizonyult, mert Lászlófi illetőleg Listi névvel többé nem találkozunk, s minthogy a Wesselényi-összeesküvés lefolyása alatt soha nem is említetik, bebörtönöztetése már ez időtájban történhetett s midőn 1679-ben meghalt,⁴⁾ befördították a czímert a nagyköpcsenyi Listi-nemzetség sírboltja felett s alig száz esztendős zajos szereplésük után végkép letűntek a történelem színteréről.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Vitnyédy István levelei II. k. 23. l. Magyar Tört. Tár XVI.

²⁾ U. o. Vitnyédy ifj. Listi János által sátozt, lovat kért magának Zrinyitől. 1663. szept. 17. írott levelében.

³⁾ Magy. Tört. Tár. XVI. 25. l.

⁴⁾ Korneli J. »Historiae hung. fragmenta« 348. l.

A LUBLÓI VÁR.

Ott, hol a Poprád folyó északi futásában a lengyel határhoz közeledik: zöld fenyvesektől környezve, magas hegydombon emelkedik a lublóí vár. A várhegy alját a balpartról a Poprád habjai mossák. A vártól az ugyanazon nevű város fél- és a híres vasfürdő egy órányi távolságban fekszik. A várfalokról ritka szép kilátás nyílik a Poprád völgyére, melyben a folyó ezüsfonalként húzódik s a hol sűrűen fekvő falvak és városok láthatók, kimagasló tornyaikkal, örökös zöld koszorúval környezve, északról a Táttra, délről a gömöri hegyek által. Miképen a várról messze terjed a kilátás, úgy másrésről a vár maga is minden magasabb dombról kivehető, mint egy fehérő pont a kékes zöld erdőben.

Erről, a természet bájairól és a történet eseményeiről híres várról már régóta megemlékeznek itt-ott történészeink és földleíróink. Már Fröhlich Dávid, a késmárki lyceum híres matematikusa, 1639-ben így ír róla: A lublóí várban székel a XIII elzálogosított szepesi város alkapitánya; eme Lengyelországhoz tartozó községek egyenként minden évben választanak bírót és együttesen grófot, ki a 13 bírő elnöke a ki súlyosabb kérdésekben ítél. ¹⁾ Ugyanazon értelemben nyilatkozik Stübel András 1690-ben »Lubló, Lublavia, Lublau« várról, oly hozzáadással, hogy Pozsonyban az összegyűlt rendek 1637-ben és 1638-ban azon fáradoztak, hogy az elzálogosított 13 szepesi várost a lublóí várkapitánytól és a lengyel kormánytól valahára kiszabadítsák. ²⁾ Bohusch késmárki tanár kéziratban hátrahagyott Szepes megye történetében 1722-ben

¹⁾ Medula geographice practice Peregrinantium imprimis usui, deinde historiarum et rerum hoc tempore bellicosissimo gestarum, gerendarumque, pleniori cognitioni accomodata ab auctore Davide Fröhlichio, mathematico Caesareopolitano, apud Gepidas Carpathicos, typis Bartphen-sibus Anno S. 1639.

²⁾ Beschreibung des Königreichs Ungarns und der dazu gehörigen Länder, 2 Theile von Andreas Stübel 1690.

Lubló várról így ír: Egy kösziklán igen szépen fekszik és löszerekkel van felfegyverezve, úgy, hogy több ostromot állott már ki. 1553-ban földig égett, mely tűzvészben Balineth kapitány halálát találta. A romokból azonban újra felépítettett.¹⁾ Bél Mátyás is elbeszél egyet-mást várunkról: Zsigmond király óta 1412-től a lengyel uralkodóknak van alávetve és a lengyel helytartóknak székhelye volt, kik a 13 város felett néha önkényesen uralkodtak. Az említett tüzesetről is megemlékezik, valamint arról is, hogy a vár a hussiták elleni háborúban több rohamot sikeresen visszavert Giskra ellen is.²⁾ 1777-ben *Compendium Hungariae Geographicum* című művében csak annyit mond a várról, hogy neve »Lublyo, Lublyau, Lubowina, Lublovina« és hogy Zsigmond 1403-ban kibocsátott rendeletében a *corpus juris Hungarici* I. pag. 175. §. 9. Lublyo nevet visel. Wagner, *Analecta Scepusi* III. kötetében 1780-ban a várkapitányokat sorolja fel (ha nem is teljesen), a kik Lubló várában egymást felváltották. Többet tud elbeszélni e történeti helyről Windisch 1780-ban: Az uradalomhoz különféle faluhelyek is tartoznak, a többiek között Felső-Ruzsbach, oly ásványforrással, melynek vize télben meleg, nyárban hideg. A víz, melynek kövítési sajátsága van, maga képezett magának kókatlant. E fürdőhely a lengyelek fő találkozási helye volt, a míg Lublóváron uralkodtak.³⁾ Szepesházy és Thiele 1825-ben különösen kiemelik az ostromot, melylyel 1769-ben a lengyel conföderáltak a várat megtámadták, de daczára, hogy egy pillanatra elfoglalták Birzinszky vezérökkel élükön, s daczára minden pusztításnak és öldöklésnek, melyet a vár szomszédságában elkövettek, megszökni kénytelenítetttek, mihelyt orosz dragonyosok és kozákok 2 ágyúval a vár védelmére érkeztek.⁴⁾

A Lubló várról szóló történeti leírások e rövid áttekintése után áttérhetünk annak törénelmi tárgyalására, hiteles okmányok nyomán.

A vár tulajdonképeni eredete homályos. Kik voltak a vár alapítói, nem bizonyos. Vajjon az itt megforduló szarmaták vagy

¹⁾ *Historico-geographica terrae Scepusiensis in superiori Hungaria celeberrimae descriptio*, concionata auctore Georgio Bohusch N. H. Schone Kesmarkiensis rectore E. Bohusch † 1722.

²⁾ *Hungariae antiquae et novae prodromus cum specimine, quomodo in singulis operis partibus elaborandis versari constiterit*, auctor Mathias Belius Pannonicus. Norimbergae, sumtu Petri Conradi Monath bibliopolae anno MDCCXXIII.

³⁾ *Geographie des Königreichs Ungarn von Karl Gottlieb Windisch* II. Theil 1780.

⁴⁾ *Merkwürdigkeiten des Königreichs Ungarn von Carl v. Szepesházy und J. C. v. Thiele*. I. Band. 1825.

a rájuk következő karpok és a későbbben érkező góthok, kik a húnok által üzettek el; vagy tán a magyarok, vagy a bevándorló szászok tették le az első alapkövet a várhoz: nem egészen bizonyos. ¹⁾ Bárdossy azt állítja, hogy a magyarok alapították. ²⁾ Husz Mihály, poprádi jegyző hátrahagyott történelmi kéziratában ³⁾ beszéli, hogy Boleslaw, Krakó hercege és Kunegunda, IV. Béla király leányának férje, örökségül kapta a várat. Midőn Kunegunda férje halála után Ó-Szandecz városában a Sz.-Klára nevű apácza-klastromot alapította, ennek nemcsak a nevezett várost, de azonkívül több más helységet és a hozzá tartozó birtokot is adományozta 1280-ban, valószínűleg Lubló-vár is az adományhoz tartozott, mert a többi érdekelték között Lubló várnagya is mint tanú szerepel az illető okmányban. ⁴⁾ Otto és Róbert Károly tusakodásai alatt a magyar korona miatt 1305-ben, a vár megint Magyarországhoz került vissza. 1308-ban Csák Mátét találjuk a szepesi és lublói várak birtokában, ki sok gondot fordított főképp az utóbbi vár erősítésére ⁵⁾ 1312-ben június 15-én Rozgonynál csatára került a dolog Trencséni Csák Máté és Róbert Károly király között. »Erről mondják, hogy a sajói csata után egy sem volt oly borzasztó és kegyetlen. Csák már visszavonulásra bírta a királyi sereget, de a döntő pillanatban megjelent a csatatéren a szepesi banderium és ennek segélyével Csák legyőzetett, s hatalma mindenkorra megtörtetett.« Róbert Károlynak ezen győzelme következtében a lublói vár is birtokába jutott és 1312-ben július 4-én egy okmányt állított ki, melyben István, Arnold és Jordán testvéreknek örök időkre Görgöt — Lőcse mellett — adományozta, mivel véroket ontották és életöket kockáztatták Lubló és Sáros várak visszafoglalásánál. ⁶⁾

Az első örökös és birtokos gróf Lubló váron Miklós vala — comes Nicolaus et haeres de Lublov — ki is 1315-ben Petri-villa Miklós bírónak a jogot megadta, a vár környékén az erdőket kivágnatni és Hopgarten nevű falut megalapítani. ⁷⁾

¹⁾ Raitz, volt várbirtokos családi irományai, melyekre későbbben is itt-ott történik hivatkozás.

²⁾ Supplementa Analektorum 161.

³⁾ Poprád ev. egyház levéltára.

⁴⁾ Bárdossy Sup. Anal. 166. Lubló város okmánytárában is a 13-ik században gyakran említetik a vár a határleírások közben.

⁵⁾ Wagner, Anal. Sup. III. 204. Szepesvár és környéke Iiradszky Józseftől, 56.

⁶⁾ Wagner Anal. Sup. I, 119.

⁷⁾ De scultetiis, Mart. Schwarztner 149.

Azután következett II. Drugeth Fülöp nádor, szepesi és ujbári főispán 1327-ig.

Fia Vilmos 1330-ban a Sárosi váron végrendeletet csinálván, a többiek között Lubló várat is Róbert Károly királyra hagyta.¹⁾

Nagy Lajos 1342-ben felszabadította Lubló városát a várnagy hatalma alól, kinek eddigelé alávetve volt.

Mint tudva van, 1412-ben Zsigmond király a virágzó 13 szepesi várost a lengyel Ulászlónak elzálogosított. Az elzálogosítási okmány Zágrábban nyolcz nappal mindszent napja után állíttatott ki, a következő tartalommal: Zsigmond király elismeri, hogy a lengyel királytól, Ulászlótól 37,000-szer hatvan széles cseh garast²⁾ átvett és hogy ez összeg visszafizetéseig zálogul adja Lubló, Podolin erősített várak és Gnezda városon kívül még a következő 13 szepesi várost: Béla, Leibitz, Menhard, Szepes-Szombat, Poprád, Sztrázsa, Olaszi, Igló, Ruszkin, Felka, Szepes-Váralja, Mathacocz és Durand-ot, minden hozzátartozó jövedelemmel és haszonnal ugyan, de minden kiváltságok biztosításával is; a mi azonban, mint látni fogjuk, nem mindig tartatott meg.³⁾

Ezen idő óta Lubló várának különös szerepe jutott; a lengyel sztaroszta, a helytartó, itt székel, ki az elzálogosított városokat kormányozta. Előkelő lengyelek gyakran megfordultak itt. A katonai élet ez erősített helyen gyűpontot talált. A várhoz tartozó földek és erdők következtében a gazdaság is ápolást talált. De lássuk, miképen folyik a várban az élet az egyes sztaroszták, helytartók alatt.

1. *Gladich Pál* 1412-ben kezdte meg a sztaroszták sorrendjét; kineveztetését annak körülménynek köszönhet, hogy a magyar nyelvben jártas volt.

2. 1422 óta *Zavissa Csarny de Grabow* nevű helytartót találunk a várban, de a ki nem volt elég erős a betörő és pusztító hussiták támadásai ellen, kik 1433-ban, hasztalanul folytatott védelem után elfoglalták a várat.⁴⁾

3. *Saffranecz* 1438-ban kezdett kormányozni. 1439-ben a közel fekvő *Podolin* várát is megszállotta és kitérőseivel a szepesi városokat pusztította. De Rozgonyi István, Pozsony- és Szepes-

¹⁾ Wagner Anal. Scep. I. 127.

²⁾ Ezen összeg tett 98,800 frtot pengőpénzben, vagy Dobner szerint 740.000 császári vagyis 89,000 birodalmi tallért. A 13 város 200 márkányi évi adót fizetett. Egy jó ló 4 frtba került akkor.

³⁾ Wagner, *Analecta Scepusi* 1776. I. 212.

⁴⁾ Szepesházy és Thiele: *Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungarn* 1825. I, 165.

vármegye főispánja, nem nézhette tétlenségben ez ellenség garázdálkodásait, hanem a szepesi várról hadával Kézsmárkra sietvén, Saffranecz kapitányt több ízben úgy megverte, hogy sokkal nagyobb seregével a lengyel hegyek között rejtőzött el. Albert király külön leiratban magasztalja 1439-ben ez alkalomból István főispán bátorságát és vitézségét.¹⁾

4. *Komorow Miklós* 1440 óta Zbigniew Olesnicki krakkói püspököt helyettesítette a városok kormányzásában. Ezen évben Ulászló lengyel király felszólította a városokat, hogy közös gróft válasszanak magoknak, kinek székhelye azonban nem mint addig Lőcse, de Kézsmárk legyen. Nyugtalan idők voltak akkor a Szepességen, mely Dlugosz János szerint csak úgy lángolt a pusztítás tüzétől. Két trónkövetelő volt akkor Magyarországon. Ulászló ellen, kihez a szepesi városok tartoztak, Erzsébet királyné, Albert anyja, hadakat gyűjtött és e tekintetben Brandeisi cseh Giskrához fordult, ki Cseh-, Morvaországban és Sziléziában gyűjtött seregével 1441-ben Kézsmárk erősített városát elfoglalta Erzsébet számára, valamint már azelőtt Kassa, Bártfa, Lőcse és Körmöcbánya is hűséget esküdtek neki. Épen úgy Eperjes is a cseh hussita testvérek hatalmába került, kik már nem mint rendes csapatok, de mint rablóbandák Lengyelország és Szepesség határait egészen Sáros megyéig támadásokkal és rablásokkal zaklatták. Lubló és a szomszédos Podolin várat is megrohanták, de Ulászló seregei gyorsan segítségre siettek és szétverték a támadókat.²⁾ A lublói sztarosztá azonban 1453 óta nem állhatott ellen Giskra támadásainak, és így, habár csak rövid időre is, a rablóhad vezére a várat 1461-ben hatalmába kerítette.

5. *Przeczklaus* 1464-ben lépett helytartói és várkapitányi hivatalába. Alatta Djak Imre felkelő pusztította a Szepességet.³⁾

6. *Kmítha Péter* de Wisnitza 1478-ban bírta.

7. *Sobintsch Péter* 1479 óta. Saját költségére Podolin erősített városában kápolnát alapított, rendezett be és látott el a szükséges tőkével, melyből a fentartás költségei voltak fedezendőek. Hasonló célja volt ezzel, mint Zbigniew Olesnicki bibornoknak, ki e nyugtalan idők erkölcsi sülyedésének ellensúlyozására Podgorczon klastromot alapított. Sobintsch kormánya alatt folytak

¹⁾ Anal. Scep. I, 53. 141.

Szepesi vár, Hradszky Józseftől 1884. 61.

Genersich: Merkwürdigkeiten der k. Freistadt Kesmark I. 155.

²⁾ Genersich: Merkw. d. k. Freistadt Kesmark I, 168. Wagner: Anal. Scep. II, 99. Weber: Zipser Geschichts- u. Zeitbilder 1880, 239.

³⁾ Anal. Scep. III, 261.

az alkudozások Szapolyai István, Szepes megye örökös főispánja és II. Ulászló között oly czélból, hogy Lubló és Podolin várak a hozzá tartozó mezővárosokkal és uradalmakkal, valamint a lengyel koronától visszaváltandó tizenhárom szepesi város Szapolyai örök tulajdonába menjenek át.¹⁾

8. *Kmítha Péter* 1494-ben másodizben neveztetett ki helytartónak a lublói várba. Már 1479 óta udvarnagy volt és mint ilyen részt vett Ulászló magyar és cseh és a lengyel király Albert között létrejött találkozásban Lőcsén 1494-ben. Ez esemény fényéről megemlékeznek a lőcsei sz. Jakab ősrégi és híres templom-tornyának jegyzetei is, melyekben általában a város történetének nevezetesebb mozzanatai feltalálhatók.

9. *Benedikt de Kosmín* 1500-ban székelt a váron, de szerencsétlenül járt, mert versenytársa 1506 körül elmebetegség színe és ráfogása következtében becsukatta és vagyonát leányának, ki Topperczer Péternél volt nőül, adományozta.

10. *Kmítha Sztaniszló* 1506-ban ily körülmények között könnyen elfoglalhatta a szabad tért a lublói várban.

11. *Koscielecz János* 1511 óta volt helytartó Lubló-váron, a ki általában sok magas hivatalt viselt Lengyelországban.

12. *Jordan János de Zakliczyn* 1515-ben viselte e hivatalt. Nagyon vagyonos ember volt; a lublói uradalomért 1000 aranyat fizetett egy ideig a lengyel kormánynak.

13. *Kmítha Péter* 1529 óta hivataloskodott. Alatta 1539-ben a 13 város grófja, Glatz Gergely és jegyzője, Titel Antal kérvényeztek, erősítené meg kiváltságaikat és jogaikat. Zsigmond király megígérte, hogy koronázása alkalmával letett esküje értelmében szívesen megőrzendi a városok szabadalmait, annál is inkább, mert azok elzálogosításuk ideje óta mindig híven teljesítették kötelességüket a lengyel király és kormány irányában.²⁾ Akkor már a protestáns vallás terjedt el a Szepességen és a szepesi főesperes és váraljai lelkész Topperczer, a poprádi, a menhardi és bélai lelkészekkel tisztelgett a lublói várban a nagyságos helytartónál. Üres kézzel nem mehettek és vittek ajándékul két ezüst kanalat 4 fl. és 33 denárnyi értékben. Az úti-költség 4 embernek 6 mértföldre összesen 2 frtot és 38 denárt tett.³⁾ (160 denár tett akkor 1 frtot.)

14. *Bonar János* 1549-ben lépett hivatalba. Alatta 1553-ban a vár tűzvész által teljesen elpusztítottatott. Még a levéltár sem volt megmenthető. az is oda égett. Balinémeth vagy Bilina vár-

¹⁾ Századok, 1885. 16. l.

²⁾ Anal. Scep. I, 226.

³⁾ Matricula Moleriana 1520. p. 421

tiszt is oda vezett a lángok közé.¹⁾ 1555-ben Zsigmond lengyel király megint kedveskedett a városoknak egy levéllel, melyben Magyarország királyát, Ferdinándot arra kérte, ne engedné, hogy átvonulásoknál a katonák tovább időzzenek a városokban, mint okvetetlenül szükséges.²⁾ Bonár kieszközölt a 13 városnak Zsigmond Ágoston lengyel királytól egy rendeletet is, melynél fogva feljogosítottak, érczeket Lengyelországba bevinni, Szandeczen kívül bochniai só tenni és az egész Lengyelországban kereskedést üzni.³⁾

15. *Maczejowski Miklós* 1564-ben lépett a várkapitányságba. Kormányzása kezdetén még 1564-ben felkereste őt az ev. főesperes és béli lelkész a lublói várban, 2 ezüst kanalat 4 firt 75 dénárnyi értékben vivén ajándékul és esedezett, hogy a lelkészek ne zaklatassanak. A nagyságos úr megígérte, hogy a lelkészek és városok jogait tiszteletben fogják tartani.⁴⁾

Az úti költség, melyet a főesperes felszámított, tett, 4 mértföldre Bélától Lublóig és vissza mindenestül 60 denárt. A főesperes nem ok nélkül járt a várba: a protestáns vallás és a lelkészek oltalmát akarták volna megnyerni; emlékezetökben még élénken éltek Magyarországon 1523 és 1526-ban hozott »Lutherani comburantur«-féle törvényczikkek és ők kedvezőbb sorsban akartak volna részesülni, a mi egy időre sikerült is. Maczejowski az elzálogosított városok ev. lelkészeit (katholikusok akkor már itt nem voltak) 1565-ik évi november 12-én a várba idézte és intette, hogy a szent ígét hirdessék és a szentségeket kiszolgáltassák az ev. ágostai hitvallás szerint és példás életet éljenek. Ha ez megtörténik, ő szívesen fogja őket vallásszabadságukban oltalmazni. A lelkészek ennek a nyilatkozatnak annyira megörültek, hogy a helytartó kérelmére vállalkoztak 150 mérő rozst, 50 mérő buzát és 200 mérő zabot ajándékozni, úgyis a gazdag dézsma birtokában valának. Azonkívül még 128 dénárnyi értékű sajttal is kedveskedtek a sztarosztának. Az ajándékból később kényszer lőn, mely alól sohasem szabadultak fel a lelkészek.⁵⁾ Az utazás Lublóra ez esetben 180 denárba került. A következő, 1556. évben Serpilus Lőrincz főesperes és leibitzi lelkész ismét utazott a várba, vivén 2 ezüst kanalat a fő- és egyet az al-helytartónak ajándékul, a midőn is rendeletet eszközölt ki, mely komolyan inti a városok

¹⁾ Anal. Scep. II. 257. 57.

²⁾ Anal. Scep. I. 230.

³⁾ Anal. Scep. I. 233.

⁴⁾ Matr. Mol. 486.

⁵⁾ Historia ecclesiae evangelicae aug. confessioni addictorum in Hungaria universae, praecipue vero in 13 oppidis Scepusii, 1830, 256. Mat. Mol.

bíráit és grófját, hogy a lelkészeknek minden hiány nélkül szolgáltatassák ki a dézmát. ¹⁾ Az utazási költség 200 denárt tett. A lelkészek nagyon is előzékenyek voltak a helytartó és a többi várhivatalnokok irányában. Maczejowszki Nagy-Lengyelországban tett utjáról hazatérvén, 1569-ik évi jan. 10-én a bélai és menhardi lelkészek mint alesperesek Lublóra lettek küldve szerencse kívánatokkal és a következő ajándékokkal: A helytartó kapott 3 ezüst kanalat 663 denárnyi értékben, 4 császármadarat és egy 68 denár értékű nyulat, az alhelytartó 1 arannyal ajándékozott meg, mely 160 denárban volt; Ganofszky jegyző részére hoztak 10 mérő zabot 80, egy sajtot 65 denárnyi értékben. Ily ajándékokkal de nagy sérelemmel és panasszal is jöttek. A vár lovai és kocsisai 5 hónapi telelésre küldettek a 13 városi lelkészek házaiba, minden jog, szabadság és kiváltságok ellenére. Állatokat és embereket a szükségességekkel el kellett látni, úgy, hogy méltán jajdúltak fel: »Parochiáinkat lóistálókká változtatták át.« ²⁾ De a francia jól mondja: »l'appetit vien en mangeant.« Lubló váron is mennél többet kaptak, annál többet kívántak. 1573-ban Ganofszky jegyző 100 szekér szalmát, még pedig buza és árpa-szalmát követelt a barmok számára. A főesperes a lelkész-társak nevében felírt, hogy oly terhet rögtön nem viselhetnek. A levéllel egy arany is küldetett ajándékba Lublóra. A felkai lelkész, ki leginkább kikelt a jogtalan követelések ellen, febr. 23-án foglyúl vitetett a vár börtönébe. ³⁾

16. *Maczejowszky János* 1575-ben kezdte meg hivataloskodását Lubló váron. A lelkészek mindjárt ez évben megkeresték Rueber felső-magyarországi főkapitányt, kérné meg a helytartót, hogy őket elődje Maczejowszky Miklós követelésétől szabadítaná meg, mely szerint 1000 köböl zabot kellett volna szállítani a várba.

17. *Szaŋfraniecz Szaniszló* következett 1578-ban. Az ő közvetítésének köszönhető, hogy még ez évben Báthori István, Lengyelország királya a 13 város jogait és kiváltságait újra megerősítette oly értelemben, hogy csak a rendes évi adót fizetik, szabadon választanak lelkészeket és azokat a dézmával fizetik, szabadságukban áll továbbá gróftól és bírákat választani, kik ügyeik felett ítélnék és a királyhoz felebbeznek. A bormérés, a malmok és erdők élvezetében maradnak minden további zaklatás nélkül, a mi az előbbi magyar és lengyel királyok alatt néha megtörtént. ⁴⁾

¹⁾ Matr. Mol. 495.

²⁾ Matr. Mol. 504.

³⁾ Matr. Mol. 525.

⁴⁾ Anal. Scepi. I., 235.

18. *Lasky Albert* 1581-ben ápril 6-án Varsóról írja a Kézsmárkiaknak, hogy a király kegyelméből szepesi helytartóvá nevezetvéni ki, szomszédságukban minden segítségre kész lesz.¹⁾ És csakugyan a Rueber János és Tökölyi Sebestyén között folytatott czivódásokban a kézsmárki vár felett ő is mint harmadik követelő lépett fel; tényleg be is vonúlt a várba és Tökölyi a szomszéd Schavnik várba (most a szepesi püspök nyári kastélya) visszavonúlt. De Rueber halála után 1584-ben, daczára Lasky ellentörekvéseinek Tökölyi jutott a kézsmárki vár birtokába, ki a kézsmárki polgárokat a Laskyval rokonszenvezés miatt annyira megálázta, hogy egy 1586-ik évi jun. 16-án kötött szerződés értelmében a kemény várúrnak 4000 frtot voltak kötelesek fizetni, és mindamellett zsoldosaival minden kitelhető módon zaklatta és kínoztá a város lakosait.²⁾

12. *Macejovszky Gáspár* alatt, ki 1587-ben kezdett kormányozni, az egész Szepesség, minden templomaival, iskolákkal és a hozzá tartozó jövedelmekkel, az ev. ág. hitvallásuakhoz tartozott.³⁾ Ezen helytartó kormányzása alatt 1589-ben megint a lengyelek birtokába került vissza a lublói vár, melyet III. Zsigmond és Miksa között a lengyel korona felett folytatott háborúban könnyű szerrel az utóbbi foglalt el rövid időre, de a bekövetkezett béke értelmében minden nagyobb és kisebb löfegyverekkel és jószágokkal a lengyel királynak szolgáltatott vissza.⁴⁾

Most következik a helytartóság méltóságában a Lubomirszky hercegi család, melynek egyes tagjai jóban és roszban egyaránt kimagasló alakok valának, a városokat oltalmazák, de nagyban károsíták is. Az első köztők volt:

20. *Lubomirszky Sebestyén* (1596 óta) Macejovszkyhoz volt hasonló, a ki mennél nagyobb követelésekkel lépett fel. Így Lubomirszky is 1600-ik évben a vár ellátására a rendes adományon kívül az ev. lelkészekről 300 köböl rozsot és 100 köböl búzát követelt. A főesperes és poprádi lelkész Christophorus Mátyás a lelkészek nevében még 2 tallért adott neki ajándékul, mely 2 frt és 12 krba került; azonkívül költött kocsira Poprádról Lublóra 6 mértföldre 50, és ellátásra szintén 50 denárt. Mindjárt a következő évben 1601-ben jan. 30-án a helytartó a szomszéd podolini várban időzött, hol a főesperes Franciscus bélai lelkészszel tisztelkedett és 4 aranyat adott ajándékul, mely 7 frtot tett.

¹⁾ Anal. Scep. 79.

²⁾ Genersich: Merkwürdigkeiten der Stadt Kesmark 261—287.

³⁾ Protokoll der ev. Gemeinde in Bela 1762.

⁴⁾ Anal. Scep. I., 238, Istvánffy, 26. könyv.

1602-ik évi sept. 11-én a 13 város lelkészei meg lettek hívva a helytartó leányának lakadalmára. Erről a meghívásról a főesperes így ír: azzal nem személyeink — de ajándékainkért szerencsételtünk. Sztrázsán tartott gyűlésükben megadóztatták magokat az ajándék előállítására: a nagyobb városok lelkészei 2, a kisebb városokéi 1 aranyat és 1 frtot fizettek e czélra. Alig halványodott el a lakodalom fénye a várban, az alkapitány Lodzinszky a helytartó nevében már is a rendes járulékon kívül a lelkészekről 200 köböl árpát és ugyanannyi zabot követelt. A lelkészek abban állapodtak meg, hogy ajándékok által fognak igyekezni a várbeliek követeléseit alább szállítani. Vittek a várba az alhelytartónak két aranyat s Huldreich János jegyzőnek, Lipski és Thomaschovski-nak egy-egy tallért. És ez segített: a követelés 30 köbölre szállított le.

23. *Lubomirszky Szaniszló* (1634 körül) nem feledkezett meg a vár erősítéséről, tartván a külső ellenségtől. Bocskai István, Bethlen Gábor és Rákóczy György harcosai és török szövetségesei e vidéket is többször fenyegették és zaklatták már azelőtt is. A Kárpát vidéke nem igen volt védve. Ez a Lubomirszky volt az, a ki Chocim mellett Moldovában fényes győzelmet aratván, a *Chocimi* (de Chocim) kitüntető nevet kapta. Jó katona volt és a vár erősítésére is sok gondot fordított. Annál inkább indokoltnak hitte ezen törekvését, mert csak Czorstin vár a Dunajecz mellett a lengyel határon, az erősített Lőcse és Kézmárc városok, valamint a Szepesi vár nyújthattak némi ellentállást. A tűzvész után 1555-ben Bonár helytartó által helyreállított külső kőfalat egy másik kőfallal és árokkal erősítette; a várat rendes ágyútelepek és védtornyokkal látta el. 1647-ben kápolnát is épített, melybe még ma is járnak búcsúra. Ezekre az építkezésekre különféle jelvények, címerek és évszámok is emlékeztetnek a falakon. A várudvaron Bonár helytartó czimere és MDLV. a nagy tűzvész és a rá következett újbóli építés évszáma látható, Zsigmond Ágoston lengyel király sasos czímerével és Lubomirszky Szaniszló jelvényeivel 1653-ik évről. A kapu felett látszik 1642, mely évszám emlékeztet a kegyesrendi klastromra is Podolinban, mely ezen évben általa alapíttatott ily felirattal: »Religioni et litteris sacrum; 1642.« Az érintett kápolna ajtaja felett olvasható: *Armorum principii Michäeli Archangeli Loci hujus Tutelari et Patrono ILLMUS DOMS Stanislaus Lubomirszky S. R. J. Princeps Comes in Visnicz, Palatinus Generalis Cracoviensis Scep. Desiens. Nico. Lomnicien. Zabrien. Bialoczerkiwi. Gubernator dicat, dedicat et consecrat.*¹⁾

¹⁾ Raisz család, volt várbirtokosnak kéziratából Husz Mihály

22. *Lubomirszky György* 1667-ben vette át a kormányzást, de mindjárt ez évben

23. *Lubomirszky Szaniszló Heraclius* követte őt a kormányzásban. Alatta jelent meg 1671-ik évi június 24-én Mihály lengyel király ama rendelete, melynél fogva köteleztetnek a városok podolini kegyesrendi szerzeteseket elfogadni, kik oly feladattal küldettek ki, hogy a kath. vallást újra megalapítsák. Lubomirszky készségesen közreműködött ezen cél előmozdításában. Sőt többet is tett ez irányban, mint kötelességében állott volna. Így 1672-ben sept. 2-án szigorúan megtiltotta, hogy Magyarország többi részeiből kiűzött ev. lelkészek a városok területén fel ne vétessenek és menedékhelyet ne találjanak. Valamint az ország többi részében élő prot. lelkészek elítéltettek börtönre, számkivetésre vagy nápolyi gályarabságra; úgy itt is a lengyel fenhatóság alatt a 13 város ev. lelkészei 1674-ben birtokvesztésre és számkivetésre ítéltettek. Midőn kegyelemért esedeztek a lublói várban, Lubomirszkytól ily feleletet kaptak: »Habemus condolentiam cum Vestris Dominationibus et fatemur eas esse innocentissimas, sed hoc tempore aliter fieri nequit.« Uti levelök így hangzott: »Notum facimus, quod dominus N. N. in Germaniam proficiscatur: itaque obnixè rogamus, ut eundem quocunque diverterit, uti hominem liberum et omni nota carentem sine turbatione admittere velint.« Az 1676-ik évi márczius 4-ikén Lubomirszky komolyan intette a városok lakóit, hogy a kath. hitre térjenek át, »nehogy a barmokhoz hasonlólag élvén, a szentségeket nélkülözzék« — »ne brutorum adinstar viventes christianis sacramentis careatis.« Az engedetlenekre még keményebb parancsokat mért. Márczius 20-án 1678-ban megparancsolta a helytartó, hogy a lakosoknak gyermekeikkel és cselédekkel a bekövetkező husvéti ünnepen 3000 arany büntetés alatt okvetlenül át kell térniök. Nyájasabban beszélt helytartójánál alattvalóihoz maga a lengyel király III. János 1682-ben szept. 9-én kibocsátott rendeletében. Erősen állítja, hogy csak neki van és senki másnak nincs joga a városokhoz, kiket e háborús időben más hatóságok is megadóztattak, zaklattak és háborgattak. A vallás tekintetében is, ha sérelmök van, csak egyenesen hozzá forduljanak, ki alattvalóinak javáról gondoskodik. Ha a király így vélekedett, Lubomirszky sem tehetett másképen. Már máj. 20-ikán 1685-ben a protestánsoknak magán-házban saját lelkészők közreműködése mellett, megengedte az isteni tiszteletet és így e tekintetben jobb sorsuk volt, mint ev. hitsorsosaiknak Magyarhon többi részében, hol ez időtájban, 1681-ben, a sopronyi országgűlés csak

22 úgynevezett *articularis* templomot engedélyezett használatukra. Lubomirszky Szaniszló Heraclius 1700-ban halt meg ¹⁾ 90 éves korában. A protestánsok viszonyai még utódja

24. *Lubomirszky Tódor Szilárd* alatt is, (1702—1745) mostohák maradtak. Legszomorúbb sors várt a városokra. Legelőször 1703-ik évi aug. 24-én megparancsoltatott, hogy a prot. vallás-gyakorlat kemény pénzbeli büntetés alatt felfüggesztessék és a magán-imaházak a királyi ügyész által le foglaltassanak. Miután azonban ily rendelet keresztúlvitele egyértelmű lett volna a városok megsemmisítésével, a mi nem állott a mindig pénzszükségben levő helytartó érdekében, már a következő 1704-ik évi június 9-én megint megengedte a protestánsok magán-vallás-gyakorlatát. Kicsapongó élvezetei tömérdek pénzbe kerülván, 1703. aug. 3-án kilenczedet kívánt a városoktól, kik a tizedet úgyis már fizették a papoknak. Hiába hívatkoztak a városok régi szentesített jogaikra és szabadalmaikra, az új adót többé ki nem kerülhették és nehéz szívvel 1704. aug. 8-án Lublówáron szerződést kötöttek, melynél fogva kötelezték magokat a kilenczed beváltása fejében a helytartónak évenként 21,000 lengyel forintot és pedig két részletben, aug. 15-én és karácsony második ünnepén hiány nélkül lefizetni, mi annál súlyosabb és sérelmesebb volt, mert az összes, a városok részéről az elzálogosítás ideje óta addig fizetett adó 1412-ben mindössze 200 márkát, 1674 óta 700 lengyel forintot tett. A fokozódott pénzadóhoz a nagy, hallatlan véradót is megkívánta a helytartó. 1704. okt. 9-én a szokásos 6—10 újoncz helyett Karetty várkapitány parancsára küldött Leibisz 120, Béla 150, Menkard 50, Durand 50, Ruszkin 50, Igló 180, Olaszi 70, Felka 120, Poprád 120, Matheócz 60, Szombath 100, Sztrázsa 50 és Váralja 150 embert a lublói várba. A kérelmezők, kik arra a körülményre figyelmeztettek, hogy ezen újonczozás után alig maradt munkaképes ember a városban, alig menekülhettek meg a vártoronyba való becsukatástól. Két év múlva 1706. július 29-én a helytartó Podolin várából meghagyja a városoknak, hogy július 31-ikére a legszükségesebb hivatalnokok, az agastyánok és a betegek kivételével, minden harczképes embert, puskával, pisztolylyal, lándzsával, vagy azok hiányában, kaszával vagy fejszével felfegyverezve, Bélára küldjenek, a hol saját tűzhelyök védelmére egy parancsnok rendelkezésére bocsáttatnak. Tudjuk, hogy akkor a Rákóczi felkelés hullámai egész Szepességig vetette és Kézsmárk városa szintén hatalmába jutott, mely csak 1709-ben került vissza,

¹⁾ Protocollum ecl. ev. 1612—1753. Azon rendeletek, melyek ezen időben a lengyel királyoktól és a lublói helytartóktól megjelentek, e jegyzőkönyvben találhatók.

Heiszler császári tábornok hatalmába. Lubomirszky tehát készen akart lenni, hogy a városokat, gazdag jövedelmének forrásait, valahogy el ne veszítse, és azért nem szűnt meg magát fegyveresekkel ellátni, bárhogya is szenvedtek ezen intézkedése alatt a városok. — Sokféle jogfosztásaitat tűrhetetleneknek tartván, a városok 1711-ben Marci Jakab, Krantz Márton és Ivai János bírákból álló küldöttséget menesztettek II. Ágoston lengyel királyhoz és elnyomott szabadságuk visszaállítását kérelmezték. A küldöttség a várostól megbízó levelet is kapott, melyben a sérelmek elősoroltatnak, t. i. hogy tized címén 8000 frtot fizetnek; a kilenczedet 21,000 frton kell megváltaniok; gabonán kívül gabonapénzt kell fizetniök Lublóra; a várórség ellátásához havi pénzzel kell járúlniok; a dragonyosokat fizetni, ruházattal és fegyverrel ellátni kötelesek; a városok mesteremberei ingyen tartoznak dolgozni a várba; a mészárosok minden évben kettős áron kötelesek fizetni a vár bárányait és kosait; a városok díszei és reményei, a fiatal emberek, majdnem kivétel nélkül besoroztatnak; a legjobb lovak erőszakkal elvitetnek; a körmöczi aranyok beváltására lengyel pénz helyett évenkiut több száz tallért kénytelenítettnek fizetni. Igló bányaváros mindenféle érczet, több ezer forintnyi értékben volt kénytelen küldeni a várba; az otthon nélkülözhetlen polgárok felfegyvereztetvén, hosszú ideig őrségül használtatnak a lengyel és magyar határon; azonkívül minden nemes köteleztetett egy teljesen felfegyverzett katonát kiállítani és tartani saját költségén; a vár szükségletére azonkívül minden héten az u. n. hetipénz — Wochen-Geld — szedetett, mely 64 hét alatt 16,000 aranyat tett. Ha a városok tűzvész, vagy az ellenség által felégettetnek vagy elpusztítottatnak, a várról semmi segítséget nem kapnak; a szabadalmak ellenére ügynökök küldetnek ki a városokba, kik súlyos büntetéseket szabnak ki; mivel a városok szabadsalmaikat a király által megerősítették, azért a lubló helytartó 5000 arannyal büntette meg őket; régi joguktól, hogy lelkészt szabadon választhatnak és fizethetnek, teljesen megfosztották őket; azon házakért is, melyekben a vár adója őriztetik, adót kell fizetniök; a malmok szabad használatától és jövedelmeitől is megfosztatnak. Igló városában a háztelkeket a vár tulajdonítja magának és azokat kerteknek használja; a menhardiak Jakubján legelőire hajtották lovaikat és azért bért fizettek, most már nem is veszik hvsználathá a legelőt, de a bért 690 frtot köteleztetnek a várban kifizetni; a múlt 1710. évben a muszkáktól való félelem miatt, a helytartó embereivel Kézsmárk városába húzódott s a felszámított költséget 10,000 frttal a városoknak kellett fizetniök.¹⁾

Lubomirszky Tivadar, a lubló helytartó, neszét vevén e ki-

¹⁾ Prot. ecclesiae ev. Belensis 1612—1753. 104 . . .

küldetésnek, a küldöttség tagjait elfogatta és becsukatta. A király értesülvén ezen tettetéről, 1711. június havában kibocsátott rendeletében roszszalja méltatlan és önkényes eljárását, hangsúlyozván, hogy csak érdemekben gazdag családjának tulajdonítsa, ha a törvény egész szigorát nem alkalmazza ellene, de komolyan inti, hogy jövőben tiszteletben tartsa a városok jogait és szabadságait és tartózkodjék mindennemű zsarolástól. ¹⁾

Minden város piaczn vagy a templom közelében még most is áll egy-egy szent szobor, mely 1728-ban Lubomirszkytól származott és pedig következő alkalomból. Egy angol kereskedő nejébe beleszeretett Krakóban, és miután a nő áttért a kath. hitre és a pápa az engedélyt megadta, Lubomirszky összekelt eme legújabb kedvesével. A pápa engedélyeért azon fogadást tette, hogy az említett oszlopokat fogja emelni. ²⁾ De 100 talléron felül nem költött egy városban sem e szent célra, az oroszlánrészt a községeknek kellett fizetniük. ³⁾

25. *Mária Josepha* I. József leánya és III. Ágoston szász-lengyel király felesége 1745—1757. bírta a lublói várat. A városok mindjárt folyamodtak, hogy oltalmába vegye vallás szabadságukat és általában jogaikat a politikai életben is. A király 1745-ik évi június 12-én leíratot intézett hozzájuk és pedig igen szíves hangon és kedvező tartalommal: komoly törekvése lesz (úgymond), hogy a városok jogai és szabadságai ne sértsenek a lublói helytartók által, kik eddigelé túlságos követelésekkel léptek fel és a lakosságot zsarolták, annál inkább jólétben akarja fenntartani a városokat, minthogy azokat nejének adta ajándékkul és azok kormányzását és gondját szintén ő reá bízta. ⁴⁾

Mindazonáltal a tényleges várkapitány Moszczenszki András másképpen intézkedett. 1743-ik évi febr. 17-én szigorúan megparancsolta, hogy az ág. hitvallásúak is a kath. vallás és lelkészek intézkedéseit és parancsait kövessék, különben kemény büntetéssel fognak sújtatni. ⁵⁾ Ezen rendelet még szigorúbb alakban jelent meg ugyanazon évben június 20-án, melyben a többek között az evangélikusok köteleztetnek betegeikhez kath. lelkészt hívni, kath. isteni tiszteletet látogatni és minden egyes mulasztásért 7 krnyi büntetést fizetni, valamint a kath. kátét a kath. lelkésztől tanulni. ⁶⁾

¹⁾ U. o. 110. l.

²⁾ Vajjon nem a Ruland-oszlopok-e azok (legalább részben,) melyek épúgy megvoltak a szepesi szászok között is, mint az erdélyi szászoknál? (L. dr. Lindner tanulmányát a Ruland-oszlopokról.) Szerk.

³⁾ S. Weber, *Zipser Geschichts- und Zeitbilder* 1880, 80.

⁴⁾ U. o. 141. l.

⁵⁾ U. o. 144. l.

⁶⁾ U. o. 146. l.

Az anyagiakban is folytatták a jogtalanságokat. Ha a vár bárányokkal és tőrővel rendelkezett, e czikkék árát tetszése szerint meghatározta és azon az áron kellett a városoknak a megküldött bárányokat és a tőröt megvenni és azt akkor is megfizetni, ha megromlott állapotban érkezett meg. Ily czélból 1752-ben Béla városába küldetett 82 bárány, 14 kecske, darabja 32 denárral; 1756-ban 4 hordó tőrő 1145 fonttal, fontja 9 denárral, 60 bárány, 17 kecske, darabja 33 denárral; 1757-ben 36 juh, 83 bárány és 32 fiatal kecske, darabja 90 denárral.¹⁾

A nyilvános, azaz kath. iskolákra nézve igen fontos rendeletet bocsátott ki Mária Josepha 1753-ik évi junius 8-án. A rendelet 8 pontja következő tartalmú: tanítókül csak katolikusok választhatók meg; mint tantárgyak említettnek: írás, olvasás, vallás, latin és magyar nyelv; a község szabadon választja a tanítót, de a városok grófja erősíti meg a választást; a karácsonyi, húsvéti, pünkösdi és templomszentelési ünnepeken kívül, a kéregetések házról-házra eltálatnak; a consipatio eltöröltetik és a tanító nagyobb városokban 2 frttal, kisebb városokban 30 ezüstgarassal fizettetik hetenkint; ha a tanító jártas a zenében, játszatik lakadalmak, keresztelések, temetések vagy más ünnepélyek alkalmával, csak az iskolát el ne mulasztja; a hatóság kötelessége e pontok keresztülviteléről gondoskodni, valamint a kath. lelkészekről, elváratik, hogy legalább kétszer évenként az iskolát megvizsgálják.²⁾

26. *Brühl Henrik* 1757—1763 volt a vár kapitánya. Varsóból 1760. május 10-én egy rendeletet bocsátott ki, melyek értelmében felhatalmaztattak az evangélikusok is iskolákat állítani és tartani fenn. 1759-ben okt. 25-én a várról Bélára 145 juh és 3783 font tőrő érkezett, mit megint, mint minden évben és minden városban, az előre kiszabott áron kellett megvenni. Ebből következtethető, hogy a várban a jnhtenyésztéssel nagyban foglalkoztak.

27. *Brühl Károly* még ugyanazon évben, melyben átvette, t. i. 1764-ban, át is adta utódjának.

28. *Poniatowszkinak*, a lengyel király testvérének a lublói vár helytartóságát, ki ezen méltóságot 1772-ig bírta. Alatta kitört az ellenconföderáció Baron 1768-ban febr. 28-án, azon czélból, hogy Lengyelország Oroszország gyámkodását lerázza. A lublói vár is játszott akkor szerepet. Bierzynszki József a lengyel conföderáltak vezére 1769-ben megszállotta a várat és Mühler, valamint Turzinszky kapitányokat hűségi esküre kényszerítette. Mühler a városoktól segítséget, katonákat és pénzt kért, mert a conföderál-

¹⁾ Béla város jegyzőkönyve a megfelelő években.

²⁾ Prot. ecl. Belensis 1612 - 1753. l. 184.

tak öldökléssel és pusztítással jártak el a váron és a vár körül. Szerencse, hogy a 2000 emberből álló fölkelők csapatja ágyúval nem rendelkezett, különben teljesen szétrombolták volna az ősrégi várat. Az orosz dragonyosok és kozákok közeledtével, kik 2 ágyút is hoztak magukkal, gyorsan futásnak indult a conföderáltak serege a városok nagy örömére. ¹⁾

1772-ben aug. 5-én Orosz-, Porosz- és Osztrákhon között létrejövén Lengyelország első felosztása: a 13 szepesi város, Gnezda, Podolin és Lubló városával és várával együtt Mária Theresia alatt 360 év múlva megint Magyarországhoz csatoltattak és a 16 város külön kerületet képezett négy választott gróf alatt, míg végre az új megyei törvény következtében, 1876-ban okt. 1-én Szepesmegyéhez csatoltattak.

Így Lubló vár is az országhoz tartozván, cs. és k. katonaság szállta meg, mely 1777-ben innen végképpen kivonult. A vár azóta állami raktárnak használtatott és több tűzvész állott ki. De Raisz György földbirtokos a várat megvévén, történeti jelentősége iránti kegyelethől azt megint helyreállította és lakhatóvá tette. 1880-ban Lubló városa vette meg a várat minden hozzá tartozó jószágával 87,000 frton. A várostól 3 év előtt egy lengyel gróf Zamoiszky vette meg a várat, 360 évig itt székelő lengyel rokonai és elődjai iránti kegyelethől és most többnyire hivatalnokai laknak benne.

A várban jelenleg 6 tőkéletes jó karban levő és még lakható szoba és egy kápolna van, melyben Mihály-napkor most is búcsút tartanak. Van a várnak öt tágas udvara, több sikátora, két szép, nagyobbára sziklába vágott pinczéje, több kamarája, egy kapuja és a toronyban két történetileg nevezetes börtön-helyisége.

Most a vár csak gazdasági épület, nem úgy mint hajdan, midőn hadi jelentőséggel bírt, a hatalmasak pompájától fénylett és az uralkodók gazdagságával kevélykedett. Mindez elenyészett és most a lublóí várra is illik Berzsenyi Dániel a mulandóságról írt verse:

Hajdan ez a dicsőségnek
Volt fényes palotája,
S a legerősebb vitézségnek
Győzhetetlen hazája.
Hajdan felséges tornyai
A felhők közt ragyogtak,
S ime most kevély ormai
Rakásra omladoztak!

WEBER SAMU.

¹⁾ Collectio Daniel Haaz, kézirat.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADATOK BUDAVÁR VISSZAVÉTELÉHEZ NÓGRÁD-MEGYÉBŐL.

Budavár visszavételének kétszázados évforduló napja ez évi szeptember hó 2-án virad reánk.

Nagy jelentőségű fegyvertény volt ez az egész kereszténységre, de különösen hazánkra, mert e győzelem nyomán szorították ki őseink a törököt 150 éves uralom után, végpusztulás elé jutott országunkból, nem kicsinyelhető segítségével az osztrákoknak s más keresztény népeknek és fejedelmeknek.

A mai nemzedék alig képes elképzelni azon sanyarúságot, melyben ezen időkben Magyarország népe sínylett, különösen azon vármegyék népe, melyek a török-uralta részeket határolták, mert a mit meghagytak a portyázó török csapatok, megtizedelték azt a gyűlevész német és magyar zsoldos hadak.

Nógrádmegye levéltárában őrzött e korbeli levelek és gyűlési jegyzőkönyvek szomorú napokról emlékeznek. A megye központja Gács volt, mert a megye alsó felét a török-uralta; itt és Losonczon, egy ízben Korponán tartották a megyegyűléseket, de Gácson tartotta azt nem ritkán Pest, Gömör és Heves megye is.

Az alispán, az idő szerint, Dobai János négy szolgabíróval, esküdtekkel vitte a közigazgatást és a törvénykezést, mely alig állott egyébből, mint az adók beszédéséből, tiltakozásokból s a hatalmaskodók megbüntetéséből.

A főjegyző, — akkor hites jegyző, — az idő szerint Kajali Pál, sajátkezűleg megírva a gyűlési jegyzőkönyveket, protestatiókat és repraesentatiókat, ez utóbbiakat magához vette s ment hol egyedül, hol egy-két mellé adott társsal, a nádorhoz, Eszterházyhoz Kis-Martonba, Pozsonyba, Nagyszombatba, a főispánhoz gróf Forgách Adámhoz Galgócra, — ki húzamosabban ott lakott, — majd a német generalisokhoz Kassára, Eperjesre a megye kérelmeinek, jogos követeléseinek, könyörgéseinek érvényt szerzendő. Sokat járt-kelt, rá ért, mert az írni való kevés volt, egy

egész év jegyzőkönyve s írat-csomója nem ér fel mennyiségre nézve a mai kor egy heti munkájával, családi gondok sem hátráltatták, mert csak a későbbi években ír Galgóczról az alispánnak, hogy adjon el Gácson megjelelt boraiból egy-két hordóval, mivel pénzre van szüksége, ünnepélyesen akarván megülni lakadalmát.

A mérhetlen bajok közepette 1664-ben már feltűnt a remény csillaga, biztosra vették Budavár visszavételét, a török iga megtörését; a jegyzőkönyvek, levelek erről mint biztosan bekövetkező dologról beszélnek, nem csoda tehát, ha végerőfeszítéssel igyekeznek a szükséges áldozatokat meghozni.

A király, I. Lipót és a palatinus levelére nagy lelkesedéssel elrendelték 1684. évi június 22-én Korponán tartott egyetemes közgyűlésükön (generalis congregatio) a megye rendei, hivatkozva a régibb hazai törvényekre és a hazafiúi kötelességre és köteles hűsége, a megyebeli nemesség felkelését, a törvények szigorával sújtva mindazokat, kik ezen határozatnak nem engedelmeskednének s megbízva az alispánt, úgy is mint a megye kapitányát, a határozat kérlelhetlen végrehajtásával.

Nyomban megválasztották a felkelő nemesség kapitányául Dobay János alispánt, vezérül Barátnaky Ferencz helyettes alispánt, rendes zászlótartóként Juhász István és Korponai János, a kisebb zászlók vivőjeül Darvas Mihály és Bene Ferencz nemes urakat, őrmesterül Bene András nemes urat, megszabták díjazásukat is és pedig régi szokás alapján, a kapitányét 60, a vezérét 30, a rendes zászlótartókét 24, a kisebb zászlóvivőkét és az őrmesterét 10—10 forintban.

Majd ugyanazon 1684. év december havának 29-én Gács várában tartott egyetemes közgyűlésen elhatározták, hogy felírnak a palatinushoz, hogy a magyar katonaság, nevezetesen Barkóczy Ferencz, felső-magyarországi vicegeneralis emberei, részint a szécsényiek által Losonczról elhajtott 300 lovat adassa vissza vagy kárpótoltassa, mert különben a losonczy nemesség a személyes felkelés kötelességének nem tehet eleget.

Ugyanez alkalommal név- és számszerint jegyzőkönybe vették a felkelő nemességet és pedig Pelargus György szolgabíró összeírása alapján :

I. A királyi fiscus, a hűtlenségi per alatt levő Balassa divényi és ahhoz tartozó jószágai után, a várakban folytonosan 15 lovast, 10 gyalogot köteles tartani. A főispán, gróf Forgách Adám, 2 lovast, és 5 gyalogost állít. Az alispán Dobay János személyesen, harmadmagával rendeltetett ki. Ráday Gáspár szintén személyesen harmadmagával, azon kijelentéssel, hogy ha mint Pest-megye alispánja, isten jóvoltából, a törökök kiűzetése folytán

tisztségében eljárhat s ott kelhet fel: kötelességét ott teljesítheti, Nógrádmegye minden ellenzése nélkül.

Bulyovszky Ferencz Hevesmegye alispánja, hasonlóan. Idősb Gyürky István küld maga helyett két lovast, fiát Ferenczet szolgáljával.

Gyürky Gáspár maga helyett fiát Gyürky Istvánt küldi másodmagával.

Szilassy András Hevesmegye helyettes alispánja, másodmagával megy, de ha Heves felkel, oda csatlakozhatik.

Darvas János másodmagával. Madács János Houtban kel fel. Horváth András személyesen másodmagával, Básth László, Szilassy Mihály, Kántor Pál személyesen, özv. Kántor Györgyné ad 1 lovast, Dovaly Judit hajadon 1 lovast, Király Mátyás 2 lovast, Korompay János, Holecz Mihály, Repeczky Samu, Dovaly István, ifj. Gedey Ferencz 1—1 lovast állít, Rosnay János maga helyett 1 lovast, Kandó János személyesen, Sas András személyesen másodmagával, szalai Szabó Mihály, Gellén András, Huszák Gáspár személyesen, id. Dovaly István Losoncz város bírása 1 lovast, Ambrus, másként Nyerges András személyesen, Czomor másként Mészáros Márton, Czomor János, Czomor István 1—1 lovast állít, Horváth Ferencz személyesen, Diósy Mihály 1, Bene Miklós 2 gyalogot állít. Bene András személyesen másodmagával, Fekete György özvegye 1 lovast állít, Hedry András személyesen, előbb özvegy Jeszenszky, most Literati Márton özvegye Kékkőn 1 lovast állít, Marsovszky Imre, Dienes Mihály, Mészáros Márton, Zadvay György, Zadvay Miklós, Bika István, Arvay Mátyás, Sárközy András, Sárközy Márton, Huszár János, Mészáros György, Piotka András, Szűcs György, Kopcsányi István, Szabó Simon, Kürtösy Urbán, Rákóczy Ferencz, Szanda György, Rákóczy István, Bobor Mihály, Varga György, Bobor Tamás, Tarcsandy István, Kántor András, Szabó másként Czaban András, Gor István, Szigyártó István, Nándori István, Vajda György, Vajda András, Szegedy István személyesen, Kulifaj Ferencz és Mihály 1—1 lovast állít, Bende János, Kalmár Tamás és István, Faragó István, Tornyos Mátyás személyesen, Markus István fivéreivel 1 lovast állít, Komáromy Tamás és Ferenczy Péter személyesen megy.

II. Michalek Miklós szolgabíró összeírása alapján:

A Rákóczy család fiskális kézen levő birtokainak inspektora Michalek Miklós 1 lovast, a Koháry család, birtokai után 6 gyalogot állít, az esztergomi káptalan [üres hely], a Berény család 4 gyalogot, Bossányi Miklós, Némethy Pál, Tassy Mihály 1—1 lovast, Vataj János személyesen harmadmagával, Ebeczky Menyhért né semmit, Czorgály Ferencz özvegye 2 lovast állít, Kanizsay Zsigmond árvái 1 lovast állítanak, Csemiczky Gáspár személyesen,

Batta Pál személyesen másodmagával, Gyöngyösi István személyesen, Bertoti István 1 lovast, lévai Borbély György 1 lovast, Sárkány Györgyné előbbi férje János után 1 lovast állít, Eötvös Márton személyesen, Runyai Nagy Márton személyesen másodmagával, Balogh Mihály személyesen, Ujlaky Ferencz 1 lovast állít, Subicz György, Fekete István, Lázár István személyesen, Ettore Miklós személyesen másodmagával, Szapanos János 1 lovast állít, Barsy János, Valkay György, Szép István, Baghy János másként Kis Berta személyesen, Molnár Tamás örökösei, Suttay István, Sipos János 1—1 lovast állít, Jánossy János ifj. másodmagával, Szűcs János, Légrády Mátyás személyesen, Oláh János 1 lovast állít, szécsényi Szabó János, Gothard György, Huszár Mátyás, Nagy András személyesen, a Poltáron időző nemesek öten személyesen jelenjenek meg, Kovács Pál és András Darócztól, Gombkötő másképp Herepesy György, Gomori Győri János, Butya Péter, Oláh Ferencz, Csizmadia Lőrincz, Baktai Márton, Lozy Pál személyesen, Batik János másodmagával, Fejérpataky László személyesen másodmagával, Mocsáry György személyesen másodmagával, Mocsáry Balás másodmagával, Básthy Gábor, Jerney György személyesen megy, Sövényházy István özvegye 1 lovast állít.

III. Kántor Pál szolgabíró összeírása alapján:

A hercegprímás itteni birtokai után ad 6 gyalogost, a váci püspök 4-et, a Balassa család 12-öt, Barátnaky Ferencz személyesen harmadmagával, Horváth Ferencz személyesen, Tihani István, Zeley János, Szisa István, Disznósy Gáspár, Teressy Mihály, Thúz István, Sárközy János, Tarcsándy János, Kis György, Erdély Pál, Varga Benedek, Bika András személyesen, Bárdy Albert és Mészáros Ferencz nincsenek a felkelés idejéről értesítve, Aytics Horváth Péter személyesen megy.

IV. Batta Pál szolgabíró összeírása alapján:

Géczy Miklós, István, Pál, Albert, András, ifj. Pál Mihály, Nagy István, Kereszthúry János, Kanyó Benedek, István János, Mátyás, Groff Mátyás, Perzse Mihály, Balás Mátyás, Ferencz, Benedek személyesen, Balás Mihály személyesen másodmagával, Veres György és Bálint személyesen, Csikány Miklós másodmagával, Dossa Pál, Mátyás és Ferencz, Szécsény László és Miklós, Kanyó Balás, Agárdy András személyesen, Szüke István személyesen másodmagával, Harmos András ifj. személyesen másodmagával, Harmos Pál személyesen másodmagával, Unghy Benedek, János, Péter és Mátyás, Fejér Péter és Mátyás, Vaszari Szabó György, Komiáty Nemák István, Baranya Ferencz személyesen, Pelargus György személyesen másodmagával, Baghy János szécsényi személyesen megy, Doroghy István özvegye, Demekovicz János,

Nadkay özvegye 1—1 lovast állít, az Eszterház család bujáki birtokai után 4 gyalogot köteles kiállítani. Kár, hogy a kirendelt lakhelye nincs kitűntetve!

Ezek szerint 250 lovas és 50 gyalog volt kirendelve Budavár visszavételére és a török legyőzésére Nógrádmegyéből.

Bíztak is a legkedvezőbb eredményben, minek erős tanúsága, hogy az 1686. évi augusztus hó 14-én Gács várában tartott közgyűlésből, tehát két héttel Budavár visszavétele előtt, »miután a legjobb remény kecsegteté« őket, hogy Budavára, Magyarország királyainak volt székhelye vissza fog foglaltatni, »a táborozó hadvezérek és tábornokok megtiszteltetésére követekül kirendeltettek, nemzeti alispán (Dobay János) úr és a megyei hites jegyző (Kajali Pál) több másokkal, kiket maguk mellé vehetnek, nevezet szerint pedig Korponai János« (nélkülözhetlen férfiú lehetett!) kiknek egyenkint »napdíjúl 4 német forint rendeltetik kifizettettetni.«

E szerint résztvettek a harcban és az ünnepélyességekben is, a táborban, hol Forgách Ádám főispán I. Lipót király személyes megbízásából időzött.

Az ünnepélyt rendező fővárosi bizottság megkeresésére Nógrádmegye közönsége a tervezett kiállítás céljaira átengedte Forgách Ádám főispánnak a megye termében kifüggesztett arczképét s a levéltárban megőrzött vonatkozó leveleket és adatokat, s remélni lehet, hogy egyes családok birtokában talán egyéb emlékek is vannak, ha egyebütt nem, Gácson, Losonczon, mert bizony a lefolyt 200 év megritkítá az akkor szerepelt tőzsgyökeres családok sorait, s mint a közlöttekéből látjuk, alig fele él még e megye területén, a többi elköltözött, kihalt.¹⁾

HARMOS GÁBOR.

ELFELEDETT MAGYAR KIRÁLY.

Szinte önmagában való ellentmondásnak látszik és mégis igaz. Avagy ki az, a ki IV. Ferdinándról valamit tud. Hol találhatni akár a magyar, akár az osztrák történeti irodalomban oly dolgozatot, a mely az ő életét megismertetni volna hivatva. Természetes, hogy e körülmény abban találja magyarázatát, hogy IV. Ferdinánd oly király volt, a ki atyja előtt elhalálozván, uralkodói tevékenységet ki nem fejthetett. Az ő összes uralkodói szereplése abból állott, hogy az 1646—47-iki országgyűlés alkalmából, mely a linzi békekötés becikkelyezése által örökre nevezetes lön, tizenhárom esztendő korában a magyar rendek által önként

¹⁾ Igen kíváncsok, hogy a többi megyék felkelt nemességének névsora is a lehetőségig egybeállítatnék.

Szerk.

királylyá választatott (1647. június 3.) s miután a koronázási esküt letette, ugyancsak június hó 16-ikán királylyá koronáztatott. Csehországnak már Magyarország előtt koronáztatott királyává, 1653. május 8-án pedig római király lőn, azonban még atyja életében 1654. július 9-én, huszonegy éves korában, elhunyt.

Ennyiből álló uralkodói tevékenység csakugyan nem alkalmas arra, hogy bárkit tanulmányozásra serkentsen. Ellenben csudálkozhatni azon, hogy sem a magyar, sem az osztrák irodalomban nem találunk oly dolgot, a mely azt tűzte volna ki célul, hogy megismertessen bennünket azzal, mily ifjú volt IV. Ferdinánd? Tehetséges volt-e vagy tehetség nélküli, vesztettek-e a Habsburg-ház alattvalói avval, hogy nem lett uralkodójuk, vagy nyertek? Mily szellemi irányú? Mindezek iránt teljesen sötétségben vagyunk s épen ezért igen érdekes az oly nyilatkozat, a mely az őt ismerő s egyébként is mértékadó köröknek róla való véleményével megismertet bennünket. Eddigél ilyen sem volt közölve. Az országos levéltár rendezetlen részének rendezésekor azonban kezünkbe akadt egy idevágó nyilatkozat, Szelepcshényi György, akkor még nyitrai püspöknek 1654. augusztus 18-ikán kelt s Rákóczy Lászlóhoz intézett levelében, a melyet is ez úton érdemesnek tartunk a közlésre:

Illustrissime Comes Domine Domine et fili observandissime.

Igen kedvesen vettem Kegyelmedtől édes gróf uram, hogy az oda való dolgokról tudósított, azután is azt kövesse s én is azon leszek, hogy mentül gyakortabb correspondeáljak Kegyelmeddel. Ő felsége, hála istennek, jó egészségben vagyon, csaknem minden nap vadász. *Az király* (t. i. IV. Ferdinánd) *haláldát nem annyira apprehendálják itten, mint Kegyelmetek ottan, jó ifju leány Leopoldus, az ki felől sokan nagyobb reménységbe vagyunk, mint az szegény király felől.* Asszonyomnak leányomnak [Rákóczyné] én egy szekér safránygyökeret küldtem, azonban penig, a míg az virágozni fog, hogy láthassa mustáját, küldtem egy iskátolyával ő Kegyelmének. az oda való kertemből. Az Ztrakát is oda küldtem, hogy elültesse és megtanyétsa az Kegyelmetek emberét, mint s hogy köll vele bánni Kegyelmed énekem édes fiam uram mindenekben parancsoljon, én is megmutatom azt, hogy az mint eddig, úgy azután is leszek

Kegyelmednek mindenkoron

Nitriæ 18 aug. anno do 1654.

igaz jóakaró szolgája atyja,
Szelepcshény György
nyitrai püspök.

P. S. Asszonyomnak leányomnak ajánlom sok szolgálatomat.

E levél arról legalább is tanúságot tesz, hogy azok a magyarok, kik az udvarral közeli összeköttetésben álltak, IV. Ferdinándról csekélylő véleménynyel voltak, különben nem vártak volna többet az épen nem nagyészű I. Lipóttól.

DR. SZALAY JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi városok régi számadáskönyvei. A magyar tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából közli Fejérfpataky László lev. tag. Kiadja a magyar tud. Akadémia. Budapest, 1885. IV. 682. l. Ára 4 frt.

Magyarország belső történetét még nem igen ismerjük, a XIV. és XV. századból pedig a kutató sem talál könnyen és kellő számban adatokat, melyek ezen idő mindennapi életéről, néptünk akkori műveltségi fokáról és anyagi helyzetéről, a lakosság számáról és a társadalmi állapotokról kimerítő felvilágosítást adnának. Kit e részben valamely kérdés érdekel, gyakran fárasztó utánjárással, roppant idővesztegetéssel és aránytalan költséggel sem képes megbízható adatok birtokába jutni. Kinek lett volna például érkezése és módja arra, hogy magának Bártfa, Selmezbánya, Körmöczbánya, Beszterczbánya, Nagy-Szombat, Pozsony és Sopron város levéltárában az 1350—1450. évi városi életre vonatkozó feljegyzéseket az egykorú számadásokból leírja, kivált nálunk, hol a történetkutatás és történetírás anyagi jutalomra nem számíthat? A levéltárak kincsei közt pedig alig találunk okmányokat, melyek sokoldalú tartalomra és megbízhatóságra nézve a számadásokkal vetekedhetnének. Mindenik tétele ilyen számadásnak más és más oldalról mutatja nekünk a mindennapi életet; elődeink igényeit és leleményes ügyességöket a szárazaknak tetsző tételekből lehet megismerni, örömeiket, bánatukat az egyhangúan egymást követő »ítemekből« olvashatjuk ki! Pótolhatlan veszteség, ha az egykorú adatok eme tárháza a levéltárak porában elvész, szétfoszlik, olvashatlanná válik.

A magyar tudós-társaság történelmi bizottsága tehát csakugyan régóta érzett hiányon segített, midőn néhány magyarországi város legrégibb számadás-könyveit összegyűjtette, kiadta és ezáltal megmentette és könnyen hozzáférhetőkké tette. A vasikos gyűjtemény a XIV. és XV. századbéli történelmi adatok gazdag tárháza és e részben kimeríthetlen kútfőül szolgálанд. Tartalma ugyanis a következő:

1. A *Selmezbányára* vonatkozó 1364—1408. évi legrégibb,

de legszárazabb számadásokban (1—38. l.) a lakosság számáról, az adók mennyiségéről és behajtásáról, a város viszonyáról a tárnokmesterhez és kamaraispánhoz, és a pénz különféle nemeiről és értékéről találunk igen becses adatokat;

2. *Pozsony* város 1364—1410. évi számadásai (39—75. l.) azonfölül még Zsigmond király, Ernő herceg, a passai püspök és a kir. udvarmester megvendéglését, tehát a király és a főurak életmódját világítják meg;

3. *Besztercebánya* 1386—1399. évi beléletéről szintén találunk (76—101. l.) egykorú feljegyzéseket, melyek töredékes és hiányos voltáért a szorgalmas gyűjtő (Fejérpataky) az ezen számadások közt fölös számmal található jogi és krónikaszerű feljegyzésekkel ¹⁾ kárpótolt bennünket;

4. *Nagy-Szombat* 1394—1455. évi számadáskönyvei (102—104. l.) a királynak és egyes főuraknak adott ajándékokra, a királyi adóra, a városi bevételekre és kiadásokra és a város szervezetére vonatkozó fontos adatokban bővelkednek, melyek közt legértékesebb az 1428-ban a csehek ellen tett védelmi intézkedéseket illető tűzetes feljegyzés;

5. *Sopronból* az 1394—1450. évig terjedő időre nézve egy roppant érdekes 1394. márczius 25-én megállapított vámszabályzatot és a többi között ács- és kőmives munkákról több részletes kiadási jegyzéket nyertünk (145—162. l.);

6. *Bártfa* város terjedelmes számadáskönyvei (163—617. l.) közt az 1418—1444. évből részletes bevételi, kiadási és adó-lajstromokat, alku- és tisztí szerződéseket és a város által monopolum gyanánt kezelt vászonkészítésről, fehérítésről és elárúsításról szóló rendkívül érdekes és részletes jegyzékeket találunk, végül

7. *Körmöcbánya* 1423—1450. évi számadásai (618—645. l.) a városi bevételekről, kiadásokról és adókról és egy nevezetes víz-emelő gépmű (Kunst) építésére, fenntartására és üzemére fordított költségekről adnak hol általános, hol részletes értesítést.

Emeli a gyűjtemény becsét, hogy közrebocsátója a különféle helyeken és különböző időben írt feljegyzéseket szakértő gondnal és szigorú kritikával csoportosította, az elavult keltezését mindenütt megoldotta, minden egyes jegyzéket bibliographicus leírással látott el és hogy a gyűjteményhez nemcsak útbaigazító

¹⁾ A többi városból vett számadások között is fölös számmal található, szorosan a számadáshoz nem tartozó általános, vagy helyi érdekű feljegyzések mellözve lettek, mit amnyiban fájlahui kell, amennyiben ezen feljegyzések rendszerint a számadás egyes tételeire vonatkoznak és ezek megértését feletté könnyítik. Csakhogy persze ezen feljegyzések felvételével a gyűjtemény roppant terjedelmes lett volna!

bevezetést, hanem név- és tárgymutatót is csatolt, melyek lehetővé teszik, hogy eme teljesen elavúlt, középkori viszonyokra és tárgyakra vonatkozó munkát a laicus is használhatja. Mindez csak elismerésre méltó ügyszeretet, kitűnő szakértelem és ernyedetlen szorgalom mellett sikerülhetett, amennyiben ezen tisztas korú emlékek olvasása és megértése nem csekély feladat és minden egyes tételök külön megfejtésre szorúlt.

A nagybecsű munka részleteibe bocsátkozván, mindenekelőtt megjegyzem, hogy e számadások egytől-egyig *német* polgárok művei. Bárhol nyissuk fel a vaskos könyvet, német névvel és német kitétellel találkozunk: még ott is, hol a tudakosság latin mezbe öltöztette a tárgyakat. kirí a németség. Daczára annak, lépten-nyomon *magyar* szellem szól hozzánk az idegen mez alól, minden lapon a német körültekinés, leleményesség és szorgalom mellett ott lángol a magyar vendégszeretet, a király iránti hódolatteljes ragaszkodás és, a mit első helyen kellett volna említeni, az áldozatkész hazaszeretet. E helyeken tehát már akkor is minden magyar volt, bár a magyar szó még ritkán hangzott.

Mai értelemben vett teljes és egységes számadást azonban ne keressünk és a számvitel rendszere után kutatni szintén haszontalan munka lenne. Ezek újkori dolgok, melyekkel ama kor egyszerű polgárai nem sokat törődtek. Akkor a számadástervönök első és főkötelessége volt polgártársait a bevétel mennyiségéről és hováfordításáról megnyugtatni, ha ez neki sikerült, megkapta a felmentvényt és »írásában« meg- és reánk maradtak az annak idejében »élőszóval« kitöltött hézagok. Azt sem kell feledni, hogy a külön pénztáros luxusát e korban még szintén nem ismerték és hogy ennélfogva a hányan a tanácsban ültek, annyian számoltak, sőt a tanácsosokon kívül még másoknak is volt külön pénztáruk. Nagy-Szombat 1400. évi számadásában például Nyitrai János, Lang Jakab, Meschil Ulrik, Nyerges Jakab, Lell Mihály és mások számoltak bevételekről és kiadásokról (113—114. l.); Pozsonyban is az 1410. évi városi jövedelmekről egy időben és egyszerre Riemer János, Heklin Judit, Lebcelter Ulrik, Pauer Péter, Windek Eberhard, Melauner Kristóf, Szücs György, Kramer Tamás, Institoris Tamás és mások számoltak (59—61. l.) bizonyára egy kis írásbeli jegyzék nyomán élőszóval és úgy, hogy mindenik a bevett összegekből fedezett városi kiadásokat magának levonásba hozta. Már az is sok, hogy a külön-külön történt elszámolások eredményét jegyzékbe vették és a vonatkozó lajstromokat, mindmegannyi mellékleteket megőrizték.

A nevezett városok polgársága ez időben nagy jólétnek örvendett, legalább arra mutat, hogy mindenütt sokat építkeztek, tömérdek munkáskezet foglalkoztattak, az egyház, iskola, tudo-

mány és művészet érdekében tetemes áldozatokat hoztak és hogy a polgárságon behajtott illetékek mindig csekélyebbek voltak ahhoz képest, mit e városok adó fejében és egyéb folyó kiadásaira tényleg fizettek. Azonkívül példás rendet találunk mindenütt, a szerepek a lehető legjobban voltak kiosztva, a tanácsosok nagy száma mellett a segédszemélyzet egész légiót képezett, még a jegyző és író sem hiányzott, holott ily tisztviselőt a megyék még a XVI. században is csak egyesült erővel bírtak eltartani.

A számadások egyes tételei rendszerint csak annyit tartalmaznak, ki mennyit vett kezéhez? néhol a név is tollban maradt, néhol pedig a bevétel vagy kiadás címét (minőségét) sem tették ki. Vannak azonban, és pedig feles számmal tételek, melyek tüzetesen megjelölik a bevétel vagy kiadás okát, minőségét és célját, a személyeket pedig a legpontosabban jelölik meg, például:

Beszterczebányán 1390. körül (87. l.):

»Item quando notarius equitavit Budam, propterea quod castellani de Lypsch captivaverunt nostros violenter; consumpsit 2½ flor. aur. dedit 24 gross. pro litera; emit Paulo 1 arcum in Corpona pro 31 grossis.«

Nagy-Szombatban 1396-ban (110. l.):

»Item ich hab ausgeben von dem gelihen gelt 52 gulden per 10 solid. computando dem pyschoff von Agram. Item dem Lellellin 1 guldein czu czerung chen Schinta. Item 6 libr. den. dy man vorczert hat chen Hamburg vnder dy Juden. Item 25 gross. Bohemicales vmb 1 par hosen das man hat geschenkt dem Kesch Lasla.«

Bártfán 1433-ban (318. és 322. l.):

» — Item cursori ad experiendos Hussitas in Cips pro expensis fl. 4.
 — Item cursori ad Hussitas providendos addiderunt . fl. — d. 50
 — Item Spicz Huttel pro expensis pro exploratione haereticorum addiderunt fl. 1.
 — Item pro exploratione Hussitarum nunciis . . fl. 7.
 — Item nuncio pro exploratione haereticorum . . fl. 2.
 — Item Lang Jorgen ad expensas pro exploratione Hussitarum fl. 1.
 — Item Nad Janusschen off dy spee propter Hussitas fl. 3.« —

Körmöczbányán 1423-ban (623. l.):

» — Item man ist schuldig beliben dem Petro Stat-schreiber gantzen zold von diesem yare de anno domini 1423 flor. aur. 100.«

Ezen, tárgyakat részletesen körülíró tételek következtében az egyes számadáskönyvek mindmegannyi hiteles krónikák, melyeket élvezettel olvas, kit a kor közelebről érdekel és melyekben bő adatgyűjteményt talál, ki e korról tüzetesen megismerkedni

óhajt. Egyik tétel gyakran a másikat világítja meg és minthogy azonfölül az egyes számadások elején vagy végén általános (a számadásokhoz szorosan nem tartozó) feljegyzésekre is akadunk, ezen számadásokból a legtöbb tárgyra nézve teljes képet nyerünk az akkori időkről. Így például az 1364. évi pozsonyi számadáskönyv elején (39—40. l.) felsorolva találjuk, a mivel a város minden év első napjában a királynak, a királynénak, a kir. udvarmesternek, a tárnokmesternek, a pozsonyi grófnak (dem span auf dem havse zu Prespurk) és a kir. szakácsnak ősi szokás szerint kedveskedni tartozott; az 1394. évi soproni vámszabályzat (145—146. l.) szintén olyan, a számadáshoz szorosan nem tartozó egykorú feljegyzés és annival fontosabb, amennyiben nemcsak a kövezet- és egyéb vámmennyiséget, hanem azon czikkeket is megismerteti velünk, melyek akkor nagy kelendőségnek örvendtek és a bevétel tárgyait képezték. Minthogy egy brüsseli kendő 16, egy olasz kendő 24, egy löveni kendő 12 d. vám alá esett ezen szabályzat szerint, holott egy vég gyolcstól csak 2 denárt szedtek, kétségtelen, hogy a külföldi cikktől nagyobb vámot vettek, mint a honitól.

Rendkívül érdekesek a számadások közt feles számmal található alku- és szolgálati szerződések, utasítások és megállapodások. Bártfa városa például külön ágyúöntővel (Rotgisser) bírt, kivel 1432. május 11-én ilyen szerződésre lépett (405. l.):

»Anno domini 1432 in dominica Jubilate conventio facta est cum Philippo Rotgisser, quod debet esse in nostri medio unus concivium et cogitare cum suo artificio pro communi bono et civitate; ita quod debet annuatim habere a civitate florenos camerae 100 et 20 cubulos frumenti, et quidquid laborabit civitati, hoc debet sibi solvi de 1 centenario sicut decet. Et possit pixides civitatis ordinare et onerare quando est necesse et cum eisdem ministrare contra inimicos, si qui essent, quod absit.«

Rotgisser Márton ilyenmő 1435. évi decz. 24-én kelt szerződése még részletesebb (434. l.):

» — — ita quod ipse debet servire a festo praescripto per anni circulum usque ad sequens festum, emendare pixides et registrare, pulvere facere et si necesse fuerit, etiam pixides fundere et civitas debet ordinare ad hoc requisita, videlicet carbones, ligna etc. Item ipse non debet exire civitatem absque licentia, scitu et velle dominorum, nec alicui extraneo extra civitatem laborare, nisi hic in civitate. Item debet habere pro salario suo 10 flor. auri et xx cubulos frumenti. — — —«

Nem kevésbé érdekes a bártfai »fogdmeg« (preco) részére 1436-ban kiadott statutum az idézés- és letartóztatásért szedhető díjakról (611. l.) stb. stb.

Ezen feljegyzésekhez sorakozik a Bártfa városa által monopolium gyanánt kezelt vászoneladást szabályozó 5 pont az 1450-ik

évből (193. l.), mely szabályzat a vászonkészítést, beszolgáltatást és elárúsítást tárgyzó több vaskos jegyzék kapcsán (193—206. l. 1424-ből, 254—263. l. 1427-ből és 280—286. l. 1428-ból) nemcsak a vászonneműek akkori fajait tünteti föl, hanem a nők szorgalmáról is tanúskodik, kik akkor ezen iparúggal roppant nagy számban foglalkoztak és a különféle nemű, színű és finomságú gyolcsot mesés mennyiségben szolgáltatták be elárúsítás végett a városnak.

Említésre méltó, hogy mindezen számadásokban a legkülönbébb pénznemek vegyesen, együtt és egyszerre fordulnak elő, mi kétségtől jele annak, hogy hazánk városi polgársága a szomszéd államok polgáraival élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. A kit tehát az 1350—1450. évben dívott pénznemek, pénzértékek és pénzlábak érdekelnek, ezen tárgyakról a szóban lévő műből teljes tájékozást és alapos értesülést meríthet és pedig annnyival inkább, mert sok helyütt a számadás egyszerre több pénznemben történt. Ugyanazt mondhatni az akkori idők adóviszonyairól is, amennyiben e számadások közt nemcsak az adók mennyiségét és minőségét feltüntető teljes (egyénenkénti) lajstromokat találunk, hanem sok helyen még a kivetés, behajtás, elszámolás és beszállítás módjáról is kimerítő adatok állanak rendelkezésünkre. A tized különböző neveit, mennyiségét és beszedési módját szintén ezen számadásokból lehet megismerni.

Szabad királyi városokról lévén szó, egyszersmind azon viszonyt is megismerjük ezen számadásokból, melyben e városok a királyhoz és a tárnokmesterhez állottak. E részben mindenik számadás érdekesnél-érdekesebb adatokban bővelkedik, de különösen a Zsigmond király és Ernő herczeg megvendégeléséről szóló 1410. évi pozsonyi »konyhajegyzékek« (41—51. l.) kötik le figyelmünket, melyek az 1419. évvel együtt (51—59. l.) a lehető legrészletesebben (néhol még az árak pontos megjelölésével is) elmondják: miből állott a magas vendégek számára készített ebéd és vacsora?

Hogy pedig ezen számadások a városok önkormányzatára és katonai védelmére, a városi hatóságok megválasztására és díjazására, valamint a tudomány és művészet érdekében hozott áldozatokra vonatkozó adatokban rendkívül gazdagok, arról Ipolyi Arnold »Besztercebánya városa művelődéstörténeti vázlata«, dr. Abel Jenő »Adalékok a bártfai könyvtárak történetéhez«, Miskovszky Viktor »Bártfa műemlékei«, dr. Abel Jenő »Szinügy Bártfán a XV. és XVI. században« és más részben jelen számadáskönyvek nyomán is készült jeles művek tanúskodnak. Különösen az építészet és bányászat azok, melyeknek akkori állapotáról e számadásokból teljes képet alkothatunk magunknak.

Szóval alig van kérdés vagy tárgy a XIV. és XV. század történetében, melyre nézve e könyv felvilágosítással ne szolgálna és így hálával adózhatunk a magyar tudós akadémia tört. bizottságának, hogy ezen történeti emlékek fontosságát felismerte és kiadását elhatározta, a mint elismeréssel tartozunk Fejérpataky Lászlónak is, hogy a fáradságos munkára, melylyel e gyűjtemény rendezése és közlése járt, szívesen vállalkozott és feladatát oly ügyesen oldotta meg. Vajha a jó példa, melyet a magyar tudós akadémia tört. bizottsága e gyűjtemény közrebocsátásával mutatott, mielőbb követőkre találna és vajha ezen és más városok többi számadáskönyvei is hovaelőbb így közkézen forognának, akkor könnyű lesz a magyarok történetét (mai értelemben) megírni.

MIKULIK JÓZSEF.

Magyar kisvárosi élet 1526—1715. Történeti tanulmány írta és kiadta Mikulik József. Képekkel és hasonmásokkal. Rozsnyó 1885. Kovács Mihály könyvnyomdája. 8-rét. 295 old. ára 2 frt. 50 kr.

Történelmünknek egy egészen elhanyagolt ágát kezdi művelni a szerző fent közölt című művében. Az alkotmány sánczain századokon kívül állott »népet« keresi föl, erkölcsi igazságot szolgáltatva azon osztálynak, mely elnyomatva, egész csendben dolgozott a hon területén s ez által éppen oly érdemeket szerzett magának, mint a kardot viselő nemesség, mely az összes politikai jogok élvezetében kizárólagos sajátjának tekinté a hazát.

Történetírásunk sokáig aristocraticus jellegű volt. Még a polgári közép osztálynak viselt dolgait, a nemzetgazdászatra és a közművelődésre gyakorolt hatását sem méltatták figyelemre íróink; mert a kézimunka lealázónak, szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak tekintetett, hogyan juthatott volna hely a munkás osztálynak a fejedelmek és főurak tetteit dicsőítő pantheonban?

Rozsnyó város múltjáról írva egy félig szabad, félig jobbágy, félig polgárius, félig »paraszt« városnak XVI. és XVII. századbéli viszontagságait s munkás lakóinak összes viszonyait 14 fejezetben tárgyalja az előtünk fekvő munka. I. fejezet: »Rozsnyó fekvése, határa, nevezetesebb épületei« a város templomai és középületei keletkezéséről nyújt rövid adatokat. II. fejezet: »Lakosság, nemzetiségi viszonyok.« A nagyobb városoknak a kisebbségre gyakorolt hatását észleljük e művelődéstörténeti szempontból érdekes részletben, Rozsnyón feltaláljuk a nagyobb sz. kir. városokban uralkodott szokásokat. A nemes emberek csak a XVII. század közepén juthatnak be lakosul a városba, melyben

uralkodó a német »nemzet«, mely ellen a magyarnak sokáig kelle küzdenie, míg egyenlő jogokra tett szert. Habár hosszabb küzdelem árán, megmagyarosodott Rozsnyó, mit leginkább magyar földesurainak, az esztergomi érsekeknek lehet tulajdonítani. 1291-ben került a város az érsekség birtokába, virágzó bányászata miatt némi jogokat nyert s kiemelkedett a jobbágyi helyzetből. Bányászatának hanyatlásával hanyatlott a lakosság jogköre s a XVII. század második felében összes kiváltságaj elvesztek. III. fejezet: »A városi polgárság foglalkozása.« A) *Őstermelés*: Legelső sorban a bányászattal foglalkozik, érdekesen ismertette a Rozsnyó határában folyt bányaművelés virágzása és hanyatlásának okait, sok új adattal járulva a magyar bányászat történetéhez. Tovább az erdészeti, halászati, vadászati szabályok, a kertművelés, sáfrán és komlótermelés, méhtenyésztés, serfőzés és méhser készítés előmozdítását, a földművelést és állattenyésztést gátoló intézkedések, a haltenyésztés előmozdítására szolgáló mesterséges tavak, végre a napszámos munkások bérének összeállítása 1555—1703-ig következik. B) Az *ipar* rovata alatt a bányákból nyert érczek feldolgozását, különösen a Rozsnyón és környékén űzött vas és aczél ipart ismerteti. A czéhek Rozsnyón leginkább a XVII. században keletkeztek; számuk a század folyamán 28-ra szaporodott. Az egész részlet, de különösen az egyes czéhek munkajogosultságát leíró szabályok általánosabb ipartörténeti beccsel bírnak. Tanulságul szolgálhatna azon régi jó szokás, hogy a legszebb és legdrágább ajándékokul szolgáló czikkeket a városok rendesen kebelükbeli mesterekkel készítették. C) *Kereskedés*: Rozsnyó polgárainak Lengyelországgal, Sziléziával, a török zsidókkal, bécsi kalmárokkal s a felső magyarországi városokkal folytatott élénk kereskedelmi összeköttetését tárgyalva egyes árúk árának felsorolása által nemzetgazdászati értéket nyer. Az egész fejezet élénk előadásával azon benyomást teszi ránk, hogy a kereseti ágak sokszorossága mellett az általános jólét nagyobb volt, mint napjainkban. Ez különben városainkban az ismertetett korban általánosan úgy volt. IV. fejezet: »Rozsnyó kiváltságai és viszonya az esztergomi érsekhez.« A XVI. századon át Rozsnyó az esztergomi érsek pártfogása mellett a sz. kir. városokkal egyenlő jogokat élvezett, 1608-ban nem vétetvén fel a sz. kir. városok közé, a megye mindinkább beleavatkozik ügyeibe s az érsek többé nem patronusként, hanem földesurakként viselik magukat irányában, a censust tetszésük szerint emelik, a közigazgatást és törvénykezést önhatalmúlag rendezik, végre 1656-ban Lippay György egyszerű jobbágy községnek tekinti, utódai pedig az addig ajándék címén fizetett censust jobbágyi kötelezettséggé változtatták át. V. fejezet: »A polgárság szervezete.« A közgyűlés democraticus szervezetű a nagyobb

városokban uralkodott patritiusi szellem nélkül. A magyar és német »nemzet« külön tanácskozott külön szószólók vezetése alatt, kik közül a német, rangban előbb valónak tekintetett 1666. tájáig. A közgyűlés választotta a bírót, a 12 tanácsnokot és a 24 tagú képviselőtestületet. A tanács hatásköre és tekintélye éppen olyan, mint a sz. kir. városokban, pl. Lőcsén volt. A tanács tagjainak hatásköre ugyanúgy volt kiosztva, mint Lőcsén ¹⁾ és más sz. kir. városokban. Hogy több hivatalban egyszerre két egyént is találunk, annak okát — azt hiszem — nem a magyar és német elem versengésében, melyből kifolyólag mindenikből választatott volna egy-egy, hanem inkább abban kell keresnünk, hogy a város gazdasága egyes ágainak ellátására egynél több egyénre volt szükség. Lőcsén pl. 1621-ben 5 major felügyelő, 2 malom-úr, 2 bor-úr, 1627-ben 2 csűr-úr (Scheuerherr), 2 malom-úr, 2 major-úr és 3 bor-úr volt. És ez rendesen így ment. A 10 oldalra terjedő fejezet adatait részletezve találjuk a következőkben: VI. fejezet: »*A városi polgárság, mint a főhatalom birtokosa*«, VII. fejezet: »*A városi tanács, mint közhatalóság*«, intézkedései, a nyilvántartási könyvek vezetése, hiteles okmányok kiállítása az árvák és gondnokság alatt levők vagyona és a város biztosítása körül.« A városi ügykezelés részletes ismertetése mellett különös figyelmet kelt itten az írás tekintélyére és védelmi intézkedésekre vonatkozó rész, melyek rávallanak a nagyobb városok hasonló intézkedéseinek átvételére. ²⁾ VIII. fejezet: »*A polgárság és városi tanács rendőri intézkedései*« közt a káromkodás, éjjelezés, istenitisztelet ideje alatt való korcsmázás, játék, a vadházasság, a paráznság ellen, útakra, hídlakra, erdőkre vonatkozó, tűz-, vásár- és iparrendőri, cselédtartási, szegény- és egészségügyi szabályzatok sorozata kedvező képen állítja eléink a XVI. XVII. századbeli hatóságok gondoskodását. IX. fejezet: »*Az igazságszolgáltatás.*« 1659-ig a városi tanács minden ügyben jogérvényesen ítélt, ettől kezdve a 20 frtot meghaladó ügyekben az érseki szék, melyhez a fellebbezett ügyek is tartoztak. Élénk képét látjuk itten a XVI. XVII. századok törvénykezésében uralkodott rendszertelenségnek. A polgári törvénykezéséről, a városi hatóságnak, mint jogi személynek illetőségéről, a bányáügyek elbírálásáról, az egyházi bíróságokról, a bűnvádi ügyek elintézéséről és az ügyvédi jogosultság megszerzéséről szóló részletek jogtörténelmi fontosságúak. X. fejezet: »*A vagyonkezelés.*« A kiadási rovatban a tisztviselők díjazása, törvényt napi költség, előkelő vendégek ellátása, aján-

¹⁾ L. tisztújítás Lőcsén a XVI., XVII. században és a városi hatóság hajdani életéből. Reálisk. ért. 1880/81.

²⁾ Egy városi tanács 500 év előtt. Szepesi Lapok 1885. júl. 1. sz. Lőcsének erődítése és védelmi rendszere. Reálisk. ért. 1883/84.

dékok, katonaság ellátása, közmuuka, védelmi intézkedések, hadi sarcz, az esztergomi érsekeknek fizetett díjak, u. m. bányavám, census, pactáták, rendkívüli kiadások szerepelnek. A bevételek közt a bánya, mezőgazdaság, italmérés, fogyasztási adó, helypénz, mérőház, malom, fürdőház, mészárszék, fehéritő helyek, díjak és illetékek, bírságpénzek, caducitás címek alatt befolyt jövedelmek helyes kezelésére mutat, hogy 9 évről (1555—1621-iki évek közé eső időből) kimutatott mérlegben 8 év tűntet fel fölösleget. A bevételek és kiadások rovatainak különféle, számokban kifejezett tételei általános nemzetgazdasági becset adnak a 29 oldalra terjedő, nagy gondnal dolgozott részletnek. XI. fejezet: »*Egyházi élet*« a reformatio behozatalával s a felekezeti villongásoknak Rozsnyóra vonatkozó részleteivel foglalkozva, becses adatokat közöl a gömöri ev. egyházkerület alakulása és történetéről, az ellenreformatióról, mint a város jogainak hanyatlását okozó főtenyezőről. XII. fejezet: »*Közüktatás.*« A XVI. század népoktatásának, az u. alumneumi oktatásnak szomorú állapotát élénken festi, majd a XVII. századnak a közoktatásnak magasabb színvonalra emelését czélozó törekvését s az ellenreformatiónak e részben szerzett érdemeit elismerésre méltó pártatlansággal tárgyalja, sok adattal járúlva az iskoláztatás történetéhez. XIII. fejezet: »*A török iga*« alatt átélt nyomorúságokat írja le. XIV. fejezet: »*A kisvárosi lakosság erkölcsi és műveltségi állapota*« az előbbieken erre vonatkozólag szétszórta felhozott adatokat foglalja össze. A »Függelék«-ben 57 db okmány és levél másolatát közli.

Két kép: Rozsnyó a XVIII. század végén és a jezsuiták számára épült templom Rozsnyó piaczán, és két levélnek hasonlása: Bornemissza János füleki hadnagyé 1594-ből és Szelepcsényi György 1672-ből emelik a csinosan kiállított könyv díszét.

A műnek vázlata tanúskodik a tartalom változatos gazdagságáról. Mint minden úttörő munkánál, úgy itt is nagy nehézségekbe ütközött a szerző; mert az előző irodalomban jóformán semmi támasza nem lévén, minden anyagot magának kellett összegyűjtenie. És ezen feladatának lelkiismeretesen megfelelt. Figyelmét kiterjesztette a városi közélet minden ágára, mindenikről nagyérdekű, sőt becses adatokat hoz fel s egészben véve a kis városok XVI. és XVII. századbéli életének hű *körvonalait* nyújtja, oly *keretet* ad, melyet a hazai régi német városok monographusai nagy haszonnal fognak értékesíteni. Napjainkban, midőn már felismertük a munka becsét és a munkás középosztálynak politikai fontosságát, egyáltalában nem lehet közönyös a kérdés: hogyan élt hajdan a városi polgárság? mi okozta a városaink közéletében napjainkban általánosan mutatkozó hanyatlást s miért

pusztúl a szabad verseny mellett a kis iparos osztálynak anyagi jóléte? A múlt századok »polgári« intézményeinek s azon tényezőknél, melyek városaink iparának és kereskedelmének egykori virágzását felidéztek, alapos ismeretéből talán némi tanulságokat vonhatunk le. Mikulíknak műve első történeti irodalmunkban, mely a »polgári« élet minden ágára kiterjeszkedik s ha egyes rajzai a mű címéhez mérten csak vázlatok, ez egyedül annak tulajdonítandó, hogy egyes embernek, különösen kisebb vidéki városban alig lehet bővebb anyagot gyűjtenie egy oly műhöz, melynek minden *fejezete* megérdemelné a külön *kötetben* való kidolgozást.

Reméljük, hogy a »*Magyar kisvárosi élet*« buzgó és avatott írójának akadnak követői s ha csak néhányan tesznek még a Mikulíkéhoz hasonló jó szolgálatot történetírásunknak, a városi polgárok életviszonyainak, politikai és közművelődési hatásuknak teljes képéhez együtt lesz az anyag.

Melegen ajánljuk az alapos tanulmánynyal, szépen írott művet történelmünk összes barátainak figyelmébe.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

A magyarországi főpapnevezések történelmének vázlata 1000—1526. Egyháztörténelmi tanulmány. Írta Dedek Crescens Lajos. Budapest, 1885. 8-adr. 104. l.

Felreértések elkerülése végett szükségesnek tartom előre bocsátani, hogy én ezen műnek ismertetésére csupán e folyóirat nagyérdemű szerkesztőjének egyenes felhívása következtében vállalkoztam. A munka figyelmes elolvasása, sőt mondhatom, tanulmányozása közben azon meggyőződésre jutottam, hogy annak szerzőjében kiváló tehetségű, választott tárgyáért lelkesülő, ékes magyarsággal író fiatal erőt bírnak, kire a magyar egyháztörténelem terén igen szép jövő vár; de másrészt lehetetlen volt némi sajnálkozást nem éreznem a fölött, hogy ifjú szerzőnk mindjárt első kísérletül egy ily nehéz kérdés fejtegetésébe fogott, melyet adatok hiányában eddig veterán íróink sem tudtak végleg eldönteni. Amde fiatal szerzőnknek, mint látszik, a már ismert források sem állottak teljes számban rendelkezésére; mert adatait többnyire második, harmadik kézből veszi, mi nem csekély mértékben csökkenti ítéletének függetlenségét, inductioninak teljes voltát, deductionnak döntő erejét, egy szóval, művének tudományos értékét, melyre egyébként méltán igényt tarthatna.

A mű bevallott célja a magyar királyok főkegyúri jogának, amint az különösen a püspökök kinevezésében nyilvánul, eredetét,

történeti fejlődését és ezzel igazi jogai természetét, szemben a nálunk főkép Kollár Ádám által képviselt »summun jus regium circa sacra«-féle febroniusi elvvel kimutatni. És ily általános szempontból Dedeknek minden elfogulatlan történetíró kétségkívül igazat fog adni; mit kevésbbé mernék a részletekről állítani. De mielőtt ezek bírálataba bocsátkoznám, lássuk röviden a mű tartalmát és beosztását.

Szerző a főpapnevezés fejlődésének egész történetét három korszakra osztja, melyek mindegyike ismét több kisebb időszakot foglal magában, ú. m. I. A pápai követség kora 1000—1106-ig, mely a jog eredetét s annak eredeti alakjában való megmaradását tárgyalja, s a következő két időszakra oszlik: a) Apostoli királyaink kiváltságos hatalmának eredete, s a püspöknevezések Sz. István alatt, 1000—1038. b) A főpapnevezés joga Sz. István utódai alatt, s az investitura harcz eredménye Magyarországon 1038—1106. II. A pápák ugynevezett beavatkozásának kora 1106—1352-ig, mely: a) kiváltságai s III. István rescriptuma 1106—1204, b) a canonica electio 1204—1301. és c) a canonica electio és pápai reservatiók 1301—1352 időszakait foglalja magában. III. A királyok visszahatásának kora 1352—1526-ig, mely a jog érdekében a pápák és királyok között lezajlott küzdelmeket tárja élénk a következő két időszakban: a) az ugynevezett canonica electiók beszüntetése a nominatio életbe léptetése által s az ebből származott viszályok 1352—1418. b) a nominatio és ennek változatai 1418—1526. Hogy ezen felosztás, s az annak alapúl szolgáló fejtegetések mennyiben helyesek, azt a következőkben akarom röviden kimutatni.

Szerző az első korszak két fejezetében azt vitatja, hogy Sz. István Szilveszter pápa által az apostoli követség joghatóságával ruháztatott fel, mely utódaira is átszállott, s a melynek megfelelőleg úgy Sz. István, mint ezen korszakbeli utódai teljesen függetlenül jártak el a főpapok kinevezésében és áthelyezésében. Hogy Sz. István csakugyan apostoli követ volt, ezt XIV. Benedek pápa is elismeri, (De synodo dioec. lib. II. cap. 6. n. 2.) s így nekünk sincs semmi okunk e fölött kételkedni. A Szilveszter-féle bullából az is világosan kiderül, hogy a pápa ezen joghatóságot nem korlátozta Sz. István személyére, hanem utódaira is ráruházta. Ámde hiba volna azt hinni, hogy itt az apostoli követségi joghatóság alatt egy szorosan körvonalozott és változatlan jogkört kell értenünk; mert Sz. István delegált joghatósága, mint ezt a szilveszteri bulla szavai nyíltan elárulják, különösen az alakuló magyar egyház szervezésére és rendezésére (disponere et ordinare) vonatkozott, terjedelme pedig az isteni kegyelem által vezérelt buzgó király (secundum quod divina gratia te et illos docuerit)

bölcs belátására bízott. Mindabban tehát, mi közvetlenül vagy közvetve a magyar egyház szervezésére és rendezésére vonatkozott Sz. István és közelebbi utódai, mint pápai teljhatalmazottak intézkedtek. De a mily mértékben szilárdúlnak a magyar egyházi viszonyok, a mily mértékben csökken tehát a rendkívüli joghatóság alkalmazásának szüksége, ugyanazon arányban szűkül annak terjedelme is, és változik át *önmagától* a szintén egyházi engedményen alapuló főkegyúri joghatósággá, habár kezdetben talán még nem is viseli ezen nevet, noha másrészt már Sz. István is »Defensor Christianitatis«-nak nevezi magát (Decr. lib. I. cap. 13.), mi jóformán egy jelentőségű a »summus patronus«-szal. Kálmán tehát a guastallai zsinaton nem önkénytes lemondás által korlátozta pápai követi joghatóságát és változtatta át főkegyúri joggá, mint szerzőnk állítja, hanem egyszerűen a főkegyúri jog gyakorlása körül lábrakapott *visszaélések* megszüntetését igéri; eme szavaival pedig: »investituram episcoporum hactenus a majoribus nostris habitam,« nem azt akarja mondani, hogy ő és elődei eddig jogosan gyakorolták az investitúrát, hanem legfennebb csak azt, hogy *jóhiszeműleg* tették; mert hisz III. István is ugyanazon kifejezésekkel él, midőn egy kétségtelen visszaélést szüntet meg: »antecessorum nostrorum — úgymond — *consuetudinem, retro temporibus habitam, relinquentes, in nobis et nostris posteris immobili firmitate valituram sancimus, quod decedentibus episcopis, in rebus episcopalibus procuratores laicos de caetero non ponemus,*« stb. Hogy Kálmán mondott nyilatkozatát csakugyan ily értelemben kell vennünk, az világosan kitűnik II. Paschalis pápának a kalocsai érsekhez (1105 táján) intézett leveléből, (Lásd Cod. Dipl. II. 32.) melyben a pápa, többek közt, panaszképp mondja: »Quid super *episcoporum translationibus* loquar, quae apud vos non auctoritate apostolica, sed *nutu regis praesumuntur.*« A pápa így nem szólhat vala, ha Kálmánnak pápai követi tiszténél fogva a püspökök áthelyezéséhez joga lett volna. Hogy ezen levél csakugyan a kalocsai érseknek szóllott, azt az 1885. évi kalocsai egyházmegyei névtárban (XXX. köv. II.) igyekeztem kimutatni. Itt még hozzá tehetem, hogy a mellett szól III. István királyunknak híres rescriptuma is, mely szintén a főpapi áthelyezések és a kalocsai érsek által gyakorolt önkényes letevések, tehát ugyanazon visszaélések megszüntetését igéri, melyeket már II. Paschalis pápa korholt, világos jelétül annak, hogy a királyi udvarban és a kalocsai érsekségben 1169. táján dívó ferde szokások a század elejéig nyúlnak vissza, hogy tehát a két okmány között bizonyos összefüggés van. Mellesleg megemlítem még azt is, hogy szerzőnek tökéletesen igaza van, midőn III. István rescriptumának 1169. évi keltét védi. Erre nézve a király neve kezdőbetűjének téves

volta semmi nehézséget sem okoz. Ugyanis Baroniusnál (*Annales ad 1169. nro. XL.*) *H.*, Muratorinál pedig (*Script. Rer. Ital. III. I. pag. 474.*) *B.* áll; az eredetiben pedig kétségtől *St.* állott, mely két betű a régi okmányokban, (lásd pl. a paunonhalmi alapító levél facsimiléjének több helyét) oly módon szokott egybekötteni, hogy igen könnyen nézhető akár latin *B*-nek, akár gót *H*-nak. Az sem képez akadályt, hogy Miklós aragoniai bíbornok (Muratorinál i. h.) ezen okmányt III. Sándor pápa XIX. événél közli, mert Miklós bíbornok műve a pápa XIX-dik événél megszakad (mindössze 22 évig uralkodott) s így III. István levele itt valószínűleg függelékkép szerepel, mivel t. i. az illető évnél kimaradt, amiut ezt már Katona is megjegyzi.

Ha azt, amit a pápai követi joghatóságról fönnebb mondtam, a püspökök kinevezésére alkalmazzuk, azt kell mondanunk, hogy kezdetben, mikor még káptalanok alig voltak, természetesen Sz. István maga nevezte ki a püspököket; de később, mikor minden püspökségnek már saját káptalanja és papsága volt. Sz. István, vagy legalább utódai, a püspöki székek betöltésénél kétségtől megadták az egyházmegyék papságának, illetve káptalanjainak, azon befolyást, mely az akkori általános egyházi jogszokás szerint a külföld hasonnemű testületeit megillette; vagyis, más szóval, hogy nálunk is dívott már XI. század folytán a főpaválasztások akkor szokásos alakja, melynek egyik lényeges mozzanatát nálunk a királyi főkegyúr jóváhagyó hozzájárulása képezte, mi többé-kevésbé máshol is úgy volt. Világosan kitűnik ez III. Incze pápának 1204. nov. 22-én az esztergomi káptalanhoz intézett leveléből (*Cod. Dipl. II. 451.*), melyek tanúsága szerint az esztergomi érsekség *suffraganeusai* azt állítják, hogy: »*a prima christianitatis institutione in regno Ungariae usque ad ista tempora nullus ad sedem Strigoniensem fuerat electus, nisi suffraganeis una cum canonicis eligentibus juxta constitutionem canonicam et consuetudinem adprobata*«; a kanonokokról pedig azt mondja a pápa: »*vos ab eisdem episcopis requisiti, quem illi sedi velitis eligi ac proponi, taliter respondistis: quod nullum auderitis eligere, nisi qui plenam regis gratiam obtineret.*« Ha a püspököknek állítását (»*a prima christianitatis institutione*«) nem vesszük is szó szerint, annyi mindenesetre következik belőle, hogy az esztergomi érseki szék betöltése 1204. előtt már emberemlékezetet meghaladó idők óta, választás útján történt, melynek érvényéhez azonban a király hozzájárulása is megkívántatott. Ezen nagy fontosságú adatot nem lehet azzal elűtni, hogy a püspökök állítása valótlan; mert a kanokok ezen kijelentése: »*ea quae ab ipsis episcopis proposita fuerant, penitus esse falsa,*« nem a kérdés jogi oldalára, hanem a püspökök által felpanaszolt *tényekre* vonatkozik. Azt mondják t.

i. a kanonokok, hogy valótlanág, mintha ők a püspökök választási jogát tagadták, vagy őket a választásra meg nem hívták volna, sőt ellenkezőleg ezt többször is megtették. S így a kanokok nyilatkozata a püspököknek a választási intézmény régiségére vonatkozó szavait nem csak nem gyengíti, hanem inkább megerősíti. Midőn szerzőnk mindazáltal a püspököknek emez állítását, mint valótlan elveti, egyszerűen önkényt követ el, melynek a tudományban még sokkal kevesebb jogosultsága van, mint bármely más téren. Történeti adatokkal így bánni nem szabad; mert akkor a történetírás alapja, a hitelesség, tétetik tönkre. Vannak egyébként más adataink is, melyek oda mutatnak, hogy nálunk a püspökválasztás intézménye visszanyúl a XI. századba. Így Kálmán király, midőn a guastallai zsinaton az investitúráról lemond, azt is kijelenti: »*si quid in electione hujusmodi (értsd episcoporum) minus canonice retro actum est, de caetero Deo volente cavebimus.*« Már pedig azon időben, mint ezt szerzőnk is bevallja, (37. l.) a püspöki székek betöltésénél a kánoni választások képezték az egyedül törvényes eljárást, s így a király szavai csakis erre vonatkozhatnak. E mellett szólnak Hartviknak következő szavai is: »*praedictum vero venerabilem abbatem Astricum, pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit.*« Hartvik itt kétségkívül a püspöki székek betöltésének saját korában (tehát Kálmán idejében) dívó módját alkalmazza Sz. István korára; mert, hogy Asztrik már 1000-ben kánoni választás útján jutott volna püspöki méltóságához, azt, úgy hiszem, senki sem fogja komolyan venni. Végül hivatkozhatom IV. Bélának tanúságára, ki elég világosan kifejezi, hogy a püspökök közvetlen kinevezésére vonatkozó apostoli jog csak az újonnan felállított püspökségek első főpapjaira vonatkozott, midőn 1238-ban IX. Gergely pápához így ír: »*Petimus, ut officium legationis non alii, sed nobis in terra Assani committatur, ut habeamus potestatem limitandi dioeceses, distinguendi parochias, et in hac prima institutione pot. statim habeamus ibi ponendi episcopos de consilio praelatorum et virorum religiosorum; quia haec omnia beatar memoriae antecessori nostro, Sancto Stephano sunt concessa.*« (Theiner, Mon. Hung. I. 170.)

Dívott tehát nálunk a püspökválasztás intézménye már a XI. században és *jogilug* fennállott a constanzi zsinatig. Korlátait csak a király hozzájárulási joga és később a pápai reservációk képezték. De a király hozzászólási joga korántsem szorította a püspökválasztások szabadságát oly szűk korlátok közé, amint azt szerzőnk állítja. Én legalább semmikép sem látom azt behízyítva, vagy csak valószínűvé is téve, hogy a kánoni választás tisztán a királyok engedményén alapúlt, hogy annak megtartá-

sához minden egyes esetben a király engedélyére volt szükség, s hogy az mindvégig privilegiális jelleggel bírt. A történeti emlékekből erre vonatkozólag mindössze is annyi derül ki, hogy a megválasztandónak *személyére* nézve a király helyeslő hozzájárulása kívántatott, mi az idők és egyes egyházak jogi viszonyainak különfélesége szerint részint előleges kijelölés, részint utólagos jóváhagyás útján történt. Sőt, úgy látszik, voltak idők, midőn királyaink ebbeli joga tényleg teljesen szünetelt. Ugyanis Gentilis bíbornoknak 1308. évi constitutióiban (Péterffy I. 160.) a püspökválasztások formaságai a legkisebb részletekig le vannak írva, anélkül, hogy a királyról egy szóval is említés tétetnék. És midőn Theophil esztergomi prépost az érsek nevében 1323-ban megerősíti Chanadinus egri püspök megválasztatását, szintén mélyen hallgat a király bárminemű részvételéről. (U. o. 73. l.)

A püspökválasztások második korlátját, mint mondtam, a pápai reservációk képezték. Ezen reservációkat nem a magyar egyház specialis viszonyai hozták létre, mint szerzőnk hinni látszik, hanem azok egyetemes jellegű, magasabb egyházpolitikai tekintetek által idéztettek elő, melyek előtt királyaink, mint az egyház hű fiai, készséggel meghajoltak. Annál is inkább, mivel számos történeti adat tanúsága szerint a pápák a reservációk idejében is iparkodtak királyaink jogos óhajainak eleget tenni. S így a reservációk tulajdonkép nem a királyok főkegyúri jogát, hanem a káptalanok választási szabadságát korlátozták, sőt a XIV. század második felében csaknem teljesen megszüntették. Nem áll ugyan szerzőnek azon állítása, mintha a választásoknak 1352. után *nyoma* szakadna; mert választottak bizony 1354-ben a boszniai, 1360-ban a székesfehérvári, 1374-ben a pécsi káptalanok (Theiner, Mon. Slav. merid. I. 233. 239. 292.) és választott köztudomás szerint 1417-ben a veszprémi káptalan is (Róka, Vitae Praes. Vespri. 236.); Zsigmond király pedig 1416. ápril 5-én Párisban kelt levelében (Katona hist. crit. XII. 246.) arra kéri a constanzi zsinat atyáit, hogy távolléte alatt semminemű *egyházi választást*, mely Magyarországon történék, meg ne erősítsenek; de tény, hogy a választások a XIV. század felében mind ritkábbakká lesznek, sőt a felhozott választási esetek is részben csak félreértésen alapultak, a mennyiben a boszniai és pécsi káptalanoknak a pápai reservációról, a veszpréminek pedig a már megtörtént királyi kinevezésről tudomása nem volt. Ennek oka azonban nem a királyok visszahatásában, mint szerzőnk mondja, hanem egyszerűen a reservációkban keresendő; azért, midőn a veszprémi káptalan említett választási okmányában azt mondja: »licet pastoris et praelati ejusdem electio de jure dudum de nostris manibus dilapsa existat,« minden valószínűség szerint nem a királyi nominatio, hanem a

pápai reservatoria czélozott. Királyi nominatio 1417. előtt nem létezett. Azon példák, melyeket szerzőnk (78. és köv. ll.) az ellenkezőnek bebizonyítására felhoz, mind tévesen vannak magyarázva. Így Mihály váci püspök 1362-ben nem királyi kinevezés, hanem pápai reservatio útján lett egri püspökké. (Theiner, Mon. Slav. merid. I. 246.) — XI. Gergely pápa 1374-ben nem a király beleegyezését kéri ahhoz, hogy bizonyos magyarországi javadalmaikat Vilmos bíbornoknak adományozhasson, hanem csak arra szólítja fel Lajost, hogy támogassa a bíbornokot azon magyarországi javadalmak birtokbavételében melyet ő (a pápa) nem rég a bíbornoknak adományozott. (Theiner, Mon. Hung. II. 148.) — Nagy Lajos magatartása de Bellomonte Raymund vránai perjel ügyében határozottan téves volt; mert ezen perjelségre nézve a kinevezési jog akkor, sőt még a következő században is, nem a magyar királyt, hanem magát a rend káptalanját illette meg. (Vertot, Histoire des Chevaliers Hospitaliers, II. 210. V. ö. Theiner. Mon. Hung. II. 249.) — Végül László, (helyesebben Ulászló) sohasem volt a pannonhalmi monostornak valóságos apátja, hanem csak kormányzója. Hisz nem is volt benczés, hanem cistercita. Maga Nagy Lajos is mindenkor csak gubernatornak nevezi őt okmányaiában. (Fuxhoffer-Czinár, Monasteriologia. I. 90.)

E szerint tehát a magyarországi »főpapnevezések«-nek, eltekintve Sz. Istvánnak kivételes jellegű korától, a mohácsi vészig csak két időszaka különböztethető meg, ú. m. a) a királyi hozzászólási jog s később a pápai reservatiók által korlátolt kánoni választás 1417-ig és b) a ritkábban előforduló pápai reservatiók s a káptalanok hozzászólási joga által korlátolt királyi kinevezés 1417—1526.

Mert jól megjegyzendő, hogy a káptalanok hozzászólási joga 1417. után sem szűnt meg teljesen. Így olvassuk III. Calixtus pápának 1455. szept. 19-én írt levelében: »praefatus comes (Cillei Ulrikot érti) prout ex privilegiis regis et antiqua consuetudine poterat, dilectum filium Balthasarem de Motschiel decretorum doctorem, et ut accepimus de militari genere ex utroque parente procreatum, ad ipsam ecclesiam (értsd Zagrabiensem) sic vacantem de consensu dicti regis praesentaverat, ac etiam dilecti filii capitulum dictae ecclesiae per eorum patentes litteras nobis scripsissent, quod ipsi in praefatum Balthasarem ad hoc, ut nos de persona sua eidem ecclesiae provideremus, expresse consentiebant.« (Theiner, Mon. Slav. merid. I. 417.) Később Boldizsárnak praesentatioja megsemmisítettett ugyan (Theiner, Mon. Hung. II. 286.), de ezen körülmény a káptalan hozzájárulási jogán nem változtatot semmit. Egy másik ilynemű példával a Batthyányi-féle római kéziratokban találkozunk, (Katonánál, Hist. Metrop. Ecc.

Col. I. 427.) hol ez olvasható: »Anno 1457. die 25. Febr. Stephanus de Varata (Varda) fit archiepiscopus Colocensis et Bachiensis per obitum Raphaëlis, nominatus a Ladislao rege et a capitulis postulatus.« Ezen adatokból annyi legalább is kiderül, hogy királyi nominatiohoz a káptalanok hozzájárulása is szükséges volt, mely részint egyszerű beegyezés, részint a kinevezettnak utólagos megválasztása által nyilvánult.

Csak még néhány kisebb hibára akarom szerzőt figyelmeztetni.

Igy (72. lap.) azon érsek, ki 1324-ben a spalatói székre áthelyeztetett, nem kalocsai, hanem colossusi, vagyis *rhodusi* érsek volt, nem is hívták Jánosnak, hanem *Balianusnak* (Theiner, Mon. Hung. I. 496.) Hugo és Gergely (nem pedig György; szerző e két nevet többször összetéveszti) érsekek szintén nem kalocsai, hanem *rhodusi* főpapok voltak, s így a nevökhöz fűzött érvelés önmagától megdől. Altalában történetíróink e két érseki széket oly gyakran összetévesztik, hogy szükségesnek találtam erre vonatkozólag az 1886. évi kalocsai schematismusban egy kis tanulmányt közzétenni.

(86. l.) A reservatiók nem kezdődtek 1389-ben IV. Bonifácز alatt *újra*; mert neg sem szűntek. (Lásd Theiner, Mon. Slav. merid. I. 250., 251., 252., 270., 280., 281., 286., 295., 299., 303., 304., 310., 311., 318., Theiner, Mon. Hung. II. 161., Batthyányi, Series Episcop. Chanad. pag. 62.)

(98. l.) Nem áll, hogy II. Ulaszló és II. Lajos idejéből csak egy reservatio (az 1504. évi csanádi) ismeretes; mert. 1520-ban a csanádi és zengi, 1521-ben a zágrábi, 1523-ban az egri, 1524-ben a pécsi püspöki székek szintén reservatio útján töltettek be. (Batthyányi i. h. 128., Theiner Mon. Slav. I. 574., 575., 584., Mon. Hung. II. 630.)

Végül ajánlom szerzőnek, hogy a személy- és helynevek írásánál nagyobb szabatosságra törekedjék. Így nem mondjuk Chartuitius, hanem Hartvik; nem jadernói, hanem zárai; nem traguri, hanem traui, nem pharói, hanem fárai, nem firmanói, hanem fermói.

DR. VÁROSY GYULA.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk február havi választmányi ülését 4-én délután 5 órakor tartá meg az Akadémia kistermében br. *Kemény* Gábor elnöklete alatt.

Az első felolvasó br. *Orbán* Balázs volt, a ki Tövis és Diódváráról s környékéről írt történeti tanulmányát mutatta be.

Utána dr. *Demkó* Kálmán ült a felolvasó-asztalhoz, hogy a magyar és cseh confederatióról s beszterezébányai országgyűlésről szóló hosszabb értekezésének főbb részleteit felolvassa. Mindkettő folyóiratunkban jelenik meg.

A felolvasások után *Thaly* Kálmán tett jelentést a Vay-család nemesi ága levéltárának Rákóczi-kori okiratairól. Vay Kázmér tagtársunk Darányból beküldötte családi levéltárának nevezetesebb okleveleit, melyeknek régebbi, Anjou- és vegyesházbeli része Nagy Imrének, az újabb s főkép a Rákóczi-korbeliek *Thaly* Kálmánnak adattak ki jelentéstétel végett. Ez oklevelek között legnevezetesebbek a *Vay* Ádámmra vonatkozóak, a ki, mint tudjuk, Rákóczi Ferencz fejedelemnek volt udvari főkapitánya s már az első összeesküvésben is bajtársa, az emigratióban hű követője, s a ki 1719-ben Danczkában halt meg s ott is aluszsa örök álmát a Keleti tenger mellett. Vay Ádám életéhez a beküldött okiratok érdekes adatokat nyújtanak. Vay Ádám, Batthyányi Kristóf és Ádám győri és kanizsai kapitányok udvarában kezdte ismerni a vitézi élet próbáit, ott pár évet töltvén, Fülek várában telepedik meg és hadnagyi tiszttel nyer. A vár kapitánya ekkor Iványi Fekete László volt, Vesselényi Ferencz utódja e tisztségben. Vay Ádámnak megtetszett kapitánya leánya, s őt, Iványi Fekete Erzsébetet, nőül is vette. Neje útján kapta az ajnácskői uradalmat, a melyre vonatkozólag egész fasciculus írás van az oklevelek között. Első nejétől 1 fia és 4 leánya született, a kik ezeket a birtokokat örökölték. Vay Ádám első neje halála után újra nősült, elvévén b. Zay Lőrincznek, Rákóczi egyik senatorának leányát, b. Zay Annát, a ki őt az első összeesküvés után bécs-újrhelyi fogságából nagy ajándékokkal (melyek közt 12 fakó ló is szerepel) kiszabadította, miután Vay erős reversalist adott magáról, fejét és jószágát kötvén le hűsége fejében. Neje követte később az emigratióba is. De még előbb is látjuk szerepelni Vayt, a ki Ajnácskón mint végbeli katona

elfogtván, Thököly részére állott s 1684-ben mint az ő egyik biztosa a beütött tatárokhoz küldetett Ecsed vidékére. A tatárpusztításokért később őt teszik felelőssé, s rajta akarják a károkat megvenni, de bebizonyítja, hogy a mit tehetett, megtett a tatár rablások fékezésére.

A Vay Ádámra vonatkozó levelek között a nevezetesebbeket be is mutatja előadó, mint Rákóczi cancellariájának kiváló szép példányait. Ilyenek:

1. 1703-ból Rákóczi fejedelem diplomája, melyben Vay Ádámot, udv. kapitányát a jászok és kúnok főkapitányává nevezi ki.

2. 1707-ben Békés vármegye főispánjává teszi Vayt Rákóczi, mint erdélyi fejedelem.

3. Ugyancsak 1707-ben Máramaros vármegye főispánjává is kinevezi. Tehát udvari marsall, jász-kúnok főkapitánya, Békés, Máramaros főispánja és Munkács vára főkapitánya egyszerre. A fejedelem kegye elhalmozta adományokkal is:

4. 1707-ben Salgó várát, (ekkor már rom; dirutum castrum) és a hozzá tartozó birtokot adja neki.

5. Gr. Apor István, a császári hűségben meghalt erdélyi kincstartó Kolozsvárt bírt egyik házát és az ahhoz tartozó földeket adományozza Vaynak, szintén 1707-ben.

6. Érdekesek végrendeletei is, egyik 1703-ban a hadjárat elején, másik 1707-ben a közepén, harmadik 1714-ben az emigrációban (Danczkán) kelt. Első nejétől született leányai itthon maradtak. Zay Annától született fia Vay Sámuel atyja halála után folyamodik, hogy anyjának és nővérének engedjék meg a hazatérést. Az engedélyt meg is kapták s hazajöttek. A jószágokat is visszakapták III. Károly császár-királytól. De a mostoha-testvérek egymás közt keveredtek perbe, a miről számos perirat tanúskodik, mígnem 1724-ben nagybátyjoknak Vay Lászlónak — a ki a szathmári békét is aláírta — közbenjárására kiegyeznek s vége szakad a pernek s a periratoknak. Sok nevezetes adat van ez iratok között az emigrációból is.

Végül hálás köszönetet mond az előadó Vay Kázmérnak s óhajtanónak tartja, hogy a családi levelek, melyekből ezek kiválogattattak, még egyszer tüzetesen átnézetnének s a többi történelmi beccsel bírók is felküldetnének. Az oklevelekhez csatolt genealogiai táblázatot pedig a Heraldikai Társulatnak véli átadandónak.

A jelentést nagy érdeklődéssel hallgatta a gyűlés s köszönetet szavazván Thalynak, elhatározta, hogy Nagy Imre jelentése beérkezése után, hálás köszönettel küldendi vissza az okleveleket a tulajdonos Vay Kázmérnak s megkéri a netán még található többi történeti érdekű levelek felküldésére is.

Folyó ügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy Bay Ilona a történeti Életrajzok alapjára újabban 22 aranyat küldött, újabb bizonyágául azon meleg érdeklődésnek, melylyel történetírásunk fejlődését kíséri.

A választmány hálás elismerését köszönő levélben fogja az adományozóval tudatni.

A múlt ülésből kiküldött pénztárvizsgáló bizottság következő jelentéseit olvasta fel Deák Farkas.

Tisztelt Választmány!

A f. évi január hó 7-én tartott választmányi ülésből alólírtak az elmúlt 1885-ik évi pénztári állás és kezelés megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat f. évi jan. 27—30-ik napján végeztük be s a társulati pénztárkönyv és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1885. decz 31-én:

4354 frt 36 kr bevétellel és

2437 » 20 » kiadással

1917 frt 16 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Balthazar Béla pénztárnok úrnak a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Minthogy pedig a pénztárnok úr kezénél jelenleg 1917 frt 16 kr készpénz áll rendelkezésünkre, bátorkodunk indítványozni, hogy a tisztelt választmány 800 frt névértékű értékpapír beszerzését elhatározni méltóztassék.

Melyek után maradtunk a t. választmány alázatos szolgálói

Budapesten, 1886. január 30-án.

Deák Farkas,
számvizsgáló.

Horvát Árpád,
számvizsgáló.

Tisztelt Választmány!

A *Tört. Életrajzok* pénztára állapotát is megvizsgálván, f. hó 28-án a pénztári kezelést az okiratokkal összhangzóknak és szabatosnak találtuk; mely is

9057 frt 54 kr bevétellel

8939 » 01 » kiadással

118 frt 53 kr pénztári készletet mutatott; minél-fogva pénztárnok úrnak a felmentés e részben is kiszolgáltatandó.

Budapest, 1886. január 30-án.

Deák Farkas,
számvizsgáló.

Horvát Árpád,
számvizsgáló.

A választmány a pénztár-vizsgálóbizottság tagjainak, Deák Farkas és Horvát Árpád uraknak, kik évek óta teljesítik e fáradságos munkát, elismerő köszönetet szavazott, s indítványukhoz képest 800 frt tőkésítését elrendeli.

Az akadémia elnöksége tudatja, hogy jövőre azon üléstermet, melyben társulatunk havi üléseit tartja, ingyen engedi át, lemondván a fűtési és világítási költségek megtérítéséről. Köszönettel fogadtatott. Kapcsolatban ezzel titkár felemlíti, hogy midőn néhány év előtt az akadémia régibb kiadványait tetemesen leszállított áron tette hozzáférhetővé az akadémiai tagok s középiskolai tanárok számára, a magyar tudományosság emelésére lényeges szolgálatokat tett. Azon meggyőződéstől vezetve, hogy ha e kedvezmény a szakemberek s tudománykedvelők több osztályaira is kiterjeszthető, attól hasonló kedvező eredményt lehetne várni, indítványozza, hogy kéressék meg az akadémia, hogy régibb történeti kiadványait, ide értve a történelmi, régészeti s könyvkiadó bizottságok kiadványait is, társulatunk tagjainak tetemesen leszállított áron tegye hozzáférhetővé. Ez indítvány értelmében felírás fog az akadémiához intéztetni.

Gróf Zichy Nándor tudatja, hogy Zsélyről megérkeztek az okiratok a Zichy Codex 5-ik kötete számára. Átvételükre Nagy Imre és Nagy Gyula v. tagtársak kéretnek fel.

Titkár jelenti, hogy báró Nyáry Albert sajnós halálával a szerkesztői bizottságban egy tagsági hely és Thallóczy lemondásával a jegyzői állás ürrült meg. Ez utóbbit illetőleg megjegyzi, hogy az a segédtitkári állással volt kapcsolatban, melyre vonatkozólag Thaly Kálmán vál. tag kéri, hogy neki mint volt titkárnak s mint ki a társulat ügyei vezetésébe kezdettől fogva befolyt, engedjék meg concret indítványt tételni. Szerkesztői bizottsági tagnak ajánlja Nagy Imre vál. tagot, mint ki éles, higgadt ítélte, ismeretei s széleskörű tudományossága által a bizottságnak lényeges szolgálatokat tehet, mely indítvány egyhangúlag közfelkiáltással elfogadtatott. Ezután kifejté, hogy a bizottsági jegyzői s segédtitkári állás betöltése leginkább bizalmi kérdés dolga, s épen ezért indítványozza, hogy az alapszabályok értelmében hatalmaztassék fel az elnök, hogy a segédtitkárt a szerkesztői bizottság és titkár meghallgatása után nevezze ki. Ezzel szemben Nagy Gyula az ügyrend és alapszabály kiegészítése végett tesz indítványt és azt kívánja, bizassék meg a titkár, hogy három alkalmas egyént hozzon javaslatba, kik közül a választmány ajánljon egyet az elnöknek kinevezés végett. Thaly Kálmán erre megjegyzi, hogy ez indítvány elfogadása az alapszabályok megváltoztatását vonná maga után s ez sok időbe kerülne, de különben sem látja czélszerűnek az alapszabályokon lényeges ok nélkül, apró incidensből változtatásokat tenni.

Elnök br. Kemény Gábor kötelességének tartja megjegyezni, hogy minden olyan kérdésben, hol az ügyrend és alapszabály nincsenek összhangban, mindig az alapszabály értelmében döntendő el a vitás kérdés. Ha ez esetben nem az alapszabály értelmében kívánna előlönteni a választmány a kérdést, szükségképen alapszabály-változtatást vonna maga után. Mire Thaly Kálmán indítványa elfogadtatik.

Ezután elhatározta a választmány, hogy br. Nyáry Albert felett emlékbeszéd tartassék s erre *Óváry* Lipót kéretett fel.

Pénztárnok bemutatja múlt havi jelentését, mely szerint

bevétel volt összesen 2,979 frt 96 kr.

kiadás 1,130 » 53 »

pénztári maradvány februárra 1,849 frt 43 kr.

Új tagokul bejelentettek: Hegedűs István tanár Szegeden (aj. Szádeczky), Fenyvessy Adolf Budapesten (aj. Acsády), Ambró Béla Rómában (aj. Fraknoi), Havas Tivadar Beregszászon, Szegszárdi casino egyesület, dr. Baumgarten Károly Budapesten, a sárospataki akadémiai ifjúság (aj. a titkár), Machek Gusztáv Békés-Gyulán (aj. Melichár Kálmán).

Erre *zártgyűlés* következett, melyben a pénztárvizsgáló bizottságnak a pénztárkezelésre és pénz-tőkésítésre vonatkozó indítványai fogadtattak el. Továbbá ama tapasztalat következtében, hogy a múlt évben tagtársaink közül aránytalanul sokan maradtak hátralékban, pénztárnok utasíttatik, hogy azokat szigorúan hajtsa be. A mennyiben pedig ennek nem volna sikere, a társulat ügyésze felkéretett, hogy a pénztárnok által vele közlendő lajstrom alapján tegye meg a szükséges lépéseket.

Ezzel az ülés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

-- A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Súlyom Fekete Ferencz elnökle alatt január hó 13-án felolvasó ülést tartott Déván, melyen Mailand Oszkár reáliskolai tanár a román nép közmondásainak ethikai és pszichológiai jelentőségét fejtegette, érdekes párhuzamokat szöve be a székely és a szász nép nyelvéből. Téglás Gábor Inkey Béla művét ismertette és Nagy-Ág bányászatának történetét adta elő, Soós Antal képezdei tanár pedig a vajda-hunyadi és hátszegi takács-czéheknek Apafi Mihály által Fogarason, 1676-ban kiadott czéhlevelét mutatta be. Nagy elismeréssel találkozott Spányik József központi járási orvos ajánlata, ki 54 évi hivataloskodása alatt a megye különböző részeiből összegyűjtött régiségeit e múzeumnak ajándékozta. Ezután a folyóügyek kapcsán bejelentetett a közlekedési miniszter engedélye, hogy a kenyérmezei csata emléke az alkenyeri pályaudvaron belül állíttassék fel. A választmány elhatározta felkérni az alispánt a régi piskii hid méreteinek beszerzésére. A várhelyi ásátások folytatására a jelen évre is kérni fogják az 500 frtnyi államszegélyt. Az ülés tárgysorozatát folyóügyek zárták be.

— A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYESLET 3-ik, rendes közgyűlését jan. 28-án Simon Gyula elnök vezetése alatt Magyar-Óvart a városház nagytermében tartotta. Az elnök örömet fejez ki, hogy azon ifjú egyesület már annyi eredményt bír felmutatni, s üdvözölte a díszes gyűlekezetet. Azután a titkár felolvasá az elnöknek a lefolyt évről szóló jelentését

az egylet működéséről, melyből kiderül, hogy a tagok száma 28-czal szaporodott, ez idő szerint már 104 a tagok száma. Kiemelte, hogy az egylet ásatásainak eredményei az orsz. régészeti congressuson Budapesten a szakemberek figyelmét felkelték, főleg az unicum alakok, s a leletek mennyisége által. Főlemlíti, hogy az egylet a Jankovits-levéltár letéteménye által több száz okmány birtokába jutott, melyek a csányi közbirtokosok családi irományai lévén, a megye nem egy helységére történelmi adatot szolgáltatnak. Ennek kivonatolása és leltározása megkezdett az országos levéltár mintája szerint. A folyóügyek letárgyalása után dr. Sötér Ágost elnök felolvasá jogtudományi s történelmi kútfőkből merített közérdekű tanulmányát a *Mosony megye és Alsó-Ausztria közötti országos határok helyreállítása ügyében* s bebizonyítja, miszerint a Lajta-folyó a törvényes határ s ennek daczára s számtalan törvényezikk országos bizottságok munkálatai, és kir. ígéretek ellenére, a Lajtán innen fekvő 5 helység még sincs visszacsatolva. Indítványba hozza, hogy ezen ügy emlékirat-alakban a megye bizottságához adassék be. Ezután a jelenlévő tagok és vendégek a kiállított leleteket megtekinték. A kiállítás keretét kiegészítették a helybeli gymnasium tulajdonát képező Hölczl-féle történelmi képek, Fábry Nándor és Ivánfi Ede érem-, köeszközök és római agyaggyűjteményei s a Jankovits-okmányok legnevezetesebbjei.

— A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET múlt évi jelentését, mely egyzsersmind a társulat évkönyvét képezi, közrebocsátá. *Burány* Gergely titkár szerkesztette. Van benne két értekezés. A »vasmegyei régiségtár«-t ismerteti *Lipp* Vilmos, ki ezúttal egy rövid bevezetés után az őskori emlékeket (a kő- és bronz-tárgyakat) s a római emlékeket írja le, tanulságos s a nagy közönség által is élvezhető modorban, melyhez három tábla rajz (összesen 28 tárgy) van mellékelve. *Burány* az ókori műiparról értekezik. A füzetet hivatalos közlemények zárják be. A társulat elnöke *Hidasz* püspök, alelnöke *Szabó* László, van 12 választmányi, 50 alapító, 512 pártoló s 12 tiszteleti tagja. Az egyletnek gazdag múzeuma van, mely a múlt évben több becses tárgygal szaporodott.

A BERCSÉNYIEK POLITIKAI PÁRTÁLLÁSA.

A »Századok« f. évi I-ső füzetében »A Székesi gróf Bercsényi-család« című monographiám első kötetéről szellemesen írt bírálat jelent meg. A névtelen szerző iránt csak köszönettel tartozhatom, azon szíves elismerésért, melyet munkámmal szemben, érdemem fölött tanúsít. Hangsúlyoztatik azonban e bírálatban, és pedig kiválóan hangsúlyoztatik, egy pont: a család különböző tagjainak más-más politikai pártokon való állásfoglalása, pártváltoztatása, melynek indító, belső okait én nem fejtettem volna ki eléggé, adatok hiányában. A bíráló példákat is hoz föl, és ezekre

vannak viszontészrevételeim ; mert, úgy látom, a dolog némi magyarázatot igényel még.

Bercsényi I. Lászlónál pártváltoztatásról szó nem lehet. Ő, mint II. Lajos király belső embere, bizalmas udvarnoka, a kit kétségtelenül Mária királynéhoz is ugyanezen bensőbb viszony csatolt, hogy a szerencsétlen uralkodónak eleste után is annak özvegye, s illetőleg az özvegy fivére, I. Ferdinánd pártján maradt : az egészen természetes, annyira, hogy e tényt bővebben indokolni fölöslegesnek tartám. Azt B. Lászlóról : »mert nem János király, hanem Ferdinánd országrészeiben lakott« (16. l.) *bizonyságul* említém fel annak, hogy Ferdinánd-párti volt, nem pedig *indokul*. Téved tehát bíráló, midőn a hol lakást, illetőleg birtokainak hol fekvését, tüntettetné föl velem a pártválasztás indító oka gyanánt.

Egészen más a dolog fiával, *Imrével*. Úgyde ennél én lehető tüzetes indokolást adok, a Zápolya-Báthory-párthoz Erdélybe költözésére nézve : »László fiában, I. Imrében már mutatkozik a *Bercsényiek nyughatatlan, kalandos vére, mely az egész nemzetségre jellemző*. Őneki már nem volt hajlama atyjának II. Lajos király eleste óta folytatott csöndes életpályáját követni ; *tetterős lelke tágabb szerekörre : harcokra, udvari fényre vágott, s azonkívül politikai hajlamai* őt a Zápolya-párthoz, tehát a keleti országrész felé vonták ;« s távozását illetőleg hivatkozom az »*azon kor ifjú nemes vitézei példájára*.« stb. (22. l.)

Ime, tehát egy részt *belső*, lélektani motivumokon, hajlamokon, kalandok után vágó véralkaton (melyet bíráló is bevall, hogy a Bercsényiek-nél nemzedékről-nemzedékre megvolt) alapul indokolásom, s másrészt kortörténeti jelenségen. És itt bíráló megint egyetért velem, midőn kiemeli, hogy »az egyes pártváltoztatások feltűnő gyakorisága XVII-ik (és XVI-ik !) századi politikai életünknek nevezetes jellemvonása.«

Kérdem tehát, miután Bercsényi Imre politikai pártváltoztatásának okairól semmi pozitív adat (okmány) nem maradt fenn : nem kísérlem-e meg azt inductiv alapokon eléggé kimagyarázni ? Merőben subjectív okoskodással többet mernem éppen a szigorú *történetíró* tiszte tilt vala.

A mi már II. Imrének, e jelentékeny államférfiúnak és katonának, Bethlen Gábertól II. Ferdinándhoz lett átpártolását illeti : én sem állítom azt, hogy ennek oka az 1626-iki székesi véres esemény volt volna, hanem csak *alkalma*. Az okot egészen másban, mélyebb ellentétekben közte és Bethlen közt keresem, s ezekre többször rámutatok. Már az 1616-ik évnél nyilván említém, hogy »Bercsényi *politikai elveit és felekezeti érzületét* ismerve, nem lehet kétségünk az iránt, hogy ő inkább óhajtott volna a *katholikus* és alapjában *törökellenes* Homonnayt Erdély trónján látni, a *református* és *török-barátnak* vélt Bethlennél.« (61. l.) Mire aztán elbeszélem Lippának Bethlen által Bercsényi várával, Sólymossal egyetemben török kézre lett juttatását s Bercsényinek e »kettős csapás miatti elkeseredését« Bethlen ellen (63. l.) Elmoundom, hogy Bercsényi már ekkor »*teljességgel elkedvetlenítettet*«, idézem Kemény János szavát : »*dísugástálta*

tott» stb. Szóval, nagyon bőven kifejtve, *innét, 1616-tól* datálom én Bercsényi elhidegülését Bethlenhez, melyet aztán későbbben a Bethlennél Bercsényi ellen tett *denunciatiók* egy részről, s a székesi »*véletlenül fölmerült kellemetlen esemény*« (73. l.) más részről növeltek szakítással. Vagyis az ok korábbi: *vallási és politikai elvkülönbségben s a sólymosi méltatlanságban*, melyért semmi elégtételt nem nyerhetett, rejlik, s a kitörésre csak az alkalmat adják a vádolások és székesi esemény. Ismételve megemlítem még Bercsényinek Ferdinánd főtanácsadóival való barátságos viszonyát is; hangsúlyozom, hogy Bercsényi *lebeszélni* igyekvék Bethlent 1626-iki *hadikészülődéseiről*, sőt hogy »harcias czélzatainak minden módon ellene működött«, stb. (73. l.)

Ezek, azt hiszem, csak elég mélyen fekvő okok; s a két államférfiú közötti ellentétes álláspontnak ez világos és tüzetes előtűntetése. Meg nem foghatom ennél fogva: honnan meríté a t. bíráló abbeli suppositumát: mintha én B. Imre pártváltoztatása *okául* a székesi villongást »veszekedést«, a mint ő írja) tüntetném föl? Ellenkezőleg, ezt csak incidensnek, »véletlen esemény«-nek irom, mely a *rég lappangó szikrárt* kilobbantotta.

A párteserélés mélyebb indokai kellőképen ki nem magyarázásának vádjá tehát, ha valahol, úgy itt éppenséggel nem érhet.

I. Miklós viszonya Thökölyhez — úgymond — »mindvégig *homályos* marad.« De én igyekszem a királyához s hazájához egyaránt hű lenni törekvő Bercsényi I. Miklós lelkében lefolyt nehéz, benső küzdelmeket előtűntetni az által, hogy egy részt katonai mély *kötelességérzetét*, s más részt a német zsoldosok és a bécsi udvar által sokszor ugyan kemény próbára tett *erős magyarságát, nemzetéhez való forró szeretetét* ismételve hangsúlyozom; ez utóbbiakban gyökerezett a bujdosók ügye iránti, nem palástolható rokonszenve, mely minden kötelességérzet alól is gyakran ki-kitör. Számos igaz magyar volt ama nehéz időkben hasonló helyzetben. Ám ezért B. I. Miklós mégsem vala pártváltoztató.

Így fogva föl B. Miklós helyzetét Thökölyvel szemben, — s én így fogtam föl, — azt hisszük, ha marad is fenn még viszonyában a bujdosók ügyéhez bizonyos »*homály*«: ez meglehetősen érthető, s bővebb földerítésre nem igen szorúl.

Bercsényi II. Miklósnak I. Lipót elleni fölkelésére s az utolsó *László* hadakozására a fancziák ellen a miket a bíráló megjegyyez: azok még csak a következő kötetben fognak tárgyalatni. Eljárásuk okadatolását majd ott kellend még megkísérlelem. Csak annyit jegyzek meg tehát itt, hogy II. Miklós föllépése az akkori politikai viszonyokban s ezeknek különösen a karlóczyi béke megkötésével bekövetkezett irányzatos változásában (Kollonics beolvasztó rendszerének életbeléptetése) bővségesen indokolva van; subjectiv indokokat nyújtanak még magok Bercsényi saját tapasztalatai is, — melyekről a maga helyén. Továbbá Bercsényi V. László szerintem éppen nem iparkodott »lerombolni azt, a minnek fölépítésén atyja fáradozott;« ellenkezőleg: ő atyja és nagyatyja művét következetesen foly-

tatta. A Bercesényiek Franciaországban nem váltak francziákká: ők *magyarok* maradtak a távolban is; (érdekesen lehet ezt bizonyítani saját leveleikből, s hogy a magyar nyelvet még az ott születettek is folyékonyan beszélték s írták.) Ők a Bourbon-királyoktól, XIV., XV., XVI. Lajos-tól nagy kitüntetésekben, jótéteményekben részesülnek vala, s ezért hálásan ragaszkodván hozzájuk: összenőttek a Bourbon-dynastiával. Mint hű royalisták: XVI. Lajos bukásával, ennek fivérét kardjaikkal fedezve, menekülnek vele Ausztriába, s teljes erejükben igyekeznek, hogy jóltevőik családját visszasegítsék törvényes trónjukra. Ők legitimisták: Bercesényi Ferencz és V. László vitézül harcolnak a forradalom és a *forradalom császára I. Napoleon hadseregei*, — *de nem Franciaország ellen*. Harcolnak a Bourbonok jogáért, a trónbitorló ellen. Ez a fölfogás vezérlé a két Bercesényi kardját. S ebben nincs semmi ellenmondás; ez tökéletes consequentia, — a mint majd annak helyén bővebben ki fogom fejteni.

Végre, a mit a t. bíráló némi szelid rosszalással megjegyyez, hogy pl. a Bercesényi II. Imre vagy I. Miklós életénél egynémely aprólkos adatot kár volt felhoznom, — rövid válaszom ez. Igaz, hogy az ilyesek az elbeszélés fonalát némileg zavarják: de ha már kutatásaim közben a kezembe kerültek, én családtörténetet, tehát egy darab kor-, cultur-, jogviszony- és birtoktörténetet is írván, már csak a lehető teljesség szempontjából is hibának tartanám az ilyeneket merőben mellőzni. Mert az ilyes jelenték-teleneknek látszó adatkák is nem minden érték nélküli mozaikkövecskék a nagy kép keretében, s egyiknek a művelődéstörténet, vagy ár-, értéktörténet, a jogszokások kutatója, másiknak az illető vidék monographusa stb. hasznát veheti. Miért maradjanak tehát, immár bűvár kézre kerülvén, örökre eltemetve? Inkább ártsanak valamit — ha ugyan ártnak — a mi compositiójának, — csak másoknak használhassunk velök!

THALY KÁLMÁN.

MIKULIK JÓZSEF

Szül. 1852. jan. 24. — † 1886. jún. 14.

Még hegedni sem kezdett a seb, melyet történetírásunk egy régi, kipróbált harczosának, egyik első rangú munkásának kora elveszése ütött, s alig pár nappal később egy újabb gyászjelentés újabb veszteség hírért hozá. *Mikulik József*, egy reményekben gazdag pálya küszöbén, alig pár hóval irodalmunkban számot tevő első nagyobb munkájának megjelenése után, alig 34 éves korában elhunyt. E füzet hozza e munkájának behatóbb ismertetését, s e füzet hozza utolsó munkáját is, hasonlólag egy bírálatot. A gyászhirot is e füzetnek kell hoznia, hogy vele is kevesebb munkása van a történetírásnak.

Önmagát küzdötte fel fáradtsággal és akadályok között, de erős akarattal és szívós kitartással egész odáig, a hol már elismerést vívott ki magának s nyugodtan nézhetett a jövő elé. Tanult kitartással és nélkülözések közt, összegyűjtötte a jövőbe aratás anyagát, s midőn az első kévét bemutatta, akkor esett szorgalmának áldozatául. Született Dobsinán szegény bányász szülőktől, s ott is kezdte meg tanulmányait sok nélkülözés közt, de nagy szorgalommal; Rozsnyón folytatta és Eperjesen végezte be, s letette az ügyvédi vizsgát. Dolgoznia kellett, hogy kenyerét megkereshesse, de a mi üres órája maradt, azt tanulásra, önképzésre fordítá. Isten tudja, minő belső hajlam vezette őt történeti kutatásokra — de a helyes utat választá, hogy elő haladhasson. Mint köz- és váltó-ügyvéd szülővárosában nyert alkalmazást s tanácsossá választották. Ez állásában alkalma volt a városi levéltárt használhatni s ezt ő től is átkutatta. Egy kis német monographiával lépett fel 1878-ban Dobsináról s a jégbarlangról, melyet »A bánya és vasipar története Dobsinán« követett a Történelmi Tárban s 1881-ben önállóan. Ez már egészen levéltári kutatások alapján készült. Gömörmegye gazdag történeti anyaga, mely Bartholomaeides óta meglehetősen elhanyagolva hevert, kínálkozott előtte kutatási tárggyul s ő emberül hozzá látott kiaknázásához. Bírván a szláv nyelvek ismeretét is a német és latinon kívül, a megye, városok és helységek levéltárai annál több anyagot nyújtottak neki. S éppen abban állott fő ereje, hogy mielőtt valamihez fogott, nemcsak a nyomtatott, hanem a levéltári anyagot is összegyűjté. Ezek alapján írta meg »A gömöri ágost. ev. esperesség története 1520—1741« czimű még kéziratban levő munkáját, mely a prot. egyháztörténelemhez igen becses adalékot képez. Szorgalmával s becsületességével megnyerte polgártársai bizalmát s ezek őt polgármesterré akarták választani, de egy szavazattal megbukott. Ekkor, hogy jobban a történelmi kutatásoknak élhessen, felhagyott az ügyvédséggel s lakását Rozsnyóra tette át, a hol aztán a város gazdag levéltára bőséges anyagot nyújtott neki a kutatásra. Azonnal megért benne az eszme, hogy megírja a magyar kisvárosi élet rajzát a hódoltság idejében s kutatásai eredményeiből sok becses anyagot adott ki a Történelmi Tárban, melynek minden folyama hozott tőle becses előtanulmányokat. Végre elkészült a munkával, megérte annak örömét, hogy sajtó és közönség osztatlan tetszéssel fogadták. Ez ösztönül szolgált neki, hogy újabb munkához, a magyar nemesi élet rajzához gyűjtsön anyagot — s a halál e törekvései közben lepte meg. Jan. 3. értesülvén, hogy Andrassy Manó betléri kastélyába érkezett. Jólészről, hol ipjánál, Bresz erdőmesternél időzött, kegyetlen hideg időben kora reggel ment át Betlérbe, ott szabad ég alatt hosszabb ideig tartott beszélgetés után visszaült a szánba s visszatért Jólészre. Ekkor hült meg. Másnap már betegen jött vissza Rozsnyóra, hol jan. 14. tüdőgyuladásban jobblétre szenderült az oly sok szép reményre jogosító fiatal férfi, kiben alapos tudományos képzettség fedhetetlen jellemmel, lekötelező szerénység s igénytelenség-

gel, csendes, kitartó, lelkiismeretes munkássággal párosult. Halála általános részvétet keltett s hült tetemeit a városi értelmiség színe-java kísérte az örök nyugalom helyére! Legyen áldott emléke s maradjon fenn soká közöttünk!

Irodalmi munkásságára műveinek eme teljes jegyzéke vet világot:

A) Öndálló történeti művek:

1. Dobschau und die Dobschauer Eishöhle. Eine monographische Skizze. Kaschau, 1878.

2. A bányá- és vasipar története Dobsinán. Bpest, 1881. Athenaeum (külön lenyomat a Tört. Tár 1880—81. évfolyamaiból.)

3. Andrassy Péter megszerzi Krasznahorkát. Rozsnyó, 1885. (k. l. a »Rozsnyói Híradó« 1884. évfolyamából.)

4. Magyar kisvárosi élet a XVI. és XVII. században. Rozsnyó, 1885.

B) Kiseb-nagyobb történeti közlemények:

1. Adalék a közoktatásügy történetéhez. (Tört. Tár 1882. évf.)

2. Egy magyar város viszontagságai a XVI. század második felében. (U. o. 1883—84. évf.)

3. Végvári élet 1573-ban. (U. o. 1884. évf.)

4. Adalékok az 1644—45. évi felkelés történetéhez. (U. o. 1885. évf.)

5. Egy német ajkú város megmagyarosodása a XVII. században (Századok, 1883. évf.)

6. Murány vára és környéke. (P. Napló, 1880. 211. sz.)

7. Dobsina és népe (Eperjesi Lapok. 1881, 46. 47. sz.)

8. Képek abból a régi jó világból (U. o. 32., 33., 35., 37. sz.)

9. A hódolás korából (Bp. Hírlap. 1885. 99. sz.)

10. Széchy Mária (Nemzet, 1885. évf.)

11. Gömörmegye törvényhatósága és a közoktatás a XVII. század végén (Gömör-Kishont 1885. 21. sz.)

12. Képek Rozsnyó város múltjából (1882. 9., 11., 12., 16., 23., 25., 33., 51. sz.)

13. Gimesi gróf Forgách Simon (u. o. 1883. 41. 42.)

14. Kalmár Mihály, Rozsnyó-városi főbíró 1644-ben. (U. o. 49. 50.)

15. Rozsnyó vára a török igában (u. o. 1884. 15., 16., 17., 18., 19. sz.)

16. Szemelvények egy érdekes codexből (u. o. 1885. 4., 5., 6., sz.)

17. Egy kis város erdőgazdaságának története. (Erdészeti Lapok, 1882. V. f.)

18. Az erdők tiszta jövedelme és az új erdőtörvény. (U. o. XII. f.)

C) Jogi czikkek.

19. Megjelentek a »Jogtudományi Közönyben« és az »Ügyvédek Lapjában.«

D) Irodalmi dolgozatok.

20. Népmondák Dobsina környékéről. (»Képes Családi Lapok« 1881. évf.)

21. Sáska Márton, továbbá S. M. jegy alatt több tárczaezikket jelent meg a »Budapesti Hírlap« s az »Ügyvédek Lapja«-ban, a »Rozsnyói Híradó« s a »Gömör Kishont«-ban.

E) Kéziratban maradt dolgozatok.

22. A gömörmegyei ág. ev. hv. ev. esperesség története (Irta: 1881-ben).

23. Patochy Zsófia. Életrajz. (1884.)

24. Márki S. »Mária királyné«-jának bírálat (1885.)

25. Adatok »a nemesi élethez a XVI. s XVII. században«; ugyanebből két félig kidolgozott fejezet.

26. »Bányajogi Lexikon« a »Bá« betűkig.

27. A magyar aranybulla; 6 írott füzet.

28. Adatok »Stempel István, egy felsőmagyarországi iparos élete és viszontagságai a XVII. században« cz. műhöz, melyet a »Tört. Életrajzok« számára készített.

A hogy indult, komoly tanulmánynyal és erős igyekezettel, szép jövőre volt biztos kilátása. Egy emléken gazdag vidék történeti kincsét lett volna ő hívatta megismertetni a magyar történetírással — s gazdag előtanulmányt és sok tudást vitt magával sírjába! S a veszteség annyival sajnosabb, a mennyivel becsebb az, mit tőle bírnak.

IRODALMI SZEMLE.

— A TÖRTÉNELMI ÉLETRAJZOK 1885—86-ik évfolyamának második fülete megjelent. Tartalmát Pázmány Péter életrajzának folytatása képezi Fraknói Vilmostól, mely két színnymatú, három önálló és huszonnyolcz a szövegbe nyomott képpel és öt fac-similével van illusztrálva. Kétségtelenül jobb és helyesebb fogalmat nyerünk a korról, melyben Pázmány és Bethlen, Rákóczy és Esterházy szerepeltek, ha egykorú képek reprodukciója magyarázza a szöveget. Figyelmeztetjük társulatunk tagjait, hogy ők öt forint kedvezmény áron szerezhetik meg e vállalat öt füzetből álló egész évfolyamát, míg idegenek számára az 8 frt. Az 5 frt előfizetés Mehner Vilmos kiadóhoz küldendő.

— RÁTH MÓR kiadásában ez évben is egész sorozata jelent meg a jó magyar könyveknek, melyek közül több fogja érdekelni a mi olvasó közönségünket is. Egyforma gondot fordít rá, hogy kiadásában csak jó könyvek jelenjenek meg, s hogy azok a munkákhoz méltó díszes és ízléses kiadásban lássanak világot. Első helyen kell megemlítenünk egykori nagynevű elnökünknek: Horváth Mihálynak egyik legkitünőbb munkáját: »Huszonöt

év Magyarország történelméből», melyből immár a közönség a harmadik javított kiadást veszi. Ráth, hogy a megszerzést megkönnyítse, 80 kros füzetekben adja ki. Ez első füzet 96 lapból áll. — A Magyar Nemzet családi könyvtárából, mely valóban választékos és jó munkák gyűjteménye, a XXVIII-ik füzet »Kazinczy Ferencz utazásait« foglalja magában (a magyarországi utakat s erdélyi leveleket), mely mint tudva van, nem egyszerű útleírás, hanem az uti élményeknek a történelmi események elbeszélésével való élénkítése s egyszersmind korrajz is. — Gróf *Tolstoj* historiai regényéből, melyet inkább történeti korrajznak lehet nevezni, s mely az első Napoleonnal küzdő Oroszországot festi, s ezen idők szereplőinek történelmileg hű rajzát adja, immár öt füzet van a közönség kezén. Ajánljuk e munkákat olvasóinknak.

— A KATHOLICUS ISKOLAÜGY MAGYARORSZÁGBAN című s nagy historiai apparatussal megjelenő munka II. osztályából megjelent a *Litterae Authenticae*-k 3-ik füzetének első része. Szerkeszté s jegyzetekkel ellátta *Weiser* Frigyes tanár. Gazdag tárháza a hazai tanügy történetére vonatkozó adatoknak s okiratoknak. Összesen tíz kath. gymnasium történetére vonatkoznak ezek, u. m. a gyulafehérvári, belényesi, fogarasi, szentgyörgyi, hátszegi, kecskeméti, sárospataki, sélyei, szakolczai, turóczi gymnasiumokra, s 60 tanárnak adja életrajzát. Ez adatoknak legnagyobb része eddig teljesen ismeretlen volt s azok nagy gondnal és helyes kritikával vannak különböző archivumokból összehordva. Általában pontosság és gond tekintetében igen korrekt editio ez. Haynald bibornok rendeletére állíttatott össze, ki azzal valóban nagy szolgálatot tett a tanügy történetének. *Weiser* igen becses jegyzetekkel s excursiókkal növelte a munka becsét.

— NÉMETHY LAJOS, vál. tagtársunk, a főváros ismert egyháztörténetírója, érdekes monographiát bocsátott közre a budapest-vizivárosi Erzsébetiek megtelepedése századik évfordulója alkalmából. A Duna jobbparti Erzsébetieket a humanisticus törekvéseiről ismert II. József fejedelem telepítette meg 1785-ben a ferenczrendiektől számukra átengedett zárdában. Alapvagyonukat a sz. Háromságról címzett, de magyarosítási törekvései miatt II. József által megszüntetett testvérület tekintélyes vagyona képezi. E testvérületet 1725-ben Koháry István gróf és több magyarérmelmű főúr alapította volt, hogy a fővárosban és országszerte a beköltözött németek között a magyar elemet terjessze. Az Erzsébetiek jótekonny intézménye második alaptökéjét puchói Marczibányi Istvántól nyerte, ki házát is nemeslelkűleg a beteg és agg nők ápolására számára adományozta. Idő folytával még más jótevők is gyarapították ezen emberszerető rendnek alapvagyonát, úgy, hogy a lefolyt évszázad alatt 128 apácza, összesen 41,834 beteget, valláskülönbség nélkül, ingyen ápolhatott. Szerző szerint megszámlálhatatlan azok száma, a kiket élelemmel és alaminzsnával láttak el. Valóban, méltóan viselik árpádházi sz. Erzsébetnek nevét. Templomuk az ereklyék, szobrok és képek múzeumának mondható. Ezekből szerző a legkegyeltebb tárgyakat ismerteti, ilyen pl. sz. Erzsébet botja,

melyet futaki Hadik János gróftól kaptak. Szóval, a temérdek adaiból mozaikként összeillesztett tanulmány, kellemes olvasmányban, kellő ismeretétést nyújtja fővárosunk eme egyik legjótékonyabb intézetének. A művecske 10 régi rézmetszet utánzatával van ellátva, melyeket szerző az Erzsébetiek által egykor kezelt rézmetszvények nyomdájából bűngesztett össze.

— Az ERDÉLYI REF. EGYHÁZKERÜLET NÉVKÖNYVE az 1886-ik évre megjelent. A névtárt történeti értekezés előzi meg, s a széki egyházmegye községeinek történetét folytatja. Ezúttal Száva, Katona, Legen, Nemegeye, Margita vannak bemutatva. Sok egyházi és culturtörténeti adat van benne, az egyházi czímernek felsoroltnak, s a nevezetesebb okiratok közöltetnek benne.

A HAZAI TÖRTÉNETRE VONATKOZÓ KÜLFÖLDI KÖNYVEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK A LEGUTÓBBI ÉVEKBŐL.

A) Értekezések és bírálatok.

Archiv für österreichische Geschichte.

1883. évf. 65. kötet. *Huber Alfons, Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden.* (L. Századok. 1885. 159. l. az ismertetést.)

1884. 66. *Huber. Ludwig I. von Ungarn und die ungar. Vasallendänder.*

1885. 66. *Huber. Über die Gefangennahme Marius und die Feldzüge Sigmunds.* (L. Századok, 1885. évf. 539. l.)

1885. 67. *Huemer. Neuer Rythmus auf die Schlacht am Marchfeld. Sitzungsberichte der bairischen Akademie.*

1885. évf. 1. füzet. *Heigel Károly. Die Beziehungen des Kurfürsten Max Emmanuel von Baiern zu Franz Rákóczy. 1703—1715.*

Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft.

1884. V. 2. *Fraknoi. Ungarn und die Liga von Cambray.* Érdekes ismertetés Reumont-tól.

1885. VI. évf. 2. füzet. *Kaiser Friedrich, Papst Nikolaus V. und das Vordringen der Türken.* 208. s köv. l.

Monumenta Vaticana Histor. Regni Hungar. illustr. Ismertetés Belermann-tól. (285. l.)

Petrus Balan, Monumenta reformationis Lutheranae I. (1884.) — Ismertetés. — Ez okirattárban számos hazánkat érdeklő okirat is látott napvilágot, az 1521—1526. évekből.

1885. évf. 3. füzet. *Gottlob Adolf. Der Legat Perandi.* E czikk a XV. század végén hazánkat fenyegető török veszély történetéhez szolgál adalékul.

Forschungen zur deutschen Geschichte.

1883. 23. köt. 2. füz. *Rezek. Zur Kaiserwahl 1519.* (II. Lajos királyunkról szóló közlemény.)

1883. 23. köt. 3. füzet. *Rühl. Zu den Quellen des anonymen Notars des Königs Béla.* (601. s k. l.) Polemizál Marczalival.

1885. 25. köt. 3. füzet. *Rademacher Otto. Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen.* (379. old.) Szerző megtámadván Marczali nézetét, valószínűvé teszi, hogy Kézai és a Képes krónika egy régibb, de nem 1200 előtt keletkezett krónikából merítettek. A második cikk azt vitatja, vajjon Kézai honnan merítette III. Henrik hadjáratairól szóló adatait.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.

1880. I. 340. *Krones. Jakob Unrests Bruchstücke einer deutschen Chronik von Ungarn.* E töredék röviden mondja el a hazai történetet a húnok korától 1162-ig. Keletkezési idejét 1499 és 1508 közé tehetjük.

1881. II. évf. 2. füz. *Loserth. Der Umfang des böhmischen Reichs unter Boleslaw II.* (Czáfolja Cosmas-t, ki azt állítja, hogy akkoriban tót felvidékünk tetemes része is Csehországhoz tartozott.)

1881. II. évf. *Károlyi Árpád* kimutatja (a 302. lapon), hogy János Frigyes szász választófejedelmet a Mühlberg melletti csatában egy magyar katona fogta el. Neve Luca József.

1881. II. 2., 3. *Huber. Beiträge zur älteren Geschichte Österreichs.* Szvatopluk országának délkeleti határaitól szól.

1882. III. 4. *Die österr. Annalistik bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts.* (497. s k. l.)

1883. IV. 1. *Huber. Die steirische Reimchronik und das österr. Interregnum.*

1883. IV. 3. *Fanta. Die angiovinischen Register im Archivio di Stato zu Neapel.*

1883. *Ergänzungsband.* 163. old. *Dobenecker. Die Schlacht bei Mühlendorf.* Leírja többi között a magyar segélyhadak felvonulását Passauig és a csatában való közreműködését.

1884. V. köt. 3. füz. *Loserth, Péter* király nejeére vonatkozó adatkat közöl.

1884. V. köt. 4. füz. *Zimmermann, II. Endre* oklevele az 1206. évből (az erdélyi százszok részére.) 539. l.

1885. VI. köt. 2. füzet. *Zwiedinek-Südenhorst: Wallensteins Feldzug gegen Mansfeld im Herbst 1627 und die Brucker Konferenzen.* (287. old.) Szerző Marc Antonio Padavin velencei követségi ügynök jelentései nyomán nemcsak a Wallenstein és Mansfeld, hanem a Wallenstein és Bethlen Gábor közötti hadi érintkezést is tárgyalja.

3. füzet. *Huber Alfons. Beiträge zur älteren Geschichte Österreichs.*
a) *Über die älteste ungarische Verfassung.* (385. old.)

1885. VI. köt. 1. füz. 1. *Bernheim. Otto von Freisingen.* — 172.
1. *Fournier* bírálata *Wertheimer* »Ausztia és Magyarország a XIX. szá-

zadban« cz. művéről, mely bírálatra az utóbbi külön füzetben felelt. (»Gegen Herrn Fournier.« 1885. Bécs.)

4. füzet. *Balan. Monumenta saeculi XVI. historiam illustrantia.* (I. kötet. 1885.) — Ismertetés. E kötetet többi között VII. Kelemen és I. Ferdinándnak a török háborúra vonatkozó levelezését tartalmazza, az 1524—1527. évekből.

1886. 1. füzet. Tartalmazza a »Századok«, »Hazánk« és a »Történelmi Társ« múlt évi első számainak ismertetését, alólírott tollából.

A bécsi tud. akadémia »Sitzungsbericht«-jeiben következő értekezések jelentek meg;

1883. 103. köt. *Tomaschek. Über eine in Österreich in der I. Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrecht von Wiener-Neustadt und dem Werböczi-schen Tripartitum.* Szerző kimutatja, hogy Werböczy e »Summa« több helyét felhasználta, mint az már a Tripartitum elejéhez csatolt ajánlásból is bebizonyítható. (A »Summa« egyik példánya Pozsonyban van.)

Mittheilungen der k. k. Centralcommission für Kunst und Erhaltung historischer Denkmäler. Új folyam. 9. és 10. köt. 1884. — *Beckh-Widmanstetter. Über Archive in Kärnthen.* Ezen, külön lenyomatban is kapható, nagy terjedelmű czikk több »Zeitung«-ot tartalmaz a magyar-erdélyi harczteterekről, az 1663. évből, továbbá Montecucoli tábornagy egy levelét, melyben Souches tábornok ellen keményen kifakad.

Fontes rerum Austriacarum. II. sorozat. *Diplomataria et Acta.* (43. köt. 1883.) *Beck József. Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich und Ungarn.* Kiterjed az 1526—1785. évekre.

Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives.

1882. 2. és 3. füzet. *Werbungen grosser Männer für Friedrich Wilhelm I.* (Hazánkról, nevezetesen Komárom vidékéről is szól e czikk.)

1883. *Nosinich. Kaiser Joseph II. als Staatsmann und Feldherr. Österreichs Politik und Kriege in den Jahren 1763—1790.*

Gömöri de Gömör. Ein Strafedikt Emerich Tököly's aus d. J. 1683. (Külön lenyomatban is megjelent.)

1884. 1. füzet. *Gömöri kapitány* ismerteti Zrinyi Miklós párbajra való kihívását Mehemed bosnya pasa által. (1554-ben.)

1885. 2. és 3. füzet. *Gömöri. Türkennoth und das Grenzweesen in Ungarn und Kroatien.* (Vonatkozik az 1572—1582. évekre.)

Starnie. (A délszláv zágrábi akadémia közlönye.)

1883. 15. köt. *Lopasič. Néhány oklevél Zrinyi és Frangepán történetéhez.*

Rački. Ifjabb Marino Sanuto irataiból. E kivonatok a délszláv népek történetére vonatkoznak, még pedig az 1526—1553. korszakra.

Kroatische Revue.

1882. 1. füzet. *Kukuljevič. Der Buchdruck in Croatien im 16.—17. Jahrhundert.*

1882. 3. füz. Kritikai ismertetést közöl Ballagi »Wallenstein karabélyosai« című művéről.

Deutsche Wochenschrift.

1885. 35. és köv. szám. *Deutsche Colonien in Ungarn.*

Mittheilungen aus der historischen Litteratur.

1885. 4. füz. *Wertheimer. Gesch. Österreich-Ungarns. I.* Ismertetés.

1886. 14. köt. 1. füz. *Balan. Monumenta saeculi XVI. Ism. Schmült Róberttől.* (L. fentebb.)

Revue des questions historiques.

30. köt. 1881. *Pierling. Gregoire XIII. et Bathory.*

33. köt. 1883. *Pierling. Gregoire XIII. et Ivan le terrible. Préliminaire de la paix de Kivérova-Gora.* (426. l.) E cikk a Báthory István lengyel király és Iván cár között 1582-ben kötött béke előzményeiről szól (Possevin nyomán.). L. *Szádeczky* értekezését a »Századok«-ban. 1885. 4. füz.

Revue Historique.

1882. 20. *Brogie. „Le cardinal Fleury et la Pragmatique Sanction.“*

1883. 23. *Xénopol. De l'origine du peuple romaine.* Elveti Rösler és Hunfalvy nézetét és Jung-ét fogadja el.

1885. 28. köt. 2. füz. *Girard. Le campus Mauriacus, nouvelle étude sur le camp de bataille d'Attila.* (321. old.) Ez értekezés eredménye: a csatahely neve: Maurica, francziául: les Maures. A szomszéd síkságot utóbb Mauriacus campus, campi Mauricii-nek hívták. Vajjon azonban a Champagne avagy a Chalons melletti sikon ment végbe ama nagy küzdelem, az jövőre is eldönthetetlen kérdés marad.

Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien.

1885. XIV. köt. 4. füz. *Kubinyi. Das Urnenfeld von Felső-Kubin.*

Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine.

1885. 12. sz. *Lipp. Meine Ausgrabungen in und um Keszthely.*

Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen.

1885. XXIV. 2. sz. *Loserth. Über die Versuche, die wiclif-husitischen Lehren nach Österreich, Polen, Ungarn, Kroatien stb. zu verpflanzen.*

Zeitschrift für katholische Theologie.

1884. 4. füz. 835. l. *Wiedertäufer in Österreich-Ungarn.*

1885. 713. l. *Kolonics esztergomi érsek végrendeletét közli.*

Rivista storica Italiana.

1884. I. évf. *Silengardi G. Il proclama degli Italiani agli Ungheresi nell' anno 1821.* (576. old.) E kiáltványban a nápolyi felkelők felszólítják az osztrák hadseregben szolgáló magyar ezredeket (kik Ferdinánd királyt trónjára visszahelyezték), hogy ne küzdjenek természetes »szövetségeseik« ellen.

Archivio storico italiano.

IV. Series. VII. évf. 56. *Reumont. Un orafio sen. del Trecento in*

Ungheria. E czikkből arról értesülünk, hogy Róbert Károly 1331-ben a Siená-ból való Pietro di Simone művésznek hazánkban birtokot ajándékozott. (Az oklevelet egyébiránt már Wagner és Katona is közölték.)

1885. 6. füz. E füzetben *Reumont* a *Monumenta Vaticana* eddig megjelent két kötetét ismerteti.

Historische Zeitschrift. Szerkeszti **Sybel.**

1885. 53. köt. 2. füzet. Az 1883. évi magyar történeti irodalom ismertetése alólirottól.

1886. 55. köt. 1. füz. *Unsed. Etudes sur l'âge de bronze de la Hongrie.*

Huber. Studien über die Gesch. Ungarns.

Linberger. Geschichte des Evangeliums in Ungarn und Siebenbürgen.

Schwicker. Politische Gesch. der Serben in Ungarn.

Schwicker. Die Vereinigung der serbischen Metropolen von Belgrad und Karlowitz.

Ezeket is alólirott ismertette.

Leipziger Centralblatt.

1885. 15. sz. *Huber. Geschichte Österreichs.* I-ik köt. Ism.

1885. 20. sz. *Huber. Ludwig I. von Ungarn und die ungar. Vasallenländer.* — Ismertetés.

1885. 24. sz. *Balan. Monumenta stb.* Ismertetés.

1885. 36. sz. *Huber. Geschichte Österreichs.* II-ik köt.

1885. 43. sz. *Neustadt. Ungarns Verfall beim Beginn des 16. Jahrhunderts.* Ism.

1885. 46. sz. *Köstler. Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld.* 1884. Ism.

Sbornik Historicky. (Prágában jelenik meg.)

1883. I. évf. *Kalousek. Csehország határai II. Boleszláv korában.* (Polemizál *Loserth* fent említett czikkével.)

Nouvelle Revue.

1880. III. 864. s k. 1. *Cahun. Le véritable Attila.* (Mongol traditio nyomán.)

Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark.

1884 32. sz. *Ilwof. Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark.*

A berlini akadémia »Sitzungsbericht«-jei.

1883. 871. s k. 1. *Müllenhoff. Über den südöstlichen Winkel des alten Germaniens.* Meghatározza többi között a svédek és jazygok közötti határokat, melyet az Ipoly (Cusus) völgye képezett.

Deutsche Litteraturzeitung.

1885. 31. sz. *Arneth. Graf Philipp Cobenzl und seine Memoiren.* (1884.) Ism. — Cobenzl gr. II. Terézia, de különösen II. József alatt játszott nagy szerepet.

1885. 9. sz. *Klarič-Bojničic. Geschichte Bosniens.* Ism.

1885. 10. sz. *Balan. Monumenta.* Ism.

1885. 17. sz. *Monumenta Poloniae historica* 4-ik köt. Ism.
1885. 38. sz. *Wolf és Zwiedinek Südenhorst. Geschichte Österreichs unter Maria Theresia, II. Josef und Leopold II.* (Ism.)
1886. 1. sz. *Maniu. Zur Geschichtsforschung über die Rumänen.* (1885.) Ism. *Jung-tól.*
1886. 4. sz. *Huber. Gesch. Österreichs.* II-ik köt. Ism.
- Göttinger Gelehrter-Anzeiger.**
1884. 12. sz. *Köhler* kritizálja *Dobenecker* fent említett értekezését.
1884. 16. sz. *Bachmann. Deutsche Reichsgeschichte unter Friedrich III. und Max.* I. köt. Ism.
1884. 13. és 23. sz. *Mon. Poloniae historica* IV. Ism. *Perlbach-tól.*
- E munka a középkor második feléből való lengyel kútföket tartalmazza. (Dlugos kivételével.)
1885. 8. *Ulmann. Kaiser Max.* 1. Ism.
1885. 25. *Peukert* ismerteti Broglie herczeg czikkét: *Frederic II. et M. Therèse.*
- Academy.**
607. sz. *Howorth. Arminius Vámbéry.*
626. sz. *Jones. A Magyar Song on St. Stephens Day.*
- Archäolog.-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn.**
1884. VIII. 1. *Studniczka. Mithräen und andere Denkmäler aus Dacien.* — *Téglás und König. Neue Inschriften aus Dacien.*
- Zeitschrift für allgemeine Geschichte.**
1884. 5. sz. *Krones. Katharine von Brandenburg-Preussen, als Fürstin von Siebenbürgen.*
- Ausland.**
1884. 3. sz. *Téglás.-Neolith. Höhlenfunde in Siebenbürgen.*
1884. 26. sz. *Teutsch. Haus und Hof bei den Siebenbürgischen Sachsen.*
- Gegenwart.**
1884. 4. sz. *Stoerk. Das Indigenat in Ungarn.*
- Revue internationale.**
- II. évf. 4. sz. *Kún Géza. Les origines hongroises.*
- Neue Freie Presse.**
1885. decz. 15. és 16. *Krones. Dalmatien und Ungarn. 1797—1801.*
- Münchener Allgemeine Zeitung.**
1884. 340. és 347. sz. *Monumenta Vaticana I. és II.* Ismertetes.
- Archiv des deutschen Buchhandels.**
- VI. évf. 8. 50 s k. Cikket tartalmaz a II. Lajos és az országgyűlés által a lutheránusok ellenében hozott törvényekről.
- Revue critique.**
1885. 32. sz. *Duka. Life and works of Alexander Csoma de Kőrös.* (1885.)

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A »TURUL« múlt évi utolsó füzetje változatos és gazdag tartalommal jelent meg. A hosszú cikksorozatot a genealogia egyik legszorgalmasabb művelőjének, dr. Wertner Mórnak politikai-genealogiai tanulmánya nyitja meg »Az Árpádok házassági összeköttetései«-ről, a mely betűrendes sorban összeállítja mindazon külföldi dynastiákat és hazai családokat, melyekkel az Árpádok házasságra léptek. Legtöbbször léptek rokonságba a Piastokkal, a lengyel királyi családdal, mindössze kilenczszor 300 év alatt. *Kőváry László* folytatja és bevégezi a múlt füzetben megkezdett történet-bölcseleti tanulmányát »A hűbéri rendszer szellemé«-ről, különös tekintettel a családi és társadalmi életre; a végső fejezetben a magyar hűbéri rendszert tárgyalván. — A minden egyes füzethez mellékelni szokott színnyomatú kép e füzetben *Asszúvölgyi Benedek* címerét mutatja be 1437-ből, a melyhez báró Nyáry Albert írt commentárt, közölván Zsigmond címeradományozó levelét is. Ez az utolsó cikk, melyet a megboldogult báró Nyáry Albert írt; valamint ez az utolsó füzet is a Heraldikai Társaság közlönyének, melyen nevét, mint szerkesztőjét olvashatjuk. Ezután a Turult az eddigi társszerkesztő: Fejérfataky László egymagában fogja szerkeszteni. A negyedik közlemény »Móré János címeres nemesleveleiről« szól, melyben *Szádeczky Lajos* ismerteti Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem 1584-ben Grodnón — és Rudolf császár és király 1595-ben Prágában Móré János számára kiadott címeres nemeslevelét. *Kubinyi Ferenc*: »A régi magyarok személynevei« cz. a. ugyanily című nagyobb művéből közöl érdekes mutatványt. *Tagányi Károly* folytatja az országos levéltárban őrzött vagy följegyzett nemesi oklevelek jegyzékét Sigmond-tól — a Szegedi családig. A Vegyesek közt: *Thaly Kálmán*: Az utolsó Rákóczi herceg haláláról közöl újabb adatokat, pótléklál a »Rákóczi-ház utolsó tagjairól s kihalásáról« írt közleményéhez. Br. *Mednyánszky Dénes*: Egy kiskorú világi tihanyi apátról, Devecseri Csorón Jánosról ír, a ki 1539-ben I. Ferdinándtól kapta az apátságot. *Réthy László* Rákóczi állítólagos sirjáról ír a konstantinápolyi protestáns temetőben, két címer s egy sarkophág rajzával. A tartalmas füzetet Tárca-rovat fejezi be.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« *Czobor Béla* szerkesztése alatt, fennállása hetedik évében önállóan, nem mint a Tájékoztató társlapja kezdte meg pályafutását. Az I-ső füzetet előszó nyitja meg, melyben a szerkesztő azon, hiszszük, alapos reményének ad kifejezést, hogy ezentúl önállóan is meg fog élni. Hogy azt megérdemli, azt eddigi pályája is igazolja. *Némethy Lajos*, szent Margit képeit ismerteti: első sorban négy szobrát, azután a képeket; s ezek közül kettőt egy XV. és egy XVII. századit rajzban is bemutat. *Sándorfi* a vagyóczi XV. századi templomot ismerteti, egy rávonatkozó 1424-iki okmányt egész terjedelmében bemutat, s végül a szakértők figyelmét felhívja egy XIV. századi ereklyetartóra. A rövid közleményekben *Kurtz* levele van adva a szerkesztőhöz. Egy másik rovatban,

»a lelkeszkedő papság köréből«, melynek hasznos és gyakorlati czélja van, a szerkesztő elmondja nézetét az érsekújvári zárda tulajdonát képező pacificale restauratioja ügyében. Aztán szerkesztő tesz jelentést a budai, kassai és bátfai restauratiokról. A füzetet Vegyesek rovata zárja be.

— A »HAZÁNK« I. füzetében *Hölke* Lajos vázolja »Magyarország helyzetét 1820—25-ben.« Bevezetéskép az 1820-as évek alkotmányi és függetlenségi népmozgalmait ismerteti Európaszerte. Majd áttér Ferencz király és kormánya jellemzésére, azután a nemzet politikai életét, sérelmeit, a kényszerűjonezozást és adóemelését s az ezek által felidézett közszellem ébredését írja le. A szerkesztő *Abafi* Lajos a történelmi társulatban régebben bemutatott a »Rózsarendről« szóló tanulmányának azon részét közli, a mely a *Rózsarend Magyarországon* való szereplését tünteti elő. Vasváry Ferencz folytatja a *Károlyi-huszárok* cz. a. megkezdett szabadságharczi élményei leírását s be is fejezi ezen szakasszal, a mely a *Világos alatt* történeteket beszéli el. *Szinnyei* folytatja naplójegyzeteit Komáromról 1848—49-ben s ő is a világosi fegyverletétel utáni időből beszéli el a komáromi várban történt cseményeket. Az utolsó közlemények is a szabadságharczról szólnak és pedig a *Hegyesi* Mártoné: *Az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez*, Beöthy Ödön kormánybiztos meneküléséhez, közöl adatokat, leveleket; *Dudás* Gyula pedig »Szerb és német iratokat 1848-ból« közöl fordításban. A füzetet történeti repertóriummal zárja be *Szinnyei*.

— A »FIGYELŐ« januári füzete nagyszámú és érdekes adalékokat szolgáltat a magyar irodalomtörténet jeleseinek ismeretéhez. Az első közlemény *Weisz* Bertalan tollából »Báró Eötvös József irodalmi működését« méltatja. Ezt követi *Abafi* Lajos »Szemere Pál a szózatról« című közleménye, a mely Szemere Pál kicsinylő vélekedését mutatja be Vörösmarty költészetéről, melyre Szemerét egy irodalmi sértés provocalta; de kéziratát nem adta ki s később előszeretettel és méltánylással foglalkozott Vörösmarty költeményei bírálásával. Még egy közlemény foglalkozik Vörösmartyval, *Vozári* Gyulác: Vörösmarty költői nyelvéről. *Márki* Sándor »A világosvári pénzásók« cz. a. egy 1807. iskolai verses színjátékot, vagyis inkább párbeszédes verset mutat be. *Csaplár* Benedek »Révai helyzeti bajlódásairól s irodalmi igyekvéseiről« ír. *Lippics* Elek: Császár Ferencz, Ferenczy József, Tompa leveleiből közöl egynehányat. *Koncz* József: Janus Pannonius utolsó kiadása (1784.) történetéhez közöl egy adalékot. A magyar írók életrajzában Margócsy József, Kohn Salamon, Eötvös Lajos jelenleg is élő írókról találunk pár sornyi életrajzi feljegyzést. Ehhez a rovatjához legtöbb szó férhet a folyóiratnak. Nem látjuk, micsoda szempont és rendszer mérvadó e rovatnál. Ha az írók megválogatására nem kívánnánk is szigorú mértéket; az talán mégis kevésbé érdekli az irodalomtörténetet, hogy ki hány magánlevél-töredéket írt elszórva a lapokban. A füzetet *Szinnyei* irodalomtörténeti repertoriuma zárja be.

— A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE februári füzetében *Kohn* Sámuel a szombatosok történetéről írt nagyobb tanulmánya első fejezetét közli, mely az

erdélyi szombatosok változatos és megkapó jelenetekben gazdag történetét tárgyalja. Kohn alapos bibliai és történeti ismeretével hivatva van e munka megírására. Ez első közleményben kimutatja, hogy az erdélyi szombatosok felekezete önállóan támadt, függetlenül az európai hasonló mozgalomtól s vázolja a biblia befolyását a magyar irodalomra a XVI-ik század első felében.

— A »MAGYAR NYELVÖR« január 15-iki füzete szokott változatos tartalommal jelent meg. Vanuak benne szólásmódok, közmondások, népbabonák, népmesék, csali mesék, népetimológiák és ferdítések, találós mesék, tájszók, mesterműszók. A nagyobb cikkek között *Simonyi* Zsigmond a magyar névragozáshoz járul adalékkal, a »kép« ragot fejtegetvén. *Szarvas* Gábor a magyar mutató-névmásról ír. *Asbóth* Oszkár az ó-szlovén és új-szlovén nyelv kérdésében vitázik *Volf* Györggyel. *Brassai* Sámuel »A dativus ügyéről« ír polemicus cikket. *Korda* Imre: A kiskínhalasi nyelvjárást ismerteti.

— AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET böleselet-, nyelv- és természettudományi szakosztálya kiadványainak II. kötete 3. füzetében *Kant* műve van közölve: Az erkölcs metaphysicájának megalapítása; fordította és bevezetéssel ellátta *Szász* Béla. A füzet végén levő szakosztályi értesítőből a november 21-én és decz. 12-én tartott két szakülésről nyerünk tudomást, a melynek elsején *Szász* Béla mutatta be *Kant* fennebbi műve fordítását, az utóbbin *Hegedüs* Béla tartott felolvasást a tragicum kérdése feletti polemiáról.

— AZ »UNGARISCHE REVUE« f. évi januári füzetében *Lipp* Vilmos nyitja meg *A keszthelyi sírmezőről* írván, melyeket önállóan megjelent nagy munkájából ismerünk. Ezt követi *Trefort* Ágost emlékbeszéde *Guizot* Ferencz felett, melyet az akadémiában múlt évi okt. 26-án tartott. *Pesthy* Frigyes, a horvátországi száz levél írója, a *horvátok aspiratióit* mutatja be kellő világításban a külföld előtt. Ezután *Spiegler* J. S. héber bölcsészetéből egy rész, »Die Philosophie der Kabbala« cz. a. van közölve. *Hunfalvy* Pál »Zur Geschichtsforschung über die Rumänen« cz. fejezetben *Maniu* V. ily című történetkritikai s ethnologiai munkáját veszi bonczkés alá. *Marczali* Huber osztrák történetéről ír, a melyet folyóiratunk múlt számában mi is ismertettünk. A tartalmas füzetet magyar könyvjajstrom zárja be.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,

ÖSSZEÁLLÍTVA A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. JANUÁR.

Adatok az 1646—47. országgyűlés történetéhez. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 2. és köv. sz.

Alszeghy János. Más idők — más emberek. (Apróságok a régi Nagyszombatból.) — »Az Nemes-Becsületes Szücs-Czéh« történetéből. (Kép a régi »magyar« Nagyszombatból.) *Pozsonyvidéki Lapok* 3—5. sz. *Báttai apátságáról.* *Közli* S. F. *Szekszárd és Vidéke* 3. 4. sz.

- Bod Péter* »Egyháztörténete.« (A leideni irodalmi lelet.) (—c.) *Főv. Lapok* 15. sz.
- Böngészet* Fiume városa levéltárából. (A. 1593.) *Diogenes. Fiume* 1. sz.
- Hölke Lajos*. Hont vármegye helynevei magyarázatához. *Esztergomi Közöny* 2. 3. sz.
- Iványi István*. Bácskai régiségek. *Bácska* 8. 9. sz.
- »*Kakas István* utazása Perzsiába.« *Ism. (M.) Főv. Lapok* 13. sz. *Bud. Szemle* XLV. 133—140. l.
- Kurvasy Kálmán*. Győr városa monographiája kérdéséhez. *Győri Közöny* 5. sz.
- Kováts J. Kálmán*. A szegedi ferenczrendiek a török világban. *Összetartás* 1. és köv. sz.
- Magyar történelmi képcsarnok* megnyitása. *Egyetértés* 18. sz. *P. Napló* 18. sz. *Nemzet* 18. sz. *Függetl.* 18. sz. — *Magyar Pantheon. Bud. Hírlap* 18. sz. *Vasárn. Ujság* 4. sz.
- Magyary Szulpicz*. Mikor lett Komárom várossá? *Komáromi Lapok* 5. és köv. sz.
- Makay Dezső*. Emlékezzünk régiekről. (Családtörténelmi reflexio.) *Zala* 1885: 48—52. 1886: 2. 3. sz.
- Némethy Lajos*. Budavár 1686-ban történt visszafoglalásának évfordulója az első öt évben. *M. Állam* 28. sz.
- Novák Mihály*. Adatok Vasvár történetéhez. *Rábavidék* 3. 4. sz.
- Rákóczy Ferencz* (II.) eddig ismeretlen arcképe. I. L. *Vasárnapi Ujság* 3. sz.
- Rákosi György*. Luther Wormsban Egyháztörténelmi tanulmány. Önálló történelmi kutatás után. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 2. és köv. sz.
- Szabó István*. Nimród atyja. *M. Állam* 29. sz.
- Szentkláray Jenő*. »A dunai hajóhadak története. Bp. 1886.« *Ism. Nemzet* 24. sz. *P. Napló* 26. sz.
- Szilágyi Sándor*. Magyar »Istituto di studi storici« Rómában. *Nemzet* 10. sz.
- Tudányi Károly*. Apróságok megyénk múltjából. A Zách-féle merénylet áldozata megyénkben. Egy okleveles curiosum. (1330.) *Nyitrai. Közöny* 2. sz.
- Téglás Gábor*. Schliemann legújabb műve. (Tiryns.) *Nemzet* 14. sz.
- Tersánczy Gyula*. Egy ősi jogintézmény történelmi fejlődése. *Muraköz* 3. és köv. sz.
- Tolnamegye helynevei* magyarázatához. *Tolnamegyei Közöny* 1. és köv. sz.
- Történelmi Társulat* közgyűlése. *P. Napló* 8. sz. *Egyetértés* 8. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HÍVATALOS LAP febr. 7-iki száma nemhivatalos rovatában ő felsége következő legfelsőbb elhatározását közli:

A bosnyák fojniczai zárdában egy értékes misemondó *casula* őriz

tetett, melynek középső részébe a *Corvinok* családi czímere *Magyarország* címerével van hímézve. Ezen nagy műbecsrel és történeti jelentőséggel bíró casulát, melyet valószínűleg *Corvin Mátyás* magyar király ajándékozott volt *Tomasevics Katalin* bosnyák királynőnek, legközelebb ő császári és apostoli királyi Felsége megvenni s legkegyelmesebben *Magyarországnak* ajándékozni méltóztatott, oly rendeltetéssel, hogy az örök időkre mindenkor a magyar királyok koronázásánál használtassék s a budai királyi várkápornában őriztessék.

Ez azon casula, mely Pesten az 1876-iki műkiállításon látható volt, s melyet a Századok 1876-iki folyamában (524. s köv. ll.) Ipolyi Arnold tüzetesen ismertetett.

— A TÖRTÉNETI ARCZKÉPCSARNOKOT f. évi január 17-én nyitotta meg és bocsátotta a nagy közönség rendelkezésére Trefort Ágost cultusminister, a ki a meghívott díszes közönség előtt mondott megnyitó beszédében nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy a magyar nemzet kiválóan történeti nemzet s éppen ezért nálunk a történelmet nagyobb buzgalommal kell ápolni, mint bárhol másutt. De a történelmet nemcsak írni, de festeni, köből faragni s érezbe önteni is lehet. A történelmi képesarnok egy darab festett történelem. Pulszky Károly megelőzőleg az arczképcsarnok keletkezésének rövid történetét vázolta, a melynek eszméjével régebb idő óta foglalkozott a sajtó, egy-egy író, képviselő, mígnem a magyar culturális érdekek íránt oly finom érzékkel bír s annyira áldozatkész cultusminister kezébe vette és megvalósította. Helyiséget ő Felsége adományozott a képesarnok számára és pedig a díszes várkert bazár csarnokából 10 termet. Itt van felállítva az eddig nagyobbára a múzeum és országos képtárból származó mintegy százhatvanhat kép, a mely hisszük és reméljük, hogy főúraink és általában a történeti képek tulajdonosai adományából vagy letéteményeiből rövid időn sok százra fog szaporodni. A képek időrendi sorban vannak felállítva; a legbelső teremben a XV. és XVI. században élt jeleseink arczképei vannak, a Hunyadi Jánosé, több kép Mátyás királyról, II. Lajos és neje, I. Ferdinánd, Zrinyi Miklós s Báthory István egy állítólagos arczképe. A XVII. századi képek közül az érdekesebbek: Pázmány Péter két képe, Esterházy Miklós nagy képe, az Illésházyak halotti képei (három nagy festmény ravatallal), Lorántffy Zsuzsánna, Zrinyi Ilona, I. Lipót, Lotharingi Károly, Kollonics bibornok stb. képei. A Rákóczi-korból magának Rákóczinak több arczképe látható úgy a Bercsényi Miklósé, Széchenyi Pálé, Pekry Lőrinczé stb. A legelső teremben vannak a legújabbkori történeti alakok és jeleseink képei; a sorozatot Deák Ferencz több arczképe zárja be. Szóval, a történeti arczképcsarnok magva immár megvan, hazánk áldozatkész képtulajdonosaitól függ, hogy az mennél teljesebbé s történetiróra, festőre nézve tanulságosabbá váljék s idővel valóságos magyar pantheonná nőjje ki magát.

— A M. K. BELÜGYMINISZTER a káptalanokhoz és conventekhez következő leíratot intézte: »A magyar udvari cancellária rendszeres felállítása, vagyis 1690. évig a »Liber Regiusok« annyira hiányosan vezetettek, hogy különösen az azokban foglalt nemesi címeres levelekről bátran mondható, miszerint alig $\frac{1}{10}$ százalékát képezik azoknak, melyek 1527-től 1690. évig a magyar udvari cancellária által a felek részére tényleg kiadattak, anélkül, hogy a »Liber Regius«-ba bevezetve volnának, vagy róluk az eredeti conceptus fönmaradt volna. Mintán a szóban levő adatokat úgy az egyes kormányhatóságok, különösen a magyar királyi honvédelmi és a közös hadügyminiszterium, mint a nagy közönség is mindegyre sürűbben veszik igénybe: a fentebb jelzett nagy hiány pótlására minden lehető el kell követni, minél fogva az országos levéltárnok, a hozzám folyó évi december hó 6-án 1255. szám alatt intézett előterjesztésében többek között és pedig első sorban azt is javaslatba hozta, hogy a régi hiteles helyek levéltárainak őrei kéressenek fel, miszerint a kezelésük alatt álló országos levéltárakban külön deponált, vagy protocollumaikban átírt vagy egyéb írtaik közt található nemesi címeres oklevelekről és nemesi bizonyítványokról teljes jegyzéket készítsenek, illetőleg terjeszsenek be, a melyben az évszámon kívül 1. a címeres levelet adományozó fejedelemnek vagy a nemesi bizonyítványt kiállító hatóságnak, 2. a címeres levelet vagy a nemesi bizonyítványt nyerőknek nevei egyenként, a hol lehetséges, illetőségük kitüntetésével, s 3. levéltári jelzeteik, mely alatt ezen iratok őriztetnek, pontosan felsorolva volnának. Nagy köszönettel fogadtatnék, ha a tudomány és a nagyközönség érdekében, a kérdéses jegyzékbe az illető káptalannak vagy conventnek privát levéltárában őrzött ilynemű okíratok is fölvétetnének. Ennek előrebocsátása után hazafiúi bizalommal felkérem a czímet, hogy a rendelkezésére álló adatok alapján a szóban forgó oklevelekről és bizonyítványokról lehetőleg pontos jegyzéket készíttetni s azt mielőbb hozzám juttatni szíveskedjék.«

† LADÁNYI GEDEON, a kolozsvári egyetemen a világtörténet ny. r tanára febr. 4-én meghalt. Szül. 1824-ben. Tanári pályáját Nagy-Szalontán kezdte, Debreczenben a collegiumban, mint jogtanár folytatta. Kitűnő tanár volt ki szabatos és elegáns előadásával, s különösen a 60-as években közjogi előadásai alkalmával a jogfolytonosság hirdetésével tanítványaira nagy hatást gyakorolt. Eleinte történelmi és jogi tankönyvek írásával foglalkozott. 1871-ben kiadta 3 kötetes Alkotmánytörténetét s a mint ez megjelent, 1872-ben az Akadémia megválasztá levelező tagjává, Eötvös pedig kinevezte egyetemi tanárnak. Mint tanár, tanítványai szeretetét teljes mértékben bírta s mint ember, a becsületesség és humanitás mintaképe volt.

— THALLÓCZY LAJOST a történelmi bizottság febr. 5-én tartott ülésében a Nyáry Albert halála által megürült helyre tagjai közé választá.

— A FRANCZIA ÁLLAMLEVÉLTÁR igazgatósága elhatározta, hogy a franczia állam és közügyi levéltárban őrzött azon okíratokat, melyek Francia- és Magyarország közt a XVI. és XVII. században fennállt össze-

köttetés történetére vonatkoznak, ki fogja adni három részben, melyek közül az első Rákóczy György, a második a bujdosók s a harmadik II. Rákóczi Ferencz és XIV. Lajos összeköttetéseire vonatkoznak.

— A HADÜGYMINISTERIUM LEVÉLTÁRÁBAN Bécsben a levéltár nagy műveltségű és derék igazgatójának, báró Sackennek intézkedése következtében egy munkán dolgoznak, mely az 1686-ik évi magyarországi török-hadjáratot eredeti források alapján tárgyalja. A munka már annyira előrehaladt, hogy az, Budavár visszafoglalásának kétszázados jubileuma alkalmával, mint ünnepi írat fog megjelenni. — A »Savoyai Eugen herczeg hadjáratái« című nagy történeti kútfő 11 kötete befejezés felé közelg és valószínűleg már márcziusban megjelenik.

EGY MAGYAR HADI MUZEUM felállítása tervét hozták szóba a lapok. Még pedig mint olyan tervet, melynél már csak a megvalósítás van hátra. Az eszme szép s teljesedése óhajtható. Anyag is van elég, sőt hisszük, hogy ha csakugyan komolyan van szó róla, derék honvédelmi miniszterünk kész lesz kezébe venni a dolgot. Mert ez tisztán csak társadalmi úton aligha valósítható meg: azt csak a törvényhozás oldhatja meg, kapcsolatba hozva a Ludovica Akadémiával, hol csakugyan van szükség hadi muzeumra.

— A BUDAVÁR VISSZAFoglalásának EMLÉKÉRE rendezendő történelmi kiállítás tárgyai szépen szaporodnak. Albrecht főherczeg főudvarmesteri hivatala levélben értesítette Majláth Béla rendezőt, hogy a főherczeg teljes készséggel megengedte ide vonatkozó történelmi tárgyainak a kiállításra való átengedést. E czélra a főherczeg nagybecsű metszet-gyűjteményében, az »Albertina«-ban, 20 darab egykorú arcképcet már ki is választottak. A levél egyúttal tudatja, hogy a további teendők iránt a kiállítás rendezője a gyűjtemény felügyelőjével, Schönbrunner urral lépjen érintkezésbe. — Esterházy Miklós herczeg szintén értesíté Majláth Bélát, hogy Budavár ostromára vonatkozólag fraknoi és szentmiklósi levéltáraiban lévő okmányokat a kiállítás számára készséggel átengedi. — Sáros megye a kiállítás érdekében teljesen átbúvároltatta levéltárát s 52 darab levelet és okíratot jelentett be, melyek érdekes adatokat tartalmaznak a felölelt kor történelmére vonatkozólag.

— DÉVÁN, a mint értesülünk, a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat kebelében a nevezetes történeti szereplésű Hunyad vármegye monographiájának megírását tervezik. Méltó koszorúja lenne ez a virágzó társulat eddigi hasznos működésének, s szívünkben örülnénk, ha erre a társulat derék alelnöke, Solyom *Fekete* Ferencz vállalkoznék.

— NÓGRÁD VÁRMEGYE szervezete és szabályrendeletei című, *Harmos* Gábor főjegyző által kiadott munkának II. és III. füzetje megjelent, melyek sok becses a megyére vonatkozó tudnivalót foglalnak magukban.

— A GR. SZTÁRAY-Család, oklevéltára kiadását határozta el, szerkesztésével *Nagy* Gyula vál. tagtársunkat bízván meg. Volt alkalmunk a zempléni kirándulás alkalmával meggyőződni, hogy mily gazdag ez a levéltár, melynek oklevelei a tatárjárás előtti koron kezdődnek. A Sztárayak

okmánytára díszes helyet van hivatva elfoglalni a szépen megindult családi okmánytár-kiadások között. Örömmel várhatja a történetírás minden barátja s kívánjuk, hogy a jó példát mennél többen kövessék levéltárral bíró főúri családaink közül.

— RÉCSEY VIKTOR tagtársunk, benczés tanár s a sopronmegyei régészeti egylet másodtitkára, előfizetési felhívást bocsátott ki »*Vas megyei írók*« című bio- és bibliographiai gyűjteményére, melyhez évek hosszú sora óta gyűjti az adatokat, s mely irodalomtörténeti kézikönyveink számát becses munkával fogja szaporítani. A »Köszeg és vidéké«-ben már látott is tőle egy pár ide vágó közlemény világot. A munka körülbelül tíz nyomtatott ivre fog terjedni s megrendelési ára 1 frt s megjelenése hűsvétra van kitűzve. Az előfizetési pénzek február végéig szerzőhöz postautalványon Sopronba küldendők. A munka közel 200 író életrajzát fogja magában foglalni, kiknek névsora a felhíváshoz van csatolva. Ajánljuk e munkát olvasóink figyelmébe.

— MIKULIK JÓZSEF, korán elhunyt tagtársunk, egy igen becses s cultur- és tanügyi tekintetben sok nevezetes adatot magában foglaló munkát hagyott hátra: »a gömöri ágostai ev. esperesség története« cím alatt, mely túlnyomó részben levéltári kutatások alapján készült. A magyar egyháztörténeti irodalom valóban igen becses gyarapodást nyerne e mű kiadása által, ha arra a gömöri ev. esperesség vállalkoznék. Az esperesség nemcsak az elhunyt írónak, hanem önmagának is szép emléket emelne ez óhajtasunk teljesítése által.

— DR. TUPECZ, ki 1884-ben Gindely társaságában a budapesti és kismartoni levéltárakban havakon át beható tanulmányokat tett, s itt igen sok érdekes adatot gyűjtött, az összegyűjtött anyagot egy monographiában fogja értékesíteni, melynek megírásához már hozzá fogott s mely még ez évben világot látand.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE«, mely mint hézagpótló szakfolyóirat 8 évi fönnállása óta méltó helyet biztosított magának irodalmunkban, de technikai akadályok miatt 1884—1885-ben nem jelenhetett meg, mint örömmel értesülünk már sajtó alatt van s legközelebb meg fog jelenni. A miniszterium, mely a folyóiratot eddigelé évi 400 forinttal segélyezte, a segélyt 1000 forintra emelte fel, mi által annak nyomtatási költségei fedezve lesznek s a szerkesztő azon helyzetben lesz, hogy a folyóiratot rendes időre megjelentetheti. Az elmaradt két folyam még aprilisban napvilágot fog látni s májusban megjelenik az 1886-iki folyam első két füzeté. Ajánljuk e folyóiratot, melyet ügyszerető szakférfaik lelkesedésből tartottak ekkoráig fön, olvasóink figyelmébe.

— BÁRÓ NYÁRY ALBERT múlt számunkban közölt életrajzába egy pár sajtóhiba csúszott be, melyeket sietűen kiigazítani. Báró Nyáry Albert 1828. jun. 30-án (s nem jan.) született, atyja, báró Nyáry Antal koronaőr (s nem Ágoston) volt, s első munkája Szerbia (s nem Szabács) bukását tárgyalja.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR

— HUSZONÖT ÉV Magyarország Történelméből 1823—1848. Irta Horváth Mihály. Harmadik javított kiadás. Első füzet. Budapest, 1885. 8-adr. 1—96 l. Ára 50 kr.

— A DUNAI HAJÓHADAK TÖRTÉNETE. Irta Dr. Szentkláray Jenő. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1886. 8-adr. 433 l. Ára 2 frt 80 kr.

— A BUDAPEST-VÍZI-VÁROSI ERZSÉBETIEK. Megtelepedésük századik évfordulója alkalmából. Irta *Némethy Lajos* Budapest, (Lampel könyvkereskedése, váci utca 18.) 1885. 8-rét. 41 l. tíz képpel. Ára 40 kr.

— KAZINCZY FERENCZ utazásai, B. *Eötvös József* Kazinczi Ferencz fölött tartott emlékbeszédével bővített kiadás. Budapest, 1885. 8-adr. XXI. és 26 l. Ára 80 kr.

— KOMÁROM IV. Béla alatt. Pályadíjat nyert-értekezés. irta *Takács Sándor*. Komárom, 1885. 8-adr. 281.

— HELTAI GÁSPÁR meséinek eredete és nyelve. Irta *Imre Lajos*. Kolosvár, 1885. 8-adr. 421.

— TÖRTÉNETI ARCZKÉPCSARNOK. Irta *Dolmány Gyula*. Időrendi sorrendben. 231 arczkép és életrajz. Budapest, 1886. 8-adr. Ára 5 frt 50 kr.

— MAGYAR HELIKON. 57 füzet. Gróf Niczky Kristóf. Irta *Szentkláray Jenő*. — 58 füzet: Fáy András. Irta *Budics Ferencz*. — 59. füzet. *Erdélyi János* és *Greguss Ágost*. Irta *Dengi János*. — 60. füzet. *Szigligeti Ede*. Irta *Prém József*. Pozsony, 1885. Stampfelnál. Egyes füzet ára 20 kr.

— LORÁNTFY ZSUZSANNA. »Magyar hölgyek életrajza« I. füzet. Pozsony-Budapest, 1885. 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— ZRINYI ILONA. Irta *Endrődi Sándor*. (A »Magyar hölgyek életrajza« II. füzeté) 8-adr. 24. l. Ára 20 kr.

— A KATHOLIKUS ISKOLAÜGY Magyarországon. II. Litterae authenticae exhibentes origines Scholarum Hungariae, quos pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt. Collectae editae et notis illustratae a Friderico Weiser S. J. Fasciculus tertius. Pars I. Colocae, 1885. 8-adr. XV. 424 és LV. l.

— A ZSIDÓK TÖRTÉNETE a bibliai korszak befejezésétől a legújabb korig, különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon. Irodalmi szemelvényekkel. Dr. Kayserling M. »Handbuch der israelitischen Geschichte« című könyve stb. alapvető mű nyomán szerkesztették *Csukási Fülöp* és *Schön József*. Budapest, 1885. 8-adr. 308 l.

— ERZHERZOG CARL und die zweite Coalition bis zum Frieden von Luneville 1798—1801 Nach ungedruckten Quellen von Eduard Wertheimer. Wien, 1885. 8-adr. 63 l.

— UNE ENIGME HISTORIQUE. Les Roumains au Moyen-age. Par A. D. *Xenopol*. Paris, 1885. 8-adr. 238 l.

A MAGYAR-CSEH CONFOEDERATIO ÉS A BESZTERCZEBÁNYAI ORSZÁGGYÜLÉS 1620-BAN.

--- MÁSODIK KÖZLEMÉNY. ---

A török porta jóakarátának megnyerése sokáig kétes volt, a császár nem akart békülni a csehekkel. Így noha Bethlen mind a töröknek, mind a szövetségeseknek többször írta, hogy a császár mennyire akarna vele megbékélni s mennyire megnyerhetne tőle mindent, amit csak kívánna; Ferdinánd ajánlatainak őszinteségében igen keveset bízva, többször adott kifejezést azon véleményének, hogy a császár csak azért kedveskedik neki annyira, hogy őt a csehektől elszakítva, ezeket könnyebben elnyomhassa s azután velünk »pro libitu tractálhatna.« Nehogy az történjék, a szövetségesekkel élni és halni akart. Szüksége volt tehát arra, hogy azokkal lehetőleg előnyös és felbonthatlan szerződést kössön.

Az országtanácsnak márczius 8-án Kassán tartott gyűlésében a cseh király által Prágába ápril 8-ikára összehívott szövetségi gyűlésre Thurzó Imre, Bossányi Mihály és Magdeburger Joachim megválasztatván, ezeknek 15-én átadatott az utasítás, melylyel azonnal útnak indultak. Thurzó Prágából már ápril első napjaiban értesíté a fejedelmet, hogy a csehek által becsülettel fogadtatott s a király haladék nélkül fogadta a követtséget. Bethlen örömmel vette a személye és követtsége iránt tanúsított ragaszkodásról szóló tudósítást, de nagyon elszomorította az, hogy a szegény confoederatusokat a magyarokon kívül mindenki magukra hagyta. Anglia, Dánia, Belgium, a német birodalom protestáns fejedelmei még csak követeket sem küldtek a gyűlésre, világos bizonyosságául annak, hogy tőlük a szövetségesek mit sem remél-

hetnek, holott ezen gyűléstől a keresztény (protestáns) fejedelmeknek velük »való conjunctiojokat, segítségnek oblatioját« várták. ¹⁾

A németországi protestáns unió pár nappal késve, Prágába követül küldte Salm Frigyes grófot. A magyar követek utasításukhoz alkalmazkodva azonnal üdvözlétére siettek s őt a szövetség ügyének megnyerni igyekeztek. Ápril 8-án levelet intéztek a protestáns unióhoz. Ebben a fejedelem és a magyar nemzet nevében kijelentvén, hogy a szövetségesek és császár között a fegyverszünet megkötése Ferdinándon múlik s az a magyarok minden igyekezete daczára sem jöhet létre; a protestantismus ügyét minden módon meg akarván védeni, kéri az unió támogatását a szövetségesek és a kereszténység védőfalául szolgáló Magyarország részére. Felkéri továbbá az uniót, hogy a béketárgyalás céljából összehívott beszttercebányai országgyűlésre küldjön követeket és a confoederatiohoz való csatlakozásra lehetőleg gyorsan határozza el magát. ²⁾

A pozsonyi confoederatio harmadik pontja értelmében a szövetkezést lehetőleg ki kelle terjeszteni a szomszéd országokra. Bethlen ezen pontra nézve mindenek fölött szem előtt akarta tartani hazánk érdekeit. Követei részére utasításul adta, hogy a szomszéd országoknak szövetséges társakul leendő felvételénél győződjenek meg előbb arról, vannak-e meghatalmazásaik, minők követelésaik? A kik ellen e részben aggályunk nem támad, annak felvételébe egyezzenek bele, ha azonban valami kétség vagy nehézség merül fel, tartsák az illetőt a legjobb remények kilátásba helyezésével s követelésének megbírálását halasszák a legközelebb tartandó országgyűlésre. Mindenek fölött arra kell ügyelniök, hogy a szövetségbe felveendőik által világosan határozottassék meg *a magyar régrárok fenntartására adandó összeg* s az erre vonatkozó megegyezése előtt senki se vótessék fel, ezen kívül az új szövetségesek arra is köteleztessenek, hogy szükség esetében a pénzsegélyen felül a többi confoederatus országokkal egyenlően támogatni fogják Magyarországot. ³⁾

Frigyes király, majd a cseh és a többi szövetséges országok

¹⁾ U. ott. 196 — 197.

²⁾ Lőcsei levélt. Acta diet. 1620. 43. old. kézirat.

³⁾ Bethlen lev. Instructio stb. 173.

rendei april másodikán fogadták követeinket. Thurzó Imre ékes oratiojában küldetése célját — a Pozsonyban kötött szövetséglevél netalán szükségesnek mutatkozó módosítását s a confoederatio végleges megkötését és megerősítését — a szokásos virágos üdvözlő s bemutató szavak közben röviden érinté. A beszéde végén átnyújtott íratban ajánlották a császárral való fegyverszünetnek megkötését.

Ugyancsak april 2-án adták át a királynak és a rendeknek azon pontokat, melyeket Bethlen és a magyar rendek a pozsonyi szövetséglevél megvilágítása és a szövetségi pontozatok helyes végrehajtása érdekében a végleges szerződésbe felveendőknek tartottak:

1. Váltsa be a király a pozsonyi gyűlésen a két Szilézia és Lausitz követeire nagyobb tett ígérését és a szövetséglevél szövegében a cseh királyság s a morva örgrófság rendei mellett Szilézia és Lausitz is foglal-tassanak be. (Szöv. lev. 1-ső pontjához.)

2. Nyilatkozzanak a király és a szövetséges rendek arról, hogy a kisebb, a nagyobb és a végső szükség esetében, ha nem is katonában, de készpénzben mennyi segélyt nyújthatnak Magyarországnak, hogy példájukat és készségüket követve a fejedelem és a magyar rendek szükség esetében viszont tudjanak a szövetségesek igényeihez alkalmazkodni. Ezen pontnál vegyék figyelembe azt, hogy Magyarországot veszélyes ellenségek környékezik, melyeknek, de különösen a kereszténység halálos ellenségének a töröknek támadásától folytonosan tartani kell s így a végváraknak gyakorlott katonákkal mindig el kell látva lenniök, hogy a szövetségesek igényének támogatására is mindig kész seregük legyen, lehetőleg bő segélyt ajánljanak meg. (Szöv. lev. 2-ik pontjához.)

3. A magyar végvárak fenntartására és az őrségek fizetésére Cseh és a többi országok által eddig fizetni szokott összegre vonatkozó kötelezettséget összesen és egyenkint fogadják el s kötelezzék magukat arra, hogy azt a legközelebb ígért évenkénti 50 ezer magyar fttal együtt két egyenlő részletben szent György és szent Mihály napkor az ezen célra kiküldendő biztos kezébe lefizetik. Továbbá a megrongált magyar végvárak helyreállítására külön rendkívüli segélyt ajánljanak meg. (Szöv. lev. 6-ik pontjához.)

4. Szent György nap körül a török szultánhoz a béke megújítása és megerősítése végett követeket kellvén küldeni, a cseh királynak és a szövetséges rendeknek követei illendő ajándékokkal, melyeknek a szultán nagyon szokott örülni, a szükséges költséggel és credentionálisokkal ellátva, Kassára jőjenek, mielőtt még a fejedelem onnan Besztercebányára indulna. Innen együtt fognak Konstantinápolyba indulni a magyar követekkel,

melyeknek a szövetséges rendekkel közlendő utasításaihoz mindenben alkalmazkodniok kellend. (Szöv. lev. 7-ik pontjához.)

5. A közös pénzlábra vonatkozólag: az aranypénz darab értéke ne haladja meg a 240, a joachim-talléré pedig a 140 magyar denárt. Határozatukról minél előbb értesítsék a fejedelmet, hogy az új magyar pénz kibocsátásánál ahoz lehessen alkalmazkodni. (Szöv. lev. 11-ik pontjához.)

6. A szövetségesek részéről is neveztesse ki a szövetségvédők. A beszterczebányai országgyűlésre küldessenek követek, hogy a szövetséges országok kívánságai figyelembe vétethessenek a béketárgyalásnál. (Szöv. lev. 12-ik pontjához.)

7. Minthogy a magyar és német katonák zsoldja közt nagy a különbség s az első kisebb zsold mellett külföldön két, sőt háromszorta drágábban fizetik az élelmet és más szükséges tárgyakat, mint emezek Magyarországon; fogadják el a király és a rendek a belgáknak azon szokását, hogy az idegen segédhadnak olcsóbban szolgáltatassanak élelmet vagy az ár különbséget térítsék meg nekik. (Szöv. lev. 14 pontjához.)

8. A szövetséges országokban levő archivumokat vizsgálják át s az azokban található magyar királyi könyveket, a Magyarország és Erdély ügyeire vonatkozó királyi s más okleveleket és iratokat szolgáltatassák, ki. (Szöv. lev. 15-ik pontjához.) ¹⁾

A cseh- stb. szövetséges rendek ápril 25-én adták meg erre a választ ²⁾ és pedig: az első pontra vonatkozólag biztosítják Szilézia és a két Lausitznak csatlakozását a szövetséghez, de viszont kívánják, hogy a beszterczebányai országgyűlésen az erdélyi három nemzet is foglaltassék be.

A két Szilézia hercegei és rendei már márczius 12-én Boroszlóban kiállították a szövetséghez való csatlakozásról szóló okmányokat. Prágába küldött követeiket utasították, hogy azt Bethlen és a magyar rendek követeinek adják át s így e részben minden kétséget teljesen eloszlattak. ³⁾

A 2-ik pontra: Ha Magyarországot vagy Erdélyt valamely ellenség megtámadná, ők az első felszólításra kiállítanak segélyül 1000 lovast és 3000 gyalogot, a második és harmadik felszólításra egyenkint ugyanannyit s így összesen 3000 lovast és 9000 gyalogot, de végső szükség esetében készek mindnyájan együtt élni és halni a magyarokkal. A magyarok viszont hasonló esetekben kötelesek

¹⁾ U. ott. 35—42. old.

²⁾ u. ott. 146. stb. old.

³⁾ Szövege u. ott. 72—74.

legyenek a szövetségeseknek segélyére az első felszólításra küldeni 1333 hajdút, 1333 lándsást és 1333 gyalogot, a második és harmadik felszólításra egyenkint ugyanannyit, összesen 12 ezer embert, végső szükségben a szövetségesekkel együtt élván és halván. Az erdélyi három nemzet quotája a besztercebányai gyűlésen külön állapíttassék meg. A király és a szövetséges rendek nem idegenkednek ugyan attól sem, hogy — a mint azt a magyar követek fontos okoknál fogva sürgették — készpénzzel is járúljanak Magyarország segélyezéséhez; de tekintve azt, hogy már második éven át nagy költséggel tartanak fenn hadakat s a szövetséges országokat tűz és vas egyaránt dúlja, remélik, hogy a magyarok ezen egyelőre alig teljesíthető kívánságtól elállanak.

A 3-ik pontra: Hadi segélyül és a magyar végváraknak őrséggel ellátására megajánlanak: Csehország 40 ezer, Morvaország 25 ezer, Szilézia 23 ezer, felső-Lausitz 3 ezer, alsó-Lausitz 2 ezer frtot. Alsó-Ausztria követei nem tudván, mennyit fizetett eddig tartományuk, a következő magyar országgyűlésen fognak ez iránt nyilatkozni. Felső-Ausztria 25 ezer tallért. Ezen összeget, egy magyar forintra 70 krajczárt számítva, évenként fogják fizetni. Az egyszerre lefizetendő 50 ezer forinthez ad Csehország 18 ezer, Morvaország 9 ezer, Szilézia 8 ezer, Felső-Lausitz 1200, Alsó-Lausitz 800 frtot, Felső-Ausztria 5 ezer tallért. Alsó-Ausztria ezen ügyben külön nyilatkozatot adott át követeinknek. Az évi járuléknak átadására és a meghatározott célra fordításának ellenőrzésére biztosokat fognak nevezni. A magyar végvárak restaurációjára igényelt segélyt súlyos körülményeik miatt most nem ígérhetik, de ha országaik kissé kiépülnek a hosszas háborúk által ütött sebekből, szívesen fognak annak is eleget tenni.

Alsó-Ausztria követei külön iratukban kijelentették követeink előtt, hogy a mennyiben országuk a császár hadai által elpusztított s a kath. és protestáns felekezet közt megoszlott, az eddig fizetni szokott 8 ezer forintot mostani körülményeik között megadni nem képesek, hanem a besztercebányai országgyűlésre küldendő követeik által értesítik a magyar rendeket, arról, mit lesznek képesek adni. ¹⁾

¹⁾ u. ott. 60 old.

A 4-ik pontra: A portára küldendő két Rövet megválasztott, utasításul kapva, hogy az ajándékokkal azonnal induljanak Kassára s mindenben alkalmazkodjanak a fejedelem akaratához.

Az 5-ik pontra: A pénz értéke Csehország és a szövetséges tartományokra nézve következőkben állapítottatott meg: 1 arany = 210 kr. 1 koronás ezüst = 175, 1 rhenanus = 150, 1 tallér = 140, 1 spanyol (ezüst p.) = 150, 1 sexagenarius = 120, 1 egyszerű duodenarius = 15, 1 kettős duodenarius = 30 krajczárral. Kérik a magyar rendeket, hogy ezt a beszterczebányai gyűlésen fogadják el.

A 6-ik pontra: A szövetség védőiül kinevezettek:

a) *Csehország részéről* a főurak közül: dabai és lippai Perka Bochluchwal prágai várgróf stb. id. Lobkovicz Vilmos, ¹⁾ Schlik András Joachim gróf, Ranpo Venczel Vilmos főkamrás csehországi cancellár, Thurzo Henrik Mátyás gróf, Rzieczay János Liduinus, Budavai Budeverius Vencel. A lovagok közül: Schuleviczi Caplorus Gáspár, olbramoviczi Broczuczi Prokop, Otta Henrik, Micholovicz Bohuslav, Ficztum Kristóf, Wielay Frigyes, Vostrovcius János, Stambach Venczel, Vrana Márton. A városok részéről: Magerle Vencel, Holdius Melchior, Theodorus János, Poczay Bálint, Steffech Tóbiás, Maczer Péter, Tenczenberg Dániel, Baril dr.

b) *Morvaország részéről*: a főurak közül: lippay Bohubud Berthold, Rhuba Vilmos, id. Wirben György, Sedelniczky Károly Kristóf, Schlawnicz László. Sedelniczky Albert, Tiffenbach Zsigmond báró, Zaradeck Henrik; a lovagok közül: Bittoffski Vencel, Muncka Vilmos, Czecka Olbramovicz János, id. Kobilka János, Prasna Benedek, id. Skorvensihriste János. A városok részéről: Leschmacher Vilmos olmüci consul, Lebentag Leipolt Márton, Reymond Tóbiás.

c) *Szilézia részéről*: a hercegek közül: János Keresztély ligniczi és briegi herceg, id. János György bardorfi örgróf (marchio bardonffersis) stb. György Rudolf, Lignicz, Brieg és Goldberg hercege, Henrik Venczel münsterbergi stb. herceg, Károly Frigyes münsterbergi stb. herceg. A főurak közül:

¹⁾ az egyes urak hosszú címeit elhagytam.

Waltembergi Maczan Joachim báró, Schain János Ulrik báró, *Schwidnicz* Jattravia herczegségből: Boristorff Gáspár kapitány. *Logovia* herczegségből: Les János kapitány. *Oppeln* és *Ratibor* herczegségből: Bochiticzki András báró, Buchta János. *Sagani* herczegségből: Vuzve Fülöp. *Münsterberg* herczegségből: Burdhaus Miklós báró, pucholsdorffi Napfer Achatius. *Boroszló* herczegségből: Dolschner Ádám, Grüczschreiber Ernest, Keucher Kristóf jogtutor. A városok részéről: Held Illés, Lenczer Miklós.

d) *Alsó Lausitz* részéről: Schelmdorff N. Károly báró, Dochnuk Károly Kristóf várgróf, gotai Alnosticz Kristóf, Ponyka János Fábán, Boluricz Wolffgang, Schenech Fábán, Schecke Zsigmond, Meczerorth Ábrahám, Kochenberg Rudolf, Gersdorff Miklós, Leticz János, Willersdorff Nosticz Illés, rotmericzi Nosticz Kristóf, Kaia Ádám, Rerschäuten János, Hadamar Ambrus jogtutor, Miticz György dr.; *Rudischin* város részéről: Tuchscherer Dávid, Staudi Kristóf, *Görlicz* város részéről: Bernstein Frigyes, Günter Kristóf, *Sittava* város részéről: Visner Kristóf, Habercorn János, Gnostis Mátyás.

e) *Felső Lausitz* részéről: a főurak közül: Salm Henrik Vilmos gróf, Promnicz Henrik báró, a lovagrendből: Bombstorff Job, Münwicz János Frigyes, Gedeback János, Walwicz György, Corchnicz Joachim, Drauswicz János György, Bombsdorff Ottó, Meczen Henrik, a városok részéről: Neander Jónás, Ferber Miklós, Richter Kristóf, Hamblér Bertalan.

f) *Alsó-Ausztriából*: a főurak közül: Trauen Zsigmond Ádám báró, Störnberg Lajos, Starnberg Márton, Hoffkirchen Vilmos báró, Thon Radel András báró, Knetstreiter János Jakab báró, a lovagrendből: Friedesheim Hilmhard, Neis Ferdinand, Mesko János Melchior, Wollzogen Mátyás, Starczer Zachariás.

g) *Felső-Ausztriából* a főurak közül: Chernembel Görgy Erasmus báró, Ungnad András báró, a lovagrendből: Gaima János Ortholf, Hohenfelder Ottó, a városok részéről: Hebenseit Lajos, Buchner Kristóf.

A besztercebányai gyűlésre pedig külön követség választatik.

A 7-ik pontra: Beleegyeznek abba, hogy a magyar katonák

részére olcsóbban szolgáltatassék ki a gabona, de nem ismervén a belgák által e részben követett szokást, felvilágosítást kérnek.

A 8-ik pontra: Ha Magyarország és Erdélyre vonatkozó királyi könyveket vagy más okmányokat találnak, azokat kiadják, még csak az I. Mátyás magyar és Ulászló cseh király közt 1479-ben létrejött szerződést találták s azt átadták a követeknek.

Az okmányt Frigyes királynak és Csehországnak nagy pecsétjével, 19 középszerű és 4 kisebb pecséttel s ugyanannyi aláírással erősítették meg.¹⁾

Ápril 25-én és 26-án a cseh király, Cseh-, Morvaország, a két Szilézia és Lausitz rendei a magyar követek részére külön-külön kiállított elbocsátó leveleikben egyaránt kifejezik a fölötti örömeiket, hogy a magyar rendek követeinek elküldése által a szövetség végleges megkötését és megerősítését lehetővé tették. Ígérlik, hogy a szövetséghez hívek maradnak.²⁾

Felső-Ausztria követei Chernembel György Erasmus báró, Ortholf János és Göcz János Adolf apr. 27-iki levelükben a magyar rendek eddigi jóakarátát köszönve, ámbár belátják, hogy Magyarország nagy részét védeni kell a törököktől; mégis kéri velük a császár ellen, ki őket teljesen el akarja nyomni. Alsó-Ausztria követei ezen alkalmattal ismét kéri a magyar végvárakra fizetni szokott segély ideiglenes elengedését.³⁾

Az Ausztriai birtokában levő magyarországi területekre vonatkozólag Alsó-Ausztria követei kijelentették, hogy az azokra vonatkozó iratokat tartalmazó levéltárakhoz nem juthatnak és ezen kérdésnek tárgyalását akkorra kéri halasztani, mikor a béke helyreállván, országuk ügyeiről határozhatnak. Thurzó és követtársai a pénzsegély kérdésében engedékenyek voltak, egyedül arra figyelmeztették Ausztria rendeit, hogy az ügyet a besztérczebányai gyűlésig rendezzék, de a terület ügyében határozottan ragaszkodtak a pozsonyi szövetséglevél 9-ik pontjához, mely szerint a szövetségesek közreműködésüket ígérték azoknak visszaszerzésére s ha Ausztria rendei önként nem egyeznének bele azoknak

¹⁾ Az okmány szövege löcsei levél: Landtagssachen 1620. 146—168 old. kézirat.

²⁾ A levelek másolatai ugyanott 1—10 old.

³⁾ U. ott. 12—15.

visszaadásába, ezt a magyarok a szövetség megszegésének tekinték s igénybe vennék a 9-ik pont intézkedését. ¹⁾

Ezen tárgyalások alapján april 25-én kiállított Prágában a szövetséglevél, mely a címek megcserélésével a pozsonyinak másod példányát tekintendő. ²⁾

Ezen alkudozások közben Magyarországot három oldalról fenyegette veszély. A török pasák felbuztatva a Ferdinánd részéről tett ígéretek által, mindig készen állottak a harcra s támadásuknak iránya csak attól függött: Ferdinándnak vagy Bethlennek pártjára fog-e állani a szultán? A császártól a béke állandóságát remélni egyáltalában nem lehetett. A lengyel király erősen hangoztatta ugyan Magyarország iránti barátságos érzelmeit, de kozákjai Ferdinand seregében harczoltak s egyéb hadai is készen állottak a támadásra. Bethlennek tehát, ha a besztarczébányai gyűlésen Ferdinándot békére akarta kényszeríteni, el kellett készülnie a háborúra; miért is erélyesen szervezte sergeit.

A pozsonyi országgyűlés bőkezűen akart gondoskodni a hadi szükségletekről. Végzései szerint az elkobzott egyházi vagyon a végvárok fentartására fordíttatni rendeltetett, ugyanazon célra minden portától 1 nagyszombati mérő rozsot és 1 mérő zabot ajánlottak meg. A mezei hadak fogadására és ellátására portánként felerészben a jobbágyok, felerészben a földesurak által fizetendő 12 ftot vetettek ki, az egy telkes nemesek, a városi vagy jobbágytelkeken lakó armalisták, az anabaptisták, zsidók, az állandó lakás nélküli utazó kereskedők megadóztatása elrendeltetett. A szabad hajdúk minden hat ember után egy fegyveres kiállítására köteleztettek stb. ³⁾

Bethlen igyekezett értékesíteni a papi javakat s meghagyta a kir. jövedelmek kezelőinek, hogy azokra instructiojuk szerint vegyenek fel pénzt. Az esztergomi érsekség dézsmájának bérösszegét a hadak fizetésére rendelte s april 3-án meghagyta Thurzó

¹⁾ U. ott 60—63 old. Az Ausztriához tartozott részekre l. Nagy Imre »A Lajtha mint határfolyam« Századok 1871 évf. VI—VII. füzet.

²⁾ Teljes szövege lőcsei levélt. Landtagssachen 1620. 115—136 old.

³⁾ Articuli . . . an. 1620. die 18 jan. Lőcsei levélt.

Szaniszlónak, hogy a papi javakat azonnal vegye kezébe és értékesítse. ¹⁾

Thurzó a pénzszerzésnek gyakorlati módjául ajánlotta Bethlennek a harminczad jövedelem bérbeadását, úgy, hogy a bérlő az egész évi összeget egyszerre fizesse le, mit a fejedelem helyben is hagyott. ²⁾ A pénz azonban igen lassan gyűlt be és Betlen ápril 12-én panaszkodva írja Thurzó Szaniszlónak, hogy az általa szerzett 33 ezer, a bányákból adott 23 ezer, a pozsonyiaktól felvett 10 ezer, a Thurzó gazdájától nyert 1600 forintnál többet nem kapott és a háború megkezdése óta lefolyt kilencz hónap alatt a sajátjából legalább 300 ezer forintot költött el. Ilyen rossz pénzügyi viszonyok közt legtöbbet számított a szövetségesek pénzségélyére. 500 ezer forintnyi összeget kívánt tőlük s már ápril 1-én felszólította követét Thurzó Imrét, hogy egyelőre legalább 300 ezer forintot eszközöljön ki, nehogy a pénz hiánya miatt a szükség idején nagy hátramaradás legyen. A szövetségesek ígértek 100 ezer forintot, de a pénzt nemcsak nem küldték meg, hanem Ruppá cseh cancellár Thurzó előtt oda nyilatkozott, hogy a 100 ezer frtra vonatkozólag tett ígéretére nem emlékezik; miért Bethlen rendkívül megneheztelt. Többszöri sürgetésre részletekben kapott pénzt. ³⁾

A magyarországi rendek áldozatkészségére nem számíthatott a fejedelem. Ápril 15-én írta Thurzónak Prágába: »az ország statusihoz semmit nem kell bízni, ezeknek az hadakozáshoz semmi kedvek nincsen, contribuálni sem akarnak és ha felettébb erőltetni kezdi őket az ember, félő, hogy mind oda adott hitünket az nemesség falban ne rontsa és kedvünk ellen is megbékelnek.« Majd ápril 27-én a magyarországi állapotokról így nyilatkozik: »ezek (a magyar rendek) az hadakozást rettenetesen difficultálják, semmi kedvek ahoz nincsen, pénzeket nem hogy magok jóakaratiájából ő kegyelmek között valamellyik az religióhoz és hazájához való szeretetért kiadná, avagy hadat fogadna velle, de az papi jószágra sem akar senki semmit adni.« ⁴⁾

¹⁾ Bethlen pol. lev. 183., 187., 192., 193.

²⁾ U. ott. 192.)

³⁾ U. ott. 190 stb. old.

⁴⁾ U. ott. 199., 204.

A császárnak a csehekkel szemben a fegyvernyugvás ügyében tanúsított magatartása méltó aggodalmat ébresztett nálunk s Bethlen nem akarván meglepetésnek tenni ki az országot, már februárban rendeletet küldött a vármegyékhöz, meghagyta nekik hogy a legelső felszólításra készen álljanak az indulásra. A végváraiból amennyi katonát csak lehetett, kivont, maga Kassán szedett hadat s mindig készen volt azt a szövetségeknek segélyére indítani. Thurzó Szaniszló, dunáninneni főkapitánynak meghagyta, hogy a dunántúli vidékről a Dunán egy réven se bocsássonak át hadat. Amint pénzhez jutott, azonnal fogadott sergeket. Márczius 20-án a Morvaország határán felállítandó sereg kapitányairvá Zay Lőrinczet, Fancsy Ferenczet, Akai Istvánt, Thúry Ferenczet és Szobonya Istvánt kinevezve, Sopronban 1200 kopjás és 800 gyalognak felfogadását elrendelte, a kapitányoknak is meghagyta, hogy mindenik fogadjon fel 3—300 kopjást s az 1500 kopjással és a szintén felveendő 2000 gyaloggal azonnal szálljanak táborba Szakolcza mellett, fizessenek ki a katonáknak egy havi zsoldot, de a Morva vizét további rendeletéig ne lépjék át. Bethlen márczius végén saját költségére Kassán 600 jó lovas hajdút fogadott s küldte Szakolczára. Ekkor Thurzó által biztosította a szövetségeseket, hogy ha 300 ezer forintot küldenek segélyükre, egész éven át fenn fog tartani 6000 kopjást és 4000 gyalogot, oda küldvén őket, hova a szükség fogja kívánni.

Mínthogy Ferdinándnak ápril 25-ét tűzte ki határnapúl a fegyvernyugvás megadására, ezen időig nem engedte meg hadainknak a Morván átkelést, de Thurzót utasítá, hogy azontúl Anhalti Keresztély felszólítására külön engedély nélkül csatlakozhatik a szövetségesekhez. A sereg addig is folytonosan szaporítottatott, Bethlen áprilban saját költségén fogadott 1500 lovast, Thurzó által ugyanannyit mustráltatott s azokat Nyitrába küldte. Udvari népe 2000 lovas és 2000 jó gyalogból állott.

A pozsonyi országgyűlés által megajánlott dicát, taxát és más jövedelmeket a megyék igen lanyhán hajtották be, Bethlennek magánpénztára kiürülöfélben volt, a szövetségesek pedig nem küldték a pénzt, daczára annak, hogy ápril 15-én kelt levelében Bethlen igen fényes reményeket tárt eléjük, ha 310 ezer forintot küldenek neki. Ekkor írja Thurzó Imrének, hogy a szövetsé-

gesek pénzén fogadandó seregnek négyféle haszna lenne: 1. 12 ezer magyar csatlakozva a szövetségesekkel, bizonyosan meggyőzné a császárt, 2. ha a magyar rendek látnák, hogy a fejedelemnek kész tizedt hada van és nem függ mindenben tőlük, sokkal hajlandóbbakká lesznek a szövetség ügyének támogatására, 3. azon a pénzen, mit a szövetségesek 6000 embernek fizetnek, nálunk 12 ezeret lehet fogadni és 12 ezer magyarral 40 ezernyi német hadat semmivé lehet tenni, 4. ha a török észreveszi a derék magyar hadat, hamarabb el lehet lesz vonni Ferdinándtól. Ezen szép kilátások mellett az itthoni jövedelmek éppen olyan lassan jöttek be, mint a confoederátusok pénze.

Ápril 25-én letelt a Bethlen által Ferdinánd elé tűzött határidő. A fejedelem szavához hiven elindította a segédhadat, 3000 lovast küldvén Thurn grófhhoz s a többinek is kiadta a rendeletet. 27-én írt levelében prágai követét, Thurzót felszólította, mondja meg a királynak és a szövetséges rendeknek, hogyha a pénzt nem küldik, hamar elfogy a magyar segítség, ha pedig küldenek egy fél millió forintot, 15 ezer magyar áll védelmükre fegyverben egész éven át s a fejedelem maga is személyesen csatlakozik hadaikhoz, ha pedig pénz nem lesz, itt némelyek igen keveset fognak nézni a confoederatióra. Bethlen még ezen üzenet után is fogadott Eperjes táján 1500 lovast a saját költségén.¹⁾

A márczius első felében tartott tanácskozásban a magyar hadak mellett megállapítottak Erdélynek hadillettéke. Az 1620. ápril 5-ére Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen Erdély rendei csatlakoztak a confoederatióhoz s némi módosítással elfogadták a kassai értekezleten rájuk vonatkozólag alkotott pontokat. A portai ajándékokra s a fejedelem egyéb szükségleteinek fedezésére portánként 10—10 frtot, a városok összesen 1590 frtot ajánlottak meg. A székelység részéről 600 lovast, a lakságról hat-hat porta után egy lovast két hópénzzel azon feltétellel, hogy ezek a fegyverszünet lejártáig otthon maradjanak s az országból csak azok vitessenek ki, kik arra önkényt vállalkoznak. A szászság 500 gyalogért fizet 12 ezer forintot, az egész vármegyéken levő egyházi nemesek egy főtől 4 frtot, a szabad városok ötszáz gyalogért

¹⁾ U. ott 183—207.

fizetnek. Az erdélyi lovas had lesz 1700, a gyalog 1500. Ezzel együtt az egész magyar had leendő számát 20,200-ra tették. Széchy György, Thurzó Szaniszló és Imre, Rákóczy György 3—300 kopjást és 2—200 gyalogot ígértek, más urak is többet vagy kevesebbet, melylyel a sereg számának 25 ezerre kellett emelkednie ¹⁾ ha azt a fentebb jelzett pénzzavarok engedték volna.

A végvárok ellátása is sok gondot okozott a fejedelemnek. A pozsonyi országgyűlés elrendelte a német őrségnek Pozsonyból kiürítését, da az nem történt meg, sőt a német katonák Ferdinándtól újra kérték további zsoldjukat. Az nem is késett kérésüknek eleget tenni s tiszta tallérokkal fizette őket. Bethlen meghagyta Thurzó Szaniszlónak, hogy Pozsonyt semmi esetre se hagyja német kézen, hanem haladéknélkül ürítse ki és helyezzen bele megbízható őrséget, nehogy, a mulasztásból nagy veszély keletkezzék. ²⁾ Érsekújvár őrségét erősíteni s két óra kifizetni rendelte, Sopron, Komárom és Vác is kiváló pontjait képezték gondoskodásának, de minden intézkedésének foganatosítását megnehezítette a pénz hiánya. A pozsonyi gyűlés végzéseit kihirdettette a vármegyékben, a pénzt azonban a dicátorok nem voltak képesek beszédni s Thurzó a pozsonyi kamarával nem boldogulhatván, Bethlentől kért pénzt. Ez a felvidéki várakat is saját költségén látta el, nem segíthetett a végvárok katonáinak panaszára másként, minthogy Thurzót a királyi jövedelmek szigorú behajtására, a papi javak eladására, a harminczad bérbe adására stb. utasította. ³⁾

A Homonnay Györggyel 1619. novemberben beütdtt kozákok fizetetlenységük miatt kivonultak hazánkból, de a lengyelek azután is sok bajt és gondot okoztak. Bethlenné 1619. dec. 22-én Nagy-Váradról a kassai kamara administratoraihoz írt levelében a lengyelek felől így vélekedett: Ami a lengyeleknek hadi készületeit illeti, lehetséges, hogy a nagy háborúságra való tekintetből nem hagyják országukat had nélkül s arra is gondolhatnak, hogy a Homonnay által okozott dúlást a magyarok nem hagyják boshíjlatlanul. Ezen okokból akarhatnak határukön hadat tartani, de

¹⁾ Erdélyi országgyűl. emlékek VII. 542. Török-magy. tört. eml. III. 218. l.

²⁾ Bethlen pol. lev. 181—183.

³⁾ u. ott. 192—193.

hogy a lengyel király s kiváltképen a respublica nyilvánvaló ellensége lenne országunknak, nem hihető, mert tudja azt a lengyel király és az ország is, hogy a török császár azt nekik el nem szenvedné s a tatárok pusztításától is félniök kell. Széchy és Rákóczyt hadaik egyesítésére útastja, remélvén, hogy így a lengyelek nem mernek támadni, de különben is sok hadukat elfogja foglalni a télen a tatár. A lengyelek száundékait és hadi erejét valamely pretextus alatt Lengyelországba küldendő ember által kikémlelni rendeli. ¹⁾ Homonnay és Althan 1620. elején is folytatták a hadszedést Lengyelországban. Erősen számítottak ezek Gratiano Gáspár moldvai vajdára, Bethlennek ellenségére, ki míg Bethlen iránt barátságot színlelt, maga ingerelte a lengyeleket a beütésre s ő is kész lett volna a támadásra, ha a porta nem hagyja meg neki, hogy ne mozdúljon. ²⁾ A szultán a lengyeleket is békére intette. A lengyel nemzet nem is viseltetett ellenséges indulattal hazánk iránt. Széchy György a fejedelem utasítása szerint követet küldött Lengyelországba, ki Lubomirszky Szaniszló wisniczi gróf, szandomiri, szepesi stb. kapitánytól és Konieczpolszky Szaniszlótól a lengyelországi mezei hadak főkapitányától Krakóból jan 25 és 26-ról kelezve azon biztosítást hozták, hogy a béke fenutartásán összeintén fognak működni; ámbár az utóbbi némely magyar katonáknak Lengyelországba tett beütését megbosszulni hajlandó lett volna, de Széchynek azon biztosítására, hogy az illetők szigorúan bűnhődni fognak, megbékült. ³⁾ III. Zsigmond király nem volt ugyan nyílt ellensége Bethlennek s tagadta, hogy a kozákok az ő akaratából jöttek Magyarországba, mindamellett 1620 márcziusban is jöttek be lengyel hadak Ferdinándhoz. ⁴⁾ Nagyobb számmal nem törhettek hazánkba, mert a nemesek erősen ellenezték a király ellenséges száundékát s a tatárok már aprilisban Lengyelországba törtek, szörnyű pusztítást vive ott végbe, miért is a hadaknak Podolia védelmére kellett menniök. Bethlennek sikerült a lengyelek erejét lekötönie.

¹⁾ Lőcsei levéltár II. oszt. 67/7 sz.

²⁾ Tört. Tár XI. 173. és Erd. orsz. gy. eml. VII. 117.

³⁾ Tört. Tár 1881 évf. II. 133—134.

⁴⁾ Bethlen lev. 184.

Ezen diplomatiai tárgyalások és hadi készülétek közt közeledett a besztercebányai országgyűlés határideje. Kassáról ápril közepén¹⁾ küldte szét Bethlen a meghívókat május 31-ére. Hogy a tiszai részek az országgyűlés tartama alatt véletlen meglepetésnek ne legyenek kitéve, a közeli megyéket és sz. kir. városokat máj. 21-én áldozó csőtörtők napjára (28-ára) Kassára hívta meg tanácskozássra, egyedüli tárgyúl az ezen vidék biztosításáról való tanácskozást tűzvé ki,²⁾ a nádort és Thurzó Imrét május 18-ra Schawnikra (Szepes m.) hívta előleges értekezésre.

A fejedelem Kassáról június 2-án indult el azon szándékkal, hogy 6-án, pünkösdi szombatján Besztercebányán legyen.³⁾ Ezen a napon Besztercebányán azonban még csak az evangelicus városok — Nagy-Szombat, Szakolcza, Kaproncza és Varasd kivételével — és a kath. városok összes követei voltak. A főrendűek s a megyéknek követei csak szolgálk által rendeltették meg szállásaikat, még alig egy kettő érkezett meg oda. Bethlen a pünkösödöt Gácson ünnepelte s 9-ére várták.

Sajátságos az a bizonytalanság, mely általánosan jellemzi ezen országgyűlést. A már megérkezett követek közt híre járt annak, hogy sok külföldi követ fog érkezni, de semmi bizonyosat sem tudtak a dologról.⁴⁾ A császári és a szövetséges hadak állásáról — ügylátszik szántszándékkal — mindig az utóbbiak ügyére vonatkozólag kedvező hírek terjesztettek. Így 7-én az volt a hír, hogy a császári sereg élelem hiánya miatt napról napra fogy, a spanyol király segédhadai minden oldalról el vannak zárva, Leopold főherczeg megveretett, míg az unio hadai a cseh királylyal együtt erős készletben állanak, Ausztriába szándékozván törni.

Bethlen nejével 10-én délután 2 és 3 óra között érkezett meg 1200 kékbe öltözött testőr s 2000 lovas és kopjásból álló fényes kíséretével. A körmöczi, selmeczi és besztercebányai bánya-kamarák tisztjei három zászlóalj lovassal és egy zászlóalj gyalog-

¹⁾ Szabolcs megyéhez 12-én, Lőcséhez 21-én kelt a meghívó.

²⁾ Lőcsei levéltár II. oszt. 67¹/₁₀ sz.

³⁾ Bethlen. lev. 212.

⁴⁾ Lőcse követei Clementis Mih. és Pobst Frigyes jelentései. Juni 7 stb. napról napra híven referálnak a gyűlésen történt dolgokról. Lőcsei levéltár III. oszt. 41/1—41/18 sz. a.

gal mintegy ezer főnyi vidéki néptől követve mentek eléjük. 300 emberből álló polgárőrség képezett sorfalat a város kapujától a fejedelmi szállásig, a város kapujánál várták a csekély számú — A megyei követek közül még csak öten, a főrendűek közül pedig csak Apponyi Pál és Horvát Gáspár Liptóból voltak jelen. A rendek nevében Schander János magyarul üdvözölte az igen jókedvű s kegyes fejedelmet, ki kocsijából kiszállva sorban mindenkivel kezét fogott. A fejedelem kíséretében néhány fehér turbános törököt is láttak, de jövetelük célját senki sem ismerte. A fejedelem kíséretének érdekes alakja volt Laminger Farkas, kit Bethlen ápril óta magánál tartott.

A császári hadakról hírllett, hogy azok fizetést nem kapva csak rablásból élnek s rövid idő alatt eloszlanak, vagy a császár jószágain keresnek kárpótlást. Marchegget a németek — 600 ember — sánczokkal erősítik, ott akarván megakadályozni a magyaroknak betörését Ausztriába.

A császár ellen igen elkeseredett a hangulat, mert jóllehet mindenki óhajtja a békét, mindenki meg van győződve annak lehetlenségéről mindaddig, míg a császár a rajta elkövetett megaláztatást a cseheken utólsó csepp vérig meg akarja bosszulni; mert a csehek viszont királyukért és vallásukért élni s halni akarnak.

A rendek igen lassan gyülekeztek; 15-én még annyian sem voltak, hogy a tárgyalásokat meg lehetett volna kezdeni, ámbár a csehországi követek már 13-án délután 3 órakor megérkeztek. Ezek igen szívesen látott vendégek voltak, a rendek fényesen fogadták, a lovagok és kocsik nagy száma kísérte őket a fejedelem szállásához s innen lakásukra. 14-én (vasárnap) Bethlennek udvari papja, Alvinczy ünnepélyes isteni tiszteletet tartva, a szent háromság titkáról szép magyar beszédet mondott s felhasználta az alkalmat arra, hogy az egybegyűlt szövetségeseket egyetértésre és összetartásra intse. Ezentúl naponkint reggel 6—7-ig a fejedelem lakásán magyar, a vártemplomban pedig német könyörgéseket tartottak, hogy isten jó végre segítse a dolgokat.

Frigyes cseh király és Csehország követeinek fogadtatását 15-én reggel 9 órára tűzte ki Bethlen, Lamingernek megadta az engedélyt az elmenetelre s ez 15-én reggel 7 órakor a dolgok állásával igen elégtelenül utazott el Bécsbe. A szövetségesek

részéről követségbe érkeztek: Frigyes cseh király és a cseh rendek követei: Pliskoi Hogiegov Sámuel báró, Jesseni Gosser János és Jessini Sámuel prágai polgár, — Morvaországból: tollensteini és schlakenaui Schavicz Rudolf báró, steiksei és frischbergi Wolbrann Pál morvaországi várgróf, Meinrad Frigyes znaimi senator, — alsó és felső Sziléziából: Dhona Ábrahám báró ezredes stb. Rhor Dávid, Dornau Dornau Gáspár, — alsó Ausztriából Stahremberg Lajos és Starczer Zachariás az ausztriai directorium tagjai. A meghatározott időben átadták megbízó leveleiket. Ekkor ismét kitüntető fogadtatásban részesültek, udvari kocsikon vitettek a fejedelem szállására, Apponyi Pál és Károlyi Mihály főurak kísérték oda s lakásukra hasonló pompával vitettek vissza.

Thurzó Imre 15-én reggel 100 fényesen öltözött huszárral, 200 gyaloggal érkezett meg. A dunántúli megyék követi közül még senki sem volt jelen s magát Thurzó Szaniszló dunamelléki főkapitányt is csak várták. A rendek késedelmezése nagy izgatottságot okozott, mit még növelt az is, hogy Ferdinánd király követeire is hiába vártak. 17-én több megyének követeivel Rákóczy György, Illésházy Gáspár, Pethő György és más főurak megérkeztek. A követek méltán tartottak attól, hogy a császár szándékosan halasztja biztosainak küldését, kik nélkül az országgyűlés csak meddő vitákat folytathat s az élelmi szerek szállításával felmerülő nehézségek következtében a rendeknek majd siettetniök kell a tárgyalásokat. A rendek érdeklődését élénkségekben tartották a napról-napra érkező jó hírek. Híresztelték, hogy a morva hadak ezredese Stubenfall a császáriak által Kremsbe szállított élelmi- és hadi szereket elfogta, majd, hogy a csehek és császáriak közt erős harcz volt Krems mellett, melyből Ferdinánd hadai egész táborukat elhagyva gyorsan visszavonultak s Bécs közelében a Wolfsbrücke mellett sánczolják el magukat. Marchegg és Pozsony képezték a közfigyelem tárgyát, az elsőnél már készen állott a császári tábor, a másodikra pedig különös figyelmet kellett fordítani, nehogy azt az ellenség megszállja. 18-án megérkezett III. Zsigmond lengyel király követe Dambroviczai Firley Miklós voiniczai várnagy és lublini kapitány.

Minthogy Ferdinánd király biztosaira még mindig hiába vártak s e miatt a béketárgyalásokat megkezdeni nem lehetett,

Bethlen május 25-én elfogadta a szövetséges rendek követeit. A cseh király és a szövetségesek nevében Dornavius (Dornau) Gáspár sziléziai követ tartott beszédet. ¹⁾ Mindenekelőtt örömeiket fejezik ki a szövetségesek a fölött, hogy Magyarország és Erdély rendeivel megkötöttet a felbonthatlan szövetség, majd hálájukat nyilvánítják az eddig irányukban tanúsított erélyes védelemért és a küldött segélyhadakért. A rendeket előterjesztésük meghallgatására kérve, átnyújtják megbízó leveleiket.

Ügyük állását következőkben terjeszték elő:

Csehország és a többi szövetségesek jobban szerettek volna egy békét számtalan győzelemnél, a háború kezdetén a német birodalmi fejedelmek közhenjárásukat ígérték s ők Mátyás császár életében sőt ennek halála után is a legmértányosabb feltételek mellett hajlandók voltak a kibékülésre, elküldték a cseh directorium követeit a választó fejedelmek gyűlésére Frankfurtba s mi történt? el nem fogadták őket, miből világosan kitűnt, hogy velük békét nem akarnak. A császár rájuk vitte nem csak saját hadait, hanem a lengyel kozákokat is s iszonyú pussztítást vitetett végbe országaikban. Kéri a magyar rendeket, eszközöljenek ki részükre megszégyenítés nélküli, állandó és biztos békét, ha pedig ennek megnyerésére nem lenne remény, nyujtsanak nekik erős fegyveres segélyt s támogassák őket tanácsukkal, hogy mily módon viselhetnék el a háború terheit s hogyan gondoskodjanak védelmükről. Egyúttal átnyújtották a két Ausztria protestans rendeinek írásba foglalt panaszait és kívánságait. Előterjesztésük első öt pontjában ezek elpanaszolják a császár seregei által Ausztriára árasztott nyomort és hogy a császár a többi közt azt követelte tőlük, álljanak el a szövetségtől, csatlakozzanak Buquoi és Dampierre hadaihoz s ezekkel együtt forduljanak előbbi szövetségeseik és hitsorsosaik ellen. Ha ezt megtették, a császár meggondolja, vajjon a vallásuk gyakorlására és politikai jogaikra vonatkozólag elje terjesztett kívánságaikat teljesítse-e? Ezen feltételeket természetesen nem fogadhatták el. (1—5 pont.) Ámbár ohajtják, hogy a béke-fárgyalásnál a magyarok szükség esetében az engedékenységgé legvégső határáig elmenjenek; de igen kéri s óvatosságra intik őket, hogy a szövetségesek érdekeit is tartsák szemük előtt s részükre is elfogadható feltételeket eszközöljenek ki. (6 pont.) Kívánságaikat következőkben sorolják fel: 7 pont: A császárral, fivéreivel és az ausztriai ház utódaival eszközölendő tárgyalás a cseh király és Bethlen beleegyezése mellett hagyassék helyben és erősíttessék meg, minthogy a békében másként nem bízhatnak.

8. p. A császár a két Ausztria területéről űzze ki a jezsuitákat, azoknak menedékhelyet sehol sem adván.

¹⁾ Teljes szövege lőcsei levélt. Landtagssachen 1620. kézirat 90—97. old.

9. p. A világi hivatalokban levő papi személyek mozdíttassanak el s ezután olyanokul ne alkalmazzassanak és semmiféle világi ügyeket illető gyűlésen ne vehessenek részt.

10. A császár eddigi tanácsosait, mint a bajok főokozóját többé ne tűrje maga mellett, hanem azokat egész birodalmából száműzve, jószágaikat a *confoederatio* határozata értelmében foglalja el.

11. Az idegen és külföldi hatóságok követeit, kik rosztanácsaikkal elhintették a viszálykodás magvait s a háborúnak okozóivá lettek, távolítsa el a császár s velük többé mitse végezzen, sőt tanácsukat se vegye igénybe.

12. A katonái által okozott károkért kártalanítsa azokat, kik javaiktól méltatlanul megfosztattak és hazátlan száműzöttekké lettek.

Ha a császár ezen méltányos feltételeket nem fogadná el, semmi egyezkedésbe és béketárgyalásba ne bocsátkozzanak, hanem a szövetséget minden áron fenn kell tartani. Ezen esetben szükségesnek tartják, hogy a szövetségesek hadaihoz haladéktalanul csatlakozzanak a magyar hadak és egyesült erővel támadjanak. Ausztriának a szövetséghez nem csatlakozott lakói a szövetségre kényszeríttessenek s javaiból bő eszközt nyerend a fejedelem a hadi költségek fedezésére. (13—15. p.)

Kéri a fejedelmet, hogy a szövetségesek táborába vagy más helyre küldendő hadak jó vezérek alatt, válogatott, fizetett és fegyelmezett s ne kóborló, fegyelmezetlen emberek legyenek. A magyar hadak élelmezésére szükséges gabona Magyarországból szállíttassék. Adjon a fejedelem nekik pénzükért ágyúkhöz való kendert, lent, salétromot és puskaport. A magyarországi marhakereskedők vám nélkül hajthassák a marhát a szövetségesek táborába. A szövetségesek tábora részére Magyarországon vásároló kereskedőknek is adjon a fejedelem vámmentességet s az országban háborítlanul jár hassanak. (16—22. p.)

Tiltassék meg az élelmi szereknek Magyarországból Bécsbe és a császári táborba, valamint a komáromi és győri őrség részére szállítása, a tilalom áthágói árúik, lovaik, szekereik elvételével s a fuvarosok bebörtönözéssel büntetessenek (23. 24. p.). Neveztesse ki hozzájuk a magyarok részéről biztosok, kik a szövetségesek hadi tanácsában részt vegyenek. (25. p.) A pozsonyi országgyűlésen Magyarország reudei tanácskozni kezdtek a koronázás felől, de azt a fegyverszünet félbeszakította; kéri a rendeket, hogy a tanácskozás fonalát újra felvéve, vigyék végbe kitűzött szándékukat. (26. p.) A császári követek által teendő előterjesztésekről mindig értesítsék őket a rendek s tudtuk nélkül azokkal semmi egyezkedésbe ne bocsátkozzanak. (27. p.) Értesítést kérnek arról, hogy írásban vagy szóval minő válaszokat kapott a fejedelem a töröktől és lengyeltől. (28. p.) A szövetséglevélnek két példányát részükre kiadni kéri. (29. p.)

Minthogy a császári sergek vezérei Bouquoi és Dampierre oly erős állásokat foglaltak el, hogy őket azokból kizavarni igen nehéz lesz, ajánla-

tosnak tartják magyar hadakat küldeni a dunántúli vidékre, hogy azoknak gyors beütése által a vidék lakossága a szövetséghez való csatlakozásra bátoríttassék. (30. p.) Magyarország azon lakói, kik a szövetségnek ellenségei lévén, a császár seregeivel együtt károkat okoztak Ausztriának, az okozott károk megtérítésére kényszeríttessenek. (31. p.) Ha ezen kívánságaik meghallgattatnak, Ausztria rendei készek lesznek a magyar végvárak szükségleteire, a törökhöz küldendő követiségek s más ügyekre kívánt összegeket megadni. ¹⁾

A csehek és a többi szövetségesek csak 27-én adhatták be kívánságaikat s így Ausztria rendeinek nem lehetett azonnal választ adni.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹⁾ Gravamina, petita et postulata stat. Austriae. Löcsei levélt. Landtagssachen 1620. 78—88.

FRANCZIAORSZÁG ÉS A BÉCSI UDVAR. *)

A francia külügyminiszterium diplomatai levéltárának bizottsága a nem rég elhunyt Henri Martin, De Rozière, Spuller, Cam. Rousset és mások indítványára kiváló fontosságú történeti okmányok nagyszabású gyűjteményét kezdte kiadni. Azon szempontból indultak ki e szakférfiak, hogy a francia külügyi levéltárban nagy számmal vannak oly kiadásra váró okmányok, melyek nagy terjedelműek s emellett összegyűjtve politikai, s diplomatai tekintetben tanulságosak: ezeknek kiadását pedig jobb ha maga a kormány eszközli, mintsem egyes szakkutatókra hagyja, kik azokat saját szükségük vagy belátásuk szerint részenként publicálják. De másrésről e bizottság nem vélte czélszerűnek, hogy e vállalat terhét és felelőségét a francia külügyi hivatal egyedül vállalja el, és Duclerc akkori külügyminiszter beleegyezésével úgy járt el, hogy a magánvállalkozás terén keresett kiadót és a történettudomány szakférfiai közt oly munkatársakat, kik magukra vállalták, hogy a külügyi hivatal anyagi támogatásával a fent nevezett bizottság felügyelete alatt közreműködjenek ez okmány gyűjtemény közzétételénél. Elhatározták, hogy ily módon legelőbb a francia királyok által a külföldre küldött követeknek adott utasításokat fogják kiadni, még pedig, minthogy a francia külügyi levéltár csak Richelien idejében lett szabályszerűen szervezve, és minthogy a 30 éves háború lezajlása alatt a diplomatai relatiók nem voltak folytonosak, csak a veszt-fáli béke megkötésétől kezdve az 1789-iki francia forradalom kitöréséig.

Ezen mémoire alakjában adott utasításokat a követek a dolog természete szerint akkor kapták, midőn országukat elhagyva,

*) Recueil des Instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. I. Autriche, avec une introduction et des notes par *Albert Sorel*. Paris. Alcan. 1884. XV és 552 l.

a külföldi udvarokba készültek. Megjegyzendő, hogy mint a követek, úgy az instructiók is nagyobb jelentőséggel bírtak a mult századokban, mint mai nap. A közlekedés nehézsége miatt hajdan nagyobb teljhatalommal lettek felruházva a kormány külföldi ügynökei, és utasításaik is olykép voltak fogalmazva, hogy minden eshetőségre el legyenek készülve. Elküldetésük előtt a követek mindig igen alaposan be lettek a helyzetbe avatva; az előzményeket Franciaországban terjedelmés emlékiratban volt szokás velük közleni, és csak nagy körvonalakban lett kitűzve a cél, mely felé az illető követnek törekednie kellett. Mondhatni tehát, hogy a követ megbízatásának, és ezért felelősségének köre is, egyaránt tágabb volt, mint a jelenben. A részletes eljárásra nem kapván utasítást, az idegen udvarnál nem kerülhette ki az önálló intézkedéseket; az ajánlatokra gyakran rögtön kellett válaszolnia, nem »vehette a szavakat tudomásúl,« hogy majd táviró útján »kormánytól azonnal feleletet kérjen« Saját belátása szerint kellett tehetsége szerint hazája, illetőleg királya érdekeit megvédeni, önállóan. olykor gyors elhatározással. Utasításának épp ezért nem lehettek szűk korlátai, és inkább az általános helyzetnek, a megbízó állam által követett politika hagyományos irányának, és a többi udvarnál folytatott alkudozásoknak ismertetése volt a cél, mintsem a követ által teendő egyes lépések megszabása.

A gyűjteménynek előttünk fekvő kötete azon instructiókat tartalmazza, melyeket az 1648–1789-iki időközben a *Bécsbe* küldött francia követek kaptak elutazásuk alkalmával. Nem mondható azonban, hogy e testes kötetben közzé tett huszonhét utasításban Franciaország osztrák politikájának egész története rejlenék. Hiszen e kötetben csak azon emlékiratok foglalvák, melyeket a Bécsbe *induló* követek kaptak, és nem azon utólagos utasítások is, mely a Bécsbe már megérkezett követeknek egyes részletekre nézve ott időzésük alatt küldöttek. ¹⁾ És ezeken kívül a követek *jelentéseit* is ismernünk kellene. Aztán ugyanannyit a

¹⁾ Már az is a gyűjtemény rovására történik, hogy az utasításokhoz csatolt specialis mémoires-ok nem közöltettek. Így pl. az 1770-ben Durand teljhatalmú miniszternek utasításához »Réflexions sur l'état présent de la Pologne« cím alatt adott melléklet magának a tulajdonképeni instructiónak megértéséhez szükséges volna. Ugyanez áll azon mellékletről, melyet a 424. lapon említ a szöveg. Viszont talán nem kellett volna mindig ismételni oly hosszú szakaszokat, melyek több egymásután következő instructióban majdnem szóról-szóra azonosok. A Choiseul gróf 1759-iki utasításának eleje pl. megegyezik a Chatélet 1761-iki (l. 394–400 l.) és a marquis de Durfort 1766-ból való instructiójának kezdetével (l. 411–417. lapok.)

bécsi udvarnak francia politikája felől. Szóval, a francia diplomácia történetével nem megismerkedünk itt meg a maga teljességében, részleteivel együtt, hanem csak azzal, a mi különben is a legfontosabb, a francia külügyi politikának vezérelveivel. És e politika irányait keresve, ezt a korrendi egymásutánban közölt utasításokban csak olyformán követhetjük, mint teszem az archaéologus a helyenként megtalált milliarium kövekből a római országutak irányát. Ha nem olvasható is betűkben, de mindig jelen van azon fonál, mely az instructiókat egymáshoz kapcsolva, megadja nekik az egységet; és ez nem egyéb, mint a francia államcél, és az annak megfelelő hagyományos politika. Az instructiók ez összefüggése különösen a jelen kötetben foglaltaknál vehető észre, mert azt hisszük, hogy az egy Törökországot talán kivéve, nincs európai állam, melylyel szemben s francia politika oly következetes lett volna, mint épp Ausztriával. Ez pedig a dolog természetében feküdt.

A XVIII. század közepéig, mint ismeretes, Franciaország mindig egy és ugyanazon politikát követte Ausztria irányában. Le akarta győzni. A rendelkezésére álló minden eszközzel küzdött Ausztria ellen, még pedig azért, mert e küzdelem Franciaország területi megalakulásának szükséges feltétele volt. Ne felejtjük ugyanis, hogy V. Károlyról méltán mondják, hogy »világuralomra törekedett.« Nem tekintve, hogy öncse volt az, kit az osztrák örökös tartományok uraltak, kit Csehország és utóbb hazánk is királyul választott, V. Károly a német birodalom császári koronáját viselte, Szicília, Nápoly örökségképen ő reá szállott, ő rendelkezett Amerika kincsei felett, és a mi Franciaországra nézve legfontosabb, övé volt mind azon ország és tartomány, melyek Franciaországot határolták. Övé Spanyolország, övé a régi Burgundia, még mint szabad grófság (Franche Comté), övé Németalföld, Lotharingia is a római birodalomhoz tartozik. Minden határon tehát a Habsburg ház vetett gátot a csak imént centralizált Franciaország terjeszkedési szükségének.

De nem soká. V. Lároly, ki dús kincseinek sohasem volt ura, zsoldos serege felől sohasem biztos, a birodalma minden részeiben ki-kitörő zavarok elnyomásával és a külföldi hadjáratokkal töltötte el életét. Midőn 1556-ban St. Justbe visszavonult, és az uralkodásról lemondott: a német birodalmat pártokra szakadva, Németalföldet elégedetlenül, Spanyolországot kimerülve hagyta örököseire. Két ágra szakadt ez óta a Habsburg ház. Spanyolország, Németalföld, a burgundi szabad grófság, az olasz birtokok és a gyarmatok a spanyol ágnek, a többi a császári koronára való igénynyel a német ágnek jutott. Még e két ág egyetért, Franciaország helyzete csak oly veszélyes, mint V. Károly idejében volt.

A francia külügyi politikának az volt tehát a feladata, hogy e két ágot egymástól elválasztva, meggyengítse.

Rég ismert történetekre hivatkozom itt. A spanyol ág volt az, mely legelőbb fenyegette Franciaországot; ez ellen kellett fordulnia a francia hatalomnak, úgy IV. Henrik, mint XIII. Lajos idejében. Spanyolország, mely már I. Fülöp uralkodása alatt végtelenül kimerült, utódja korában egészen aláhanyatlott. Midőn IV. Fülöp lépett 1621-ben a spanyol trónra, már csak összeköttetései és szövetségei tették Spanyolországot félelmetessé. Richelieu volt azon államférti, ki ez oldalról is biztonságot szerzett hazájának. Sa mint e célját elérte, Németország felé fordult és azonnal beavatkozott a harmincz éves háborúba, mely oly végzetessé vált a német culturára nézve. Mazarin folytatta Richelieu és Père Joseph beavatkozó politikáját a Habsburg család szövetkezett két ága ellenében. A francziák, svédek, protestáns vallású németek, magyar elégedetlenek és török által egyaránt szorított osztrák ág engedett hamarabb. A Münsterben és Osnabrückben kötött vesztfáli békében nemzetközi jogi. mondhatni törvényes alapra lett fektetve Richelieunek és Mazarin-nek Ausztria és a német birodalom irányában követett politikája. Nem szólok itt Franciaország területi nagyobbodásáról, melyet a vesztfáli béke szentesített, sem arról, hogy minő kétértelműen szerkesztetett a szerződés, mely a francia királyoknak adja át a suverainitást Elzász oly vidékei felett, melyek felől a Habsburg ház nem rendelkezhetett. Más helyütt kifejtettem, hogy e béke mit ér, és hogy miként használta ezt fel Franciaország, hogy souverain jogait területileg kiterjessze, és azt is, hogy Ausztria minő politikát inaugurált ezzel szemben.¹⁾ Franciaország vas következetességgel üldözte áldozatát, és 1681-ben övé volt Strassburg.

Bennünket e helyen csak az érdekel, hogy a vesztfáli béke, a mint a német birodalmat szervezte, nem volt semmi egyéb mint egy constituált anarchia. Az egyes német fejedelmeknek területi uralmát mondhatni suverainitási joggal állapítja meg megadja nekik a szövetkezési jogot, mi által a Habsburg dynastiára nézve megszűnt minden kilátás arra nézve, hogy egységes államalakítsa Németországot, azon példa szerint, a mint a Capet család megalkotta a francia monarchiát. Hogy a Habsburgok óhaja sehogyse teljesülhessen, Franciaország feltolta magát a vesztfáli béke jótállójának, és ezen biztosíték lett jövő politikájának valódi talpkövévé.

¹⁾ L. Budapesti Szemle 1883 évf. 81. szán. 465—471. lap.

Abból következtethető, hogy a német ügyekbe való befolyás mily hatalmas fegyver volt a francia állam kezében, hogy valamennyi instructio, melyet e kötet közöl, erre különös súlyt fektet egy egész századon keresztül és még tovább is. Mert hiszen a vesztfáli békekötés által adott jogáról sohasem mondott le Franciaország, és erre támaszkodott sok ügyben még azután is, midőn 1756-ban végleg felhagyott az osztrák ház elleni küzdelmével, és egész politikai rendszerét az Ausztriával kötött szoros szövetségre alapította.

Az 1756-iki szövetségi, okmányok kicserélése képezi a forduló pontot. Bár pár évvel előbb még a Mária Terézia elleni coalitióban nagy résztvett Franciaország, végre mégis annak belátására jutott, hogy a német birodalomban gyökeres változás állott be. Oly hagyományos volt azon politika, hogy az osztrák ház ellen küzdjön, miszerint észre sem vette ekkoráig, hogy Ausztria nagyon elgyengült már, és hogy ha tovább is eltűnik, hogy Nagy Frigyes Ausztriát tartományaitól megfosztja, Poroszország előnyére változik meg az »európai ellensúly.« Rég elmúlt azon veszély, melytől I. Ferencz király korában félték a francziák; a XIV. Lajos által utolsó éveiben táplált aggály, hogy I. József császár halálával VI. Károly alatt újra feltámad ősiük, V. Károly világbirodalma, ködképnek bizonyult. A Habsburgok nyugati ága kihalt. Bourbon ült Spanyolország trónján. A német ág sem volt már oly félelmetes. Már VI. Károly császár kezdte veszteni tartományait leánya örökségének biztosítása érdekében, bár hiába, mert Mária Terézia az európai coalitio ellen viselt védelmi küzdelmében egész tartománytól fosztatott meg.

A mint Franciaország politikai összeköttetései eddig azon évszázados küzdelemnek voltak következményei, melynek egyetlen és fő célja IV. Henrik király »nagy terve« óta a Habsburg ház megalázása volt, a mint ez egész helyzet megváltozott, meg kellett vele a politikai hagyományoknak is változniuk: az örökös ellen-ségek szoros szövetségre léptek.

Igen könnyen követhetni e gyökeres átalakulás egyes phasisait a Blondel, Hautefort, D'Aubeterre és d'Estrées marquis-nak adott utasításokban. De azt is látjuk belőlük, hogy e szövetség lehetetlen volt, míg Anglia szövetségese maradt Ausztriának. Franciaország a vesztfáli béke után még egy egész századon át arra kényszerült, hogy e két hatalom ellen szövetségest keressen. Most Poroszország nyújtotta feléje jobbját. De alig, hogy ezt elfogadták, a gyarmatokért folyt nagy angol-francia tengeri háború alatt N. Frigyes hirtelen elhagyta Franciaországot és Angliával kötött titkos szövetséget. Ily körülménynek közt Mária Terézia szövetség-ajánlatai után kapva-kapott XV. Lajos és külügyminisz-

tere Bernis bibornok. Poroszország kényszerítette erre a katolikus államot.¹⁾

1756 óta egy ideig a versaillesi és bécsi udvarok egyetértettek mind azon kérdésekben, melyek Európa diplomatiáját foglalkoztatták. Porosz-, Orosz- és Törökország ellenében azonos volt e két állam magatartása. De ez meg kezdett szűnni akkor, midőn Bécsben II. József kezdte a külügyeket vezetni. Helyesen mondta a római jogász: »quod ab initio vitiosum, non potest lapsu temporis convalescere.« Az osztrák-francia szövetségnek már kezdetől fogva nem szolgált oly alapos szükségesség létokúl, mint azelőtt a küzdelmeknek volt fontos és tartós alapjuk. Franciaország ez alliancetól azt várta, hogy a bécsi udvar ellensúlyozni fogja a continensen Anglia szövetségeseit (Hannoverát, Poroszországot stb.) és azok befolyását; viszont Ausztria azt igényelte, hogy Franciaország segítse őt Poroszországot elnyomni.

E continensi kérdésben az osztrák ház érdeke kerekedett felül Franciaországé felett, miután Ausztria nemcsak, hogy képtelen volt XV. Lajosnak az ígért sergeket kiállítani (mi által a francia király biztosítva az angol befolyás alatt álló szárazföldi ellenségei felől, a tengeri és gyarmati háborúnak szentelhetette volna erejét), de ugyanakkor N. Frigyessel háborúba kerekedve, a francia segélyt igénybe vette saját céljaira. Természetesen azon állam húzta a rövidebbet, mely szövetségeseért nagy anyagi áldozatokat hozott. És ennek következménye az lett, hogy Franciaország azon reményében, hogy Németalföld egy részét megnyeri, Ausztriát győzelemre akarva segíteni, megveretett Anglia által és elvesztette Canadát, Lujzianát és még egyéb gyarmatokat; és mind ezt a nélkül, hogy Mária Terézia vissza hódíthatta volna Sziléziát. Choiseul gróf 1757-iki és a Du Chatélet számára kiadott 1761-ki utasításokból nyomról nyomra követjük azon fejlődést, mely az osztrák francia szövetség e balsikereit előidézte.

XV. Lajos következetesen hű maradt az osztrák szövetség rendszeréhez, még II. József mindinkább azon két hatalomhoz közeledett, mely ekkoriban már egyetértve tervezte Lengyel- és Törökország vesztét. Míg Versaillesban azt hitték és hirdették, hogy Franciaországnak és Ausztriának érdekei e keleti kérdésekben azonosok és abból állanak, hogy mindkettőjüknek »Lengyelország függetlenségét meg kell óvniok, és megfékezniök Oroszország

¹⁾ *Sorel* ezt szokott pontosságával így fejezte ki: »Louis XV. souhaitait l'alliance autrichienne, Marie Thérèse avait préparé la conclusion. Frédéric la rendit nécessaire.« *Essais de critique et d'histoire*. Paris. 1883. p. 139. Ld. még *Broglie* herczeg könyvét. *Frédéric II. et Marie Thérèse* I. köt. 2. fejezet.

ambícióját és hatalmának túltengését,«¹⁾ az alatt II. József, még pedig ugyanazon évben, melyben Mária Antoniette a francia dauphinhez férjhez menvén, az osztrák-francia szövetség a leg-szorossabbnak látszott, ismét találkozott Frigyeszel Neisseben, és a tizennégy év óta fennálló francia osztrák szövetségen vezetes rést ütöttek. József beleegyezett, hogy mint N. Frigyes, úgy ő is semleges marad a francia-angol háború tartama alatt. Elhatározták, hogy Ausztria francia szövetségésének leghívebb cliensét, Lengyelországot is cserben hagyja, és nem akadályozza meg Frigyes és Katalint terveik kivitelében. 1772-ben tényleg alá is írta velük Lengyelország első felosztásának szerződését. Franciaországot ez alkudozásokból ki kellett zárni, minthogy ezek éppen Franciaország legrégibb érdekszövetségeseinek, a lengyel és a török nemzetnek romlását tervezték.

Ezek után arra törekedett a francia trón ifjú királya, XVI. Lajos és Vergennes hogy az 1756-iki osztrák szövetséget helyreállítsák. Az 1774-ben Breteuil számára szerkesztett utasításban hiába hirdették, hogy »az egyetlen mód, melyen a szövetséget fenn lehet tartani, abban áll, hogy azt visszavezetik eredeti czéljaira és alap-elveire.« Egy terjedelmes instructióban,²⁾ — melyet a kiadó a »politikai tudomány teljes tankönyvének« nevez — kifejti Vergennes, hogy a szövetségből, míg az fennáll, mennyi előny háramlik mindkét félre. Mert e szövetség alapján Franciaország összes erejével Anglia ellen fordulhat, viszont Ausztria Poroszország és ha úgy akarja, a török ellen is. Ausztria előnyei — úgy mondja a francia külügyminiszter — nagyobbak, mivel a háború reá nézve területi nagyobbodással járhat, miről Franciaországnak le kell mondania, mert csak a német birodalom rovására tehetné azt, a mi pedig távol áll XVI. Lajos békeszerető hajlamaitól. Ha Ausztriát elhagyva, Poroszországgal szövetkeznék, jól tudja, hogy kiterjeszthetné határait, de a mint az instructio ezt kifejezi: »Un roi conquérant auroit sans doute à regretter cette position, mais un roi citoyen s'applaudit de se trouver place dans des conjonctures aussi favorables a ses vues pacifiques et bienfaisantes.«³⁾ De Vergennes, ki ez instructiót szerkesztette, sietve hozzáteszi, hogy mivel a francia király könnyen változtathatna

¹⁾ »Két oly elv, melynek hasznosságát és szükségességét a két udvar már rég óta elismerte« l. a *Durand*-nak 1770-ben adott instructiót, a 141. lapon.

²⁾ 454—500. lapok.

³⁾ A 487. lapon. De tudjuk, hogy tényleg Franciaország még akkor sem mondott le végleg azon reményről, hogy sikeres háború esetén Német-alföld egy részét megszerezze.

rendszert és Ausztria helyett Poroszországgal léphetne szövetségre, azt kívánja, hogy az 1756-iki szerződés úgy realisaltassék, hogy mindkét félnek legyen abból előnye. A vesztfáli béke által meghatározott jogállapottól nem szabad eltérni. Franciaország tovább is fogja védelmezni a kisebb államokat a hatalmasabbak hódításai ellenében, és nem fogja megengedhetni, hogy a választó fejedelmek egyike nagy hatalmi túlsúlyt szerezzen a többiek felett. Annak is ellene fog szegülni a francia kormány, ha a Habsburg és Hohenzollern dynastiák a helyett, hogy a német birodalomban vetelednének (mely versengés biztosítja csak a másod vagy harmadrendű államokat), közös megegyezéssel folytatni akarnák Lengyelország feldarabolását. Törökország megcsonkítását sem tűrheti el, sem Oroszország, sem Ausztria részéről.

Breteuil báró híven követte ez utasítást, de erélyes fellépésével sem volt képes József császárt terveitől eltántorítani. Ismerjük azon szövetséget, melyet II. József Katalinnal kötött, és melynek fő célja Törökország feldarabolása lett volna.¹⁾ Ausztria Boszniát és Szerbiát nyerhette volna; de ezeken kívül Velenczére is áhítozott és Bajorországot is meg akarta szerezni, ha másképp nem, cserébe Németalföldrért. József e hódítási tervei nem csak az élesesű N. Frigyeset ijesztették meg élete utolsó éveiben, most már a francia kormány is világosan látta, hogy e hódítási politika gyökeresen compromittálja a régi statusquo biztosítására irányuló 1756-iki osztrák-francia szövetséget. A Noailles herczegnek 1783-ban adott instructio — egyszersmind az utolsó, mely e kötetben foglaltatik — élénken visszatükrözi a szövetséges viszony bomladozását. Franciaország egész befolyását arra fordítja, hogy elhárítsa a készülődő háborút. Kitűnő a maga nemében azon mémoires, melyben Vergennes kifejti, hogy »semmi sem bomladozik annyira, mint a versaillesi és a bécsi udvar közt alakilag még létező szövetség«. ²⁾ »Közele forradalom fenyegeti e két állam közt létező viszonyt.« ³⁾

E válság két évvel Frigyes halála után, azaz 1788-ban ütött ki, azon reánk nézve oly szerencsétlen háborúban, melyet II. József és II. Katalin Törökország ellen viseltek. E zavarok közepett tört ki a francia forradalom. A Habsburg és a Bourbon ház — úgy mond Sorel a bevezetésben ⁴⁾ — családi kötelék által, a két állam pedig szerződés által voltak egymáshoz fűzve; a haj-

¹⁾ Ld. *Marczali* Magyarország története II. József korában. II. köt. 350. l.

²⁾ L. 529. lapot.

³⁾ Az 534. lapon.

⁴⁾ L. 30. lapot.

dani vetélkedés közvetlen okai megszűntek már, de fennmaradt az államczélok antagonizmusa, és ez azon ellenállásban nyilvánult, melylyel e két állam a német birodalmi, a lengyel, az olasz és a keleti ügyekben egymással sikra kelni volt kénytelen. Hogy a politikai szövetség fennmaradjon, így folytatja Sorel, vagy Ausztriának kellett volna hódításairól lemondani (mi azonban Porosz- és Oroszországokkal szemben viszonylagosan gyengítette volna) vagy Franciaországnak kellett volna politikai hagyományait feláldoznia. Ezt pedig nem tehetette. Hiszen e hagyományok fennmaradtak a francia politika minden viszontagsága közt. Túléltek XIV. Lajos mértéktelenségeit és XV. Lajos gyengeségét; ép oly állapotban leljük őket a szövetség korszakában, minők előbb a versengés idején valának. Mert úgy a vetélkedés, mint a szövetség által Franciaország ugyanazon terv megvalósításáért küzdött: állama területi megalakulásáért és határai biztonságáért.«

E szépen írt védbeszéddel szemben ne felejtjük azonban, hogy Ausztria sem kockáztatta minden ok nélkül a háború esélyeit. Mi magyarok éreztük legjobban, mily nehezére esett Ausztriának minden hadviselés, főleg a rossz pénzügyi helyzet, az örökös deficitzavarok miatt. A tartományok adózási ereje világháborúkat el nem bírt, és ha a háború mégis elkerülhetlenné vált, Bécsben szorgosan kellett körültekinteni, hogy a német birodalom hozzájárulását mily arányban lehetne követelni, és mennyire rüg azon subsidium, melyet a pápától, a spanyoloktól vagy más államtól nyerni lehetne. Hiszen itt még egész középkori módon élnek. Sok körülmény, melynek felsorolása nem ide tartozik, oda vezetett, hogy mindig csekélynek bizonyult a pénzerő, csekélynek a befolyás, melyet a bécsi udvar a vesztfáli béke óta Németországban gyakorolt, és hogy mindennek daczára a Habsburgok mégis az egész világot hatalmuk alatt levő uradalomnak tekintették. Hiszen így uralkodott V. Károly is, és meglepő sikerrel szerezte meg Európa legnagyobb részét. A terület, mely felett a Habsburgok a XVII. és XVIII. századokban uralkodtak bár összehasonlíthatlanul szerényebb volt mint V. Károly idejében, a politika természete változatlanul ugyanaz maradt. Nem találunk itt, mint Franciaországban, erősen központosított államot, mely öntudatosan és következetesen biztos határookra törekedett volna. A háborúknak — épen csak azokat kivéve, melyeket Sorel roszallani látszik, és melyeket felelőssé tenne, hogy az osztrák francia szövetség felbomlását idézték elő, más rugója volt. Az osztrák örökös tartományok, hazánk, az olasz birtokok belső jólétére kevés történt a bécsi udvar részéről, mert ezek — Sybel egy találó megjegyzése szerint — a számlolt képezték csupán, melyen a Habsburg ház dynasztiai világállását elfoglalta. Az uralkodó ház érdeke nem volt azonos

az összes tartományokéval, pedig az döntött mindig a külügyi kérdésekben. A mit az ily visszásságnál legfeltűnőbbnek tartunk, csak az, hogy oly soká fenmaradhatott. Csodával határos azon rugékonyság, mely a Habsburg jogar alatti országokat jellemzi; hány csapás érte ez országokat, hányszor volt már a Habsburg ház helyzete kétségbeejtő, és mindig ismét helyre állott ez államtömeg életerejére, — korunkról nem is szólva, — úgy a napoleoni hadjáratok idejében, mint azon hosszú korszakban, melynek hadügyi viszontagságait azon diplomatia idézte elő, és rendezte utólag, melyről oly érdekes emlékek maradtak fenn az előttünk fekvő kötetben.

De ha Ausztria viselt valaha észszerű hódítási háborút, az akkoriban volt — bármilyen lett legyen következménye az 1756-iki francia szövetségre — midőn a keleti kérdésekben magának szerepet követelt. Porosz- és Oroszország egy magukban csak úgy elbántak volna Lengyelországgal, mint Oroszország és Ausztria egyetértve a törökkel végezhetne. De ha Ausztria Lengyelország megrablásában politikai érzélgésből vagy bármi más okból részt nem vesz: a Lengyelország darabjaival meggyarapodott két szomszéd állammal szemben viszonylagos és végzetes hátrányban maradt volna. Az események iróniája abban fekszik, hogy mind a három állam hasonló módon érvelt, és így minden belső szükség nélkül pusztult el Lengyelország. — Sorel bevezetésének végszavaira, melyben az 1756-iki szövetség fennállhatásának alternatíváját felállította (a mint ezt fentebb közöltük) ez a felelet.

Főbb vonásaiban, hogy e kötethez visszatérjünk, ez azon anyag, mely felől e mű felvilágosítást ad. De a politikai részen kívül ez instructiókban egyéb viszonyok felől is találunk érdekes felvilágosításokat. így mindenek előtt ez utasítások egyes részleteiből igen élénk képet nyerünk e kor diplomatiája felől. Az udvari etiquette és ceremónia részletei ez utasításokban a leg-részletesebben tárgyaltnak. Sok gondot okozott dönteni a felett, hogy majd a francia követ Bécsben a kilenczéves trónörökös (utóbb I. József király) meglátogatása alkalmával mint viselkedjék, mert nem lehetett a régi eljárást követni, mióta a királyfiról az hallatszott, hogy vonakodik a követeket állva és fedetlen fővel fogadni. ¹⁾ Másutt három lapon át és az instructiohoz csatolt külön mémoire-ban fontosabb kérdést tárgyalnak. Figyelmeztetik Durfort marquist azon e korban hallatlan merényletre, melyet a Franciaország felett győzelmes Anglia büszke követje Aormond lord, és neje terveznek. Azt követelték, hogy a francia követtel egyrangúak, miből, ha csak e viselkedésnek ideje korán

¹⁾ L. Lusignan gróf utasítását 1687-ből. a 119. lapon.

elejét nem veszik, idővel az angol követ előjoga is válhatnék, pedig évszázadok óta mindenütt, hol pápai nuntius nincs jelen, a francia követet illeti az elsőség.¹⁾ Ily alkalmából a követek közti egyenlőség és préséance rangkérdései felől ez instructiók korlátain belül és kívül egész értekezések irattak.

Az osztrák diplomatiái karra nézve természetesen nem igen kedvező azon benyomás, melyet ez instructiók elolvasása reánk gyakorol. Hiszen az ellenfél bírálatát olvassuk, ez pedig ha nem is volna rosszakaró, mindig gyanakvó. Elzt szem előtt kell tartania, a ki nek pl. azon utasítás feltűnnék, hogy Grémonville a császár minisztercinek írott memorandumot soha sem adjon, mert ők ezekkel visszaélnek; és ha a bécsi miniszterek ezt »emlékező tehetségük terhének könnyítése végett« kérnék, azzal mentse ki magát, hogy az ilyen eljárás Franciaországban szokatlan. Ugyanazon század végén (1698-ban) Villars marquist figyelmeztetik, hogy vigyázzon cselédeire, mert Bécsben egy idő óta oly szokás dívik, hogy a követek cselédségét veszekedésekbe szokták keverni, hogy a reááramló kellemetlenségek által magát a követet megpuhítsák. A mi a Bécsben szereplő nevezetesebb férfiakról mondatik, az sem válik mindig Ausztria büszkeségére. Nem mintha Versaillesban vonakodnának érdemeiket elismerni, de mert a követet a nagyállású egyének személyes gyengeségeire figyelmeztetik, hogy azokat kellően kizsákmányolhassa.²⁾

Sorel, ez okmányok kiadója és jelenleg hazájában a diplomatiái történet legjelesebb művelője, az instructiók szövegéhez jegyzeteket írt. még pedig — ha ezekben nem történelmi tényt, esetet, alkudozást vagy szerződést ismertet, melyre a szövegben célzás történik — leggyakrabban azon személyekről közöl egyet-mást, kik a távozó követnek különös figyelmébe ajánlatnak szerepük vagy befolyásuk miatt. A jegyzetek ez utóbbi sorozatát Sorel idáig a közönség előtt többnyire ismeretlen jelentésekből szedte, melyeket a francia követek Bécsből küldöttek volt. E francia diplomata a császári családról, az államtanács tagjairól, a bécsi udvar főszereplőiről, a külföldi követekről csak úgy tartoztak jelentést tenni, mint a hadseregről, a pénzügyekről, a közgazgatásról stb. Az említett személyekről olykor néhány vonásban oly finom arczképet rajzoltak, melyek csínra, sarcasmusra és rövidsége nézve Saint-Simon-nak — a jellemzés e legnagyobb mesterének — legjobb karczolataival is vetekedhetnek. Pár ecset-

¹⁾ Az 1766-iki instructiónak 427—429. lapjain.

²⁾ Természetesen sok a pusztá gyanúsítás. Pl. a mi a 230. lapon mondatik. Badiani (helyesebben Batthyányi) grófnéről savoyai Eugennevaló befolyása alkalmából; vagy egy lappal odébb Schönborn grófról stb.

vonással ábrázolt képek útján jobban megismerkedünk Bécs e korbeli előkelő egyéniségeivel, mint számos nagy terjedelmű történelmi művekből. Allításom igazolásául ime lefordítok egy-két ilyen jellemrajzot, minden válogatás nélkül. A 164. lapon például ötöt találunk. Mind az öt sikerült. Az utolsó következőkép hangzik: »Ausztia cancellárja Zinzendorf gróf . . . már több ízben alkalmazták külföldön; a közügyek terén bizonyos routine-ra tett szert, de csak a mennyire vérmérséklete ezt megengedte. Jó ember; szeretne szolgálatokkal kedveskedni, de nem végzi el, a mihez hozzáfog. Okom van azt hiúni, hogy nem tanult eleget. Mindenki megegyezik abban, hogy asztala a legízletesebb és legfényűzőbb Bécsben.« Üssük fel a könyvet 100 lappal odább. Az instructio a *birodalom* alkanczellárjáról »a fősvény, hízelgőről, Bartenstein báró alias udvaronczárol« Metsch grófról szólva, ennek hívataltársa, Colloredo Rudolf gróf felől (ki az előbbi helyéből ki szeretné szorítani) a jegyzetben ezeket említi: »Colloredo gróf harminczkét vagy harmincznégy éves. A természet tehetségeit igen szűk korlátok közé szorította; de nem is erre büszke, a mit különben egyetlen más tulajdonsága sem indokol. Bár igen keveset tud, tudományával mégis igen nagyra van; túlzásig önféjű és mindig rossz tanácsot követ, ha a magáéra hallgat. Az állam ügyeit igen felületesen végzi. Nehány közjogi phrasist szót elszavalni, ezekre is rosszul emlékezik és ép ott alkalmazza őket, hol nem kellene. Sértésnek tekinti, ha valaki jobb okot merészel felhozni, mint a milyen az övé. Colloredo gróf fenhéjazó ember; pöffeszkedik nemességével, mert igen előkelő friauli család sarja és ősei a császári háznak nagy szolgálatokat tettek. Gyűlöli a francziákat, mert Bécsben gyakrabban hallotta, hogy gyűlölni kell őket, mintsem szeretni. A bálványozásig tiszteli az osztrák hatalmat. Vagyonos ember, de igen el van adósodva; szereti az élvezetet, meg a pompát. Minthogy eléggé csinos külsejű, galans kalandokba bocsátkozott, de a bécsi hölgyek oly kevés tehetséget fedeztek fel benne, hogy bécsi tartózkodásom idején a nők őt a társaságokban elég hangosan szokták volt kinevetni.«

A francia követek jelentéseiből kiszemelt emez életrajzi adatok a legsikerültebbek a jegyzetek sokaságában. A mely jegyzeteket Sorel máshonnan merített, nem mindig kifogástalanok.¹⁾ Ellenben igen hasznosok azon rövid bevezetések, melyeket Sorel minden egyes instructio elé írt, és melyben tájékoztat bennünket a felől, hogy az előbbi követnek adott instructio óta miben és miként változott meg a helyzet, és mily körülmények közt küldetett Bécsbe

¹⁾ Például a Struensee-re vonatkozó jegyzet a 497. lapon, mely alig öt sor, három téves adatot tartalmaz.

az új követ. Sorel legnagyobb érdeme azonban azon harmincz és néhány lapra terjedő bevezetés, mely ez okmánygyűjteményt megnyitja. Csak az fogja kellően méltányolni e tanulmányt, ki magukon e kötetben közzétett instructiokon, mint hiteles forráson tanulmányozza Franciaország osztrák politikáját. A legtetszetősebb ebben az, hogy nemcsak egységes történetté tudja összeolvasztani e fragmentumokat, hanem hogy magukon e fragmentumokon mutatja ki az idők változását.

A Mazarin és a Vergennes által írt instructiok anyagi és alaki tekintetben való összehasonlítása képezi e bevezetés legszellemesebb részét.¹⁾ és tényleg ezeken fordul meg a francia osztrák politikai egész története. A Colbert elnöknek (a miniszter testvéröccsének) adott utasítás (1660-ból) összefoglalja a versengésnek, az 1774-ben Breteuil számára írt instructio az alliance politikájának feltételeit. De azért a többieket, nevezetesen a Torcy által 1715-ben a Comte du Luc, a Puysieux külügyminiszter által 1750-ben Hautefort, végre a Bernis bíbornok által 1757-ben Stainville marquis (utóbb Choiseul herczeg) számára írt instructiok figyelmes tanulmányozását nem ajánlhatta eléggé mind azoknak, kik külügyi politikával és annak történetével foglalkoznak. Ez utóbbiak a körülmények pontos ismerete, a helyzetnek mély politikai belátásra valló felismerése által, valamint az irány szépségénél fogva egyaránt remekei a gyűjteménynek.

Végül felemlíthető, hogy magyar történetre vonatkozó adatok is vannak e gyűjteményben. Nevezetesen a Rákócziakról, Thökölyről, Bercsényi László grófról, Akakiáról és Rebenac-ról többször van említés téve.

L. B.

¹⁾ 27—29. lapok.

SZERÉMI GYÖRGY ÉLETE.

A honi történetírás történelme azt mutatja, hogy az eseményekben gazdagabb korban a krónisták is nagyobb számmal tűnnek fel. Leginkább áll pedig ezen elv a XVI-ik századra nézve, mely változatos események dorgában minden előbbi századot felülmúlt s mely — kétségkívül — legtöbb historicust képes felmutatni. Szerémi György, Broderics, Zermegh, Verancsics, Heltai, Székely, Forgács és Istvánfi nevei oly sort képeznek, melyhez foghatót az előző századokban historicusokból össze nem állíthatunk. E sorozat — meg kell vallani, — nem egyenértékű művek által örökíté meg nevét; nem egyenrangú történeti kútfőket hagyott reánk, hanem felfogás, ismeretkör, felvilágosodottság s társadalmi állás szempontja szerint nagyon is különböző jellegű historiographok színében tűnik fel az utókor előtt.

Hazai irodalmunkban a történetírás régi bajnoka eddigelé csak csekély méltatásban részesültek. Legtöbb régi történetíróknak nemcsak műve nélkülözi az irodalomtörténeti és kritikai méltatást, hanem a szerzők életrajzi adatai sincsenek tisztázva és egybeállítva. Az alábbiakban a XVI. század egyik sajátos írójának, Szerémi Györgynek életét kívánjuk vázolni, még pedig azon adatok alapján, melyek ráuk maradt művében találhatók s melyek hiteléhez kétség alig férhet. Előre kell bocsátanunk, hogy ez életrajz korántsem lesz teljes, de talán mégis némi hézagot fog pótolni ott, hol többet felmutatva eddig nem látunk.

*

Szerémi György született a szerémségi Kamenicz ¹⁾ városkában 1490. év táján. Családjáról keveset tudunk. Minden arra mutat azonban, hogy valamely egyszerű magyar család volt az, melynek feje értelmes, vagy talán éppen tanult birtokos lehetett. ²⁾ A fiú, kit egyedül ismerünk a családból, a már akkor is jó részben

¹⁾ *Georg. Sirm. Epist. de perd. Reg. Hung. 12. és 22. fejt.*

²⁾ U. o. 22. fejt.

szerbek által lakott Szerémségben még gyermekkorában elsajátítá a szerb nyelvet s valószínű, hogy a szerbek iránt egész életében tanúsított rokonszenve is a szülőföldjén töltött gyermekkor kifolyása volt. Még igen fiatal lehetett, midőn a papi pályát választotta. Hol kezdte tanulmányait, nem tudjuk. Lehet, sőt valószínű, hogy a szomszédos Ujlaki hercegek birtokán: Ujlakon. Az életére vonatkozó biztosabb adatok 1507-től kezdődnek. Ez évben ugyanis Györgyünket a békésmegyei Gyulán találjuk,¹⁾ mint növendék papot, hol is Corvin János leányának, a Török Imre által állítólag megmérgezett Erzsébet hercegnőnek temetésén nyolcz társával jelen volt és énekelt.²⁾ Gyulán való időzése alatt nem lett pappá, mert 1510-ben az előbbihez hasonló minőségben látjuk szerepelni (Corvin János egykori özvegye, ekkor pedig Brandenburgi György gróf nejének temetésénél.³⁾ Ekkor még növendék papnak kellett lennie, mert midőn mint felszentelt pap vesz részt a szertartásoknál, rendszerint külön is megjegyzi. Így kétségtelen, hogy Ábrahámfi Miklós temetésénél már mint pap szerepelt; de hogy mikor szenteltetett pappá, nem tudjuk.

Mint felszentelt pap — a kor szokása szerint — egyes főurak udvarában szolgált. Bánffi Jakabnak hat hónapon át volt káplánja,⁴⁾ utóbb pedig Perényi Ferencznél találjuk hasonló minőségben Nagyváradon. Végre II. Lajos király udvari káplánjává lőn s ezen állásában maradt egész a mohácsi vészig. (1526.) Magán viszonyairól ezen hosszú időszakon át igen gyér adatok maradtak fenn, s mint általánosan, úgy ezen időköz viszonyait is csak saját feljegyzéseiből ismerhetjük némileg. 1522-ben Lajos király üzenetével ment Budáról Esztergomba Tomori Pálhoz. Küldetésének céljáról — azonkívül, hogy a »vén« Bornemissza János egy könyvét vitte a főpapnak, — keveset tudunk, s csak az általa ez alkalomról feljegyzett párbeszédből sejthetni, hogy a kalocsai érsekség ügyében tractáltak.⁵⁾

Esztergomból visszatérte után állandóan Budán tartózkodott, mígnem 1526-ban Lajos király kíséretében két havi táborozásban vett részt, de ismeretlen okból ismét Budára térvén vissza, itt érte őt a mohácsi vész híre is. Udvari- és paptársaival itt

¹⁾ Mogyoróssy Jánosnak (Tört. adatok Sz. Gy. emlékirataiból. B. Gyula 1882. 9. 1.) idevonatkozó azon állítása, hogy Szerémi Gyulán felsőbb iskolákban tanult és pappá Esztergomban szenteltetett, nincs bizonyítva.

²⁾ Szerémi: id. műve 17. fej.

³⁾ U. o. 18. fej.

⁴⁾ U. o. 28. fej.

⁵⁾ U. o. 30. fej.

lesték a csata kimenetelének hírét s itt értesült a magyarság vereségéről. Érdekesen írja le azon mozgalmat, mely ekkor Budán hirtelen beállott, valamint a menekülők által előidézett félelmet, a szultán hadainak megjelenését és távozását.¹⁾

Még ugyanezen év őszén Szerémit Kassán találjuk. Mikor és mikép költözött el Budáról, csak homályosan tudjuk. Kétségtelen, hogy János királyhoz Tokajba akkor ment, midőn az éppen az alvidékeken nagy hírre és hatalomra vergődött Cserni Jovánt fogadta s vele szövetséget kötött. Miért ment Tokajba Szerémi, nem mondja, de hihetőleg azért, hogy szolgálatát Zápolyának felajánlja. Találkozását Zápolyával érdekes vonásokkal festi. A kassai küldöttség között meglátván őt Zápolya, éppen akkor, midőn már távozni akar, újjával hívólag intett Szeréminek, kit -- fel kell tennünk, — már előzőleg, bizonyára a királyi udvarból, ismert. Azt kérdezé tőle, miként jött el Budáról és most hova törekszik. »Nagyságos és kegyelmes uram, Budáról Kassára s Kassáról kegyelmes színed elé jöttem« válaszolt röviden György pap, mire Zápolya a budai viszonyokról, Mária özvegy királyné távozásáról kérdezősködött. Mindenre kielégítő feleletet adván, János vajda beszédközben kijelenté, hogy őt aradi kánonnokká (?) fogja tenni. Egyelőre pedig magánál tartá, minthogy Budára készült.²⁾

Zápolya okt. 28-án (1526.) indult Tokajból Buda felé s Szerencsen, Egeren, Hatvanon keresztül negyed napra érkeztek Budára. Még az nap a várkapornában tartott esteli misét Szerémi más két paptársának segédlete mellett, melyen János vajda s a többi urak is mind jelen valának. Budáról nov. 8-án ment a vajda Székesfehérvárra Lajos király holttemeinek eltemetése és saját magának megkoronáztatása végett, a kíséretben találjuk Szerémit is, ki Lajos király temetésénél tényleg részt vett. Az itt tartott királyválasztó országgyűlést s koronázást nemcsak átélte, de híven fel is jegyezte. Erre vonatkozó adatai megbecsülhetlen adalékait képezik e kor történetének.³⁾

Szerémi János királylyal nov. végén tért vissza Budára. Az 1526—27 közötti telet Esztergomban töltötték. Nem tudni mi okból, Szerémi ekkor válni készült az udvartól s mint látszik, részint a király azon kijelentése tartotta vissza, hogy híveit birtokkal fogja jutalmazni; részint pedig egyik befolyásos egyén (Kőrösi Miklós) azon ígérete, miszerint számára valami méltóságot eszközöl ki. Hogy részesült-e valamiben, nem tudjuk; de tény, hogy

¹⁾ U. o. 36. fej.

²⁾ U. o. 38. fej.

³⁾ U. o. 39. és 40. fej.

az udvarnál maradt s áprilisban (1527.) már újból Budán találjuk.¹⁾ Itt tartózkodásának ideje alatt folyton részt vett a politikai mozgalmakban, érintkezett a legelső emberekkel, minő Petrovics, Perényi stb. valának. Ugyanezen időben úgy a korra, mint főleg saját jellemére élénk világot vető epizod történt vele, melyet szokott naivitásánál fogva szintén saját maga jegyzett fel, tehát hitelességében nem lehet semmi kétségünk. Egy napon ugyanis a Budán tartózkodó Perényi Péter erdélyi vajdával kíváncsian beszélni, annak lakására ment. A vajdát azonban nem találta otthon s így annak Verebél Gáspár nevű káplánjával ereszkedett szóba. Beszéd közben Szerémi felhozta Perényinek hitszégését s kemény hangon mondá, hogy ura János királyt elárulta s Ferdinándhoz pártolt. Gáspár pap zokon véván urának gyaláztatását, Györgyünket hirtelen dühében hazugnak nyilvánítá, mire ez előbbi állítását ismételvén, egyszersmind erősebb argumentumhoz fordult, mint maga mondja: »megkaptam hajánál fogva és vertem, a mint csak bírtam és ő is ütött, a mint csak bírt, de mégis Isten segítségével ő lett alól, és én felül.« Ezen egyházi személyekre nézve különösen jellemző incidens a király, Perényi s az egész udvar tudomására jutván. azok jót nevettek a dolgon.²⁾

Hogy Szerémi mennyire ismerte a szerbeket, mutatja azon körülmény is, miszerint ugyanezen időben, midőn ez évi májusban Perényi hadaival a híres Cserni Jován ellen küldetett, előre megjósolá János királynak a hadjárat sikertelenségét. »Jól tudom uram király! — mondá papunk egy ízben Zápolyának — hogy Perényi Péter képtelen és azonkívül tapasztalatlan a háború viselésére. A szerbek ellenben igen tapasztaltak, óvatosak és makacsok; kitartó nép ez saját vállalataiban.« Szerémi a szerbeket úgy gyermekkorából, mint azóta is jól ismerte, mert vele azok mindig bizalmas lábon állottak; ő volt tolmácsuk s minthogya király oldalánál szerbül tudó egyének nem igen lehettek, ő írta és adta elő minden kérelmöket.³⁾

A Cserni Jován »czár« elleni háborút — éppen a szerbek iránti rokonszenvénel fogva, — állandóan figyelemmel kísérte s innen van, hogy azt a legkisebb részletekig leírhatta. A szerbek zordonságát, pusztításait, a magyarok félelmét csak ő volt képes oly élénk vonásokkal festeni, mint emlékiratában található. Maga is bámúlója volt a híres »fekete rácz«-nak, kit személyesen ismert s félni tanúlt. Csak ő mondhatta el, hogy akkor, midőn már Tornyoson haldoklott Jován, mily félenken jött Török Bálint egy

¹⁾ U. o. 46. fejt.

²⁾ U. o. 49. fejt.

³⁾ U. o. 49. fejt.

éjjel csapatával s mint lépett reszketve a már tehetetlen »czár« szobájába; mint kérdé még akkor is, mielőtt hozzá közeledni mert volna, háromszor, hogy életben van-e? Cserni Jován megöletésének hírére ő közölte először a királylyal; ő volt egyszersmind az is, kinél a Jovánt Szegeden megsebesítő egyén jelentkezett, a kinek kérvényét meg is írta s azzal a királyhoz utasítá.¹⁾

Ferdinándnak júliusban a Duna mentén történt előnyomulása folytán János király egész udvarával a pesti oldalra költözött át, honnan pár nap múlva Hatvanig húzódtak, hol aug. 19-ig Szerémi is a táborban időzött. Ferdinánd szent-István napján vonult be Budába, mikor is Szerémi a budai ágyúk moráját Hatvanban hallgatta. Innen Árokszállásra, onnan pedig a Sajó mellé vonult Zápolya s kísérete, hol Ónod körül ütöttek tábor. Salm Miklós a német-magyar hadakkal Zápolyát üldöztvén, szept. hó végén a király a Sajón át Tokajba ment serege romjaival. A János hadaira nézve balvégzetű tokaji csata (szept. 17.) itt érte krónikásunkat, ki a magyar hadakkal maga is Tarczal felé szaladt s onnan a hegyekről nézte Tokaj megszállását, majd pedig a királylyal együtt kelt át a Tiszán.²⁾ Midőn azonban Zápolya Debreczenbe indult, Szerémi a király engedelmeivel más utat választott. Midőn ugyanis Tokajból menekültek, egészen új farkasbőrös köpenyét, melyet maga »subá«-nak nevez, a tokaji plébánosnak, Jánosnak, adta át, mivel azt az ellenségtől féltve magával vinni nem akarta. Ama bizonyos János pap, kiben — minthogy zalánkemeni születésű, tehát földije volt, — teljesen megbízott, most Sárospatakon tartózkodott, ide indult tehát negyedmagával subájáért. Alig értek azonban a Tiszához, midőn a király egy futára által útítársai közül kettőt, névleg Statiliust és Kálnait, visszahívatá. »De Vecsei Balázst — (mert ez volt a negyedik útítárs), — nem hívatá, sem engem, mivel tudta (a király), hogy subám után megyek« — írja emlékirataiban. A tiszalúczy (Luch) révénél álló utasok eleinte tanakodtak, visszatérjenek-e, míg végre Szerémi nemcsak rábírta két társát a visszatérésre, hanem utiköltségül 25 denárt is adott nekik kölcsön. Ő maga pedig okt. első napjaiban Sárospatakra érkezett, hol Jánoshoz, a tokaji plébánoshoz szállt, ki jól fogadta, etette, itatta, de a köpenyt nem tudta kézhez adni, mert — mint állítá — Tokaj mellett egy faluban hagyta a papnál. Adott azonban levelet Györgyünknek, melylyel ő nem is késett azt a bizonyos helységet felkeresni, hol a felöltőt vissza is kapta.³⁾

¹⁾ U. o. fejr.

²⁾ U. o. 54. fejr.

³⁾ U. o. 55. fejr.

A faluból, hol subáját visszanyerte s melynek nevét nem emliti, hallgatta Szerémi a tokaji várat ostromló ágyúk dörgését s ugyanitt kérdezősködött a németek műveleteiről. Innen Kassára ment, melynek polgárai egész ezen ideig hívei voltak János királynak, de épp ekkor csábítottak át Ferdinánd pártjára. Szerémi, mint Zápolyának rendületlen híve, az előljárókat dorgáló szavakkal iparkodott az átpártolásban meggátolni, minek következtében a város bírāja őt a városból ki is utasítá, s csak papi köntösén múlt, hogy csúfosan el nem űzetett. Szomorúan kísérte figyelemmel Kassa város elpártolását, leverten hallgatta János király gyaláztatását látta mint zárták be a kapukat Zápolya követei előtt s mint készült küldöttségileg részt venni a város Ferdinánd koronázási ünnepélyén. Végre itt-ott elszórt nyilatkozatai miatt már-már élete is veszélyben forogván,¹⁾ miután János királyt a dolgok állásáról értesíté, azon ürügy alatt, mintha Perényi István özvegye káplánsággal kínálta volna meg, Nagy-Idára szökött, honnan Gönczön (Ghench) át Hejczé-re (Hecem) ment a parochiára.²⁾

Itt értesült arról, hogy János király nem éeg mindig Debreczenben van. Egyszersmind itt jutott tudomására egy szomszédbeli községi paptól az is, hogy a kassaiak az ő üldözésére egy csapat huszárt küldtek, mivel félnek attól, hogy Bodó Ferenczet, Zápolya vezérét, ellenök fogja izgatni. Szerémi tehát másnap (decz. 27.) Tomori Istvánhoz Bodótköre futott, hol jó fogadtatásra talált. Itt hallotta Bodó Ferencz hadainak Tokaj közelében történt megveretését, a miről úgy látszik elég bőven értesült, mert emlékirataiban több lapot szentel a csata- és Bodó elfogatása, valamint Budára vitele leírásának.³⁾

Az 1527-ik évet ismeretlen viszonyok közt Szántón tölté, honnan Tokajba, majd pedig a következő (1528.) elején Debreczenbe ment, mert Zápolya még mindig ott időzött. Itt egy Mihály nevű tanítónál (rector) szállott meg Szerémi, majd templomba ment. Midőn itt János király meglátta őt, nevetni kezdett s általában az egész udvar csodálkozva nézte, nem tudván elgondolni, miként került Debreczenbe. »Mise végeztével — írja Szerémi — követtem a királyt a templomból egész lakásáig. A király leült

¹⁾ Szerémi hallván Kassán a hírt, hogy a németek állítása szerint az, a ki Zápolya fejét Ferdinándnak bemutatná, 10000 forintot kapna, ő azzal replicázott, hogy ő meg úgy tudja, hogy a ki Ferdinánd fejét Zápolyának elvinné, annak 20000 márkát fizetne a király. Ez állítása még inkább felingerlé a kassaiakat s mint maga mondja: »propterea volebant me expugnare.« (U. o. 59. fejj.)

²⁾ U. o. 58. fejj.

³⁾ U. o. 59. fejj.

ülőhelyére s engem maga elé állítván, így szólt: »Köszönettel tartozom neked, György atya, azért, a mit Kassáról nekem írtál; kezemhez jutott az, de vajon úgy történt-e Kassán minden?« Mintán pedig papunk igenlőleg felelt, Zápolya így folytatá: »Tehát készüljünk rögtön ellenök s büntessük meg őket hűtlenségökért.« Még tovább is folyt az értekezés s ha az itt tartott párbeszédnek csak némi alapja is van, látható abból, mily bizalmas lábon állott a királylyal.¹⁾

Szeréminek debreczeni időzése nem telt el minden epizód nélkül. Heves természete ugyanis kemény összeütközésbe hozta a hatalmas Czibak Imrével, kinek szemére lobbantá, hogy a tokaji csata elvesztésének ő volt oka. A jelenet, mely ezután következett, a király tudomására jutván, ez Szerémit maga elé idézte s türelem re és mérsékletre inté.²⁾

János király január 25-ig maradt Debreczenben, a mikor is hadait felszedvén, a Tiszán való három napi késedelmes költözködés után, Tokajba szálltak. Szerémi a már szintén hazatért földije, János plebánosnál talált vendégszerető fogadtatásra, kinél tíz napot töltött. Tizednapra indult a királylyal a tábor s velök György pap is Sárospatak felé. Tizenhat napot töltöttek Patakon, miközben értesültek arról, hogy Ferdinánd király Katzianer Jánost nevezte fővezérré, ki nyomban Egerhez szállott táborba. János király seregét ennek következtében már jan. 26-án Ujhely alá szállítá. A vár csakhamar átadotván, a király Terebes felé indult.³⁾

Szerémi ezen utazás tartama alatt nem szűnt meg lelkeszi szerepét vinni, amennyiben a misék szolgáltatásánál, valamint az útközben elhaltak temetésénél állandóan részt vett. Így S.-Ujhelyen valami Pestieny György fiát, Ferenczet, kit nevelésben is részesített, szintén ő temette el s érte — mint maga mondja — ő énekelt.⁴⁾

Miközben Zápolya Terebestől Kassa megszállására útban volt, a német hadak Egertől mindinkább fenyegetőleg közeledtek, mire a király Szinánál, — Kassától délre — ütött tábor. A király egyik hadosztályát Radics Bosics vezérlete alatt szerbek képezték, a kihez, mivel kissé távolabb foglalt állást, Tomori Lajos és a szerbül tudó Szerémi küldetett, utasításokat adandó annak, a már csak egy mértföldnyire álló Katziáner hadainak megtámadására nézve. Az ütközet reggelén György pap kivont karddal, térden állva mondott imát a seregben, s miután a katonákat megáldotta, előbb

¹⁾ U. o. 60. fejr.

²⁾ U. o. 60. fejr.

³⁾ U. o. 61. fejr.

⁴⁾ U. o. 61. fejr.

a királyhoz, azután ismét a táborba sietett — mint maga megjegyzi — részint azért, hogy alamizsna czímén összegyűjtött pénzét őrizze, részint mivel győzelem esetén remélte, hogy a zsákmányból némit neki is juttatnak. Reményében azonban nagyon csalatkozott. A szinai csatában szétszórattott János király hada s így nemcsak a királyra, de Szerémire is szomorúan végződött e nap. A németek zsákmánya lett 12 arany forintot érő új köpenye, 5 forintot érő lándzsája és 2 forintot érő kardja. Elveszté továbbá azon csekély pénzszeget is, melyet a katonák között alamizsna czímen addig gyűjtött. »Én pedig — folytatja Szerémi — a fagyos időben roppantúl fázva lovagoltam a *leleszi* apáthoz. Ő adott egy kámzsát, egy csizmát, kiadásaimra egy forintot. Azonkívül a Latorczán túl Kapos felé számomra kísérőül egy lovas jobbágyát is rendelé. Akkor ott Nagy Pál plebánost találtam, ki Lajos királynál káplántársam volt. Ez a jó ember meleg szobával, étellel s itallal tartott egy héten át.¹⁾

Zápolya a szinai vereség után lengyel földre távozni kényszerült s ügye egyelőre veszve látszott. Szerémi még mindig a kaposi plebánosnál lappangott midőn a Kassára bevonúlt német hadak vezére, Katzianer, Ungvárra a pénzverő lefoglalására némelyeket útnak indított. A kiküldöttek Kaposon megállapodván, felismerték Szerémit s már-már Kassára viszik, ha Ungvárra el nem menekül. Itt már szerencséjére Zápolya embereiből talál nehányat, mint Kun Gothardot, Dóczy Jánost és másokat, kiknél biztonságban lehetett. Ungvárott egész husvétig maradt, s csak husvét után indult Dóczy Jánossal a király után Lengyelországba, Tarnowba, hol udvari kápláni tisztségét újból teljesíthette.²⁾

A lengyelországi napok változatosságban folytak. Itt vette Szerémi hírét, hogy Trencsént a németek megszállták; itt találkozott először a később oly nagygyá lett Frater Györggyel, kit maga is a király szolgálatára buzdított. Nem is maradt Szerémi állandóan Tarnowban, hanem majd a híres *csenstocho*-i bucsúhelyen, majd Krakókóban leljük küldöttségben. Eközben történt, hogy bizonyos ragadós betegség, melyet ő egyszerűen pestisnek nevez, tör ki, melynek számosan lettek áldozatává a magyarok közül is; krónikásunk nem is mulasztotta el feljegyezni, kiket kísért örök nyugalomra s hogy a király mennyire félt e betegségtől³⁾

Miután a viszonyok változtával Zápolya 1528. okt. havában Magyarországra indult, Szerémi állandóan a király kíséretében utazott. Minden lengyel falut, melyet Tarnowból jöve érintettek,

¹⁾ U. o. 63. fej.

²⁾ U. o. 65. fej.

³⁾ U. o. 65. fej.

híven feljegyzett. Okt. 26-án már Bród faluban, 28-án pedig Homonnánál állottak, hol mind többen és többen csatlakoztak Zápolya hadához. Homonnától Ungváron, Kisvárdán, Nagy-Kállón át Debreczenbe mentek. (nov. 3.)¹⁾ Itt Czibak Imre és a két Ártándi szolgálataikat a királynak újból felajánlván, egy hét eltelte után, Nádudvar-, Nagytúr-, Sebestyénházán át Makóra költöztek, hol János király a töröktől Becse és Becskerek kulcsait átvette. Makóról Csanádon át nov. 22-én Temesvártól egy mért-földnyire szállottak táborba. A király a telet Temesvárott kívánta tölteni, de annak őrsége őt be nem fogadván, Lippára ment.²⁾

Ezen hosszas utazás, melyben Szeréminek akarva nem akarva részt kellett vennie, a királylyal már ekkor szövetségben álló szultán (II. Szulejman) kívánságára történt, hogy a következő (1529.) évi hadjárata alkalmával annál könnyebben érintkezhesenek. A telet tehát Szerémink is Lippán tölté; itteni sorsáról azonban mit sem tudunk; annyi tény, hogy egész 1529. évi június 27-ig maradt e városban, amidőn a szultán elé ő is elindult Zápolyával, s Aradon, Bácsán, Ujlakon át Bodrogha szálltak. Miután pedig ezalatt a szultán Mohácsnál szállott táborba, Zápolya kíséretével a Dunán átkelt s aug. 19-én találkozása volt a szultánnal. Szerémi itt is jelen volt s a látottakról felvett jegyzetei kétségkívül fontosak.³⁾

Szerémi felkísérte a hadakat Budához; tanúja volt Buda átadásának, s midőn János király a szultán által a várba beültetett, ő is letelepedett. A vár akkori állapotát, a törökök Bécs elleni táborozását s a Tiszavidéki mozgalmakat élénk figyelemmel kísérte, de a fontos külszemények feljegyzése mellett saját magáról egészen megfeledkezett s innen van, hogy ez időből reá vonatkozólag csak annyit tudunk, miszerint a telet s a következő (1530.) évet szintén Budán tölté.⁴⁾

Budának Roggendorf által történt megostromlását (okt. 31.—decz. 19.) nemcsak átélte, de híven fel is jegyzé. Az ostrom alatt neki is jutott némi szerepe, vagyis inkább tette vágyó természeténél fogva, akart szerepelni. Túlbúzgalmát nem sokára meg bánta, mert egy alkalommal, midőn a figyelmeztetések daczára kitette magát az ügyük tüzének, fején súlyosan megsebesült.⁵⁾

Budának 1530. évi ostroma után Szerémi állandóan ott

¹⁾ U. o. 68. fej.

²⁾ U. o. 70. 71. fej.

³⁾ U. o. 75. fej.

⁴⁾ U. o. 79. fej.

⁵⁾ U. o. 83. fej.

tartózkodott csaknem egész hét éven át,¹⁾ mely hosszú időköz alatti működését csak némileg ismerjük. Midőn Zápolya 1537-ben Temesvárra indult, Budán Szerémit bízta meg azzal, hogy az általa a város igazgatására rendelt urak működését figyelemmel kísérje, s ha esetleg valami árulást sejt, őt levélben értesítse. Azonban alig ment ki a király Budáról, midőn Szerémi — a várbeli főnökök egy némelyikének agyarkodása miatt — távozni kényszerül s legott János király után indul, a kit csakhamar utól is ért. A király, bár eleinte bosszankodott eljövetelén, nem akadályozta abban, hogy útjában kísérhesse. Temesvárra nov. 1-én értek, mely alkalomból a király meghagyta neki, hogy a dominikánusok templomában fényes misét mondjon. Temesvárott két hetet töltvén, — a miközben a vár Petrovicsnak ünnepélyesen átadatott, — onnan szintén két hétre Lippára, majd pedig Gyulára költöztek, hol Czibakkal és Laszki (Laszko) Jeromossal találkoztak; azután pedig Tisza-Varsányon tölték a karácsonyi ünnepeket. Ünnepek után György pap harmadmagával elindult egy négyes fogaton Budára, Pilisen át. »És én — írja — ismét elfoglaltam kápláni állásomat, a főnök Litteratus Simon volt, a ki engem nem igen szeretett.«²⁾

Ez időtől fogva ismét állandóan Budán maradt Szerémi, de erre nézve már emlékirataiban nem találunk adatokat. Csak annyi bizonyos, hogy még János király halála után, sőt 1542-ben is Budán tartózkodott. Tehát a várnak Szulejmán által történt elfoglalása után nem távozott el a királynéval. Mi tartá vissza, meddig maradt Budán? nem tudjuk. Azon körülményből azonban, hogy ránk maradt művét Verancsicsnak, mint erdélyi prépostnak dedicalta, azt sejtethjük, mintha valamivel utóbb ő is Erdélybe költözött volna. Sajnos s az irodalomra nézve mindenestre veszteség, hogy sem Szerémi, sem Verancsics műveiben nem találunk legkisebb vonatkozást sem azon viszonyra, mely köztük kétségkívül fenállott.

Az egyetlen adat, melyet Szerémi további életviszonyaira vonatkozólag ismerünk, az, hogy ő 1548-ban a bécsi egyetemen folytatá tanulmányait.³⁾ Reá vonatkozó több adat eddig nem került felszínre. Minthogy azonban a bécsi egyetemen a philosophiai kar hallgatója volt, valószínű, miszerint tanárság után törekedett, s

¹⁾ Szerémi 1534-ben, akkor, midőn Grítti Erdélyben megöletett, Nagyváradon időzött; mikép jutott oda s mikor tért vissza Budára, nem tudjuk (U. o. 96. fej.)

²⁾ U. o. 89. fej.

³⁾ Monum. Hung. Hist. Script. I. k. 9. l.

talán éppen mint valamely hazai seminarium vagy lyceum tanára élte át hátralevő napjait.

De nem akarhatjuk hypothesisek felállításával pótolni a hiányzó történeti adatokat, sem pedig okoskodásokkal élni ott, hol a történeti valóság még talán kideríthető; a helyett tehát, hogy életének végnapjait pusztá sejtelmekkel illetnők, még röviden reánk maradt műve szerkesztésének idejéről kívánunk egyetnást szólni. Jászay e művet — tudvalevőleg — az abban található bizonyos tétel alapján az 1542 — 48 közötti években írottak állítá, mely időközt a tudós Wenzel Gusztáv négy évvel megrövidítendőnek vélé, azon alapos indok alapján, mivel a mű — mint a végszóból látszik, — Verancsicsnak, az akkor még erdélyi prépostnak volt ajánlva, kinek prépostsága csakis 1544-től 1546-ig terjedt.

Részünkről e nézethez általánosságban kézségesen csatlakozunk, bár ez időközt nem tekinthetjük az egész mű szerkesztésének időszakául. A munka befejezése és egybeszerkesztése azonban csakugyan ezidétt történnhetett. A mű taglalata alkalmával, — mely nem ez életrajzi vázlat keretébe tartozik, — talán sikerülni fog e nézetünk alaposágát igazolni, azért a bővebb okadatolást e helyütt mellőzzük.

Kétségekivül sajnós, hogy ez író élettörténete nem a koporsónál szakad meg; sajnós, hogy Szerémit nem kísérheti az utókor azon révpártig, mely a halandó pályájának végét jelzi: hanem a pálya közepén, a szebb remények s talán egy biztosabb és magasabb jövő küszöbén kell tőle búcsút vennünk.

DUDÁS GYULA.

KÜLÖNFÉLEK.

GRÓF ZRINYI MIKLÓS HORVÁT BÁN TÉLI HADJÁRATA 1663—4-BEN.

Zrinyi Miklós 1663—4-iki nevezetes téli hadjáratát fő vonásaiban is alig ismerjük — pedig ez képezi bevezetését az 1664-iki nagy háborúnak. Leopold kormánya szívós makacssággal ragaszkodott a békéhez, mely pedig már tényleg alig létezett: az események hatalma nagyobb volt a miniszterek konokságánál.

Mióta Zrinyi a kanizsai 1660-iki nagy löporrobbanás után az 1661-iki tatár pusztítás következtében a békét tényleg fölbontottnak tekinté s a Murának Drávába szakadásánál Zerin várát építé: e körülmény a portán állandó sérelmi pontot képezett. Köprili megfojtatta a kanizsai pasát, ki az építés művét nem gátolta meg s új pasát, olyat nevezett ki oda, kiről feltette, hogy Zrinyivel meg fog mérkőzhetni. 1663. márcziusban szultán és nagyvezér Drinápolyba mentek s ez általánosan a támadás előjelének tekintetett. S a nagyvezér folytonosan alkudozva a császár követivel, jun. 8-án Lándorfejevárra érkezett, honnan a tábor Eszékre ment. Innen Mohácson át Buda felé vette a tábor útját: míglen az ultimatum végre elosztatta Leopold minisztereinek béke reményeit.

A háború tehát csakugyan megkezdődött s folyt Leopold miniszterei akarata ellenére, mígnem Érsekújvár bukása a béke megtarthatásának illuzióját teljesen eloszlatá. Zrinyi Miklós egész erőfeszítéssel készülődött, testvére okt. 11-én Károlyvároshoz közel kétezer törököt levágott, nov. 24-én pedig Miklós verte vissza a tatárokat a Murán. 1664. elején Hohenlohe Juliussal, a német birodalmi hadak osztályának egyik vezérével, megkezdé a híres téli hadjáratát, melynek érdekes és egykorú leírását az alábbi következő sorokban közöljük:

Zrinyi Péter uram felől tudom eddig bizonyos Kegyelmed, hogy oda föl volt és vagyon. Minket in 2. Januarii Berzencze alá

vén, az hadak kik voltunk. minden kétség nélkül 40,000-en conjungálták magokat, az várban levő törökség az nap, és utánna levő nap is erős lövésekkel oltalmazta magát. De az magyar és horvát gyalogság azon órában, melyben oda érkeztünk, az kertekben és majorokban szállottak, és untalan lövéssel fárasztották az töreket. 22. ejusdem az némettség is, 1200 ember commendírozott, és az minémő lövészerszám vélek volt, az vár alá vonyatott estve felé, úgy, hogy az várból mind láthatták az törekek, kit látván az várbeliek, megijedtek, Azon éjjel három fő török kibocsáttatott, és az vár megadásárául accordáltak. Reggel az egész hadak Babocsa alá indultak, mely Berenczéhez 3 kis mélyföld és nyomokodtak egymás után. Bán uram három zászlóval Berzencze alatt maradott, hogy az várból kijövő törököket elkészétse Sziget felé, és mikor immáron 800 török jött volna ki a várból, az tatárok is, kik száz egynehányon valának, kezdik kijönni. Megesmervén az magyarok az tatárokat, azt állétván, hogy nem foglaltattanak az accordában, kezdenék mindjárt rajta menni. Látván bán uram, hogy hűte ellen volna az mit cselekesznek az katonák, mezételen hegyes tőrrel kezdi az katonákat hátraverni, és esék itt 6 tatár, és az úr keze miatt két vitéz hajdú. Látván az társaság, hogy az úr mezételen hegyes-tőrrel nyargalózik, egy tatár pollost ránya, és ha Hohenlő bátya hátban nem lőtte volna, magának külletett volna az úrnak defendálni magát. Kitakaródván az pogányság az várból, az úr egy Eősi nevű vitéz hajdút 200 magyar hajdúval és 200 némettel hagy benne, az prédát épen az németeknek engedvén, ki miatt az német officérek csaknem bajra mentek egymás között, de az úr interpositiója detineálta őket.

Innen egyenesen Babocsa alá szálának, kit két nap defendáltak az törökök, estve felé másod nap kijöve az várból egy főaga és két ispaia, kik az úrnak az várnak deditioját offerálták, úgy hogy oly formán mint az Berzenczinek, légyen elbocsáttatások, de az úr ez 3 conditiot tévé fel: Elsőben Bosdár agát, ki az úrnak elszekett gazdag rabja vala, adják kezében. Másodszor: az tatárok ne foglaltassanak az tractatusban. Harmadszor: minden fegyvereket és lovakat ott hagyák, hanem csak az mit magok testeken elvihetik, vigyék el. Megtérének az törökek az várból, és meghagyá, hogy íziben resolválják magok, mert egy óra alatt ostromnak bocsátja az népet, azonban dobokat ütének, trombitákat fuvának, talpon az egész tábor; látván az várbeliek, az conditioknak consentiálának féltekben, hanem csak egy Bosdár agáért supplicálának, kinek meg is enged az úr, és így die 25 kikölteznek az várból, sok szép drága lövő szerszám maradott itt: 26 taraczk és derék ágyúk; ezen várban nyert préda engedtetik Bottyáni uram hadainak, és az úr visszajöveteléig benne

maradt Horváth András nevű vajda 200 magyarral és 200 némettel.

Innend megindulván eodem die Tzigeth felé, másnap délre úgymond 26 Jan., szállottunk táborban Sziget alá, az honnand az úr kommandíroza két ezer kennyő lovast Kiss Farkassal az tatárokat űzni, kiknek az utoljában le is vága 50, az többi Pécsre és Siklósra szaladtak. Megtérvén estve Kiss Farkas az tatár űzésből, Sziget előtt levő gyönyörű kastélt Türbeket, az szultán Szolimán eltemetett helyét megvette, és éleést találta benne, az hol az törökeket sejt,¹⁾ avagy püspökét levágák, sok környöle lévő tanuló hotikkal.²⁾ Intendálták itten Szulimánt kiásni de az úr nem engedte, mondván Alexanderként: »Non venimus contra mortuos, sed vivos.« Arany koporsóban vagyon híre hogy temettetett el. Találtak itten is sok lövő szerszámot, kit az úr Babocsára vitegett, és az kastélt földig demoliáltatott és elégettetett. Ugy ezen napon más ezer lovast is commendéroza az ur 300 gyaloggal Barcs alá, melyből az török előttek kiszekett, az kastélyból hat derék taraczkot és sok szekér éleést hozának, az helyt pedig porrá égették. Innen commendiroza az úr égető seregeket is, kik minden vicusokat följárának, és többet 3000 falunál elégtetnek.

27-én reggel megindula az egész tábor Pécs felé, és nem messze Sziget vára alatt költetik elmennünk, az honnand iszonyú lövéseket tevénnek ellenünk, és midőn az hadaknak sok voltát látták volna az törökeket, azt mondották az ellenkező katonáknak: látjuk, hogy sokan vagytok, és minden disznó hatot fiadzott, de megligyjétek, az hatalmas török császár meg nem szenved ez nagy hatalmasságot, az kit míveltek. Itten az mi zászlónk alól veszett kóborló hajduinkban, az tábor elmegetele után kiűtvén az törökeket, 30-at levágának, és így Isten segítségéből az híres Pécs városa alá elérkezvén, nem hiában választották az régi magyarok azt az földet. mivel ezen helységnek szép situsát, promontoriumját, sok tollnak költetik exprimálni. Buzatermő földje jó, csak egyszer szántják, de az tavalyi nagy havai az vetéseket mind kivesztették volt, és az miatt kellett itten legelsőben is az poroszniczát megkóstolnom, melynek emlékezetire még most is vaczog a fogam. Bora jó, többire mind veres. Az város situssa úgy fekszik mint Kúszegh, benn az városban 45 forgó malom, mind cseréppel fődött, csatornái temérdek sok, úgy, hogy sok istállóban az lovak elejében is csatornán folyt az víz, volt benne csak kereskedő boltnál 2000-nél több, szép márvány kőből faragott metszett feredő házai, kik mind bádoggal,

¹⁾ Seik.

²⁾ Hodzsa.

fejér ólommal, és rézzel voltak fűdve. Utczái mind pádimentomos és kövel kőzetett (készített), az vára benn volt az városban, mint Kőszegen. Az várban hatalmas nagy szentegyház, kibén püspök Salix ¹⁾ van. Az városban mindennémő gazdagságot az várban takarítottak, annyira penig, hogy az jezsuiták és barátok arra mertek felelni, hogy az várban négy milliom érő gazdagság és tizezer lélek nagysága az helynek, mint két Posonnak.

Ez várost megszállván, kevés munkával 30 ejusdem mensis, ostrommal megvevék, mint egy 300. az törökekben levágának, az többi az várban salválta magát. Tatárság itt 1200 volt, de azelőtt egy nappal, hogy megszállottuk az várost, az városi törökeket így vevék reája: hogy ők mi előnkben jönnek, és megpróbálják az magyar vitézséget. Mivel az városbeliek ki nem akarták őket bocsátani, azért ez fortélylyal reá vevék őket, és az mezőre jöven, az törököket elhagyják, magok az eszéki híd felé szaladának, de ott sem bocsátották által, hanem Siklóshoz jöttek vissza. Az mit be nem hordattak az várban az törökek, azt az ki érte, prédálta, de az némettség rútúl kezdé bánni az magyarral, úgyanannyira, hogy elkeseredvén az magyarok, azt is izenték az úrnak, hogy vagy empescálja az németeket, vagy hogy leszaggatják az zászlókat és visszamennek, ott hagyván az németeket, avagy ha egy lábíg elvesznek is, rajtamennek. Melyhez képest egykevessé alább hagytak az ragadozásban. Itt két nap valánk együtt az várost és részegeskedtünk elannyira, hogy ha az ellenség kiűtetten volna az várból, sok száz németet vághatott volna, mert mint az disznók úgy heverték részegen az utszákon, de bán uram az magyarokat kemény fenyegetésekkel abstineálta az mód nélkül való securitástól. Látván az úr annak utánna, hogy az várbbeliek erősen viselik magokat, úgy végeze Hohenlóval, hogy ő maga elmegyen tizezer magyar katonával az eszéki híd elégetésére, azonban látta, hogy addig a némettség, és az magyar gyalog az várost megvehessék, kit ha megvehetnék, az prédát két felé osszák: felét az magyarságnak és felét az németségnek adják. Megegyezvén az generálok, bán uram elindula az híd felé, és midőn Siklóshoz közelgetnének, nyelvet foga, hogy Harsád nevő falonál 1000 tatár hálna azon éjjel; az úr lesbe szálltá a seregeket, kiknél szebbeket annyia ember nem látott, azonban hére esék első álomkor Siklóra ott létünk felől, egyet lövének, Harsád egy mélyföld levén oda, meghallák a tatárok és lóra kapának, Az úr is azon lövés után mindgyárt megindítá az népet, és csak az tüzeket találánk az tatároknak. Egy polgár mindgyárt nyomukban megigazított, és egész éjjel sebes ügetéssel és nyargalással jöttünk. Eszre vevén az

¹⁾ Frater Salix János pécsi püspök.

tatárság, minden remorájokat elhánták és utána szedte az katona. Felesteiken tájban az hadhoz elérkezénk, az tatárság csak félórával előbb usztatott által az Dráván.

Azon nap az híd előtt lévő Dárda várát megvevénk, és a benne valókat levágánk, másnap egy szívvel lélekkel az híd égetéshez kezdének. Erat opus regium et generosum, qui non vidit, ipsi fore incredibile; két tonna aranyra becsülte az török, hossza egy mélyföld, szélessége, ha meg kellett szorúlni, négy szekér elmehetett, de három nyargalást; minden fája tölgyfa, és úgy össze eresztve volt, hogy az pénzt megolvashatták volna rajta. Mindvégiglen karfái és lámpások feltéve. Elgondolhatja Kegyelmed nagy voltát, hogy annyi — két nap és egy éjjel — nép, az mellyékről az híd alá mind csak nádot hordott, és megrakván az alját náddal, (és ez rábaközi inventio vala), az isten szelet támaszta, neki gyűjtják, mind porrá ége nagysebességgel.

Innend megint elcommendiroza az úr Kis Farkassal 1000 lovast, és Mohács, Baranya hat várait és Nádasdot minden faluival elégették. Hatod napra isten bennünket Pécsre vissza hozott. Úgy reménlette vala az úr, hogy az idő alatt az német-ség az várat megvette, de semmi sem volt benne. Másod nap megjövetelünk után nagy fergeteg támada és harmadnapig tartas térdig való hó esék. Az fergetegben nem ostromolhatták az várat, de az török az várból erősen pattogatta az ellen-seget condemnáló németeket. Elesék az híres vitéz Hammerlingh general wachmeister és négy grófok. Az idő alatt az ördög konkolyt hinte az hadak közé: az imperiumbeliek magok kívánták az ostromot, az gazdag prédának erőlvén; az ő felsége három regimentje in despectum suae majestatis nem engedte, az magyar főképen in propria patria idegen népeknek az prioritást nem akart engedni.

Látván az okos úr az dolgot, és annak következő gonosz végét, csak resolválja magát ilyen képen: Mivel Pécs vára előtt vagyon még Szigetvára és Kanizsa, azért nincs mód benne, hogy ha az várat ostrommal beveszik is, hogy praesidium hagyassék benne, mivel messze vagyon bé Törökországban, oly vár alatt penig, az kit nem praesidiálhatni, — két-hármezer embert veszteti, az két nemzetet az praedának nagy voltáért egymás vérében fertőztetni, nem consultum. Mit colligálna az imperium, az ki most hazánknak segítséget ígér, az illetén casusokról, és az jövőben continghatókról is? Azért az vár ostromlása felül való intentio elrontatik, az prédával rakott Pécs vára közel 300 német és 50 hajdú veszedelmével elhagyatik, kit könnyű munkával meglehettek volna, ha egyesek voltak volna.

Azután Kiss Farkas fülem hallatára azt mondotta az úrnak:

Kegyelmes uram! adja mellém Nagyságod az légrádi, kis komáromi és körösi gyalogságot, keresztül vonyasson Nagyságod az nyárban, ha három óra alatt meg nem veszem az várat. Kire mond az úr: Elhittém, de én az németiséget emberséggel akarom szuperálni, hanem Isten hírével holnap fújjanak jó reggel készülőket, térjünk vissza útunkból. Másnapra, úgy mint ad 5. Februarii kelve, az egész várost meggyújtánk, mely kimondhatatlan égéssel porrá ége és eljövénk alóla. Az Isten ugyan szánta volt azt minékünk, mivel oly köd volt az nap, mely nap megszállottuk az várost, hogy egy kőnek félig való ellődítésáig nem láthatott az ember, és úgy nem láthatták az hadaknak sok voltát, melyet ha látták volna, minden bizonnyal megijedvén, megadták volna magokat.

8 ejusdem, hogy Szigethi alá érkezénk, az egész hadak az város kapuja előtt rendben állottak, míg az szekerek az vár mellett elmentek, mely szekerek száma volt 80,000. prédával rakattak, és midőn ellenkezni kijöttek volna az törökek, kiáltja az úr kapitánya, Siklósi nevű: Vagyon e hírekre — elégettük az eszéki hidat? Mond egy török: Jól tudjuk beste lélek kurvafiak, de megadjátok ti is az árát. Az németek közül pedig, mikor valamelyik kirivaszkodott, hogy ellenkezzik, nagy halotával az kiáltották az törökök: tausz tausz [da hast?]. Elmenvén az vár mellett békével, noha sok lövéseket töttek az várból, kikenél nagyobbakat soha nem hallottam, kóborlani menő 200 német, utána az török, és 40-et levága, de fő 12 török esék el. Ugy halljuk, hogy az volt Kegyelmednél híre, hogy megvettük Szigetet, de ha meg akarják Szigetet venni, tehát oly ágyúkat vigyenek alá, mint Ujvár alá vitt az vezér, 40,000 az várat kapcsolja, 60,000 strázsát álljon minden felé.

Sziget alúl az hadak más útra térének Segesd felé. Bán uram 700 lóval Babocsára mene, hogy a helységet rendelje, praesidiálja. Az németeket, az kik benne maradtak, kibocsáták, és 300 hajdú és 200 lovas marada benne; Czindery György uram kapitánynyá tétetik. Berzenczét is hasonlóképpen praesidiálta az úr, Kiss Farkas kapitánynyá választatik.

Innend az úr is Segesd felé tére az több hadakhoz, és midőn oda érkeztenek volna az úr hadai, és az németiség is, mint rák lábán járó nép, hátra lévén, akkor immár az várat megadták volt az törökek, mivel az hajdúság leginkábbban haragudott ezen helyre, és mihelen érkezett, azontúl ostromnak ment, és így megadta az ijedett török az Segesdet.

Azonban elérkezvén a németiség, megént előlvette az rossz emberséget, hogy ők egyáltalán fogva nem engedik az töröket békével kimenni, hanem meg akarják vérrel venni, és az

Sziget alatt 40 levágott németnek bosszúját állani. Ki felől az emberséges úr sokképpen idegeníteni akarta, de semmit sem használt. Utóljára ily szókra fakadott: »Hogy azt ne mondjátok — én féltém az én népemet, és azért nem akarom vérrrel venni meg az várat, nem; de azt tekintvén — ha ostromnak megyünk, ha oly emberek esnek el, mint Pécs alatt, és sok jó közvitéz legény, az mint látjátok az helyt, bizony oly is esik, mert erős vár; kérlek mondjátok: jobbé ember veszedelme nélkül az várat elvenni, hogy sem mint egynihány száz lélek veszedelmével az töröken bosszút állani? én íme trombitát fújatok, dobót üttetek, és valahonnét kívánjátok, az magyar is horvátsággal onnand ostromoljon.« Még sem engeszteltetik a német furia, hanem Petheő László uramat küldék bé, az ki lemondá az frigyét. Hallván az frigy lemondását, megijedenék és hárman kijövének, és sok vetekezés után úgy accordálának, hogy negyven keresztény kívánt rabokat adnak kibocsátatásért az várból, és így megadák Segesdet.

Itt Petheő László uram maradott kapitányúl.

Ez vala sok mondhatatlan hidegben, esőkben és fáradságban való téli hadakozásunk.

Elöl: Consignatio synoptica expeditionis domini comitio Nicolai a Zrinio versus Eszék quam anno 1663 diebus infranotatis concurrir.

(Eredetije Tihanyi Dénes úr bírtokában Radványban, Zólyom megyében.)

Közli: BERKESZI ISTVÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A jász-kúnok története. Irta Gyárfás István. Negyedik kötet. Budapest, 1886. Szerző örökösének tulajdona. N. 8-r. 521—795 és 436 lap.
Ára 4 frt 50 kr.

Tizenöt év alatt négy hatalmas kötet jelent meg a jász-kúnoknak Gyárfás István által írt történetéből; s a nagy arányokban készült mű még mindig nincs befejezve. Az I. kötet (1870.) a scythák őstörténelmén kezdte s az avar birodalom fénykorán végezte. A második (1873.) 1301-ig, a harmadik (1883.) 1542-ig s a negyedik 1686-ig terjed. Jász-Nagykún-Szolnokmegye 1881. május 15. kijelentette, hogy a hátralevő kötetek nyomtatásának költségeit fedezni fogja. Időközben, 1883-ban, elhunyt a hangyaszorgalmú szerző s történeti irodalmunkat az a veszteség fenyegette, hogy a monographia csonkán marad. Azonban, a férje művén kegyelettel csüggő özvegy által csakhamar föltaláltatván az elhunyt íratái közt a kész IV. és majdnem teljesen kész V. kötet; a megye s Pestmegyének Kis-Kún járása ajánlkozott a kiadásra, Széll Farkas pedig, a jász-kúnok történetének maga is jeles ismerőse, a szerkesztésre.

E szerencsés körülmények találkozásának köszönhetjük, hogy több évtized fáradalmas kutatásainak eredménye: a jász-kúnoknak Gyárfás által írt története kezeink közt lesz nemsokára.

Gyárfás Istvánt, az embert, író-t és a tudóst, az akadémiában Szilágyi Sándor fogja méltatni; s ez az oka, hogy a boldogult szerző élet- és jellemrajzát e kötetben Szilágyi még nem tartotta időszerűnek közölni. Annál erősebb azonban társulatunk folyóiratának ama kötelezettsége, hogy röviden addig is fölhívja a figyelmet a nagy mű ezen újabb kötetére.

Az voltaképen két részből áll. Az 521—795. lapon befejezi a III. kötetet, közölve 109 kiadatlan oklevelet (a 62-től a 271. számig) s mellékelve a szokott gonddal készült betűsoros névmutatót. A következő 436. lapon — a sajátképeni IV. kötetben — az 1542—1686-ig lefolyt eseményeket összefüggően tárgyalja, s későbbre igéri az ehhez tartozó oklevéltár kinyomtatását.

Hazánk s Jászkúnság legsivárabb napjainak, a török hódoltság idejének kimerítő rajzát adja ezúttal a szerző.

Míg Eger állott, a jászkúnok nem hódoltak be a töröknek; a szegedi várnak a törökök által való fölépítése azonban (1549) már is veszélyeztette a Kis-Kúnságot. A jászkúnok az egri várhoz adóztak s a várórség fentartására szükséges jövedelmek behajtására alkotta *Ferdinánd* a *lovagtisztek* intézményét, melyvel elég baja volt e vidéknek is. 1551-ben a jászokat és kúnokat a rájuk eső jövedelmekkel és szolgálatukkal az akkor épült Szolnok-várhoz csatolták, mi azonban csak rövid időre növelte biztonságuk érzetét. Az alvidéki uraknak Szeged ellen való támadása nem sikerült, Szolnok azonban Külső-Szolnokmegyével s a Jász-Kúnság alsó részével már 1552-ben török kézre került s mikor az ellenség a bala-szentmiklósi erődöt felépítette, a kolbászszei kúnoknak is be kellett hódolniok. Ezentúl a töröknek is adóztak, de, a hogy tudták, a magyar kamarának sem mulasztották el bevinni adójukat. Szolnok eleste után különben újra Eger várához kapcsolták őket vissza. Igen érdekesek az erre nézve 1553—4-ből fennmaradt számadások. E szerint Eger várához 11 nagy-kúnközség 168 kapu után 168 frtot fizetett, míg 6 községet ez évtől Gyula várának ellátására kezdtek adóztatni. A Szolnok és Eger ellen folyt török háborúk következtében különben a jász-kún községek nagyobb része elmenekült, a gazdaságok tönkre mentek; a kamara ugyan sok adót leírt, de még is tömérdek volt a fizetni és leszolgálni való. Így pl. a jászoknál a hadisegély 1555-ben 200 frtra rúgott, az Egerhez csatolt nagy-kúnoké kapúszámuk az új összeírásban 168-ról 191-re emeltetvén, 191 frtot tett ki, a Gyulához csatolt 6 nagy-kún község pedig 135 kapu után fizette 1 frtos (első és második) hadiadóját. Ott volt azonkívül a rendes census, tegzes pénz (*pecunia pharetralis*), a tized stb.

Egyesség szerint a hódolt helyeknek ugyan fele részben magyar, fele részben török részre kell vala adózniok, *Verancsics* egri püspök gyakori távollététazonban mindjárt kezdetben nagyobb pusztításokra használták föl a szomszéd nagyobb várak bégjei. S nem volt elég, hogy a török agyarkodott pl. az erődde átalakítandó jászberényi zárda ellen, állítólag maguk a helybeli protestánsok gyűjtötták fel azt (1560.), a miért *Verancsics* püspök nagy inquisitiót tartott ugyan, de tapasztalni kellett, hogy a reformatio saját székvárosában, Egerben is erősen terjed. Jászberénynek 1553—1588-ban jász- és magyar városra (külön bírósággal és külön pecséttel) való elkülönítése is valószínűleg a protestantismusnak növekedéséből magyarázható meg. A budai pasa engedelmével a kath. főegyház felét is a reformátusok használták, szertartásaikban lehetőleg gátolva a katolikusokat.

Gyulának 1566. történet elfoglalása nemcsak adózás és szolgáltatétel tekintetében érintette közléről a jászkúnokat, hanem újabb pusztulást is hozott rájuk; mert a tatárok az ő területüket is előzőnlötték s »nem maradt község, mely kirabolva, felégetve el nem pusztult volna.« A rá következő évben a jászberényi zárdát is palánkká alakította át a török, a szerzeteseket azonban megtúrta a városban s azok csak 1583-ban távoztak onnan, hogy csupán 1690-ben térjenek vissza. 1594-ben egyébbiránt a jászberényi palánknak már ismét magyar volt az őrsége. — Mindezen bonyodalmak nagy hatással voltak a jászkún községek beléletére. A Jászságban 14, Kolbászszeékben (a mai Nagy-Kúnságban) Túrkevin és Túrkeddin kívül 16, a Kis-Kúnságban 14 község állott még fenn. És ez időben (1567.) támadhatott a Nagy- és Kis-Kúnságra való megkülönböztetés; mert amabban 416, emebben csak 200 telek találtatott; míg a Jászságban, bár ez is sokat szenvedett, mert, ha Eger védelme alatt állott is, 85 telke volt elhagyatva, 472 telket számítottak össze az egri várhoz és püspökséghez tartozó javak és jövedelmek összeírására kiküldött kir. biztosok. Legtöbbet szenvedett a Kis-Kúnság alsó része, mely Pálka és Ferencszállás kivételével végkép elpusztult; a Nagy-Kúnság korábbi 653 telkéből pedig 237 telek lett lakatlanná a János-pártiak, törökök s főleg a tatárok dúlásai miatt. Szolgáljon egybe-hasonlításul, hogy Hevesmegyében ez időtájt 1068 volt a porták száma.

A tizenötéves török háború idején bőven kijutott a nyomorúságból a Jász-Kúnságnak is. Visszakerült ugyan magyar kézre a jászberényi és bala-szentmártoni palánk, a hatvani vár, — ellenben töröké lett Eger, elveszett a mezőkeresztesi csata s török, tatár, német egyaránt rablotta a vidéket. A jászok, a hogy lehetett, rendezgették ősi birtokaikat, kir. adományokkal erősítették meg, sőt új szerzeményekkel is gyarapították. Javukra vált, hogy 1608-tól kezdve hatvan éven át mindig volt nádora az országnak s ez, mint egyúttal az ő főkapitányuk, telhetőleg buzgólkodott érdekökben. Évenként 3000 arany tiszteletdíjért tartozott a jászkúnokat szállásaikon szabadságaikban és kiváltságos jogaikban megvédeni. A nádorok valóban sokat tettek az elszéledt lakosok visszatelepítése és községi életük megszilárdítására. Azonban, országos ügyekkel bajoskodva, maguk helyett, de csak saját nádorságuk idejére, nádori főkapitányokat neveztek ki, így pl. *Thurzó György Keczer* Endrét. Ez azonnal (1611.) hazatérésre szólította föl az elmenekült jászkúnokat s ez igyekezetében gyámolították őt — az egri törökök is, kiknek az szintén érdekökben állott. *Thurzó* halálával a király magának igényelte a jászkún főkapitány kinevezésének jogát s *Keczer*-t ki is nevezte azzá; az új nádor, *Forgách*

Zsigmond azonban *Strucz* Ferenczet nevezte ki, s erélyesen szembe szállt a királylyal, a maga nádori jogának védelmére. Hosszas pörlekedés után, úgy látszik, meg is védte azt. 1655-ben végre az országgyűlés a nádortól tette függővé e főtisztséget. Az ekként oly népszerű *Keczer* különben utóbb maga is sok erőszakot követett el; s bár a községi kormányzatot a nádor oltalma lassankint előmozdította, az ily erőszakok megtorlásán felül a pusztán maradt szállások hovátartozásának, a jászkúnok közt lakó németeknek s végre az igazságszolgáltatásnak ügye is sok gondot adott. A török által is igénybe vett jászkúnokat különben a magyar kamara is nyomta; 1629-ben pl. egy vitás kérdésben kimondta, hogy a kúnoknak is kell harminczadot fizetniük s ezek csak teljes húsz év múlva küzdhatték ki az alól való fölmentésöket. Sajátságos, hogy a török 1641-ben *Bornemissza* kassai alvezért méltán vádolhatta, hogy az elpusztult 14 falu benépesítésében ez akadályozza őt. A jász- és nagy-kún szállások csakhamar lakottakká lettek; 1647-ben pl. 15 népes község volt a Nagy-Kúnságban, 11 a Jázságban; a Kis-Kúnságban ellenben csak 5, minek oka egyrészt a cselédtartásban s az ezzel járó sok költségben rejlett. Az 1645-ben elhunyt *Esterházy* nádornak különösen sok érdeme volt az állapotok jobbrafordultában; nemcsak megerősítette a király által, hanem védelmezte is kiváltságaikat s rendezte a szállások belviszonyait, törvénykezését. *Pálffy* nádor is gondot viselt rájuk; *Vadász* főkapitányt 1650-ben el is mozdította állásától, mivel kapzsi volt.

A Jászkúnság 1594 óta, mikor török kézre jutott, elvesztette közigazgatási függetlenségét s a Kis-Kúnságot Pest-, a Nagy-Kúnságot és Jázságot pedig Hevesmegyéhez csatolták. A jászkúnok azonban nem akartak fizetni a megyére, kivált a címéres nemesek, mi ellen a hevesiek (Füleken, hol akkor kívülök, a nógrádiak és pestiek is gyűlésezni szoktak) már 1655-ben kemény határozatot hoztak; a Kis-Kúnság pedig Pestmegyének 1668-ban határozottan megtagadta az adót; s a nádor az első esetben ép úgy nekik adott igazat, mint a hogy 1682-ben *Esterházy* nádor is kivette a kúnsági falvakat a megyéhez való adófizetés és a megye hatósága s védelme alól, a miben letette e kerület önálló törvényhatósággá való átalakulásának alapját.

A jászkúnoknál szokásban volt törvénykezésnek egy érdekes esete 1656-ból, hogy a kolbászszéki nemes szék a falu itcéjének védegség közben való összetörése miatt bevádolt Németi nevű bolcsai prédikátort, kit e miatt a kolbászi bíró bezáratott, fölmentette, mivel »ha vendéglettek, jól tartották, el kellett volna tűrni, az mit cselekedett Németi uram.« S e vendégszeretetet nagyban emelhetette az anyagi jóllétnek az új megszállással járó folytonos növekedése; 1657-ben pl. már 18 pusztát bírt bérelni Szabad-

szállás. Polgári és fenyítő ügyekben nem annyira rendes bíróságok, mint inkább, némileg a mai esküdtszékek módjára, úgynevezett *fogott bírák* ítélték.

Ez a föllendülés azonban csak rövid ideig tartott. 1658-on túl a török s erdélyi hadak le- s felvonulásai, a tolvajság igen gyakori esetei stb. mindjobban elvadították az erkölcsöket. Még jó, hogy midőn *Wesselényi* nádor halála (1667.) után régi gyakorlat szerint a magyar kamara kormánya alá került a Jászkúnság, a kamara által kinevezett külön főkapitány, *Andrássy* Miklós, legalább itt enyhíteni bírta a 14 évig tartó önkényuralom túlkapásait, sőt borzalmait. Már 1669-ben behatóan megvizsgáltatta az állapotokat s a nyomor ezer nemét tárta föl. A pusztulásnak egyik jele, hogy pl. Polgártól Makóig 180 kilométeren mindössze is csak 3 kocsmá és 7 vágószék volt. A gonosztevők annyira elszaporodtak, hogy üldözésekre egy egészen új intézményt, az úgynevezett parasztmegyét szervezték e vidéken is. Ennek azonban igen sok baja volt a »nemes« vármegyével, melynek egyik szolgabírája, *Vathay* Pál, 1671-ben olyan kemény leveleket írogatott rájuk, a minőket még a pasák is csak ritkán. S mert a megye erősen »taksálta« ugyan, de meg nem védte őket a törököknél is rosszabb végbeli katonák szüntelen rablásai ellen, mely miatt, mint valami újkori Brutusok, Lévéra még a haszonbérért járó aranyat is csak kivájt botba illesztve merték elszállítani, — *Nyéký* Gábor ösztönzésére Kecskeméten, a jászkúnok hozzájárulásával, valóságos népgyűlést tartottak (1672.) az elégtelenség, Spankau cs. tábornokhoz folyamodván oltalomért. Ez ellen ép úgy bűnvádi eljárást indított a megye, mint akárhányszor, a törökség miatt. *Végh* Istvánt pl. törökkösség címén azért perelték be, mivel leányát férjétől török kádi által választatta el. Még csak a török és magyar részről kolduló rabok is zsarolták a lakosokat, úgy, hogy örökös fuvaroztatásuk miatt, a nekibúsult lakosok egy része már kivándorlásról gondolkozott. S ha egyszer-másszor megerősíti is kiváltságait a kormány, új jogokat, lehet mondani, az egész hosszú korszakon keresztül nem nyertek a jászkúnok. Sőt közeledtek már ahhoz a ponthoz, hogy elveszítsék a régieket is. 1685-ben Szolnok, 1686-ban pedig Buda is a keresztény kézre került ugyan s a Jászkúnság ezzel végképen felszabadult a török igája alól; de egyúttal még azon (1686.) évben kimondta a szepesi kamara, hogy a mostani hadjárat tömérdek költségei miatt haszonbérbe adják vagy örökösen eladják a magyar kincstári jószágokat.

S e nyilatkozatban találjuk első nyomát azon intézkedésnek, mely 16 év múlva a jászkún-kerületeknek a német vitézi rend részére örök áron való eladását eredményezte.

Ez röviden a 436 lapra terjedő kötet tartalma. Roppant

szorgalommal végzett levéltári s irodalmi kutatások alapján foglalta azt össze a boldogult szerző. A budapesti kamarai s a jászkún-kerületi levéltár voltak főforrásai. Annyi adatot hordott össze belőlük, hogy szinte lehetetlenné válnék ellenőrzésük, ha a szerzőnek majdnem aggodalmas pontossága már előre bizalmat nem keltene irántuk.

A hogy a mű imént adott vázlatából kitűnik, a jászkúnok ezen másfélszázados történetében aránylag csekély számúak az u. n. csattanós események s fő érdekét a lakosságnak belső fejlődése és a török hódoltságához, valamint a királyhoz, és a végbeliekhez való viszonya képezi. Az események megértetése végett, szakítva szűkkörű helyi érdekeivel, itt-ott valóságos országtörténété bővül ki e monographia s azon a czímen, hogy a nádorok egyúttal jászkún-főkapitányok voltak, ezeknek megválasztatása körülményeit is részletesen szokta elbeszélni. Adatainak sokféleségével annyival inkább zavar, mert szorosan időrendben közli azokat s így a legeltérőbb elemek kerülnek egymás mellé. Fontosat és kevésbbé fontosat egyaránt a szövegben tárgyal s a megkülönböztetésnek ezen hiánya itt-ott ki is zökkenti az előadásnak ama nyugodt és biztos modorából, mely munkáját általában véve jellemzi. Elbeszélésében nincs szenvedély, de annál inkább megfelel az a kor egyetemes, panaszos hangulatának. Vonz anélkül, hogy mestere volna az irálynak s megragad, pedig nem hajhássza a hatást. Szívesen vettük volna az eseményeknek határozottabb középpontok köré való csoportosítását, mert így néha igazán fáraszt az olvasás; másrészt azonban el kell ismernünk, hogy szerzünk, ki *Horváth Mihály* iskolájának egyik legérdemesebb tagja, az eseményeknek ily mesterséges elrendezése híjján is helyes képet adott az általa felölelt korról. S talán nem szabad mellőznünk azt sem, hogy itt, hol teljesen megbízható történeti adatokkal áll szemközt, merőben hiányoznak azok a bírálatot gyakorta kihívó föltevések, melyekben az egész első s részben a második kötet is bővelkedik. Így tehát, míg örömmel üdvözljük a tárgy iránt való meleg szeretettel írt eme kötet megjelenését, óhajtvá várjuk a már jelzett ötödiket is, melyet két vármege hazafisága, az özvegy szeretete és két jó barát kegyelelte juttat kezeink közé, hogy a nyilvánosság előtt is befejezzenek egy nagy művet, mely *Gyárfás* munkás életének legszebb alkotása.

MÁRKI SÁNDOR.

Elbeszélések a római történetből az V. században. Alarik; a birodalom haldoklása. Írta Thierry Amadé. A M. T. Akadémia megbízásából az eredeti második kiadás után fordította Dr. Öreg János. Budapest, 1885.

Tavaly adta ki az Akadémia könyvkiadó vállalatában Thierry *Elbeszélései*-nek első cyclyusát s ezt meglehetősen hamar követte a második, mely a napokban került ki a sajtó alól s a fennebbi címet viseli. Amaz csak huszonöt évet szakít ki a római birodalomnak rendkívüli érdekes, de eddigelé még kellően nem méltányolt végső időszakából; emez beéri kevesebbrel s tizenöt év eseményeit beszéli el nem kisebb terjedelemben, mint amaz. Ott kezd, midőn Theodosius koporsójánál Honorius és Arcadius veszik kezökbe a nyugati és keleti birodalom kormányát 395-ben s végzi Róma kiraboltatásán 410-ben. A közbeeső időközt Alariknak a birodalom ellen folytatott küzdelme tölti be, melynek előadását az akkori társadalmi élet mesteri rajzai lépten-nyomon változtatják.

Két kiváló ember tragoediája játszódik le előttünk: az Eutropiusé és Stilikoné. Mindkettő alacsony sorsból emelkedik föl a birodalom miniszterévé s mindkettő elbukik, mielőtt célját elérné. A földön elérhető legmagasabb cél akkori időben a császári bíbor. Eutropius, ki a keleti birodalom kormányán ragadja magához a hatalmat, saját személyét akarja feltolni a császári székbe; Stilikon s illetőleg felesége, a császárléány, titkon arról álmodozik, hogy fiok, Eucharius fog egykor a caesarok trónjára kerülni. Csakhogy milyen különbség van Eutropius és Stilikon között! Eutropius egy hitvány herélt, megkorbácsolt rabszolga, ki ravaszsága által lesz ura tanácsadójává, majd consullá; de a ki a kezébe kerített hatalommal élni se nem képes, se nem tud. Stilikon ellenben, bár születésére nézve vándor, római műveltséggel bír és igazi katona. Minden vágya a római birodalom nagysága. »A római ifjuság közé elegyedve — mondja szerzőnk — iskolában és táborban egészen olyan nevelésben részesült, mint akármelyik született római, s idejekorán feltünővé vált élénk esze, elmésségtől sziporkázó szelleme, s az irodalom kedvelésével párosult katonai szenvedélyénél fogva. Rómát szerette, bálványozta s nemcsak jelenével, hanem múltjával is úgyszólván egybeforrt; egészen boldoggá tette az a képzelet, hogy magát rómainak tarthatja.« Theodosius nőül adta neki leányát, Serenát s ő fokról-fokra emelkedve, magister militum, generalissimus és patricius (azaz fejedelem atyja) lőn. Sőt Theodosius tovább ment; hogy Stilikont családjához még közelebb fűzze, idősb leányát eljegyeztette fiával, a leendő császárral, Honoriuszal. Ennélfogva, ha lenézzük Eutropius aljas jellemét, be kell látnunk azt is, hogy

Stilikon aspirációi nem nélkülözték a jogcímét. S az a csodálatos, hogy száználunk nem kisebb Eutropius, mint Stilikon iránt. E rejtély kulcsa az, hogy Eutropius megtámadja a vallás jogait s bukása pillanatában épen ennek oltalma alá menekül. Az a gyönyörű beszéd, melyet Chrysostomus János elmond az oltár előtt fogait vaczogtató Eutropius fölött, s a melyet szerzőnk a maga egészében ad, oly nagyszerű apologiaja e megrázó tragédiának, mint az evangéliumi tékozló fiú atyjának felkiáltása: »Az én fiam megholt vala és feltámadott, elveszett vala és megtalál-tatott!«

Szokás a »haldokló« római birodalmat a corruptio minden nemével vádolni. Valljuk meg őszintén, hogy e vádhoz maga a ker. egyház szolgáltatta a sötét vonásokat; ennek legfőbb célja a terjeszkedés volt s így mi sem természetesebb, mint az, hogy az összeomló régi világot, melynek romjain a maga nagyszerű alkotmányát fölépítő, a lehető legzordonabb felfogásban mutatta föl. Ez a felfogás erőt vett aztán a történetíráson is, és a legbámulatosabb az, hogy ezer esztendő alatt az emberiség nem bírt fölemelkedni a tiszta igazság magaslatára. Ma is van német historicus — s pedig nem egy — a ki előítélet dolgában bátran kezethat Orosiussal. Csak hogy ezeknél hozzájárul még egy körülmény, s ez a germán faj szertelen csodálata, mely azután a legcsekélyebb mozzanatból is képes a germánok világuralmi jelentőségét kimagyarázni. Mert hogy mi köze van például a Lautverschiebung-nak a német faj culturképességéhez, melyről Arnold, ez a különben világos elméjű német történész, becses munkájában lapokon át értekezik,¹⁾ azt — legalább én csekély eszemmel úgy gondolom — csak a németek képesek megérteni.

De bármi rosszat fogjanak is rá a római birodalomra, az az egy bizonyos, hogy nincs és nem is volt a világon állam, mely a tehetségeknek az emelkedésre többféle lajtorjákat kínálgatott volna, mint épen ez. Kiben csak egy szikrányi tehetség lakozott, volt légyen bármi nemzetiségű, férfi avagy nő: ezer alkalmat talált annak érvényesítésére. Ime könyvünkben is Rufinus és Eutropius kelet-római miniszterek, Eudoxia császárné, Stilikon és Gainas mindkettő magister militum, és annyi sok más, úgy-szólván a porból emelkednek a legmagasabb tisztségekig.

A barbár világot szerzőnk művében Alarik képviseli. Valódi példányképe az akkori barbárnak; egyesíti magában mindazt, a mi a barbárt a rómainak szemében félelmissé tette, de egyszersmind egyéniségét erősen áthatja a római szellem máza. Mondhatnók így is: telivér barbár római mezben. Nevét épen e miatt nem is dicsőítik a germánok hősköltményei, mint Athanarik,

¹⁾ *Deutsche Urzeit.* Gotha. 1879. 33—41. l.

Theodorik, Totila, sőt még Attila nevét is, a ki pedig germán sem volt.

Általában nagy tévedés, a történelmet úgy fogunk föl, mintha a gondviselésnek volnának választott népei. Kezdetben minden nép műveltsége egyforma, mely aztán a talaj, klíma és más viszonyok behatása alatt fejlődik tovább. Leginkább tanul azonban egyik nép a másiktól; átvesz egyes eszméket, intézményeket s azokat acclimatisálja. A római történelmet kell tanulmányoznunk, hogy lássuk a germán népek culturájának eredetét. Mesebeszéd az, mintha a németek, mint culturánép, már a barbár korban fölötte állanának a többi népeknek; culturájoknak nagy részét, mondhatjuk majdnem teljes egészét, a rómaiaktól kölcsönözték.

Thierry munkája nagyon sok tekintetben érdekes. Belőle látjuk, hogy Róma a IV. század végén s az V. elején mennyire pogány volt még. A kereszténység, bár a pápa már meglehetősen tekintélyre tett szert, s Honorius törvényei a pogány templomok lerombolását többször sürgették, még nem férközött be az emberek szívébe. Nagynevű családok maradtak pogányok, s szent Péter és szent Pál templomai mellett fennálltak még a pogány istenek hajlékai. Roppant erőfeszítéssel küzdött a régi és az új vallás. Ha veszély fenyegetett, a madarak repülését vizsgálták, s ha életök megmentéséről volt szó, keresztyén templomokba menekültek az örök város lakói. Róma kiraholtatása Alarik által volt az utolsó döfés, mely a pogányságot elenyészttette. Ekkor vándoroltak ki a főúri családok s ezeknek helyét a vidékről beözönlő keresztyének foglalták el.

Az irodalmi viszonyokba is mély bepillantást enged Thierry. Az irodalom kedvelése ez időtájt még hagyományos; előkelő családok tűnnek ki ebben. Ott van Stilikon és családja, az Aniciusok, kiknek kebeléből volt születendő Boëtius. A költészetnek méltó képviselője Claudianus, Stilikon fiának nevelője. Az ő költeményei, melyeket a magok idejében Virgiléihez hasonlítottak, fennmaradtak reánk is és Thierry munkájának, Zosimus historiája mellett, ezek képezik fő forrását.

Csakugyan e két forrás alapján állította össze Thierry ezt a kitűnő művet, melyet most tetszetős és kifogástalan fordításban vesz az olvasó közönség. Egyszerűség, magyarosság és könnyedség jellemzi a fordító prózáját.

BOROVSKY SAMU.

Zur Rumänisch-Ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven von Jos. Lad. Pič. Mit einer Abbildung und einer Karte. Leipzig. Verlag von Duncker & Humblot. 8^o 436. 1.

Pič László József neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. Tudvalevőleg kiválóan az oláhok eredetével foglalkozik és Rössler-Hunfalvyval szemben azt törekszik bizonyítani, hogy Erdély és Románia oláh lakosai utódjai a Traján által Dunán-túlra telepített római elemeknek, s a rómaiakká lett dákoknak. Tanulmányaiiban kiterjeszkedik a szlávok és magyarok régebbi történetére is, s ennek gyümölcse volt ama mulatságos könyv, »Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht«, melyről e sorok írója — talán egyik-másik olvasónk még emlékezni fog — a Századok 1883-iki folyamában bírálatos, »ziemlich gewürzte Kritik«-et, mint Pič úr magát most kifejézi, (430. 3. j.) írt.

Jelen művében Pič úr hasonló tárggyal foglalkozik, de »paulo minora canit«. Már nem akarja az egész magyar történetet felforgatni, hanem csak egyes adatokat, észleleteket közöl, s azokból némely következtetéseket von le, melyekről igen gyakran nem egészen világos, mi közük van az oláhok eredetéhez? Különben e munkában is megtaláljuk a régi Pičet, kitől szorgalmat, olvasottságot nem lehet elvitatni. De megvan az a hibája is, hogy csak egy bizonyos számú adatot képes tisztán felvenni magába: azután összezavarodik minden a fejében, mint a tárgyak az előtt, kinek szeme káprázni kezd. Ennek következménye, hogy ámbár a világért sem felületes természetű író, munkája felületes lesz, mint p. o. »Nationale Kampf«-jában az, mit a nádorok és vajdákrol, okleveleket idézve, mond.¹⁾ Az is meg van benne, hogy nem tud különbséget tenni adat és adat közt. A mikor pedig a következtetésre kerül a sor, csak azt látja, hogy bizonyos tételt be kell bizonyítania; mikép történik az? azzal már nem igen törődik. Neki elég, ha sokat beszélhet állítása mellett — akármilyen légyen is az, a mit fölhoz. S e niusznak köszöni lételét a jelen könyv is; mely, hacsak azt veszi bele, mi valamit lendít a kérdésen, nem 436, hanem talán 100 lapra se terjedt volna, és nem mondhatnók róla, hogy a magában véve helyes eljárással, a helynevekből vonni némi következtetéseket a múltra nézve, a középkor óta talán sohasem éltek annyira és oly fonákul vissza, mint szerző teszi jelen munkájában.

A könyv három nagy fejezetre oszlik. Az I. a »Romänische Volkstamm«-ról szól és különféle nyelvészeti, ethnologiai, historiai adatokkal igyekszik felfogását a dunai, kárpáthi oláhok, daco-

¹⁾ Lásd Századok 1883. 71. 72. l.

román eredetéről igazolni. Még a Malthus-féle problematicus népesedési elméletet is felhossa thesisének támogatására; legtöbb oka azonban olyan, mint Szathmár vára nevének származtatása, mely, elég furcsa név várnak! »Satumare« »nagy falut« jelentene (23. l.), holott a Szathmár, mint a magyar múlt ismerői tudják, magyar személynév. Érdekesebb, nemcsak ránk magyarokra nézve, a II. fejezet, mely keleti Európa IX-ik századbéli állapotával, a szlávok váraival és hadiszerkezetével, és a magyarok vándorlásai-val foglalkozik. Ennek felvilágosítására egy kis térkép is szolgál, melyen Sarkel fekvése, a bessenyők, burtasok, kozárok lakóhelye, Atelköz igen jól van feltüntetve, de Lebedia, a valóságnál valamivel kisebbnek látszik. Jól mondja szerző, hogy a kabarok már Lebediában csatlakoztak a magyarokhoz; de hiba, mit alig lehet értenünk, bár sokan követik el, hogy Ibn Daszta tudósítását nem a lebediai, hanem az etelközi magyarokra érti. Helyesen mondja, bár kéllőleg meg nem okolja, a lebediai vereséget 889-re: de rosszul teszi a Kiev alatt való elvonulást az etelközi vereség után való időre. Ennek védelmében a dolog természetével, az úgynevezett Nestor-féle krónika világos tanúságával szemben, hogy az elvonuló magyarok *keletről* jöttek: a leggyengébb okokra támaszkodik. Kievnél nem mehettek át a Dnieperen — úgymond — mert a révet az alsó város védte: mintha a magyarok nagyobb akadályokat le nem győztek volna. Kievtől *délre* egy kis mellékfolyó Ugorski Tikič nevet visel. »Es bezeichnet ... die Standquartiere der Ungarn vor dem Einfalle in das Kiever Gebiete« (402. l.) mintha a magyarok itt épp úgy nem tanyázhattak volna a kievi áttörés után, az Etelközbe való vándorlásuk alatt. Különben is nagy merészség kell ahhoz, minden Ugorski, Uher, Węgiersk stb. helynevet, mi dél-nyugati Oroszországban, Lengyelországban előfordúl, a magyarok *elkori* vándorlásától származtatni, mint szerző teszi. Jártak a magyarok e vidékeken századokon keresztül eleget, hogy nyomot hagyhattak, ha már e helyneveket mind ott jártuktól kell származtatni, mi szintén még nagy kérdés. E hamis elmélete azután arra viszi szerzőt, hogy az Etelközből a mai Magyarországha törekvő magyarok útját, mindenütt ott találja, hol ilyenmő helynevek fordulnak elő, s abból kihozza, hogy a *menekülő* magyarok, csakúgy vaktába menve, először felhatottak a mai Lengyelországba, Varsó vidékére. Thorn körül áttörtek a Visztulán, de Gnesen környékén túl nem igen bírván tovább hatolni, ismét délkeletre fordultak, s úgy jutottak Beregh vagy Ung megyébe. (403. 404. l.) Minthogy ebben az útban, úgy véli szerző, vagy egy esztendőt töltöttek, a magyar bevándorlás chronológiáját akkép állapítja meg, hogy a magyar-bolgár háborút 890-re, a magyarok etelközi vereségét 892-re, kivándorlásukat 893-ra, bejövetelüket a mai

hazába 894-re teszi, mely megállapításban legkevésbé sem zavarják meg, — a miket, úgy látszik, nem is sejt! — ama nehézségek, melyek, részben a bolgár történet alapján, e chronologia ellen emelhetők, s melyeket újabban irodalmunkban a millenium kérdésében ventilláltak.

Utolsó fejezetében szerző a névtelen jegyző »Wahrheit« és »Dichtung«-jéről beszél. Tudvalevőleg ő barátja Anonymusunknak, mert munkájából, holmi önálló nemzeti ségi csoportokat vél történetünkben kimutathatni. Bármilyen legyen is azonban oka sympathiájának: korának, művének megítélésében több historiai érzéket tanusít, mint amaz írók, kik a névtelen jegyzőben készakarva hamisítót vagy politikai pamphlet írók látnak, még pedig oly szerencsétlent, hogy százados fejtöréssel sikerülhetett csak célját, tendenciáját kipuhatolni. Korra nézve III. Béla jegyzőjének tartja, s ennek támogatására egy-két adatot is felhoz a külföldi viszonyokból oly formán, mint e sorok írója »Anonymus külföldi vonatkozásai« című cikkében a Századok 1883-iki folyamában. Fejtegetéseiben azonban megesk rajta, hogy az »Exordium genealogiae regum suorum et nobilium«-ot, a minek Anonymus *saját* munkáját nevezi, valami régibb forrásának veszi (423.); az »Alba ecclesia«-t, mely Árpád sírja táján épült, Fehérvárra érti. (433.) Julián dominicanust pedig — kit a »fratres praedicatores«-ek közül küldtek a magyarok őshazájának felkeresésére, következően »minoritá«-nak mondja. E csekélységek is igazolják azt, mit szerző felfogó képességéről feljebb mondtunk. A kutatás bizonyos stadiumában már latinul sem tud, valamint abból, mit bírálatomról »Nationale Kampf«-ját illetőleg jelen művében oda vetve mond (430. 431.) alapos kétséget támaszt az iránt, vajjon tud-e németül? — mert ha tud, nem értem, mikép lehetett az »Ungarische Revue« német fordításából azt kiolvasni, hogy én a szerző úr által képzelt »Autonome Territorie«-nek létezését Anonymus korára nézve concedáltam volna.

PAULER GYULA.

Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts von Ottokar Lorenz. Erster Band. Dritte, in Verbindung mit dr. Arthur Goldmann umgearbeiteten Auflage. Berlin. Verlag von Wilhelm Hertz. 1886. VIII 348.

Az ismeretes munka 1876-ban jelent meg második kiadásban. Most vesszük a harmadikat. Az egészről szólni: túlmenne e folyóirat feladatán. Minket itt csak a függelék érdekelhet, mely a magyar forrásokról (336 — 345. ll.) Kézai Simonról, Müglénről,

a Chronicon Rhythmicumról, a küküllei esperesről, és még egy-nehány kisebb jelentőségű író mellett Thuróczi János krónikájáról szól. Szerző szorgalommal felhasználta mindazt, mi tárgyára nézve új megjelent. Ismeri már, például M. Florianus: »Fontes Domestici«, kiadását. Más egyebekben maradt a régi, ki — elég tévesen — a Képes Krónikáról azt állítja, hogy Kézai Simonra támaszkodott. Muglent pedig — éppen nem helyes apodiktitással — a *Képes Krónika fordítójának* mondja — s új csak abban, hogy a mit régebben jól írt »Mauritius aus dem Geschlechte der Chak« azt most rosszúl írja »der Czáki«nak (345. 2.). Maradt különösen, a ki volt, a nevetséges magyarfaló, ki a magyaroktól minden irodalmi érdemet el szeretne vitatni; a tőzsgyökeres magyar Thuróczyból tótot csinál, vagyis, — mint magát kifejezi — »gehörte dem geknechteten slavischen Stamme des nord-westlichen Ungarns an«, mely faj később is »den Mangel eigener litterarischer Thätigkeit der Magyaren ersetzte« (342.) és Mátyás király törekvéséről, a Renaissance culturáját még nyers nemzetünknel meghonosítani, úgy nyilatkozik, hogy azt »magyarische Oberflächlichkeit und widerliche Eilfertigkeit«-tel akarta véghez vinni.

P. Gy.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Márczius 4 én választmányi ülést tartott, melyen b. Kemény Gábor elnökölt. Első felolvasó volt Hunfalvy Pál, a ki Krajova eredetéről, aztán a kálvinista oláh kátéről értekezett. Utánna Ovári Lipót tartott emlékbeszédet br. Nyáry Albert felett. Mindkettő a Századokban fog megjelenni. Thaly Kálmán megjegyzi, hogy e meleg hangon írt emlékbeszédet folyóiratunkban kiadatni óhajtja, de kéri a szerzőt, hogy a megboldogútnak társulatunk kebelében folytatott munkásságáról részletesebben emlékezzék meg s ne feledkezzenek meg annak kiemeléséről, mily nagy része volt a kolozsvári kirándulás sikereiben s milyen általános tetszést aratott ott Beatrix királyné cz. művésziesen kidolgozott felolvasásával. Szerző megígérte, hogy ezen óhajtnak eleget kíván tenni, mielőtt sajtó alá adná emlékbeszédét. Ezen közben b. Kemény Gábor halaszthatlan teendők miatt eltávozni kényszerülván, az elnökséget b. Radvánszky Bélának adta át, a ki Ovári emlékbeszédéből a b. Nyáry-család tagjai számára külön lenyomatokat indítványoz készíttetni, a mi egyhangúlag elfogadtatott.

Folyóügyekre kerülván a sor, titkár jelenti, hogy az első hazai takarékpénztár a Történeti Életrajzok alapjához újabban 100 fttal járult. Thallóczy Lajos és Bedő Albert az alapító tagok sorába léptek. Évdíjas tagokká megválasztottak: Trusza Lajos esperes-plébános Szilágy-Somlyón, dr. Tergina Gyula k. tanfelügyelő Eperjesen (aj. Szádeczky); Kún-szentmiklósi kaszinó, Vass Kálmán ref. lelkész (aj. Baksay). Pancsovai m. k. állami polgári iskola (aj. a pénztárnok), Molnár Pál tanár, Budapest (aj. Bartos József), b. Prónay Aurél Doroszlón, Dedek Crescens Lajos s. lelkész Nagy-Surányban, Szücsi Géza bécsi egyet. hallgató Zohoron, dr. Sötér Ágoston ügyvéd, a mosonymegyei tört. társ. elnöke M.-Óvárt (aj. a titkár), Neumann Lajos Tivadar Aradon (aj. Szinnyi), Lendvai Sándor Budapesten (aj. Acsádi).

Titkár, Vay Kázmér levéltára egy részéről Acsádi Ignác következő jelentését olvassa fel:

A Vay Kázmér úr által a Tört. Társulathoz beküldött okiratok közt összesen csak valami nyolcz olyan van, mely a kuruczvilágot megelőző XVII. századi évekből való. Köztörténelmi szempontból ez oklevelek

egyike sem tarthat igényt nagyobb fontosságra, de családtani és művelődési tekintetben mindannyi figyelemre méltó, s különösen az Iványi- Fekete- és Vay-családok történetének megírója fogja hasznokat vehetni. A III. számú csomag ide vágó iratai Apafi Istvánné Lorántfi Kata 1665-ben Wesselényi nádorhoz intézett birtokügyi levelén kívül mind Iványi Fekete Lászlóra, a XVII. század egyik ismertebb alakjára vonatkoznak, ki mint füleki alkapitány, Wesselényi Ferencz legbizalmasabb emberei, a murányi kaland hősei közé tartozott. Igen érdekes amaz utasítás, melyet Wesselényi Ferencz 1644. szept. 9-én adott Feketének. Öt héttel Murány birtokba vétele után Wesselényi Baloghvárába ment. Távolléte idejére a murányi várban vigyázás okáért Feketét hagyta s ez alkalomra igen határozott utasításokkal látta el. Ép oly érdekes Wesselényi akkor kassai főkapitány 1650. ápril 4-én kelt és egészen sajátkezű levele a murányi regény egy másik hőse, az akkor elhunyt Vadászi Pál hagyatéka ügyében. A többi iratok közt van Wesselényi egy 1647-ki és 1658-iki hivatalos okirata Fekete László ügyeiben s Fekete László leánya férjezett Vay Ádámné egy levele férjéhez, valamint egyik birtokügyi levele. A VII. számú csomóban két művelődéstörténelmi szempontból érdekes irat van. Az egyik Szentés város levele Kemény János fejedelemehez, mint örökös földesurához, a másik Csindaballa békésmegyei helység jobbágyainak és szolgálataiknak összeírása 1668-ból 1723-iki másolatban. Mindkét okirat érdekes adalékot nyújt az illető helyek viszonyainak ismeretéhez s Vay Kázmér úr teljes elismerést és köszönetet érdemel, hogy ezen, valamint a többi okleveleket a történetírás számára hozzáférhetőkké tette.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását:

bevétel	2,638 frt 03 kr.
kiadás	265 » 50 »
pénztári maradvány . .	2,372 frt 53 kr.
A Történeti Életrajzok alapja	559 frt 61 kr.

Erre zártülés következett.

IRODALMI SZEMLE.

— SALAMON FERENCZ alapvető munkájának: »Magyarország a török hódítás korában« második javított kiadását veszi az olvasó. Tényleg azonban ez harmadik kiadás, mert az első, legalább főbb részeiben a régi Budapesti Szemlében látott világot. Addig, míg e munka meg nem jelent, mondhatni, semmit sem tudtunk a hódoltságról. Az ötvenes években jelent ugyan meg egy csomó adat a hódoltság történetéhez, elszórva a folyóiratokban, sőt még nagy collectiókban is: de ezek nem voltak egyebek, mint egy leendő épület szétszórt kövei. E kövekből Salamon egy valóban díszes épületet emelt. Áttanulmányozta legapróbb részletekig a török államszervezetet s történetét s az ő erős logicus criticájával beilleszté az ozma-

államszervezetbe a magyar hódoltságot. Így amiut maga megérté ezt az anyagot, fel is dolgozta azzal a vonzó, tiszta, érthető előadással, mely minden munkáját jellemzi. A könyv megjelenésekor rendkívüli hatást tett az olvasóközönségre s az egész kiadás úgy elfogyott, hogy a mű a könyvészeti ritkaságok közé tartozott. Szükség vala tehát egy újabb kiadása. Ez újabb kiadásnak azonban csak egy része van átdolgozva, a mohácsi vész előtti: egészen új felfogással s új szempontokból, melyet az azóta napfényre jött adatok, a szerző tanulmányai, tapasztalatai tettek szükségessé. Ez már magasabb szempontokból bírálja az eseményeket, tisztább világításba helyezi azokat, s nem egy helyen mesteri ecsettel vázolja az események philosophiáját. Könyvének többi része, s épen főrésze: a hódoltság története, változatlan maradt; ezen úgy sem lehetett volna lényeges változtatást tenni, miután mindaz, mi azóta napfényre került, csak részletezi, de nem módosítja azt a képet, melyet ő a hódoltságról festett.

— RÁTH MÓR KIADÁSÁBAN Horváth Mihály Huszonöt év története című munkájának II-ik, a »Háború és Béké«-nek 4—9 s Eötvös József Emlékeszédeinek 3-ik füzete megjelent. Az első ez újabb s füzetekben megjelenő kiadásával szerző a közóhajnak tett eleget; a második pedig a század egyik legnagyobb eseményének a napoleoni francia-orosz háborúnak rajzával utat fog magának törni a nagy közönség közé. Eötvös beszédei pedig mint valódi szónoklati remekiek elévülhetetlen szépségükkel fogiák

— »IFJABB GRÓF PÁLFFY-DAUN LIPÓT teanoi herczeg emlékezete« című munka jelent meg »Kézirat gyanánt«. Írta egy »jó barát«. A jó barát — kinek kilétét azonban a gyakorlott olvasó könnyen ki fogja találni s így el is árulhatjuk, hogy az *Deák* Farkas — valóban szép emléket emelt az elhunyt derék főúrnak. Bölcsőjétől sirjáig kíséri e változatos eseményekben gazdag életet, meleg rokonszenvvel, őszinte szeretettel s ragaszkodással rajzolva azt, anélkül azonban, hogy a ragaszkodó barátság által csak egy helyen is túlzásba engedné ragadtatni magát. Az becsületért lovagiasságért rajongásig lelkesedni tudó, a szép és nemes szent ideáljának élő, hazáját forrón szerető, igazi ember körvonalaait látjuk e munkában kiemelkedni, milyenné őt az események hatalma s kortársai befolyása képezték. Az ó-conservativ aristokrata családban felnőtt ifjú és katona lelkében Ipolyi barátsága felkelté a szabadságszeretet modern eszméjét, ki mint ifjú hadnagy rajong Kossuthért. Egy látogatása Döblingben Széchenyinnél elragadá a visszavonult és elkomorult »legnagyobb magyart«. »Koporsómban is ifjodnék — írja a herczeg atyjának — ha szorosz kapcsolatba hozna az ég nemes lelkü fiaddal.« Azután a kiegyezés s rajongó híve, majd a pápai hadseregben Lamoricière táborában is minden ízében magyar marad, ki ott a magyar névnek valóban becsületet szerzett, s kitől az ősz tábornok egy hosszú meleg levéllel bucsúzott el. Még egyszer próbát tett a kedvelt katonai élet terén — mint honvéd szolgált Erdélyben — de aztán ahhoz fordult, a mire valóban hivatással bírt, a művészi

pályához. Történelmi rajzok compositiojára szentelte magát s hivatással és gazdag tanulmányal fogott munkához. Hányatott életének alkonyán feltalálta a nyugalmat és boldogságot szeretett hazája fővárosában s szerető neje karjaiban. Ez a nemes élet valóban vonzóan és találóan van megörökítve e szép munkában — mely azért is kár, hogy nem juthat a nagy közönség kezébe, mert az egy darab kortörténet, telve érdekes levelekkel, okiratokkal. A harcmezőről Ipolyihoz írott levelei például historiai becsű darabok. A kinek módjában lesz e szép könyvet elolvasni, nem fogja azt megindulás nélkül kezéből letenni.

— DR. SZENDREI JÁNOS: *Miskolcz városa történetének* I. kötete megjelent (Miskolcz 1886.) A munkát tüzetesebben szándékozván ismertetni, egyelőre legjobb tájékozást nyújthatunk róla, ha elősoroljuk rövid tartalmát, mely a könyvre vonatkozó bírálatok és előszó után a következő fejezetekre oszlik: Miskolcz város földirati fekvése, légköri viszonyai és helyírata. A »Miskolcz« név története. A Miskolcz nemzetség. Miskolczy és Bors család. Miskolcz város czimere és pecsétje. Miskolcz város és környékének földtani története és talajviszonyai. Flora, fauna. Történet-előtti idők. Őskor. Classikai ó-kor. A római befolyás időszaka. Magyar előidők s a vezérek kora. Név- és tárgymutató. A díszes kiállítású terjedelmes kötet (nagy 8-adr. 435 l.) mellett három térkép van, Miskolcz kül- és beltelkeinek és környékének térképei; ugyancsak három táblán ősvilági állatok maradványai, őskori régiségek a város határából és a város látképe fényképanyomtanban. A szöveg között is számos képet találunk, így Bors comes pecsétjét (1220—1230), Péter alnádor pecsétjét 1298-ból, Miskolczy Gergely czímerét 1649-ből, a város pecsétjét 1389-ből, 1433-ból, 1624-ből és a mostanit, IV. Béla király rézpenzét, Zsigmond király két arczképét, Túróczy krónikájából és a Dürer Albert által festett, a nürnbergi városházán levő eredeti után készült képét; végül a szendrői bronz-lelet képeit. Annyit előre is constatálhatunk, hogy a munka úgy belérték, mint külső kiállítás tekintetében legkiválóbb városi monographiánk egyike.

— A KALOCSAI CLERUS folyó évi Schematismusában tanulságos értekezés van Városi Tivadartól: Kritikai megjegyzések a kalocsai és bácsi érsekek sorozatáról. Alapúl veszi a Katona által megállapított sorozatot, mely 1879-ig a Schematismusokban változás nélkül nyomtatott le. 1880-ban történt azon néhány módosítás. Ugyanakkor némi kételyek jeleztek egyik-másik névre vonatkozólag s most Városi ezeket veszi újabb kritika alá. Emellett kimutatja, hogy néhány colossei érsek jutott a kalocsai érsekek közé: mely név alatt a rodusi érsekeket értették. Kritikai tanulmányokkal s erős elmeállal írt értekezés, melynek a kalocsai érsekek megtisztított névsorát köszönhetjük. Valóban méltó volna, hogy a többi egyházmegye schematismusa is kövesse a példát.

— »RAJZOK MÁTYÁS KIRÁLY KORÁBÓL« cím alatt Csánky Dezső egy száz lapra terjedő díszes kiállítású kötetkét adott ki az ifjúság szá-

mára. Mi csak helyeselni tudjuk, ha tehetségesebb íróink nem hanyagolják el az ifjúsági irodalmat. Mert nem közömbös dolog, hogy minő olvasmányokból tanulja megismerni hazája történetét az ifjúság; hisz voltaképp ezeknek kell eléje állítani a követendő és kerülendő mintákat, ezekből kell megtanulnia a hazaszeretetet, lelkesedést és önfeláldozást, mint hajdan a római nép tette. Csánky könyve jól átgondolt, tervszerűen készített s szépen kidolgozott munka. Egyszerű, keresetlen, nemes hangon írva, szép és átlátszó stillal, melyet ifjú és öreg egyaránt élvezettel fog olvasni. A ki ismeri tartalmát, azt jó előadása bilincseli le s a ki azért veszi kezébe, hogy tanuljon belőle, a tiszta, meghamisítatlan igazat fogja benne megtalálni, úgy mint azt a forrásokból egy jól rendezett fő állítá össze. Négy fejezetre van osztva: az I-ső Mátyást mint katonát, a II-ik mint uralkodót mutatja be, a III. menyegzőjét írja le Beatrix-szal s a IV. Rusz Menyhért követtségét írja le, azt az érdekes kalandot, melynek emlékét maga Rusz hagyta fenn. A kötetet egy pár csinos rajz díszíti. Bizonyynal jó szolgálatot tesznek ifjúsági irodalmunknak az »Ifjúsági iratok tára«-nak kiadói, ha gyűjteményüket (melynek V-ik számát teszi a jelen írat) mennél több hasonló szellemű és irányú munkával fogják gazdagítani.

— Az ÚJ MAGYAR ATHENAS végéhez közeledik. Ez Bod Athenasának folytatását képezi, s az e munka megjelenése óta feltűnt prot. írók életrajzeit s ezek irodalmi működését állítja össze. Szerkeszti Sz. Kiss Károly s kiadja Aigner. A most megjelent VIII-ik füzet Tóth Ferencztől Zsoldosig adja az írókat s egy pótlékot kezd meg, melyben az M. betűig haladt.

— DOLINAY GYULA »Történelmi Arczképcsarnok« cím alatt egy az ifjúságnak szánt hasznos történelmi munkát adott ki, a melyben minden magyar király, erdélyi fejedelem és sok más történeti vagy irodalomtörténeti alak arczképét és rövid életrajzát foglalta össze. Összesen 231 arczképet és életrajzot nyújt. A munka magasabb történetírói igényvel nem lép fel, de annak, a minek készült, mint az ifjúság számára nyújtandó hasznos olvasmány, kiváló szolgálatot tehet. A XVI. századig menő rész a Nádasdy Ferencz által 1664-ben kiadott »Mausoleum regni apostolici regum et ducum« cz. művön épült, ennek a képeit használta fel Attiláról s Árpádtól kezdve a magyar vezérek és királyok hosszú során. Ennek 58 képét és életrajzát 178 mással pótolta és egészítette ki egészen napjainkig; úgy, hogy a jelen idők kimagaslóbb alakjai, államférfiak, hadvezérek, írók, és művészek fejezik be a képek és életrajzok sorozatát. A történelem népszerűsítése czélja a munkának, a mely gr. Nádasdy Ferencznek, a »Mausoleum« kiadója vér- és névutódának van ajánlva. Ifjúsági olvasmányul kiválóan ajánlható, ára díszkötésben 5 frt 50 kr.

— DUDÁS GYULA »Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei« cím alatt egy érdekes történelmi rajzot adott ki, mely négy fejezetre osztva, a barbár — (Ördögárok, pogányvárak, őstelepek stb.), a római emlékeket s középkori műemlékeket tárgyalja. Ez utóbbiban a bácsi franciscanus templom, vár, kápolna, a középkori romok, a báthomonostori templom, a titeli

leletek s más romok vannak tárgyalva. Bács vármegye történeti emlékei sok pusztításnak voltak kitéve: Dudás Gyula tehát a meglévők regisztrálásával s ismertetésével hasznos szolgálatot tett az ügynek.

— GELICH RIKHARD nagyobb munkájából: Magyarország Függetlenségi harca 1848—49-ben, Aigner kiadásában megjelent a 19. és 20-ik füzet, mely az 1849-ki márczius s ápril hó elején folyt eseményeket írja le.

— WERTHEIMER EDE tagtársunk a bécsi Akadémiában egy becses monographiát mutatott be »Károly főherczeg és a második coalitio a luneville-i békéig« cím alatt, mely külön lenyomathban, önállóan is megjelent. Mint olvasóink emlékezhetnek, Wertheimer »Ausztria-Magyarország a XIX-ik század első tizedében« cím alatt egy nagyobb monographiát kezdett meg, melyből az első kötet múlt évben látott világot. Az anyagot jelen tanulmányához Albrecht főherczeg gazdag családi levéltárából kapta s főként Károlynak a császár-királyllyal és Albert herczeggel folytatott levelezéséből vette. Ily módon valóban módjában volt az akkori eseményeket egészen új világításban tüntetni fel s főként Károly főherczeg nevezetes tevékenységét oly oldalról mutatni be, melyet nem eléggé ismertünk eddig.

— TAKÁCS SÁNDORTÓL egy rövid 28 lapra terjedő értekezés jelent meg »Komárom IV. Béla alatt« címmel, mely úgy szólva egy kis darab a város monographiájából, s minden e tárgyra feltalálható adatot lelkiismeretes gondnal állított össze. E kis munka után ítélve, azt hisszük, hogy Takács Sándor hasznos szolgálatot tenne történetírásunknak, ha Komárom egész monographiájának megírását tenné feladatává.

IRODALOMTÖRTÉNETI MONOGRAPHIÁK.

— A BIBLA BEFOLYÁSA A MAGYAR IRODALOMRA A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN című értekezésben dr. Herzog Manó érdekes adatokat sorol fel arra nézve, mit vettek a XVI. század bibliai epikusai a szentírásból, melyik kiadását használták, mennyire fordítottak szó szerint, vagy tértek el az eredetitől. Sorra veszi a bibliai epikusoknak a *Régi M. Költők Tárában* megjelent műveit s rámutat az eredeti forrásra, melyet jobbra a Vulgátában talál föl. Azután a zsoltárokra tér s elmondja, hogy ezek már sokkal inkább eltérnek az eredeti héber zsoltárok tartalmától, mert a költők kizárólag keresztyén álláspontra helyezkednek, Isten imáadását feleserélik a Jézuséval, az alakulásban, fejlődésben levő protestans cultust tartva folyton szem előtt. Nem mellözi ama költeményeket sem, a melyek ugyan nem a bibliából vannak véve szó szerint, de valamely határozott célból íratlak s lépten-nyomon hivatkoznak a bibliára, mint legerősb bizonyítéokra. Politikai helyzetünk abban a korban nagyon alkalmasnak tetszett a zsidókéhoz való hasonlításra, a melyet szinte a kimerülésig felhasználnak versszerzőink. Végül Zrinyi Miklós műveit veti össze a bibliával: hason-

latokat, képeket, idézeteket és bibliai személyekre, tárgyakra s eseményekre való hivatkozást hoz föl, a melyekből azt következteti, hogy Zrínyi és kortársai még többet köszönnek a bibliának, mint a XVI. század írói, mert ez utóbbiak csak egyes tetszetősb részeket dolgoztak fel, de amazok mindent használtak, a mi kezök ügyébe esett. Az értekezés sok szorgalomra s elég bő tárgyismeretre vall, kár, hogy nyelve kissé nehézkes s itt-ott magyartalan.

— Bárány József a *Nagymegyeri Besnyei György kézírati bibliafordítását* méltatja, mely a debreczeni reform. főiskola könyvtárában őriztetik. Bárány jól ismeri a magyar bibliafordítás körüli mozgalmakat, a melyeket nem tud méltányolni s megrója a magyar tudósokat, a kik nem érzik szükségét egy, minden tekintetben correct magyar bibliának. Kikel a Káldi és Károli bibliai ellen, amaz ellen, mert a Vulgata után készült, emez ellen, mert Tremellius latin fordítása után indult. Elmondja, hogy sem a katolikusok, sem a protestansok nem tettek 300 év alatt egyebet, mint a Káldi és Károli bibliáját foltozták, javígtatták, recenseálták. Maga Besnyei György sem tett különben, bár bizonyos önállósággal fordított, követte az eredetit szóról-szóra, a hol pedig nem tehette, legalább a recipiált exegézishez tartotta magát: de azért hol Komáromit, hol Károlit vette mintául. Párhuzamos helyeket idéz Komáromitól és Besnyeitől, a melyek állítását csakugyan nyilvánvalóvá teszik. — A fiatal szerző ítéletei ugyan sok kifogás alá esnek, de legalább eredetiek, s látszik hogy jól átgondolta tárgyát, mielőtt megírta.

— Kemény István dolgozatáról nem mondhatjuk ezt, ki a *Boccaccio hatását* próbálta vázolni a XVI. század elbeszélő költészetére. E kis értekezés épen oly gyarló felfogásról, mint a mily könnyelműségről tanúskodik. Írója alig tesz egyebet, mint szóról-szóra kiírja a Gyulai egyetemi előadásai nyomán készült nyomatos íveket, minden változtatás, minden utalás nélkül. Hosszas, a tárgyhoz nem tartozó, bevezetés után három magyar elbeszélést fejteget: a Voltér és Griseldis, Titus és Gisippus, Giscardus és Gismunda szép históriáit, mint a melyekről irodalom-történet-íróink már rég kimutatták, hogy Boccaccio egy-egy novellája után készültek. Kemény István épen semmit nem tud előzőinek sem adataihoz, sem felfogásához, sem magyarázataihoz adni.

— Gróf Koháry István élete és munkái. Irta Illéssy János. E kis értekezésnek, ha egyéb bece se nincs is, annyi bizonyosan van, hogy az eddig többé-kevésbé homályba borult emlékü Koháry István életére vonatkozó adatokat szorgalommal összegyűjti. Figyelemmel kíséri hőst születésétől haláláig, elmondja viszontagságos életét, rabságát, a melyet Thaly ellenében is nagyon súlyosnak tüntet föl, édes anyjának s testvéreinek megszabadítására tett kísérleteit, majd a pápa és császár általi kitüntetését, a Rákóczi-mozgalomban való részvételét, birtokai felprédálását, majd ismét visszanyerését s a visszaállított békében való fáradhatatlan működését. Mindenütt idézi forrásait, egykorúakat, vagy későbbieket s úgy

látszik, egy lépést sem mer tenni adatainak folytonos idézése nélkül. Ez ellen ugyan magában véve nem lehet kifogásunk, de az a rossz következmény is vele jár, hogy az egész életrajz egy krónikának tűnik fel, a melyben a hőst mindenütt látjuk, csak ott nem, a hol leginkább szeretnők. a költészet és tudományok terén. Illéssy nagyon kevésbé tudta Koháry lélektani fejlődését feltüntetni s így értekezése inkább száraz krónika, mint kidolgozott életrajz. Elég sokat kutatott, számos adatot halmozott fel, de nem tudott beléjük lelket önteni. Költészetét is inkább idézetekben mutatja be, mint irodalomtörténeti vagy aesthetikai fejtegetésben. Mindamellett jól emeli ki a Beniczkyvel és Rimaival való irodalmi rokonságát s azt, hogy Koháry is, miként amazok, csak epigonjai, utánzói Balassának, a kik egy-egy erkölcsi példabeszédet, közmondást, vagy, bár ritkábban, egy-egy hazafi óhajtatást foglalnak strófákba, élénken emlékeztetve itt is arra a számtalanszor elmondott igazságra, hogy az utánzók az eredeti forrást csak külsőségeiben, hibáiban követik, miután benső szépségeit eltanulni nem tudják.

— *Bajza József. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Szántó Zsigmond.* Emű némi tekintetben figyelmet érdemel. Bajza életéről ugyan elővasása után sem tudunk többet, mint az előtt tudtunk, de e kiváló irodalomtörténeti alak benső forrongását, lázas tevékenységét, túlzásba, végletekbe csapó szenvedélyes kikeléseit, elhatározottságát s merészségét az igazság érdekében, röviden bár, de nem egy helyt annyi józan felfogással, találó jellemzéssel s általában helyes ítélettel látjuk előadva, hogy írójának csakugyan becsületére válik. Első pillanatra látjuk, hogy Szántó Zs. nem a külsőségeket, de a lényegest, az igazi értékest tartja szem előtt s hősenek inkább irodalomtörténeti hatását vázolja, mint egyes műveit fejtegeti. Legelőször a kritikus működése köti le figyelmét, a ki magára zúdítja a régibb írói gárdát, a Kazinczy táborát, a kik ellen némileg elfogult, mintha nem akarná érteni azt a természetes jelenséget, a mely a Kazinczy, Kölcsey és Guzmics rosszalásaiban nyilvánul Bajza szenvedélyes támadásai ellen. Azután költészete jellemzésére tér, kiemelve, hogy hiányzik benne a közvetlenség, a mélység, inkább a sötét melancholia és az indulat mérséklése uralkodnak leginkább műveiben s inkább a kiégett érzés hamva az, mi magasabb röptű ódáiban található. De ott is, hol Bajza leggyengébb, mindenütt kiváló formaérzékkel, művészi verseléssel és választékos nyelvvvel találkozunk. Fiatal korában a Kazinczy kor egyik képviselője, később a Kisfaludy és Vörösmarty hatása alatt áll. Végül igen érdekesen rajzolja Szántó a Bajza szerkesztői munkásságát, színházi igazgatóságát s hogy mily szerepet vitt 1848-ban. De itt egy hibát nem hagyhatunk igazítás nélkül. Szántó szerint Bajza a *Kossuth Hírlapját* átvette Kossuthtól, ki azt kénytelen volt abban hagyni. Ez nem áll. Bajza szerkesztette mindjárt kezdetben. Az előfizetési felhívásban már említi Kossuth, hogy a szerkesztésre Bajzát volt szerencsés megnyerni. Egyébiránt e tanulmánynak sok becses részlete van, kár, hogy hangja néhol kevésbbé

mélto a tárgyhoz s bizonyos tréfás, vagy humoros elbeszéléshez illő hang vesz erőt az írón, a mely az alaphangból nagyon kírí.

— Kardos Albert a *Szilágyi és Hajmási mondájáról* írt irodalom-történeti tanulmányt, a melyben mélyrehatóan tárgyalja e monda eredetét s feldolgozásait. Az egész értekezés 9 részre van osztva, a melyek közül az első rész, úgy látszik, csak arra való, hogy az egész tanulmány többet mutasson. Ezért azonban a többi nyolcz rész elég kárpótlást nyújt. Honnan és mikor származott e monda, mily változásokon mehetett keresztül, kitől vehette a szendrei névtelen, s honnan a különbség a szendrei névtelen feldolgozása és a népmonda között? Ezek ama kérdések, melyeket Kardos földéríteni igyekszik s a melyekre csakugyan kielégítő feleletet is ad. A monda már élhetett a népben ős időktől fogva, utolsó alakját a török harczok közt, a XV. században öltette magára s innen vehette valami latin krónikás, a kinek munkáját aztán a szendrei névtelen lefordította. — A szendrei névtelen műve kiválik kortársaié közül kerek compositiójára s népies felfogására. S e jelenség magyarázata, szemben a XVI. századbeli száraz, tudákos s egészben véve költőietlen tárgyalással — legszebb s legsikerültebb része az egész tanulmánynak. Kardos itt Szilády Áron föltevését czáfolja, a ki Tinódi életrajzában azt állítja, hogy a mi epikánk a Tinódiéhoz hasonló krónikaszerű énekekből állott, mivel a nemzet a maga történeti énekeitől mindenek fölött hűséget, hitelességet követelt. E követelménynek valamennyi, e korbeli költőnk igyekszik eleget tenni, csak Zrínyi válik meg a hagyományos iránytól. Kardos ez ellenében egy más hypothesiszt állít. A régi hegedősöket, az igazi költőket, a kikben mintegy termelt a költészet, s a kik népies eposzunkat alakították századokon át, kiszorították a krónikások a kereszténység terjedésével, mikor már szűkségét érezték a históriának, mert a hegedősök énekeinek nem volt elég hitelök. Így aztán apródonként senki sem hallgat a naiv hegedősökre, inkább az írástudó *dedkók* verseit olvassák, a kik elválnak a néptől s nem költészetéből merítenek, hanem a krónikákból. Ez alapeszmét érdekesen fejtegeti Kardos s fejtegetése első pillanatra könnyen elfogadhatónak látszik, bár kiindulása, mint maga is elismeri, nagyon merész. E hypothesis érdemleges bírálatába ereszkedni sem kedvünk, sem terünk, csak annyit jegyzünk meg, hogy ha sikerülne bővebben kifejteni s alaposabb okokkal támogatni: könnyebben meg tudnók egyeztetni a józan, száraz, tudákos tárgyalást a helyenkint felcsillámló népies, költői felfogással, a melyek a XV. és XVI. századbeli versszerzőink műveit jellemzik.

— Imre Lajos *Heltai Gáspár meséinek eredete és nyelve* czímű, gondosan, szorgalommal s többnyire helyes kritikai érzékkel írt tanulmányában a Heltai meséinek eredeti forrásait kutatja. Magából a mesék tárgyából indul ki s a német irodalom néhány e korbeli meseírójának műveiből merítve alapot, úgy találja, hogy Heltai nem közvetlen Aesopus után dolgozott, hanem ennek német fordítói után. Különösen a Steinhöwel meséit

használhatta. Az összes mesék sorrendje ezt látszik bizonyítani. Azután részletesebben hasonlítja össze Heltait, Pestit és Steinhöwelt. Kár, hogy egy futó áttekintésben meg nem emlékszik arról, hogy volt-e már Heltai előtt magyar mese, s ha volt, milyen volt az, mennyire ment Heltai előzői után, vagy mennyiben különbözik irodalomtörténeti hatására nézve Pestitől. E helyett azonban ügyesen magyarázza a Heltai meséinek nyelvi sajátosságait, tréfás szólásait, elaviúlt vagy más nyelvből kölcsönzött szavait. Miből arra a következtetésre jut, hogy a Heltai nyelve némely hangtani jelenségek és szók tanúsága szerint, székelyes, egyes szólamok, indulatszók s tréfás kifejezések szerint pedig általában népies. — Szerző végül óhaj-tását fejezi ki: bár mélyebb tanulmányt szentelnének Heltai emlékének, a mit irodalomtörténetünk e régi, de nevezetes alakja csakugyan nagyon megérdemelne.

V. J.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESTŐ f. évi folyamának első füzetében *Boncz Ödön* folytatja vázolatait a magyar viselet történetéből. Tanulmányait ez úttal az ó-kori méd perzsa viseletre terjeszti ki. Az emlékek és leletek című rovatban *Hampel* a sajóvidéki bronzleletekről, *Téglás G.* a jánosfalvi római kőbánya falképeiről, *Pulszky F.* a perjámosi leletről, *Havas* a fejéregyházi ásatásokról, *Réthly* a muzeum kiadatlan érmeiről értekeznek. A »Levelezések« rovatá: *Lipp* keszthelyi kutatásairól, *Pintér* a nógrádi régiségekről, *Végh* a halomdombi leletekről, *Halavacs* a verseczi várról írt leveleiket közli. Az »Irodalom« tizenkét hosszabb apróbb könyvismertetést közöl. Épen ily gazdag és változatos a különféle rovatá is. Általán az új év első füzeté méltóan csatlakozik a múlt évi füzetekhez. Elegans kiállítás és gazdag változatos tartalom ajánlják e derék füzeteket, melyek ez úton haladva az archaeologia népszerűségének leghathatósabb eszközeivé lesznek.

— A HAZÁNK februári füzetét gazdag változatos tartalom teszi érdekessé. *Hölke* Lajos folytatja az 1825—27-iki országgyűlés történetét, *Vasváry Ferencz* az 1852-iki Noszlopy-féle összeesküvésről írván, saját kecskeméti élményeit, elfogatását, kizsátoztatását a börtönben beszéli el. *Szinnyei* Komáromról írt 1848-49-iki naplójegyzeteiből a 17-ik közleményt adja, hadi parancsokat közölván 1849 aug. szept. hónapokból. *Thallóczy* Lajos Kossuth főben járó pere ez. a. a kir. tábla ítéletét közli 1839. febr. 23-áról s a hétszemélyes tábláét márcz. 2-áról Kossuth perében. *Vetter* Antal az 1848/49-iki szerb támadásról a III. részt adván, leírja az ütközeteket a Bácskában a magyaroknak e vidékről való kivonulásáig. A nagyobb cikkek sorát *Heggyessy* Márton fejezi be: Az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez Böllényi Sándor okmánygyűjteményéből adván a negyedik közleményt ápr.—májusig. A Tárczában egy 1790-iki országgyűlési pasquilt mutat be *Thallóczy*, végül *Szokoló* Viktortól találunk két

kisebb közlést: Hadi segedelem kérő körlevelét 1795-ben Morvai József ugoesai alispánnak és Egy 1825-27-iki követ (Huszár Imre) diariumát pozsonyi kiadásairól az országgyűlés alatt.

— A »FIGYELŐ« februári füzetében *Kanyaró* Ferencz Zrínyi születése évéről értekezik. Kimutatja, hogy mennyire ingadoznak íróink Zrínyi születési éve meghatározásában, hol 1615, 16, 17, 18, hol 20-ra tévén azt. Ő maga 1620. máj. 1-ére teszi. Több adatot hoz fel mellette, melyek alapján a fiatal író erős önérzettel bizonyít és czáfol. Néha el is ragadja heve, midőn első rangú írók, mint Salamon és Toldy sokszor csak hozzávetőleges meghatározásaiból ad absurdum következtetéseket von le. S néha olyan érvvel is heveskedik, a miben nincs igaza. De még ha igaza volna is, az illetén hang mindenesetre igazolatlan: »Alig hisszük, hogy valaha jobban az *önnön körémre koppantott* volna Toldy, mint épen ez erősbítésnek szánt adat felhasználásával.« — A higgadtabb hang bizonyára előnyére vált volna a cikkeknek, bizonyító ereje úgy is ép annyi leendett. — *Abafi* Lajos: Szemere Pál és Mindszenty Gedeon viszonyáról ír. — *Weisz* Bertalan folytatja Br. Eötvös József irodalmi működésének ismertetését 1839-től 1847-ig, »Magyarország 1514-ben« cz. regénye megjelenéséig. *Csaplár* Benedek Révai életének és irodalmi működésének beható és lelkes tanulmányozója: »Révai anakreontikonjai«-ról értekezik. A magyar írók életrajzában az ismert író *Hölke* Lajos, s az ismeretlen *Stenger* Károly életéről s irodalmi munkásságáról van szó. Végül apróbb tárcza-közlemények és Színnyei repertoriuma következik.

— Az ERDÉLYI MUZEUMEGYLET bölcselet-nyelv és történelemtudományi szakosztálya kiadványai II-ik kötetének 4-ik füzetéje megjelent. *Lindner* Gusztáv felel a Centralblatt és Siebenbürger Correspondenzblatt szerinte egy forrásból eredő támadásaira, melyet ezek az Altenberger Codex kiadása ellen intéztek. Lindner ostrom alá veszi a bírálók által felhozott érveket s leginkább a »hajszálhasogató betűkritika« ellen kel ki, mely szerinte nem bizonyult be »alapos szöveg kritikának,« hanem azzal a czélzattal készült hogy »egy politikai ellenfélnek, a meddig befolyásuk ér, kárt okozzanak.« Lindner fejtegetései csakugyan arra mutatnak, hogy nemcsak kiadványa, hanem személye ellen is volt intézve a »betűkritika.« Hogy sok s ezek közt nem egy végzetes sajtóhiba csúszott be a kiadásba — az bizonyos. A kérdéshez jelesen az Alt. Cod.-nek a Nürnbergi Stadtrechthez való viszonyához Schuler is hozzá szólott a Tagblatt febr. 18-iki számában.

— LUDOVICA ACADEMIA közlönye jan. füzetében *Strausz* Adolf a legközelebb lezajlott szerb-bolgár háborúról kezd szakszerű leírást. *Sauter* Gáspár: A tűzérési párharczról a jövő háborúban, ír, hadtörténeti példákra hivatkozva. *Kápolnai* P. István: A patkók feltalálása idejéről értekezik. A patkót mint a hadászatnál fontos kelléket méltatja, a mely nélkül a lovak hosszabb ideig nem volnának használhatók. A patkónak első kétségbe nem vonható nyomát IV. Leo görög császár taktikája V. fejezetében találja (IX. század). A magyarok azt a X. sz. közepe felé még nem ismerték,

Krántz a csataterek rögtönzött megerősítéséről értekezik. A kisebb közlemények között *Kápolnai P. I.* Görögország haderejét ismerteti, s az összes fegyveres haderőt 58,938 emberre teszi, a Szemle rovatban: A háború Róma nagyságának oka cz. hadtörténelmi ismertetést és Az olasz ifjúság katonai neveléséről írt cikket találunk. Mellékletül pedig: Az 1885-ik évi honvédségi hadosztály-keretgyakorlat cz. tanulmányt. A febr. füzetben *Schenzel* Károly őrnagy tesz megjegyzéseket a kézi löfegyverek ürmérete tárgyában, *Strausz* Adolf folytatja a szerb-bolgár háború leírását. Nagyobb s kisebb értekezéseket találunk: a lovasság harcászatairól; harcziás idézeteket költőink dalaiból; s a középkori harcjátékok rövid ismertetését Domaniczky Istvántól. Szemle-rovat s a megelőző füzet mellékletében kezdett tanulmány folytatása zárja be a cikkek sorát.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP, melyet Czobor Béla szerkeszt, febr. füzetében *Bogisich* Mihály régi templomi énekeinkről értekezik, bemutatván néhányat hangjegyekkel együtt. *Ebenhöch* Ferencz tagtársunk közli a győri székesegyház áldozatait hadi czélokra 1793-ból. A szerkesztő *Szt. Simeon* zárai ereklyetartó-ládáját ismerteti, melyet N. Lajos királyunk csináltatott; s bemutatja képen is. A füzetet: a lelkeszkedő papság köréből cz. rovat zárja be.

— A MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE márcziusi füzetében *Kohn* Sámuel tagtársunk folytatja »A szombatosok« című nagyobb történelmi tanulmányát s e füzetben a reformatio behozatalát Erdélybe, s Dávid Ferencznek a judaizánsokhoz való viszonyát ismerteti s kimutatja, hogy Dávid unitarizmusának ehhez semmi köze. Nagy hasznára vannak szerzőnek gazdag dogmaticai ismeretei, melyek őt az akkori hitviták labirintusában helyes eligazodásra kalauzolják.

— A MAGYAR SION januári füzete Nilles Symbolaejáról hosszabb ismertetést közöl, mely azonban nem szorítkozik többre, mint arra, hogy ez okirat-gyűjtemény bevezetéseinek kivonatát közli. Annál különösebb tehát, hogy ismertető ignoráló figyelmetlenséggel vádolja a szakközlönyöket, hogy csak a munka megjelenésének felemlítésére szorítkoztak. Azt hisszük ez a vád kissé elsietett. Nilles könyvét felfogásunk szerint az fogja helyesen bírálni, a ki az általa közlött anyagot s az általa írt bevezetéseket megrostálja — ez pedig időt kíván. Mi részünkről gondoskodtunk róla, hogy beható ismertetést közöljünk róla.

— A MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGS ARCHIVS f. évi I. füzete az 1695-iki hadjárat leírását közli *Angeli* őrnagy tollából, új adatok alapján s hadtörténelmi szempontból bírálva. A cikk a derék Veteráninak s ez évi hadjáratnak rehabilitására van írva. Bár mily sok és új adatot hoz is fel szerző, kár, hogy Csereyt figyelmen kívül hagyta: épen e cikkéhez sok igen-igen becses adatot talált volna benne; úgyszintén a Teleki grófok léváltárában.

— Az UNGARISCHE REVUE febr.—marcz. füzetében *Henszlmann* Imre a nagyváradi régi székesegyházakról értekezik és pedig a szt. Lászlóéről

és a Báthory András püspök által 1342-ben építtettről, a mely 1445-ben újra építtetett. A szép tanulmány összegezi s 10 képpel teszi szemlélhetővé a nagyváradi ásatások eredményeit. *Schwicker* János H. Budapest ó-kori történetéről ír Salamon Ferencz jeles munkája alapján. *Hoffmann* L. Gubernatis Magyarországról írt munkáját ismerteti, kimutatni igyekezvén, mennyire félreismeri és tévesen jellemzi a különben jóindulatú olasz író a magyar viszonyokat. *Spiegler* Gy. folytatja és befejezi »die Philosophie der Kabbala« cz. értekezését. *Pasteiner* Gy. A nemzeti múzeumban őrzött 1526-ból származó Báthori András-féle Madonna relief-képet ismerteti, bemutatván azt képben is. *Findaczy* Ernő: Anakreon Magyarországon cz. a. az Anakreon cultust ismerteti a magyar irodalomban. *Borovszky* Samu folyóiratunkban közölt művét, a Langobárdok őstörténelmét mutatja be. *Wlilocki* Henrik: Az erdélyi cigányok meséiből közöl négyet, cigány eredetiben és német fordításban, magyarázó szótárral ellátva. A füzetet rövid tudományos és irodalmi közlemények zárják be.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. FEBRUÁR.

- Acsády Ignác*. Magyar városok a XVII. században. *Bud. Hírlap* 56. sz.
 — Magyarország népessége a XVII. században. *Nemzet* 56., 57. sz.
Balázs Lajos, dr. Győr város monographiája. *Győri Közlöny* 13. sz.
Czimer Károly. A szegedi vár építése és a vitás köbárány. *Szegedi Híradó* 38., 39. sz.
 »*Dankó József*. A francia könyvdísz a renaissance-korban. Budapest, 1886.« *Ism. Szana Tamás. Nemzet* 61. sz.
 »*Dedk Farkas*. Forgács Zsuzsánna. (Magyar Tört. Életr. II. évf. 1. füz. Budapest. 1886.)« *Ism. Szana Tamás. Nemzet* 35. sz.
Erdős József. Egyházi levéltáraink és a monographiák. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 7. sz.
Findura Imre. Két szerzetes Budavár visszafoglalásánál. *Bud. Hírlap* 19. sz.
Haydın Imre. Trencsényi várbirtokosok és parancsnokok az Árpádok korában. *Pozsonyvidéki Lapok* 35. sz.
 »*Magyar Történelmi Életrajzok*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. II. évfolyam. 1. füzet.« *Ism. Egyetértés* 45. sz. *P. Hírlap* 35. sz.
Makay Dezső. Egy érdekes párbaj a kurucz-világból. *Zala* 9. sz.
Miskolczy okmányok a XVII. századból. Közli *Szűcs Sámuel. Borsodm. Lapok* 15., 16. sz.
Montenegro történetéből. Nemzet 54. sz.
Nők 2000 évvel ezelőtt. B. D. Ellenzék 36., 37. sz.
Pósaházy István életrajza. Közli *Antal Géza. Prot. Egyh. és Isk. Lap* 7. sz.
Ritkóczy és a jezsuiták. *V. Gy. M. Állam* 48. sz.

Révész Kálmán. Riedemann Péter. (Rövid pillantás az anabaptisták hazai történetéhez.) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 7. sz.

» *Salamon Ferencz.* Magyarország a török hódoltság korában. 2. kiadás. Budapest 1886.« *Ism. Egyetértés* 59. sz.

Szatmáry György. A luxus és a ruházkodás történetéből. *Főv. Lapok* 57. sz.

» *Szendrei János.* Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I. kötet. Miskolcz, 1886.« *Ism. Egyetértés* 52. sz.

» *Szentkláray Jenő.* A dunai hajóhad története. Budapest. 1886.« *Ism. P. Hirlap* 35. sz. — *Dr. Borovszky Samu.* *Délm. Lapok* 45., 46. sz.

Téglás Gábor. Ősi nyomok a népruházatban. (A hunyadmegyei románoknál.) *Főv. Lapok* 52. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TÁRSULATUNK TAGJAIHOZ. Február havában tartott választmányi ülésünk azzal a kéréssel fordult az Akadémiához, hogy részesítse tagtársainkat abban a kedvezményben, hogy kiadmányait tegye számukra a bolti árnál olcsóbban hozzáférhetővé. Kérésünket az Akadémia előzékenységgel teljesíté. Az Akadémia határozata a jelen füzetünkhöz mellékelt körlevelelen olvasható. Tagtársaink figyelmébe ajánljuk tehát a mellékelt körlevelet: sok nagybecsű forrásmunkához, és sok kiváló történeti munkához juthatnak ez úton olcsó áron. Bizonyára nem fogják elhalasztani a kedvező alkalmat, mely könyvtárunk kiegészítésére kínálkozik.

† VÁLASZTMÁNYUNKAT újabb, ez évben már a második veszteség érte. *Tárkányi Béla* apát-kanonok, a magas műveltségű író s társulatunknak kezdettől fogva egyik alapító és választmányi tagja Egerben f. évi febr. 16-án hosszas betegeskedés után meghalt. Gyűléseinkben betegeskedéséig részt vett, történet-írásunk fejlődését érdeklődéssel kísérte. Mint a Szent-István-társulat igazgatója, a történetírás népszerűsítésére a társulat kebelében is sokat tett. A Monumenta Vaticana megalapítása körül is sokat működött s a római történelmi kincsek megszerzése körül is elévülhetlen érdemet szerzett. Magas műízléssel összegyűjtött képtárának azt a részét, mely a magyar történelmi képeket foglalta magában, az országos képtárnak hagyta végrendeletében. Igaz, nemes kedélyű emberbarát volt, kit mindenütt általános tisztelet és szeretet környezett. Társulatunkat a temetésen Fraknói Vilmos képviselte.

— SZVORÉNYI JÓZSEF tagtársunknak, a nagyérdemű tanár és kitűnő írónak, félszázados írói és tanári működése alkalmából ő felsége a Ferencz József rend lovagkeresztjét adományozta. Múlt hó 28-án az egri cistercita-rendház fényes ünnepélyt rendezett, mely alkalommal a megtisztelt a neki adományozott lovagkeresztrel feldiszipítettett. Az ünnepélyen a vallás és közoktatási miniszter, a budapesti egyetem, az Akadémia, Kisfaludy-társaság, Heves-megye és Eger városa, számos más testület s régi tanítványai

küldöttségek által vettek részt a fényesen sikerült ünnepélyen. Ad multos annos! kívánjuk szívüinkből a nagyérdemű férfinak.

— A KÁLLAY-CSALÁD Okmánytára, melynek kiadására *Kállay* közös pénzügyminiszter úr vállalkozott, közelebből már sajtó alá fog menni. Az I. kötet a XIV-ik század végéig terjed. Szerkeszti Dr. Fejérpataky László, bevezetését, mely a Kállay-család történetét beszéli el, Thallóczy írja. — Közelebből a *Károlyi-család* Okíráttárának IV-ik kötete is elhagyja a sajtót. — A *Zichy-család* Okmánytárának V-ik kötete is már sajtó alá adatott s még ez évben meg fog jelenni.

— KENDELÉNYI Ferencz orsz. levéltári képviselőről, ki mult évi apr. 24-én halt meg, meleg hangon írt életrajzzal emlékezett meg az elhunyt-nak több éven át hivataltársa, Dr. Thallóczy Lajos a Magyar igazságügyben, mely most külön lenyomatban is megjelent. Kiváló érdeme volt az elhunyt derék férfinak, hogy a curiai levéltárt egyik tisztviselő társával Navratillal ő rendezte. Ez alkalmat nyújt Thallóczynak, hogy a levéltár szervezetét tüzetesen leírja, beosztását ismertesse, történetét is bemutassa 1723 óta egy táblázatos kimutatásban, melylyel nagy szolgálatot tett mindazoknak, kik e levéltárban kutatásokat akarnak tenni.

— A »MAGYAR KÖNYVSZEMLE« előfizetőihez és ügybarátaihoz Csontos János a folyóirat szerkesztője körlevelet intézett, melyben bizalmasan értesíti ezeket, hogy a vallás és közoktatási m. kir. Miniszterium hathatós támogatásával sikerült azon akadályokat elhárítani, melyek e folyóirat 1884., 1885. és 1886-iki folyamainak megjelenését idáig késleltették. Ennek következtében a »Magyar Könyvszemle« elmaradt folyamait legközelebb elhagyják a sajtót s azok néhány hét múlva szét fognak küldetni. Minthogy azonban a három folyamnak ez évben való technikai kiállítása tetemes költséggel jár, melyet a szerkesztő a Nemzeti Múzeum felemelt évi subventiójából sem képes egyedül földözni, az így támadt költségtöbblet kiegyenlítése céljából felkéri a vállalat ügybarátait, hogy a »Magyar Könyvszemle« előfizetését újítsák meg s az előfizetési pénzeket néhai Knoll Károly akadémiai könyvtár utódához: Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedőhöz (M. Tud. Akadémia palotája) küldjék be s ezáltal a folyóirat pontos megjelenését elősegíteni sziveskedjenek. A Könyvszemle 1884-iki folyamának nagy része már ki is van nyomva; magunk láttuk a kész íveket. Méltóan fog az csatlakozni a megelőző évfolyamokhoz, gazdag tartalmával érdekes és becses adalékot képez bibliographiai irodalmunkhoz, s részünkről mi is melegen ajánljuk az ügybarátok figyelmébe.

— A MAGYAR HÍRLAPIRODALOM 1886-ban cím alatt egy érdekes kis füzetke jelent meg id. *Színnyei* József tollából, mint a szerző által a Vasárnapi Ujságban kiadott statisztikai kimutatás külön lenyomata. Ez már a 25-ik összeállítás a derék szerző tollából, melyeket ő minden év elején ugyan e lapban szokott közzétenni. Nem kis fáradságba kerülő munka ez, mely rendkívüli fontosságú s utánjárást igényel, s mely önérzettel és bizalommal töltheti el annak keblét, ki végig lapozza. 1861-ben *Színnyei* 52

magyar hírlapról s folyóíratról referált: ma pedig 516-ról. Hát még ha vesszük, hogy 1780-ban egyetlen magyar hírlap volt — 1830-ban tíz s 1848-ban is csak 86! De ezeknek száma 1850-ben 9-re olvadt; e szám 1854-ben huszra emelkedett. A mi az idegen nyelvű hírlapokat, folyóiratokat illeti, hazánkban ez idő szerint összesen 242 jelenik meg: úgy, hogy az összes szám 758-at tesz ki.

— A KARINTHAI LEVÉLTÁRAKRÓL tanulságos kimutatás jelent meg *Beckh-Wildmanstetter* Leopoldtól (Bécs 1884), a mely magyar történetre vonatkozó levelekről is tesz említést. A bleiburgi vár levéltárában őriztetnek a Thurn grófok levelei. A spittali levéltárban a Cillei grófoké. Ugyanott a gr. Portia család levéltárában magyar főurak levelei, gr. Portia miniszterhez 1660—63-ból. És pedig II. Rákóczy György erdélyi fejedelem 5 levele, Wesselényi Ferencz nádor, Lippay György primás, Szelepcsényi György, Pálffy Miklós, Pálffy Dénes, Batthyányi, Bátori, Pethő Zsigmond, Károlyi László, Kászony Márton, Kemény Simon, Koháry István, Csáky István, Teleki Mihály, Ebenyi Péter, Erdődy Miklós, Forgách Ádám, »Érsekújvár védői 1663.«, Frangepán György gr., Nádasdy Ferencz, Zichy István, Zrinyi Miklós és Péter levelei. Összesen közel 200 drb.

— A STÁJER TÖRTÉNELMI TÁRSULAT kebelében egy évtized óta dúló viszályról nagy érdekeltséget keltő leleplezések kerültek ki sajtó alól *Beck-Wildmanstetter* Leopold tollából: *Ein Kampf um's Recht* czím alatt. Beck 1870—75-ig jegyzője volt a gráci történelmi társulatnak, s a viszály még abból az időből veszi eredetét. Okozójául a társulat elnökét Dr. Zahn József Györgyöt, a stájer tartományi levéltár igazgatóját tartja. Elismeréssel adóz a tudós tanárnak, a jeles történésznek és buzgó hivatalnoknak, de annál élesebben kel ki az ember ellen. Kiindulási pontjául azt állítja fel »er ist — kein Mensch!« Az elkeseredés hangján, éles gúnynyal, és el kell ismerni, hogy szellemesen ostromolja hatalmas ellenfelét, a ki tanítványaitól egész életükre a legföltétlenebb hódolatot kívánja, alárendeltjei felett zsarnoki önkénnyel uralkodik, az ellenvéleményt a tudomány terén is elnyomja és tildözi, minden cselekedetében despota, hivatalos és magán érintkezéseiben annyira érdes, hogy ez által a »Landes-Gr . . . n von Steiermark« nevet nyerte. Ez az uralomvágyó, hajthatatlan természet (»der Doctor mit der eisernen Stirn genannt von Zahn«) hintette el, a brochure író szerint, a viszály magvát a stájer történetírói körökben. Beck egy megbízásból készített munkája (a társulat 25 év óta összes tagjainak életrajzi összeállítása, »historische Matrikel«) miatt s az azzal szemben elkövetett igazságtalanságok által elkeserítve 1875-ben kilépett a választmányból, letévén a jegyzőséget. 1876-ban a nyilvánosság elé vitte ügyét egy »Nyílt levélben a stájer történelmi társulat tagjaihoz!« A nyílt válasz helyett dr. Zahn és társai titkos »aknaharczot« indítottak Beck ellen, a ki akkor szolgálatban levő főhadnagy volt; vádaskodtak ellene főlebbvalóinál, késleltették előléptetését s mikor kapitánynya is lett, addig intriguáltak ellene, mignem jobbnak látta a kardot letenni s quietálni. Beck annál többet foglalkozott most, Grácban

(ősei 300 év óta lakott hazájában) telepedvén meg állandóan, a történet-kutatással. Eljárogatott a levéltárba, a hol pedig rossz szemmel nézte az érzékenyen megbántott igazgató. Az 1883-iki gráci mivelődés-történeti kiállítás alkalmával új tápot nyert a régi viszály, Beck munkái, könyvei, családi ereklyéi Zahn által háttérbe szoríttatása s a levéltárban tőle szenvedett insultus miatt. Beck-Wildmanstetter végre indíttatva érezte ügyét a nyilvánosság elé vinni, s a hatalmasabb jogtalanságaival szemben a közvélemény ítéletére appellálni. Éles hangon, de szellemesen írt brochure-je részletesen ismerteti (192 l.) a 10-éves viszály történetét, mely annyi port vert fel a stájer s általában a német történetíró körökben. Munkáját megküldte nemcsak az illető társulat tagjainak és a lapoknak, de mindazon egyleteknek, melyekkel a gráci tört. társulat összeköttetésben állott. Így jutott hozzánk s veszünk tudomást mi is róla, anélkül természetesen, hogy ítéletet mondhatnánk az ügyről, a mennyiben az érem másik oldalát nem ismerjük.

A »BUDAPESTI SZEMLE« ÉS AZ AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

A »Budapesti Szemle« márcziusi füzetében az Akadémia Történelmi Bizottsága ellen újabb támadás intéztetik, mely szenvedélyesség, igazságtalanság és roszakarat tekintetében az eddigieket messze meghaladja. Nem tartanók helyesnek itt bocsátkozni czáfolásába. Bírjuk a »Budapesti Szemle« szerkesztőjének ígérését, hogy a válasznak a legközelebbi füzetben tért fog nyitni.

Itt tehát olvasóinkat, kik a támadásról tudomást nyertek, előre figyelmeztetjük, hogy tüzetesen ki fog mutattatni, milyen páratlan roszakarattal és könyelműséggel emeltetnek a legsúlyosabb vádak.

Ehez járul még a ferdítés is, melyet a következő passus tartalmaz: »Azt is mondja Sz. (Szilágyi) úr, hogy az A k a d e m i a p é n z e n e m e n g e d i m e g a j ó e d i t i ó t.« Állítani, hogy ezt mondtam, vagy olyasmit mondtam, miből ezt jóhiszeműleg kimagyarázni lehetne, annyit tesz, mint együgyűséget és cynismust vetni szememre, mert ezen két qualificatióval kellene bírnom, ha azt mondtam volna, hogy az Akadémia rendelkezésére álló pénz elégtelensége nem engedi *jól* készült történeti publicatiók közzétételét.

Az ilyen roszhiszemű ferdítéssel szemben alig lehet helye irodalmi polemiának. Csak az, hogy a criticus a névtelenség kényelmes köpenyébe burkolózik, melyet nem lehet lerántani (bár a criticus neve a szakkörökben köztudomású) — tart vissza attól, hogy igénybe ne vegyem a megtorlás azon módját, melyet az irodalmi gyakorlat szentesít.

Budapest, 1886. márczius 6.

Szilágyi Sándor.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **MAGYARORSZÁG** a török hódítás korában. Írta *Salamon Ferencz*. Második javított kiadás. Budapest, 1886. 8-adr. XV és 472. l. Ára 2 frt.

— **IFJABB GRÓF PÁLFFY-DAUN LIPÓT** teanoi herczeg emlékezete. Írta egy jó barát. Kézirat gyanánt. Budapest, 1886. 8-adr. 156 .

— **A RÓMAI PÁPAK** az utolsó négy században. Írta *Ranke Lipót*. A magy. tud. Akadémia megbízásából a hetedik kiadás után fordította *Lehr Albert*. Első kötet. Budapest, 1886. 8-adr. 441 l. (A magy. tud. Akadémia könyvkiadó vállalatának egy kötete.)

— **MISKOLCZ VÁROS** Története és Egyetemes Helyírata. Írta *Dr. Szendrei János*. Első kötet. Miskolcz, 1886. Nagy 8-adr. 435 l. 3 térképpel, 3 táblarajzzal és 17 a szöveg közé nyomott képpel.

— **RAJZOK** Mátyás király korából. Írta *Dr. Csánki Dezső*. Kiadja az országos középiskolai tanáregyesület. Budepest, 1886. (Az ifjúsági iratok tára X.) 12-edr. 100 l.

— **MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCA** 1848—49-ben. Írta *Gelich Rikhard* tábornok. 19—20 füzet. Budapest, 1886. 8-adr. 113—250 ll.

— **EMLEKIRATA** *Dr. Sötér Ágost* ügyvéd és a mosonymegyei történelmi és régészeti egyesület elnökének a Mosonymegye és Alsó-Ausztria közötti országos határok helyreállítása tárgyában. Magyar-Óvár, 1885. 8-adr. 12 l.

— **BÁCS BODROGH VÁRMEGYE RÉGÉSZETI EMLÉKEI**. Írta *Dudlós Gyula*. Zenta, 1886. 8-adr. 120 l.

— **KALAUZ** a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségtárában. Ötödik kiadás. Képekkel. Budapest, 1885. 8-adr. 48 l. Ára ?

— **KÉPES KALAUZ** a békésmegyei muzeum érem- és régiségtárában elhelyezett tárgyak ismertetéséhez. Fametszvényekkel. Szerkesztette *id. Mogyoróssy János*. B.-Gyula, 1885 8-adr. 34 l.

— **A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET** VI. évkönyve. Szerkesztette *Stöhr Antal*. Kassa, 1885. 8-adr. 111 l.

— **A BÁCS-BODROGHMEGYEI** tört. társulat évkönyve. Szerkeszti *Margalits Ede*. I. évf. 1., 2. füzet. Zombor, 1885. 8-adr. 76, 32. l.

— **A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEJÉRVÁR VÁROSI** tört. s rég. egyesület évkönyve 1882. évre. Szerkeszti *Hattyuffy Dezső*. Székesfejérvár, 1885. 8-adr. 159 l.

— **A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁT-EGYESÜLET** évkönyve. XII. évf. 1885. Iglo, 1885. 8-adr. 262, 1 l.

— **A vasmegyei régészeti egyesület évi jelentése**. MDCCCLXXXV. Szerkeszté *Dr. Burány Gergely*. XIII. évfolyam. Szombathely, 1885. 8-adr. 421 l. s számos tábla rajz.

— **A MOSONY MEGYE** védnöksége alatt álló Mosony megyei történelmi és régészeti egyesület 1885. évi elnöki jelentése. Felolvastatott az Egyesületnek 1886. évi január hó 28-án tartott harmadik rendes közgyűlésén. Magyar-Óvár, 1886. 8-adr. 22 l.

A MAGYAR-CSEH CONFOEDERATIO

ÉS A BESZTERCZEBÁNYAI ORSZÁGGYÜLÉS 1620-BAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Időközben, 26-án fogadták a fejedelem és a rendek a lengyel király követét. Firley Miklós követnek első fellépése nagy ellen-szenvet keltett, minthogy igen feltűnő módon került beszédében a fejedelem említését s szavait mindig csak Magyarország főuraihoz és rendeihez intézte, mi a fogadtatásnál jelen volt Bethlent méltán sértette. A lengyel követ hangsúlyozva azon jóakaratot, melylyel Zsigmond király 33 évi uralkodása alatt a Magyar- és Lengyel-ország között fennállott barátságos viszonyt fenntartani igyekezett, kijelenti, hogy királya most a Magyarországon kitört zavarok következtében saját országa nyugalma veszélyeztetve látván, a belbéke fenntartása végett kénytelen fegyverkezni. A megkötött fegyverszünet jó alapul szolgál a béke létesítésére s Ferdinánd király hajlandó is arra. Méltányosnak tartja a lengyel király, hogy az ország régi jogai, kiváltságai és szabadságai épségben tartas-sanak, de újításokra ne törekedjék a nemzet s egyeseknek önző érdekeit ne vonja be tanácskozásai körébe. Az erdélyi fejedelmet is hajlandónak tekinti a békére, mert az nem régen írta neki, hogy szívén viseli a béke ügyét, s közbenjárása által a felkelt országokat a császár iránti hűségre vissza akarja vezetni. Önzetlen közben-járását felajánlja és felhívja a rendeket, hogy vele és Lengyelor-szággal egyetértve jóakarattal igyekezzenek a béke megkötésén. Ezen nem is kételkedik, de nem hallgathatja el azt, hogy híre jár, miszerint némely magyarok a törökkel szövetkeznek Lengyelor-szág ellen, s azt Magyarországon át egyenesen akarják oda bocsátani. Nem tételezi ezt fel a magyar nemzetről, de ha mégis lennének

szövetségei a töröknek, azok jegyezzék meg, hogy előbb hajtják ők nyakukat a kereszténység ellenségének jármába, mint Lengyelországot elnyomják. — Újra biztosítva Magyarországot Lengyelországrégi barátságáról, kéri nyíltan kimondani: békét akarnak-e a rendek, vagy háborút?, hogy a király tudja magát tájékozni és átgondolni, mit tehetne a béke érdekében.

A beszéd rendkívül kellemetlen benyomást tett a rendekre; mert a lengyel királynak békés szavaiban annál kevésbbé bízhattak, minthogy éppen pár nap előtt 18 zászlóalj kozák tört be Magyarországba, kik több falut fel is égettek, de a felkelt nép és a Besztercebányáról ellenük küldött 3000 lovas által visszaverettek. Nagyon hideg volt a követnek adott válasz. Bethlennek titkára a nádor és a rendek nevében röviden csak annyit felelt, hogy majd megfontolják a király üzenetét és válaszolnak rá, de kéri a beszédnek másolatát. A lengyel követeknek igen kellemetlen helyzetük volt ezután Besztercebányán. A lengyel király iránti bizalmatlanság indokolt is volt; mert az ugyanezen időben alkudozott Ferdinánddal, hogy a már küldött és még küldendő kozák hadért adja neki a két Sziléziát birodalmi hűbérül, a jószágaitól megfosztandó sziléziai urak birtokait pedig adományozza a lengyel uraknak, a spanyol királynak pedig ajánlatot tett, hogy 100,000 tallérért 15—20 ezrenyi hadat bocsát Ferdinánd segélyére.¹⁾

Időközben Bethlennek ügye kedvező fordulatot vett a portán, miről Ferdinand értesülván, azon igyekezett, hogy a tárgyalást addig huzza, míg a választó fejedelmek által ígért hadak kiállítatnak. Hogy időt nyerjen, teljes hatalmú biztosok helyett Dávid Pál knini címzetes püspököt, Teuffel György bárót, ausztriai tartományi tanácsost és Laminger Farkast küldte előleges értekezletre. A császári követek július 1-én érkeztek meg, közeledek hírére a lengyel király követei tiszteletükre eléjük akartak menni. Fényesen vonultak ki a város közepéig, de Bethlen értesülván szándékukról, őket letartóztatta és szállásukra vissza kísértette, miközben azon kellemetlenség is érte, hogy a szük alsó utcából kocsijaikat vissza kellett tolni s a lovakat átfogni, mi alatt a követek kénytelenek voltak leszállani. Az irányukban tanúsított kímé-

¹⁾ Horváth, Magyarorsz. tört. 1872. V. 221. l.

letlen eljárásnak legfőbb oka az volt, hogy pár nap előtt 1500 kozák váratlanul Árvába ütött s a megyét végig pusztítva, Trencsénen át Morvaországban a császáriakhoz csatlakozott. Mintegy 50-et közülök elfogtak hadaink, s a foglyok Beszterczebányára vitettek, honnan örökös fogságra és munkára ítélve, Nagy-Váradra szállítottak. Ettől fogva a lengyel követek folytonos felügyelet alatt állottak s nehogy elmenjenek, a városnak három kapuja mindig csukva volt.

Ferdinándnak követeit július 3-án fogadták a rendek, Bethlen meg sem jelent előadásukat meghallgatni. Bécsben június 20-án kiállított credentionálisában ¹⁾ Ferdinánd előadta, hogy uralkodása kezdete óta legfőbb atyai gondja országai békéjének biztosítása volt. Magyarországnak a nemrég lefolyt háborúk után különösen lett volna szüksége a nyugalomra, miért is azt minden áron meg akarja kímélni a háborútól. A fegyverszünetbe beleegyezett, országgyűlést hítt össze, hogy nyugodtan lehessen tanácskozni a béke felől, melyet ő annyira óhajt s reméli, hogy a magyarok is jobban óhajtják azt a háború bizonytalan esélyeinél, és nem fognak azokra hallgatni, kik a lázadások által fejükre idézett veszélyt másoknak veszélyeztetésével magukról elhárítani, s az általuk felszított háború színhelyévé Magyarországot akarják tenni. Már az országgyűlés kezdetére akart teljes hatalommal felruházott biztosokat küldeni, de mivel Bethlen fejedelem több levelében írta, hogy az országgyűlés előtt főköveteiket küld hozzá, ezekre várt mostanáig, azon reményben, hogy velők értekezve előkészíti az országgyűlés tárgyalásait. Bethlen azonban követét, Lamingert sokáig visszatartotta s csak Beszterczebányáról bocsátotta el, főköveteire is hiába váratott, a teljes hatalmú biztosok mindamellett ki vannak már nevezve, hanem teljes biztonságukról gondoskodnia kellvén, felszólítja a fejedelmet és a rendeket, adjanak részükre *salvus conductust*. A magyarokkal kötött fegyverszünet második pontja értelmében hajlandó volt a háborút felidézett cseheknek s azok szövetségeseinek fegyverszünetet adni, ha azok azt kéri. Bethlennek felszólítására megadta nekik a *salvus conductust*, hogy annak oltalma alatt előterjeszthessék békefeltételei-

¹⁾ Lőcsei levélt. Landtagssachen 1620. 137—141. ll.

ket; de mit sem tettek ezen ügyben, miért a vád egyedül őket érheti, a fejedelem mégis a fegyverszünetfeltételeinek megsértésével hadat küldött segítségükre. Felhívja a rendeket, hogy a szövetségesek seregében szolgáló magyarokat hívják vissza s nehogy a töröknek hazájuk megtámadására biztatást nyujtsanak, térjenek vissza az esküvel fogadott hűség útjára. Országos határozattal elismerték már, hogy a sérelmek orvoslása s az eléje terjesztett feltételek megtartása körül eddig semmi kívánni valót nem hagyott; ezután is meg akarja tartani az ország jogait, csak a rendek is maradjanak a jogosság terén. Mindezt azért mondja el, hogy isten és a világ tudja meg, miszerint ő a háborúra okot soha sem adott s adni nem is akar, de a koronázás által szerzett királyi jogait, a méltányosságot és igazságot minden áron megvédeni el nem mulasztja. A szóval előterjesztendőek előadásával követeit bízta meg.

Ferdinánd követe, Lamingier, beszédében csak ismételte a credentionalis szavait, a törvényes király iránti hűséghez való visszatérésre szólítván föl a rendeket, végre a felség nevében felhívta a nádort, hogy a birodalmi választó fejedelmek által Magyarország rendeihez intézett levelet annál is inkább haladéknélkül olvassa fel, minthogy azt némelyek a választók hitelének sérelmével, költöztnek hiesztelik¹⁾. A nádor felolvastatta a Mühlhausenben márczius 21-én kelt fentebb ismertetett levelet.

A királynak békés szándékait hangoztató előadás s a németországi fejedelmek segélyét éppen nem ígérő levél, nagy hatást gyakoroltak.

A katolikus követek inkább Ferdinánd pártján voltak, a dunántúli mágnások aprólékos ürügyek alatt egészen elmaradtak, a katolikus papok közül egy sem jelent meg a gyűlésen, a protestánsok közül is sokan óhajtották a békét. De a békés szándékot több körülmény ellensúlyozta. A szövetségesek kijelentették, hogy ők is óhajtják a békét, de nem képzelt, csalárd és ingadozót, hanem tartósat és megdönthetlent, ha ezt a fejedelem és a magyar rendek közbenjárásával elérhetik, beleegyeznek, ha nem,

¹⁾ Ugyanott 142--146. ll.

úgy a végső védelemre el vannak szánva. A kozákoknak Árva- és Trencsén-megyébe újabban tett fentebb említett betörése mellett növelte a protestánsok elkeseredését az is, hogy Miksa bajor választó a liga seregeivel Ausztriába tört, ott a protestánsokat elnyomta s a tartomány szabadságai eltöröltettek. Bethlent arról értesíték, hogy Komáromot a vár parancsnoka, a császár beleegyezésével, a töröknek ígérte oda, ha az a magyarok ellen fordul. Az ellenállási kedvet fokozták a német birodalomból érkezett hírek. Ezek szerint Leopold főherczeg Breisach mellett volt 12 ezer emberrel, szemben vele a baden-durlachi örgróf és Spanheim 20 ezerrel, — Spinola 20 ezer emberrel a Pfalczba akart nyomulni, de Móríc herczeg 30 ezer hollandival és angollal nyomon követte, és Pfalcz is teli volt hadi néppel s készen várták Spinolát, — Miksa bajor választó Donauwörth táján táborozott 30 ezernyi haddal, míg ellenében az unio, Würtemberg, Anspach, Nürnberg, Ulm s más fejedelmek és városok ugyanannyi hadat állítottak; a császár 12 ezernyi serege Krems körül táborozott s ellene a a csehek, morvák, sziléziaiak hadai, a magyar segéd haddal, 36 ezer ember állott. A protestánsok tehát állítólag 116 ezer embert állíthattak síkra, a császár és a liga 74 ezerével szemben ¹⁾. Maguk a protestánsok is túlzottaknak találhatták ezen kedvező híreket, mert Lőcse követei jelentésükben írják, hogy azoknak valódiságáért nem állanak jót, csak egyszerűen közlik a vett tudósításokat. Határozottabb alakot öltött azonban az a hír, hogy Velence, Anglia, Holland, Schweicz, Poroszország és Litvánia a cseh szövetséghez akarnak csatlakozni. A lőcsei követek állítása szerint Thurzó Imre Prágában a királynál látta az említett hatalmaknak ezen ügyre vonatkozó leveleit, s azoknak másolatát Thurzó nagyobb hitelesség kedvéért, magával hozta és a rendek előtt bemutatta. A katolikus párt ellenben azt híresztelte, hogy Franciaországból követség jön Beszterczebányára, a magyarokat békére s a Ferdinand iránti hűsége bírni.

Ezen ellentétes hírek és izgalmak közt szintén július 3-án terjesztette a rendek elé Bethlen 15 pontból álló propositióját,

¹⁾ Az egyes hírek pontosságának, vagy hibás voltának bírálásába nem bocsátkozhatom, csak mint jellemzőket említem.

határozott irányt adva az által a tárgyalásoknak. A magyar nyelvű propositióban: ¹⁾

1. Kijelenti, hogy ő a keresztény országokban a császár ellen támadt nagy háborúságnak lecsendesítése végett némely magyar rendek hívására jött ki békés országából. A béke helyreállítására irányozott törekvéseinek legkétségtelenebb bizonyítéka, hogy a pozsonyi országgyűlésen királylyá választatva, a királyságot nem fogadta el.

2. Nemcsak Magyarországot akarván részesíteni a békében, hanem azt gondolva, hogy a császár is kedvesen veszi, ha a felháborodott német birodalmat lecsendesítve, megtérésre bírja a császár alattvalóit; a pozsonyi gyűlésen a békének három fundamentumát vetette meg. a) Megkötötte a szövetséget a confoederatusokkal, b) fegyverszünetet kötött a császárral, c) Magyarország rendei az ország kormányát fejedelmi titulus alatt királyi hatalommal reáruházták.

3. E szerint arra törekedett, hogy a császártól a confoederatusok részére fegyverszünetet eszközöljön ki, de látva, hogy a császár egy havi fegyvernugvást sem akar adni, sőt egész erejével el akarta a csehekot nyomni, Kassán a nádorral és a főurakkal tanácskozva, segítséget küldött a szövetségeseeknek. IHa az ország ezt sérelmesnek találná, hite és lelkiismeretének sérelme nélkül kész engedni a rendek tetszésének.

4. Minő tárgyalások folytak nyilvánosan és magán úton közötté és a császár közt a fegyverszünet és más dolgok felől, abból mitsem fog eltitkolni, midőn a császár követei jelen vannak, hogy a rendek velük értekezzenek és határozzanak.

5. A béke érdekében igyekezett megnyerni a lengyel királyt, a szász, a bajor választókat és a velencei herceget, de sem az ő, sem az említettek fáradozásának nem volt eredménye.

6. Ámbár nyilván való, hogy a császár nem akarta a békét, mégis csak igen mérsékeltlen segítette a confoederatusokat, több kárt is tehetett volna ő felségének, nem bántotta a császár országait, hogy ha ez a békére hajolna, ne essék a veszekedés nagyobb pusztulására az országnak.

7. Míg ő a béke reménysége fejében ilyen mérsékletet tanúsított, a császár pénzén fogadott kozákok beütöttek Magyarországra a fegyverszünet nyilvános megsértésével.

8. Minthogy a császárral való békességhez ezek szerint igen kicsiny reménysége van, ámbár gondolatában sincsen az elszakadás, de sokaknak súlyosan kárhozható ítélete ellenében méltó panaszképen felhossa, hogy azt híresztelik, miszerint a mostani állapotot sokan csak félelemből és kénytelenségből viselik s ezen híreszteléssel némelyek alattomban szakadást akarnak előidézni. Kijelenti, hogy a fegyverszünet értelmében a császár által szabadon kihirdetett ezen országgyűlésen minden rendeket oly szaba-

¹⁾ A propositio pontjait Horváthnál (1872. V. 224—225) több helyen hibásnak találván, szükségesnek láttam azoknak részletesebb közlését.

don akar hagyni, hogy félelem s a személyek és felekezetekre való tekintet nélkül tanácskozzanak és végezzenek az addig maguk közt és a confoederatusokkal kötött szerződések alapján.

9. Hogy közötté és minden rendek között elláráttassék a bizalmatlankodás s a neki felajánlott hívatálában annál bátoraságosabban járhasson el, tetszett neki a pozsonyi országgyűlés 31-ik articulusa, mely szerint nem kötelezte magát egyébre, minthogy az országgal egyértelemben jó és bal szerencse közt állhatatosan megmarad. Felszólítja a rendeket, tanácskozzanak a fölött, vajjon lehetne-e találni a békére valami tisztességes és idővösséges módot, mely mellett a confoederatusok is megmaradhatnának, s ha ez nem lehetne, úgy az ország megmaradására nem különböző elmével és akarattal, hanem egy szívvel szándékkal minél jobb gondot viseljenek. Nem akarja előírni a tanácskozás módját, azt egészen a rendek tetszésére bízza.

10. Minthogy a császárral kötendő békéhez kevés remény lehet, ehhez alkalmazkodva, gondoskodni kell a hadikészületekről. Erre vonatkozólag vannak ugyan régibb törvények, de minden idő maga magának a mestere, nyilatkozzanak a rendek arról, mit tart mostan az ország szükségesnek, azután elmondja ő is véleményét, nehogy az ország kárt, vagy a magyar nemesség régi vitézi híre csorbúlást szenvedjen.

11. A hadakozáshoz mindenek előtt pénz kell. A múlt pozsonyi gyűlés által magállapított adózás nagyon kevés volt s az ország egyéb jövedelmei is igen csekélyek. Eddig nem kímélte a magát sem. Ha a papi jóságok árát fogják mind a végek fenntartására, mind a hadakozásra költeni, az hamar elfogy és nem lesz mihez nyúlui. Oly jövedelmi forrást kell találni, melyből a pénz évente rendesen folyjon a kincstárba, nem jóságok eladása, hanem állandó jövedelem szükséges, ha az ország mostani állapotáról derekasan akarnak gondoskodni. Ő a magát ezután sem fogja sajnálni s a közjóra minden értékét felajánlja.

12. Nem akarja senki ellen vádként felhozni, de ha valaha valaki elbeszélte volna előtte, hogy a magyar végváarak őrseg és felszerelés nélkül oly roskadó állapotban vannak, nem hitte volna el. Az ország fennmaradása leginkább a végváaraknak jó karban tartásától, haddal és munitióval ellátásától függ, kéri a rendeket, hogy arról gondoskodjanak.

13. A pozsonyi gyűlés három főkövetségét rendelt el. Az elsőben Thurzó Imre a cseh és más szövetséges rendek prágai gyűlésén sikerrel járt el, ha erre vonatkozólag valami kívánságuk van, a szövetségeseeknek jelen levő követeivel minden nap értekezhetnek. A lengyel királyhoz nem küldetett el a követség, mert a lengyeleknek kihirdetett országgyűlés elhalasztatott s mire erről értesült, már a mi gyűlésünk napja is elérkezett. Különben itt van a lengyel király ünnepélyes követsége s annak előterjesztésére illendő választ kell adni. A fényes portáról Korlát István már visszaérkezett, követségének eredményét ismerik a rendek. A szövetségeseikkel együtt minél előbb szükséges elküldeniök a követséget a portához annál is inkább, minthogy a császár annak megelőzésére Gall Caesárt sok

igérettel, kincscsel és ajándékkal sietve küldte, azt nem igen lehet hinni, hogy a császár általa békét és Magyarországnak nyugalmat akarna szerezni, hanem inkább az ellenkezőtől lehet tartani.

14. A tárgyalás megkönnyítése céljából indítványozza, hogy az egyes pontok fölött ne együtt tanácskozzanak a rendek, hanem lehetőleg kevés számú tagból álló bizottságokat válasszanak, melyek meghatározott napokon és órákban tanácskozva, elkészítik az összesség elé terjesztendő javaslatokat. Ezen bizottsági üléseken a szövetségesek, a lengyel király és a császár követségeinek tagjai testületileg nem vehetnek részt.

15. Tetszésére bizza a rendeknek azt is, hogy azon személyek felől, kiknek ügye a pozsonyi gyűlésről a mostanira halasztatott — noha azok a fegyverszünet ideje alatt is ártalmára igyekeztek lenni az országnak — tovább halasztják-e ítéletüket, vagy végezni akarnak velük. Kivételt képez közülök Herencsényi István, kit megtérése után a felföldön tett jó szolgálataiért, a pozsonyi gyűlés végzése által nyert felhatalmazás értelmében fejedelmi kegyelméről biztosított.

A fejedelem propositiói haladék nélkül tárgyalás alá vétettek. Forgách nádornak igen kellemetlen helyzete volt, mert a császár követei kifogásolták azt, hogy Bethlen a propositiók által királyi jogot gyakorolt, a protestánsok pedig Ferdinánd ideiglenes követeivel nem bocsátkoztak tárgyalásba s így, ha a királynak jó szolgálatot akart tenni, egyik félhez sem állhatott nyiltan és a tárgyalásokat sem sürgethette, míg a protestánsok azt kívánták, hogy Bethlen királyltyá választatva, egy rövid határozat után a magyarok táborba szálljanak.

Mindenek előtt a királyi biztosok részére állíttatott ki (július 8-án) a nádor és a rendek által a *salvus conductus*, melyben a később megérkezettekén kívül Lichtenstein Károly herceg, Salm Fülöp gróf és Pókay Benedek kir. személynök is említettnek. Julius 12-én kiállította Ferdinánd király a credentionálist és a teljes hatalmú megbízatást biztosai részére, de azok Besztercebányára csak 29-én érkeztek meg.

Időközben, július 14-én megerősítették a szövetségesekkel kötött szerződés s mind azokat, kik azt elfogadni nem akarták, száműzni határozták. A kath. papok a világi ügyekbe való befolylásból kizárattak. Az erről szóló okmányt 165 aláírással és pecséttel erősítették meg. Ezen pontnak tárgyalása a Ferdinánd párti követek által folyton előgördített akadályok miatt egy teljes héten át tartott, s Ferdinánd biztosai és a lengyel király követei

mindig ellenezték a szövetség megerősítését, a béke létesítésének legnagyobb akadályául tüntetvén azt fel.

A hadi szükségletek fedezésére Bethlen sajátjából egy tonna aranyat ajánlott fel, az unio és a birodalmi fejedelmek ígértek együtt 4 tonnát, a velenceiektől is várnak egy tonnát. Ezen pénznek egy része már 19-én megérkezett. A hadi adó kérdése nagy vitát idézett fel. Bethlen az egyes emberek vagyonának egy ötöd részét kívánta megajánlani a hadi szükségletekre, de azt, mint igen terhest, nem fogadták el; Lőcse követe erősen panaszkodott küldőihez írt jelentéseiben, hogy a megyék és a mágnások a teher nagy részét a városokra akarják róni, mi közöttük július 20-án nagy vitát idézett fel. Végre megajánlottak portánként 22 forintot, 16-ot a földesúr, 6-ot a jobbágy részéről, a városi armális nemesek, különösen kik a városon kívül szőlőket bírtak, nem fejenként, hanem birtokuk után taxálандók. A városok ez ellen felfolyamodtak a fejedelemhez, de az összes mágnások és megyék ellenük fordultak s így kérényüknek semmi eredménye sem lett. Az adó felét október 1-én, másik felét december 1-én kell befizetni. Július 18-án megérkeztek a conföderatusok által a portára választott követek: Lewel és Tann Radul 8 kocsival, 15 lovassal, 6 lakájjal és az ajándékok alá 2 társzekerrel. A rendek számosan mentek ki fogadásukra, élükön a fejedelem udvari kocsiján menő Thurzó Imrével. 19-én Bethlen nagy ebédet adott a szövetségesek követeinek tiszteletére, ezután Bethlenné 20-án reggel elutazott Kassára.

Az udvari élet jellemzésére érdekesek egy fejedelmi ebédnek eseményei. Lőcse követei július 20-án írják: Pár nap előtt a fejedelem ebédre hívta a császár és a lengyel király követeit számos magyar úrral. A lengyel követ igen mérsékelten evett, ivott, beszédében és egész magatartásában szerény volt, miért Bethlen őt nyíltan megdicsérte, kifejezvén, hogy ily ember méltóan képviseli királyát. Ferdinánd követe Laminger annyit evett és ivott, hogy az asztalt többször elhagyta, majd aranylánczát 3 darabra szakítva, a szolgák közé dobta, kik két darabot el is kaptak belőle, a harmadikat a követ szolgája vette magához; ezután kalapjának drága gyöngyös zsinórjára, majd gyémántos forgójára került a sor, mind ezt a szolgák közé dobálván a jó úr; miért, természetesen, megróttá a közvélemény. Bethlen különben jó előre gondoskodott róla,

hogy Besztercebányán ne legyen unalmas az élet. Thurzó Imrécnek Prágába már márczius 21-én írta: »Fő muzsika hegedűst, lantost, ki theorbát (talán czimbalmot?) is verjen, cornetistát szerezni kegyehned ne feledkezzék dolgai közt.« Április 1-én ismét figyelmezteti, hogy »az instrumentális muzsikások megszerzések felől is ne feledkezzék« meg. Majd 15-én: »Nekem is pedig jó musikát hogy hozzon, mégis kérem.« Ápril 27-én meg már azt írta Thurzónak, hogy muzsikások nélkül meg ne jöjjön. De, úgy látszik akkor még a cigány bandák és a cseh musikusok egyformán ritkák voltak; mert Thurzó egyetlen »fiolistánál« többet nem foghatott, mire Bethlen Thurzót szeretettel kéri, hogy »az mezericzki hegedűsnek írasson egy levelet és hívassa ki, csak az gyűlésen legyen nálunk, munkájáról contentáljuk a jámbort, nem fog méltó panasza lehetni. És maga mellé, ha mi muzsikusoknak szerit teheti, legyen azon, a gyűlésre jöjjön néhány magával.« Laminger úrnak vig kedve azt látszik mutatni, hogy a fejedelemnek kívánsága teljesült. De a rendek már annál is inkább únni kezdték a hosszú országgyűlést; mert a drágaság naponként növekedett, pl. egy meszely bornak ára már 16 denár volt.

Julius 20-án este megérkezett Besztercebányára a török szultánnak 20 tagból álló fényes követsége. A szultán Bethlennek, követeihez márczius 23-án írt kívánsága szerint június 22-én kiállította a küldendő magyar és confederatus követség részére az assecuratoriát, melyben kijelenti, hogy Ferdinánd kedvéért a méltóságos magyar nemzetet semmiképen meg nem veti, hanem míg az híven és jókarattal viseltetik iránta, amikor csak kívántatik, egyet sem hagy közüle megháborítani s az ellenséget minden módon elfordítja róla. Miután Ferdinánd a magyar és cseh nemzetnek s az ehhez hajlott országoknak szabadságát, tisztességét, vallását és törvényeit meg akarta háborítani és a magyarokkal kötött szerződést sem tartotta meg; — a hozzá folyamodóknak érdekét magáévá tévén, annak védelmére kötelezi magát. Ha a magyarok maguknak királyt akarnak választani — a mint az szükséges is —, tegyék azt magok szabadsága, törvénye és rendtartása szerint, ő azzal a békét megtartja s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becsületben tartandja. Ne kételkedjék abban a nemes magyar nemzet, hogy ezen erős assecuratoria levelet becsületesen megtartja, hanem

az mindenkinek hirdetessék ki.¹⁾ A kihirdetés július 22-én megtörtént.

A szultán jóindulatának biztosítása erősen felbátorította a rendeket. Minthogy a fejedelem propositióinak tárgyalása véget ért, 25-én a rendeknek egy küldöttsége kereste fel a nádort, tudtára adván, hogy a mennyiben már nyolcz héten át hiába vesztegették a költséget s a császár biztosainak elmaradása miatt mit sem végezhettek, tovább nem hajlandók azokra várni, hanem az ország védelmére és a szövetség javára szolgáló ügyektárgyalásához akarnak fogni, kéri, értesítse, erről a fejedelmet és a főrendeket. Ha pedig az országgyűlést komolyan nem lehetne folytatni, ők ünnepélyes óvást téve haza mennek. A nádor igyekezett a felhevült kedélyeket lecsendesíteni. Kijelentette, hogy sem ő, sem a császári követek, sem a lengyel király követe nem ismerik a főbiztosok elmaradásának okát. Kérte a rendeket, várjanak még egy kis ideig s a Bécsbe küldött futár talán még a nap folyamában bizonyos hírt hoz. A rendek azonban kijelentették, hogy tovább nem várnak a tanácskozással, ha a császár békét akar kötni, azt megteheti majd a harcmezőn is. A nádor kénytelen volt engedni, s egy melléje adott bizottság élén értesítette a fejedelmet és a főurakat a rendek kívánságáról.

Általános volt azon nézet, hogy a császár nem akar békét, csak addig halasztja a tárgyalásokat, míg a Dunán túl levő várakat élelemmel és haddal ellátja. Ezen véleményre alapos okot szolgáltatott Ferdinánd. Egy hét előtt ugyanis hat hajót küldött Komáromba káposztával és 600 emberrel, de ezek nem juthattak be, mert a magyarok már Pozsonynál megtámadták őket, s a hajók emberei közül többet lelőttek. Majd Komárom mellett a hajdúk akadályozták meg a kikötést, jöllehet a várból erősen ágyúztak rájuk. A hajóknak Győrbe kellett visszavonulniuk. A császári seregek a Duna mindkét partján Pozsony felé húzódtak s július 25-ike körül 500 kozák egész Pozsonyig nyomult előre, Pálffy Pálnak öt faluját kirabolva.

Bethlen időközben is gondoskodott az ország védelméről. Thurzó Szaniszlót július 20-án elküldte Besztercebányáról, Po-

¹⁾ Török-magyar-kori tört. eml. III. 224. l.

zsonyt pár ezer véka liszttel, káposztával ellátni s az őrséget 200 gyaloggal és 500 lovassal erősíteni. A július 25—29-ike közti napok néhány kérvény elintézésével teltek el. 29-én végre megérkeztek Ferdinand főbiztosai Colatto Reimbold gróf, Cziráky Mózes és Ferenczffy Lőrincz udvari titkár, kikhez az előbbi követek csatlakoztak. ¹⁾ Augusztus 1-én mutatták be a rendek előtt credentionalisukat és felolvastatták a teljes hatalmú megbízást. Ez egyedül Bethlen Gáborhoz, Magyarország és Erdély fejedelméhez s Magyarország-nak Beszterczebányán összegyűlt rendeihez szól. Minthogy a rendek a megbízó levél szövege ellen is emeltek kifogást, szükségesnek látom a kifogásolt részt közölni: Megbizattak a főkövetek azzal, hogy az említett fejedelemmel és rendekkel mindazokról, mik az ország fennmaradására, a béke és nyugalom biztosítására, a zavarok lecsendesítésére és a kedélyek megnyugtatóására szükségeseknek látszanak, teljes hatalommal értekezhesse nek és határozhassanak. *Megújévi* Ferdinánd, hogy mindazt, mit biztosai ezen felhatalmazás erejénél fogva tárgyalni és végezni fognak, ő is *helyesezni fogja és megerősíti*, biztosítván arról a fejedelmet és a rendeket. ²⁾

Főkövetei által aug. 1-én tett előterjesztésében dicsekedve említi fel Ferdinánd, hogy őt a magyarok — saját szavaik szerint — kitűnő és hősies lelki tulajdonságaira való tekintetből választották királyukká, s ő a nemzet bizalmának meg is felelt. Mátyás király halála után 1619. Szent-Háromság vasárnapjára összehívta az országgyűlést s minthogy a császári szék betöltése miatt épen akkor Frankfurtban kellett lennie, Forgách Zsigmond nádort teljes hatalommal ruházta fel. Ezen országgyűlés is köszönetet mondott neki alkotmányos magatartásáért, s a sérelmek orvoslását maga az országgyűlés halasztotta a következő gyűlésre. Majd császárrá koronáztatása alkalmával a rendek a nádor által üdvkívánataikat küldték neki Frankfurtba. Ily nyilatkozatok után nem remélhetett egyebet, minthogy a magyarok nyugodtan fogják bevárni a sérelmek orvoslását, a békének mások tanácsára történhető meghábo-

¹⁾ Horváth M. tévesen teszi a főbiztosok megérkezésének idejét július 20. előttre, (V. K. 226.) július 20-án csak Laminger tehetett jelentéseket Bécsbe.

²⁾ Landtagssachen 1620. Lőcsei levélt. kézirat 196—197. II.

ritására, vagy fegyveres kézzel leendő felzavarására éppen nem gondolhatott. A Magyarorszáiban kiütött zavarok hírére sietett Bécsbe, hogy azokat lecsillapíthassa s ekkor a magyarok hadai már Bécs falai körül jártak. Mindamellett megmutatandó a magyarok iránti atyai jóindulatát, a Pozsonyba összehívott országgyűlésre elküldte biztosait, el akarván hárítani az országról a háború veszélyeit. Beleegyezett a Szent-Mihály napig tartó fegyverszünetbe, hogy azalatt elő lehessen készíteni a békét. Most elküldte követeit a rendekkel teljes hatalommal tanácskozni s ígéri, hogy az ország összes jogait, kiváltságait és szabadságait koronázása alkalmával tett ígérete szerint megtartja, a sérelmeket a bécsi békekötés s az előde, Mátyás király koronáztatása előtt és után alkotott törvények, nemkülönben a múlt országgyűlésen kötött fegyverszünetről szóló oklevél értelmében megorvosolja. Bethlen fejedelem kielégítésére vonatkozólag a tárgyalás folyama alatt külön fog nyilatkozni. Minthogy tehát ő sem az egyeseket, sem az összességet nem sértette meg jogaikban és szabadságaikban, semmi okot sem szolgáltatott a felkelésre, és most is a legjobb akarattal levén a nemzet iránt, reméli, hogy viszont a rendek hűséggel, férfias állhatatossággal és a törvényeknek megfelelően válaszolnak királyuk ohajtására. Végre felhívja a rendeket, hogy térjenek vissza a törvényes királynak esküdt hűséghez, a száműzött egyházi és világi urakat helyezték vissza jogaikba és javaikba. ¹⁾

Ferdinánd előterjesztését azonnal tárgyalás alá vették a rendek. A főbiztosok megérkezéséhez kötött várakozásban mindnyájan egyaránt csalatkoztak; mert azoknak meghatalmazása csak a magyarokkal való tanácskozásra terjedt ki, míg a csehek és a többi szövetségesek nem is említettek, a királyi előterjesztés is teljes hallgatással mellőzte ezeknek ügyét. Most már nemcsak a megyék és városok követei, hanem a főrendűek is igen felingerültek, Bethlen is megúnta már a Besztercebányán hiába való időzés kellemetlenségeit, a szövetségesek követei türelmetlenkedtek, a lengyel király követe nyíltan kifejezte csodálkozását a fölött, hogy a császár oly meghatalmazást adott biztosainak, melynek alapján alig lehet megkötni a békét. Eddig azért várt a biztosok megérkezé-

¹⁾ U. ott. 186 -- 194. II.

sére, mert remélte, hogy a császár békét akar kötni, látva a dolgok állását, a magyarokat fel kell mentenie a zavargás vádjá alól, minthogy nem rajtuk, hanem a császáron és az osztrák házon múlik a béke megkötése. Aug. 3-án kérte a nádort, eszközölje ki elbocsátását, s kérését a nádor bejelentette a rendeknek.

Az általános elégedetlenségnek kifolyása a főbiztosoknak aug. 4-én írásban kiadott válasz, mely hat pontban részletesen kifejti, miért nem bocsátkozhatnak velük tárgyalásba a rendek. Magyarország rendei a mozgalmak kezdetétől fogva arra törekedtek, hogy a szövetséges országokat pusztító háború minél előbb szüntettessék meg. A belviszályok lecsendesítése céljából az 1619-ik évi Szent-Háromság vasárnapra összehívott országgyűlés egy bizottságot küldött ki, melynek működése azonban elmaradt. Bethlen fejedelem őszintén akarta a békét és — ámbár már segítségükre ment a szövetségeseknek — mind ő, mind a rendek egyedül azért kötöttek fegyverszünetet, hogy az erről szóló okmány 2-ik és 6-ik pontja értelmében Magyarország és a szövetségesek közös érdekei és békéjéről közösen gondoskodhassanak. Ezen közös cél elérésére oly szoros szövetséget kötöttek, melytől többé el nem állhatnak és így szövetségeseik kizárásával semmiféle tárgyalásba nem bocsátkozhatnak. A biztosoknak adott meghatalmazás egyáltalában nem említi a szükségeseket, miből a rendek azt következtetik, hogy a király a szövetség tagjainak egymástól elszakítását akarja elérni, vagy kétségbe vonja a magyarok által a szövetségeseknek tett ígéretek őszinteségét. Ha pedig a mostani meghatalmazást összehasonlítják a múlt országgyűlések irományaival, amazokban azt látják, hogy a biztosok felhatalmaztattak éppen úgy intézni a tárgyalásokat, *mintha a király saját személyében lenne jelen és királyi szavának szentségére* fogadta a biztosokkal hozandó határozatok megtartását, — míg a mostani meghatalmazásban mindezekről szó sincs. — A meghatalmazások rendszerint nyíltak, királyi hit és tekintély által megerősítettek szoktak volt lenni; a jelen esetben adott pedig oly szűkkörű, hogy azt a mostani fontos körülmények közt megfelelőnek tekinteni nem lehet. Kíváncsinos tehát, hogy oly meghatalmazás állíttassék ki, melynek alapján Magyarország és a szövetséges országok ügyei együttesen intéztessenek el; mert ha egyedül Magyarország dolgáról lenne szó, nem lett volna szükség

külföldi biztosokra, hanem azt a törvények értelmében a nádor közvetítésével a rendek maguk is elintézték volna.

A válasz átadásakor felszólították a biztosokat, hogy 12 nap alatt eszközöljenek ki oly meghatalmazást, melynek alapján a békét szintén óhajtó szövetségesekkel is meglehessen indítani a tárgyalást. Ha a kitűzött napig meg nem érkezik az új meghatalmazás, azt a rendek hadizenetnek fogják tekinteni. Időközben tanácskozni fognak a hadsereg összeírása és kiállításának módjáról.

A szultán által küldött követség már korábban visszatért Budára. A magyarok és a szövetségeseknek követei aug. 4-én indultak el Besztercebányáról Konstantinápolyba, a török követség egy tagjának kíséretében.

Ferdinánd minden módon igyekezett felbontani a szövetséget. Alsó-Ausztria protestáns lakóinak egy részét sikerült is elvonni attól, s ezek 24 aláírással és pecséttel ellátott levelet intéztek a Besztercebányán összegyűlt magyar rendekhez. Az aug. 4-én felolvasott levélben tudomására hozzák a rendeknek, hogy a császárnak meghódoltak, mert az vallásuk szabad gyakorlását s politikai jogaiknak azon állapotban, melyben azok trónraléptek voltak, megtartását fejedelmi szavára megígérte. Értesülvén arról, hogy meghódolásuk miatt a magyarok őket megtámadni, és a török által megtámadtatni akarják, kéri a rendeket, álljanak el ezen szándékuktól s inkább kívánjanak nekik szerencsét a kedvező békéhez. Ha meg akarnák őket támadni, védelmükről mindenesetre gondoskodni fognak.

Az eset kínos feltűnést okozott. Ausztriának követi tiltakoztak az ellen, mintha ezen levél az alsó-ausztriai protestáns rendek közvéleményének kifolyása lenne. Kierőszakoltnak tekintik azt, annál is inkább, mert a nagy többség, a rendek legtekintélyesebbjei Znaim mellett együtt vannak, s nemcsak nem hódoltak meg, de a szövetségesek beleegyezése nélkül azt tenni nem is akarják.

A királyi biztosok a magyar rendek ellenvetésének kézbesítése után azonnal küldtek Bécsbe újabb meghatalmazásért, de Ferdinand a csehekkel nem akart alkudozni. Mivel a magyarok újabban is kijelentették, hogy szövetségeseik nélkül nem bocsátkozhatnak tárgyalásba, az egyezkedés lehetetlenné lőn. A külföldi követségek elbocsáttatásukat kérték, s meg is kapták a fejedelem-

től és a rendektől, kik hozzá láttak az articulusok szerkesztéséhez és új király-választásról tanácskoztak.

Ily körülmények közt Ferdinánd biztosainak semmi kilátásuk sem lehetett a békére, s 16-án tiltakoztak a hozandó határozatok ellen. Ekkor részletesen feleltek a rendeknek, aug. 4-én a meghatalmazás ellen emelt kifogásaikra. Csodálkozásukat fejezik ki a fölött, hogy a rendek kétségbe vonták és vitatkozás tárgyává tették a királyi meghatalmazás helyességét, midőn ők minden szükséges útasítással ellátva jöttek, a gyűlésen előforduló összes ügyek fölött teljes hatalommal tanácskozni. Nem kellett volna megakadályozniok a tanácskozás menetét, mikor meggyőződhetek arról, hogy a meghatalmazás kezdettől végig a király saját szavait tartalmazza, mi az előterjesztésből is kitűnik. Alakilag sem lehet kifogásolni a király sajátkezű aláírásával és pecsétjével hitelesített meghatalmazást. Bizonyítja hitelességét a királynak a fejedelemhez, a nádorhoz és a rendekhez külön-külön küldött három credentionalis. A kifogásokra vonatkozólag: A pozsonyi országgyűlésen volt fejedelemhez és rendekhez azért küldött biztosokat a király, hogy az országban támadt egyenetlenség minden lehető módon lecsendesíttessék, a fegyverszünet 6-ik feltétele mutatja, hogy a fegyverszünetet a béke végleges megkötése végett engedélyezte, s a rendeknek most, mikor a király biztosai által minden kívánságaikat teljesíteni akarta, a béke helyreállítására meg kellett volna ragadniok az alkalmat. A fegyverszünet 2-ik pontja értelmében hajlandó volt a császár a cseheknek és a többi tartományoknak fegyverszünetet adni, de azok erre nézve semmi elfogadható lépést nem tettek, sőt folytonos ellenséges indulattal támadták a császári felség tekintélyét és méltóságát. A császár atyai kegyelmébe akarta őket fogadni, minek bizonyysága a Haller István által részükre eredetiben megküldött *salvus conductus*.

A magyarok, csehek és más országok közt létrejött szövetséget, *ha van olyan*, mint a király tudta és beleegyezése nélkül kötöttet ő felsége törvényesnek és érvényesnek *nem ismerheti el*. A törvényesen megkoronázott király beleegyezése nélkül kötött *magán* szövetségek, ugyanis a Hunyadi János kormányzósága alatt 1446-ban alkotott 5. t. cz., II. Lajos 1519-iki 44. t. cz., I. Ferdinánd 1536-iki 40. t. cz., és II. Ulászló 6-ik decretuma 8-ik czikke értel-

mében érvénytelenek s így, ha a békekötés tárgyalásához akarnak fogni, *van elég alappjuk arra, hogy a szövetségtől elálljanak.*

A meghatalmazás a fegyverszüneti okmány 6-ik pontjának alapján állíttatott ki. Ha a fejedelem és a rendek a csehek és a többi országok ügyeit is most akarták elintézni, nem kellett volna őket az említett ponthól kihagyni s ha befoglaltattak volna, kétségkívül a szerint lett volna most kiállítva meghatalmazásuk. A mi a meghatalmazás ünnepélyes kifejezéseinek állítólagos hiányait illeti, a dolog erejét és lényegét illetőleg a régibb hasonló meghatalmazásokban nincs több, mint a mostaniban.

A király által ők teljes hatalommal küldettek a magyar rendekkel tanácskozni és határozatokat hozni, arról is biztosíthatják a rendeket, hogy határozataikat helyben fogja hagyni a felség s így nem láthatják át, miért nem lehetne velük a *Magyar-országot illető* ügyekben teljes érvénnyel határozni. A többiek ügyének tárgyalása *itten nem bír alappal.*

Jelenlétük nem képezhet sérelmet a nádorra nézve; mert mikor Teuffel, Dávid és Laminger, mint a felség követei megérkeztek, a rendek teljes hatalmú biztosok küldését sürgették, — a múlt pozsonyi országgyűlésen is, a nádor tekintélyének sérelme nélkül, biztosokkal tárgyalták a fejedelem és a rendek a fegyverszünet ügyét; — 1547. szent Katalin napjára I. Ferdinánd szintén biztosai, Salm Miklós és Nádasdy Tamás által hirdetett Nagy-Szombathai országgyűlést; midőn 1618-ban II. Ferdinánd királylyá választatott, Mátyás király egész a választás megejtéséig biztosai által vezettette a tárgyalásokat. Ha a régi szokásos gyakorlat nem sértette a nádor tekintélyét, a király személyét képviselő biztosok és a rendek közt most is szerepelhetett volna a nádor, kit ők arra fel is szólítottak s ez még ezután is megtörténhetik. Felhívják tehát a fejedelmet és a rendeket, hogy velük fogjanak hozzá a béke tárgyalásához.

A biztosok válasza világosan értésére adta a rendeknek, hogy a cseh és a többi szövetségesek ügyének tárgyalására *nem tartják illetékesnek a magyar országgyűlést.* A rendek 17-én viszont egyenesen kijelentették, miszerint szövetségeseik nélkül nem alkudozhatnak, s ezzel a háború kockája újra el volt vetve.

Az idegen követségek és Ferdinánd biztosai 17-én elhagyták

Besztercebányát. Colalto elmenetele előtt még 10 napi határidőt kért Bethlentől, mely idő alatt új meghatalmazást remélt kieszközölni. A fejedelem még 18-án bejelentette ezt a rendeknek, de ezeknek türelme már végkép kimerült. Elhatározták a szövetségesek erőyes segélyezését, és a kész articulusokat 21-én felterjesztették a nádorhoz és a fejedelemhez.

Augusztus 22-én kijelentette Bethlen, hogy a múlt pozsonyi országgyűlésen eléje terjesztett feltételeket elfogadja, s a királyválasztás napjául 25-ike tűzetett ki. Miután e napon Bethlen az ország törvényeinek, szabadságainak és a három protestáns felekezetnek egyenjogúságát elismerte, közakarattal Magyarország királyának kiáltatott ki. Buzgóbb hívei ösztönözték, hogy azonnal koronáztassa meg magát, de ő a koronázást a jövő országgyűlésre halasztotta.

Augusztus 29-én Bethlen megerősítette az eléje terjesztett 52 törvénycikket. Az országgyűlés feloszlott.

Magyarország és szövetségesei ügyének eldöntése a hadi szerencsére bízott.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

TÖVIS ÉS KÖRNYÉKE.

Az Erdélyt közében áthasító Maros völgye azon helyen éri el szépségének és nagyszerűségének valódi fénypontját, a hol a testvér Aranyos folyó beleszakadtával nagykorúságának méltóságával hömpölyög kiszélesedő völgyének termékeny virányain, a melyet balpartilag kopár letarolt lankás hegyek szegélyeznek, egyhangúságukat csak itt-ott élénkíti egy-egy oáza a szőlőültetvényeknek, s egy-egy magaslatain festőileg elhelyezett község: mint *Nagy-Lak*, *Felső Maros-Ujvár*, *Gombás*, *Csombord* és *Maros-Szent-Király*.

Amde ez oldal egyhangúságát előnyösen kárpótolják a völgyét jobb oldalilag szegélyező havas lánczolat festői csúcsai, melyek a büszke *Székelükö*-ből kiágazva, egész Gyula-Fehérvárig, illetőleg a Zalatna felé vonuló hegyszorosig nyulnak le, s a büszke Pilis, a Socrates arczélét utánzó *Csákszirt*-je s az egykor vár koronázta *Kecskekö*-ben fejtik ki nagyszerűségük varázsát.

Most azonban nem foglalkozom a minden tekintetben érdekes Maros középvölgyének leírásával. Azt Alsó-Fehérmegye monographussának hagyom fenn, csakis — mintegy izlettetűl — a Maros terének egyik igénytelennek tetsző jobboldali mellékvölgyét, az úgynevezett *Tövis*- vagy *Diód völgyét* fogom röviden ismertetni.

Gyula-Fehérvár és Nagy-Enyed közt körülbelül a középúton törtet le a havasok kebléről egy virgoncz patakocska: a *Tövis* vagy *Diód pataka*. Ennek torkolatában, de már künn a Maros-terén helyezkedett el a folyamka mindkét partján *Tövis* mezőváros. Fennebb a völgy derekán *Diód*, legfelül *Fel-Gyógy*.

Tövis régi okmányokban, nevezetesen a pápai dézsmák regestrumának 1333-ik évre vonatkozó följegyzésében, *Spinis* néven fordul elő, a mikor Domokos nevű papja 80 dénárt fizet. Ugyanezen regestrum 1337-ik évre vonatkozó jegyzetében már *Thyvys*, magyar néven szerepel. Egy régi okmányban ¹⁾ a németes

¹⁾ A fehérvári káptalan levélt. levő eredetiről vett hiteles másolatot látta gr. Kemény József báró Orbán Antalnál.

Treikirchen (Dreikirchen helyett) néven is említették, a miből arra lehetne következtetést vonnunk, hogy talán Tövis első lakói is — miként a szomszédos N.-Enyed és Torda lakosai — eredetileg német telepítvényesek voltak, valamint azt is látszik jelölni, hogy nemcsak most, hanem régen is három templommal bíró tekintélyes város volt.

1443-ban Tövis dézsmája felett a fehérvári püspök rendelkezik, s abból István püspök ez évben egy misét fundál a fehérvári Szent-kereszt oltárhoz. ¹⁾

De nemcsak ezen régi okmányok, annak három templomos volta s a Hunyadi János által ottan épített nagyszerű emlékegyház jelölik Tövis hajdani nagyságát; hanem arra is bírunk adattal, hogy Tövisen régi időben vár is volt, a mely alkalmasint Hunyadi János rendeletére emeltetett. Ugyanis a nagy kormányzó 1455-ben Kőfaragó Konrádnak (Conradus Lapicida) a tövisi és szotyori várak építéseért egy hermáni (Brassó vidéki falu) malom hatod részét adományozza. ²⁾

Úgy látszik, hogy a tövisi várat és ahoz tartozó tövisi jöszágot régen a hatalmas, de csakhamar kihalt *Tövisi* család bírta. E család utolsó ivadéka volt *Tövisi Antal* (Antonius de Thyvys), kinek kértére Hunyadi János 1448-ban a kolozsmonostori conventet, a Tövisi birtokaira vonatkozó okmányok kikeresésére és kiadására utasítja. ³⁾ A Tövisi család kihaltával Tövis vára tartozandóságaival együtt, — alkalmasint Mátyás király adományozása révén — a dengeleghi Pongrácz család birtokába ment át. Erre vonatkozólag birjuk Mátyás királynak 1464. (fer. 2. prox. ante fest. B. Dionisii Mart.) a Záva folyó melletti vadorochai táborból kiadott kiváltságlevelét, a melyben előadja, hogy tekintve dengeleghi Pongrácz János erdélyi vajda és testvére András, a felső magyarországi hadak parancsnoka és Trencsin vármegye kapitányának érdemeiket és hű szolgálataikat: ezeknek Fejérmegyében fekvő *Thyvis* mezővárosukat szabad királyi várossá teszi és megrendeli, hogy lakosai mindazon kiváltságokat és szabadalmakat élvezzék, melyeket más erdélyi szab. kir. városok lakosai élveznek, valamint akarjuk, hogy nevezett Thyvis városnak úgy jelenlegi, mint jövődöbeli lakosai mindenféle adók, tizedek, vámok stb. alól felmentessenek. ⁴⁾

¹⁾ Pray, Hierarch. II. 268. l., és Szeredai, Ser. Epp. 155. l.

²⁾ Ered. brassói levéltár, másolatban Kcmény Józs. Poss. Tran. Terra Sax. H betű.

³⁾ Sechen, Cath. Ms. 404. l.

⁴⁾ Ezt átírta Lipót 1703. apr. 25-én, meg van hit. másolatban a tövisi kath. egyház levéltárában, különben az azon évi országgyűlésen

A dengeleghi Pongrácz családról a Balassák kezére szállt a tövisi vár és jóság, ezt bizonyítja Zápolya János erdélyi vajdának 1515. decz. 26-án kiadott rendelete, melyben varaskezy Lépes András — Balassa Ferencz és neje Ursola kezén levő — alamori és ermenzekesi zálogos jóságainak kikérése iránt intézkedik a fehérvári káptalanhoz. A káptalan kiküldöttje jelentésében előadja, hogy Balassa Ferencz Tövis városában lakó bíróját Boeloni Benedeket, és nagyobb biztonság okáért Andrást Diód vár parancsnokát is megkínálták a zálogösszeggel.¹⁾

A midőn 1540-ben az erdélyi két vajda Majláth István és Balassa Imre a forradalom terére léptek, úgy látszik, hogy nemcsak a diódi jelentékenyebb vár, hanem az annak mintegy elővárát képező tövisi kastély is szerepelt e mozgalomban, a mennyiben az ez évben Tordán tartott békítő országgyűlés végzéseiben azt is találjuk, hogy a Majlad István hatalmában levő és Thewys város kastélyában fogva tartott hazafiakat szabadon bocsássák.²⁾

Tövis birtokviszonyai ezután nagy változáson mentek át, az addig egy kézen, a Pongráczok és Balassák kezén volt nagy birtoktest a pártütő Balassa Imre és Menyhért nótájával eloszlott, s többfelé eladományoztatott; így birtokos nemesekként találjuk nemsokára Tövisen a Pap családot, nevezetesen Pap Gergelyt, kit mint korábbi nemest 1594. máj. 1-én Báthori Zsigmond ismét nemesít, tövisi curiáját s javait adómentesíti.³⁾

Nagyobb birtokos volt a galgóczi Rácz család, nevezetesen Rácz Péter (gyakori portai követ), kinek 1587. márcz. 2-án adományoz Báthori Zsigmond Tövisen házat és jóságot mindkét nemre. E jóságra 1687-ben Rácz István Apafitól nyer új donatiót.⁴⁾

Ezen Rácz-féle birtok részben a b. Orbán családra, részben az Ujvári családra, részben a Mikó családra szállt.

ellenmondás nélkül ki is hirdettetett. De úgy látszik, hogy Tövis a szabad kir. város jogait nem sokáig élvezte, legalább erre mutat az, hogy csak hadnagya volt, a mely a kül- és belrendőrséget és a város jövedelmeit kezelte.

¹⁾ Ered. a kamarai levélt., más. Kemény Józs., App. Dipl. Trans. IX. 205. 1.

²⁾ Ered. a szász nemzet levélt., más. Kemény Józs., App. Dipl. Trans. X. 53. 1.

³⁾ Pap Gergely útdalai két háztelket eladtak szalontai Toldi Lászlónak. Toldi Éva szászvárosi Eperjesi Jánosra szállt. E birtokot a fiscus 1767-ben perrel támadta meg, de elutasított. *Lásd* Kemény Józs., Trans. Possessoitaria. Alsó-Fehér T betű.

⁴⁾ Ugyanott.

Birtokos volt, sőt innen is írja magát, a később bárói címet nyert Bálintit család.

Egy 1731-iki feljegyzés szerint Tövisen curiája volt gr. Teleki Józsefnek, Bálintit Györgynek, b. Apor Péternek, Inczédi Mátyásnak, Tholdy Lászlónak, és a pálosoknak.

B. Apor István nagyon kegyelte Tövist, rombadült két templomát, mint később meglátjuk, saját költségén kiépíté, kieszközlte, hogy Lipót a városnak Mátyás királytól nyert privilegiumát megerősítette. Kegyelte e várost, gyakran lakott ottan s lassankint tekintélyes birtokot szerzett ott össze. ¹⁾ 1664. jun. 12-én Apaffi Tövisen táboroz, e napon a császárhoz irt levelében az áttállottak kiadását megtagadja (Kővári Ered. Tört. V. k. 127. l.) 1668-ban Tövisen parciális országgyűlés tartatik, melyen az új-tordai iskola-mesternek évente 200 db. sőt rendelnek kiadatni. (Adománylevelében Apafi e rendek beleegyezésére hivatkozik. Megvan az új-thordai ev. ref. eccl. levéltárában.)

Tövisen még sok más kihalt, és a Basta általi feldúlításakor legyilkolt családnak birtokai szálltak a fiscusra, ezeket Apafi Mihály 1665-ben a rendek beleegyezésével Jenő tájékáról ide telepített trákok vagy ráczoknak adományozta, a mely jószágokba azok ellenmondás nélkül be is iktattattak, s 1740-ben Mária Thérézia által megerősítettetek. ²⁾

Ennek daczára 1770-ben a fiscus megtámadta a productionale forum előtt a tövisi közönséget azon jogcímen, hogy ama birtokok a fehérvári fiscalis dominiumhoz tartoztak, de 1774-ben a productionale forum felmentette. ³⁾

Az ide telepített ráczok meglehetősen fegyelmetlen és kicsapongó népség volt ⁴⁾, mígnem Mária Thérézia alatt a szom-

¹⁾ Erre nézve Kemény Trans. Poss. érdekes feljegyzéseket találunk 1770-ből, a midőn Apor László birta Tövisen a Bálintit Zsuzsánnáról rászállott szentpáli jognak úgynevezett *Barát részét*, mely régen Logofett Máriaé volt. Birta a Vass György által erőszakkal elfoglalt *Szöllősy részt*, az *Ujvári-fele birtok* egy részét és a *Filttschik*-féle portiót. Birta azon nemes telket, melyen a koresma van s melyet Apafi fejedelem 1671. Erdős Mihálynak adományozott, s mely később diódi Bíró Dániel kezére ment, kitől tövisi polgárok 1722-ben megvásárolván, gr. Kálnoky Sámuelnek ajándékozták azért, hogy ez privilegiumaikat kikeresse és megerősíttesse. Kálnoky-ról szállt Aporra, a fiscus megtámadta, de a gubernium a productionale forumra utasította.

²⁾ Ered. Gubernium levélt.

³⁾ A mint ez kitetszik e per okmányaiból; lásd fiscalis levélt.

⁴⁾ Comp. Cons. III. R. 11. cz. 10. sz.

szédos Borbánd és Vajasddal együtt a szélbeli katonaság keretébe bevonatván ¹⁾, rendszabályoztattak.

A Mátyás király s utódai által ily módon kitüntetett Tövisnek régi törzsökös lakosai kizárólag magyarok és hősök voltak, a kik ott voltak a törökök ellen vívott csatákban, s nagyon kitüntették magukat a szentimrei győzelmes harcban is, a mit már az is bizonyít, hogy a zsákmányból épített templomok legkiválóbbikát Tövisen emelte a győzelmes hadvezér; de lakosai az ezt követett századok viharjai közepette, úgy látszik, megfogyatkoztak, mert 1595-ben, midőn a törökkel szakított Báthori Zsigmondot fejedelmekül elismert bánáti szerbeket, a védelmükre küldött Székely Mózes segítsége daczára a budai basa szétverte, azoknak Erdélybe menekült egy csapatját Báthori *Tövistre* telepítette s Theodor nevű vladikájuk számára püspökséget alapított. ²⁾ A Tövistre telepített szerbek csakhamar beolvadtak Tövis ősmagyar lakói közé, kik megállották később is helyüket a hazafias kötelességek terén, ezzel bőszték maguk ellen a kegyetlen Bastát, ki a várost 1603-ban templomaival együtt feldúlta, s lakosaiból mindazokat, kik idejében el nem menekülhettek, halomra gyilkoltatta. ³⁾ E gyászos korszakban annyira megfogyott Tövis magyar lakossága, hogy a mint fennebb látók. Apaffi 1665-ben ráczokat telepített oda. ⁴⁾

Nagyon szomorúan jellemző az, hogy habár ezen ide telepített szerbek és ráczok a magyar államtól nyertek ingyen és nagyon termékeny földet, habár a magyar állam századokon át dédelgette, kiváltságokkal s oly szabadságokkal látta el minővel a körülöttük lakó — sanyarú jobbágyságban sinlődő — magyarok nem bírtak, habár a tövisi lakosság az aranyos-széki székelyekből alakított 2-ik székely huszárezred egyik századához lévén beosztva, a magyarsággal folyton érintkezett, helyzeténél, foglalkozásánál, hadi szolgálatainál s az emberi természetben rejlő hálaérzetnél fogva, egyaránt a magyar nemzethez való simulásra, az azzal való testvéresülésre, az azzal való összeolvadásra volt utálva: mégis nem ez, hanem annak ellenkezője történt, az t. i., hogy e szerbek és ráczok egy előttünk teljesen közönyös, egy a magyarhoz idegen és ellenséges elembe: az oláhba olvadtak be, 1848-ban elszakadván

¹⁾ Az aranyosszéki falukból Bágyon egy része, Mohács, Dombró, Csákó, Hidas voltak bevonva a határon székely huszár ezredbe, továbbá Egerbegy, Torda, Tövis, Vajasd, Borbánd Fehérmegeből, őrnagyuk előbb Bágyonban, később Tövisen lakott.

²⁾ Lásd bővebben Kővári L., Erd. Tört. VI. 61—62. l.

³⁾ A tövisi kath. egyház jegyzőkönyvében levő régi bejegyzés szerint.

⁴⁾ Kővári L., Erdély régiségei 250. l., Comp. Const. III. R. 11. cz.

egykori székely bajtársaiknak a közszabadságért küzdő soraiból, a kül-zsarnokság zsoldos hadai közt küzdöttek saját szülőföldjük és hazájuk ellen, mely jótékonyságának áldásaival árasztá el.

Ezen magyar fejedelmek nagylelkűségéből ide telepített szerbek és rácok, ma a legdühösebb daco-románok, régi anyanyelvüket rég elfeledték, valamint az 1848. előtt kivétel nélkül beszélt magyar szót is scarbha helyezték, s nemhogy ők igyekeznének a magyar állam nyelvéhez simulni, hanem a mi valóban lélektanilag értelmezhetlen marad, a tövisi tűzsgyökeres magyar családokat is magukkal ragadva, befullaszták a daco-román áramlat iszapjába. Innen magyaríazható ki aztán, hogy miért találunk Tövis városának csak oláhul beszélő és oláhul öltözködő lakosai között *Rácz*, *Tövisi*, *Becskereki*, *Tömösi*, *Csiki*, *Lukács* nevű családokat; e családtagok alakja, arcza, jelleme első tekintetre elárulja a magyar eredetet, de ők, fájdalom, már rég elveszték e származás nemes önérzetét, sőt még emlékezetét is.

Mindazáltal Tövisnek még most is van magyar lakossága, mely részben maradványa az eloláhosodástól mentesült őslakóknak, részben pedig a vasut kiépítése után idetelepített iparosok és kereskedők közül kerül ki. Higyjük, hogy eljövend az az idő, a midőn Tövis városának eloláhosodott ősmagyar családjai visszatérendnek az édes anya emléire, a melytől oly természetellenesen szakította el egy államellenes propaganda.

Tövisnek magyar lakói ev. református és katolikus hiten vannak, mindkét felekezetnek van itten önálló egyházközsége és temploma, mindkét templom régi és építészetiileg is annyira nevezetes, hogy megérdemli a tüzetesebb ismertetést.

Ez ismertetésünkben elsőbbséget kell adnunk a reformátusok — falu derekán fekvő — ódon egyházának, mely korosabb voltánál fogva is megérdemli e figyelmet. A hagyomány is mondja, de ez egyház műidomai is tanúsítják, hogy az kezdetlegesen katolicus s alkalmasint Tövis városának első parochialis egyháza volt, s csak később, a reformatió elterjedtével, ment át az ev. reformátusok kezére, az újított vallást elfogadott hívek áttértével.

De nemcsak erre enged e templom építészete következtetést vonni, hanem egyszersmind Tövis városnak egykori tekintélyesebb voltára is bizonylatot nyújt, mert ily kiterjedésű és ily diszes egyházat a régi korban csak nagyobb városokban építettek, s hogy a nagy kormányzó Hunyadi János e terjedelmes egyház mellé még egy másik diszes templom építését szükségesnek ítélte, az tagadhatatlanul arra látszik mutatni, miszerint Tövis városa azon időben annyira tekintélyes volt, hogy lakossága egy, sőt két templomban ¹⁾

¹⁾ Mert a Dreykirchen német elnevezés arra mutat, hogy még volt

sem fért meg, hanem egy harmadiknak szükségessége is felmerült, ezt még inkább tanúsítja Mátyás király fennérített kiváltságlevele, mely szerint a nagy király Tövist eléggé kifejelettnek és tekintélyesnek ítélte arra, hogy szabad királyi város rangjára emelje.

A tövisi ref. templom egyike az átmeneti korszak (13-ik század) kiválóbb alkotásainak, s bár a századok viharjai nagyon megviselték, s bár sajátzerű átalakuláson, és a hívek megfogratkozásához mért megkisebbitésen ment át, még jelenlegi megcsontott alakjában is mutatja egykori nagyoobbszerűségét, s még manapság is fenn vannak tartva oly műidomzatai, melyek a régész érdeklődését méltán fölkelthetik.

A templom egész hossza 36 lépés, illetőleg ha a hajó meghosszabbítását képező torony alját is hozzávesszük, 42 lépés, a miből a szentély hosszára 14 lépés esik, a szélesség a hosszahajó és szentélynél egyformán 9 lépés, mert a kettőnek szélességi mérete egyenlő s csak is a nagyon törpe és köríves diadalív által van a kettő egymástól elkülönítve.

A szentély ez aránytalan szélessége kirívó és izléstelennek mutatkoznék, ha a szakértő szem első tekintetre észre nem venné, hogy ez egyház eredetileg három hajós volt; de később mindkét oldalhajóját lebontották, s a templomot egyhajóssá vonták össze, ámde a templom mindkét oldalfalában fel lehet ismerni a félkörrel záródó válíveket (mindenik oldalon 3-at), melyek a törpe mellék-hajókat a középhajóval összekötötték, sőt tisztán kivehetők azon izmos négyszög pillérek is, melyekre e válívek nyugasztva voltak; sőt a czinteremben csekély ásásra is fel lehet találni a lebontott mellék-hajók külső falának alapfalzatát is. Nem találtam biztos adatot arra, hogy ez egyház ily megkisebbitésével egybekötött kiigazítása mely korban történt, csak sejtem, hogy az a mult század elején hajtattott végre gróf Apor István kincstárnok által. Ugyanis Apor Péter Metamorphosisában azt találjuk feljegyezve, hogy Tövis mindkét temploma pusztá, elhagyott lévén, gróf Apor István megépítette nagy költséggel. De alkalmasint e nagy költség lehető kimélése céljából történt a két mellék-hajó lebontása s az egyháznak egyhajóssá való összezsugorítása.

E szerint e templom nagyon lényeges átalakuláson ment át s mégis szerencsésen fennmaradtak oly korszak-jelölő műidomok, melyek ez egyháznak egykori fényes voltát tanúsítják; ily műidomok leginkább a nyolczszög 3 oldalával záródó szentélyen fordulnak elő; ilyen az ezen záródáson levő szép ablakrózsa, mely 8 fentő-

valahol ez, és a Hunyadi építette egyházon kívül egy harmadik templom is Tövisen.

disz által van tagozva, s szembefordított két fogrovátkos csipkézett alkotta diszkeret által van befoglalva. Ezen tisztán román stíli idomítás mellett találunk még egy másik köríves, keskeny kis ablakot a szentély északi oldalán, valamint két berakott, kis, köríves ajtót, melyek egyike a most lebontott sekrestyébe, másik a szabadba vezethetett. A szentély déli oldalán feltűnik egy most szintén befalazott ablaknak, csúcsíves ablaknak faragott kőből készült kerete és diszművezete, a mi a kettős lóherívvel van alakítva. Ez az egyedüli csúcsíves idom az egész épületen; de könnyen fel lehet ismerni, hogy az nem eredeti alkotás, hanem a templomnak későbbi — alkalmasint Hunyadi János korában történt — átalakításakor illesztetett oda. Ugyanekkor készülhetett vagy idomíttatott át a torony alján levő és a hajóba vezető főkapuzat is, mely csúcsívvvel záródik, s a melynek kifelé táguló béllete négy mély horony által elválasztott hengeri vagy faltő által van tagozva, melyek fejezetszerű kidúrodással és szép levél-ornamenticával vannak tetőzve. Erre nehézkedik a csúcsíves záródást körülölelő felső béllet, mely horonyok által elkülönített henger és körtetagok által van, szép árnyhatást gyakorlól, tagozva. Fölemlitendőnek vélem még azt is, hogy az izmos toronynak egymás fölé helyezett köríves ablakai is fennmaradtak eredeti idomukban köríves záródással, és korong tagozatú bélleteikkel.

És most tegyük szemlélődésünk tárgyává a városnak Diód felé rugó felső felében levő catholicus egyházat. A történelem feljegyezte, de ha fel nem jegyezte volna is, ez egyház épségben fennmaradt műidomai s felírata is tanúsítanak, hogy azt a nagy Hunyadi János kormányzó építette a szentimrei csatában nyert török zsákmányból.¹⁾

A miként az egyház méreteiből kitűnik, ez egyike a terjedelmesebb műemlékeknek, lévén az egésznek hossza 38 lépés, a miből a szentélyre 16, a hajóra 22 lépés esik, a szentély szélessége 9, a hajó szélessége 12 lépés; a kettőt büszkén felszökellő csúcsíves diadalív különíti el.

A szentély sokszögűleg záródik; megmaradtott eredeti épségében 5 csúcsíves ablakának (melyből 3 a záródáson, 2 a déli oldalon van) diszművezete, a mi a lóherív különböző kombinációjával van művészi felfogással idomítva. A régi boltozatot 1701-ben készült idomtalan donga-boltozat helyettesíti; de fennmaradtak kívülről a régi boltozatot tartott oldaltámok, és benn a kehelyidomú gyámkövek, és a régi boltozatnak ezekre nyugasztott hevederei és bordáinak nyomai. Fennmaradt ezeken kívül a sekrestyébe vezető csúcsíves ajtó, korongok közé fogott henger tagozatával, de

¹⁾ Pázmán Péter, Act. et Decr. Syn. II. App. 120 — 121. II.

megmaradott eredeti alakjában maga a sekrestye is, még épebben mint maga az egyház, a mennyiben érintetlenül maradt régi boltozata is, melynek körtetagú gerinczei kerek paizsidomú zárkőbe futnak össze, mely zárkővön az *Agnus Dei* domborműve ékeskedik, e sekrestyének keletre nyíló ablaka csúcsíves egykori diszművezetének töredékeivel. A sekrestye nyugati oldalához van csatolva egy tágas előcsarnok, mely a szentély északi oldalához támasztott torony alját képezi, s a hová a kolostorból egy csúcsíves ajtón lehet bejutni. Ez előcsarnok vagy toronyalj szintén megtartá eredeti boltozatát, kajácsos gerinczeivel, melyek paizsidomú zárkőbe futnak össze, mely zárkővön még ma is ott pompázik a Hunyadiak czimere, vagyis a csőrében gyűrűt tartó holló.

A hajó eredeti boltozatát szintén törpe dongaboltozat helyettesíti, de megmaradtak itt is az egykori fellövelő csúcsíves boltozat jelzői, még pedig igen sajátságos idomításban, a mennyiben ama boltozat hevederei és gerinczei nem a szokásos gyámkövekről emelkednek, hanem a lefutó heveder felett egymást keresztezve olvadnak be a falba.

Régi egyházainknál ritkán maradt meg -- miként itt -- a torony eredeti alakjában (falait értem, mert fedélzete idomtalan hagyma alakban éktelenkedik és sérti a szemet) úgy, hogy ablakainak nemcsak diszes kőfoglaltványai, hanem bélélt tagozatuk és diszművezetük is fennmaradtak s a csúcsíves építészet sajátosságát képező dús változataikkal gyönyörködtetik a szemet. A nyugat oldali toronyablaknál például azon sajátosságos alakítást észlelhetjük, hogy a középben fellövelő és lóheríves diszművezettel ékített magas csúcsíves nyílathoz két törpébb köríves nyilat van oda illesztve; oly sajátosságos alakítás ez, a minőt én eddig se láttam, s a mi szokatlanul házasítja össze a román- és csúcsíves ízlést.

A kelet oldali toronyablak köríves, ugyanilyen az észak oldali ablak is, melyeknek diszművezetét a kettős lóherív egyes kombinációja alkotja. A dél oldali kisebb toronyablak csúcsíves. A faragott kőből alkotott korona párkányzat kajácsosan alakult, s átfut a toronyra és az oldaltámokra is.

E templom külsejének s egyáltalában az egész egyháznak főekességét a nyugati homlokzat közepére helyezett főkapuzat képezi, melynek kapunyílata a késő góth-kor átszelt lóherívvel alakult, de meg van vakalakításban a csúcsíves felső záródás is, melyet négy mély korong által elkülönített két henger, és egy testesebb körte tag díszítette béllet keretel körül.

A kapunyílát és a csúcsíves felső vakzáródás közt keletkezett ívmező (tympanon) igen szépen van tagozva, 6 egymáshoz csatolt és lóherrel kitöltött félkör alkot egy félkörídomú diszkeretet, melynek közepén egy négy levélidomú rózsában a kiterjesztett

szárnyú hollónak féldombor műve pompázik. Még érdekesebbé teszi e kapuzatot az ajtó szemöldét ékítő e (kidudorodó minuskel betűs) felirat:

O ANNO DNI MCCCXXXVIII
 JOHANNES DE HUNYAD
 REGNI HUNGARIE GUBERNATOR

Anno dni MCCCCXXXVIII Johannes de Hunyad rg-i (regni) hungar- (hungariae) gub- (gubernator). Meg kívánom jegyezni, hogy az »anno dni MCCCCXXXVIII Johannes de huny« egysorban van az ajtó szemöldön; az »ad r g i« a baloldali kapu-zábén (kapufél), a »hu gub« a jobboldali kapu-zábén van két-két sorban bevésve.

Ez oly sok tekintetben érdekes és már a nagy Hunyadi János nevéért és emlékeért is megható, de különben építészetileg is nagyon nevezetes portale fölött van egy, az egyház karjára (chorus) nyíló nagy csúcsíves ablak, melynek bélletét horonyok által elkülönített henger és körte tagok ékítik.

Hogy leírásom kiegészített legyen, még meg kell említenem, hogy e templom északi oldalához volt csatolva a pálosoknak egykorúlag épült emeletes kolostora, a melynek egyik csúcsíves boltozatú folyosója szorosán oda tapadt a templom oldalához, e folyosó boltozatának gerinczei és az ezeket hordó gyámkövek még most is feltűnnek. E folyosó közepéről nyílt a templomba egy most befallazott csúcsíves oldalkapu, melynek béllete igen dúsan volt tagozva.

Hogy a templomhoz támaszkodott kolostor hajdan emeletes volt, azt kétségtelenül bizonyítja a sekrestye felett most is meg levő osztály vagy oratorium, mely elvitázhatlanul a régi kolostornak volt részecskéje. A régi kolostor azonban ma már eltűnt s helyét egy L idomú újabb, de így is tekintélyes épület foglalja el, melyet 1701-ben épített gr. Apor István.

Az egyház jegyzőkönyvében érdekes följegyzéseket találunk, melyek szerint a nagy Hunyadi e templomot és kolostort a Capistran szent-ferencz-rendű szerzetesek számára építette, a parochialis egyház azon időben a mostani reform templom levén.

Hogy a Hunyadi által épített tövisi templom és kolostor kezdetben a ferenczesek kezén volt, arra Pázmán Péternél is találunk adatot ¹⁾, valamint Benkő Milkoviájában is (II. 510. l.)

Hunyadi János emlékezetes házát 1593-ban Báthori fejedelem a minoritáknak adományozta, de már 1601-ben exturbálták onnan, (alkalmasint a protestansok). Nagy Szabó Ferencznél ²⁾ azt találjuk csak feljegyezve, hogy a tövisi klostrom 1601. táján pusztán maradt, Báthori Zsigmond idejében sokáig birta Toldi barát, más adatok szerint Basta 1603-ban a várossal együtt feldúlta.

Kolostor és templom ez időtől fogva romban hevert 1701-ig, mikor gr. Apor István a kolostort és templomot nagy költséggel újból felépítvén, pálosokat telepített oda.

Gr. Apor István e kegyeletes tettének indokát így írja meg Apor Péter Metamorphosisában. Tövisen mindkét templom pusztá elhagyott volt, gr. Apor István feleségével — ki reformata volt — ott átutazván, mondja: »mily kár, hogy ily szép épületek így pusztán állanak, megépítem — felel Apor — egyiket számotokra, a másikat a catholicusok számára«. S meg is építette nagy költséggel.

Megvan gr. Apor István kincstárnoknak 1704. január 8-án Szebenben kelt alapítványlevele, melyben előadja, hogy az esztergomi érsek kívánsága szerint 3—4 pálos főntartására 100 frtot és tövisi majorjának bordézsalmát, bizonyos mennyiségű búzát és naturálékat, továbbá tövisi malmát, fehérvári szőlőjét s ezenkívül 4000 frtot rendel. Halála utánra Brassóban és Szebenben künn levő követeléseiből 1000 frtot a tövisi templom belső felszerelésére. Mindezeknek teljesítését átok terhe alatt lelkére kötötte utódainak, sőt hagyománylevelében kimondotta azt is, hogy az esetre, ha utódai akarata előtt meg nem hajolnának, tövisi és csákljai javait a pálosok e legatumok fejében lefoglalhassák. Ellenszolgálatként csak azt kötötte ki, hogy minden pénteken a tövisi templomban egy misét szolgáltassanak lelke üdvösségeért.

De a szigorú kikötések sem biztosíthatták a pál-rendi szerzetesek birtoklását, mert József császár 1785-ben e szerzetet eltörölvén, templomuk és kolostoruk s részben javadalmaik is világi papok birtokába mentek át. Ma az erős kötésű és szépen boltozott szobákkal ellátott kolostor egy része a tövisi kath. lelkész lakásául szolgál, másik szárnyában fi- és leányiskola van berendezve két fi- és egy nőtanítóval. Ez iskolának itt nagy hivatása van, s arra látszik útvalva lenni, hogy a magyar nyelv tanítása által, előláhoso-

¹⁾ Act. et Decreta Syn. II. App. 120—121. l.

²⁾ Erd. Tört. Adat. I. 71. l.

dott tövisi magyarjainkat vissza édesgessék nemzetünkhöz, szívébe csepegtetvén a hazaszeretet malasztját, visszaadják a hazának azokat, kiket egy ármányos daco-román propaganda szakított el.

A tövisi kath. templom körüli tért ma is *Kastély*-nak nevezik, s mivel ásás közben roppant széles és tömör falak alaprakatára lehet akadni, méltán következtethetünk arra, hogy talán e templom és kolostor egykoron erődtítve, illetőleg az azon korban szokásos templom kastélylyal volt körülépítve, sőt több, mint valószínű, hogy itten állott azon tövisi vár, melynek építéseért Hunyadi János 1455-ben Kőfaragó Konrádnak a hermányi malom hatod részét adományozta. Nem lehetetlen az sem, hogy Hunyadi János féltett emléktemploma védelmére emeltette e várat vagy kastélyt, vagy talán egy már korábban létezett ily kastélyba helyezte votiv templomát, s azt 1455-ben csak kiigazíttatta Kőfaragó Konrád által. ¹⁾ E vár utóbb a dengelegghi Pongráczok, később a Balassák birtokába ment át.

S ez volt bizonyynyal azon kastély is, a melybe Majláth István vajda és a vele egy kigyókövet fűjt Balassa, a Zápolyához hű hazafiakat bebörtönözték, s csak az 1540-ki tordai országgyűlés rendeletére bocsátották szabadon.

E kastély, a mint ásás közben felmerülő izmos falai most is tanúsítják, nagyon erős szerkezetű volt, s mivel semmi más magasabban álló hegy avagy domb által uralva nem volt, s mivel most már feltöltött mély, széles sáncaiba az ott lefutó Tövis-patak vize bevezethető volt, annak idejében meglehetősen védképességgel bírhatott; de ez nem tudta megvédeni Basta dúló hadaitól, melyek azt ostromolták, bevették s a hősies ellentállást kifejtett lakosokat legyilkolván, kastélyt, templomokat s az egész várost feldúlták. ²⁾ A templomok s a feldúlt város felépültek, de a kastély falait többé senki sem emelte fel, a romokat részint az új kolostorhoz felhasználták, részint magánépületekhez széthordták, s ma már csak a föld keblében rejtőzködnek azon széles, bonthatlan alapfalak, melyek tanúbizonyságot tesznek a tövisi vár egykori itt fektéről és hatalmas szerkezetéről.

Tövisnek most is megvan harmadik temploma, mert a város alsó felében találjuk az oláhoknak újabb időben elég diszesen átalakított egyházát s így a németek *Dreykirchen* elnevezése még ma is indokolva van. Tövisnek, főleg a mióta az erdélyrészi vasútak egyik bopontjává vált, élénk kereskedése van, a háttérben

¹⁾ Erre mutatna a jutalom csekélysege, mert egészen új vár építéseért egy malom-hatod részénél többet adott volna.

²⁾ Erre vonatkozást találunk a tövisi kath. egyház régi jegyzőkönyveiben.

lévő havas vidék egyik élénkebb bevásárló helyét képezvén, a jövőbeni fejlődés feltételeit nagy mértékben bírja, annyival inkább, mert a Maroson való faszállításnak egyik rakhelye is itt van, a hol egy terjedelmes vidék szokta építési szükségletét beszerezni.

D i ó d.

Vegyünk most búcsút Tövistől és folytassuk vizsgálódásunkat a nem kevésbé érdekes Diódon, mely a Tövis-patak mellett Tövistől alig negyedóra távolságra igen regényesen fekszik a patak völgyét bekeretelő lankás bérczek között, míg háttérében a Csák szírtjeinek fantasticus sziklái tornyosúlnak fel.

A szerény kis falúnak múltja sokkal nevezetesebb, mint azt jelenéről következtetnünk lehetne. Az már a 14-ik században mint tekintélyes catholicus, tehát magyar község fordúl elő; ott találjuk a pápai dézsmák regestrumában *Kyod*, *Hyud* és *Hejud* néven 1333. és 1337. évek közt, mikor Domokos és Miklós nevű papjai 53 és 40 denárt fizetnek, tehát csaknem annyit, mint a tekintélyes Tövis város papjai. 1399-ben a Dyoghy nemes család bírja Bolgár-Csergedet.¹⁾ 1420-ban Diód oly tekintélyes falú, hogy két plébánosa van.²⁾ Diód főbirtokosa volt régen az említett Diódi család; ennek kihaltával a koronára szállt, s 1461-ben mint diódi királyi jószág szerepel.³⁾ Nemsokára azonban a dengeleghi Pongrácz család kezében van, 1468-ban Pongrácz János vajda bírja.⁴⁾ A Pongráczok kezéből a Somi családra, és egyik Somi leánynyal a Balassák kezére jutott. De ezen, a várral egybekötött főbirtok mellett igen virágzó nemesség lakta Diódot; 1731-ben itt találjuk a Miksa, Zeyk, Csernátoni, Sárpataki, Darvai, Bíró, Vas, Czirjék, Pallos családokat, mint főbirtokosokat⁵⁾, és egy kizárólag magyarok által lakott tekintélyes és virágzó községet. Fájdalom, ma Diódnak egykori magyar népe szintén eloláhosodott, csakis lakosainak természetes alakja, magyar arczjellege, s a Homonnay, Török, Balogh, Mikes, Pap stb. családnevek bizonyítják, hogy itt hajdan szebb élet folyt, s hogy a magyar vér lüktetése itt is idegen erekre ömlesztetett át.

Különben Diód Erdély történelmében is nevezetes szerep-

¹⁾ Szereday, Not. Cap. Alb. 68. l.

²⁾ Ugyanott 76. l.

³⁾ Ez évben Mátyás király rendeli, hogy Tinód falút -- melyet a diódi királyi jószágához csatoltak -- adják vissza a káptalannak. Szereday, Not. Cap. Alb. 98—99. l.

⁴⁾ Ugyanott 102. l.

⁵⁾ Kemény Józsa., Trans. Poss. Alb. inferior D betű.

kört nyert, főleg hatalmas vára által, melynek, mielőtt rommaradványait felkeresnők, szükségesnek tartom történetét röviden ismertetni.

Arra, hogy Diód várát ki építette, nincsenek biztos adataink, minden arra mutat, hogy e vár első birtokosa s alkalmasint építője is az egykor hatalmas és gazdag *Dioghgy* család volt, mely mint fennebb látók, 1399-ben Diódon és Bolgár-Csergeden is birtokos volt. E család azonban Dioghgy Mihályban kihalván, ennek fiscusra szállt diomáli, tinódi és bolgár-csergedi birtokait 1442-ben Hunyadi János kormányzó a gyula-fehérvári Szent-Mihály templomnak adományozza lelki üdvéért szolgáltatandó misék tartásáért¹⁾; úgy látszik azonban, hogy a Dioghgyak diódi vára, és ennek tartozandóságai továbbra is a fiscus kezén maradtak, maga a vár királyi várrá változott át, legalább ez tetszik ki Mátyás király 1461-beu kiadott azon rendeletéből, melyben meghagyja, hogy Tinódot, melyet boldogult atyja a fehérvári káptalannak adományozott volt, s ennek daczára még is a diódi királyi várhoz csatolták, visszaadják a nevezett káptalannak.²⁾

Talán éppen azért, mert királyi vár volt, várnagyjai gyakori hatalmaskodó visszaéléseket és jogcsontításokat követtek el. Így 1446-ban az akkori erdélyi vajda szentgyörgyi és bazini János gróf a fehérvári káptalan kérésére vizsgáló biztosokat küld ki a végett, hogy a diódi kir. vár parancsnoka a káptalan tinódi birtokáról 300 szekér szénát és a káptalan jobbágyainak kenderét erőhatalommal elvitetvén, 2000 ftuál több kárt okozott,³⁾ a miből az is kitűnik, hogy a diódvári parancsnokok Mátyás király fennebbi rendelete ellenére, a tinódi birtokhoz — mint a vár egykori tartozandóságához — jogigényt tartottak.

Nemsokára, vagyis 1467-ben a diódi vár (castrum Dyod) denghelegi Pongrácz János birtokába megy át, kit Mátyás király az ez évben Tordán tartott országgyűlésen, mint Diód vár urát ülteti az erdélyi vajda székébe.⁴⁾

1468. Werth Tamás diódvári várnagy vingárthi Geréb János némely kutfalvi embereit az országúton megveretvén és kifosztatván, ez a vajdánál panaszt emelt.⁵⁾

Diód vára a dengeleghi Pongráczok kezéről a *Somiak*, s ezekéről a Balassák birtokába ment át, a mi kitetszik abból, hogy 1515-ben az alamori és eormény-székesi birtokok kikérésére kiküldött káp-

¹⁾ Szereday, Not. Cap. Alb. 87—90. l.

²⁾ Szereday, Not. Cap. Alb. 98. l.

³⁾ Ugyanott 103. l.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. és Teleki Hunyadiak kora 538. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. Supl. 500. l.

talani biztos Balassa Ferencz diódvári várnagyát Andrást is megkinálja a zálogösszeggel.¹⁾

A Balassák Diód várát és tartozandóságait a most már kihalt, de egykor hatalmas *Somi* családtól nyerték, a *Somi* Gáspár leányával hozományként szállt az őt nőül vevő Balassa Imre honti főispánra, kit 1538-ban Zápolya János társ-vajdául nevezett ki Majláth István erdélyi vajda mellé, s ki felesége révén jutott a diódi és almási várak birtokához.²⁾

Rosz kezekbe jutott, mert az addig a hon biztonsága felett őrködött diódi vár a Balassák kezén a fondorlatok és forradalmak egyik fészkevé és góczpontjává változott. Így a Zápolya által vajdai méltóságra emelt (miként történészeink mondják, nem nagy talentumú, de a cselszövésben mester) Balassa Imre elpártolván úrától, Majláth Istvánnal összeesküvést szöttek, s 1539. okt. 12-én Alvinczen kitűzték a forradalom zászlaját. Majláth az erdélyi fejedelemség elnyerése iránt már tett sikertelen lépéseket Konstantinápolyban, a midőn az erélyes János király Petrovicsot Hunyad, Török Bálintot Nagy-Várad felől seregekkel ellenük küldvén, maga is Erdélybe indult, s 1540. április 18-án Gyaluban már arról értesült, hogy a lázadó Balassa Imrének almási és diódi várait, vezérei már ostrommal bevették.³⁾

E győzelmek hírére a király a Keresztes-mezőre tette át táborát, hol a büszke Balassa Imre megalázódva, fekete ruhában, bűnbánólag jelent meg úra előtt kegyelmet esdeni. Menlevelet nyert, míg az országgyűlés határozni fog sorsa felett; de Balassa kopasz fejét feltvén, menlevele lejártá előtt fő czinkos társához Majláthoz menekült Fogaras várába,⁴⁾ hol Török Bálint erélytelen ostroma, s János király bekövetkezett halála megmenték ugyan életét, de jai az azok közt Diód vára is confiscáltván, a fiscus kezére jutottak, tordai országgyűlésen jelenvolt várnagya Zalánchy János, ki mint Bálványos és mindkét diódi vár parancsnoka írja alá a békeokmányt.⁵⁾

Istvánffy ugyan Diód vára lerombolását is említi; de ez vagy tévedésen alapúl, vagy ha az ostrom alatt megrongáltatott volt is, hamar helyreállítatott, mert hogy ez időben Diód vára egyike volt a leghatalmasabb és legbiztosabb váraknak, bizonyítja már az is, hogy 1550-ben, midőn a Ferdinauddal titkosan tractáló, s ezáltal a törököt maga ellen bősztett Martinuzzi a királynét székhelyén

¹⁾ Lásd fennebb Tövisnél.

²⁾ Istvánffy, XIII. 147. l.

³⁾ Istvánffy ugyanott.

⁴⁾ Hatvani, Tört. zsebk. 180. l.

⁵⁾ Kemény, App. Dipl. Tran. X. 53. l.

sereggel fenyegette, s más részről a török által küldött hadseregek három oldalról közeledtek Erdély felé, a királyné Fehérvárt elhagyván, az ennél sokkal erősebbnek és biztosabbnak ítélt Diód várában keresett menedéket, s innen írt széllyel az országha, hogy az azalatt megtért Martinuzzit támogassák,¹⁾ a mi elégséges volt arra, hogy Erdély minden fia fegyvert ragadjon, s úgy Kászon passát, mint a moldovai és oláhországi vajdákat csúfosan visszaverjék.²⁾

Diód vára a fiscus kezéről ismét a Balassák kezére került. nevezetesen 1562-ben Balassa Menyhért várai közt szerepel, s ismét a haza elleni összeesküvés egyik támpontjává válik.

Forgács Ferencz czimzetes nagyváradi püspök — hogy egyházmegyéjének jövedelmeit visszaszerezhesse — főzte ki a rút tervet, mely szerint a moldovai trónra helyezett Heraclides segélyével, Majláth Gábor, Balassa Menyhért s mások meggyerésével hitték János Zsigmondot trónjától megfosztani, s Erdélyt Ferdinánd kezére játszani. Úgy Majláth mint Balassa meg lett nyerve a tervnek, Balassa Detrekő váráért eladta magát, s miután még úrától János Zsigmondtól hadvezéri minőségében 10000 ftot kicsalt, átpártolt a kezén levő várakkal együtt Ferdinándhoz.

Ez árulás hírére János Zsigmond Szász-Sebest — Erdély akkor legtekintélyesebb várát — Orbai Miklós és Keserű István parancsnoksága alatt levő székelyekkel megszálltatván, Nagy-Szebenből hozott ágyúkkal Balassa várait ostrom alá fogta, ezek közt első sorban Diód várát, mely jan. 19-én ostrom zár alá vettett, s már febr. 2-án az ott parancsnokoló Horváth Boldizsár, Nagy Agoston és Szegedi Miklós által, szabad elvonulás feltétele mellett, feladatott, s hogy többé ily hazaellenes fondorlatok támpontjául ne szolgálhasson, leromboltatott.³⁾ Többé fel sem épült, legalább mint vár, történelmünkben szerepelni végleg megszűnt.

Diód várának hatalmáról nemcsak történelmi szereplése, hanem még most is látható maradványai tesznek tanúbizonyságot. E vár romjai a falu derekán vannak, s a község e része ma is *Diód-Váralya* nevet visel.

A vár szabálytalan négyszög idomú volt, 90 lépés oldal hosszal (keletről nyugotnak), és 60 lépés szélességgel. A vár oldalfalai keleti és északi oldalán, még ma is 2-3 öl magasságban fennállanak. Valamint tisztán kivehetők az észak-keleti és észak-

¹⁾ Kemény Józs., Not. Cap. Alb. II. 91. l.

²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1099. l. Bethlen Farkas I. 471. l. Istvánffy L. XVI.

³⁾ Bethlen Farkas, II. 10. l., Pray, Epist. III. 160. l., Új magyar Múzeum 1854. IX. 205. l.

nyugati szögletén volt bástyák, vagy jobban mondva szög erődök is, melyek közül az észak-nyugati két hegyes ívben szögelvén ki, igen nagy védképességgel birt. Az észak-keleti bástyával egy több osztályú épülettest függött össze, a melynek egyik osztálya, vagy szobája egyházzá, a diódi csekély számú reformátusok egyházává van átalakítva. Ennek négyszög alakja és egyenes záródása határozottan mutatják, hogy eredetileg nem templomnak építettett; hanem csak később lett ilyenné átalakítva, mintha a haragvó istent akarták volna megengesztelni e várnak hazafiatlan szereplése miatt.

E vár, miként fennebb adott méreteiből láthatjuk, sem nagy terjedelmű, s tér helyen való fekvésénél fogva nagyon erős sem lehetett, védképessége leginkább azon hatalmas mély sáncztól eredett, a mely az egész várat körülövezte s mely a Diód patakából megtölthető levén, az ahoz való közelítést nagyon megnehezítette.

Sőt a vártól északra annak sánczától 5—6 öl szélességű földtöltés által elválasztott hatalmas, mintegy 6 hold kiterjedésű tó is volt, mely részint halastónak használtatott, részint a vár sánczainak megtöltéséhez szükségelt reservoir gyanánt szolgált, és a várnak ez oldalról való megközelítését is nagy mértékben megnehezítette.

A vár északi sánczából *Berkánnak* nevezett két hatalmas forrás kristály hullámai törnek fel. Ezek látták el bő vízzel hajdan a várat is, hová a hagyományok *szerint* föld alatti csatornákon voltak bevezetve.

Ezen, a falú körött levő váron kívül volt még egy másik erődje vagy inkább erődített temploma is Diódnak, azon Fellegvár hegynek nevezett előhegyen, mely a Vas-udvar fölött emelkedik fel a völgy északi oldalán. E messze kilátást nyújtó, s bajosan megmászható hegy tető lapján terjedelmes épületek alapfalai tűnnek fel, melyek az újabb időben kutatási czélból fel lettek fedve, s így tisztán mutatják, hogy ott egy erődített régi templom feküdt hajdanában. Az alapfalak, s a még most is látszó oldaltámok talapzatai nyomán e templomnak méreteit is pontosan megadhatjuk, úgy hogy a keletre néző szentély hossza 12, a hajó hossza 22 lépés volt; nyugati végénél a torony alapfalai is tisztán kivehetők.

Az egészet körídomú várkastély övezte körül, melynek egy négy szögben kiszökellő kapubástya által védett bejárata a déli oldalon még most is kivehető.

Mindez határozottan igazolja, hogy ez önmagában is hadászati fontossággal bíró és minden irányba messze kilátást nyújtó hegy-csúcsra egy oly erődített templom vagy erőd állott, mely mintegy előváracsát képezte a lent fekvő fő várnak, oly előváracsra és őrállomásra, honnan a bármely irányból közelítő ellenséget már

jó előre jelezni, s annak a völgybe való behatolását akadályozni lehetett.

Fennebb említém, hogy az 1540-ki tordai vagy jobban mondva keresztes-mezei országgyűlésen jelen volt Zalanichy (Szalánczi) János Bálványos és mind két Diód vára parancsnokának (castellanus arcis Balvanios et utriusque Diód) czimeztetik. Ez azt bizonyítaná, hogy Diódon két vár volt régen, s azok egyike alkalmasint ez erődtített templom volt. A hegynek Fellegvár elnevezése is erre mutat, sőt a hagyomány is egybeesetelje, amennyiben azt tartja, hogy ezt alagút kötötte össze a diódváralyjai alsó várral, s valóban a szőlő-hegy oldalában nem régen fedeztek fel egy föld alatti folyosót, mely a Fellegvár-tető felé irányúl.

Nem tudni, hogy e templom erődöt János Zsigmond romboltatta-e le egyidejűleg az alsó várral, avagy a hagyománynak van igaza, a mely e várerőd feldúlását és az ott levő őrizetnek embertelen lemészárlását Bastanak tulajdonítja; minden esetre ez erőd bevételét vérengző csaták és hősiesség előzte meg, mert e romok feltárásakor roppant mennyiségű ember csontra akadtak.

Diódon felül attól rövid negyedóra távolságra, a völgy összeszűkülő részében fekszik *Fel-Gyógy*, ma kizárólag oláhok, régen katolikusok, tehát magyarok által lakott falu, mely 1332-ben és 33-ban a pápai dézsmák regestrumában *Gyod* és *Gijog* néven fordul elő, s György nevű papja 32–40 denár fizetéssel van bejegyezve. Úgy látszik, hogy régi magyar népességét Basta pusztította ki, mert ez helyén maradt, s elszántan védte magát utolsó lehetőség, míg az oláhok a hegyekre menekültek; e vész elvonultával aztán lejöttek odúikból s elfoglalták a hősiesség védelemben elhullott magyaroknak gazdátlanná vált birtokait. Ez adja meg a kulcsot ahhoz, hogy miként vergődött ezen egykoron kizárólag magyarok által lakott vidéken az oláhság túlsúlyra.

Fel-Gyógyon egy igen fontos kérdést kell tisztába hoznunk. A Diód és Gyógy név régi okmányok irmodora szerint nagyon közel állnak egymáshoz (Dyog, Gyok, Gyod), minélfogva sokan hajlandók Fel-Gyógy nevét a régi *Fel-Diód* elferdítéséből származtatni. Már pedig ezt tisztába kell hozni a történet-búvároknak, mert Fel-Diódon régen klastrom volt, mely a görög egyház erdélyi püspökségének szolgált egy ideig (a 16-ik században) székhelyül. Erre vonatkozólag Seivert János¹⁾ egy igen érdekes okmányt fedezett fel és közlött Benkővel, ki azt egész terjedelmében felvette és közre adta Milkoviájában.²⁾ Ez okmányt Izabella királyné adja ki Fehérvártt 1557-ben (feria 5 pr. post Dom. Jubilate), melyben

¹⁾ Sieb. Quartals. I. 192. l.

²⁾ Benkő, Milkovia II. 358—360. ll.

előadja, hogy bizonyos Christophorusnak műveltségeért, a görög nyelvben és tudományokban való jártasságáért adományozza a feldiódí klastrom püspökségét (episcopatum claustrí Feldiod) minden azon püspökséghez régóta tartozó javakkal és jövedelmekkel egyetemben, úgy azonban, hogy ő a keleti görög vallást (fidem grecam) azon kolostorból hirdesse mindazoknak, a kiket illet, a rossz erkölcsöket pedig üldözzé. Azért minden kalugyereknek, papoknak s más görög vallásúaknak rendeljük, hogy nevezett Christophorust a feldiódí klastrom püspökéül elismerjék. neki engedelmeskedjenek, a szokásos tartozásokat neki, vagy (ez iratunkat felmutató) megbízottjának szolgáltatassák ki stb.

Seivertabból, hogy az eredeti okmány hátiratán ez volt: »*Eppiscopatus Wladenensis*«, azt is következteti, hogy a görög püspökség székhelye előbb Wledényben volt, Fogaras vidékén, s csak később tétetett át Feldiódra, vagy Fel-Gyógyra.

Hogy Izabella királyné adománylevelében a *feldiódí kolostor püspökségét* adományozza, azt látszik mutatni, hogy a görög püspökség méltósága e klastrommal volt összekötve, s fő jövedelmét e klastrom javai képezték.

Benkő Milkoviájában azt írja, hogy e monasteria szétrombolt falait látta a falú felső végén, a hegyek alján. s onnan még lépes mézet is szedett.

E monasteriának Benkő által egy század előtt meglátogatott romjai még ma is meg vannak, Fel-Gyógynak felső végén egy, a Gyógy patak völgye fölé balpartilag emelkedő, hajdan erdő borította, most kopár magaslaton, mely most is *monasteria* nevet visel. Itt feltaláljuk a hajdan püspöki székhelyül szolgált monasteriának még most is magasan fennálló tömör falait, melyek 10 öl hosszú s mintegy 3 öl szélességű hosszúkás épület tisztos maradványait tüntetik elő; e romok egyik szöge most is fedél alatt áll, és a daszkel (tanító) által lakásul használtatik.

E romok háta mögött attól csekély távolságra áll a hajdani püspöki székes-egyház, annyira épen, hogy az a felgyógyi görög katolikusok községi templomául használtatik.

Ez egyház nem nagy terjedelmű, de viszonyítva az oláhok szokásos kicsinyke, töbnyire fa egyházaihoz, még is tekintélyesnek mondható; nemes arányai, fellövelő közép kupolája, és szintén kupolával tetőzött körídomű apsisával határozottan nem csak a régi kornak, hanem egykori magasabb hivatásának jellegét is előtűnteti, s a byzanci építészet reminiscentiáit őrzí. E templom három részre osztható; kupolaszerűen boltozott félköríves szentély, ugyan ily kiterjedésű s szintén kupolaszerűen tetőzött hajó, és az előpitvar, vagy atrium, melynek közepéről a torony emelkedik. Az egyház egész hossza 25 lépés, szélessége 7—8 lépés. Igen valószínű, hogy

úgy a szentély, mint a hajó felett emelkedő kupolák hajdan szabadon állottak, most azonban az újabban készült fedélzet alá vannak befoglalva.

A fel-gyógyi oláhok közt igen élénk emlékezetben vannak tartva azon nemzedékről nemzedékre szállt hagyományok, hogy ott kalugerek és püspökök is laktak hajdan; azonban azon feltevésük, hogy amaz egyház 600 évvel ezelőtt épült volna, egy kissé túlzott képzelődés vagy classicitas vadászat szüleménye, mert én ez egyház építése korát legföljebb Christophorusig, tehát a XVI-ik század közepéig vélem felvihetni, és e feltevésemtől nem csábít el a bennem is nagy mérvben létező classicitas tisztelete és a templom byzanczias építészte sem; mert a mint Izabella királynénak fennebb közlött kinevezési okmánya is tanúsítja, Christophorus atya görögül tudó, tehát alkalmasint görög származású ember is volt, a ki onnan hozta magával a byzanczi építéset reminiscenciát, melyek különben hazánk keleti vallású lakóinál egészen napjainkig fenntarták magukat, s a keleti vallásúak nem egy templomában nyernek még ma is határozott kifejezést (mint Brassóban a bolgárszegi két, a türkösi egy, s sok más egyházaknál, hol a kupolás rendszer hajónál és szentélynél egyaránt jelentkezik.)

A tisztes ódon egyházon semminemű oly feliratot vagy évszámot nem sikerült felfedeznem, a mi annak építési korára nézve tájékozást nyújthatna, mert a templom belsején lévő szintén görög ízlésben, de nem valami művészi kivitelben jelentkező falfestés egyik zugában levő, 1792-ik évszám ezen falfestés keletkezési idejét látszik jelölni; bár megengedem azt, hogy ez újabbskori festés egy régibb és sokkal diszesebb alfrescora, annak utánzásával, mázoltatott rá. Különben azt hiszem, hogy nem tévedek, ha ez egyházat Cristophorus által építettnek tartom a XVI-ik század közepe táján; de hát így is eléggé tisztes, és classicus épületként tűnik fel előttünk.

Nem lehetetlen azonban, hogy a Cristophorus által építettnek vélt jelenlegi egyház helyén egy, még az Árpád- vagy Vegyes-házi királyaink idejében épülhetett korábbi egyház állhatott, azon római catholicus egyház, melynek György nevű papját, a pápai dézsmák 1332-ik évi rovatában 32 denár fizetéssel találjuk bejegyezve.

Ezen korábbi egyházból eredettnek hiszek egy, a fennebbi templom előtt heverő, gyönyörű faragványokkal és acanthus levelekkel diszes, nyolczszögű s mintegy 2 láb átmérőjű márványoszlop fejezetet, melynek egyik oldalközepén lévő paizsában a ketős keresztet, s a szemben levő hasonló paizson a négy, illetőleg nyolcz pólját, tehát Magyarországnak két részre osztott czimérét találjuk, a mely czimer-szétválasztás leginkább az Árpád- és Vegyes-házi uralkodók idejében volt divatban.

Ezen nehéz oszlopfejezetet messzibb vidékről nem igen hurcozták ide az ily műtöredékekre sokat nem adó oláhok. Az épületnek, a melyben az egykor pompázott, itt vagy a közelben kellett valahol feküdnie, valószínű, hogy azon a helyen, hol most a leirt oláh-templom és a monasteria fekszik, a többi ily oszlopfejezetek és a régi templom műtöredékei betemettettek a monasteria és egyháza rideg falaiba, ez egy esetleg megmaradt, hogy rámutasson márvány ujjával egy régibb kor és nemzedék alkotásaira, és emlékezetére.

Azt hiszem, hogy az előadottak által tisztázva van azon feunebb felvetett kérdés, hogy *Fel-Gyógy*ot a régi korban *Fel-Diod*-nak hívták, és hogy az egy ideig a görög keletiek erdélyi püspökségének székhelyéül szolgált.

Fel-Gyógy határán messze fenn a havasok alján csak lóháton vagy gyalog megközelíthető helyen, mintegy két órányi távolra Felgyógytól még egy másik *monasteria* is van, a gyógyi pataknak sziklák közé szorított völgyében. Ez szintén nagyobb terjedelmű rom, melynek egyik része fedél alá van véve s a daszkel lakásául és iskola helyiségül szolgál, mert a monasteria mellett kis templom is van, hová a felgyógyi görög nem-egyesült pap néha isteni tisztelet tartása végett ki szokott bizonyos napokon járni, miután e hely az ottani oláhok előtt nagy tiszteletben áll.

Mondják, hogy ott feliratok, régi könyvek, pergamenre irt okmányok, s igen diszes himzésű régi papi öltönyök is vannak, a melyeket fájdalom, a rossz utak és a patak áradása miatt meg nézni, s az ottani régiségeket észleletem tárgyává tenni nem tudtam; de felemlitem, hogy más szerencsésebb kútató az én mulasztásomat helyre pótolhassa.

ORBÁN BALÁZS.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRÍNTKEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— E L S Ő K Ö Z L E M É N Y . —

I. Az Árpádok kora.

Még ha történelmi emlékek nem szólanának is róla: maga a geographiai fekvés is elegendő okot szolgáltatna annak feltevésére, hogy Magyarország a szomszéd lengyel területekkel már jó korán politikai érintkezésbe lépett s lépni kényszerült; de a történelmi kútfők is megemlékeznek a szomszédságból, s bizonyos politikai kérdések érdekközösségéből származott azon gyakori érintkezésekről, melyet a magyar nemzet a szomszéd lengyel földdel folytatott, s melynek mai napig szóló bizonyossága a magyar czimerben a királyi czimben diszeskedő: »Halics és Lodomér királya.« S éppen ezen terület volt az, mely a legkorábbi érintkezéseket támasztá, a későbbieket közvetíté; diplomatiai érintkezések, családi összeköttetések, szerződések s határigazítások tényezői a két nemzet összeköttetésének. S mivel a két nemzetnek politikai fejlődése is oly meglepő rokonságot mutat: nem lesz háládatlan munka ez érintkezést közelebbről megvizsgálni.

Nestor ¹⁾ és a hitelében annyira megingatott Névtelen jegyző, mindjárt Európában való megjelenésök korába helyezik a magyaroknak érintkezését az északi szláv népekkel. Amaz Kiev alatt lép-teti fel őket, ez utóbbi honfoglaló útjokban Halicson, Lodoméron át vezeti őket kárpáti új hazájokba. Fényes fogadtatásban részesülnek, mint vitéz, hódító néphez illik, melynek hadi tettei messze bejárták a szomszédok területeit; fejedelmek hódolva jelennek meg előttök, engesztelő ajándékokkal és szükséges élelmi szerekkel. ²⁾ Árpád vezérré választásakor ott szerepelnek az oroszok is, sőt a két

¹⁾ Bielovszki, Monum. Polon. I. 568. l.

²⁾ Névtelen, 11. fejt. 28. l.

nemzet későbbi gyakori érintkezésének és rokonsági kapcsának itt tételttek volna le alapjai, Árpádnak egy orosz hercegnővel kötött házassága által.

De a kitüntető fogadás mellett sem tagadható Halics hercege, hogy a jövevények nem kedvére valók, s túl a Kárpátokon a Duna-Tisza szép rónáira igyekezett fordítani figyelmüket, hogy megmenekedjék tőlük. Nem lehetetlen a Névtelen előadása, de nem is valószínű. Mi különösen gyanúba ejt, az éppen az utóbbi körülmény s egy később — a mongol pusztítás korában — valóban megtörtént események korábbi időkre való alkalmazása. Midőn Batu a rutén Danilo birtokában levő Kievet 1240-ben hatalmába ejti, s Halics-Lodomér városait is egymásután elfoglalja: Demeter, a Romanow-czok kievi parancsnoka Magyarország felé igyekszik fordítani a mongol hadúr figyelmét, hogy gazdája birtokát további dúlásoktól megóvja. Ott, túl a Kárpátokon hatalmas ország fekszik; ha soká késel, lakói összegyűlnek s lehetetlenné teszik országukba nyomulást — mondá Batunak, s Batu megfogadta tanácsát.¹⁾ S mégis, az emlékek bizonyossága szerint családi szövetségek idézték elő az első érintkezést a két nemzet között, mi arra látszik mutatni, hogy Névtelenünk előadása, minden anachronismusai daczára, még sem nélkülöz minden alapot, s hogy az érintkezés igen korai időkbe visszanyúlik.

A lengyel hercegnek szánt, de szt.-Istvánnak adott korona miatt már-már harcra került a dolog a magyar és lengyel nemzet között, ha a pápának szigorú meghagyása békét nem parancsol a két szomszéd között, figyelmeztetvén egyúttal mindkettőt a rokonság és szomszédi viszony barátságos kapcsára. A pápa tehát tudta, hogy Géza herceg (Jesse) egyik neje (Adelhaid) lengyel származású hercegnő, Mieszko herceg nővére;²⁾ azt is tudhatta, hogy Judit hercegnő, Géza fejedelem leánya a lengyel Boleszlávnak vált nejevé.³⁾ Sőt, ha el lehetne hinni a lengyel hagyományt, a magyar-lengyel barátság még Imre hercegnek is adott lengyel hercegnőt feleségül Mieszko leányai közül, s az ifjú pár gyakran mulatott lengyel földön, s nevezetesen Imrének egy vadászati kalandja adott alkalmat a lengyel szent-kereszti monostor alapítására.⁴⁾ Mi, ha nem is veendő szó szerinti értelemben, a figyelmet

1) Wolyn-krónika, az 1280-ik évhez. Bielovszki, Monum. I.

2) Endlicher, Monum. 76. l., Chronica Hungarorum, Breve Chronic. Siles., a 971. évhez, Cromer. Histor. Polon. 3. k. 2. fej.

3) Cromer u.o., Dlugoss, Histor. Polon. II. k. 98, 108. ll.

4) Dlugoss, II. 148. l. Annal. S. Crucis Polon. Pertz Monum. Germ.

XIX. 678—966. évhez: »post decem annos contrahit amicitias cum Meszkone rege Polnie, ita quod Emericus duxit filiam Meszkonis quasi

annál inkább felkeltheti, mert Imrét még Hildesheimban is »dux Ruizorum«-nak ismerték.¹⁾

Nem akarom vitatni, hogy nagy Boleszlávnak mennyi befollyása lehetett a két nemzet ezen bensőbb közeledésére egymáshoz. A nemzeti büszkeség tiltja hitelt adnunk annak, mit a lengyel évkönyvekben olvasunk róla,²⁾ s mi elég ok leendett barátságát keresni a lengyeleknek. Annyi bizonyos, hogy éppen ezen Boleszláv emelte Lengyelországot a hatalom magaslatára s ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar nemzetnek hadi dicsősége s ellenállhatatlanságának híre csak a közel múltban szenvedte a legjelentékenyebb csorbát, jeleztük az okot is, mely a két nemzet közeledését okozhatta s az eddigi zaklatások által felháborodott nyugat által fenyegetett magyarnak, a visszatörítés esetében védelmi háttérrel gondoskodni, segínyt biztosítani volt hivatva. Mindenesetre érdekes, hogy a két nemzet ugyanazon időben lép az európai hatalmak sorába, ugyanazon irányú politikát űz, pl. Miciszláv (vagy I. Mieszko) és Géza a bajor herceg Henrik érdekében, királysággá alakul, felveszi a keresztséget és szervezkedik európai mintára. Boleszlávot, midőn 1018-ban Oroszország ellen indulna, vállalatában 500 magyar is segíti.³⁾ Csak röviddel előbb (1015-ben) jelent meg a magyar király udvarában Szwiatoszláv, I. Vladimir orosz fejedelem fia, kit fivére gyilkos szándéka a Kárpátokon túl segínyt és menekvést keresni kényszerítette.⁴⁾ István saját országának ügyeivel lévén elfoglalva, s az oroszokhoz is rokoni viszony kapcsolván, nem nagy kedvet érezhetett e kényes ügyben interveniálni; s így amaz 500-ban is inkább csak magyar önkénytesekből álló csapatot kell látnunk.

Boleszláv 1025-ben sirba szállt. Ő az Lengyelországra nézve, ki I. István Magyarországnak, azzal a különbséggel, hogy az jobban gyönyörködött hadi tettekben, István pedig az apostoli működésben. Mint nagy országszervezőnek, mindkettőnek hasonlító működése egymáshoz; behozták országaikba a kereszténységet, s ugyanazon férfúra, Adalbertre bizzák a szent ügy végrehajtását; megszilárdítják a központi fejedelmi hatalmat, a koronától tevén függőkkel a köz-

compulsus vi per partem et per nobiles terre, qui veniens in Gneznam et Poznamiam mansit cum uxore, tandem eundo de Polonia econverso Ungariam cum Meszkone venerunt in Ciliciam causa venationis cervorum« sat.

¹⁾ Annal. Hildesh. Pertz i. m. III. 98. l.

²⁾ »Bohemos et Hungaros edomuit et in flumine Salava metis ferreis fines Polonie terminavit.« Annales Polonorum 967. évhez. Pertz M. G. XIX. 615 l., és Annal. Cracov. compil. u. o. u. azon évhez, v. ö. még Chron. Polon. Sommersberg, Script. rerum Siles. 5. l.

³⁾ Roepell., Gesch. Polens I. 147. l.

⁴⁾ Nestor ad 1015. Bielovszki Monum I. 688. l.

igazgatás kerületi hivatalnokait, püspökségeket alapítanak és szerveznek, a papságnak kedveznek, s ha nem is közös megállapodásból, de közös forrásból merítik elveiket.¹⁾ A lengyel szent-keresztí évkönyvek szerint Boleszláv 1020-ban pusztító haddal kereste volna fel Magyarországot, »item anno secundo Ungaros similiter subjugavit et terram eorum devastavit.«²⁾ Boguchval pedig egy határigazításról szól, melyet Boleszláv és István hajtott végre »Csissova et Danubio fluviis Hungariae et Carinthiae« közt.³⁾ Dlugoss⁴⁾ II. Boleszláv korába helyezi, s a morva-cseh határhoz az Ussa folyóhoz. A Chron. Hungarorum ily határigazítást I. Miczisláv korából említ a Tisza és Topla folyók mellett Sóvárig,⁵⁾ végül még egyet I. Boleszláv idejéből Carinthiában, mely Péternek megkoronáztatása után történt volna.⁶⁾

Ily számos, bár eltérő adat mellett, nem lehet okunk tagadni, hogy a határigazítás megtörtént, bár nem akkor, s azok által, mint ezt az egyes, hivatolt emlékek előadják. I. Miczisláv 993-ban meghalván, Istvánnal határt nem igazíthatott. Valószínű tehát, hogy Boleszláv hajtotta végre, még pedig 1018 után, mint a szent-keresztí adat is bizonyítja. Névtelenünk is mondja, hogy az ország határán Sóvár fekszik: »usque ad fluvium Soujou et usque ad castrum Salis.«⁷⁾ Kiváló fontosságú az, hogy a Sajó egy másik lengyel kütfőben — a Volyn-krónikában — *Solova* (sós) folyónak neveztetik, s a már idézett Annal. Polon. (967. évhez), és a krakkói annalesek is (ugyanazon évhez) »in flumine *Salava* metis ferreis« alapítatják meg Boleszlávval a lengyel határt. Végül felemlitendő még, hogy Boleszláv visszavezetvén Béla magyar herceget az országba, Sóvárhoz, mint országa határába ment vadászni: »secessit in terminos suos in castrum Salis.«⁸⁾ Ennyit fel kelle itt említeni e határigazításról, mely a Szepességet Lengyelországhoz tartozónak tünteti fel, s kétségkívül I. Boleszláv idejébe esik. Később lesz alkalmunk erre még visszatérni.

Boleszláv halála után trónviszály támadt a lengyel hercegek közt. II. Mieszko vagy Miczisláv magához ragadván a hatalmat, bátyját, Ottót Magyarországra futni kényszeríté. István szívesen fogadta a menekült rokont, de nem mulasztotta el felhasználni az

1) Vesd össze Roepell i. m. 159. l.

2) Pertz i. m. XIX. 679—1018. évhez.

3) Sommersberg, Script. rer. Siles. II. 25. l.

4) III. 1070. évhez.

5) Endlicher, Monum. I. 71. l., Bielovszki Mon. I. 505. l.

6) Endlicher, u. o. 121. l., Bielovszki u. o. 513. l.

7) Endlicher, i. m. 19. l.

8) Endlicher, i. m. 80. l., Bielovszki Mon. I. 512. l.

alkalmat Morva egy részének elfoglalására, ¹⁾ melyről elmondható, hogy egykor a magyar korona alá tartozott. Arra, hogy fegyveres erővel jogaiba helyezze, nem bírhatta Ottó a magyar királyt, ki a bajor örökség miatt háborúba keveredett az új császárral. Ehhez fordult tehát Ottó, s boszújában talán jó tanácscsal is szolgálhatott neki a magyar király ellen. Ez két oldalról háborút hozott Lengyelországra is; a pomeránok, felhasználva a zavart, megtagadták a köteles adót. Lengyelország minden tekintetben bomlásnak indult, de a legnagyobb veszély idején váratlan segély érkezett magyar részről.

Ugyanis Imre halála után Péter pártja törvétesekkel vesélyeztetvén életét a még életben levő három Árpád hercegnek: Endre-, Levente- és Bélának, s ezek István tanácsára Csehországba, innen a rokon lengyel udvarba menekültek. Miczisláv örömmel fogadta a három vitéz herceget, kik siettek a szíves vendégfogadást azzal meghálálni, hogy a lengyel fejedelem bomló tekintélyét 1032-ben a pomeránok leverésével helyreállíták. Az érdem orosz-lánrésze Béláé lehetett, mert őt jutalmazta a boldog Miczisláv leánya, Richeza kezével, s jövedelmül a levert pomeránok által fizetendő évi adóval. ²⁾ Endre talán restelvén a lengyel udvarnál kegyelem kenyeret enni, Kievbe indult I. Jaroszláv fejedelemhez, ki anyja által közeli rokona volt, s most a jövevénynek Anasztazia nevű leányát nőül adta. Mindkét udvar (a krakói és kievi) tehát új kapcsok által még szorosabbra fűződött az Árpádvérhez. Két okból szükséges ezt jól megjegyeznünk. Először, hogy a magyar fejedelmi személyek csak ott tápláltak igényt, hol némi jogra hivatkozhattak, s a haza érdekében folyton e politikát üzhetik. Segélyt a magyar herceg vagy király csak onnan kért és várt, honnan azt természeti jog szerint várhatta, sőt követelhetette. Ez döntötte el a magyar politika mérlegét a három első században, a magyar-lengyel érintkezés súlya felé, melynek alapja, a kor természete szerint, éppen a királyi családok házassági szövetsége lőn. Másodszor, mert nemzet-politikai szempontból kiváló jelentőségű. Míg Péter a német császárhoz fordul, s ettől csakis az ország sérelmével várhat támogatást, a nemzet által mely épen úgy, mint a lengyel, a császári felsőség befolyását elkerülni tartja egyik fő törekvésének megvetésben részesül és a trónt veszíti: addig a magyar hercegek lengyel segély mellett szerzik meg ugyanazt. Mert a nemzet rokonszenve jogot látott a hercegek lengyel megsegíttetésében, a minthogy tudta a rokonság fokát.

¹⁾ 1029 előtt. Roepell. i. m. 165. Palaczky I. 270.

²⁾ Turóczi, II. 38. fej., Kézai, II. 2. Küküllői János. Schwandtner Script. I. 103. l. Dlugoss, I. 186. l. 1032. évhez., Cromer: De reb. Pol. 3. k.

S ez elvek szerint látjuk a két nemzetet az egész korszakon át egymáshoz közeledni és egymást megsegíteni.

1034-ben Mieszkónak, röviddel utóbb pedig Istvánnak történt haláluk után hazánkban a fejedelmi hatalom ellen reactió támad, úgy a lengyelek, mint a magyarokrészéről. A pogányság újra feléled; papság, egyházi tized, kereszténységet s mi ezzel összefüggésben volt, mind veszélyeztetve látta magát a támadás által. Fia, Kázmér a veszély elől Magyarországban, István udvarában keresett menhelyet 1036-ban, de tényleges segínyt a trón visszafoglalására mégis csak a német császártól nyerhetett. Ő a fejedelmi hatalomnak helyreállítója s megerősítője. ¹⁾ (Pray, *Annal. Reg. Hung. I.* 41. l. Péter által vezetteti vissza s helyezetteti a trónba.) Bizonyos, hogy Béla herceg nem csekély szolgálatot tett ez alkalommal Kázmérnak; az is bizonyos, hogy a Péter kormányával elégedetlen magyarok követsége Bélát sem kerülte el. De Kázmérnak nem lehetett most még nagy kedve akár a császár, akár annak gyámoltja. Péter ellen nyíltan támogatni a herceget, de az ellen sem intézkedett, hogy Endrének orosz kíséretéhez lengyel önkénytesek is csatlakozzanak. De Péter halála után nem látott többé okot, mely neki tartózkodást parancsoljon. Elbocsátotta Bélát egész családjával, hogy segélyére lehessen bátyjának a császár elleni harczaiban, ez által s ez utóbbinak haragját vonta magára, mert a császár jól tudva, hogy Endre szorult helyzetéből nagyrészt a lengyel segélynek köszöné menekvését, s a lengyelnek ily avatkozásában a főhűbér úr jogainak sérelmét látván, most Kázmár ellen fordult és csak betegsége, meg a lengyel követség kérelme tudták visszatartani a megfenyítéstől. ²⁾

Csakhamar kitört a viszály Endre és Béla között, s ez utóbbi életét is veszélyeztetve látván, lengyel földre sietett sógorának fiához, segínyt kérni bátyja ellen. A lengyel trónon ekkor Merész, vagy II. Boleszláv ült, ki harci vágygyal járta be a szomszéd országokat, terjesztvén birodalma határait. A rokoni kapocs szívesen fogadtatá vele a jövevényt, harciassága s talán a remény, koronája határait tágíthatni, segélynyújtásra ösztönzé. Ezzel szemben Endre, a császárnak és vejének, Vratiszláv cseh hercegnek segélyére támaszkodott. Midőn pedig mind többen sürgetnék Bélát az országban megjelenésre, Boleszláv egy sereget Troppau felé indíta, mely Vratiszlávot foglalkoztassa s Endrétől elvonja; egy másikkal maga személyesen indult Bélával a Kárpátokon át a Tisza völgyébe. Béla győzött, a lengyel pedig visszatért országába

¹⁾ Roepell i. m. Dlugoss, III.

²⁾ Dlugoss III. 237. l. Chron. Polon. Sommersberg i. m. 5. l. az 1050. évhez.

Sóvárhoz, hol vadászattal töltött néhány napot kíséretével együtt.¹⁾

Röviddel utóbb új alkalom kínálkozott Boleszlávnak magyar ügyekbe avatkozni. Éppen Premysl ellen szállott táborba, midőn Salamon által az ország harmadrészből kiforgatott Béla-fiak: Géza, László és Lambert nevében segélyt szorgalmazó Géza Krakkóban, s innen Premysl alatt, Boleszláv táborában megjelent. Boleszláv nem tagadta meg a kérelmet, s Premysl alatt hagyván egy ostromló hadat, seregének másik részét a hercegek kíséretében átküldé a Kárpátokon, mely a hozzá csatlakozott magyarokkal egyesülvén, Salamont Moson várába szalasztá. A további dúlakodásnak az egyházi férfiak iparkodtak véget vetni, s miután Boleszláv sem ellenzé, egész hadi erejére levén szüksége az orosz háborúban, a felek kibékültek és Salamon másodszor megkoronáztatott.²⁾ Ez 1064—65-ben történt; 9 év múlva, közvetlenül a görög háború után újra harczra kerülvén a dolog Salamon és a hercegek között, László ismét Krakkóba indult segélyért, de Boleszláv most jobban, mint valaha el lévén foglalva az orosz háborúval, segítséget nem nyújthatott. László tehát Ottó morva herceghez fordult, s nem annyira ennek csekély hada, mint a felső megyék önkéntes csatlakozása, és László kitűnő hadi takticája győzött a makacs Salamonon, mely győzelem Gézát emelte a királyi székbe.

A lengyel fejedelmeknek magyar ügyekben interveniálási kora lejárt. Boleszláv mohón kapott az alkalmon, hogy a Salamon elleni fellépése által a lengyel határt Magyarországból tágíthassa, az egykori határokat visszaállíthassa, mondja Boguchwal.³⁾ Salamon előbb elibe áll, hogy feltartóztassa, de visszaszoríttatván, örül annak is, hogy országának a Duna jobb parti részét megtarthatta, sőt 100 ezer aranyat ajánl fel Boleszlávnak, csak hogy a tiszai részeket visszaadja, s a hercegek támogatásától elálljon.⁴⁾

¹⁾ Turóczi, II. 44., Magyar-lengyel kron. Endlicher i. m. 80. Bielovszki i. m. I. 512. l. »Seccit in terminos suos in castrum Salis«. Lambert. Schaffnab. 1061. évhez., Herin. Contr. continuat., Cromer 4. k. Dlugoss III. 1065. évhez. Szerinte Boleszláv Fehérvárra kísérte és megkoronáztatá Bélát.

²⁾ Turóczi II. 47., Cromer IV., Dlugoss III. 270. l.

³⁾ Sommersberg, Scriptores II. 27. l.

⁴⁾ U. a. u. o. Mit Boguchwal Salamonról mond, teljesen megfér az ingatag Salamon jellemével. Az évre nézve az eddig elfogadottat követtem: 1064 vége, 1065 eleje. De a következőket szükségesnek tartom megjegyezni. Cromer a hercegek visszavezettetését 1069-be helyezi, ő is, s vele Dlugoss is Izaszláv elűzött kievi nagyfejedelmnek visszahelyeztetése utáni

Nem tudni, Boleszláv elfogadta-e az ajánlatot; annyi bizonyos, hogy a hercegek az ország harmadrészét megkapták. Utóbb a lengyel mind jobban belebonyolódott orosz háborúiba, mialatt országában a belrend felhomlott. Ezt használta fel Salamon és pártja a hercegek elleni második támadásra. Boleszláv nem segíthet, mert saját koronája is inogni kezdett s végre erkölcsstelen és erőszakos élete népe gyűlöletét, majd Szaniszló krakkói püspökön ejtett sérelem egyházi átkot hozott fejére. Az életét veszélyben forogni látó király most fiával, Miczislávval László magyar király szárnyai alá veszi magát. László előzékenyen fogadja a száműzöttet, gyalog indul elébe; de a bukásában is büszke nagyság megvetőleg fogadja s inkább hódoltnak, mint barátság kifolyásának e magaviseletet. Sem kezet nyújtani, sem megcsókolni nem akará Lászlót, ki neki köszöné a magyar koronát — mondják nemzeti önrzettel Boguchwal ¹⁾, és Martinus Gallus. ²⁾ Daczára ennek, László egy évig tartá vendégül, s midőn sorsán kétségbe esve, őrfilési roham vagy az erőszakoskodásai miatt felzúdult magyarok haragja életének véget vetettek, gyermekét rokonai gyengédséggel nevelé. ³⁾

Boleszláv halála után az eddigi viszony alapiában megváltozik, a két nemzet szerepet cserél, s mit eddig Lengyelország eszközölt, a magyar végzi ezután: békéltet, véd, interveniál a lengyel ügyekben. Sőt nevezetesh dolog is fűződik a fordulathoz:

időbe. E (második) visszahelyeztetés 1069. év május 2-án történt, s a hercegek visszavezettetésének tehát ez évben kelle történnie. Bizonyítja ezt még a Chron. Ung. Endlicher, 80.,: »dux autem cum palatino suo Setecho nomine«. Dlugoss az 1070. évhez egy határigazítást említ, mely az Ussa folyónál, a morva-cseh határon ejtetett meg Boleszláv által, »ad flumina Sala, Ossa et Zula fixis etiam gurgitibus eorum columnis, terminos regni sui constituerunt«. IV. 264. l. Bretisláv cseh hercegnek egy 1131. évi adománylevelében csakugyan olvassuk: »super Ussa fluvio in terminis Polonorum«. Boczek Cod. dipl. Morav. 1131. évhez. E határigazítás tehát Boleszláv által tényleg megtörténtnek tekintendő, s talán nem téves a feltevés, ha azt azon alkalomba helyezzük, midőn a magyarok és morvák között controversiák keletkeztek, a folytonos határháborítások miatt 1070-ben, mely alkalomból Boleszláv könnyen érvényesíthette közvetítő befolyását.

¹⁾ I. m. 28. l.

²⁾ Zeissberg, Pohnische Geschichtschreibung des Mittelalters 28. l. Chronicon Polono-Silesiae. Pertz Monum. Germ. XIX. 559. l., Annal. Polon. I. IV. u. o. 620., 21., 22. l., 1079-hez, Annal. Cracov. compil. u. o. 587. Annal. S. Crucis Polon. 1073-hoz u. o. 679. l.

³⁾ Annal. Polon. II. Pertz XIX. 622. l., 1079.évhez. Mart. Gallus 108. l.

lassankint kibontakoznak a Halics birtokára irányuló magyar politikának szálai, mert a szerep, melyet eddig Boleszláv és elődei játszottak az orosz-lengyel viszonyokban, a szerepcserével a magyar udvarra száll. Eleinte természetesen csak mint védő lép fel a magyar király a halicsi hercegek mellett; segínyt nyújt nekik valahányszor igénybe veszik, és nem ritkán a hazai ügyek elhanyagolásával. De midőn a szülői birtok felett versenyeznek egymással a gyermekek, az ősök öröksége felett fegyverre kelnek az unokák: az állapotok II. Endre idejében megérleltetik az elhatározást, hogy valamiut eddig magyar fegyver védelmi ügyben szerepelt, most a magyar korona s még inkább az uralkodó család érdekében is működhetik, mert a védelemben részesült hercegek egyike is oly kevésbé érdemes a védelemre s méltó a trónra, mint a másik. Ezzel új stádiumba lép a halicsi kérdés. Midőn hercegei észreveszik a fordulást, mely magyar secundogeniturát készül létesíteni Halicsban, orosz védnökség alá vetik magokat, s a magyar korona barátságos viszonya ellenségesse válik; az eddig védő, most két támadó ellen maga kénytelen védelmi állást foglalni.

Lengyelországban Boleszláv fiának mellőzésével annak fivére, Vladisláv űlt a fejedelmi székbe. Nem valószínűtlen, hogy Salamon mindennek előtt nála szorgalmazott segínyt László ellen, s Vladisláv bizonyára nem tagadja meg tőle, ha saját országa szilárdabb viszonyoknak örvendő, annál inkább, mert László fellépésétől bátyja gyermekének érdekében, tartani volt oka. Egyelőre azonban nem tehetett egyebet, minthogy a kúnokhoz utasítá, kik nemrég Lengyelországot pusztíták, s kiket e szerint országa további támadásától ily módon visszatartani igyekezett. A kúnok támadása megtörtént, s László is úgy tudhatta, hogy a lengyelnek is volt része Magyarország e megtámadtatásában. A lengyel kútfők egyhangon hirdetik, hogy Boleszláv fia Mieszko (Mieszciszláv) László által visszavezettetett Krakkóba; Turóczi szerint a magyar király megverte a lengyeleket. Krakkót három hóig megszállva tartá, s végre csellel megadásra bírta.¹⁾ Ekkor történhetett, hogy Mieszko László eszközzésére a krucviczi kerületet kapta tartományul s Vladisláv most már biztosítva érezvén magát, meg-

¹⁾ Annal. Polon. II. szerint 1087, III. IV. és Annal. Capit. Cracov. szerint 1086, Annal. Cracov. brev. 1086, Annal. S. Crucis Polon. szerint 1088, Pertz i. m. XIX. 622—23, 655, 689. II., Cromer 5 k. 93. l. 1081. évhez, Turóczi 1981-hez. Midőn a megszállás hosszúra nyúlna, László a város előtt agyagból nagy halmot emel, melyet liszttel borított be fölül. Az eleség-hiányban szenvedő krakkóiak ezt mind lisztnek nézvén, neki esnek, mialatt László a várost elfoglalja. U. o.

nősült, s talán nem minden számítás nélkül nyújtá jobbját Juditnak, Salamon özvegyének.

E házassága s főleg Mieszko kielégítettése helyreállítá, úgy látszik, a jó viszonyt. Midőn Szeteg sziléziai kapitány Vladisláv természetes fia Sbigniew kormánya alatt külön tartománynya alakítani törekedett, Szt. Lászlóhoz fordult, kérve, ne támogassa a hálátlan atyát fia ellen segélylyel. László jogosnak találhatta a kérdést, s kibékíté a feleket.¹⁾ Midőn pedig a lengyel-cseh viszály évek folyásával mindjobban elmérgesednék, nem ellenezte, hogy a Secicch krakkói kapitány vezetése alatt Morvába törni készülő lengyel sereghez magyar zoldosok is szegődhessenek,²⁾ sőt László, sógora Ottó morva herczeg fiának kérésére a lengyelnek védelmére kelve, 1095-ben sereggel indult Bretisláv ellen. Ekkor vihette végbe azon határigazítást, melyről I. Lajos kir. udvari cancelláriája tesz említést.

Mindez azonban nem tartóztatta vissza Lászlót, ha országának érdekei úgy kívánták, hogy a Lengyelországot érdeklő viszonyokba is avatkozzék. Nagy Vladimir fiának, I. vagy bölcs Jarosláv kievi fejedelemlnek fiai: Vladimir, Szvatoszláv, Igor, Izjaszláv és Uszevolod, majd ezeknek utódai a Rosztiszlaviczok (Vladimir unokái), Olgoviczok (Szvatoszláv utódai), a Monomachoviczok (Uszevolod utódai), aztán Dávid (Igor fia) és Szviatopolk (Izjaszláv fia) részint a kievi nagy fejedelemségért, részint az egyes részfejedelemségért (Halic, Vladimir stb.) egymás ellen folytatnak harczot, mely a XI. század vége felé indul meg, és pedig a Rosztiszlaviczok és Dávid közt egyfelől, és Szviatopolk kievi nagyfejedeleml közt másfelől. Az Olgoviczok és Monomachoviczok dulaodása a XII. századba esik.

A rutének (Halic-Ladomeriek) Mieszko halála óta élénk vágyat tanusítottak elszakadni a lengyel felsőségtől. Az így keletkezett harczokban kiváló szerepet játszanak a magyar királyok. Az előkészületek már I. László idejében történtek. Turóczi³⁾ mondja, hogy László a gyakori kún betörések elleni védelem szempontjából szükségesnek tartá Rusia birtokát. 1093-ban szándékozván a támadást intézni, tavasz elején hozzá fogott a készülétekhez, mitől megijedve a ruthének, követség által megengesztelni igyekeznek, egyszersmind hűséget is fogadnak a magyar koronának. Kálmán a papi ruha levetésével, a magyar herczegek rendes menhelyére Krakkóba vevén magát, könnyen tapasztalhatta a lengyel

¹⁾ Boguchval i. m. 29. l., Martinus Gallus 138—43 ll. Vincentius Kadlubek, Chron. 153—154. ll.

²⁾ Dlugoss IV. 325. l.

³⁾ II. rész 58. fej.

udvarban a miatt uralkodó kedvetlen hangulatot. Lehet, neki is volt része abban, hogy László a lengyel fejedelem mellett foglal állást a lengyel-magyar ügyben, amely nem engedte, hogy Vladisláv felháborodottságának jelét adja Lászlónak a rutén ügyben való magatartása felett. De a mélyen látó Kálmán nem mulasztott el gondoskodni a jövőről, s tekintettel a netán bekövetkező északi felőli támadásra, a Morva szélén találkozott a cseh Bretislávval, hol véd- és dacszövetséget kötött vele, megígérvén, hogy hagyatékai intézkedése ellen fellépni nem fog. ¹⁾

Kálmán hasznára iparkodott fordítani lengyelországi tartózkodását. Az orosz viszonyok bomlásnak indultak, mi lehetővé tette Veres Russia kézrekerítését. Lengyelországot több oldalról fenyegették ellenséges betörések, de görbeszájú Boleszláv személyében hatalmas fejedelem volt lépendő trónjára, ki bizonyára kész leend az orosz viszonyokat hasznára fordítani. Mindez Kálmánt az orosz szövetség felé hajlítá. Már Krakóból lépett érintkezésbe és barátságot kötött, melynek első következménye lőn, hogy Kálmán a kievi nagyfejedelemnek segínyt nyújt harcában a Rosztiszlaviczok ellen. Szviatopolk kievi nagyfejedelem panaszt emelt, hogy a Szan és Dnjeszter közt s a Kárpátokig terjedő terület, mely egykor atyjáé (Izjaszláv) és fivéréé (Jaropolké) volt s valószínűleg Volhyniához tartozott, most a Rosztiszlaviczok: Volodar és Vaszilko csernigovi hercegek által elfoglalva tartatik, miután Jaropolk Volhynia hercege Przemysl felé utaztában Zvinograd mellett agyonveretett. ²⁾ Kálmán méltányosnak találta a Jaroszláv, Szviatopolk fia által kért segély nyújtást annál inkább, mert a csernigoviakat olyanoknak ismerhette, kik alkalmat nyújtanak a kúnoknak Magyarország nyugtalanítására. De az 1099-iki Przemysl elleni hadjáratnak nem volt kedvező eredménye; Kálmán serge a kúnok által s a Przemyslből kitörő Volodár katonái által megsemmisített, 8000 a csataterén maradt, köztük Lőrincz és Koppány püspökök, Özem gróf s más nagyok, a király maga csak nagy nehezen tudván megmenekülni. ³⁾ A csapás még sem idegenítette el Kálmánt szövetségesétől, sőt még szorosabb barátságra lépett vele 1104. nyarán nőül vevén Predszlava nevű leányát.

Zbyszlávát, Szviatopolk másik leányát III. vagy görbeszájú Boleszláv lengyel fejedelem, Vladisláv fia, vette nőül. Boleszláv 1102-ben lépett trónra s röviddel utóbb Álmos, Kálmán nyugtalan atyafia keresett nála segílytsnyert is, melylyel Abanujvárt elfoglalá;

¹⁾ Cosmas 1099. évhez.

²⁾ Nestor, Bielovszki Mon. Pol. I. 802—804. II.

³⁾ U. a. u. o., Dlugoss IV. 330 l., hibásan 1094-hez teszi; Chron. Posoniense 1100-hoz; Turóczi II. 60. l.; Math. de Michov III. k. 6. fej.

azonban csakhamar kibékült Kálmánnal. Midőn újra fellázadt, Szviatopolk figyelmeztethetné két vejét,¹⁾ mily nagy előnyre szolgáland országaiknak, ha az ellenségeskedésről letéve, barátságos kezet szorítanak egymással. Így történhetett, hogy Álmos Krakkóban támogatásra nem találván, V. Henrik császárnak szárnyai alá vette magát, kinek tudtával s akaratával nemcsak császári sereg támadt Magyarországra, hanem Borivoi ellenében a cseh székbe helyezett Szvatopluk fejedelem is kegyetlenül dúlta a Vág vidékét. A magyar és lengyel fejedelmek, mióta sógorság füzte egymáshoz, kifelé is ugyanazon politikának szálait fonogatták, s Kálmán szükségesnek tartotta figyelmeztetni sógorát a veszélyre, mely országát fenyegeti és őt segélyre felkérni; Cromer²⁾ a két fejedelem között a Szepességben kötött véd- és dacz-szövetségről is tud beszélni, sőt Boleszláv leányát Juditot Kálmán idősb fiának Istvánnak is eljegyezteti, hozományúl adván neki a Szepességet.³⁾

A szövetség csakugyan megkötethetett, s midőn Kálmán hadai a csehek dúlásait viszonzandók, Morvába törtek, Boleszláv segélycsapatai Szilézia felől Csehországot támadták meg. A cseh visszavonulni kényszerült, de védője, a császár most Boleszláv ellen fordul s elfogja. A lengyel ravasz ajánlatban keres menekü-

¹⁾ Boleszláv 1103-ban vette el Zbyslavát.

²⁾ Rer. Polon. lib. 5.

³⁾ Ugyanezt olvashatni Dlugossnál IV. 372. l. 1108. évhez; Math. de Michov. Chron. Polon. III. k. 8. fejt. 49. l. is ugyanezt mondja, s e mellett telve ellenmondásokkal. A mese Boguchvaltól származik, kinél (Sommersberg II. 36.) olvashatni: »Iste Boleslaus filiam suam de Ruthena genitam Colmanno Regis Hungarorum filio matrimonialiter copulavit. Qui nomine dotis Castellanium de Spisz, quoad viveret, possidendam assignavit. Quem Colmannum una cum Rege Hungarorum Haliciensibus in Regem praefecerunt. Cujus coronationem Rex Boleslaus, prout erat credulus, per Regem Hungariae dolose circumventus Castellanium de Spisz, et loco ejusdem Castellanium Przemysliensem, nomine dotalitii filiae suae recepit. Haec autem dolositas fuit origo dissensionum inter Polonos et Hungaros, prout in sequentibus patebit«. S hogy még egy példa el ne maradjon, a Chron. Hungar. (Endlicher Mon. 87. l.) hasonló esetet ad elő a következőkben: »dux Russiac Miscislaus in civitate Halicz in adoptivum filium accepit«. Mindezekben egyebet sem szabad látnunk, mint egy tényleg megtörtént későbbi esetnek, korábbi időkhöz való helyezését, mely eset 1226-ban történt. Ugyanis Miciszláv novgorodi fejed. II. András harmadszülött fiának Mária nevű leányát nőül adja, s átengedi neki Halicsot egy korábban létesült szerződés értelmében, melyről III. Honorius pápa is tesz említést a kir. adott levelében. Volyn-krónika 66. l., Bielovszki i. m. és Theiner, Vetera Monum. Hung. I. 22. l. 1222. évhez).

lést: nagy mennyiségű pénzt ajánl fel a császárnak s határidőt nyervén. Kálmánhoz fordul segítségért, melyet megkapván a császár hatalmába került várakat éjjel meglepi, elfoglalja, s a kézrekerített császárt Kolbergbe viszi foglyúl, honnan csak hat havi fogság után, nem tudni, mily kicsikart kedvezmények mellett, bocsátja szabadon; mert alig elégedett meg egyedül azzal, hogy fia Vladisláv számára a császár Krisztina (helyesen: Ágnes) leányát eszközölte ki nőül, ¹⁾ s nagyon valószínű, hogy orosz nejének, Kálmán felesége nővérének halála után maga is V. Henrik császár valamelyik unokahúgát vette feleségül, mely házasságtól, miután e korban ily családi szövetségek mindig bizonyos politikai tekintetekkel voltak összefüggésben, kétségtelenül politikai előnyt is várt.

Erre oly fejedelemnek, mint Boleszláv volt, nagy szükségére lehetett. Negyvenhét csatában győztes, politikai tervekben kifogyhatlan, már Kálmán királlyal létesítette azon szilárd szövetséget, mely különösen a cseh örökösödési kérdésében ²⁾ mutatta ki a két uralkodó politikai elvirokonságát, de a lengyel határokig is elvette a harcizaj hullámain. Ez meggyőzhette Boleszlávot, hogy szövetségese nagy áldozatokat kíván, veszélyt hoz (t. i. a császár támadását), s mivel Kálmán más felé háborúkkal volt elfoglalva, — kellő vizonszolgálat reménye nélkül. Azért nem bomlott fel a szövetség, de Zbyszlava halálát a lengyel új nexus szerzésére használta fel, nőül vevén Berg herczegének leányát, a császár közeli rokonát. Ez neki nagyobb biztonságot volt nyújtandó az orosz herczekkel szemben. Házassága Szviatopolk leányával hatalmas szövetséget, vagy legalább barátságos viszonyt létesített az északi szláv népek: csehek, lengyelek, magyarok, rutének, pomeránok között. ³⁾ Zbyszlava halála után przemysli Volodár egy, III. Boleszláv ellen irányuló szövetséget igyekezett létesíteni a rutén herczekek között s abba a pomeranokat is belevonni. ⁴⁾ E veszélynek útját szegte Vlaszt Péter, ⁵⁾ midőn barátságos látogatás színe alatt Volodárt álnok módon foglyúl ejti, Krakkóba viszi és Boleszlávnak kiszolgáltatja. ⁶⁾ A lengyel-sziléz krónika szerint (idézett helyen) csak váltságdíj

¹⁾ Chron.-Polon.-Siles. Pertz, XIX. 561. l.

²⁾ 1108. körül Ann. Saxo. Pertz, VI. 746—49 ll. és Kadlubek ed. Cracov. 106. lapon olvasható levele Kálmánnak Boleszlávhoz.

³⁾ Pertz, Monum Germ. XX. 726. l., Herbord, Vita S. Ottonis. Bamb. episcopi, »diversis temporibus certamen habebat ex parte una Poloni, Bohemi, Morawi, Ungari, ex alia Rutheni gens crudelis et aspera, qui Flavorum, Pruscorum et Pomeranorum freti auxiliis.«

⁴⁾ Szaraniewicz, Die Hypathios Chronik 24. l.:

⁵⁾ Petrus Vlosides, Vladimirides.

⁶⁾ Kievi krónika 21. orosz kiadás Chron. Polon.-Silesiae. 1139. évhez, Pertz XIX. 561. l.

lefizetése mellett szabadúlhatott fogságából, de a szabadon bocsátatás díja tényleg abból állt, hogy a Rosztiszlaviczok Lengyelország pártjára állni kényszerültek.¹⁾

A lengyel évkönyvek szerint III. Boleszláv 1122-ben sereggel indult Magyarország ellen;²⁾ Túróczi is tud III. István egy expedíciójáról Lengyelország ellen;³⁾ Dlugoss és Cromer (IV. V.) úgy tudják, hogy III. Boleszláv és II. István közt benső viszony uralkodott. És csakugyan II. Istvánnak orosz expedíciója ezt bizonyítja. A kötések, melyeknek megtartására magokat a rutén hercegek Volodár szabadon bocsátatása alkalmával kötelezték, mindenekelőtt a lengyeleknek szolgáltak előnyére a pomeránokellen, s már 1123-ban részt vesznek a Rosztiszlaviczok III. Boleszláv pomerán hadjáratában. De Magyarországnak is szólt a szövetség, valószínűleg Borics igényei ellen. E szövetségből folyólag II. István szorosabban egyesült III. Boleszlávval, a Rosztiszlaviczok: przemysli Volodár és teremblowlai Vazilko érdekében Vladimir Monomach kievi nagy fejedelem ellen, ki Szviatopolknak 1113-ban bekövetkezett halála után nemcsak a kievi széket foglalta el, hanem elődjének fiát, Jaropolkot Vladimírből elűzvén, oda saját fiát helyezé. II. István a jogaiban sértett Jaropolknak segítségére sietett. Az egyesült magyar-lengyel hadak azonban vitéz ellenállásra találtak, s midőn István hadait Kiev ellen vezette, a hosszú ostromot, a külföldön való tartózkodást, főleg pedig idegen érdekeknek szolgálni megúnt magyar urak felmondták az engedelmességet. »Uram, mit téssz — szól a Pázmán nemzetségből való Kozma a királyhoz, — kit tehetsz herceggé, ha számos vitézeid halálával ejtetted meg a várat? Ugyan, kell-e valakinek hercezség, ki elhagyta a királyságot? Mi bárók nem ostromoljuk a várat, ha tetszik, harcolj magad. Mi visszamegyünk Magyarországha, és új királyt választunk.«⁴⁾ Ez arra kényszerítette a királyt, hogy visszatérjen; s a nemzeti hagyomány sokat tud mondani boszújáról az engedetlenek megbüntetésében.

De nem ez volt az egyedüli ok. Jaropolk, kinek érdekében a hadjárat történt, Vladimir vára alatt a táborban meghalt; a

1) Szaramievicz i. h.

2) Annal. Polon. II. Pertz, XIX. 624. l.

3) II. Schwandtnernél 228. l. »post haec tertio anno fines Polonicos misso exercitu devastavit«, tehát 1126-ban; Cromer V. 124. l. is ismerte e forrást, de tagadja a valóságát; Bonfin (Decad. II. 6. k. 194. l.) megmagyarázza a támadás okát: »quod hi [Poloni] et sibi, et patri saepe injurii fuerant, neque fines incursionibus et rapinis tutos servarant, sed latrociniiis et incendiis saepe violarant.«

4) Toldy, Marci Chronica 89. l.

szövetséges hadak ennélfogva eloszlottak, s békére léptek Vladimir Monomach kievi nagy fejedelemmel.¹⁾

Borivoi s utánna Szobjeszláv a csehországi zavarok elől s életöket megmentendők, amaz a magyar, ez utóbbi a krakkói udvarban keresett menedéket; Szobjeszláv neje, Adelhaid, István közeli rokona, szintén István udvarában talált szives fogadtatásra. Borivoinak még a Kálmánnal kötött szövetség nyitotta meg ide az utat, s ha megjegyezzük, hogy a magyar-lengyel szövetségben, mely ép ez idő szerint létesült a rutén hercegek ellen, a csehek is részt vettek, s a pomeránoknál járó bambergi püspök Ottó, a lengyel király és a német császár által is támogatott: ez, valaminth a magyar-lengyel szövetség széles alapra fektettségét bizonyítja, másfelől tiltakozik azon állítás ellen, mintha a viszonyt Borics fölmerülése fel tudta volna bomlasztani. Hogy ez úgy volt, bizonyítja Boleszlávnak 1130-ban Magyarországba sz.-István sirjához tett útja, mikor egész kíséretével István által kitüntetőleg fogadtatott, sőt a főúrak által lakaikba is meghivatott. Ajándékokban sem volt hiány, midőn a fejedelem eltávozott.²⁾ Nem lehetetlen, hogy Istvánnak alkalom nyújtatott ekkor Boricsot láthatni, sőt megismerni; de úgy a maga érdeke, mint a szövetség politikája egyenesen tiltotta. őt bármi pártfogásban részesíteni.

LOVCSÁNYI GYULA.

¹⁾ Kievi krónika 1123. évhez.

²⁾ Dlugoss, IV. 431. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

KURUCZ KATONAI ÉRDEMJEI.

II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek van három, gyönyörű veretű érme: egyik a szabadságharcz kezdetének, másik a szécsényi s harmadik az ónodi országgyűlésnek emlékére verve. Egyik oldalon a fejedelem arczképe, a másikon jellemzetes szép emblémák láthatók. Ezen érmek, — melyek aranyba, ezüstbe és bronzba verettek, — egyúttal hadi vitézségi kitüntető érmek gyanánt is osztogattattak a fejedelem által, mint ezt több följegyzés tanúsítja. Például a gr. Starhemberg Miksa cs. altábornagyot 1708. elején elfogott Bornemisza huszárörmester is, egyéb megjutalmazáson s hadnagygyá előléptetésen fölül, ilyet kapott Rákóczitól. E három éremnél egyéb kurucz érdemjéről tudomásunk eddig nem vala.

Most, az orsz. levéltárnak a gr. Bercsényi unghvári archívuma töredékeit is magában foglaló szepesi kamarai levéltár részének egy, csak a múlt év folyamában előkerült ismeretlen csomagában találtuk *Limprecht János* ezredesnek Ersek-Újvárból 1709. május 2-án Bercsényihez, mint fővezérhez intézett levelét s abban e sorokat:

»Azegész praesidiariusoknak, strázsamestertül fogva, egynek-egynek egy-egy tallért fizetett Praefectus Uram (Szuha Ferencz) discretió-pénzt. Az Ober-Officereknek eddig is semmit sem adtak, *hanem Revír Uram (De la Rivière) Vagner nevű granadíros-kapitánnak küldött az Nemes Ország címere s Urunk ő Felsége képi alatt való ezüstpléhet, mely kapitány az több tisztek előtt dicsekedett Felséges Urunk kegyelmességével, — abbúl a több tisztek között csaknem felzendülés támadott. Megértvén közöttök való dolgot, közikben menvén, lecsillapítottam, biztatván őket, hogy nekik is léssen discretiójok.*«

Mint látszik, itt határozottan vitézségi kitüntetésről: a mellen vagy a süvegen viselendő ezüstlemezről, ország címerére és fejedelem képére vert érdemjéről van szó, melyet az érsek-újvári vitéz kurucz tisztek a decorált, mint neve mutatja: német

eredetű kapitánytól annyira megirigyelnek vala, hogy ez idegennek kitűntetése s az ő mellőztetésük érzetében háborogni kezdettek. A dolog megérthetése tudnunk kell, hogy 1708. ősszel, Érsek-Ujvárnak Heister császári fővezér által lett heves bombáztatásakor, az ostromnak hősi visszaverésében nagyon kitűntette magát a hugonotta francia ezredes De la Rivière, a vár erődítési főnöke, és vele két granátos-százada, a kikkel Rivière többször elszántan rohant ki Heister táborára s bravourral űzte vissza a császáriak rohamoszlopait. Az 1709-ik év elején aztán Rivière személyesen tévén jelentést Munkácson Rákóczinak a lefolyt ostrom részleteiről, s vitézségeért különösen kiemelvén Vagner granátos-kapitányt, így küldé ennek a fejedelem az említett ezüst érdemlemez.

Milyen volt ezen »ezüstpléh« formája? a fentebbi leírás nem fejti ki eléggé; mindazáltal azt Limprecht ezredes soraiból bátran következtetni lehet, hogy az valóságos *hadi érdemjel* vala, s az újvári tisztek ambícióját csakis így kelthette föl annyira. Később talán majd még bővebb adatok is kerülendnek napfényre ez elfeledett kurucz katonai kitüntető jelvényről.

THALY KÁLMÁN.

ADALÉK BUDAVÁR BEVÉTELE TÖRTÉNETÉHEZ.

Most, midőn Buda kétszázados visszavételének megünneplésére az ostrom monographiája is meg fog iratni, talán nem lesz érdektelen, ha az ostromnál szerepelt egyik jeles vitézünk nevét, s életének némely adatait, melyek úgy tudom, még nem lettek nyilvánosságra hozva, az olvasók tudomására hozom.

A főváros által rendezendő történelmi kiállítás bizottsága által a részvételre alólirott szintén felszóllítatván, hogy e kíváncsúnak eleget tegyek, kirándultam tinnyei jószágomra, hogy ott levő csekély gyűjteményemből kijelöljem a kiállításra alkalmas tárgyakat. Ekkor akadtam a régi okiratok átkutatása között I-ső Leopoldnak egy, 1702-ből kelt, s egy 1732-iki hiteles másolatban fennmaradt donatio-levelére, melylyel Miskey Istvánnak, a Forgács-féle ezred praefectusának adományozza a Tinnye, Ung és Jánfalusi javakat, a többi közt azért, mert jelen volt a lotharingiai herczeg vezérlete alatt Budavára egész ostrománál s vérét is ontotta, mint ez a donationak erre vonatkozó passusából látható, melyet, a mennyire a sok helyütt nagyon elhalaványodott és olvashatlan írásból kibetűzni tudtam, ezennel itt közlök: »Deinde vero ad ductoratum militiae nostrae hungaricae praesidii Jauriensis translatus, sub commando serenissimi quondam Lotharingiae ducis affinis nostri desideratissimi beatae memoriae, saepius

tam in generalibus conflictibus cum christiani nominis hoste Turca habitis, et in specie quidem Strigoniensi, Vaciensi, Erdensi et Gyulaensi, quam et obsidione Budensi, ejusdemque cruenta expugnatione praesens, usque ad profusionem sanguinis decertando.«

E Miskey István, mint a kezeim között levő néhány iratból következtetem, valószínűleg a XVII-ik század elején egy győrmegyei birtokos nemes családból származott; erre látszik utalni számos győrmegyei családdal való rokonsága és összeköttetése, így az Eölbey, Szeghy, Sebessy, Vasdinnyei, Ebeczky, Kisfaludy és Kéry akkori győri családokkal való atyafisága. Győrmegyében, úgy látszik Pataházán és Koronczón volt birtoka; birta még Fehérmegyében Lovas-Berényt is, valószínűleg ősi jussón, legalább nem akadtam nyomára annak, hogy ezt is acquirálta volna, mint többi terjedelmes birtokait. Az említett donatio többi részéből kitűnik, hogy már kora ifjúságától kezdve a katonai pályán működött, mint ezt gróf Eszterházy Miklós nádorhoz, a tolna-megyei Görbő nevű falu adományozása végett 1631-ben irt sajátkezű magyar folyamodványában maga is írja: »Hogy én gyermekségemtől fogva minden tehetségeimmel jámborúl s hiven, vitézül szolgáltam testem szakadozásival és vérem hullásával, rabságok szenvedésivel. Az keresztén hűt és országunk mellett az ő fölsége végházai-ban« stb.

1635-ben Lévának volt főkapitánya, 1652-ben Veszprémnek; volt zászlótartó a Coraldiani-féle ezredben, később a győri lovasság főhadnagya, s mint ilyen, a lotharingiai herceg alatt végig küzdötte az esztergomi, váci, érdi, gyulai, budai ostromokat, mely utóbbinál meg is sebesült; később követte a badeni herceget s ez alkalommal a soósvári ütközetben, vitéz katonáival kemény harc után 18 zászlót vett el a töröktől. Savojai Eugen alatt pedig Zentha mellett küzdött vitézül a törökkel. Ennyi hőstett, tántoríthatlan hűség, önfeláldozás nem maradt kellő jutalom nélkül, s a királyi kegy, hű tettei teljes méltánylása és elismerésén kívül, melynek az említett donatióban is ad kifejezést, dúsan elhalmozta a még mindig munkabíró agg hőst az anyagi javak áldásával is; így adományozta neki a már régebben adott tolnamegyei Görbő és Beluskán kívül később a fehérmegyei Szerecsent, Szolga-Egyházát. 1675-ben Szeghy János győri alispán Komáromból a megye parancsolatjából meghagyja neki, mint Lovas-Berény földesurának, hogy a török kaimakam Mustafa agával practisáló és a törökkel szövetségüket megújító lovasberényi lakosokat felhozassa, és arestumba csukassa. Utoljára késő vénségében nyerte adományúl a Pest-Pilis- és Esztergom megyében fekvő Tinnye, Ung és Pusztá-Jánfalusi uradalmat.

Hogy e fáradhatlan s kétségtelen hős fia hazánkunk, kinek aczél izmait sem az idő, sem annyi dúló csaták viharai meg nem birták törni; ki, a mint láttuk, családja jövőjének megalapításán és vagyona gyarapításán is az őt jellemző kitartással s energiával működött, hogy mikor és hol halt meg, a nálam levő iratokból nem tudható; mindenesetre azonban a donationnak kelte után, azaz 1702. után. S ha vesszük, hogy 1635-ben már a lévai vár főkapitánya volt, a mikor legalább is 20 éves lehetett, akkor 1702-ben már 87 évesnek kellett lennie, a mi mindenesetre tekintélyes és szép kor, főleg az általa folytatott fárasztó, és annyi sanyargatásnak kitett életmód mellett.

Ő volt alapítója a majd 200 évig fennállott vagyonos és tekintélyes Miskey-családnak Pest-, Esztergom- és Fehérmegyében, míg idő folytán, a folytonos osztályok által, a család férfi ága vagyonát nagy részben elvesztvén, utódai mint egyszerű falusi emberek élnek; leány-ágon fennáll azonban a család máig is, a Tinnye, Ung és Jánfalusi közbirtokosság nagy részében.

VÁSÁRHELYI GÉZA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A dunai hajóhadak története. Írta Dr. Szentkláray Jenő. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. Bpest, 1886. Ára 2 frt 60 kr.

A gondolatot, a dunai hajóhadak történetét megírni, szerencsésnek találjuk. És pedig annyival is inkább, minthogy e gondolat egy oly tudósban támadt, akinek képzettsége, lelkiismeretessége, szorgalma el van ismerve. Szentkláray közkézen forgó munkái olyanok, melyek kitartó vasszorgalomról tanuskodnak, mely nélkül a kutató-tudomány terén nevezetesebb eredményeket alig érhetni el. Különös előnye, mint írónak, hogy nemcsak belátással, szakbeli tájékozottsággal, bő tudományos apparatussal, hanem jó ízléssel is dolgozik. Ez okból dolgozataival nemcsak a szakdisciplina gyarapszik, hanem azon jó könyvek száma is, melyeket a szakemberen kívül a komolyabb tárgy iránt érdeklődő laikus is haszonnal forgathat.

Ilyen könnyen élvezhető mű szerzőnk legújabb irodalmi terméke: *a dunai hajóhadak története* is. Constatáljuk mindennek előtt, hogy a dunai hajóhadak történetében élénk állított tárgy történetirodalmunkban egészen új. E tárgyat eddigelé sem had-történelmi szempontból, sem culturális tekintetből figyelemre nem méltattuk, habár igen is sokszor kellett éreznünk, hogy ismereteink e részbeni fogatkozásának kitöltése felette kívánatos volna. Amidőn látjuk a történelem lapjain, hogy a hatalmas vízi elem miként hat alakítólag és döntőleg a néprajzi és társadalmi, a politikai és közigazgatási constellatiókra, az ipari és közlekedési életre, a települési viszonyok szabályozásra: lehetetlen volt, hogy egyszerűen többször azon kérdés is fel ne vetődjék agyunkban, mi volt vajjon ez alakító és döntő elemnek hatása a partlakók vitézi hajlamainak ébresztésére és fejlesztésére?

Hogy a hatalmas Duna e vitézi hajlamokra tetteleg serkentőleg hatott s azokat a viszonyokhoz képest sajátlag fejlesztette, azt most már az előttünk fekvő könyv chnrologiai rendszerességben híven s tanulságosan elbeszéli s kimutatja nekünk. A szerző a terjedelmes anyagot, melyet az írott forrásokon kívül a

budapesti és a bécsi állami levéltárakban, nevezetesen az országos levéltárban, az udvari titkos s a közös hadügyi levéltárakban. továbbá a szerb érseki könyv- és levéltárban fáradságosan kikutatott s összegyűjtött, akkép rendezte, hogy a négy első szakaszban a dunai kaderő *történetére*, az ötödik szakaszban a folyami hajóhadaknak *szervezetére*, *katonai s társadalmi viszonyaira* vonatkozó adatokat csoportosítá, míg egy hatodik szakaszban a dunai hajóhad *vezérei, kapitányai, vajdái* időrendi lajstromát közli.

Szerves elrendezésében tehát e mű anyaga chronológia beosztáson alapszik. Ez a beosztás helyes, mert természetes s másképp alig is lett volna összefüggőleg foganatosítható, miután a Duna minden partlakó faj culturájára alakítólag s szabályozólag folyt be, ha nem is minden korszakban egyformán, egyenlő mérvben s egyenlő irányban. Am ép e miatt úgy tetszik nekünk, mintha szerzőnk felfogása az általa megírt történet kezdeteire nézve nem felelne meg teljesen a történeti tényállásnak. Ő elbeszélését a római korral kezdi meg, átmenvén a népvándorlási és a magyar vezéri korokra. Nincs kétség benne, hogy mindaz, a mit a jeles szerző e tekintetben előad, értékes és tanulságos. El nem fojthatjuk azonban azt a megjegyzést, hogy előadása, mely a népvándorlási és a vezérkori időszakra vonatkozólag a források meddőségemiatt szükségképpen korlátozott, s jórészen csak combinációkra szorítkozó, — a római uralom idejére már határozottan bővebben folyhatott volna, ha elbeszélésének anyagával nem szorítkozik jó formán csakis az epigraphikai forráskészletre. Neki a bizanti forrásműveket, a Notitia Imperii-t főleg, jobban kellett volna kiaknáznia, mert nem tagadható, hogy az ezekben szétszórt adatok közelebbről is jellemzik a római vizharci életet és organisatiót. Egy másik megjegyzésünk pedig arra vonatkozik, hogy szerzőnk könyvében elvétele oly anyagkészlettel is találkozunk, mely a czímbe jelzett tárgynak, t. i. a *hajóhad* történetének szorosan véve meg nem felel. Ha a szerző például az erdélyi *hajósokat és révészeket* összekapcsolja a római *classis* történetének fonalával, akkor azt hisszük, hogy ő a római hajóhadak történetére nem vonatkoztatható adatokat illesztett műve keretébe, mert nincs semminemű oly támaszpontunk, melynek alapján mi biztosan megmondhatnánk, hogy a római nautáknak és utriclariusoknak valami közük volt és összefüggésük a római *classis* szervezetével. A hajósok és révészek oly czéheket képeztek, mint például az ácsok és kovácsok, a pokróczkészítők, a bányászok vagy a római pompe funèbre collegiumai. Azok nem a hadi élet tényezői, hanem polgári keresetben fáradtak, s ha netalán hadi expeditiókkor a hadvezénylet vagy hadi intendatura által szolgálatuk igénybe vétetett, ez kétségtelenül csakis oly alkalmazás volt, milyen az, ha manapság a fuvaros parasztság vagy szállítók az operáló hadsereg

által igénybe vétetnek, anélkül, hogy emiatt legkevésbé is következethetnének az ekkép igénybe vett polgári elemnek hadi minőségére. Ép úgy áll a dolog a szerző által érintett dáciai római vám- és kikötőhelyek tekintetében. Ezek is csak azt bizonyítják, a mit a hajósok és révészek, hogy tudniillik a rómaiak, mint minden más partmenti telepések, a természet által rendelkezésükre bocsátott közlekedési pályát, a vizek hátát, igénybe vették s hasznokra fordították. Ha — mellelleg említjük — a szerző az utriclariusokra vonatkozó felírással emléket a *régi Margoban* mondja feltaláltaknak, akkor nyilvánvaló, hogy őt a mai erdélyi Morgia s a római Margo névazonossága ejtette tévedésbe, mert amaz inscriptio nem a dunamenti Moesiában, a Morava-torok közelében feküdt régi Margo, hanem az erdélyi mai Váma-Morgánál került elő, melynek helyén pedig a régi Pons Augusti létezett.

Helyesen járt el szerző, midőn a római *főutat* a Duna mentében (s nem a mediterrán területen húzódottnak állítja. De már nem helyeselhetjük a főút katonai helyeire vonatkozó közleményét. A dunai védrendszer nincs művében összefüggőleg feltüntetve. Az erődök sorozata egyrészt *hiányos*, másrészt *téves*. Mindkettő kitűnik legott, mihelyt összevetjük az Itinerariumokkal. Pedig azt hisszük, hogy miután szerző specziális célja volt a rómaiaknak a classissal összefüggő dunai védrendszerét tüzetesen tárgyalni, azért helyén is lett volna, ha az erőd-lánczolat minden pontját kijelöli vagy legalább a nevezetesebbekből egyet sem hagy ki. Tényleg oly nevezetes pontok — a kisebbeket mellőzve — mint *Taliata*, *Egeta*, *Ratiaria*, *Ad Novas*, *Troesmis*, *Noviodunum* stb., hiányzanak sorozatában. Ellenben előfordúlnak olyanok, melyeknek semmi helyük a dunai védvonalon, mint *Naissus*, *Scopi*, *Sardica*, *Marcianopolis*. A sorrend sem felel meg a valóságnak. Az vita tárgya lehet ugyan, hogy melyik mai helységnek felel meg egyik-másik római helynév, de az már nem vita tárgya többé, hogy a Dunán lefelé haladva, Margum és Contra-Margum megelőzte Viminaciumot; Nicopolis Durostorumot, ez pedig Axiopolist. A szerző által Alisca és Lugio között említett *Ete* nem római hely- vagy erődnev, hanem a mai *Ete* pusztája Tolna megyében.

Ezek az apróságok egyébiránt mind csak olyanok, melyek komolyan beszámíthatólag mitsem vonhatnak le a jeles szerző könyvének általános értékéből. Már inkább eshetik megítélés alá ama feljegyzése, melynél fogva ő nem tartja elvitázhatónak, hogy »az európai taktikával való megismerkedés és a kényszerítő szükség nélkülözhetetlenné tették a magyar hadaknál is a napi renden levő vízi harcok szokásos eszközeit és az ezen harcokban gyakorlott tényezők alkalmazását.« Ezt — megjegyezzük — szerzőnk a *honfoglaló* magyarokra vonatkozólag mondja. Am mi e tekintetben

ép azt tartjuk, hogy a vezérek korában sehogyan sem lehet szó dunai hajóhadról, vagy akármilyen dunai hajóhad féléről. Ez pedig nem azt jelenti, mintha »a X-ik század magyarjaiban a műveltség olyan mód felett alantas fokán álló barbár hordát kellene látnunk, mely azt a természetes ösztönt is nélkülözte, melylyel önfentartási életfeladatait felismerni tudta.« Ép az jellemzi sajátlagosan a római és a magyar vezéri korokat, hogy a rómainak az életfeladata más volt, semmint a honfoglaló magyarságé. A rómainak nézve életfeladat volt, hogy a Duna-vonalat minden áron biztosítsa az esetleges megtámadás ellen. A Duna, Augustus foglalásai óta, a római birodalom lime se volt. Védte az az imperiumot. Az itáliai provinciákat nem a Po, sem az Etsch; a haemusi provinciákat nem a Morava, sem az Isker s nem a Tundscha, hanem valamennyit a Duna védte, fedezte. A Duna eme védő jelentősége annál nagyobb lett, minél tökéletesebbé vált a római foglalás Thráciában a Propontis felé. Elvégre Bizancznak is úgy volt az Ister-limes a természetes védővonala mint magának Rómának. A dunamenti castrumok azonban teljesen még sem biztosíthatták a keleti és a nyugati császárság létérdekeit, mert a dunai erőd-láncolatban elég tágas rések nyíltak a titkos belépődzésre vagy nyílt erőszakos betörésre. A pannoniai nagy medence rakoncátlan barbár törzsei: a qvadok, carpok, jazygok, s ezek után a népvándorlási rajok folyton átszállhattak a latin faj területére s egyre zaklathatták a mélyebben befelé fekvő mediterrán lakosságot is, minélfogva a rómainak egy a viz hátán folyton czirkáló uszó űrseregre elengedhetetlenül szüksége volt. E szükség volt azon ösztön, mely megteremtette a római flottillát Dunánkon. A IX-ik században ellenben már egészen megváltoztak az egykori római és barbár terület felett a constellatiók. A honfoglaló magyar nem érezte többé a római által érzett szükségét. A honfoglalóra a Duna nem volt határ, nem védő vonal. A magyarság beült a nagy természetes medence azon részébe is, melyet a római — ne kutassuk miért? — igénybe nem vett. Dunán innen s túl a magyar elem volt a tér s a helyzet ura, s e lényeges körülmény okozta azt, hogy a hazát foglalt magyar egészen nélkülözhetette azon flottát, melyet a római semmi áron sem nélkülözhetett. Hozzá járúl, hogy a vezérek korában a nyíllal s kopjával küzdő magyarság annyira feltételező katonai hatalom volt Közép-Európában, hogy komoly veszedelem azt sem nyugatról az Ens és a Rajna, sem délről az Adria, sem keletről a Pontus felől nem fenyegette. Hadi fölénye rettegésben tartá a Nyugat germán és román népeit, dél s kelet felől pedig a szláv fajúak clientelaris viszonya nyugtatta meg a magyar hegemoniát. Az ösztön, mely évszázadokkal előbb serkentőleg hatott a dunamenti latin fajra, újból csakis akkor kezdett jelentkezni, midőn az augsburgi vereség után a

magyarság katonai fölénye, nevének félelmes vitézsége által ország-szerte megalapított prestigeje megtörtetett, s fokozódott ez ösztön abban a mérvben, a melyben a keleti s nyugati invasio veszedelme növekedett.

Igy contemplálva a dolgot, felfogásunk szükségképen eltér a Szentklárayétól állam alakulásunk első korszakára nézve, de annál határozottabban találkozik az övével, amidőn ő, a combinatio terét elhagyva, elbeszélésének fonalát már positiv tényekhez horkolhatja. Előadása ezentúl a legtöbb dologra nézve hű tükre a történeti valóságnak, amennyire mi azt megítélni képesek vagyunk. A helylyel-közzel mutatkozó hézagok az összefüggést épenséggel nem szakítják s a tárgyi értelmet sem zavarják meg s bizonyára maga az érdeemes szerző fog rajta lenni, hogy jövő buvárlatai közben figyelemmel kísérje az egyes hézagok kitöltésére szolgáló anyagot. A munka, örömet mondjuk, így is, kiegészítések nélkül, méltó helyet foglal el hazai történetirodalmunk jelesebb termékei sorozatában. Egy-részt gyönyörködtet az új tárgy sokszorosan instructiv ismeretével, mert élvezet látni e könyv lapjain, hogy a természetes gályák hogyan állítanak egy pillanat alatt felszerelt népes várakat az ellenség útjába folyamvíz közepén; hogyan vezetik vagy kísérik az ügyes, könnyű és mozgékony, karcsú és hajlékony hajók a védő vagy a támadó gyalog és lovas hadoszlopokat; hogyan teljesít ez a híressé vált magyar militia navalis kémszolgálatot, hogyan vet le az ellenségnek s hogyan siklik oda észrevétlenül, nesztelen, olykor széleseben az ellenfél táborá alá, majd ismét hogyan vitorláz lobogó haraggal az ellenfél várfalai tövébe; hogyan képez egyszer központot, másszor tartalékot, felmerülő szükség szerint, amint azt a király vagy a vezér taktikája s a kapitány és a vajda észélye megkívánja.

Feltűnt sokaknak e munka erős színezése, a tárgy fontosságának túlzottnak tetsző kiemelése. Mi azt hisszük, hogy e hiba, ha csakugyan fenforog, komolyan szintén nem árthat a mű reális becsének. Ki annyira belemerül tárgyába s oly hévvel, szeretettel kutatja éveken át tárgya történeti alakulását, mint szerzőnk, annál könnyen megtörténhetik, hogy helyütt túlragadtatja magát következtetéseiben s akkora fontosságot tulajdonít a tárgyal intőzménynek, milyent nem igen hajlandók mások — mondjuk, a nem érdekelt felek — elismerni. Manapság egyetlenegy pionnier sem fog nagyon sok concessiót tenni a dunai flottilla szereplési fontosságának. Ők a dunai flottillát a hadrendi háztartásban merő luxusnak tekintik s e nézetöket azzal motiválják, hogy a flottilla működésében a szereplés fontosságának épen a leglényegesebb sajátsága hiányzott, a *transportabilitas* meg a *hidépítési készség*. Összes előnye a *szállítás* és a seregnek meg hadiszereknek egyik partról

a másik partra való *áthelyezése* volt. Azonban ha volna is alapja a katonai utász-branché eme szakvéleményének, úgy mégis másrészt nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy azon egész idő alatt, amidőn a vízi armada létesítésére és fentartására ezeket meg milliókat költöttek, az mégis az egykorú hadviseléshez képest nagyon is fontos hadi szolgálatokat tett ha nem is a *nagy* és *döntő*, úgy mégis a *kis* vagyis a *helyi* háború szempontjából. Ez okból mi Szentkláray fejtegetéseit, a bemutatott képek erős színezése daczára is, örömet hallgatjuk s legfeljebb oly helyeken mondunk le állításai védelméről, hol, mint a várnai ütközetnél, a dunai flottillának olyszerű fontosságot tulajdonít, amilyennel az sem architekturájánál, sem nautikus és hadi felszerelésénél, sem vezényleténél, sem pedig taktikai gyakorlottságánál fogva tényleg nem bírhatott. A katonakörök dolga megítélni, hogy a várnai ütközet, mely úgy Várnától s a tengertől jól félreeső helyen vivatott, milyen fordulatot nyert volna, ha a várnai kikötőben egy vízi haderő demonstrált volna. Mindenesetre valószínű, hogy egy ily demonstratio vagy épenséggel vízi diadal, a kikötőnek elfoglalása, elzárása s Várnának kézrekerítése a szárazföldi eseményekre nem lett volna kihatás nélküli. De e nézet elengedhetetlenül egy *tengeri flottát* tételez fel, holott Szentkláray szerint e hatás egy *folyóvízi haderőtől* jöhetett volna, a mi nyilvánvaló félreismerése nemcsak a taktikai, hanem a természeti viszonyok exigenciáinak is.

Ki kell továbbá emelnünk azt, hogy e mű nem kizárólag a dunai flottilla történetével, hanem az illető *kornak* történetével is megismertet. A jeles szerző ugyanis az anyag feldolgozásánál figyelemmel volt hazánk egyetemes történetére is. Nem ragadta ki az összesemények közül a vízi hadnak élményeit, hanem elbeszélte azokat, a többi országos eseményekkel együtt, anélkül mégis, hogy a főtárgyat elveszítené az általános események sokaságában. Könyvében az általános történelmi tények csakis a háttért képezik, míg Magyarország folyami haderejének története, mint a könyv főtárgya, határozottan kiemelkedik minden egyéb mellékanyag közül. Ezért nem is járulhatunk azok véleményéhez, kik szerint a szerző kelleténél többet vesz be az általános történetből. Ő az országos események közbeszövése által csak érthetőbbé, tanulságosabbá s annál érdekesebbé tette a főtárgyat. Buda visszavételétől kezdve a már sokkal ismeretesebb történelmi háttért is csak egyes érdekeseb vonásaiban mutatta be. De azért az ismeretlen részletek valóban eléggé nagy tömegével találkozunk az olvasó e könyvnek minden egyes szakaszában, némely oly dolgokkal is, melyek nemcsak hadtörténeti szempontból érdekesek, hanem középkori magyar történetünk megértésére sok tekintetben irányadók is. Végre a könnyebb áttekintés céljából még *tar-*

talomjegyzékkel s pontos *nér- és tárgymutatóval* is ellátta könyvét, ami valóban nélkülözhetetlen kelléke már minden terjedelmesebb tudományos könyvnek. Nagybecsűek a könyvhez csatolt eredeti s eddig kiadatlan okmányok.

ORTVAY TIVADAR.

Mommsen Római Történelmének legújabb kötete. *Römische Geschichte von Theodor Mommsen. V. Bd. Die Provinzen von Caesar bis Diocletian. Berlin. 1885.*

A német nemzet működését az utolsó évtizedben a tudomány minden ágában jellemző lázas tevékenységnek, a történettudomány és a történetírás terén Ranke művei mellett kétségkívül egyik legszebb és legbecsesebb emléke marad Mommsen Római Történelme, mely azonban még épűgy, mint Ranke korszakalkató Világtörténelme, befejezésre vár.

Harmincz éve múlt, hogy a hírneves tudós, kit már az ötvenes évek egyik ép oly szellemes, mint alapos francia kritikusa, Saint-René Taillandier a római állam és a római társadalom legalaposabb és legmegbízhatóbb ismerőjének nevezett¹⁾, a »Római történelem« három első kötetével fellépve, mélyreható vizsgálataival, új észrevételeivel s ítéleteinek merészségével meglepte a tudományos világot, és a római történelem irodalmában új korszakot nyitott meg. Nem lehetne ugyan állítani, hogy az általa felállított új eredmények osztatlan elismerésben részesültek volna; s még kevésbé lehetne állítani, hogy nem ritkán szenvedély által sugalmazott ítéletei a római köztársaság egyes kiváló alakjai fölött — például csak a Cicero és a Cato jellemzésére hivatkozom — teljesen méltányosak, de viszont lehetetlen el nem ismerni, hogy éles kritikája és mély tanulmányai a római történelem nem egy részében új felfogást érvényesítettek, s annak nem egy homályos pontjára fényt vetettek. Természetes tehát, hogy kiváló történetírói tulajdonai, mély eruditioja, a római állami és társadalmi viszonyoknak csaknem páratlanul álló ismerete, már az ötvenes években általánossá tették azon óhajtatást, hogy a kiváló tudós továbbra is e téren maradván, vizsgálatait a római történelem mindenik korszakára kiterjessze. Mert a munka, mely szerzőjét — bizonyára nem méltatlanul — egyszerre európai hírnévre emelte, még korántsem volt teljes. A három első már 1854-ben megjelent kötet, mely a magyar közönség előtt is ismeretes, a római történelmet Róma város eredetétől Julius Caesar haláláig tárgyalta; hátra volt tehát

1) La philosophie et l'histoire en Allemagne. Revue des Deux Mondes 1858. évf.

a császárságnak kevésbé ismert s tán épen azért sokkal kevésbé méltányolt korszaka. Ugy látszott azonban, hogy Mommsen is, mint már előtte többen, e határponton a római történelem élesen elkülönített két része között végképen megállapodik, midőn harmincz évi fáradhatatlan kutatás és előkészület után — mint önmaga mondja¹⁾ — mások és saját kívánságának engedve, hozzáfogott a római történelem folytatásához; bármily nehéz is — jegyzi meg — harmincz év múlva venni fel az elejtett fonalat. Az új ötödik kötet — mint már a kötetszám mutatja — nem csatlakozik közvetlen a régibb kötetekhez. A szerző, mellőzve vagy inkább későbbi időre tartva fenn a köztársaságiak végső küzdelmének leírását a Caesar által felállított monarchia ellen, valamint e kormányforma végleges megszilárdulásának és az egyes uralkodók személyisége által feltételezett általános kormányzati viszonyoknak festését, nagy hírnevéhez méltóan oly anyagot ölelt fel, mely évtizedeken át folytatott tanulmányainak épúgy mint korábbi műveit jellemző történetírói módszerének érvényesítésére tágas tért engedett, s mely rendkívüli fontossága és érdekessége mellett is a római császárság történelmének irodalmában ha nem is mellőztetett teljesen, de mindenesetre igen szerény helyet foglalt el. Ez a római provinciák története Caesartól Diocletianig.

Ez új kötet tartalmának futólagos áttekintése is igazolja Mommsennek az előszóban kifejezett azon állítását, hogy ha nem is minden részletében, de összfoglatlatban új tárgyat nyújt a művelt közönségnek. Nem a császárok életrajzával, nem az udvari élet leírásával, nem a palotaforradalmak történelmével találkozunk e kötetben, hanem a római sasok uralma alatt álló tartományok politikai és társadalmi viszonyainak történelmével. Valóban ideje is volt már szakítani azon elavúlt felfogással, mely a római császárság történelmének irodalmában hosszasan uralkodott, mint bármely más korszak történelmének irodalmában, azon felfogással t. i., mely a történetírás feladatát a népek életének tanulmányozása helyett az uralkodók életrajzában és a palotai cselészövényekben kereste, s mely épen azért történelem helyett a legjobb esetben haditörténelemmel változatosabbá tett udvari krónikát adott. Természetes, hogy a császárság korszakából ránk maradt irodalmi hagyományok aránylag csekély száma és kétes értéke mellett a szakítás a régi felfogással, és az új irány megkezdése rendkívüli feladat volt, és bátran állíthatjuk, hogy e feladat megoldása csak oly fáradhatlan előkészület mellett volt lehetséges, minőre épen Mommsen vállalkozott. Hogy minő természetű volt e feladat, s minő nehézségekkel kellett megküzdeni, önmaga fejtí ki

¹⁾ Römische Geschichte. V. Bd. Előszó.

ez új kötet bevezetésében: »A mit az irodalmi hagyományból közvetlenül kapunk, annál nemcsak a szín és alak, hanem tényleg a tartalom is hiányzik. A római uralkodók jegyzéke körülbelül épen oly hiteles, mint a köztársasági consuloké és körülbelül ép oly tanulságos. Az egész államot megingató nagy válságok körvonalaikban felismerhetők, de a germán háborúkról Augustus és Marcus császárok alatt alig kapunk jobb értesítést, mint a samnit-háborúkról. A köztársasági anekdotakincs sokkal tiszteletreméltóbb, mint a császárság korszakáé, de a Fabriciusról, valamint a Gaiusról szóló elbeszélések egyformán laposak és egyformán hamisak. Az állam belső fejlődését a hagyomány talán tisztábban tartotta fenn a köztársaság korára, mint a császárságéra; amott — ha nem is tisztán és hamisítatlanul — megtaláljuk a végezetre is Róma forumán végződő államrendi változások jellemzését; itt ezek a császári kabinetben folynak le s csak közönyös részleteikkel jutnak a nyilvánosságra. Ehez járul a kör roppant kiterjedése, és az élő fejlődés kitolása a központból a kör széleire. Róma város történelme Italia történelmévé és ez ismét a Közép-tenger világának történelmévé szélesedett ki, és épen arról kapunk legkevesebb értesítést, a mi legfontosabb. A ki tanulmányozza e korszak úgynevezett forrásait — beleértve a jobbakat is —, nehezen fojthatja el boszankodását a fölött, hogy e források olyanokat mondanak el, miket bátran el lehetett volna hallgatni, és viszont olyanokat hallgatnak el, miket el kellett volna mondani. Mert e korszak is teremtett nagyszerűt és meszsze kihatót; a világkormányzat vezetése ritkán maradt ily hosszasan rendezett következésben, és a Caesar és Augustus által előírt közigazgatási szabályok egészben véve szilárdan fennmaradtak a dynastiák és dynasták minden változása daczára, mely változás a csak arra tekintő és csakhamar a császárok életrajzává zsugorodó hagyományban méltánytalanul előtérbe lép. Az általános, az alap felületessége által félrevezetett felfogásban a kormányváltozás által eszközölt éles szakaszok inkább, az udvari életre, mint a birodalom történelmére vonatkoznak. Épen abban rejlik ez évszázadok nagyszerűsége, hogy a megkezdett munkát, a latin-görög civilisatio keresztülvitelét, a városi községi szervezet kifejtésének alakjában, a barbár vagy legalább is idegen elemek lassú bevonását e körbe, e lényegénél fogva százados, állandó tevékenységet és nyugodt önfejlődést igénylő munkát e hosszú szünet, e hosszú szárazföldi és tengeri béke elősegítette. Az aggkor nem képes új gondolatokat, alkotó tevékenységet fejteni ki, nem tette azt a római császári kormány sem; de körében, melyet hozzátartozói nem jogtalanul a világnak tekintettek, a békét és a számtalan egyesített nemzet fejlődését hosszasan és tökéletesebben ápolta,

mint bármelyik más korábbi hatalom. A császárság korszakának munkáját Afrika földművelő városaiban s Mosel szőlőművelő közösségeiben, a lykiai hegység és a syriai pusztaszegély virágzó helyeiben kell keresnünk, és itt találjuk meg. Kelet és nyugat nem egy vidékére nézve a császárság kora még ma is a jó kormányzatnak magában véve ugyan szerény, de sem azelőtt, sem azután el nem ért legmagasabb fokát jelzi; és ha az Úr angyala egyszer mérlegre tenné, hogy a Severus Antoninus kormányza alatt állott terület akkor vagy most kormányoztatott-e nagyobb értelemmel és nagyobb humanitással, hogy általában a műveltség és a népek boldogsága azóta előre vagy hátra ment-e: nagyon kétséges, hogy az ítélet a jelen javára dőlné el. De bár úgy találjuk, hogy ez így volt, legtöbb esetben hiában kérdezzük a ránk maradt könyvektől, hogy miként történt ez így. Ezek ép oly kevésbé adnak feleletet, mint a mily kevésbé fejt meg a régi köztársaság hagyománya a Nagy Sándor nyomában, a világot meghódító és civilisáló Róma hatalmas megjelentését.«

»Egyik irt ép oly kevésbé lehet kitölteni, mint a másikat. Méltónak tűnt fel azonban megkísérteni a majd élesebb, majd halványabb és igenis gyakran hamisított színezetű uralkodójellemzések, valamint össze nem illő töredékek látszólagos időrendben egymásután sorozása helyett, azt gyűjteni össze és rendezni, mit a római tartományi kormányzat megismerésére a hagyomány és az emlékek nyújtanak, mik érdemesek arra, hogy az esetleg fennmaradt tudósításokkal — a levőnek a megletten megőrzött nyomaival —, az általános intézményekkel, vonatkozással az egyes tartományokra, mindenikben a talaj és a lakosok által adott feltételekkel a képzelet által, mely nemcsak a költészetnek hanem a történelemnek is anyja, nem egy egészszé, de egy olyannak pótlékává foglaltassanak össze.«

Már e bevezetés sejteti, hogy a kép, melyet Mommsen új munkája után a római birodalom egyes tartományairól nyerünk, nagyon különböző. A görög-római civilisatio Italiából és Görögországból az ó-kori művelődés e két központjából ellentétes irányban keletre és nyugatra haladva, a római világbirodalmat a két uralkodó nyelv szerint egy keleti görög és egy nyugati latin nyelvű részre osztatta. Ez a két főcsoport, melybe sorakoznak az az egyes tartományok különböző műveltségi és közigazgatási viszonyaikkal, és e viszonyoknak megfelelően élénkebb vagy halványabb vagy csaknem teljesen elmosódott emlékeikkel és hagyományaikkal. Míg a birodalmi központtal közös műveltség vagy régi hódítás által korábban összekötött tartományok beléletét úgy politikai, mind társadalmi tekintetben elég élénken felidézhetjük, addig a központtól távolabb eső, a császárság korában

meghódított tartományokat csak homályosan, mintegy fátyolon keresztül szemlélhetjük. Látjuk az események körvonalait, de nem tudunk bepillantani a részletekbe. Míg nyugaton, Hispaniában és Galliában, e tartományokban, hol a Rómából kiindult művelődés folytonossága teljesen soha meg nem szakadt, csaknem nyomról nyomra követhetjük a római cultura küzdelmét és győzelmes előnyomulását, addig e küzdelem lefolyásáról a dunai tartományokban, Noricumban, Pannoniában és Daciában a hagyományok és emlékek alig beszélnek. Élénkebb és tisztább a kép, mit a keleti tartományokról nyerünk, hol a római köztársaság és ennek utóda a császárság a macedoniai hódító nyomdokaiba lépve, a görög nyelvet és a görög civilisatiót teljesen uralomra juttatták. Kis-Azsia, Syria, Palestina, és Egyiptom a római császárság legszebb és leggazdagabb tartományai, a szellemi műveltség és az anyagi jólét oly magas fokán, minőre a legtöbb e tartományok közül azóta fel nem emelkedett.

Mommsen új munkája tartalmának ez általános jelzése után áttérek a minket közelebről érdeklő részletek ismertetésére, azon részletekre t. i., melyek tárgyát Pannonia és Dacia kormányzati viszonyainak leírása képezi.

A római császárság korszakában hazánkat lakó népek a pannonok, jazygok és dákok, a birodalom északi határainak kikerekítésére vagy biztosítására irányuló törekvések következményeképpen jöttek ellenséges érintkezésbe a rómaiakkal. E törekvés, t. i. a birodalom északi részén a Duna által kijelölt természetes határ elérése, vonta maga után már Augustus alatt Pannonia meghódítását. A pannonok az illyr néptörzshez tartoztak, mely törzsnek gyönge maradványa arnauta vagy alban név alatt, régi nemzetiségét és nyelvét maig megtartotta. E törzs egyik tagja az indogermán családnak és ennek körében a helyi viszonyoknak megfelelően legközelebb áll a göröghez, de e mellett legalább is annyira függetlenül, mint a latin és a kelta. Eredeti kiterjedésében az illyr nemzet betöltötte az Adriai tenger partjait, a Pó torkolatától Istrián, Dalmatián és Epiruson keresztül, Akarnania és Aetoliáig, a bennföldön pedig felső Makedoniát, valamint a mai Szerbiát és Bosniát, és a magyar területet a Duna jobb partján; tehát keleten határos volt a thrák népekkel, nyugaton a keltákkal, kiktől Tacitus határozottan megkülönbözteti. Erőteljes déli faj, fekete hajjal és sötét szemekkel, élesen különbözve a keltáktól s még inkább a germánoktól, józan, mértékletes, rendíthetetlen, büszke emberek, kitűnő katonák, a polgári fejlődésre kevés hajlammal, inkább pásztorok, mint földművelők. Nagyobb politikai fejlődésre e néptörzs nem tett szert. A tengerparton, az Adriai tenger keleti partjain, korán görög uralom alá jutott, melyet hamar, már az első

és második pún háború között a római uralom követett. A bennföldön a köztársaság korában az illyrek keveset érintkeztek a rómaiakkal, de e helyett a nyugot felől előnyomuló kelták ejtették hatalmukba az illyr terület nagy részét, így a később túlnyomólag kelta Noricumot. Kelták voltak a latabikerek a mai Krajnában; a Száva és Dráva között, valamint a Rába völgyében a két nép törzs vegyesen lakott, midőn Ceasar Augustus Pannonia déli kerületeit római uralom alá vetette. Valószínűleg ez erős vegyülés a kelta elemmel, valamint a sik talaj segítette elő az illyr nemzet korai letűnését a pannoniai részekben.

Pannonia a császárság korszakában egyike a nagy katonai és egyszersmind politikai központoknak. A dunai hadseregben a pannoniai táboroké a vezető állás, épen mint nyugaton a rajnaiaké; és a dalmátiaiak és a moesiaiak ugy csatlakoznak a pannoniai legiokhoz és állanak ezek alatt, mint nyugoton Hispania és Britannia legioi a rajnaiak alatt. A római civilisatio az itt állandóan megmaradó táborok befolyása alatt áll, és fejlődik. A Caesar Augustus alatt a déli illyrek és a pannonok ellen vívott négyéves nagy küzdelem után, melynek eredményeül tekinthető, hogy az illyr provincia északi határaúl legalább névleg a Duna tüzetett ki, Pannonia rendes őrségét előbb három, majd két legio képezte, s ezeknek állandó tábora, és e táborok előretolása feltételezte a további fejlődést. Augustus első hadjáratában a dalmáták ellen Sisciát (Sziszek) a Száva és a Kulpa összeshakadásánál szemelte ki főfegyverhelyül, de miután Tiberius Pannoniát legalább a Dráváig meghódította, a táborok e folyamig tolattak előre és a paunoniai főtáboroknak legalább is egyike ez idő óta Poetovioban, (Pettau) a noricum határon állott. Hogy miért maradt a pannoniai hadsereg egészben vagy részben a Dráva völgyében, azt csak az fejtí meg, hogy e csapatokat a közel noricumí és a drávavölgyi alattvalók fékentartása igénybe vette. A Dunán a római hajóhad őrködött, melyről már 50-ik évben említés van téve, s mely valószínűleg a tartomány szervezésével egyidejűleg állíttatott fel. Legiotáborhelyek a folyam mellett talán még a julius-claudius-i dynastia alatt sem voltak, mit megfejt részben azon körülmény, hogy a tartományhoz legközelebb fekvő sub állam ez időben teljesen Rómától függött s némileg földözte a határt. Vespasian a dalmat táborokkal együtt a drávamellékieket is a Duna mellé helyezte; azóta a pannoniai hadsereg nagy főhadiszállása a korábban noricumí Carnuntum (Petronell) Béctől keletre, és mellette Vindobona (Bécs).

A polgári fejlődés, mint a szomszéd Noricumban és a dalmát partokon, a noricumí határon fekvő s részben eredetileg Noricumhoz tartozó kerületekben tűnik fel. Emona és a Száva felső völgye

e tekintetben Noricummal egyformán állanak, és hogy Savaria (Szombathely) a noricum városokkal együtt itáliai városszervezetet kapott, azt annak tulajdoníthatjuk, hogy mindaddig, míg Carnuntum noricum város volt, Savaria is Noricumhoz tartozott. Csak a mióta a legiok a Dunánál állottak, kezdette meg a római kormány a tartomány belső részét is városilag szervezni. A nyugati eredetileg noricum területen Scarbantia (Sopron) a Flaviusok alatt városjogot nyert, Vindobona és Carnuntum pedig táborhelyekké váltak. Hogy csak a főbb helyeket említsük, a Száva és a Dráva között Siscia és Sirmium a Flaviusok alatt, Poetovio (Pettau) a Drávánál Traianus alatt városjogot, Mursa (Eszék) Hadrián alatt gyarmatjogot kaptak. A túlnyomólag illyr, de jó részben kelta lakosság a románizálással szemben nem fejtett ki erőyes ellentállást, a hová a rómaiak léptek a régi nyelv és a régi erkölcsök eltűntek, s csak a félreeső vidékeken maradtak fenn. A széles, de letelepedésre nem csábító területet a Rába folyótól keletre és a Drávától északra a Dunáig már Augustus óta a birodalomhoz számították ugyan, de valószínűleg csak oly értelemben, mint Germániát a Varus-féle ütközet előtt; itt a városi fejlődés sem akkor, sem később nem talált kedvező talajra, s katonailag is e terület hosszas időn át kevésbé vagy éppen nem volt megszállva. E viszonyt némileg megváltoztatta Dacia bekebelezése Traian alatt; a pannoniai táborok előretolása a tartomány keleti határai felé s Pannonia további belső fejlődése szorosan összefügg Traian daciai hadjárataival.

A Duna és a Tisza között elterülő sikon a római Pannonia és a thrák törzshöz tartozó dákok közé ék gyanánt furódott be a valószínűleg a méd-perzsa törzshez tartozó sarmat nép, mely nomád életet folytatva, mint pásztor és lovas nemzet a kelet-európai síkság nagy részét betöltötte; ezek a jazygok, kivándorlotaknak nevezve megkülönböztetésül a Fekete-tenger mellett maradt főtörzstől. Az elnevezés mutatja, hogy aránylag későn nyomultak e vidékre; s bevándorlásuk talán éppen azon népmozgalmak közé tartozik, melyeknek nyomása alatt az actiumi ütközet idején Burebista dák birodalma összeomlott. A Duna és a Tisza között Claudius császár idejében találkozunk először velök; a szomszéd sueb királyok hadjárataira ők szolgáltatták a lovasságot. A római kormány mindig szemmel tartotta e gyors és rabló lovascsapatokat, de különben nem jutott velök ellenséges viszonyba. Midőn 70-ben a dunai legiok Italiába indultak, hogy Vespasian trónra emeljék, nem fogadták el a jazygoktól felajánlott lovascsapatokat, de igen ügyesen az előkelőkből többeket magokkal vittek, hogy ezek a legiok távolléte alatt a határok nyugalmáért kezességedjenek.

Komolyabb és tartósabb védelemre volt szükség tovább lefelé az Al-Dunánál. A hatalmas, a birodalom határát képező folyamon túl, Oláhország síkján és a mai Erdélyben a thrák törzshöz tartozó dákok tanyáztak, a keleti sikon Moldovában és Bessarábiában a germán bastarnok, tovább sarmát törzsek, mint a roxolanok, a jazygokhoz hasonló lovas nép, mely a Don és a Dnjeper vidékéről a tengerpart mentén előre nyomult. A haderő, melylyel Róma itt rendelkezett, teljességgel nem volt elégséges, s Moesia helytartója, kinek két legióval kellett védeni a Duna partját Belgrádtól a torkolatig, nehéz feladattal állott szemben. Különösen a Duna torkolatánál volt érezhető egy alkalmas erősség hiánya, az itt mindinkább növekvő súlylyal előrenyomuló barbarok ellen. A dunai legiók kétszeri elvonulása Itáliába a Nero halála után kitört zavarok alatt, előidézte először a roxolánok, majd a dákok, majd a jazygok betörését. Nehéz küzdelmek voltak ezek; az itt vívott ütközetek egyikében esett el Moesia vitéz helytartója, Gaius Fonteius Agrippa. De Vespasian mégsem emelte fel a dunai hadsereg létszámát, megelégedett azzal, hogy ennek nagy táborait a birodalom határáig előretolta. Így mentek át a pannoniai táborok a Drávától a sueb birodalommal szemben fekvő Carnuntumba és Vindobonába, a dalmátiak pedig a Kerka-tól és Cettinától a moesiai Dunapartra, úgy, hogy a moesiai helytartó ez időtől fogva négy legio fölött rendelkezett.

A hatalmi viszony megváltozása Róma hátrányára, Domitian alatt következett be, vagyis inkább ekkor lettek érezhetőek a hiányos határvédelem következményei. A mennyire tudjuk, a dolgok változása, épen mint Caesar alatt, egy dák ember személyéhez fűződik; a mit akkor Burebista tervezett, úgy látszott Decebalus király fogja kivinni. Hogy az indító ok mennyire a Decebalus személyében rejlett, bizonyítja az elbeszélés, mely szerint Duras dák király, hogy arra termett embert állítson az ügyek élére, Decebalus javára méltóságáról lemondott. Hogy Decebalus a küzdelemre mennyire készült, bizonyítják a fennmaradt tudósítások, melyek szerint a dák hadseregbe bevitte a római fegyelmet, magok a rómaiak között toborzott alkalmas embereket, és a győzelem után azon feltételt kötötte ki, hogy a rómaiak a dákok oktatására a háború és a béke műveiben alkalmas munkásokat szolgáltatassanak. Hogy minő nagy arányban fogott művéhez, mutatják összeköttetései a suebekkel, jazygokkal, sőt még a parthusokkal is. A támadók a dákok voltak. Oppius Sabinus Moesia helytartója, ki először állott eléjük, a csatatéren maradt. A kisebb táborhelyek egész sora esett a dákok kezébe; egész Moesia birtoka kétségessé vált. Domitianus maga is a hadsereghez utazott, s helyette Cornelius Fuscus gárdaparancsnok a hadserget átvette a Dunán, de meg-

gondolatlan előrenyomulását nehéz vereséggel fizette meg, ő maga is a második főparancsnok elesett e szerencsétlen ütközetben. Utóda Julianus egy derék katona a dákokat saját területükön Tapae-nál nagy ütközetben megverte, s úgy látszott, hogy tartós eredményeket fog kivívni. De mialatt a küzdelem a dákokkal még ingadozott, Domitianus a suebeket és jazygokat, mivel segédcsapatokat nem küldöttek, megtámadta és mentegetőzésre küldött követeket kivégeztette. A szerencsétlenség itt is üldözte a rómaiak fegyvereit. A marcomannok győzelmet arattak a császár fölött; a jazygok egy egész legiót bekerítettek és lemészároltak. E vereség hatása alatt Domitianus a Julianus által kivívott előnyök daczára sietve békét kötött a dákokkal, a mi nem akadályozta ugyan abban meg, hogy Decebalus római képviselőjének Diegisnek, mintha ez a rómaiak hűbérese lett volna, koronát adjon s mint győző vonúljon a Capitoliumra, de a mi tényleg egyértelmű volt a capitulatioval. A mit Decebalus gúnyosan felajánlott, a mikor a római hadsereg Dáciába nyomult, hogy minden embert, kiért neki évenként 2 assis biztosittatik, sértetlenül haza enged, az most csaknem valósággá vált: a békében Domitianus a moesia-i becsapásokat évenként fizetendő pénzösszeggel váltotta meg.

Ez állapoton változtatni kellett. Domitiant, ki jó birodalmi kormányzó, de a katonai becsület követelményei iránt érzéketlen volt, Nerva rövid uralkodása után a mindenekelőtt katona Traianus követte a trónon, ki nemcsak ama szerződést elvetette, hanem hasonló esetek ismétlődése ellen is rendszabályokhoz nyúlt. A háború a suebek és sarmaták ellen, mely Domitian halálakor (96) még folyt, úgy látszik Nerva alatt 97-ben szerencsésen bevégeztetett. Az új császár, még mielőtt birodalma fővárosát meglátogatta volna, a Rajnától a Dunához utazott, hol 98/9 telén időzött, nem azért, hogy a dákokat azonnal megtámadja, hanem hogy a háborút előkészítse; ez időre esik a felső-germaniai útépitésekhez csatlakozva, a Duna jobb partján Orsova környékén 100-ban bevégzett út építésének kezdete. A hadjáratot a dákok ellen, melyben, mint minden hadjáratában, ő maga vette a fővezényletet kezébe, 101. tavaszán kezdte meg. A Dunát Viminaciumon alól átlépve, az innen nem messze fekvő dák főváros Sarmizegetusa ellen nyomult. Decebalus szövetségeseivel — a búrok és más északi népek résztvettek e küzdelemben — erélyes ellentállást fejtett ki, s a rómaiak csak heves és véres csatákkal törhettek útát; a sebesültek száma oly nagy volt, hogy a császár saját ruhatárát is az orvosok rendelkezésére bocsátotta. De a győzelem nem ingadozott. Egyik erősség a másik után bukott el; a király huga, a megelőző hadjáratban ejtett foglyok, a Domitianustól elfoglalt hadijelvények a rómaiak kezébe estek; a dák király Traian és a vitéz Lusius

Quietus közé szorúlva, nem látott más menekvést, mint a féltetlen meghódolást (102). Csakugyan Traianus nem kevesebbet követelt, mint a lemondást a souverain hatalomról, s Róma felsőségének és véduraságának elismerését. A királynak ki kellett adni a szökevényeket, fegyvereit, hadigépjait, a Rómától kapott munkásokat, és a győző előtt személyesen térdre kellett borúlnia; lemondott a béke és háború jogáról s fegyveres szolgálatot ígért; az erősségek vagy lerontattak, vagy átadattak a rómaiaknak s ezekben s mindenekelőtt a fővárosban római helyőrség maradt. A hatalmas köhid, melyet Traian Drobetae-nál (Turnu Severinului-jal szemben) a Dunán épített, biztosította az összeköttetést az év minden szakában, s támpontot nyújtott a daciai őrségeknek s Felső-Moesia közeli legióinak. Azonban a dák nemzet s főkép maga a király, nem tudtak belenyugodni a függésbe, vagy inkább csak azon reményben vették az ígát magokra, hogy az első kedvező alkalommal azt ismét lerázzák. E törekvésnek jelei csakhamar feltűntek. A kiszolgáltatandó fegyverek egy részét visszatartották, nem adták át a feltétel szerint az erősítéseket, az ellenséges jazygokat területátengedésre kényszerítették, és a távoli, még szabad nemzetekkel élénk, aggodalmat keltő összeköttetést tartottak fenn. Traiannak be kellett látni, hogy fél munkát végzett, és három évvel a békekötés után, a nélkül, hogy további tárgyalásokba bocsátkozott volna, a királynak hadat izent (105.). Ez szívesen elkerülte volna a háborút, de a követelés, hogy magát foglyúl adja át, nagyon is érthető volt. Nem maradt más hátra, mint a kétségbeesés küzdelme, erre azonban nem mindnyájan voltak készen; a dákok nagy része minden ellentállás nélkül meghódolt. A szomszéd népekhez intézett felhívás, hogy vegyenek részt az ő szabadságukat és nemzetiségüket is fenyegető küzdelemben, eredménytelenül hangzott el. Decebalus és a hozzá ragaszkodó dákok egyedül állottak e küzdelemben. A kísérletek a császári hadvezért szökevények által meggyilkoltatni, vagy egy elfogott magasrangú római tiszt szabadon bocsátása által türhető feltételeket eszközölni ki, szintén meghiúsultak. A császár ismét, mint győző vonúlt be az ellenséges fővárosba, s Decebalus, ki az utolsó pillanatig küzdött a végzettel, miután minden elveszett, saját kezével ölte meg magát (107.) Ez alkalommal Traianus teljesen végzett; a dák népnek nem szabadsága, hanem létele ellen viselt háborút. A tartomány legjobb részéből kiüzte a bennszülött lakosságot és e területekre — a bányászatra Dalmatia hegyeiből, különben pedig úgy látszik Kis-Ázsiából kihozott, nemzetiségét elveszített népet telepített le. Természetesen némely vidéken mégis megmaradt a régi lakosság, sőt nyelvét is megtartotta; e dákok, valamint a határokon kívül tanyázó töredékek még nem egyszer okoztak bajt a rómaiaknak,

pl. Commodus és Maximianus alatt, de elszigetelve állottak és elenyésztek. A veszélynek, melylyel az erőteljes thrák törzs a római uralmat több ízben fenyegette, nem volt szabad megújulni, és e czélt Traianus elérte. Traianus Rómája nem volt már a Hannibal korabeli, de még mindig veszélyes volt a rómaiakon győzelmet aratni.

A hatalmas oszlop, melyet hat évvel később a birodalmi senatus a császár tiszteletére a főváros új Traian terén felállított, s mely ma is e teret ékíti, a maga nemében páratlan bizonyítéka a római császári korszak elpusztult történelmi hagyományainak. Egész magasságában, mely épen száz római lábat tesz, összesen 124 képcsoportozattal van borítva; vésett képeskönyve a dákháborúnak, melyhez a szöveg csaknem mindenütt hiányzik. Látjuk a rómaiak őrtornyait hegyes fedelükkel, elkerített udvarukkal, felső körtornáczukkal, tűzjeleikkel. A várost a Duna partján, melynek folyamistene a római harczosokra néz, a mint ezek hadijelvényeik alatt a hajóhídon átvonóznak. Magát a császárt a haditanácsban, azután a tábor sánczai előtt az oltárnál áldozva. Fel van jegyezve, hogy a dákokkal szövetségzett búrok a császárt a hadjáratról egy roppant gombára latin nyelven írott mondattal óvták: felismerni vélik e gombát egy teherhordó állaton, melyről letaszítva egy barbar, buzogányával a földön heverve, a közeledő császárt újjával a gombára figyelmezteti. Látjuk a tábort, a mint harczol, fát vág, vizet hord, hidat ver. Az első fogoly dákokat hosszúújjú zubbonyaikban és bő nadrágaikban, hátrakötött kezekkel, a mint a római katonák őket hosszú üstöküknél megragadva, a császár elé vezetik. Látjuk az ütközeteket, a dárda- és kőhajítókat, a sarlósokat, a gyalog íjászokat, az íjjal is felfegyverzett nehéz vértés lovasokat, az ellenséges tiszteket rangjuk jelvényével, a kerek sapkával, a fenyőerdőt, hová a dákok sebesültjeiket viszik, a barbarok levágott fejeit a császár lábai elé rakva. Látjuk a tó közepén a dák czölöpfalút, melynek kerek, hegyesfedelű kunyhóira gyújtófáklyák röptülnek. Asszonyok és gyermekek a császártól kegyelmet esdekelnek. Sebesültek ápoltatnak, tiszteletjelvények osztatnak szét a tisztek és katonák között. A háború tovább foly: a rómaiak megtámadják a részint fából, részint kőből épült ellenséges sánczokat, előhozzák az ostromgépet, és a paizsfödél alatt megkezdődik a roham. Végre a király kíséretével együtt a császár lábainál fekszik, a csapatok örömjajjal üdvözlík az imperatort, Victoria az ellenség felhalmozott fegyverei előtt állva írja a győzelem tábláját. Következnek a második hadjáratnak egészben az első sorozathoz hasonló képei; figyelemre méltó egy nagy csoportozat, mely miután a királyi vár lángokba borúlt, a dákok fejedelmét látszik ábrázolni, a mint egy üst körül ülve, egyik a másiknak

a méregpoharat nyújtja, és végre a zárkép, a mint a legyőzöttek hosszú sora asszonyokkal, gyermekekkel és a nyájakkal a szülőföldről elvonul. E hadjárat történelmét maga a császár írta meg, mint Nagy-Frigyes és utánna többen; ráuk nézve mindez elveszett s valamint senki sem merné Menzel képei után a hétéves háború történelmét kitalálni, úgy nekünk is meg kell elégedni a bepillantással a félig érthető részletekbe, egy örökre elhalványult s még az emlékezet számára is elenyészett mozgalmas és nagy történelmi katasztrófának fájdalmas érzésével.

Dacia bekebelezése a római birodalomba nem vonta maga után a dunavidéki határvédelem oly mérvű előre tolását, mint azt várni lehetett volna; a védelmi vonal tulajdonképpen nem változott, az új tartomány egészben kívül álló posiciónak tekintetű, mely csak délen a Dunánál függött össze közvetlenül a római területtel, más három oldalról barbar földbe nyúlt. A Pannonia és Dacia között elterülő síkság továbbra is a jazygok birtokában maradt; vannak ugyan nyomai a Dunától a Tiszán az dák hegységig vezető régi sánczoknak, melyek a jazyg területet északról övezik, de e sánczok koráról és építőiről semmi biztosat nem tudunk. Bessarábiát is egy kettős zárvonat metszi át, mely a Pruttól a Dnjesterig vezetve, Tyránál végződik s mely az eddigi, ki nem elégtő tudósítások szerint, a rómaiaktól látszik származni. Ha ez áll, akkor Moldva, Bessarabia déli fele és egész Oláhország a római birodalomba voltak bekelezve. De ha ez névleg meg is történt, tényleg a római uralom aligha kiterjedt e tartományokra, legalább mind- eddig a római telepítésnek biztos bizonyítéka teljesen hiányzik úgy keleti Oláhországban, mint Moldvában és Bessarábiában. Minden esetre a Duna maradt — itt még inkább mint Germániában a Rajna — a római civilisatio határa, és a határvédelem tulajdonképeni támpontja. Az itteni posiciók jelentékenyen megerősítettek. Szerencse volt Rómára, hogy míg a népzajlás a Dunánál emelkedett, a Rajnánál süllyedett és az itt nélkülözhetővé vált csapatokat más helyre lehetett fordítani. Még Vespasian alatt is valószínűleg csak hat legio állott a Dunánál, de már Domitianus és később Traianus e számot tízre emelték, mivel összefügg, hogy az eddigi két főparancsnokság, a moesia és pannoniai, az első Domitianus, a második Traianus alatt megosztatott, és miután létrejött a daciai is, a parancsnokságok összes száma az Al-Dunánál ötre emelkedett. A jazygokkal szemben az állás azáltal erősödött, hogy a felső-moesiai táborokhoz Singidunumnál és Viminaciumnál hozzájárult az alsó-pannoniai, a Duna és a Tisza egyesülésénél Acumincum-nál. Magát Dáciát a rómaiak még akkor gyöngén szállották meg. A főváros most traian-gyarmat Sarmizegetusa nem messze feküdt a felső-moesiai dunai főátjárattól,

a rómaiak főképpen itt, a középső Marosnál, valamint ezentúl az aranybányák vidékén telepedtek le; a Traianus hadjáratai óta Dáciában tartózkodó legio is ezen a környéken, Apulum-nál (Gyula-Fehérvár) tartotta főszállását. Tovább északra Potaissát (Torda) és Napocát (Kolosvár) a rómaiak szintén azonnal birtokukba vették, de a pannoniai-dáciai nagy katonai központok csak lassanként nyomultak északfelé előre. Az alsó-pannoniai legio áttétele Acumincumból Aquincumba, a mai Budára, és e hadászati szempontból uralkodó pontnak elfoglalása valószínűleg Hadrian alatt és nem később történt, s ugyancsak egyidejűleg ment át a felső-pannoniai legiók egyike Brigetióba (Komárommal szemben). Commodus alatt Dácia északi határán egy mértföld szélességben a letelepedés megtiltott, s valószínűleg akkor keletkeztek azon megerősített vonalak, melyek e határt elzárták. Severus alatt az addigi alsó-moesiai legiók egyike a dáciai északi határra Potaissába ment át. De Dácia még ezek után is hegyek és sáncok által fedett előretolt állás maradt a balparton, melyről mindig kétséges volt, hogy a rómaiak általános védelmi állását könnyítette, vagy inkább megnehezítette. Valóban Hadrian e terület feladására gondolt, tehát a bekebelezést hibának tekintette, de miután ez már megtörtént, ha nem is a jövedelmező aranybányákra, de a Maros völgyében gyorsan felvirágzó civilisatiora való tekintet minden más tekintet háttérbe szorított.

A Traianus dák hadjáratait követő hatvan év a dunai tartományokra a béke és a békés fejlődés korszaka volt. Teljes nyugalom a Duna torkolatánál természetesen soha nem uralkodott, s még azon kétes segédeszközt is igénybe vették a rómaiak, hogy a határok biztosságát a szomszéd nyugtalan nemzetektől évi ajándékokkal vásárolták meg. Mindazáltal az ó-kor maradványai épen e korszakban mindenütt a városi élet felvirágozását mutatják, s nem egy város — nevezetesen Pannoniában — nevezi alapítójának Hadriant vagy Piust. De e csendre oly vihar következett, minőt a császárság még nem látott, s mely jöllehet csak határháború volt, több tartományra való kiterjedése valamint tizenhárom évi tartalma által magát a birodalmat is megingatta.

Ez a marcomannokról elnevezett háború volt, melynek csapásai első sorban Noricumot, Pannoniát és Dáciát sújtották, s melyre hatvan évi új szünet után egy még borzasztóbb vihar, a géthok betörése következett (238.) Ez utóbbiban veszett el a birodalomra Traianus hódítása Dácia, hogy minő körülmények között, nem tudjuk. Az utolsó e tartományban veretett érem és a legutolsó itt talált felirat 255-ből valók, a szomszédos Viminacium utolsó érme Felső-Moesiában a következő évből származik, tehát Valerian és Galienus császárok első éveiben a barbarok megszáll-

lották a római területet a Duna balpartján, s bizonyára átnyomultak a jobb oldalra is. Dácia névleges feladása a rómaiak részéről pár évtizeddel később Aurelian alatt következett be, ki a kiűzött vagy kivándorlásra hajlandó birtokosoknak a moesiai parton adott új lakhelyet.

Igyekeztem minél kimerítőbben és lehetőleg a szerző saját kifejezéseivel mutatni be az új munkának hazánk ó-kori történelmére vonatkozó részleteit, s ha látjuk e tartományok fontos szerepét a római császári korszak kultörténelmében — mely a tárgyalt időszakban a határvédelemmel egy jelentőségű s színterét a Rajna, Duna és Euphrat vidéke képezik —, csak sajnálunk lehet, hogy az itt lefolyt nagy történelmi eseményeknek, valamint a Pannoniában és a Maros völgyében gyorsan felvirágzott római civilisationnak hagyományai ránk nézve talán örökre elvesztek. E körülmény — mely mellesleg megjegyezve, nemcsak Pannoniára és Dáciára, hanem többé-kevésbé a birodalom mindenik tartományára áll —, magyarázza meg Mommsen új kötetének jellemző sajátságát és egyúttal hasonlóságát az első kötettel: t. i. az elbeszélés összekapcsolását az itt-ott élénk képekkel vegyített magyarázatokkal, mi aztán a második és harmadik kötetet jellemző rohamos, drámai elbeszélés után az új kötet olvasását némileg fárasztóvá teszi. De mint a szerző az előszóban kijelenti, lemondással írta munkáját s lemondást kíván az olvasótól is.

MIKA SÁNDOR.



T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

ápril havi vál. gyűlését 1-én tartotta br. *Kemény* Gábor elnöklete alatt.

Első felolvasó volt *Zsilinszky* Mihály : Lippay Györgyről és a tokaji tanácskozmányról 1646-ban. A tetszéssel fogadott tanulmány a Századokban fog megjelenni.

Zichy Antal : *Zichy* György soproni plébános életét és a szt.-Mihály-egyház egy festményét, mely *Zichy* Györgyöt ábrázolja, ismertette, melyet kivonatban alább vesznek olvasóink.

Fraknói Vilmos : *Andreas Pannonius*ról, egy eddig teljesen ismeretlen magyarországi XVI. századbeli íróról, és ennek *Mátyás* király számára írt könyveiről értekezik. Az író részt vett *Hunyady János* harczaiban, s később a karthausiak zárdájába lépett, s mint ilyen írta műveit, melyek ekkoráig ismeretlenül lappangtak az olasz könyvtárakban. A nagyon érdekes felolvasást zajosan megéljenezték.

Folyóügyekre kerülván a sor, új tagokul felvétettek : *Jeszenszky István* Alsó-Hidvég u. p. *Tengelicz* (aj. *Apponyi Sándor* gr.), *Csiki László* Lugoson (aj. *Besán Mihály*), *Rónai Horváth Jenő*, *Ludovica* acad. tanár, (aj. *Majláth Béla*), *Husz Lajos* Debreczenben (aj. *Fazekas Sándor*), *Liptósz.-miklósi* polgári iskolai könyvtár, (aj. a pénztárnok).

Végül a pénztárnok mutatta be múlt havi számadását, mely szerint

a bevétel volt	3251 frt 13 kr.,
kiadás	336 frt 14 kr.,
pénztári maradvány	2914 frt 99 kr.

Zárt ülésen a titkárságédek teendői állapittattak meg.

EGY SOPRONI EMLÉK.

Egy kétszáz év előtt elhunyt rokonomat, kedves atyámfiaát óhajtanám ma itt a fentebbi czím alatt elparentálni. Ha sikerül önök kegyes elnézését megnyernem : úgy e példa tán még majd utánczókra is fog találni.

Társulatunk tagjai 1885-ben nagy áhitattal lépték át a *Henszlmann*

Imre által is leírt érdekes szent-Mihály templom küszöbét, s egyenként figyelmökre méltatták annak számos kincseit.

De, ha jól tudom, figyelmen kívül hagyták azt a festményt, mely jobbról a sekrestye ajtaja felett függ, s mely nekem, ki a képeknek gyermekkorom óta mindig kedvelője voltam, azonnal szemembe ötlött.

Közelebb lépve láttam, hogy az egy olajban festett szentkép, vagy tán arczkép lehet, de fekvő helyzetben, mint a Moldván úszó nepomuki szt.-Jánost festik olykor, különben majdnem életnagyságban: javakorbeli szép deli alak, barna hosszú hajjal, papi öltönyben. Tudakozódásomra azt mondták, hogy az éppen egy Zichynek az arc képe.

A festmény sarkán e magyarázat áll: R. D. C. gondolom hibásan G. helyett, mert nem volt Comes Z. (= Reverendus Dominus Georgius Zichy) de eadem ¹⁾ P. (= Parochus) et B. (= Beneficiatus) A. S. G. de J. (Abbatiae Sancti Georgii de Ják) Obiit 25. decemb. 1674. Aetatis suae 45.

A szentírási szöveg pedig, mely reá alkalmazhatónak találtatott, az Ecclesiastici 4. Fej. 7. 8. 9. verse, s így szól:

Justus autem, si morte praeoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata. Cani autem sunt sensus hominis et aetas senectutis vita immaculata.

Mondanom sem kell, hogy utánna jártam a dolognak.

A vándorgyűlés előtt is jó emléken álló, jeles műveltségű, *Poda* soproni apát-plébános legkészségesebben szolgált felvilágosítással, melylyel habár ez csak egy kis törmelék, mint mégsem egészen megvetendő adalékkal akarok szolgálni a mélyen tisztelt m. történelmi társulatnak.

Kalechák Péter nevű káplán és beneficiatus a soproni plébániáról dícséretes szorgalommal, s vonzó közvetlenséggel egy nagyon részletes, naplószerű krónikát vezetett, melynek mindenképen felette érdekes és több irányban világot vető adataiból, a korán elhunyt egyházférfit és hazafi életrajzának némi töredékét összeállíthatjuk.

Röviden fogom azt ismertetni; az egész latin szöveget nevezett főt. Póda apát-plébános barátom szívességéből a t. történ. társulatnak rendelkezésre bocsátom.

Krónikánkból kitetszik, hogy a város népessége túlnyomólag lutheránus lehetett, s a kisebb számú katolikusoknak küzdeni kellett az egyenjogúságért, mert csakis 1672. szent-György napján történt, hogy isten kegyelméből s végre valahára (tandem aliquando!) a külső és a belső városi tanácsba (senatusba) bevették őket, míg azelőtt emberemlékezet óta egyet sem fogadtak oda be, megvetve ő felsége világos parancsait, sőt az ellenök 3200 frt erejéig megindított bírói eljárást is, melynek következtében két falú, Kilinpach és Ossindorf (?) confiscáltatott és elfoglaltatott tőlök, »iure« — mondja a krónikaíró.

¹⁾ Az első Zichy gróf (István) 1687-ben, az első Széchenyi gróf 1697-ben fordul elő.

De, hogy elején kezdjük :

1666. decz. 10-én igtattatott be lelkeszi hivatalába, mint a szintén jeles Tolnai Ferencz utóda, nevezett derék elődöm, főtisztelendő *Zichy György László*, esztergomi kanonok s jáki apát. De akkor még egyelőre nem egészen egy félévre visszament székhelyére, Nagy-Szombatba, a káptalanhoz, s azalatt hivatalát itt a krónikás segédlelkész vitte. Ennek díjaztatásáról, természetesen, nem feledkezett meg. Kapott ez a patronátust gyakorló tanácstól e czím alatt: naponkint egy pint bort, és a miséhez külön egy meszelyt, két páros zsemlyét, négy font húst, hetenkint egy imperiált, az egész stólat és elegendő tüzelőfát. Az apát- és kanonok-plébános pedig csak Sz.-György-napra hurczolkodott oda, hogy aztán aránylag rövid idő alatt, ú. m. ama kilencz év alatt, míg élhetett, nagy jóltevője legyen a hitközségnek, s egész környezetének.

Érdemei egyenkint és időrendben meg vannak örökitve.

Visszaszerzett elidegenítve volt javakat, rétet, kertet; csináltatott új lépcsőket, oltárokat megaranyoztatott, harangokat öntetett, — a harangöntés, mint az utóbbi kiállításon láttuk, maig is egyik előkelő ága Sopron város iparának — mely harangokat, egy nagyobbat és egy kisebbet, összesen 139 frt értékűt, a híres kalocsai érsek, Széchenyi György szentelt fel; orgonát csináltatott 125 frtéért a Sz.-Lélekről czímzett templomba, ugyanoda három vászonra festett képet 6 frt 10 garasért, s négy nagy ón gyertyatartót, mely aztán a Sz.-Mihály-templomba vitetett át, hol nagyobb szükség volt reájok, 8 frt és 50 denárért, stb. Ezeket ugyan még előde hagyatékából, de aztán maga is ily módon folytatta.

Birtoka bástyafalait megújíttatja, mely alkalommal a földbe eltemetve egy régi határkő találtatván, lelkiismeretes vizsgálat és tanúk vallomásai után a határvonalt igazságosan megigazíttatja. Átjavíttatja a plébánia-lakot. Teljes búcsút eszközöl. Visszafoglal a lutheránusoktól holmi elidegenített darab földeket. Megéri — s kétségkívül, eszközölte is — katholikus híveinek, mint láttuk, a tanácsba lett bevételését. Kiegyenlítésre visz egy illetékességi kérdést, mely e lelkeszi állomásnak betöltése módjára s hova tartozására nézve egyrészt a herczeg (princeps) érsek, esztergomi metropolita, másrészt a győri püspök (egyúttal kalocsai érsek) közt támadt. A primás joga fenntartása végett szentelt olajat (chrysmát) küldött Nagy-Szombatból, a visitatiót is teljesíteni akarta; de ezt aztán mégis az Illustrissimus noster Ordinarius végezte, t. i. a győri püspök.

A halála előtti évben ezek történtek :

A Sz.-Mihály-templomban csak ekkor kezdődött meg a nagy böjt hetében, dominica passionis, a rendes isteni tisztelet, nagymise és szómondat, s ezalatt a persely körülhordozása is, (»mendicatio«) a szertartások egész rendje s módja jövőre meghatározatván. Ez le is van írva.

Az egyház temetőjében lévő régi Szent-Jakab-kápolnát helyreállította, s abban az első misét mondotta.

Saját apátságában a jáki Sz.-György templomot, — régi emlékeink e románstíliú nevezetes mintáját, — tornyaival együtt újra fedette, a kolostor épületét, ablakait, lépcsőit restauráltatta, 400 frtnál is többet áldozván e célra, stb.

Önként értetik, hogy egész éven át többször a házához hívatta a szegényeket, azokat megvendégelte és pénzzel is megajándékozta.

A jáki restaurationalis munkálatok és kert-rigolozás közben a földből kiástak két nagyszerű régi oszlopot, — columnas duas ingentes visu dignas — mely *leletet*, ha ugyan még megvolnának némi nyomai, nem lehet eléggé melegen a most alakuló soproni archaeologiai társulatnak, úgy a vas-megyeinek is éber figyelmébe ajánlanunk. Az egyikkel az volt szándéka, hogy a szűzanya szobrát gyermek Jézussal állíttassa reá, s eziránt az illető szobrásszokkal már meg is alkudott, a másikra pedig egy Szent-György szobrát szánta, amazt a kolostor melletti dombra, emezt az országit szélére óhajtván elhelyezni. Megrendelt más két új oltárt is, a midőn búzgó törekvéseinek az elmondandó gyászos eset vetett végét.

1674. dec. 25-én, karácsony előestéjén a nevezett jó lelki pásztor, — »bonus dominus« mint nevezi, — teljes czímén: Reverendissimus dominus Georgius Zichy lib. reg. civit. Soproniensis parochus, nec non Abbas de Jáki S. Georgii Mart. ac Beneficiatus Soproniensis B. M. Virginis, — délutáni 3 órakor megtartotta a Szt.-Mihály templomban az első ünnepélyes vecsernyét, mely után a t. Gerard szt.-ferenczrendi atyának meggyónt, s a legjobb egészségben hozzá készült az éjjeli prédikáció elmondásához *magyar nyelven*. Elsőt harangoztak 11 órakor, a nagy haranggal jó sokáig, féltizenkettőkor másodikat s éjfélkor harmadikat, össze valamennyi harangokkal. Én mondtam — t. i. a krónika írója, — az ő rendeletéből az első csendes misét, (dixi primum lectum sacrum) aztán maga a főtisztelendő a legjobb erőben és egészségben felment a szószékre s olvasta magyarul az evangeliumot. Ekkor roppant zavargás és mozgás támadt a nép között az egész templomon végig; nagy lármával követelték a német szónoklatot, s tömegesen rohantak ki az ajtókon, mintha a város égett volna. Ő azonban, mintha ezt figyelembe nem venné, megkezdte beszédét s tovább folytatja; de nemsokára hebegni kezd s szava elakad, kezével fejéhez kap, újra próbál beszélni, folytatni akarja, de érzi, hogy nem lehet, s hogy neki vége van, (actum est cum illo) nem bírja a szavakat többé kiejteni, kezd mentegetődni: bocsássatok meg szeretett hallgatóim, nem tudok többet szólni, s ezzel a lépcső felé fordul, de, ha kézen nem fogják, a lépcsőn esett volna le, s nem is szólott ő többé soha egy árva szót sem, magánkívüli állapotban vitték be a sekrestyébe, s onnét széken a plébániába, melybe alig hogy beérkezett, végsőt lehelt s istenben elszunnyadott 1674. dec. 25-én, életének . . . (itt hézag van, melyet az ismertetett festmény után 45-tel egészíthetünk ki.) A következő újév január 6-án ugyan a Szt.-Mihály templomban a nagy oltár előtti sírboltba temették, s fekvő helyét márványlappal jelölték meg.

Nyugodjék szent békességben, — így végzi az idézett sorok írója, — s legyen ajánlva minden utódainak imáiba és mise-áldozataiba.

Ime egy korán elhunyt nemes törekvésű egyházi férfiú és hazafi, — derékban letört erős gyökerű fához hasonlítható, — kinek emlékét, tán nem volt vétek, e legilletékesebb körben saját családi kegyeletem hozzáfűzésével is felfrissítenem.

Ha élve marad, ki tudja, nem vált volna-e nagy ember, haza és egyház oszlopa, a Széchenyiek egy méltó utóda, illetőleg kortársa belőle?!

ZICHY ANTAL.

A HAZAI TÖRTÉNETRE VONATKOZÓ KÜLFÖLDI KÖNYVEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK A LEGUTÓBBI ÉVEKBŐL.

B) K ö n y v e k.

Duka. Life and works of Alexander Csoma de Kőrös. (London. Trübner 1885.) E munkáról hoztak ismertetést: *Revue critique* 1886. 3. sz. *Deutsche Litt. Zeitung* 1885. 38. sz. *Leipziger Centralblatt* 1886. 3. sz.)

Köstler. Die Schlacht auf dem Murchfeld. 1884. (Ismertetést hozott a két utóbb megnevezett szaklap.)

Rademacher Otto. Ungarn und das deutsche Reich unter Heinrich IV. (A merseburgi gymnas. programmjában. 1885.)

Hannenheim Gyula. Ungarn unter Béla II. und Géza II. in seinen Beziehungen zu Deutschland. (Jena 1884.)

Kagelmacher. Filippo Visconti und König Sigismund 1413—31. (E könyvről közelebb ismertetés fog megjelenni a Századokban.)

Die Geschichtsschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts. 1883. 12. köt. Tartalmazza többi között *Johnsdorf Benedikt cseh krónikáját*. Ezen, most először nyomtatásban megjelent krónika új és Eschenloernél, meg Dlugosnál jobb híreket tartalmaz Mátyás király hadjáratáról.

Wurscher. Beziehungen des Königs Matthias von Ungarn zu G. Podiebrad und Wladislaus von Böhmen. (A bécsi II. ker. áll. főreáliskola programmjában. 1885.)

Wiedeman Ferencz. Die Reichspolitik der Grafen Haug-Werdenberg in den Jahren 1466—1486. (1884.) Hazai történetünket is érinti.

Wüstenfeld. Jemen im XI.—XVII. Jahrhundert. 1885. E munka több helyén hazánkról is van szó a török hódoltság korában. Így pl. Győr ostromáról találni adatokat, továbbá Lala Mustafa pasáról, ki Szigetvár ostromában tünt ki stb.

Albrecht Staufer. Herman Kristof Graf von Rusworm, kaiserlicher Feldmarschall unter Rudolf II. (München 1884.)

Reusch Henrik. Der Index der verbotenen Bücher. I. köt. 1883. II. köt. 1885. Ez, a maga nemében páratlan mű több új adattal gyarapítja

ismereteinket. Kimutatja, hogy *Tubero* »Commentarii« című műve, bár későn, az indexbe került. Magyarország történetéről írt kézikönyvemben (223. old.) azt állítottam, hogy Tubero pap létre az egyházi visszaéléseket ostorozza. Többen ekkor Tubero művének kifogástalan vallásos tartalma mellett felszólaltak. Hogy igazam volt, ime, itt a bizonyíték. — Az indexre került továbbá *Bonfinius*nak kevésbé ismert műve: *Symposion trimeron s. De virginitate et pudicitia coniugali dialogi tres.* — Nunc primum ex bibliotheca Jo. Sambuci in lucem prolati. (Basel 1572. Frankfurt 1621.) E műben Mátyás király, neje Beatrix és több bibornok között a czimben jelzett dialogus foly. — Az indexre kerültek még *Dávid Ferencz* unitárius püspök művei. (Reusch. I. 536). Továbbá *Coelius Pannonius.* In s. *Apocalypsum Collectanea.* (1541 et 1547). A Coelius Pannonius név alatt *Bánffy Ferencz György* neve lappang, ki a Coelius hegyén lévő zárdában főnöki tisztséget viselt. (I. 487.) — Eltiltatott még: *Honter János*nak a brassói egyház számára írt könyve: *Reformatio ecclesiae Coronensis et ac totius Barcensis provinciae cum praef. Melanchthonis.* 1543. Wittenberg. (Reusch I. 239.) — *Luther* iratai hazánkban is eltiltattak (I. 85). — *Reusner* *Elías* műve: *Ephemeris s. Diarium historicum* (Frankfurt 1590., 1603.) hasonlóan az indexre került. (II. 189.) — A II-ik kötet 277. oldalon kimutatja Reusch, hogy az inquisitio a magyar »eretnekek« gúnyolása miatt eltilta számos képet, mely a szent háromságot ábrázolta. Érdekes *Mária Teréziának* 1756-ban kiadott ama rendelete is, mely a könyvkötőket arra kötelezte, hogy a nekik bekötés végett átadott evangélikus könyveket a papságnak szolgáltatassák ki. *Mária Terézia* uralmáról szólnak még a II. kötet 790., 893., 894., 913., 950. és 963. oldalon idézett adatok, II. *József* uralmáról pedig a II. kötet 756., 790., 895., 925. és 956. oldal. A mi a hazai nyelven megjelent tudományos munkákat illeti, azokkal az inquisitio törvényszéke nem igen törődött. Régibb magyar tudományos munkával egyáltalán nem találkozunk a tiltott könyvek jegyzékében. (V. ö. a Századok 1885. évf. VII. füz. 629. old. található jegyzetet.)

Prochaska. List Andrzeja de Palatio o Klesce waruenskij. (= Palatio András levele a várnai vereségről.) *Lemberg* 1882.

Új forrás a várnai csatáról annál fontosabb, mivel a kiadó bizonyítása szerint *Ulugos* belőle merített.

Ulmann. Kaiser Max I. (1884. I. kötet.) Ismertetést hoztak: *Mittheilg. f. österr. Gesch.* 1885. I. — *Leipz. Centralblatt.* 1885. 8. sz. *Mittheilg. aus d. histor. Litter.* 1885. 2. sz. (Blochtól.) *Götting. Gelehrt. Anzeiger.* 1885. 8. sz. (Bachmantól) stb.

Bachmann. Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III. und Max. (1884. I. köt.)

Baumgarten. Geschichte Karls V. I. köt. 1885.

Giesebrecht. Geschichte der deutschen Kaiserzeit. E nagy munkának 2. kötete is megjelent 5. kiadásban. (1885.)

Wattenbach. *Deutschlands Geschichtsquellen*. 2 köt. 5. kiadás. 1885.

Lorenz Ottokar. *Deutschlands Geschichtsquellen*. 3. kiadás. 1886.

I. kötet. (Ism. 1. Századok 1886. 271. l.).

Stieve. *Briefe und Akten zur Gesch. des 30 jähr. Krieges*. V. köt. *Die Politik Baierns 1591—1607*. Bocskai és Bethlen diplomatai működését is érinti.

Bernhardi. *Jahrbücher der Gesch. Konrads III.* (1883. 2. köt.) — A II. Géza, Borics és a németek közötti viszonyokról I. kül. II. köt. 495. s k. l.

Annae Comnenae *Porphyrogenitae Alexias*. Kiadja Reifferscheid. 1884. 2. köt. (Új kiadás. Teljes).

Turmain-Aventinus. *Annales ducum Boiariac*. Kiadja Riezler. 1884. (Új kiadás. Teljes).

Hertzberg. *Gesch. der Byzantiner und des Osmanischen Reiches* bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts. (Oncken-féle vállalat.) 1883. (Teljes.)

Zwiedinek-Südenhorst. *Die Politik der Republik Venedig während des 30. jährigen Krieges*. I. 1882. 1618—1623. Bethlen Gábor külügyi összeköttetéseire vet világot.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. IV. évf. Az 1881. év. Két helyen ismertetést hoznak a hazai történeti irodalomról, *Schwicker* tollából.

Schmidt L. *Zur Geschichte der Longobarden*. 1885. Ez Dahn ítélete szerint »a legjobb munka a longobardok történetéről«, melyet azonban Borovszky becses dolgozatában (Századok 1885. 6., 7., 9. és 10. füz.) már csak részben bírt még felhasználni.

Helfert. *Der ungarische Winterfeldzug und die oktroyrte Verfassung*. II. köt. 1886. Sújtó ítéletet mond Windischgrätz hadi műveleteiről.

G. Wolf. *Aus der Revolutionszeit in Österreich-Ungarn 1848—1849*. (1885.) Hazánkról szól különösen a 4. fejt.

Xénopol A. D. *Les Roumains au Moyen-Age. Une Énigme Historique* (1885. Paris. Leroux.) Az 1. fejt ismerteti a vitás irodalmat, a 2. Dácia belállapotait, a 3. a románok visszavándorlását Erdélybe, az 5. többi között a Névtelen Jegyző hitelességéről szól, a 6. fejt polemizál Hunfalvy P. és Deutsch ellen.

Rosen Victor, Baron de. *Remarques sur les manuscrits orientaux de la collection Marsigli à Bologne*. (Róma, 1885. Külön lenyomat az Academia dei Lincei közleményeiből.) Marsigli gróf, kit a hazai történet búvárai jól ismernek, a félhold hatalma alól felszabadított Budán, Nándorfehérvárott s több helyeken számos becses török, latin, görög, szláv, héber, arab, perzsa stb. kéziratot vásárolt össze, melyeket 1721-ben szülővárosának, Bologná-nak ajándékozott. E könyvtárról immár Rosen leltárt készített és közli egyúttal Marsiglinek ama levelét is, melyben ez röviden elmondja életrajzát és a török háborúkat, valamint e könyvtár keletkeztenek történetét.

MANGOLD LAJOS.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A TURUL f. évi I. füzetében a Haller-grófok nemzetségeknyvét ismerteti, s az abban lévő magyar czimerekről értekezik *Szádeczky* Lajos; tizenhat czimerrajzot is közöl. — Dr. *Wertner* Mór »Adalékok a genealogia történetéhez« cz. a. egy művelődéstörténeti tanulmány közlését kezdi. A szokásos színes kép *Paczali* Peres András czímeres levelét ábrázolja 1431-ből, melyhez *Kubinyi* Ferencz írt commentárt. *Nagy* Iván a Csák-nemzettség ágazatairól ír. *Komáromy* András a tolsvai Bónis-család őseiről értekezik, a család czímerének rajzát is adja, s *Tagányi* folytatja az orsz. levéltárban található nemesi oklevelek jegyzékét. — A könyvismertetések rovatában *Reichenau* Constantinnak a »Siebmacher Wappenbuch«-jában megjelent, s az erdélyi nemesség (der Siebenbürger Adel) összeállítását tartalmazó munkáját bírálja *Argus*. — *F. L. Dürer* Albert származásáról recapitulálja az újabb tanulmányok eredményét dr. *Szendrei* János és *Haan* Lajos munkái alapján. — A Vegyesek rovatában *Csergheő* Géza »A sphragistica az orsz. kiállításon« cz. a. a *Kubinyi* Miklós által kiállított árvai pecsétgyűjteményt ismerteti. — *Lehoczky* Tivadar pedig a Sulyok-család nemzedékrendéhez közöl érdekes adatokat, kár, hogy évszámok nélkül. — A Tárczában a jan. s márcz. gyűlés jegyzőkönyvei, báró *Nyáry* Albert necrologja, öt czímeres nemes levél ismertetése (Máramarosi Szigeti Literati, Bánó, Chaply, Bikafalvi Máté, Uy-családoké) *Szádeczky* Lajostól, — végül Pótlék a Mór-czímeres levelekhez — olvashatók.

— A HAZÁNK márcziusi füzetében *Hölke* Lajos az 1830. és 1832—36-iki országgyűlések történetét vázolja, külön kiterjeszkedvén az 1831-iki kolerára és azzal kapcsolatos pórlázadásra, majd a magyar nyelv, a vallás, a lengyel kérdés, az úrbériség ügyére, az erdélyi országgyűlésre, a szőlősszabadság sérelmeire, s az országgyűlés egyéb mozzanataira. — *Vasváry* Ferencz a Noszlopy-féle összeesküvés leírását folytatja saját élményei alapján. — *Lehoczky* Tivadar A magyar menekültek Amerikában viselt dolgaiból, az 1848—49-iki szabadságharc után, két epizódot ismertet: a magyar dalkar alakítását és alapszabályait, és az orosz-török háború kitörése előtt, 1853. nov. 10-én és 13-án tartott tanácskozásuk jegyzőkönyvét. — *Szinnyei* József komáromi naplójegyzeteiből a 18-ik közleményt adja, az 1849. aug. 27. és szept. 8-ika közötti eseményeket illusztráló okmányokkal, Klapka rendeleteivel stb. — *Hegyesi* Márton az 1849. évi havasi hadjárat történetéhez az ötödik okiratközleményt nyújtja. — A Tárczában a katonatartást 1741-ben illusztráló két levelet olvasunk: A magyar fölkelő seregről 1809-ben, Pest városa levelét *Ürményi* József országbíróhoz. E füzetet a történeti repertorium zárja be — a repertoírok gondos összeállítójától, *Szinnyeitől*.

— A FIGYELŐ márcziusi füzetében *Kulcsár* Endre »Tiszavirágok« cz. a. kisebb alkalmi műveket, röpiratokat ismertet az 1791—1850. közötti évekből és pedig halotti beszédeket, vegyes alkalmi és egyházi

beszédeket, és a mikben nem egy jellemző kortörténeti vonás rejlik: kortes-, búcsú- és beigtató beszédeket. *Weiss* Bertalan a már méltatott művéből br. Eötvös József irodalmi működéséről a III. közleményt adja. — Érdekes közlemény a *Kovács* Jánosé, aki nagynevű történetírónk s egykori társulati elnökünk, Horváth Mihály leveleiből mutat be 20-at, melyeket Brüsszel, Genua, Genf, Nizza, Milano, Florenz városokból írt néjének és öcsésének 1858—1863. években. — *Vachott* Sándorné »Rajzok a múltból« cz. a régi élményeket beszél el. — *Csaplár* Benedek nagy előszeretettel és lankadatlan buzgalommal folytatott Révai tanulmányaiból nyújt ismét egyet: Révai latin verseinek kiadásáról. — A Tárczában Abafi, a szerkesztő, közli Irinyi József levelét Kazinczy Gáborhoz, melyben amaz Kerekes Abel irodalmi hagyatékáról kér adatokat Pestről 1855. jun. 2-áról. A befejező itt is repertorium a lapok irodalomtörténeti czikkeiről — e rovat rendes vezetőjétől. — Az áprilisi füzet a folyóiratnak valódi ünnepi száma, levén ez a századik füzet. Tíz évvel ezelőtt alapította Abafi Lajos s vezeti azóta folytonosan, sok becses adalékkal, sok kérdés tisztába hozásával irodalomtörténeti ismereteink gyarapításához. E füzetben *Takács* Sándor megkezdi Péczeli József a költő életrajzát, *Vachott* Sándorné folytatja visszaemlékezéseit, *Weiss* Bertalan tanulmányát br. Eötvös Józsefről, *Illéssy* ismerteti Horváth Ádám Hunniását, Abafi közli Pákh egy pár levelét Kazinczy Gáborhoz s *Kovács* János Horváth Mihály egy pár brüsseli levelét mutatja be. A magyar írók életrajzában Jancsó Benedeké van közölve. A füzetet tárcza zárja be *Thallóczy*, *Vutkovich* és *Szinnyei* közleményeivel.

— Az EGERI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ szolgáló adatok tárából *Kandra* Kabos szerkesztésében megjelent a második füzet, a melyben a szerkesztő nagyobb történeti tanulmányt közöl a borsodi Örs nemzetségről és a kácsi apátságról. Ismeretes *Kandra* Kabosnak árpádkori ősi családok és az általuk alapított apátságok történetírása terén kifejtett buzgalma, többet épen folyóiratunk között tőle, s ezekhez sorakozik ez is az Örs nemzetségről és az általa (XII—XIII. sz.) alapított borsodi kácsi apátságról szóló, melyet eredetileg szintén a társulatunkban mutatott be még 1875-ben. Azután 3 plebánia történetéhez találunk adatokat és pedig Jász-Dósa, a kisvárdai szt.-László építette egyház és Tisza-Szajol történetéhez, az első *Zupkó* Ágost, a második *Kandra*, a harmadik *Kovácsóczy* István tollából. A füzetet több régészeti tárgyak: Eger vidékének történetírás előtti emlékei, *Bartalos* Gyula, és a kácsi monostor romjai *Foltris* János leírásában, Gergely, kácsi apátúr eladási levele *Kandra* Kabos, folyamodás határjárása Tenyő-Monostoron és a halászteleki határjárás *Kovácsóczy* István által közölve zárják be, s végül okmányok közlése, melyek nemcsak szorosan véve egyháztörténelmiek, de pl. Eger-vidékét érdeklő 7 drb. magyar nyelvű törökoklevelek is (1665—1682.)

— A MAGYAR NYELVÖR márcziusi füzetében *Körösi* Sándor a magyar »atilla« s az olasz »atillati« szó rokonságát keresi. *Csak* adalékképpen akarjuk e kutatáshoz megemlíteni, hogy az atilla szó, mint ruha, a 40-es

évekből származik. Legelőbb a »magyarka« szó jött divatba: ez volt a síma újjú, zsinóros, kabátféle magyar ruha; azután az »atilla«, melynek az újján már volt egy lebernyeg; azután a »kossuth«, melynek bő újja volt, milyen Kossuthnak 40-es évekből származó arczképein látható; végre az »árpádka«, — de mindenik a magyarkának eltérő divata volt. Azelőtt bekecssek, dolmányok, zekék stb. divata volt. Bizony jó volna, ha a 40-es éveknél is támadna egy Apor Pétere. — *Szarvas Gábor* »két kihalt szó« czím alatt közölt fejtegetéséhez ad új adatokat: ezek a szomák = tömlő, s vizett = helyett. — *Katona Lajos Nagy-Bánya* régi jegyzőkönyveiből nyelvtörténeti adatokat közöl.

— A KORRESPONDENZBLATT 3-ik számában *Teutsch Frigyes* néhány érdekes adalékot közöl az erdélyi szebeni gymnasium történetéhez. — Ugyancsak *Teutsch Fr.* közöl adalékokat az erdélyi szász nyomdászok névsorához. — A brassói dominicanusok missaléja töredékeit (melyről a januáriusi füzetben már volt szó) *Schuler* újabb vizsgálat tárgyává tette. — Az irodalmi rovatban az Akadémia által kiadott jogszabályok gyűjteménye van ismertetve.

— Az »ARCHIV DES VEREINES FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE« 20. k. 2. és 3. füzeté e napokban hagyta el a sajtót, s többnyire statistikai kimutatásokat és jelentéseket ad az erdélyi szászok népesedési, gazdasági és culturalis viszonyairól. A vaskos kötetet *Teutsch* püspöknek a 38. közgyűlésen tartott elnöki megnyitó beszédje vezeti be. Az evangelicus, így legnagyobbbrészt német lakosság számát az 1883. népszámlálás szerint 151,072 lélekre teszik.

— Az »EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP« márcziusi számában a Császka György által az iparművészeti muzeumnak adományozott XVI-ik századi bársony casulát ismertet, s ez értékes műdarabot kitűnően sikerült rajzban is bemutatja a szerkesztő. — A budai káptalan pecséteiről *Némethy Lajos* értekezik, s kettőt rajzban is közöl. — Következik *Chemety István* prépost ingóságainak 1610-iki összeírása, közölve Ebenhöch kanonok által s a szerkesztő kimerítő jegyzeteivel ellátva. E tanulságos jegyzetek egyikéhez mi is adunk egy kis adalékot. A »camsa«, kámsa szó valóban camisiat jelent. Molnárbán olvassuk kamsa = alba, camisia, amictorium. Ugyanezt mondja Párizzpápai is. De a kámsa szó a 40-es években még közhasználatban volt. Például a »kámsás barát« szót gyakran lehetett hallani, azokat a szerzeteseket nevezték úgy, kiket a csuklyás barátoktól a nép meg akart különböztetni; s e szavakat épen nem gúnyos értelemben használta. — A »rövid közlemények« »lelkészkedő papság köréből« czímű rovatokban, valamint a »Vegyesek«-ben érdekes és tanulságos közlések foglaltatnak. Az »irodalom« két külföldi munkát ismertet.

— A MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ 1. és 2-ik füzetében egy egész sorozat becses egyháztörténeti adat van közölve a XVI-ik és XVII-ik századból; többi közt Károlyi Gáspárnak egy 1563-ki levele fordításban.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ XXI-iki évfolyamának első füzetében, gróf Kuun Géza tájékoztató bevezetés kíséretében közli Thoroczkay István reversálisát a XVII-ik század második feléből, melyet azon alkalommal állított ki, midőn Kapy Borbálát vette nőül; továbbá egy adalékot a musnai reformatusok s unitáriusok versenygése történetéhez.

— A »BUDAPESTI SZEMLE« aprilisi füzetében egy terjedelmes és kitűnő történelmi dolgozat van: »Densusián Miklós legújabb munkái« czim alatt Hunfalvy Páltól. Hunfalvy Densusián korábbi munkáit hasonlólag a Szemlében ismertette; most újabb munkáit: Hóráját és Xenopolról irt criticalai megjegyzéseit, azaz ezekkel az egész román történetírói kérdést vette bonczkés alá. Nyugodt objectivitással, de éles criticával tárgyalja a román historiai aspiratiókat: azokat t. i., melyeket ezek írói szeretnének beilleszteni a historiába s végre is meggyőzőleg kimutatja ezek beilleszthetlenségét. — Egy másik czikke a Szemlének »az Akadémia történelmi bizottságának munkásságáról« szól Fraknói Vilmostól. Ez a cikk az, melyről mult füzetünkben mint készülőről tettünk említést. Tüzetesen, adatokkal, tények felsorolásával czáfolja —k. ur állításait s kimutatja ezek alaptalanságát. A ki higgadtan elolvassa e cikket, azt fogja mondani: igaza van. Ezt a benyomást akarja a Szemle egy hosszú megjegyzéssel gyengíteni, érdekes példát adván ezzel is, hogy milyen az ő objectivitása ebben a kérdésben. Azt mondja, hogy a Szemlében már 12 év előtt foglalkozott Békési a történelmi bizottsággal, s ez épen úgy, mint az ő —k-ja »meltányolta a bizottság több kiadását«, de egyszersmind épen úgy, mint —k., rámutatott több fogyatkozásra, hogy az ő régibb és újabb bírálója »meglehetősen« egyetértene, »sőt maga Fraknói úr sem különbözik tőlük«. De épen ebben van a Szemle szerkesztőjének óriási tévedése, hogy egy komoly jóindulatú ügyszerető irodalmi megbeszélést párhuzamba tesz egy epés, méltánytalan, tulzásra menő s igazságtalan támadással, — melyek közül az első, nem hogy resensust nem keltett, sőt ellenkezőleg annyira meggyőzőleg hatott a bizottságra, hogy az általa javaslatba hozott módosítások legnagyobb részben életbe is léptetettek, míg ellenkezőleg —k. úr szenvedélyes, túlzott és igazságtalan recriminációi az illető körben felháborodást ébresztettek. A Szemle szerkesztője, mint nem szakember, megbotránkozik e jelenségen, s tekintélye mérlegét —k. úr serpenyőjébe veti, s szidja a bizottságot, mely pusztá másolással is megelégszik. De hogy ez a lenézett »pusztá másolás« sem olyan könnyű dolog, mutassuk be a Szemle szerkesztőjének egy ecclatans példával. A híres Wattenbach egy kedvelt tanítványa Berlinben az államlevéltárban regestákat készített, a magyar dolgokról, s ezeket kiadta. Ezekben a regestákban vannak pusztá másolások is, idézetek egyes oklevelekből. A mult évben Szabó Károlynak egyik tanítványa künn volt Berlinben s ezeket a regestákat lemásolta egész terjedelmükben. Érdekes lesz összevetni a regestákban idézett másolatok egyes helyeit a Szabó K. tanítványa által tett másolatokkal, megjegyezvén, hogy ez összehasonlítás csak egyetlenegy lapra terjed ki.

Wattenbach tanítványa : Szabó Károly tanítványa :
 Consignatio universorum conventionariorum
 (közölve a Regesták 168. l.)

Peter Deáknak Rationista	40 ft.	Péter deáknak, kendernai rationistának	fl. 40
Bilisi Mihály Pallernak .	12—	Belesi Mihály pallérnak .	12
Orba Mihálynak főpallér- nak husra való pénzkívül aggiasa	50—	Orbán Mihálynak főpallérnak húsra való pénzével együtt	50
Vizi kancsok mellé . . .	12—	Veres kanczák mellett levő pásztornak	12
Menes Pastornak	12—	Bervei ménespásztornak .	12
Ki hajtonak Thamás Deak- nak	32—	Élet-hajtónak Tamás deáknak	32
Tokay borokkal bano ke- restien kadurnak	20—	Tokaji borokkal bánó új ke- resztyén kolcsárnak	20
Mehesnek	15—	Bervei méhésznek	15

De mikor azt látjuk, hogy Wattenbach oly jeles tanítványa, mint Marczali Henrik úr is, ilyen rossz másol s Szunyogot Somosnak és Pechy-t Perinynek olvassa, talán megnyugodhatunk a Történelmi Bizottság amaz eljárásában, hogy nagyobb súlyt fektetett a pontos és megbízható másolatokra, mint a szószaporító jegyzetekre. A forráspublikatiók különben is szakemberek s nem amatőrök számára készülnek.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
 A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. MÁRCZIUS.

- Acsády Ignác.* A régi Magyarországról. *Főv. L.* 52. sz. — »Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp. 1886.« *Ism. P. Napló* 87., *Egyetértés* 87., *P. Hírlap* 87.
- Balics Lajos, dr.* A római katolikus egyház története Magyarországon. *Ism. dr. Karácsonyi János. Irod. Szemle* 2., 3. sz.
- Bauer Lénárd.* A nemzeti ébredés örömnapiján. *Veszprémi Közlöny* 12. sz.
- Buccari* múltjából. (Apró történetek —). *M. Zs. Fiume* 7. sz.
- Csillagh Mór.* Bárá Balassa Bálint Egerben. (1573—1581.) *Eger* 13. és köv. sz.
- Czobor Béla, dr.* A Corvin Mátyás-féle casula. Koronázási új klenodium. *Vasárn. Ujság* 10. sz. két rajzzal.
- Deák Farkas* akadémiai székfoglaló értekezéséből. Egy strike Kolozsvárott a XVI. században. *Egyetértés* 68. sz.
- Dohányról* és pipáról. *L—i M—s. Délm. Lapok* 66. sz.
- Dudás Gyula.* Zenta-vidéki leletek. (Adalékok a város határterületének

- őskorához.) *Zentai Ellenőr* 11. sz. — A zentai nemes családok. VI. Papp és Lövey-család. VII. A Kozics-család. *U. ott* 12. sz.
- Ereklye*. (Egy érdekes magyar —). Szent Simon ereklyetartója Zarában. *Vasárn. Ujság* 9. sz. rajzzal.
- Herepei Gergely*. Adalék a kolosvári ref. egyház történetéhez. *Erdélyi Prot. Közlöny* 10. sz.
- Historiai tévedések*. *Vasárn. Ujság* 13. sz.
- Igazságszolgáltatás*. (Harmadfél száz év előtti —). *Egyetértés* 82. sz.
- Istriai népszokások* a 17-ik században. *Fiume* 11. és köv. sz.
- Jézusársaság* fennállásának joga Magyarországon. *S. B. M. Állam* 90. sz.
- Kálmán Farkas*. Egy »szó«. Énektörténelmi excursio. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 13. sz.
- »*Kandra Kabos*. Adatok az egri egyházmegye történelméhez. 2. füzet. Eger, 1886.« *Ism. Egyetértés* 87. sz.
- Kártydkról*. *P. Hírlap* 83. sz.
- Komáromy András*. Adalékok Ugocsa vármegye történetéhez. *Ugocsa* 3. — Szirmay monographiája. *Ugocsa* 6. sz. — Ugocsa vármegye a történelemben. *U. ott* 11., 13. sz.
- Kordcs János*. A babyloniak társadalmi életéből. *M. Polgár* 66. sz.
- Krausz Jenő*. Adat Zilah történetéhez. *Szilágy* 8. sz.
- Lejtényi Sándor*. Veszprém vára a török időkben. *Veszprém* 12. sz.
- »*Magyar Történelmi Életrajzok*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. II. évfolyam. 2. füzet.« *Ism. P. Napló* 33., *Föv. L.* 33., *Nemzet* 33. sz.
- Majláth Béla*. A budavári ünnepély. I. A bizottság ülése. II. Történelmi kiállítás. *P. Napló* 65. sz.
- Makay Dezső*. Észrevételek a »megjegyzésekre«. (A Stemmatografia védelmére.) *Zalai Tanügy* 9. sz.
- Márki Sándor, dr.* Oláh Miklós. *Arad és Vidéke* 56. és 57. sz.
- Munkácsi Bernát*. A föld-kisasszony násza. *Nemzet* 77., 78. sz.
- Nőtlenység* a hajdankorban. *Egy veterán. Ugocsa* 7. sz.
- Rácz Károly*. Kordát Konrád magyar reformátor életéhez. *Szabad Egyház* 5. sz.
- Rácz Sándor*. Április elseje. *Egyetértés* 9. sz.
- Radányi József*. Az új és ó naptári húsvétok összeesései egymásután. *M. Állam* 91., 92. sz.
- Rakits Aladár*. Adatok a rév-komáromi gör. kel. egyház történetéhez. *Komárommegyei Közlöny* 12. sz.
- Rákosi György*. Luther Wormsban. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1—11. sz.
- Récsey Imre*. A Sopron megyében birtokos Chernelházi Chernel-család vázlatos története. *Sopron* 25. sz.
- Reizner János*. Küzdelmek a törökök kiűzetése után (1686—1740.) a várparancsnokok, a királyi kamarai praefectura, s a csanádi püspökség ellen. *Szegedi Híradó* 70. és köv. sz.
- »*Salamon Ferencz*. Magyarország a török hódoltság korában. 2. kiadás. Budapest 1886.« *Ism. Vasárn. Ujság* 9. sz.

- »Szendrei János, dr. Miskolcz város története és helyirata. Budapest. 1886.« Ism. *Borsodm. Lapok* 16. sz.
- »Szentkláray Jenő. A dunai hajóhadak története. Budapest. 1886.« Ism. *Borovszky Samu. Nemzet* 36. sz.
- Szülágyi Dániel* keleti könyvtára. *P. Napló* 89., *Bud. Hírlap* 89. sz.
- Téglás Gábor*. Bányavidékeink történetéhez. *Nemzet* 62. sz.
- Thaly Kálmán*. Kossuth öse mint bújdosó kurucz. A »Népzaszlója« után *Szabadság* (Nagy-Várád) 64. sz.
- Udvari bolondok*. (K. Z.) *Egyetértés* 69. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— »RÉVAI MIKLÓS ÉLETE« című munkából, melyet Csaplár Benedek írt, immár három kötet fekszik előttünk. E kiváló fontosságú s történet-irodalmunk egy korára világot vető munka, apróbb közleményekben, az egyes fejezetek címei szerint, mint önálló részletek az Abafy Figyelőjében jelent meg. Kétségtelenül a ki így olvasta is azokat, nagy meglepődéssel és tanulsággal tette le a füzetet. De így szétdaraboltan még sem tűnt ki, hogy mennyi kincs rejlik azokban. Most, a ki együtt olvassa e különben is összehozható közleményeket, látja, hogy sokkal több van magában a munkában, mint a mennyit a rövidke cím sejtetni enged. Az egyes kötetek megjelenésekor már volt alkalmunk e becses munkát az olvasók becses figyelmébe ajánlani. Most, midőn a harmadik kötet, annak legnevezetesebb része, előttünk fekszik, még több joggal tehetjük azt. E kötet a nemzeti visszahatás története, melynek legkimagaslóbb alakja, az erős szenvedélyes, de épen oly határozott meggyőződésű, épen oly tevékeny s rendkívüli tehetségű és szorgalmú reformátor Révai ugyan, de azért mégis egy egész kor története e kötet. Lesz alkalmunk még visszatérni e munkára, mely bámulatos szorgalommal gyűjti össze a legszétzórta adatokat, s alakítja szerves egészc; s mely irodalmunk történetének bizonyítva egyik legfontosabb korszakát tárgyalja, azt a kort, mely politikai fejlődésünknek is megszabta irányát. Addig is ajánljuk olvasóinknak, a míg a hátralevő negyedik kötettel az egész munka be lesz fejezve.

— A BUDAVÁR 200 ÉV ELŐTTI visszafoglalása alkalmából rendezendő ünnepély irodalmunkra is gyarapító hatással volt. Az első alkalmi munka immár megjelent, mely azonban nem ephemer alkalmi dolgozat, hanem irodalmi értékkel bíró mű. Szerzője dr. Acsády Ignác s címe: »*Magyarország Budavára visszafoglalása korában.*« Múlt évben, társulatunkban mint pályamunka szerepelt, s a kitűzött jutalmat Pauler és Thaly összhangzó ítélete alapján meg is nyerte. A Századokban olyan alakban, mint pályázott, közöltetett is. Azalatt azonban, hogy a munka világot látott, szerzője újabb tanulmányokat tett s átdolgozta, mert a Századokban megjelent négy közlemény 5 és $1\frac{1}{4}$ ívet tesz ki, míg itt egy 21 íves munkával állunk szemben:

s így a pályanyertes mű csak vázlatát képezte annak, mit szerző a könyvében nyújt. Már felvett tárgyánál fogva is legalkalmasabb, hogy a visszavétel történetét előadó munkák sorozatát megnyissa, mint a mely Magyarországnak a visszafoglalás korában való állapotát mutatja be. Levéltári kutatások, s azon idők irodalmának gondos áttanulmányozása alapján készült munka lévén, sok újat, eddig nem ismert dolgot mond el, de olyan alakban, hogy a nagyközönség is élvezettel olvashassa s óhatjuk is, hogy minnél nagyobb közönség olvassa. Összesen négy nagyobb fejezetre van osztva: az I. hazánk azonkori területét s népességét, II. az államot és szervezetét, a III. a társadalmi viszonyokat, a IV. a közgazdaságot s közműveltséget írja le. E nevezetes korszak hanyatló évein túl, mikor már az új-világ megkezdődött, egy erdélyi főúr, Apor Péter megírta a maga Metamorphosisát: et haec meminisse juvabunt — mondá ő. Valóban helyes volt e zárponpon egy tekintetet vetni a régi világra. Új idők, új emberek állottak be, új világ, új intézmények keletkeztek. S ha Apor Péter érezte szükségét annak, hogy e zárponpon a régi világra egy visszapillantást vessen, a ki ma, midőn Budavár visszavételének története iránt fel van költve az érdeklődés, helyesen akarja megítélni a nevezetes tény horderejét — szükség, hogy megismerkedjék Magyarországgal, úgy mint akkor volt. S azt, mint fennebb is jeleztük, Acsády könyvéből elérheti.

— »AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE« cím alatt, egy tartalomgazdag és diszes kiállítású könyv jelent meg a napokban, melyet az orsz. régészeti és embertani társulat adott ki, s annak titkára, Hampel József szerkesztett. Három részre oszlik, melyek közül az első a hívatatos, a társulat történetéhez s jelen állásához szolgáltatja az adatokat. A harmadik pedig: A régiségleletek ügyének állami kezelése, s az erre vonatkozó törvények és rendeletek cím alatt, melyet Galamb István szerkesztett, a szükséges tudnivalókat foglalja magában. Míg a második részben értekezések vannak ifj. Kubinyi Miklós, Wosinszky Mór, dr. Ortway Tivadar, Téglás Gábor, dr. Réthy László, König Pál, dr. Sróter Ágost, Ivánffy Ede, Könyöki József, dr. Szendrei János tollaiból. A kötet számos illusztrációval van diszítve, melyek közt az első gr. Erdődy Sándornak, a társulat búgó tagjának, s lelkes pártfogójának jól talált arczképe.

— BALOGH GYULA Vasmegye székházának történetéről egy kislevelet adott ki (39 l.). Vasmegye gyűléseit a XVII. sz. elejéig időnként a szombat-helyi várban, majd bérházakban tartotta, a XVII. sz. közepén saját házat vesz. Új megyeház építésének tervét 1771-ben pendítik meg a vármegye rendei. 1779-ben már készen állott. A mai megyeház 1848-ban épült.

— »AGRAR POLITIKAI TANULMÁNYOK. Minimum. Homestead. Örökösödési jog« cím alatt Pólya Jakabtól a Magy. Tud. Akadémia segélyezése mellett egy 20 ívre terjedő, s a szakbírálok által dicsért munka jelent meg, melyben az egyes fejezeteket a felvett kérdés historiájának előadása előzi meg: még pedig tekintettel hazai történetünkre. S épen ez az oka, a miért mi is felhívjuk olvasóink figyelmét e munkára.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A BUDAPESTI KÖZLÖNY marc. 24-iki száma ő Felsége következő legmagasb elhatározását közli:

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére, dr. *Ipolyi-Stummer Arnold* besztercebányai püspököt s valóságos belső titkos tanácsost nagyváradi latin szertartású püspökké kinevezem.

Kelt Bécsben, 1886. évi február hó 18-án.

FERENCZ JÓZSEF. s. k.

Trefort Ágoston, s. k.

Társulatunk nagy nevű elnöke, főpásztori üdvös tevékenységének kifejtésére nagyobb és szélesebb határkört nyert. Olyan tért, hol valamely hazafias missio teljesítése várt rá, soha sem utasított el ő magától. Talált rá időt, fáradságot nem kímélt soha; s ha valamely ügy élére állt, nem tekintette állását csak megfizetendő bizalom kifolyásának, hanem olyan kötelezettségnek, melylyel valamely feladat megoldása járt. Legszorgalmasabb volt a munkások közt. De társulatunk szívéhez mindig közel állt, mert bennünk a hazai történet felvirágzásának factorát látta. Az a nagyobb missio, mely rá vár, nem fogja elválasztani tőlünk. Bizonyynal miénk is marad ő, mint mi is hívek maradunk nagy feladatunkhoz: vezérünk, kalauzunk, útmutatónk lesz ezután is, s legyen sok évig!

— A TITKOS LEVÉLTÁRBAN olyan hivatalos előléptetések történtek, melyek minket is érdekelnek. A Budapesti Közlöny marc. 28-iki számában olvassuk: »Ő császári és Apostoli királyi Felsége, a közös külügyminiszter előterjesztésére, f. évi márczius hó 20-án kelt legfelsőbb elhatározásával, *Felgel Antal* házi-, udvari- és állami levéltárnoki czímmel és jelleggel felruházott I. oszt. levéltári fogalmazót, házi-, udvari- és állami levéltárnokká kinevezni, és dr. *Schrauf Károly* I. oszt. levéltári fogalmazónak a házi-, udvari- és állami levéltárnoki czímet és jelleget legk. adományozni méltóztatott.« — Továbbá a Budap. Közlöny. marc. 31-iki száma írja: »A közös külügyminiszter, a cs. és kir. házi-, udvari- és állami levéltárnál: dr. *Károlyi Árpád* I. oszt. levéltári fogalmazói czímmel és jelleggel felruházott II. oszt. levéltári fogalmazót, és báró *Nádherney Ferencz* II. oszt. levéltári fogalmazót I. oszt. levéltári fogalmazókká; azután dr. *Schlitter János* és nádudvari *Győry Árpád* levéltári fogalmazó-jelölteket II. oszt. levéltári fogalmazókká nevezte ki.« Az újon kinevezettek közül Schrauff társulatunk tiszteleti, dr. Károlyi pedig társulatunknak választmányi, Győry Árpád évdíjas tagja. Fogadják legszívesb üdvökívánatainkat.

— THALY KÁLMÁN »*Kossuth Lajos őse mint bújdosó kurucz*« czim alatt érdekes kis czikket közöl a Lukács Gyula által szerkesztett »Nép-zászlója« márcziusi számában. A Kossuth-család, mint tudjuk, Túróc vármegye régi törzsökös magyar nemes családjai egyikét képezte. Midőn 1708. végén és 1709. elején a kuruczokat Túróc megye területéről a császári haderők kiszorították, a vármegye fiaiból is sokan akadtak, a kik

oda hagyták jószágokat, mindenöket s magok elmenekülének szülőföldjükről a Rákóczi hatalma alatt lévő részekbe, hogy hívek maradhassanak a nemzeti ügyhöz, és a fejedelem hűségére letett esküjükhöz. Gr. Bercesényi Miklós 1709. nyarán összeíratta a bújdosókat, kik Trencsén, Liptó, Árva, Túróc és Zólyom vármegyékből, Bars és Nyitra megszállott északi részéből származnak. A Jolsván 1709. július 27-én kelt összeírás szerint összesen 699 személy volt mint »bújdosó« szállásban és tartásban. Ezek közül főnemesi és nemesi »első classisú« személy 281, »második classisú« 418 stb. A bújdosók eme névsorában ott találjuk *Kossuth Tamást* is, kiről az összeírásban az mondatik, hogy »első classisbeli, hadi szolgálatot tehető személy.« S alkalmasint szülőföldjét tényleges hadi szolgálatban védve, szorítottat ki az ellenség által megyéjéből, mert mindenét hátrahagyva, csupán csak egy szál karddal s »egy paripával« menekült. A Kossuthokkal többszörösen rokon vérségű Rutkay-családból szintén található három e bújdosók közt: id. és ifj. Rutkay György és Rutkay János.

— SZABADKA MONOGRAPHIÁJÁNAK nyomtatása annyira haladt, hogy a mű, melynek szerzője tudvalevőleg Iványi István ottani gymnasiumi tanár, legkésőbb a husvéti ünnepekre közkézen foroghat. A város tanácsának érdeme, hogy még 1878-ban határozta el a monographiát megírtni. Mint-hogy azonban a felszabadulás századik évfordulójára kitűzött rövid egy évi határidőre csak egyetlen és számba nem vehető pályamunka érkezett, a közgyűlés 1883-ban Iványi István tanárt bízta meg a munka megírásával. Ő el is fogadta a megbízást, az eredeti okiratok tanulmányozása azonban sokáig tartott, az anyag csak lassan gyűlt egybe, s így a szerző csak több évi munkálkodás után készülhetett el művével annyira, hogy azt a város közönségének bemutatthassa. Most végre a munka nagyobb része, mely a város történetét s viszonytságait a legrégibb, időktől az 1884-iki tiszt-újításig tárgyalja, végre elkészült.

— SZÉLL FARKAS ÉS SZEREMLEY SAMU társ. tagtársaink felszólíttattak Hódmezővásárhely történelmének megírására. Örvendünk a derék alföldi város elhatározásának; a megbízatás jó kezekbe van letéve, kik e munka megírására már jelentékeny előtanulmányokkal is bírnak, s e czélra már is szép anyagot hordtak össze.

— A POROSZ VALLÁS- ÉS A KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM utasította az alatta álló intézeteket, különösen a királyi könyvtárt, hogy azon tárgyak, melyek Buda várának a töröktől való, 1686-diki visszafoglalására vonatkoznak, Budapestre küldessenek azon kiállításra, mely itt a magyar tört. társulat kezdeményezése folytán rendeztetik. Az e rendelet folytán ide küldendő tárgyak igen érdekesek lesznek, amennyiben Schöning János Ádám vezetése alatt tudvalevőleg 8000 főnyi brandenburgi sereg vett részt Budavár ostromában.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A HERALDICA vezérfonalai. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából írta Báró *Nyáry* Albert. 9 színnyomatú s 13 fametszetű táblával és a szövegbe nyomott 86 ábrával. Budapest, 1886. 4-edr 287 l. Ára 5 frt.

— MAGYARORSZÁG Budavár visszafoglalása korában. A M. Tört. Társulat által koszorúzott pályamunka. Írta Dr. *Acsády* Ignác. Budapest, 1886. 8-adr. 334 l. Ára 2 frt.

— RÉVAI MIKLÓS ÉLETE. Írta Csaplár Benedek. III. kötet. Budapest, 1886. 8-adr. 342 l. Ára 3 frt.

— HUSZONÖT ÉV Magyarország Történelméből 1823—1848. Írta Horváth Mihály. Harmadik javított kiadás. II. és III. f. Budapest, 1886. 8-adr. 97—288 ll.

— A FRANCZIA KÖNYVDÍSZ a renaissance korban. Székfoglaló értekezés *Dankó* József lev. tagtól. Budapest, 1886. 8-adr. 194 l. számos metszettel. Ára 1 frt 20 kr.

— MAGYAR PLUTARCH. Új Magyar Athenás, újkori protestans magyar egyházi írók életrajzgyűjteménye. Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv s mások közreműködésével gyűjté Sz. *Kiss* Károly. VIII. füzet. Budapest, 1886. 8-adr. 449—512 ll.

— A MAGYAR HÍRLAP-ÍRODALOM 1886-ban. Írta id. *Szinyei* József. Budapest, 1886. 12-edr. 54 l.

— A KEGYÚRI JOG és a szegedi gyakorlat. Jogtörténelmi tanulmány. Írta Ruszti R. J. Szeged, 1886. 8-adr. 140 l. Ára 1 frt.

— VASMEGYE székházának története. Írta *Balogh* Gyula. Szombathely, 1886. 12-edr. 39 l.

— MAGYAR HÖLGYEK ÉLETRAJZA. Szerkeszti *Endrődi* Sándor, kiadja *Stampfel* Károly. I. f. Lorántffy Zsuzsanna. II. f. Zrínyi Ilona. III. f. Széchy Mária. IV. f. Szilágyi Erzsébet és Ujfalusi Krisztina. Mindenik f. 24 l. Egy füzet ára 20 kr.

— AZ ÓKORI MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE. Írta Ménard René. Történelmi kézi könyvek. XI. Francziából. Budapest, 1885. 8-adr. 2, 164 l. Ára 80 kr.

— AZ ÉSZAK-AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK TÖRTÉNETE. Írta Higginson W. Tamás. Angolból. II. Rész. A szabadságharcztól 1875-ig. Történelmi kézikönyvek. XII. Budapest, 1886. 8-adr. 133 l. Ára 70 kr.

— A NEVELÉS ELMÉLETÉNEK TÖRTÉNETE. Bevezető tanulmány. Írta Oscar Browning. Angolból könyvészeti és életrajzi jegyzetekkel ellátott átdolgozás. Budapest, 1885. 8-adr. 2, 206, 2 l. Ára 1 frt 20 kr.

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Erster Band. — Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt aus 1503—1526. Kronstadt, 1886. Nagy lexicon alak XI. és 767 l. 3 tábla hasonmással. Ára 4 frt.

KRAJOVÁNAK EREDETE.

A rumunság története Erdélyországra nézve igen tarka és hosszú egy szövet, melynek ára nem kisebb, mint maga Erdélyország. A szövetnek melly-fonalai: képzelődés, valótlanságok, hamisítások; bél-fonalait a rumun írók különböző tehetsége adja meg, a melyeket röviden nem mutathatni meg. De a melly-fonalak némelyét megmutathatom.

Képzelődés: hogy a római élet Gallienus és Aurelianus császárok után is folytatódott Erdélyországban, sőt a magyarok ideérkeztek virágzott is.

Valótlanságok: a rumun kisebb-nagyobb birodalmak, a melyekről 1746-ig senki semmit sem tudott volt, mert csak a Schwandtner kiadta »Scriptores rerum Hungaricarum« első kötetében napvilágra került »Anonymus Belae regis Notarius« elbeszélésében tűnének elő. Hogy pedig igazán valótlanságok azok a rumun birodalmak mind Erdélyben, mind Magyarországon, már abból a szembeötlő körülményből kitetszik — egyéb sokat nem említvén —, hogy az Anonymus nem ismeri azon történeti neveket, a melyek döntők valának a magyarok megjelenésekor. Az Anonymusnak nincs tudomása Arnulf római császár és német királyról, nincs tudomása Szvatopluk morva fejedelemről, nincs tudomása a bolgár Simeonról. Viszontag az összes akkori görög és latin történetírás nem ismeri az Anonymusunk elbeszélésében szereplő Zalánt, Menn-Marótót, Gelout, Gladot. Hiszen ha nem valótlanságok volnának ezek a fejedelmek, bizony velők a három döntő historiai személy: Arnulf, Szvatopluk, Simeon szövetkeznek vala a betolakodó magyarok ellen s ezek talán el sem foglalhatják az országot. Valótlanság, hogy valami Fekete Rudolf (Radu negru) valamikor 1220. és 1290. között Fogarasból indult volna

ki hatalmas sereggel, Oláhország alapítására. Valótlan, hogy a moldvai vajdák Máramaroson, az oláhországi vajdák pedig Fogarason, Omláson, Radnán vagy Rodnán jó sokáig uralkodtak.

Hamisítás például, hogy I. Lajos királyunk vagy Zsigmond királyunk az oláhok kiirtását hagyták meg; Lajosról Balëcsku, Zsigmondról Baritiu költötte azt. Hamisítás, hogy az 1437-iki pórlázadás oláh fölkelés volt a magyar zsarnokság ellen. Csak kis mutatóvány ez a képzelődésekből, valótlanosságok és hamisításokból, melyekből a rumunság történetei szövődnek.

Minthogy ezen tarka és hosszú szövegnek ára, Erdélyország: szükségesnek tartottam »A rumun történetírás újabb jelenségeit« a német nagy olvasó közönséggel, melynek kebeléből nagyszámú történetíró is támad, ismertetni. Ha munkám megjelenend, s a történelmi társulat megengedi, a »Századok«-ban szívesen fogom bővecskébben is bemutatni. Mert szépek vannak ám benne, nem tőlem ugyan, de a rumun íróktól.

Ha ezektől egy-egy adatot kapok, mely lyukat szakít azon tarka és hosszú szövegben, örömmel fogadom. Ilyen adatot tárok ki most a tisztelt társulat előtt.

A rumun történeti szövegnek egyik valótlan melly-fonala, mint említém, Fekete Rudolfnak Fogarásból való kiszállása, hogy megalapítsa Oláhországot. A mese szerint ez a Rudolf vagy Radu sok apró oláh fejedelmet talált volna Oláhországban, köztük a krajovai bánt is. Ez önként csatlakozván a hon-alapító Raduhoz, nagyon elősegíté a többi fejedelmecskék legyőzését; azért is jutalomúl a krajovai bán mindég első maradt az ország nagyjai között.

A *krajovai bán* azelőtt is kétséget támasztott bennem. Először a *Krajova* név, mely nem más lévén, mint a szláv *kral-* (király)-nak »kralyeva« vagy »kralyova« (királyi) származéka, királyt alít, azaz tesz fel. Vajjon magyar királynak alapítása-e az a *Krajova* város? Oláh király nem lévén ott soha, az nem is lehet oláh alapítás. De a magyar király ura volt a régi Szörénységnek, mely az Oltig terjedvén, a később úgynevezett Kis-Oláhországot tette, s ennek fővárosa Krajova lőn. Ez tehát magyar alapítás lehetne. Másodszor a *bán* név ejtett gondolkodóba, mely tudtomra csak a magyar királyság alá tartozó vidékeken fordul

elő. De minthogy a szörényi vár volt a szörényi bánoknak székhelye, s nem tudom vala, mikor miért tétetett át Szörényből Krajovába a báni székhely: azért sem igazodhattam el a Krajova eredete felől. Azt azonban régen tudom, hogy a szörényi bánnak nagy volt politikai hatása a fejlődő rumunságra, a mely a pénzt »banu«-nak nevezi. A »grossus banalis« elnevezés is ide tartozik.

Petričicu-Haşdeu, jól ismert rumun történetnyomozó és író 1884-ben »Olteneşcele« (mintegy Oltbliek, Oltra vonatkozó) neve alatt épen Krajovában ada ki egy könyvecskét, melynek legnagyobb része (25–130 lap) a Krajova eredetét fejtegeti. Az is egy lyukat szakít a rumun történeti szövetbe, jóllehet Haşdeu azt inkább a szövet megerősítésének gondolja. Haşdeu ugyan a »Kritikai históriájában« Radunak leszállását Fogarasból *regének* nevezé: de a rumunság fészket mégis Olteniában és Hátszezen találja meg, s ennek a fészeknek a rómaiak uralkodásától fogva való létét a jelen munkával is bizonyossá akarja tenni. Mindjárt itt mondom meg, hogy Haşdeu Olteniának nevezi a régi Kis-Oláhországot, vagyis az Olt folyón inneni tartományt, a mely IV. Bélának 1247-iki nagy oklevelében Szörénység névvel van leírva.

Krajovának eredetéről e század elején két író, Fotino és egy oláh Anonymus, kik görögül irtak, fejezének ki egy hozzávetést, melyet azután sokan terjesztettek, így kezdi meg Haşdeu. A szerint *Joannitzius* (Jánoska) Asan és Péter atyjokfija, 1205. tájban alapította Krajovát, megépíttetvén Szt.-Demeter tiszteletére a *Banasza* nevű egyházat is. Haşdeu megvizsgálván ezen egyházat, egy felírást talál, hogy Basaraba Mátyás azt 1652. »de iznovu« azaz újból építtette. Talál egy haranglábnak nyomát is, mely egy régibb épületnek maradványa. Ez a régibb épület alig előzhette meg két századdal a Basaraba Mátyás új építtetését. Az első bán, a ki Krajovában székel, *Basarab Barb* vala 1450–1510 tájban, úgymond Haşdeu; a régi egyházat tehát Barb építtette volt, s azért nevezik vala azt *banaszának*, azaz báninak.

Mi vehette reá Fotinot és az oláh Anonymust, kérdi Haşdeu, hogy ezt az egyházat Joannitziusnak tulajdonítsák, tehát építését a XIII. század legelejére tegyék? Csupán, így felel reá

maga, a Szt.-Demeter név. Asanék ugyanis midőn 1185-ben a Balkánban felkelést akartak indítani a konstantinápolyi császárok ellen, egy a Szt.-Demeter tiszteletére hamarjában felállított egyházban szemfényvesztés által, hogy isten akarátja, hogy a bolgárok és oláhok szabadítsák ki magokat a görög járomból, bírák reá a vonakodó népet a lázadásra. A krajovai régies egyház is Szt.-Demeternek lévén szentelve, annak építését Fotino és társa legott Asanéknak, különösen a harmadik atyjokfiának, Jánoskának, tulajdoníták, hozzá költvén azt is, hogy ez utóbbi a dunáninneni tartományon, jelesen Oltenián, uralkodott volna. Ezt természetesen az oláh vagy rumun írók legnagyobb készséggel ragadák meg: hisz Joanitzius oláh uralkodó volt. De Hašdeu megvallja, bármily dicsőségére szolgálna is az a rumun történelemnek, le kell róla mondani; Joanitziusnak egy talpalatnyi sem vala a Dunán innen; a krajovai régi egyház építését az 1450—1510 évekre kell tenni, s Basarab Barbnak tulajdonítani.

Ez a Barb, vagy articulussal Barbul, a szláv oklevelekben magát *Župan Barbul Kraleviski*-nek nevezi. Hašdeu a nagy-szebeni levéltárban azt találá, hogy a szebeniek 1494-ben küldtek »unum rete pro piscibus capiendis honore Barbwl de Krayova propter refugium ad eundem habitum in avisationibus Thurcorum.« Egy szászvárosi oklevél is (ugyanebben a levéltárban) 1499-ben azt mondja: »Per quendam boëronem in regno Transalpinensi commorantem, *Barb de Kralyewa* vocatum.« Látjuk az erdélyi szászok leveleiből, hogy a krajovai Barb nem vala ismeretlen Erdélyben. Mellesleg azt is meg kell említeni, hogy a Hašdeu idézte forrásokban csak *Barb*, *Barbul* olvasható; Basarabsága nem említetik azokban.¹⁾ De Hašdeu Basarabnak nevezi, mert

¹⁾ Engel »Geschichte der Moldau und Walachei« Halle, 1804. I. 105. lapján írja, hogy az oláh Vlad vajda 1523-ban a legnagyobb boért, Barbu-t, krajovai bánt, ki akarta tenni hivatalából, s a helyére más kedves emberét tenni. Barbul kíséretetül éjjel eltávozték az udvartól s Krajovába mene, hol hadat szerezvén Tergosištnél megütközék Vladdal s ezt futásra kényszeríté Törökországba a szultánhoz. — Ha Engel tudósítása áll, a krajovai bán Barb 1510. után még 1523-ban élt, tehát bánoskodása is jóval 1450. után kezdődött volna. Melyik találja el az igazat, Engel-e vagy Hašdeu? ez úttal nem keresem. Egyébiránt a chronologia a rumun történetekben nagyon bizonytalan még.

a Basarabok folytonos uralkodását képzei nemcsak Olteniában, hanem a tulajdonképeni Oláhországban is. A valóhoz is a rumun írók világosan valótlant, vagy legalább kétségest szeretnek ragasztani, hogy megmentsék vesznimenő alításaikat.

Ezután Hašdeu egy szó-hagyományt közöl Tinku-Velea »egyházi és politikai nemzeti történetéből« (Istoria biserițeasca politiko-nacionala. Nagy-Szeben, 1865.), mely szerint az almási rumunok egy »Kraiu-Iova« nevű királyról tudnak, ki innen költözvén Olteniába, a várost alapította volna, mely nevéről Krajovának neveztetik. Hašdeu e hagyománynak esztelenségét mutatja meg azzal, hogy soha a Bánátból oláhok nem költöztek Olteniába, hanem megfordítva innen folytak mindég költözködések a Bánátba. Így Tinku-Velea maga mondja, hogy 1641—1646. között 10,000 olteniai háznép telepedett meg, a verseczi és temesi kerületeket népesítvén. Elég az hozzá, hogy *Kralova*, *Kraleva* olyan szláv származék, mint *Bukova* (buk=bükk), *Rogova* (rog=szarv), *Szadova* (sad=ültetés) stb. helynevek. A kérdés csak az, melyik királytól való az oláh *Krajova* (Kralyova)?

Most Hašdeu *Alberik* ciscercita szerzetes krónikáját hozza fel.¹⁾ Ez a szerzetes a keresztes hadakat kísérvén, többi közt a kúnok szövetségét és házassági kötéseit a frankokkal emlegeti. Jelesen két kún királyt hoz fel, ezeket írván: »Sorونیus quidam duas habuit filias baptisatas in Constantinopoli, quarum unam duxit Guillielmus Conestabuli filius, alteram Balduinus de Hainaco. Filiam vero regis Jonae, qui videbatur esse major in regibus Cumanorum, duxerat Nargoldus balivus, qui hoc anno decessit et praedicta uxor ejus facta est monialis.« Ezek a házasságok 1239-ben történének.

Jónás kún királyról többi közt azt is elbeszéli: »Mortuus est hoc anno (1241.) rex Jonas praedictus nondum baptisatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis (Constantinopolis) in altissimo tumulo et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et sinistris, et ita voluntarie mortui, et viginti sex equi similiter sunt appensi.« Ez a Jónás nevű kún király vala Krajovának alapítója, úgymond Hašdeu.

¹⁾ Kiadá először Leibnitz, mint Hašdeunál olvashatni.

»A kúnok ottléte Olteniában, az úgynevezett Szörénységben, folytatja Hašdeu, bizonyos historiai tény, mely eddig homályban maradt, melyet senki sem oszlatozott el; pedig megérdemli, hogy tárgya legyen egy behatóbb vizsgálódásnak, annál is inkább, mert annak felette érdekes nyomai máig látszanak még némely szokásban, de különösen a helyrajzban, a topographiában«. (Presinca Kumaniloru in Oltenia, așa numita ceara a Severinului, este unu faptu istoriku žakutu pina ači in umbra, nedesvaluitu de katra nimeni ši kare merita, prin urmare, de a fi supusu unui studiu de aproape, ku atatu mai multu, ka urmele loru, pe katu se poate de interesante, persista akolo in unele obiiceiuri, ši mai alesu in topografia; a 105. lapon). Hašdeu tehát először hozza ki a homályból a kúnok voltát a Szörénységben, melynek nyomai máig vannak némely szokásban, de különösen helynevekben.

Kún szokást nem említ meg Hašdeu — a mi a magyar kúnok pogány életére is világot vethetne — de hoz fel kún neveket. Az Olt mellett van egy *Komana* nevű helység; a Duna mellett a Dolžu kerületben is van *Komana* helynév; vannak *Komana*, *Komanka*, *Komanešči*, *Komanicza* nevű helységek, melyek mind-megannyi emlékei a kúnok ottlétének. Hašdeu különösen az Olt melletti és a Duna melletti Komanára fordítja figyelmünket. Ha egy vonalt húzunk az olti-Komanától a dunai-Komanáig, azon a vonalon túl, azaz dél felé a Dunáig, kúnföldet írunk le. A vonal közepétől éjszakra Krajova van. A két említett Komana pedig az oklevelek szerint *kún révek* (vaduri Kumaniloru) valának. Jelesen a Duna-melletti kún révet Joan Dan vajda az 1385-ben kiadott oklevelében említi meg, a melyben a Tismana kolostor adományát leírja. Az oklevél, mint általában az oláh vajdák oklevelei, szláv nyelvű, azért az említett helyet »Komanskij brod«-nak, oláhul »vadulu Kumaniloru«-nak nevezi. Érdekes tudnunk, hogy ez a Joan Dan a Tismana és Vodicza kolostoroknak a *Komanskij brod* nevű helységen kívül még Topornát, a Bisztricz és Toplicza lápot, egy malmot a Bisztriczán, *negyven cigány szállást* (evvel a magyar szóval) stb. ád, továbbá évenként 40 veder (galecza) gabonát, egy diófa-erdőt, évenként 15 doboz túrót, 15 sajtot, 10 törülközőt, 10 öltönyt (haina), 10 pár csizmát.

A mint a Duna mellett *Komanskij brod*, úgy volt az Olt

mellett is ilyen *Komanskij brod*: a két brod vagy rév az utat jelöli, úgy hiszi Hašdeu, melyen 1230—1235 tájban a kúnok a tulajdonképi Kúnországból, a későbbi Moldovából, a dunántúli tartományokba, jelesen Bolgárországba költözének, a hol, mint láttuk, a kereszties hadak szövetségesei lőnek. De a húzott vonaltól délen, közel a Dunához a *Teleorman* nevű kerület is a kúnok lakásának emléke. Az oszmán törökben *deli-orman* azt jelenti »bolond, gonosz erdő«, a kún szótárban is *teľi* »stultus« és *orman* »boscus«: tehát a kún nevű oláh kerület ilyen nevű erdőtől vette a nevét s tartja még máig. Sőt Hašdeu azt hiszi, hogy a volt besenyők földjén a *Tenu ormon*, melyet Kinnamos egy 1152. tájban esett történet felemlítésekor ὄρος τενοῦ ὄρμον-nak azaz *Tenu-ormon* hegynek nevez (Bonni kiadás 68. lapján). nem egyéb *tele-ormannál*, tehát ez is kún nevű.

Hašdeu szerint a két rév az Olton és a Dunán a kúnok útját jelöli ugyan: de állandó lakásukat is fel kell tenni a mai Romanucz, Dolžu és Teleorman kerületekben, a mikor *Krajova* is (azaz királyi) támadt.

Azon időben, 1230—1240. tájban, nagyon szoros idő jára a rumunokra nézve, úgymond Hašdeu. Nyugaton a magyarok részéről 1233-ban *Lukács* s utána 1240-ben *Oszlu* szörényi bánok tűnnek elő. Ez utóbbinak nemcsak a magyar oklevelekben maradt meg emléke, hanem — a mi sokkal jelentősebb — helynevek is emlegetik máig Oltenia nyugati részeiben, úgymint a Goržu kerületben az *Oslea hegy*, és *Oslea völgy*, a Mehedinczi kerületben is két *Oslea hegy* van. »Akármint van is, folytatja Hašdeu, az említett topographiai nyomok azt a hitet támasztják bennünk, hogy a magyarok 1230—1240-ben egy hosszú darabot, mintegy végvásznat, foglaltak el a Goržu és Mehedinczi kerületekből, s azt a szörényi bánság kérkedő nevére keresztelték azon reménnyel, hogy majd tovább terjedhet a foglalgatás« (a 110. lapon).

Éjszakon egy szász gróf »Comes Corlardus, filius Cryspani« 1233-ban IV. Bélától adományba »quandam nostre donationi terram convenientem, *Loystha* vocatam« nyere, mely »ab aqua Lothar vocata, quae fluit ad aquam Olth« ¹⁾ kezdődött, de melynek

¹⁾ Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, 56.

határai nincsenek megmondva. Úgy látszik, akkor még Erdélyország déli határai nem igen valának meghatározva. Mert ha a mai *Lovište*, mint Hašdeu gondolja — mi nagyon valószínű — egy az 1233-ban megnevezett *Loystha* földdel, az a szomszéd oláh Ardšeš és Vilču kerületek északi részeit is magában foglalta. Tájékoztatónak vegyük, hogy a XV. században három kis vár védelmezi vala a Veres-torony-szorosát, úgymint *Lotorvár* (Lauterburg), a Lotor (Lauter) vize mellett, mely az Oltba siet, a *Verestorony*, és *Talmács-vár* (Landskrone). IV. (V.) László király 1453-ban így nevezé: »Castra regalia Thalmacs et Lotorvár ac turris Veres-torony vocata.«¹⁾ De tekintsünk még hátrább a XV. század elejére, midőn Róbert Károly és a bajor Ottó között a korona iránt kérdés vala. Az erdélyi szászok Ottó részén állván, ezt be is hívák Erdélybe, azonban az erdélyi vajda se egyik, se másik felé nem hajol, sőt a királyi birtokokat és jövedelmeket elfoglalja; mi több, Ottót is magához csalván, a koronától fosztja meg. Mint Károlynak ellenesei, a szászok és a vajda egy értelemben valának. Magister Nicolaus, filius Corrardi de Talmács (nyilván tehát az 1233. évbeli adományos Corlardnak a fia) hasonlóképen Károly ellenese vala, de megtérvén, a királyt »contra rebelles Ladislaum eiusque fratres, filios Ladislai condam vayvodae Transilvani« segítvén »nec non ob restitutionem castri Salgo cum villis *Zazzeke*s (Szász-Szekes, németül Zekeschdorf, oláhul Konča), *Omlás* (n. Hamlesch, ol. Amlaş), *Feketeviz* (n. Schwarzwasser, ol. Sačellu), *Váralya*« (ol. Orlat), azért kegyelembe fogadtatik és volt birtokaiban meghagyatik.²⁾

A Korlard, vagy Korrard nemzetség tehát hatalmas vala, de azért félfelségűnek még sem mondható, mint Hašdeu mondja (formondu toate ka unu felu de prinčipatu semi-suveranu).

Ez vala Oltenia nyugatán és északán 1240. tájban az ethnographiai és politikai állapot. Délen, mint láttuk, a kúnok uralkodának. Hol voltak hát akkor az oláhok, (unde sa fi fostu atunči Romanii?) kérdi Hašdeu; volt-e nekik akkor valami külön poli-

¹⁾ Marienburg, Geographie v. Siebenbürgen. II. 235. l.

²⁾ Hašdeu az »Istoria-critica a Romaniloui« 22. lapján a Trausch-féle »Diplomatarium Saxonicum«-ból idézi, mely kéziratban a brassói ev. gymnasium könyvtárában van.

तिकai létők, valami saját uralkodójok, ki sem a kúnok, sem a magyarok alattvalója nem vala? (Romanii de akolo avut'au ei oare vre-o existinca politica deosebita? vre-un domnu propriu alu loru, nesupusu ničii Kumaniloru, ničii Unguriloru? a 111. lapon). Erre a nyomós kérdésre nem talál egyebütt feleletet, csak Fazel-ullah Rašid perzsa írónál, a ki 1300. tájban hivatalos adatokból szerkesztvén a mongolok történeteit, azt írta: »Korai tavasszal 1240-ben a mongol fejedelmek Galiczia hegyein kelének által, hogy bejuthassanak a magyarok és bolgárok országába. Azon seregnek (ordu-nak), mely jobbra tartott, miután az Aluta (ilaut?) földjén keresztül ért, Basarab-bán mene eleibe egy armadával, de megvereték. Kadan és Buri a szászok ellen indulának, s három ütközetben győzék le azokat. Buzsek pedig a szászok földjéről a kara-ulagokhoz érvén, az ulag-népeket is megveré.«¹⁾

Ezen legnyomósabb szöveg (ačestu importantissimu testu) úgymond Hašdeu, némely topographiai felvilágosításra szorúl. Abból, hogy a mongol sereg jobbra a szászok földje felé fordul, okvetlenül az foly, hogy Rašid (az író) az Aluta földjén Fogaras vidékét érti, melyen a sereg keresztül ment volt, mielőtt reá vetette magát a Basarab-bán armadájára. Mert Brassóból indulva, valóban jobbra esik Fogaras, melyet az erdélyiek ma is Olt földjének (terra Alutensis, németül Alt-Land) neveznek. Továbbá abból, hogy Buzsek a szászok földjén általmenvén, a kara-ulagokhoz, azaz fekete-oláhokhoz jutott, az foly szükségképen, hogy Rašid az ulag népeken a keleti Muntenia, azaz keleti Oláhország lakosait érti Buzeu és Braila felé.

Ekképen teljes bizonyosságot nyerünk a felől, úgymond Hašdeu, hogy 1240-ben egy Basarab nemzetségbeli bán uralkodott Olteniában, a ki alá Fogaras is tartozik vala, hisz máskülönben miért kellett volna Basarab-bánnak kiindulnia, hogy találkozzék a mongolokkal, midőn ezek az Olt földjére rohantak.²⁾

Nemcsak én, ki orientalista épenséggel nem vagyok, de talán Európában sem láthatja senki azokat a hivatalos adatokat, melye-

¹⁾ Hašdeu, Istoria critica, a 68. lapján.

²⁾ Ugyanott a 69. lapon.

ket az ujjur írástudók a mongolok hadjáratairól följegyeztek volt. Ellenben azt tudjuk, hogy a keleti történetírók nem igen kritikusok; azt is szintén tapasztalásból tudjuk, hogy a hadviselő seregekkel járó írók idegen országokban ismeretlen nyelven beszélők között igen megbízhatatlanok nemcsak a helyek, hanem még a személyek neveinek leírásában is. A Hašdeu idézte »legnyomósabb« szöveget nem ismervén, nem is győződhettem meg, hogy abban igazán az *erdélyi szászok* neve, s nem inkább a *nagy Németországé* olvasható-e. A mongolok Németország hírére Oroszországban vették volt, a melyben húsz évnél tovább is hadakozának, mielőtt Magyarországra csaptak. De az ismeretes tényekkel sem egyeztethető meg Rašidnak tudósítása. Ő valami Basarab-bánt említ, kit Hašdeu oláh uralkodónak vél Olteniában. Először 1240-ben és 1241-ben a szörényi bánon kívül más bán nem vala Oláhországban, mert a krajovai bán, mint a szörényi bánnak utódja, sokkal később tűnik elő. Láttuk, hogy Hašdeu tudomása szerint Barb volt az első krajovai bán 1450 után. 1240-ben *Oszlu* a szörényi bán; *Krajova akkor még kún birtok vala, szintén Hašdeu tudomása szerint*; a kúnoknál pedig bánok nem valának. A Rašid Basarab-bánja tehát nem származhatik 1240—1241-iki »hivatalos« adatjegyzésből. Ha valóban ott van is az eredeti szövegben, az világos bizonyossága, hogy az a szövegbeli név nem 1240—1241-iki adatból vagy emlékezésből, hanem 1300-beli, vagy még későbbi hírből való. Mert a mi III. (IV.) László királyunk idejében történt, a minek a híre Rašidhoz 1300 tájban (ha ez csakugyan ekkor írta meg munkáját) eljuthatott, az nem szólhata *bán*ról, hanem csak *vajdáról* vagy *kenézer*ről.

Másodszor van hiteles tudósítónk a mongolok hadjáratáról Erdélyben, s az a szemtanú Rogerius. Ez tudja, hogy Kádán vezér Galicziából jöven által a hegyeken, az ezüsthányákból meggazdagodott német Radnára üt s ott hatszáz fegyverest a seregéhez vevén útmutatókúl, Erdélyen által Magyarországra tart, Nagy-Váradot kivíjja, és Csanád felé tovább folytatja dúlásait. Rogerius tudja, hogy egy más mongol vezér, kit Bochetornak nevez, a mai Moldovában a kún földeket és a Szeret melléki kún püspökséget dúlta. De ő, ki sokáig lappangott Erdélyben, s sovárgó füllel les vala minden hírt, ő, az olasz származású pap, ki a rumunokat, ha

valahol előtalálja, mint vigasztaló angyalokat, úgy fogadta, tehát a bátor Basarab-bán föllépését is még hamarább megtudhatta volna, mint megtudta a radnaiak vitézségét. Rogerius nem találta sehol rumunokra, annál kevésbé hallható Fogaras urának, Basarab-bánnak a hírét. Mert ez a Basarab-bán, ha ott van is a Rašid könyvében, de Olteniában, azaz Kis-Oláhországbán, 1240-ben nem volt, nem is lehetett. Hogy pedig valóban 1240-ben semmiféle oláh uralkodás nem lehet vala, világosnál világosabban bizonyítja IV. Bélának hét évvel azután, 1247-ben kiadott nagy oklevele, mellyel a Szörénységet az Oltig, s az Olton túli Kúnországot a jeruzsálemi ispotály vitézeinek adományozza.

Ez a történeti, nem képzelt, Kúnország igen kétségesse teszi a Rašid *ulag* vagy *vlach*, *oláh* népét is. Hašden azt hiszi, hogy ez az *ulag* nép keleti Munteniának, vagyis Oláhországnak Buzeu és Braila felé való oláh lakossága. Az Olton túli egész Kúnországban IV. Bélának 1247-iki nagy adománylevele csak az egy oláh Szeneszlausz kenézségét, azaz kicsike területét említi meg, melyet a király az oláh lakosoknak hagyott meg, de úgy, hogy az előbbi szokott adónak fele a királyé legyen jövendőben is, másik fele pedig az ispotályos vitézeknek járjon ki. A kúnok mind Moldovában, mind Oláhországban a mongol becsapás által nagyon meggyérültek; számok bizonyosan 1240-ben, a mongolok megjelente előtt nagyobb vala, mint 1247-ben. Viszontag az oláhok száma 1247-ben bizonyosan nagyobb volt, mint a mongol dúlás előtt, mely gyérítvén a kún lakosságot, helyet készít az új beköltözőseknek Bolgárországból. Sőt kérdés, vajjon Rašidnak *ulag* népe nem Bolgárországba gondolható-e? Ugyanis azt írván: »Korai tavasszal 1240-ben a mongol fejedelmek Galiczia hegyein kelének által, hogy bejuthassanak a magyarok és bolgárok országaiba«. Rašid Bolgárországra szintűgy gondol vala, mint Magyarországra. Bolgárországban pedig csakugyan az *ulag* = *vlach* nép 1240 tájban igen számos volt; hisz innen származott az oláhság, vagy egyedül, vagy bolgárok kíséretében a Dunán inneni Kúnországba és Szörénységbe, s ezekből Erdélybe is.

Nagyobb és tartósabb is a kúnok szereplése Moldovában és Oláhországban, mint Hašden megvallja. Tudjuk, hogy ők ezeken a területeken a besenyők után uralkodának, kiknek nagy hatalma

Szent-Istvánunk idejében kezdé hanyatlani. Egy nyelvű, s alkalmasint egy vallású is lévén ez a két nép, hamar összeolvadt. A kúnok azután a XII. század másik felétől fogva szintén döntő hatást gyakorolnak a Dunán túli tartományokon, különösen Bolgárországon. Nicetas Choniates történeteiben a kúnok (Scythae) és oláhok (Blachi) folyvást együtt kerülnek elő az 1185., 1187., 1190., 1191., 1193., 1195., 1199., 1203. stb. években. A vlachok, oláhok mindenkor Dunán túl, a Balkánfélszigeten: a kúnok meg mindenkor a Dunán innen tűnnek elő. Sem Nicetas Choniates, sem Kinnamos, a XII. századnak eme két leghitelesebb, legközvetlenebb, mert egykorú byzantinus történetíró, nem tudnak semmit dunáninnyi oláh fejedelmecskéről, annál kevésbé Oláhországról. De a kúnokat nagyon ismerik; hisz a Bolgár-Oláh birodalom 1185-től kezdve csupán kún segítséggel áll elő és tartatik fenn.

A kúnok szereplését a Balkán félszigeten a XIII. század első felében Hašdeu maga adja elő a Krajova eredete című munkájában, melyről szólok. A XIII. század vége felé pedig s a XIV. század első negyedében a kún Terter nemzetség a királyi méltóságot is viselő Bolgárországban 1295—1330-ig.

Még egy kérdésre felelek, hogy mind a besenyők, mind a kúnok milyen lakosságot találának Moldovában és Oláhországban, vagyis a mai Romániában? Talán rómaid, vagy legalább románt, a mely történetileg igazolná a Románia nevet? Erre a kérdésre a helynevek válaszolnak megcáfolhatatlanul. A hány helynevet eddigelé a jelen értekezésben felhoztam, még pedig a románoskodó Hašdeuból, az, a *Koman*, *Komanski*, *Teleorman* kún neveken kívül mind szláv. Ilyen maga *Krajova*, ilyen *Lovistye*=vadászat, ilyen *Brod*=rév, ilyen *Bisztricza*=sebes víz, *Toplicza*=meleg víz; ilyenek *Bukova*, *Bogova*, *Sadova*, mint láttuk; ilyen száz meg száz melyek felhozására most nincs alkalom. Miről tanuskodnak e helynevek? Arról, hogy a lakosság, melyet a besenyők és kúnok előtáláltak, szláv volt. Tehát nem római, nem is román volt az? Bizony nem. A helynevek nem hazudhatnak, mint a nyelv nem hazudhatik; a helynevek pedig a régi lakosság szláv voltát hirdetik.

Hašdeu azonban, mint általában a rumun történetírók tenni szeretik, a szláv topographiát oláh topographiával meszeli be, s *Komanski-brod* helyett *Vadul Kumaniloru-t* ír stb., mint a vajda

=vajvoda helyett *domnu*-t, az Ungro-Vlachia helyett *Romaniá*-t ír, a mi pedig a XIV—XVIII. századokban csak Thraciát jelentheti vala.

Tehát végre: ki *Krajován*nak építője, alapítója? Nem tudni: lehet, hogy Jónás kún király, lehet hogy valamelyik magyar király. De az bizonyos, hogy nem oláh, nem román volt az alapítója.

HUNFALVY PÁL.

LIPPAY GYÖRGY

ÉS A TOKAJI TANÁCSKOZMÁNY 1646-BAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A németországi harminczéves vallási háború, bár kissé lanyhábban, mint azelőtt, még folyt, mikor Ferdinand 1645. végén Linzben megkötötte Rákóczyval a békét.

A békekötés pontjaival a dolog természetéhez képest sokan elégedetlenek valának. Mindazok, a kik rangot és vagyont vesztek, zúgolódtak ellene, s alkalmat és módot kerestek arra, hogy a rájuk vonatkozó kényelmetlen pontok végrehajtását megghiúsítsák. Ezekhez csatlakozott az akkori esztergomi érsek is, Lippay György, aki sok egyéb ponton kívül, különösen a vallásügyi pontokkal nem tudott kibékülni.

Kétséget nem szenved, hogy ő leghatározottabb ellensége volt Rákóczi Györgynek, — és így a vele megkötött békének is. Egész lénye harczias volt; minélfogva, különösen a kath. érdekek felett alkudni soha sem akart. Következetesen a harczias fellépést ajánlotta, mint a melylyel, nézete szerint, egyedül lehet az eretnekséget kiirtani. E tekintetben hasonlított nagynevű elődjéhez, Pázmány Péterhez, akivel még, mint esztergomi kanonok 1632-ben megfordult Rómában, VIII. Orbán pápa udvarában, hol Pázmány e nagy szellemű egyházfőt egy kath. liga eszméjének kívánta megnyerni. Lippay tanuja volt azon ünnepélyességeknek és tárgyalásoknak, melyekben Pázmány oly hatalmas szerepet játszott. Be volt avatva a kath. fejedelmek titkaiba. Ismerte azoknak törekvéseit és aggodalmait.

Ez utóbbiakat azonban ő sohasem helyeselte. Gyávaságnak tartotta a meghátrálást, és mikor mint Magyarország primásának módjában volt az ország sorsának intézésébe befolyni, ezt mindig az ellenreformáció szellemében cselekedte. Sokkal inkább ragaszkodott meggyőződéséhez, semhogy alkudni tudott volna.

Annót van az, hogy III. Ferdinand, aki őt különben nagyra-becsülte, sohasem küldte ki, hogy a jobbjára vallási sérelmek miatt kiüthött háború után résztvegyen a béketárgyalásokban. Esterházy nádornak sok küzdelme volt vele; mert az általa vezetett béketárgyalásokba mégis beavatkozott s a vallás ügyében magának vindicálta a döntő szót. Valahányszor az indulatos nádor vissza akarta utasítani, ő szakértelmének tudatában, azt mondá neki: »Ego sum theologus, non tu.« Az egyházi kérdésben azzal is szembe szállott, sőt, amint látni fogjuk, még a császárnak is ellentmondott.

Ferdinand a linzi békeokmányok kicserélése után csakhamar kinevezte az illető pontok végrehajtására menendő követeit: Hosszuthóht, Szunyogot, Töröst, Kerekest és Aszalait. Mielőtt azonban kiadta volna számukra a kellő utasításokat, meghallgatta főbb tanácsosainak véleményét, — ezek között, természetesen, Lippay érsekét is.

Lippay ez alkalommal is (jan. 8-án) kimutatta ellenszenvét Rákóczy ellen. Minden erejét arra használta fel, hogy a király többi tanácsosait oly javaslatok tételére bírja, melyeket a fejedelem, önkára nélkül nem fogadhat el. Kifogyhatatlan volt a követelések és panaszok felhordlásában. A fejedelem kezdi a végrehajtást, adja vissza az elfoglalt javakat, — még a jezsuitákét is. Az eddig jogtalanul szedett harminczadokról mondjon le, s adja vissza a kath. templomokat is.

Minden propositióját oly követelőleg és oly határozottan fejezte ki, mintha nem is lett volna háború, és mintha egyáltalában nem kötöttet volna még a béke.

Az a fogalmazvány, mely a király elé felterjesztendő végrehajtási módozatot formulázta, egyike a legérdekesebb okmányoknak. A leglényegesebb javításokat és pótlásokat Lippay érsek tette rajta. Egész lapon át az ő kezeírása és az ő eszejárása látható. Sem a kéz, sem az ész nem volt engesztelőkeny. Ellenkezőleg, a gyűlölet és harczias szándék rítt ki minden sorából. Minden újabb hírből rémeket festett társai előtt. Azt mondta, hogy a fejedelem és némely főbb hivei, még most is összeköttetésben állanak a svédekkel; hogy ennél fogva azokkal szilárd és tartós békét kötni nem lehet.

Ha azonban a végrehajtást mégis eszközölni kell, annak módjára nézre vannak régebbi határozatok; jelesül az 1622: 5—17. t. cikkek, melyek hasonló esetben útmutatóul szolgálhatnak.

A királyi javaslatok egyes pontjaira nézve a tanácsosok azon véleményben voltak, hogy például a szt. korona Győrött legyen; hogy mivel koronaörök voltaképpen nincsenek, a jövő országgyűlésig ő felsége gondoskodjék a korona őrizéséről. A végvárak felszerelésére és a török fékentartására különösen nagy súlyt fektetett

Lippay. Erre nézve Érsekújvár fontosságát hangsúlyozta, melynek őrsége, ha nem láttatik el egészen, vagy kénytelen lesz a törökök latorságát tűrni, vagy amit naponta tesz, a szomszéd parasztságot fosztogatni. Hallja, hogy Rákóczy ezer lovas katonát akar a törökök fékezésére tartani. Fél, hogy ez által a katolikusok szenvedni fognak. Ennek eltávoztatásáról ő felsége gondoskodjék, mert, borzasztó, amit a törökök a szegény népen naponként elkövetnek. Elfoglalják a falvakat, a népet rabságra hurczolják.

A felvidéki és dunántúli vármegyékre nézve azon véleményben van, hogy azok a jövő országgyűlésig külön tanácskozássra jövének össze, gondoskodjanak lovas katonaságról, mely ellentállhasson a török pusztításoknak.

Ami az országgyűlés összehívását illeti, arra nézve eltérő vélemények voltak. Lippay érsek összeállította az összehívás mellett és az összehívás ellen felhozható okokat. Nem lehetett tagadni, hogy a békekötésnek ez a leglényegesebb pontja.

Azt megtartani, első sorban javasolja tehát maga a békekötés; másodszor azon körülmény, hogy a nádori szék üres, és hogy annak betöltését is a törvény rendeli; s végre az, hogy a végvidék védelméről is csak az országgyűlés gondoskodhatik. De voltak lényeges ellenokok is. Egyik az, hogy ő felsége a németországi fontos ügyek miatt nem lehet jelen; másik az, hogy országszerte pusztít a pestis, mely még veszélyesebbé válhatik, ha az ország minden vidékéről való rendek összegyülekeznek; harmadik az, hogy az idők szűk volta miatt bajos a lovakat eltartani; negyedik az, hogy a templomok ügye ezen országgyűlésen alig volna megoldható. Lippay csak úgy javasolja az országgyűlés megtartását, ha addig remélhető a külföldi béke megkötése. A gyűlés helyére nézve nincs eltérés, hogy t. i. Pozsony legyen. Minthogy pedig az országgyűlést a békepontok értelmében három hónap alatt kellene megtartani, Lippay azt az expedienst ajánlja a királynak, hogy ám hivassék össze a gyűlés a mondott három hónap alatt, de ne tartassék meg. Lehetne ugyan megtartani Szt-György táján. Akkorára talán a pestis szűnik; a lovak számára pedig fű nő. Ő felsége megkötheti az óhajtott külföldi békét, és lejöhetne Magyarországra. A kiküldött végrehajtó bizottság pedig végezheti teendőjét.¹⁾

Ilyenek voltak a tanácsosok javaslatai, melyeknek alapján a király kiadta utasításait a linczi békepontok végrehajtására kiküldött biztosoknak.

Ezek még január havában megindultak tulajdonképpen

¹⁾ Consultatio Tyrnaviensis pro die 8. Januarii 1646. Fogalmazvány az orsz. lev.

Kassa felé, a hol a tárgyalásokat szerették volna folytatni; útközben átvették a felvidéki városok hódolatát. Végre a fejedelem haározott kívánságára hosszas levelezés után végre is Tokajba érkeztek. Minthogy azonban a fejedelem küldöttei, t. i: Heller, Nyáry, Chernell, Körösy, Szemere és Klobusiczky csak márczius végén jelenhettek meg, a tárgyalásokat csak ápril 1-én kezdték meg.

A császáriak az ellenfél kívánságait írásban követelték beadatni; ezek viszont a császáriaktól kívánták ugyanazt.

Ez megtörtént. A fejedelmiek azonban a 22 pontba foglalt kívánságokat, utasításaik értelmében, átküldték a fejedelemnek, s mindaddig nem adtak írásbeli választ, míg annak véleményét meg nem kapták. Az alatt a császárszáriak még 29 pontba foglalt pót-kívánsággal léptek elő, ami a tárgyalásokat csak bonyolította.

Ugyanis a fejedelem követei folytonos érintkezésben lévén azokkal, igyekeztek minden kérdésben annak véleményét is hallani. A sok új kívánság, melyet a császáriak nyújtottak nekik át, csak arra való volt, hogy legyen miből engedni, és hogy az engedmények után mondhassák: ime, milyen sokat engedtünk, de az ellenfél még sem akar engedni!

Szükséges volt meggyőződni a felől, hogy a császári követek, hajlandók-e és képesek-e végrehajtani azokat, miket a fejedelem nevében nekik előterjeszteni fognak?

A válasz diplomaticus és ügyes volt. Nem azt fejezte ki, amit az ellenfél óhajtott: hanem azt, hogy azokat, amik a diplomában foglaltatnak, hajlandók és képesek is végrehajtani.

De ez sem vitte előbbre az ügyet; mert a császáriak csakhamar egy más meddő kérdés felvételével akasztották meg a tárgyalások érdemleges folyamát. Azt vetették ugyanis fel: ki kezdje meg a végrehajtást? A fejedelem-e, vagy a császár? Mind a két félnek bő indokai voltak egymás ellen.

Lippay e vitát ügyesen tudta felhasználni arra, hogy Ferdinándot Rákóczi ellen izgassa. Ő felségének királyi és császári méltósága --- úgymond --- megköveteli, hogy előbb a fejedelem hajtsa végre mindazokat, melyekre a diplomában kötelezte magát. A fejedelemben nem lehet megbizni, mert folytonos összeköttetésben áll ő felsége ellenségeivel. Tanácsait azon tudósításokra alapította, melyeket a követek, illetőleg a biztosok leveleiből merített. De kiváló figyelemmel tanulmányozta azt a 16 pontot, melyet a fejedelmi követek ápril közepén nyújtottak be. Bántotta, hogy a fejedelem követei a vallási ügyre fektetik a fősúlyt, és olyanokhoz ragaszkodnak, melyeknek végrehajtása, az ő nézete szerint, a catholicismus megalázását jelenti.

Ugyanis a fejedelmi követek kívánságainak első két pontjában az állott, hogy a linzi békekötés értelmében a lefolyt háborúban

elfoglalt templomok visszaadassanak; hogy tehát a Nádasdy gróf csejti, dunántúli és csallóközi birtokain elfoglalt templomok is valósággal visszaadassanak a reformatusoknak. Különösen nem tetszett pedig Lippaynak a második pont, mely ő róla szólt, azzal vádolván őt, hogy ő felsége tekintélyének megvetésével, még a békekötés után is merészelt templomokat foglalni!

A többi pontok is leginkább annak felsorolásával foglalkoznak, hogy a király némely hívei — mint például Wesselényi Ferencz, Balassa Ferencz és Bálint és Csáky István — határozottan ellenszegülnek a király által kiadott diplomának, hogy nem engedelmeskednek a kiadott rendeleteknek, és így megsértik nemcsak a megkötött békét, hanem ő felségének királyi tekintélyét is.

Lippay nem tagadhatta a felsorolt tényeket; de igyekezett azokat megmagyarázni, és megnyugtató válaszában a fejedelem iránti gyanú felkeltése által kívánt irányt adni az ingadozó királynak.

Mikor híret vette, hogy Rákóczy követet meneszt Torstensohhoz, azonnal irt a királynak, hogy azt ne engedje, mert azzal nem köteles. Nem helyes, hogy a svéd és francia követek akadálytalanul járnak a fejedelemnél, aki azután a törökhöz is elküldi őket, hogy ellenséget szerezzenek ő felségének. Úgy hallja az érsek, hogy az erdélyi fejedelemnek már tényleg van embere Osnabrukban, aki a király engedélye nélkül ment oda. Attól tart, hogy a fejedelem a svéd békét el fogja halasztani az országgyűlésig, s azon lesz, hogy a svéd és francia békepontok közé foglalja a mostani alkudozás eredményét is.

Közli a biztosok levelét; és az erdélyiek kívánságaira nézve azt tanácsolja a királynak, jelentse ki egész általánosságban, hogy a diploma szerint fog mindent végrehajtani. Hogy némelyek mindaddig végre nem hajtottak, annak oka maga a fejedelem, aki oly soká tartja ott a követeket, és késik átadni a megyéket és letenni az esküt. Nem lehet mindent egyszerre végrehajtani; hiszen, ha minden végre volna hajtva, akkor nem kellene felette tanácskozni. Tegye meg kötelességét mind a két követség, és a méltányosság szerint a diplomához képest hajtassék végre minden. De az erdélyiek panaszai közt sok hamis vád van, amennyiben az átadó birtokok között olyanok is említetnek, amelyek már átadottak és elintéztettek, mint például a Sembery-féle birtok és mások

Az érsek azon véleményben van, hogy nem kellene részletekbe bocsátkozni; csak a kiválóbb pontokra kellene fektetni a súlyt, minő például a hetedik, melyben a hivatal adományozásról és a hét vármegyéről van szó. Ezekre nézve azt kellene válaszolni, hogy ami Bethlen korában volt, az most is megtartassék. Csak az a hivatal volt érvényes, melyet a király megerősített.

A nyolczadik pontra nézve azt lehetne válaszolni, hogy a követelt ötezer forint helyett elég volna a harminczad is.

A negyedik pontra: ő felségének nincs mit tennie Lengyelországban, mivel az országon kívül nincs jurisdictiója.

A tizenharmadikra: a fejedelemnek meg lehet adni a rezet, mert az van elég.

A harmadikra: Vesselényi ügyében ő felsége eléggé van informálva, kivált most, mikor Vesselényi maga fent van az udvarnál. Egyéb e pontban foglalt ügy már el van intézve; valamint el van intézve az 5., 9., 10., 11. pontok nehézsége is; a 12., 15. és 16. pontok, s ezekhez hasonlók nem tartoznak a dologhoz.

A két első pontban érintett templomok elfoglalására vonatkozólag általában azt felelhetné ő felsége, hogy a diploma értelmében fog eljárni, remélvén, hogy a fejedelem is megteszi azt a mit ígért. Az érsek önmagára nézve megjegyzi, hogy ő csak oly templomokat foglalt el, melyek az ő birtokain vannak, és melyek elébb katholikusok valának, és vagy az új mozgalom által, vagy a tisztviselők hanyagsága következtében kerültek a protestansok kezébe. Különben megjegyzi, hogy az efféle békekötésekből látható, hogy például a Bocskai-féle mozgalom lecsendesítése után 1608., 1609. és 1613-ban hozott törvénycikkekben, utóbb a Bethlen-féle mozgalom után 1622-ben, sőt még régebben I. Ferdinand korában hozott törvények is, soha nem voltak oly pontosan végrehajtva, nem is lehetett gyorsan végrehajtani, kivált azokat, melyek birtok és várak visszaadására vonatkoztak. Mindig maradt valami hátra, amit a felmerült nehézségek miatt végrehajtani nem lehetett, és amit országgyűlések határozata alá kellett bocsátani. Szabad országban élvén, ahol senkit sem lehet előleges megidézés nélkül elítélni, nem csoda, hogy ily dolgokban néha késedelem történik. Az érsek sok lényeges pontot tudna felhozni, melyekben a fejedelem megsértette a békét, de nem akarja felsorolni, nehogy, mint eddig vétkesül rótták fel, most is a béke meghiusításának törekvésével vádoltathassék.¹⁾

Látni való, hogy Lippay könnyen meg tudta nyugtatni úgy a saját, mint a király lelkiismeretét. Visszamatatott a múltra, melyben elég példa volt arra, hogy a békepontok meg nem tartattak. Miért kellene most olyan nagyon pontosnak lennie a a királynak? Háttha valami véletlen fordulat áll be, mely még fel is oldhatja a kötelesség alól!

Az ilyen gondolkodás akkor napirenden volt. Nagy tere és kelete lévén a titkos fondorlatoknak, minden nap hozhatott valami

¹⁾ L. az esztergomi érsek levelét a királyhoz 1646. april 21-éről Acta Publ. Transs. Orsz. levélt.

új meglepetést. És valóban Lippay is ekkor egy folyamatban levő fondorlattól várta az ügyek megváltozását. A titokba kevesen voltak beavatva, mert igen kényes természetű volt. A király beleegyezése nélkül nem lehetett a tervet végrehajtani; ha pedig a király belevonatja magát, s ellenfelei megtudják, — veszélyezteti a béke ügyét, mely már Németországban is jó úton haladt a megoldás felé.

Lippay volt ebben is a közvetítő, és pedig okos számító és óvatos közvetítő, aki tudta, mily előny származhatnék siker esetén a király ügyére nézve, de aki sejtette a felülés rossz következményeit is.

II.

És mi volt a terv, a mely Lippayt oly nagy mértékben foglalkoztatá?

Nem egyéb, mint Kassának csel által való meghódítása és az alkudozások meghiúsítása!

A kassai viszonyokra nézve ugyanis tudnunk kell, hogy a felvidék ezen fővárosában a protestansok, és pedig az ágostai hitvallású evangelicusok többségben voltak. A városi tanácsban is ők uralkodtak, és pedig olyannyira, hogy még a velük együtt küzdő helvéthitvallásúak iránt sem voltak mindig méltányosak; annál kevésbé a catholicusok iránt. Ebből magyarázható ki azon elégedetlenség, mely Kassa város lakosainál tapasztalható volt. A catholicusok nagy súlyt fektettek arra, hogy a város főtemplomát kezükben tarthassák, és hogy a jezsuita atyák odatelepítése által, biztosítsák magoknak a jövőt. De viszont az evangelicusok is érezvén az őket fenyegető veszedelmet, a felvidéki megyékkel és városokkal egyetemben, erősen ragaszkodtak Rákóczi fejedelemhez, mint ügyüknek természetes védőjéhez.

Mindazonáltal a közös védekezés szüksége sem gyakorolt oly erős hatást szíveikre, hogy a külön felekezeti érdekait előtérbe ne tolták volna. A helvéthitvallásúak csekély számban voltak. Se külön templomuk, se iskolájuk nem lévén, a megköttét lincai béke értelmében templomnak és iskolának való helyet kértek a várostól, hol azonban a többségben levő ágostaiak nem voltak hajlandók a kérelem teljesítésére. Ebből feszültség támadt a két testvérfelekezet hívei között. A helvéthitvallásúak természetesen az ő felekezetükhöz tartozó fejedelem elé vitték a panaszt, aki meg is ígérte az igazságos ügy elintézését. Azonban akadtak mind a két részen tapintatlan és rosszakaratú emberek, akik az

elégületlenség tüzt szították. Voltak olyanok, akik a lutheranusokat a fejedelem haragjával fenyegették, akik előre hirdették, hogy majd behozzák a calvinista istenitiszteletet az evangelicus templomokba és a fejedelem rájuk fogja kényszeríteni a zsoldárokat.

Ezt az egyenetlenséget használták fel a császárhoz szító catholicusok arra, hogy Kassát elhódítsák, azaz, hogy a két veszedő protestans felekezet közül azt, melynek híveit a fejedelem haragjával fenyegették, a magok, illetőleg a császár részére megnyerjék. Ez állapotról értesülve voltak a Tokajban tanácskozó császári követek közül némelyek, jelesül Hosszuthóti püspök és Törös kamarai tanácsos is.

Ezek tervüknek kivitele céljából, titkos küldöttáltal felhívták az esztergomi érseket, eszközölne ki a királynál támogatást különösen a kassai elégületlenek számára.

Az érsek apr. 23-áról kelt levelében kellő óvatossággal értesíti a királyt a dolog állásáról, s egyúttal elmondja véleményét a teendőkre nézve. Az elsőre nézve azt tanácsolja, hogy a svédkekhez és francziákhoz küldendő fejedelmi követeknek, jelesül Dániel Jánosnak és Mikes Mihálynak, ne adja meg az engedélyt arra, hogy kiutazhassanak. A másodikra nézve elmondja, hogy Kassa városa kész ő felségéhez térni, ha kellő segélyben részesül. Ennek oka, Hosszuthóti püspök előadása szerint az, hogy a fejedelem már több ízben akarta a lutheranusok templomát elvenni és a calvinistáknak adni, minek következtében a fejedelem jelenlétében zendülés támadt a városban. Most ismét zavar keletkezett a miatt, hogy a calvinisták a lutheranus házakra is ráerőszakolják a nagyobb ünnepek énekeit, s azoktól segélyt erőszakolnak ki. Ezért a sértett fél a fejedelemhez folyamodott. Némelyek attól tartanak, hogy e miatt a fejedelem keményen fogja őket büntetni, s azért hajlandók a király oltalma alá menekülni, a fejedelemtől elszakadni és ellene fegyvert is fogni, ha ő felsége kegyelmébe és pártfogásába veendi őket. El végből szükséges lenne, hogy Wesselényi mentül előbb oda menjen, az illetőket biztassa, és szükség esetén ő felsége nevében segítségükre legyen.

Valóban — írja Lippay a királynak — ez nagy jelentőségű és megfontolásra méltó ügy, mely ámbár a püspök bizonyosnak mondja, mégis mélyebben megvizsgálandó lenne, kik azok akik erre vállalkoznak? minő kiviteli módot ajánlanak? vajjon őszintén és szilárdul működnek-e, mivel tudva levő dolog, hogy a fejedelem összes alattvalói között ezek voltak felségednek legnagyobb ellenzései. Továbbá, ha ez mind úgy volna is, nem látom át, miként bocsátkozhatnék felséged új bonyodalmakba, midőn még a svéd és franczia béke sincs állandosítva, és miként szegheti meg csak nem-

rég adott királyi szavát? Ha azoknak erős és állandó szándékuk van, azt később is elmondhatják, a közeledő országgyűlésen, vagy más alkalommal. Mindazonáltal, azt hiszem, hogy a kassaiakat nem kell egészen elutasítani; azoknak jóindulatára, kivált, ha a fejedelem megszűnik élni, nagy szüksége lenne felségednek. Azután elmondja a maga véleményét, mely abból állott, hogy a király titkon adná értésére a püspöknek, Hosszúthótinak, miszerint ő felsége hajlandó azokat az elégületleneket, mint különben is saját hű alattvalóit, pártfogásába és védelmébe fogadni, ha a fejedelem vallásuk miatt igaztalanul vagy keményen bánnék velök. Jelesül, kész kieszközölni a fejedelemnél vallásuk szabadságát, már csak azért is, minthogy azon vármegyékben és városokban a birói hatalom a feladási feltételekben kétségtelenül ő felségének tartatott fel. Ekként a kassaiak jóindulata megtartatnék, és ennél fogva utóbb is ő felségéhez folyamodnának. Ezzel semmi sem történnék a fejedelem és a szövetség ellen. Wesselényi pedig, ha közel lenne, kedvezhetne nekik. Ezen óvatos tanács mellett megjegyzi azonban az érsek, hogy azért ő nincs rossz szívvvel a fejedelem és a békeügy iránt, amivel eddig is vádolták.

A tanácskozások menetére vonatkozólag azt írja, hogy értesülése szerint az egyesség nem fog létre jönni, ha előbb a murányi birtok, és a mi — úgy mond — még rosszabb, míg Nádasdy az elfoglalt templomokat vissza nem adja. Ugyanis a követek ez utóbbi ügyet az országgyűlésre kívánják halasztani; mire nézve az érsek azon nézetét fejezi ki, miszerint a jelen tanácskozás a fejedelem kedvéért és az ő kérelmére a végett hivatott össze, hogy a hét vármegye Kassával együtt neki átadassék, úgy szintén az ígért birtokok is. Ha ő ezen tanácskozást nem fogadja el, többet árt magának, mint ő felségének. Ha a megkötött béke végrehajtását a neki átengedett vidéken és — a mi fő — a vármegyék átadását a fejedelem nem engedi; ha azoknak, a kiket ő felsége átad neki, nem engedi, hogy mind a két részre hűségi esküt tegyenek, ha a templomok átadását előbb azoknál megakadályozza: az nem a király, hanem a fejedelem hibája lesz.

Úgy látszik, hogy az országgyűlés ideje alatt a követeknek lehetetlen leendő tárgyalniok, mivel ő nekik is jelen kell lenniök az országgyűlésen, és különösen mivel őket a javak és templomok visszaadása körül az érdeklött felek hallani akarják, a mint az Bethlen idejében is történt. Azért jó lenne a fejedelmet figyelmeztetni, hogy ő felsége azért küldötte ki követeit, hogy a megkötött békét valósítsák, és hogy a végrehajtást eszközöljék. Ezt várják a fejedelemtől is. És ha ezt nem akarná, akkor ő felsége hazahívja követeit, egyrészt az országgyűlés miatt, másrészt mivel különösen azon templomok visszaadását kellene eszközölni, melyek

a dunántúli részekben vétettek el, de arra már az országgyűlésig alig van idő.¹⁾

Úgy látszik az erdélyi követek sürgették a végválaszt; mert az esztergomi érsek, új futár által megkeresve, másnap, t. i. ápril 24-én ismét irt a királynak. Figyelmezteti, hogy a végrehajtást mindaddig ne rendelje el, míg előbb a fejedelem nem felel meg teljesen kötelességének. És pedig először azért, mert az ő felségének tekintélyét sértené; másodsor, mert a király részéről mindig több készség volt a végrehajtásra, mint a fejedelem részéről; ha tehát az mindent megtesz, ez pedig nem, akkor mit tegyünk? Fegyverrel támadjuk meg? Harmadsor, mert a templomok visszaadása körül igen sok nehézségek merülnek fel. Sok kivétel és sok ok merül fel, melyek miatt a megjelölt templomok nem adathatnak át. Vannak olyanok is, melyek nem erőszakkal foglaltattak el, hanem a jobbágyok által önkényt átengedtetek. Vannak falvak és városok, melyek bizonyítványt és térítvényt mutatnak fel arról, hogy többé nem akarnak protestans papot. Negyedsor, mert maga a fejedelem sürgette a küldöttséget, a ki most akadályokat gördít, holott minden az ő javára szolgál. Ötödsör, mert ha a fejedelem azt akarja, hogy a végrehajtás előbb a király részéről történjék, hogy az ügy az országgyűlésig vagy még későbbre elhalasztassék, akkor azt el kell fogadni, hogy kitűnjék, mi lesz az országgyűlés eredménye, mely nem lehet rosszabb annál, a mi eddig végeztetett.

Az érsek azon véleményének ad kifejezést, hogy az egész vitára nézve a követek által kimondandó lenne, miszerint ő felsége kész teljesíteni ígéretét, és teljesíteni a határozatokat, és így nincs egyéb oka a követek kiküldésére. Ennélfogva méltányos lenne, hogy a fejedelem óhajához képest és a Bethlen korában követett szokás szerint is, a vármegyék átadásával kezdődjék a végrehajtás, folytattassék a javak és egyházak átadásával és csak azután következzen a sor a király birodalmára. Ha ezt a fejedelem el nem fogadja, ő felsége hívja vissza követeit, annyiival is inkább, mivel az országgyűlés kezdete közeledik. Nevezetesen, hogy az érsek ismételve ajánlja a királynak, jelentse ki akaratát a végzések megtartására. Majd meglátja, minő hatást fog az előidézni a fejedelemnél. Hibának tartja, hogy a követek Tokajba mentek, és nem maradtak inkább Eperjesen. Nem tudja, hogy a főispánok miképen fogják mind a két félnek letenni az esküt, ha az országgyűlésen jelen lesznek. Ismételve figyelmezteti a királyt, ne engedje Dánielt kimenni a svédekhez, mert abból veszély fog

¹⁾ Lippay György érsek levele a királyhoz apr. 23-káról Nagyszombat. Orsz. lev.

származni. E tekintetben Hosszuthóti küldötte neki a híreket. Ezek alapján ajánlotta ismét a kassaiak pártfogását, és biztosíttatását arról, hogy őfelsége kegyére számot tarthatnak.¹⁾

Lippaynak ezen bizalmas természetű levelei kellő méltatásban részesültek ugyan a királynál; de a külügyi viszonyok egyáltalában nem alakultak oly kedvezőleg, hogy a fejedelem iránt ajánlott eljárás célravezetőnek tűnhetett volna fel. A királynak voltak más bizalmas tanácsosai is, ezek között Törös, a ki Lippayval szemben mindig óvatosságot ajánlott neki.

Törös, mint a tárgyalásokra kiküldött biztosok egyike, részint a fejedelmi követek beszédéből, részint az események fejlődéséből azon meggyőződést merítette, hogy a fejedelem igazán szeretné a békét biztosítani. A svédekkel és francziákkal való érintkezése nem jelent feltétlenül ellenséges indulatot. Inkább a kényszerűségtől hajtatik arra, hogy velük haladjon. Ez tünt ki az ápril utolsó napjaiban folyt tanácskozmányokból is, melyekben mindkét részről lényeges engedmények tétettek.

A király, hogy a még fennálló nehézségeket minél hamarább eloszlat hassa, május első napjaiban Töröst a fejedelemhez Nagyváradra küldötte. Nemcsak a rendkívüli szivességből, melylyel fogadtatott, de a fejedelmi család valamennyi tagjánál tapasztalt hódolatteljes tiszteletből is meggyőződhetett a királyi küldött arról, hogy Rákóczy nem barátja a háborúnak. Részletesen megbeszélte vele a végrehajtás módozatait úgy, mint a külfölddel való viszonyait is. Kétségbevonhatlan adatokkal mutatta ki előtte a fejedelem, hogy a király félre van vezetve, hogy minden csekélységből fondorlatokat magyaráznak ki tanácsosai.

Természetes, hogy Törös megnyugtató jelentést tett urának a Rákóczy udvaránál tapasztalt hangulatról, és kérte Ferdinandot, bizzék a fejedelem jóakarátában.

E jelentés teljes összhangban volt Rákóczynak azon levelével, melyet az máj. 9-kéről irt a királyhoz, s melyben biztosítja, hogy ígéretéhez képest mindent végre fog hajtani. Nem ellenzi többé, hogy a végrehajtás az ő birtokain kezdődjék. Ily értelemben irt biztosainak is, úgy, hogy május közepén voltaképen már csak négy, illetőleg hat olyan pont volt, melyre nézve a megegyezés nem jöhetett létre. Ugyanis Rákóczy határozottan követelte:

1. hogy Dévényi István reversalisa ki ne adassék;
2. hogy a jezsuitáknak rendes lakás se Kassán, se Szathmáron ne engedtéssék;
3. hogy a szathmári, tokaji és regéczi várak hadi készlete ki ne adassék;

¹⁾ U. o.

4. hogy az erdélyiek biztosító levele a rendek gyűlése nélkül ki ne adattathassék ;

5. hogy a hét vármegyétől a hűségeskű ne követeltessék ; és

6. hogy a tisztviselők esküvetétele a köteles templomok és javak visszaadásától tétessék függővé.

Ez utóbbi pont különösen Lippay érsek, Balassa és más főurak azon erőszakos tettei ellen volt irányozva, a melyeket ujabban a linzi béke világos pontjai ellen elkövettek.

III.

Május 16. és 17-kén a király biztosai külön futár által értesítették Ferdinandot az ügyek állásáról. A következő napon pedig felkérték a fejedelmet, legyen kegyes az illető négy pontra nézve is oly engedményt tenni, hogy a végrehajtás megtörténhessék.

Az alatt Ferdinánd összehívta tanácsosait, hogy a még fennforgó nehézségekre vonatkozó véleményeiket meghallgassa, seahoz képest adja ki türelmetlenkedő biztosainak a végválaszt. D úgy látszik, hogy Törös külön nagyváradi követségének eredményéről nem tett említést.

A tanácsosok nézetei eltérők valának. Egy része a külföldi fejleményekre való tekintetből hajlandó volt engedni. A másik rész azonban erélyesebb magatartást ajánlott. Legtöbb ellenvetést tett az esztergomi érsek, a ki semmiképen nem volt megelégedve azzal, hogy Törös a fejedelelemnél oly jó fogadtatásban részesült. Ő a fejedelmet ravasz és dicsvágyó embernek tartotta, akiben nem lehet bízni, azon nézetben volt, hogy a ki a fejedelemben bizik, az nem lehet ő felségének hű és megbízható embere.

Így gondolkodván Lippai, máj. 21-kén ismét levelet irt a királyhoz Pozsonyból. Ebben egyrészt a fejedelmi követek utolsó követelései ellen kívánja hangolni a királyt, másrészt pedig ellensúlyozni akarja nála Törös hatását. Minden fenyegetéseinek végeredménye az: nem kell bízni Rákóczyban! Lám, ha őszinte volna, nem akadályozná a neki átengedett vármegyék hűségeskűjének letételét, — a mi pedig elvi jelentőségű dolog! Ha azt akarja, hogy bizzanak benne, mért nem bizik ő a király szavában? Az érsek nem tanácsolja, hogy ő felsége engedje kezeit megkötöztetni. Vagy tegyék le a vármegyék átadásakor egyszerre a hűségi esküt ő felségének, vagy maradjon el az átadás.

A békekötés pontjaiban az is van, hogy mind a két fél adja vissza az elfoglalt birtokokat. Ebből következik, hogy a jezsuitáktól elvett birtokok is visszaadassanak a jezsuitáknak és ne adassanak másnak ; s ha ez ügyről van törvény, akkor annak végrehajtása nem a kiküldött követek, hanem az országgyűlés elé való. Követ-

kezik az is, hogy a jezsuitáknak nemcsak javaik, hanem lakhelyeik is visszaadandók lennének. A diplomákban világosan van kifejezve, hogy a catholicus vallás gyakorlása mindenütt szabad legyen és pedig a templomokkal együtt, jöllehet a catholicusok nem szorultak ilyen engedményre. Az által, hogy se a jezsuitákat nem akarják megtűrni a hét vármegyében, se a cath. vallást a városokban, nemcsak megsértik a diplomákat, hanem azon felül még azt is kétségtelenné teszik, hogy a fejedelem azon hét vármegyéből teljesen ki akarja irtani a cath. vallást, oly formán, mint a tiszántúli négy vármegyében tette, ahol három jezsuitán kívül nincs több cath. lelkész. Eddig két módon lehetett az országot a cath. vallásban megtartani: cath. urak és iskolák által. A cath. urak kezei a diploma által köttettek meg, most már a jezsuiták iskoláit akarják megszüntetni.

Ily körülmények között az esztergomi érsekprimás kérte a királyt, ne engedje, hogy a cath. vallás ily módon kiirtassék; ne engedje át a fejedelemnek a testtel együtt a lelket is, nehogy alapot nyerjen azután az országgyűlésen azt mondani, hogy az egész országban meg kell fosztani a jezsuitákat birtokuktól. Ezt, — úgymond — a lelkiismeret megsértése nélkül semmiképen sem lehet megengedni; ettől isten és ember előtt kimentve akar lenni. Ő felsége nem tartozik engedni; azt a diploma sem kívánja, sőt éppen az ellenkezőt mondja. De ha engedne is, az által nem szerezne magának békét Magyarországon, mert maradna ok a nyugtalanságra és lázadásra, amint azt tényleg látjuk a fejedelem irataiból is. Törös hiába akarja jámborrá, szentté tenni Rákóczyt, aki teli van gonossággal és ravaszsággal . . .

Végre a templomok ügyében — úgymond — én már gyakran említettem, s a legnagyobb alázattal most is állítom, hogy én egyházi kötelességemnél és hivatásommal fogva semmiféle egyességbe nem egyezhetem bele, hanem elődeim nyomdokai ezennel ellent mondok Felséged előtt úgy a vallásszabadságnak, mint az eretnekek részére adott engedményeknek, és így a templomok visszaadásának is. Ez azonban nem akadályozza felségedet abban, hogy a diplomában ígért templomokat a fejedelemnek át ne adja. Nem is éppen szükséges, hogy az az én beleegyezésemnél történjék, aki inkább akarok meghalni, mint engedni.«

Arra is felhívta a király figyelmét, hogy ez ügy szoros összefüggésben áll a német birodalmi ügyekkel. Ha ő felsége békét köt Németországban, akkor biztosan lehet az országgyűlésen előre haladni; ha pedig a németországi béke nem sikerül, akkor kössünk békét mi a törökkel és az erdélyiekkel úgy ahogy lehet, hogy azután ő felsége annál erélyesebben léphessen fel más ellenségei ellen. Ha még van egy kis idő a remélt németországi béke megkötéséhez,

akkor van ő felségének alkalma és elegendő oka a magyar országgyűlés elhalasztására, mit a megjelent követek előtt a császárné halálával lehetne indokolni. Ha Németországban béke lesz, még a diplomában említetteknek megtartása mellett is sokat lehet javítani a legközelebbi országgyűlésen; s erre van is mód. Csak arra kéri ő felségét, hogy magát minél előbb elhatározni, s erről és a Törös-féle jelentésről őt értesíteni kegyeskedjék.¹⁾

Úgy látszik, a király sietett a kért válaszzal, mert már hat nap múlva erre is megtette észrevételeit az érsek.

A Törös-féle jelentésre nézve azt mondá, hogy arról nem érdemes még csak beszélni sem. Hiszen a szerint a fejedelem nem hibás. Az a kétes mentegetés azt mutatja, hogy Törös ő felségének ügyeit elárulta.

Ami már a négy vitás pontot illeti, melyekre nézve ő felségének végelhatározása kéretik, arra nézve az érsek és az általa összehívott tanácsosok azt mondják, hogy azzal a fejedelem csak időt akar nyerni. Erre neki többféle oka lehet. Vagy he akarja várni a németországi békealkudozásoknak eredményét; vagy pediglen azt akarja kierőszakolni, hogy kemény feltételei a legközelebbi országgyűlésen bármi módon elfogadtassanak.

Ugyanis kiindulási pontúl azt veszik, hogy ő felsége tartsa meg híven és hajtassa végre diplomáját; ugyan ezt tegye meg az erdélyi fejedelem is. A diplomától eltérőleg ő felsége semmiféle újítást ne engedjen. Ha ez kimondatik, akkor ebből számtalan nehézség fogna származni, s nem volna vége-hossza a kérvényeknek és változtatásoknak. amint azt a fejedelem az eperjesi alkudozásoknál is cselekedte. Több kár, mint haszon hárúlna abból a béke ügyére, ha ő felsége még többet ígérne, mint eddig; sőt királyi tekintélyét is sértené, ha mindig új tárgyalásokba bocsátkozván, új követelésekre hallgatna. Ha a fejedelem nem akarja megtartani a határozatokat, akkor ezekkel az új feltételekkel vagy engedményekkel sem lesz megelégedve, hanem megint új követelésekkel fog fellépni.

Innét következik az első pontra vonatkozólag az, hogy azok egyenesen a diploma ellen cselekesznek, midőn a jezsuiták lakását a vármegyékben megtagadják, minthogy ezen ügynek elintézése a diplomában az országgyűlésre halasztatott. Ami a jezsuiták vagyonát illeti, még az sincs a diplomában említve; sőt világosan mondatik benne, hogy a maga vagyona mindenkinek visszaadassék. Ugy látszik, hogy mikor ezt a kifejezést »törvényes birtokosok« betették, oda czéloztak, hogy a jezsuiták nem törvényes birtokosok; pedig ő felsége törvényeseknek tartotta, mikor jószágokat

¹⁾ Lippay Gy. levele a királyhoz. Pozsony, 1646. máj. 21-én. Orsz. lev.

adományozott nekik. Maga az ország sem fosztotta meg őket ítéletileg birtokaiktól. A bécsi békekötésben, mely minden országgyűlésen megerősített, az áll, hogy a magyarok nem engedik a jezsuitákat állandó birtokkal birni, de ő felsége ragaszkodik saját jogaihoz.

A második pontot nagy méltatlansággal fogadta az érsek, minthogy az határozottan ellenkezik a diplomával és a Bethlenkorabeli 1622-ki 29. t.-cikkkel, melyből világos, hogy az ellenfél követi hibásan állítják, mintha a vármegyék főispánjai nem tartoznának ő felségének esküt letenni. Minthogy e pont egyenesen a diploma felbontását célozza, s azt akarja, hogy a vármegyék a töröknek adassanak át, Erdély alkalmazza magát, soha sem kell megengedni, hogy az országtól elszakíttassék; hanem a diplomák, úgy, amint vannak, megtartassanak és végrehajtassanak. Nem kell itt egyéb biztosíték; van a fejedelemnek a diplomában elég nagy biztosítéka. Ha ő nem bizik ő felségében, hogyan bizhassanak ő benne? Ha azt állítja, hogy a diplomából a főispánok és hajdúk esküje nem tűnik ki, miért ígerte aztán az esküt? ... Ragaszkodni kell szorosan a diplomához.

A harmadik pontra vonatkozólag elismerik, hogy Wesselényi a murányi és baloghi vár körül nem ok nélkül vádoltatik; minthogy azonban ez világosan benn van a diplomákban, hogy ezáltal a közbéke ne zavartassék, azt tanácsolják ő felségének, hogy adja ki parancsát a végrehajtásra, két figyelemre méltó kivétellel.

A negyedikre nézve azt mondja az érsek, hogy a fentebb érintett ellenmondásának épségben tartása mellett, ám teljesíttetés a diploma rendelkezése. Azonban nem lehet akadályozni azon parasztokat, akik önként cath. papot akarnak tartani, különben a diploma ellenére meg volna sértve a vallásszabadság.

Ami azt illeti, hogy vajon a határozatok és diplomák elebb a fejedelem birtokán hajtassanak-e végre, arra nézve már elég ok hordatott fel; de legerősebb az, hogy Bethlen korában is így volt; a végrehajtás annak birtokán kezdetett meg. Aztán maga a fejedelem is ezt sürgette és kérte követi által; honnét van tehát, hogy most kötekedik? ... Ha a fejedelem azt akarja, hogy a követek re infecta térjenek vissza Tokajból, jó, az egész ügy elodáztatik; ha pedig akaratjához alkalmazkodva, a catholicus papok elűzetéséhez és a templomokból való kizáratáshoz járulnának, akkor erőt kell alkalmazni. Az a kérdés: ha a fejedelem nyakasan ragaszkodik kívánságához, mi történjék? Félbeszakíttassék-e a tárgyalás, visszahivassanak-e a követek, vagy halasztassék a dolog? E tekintetben leghelyesebbnek találták bevárni a németországi fejleményeket. Ha ott béke jó létre, akkor ő felsége tetszése szerint engedhet vagy nem, még a diploma ellenére is. Ha csak remény van a

békére, akkor ő felsége tegyen úgy, mint a fejedelem, keressen módokat az ügy elhalasztására mindaddig, míg nem látja, mi lesz a német birodalmi alkudozásoknak eredménye. Akkor aztán lehet határozni.

Mindezekhez az érsek még azon kérelmét csatolja a királyhoz, ne engedjen a jezsuita atyák ügyében, ne engedje őket elűzni vagy birtokaiktól megfosztani, különben attól fél, hogy a vallás veresége miatt új csapást fog mérni isten az országra. Mutasson ő felsége álhatatosságot, ne térjen el a diplomától. Előbb-utóbb kezet nyújt az ellenfél, s ő felsége teheti azt, amit akarni fog. Ha azonban enged, akkor sohasem fog új meg új követelésektől szabadúlni. Különben Lippay azon meggyőződését fejezi ki, hogy Rákóczy csak akkor fog megszűnni háborút keresni ő felsége ellen, ha már egészen leverte.¹⁾

A király elfogadta az érsek javaslatát az országgyűlés megnyitásának elhalasztására; de Törös iránti jó indulatát továbbra is megtartotta. Legalább ezt mutatja azon körülmény, hogy az elhalasztás okainak tolmácsolására őt küldötte ki ismét a fejedelemhez. Törös tagadhatatlanul bizalmas lábon állott a fejedelemmel, kit nem tartott oly rossz embernek, mint Lippay. Innét van, hogy társainak beleegyezésével olykor-olykor bizalmas levél alakjában kívánta a fejedelmet engedékenységre bírni. Az ily ügyben kapott bizodalmas választ azonnal közölte Ferdinánddal is, kinek módjában volt meggyőződnie, hogy az érsek el van fogúlva úgy Törös, mint a fejedelem iránt is.²⁾

IV.

Amíg Törös junius elején Székelyhidán ismételve a fejedelemnél járt, addig társai lanyhán és kedvetlenül folytatták Tokajban a tanácskozást. Meg voltak győződve, hogy a fejedelem nem fog többet engedni, s nem egészen ok nélkül féltek attól, hogy vissza fogja hívni biztosait. Elbbeli aggodalmaikat többször kijelentették a királyhoz írott jelentéseikben, de mindannyiszor azt a feleletet nyerték, maradjanak ott, s ő felségének külön meghagyása nélkül el ne távozzanak Tokajból.

Mikor Törös indulóban volt a fejedelemhez, a biztosok a magok részéről kérték, igyekezzék a fejedelmet engedékenységre

¹⁾ Lippay levele a királyhoz Pozsonyból 1646. máj. 27. Orsz. lev.

²⁾ Törös levele Ferdinándhoz 1646. jun. 1. Orsz. lev. V. ö. a királynak máj. 21-én írt levelével, melyben megalázkodását fejezi ki Törös követségével.

birni. Visszatértéig azon pontok szerkesztésével foglalkoztak, melyekre nézve az egyezés már létrejött.

A fejedelem megígérte Törösnek, hogy ő felségének minden kívánságát teljesíteni fogja, csak a jogtalanul elvett templomok és javak adassanak vissza. Mutassa meg ő felsége Murány és Balog várainak tényleges visszaadásával, hogy tud parancsolni alattvalóinak. Ugyanily értelemben nyilatkoztak biztosai is Tokajban a királyi biztosok előtt.

Ezek június 15-én nem késtek kijelenteni ő felségének abbeli kívánságát, hogy a diplomában foglaltak őszintén és igazságosan végrehajtassanak, de azon kívül semmire sem kötelezi magát.⁴ A fejedelem nem cselekszik a diploma szellemében, mikor a jezsuitának nem akar lakást engedni a hét vármegye területén; mert a diploma szerint e tárgy az országgyűlés elé való. A jezsuiták birtokát illető kérdés tehát ide utasítandó.

Azt is rossz néven veszi ő felsége, hogy Rákóczy a hét vármegye főispánjait, a végvidék kapitányait és másokat akadályozza az ő felségének teendő hűségi eskü letételében, a mi pedig Bethlen korában is megtörtént. Sőt az erdélyi rendek térítvényének kiadását is hátráltatja. Inti tehát a fejedelmet, hajtsa végre mindazt, amire a diplomában kötelezte magát.

A békekötés óta elfoglalt templomokra vonatkozólag azt mondja ő felsége, hogy azoknak ügye is az országgyűlés elé való, mert a diplomában csak a zavargás alatt elfoglalt templomok visszaadásáról van a szó.

Murány és Balog várára nézve szintén biztatólag nyilatkozott a király.

Magok a biztosok belátták, hogy különösen az utóbb nevezett két vár késedelmes átadása, és a jezsuiták által követelt lakás képezik az egyesség létrejövetelének akadályát. Azért melegen ajánlották Ferdinandnak e részben is az engedést.

Ezen békülékeny tanácscsal éles ellentétben állott Lippay érseknek jun. 18-án Pozsonyban kelt és egyenesen a királyhoz intézett levele. Végtelenül bántotta őt a gondolat, hogy a király Törös után indul.

Hallotta, úgymond, hogy Törös beküldte jelentését, melyet vele, t. i. az érsekkel, nem közölt; valószínűleg az erdélyi fejedelem rábeszélése folytán, aki a kutyák eltávolításával a júhnyájjal szeretne békét csinálni. A fejedelem azelőtt mindig a nádort vádolta, most az érsek ellen⁵ panaszolkodik, valótlanságokat fog rá, és mások szavai után indul. Ha mindazokat, melyek róla víg lakomákon a mieink részéről mondatnak, jegyzékbe veszi, s e miatt a békét felzavarja, akkor sohasem lesz béke. A nyelvet, sz. Jakab bizonyossága szerint, senki sem uralhatja, már pedig minden más ve-

szett állatok szelidekké lesznek. Akkor is, mikor ezt a romlást támasztotta, bizonyos famosus iratokra panaszkodott, a melyekről aztán soha többé nem tett említést; úgy mindig a kákán is csomót keres.

Törörsre vonatkozólag azt írja, hogy valahányszor követségbe küldetett ő felsége által, mindig rosszabbá változott a helyzet, a fejedelem mindig nehézkesebbé lett. Ez történt most is. Hízolgés, megtiszteltetés, szép szó által, mint a gyermek a dióval, annyira elbódittatik, hogy azokra esküszik, és úgy állítja oda, mintha mind szent igazság lenne. Úgy tett akkor is, mikor a fejedelem be akart törni, s ő felségét esküvel biztosította. Emlékeztet arra, mit tesz a fejedelem ő felsége ellen a töröknél? Ebből látható, milyen őszinteséggel és indúlattal viseltetik ő felsége iránt. Az érsek azon véleményben van, hogy a fejedelemnek most nincs módjában a támadás. A töröktől nincs erre engedelme, annál kevésbé várhat tőle segítséget most, mikor a lengyel király egész erővel készül a török ellen. Azt tanácsolják erdélyi bizalmas emberei is, hogy ő felsége legyen állhatatos, ne féljen a fejedelem részéről indítandó háborútól. Kettő bizonyosnak látszik előtte, először az, hogy a fejedelem Budán megint valami rosszat forral ő felsége ellen, másodsor az, hogy követeket küldött titkos utasítással Lengyelországon és Curlandián át Svédországba. Az is bizonyos, hogy a svédek naponkint megfordúlnak nála.

Különösen keserves panaszt emel az ellen, hogy Törös nem őszintén tárgyalta a jezsuiták ügyét a fejedelemnél. A kir. biztosok azt adták neki utasításul, hogy azok számára Kassán és Szatmáron residentiát eszközöljön ki; ő pediglen, amint az érsek értesült, még a vallás szabad gyakorlatát sem követelte Kassa és más helyek számára; annál kevésbbé sürgette a jezsuiták residentiáját. Mindezeknél fogva ismételten kéri ő felségét, ne tőrje, hogy a jezsuiták kizárassanak a hét vármegye területéről, és megfosztassanak saját residentiájuktól. Mert, szerinte bizonyos, hogy azok elűzésével maga a cath. vallás is ki fog irtatni; sőt hogyha a jeget ott megtörték, a jövő országgyűlésen az ország többi részéből is ki fogják akarni űzni, különösen pedig Erdélyből, a hol már csakis ők tartják fenn a cath. vallás ereklýeit. Csodálatos, hogy midőn saját országában nem engedi kizárni a jezsuitákat, ő felsége országában, ennek beleegyezésével akarja őket kizárni! Pedig ő felségének külső ügyei jobban kezdenek menni; a hollandokkal megkötöttet a béke; remélhető, hogy a francziákkal és a svédekkel is létre jó. A lengyel király és a velenceiek elfoglalják a törököt. Ha tehát ő felsége a katolikus vallás iránti buzgalomával az istennek nagyobb jótéteményeit akarja kiérdemelni, ne engedje, hogy a fejedelemnek átadandó országban a cath. vallás legkevésbé is kitépessék, ami okvetlenül be fog következni, ha a jezsuiták kiűzetné-

nek. Ez még a diplomában sem foglaltatik: sőt éppen annak az ellenkezője van ott.

Lippay újra kéri ő felségét, ragaszkodjék erősen első határozatához, és attól ne tágtson. Késznek nyilatkozik adandó első alkalommal bebizonyítani, hogy a fejedelemlnek most nem lehet támadnia. S ha ilyet merészelné forralni, azt azonnal el lehet fojtani. A jezsuiták kevés residenttiája, vagy benmaradása miatt nem fog háborút kezdeni, és ha fog, más okot fog arra keresni.

Mint ahogy, úgymond, Törös neki semmit sem jelentett, sem ő felségéhez szóló levelét nem közölte vele, tehát nem tudja: mi foglaltatik benne. De az országnak több nemes tagja méltatlankodva csodálkozik azon, hogy oly nagy, s az ország életére és mindennek üdvére vonatkozó ügy vezetése ily közönséges emberre bízott, aki az ország kormányzásához keveset ért, akinek sem kellő tekintélye, sem hívatása nincs. Úgy hallja, hogy a fejedelem nehezen viseli az országgyűlés elhalasztását, amit azonban invitus nem igen hisz, mert annak az volt a szándéka, hogy a diplomában tett engedményeken kívül egyebet is kieroszakoljon, s törésre vigye a dolgot. Az ő vármegyéinek azt írta, hogy egy hajszálnyira se térjenek el másra, amíg az 1634-ben beadott kívánataik nem teljesítettnek. Valóban az isteni gondviselés okozta az országgyűlés elhalasztását, mert különben bizonyos, hogy a fejedelem az összes rendek helyeslése mellett azt hozta volna fel az elhalasztás okául, hogy ő felsége csak okot keres a tett engedmények meg nem tartására. Ez pedig nem felel meg az igazságnak. A fejedelem azt akarja, hogy ő felsége biztosítsa, miszerint az országgyűlésen minden az ő akarata szerint fog történni. Ő felsége megtette köteleességét; tudtára adta az elhalasztás okát. Most már nem szükséges semmi további mentegetőzés, sem ígéret, hanem csak az, hogy mind a két fél teljesítse a diplomában foglalt pontokat.

Végül tanácsolja, hogy a lengyel királyné koronázására menő Wesselényi által üzenje meg a lengyel királynak, hogy Rákóczy folytonosan denuncialja a töröknél, mintha nem teljesítené a diplomát stb. Intse meg tehát a fejedelmet, hogy ne követeljen többet, hanem elégedjék meg avval, a mie van...¹⁾

V.

Ferdinandnak nehéz helyzete volt. Egyrésztől az alkudozó biztosok azt ajánlották neki, engedjen; másrésztől az esztergomi érsek primás az tanácsolta, ne engedjen.

Most a szive is, esze is azt javallotta, hogy a biztosok okai-

¹⁾ Eredetie az Orsz. levéltárban.

nak engedjen; a primást tehát szép szerivel le kell beszélnie az eddigi oppositioról. E végből elküldötte hozzá Pozsonyba egyik régi hű emberét azon utasítással, figyelmeztesse királyi akaratára, és óvja attól, nehogy ellentétbe helyezze magát vele, mert ezzel nemcsak a felséget sértené meg, hanem egyúttal a békét is kockára tenné. Tudtára adta, hogy a templomok visszaadására két biztost nevezett ki, akik a fejedelemlennek hasonlóképen két biztosával a hely színére kimenendők. Felhivatta nemcsak arra, hogy az ügynek ne legyen akadályozója, hanem arra is, hogy Wesselényit is igyekezzék rábirni Murány és Balogh váraknak, ugyszintén a zavargás idején elfoglalt templomoknak visszaadására. Felhivatta, hogy e tekintetben járjon elől jó példával az által, hogy a maga birtokain levő és a diplomák kicserélése után elfoglalt templomokat a protestansoknak visszaadja.

Az is utasításul volt adva a kiküldötteknek, keresse meg Wesselényit, adja át neki a császár levelét. Ha nem találja Pozsonyban, a magyar kir. kamara részéről küldjön utánna futárt, aki a levelet kezéhez szolgáltassa.

Végre ne mulassza el felkeresni Pálfit. Adja elő neki mindazt, amit a primásnak; és a király nevében komolyan intse meg: ne akadályozza a béke létrejövetelét. E tekintetben mintegy főindokul szolgált a birodalmi cancellariának junius 28-áról szóló emlékirata, mely a német birodalmi ügyek állapotának festését foglalta magában.

Mindez a béke megkötését illetőleg a megállapított békepontok végrehajtását javasolta, nehogy a török is okot találjon új háború megkezdésére.

A küldött szóbeli üzenetekkel is bőven ellátva jul. 3-kán megindult Linczből és 6-án megérkezett Pozsonyba. A következő nap reggelén megjelent a primásnál, és a gyönyörű primási kert fáinak árnyékában elmondá küldetésének czélját. Úgy élő szóval, mint a hozott emlékirattal igyekezett a főpapot meggyőzni a helyzet veszélyes voltáról, és a linczi békepontok végrehajtásának szükségességéről.

A primás kissé meglepetve, de mégis rendkívüli szívesességgel fogadta a király követét. Köszönetét fejezte ki fáradozásáért. Majd mentegetőzéshez fogott. Biztosíthatja ő felségét engedelmességről és hűségéről. Sajnálná, ha ő felsége azon véleményben lenne, mintha ő a béke végrehajtását akadályozni akarná, vagy mintha a fejedelemlennek okot és alkalmat akarna szolgáltatni ő felsége elleni fellépésre. Ez ellenkeznék az ő főpásztori hivatásával, mely szerint inkább a béke, mint a háború létrehozásán kell fáradoznia. Távol legyen tőle, hogy ő az ártatlanok vérének ontására és az ország vidékeinek pusztítására ingert akarna adni.

Mindazáltal nem titkolhatja el fájdalmát a felett, hogy e béke az ő tanácsának meghallgatása nélkül köttetett meg, aki pedig, mint Magyarország primása, mint esztergomi érsek és magyar theologus jobb tanácsot adhatott volna, mint a külföldiek; jobban megtudja ítélni az ország jelenlegi helyzetét és szükségét, valamint azt is, hogy a béke kedvéért mit szabad engedni a catli. vallás és egyház sérelmére. De tudja, hogy ez az egész ügy egyedül Tőrösre bízott. Nem akar vitatkozni a felett, hogy mit és meddig lehet engedni az eretnekeknek a közszükség esetén. Néha ugyan lehet valamit engedni permissive, de positive sohasem. Aztán vannak a békekötésnek olyan pontjai is, melyek a kegyesség, igazság és az ország épsége mellett nem teljesíthetők. A többek között leginkább sürgette azt, hogy ő felsége az eretnekek biztosítására megígérje, miszerint a László király-féle törvényt megújítja, vagy a legközelebbi országgyűlésen más hasonlót fog kötni. Mert Rákóczinak és híveinek az a végső törekvése, hogy bármi ürügy alatt felforgathassák az ország törvényeit, büntetlenül megtámadhassák a catholicusokat, lemészárolják a világiakat és kifosztogassák a papokat, és hogy a catholicusoknak semmiféle törvényes eszközük ne legyen vallásuk szabadságának védelmére. Az egyházi javak elidegeníttettek és átadattak az eretnekeknek. Elvették a hívektől, és átadattak a lázadóknak. Az ország fele átadatott Rákóczinak országos törvények ellenére, mert a rendek közmegegyezése nélkül országgyűlésen kívül semmit sem lehet ígérni. A császárt capitulatioja erejénél fogva, a catholicusok pártfogásába helyezték, s félt, hogy ezek teljesen elhagyatva, más eszközök után fognak nézni, melyekkel magokat és jogaikat törvényesen megvédelmezhessék. Nem volt még olyan nagy a szükség, hogy — ha Götz tábornok és a nádor kötelességüket serényen akarták volna teljesíteni — az ellenséget vissza ne verhetnék volna. Rákóczi Torstensonnak inkább terhére, mint előnyére volt, mivel nem volt elegendő élelmi szere, úgy, hogy egymással együtt soká nem maradhattak. Minél fogva Torstenson maga intette Rákóczit, igyekezzék a császárral becsületes békét kötni.

Ezeket, és ezekhez hasonló dolgokat emlegetett a primás, aki, úgy látszik, a vezérek haditetteit is éppoly könnyűséggel tudta kárhoztatni, mint az eretnekek követeléseit. Annait azonban mégis kijelentett, hogy ámbár ő így van meggyőződve, mégis, mivel a létrehozott békét meg nem történné változtatni nem lehet: ő a maga részéről a békének végrehajtását ő felsége iránti tekintetből nem ellenzi, sőt azt előmozdítani is kész, de csak a következő kikötések mellett:

1. Ő felségének csak azt kell megtartania, amit világosan megígért és ami hatalmában áll, mert azon felül nincs kötelezve.

A catholicusoknak eddigelé két módjuk és eszközük volt az eretnekek térítésére, és azoknak hűségben való megtartására. Egyik volt a főnemesség, melynek nagy része catholicussá lévén, barátságosan áttérítette jobbágyságait is, úgy, hogy ahol egykor száz eretnek volt és alig tíz catholicus, most megfordítva van s száz catholicus és alig tíz eretnek. Másik volt a jezsuita rend és az iskola. Ezen eszközöket ő felsége ezután is használhatja a békekötés megsértése nélkül; mert nem ígérte meg sem az egyiknek, sem a másiknak destructióját. A főurak nem engedhetik meg, hogy az ő alattvalóiknak más vallásúak hozzanak törvényt. A jezsuiták is bent maradhatnak az országban, ha ő felsége nem egyezik bele kiűzetésükbe. A főurak szívesen tartják meg magok mellett még akkor is, ha nem engedtetik meg nekik bárhol lakniok. Arra kéri tehát a primás ő felségét, tartsa fel ezt a két eszközt továbbra is, s ne engedje magát az ellenkezőre senki által rábeszéltetni. A catholicus főnemességnek számtalan módja van arra, hogy jobbágyságait a maga vallásában tartsa, a közbéke s az ország törvényeinek megsértése nélkül is.

2. Ő felségének nem kell sürgetni Rákócziót a diploma megtartását; engedje végrehajtani azt, amit ő felsége viszont ígért; és aztán várja be, hogy Rákóczi a maga részéről, mikép felelt meg kötelezettségének. Mert, ha nem teljesen adja vissza az átadandókat; ha nem adja ki a térítvényt arra nézve, hogy a hét vármegyét nem fogja Erdélyhez csatolni; ha nem engedi meg, hogy a hét vármegye rendei ő felségének letegyék a hűségi esküt: akkor ő felsége teljes joggal felbonthatja az egyességet és azokat, melyeket engedett, kijavíthatja. Máskülönben, ha nagyon erősen sürgetendi a térítvényt és az eskületételt, akkor megerősítené ő felsége a nevezett egyességet, ami rossz következményt idézne elő. Megfosztaná magát azon hatalomtól, hogy visszavonhassa adott ígértét, ha isten erre alkalmas eszközöket nyújtana.

3. A többi érdeklettek vonatkozólag kijelenté a főpásztor, hogy megintendi őket, alkalmazza magokat ő felsége akaratához és adják vissza az elfoglalt birtokokat. Tényleg már fel is hívta Wesselényit, a ki nem kíván egyebet, mint hogy Murány vára biztosíttassék, míg a béke állandósítva lesz, és míg az ő jogainak visszaszerzésére alkalmas idő bekövetkezik. Szívesebben megelégednék azzal, ha a 24,000 frtnyi összegben más vár iratnék be neki, ámbár nehezen viseli, hogy őt ő felsége a lengyel útról visszátérítette.

4. Az eretnekek számára visszaadandó templomokra nézve kijelenté Lippay, hogy nem akar ellenkezni, de kívánja, hogy a catholicus jobbágyságokra, vagy a cath. vallásra tértekre ne tukmál-tassanak a prédikátorok. Nádasdy nyilvánosan kikérdezte jobbá-

gyait, inkább akarnak-e prédikátorokat, vagy cath. lelkészeket? És valamennyien azt felelték, hogy cath. papot kívánnak, kivéve egy falut, melynek azért azonnal visszaadták prédikátorát.

5. Ami az ő érseki birtokain levő templomokat illeti, azokra nézve azt mondá, hogy csak vérrel fogja átengedni. Mint cath. érsek és pap, lelkiismerete és esküje ellen nem üzheti el a cath. lelkészeket és nem vezetheti vissza a prédikátorokat. Kész inkább százszor meghalni, mint egy cath. lelkészt elűzni, s helyére prédikátort tenni. Ő felsége ítéletétől és hatalmától függ, hogy biztosai által e templomokat elvétesse és a prédikátoroknak adassa. De ő elődeinek példája szerint ez ellen protestálni fog. Kéri ő felségét, hogy ezen nyilatkozatával megelégedni s egyebet e pontra nézve tőle várni ne méltóztassék.

6. Az ellenszegülő birtokosok és más felmerülendő nehézségek ellen nincs más segítség, mint az országgyűlés. Azt találjuk az évkönyvekben és más köziratokban, hogy I. Ferdinand, II. Rudolf és II. Mátyás korában az ilyen ügyek országgyűléseken nyerték a végnegoldást.

7. Figyelmezteti ő felségét, hogy ámbár minden befejeztetett, Rákóczi fejedelemnek ne higgyen, hanem inkább őrizkedjék tőle. Mert az nem fogja megtartani szavát; nem fogja teljesíteni minden ígértét; nem adja vissza az erdélyieknek és a megyéknek reverzalását, mely tényleg nála van, hanem azon törekszik, hogy a vármegyék örökre nála és utódainál maradjanak. Szünet nélkül alkudozik a törökökkel és a svédekkel. Követét Torstenson nem régen Lipcsében nagy lelkesedéssel fogadta és ajándékkal bocsátotta el. Másik két követét Svéd- és Kúrországba küldötte. A svédektől százezer forintot kér, és ha ezt megnyeri, akkor új támadást ígér ő felsége ellen. Egyedül a töröktől fél, a kivel azt akarja elhitetni, hogy ő felsége segílyt akar nyújtani Velenczének, és hogy a német birodalmi békének megkötése után minden haderejét Magyarország ellen szándékozik fordítani, ostromolni akarja Budát, Esztergomot, s innét kiűzni a törököt. Ezen ürügy alatt rendeletet kért a moldvai és oláh fejedelmekhez, hogy azok szükség, esetén 30,000 fegyveres emberrel induljanak ő felsége ellen. És ha a lengyel király nem indul a török ellen, kétségtelen, hogy Rákóczi új betörést fog tenni. Ennélfogva ő felsége korán gondoskodjék a visszaverés eszközeiről.

Ez volt az első nap beszélgetésének eredménye.

Másnap, t. i. jul 8-án, Lippay érsek alaposabban átolvasván a hozzá intézett iratokat, újra tárgyalni kezdte az ügyek állását. Kedvetlenségét fejezte ki a felett, hogy ő felsége a némely helyeken eszközözendő végrehajtás céljából a fejedelem részéről is két biztos kiküldésébe beleegyezett. Szerinte ő felsége helyesebben cselekedett

volna, ha csak az ő biztosait küldötte volna ki, mert Rákóczi biztosai lázítani fognak ő felsége ellen, s a maguk urának új híveket fognak szerezni. Ha az ügy nem volna még befejezve, azt tanácsolná, hogy ez a pont kijavíttassék.

Azután azon kívánságának adott kifejezést, hogy ő felsége semmiképpen se engedje meg a jezsuiták kiűzetését, mert azzal nem tartozik. Ha a fejedelem nem akarja őket megtűrni a maga birtokain, maradjon az ügy eldöntetlenül, nehogy a catholicusok joga megrövidíttessék. Az alatt a jezsuiták maradhatnak másoknál.

Újra kívánta, hogy ő felsége követelje, miszerint a jobbágyok akarójok ellenére ne kényszeríttessenek elfogadni protestans prédikátorokat; uralik könnyen megtalálhatják a módját, hogy ne essenek vissza az eretnokségbe.

A német birodalmi békét illetőleg azt tanácsolá, hogy ő felsége mindenképpen egyességre lépjen a francziákkal, s ez által nyerje meg magának a pápát, az olasz fejedelmeket és más catholicus hatalmasságokat.

Ezeket ajánlotta Lippay a király kiküldöttjének, s ez által ő felségének; ezekből láthatjuk az ő politikájának irányát, és az e politika megvalósítására javasolt eszközök minéműségét. Röviden e szavakban volna formulázható: Uram király, én nem akarom a békét kockára tenni; ám legyen béke, de csak azon pontjait kell megtartanod, melyek a catholicismusnak kedveznek. Az ellenfélnek nem kell hiúnni. Ez a Lippay politikájának iránya, melytől semmiféle intérsre nem hajlandó eltérni. Szerencse, hogy a király oldala mellett voltak méltányosabban gondolkodó férfiak is, akik e tanácsok ellensúlyozására elég értelmi és erkölcsi súlylyal birtak.

A király kiküldöttje több okosságot és méltányossági érzetet talált Pálfinál, aki dicsérettel emlékezett meg ő felségének a béke végrehajtása ügyében kiadott resolútójáról. Ez határozottan azon nézetének adott kifejezést, hogy a Rákóczinak tett ígéretet teljesíteni kell. Hiába való a felett vitatkozni, ki kezdje a végrehajtást. Bethlen korában a nikolsburgi béke végrehajtását a császár kezdte meg. Nincs más mód a fennforgó nehézségek megszüntetésére, mint az, hogy a király biztosai a helyszínére menjenek intézkedni, és ha még valami eligazítani való maradna, az az országgyűlés elé vitessék.¹⁾

A király rendeletéhez képest Szunyogh és Kerekes csak-

1) Declaratio Reverendissimi Domini Archiepiscopi Strigoniensis et Comitiss Pálffy ad Comissionem Caesaream pro promovenda executione Pacis cum Rakoczio conclusae. Facta oretenus 7. 8. et 11. Julii, Anno 1646. Orsz. lev.

ugyan kimentek a templomok és javak visszaadása végett. A fejedelm részéről is ketten csatlakoztak hozzájuk.

Azonban a munka nehezen ment, mert előbb össze kellett számlálni az illető templomokat és a hozzájuk tartozó jövedelmeket. Sok helyen a catholicusok, és sok helyen a protestansok tettek akadályokat.

Az alatt az országgyűlés megnyitására kitűzött határnap gyorsan közeledett. A király — a primás tanácsára — nejének halálával indokolta ennek elhalasztását. A kedélyek ingerültek voltak, s ehez képest az országgyűlésre kiküldött követek azon meggyőződéssel mentek Pozsonyba, hogy ha a Linczben megkötött békét nem sikerülne a törvénybe iktatni, azon esetben kikerülhetlen a háború.

Lippay az országgyűlésen is olyan erélyesnek és nyakasnak mutatta magát, aminőnek a tokaji tanácskozmány folyama alatt tapasztaltuk. Ellentétbe helyezte magát a rendek többségének és a királynak egyező akaratával, úgy, hogy midőn a vallásügyi pontokra nézve az összes papság nevében protestált, e protestatiót az országgyűlés örökre érvénytelennek jelentette ki.

Közli: ZSILINSZKY MIHÁLY.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRÍNTKEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— M Á S O D I K K Ö Z L E M É N Y . —

Mindazonáltal Borics személye az ezen túl, mely kelleténél többször hozza a két nemzetet össze fegyverben, s a régi szövetség kárára. Mondják, István Vladimir elleni hadjárata alkalmával ismerkedett meg először Boricscsal, megkedvelte s neki adta a Szepességet. Turóczi említi,¹⁾ hogy István végső éveiben Bors és Iván grófok fellázadtak s tán a főuralom ellen törekedtek; Iván kivégeztetett, Bors száműzetett. Minden erőltetés nélkül természetes kapcsolatba hozható a két traditio, s ha van valami igaz benne, és lehet, Borsban könnyen felismerhetuők Boricsot s benne azt is, ki születési jogánál fogva minden további gondolkodás nélkül fellázadhatott, hogy jótevőjének koronája után nyújtsa ki kezét. S feltevésemben még jobban megerősít az, hogy Ivánnak ugyanazon bünért meg kelle halnia, melyért Bors száműzetett. Lehet, sőt valószínű, mert előnyösen, sőt hatalmasan kidomborodó alakjától kitelt, hogy Boleszlávnak volt része abban, hogy Borics István által az országba hozatott. Továbbá meg nem érthető, miért lépett fel Borics éppen II. Béla ellen, holott II. Istvánnal szemben is tehetette ugyanazt, s oly hirtelenül, holott előbb a historia — már t. i. az, melynek hinni lehet, — említést sem tesz szerepléséről, pedig volt olyan korú — István orosz hadjáratakor lehetett 18—19 éves, — hogy állítólagos jogait érvényesítse.

Én tehát Borsban Boricsot ismerem fel, ha mindjárt a hazai emlékek nem is tesznek róla, mint Kálmán fiáról szót, de hát ezek igen sokról, mi megtörtént, nem tudnak, sokat emlitenek, mi meg nem történt; annál inkább, mert István halála után éppen Boleszláv lesz leghathatósabb védnöke. Borics száműzetése után a konstantinápolyi udvarhoz fordul, innen Boleszlávhoz, ki fel-

¹⁾ II. 63.

karolja, ¹⁾ sőt a freisingi megjegyzi, hogy Kalojános leánya adatott neki nőül. A lengyel kútfők úgy tudják, hogy ezen királyi vérből származott herceg Boleszláv által támogatott, mivel ennek leányát, Juditát, II. Vladisláv nővérét és az orosz Zbyszlava, Kálmán sógornője, szülöttjét kapta nőül. ²⁾ E házasságból származott gyermeke Boricsnak, Kálmán. Az ekként védelembe vett herceg aztán egy, a Kárpátok szomszédságában fekvő területet, Boguchval szerint ³⁾ a Szepességet, mások szerint Halicsot nyerte a lengyel királytól. S most megindult a harc. Az 1132. év ősz elején Borics orosz-lengyel csapatokkal a Szepességben állt, s tekintettel a korábbiakra, az országban is volt pártja, főleg az északkeleti részekben, mit a Szepességen át való jövelele is bizonyít. Turóczi szerint a Béla-párti urak meggyőzni igyekeztek a lengyeleket, hogy Borics Kálmánnak nem fia, s Boleszláv visszatért, csak egyes önkénteseket hagyván Borics támogatására. Valóban pedig azért tért vissza a lengyel fejedelem, mert Béla ellene szövetségesül megnyerte Lipót osztrák herceget, kinek fia Adalbert Béla nővérét kapta feleségül s most csapatokat hozott a Sajóhoz, míg másik sógora, a cseh Szobjeszláv, Sziléziába nyomult s Boleszláv területét pusztítá; így 1133-ban Boleszlávnak második betörése alkalmával is, a mikor a július 23-iki visegrádvidéki ütközetben számos lengyel is oda veszett. ⁴⁾ Boleszláv ezután Szobjeszláv ellen fordul, s pusztításait az Elbáig viszi 1137-ben; ugyanekkor s épen ez okból támadt rá Béla, s csel által győzelmet vett rajta. ⁵⁾ S tálán ennek kapcsán felemlíthető, hogy Boguchval egy, a halicsiak által elfűzött hercegről szól, kinek érdekében Boleszláv fellépett, de a hercegnek fellázadt s a magyarokkal szövetséget kötött alattvalói által megveretett. Ha itt egy későbbi (II. Endre idejéből) esemény nem szolgált volna alapul, azt mondhatnók, hogy a Boricsot támogató magyar párt is végre ellene fordul s Béla győzelmét elősegíté.

¹⁾ Turóczi II. 64. Cont. Cosmae. Pertz. Monum. IX. 138. l. Otto Freising. 1131. évhez.

²⁾ Kadlubek 135. l. »Boleslaus quendam stirpis regiae, a rege pannonico ad actum exilio excipit, ac non modo patriae sed regno restituere parat.« — Annal. Polon. Pertz Mon. XIX. 1122. évhez: »Boleslaus dedit filiam suam Juditam filio regis Hungariae.« Hasonlóképen Dlugoss, Cromer, Boguchval, de más-más évhez és más megnevezés (Jaroszláv) alatt.

³⁾ Lásd fent.

⁴⁾ Otto Freising. 7. k. Pertz i. m. XX. Cont. Cosmae Pertz i. m. IX. 138. l. Turóczi II. 64. Cromer i. m. 5. k. Dlugoss. IV.

⁵⁾ 1134. v. 1135. Annales Admont. és Mellicens. Pertz i. m. IX. 578, 502. ll.

Az előadott zavarokat Volodár a korábbi ¹⁾ kötések sérelmével felhasználván, elvett fiára szállítá (ő maga békében maradt), ki — Vladimirkónak nevezték — egy magyarnak segítségével Vislicát árulással hatalmába ejté, ²⁾ s így Boleszláv-ellenes állást foglalt el. Más felől Monomach halála után az ennek fiai által az Olgoviczek ellen folytatott harcban Béla Jaropolkot 30,000-nyi sereggel támogatta. Midőn mégis Olgovicz Vszevolod lőn a nyertes a kievi nagyfejed. székben, Vladimirko, (premysli Volodár fia) melléje állt, vele számos lengyel. Vladimirko egy későbbi állítása szerint, fontos szolgálatokat tőn II. Bélának a lengyelek ellen. ³⁾ Ily körülmények és szenvedett vereségei kényszeríték Boleszlávot, ki immár országáról is akart gondoskodni, béke után nézni. 1135-ben Béla királylyal találkozott a Vág mellett; ⁴⁾ majd Béla kérelmére a császár közvetítésével megindult 1135-ben az alkudozás; Boleszláv és Szobjeszláv Glaczbau egyeztek meg 1137-ben; de hogy Béla és Boleszláv közt a végleges béke megkötött-e, sem Freisingeni Ottóból, ⁵⁾ sem Cosmas folytatójából nem tűnik ki, de miután a két fejedelem Olmüczben találkozott, valószínű. Annyi bizonyos, hogy III. Boleszlávnak 1138-ban bekövetkezett halálával a viszony megjavul; Salométól származott egyik fia magyar hercegnőt vesz feleségül; ⁶⁾ minthogy pedig Boleszláv első s második házasságából származott fiai között trónviszály keletkezett, és II. Géza Izjaszláv orosz herceg majd kievi nagyfejedelem leányát vette nőül; Borics a kievi és krakkói udvaroknál egyaránt elesett a támasztól. S miután Konstantinápolyból is üres kézzel elbocsáttatott, III. Konrád császárnál, valószínűleg II. Vladiszláv cseh fejedelem közvetítése által — neje ennek Gertrud, féltestvére a császárnak — keresett segílyt, melyet az 1145-iki aacheni birod. gyűlés megszavazott részére, s a támadással Gertrud fivére Jasomirgott Henrik osztrák órgróf bizatott meg, mily eredménnyel s hogyan torolta vissza Géza e támadást, köztudomású.

¹⁾ Vladimir Monomach idejéből származott.

²⁾ Boguchval Sommersberg I. 37. l. Chron. Polon. Silesiac. 1139. évhez. Pertz i. m. XIX. 561. l.

³⁾ Kievi kron. 1152. évhez orosz kiadás. Hasonlítsd még Boguchval 36. l. Kadlubek 132. l. Dlugoss IV.

⁴⁾ Cont. Cosm. 1133-hoz.

⁵⁾ 7. k. 19. fejt.

⁶⁾ Ortliebi de fundat. mon. Zvif. II. Pertz. i. m. X. 90. l. Annal. Cracov. compil. Pertz. XIX. 589. l. szerint még 1136-ban adta volna nőül leányát a magyar királynak, az Ann.-Polon. I. II. szerint a király fiának. E leány Judit lett volna (?)

Majdnem egyidejűleg folyt a lengyel örökösödési viszály Boleszláv fiai között. II. Vladisláv lengyel fejedelem e vitában a rövidebbet húzván száműzetik s Magyarországra fut. Ő is úgy, mint Borics a császárnál talált támaszra, ki nyomban Sziléziát megtámadja. ¹⁾ Érdekes még megismerni a magyar és lengyel álláspontot az orosz viszonyokkal szemben. — Már II. Béla alatt láttuk, hogy Volodár e királyllyal lengyel-ellenes politikát űzött, sőt Bélát gyakran segíté a lengyelek ellen. Utóbb Olgovicz Vszevolod nyervén el a kievi széket, Volodár fia Vladimirko Vszevolod pártját fogja úgy, mint a lengyelek. ²⁾ Már említve lőn, mily nagy szolgálatot tőn Bélának a lengyelek elleni háborúiban. ³⁾ Vladimirko utóbb Teremblowla, Przemysl és Zwinogradot hatalma alatt egyesítvén, székhelyét Halicsba tette át. Még ezután is jó ideig szövetségese a magyaroknak, s innen a segély, melyet az 1144-ben kezdődött harczaiban a magyaroktól nyert. Izjaszlávot elűzi Vladimirból (Ladomérből), s oda saját fiát: Szvatoszlávot helyezi. II. Vladisláv lengyel fejedelem nőül bírván 1142. óta Vszevolod leányát, ennek pártját fogta, valamint ő is általa, úgy Vladimirko által is, saját fivérei ellen támogatott. A bátyja ellen felkelt Boleszláv, később IV. Boleszláv lengyel fejedelem is veje volt Vszevolodnak. Így történt, hogy II. Vladisláv a Szvatoszláv elleni harcban, melyet Vladimirko indított meg, amannak pártján állt, Vladimirkót ellenben a magyarok támogatták, bár szerencsétlenül, mert a zwinogrodi magaslaton az ellenfél által bekerítve, egyezkedni kényszerült. Minthogy Vladimirko magyar herczegnőt birt feleségül, Magyarországra futott, midőn 1146-ban újra megveretett. ⁴⁾ Vszevolod 1146-ban meghalálozott s Izjaszláv az Olgoviczok ellenében megtartja a kievi széket; minthogy II. Géza vejévé lőn, az eddigi viszonyok megváltoznak. — György Susdal fejedelme Izjaszláv ellen tör s Vladimirko társul szegődött melléje; Izjaszlávot magyar sógorán kívül még a lengyel IV. Boleszláv és Henrik herczeg támogatá 1149-ben. Ez óta szakadatlanul mennek át a Kárpátokon magyar csapatok Izjaszláv segélyére; 1150-ben Géza király személyesen vezet át egy sereget az úgynevezett királyi úton s elfoglalja Szanokot és Przemysl körül fekvő helységeket. Belzig Izjaszláv Béla s vele levő leánya elébe megyen, s a magyar bán leányát eljegyzí Vladimír nevű fivérének. A megállapodások szerint Géza a következő hadjárathoz 10,000 fegyve-

¹⁾ Boguchval Sommersbergnél II. 44. l. Raumer Geschichte der Hohenst. I. 376—77. l.

²⁾ Kievi krónika 68. 16. 1140. év.

³⁾ Ugyanott 1152. évhez.

⁴⁾ Kievi krónika 17—22. ll.

rest ígér küldeni Izjaszlávnak s bár a kötés szerint személyesen kellene állania a segélyhadak élére, mert — úgymond — az én pajzsom ugyanegy Izjaszláv pajzsával, ez alól a kilátásban levő s folyó télen és jövő tavaszon megindulandó görög háborúval menti ki magát. A segélycsapatokat Izjaszláv fia Misztiszláv csakugyan átvezeté 1151-ben, míg Vladimirko, kinek fia susdali György leányát birta feleségül, emennek volt támogatója; de a szerencse ezúttal Vladimirkónak kedvezett, kiszámos magyart ejtett fogságba, s egyik vezérnek orrát s füleit levágatá. De a koczka 1152-ben megfordult; Géza, István és László herczegek kíséretében, nagyobb sereggel a Szan mentén Izjaszlávnak segítségére sietvén, vele Jaroszlávnál egyesül s a Vihor és a Szan mellett Przemyslnél Vladimirkót megveri. — Ez a magyar királyok orosz-lengyel actióinak egyike. Géza éles szemrehányások közt emlékébe hívja Vladimirkónak azon kötést, melynek megtartására és susdali Györgytől való elállítására magát kötelezé. Viszont Vladimirko emlékezteti a magyar királyt azon barátságos viszonyra, mely közte és II. Béla közt fennállt s melynek utóbbi azon hathatós támogatást köszöni, melyben a lengyelek ellen részesíté. Daczára ennek, Vladimirkónak meg kelle ígérnie, hogy a Horin folyó mentén elfoglalt városokat visszaadja, mit ha nem tenne, a magyar király, II. Géza, nemcsak Izjaszlávot segíteni, de sőt Vladimirkót egyenesen megtámadni magát leköté. ¹⁾

A feltételeket azonban egyik fél sem tartá meg. Vladimirko nem adta vissza az elfoglalt városokat, s midőn e miatt 1153-ban utódja s fia Jaroszláv és Izjaszláv közt a kétes terembowlai ütközet megesett, a magyar király nem kelt ez utóbbinak védelmére. Midőn pedig röviddel utóbb Izjaszláv meghalt, ama követtséghez, mely utódja Izjaszláv Davidovits kievi nagyfejedelemhez a lengyelek részéről azon végből indult, hogy ez Jaroszláv jogainak sérelmével Vladimirko bátyjának fiát Berlad herczeget a halicsi székre irányzott törekvésében ne támogassa, II. Géza is csatolt magyar részről követeket 1159-ben. ²⁾ A fordulat beállt, a magyar politika mind jobban Halics felé fordul. Jaroszláv igyekszik ezt hasznára fordítani s hogy szorosabb viszonyba lépjen a magyar koronával, István magyar herczegnek eljegyzé egyik leányát s nevelés végett az országba küldé; de midőn utóbb a görög háború szerencsétlenül folyt, 1164-ben országába vissza hozatá. A halicsi tehát nyilván a magyar koronára való tekintetből óhajtotta a házasság megkötését.

¹⁾ Kievi krónika fenti évekhez; Turóczi II. 64. l. Vess össze még Engel: Nebenländer és Karamsin Gesch. des russ. Reiches illető helyeket.

²⁾ Kievi krónika ezen évhez.

Az orosz kérdésben magyar és lengyel nemzet ellentétes politikát űzött s az ebből származhatott feszült viszony könnyen összeütközést hozhat vala létre a szomszédok között. Hogy ez nem történt, talán azon körülménynek is tulajdonítható, mivel a lengyel Mieszcisláv a magyar Gertrudnak lön férjévé.¹⁾ Legalább 1148. óta, midőn Izjaszláv — II. Géza ipa — fegyvert fogott a kievi nagyfejedelmi székhért, lengyelek és magyarok egyaránt ennek védelmére keltek. De Izjaszláv halála csakhamar más fordulatot ad a dolognak. II. Géza szakítva az eddigi politikával, Vladimírko halála után ennek fiát és utódját Jaroszlávot támogatja és pedig a lengyelekkel társaságban. A magyar-görög háború alatt Jaroszláv mégis magyarelles politikát űz, leányát, mint mondtuk, visszahozatja, sőt egy alkalommal útját, midőn a Kárpátokon átkelni készülne, elzárja, mint az egykorú rutén népdal azt bizonyítja.²⁾ S ezzel ügylátszik, a lengyel támogatás is elesett, mert mint köztudomású, István cseh segélylyel küzdött a görög ellen.

Kissé vissza kell térnünk a halicsi viszonyokra. Említők, hogy Borics és Judita házasságából származott Kálmán. A viszonyok, mint fent láttuk, változván, nem lesz meglepő megtudni, hogy Kázmér lengyel fejedelem ezen Kálmánt atyai örökségébe (t. i. Halicsba) visszahelyezi 1182-ben.³⁾ Kálmán nemsokára megmérgeztetvén, mostoha fivére Vladimir (Ladomer) követé, ki Juditától — Borics özvegye — és a rutén Misztiszláv hercegtől született; állítólag Román is e házasságból született. Így Dlugoss⁴⁾ és Boguchval.⁵⁾ Mieszcisláv sértve érezvén magát mellőztetése által, — nemcsak a halicsiak, hanem az anya maga is Vladimírt pártolá, — Kázmér lengyel fejedelemhez fordul segélyért. A lengyel kútfők egy hangon hirdetik, hogy Kázmér segélyt nyújtott neki s Halicsba visszavezeté; ekkor történt, hogy 70 főbb lengyel Kázmér fivérét Mieszkót felkeresvén, neki áruló módon Krakkót átadák. Kázmér azonban hirtelen otthon terem, a lázadást leveri, a czinkosokat fogságba ejti, fejöket pedig: Kytlicz prefectust Magyarországba száműzi.⁶⁾ Majd megtudván, hogy a függetlenségüket féltő

1) 1173. körül — Pertz XIX. 562. l. — e házasságból két fiú született.

2) Fesler Gesch. Ung. I. 206 — 7. ll. A görög-magyar háborúban török zsoldosok mellett ruthének is résztvesznek u. a.

3) Dlugoss szerint VI. Boguchval i. m. 74. l.

4) VI.

5) i. m. 48. l. mindkettő u. ez évhez. Előadásuk tévedéseit és valószínűtlenségét kifejté Szaraniewicz i. m. 32. l.

6) Chron. Polon. Silesiac. 1182-höz Pertz XIX. 563. l. A támogatott halicsi herceget Romannak, Dániel atyjának nevezi, nővére első fiának,

halicsiak pártfogóját megmérgezték, újra Halicsban terem, Vladimirt kiűzi és Románt helyezi a hercezségbe. A kievi krónika szerint a kérdése Vladimir Jaroszlávnak fia, ki, miután atyjának halála után — 1186. — atyja örökségéből elűzetett, 1187-ben csakugyan III. Béla udvarában rokonság és régi barátság czímén keresett menedéket. Még itt tartózkodott, midőn a lengyel felsőséget gyűlölő halicsiak által is gyors fellépésre ösztönöztetvén, egy tekintélyes sereg élén átkelt a Kárpátokon, és Halics hercezségbe, mint kívántatott, az ifjú Endre herceget iktatá. ¹⁾

A magyar uralom Halicsban csak két évig tartott, 1187 — 1189-ig. Vladimir ugyanis, magyar fogságából, melyben szeretőjével, egy pap nejével tartatott, a megvesztegetett örök segítségével megszökött s most Fridrik német császárhoz vette magát, kinek, ha atyai örökségébe visszahelyezi, 2000 márka ezüst évi adó fizetésére kötelezé magát. Ez úgy, mint Vladimir rokonsági összeköttetései, főleg Vszevolod Susdal fejedelmének tekintélye indíthatá arra a császárt, hogy Kázmér lengyel fejedelmet Vladimir visszahelyezésére utasítá. A lengyel sietett a felhívásnak megfelelni, s miután a magyarok kemény bánásmódja a halicsiakat is ellen-szenvenvel tölté el az idegen felsőség iránt, a Miklós krakkói vajda által vezetett lengyel seregnek sikerült a magyar őréséget, mely segélyt Magyarországból nem kapott, s élelmi szerekben is hiányt szenvedett, szabad elvonulás feltétele mellett megadásra s Halics elhagyására bírni. Az 1189. aug. 18-án Vladimir újra Halics birtokába vezettetett. — E gyors sikerben nem kis része volt Ruriknak, Román Ladomér hercege apósának, ki szerette volna Halicsot magának megszerezni, s azért Kázmért a magyarok ellen támogató; de a kиеiek is tápláltak némi reményt, mert az nem minden czél nélkül történt, mit a kievi krónika a kievi metropolitáról mond: hogy t. i. valamennyi rutén fejedelmet az összes magyaroknak Halicsból való kiűzésére szövetkezni ösztönzé; s végre Kázmér sem sietett másért, hanem a halicsi felsőség megszerzése kedvéért. Ezt Vladimir jól tudta, s azért irta susdali nagybátyjához: te uram és atyám, engedd Halicsot kormányom alatt megtartanom, s egész Halicscsal istené s a tied vagyok és mindig akaratod szerint fogok cselekedni. ²⁾ Ennek folytán Vszevolod Susdal fejedelme a magyar királyhoz és lengyel fejedelemhez követséget indított, követelni: hogy Halicsot Vladimirtól vissza nem fogják követelni,

Ugyanazon évre teszik az Annal. Capit. Cracov., és Annal. Polon. III. és I. VI. 1181-re. Pertz i. m. És Annal. Cracov. brev. 1182-höz. 665. l.

¹⁾ Kievi krón. 1187—88. évhez. Vess össze Boguch val Sommersbergnél II. 48. l. Dlugoss VI. 553. l. Cromer VI. 165. l.

²⁾ Kievi krón. 1190. évhez.

sem visszafoglalásra törekedni nem fognak. Ez arra mutat, hogy a magyar király nem volt hajlandó Halicsról oly egyszerűen lemondani, sőt Szwitoszláv kievi nagy fejedelemmel céljának elérésére szövetséget is kötött,¹⁾ de a melynek keresztül vitelét úgy Rurik, mint a kievi metropolita megakadályozta, Vszevolod fellépése pedig egyáltalában lehetetlenné lett. Végre a halicsi kérdés ügye, mely némi controversiára adott okot a magyarok és lengyelek közt, 1193-ban magyar és lengyel bárók közös összejövétele által a két félnek megelégedésével intéztetett el. Hogy mely területet illeti különösen a béke tárgyalás, bajos eldönteni. Vladimir Halicsot haláláig (1199-ig) függetlenül bírta minden idegen felsőtségtől, de hogy a magyar király, bár tényleges birtokáról lemondott, jogigényét mégis fenntartá, arról bizonyít azon körülmény, hogy III. Béla a »Halics királya« címével élt.²⁾

Vladimir a Rosztiszlaviczok utolsó sarjadéka volt. Halála után (1199) az épen ennek dynastiája alatt a Kárpátok közvetlen szomszédságában külön fejedelemséggé alakult. Halics elveszti önállóságát. Román, Ladomér hercege, felhasználván a magszakadás kedvező alkalmát, Halicsot és Ladomért saját fejedelem-

¹⁾ Kievi krón. u. o. 137—38. ll.

²⁾ Kievi krón. 137—139. ll. Boguchval 47. s köv. ll., Dlugoss VI. i. h. Cromer VI. Kadlubek 18. fej. A sokban eltérő, sőt egyenesen ellenkező adatokból csak nagy vigyázattal szemelhető ki a valóságot megközelítő anyag. A kievi krónika (136. l.) szerint Jaroszláv törvénytelen fiára hagyta Halicsot, a törvényes Vladimirknak pedig Przemysl területét. Vladimir ezzel meg nem elégedvén, pusztítani kezdé a lengyel határokat, a miért Kázmér által örökségből elűzetett, mondja Boguchval (48.). Dlugoss szerint Vladimir a magyar fogságból egyenest Halicsba indúlt, de azt magyarok által elfoglalva találván, majdnem egy évig Podolia vadonjaiban és a Kárpátok zúgjaiban bolyongott, folyton pusztítva a lengyel felség alá ekkor tartozott przemysli kerületet. Boguchval viszont állítja, hogy Vladimir a magyar fogságból megmenekülve, atyai örökségével (tehát Przemyslvel) megelégedett. Mégis Kázmér által Halicsba visszahelyeztetett. A kievi krónika szerint a magyarok 1189-ben Rosztiszlávicz Ivánka fiát Rosztiszlávot, ki Halics ostroma közben megsebesítettett s a közeli szt. János kolostorba vitetett, sebeire felrakott mérges növények által megmérgezték. Czelt mégsem értek, mert Halics a magyar koronától elesett; a további vitának Dlugoss és Boguchval szerint is békétárgyalások, majd végre 1193-ban végleges béke vetett véget. Hogy ez a magyar lengyel igényekre nézve mit határozott, arról Kadlubekből sem értesülünk; annyi bizonyos, hogy Vladimir függetlenül mindkettőtől kormányozta Halicsot, de Béla még 1190-ben is Halics királyának ismerte magát.

sége alatt nagy politikai területté alakítá. Kedvezett neki azon körülmény, hogy neje után úgy Endre magyar herczeggel, mint Leszko krakkói fejedelemmel rokonságban, talán sógorságban állt.¹⁾ E rokonság kétség kívül hatással volt a magyar-lengyel-halicsi viszonyokra. Valószínű, hogy Román nemcsak támogatást nyert két sógorától, hanem ő is tevékeny részt vett az Imre király és Endre herczeg közötti vitákban; talán nem esetlegesen történt, hogy ugyanakkor, midőn a magyar fejedelmi testvéreket a római curia kibékíté, a pápai legatus a lengyel udvarban is megfordult. Endre épen ezen összeköttetésre számíthatott előbb úgy, mint 1203-iki fegyverfogása alkalmával; legalább Leszko utóbb, mint magyar királyt figyelmezteté esküjére, melylyel ígéré Roman-nak, hogy utódait védelmezni és segíteni fogja. Ily esküre Endre bizonyára csak a vett segély viszonzolgálata fejében érezhette magát kötelezve. Szavát beváltani alkalom csakhamar kínálkozott.

Román Leszko krakkai fejedelem elleni harczában 1205-ben elesett. Utódai a Romanovczok a leselkedő szomszédok által kényszerhelyzetbe kerültek. Igor utódai, kik halicsi Jaroszláv Ozmomysl leányától vették eredetöket, Halicsot anyai örökség gyanánt magoknak követelték, s a függetlenségre és hatalomra vágyó bojárok még kedveztek a törekvéseknek. Ily körülmények között Román özvegye a magyar udvarnál keresett segélyt a lengyel-orosz támadás ellen. Endre megemlékezve Románnak tett ígérétééről, 1205. végén (vagy 1206. elején) Halicsba indul és Szanoknál találkozik az özvegygyel, s őt a további védelemről biztosítá. S ekkor történhetett, hogy Leszko fejedelem Endrét régi esküjére figyelmezteté, melyet Roman-nak tett. A lengyel azóta tevékeny részt vesz Endrének Halics megszerzésére irányzott terveiben.²⁾ 1206-ban a bojárok újra támadván, Román özvegye s egyik fia (Vaszilko) Krakkoiba futnak, Dániel pedig a magyar udvarban keres segélyt. Itt nemcsak szíves fogadtatásban részesült, hanem a krónika szerint, a király, a főurak és a rendek elhatározzák őt a magyar királynak leányával, minthogy fia még nem született, összeházasítani.³⁾ Bármely homályos is legyen a krónika e⁴⁾ híre, annyi bizonyos, hogy e terv Halicsnak Magyarországgal való egyesítésére célzott. És ez meg-

¹⁾ Volyn.-krónika 156. l. Bielovszki II. Szaranievicz e rokonságot Endre nejtől, Meráni Gertrudtól származtatja. i. m. 42—43. ll.

²⁾ Volyn.-krónika 136. l. Bielovszki II.

³⁾ Volyn.-krónika 1220-ik évhez i. m.

⁴⁾ Történelmünk ugyanis nem tud semmit oly herczegnőről, kit szentté avatattása előtt Kunegundának neveztek volna, a Volyn.-krónika pedig ezt mondja Román jegyesének.

magyarázza azt, miért kelt II. Endre minden körülmények között a halicsi fejedelemnek védelmére.

Alkalma erre vajmi gyakran kínálkozott. Röviddel az első hadjárat után (1208-ban) az Igoroviczek hatalmukba ejtették Halicsot, s az előzőtt Dániel (Román utódja) bizonyára a magyar udvarban keresett és talált menedéket, s Endre 1209-ben haddal visszavezeté. Két évvel később újra a magyar udvarban akadnak reá a halicsi bojárok, s Endre hatalmas sereggel kíséri haza, s az Igoroviczek leveretése és megöletése után — ők ejtették hatalmukba Halicsot 1211-ben — Dániel nagy ünnepélyességgel helyeztetett vissza jogaiba magyar és halicsi főurak által. — De még ezzel sem volt vége. Halicsban már évek óta heves pártharczok dúltak a főurak között, s a körülményt Volodiszláv bojár arra készült felhasználni, hogy a fejedelmi hatalmat magához ragadja. Célját 1212-ben elérte, s Dániel a házát fenyegető veszély elől s most anyjával együtt Magyarországba futni kényszerül. A folytonos segélyadásba még sem unt bele Endre, most is tekintélyes sereget hoz össze 1213-ban, melylyel visszavezesse Halicsba. A király már útban volt a Tisza vidékén Halics felé, midőn a feleszi apátságban utólérte a gyors futár, azon leverő hírrel, hogy Gertrud megöletett. Endre azonnal visszatért, Dánielt és anyját pedig Leszko udvarába menni utasítá.¹⁾

Endre úgy vélekedett, hogy eddigi eljárása által eleget tett régi ígéretének, mely által főleg magára vonta nemzetének neheztelését, kincstárát kiüríté, nejét elveszté, s az egésznek hasznát még sem látta. Nem lehetne-e a nemzeti hangulatot ezután azáltal megnyerni, hogy eddigi álláspontjával felhagyva, Halicsot a

¹⁾ Volyn.-krónika 1200. s köv. évekhez i. h. Történetíróink, még a kritikus Szalay is 1213-ban elindítják s még a köv. évben is jártatják Endrét Halicsban, s a királyné megöletését ez utóbbi évbe helyezik. A Volyn.-krónika írója kétség kívül igen jól volt értesülve, mert az udvarhoz közel álló ember volt. Ez pedig világosan mondja, hogy Gertrud 1213. nov. 27-én öletett meg. Az évet rectificálta Szaranievicz (die Hypathios-Chronik 6—7 ll.) A hazai kútforrásokkal szemben, melyek Bánk bán bosszúvágyának adják a főszerepet e catastrophánál, meg tudjuk e krónikából a dolog valódi állását. Szerinte a királyné halálát okozák: a magyar főurak, kik a király s királyné ellen összeesküdtek, de csak ez utóbbit ölhettk meg; a német urak, kik a kir. udvarnál elhatalmasodtak, s kik ellen a magyar urak összeesküvése irányult. Ezt jól tudta a krónika írója, mert II. Endre III. Inczéhez adott levelében is az idegenek dédelgetésének tulajdonítja nemzete gyűlöletét, midőn Gertrud fivéréről írja »ob cujus vehementem affectum et promotionem super alios fere totius regni majorum et minorum odium incurrimus« Theinernél I. 2.

magyar koronával egyesítse. Ez lón ezentúl politikájának főcélja s Halics ügyeibe csak azért avatkozott, hogy azt secundogenitura gyanánt családjának, ezáltal országának megszerezze. A tervet azonban amúgy egyoldalúlag s a lengyelekre való tekintet nélkül nem hajthatá végre; nem, mert régibb kötések amazoknak is engedtek ez ügybe beleszólást, nem most, annál kevésbé, mivel a Gertrud gyilkosságában részesek közül sokan Lengyelországban kerestek és találtak asylumot. Különben Leszko és Endre között már is feszült volt a viszony és pedig Lodomér miatt, melyet belzi Sándor fejedelem, Leszko sógora magához ragadt; a lengyel tehát nyilván versenyre kelt a magyarral. E versenytől már-már komolyabb következményeket lehetett várni, midőn Pakoszláv és Lesztisz lengyel vajdák s a Romanovczok barátai közvetítése folytán Leszko és Endre egyezsége léptek a Szepességben. Ennek értelmében Lodomér a Romanovczoknak visszaadott, Halics ellenben Endre öt éves fiának, Kálmánnak fenntartatott, a lengyelekkel pedig a jó viszony az által helyreállított, hogy Kálmán Leszko három éves leányának, Salomeának eljegyeztetett. Przemysl és Lubaczov vagyis a San-vidék, aztán a Vieprz és Bug közti rész — a mai Chelm-vidék — kihasíttatott, és Lengyelországhoz kapcsoltatott. Przemysl Leszkonak engedtetett át, Lubaczovval Pakoszláv közvetítése jutalmaztatott. Ily átengedések árán nyerte a magyar király »Halics és Lodomér királya« címét, mely, hogy nem volt esetleges, sem önkényes, hanem a kötött szerződésből folyó hűbéri jogczím, kitetszik II. Endre királynak III. Inczéhez 1214-ben írt leveléből, midőn mondja: »Galiciae populus et principes nostrae ditioni subjecti«. Ha a szerződést a középkori államjog követelményeivel megegyezőnek találjuk, másrészt az sem lephet meg, hogy II. Endre, kinek különben is túlságosan imponált a pápai tiara, említett levelében a szerződés helybenhagyását, vagyis Kálmán fiának Halics fejedelmévé való koronáztatását szorgalmazá. A középkor egyik alapintézménye: a feudalismus értelmében ily fontos egyházi funkciónál nem lehetett az európai keresztény család fejét, a pápát elkerülni: de kivált III. Inczét. Elkerülni pedig II. Endrének annál kevésbé volt tanácsos, mert a császár is kezdett élni, mint láttuk, a joggal, hogy felsőségét Halicsra kiterjeszse. A koronázást azonban egy ideig még elmarasztalák a körülmények.

A szepesi szerződést, úgy látszik, egyik fél sem tartotta meg. Leszko már 1215-ben szemére lobbantatható a magyaroknak, hogy rendbontók, mert Przemyslt tőle elvették, sőt Miesztiszláv novgorodi fejedelem — nejének nagybátyja — felé hajolni kényszeríték. Miesztiszláv, a lengyelek biztatására még ugyanazon évben megjelent, Halicsot elfoglalá s a magyarokat onnan elűzé.

A következő (1216.) évben Dániel, ki csak kényszerűségből egyezett a szepesi kötésbe, a lengyeleknek jutott Ukrainát erővel visszavette, kiűzván onnan a lengyeleket. E körülmény közelebb hozta Leszkót ismét a magyarokhoz, mert a gyanúval élt, hogy Dániel a novgorodinak biztatására követé el a békeszegést. Leszko bosszúja oly nagy volt, hogy inkább lemondott Przemyslre szerzett jogáról, felszólítván Endrét Halics visszafoglalására. A visszafoglalás lengyel segélylyel még 1216-ban történt s most Kálmán is beigtattatván székébe a pápa megérkezett engedélyével János esztergomi érsek által — Kadlubek nem volt jelen — a halicsi székesegyházban megkoronáztatott.¹⁾ — Kálmán herczeg még sem örvendhetett soká a halicsi koronának; atyja keresztes hadjárata alatt itt újra felfordultak a dolgok. Miesztiszláv a legutóbbi sérelmet megbosszulandó, több orosz fejedelem támogatása mellett 1219-ben megtámadta Halicsot. Magyarok és lengyelek siettek a segélyhadakkal, de elhatározó ütközetben a novgorodi által megverettek, sokan közülök a csatatéren halva maradtak, számosan — köztük Gyula magyar vezér — fogságba estek, a kik megmenekültek, futás közben vagy leölettek, vagy vízbe fulltak. Halics vára a magyar őrség vitéz ellenállása után megadta magát és Kálmán nejével, Salomeával együtt fogságba esett.²⁾ E körülmény Endrét a novgorodival egyezkedni kényszeríté s 1221-ben békére lépni, mely szerint Kálmán és Salomea majdnem egy évi fogságukból megszabadultak, de Halicstól elestek, mert a szerződés szerint Endre magyar herczeg Miesztiszláv leányával házasságra volt lépendő 3 év múlva, addig Halics Miesztiszláv kormányja alatt maradt s csak ezután volt Endrére átszállítandó. Leszko, Dániel és Vaszilko közt külön béke létesült.³⁾

E megállapodás ellen III. Honorius pápa hevesen kikelt II. Endréhez 1222-ben irt levelében, nyilván azért, mert a pápai engedély mellett végbement koronázást halomra döntötte. S ez lehetett oka, hogy Kálmán ugyan visszanyerte szabadságát, de sem ő, sem öcscse Endre Halicsban nem kormányzott; a mi megmaradt, az mindössze a »rex ruthenorum« cím, melylyel Kálmán ezután élt. A három év eltelt (1224-ben) s Endre még sem helyeztetett Halics trónjába. A belzavarok nem engedék Endre királyt tetteles fellépésre gondolni, annál inkább, mert Béla ifjabb királynak osztrák Lipóthoz való menekülése bonyodalmakat helyezett

¹⁾ Volyn.-krónika 1213. és köv. évekhez. Dlugoss VI. 604. l. Theiner Mon. I. 1214. 1217. évekhez. Kadlubek Zeiszbergnél id. évekhez. Cromer VII.

²⁾ Dlugoss VI. 600-ig. Cromer VII. Volyn. krónika 106. l.

³⁾ Volyn.-krónika 166. l. Karamsin III. 150. l.

kilátásba. Lehet, hogy ez ellen segílyt szorgalmazni vagy a halicsi ügy érdekében járatta azon követséget Krakkóban, melyet Leszko a rozegrohi gyűlésen bárói jelenlétében fogadott.¹⁾ Annyi bizonyos, hogy a magyar-lengyel barátság zavartalan fennállt,²⁾ hogy Endre a kalkai ütközet nyújtotta kedvező alkalmat nem akarván felhasználatlanul hagyni, 1226-ban hadat vezetett Halicsba. Különböző okok mozdították elő a hadjáratot. — Kalkánál Miesztiszláv hatalma is megtörtetett. Daczára eunek, Miesztiszláv az 1221-iki szerződés sérelmével csak Przemyslt akarta átengedni Endre herczegnek; Pakoszláv, a szepesi szerződés szerzője, még egyszer — s bizonyára Leszko megbízásából — közvetítőül lép fel a felek között. A lengyel Czermiunko Simon által biztatva, Endre herczeg elhagyva Przemyslt, atyjához siet, ki fia igényeinek védelmére hatalmas sereggel kelt át a Kárpátokon. A határon a Leszko által nyújtott segílyhadak jelennek meg táborában, Pakoszláv által vezetve, s a hadjárat megkezdődik, de szerencsétlen véget ér. S most végre életbe lép az 1221-iki szerződés. Endre herczeg elveszi Máriát, Miesztiszláv leányát s Halicsba visszahelyeztetik, a Dnjeszter és Bug közti részt Miesztiszláv megtartja s nemsokára meghal. Ezóta a magyar érdekek védelmére Szudiszláv, Ziroszláv, Czermiunko, Volodiszláv s más lengyelekből álló párt alakul Halicsban Endre körül s főleg Dániel ellen, ki folytonos tört. vetett a magyar uraságnak Halicsban. Így már 1226 vége felé a magyar pártiak futni kényszerültek a határokhöz, mert híre járt, hogy a kiegyezésbe belenyugodni nem tudó Miesztiszláv megsemmisítésükre készül. Mondhatui, e pártnak s annak köszön-

¹⁾ A krakkói Akad. kiadv. IV. k. Monumenta medii aevi historica I. 18. s köv. II. A küldöttség vezetője Cletus egri püspök; a gyűlésen (jun. 12—13.) kiállított egy okmányon Flaum hungarus és fivére Péter is vannak aláírva.

²⁾ Dlugoss VI. 630. l. a küldöttség okát adja: »Andream Ungariae regem de transmarinis partibus, in quas pro defensione terrae Sanctae paternum votum redempturus transfretauerat, alacrem et incolumem, et nonnullis Sanctorum assibus onustum in Ungariam rediisse. Subinferendoque petebat, ut motus nonnulli inter eos qui Regnorum finitima incolunt, per sui absentione exorti sedarentur, passisque damnum et injuriam restitutio proueniret. Orabat deinde, ut si illum Bohemis bellum inferre contingeret in sui auxilium vel personaliter veniret, vel militiam suam transmitteret. Et de reditu quidem vicini atque amici regis a Leszkone duce amico more congratulatum est, correctio injuriarum et restitutio damnorum inter subditos accepta, et ob id dies certa iuxta obseruantiam in Regnorum metis instituta sed et suffragium in bohemicum bellum per se aut milites ferendum promissum.«

hetni ezutáni halicsi uralmát, hogy e párttal az érintkezés nem szűnt meg Endre király részéről, kinél különben a jó úszó Vladisláv is asylumra talált, midőn nagylengyelországi Vladisláv elől menekülni kényszerült.¹⁾ Vladisláv 9 évig tartózkodott Magyarországon, anélkül természetesen, hogy jogainak érvényesítésére segílyt nyerhetett volna Endrétől. Midőn pedig a helyre állott béke minden reménytől megfosztá, szerzetes ruhában visszavért és a pomeránoknál keresett támaszt.²⁾

Leszko a fenti esetben utoljára fogta pártját a magyar érdekeknek. 1228-ban gyilok által bekövetkezvén halála, a lengyel fejedelmi családban trónviszályok támadtak. A Romanovczok e viszályban Konrád Massovia herczegének fogták pártját, mert Gremizlawa, Leszko özvegye által fenyegetett több lengyel főúr Dánielnél keresett védelmet. Másrészt a Romanovczok és a csernigov herczegek Mihály és Rosztisláv közt is vita keletkezett 1228-ban, amazoknak Pakoszláv fogta pártját, ez utóbbiak a halicsi magyarokkal álltak szövetségben. Így történt, hogy novgorodi Miesztisláv halála után Dániel újra Halicsra tör s 1224-ben Kálmánt magyarjaival és pártjával futni kényszeríté. Ekkor Béla ifjabb király indul sereggel Halicsba,³⁾ de a hadjáratnak folytonos tavaszi esők és a Dnjeszternek kiöntése folytán nem volt eredménye. A feszültség magyar részről oly nagy, hogy a következő években közvetlenül Dániel udvarában indíttatik meg az agitatio a tárgyalások céljából állandóan Dánielnél tartózkodó követek által. Ezek a bojárok által is támogatva, Dánielt palotájával elhamvasztani határozzák, majd midőn ez nem sikerült, egy vidéken rendezendő lakoma alkalmával megölni készülnek. De a terv elárúztatván, a magyar követ szökni kényszerült, vele s utána elvtársai, sőt a bűnrészes Sándor, a Romanovczok nagybátyja is Magyarországra, hol Endre udvarában Sudisláv állandóan tartózkodott és tanácsosal szolgált a királynak. — Ily módon Endre időszerűnek tartá új hadsereggel, s Béla és Endre herczegek kíséretében átkelni Halicsba. Ezúttal a szerencse a magyar fegyvereknek mosolygott; Jaroszlávot Vejszatijcz Dávid bojár árulása folytán hatalmukba ejtik, Ladomért Miroszláv vajda adja át, Belzet és Czervient Sándornak játsza kezére, a magyarok szövetségesének s Endre herczeg visszahelyezettett Halics trónjába s megtartja azt 1234-ig. Ekkor még egyszer fordul a kocka. Halics népességének hangulata sem kedvezvén a magyaroknak,

¹⁾ Vessd össze Dlugoss VI. 600 s köv. ll., Volyn.-krón. 165. s köv. ll.

²⁾ Dlugoss VII. 629.

³⁾ Ekkor tüntette ki magát Dénes mag. Agazonum Jaroslavnál. V. ö. Cod. dipl. IV. 1. 23—24. ll. az 1235 évhez.

Dániel a hozzá hűségesek támogatása mellett ostrom alá veszi Halicsot, melynek tartama alatt Endre meghal. A magyar udvar beláthatta, hogy e halál a további kötekedésnek elvette alapját, s azt is, hogy Halics népe nem rokonszenvez a magyar kormányynyal. Mi eddig is Endrét Halicsban fenntartá, a lengyel segély volt. Leszko halála után erre nem számíthatott a magyar s nehogy a tartomány az izgága Dániel kezébe jusson, a czernigov hercegek részére állt. S ezek csakugyan előállva igényeikkel, támogatva massoviai Konrád által s miután magyar részről sem történt ellenkezés, Halics Rosztiszlávhoz jut, Dániel Przemysl kerülettel elégitetvén ki, honnan csakhamar amazt is hatalmába ejti. Ez történt IV. Béla uralkodásának első évében (1235); Dániel elismerte a magyar király felsőségét, s Béla, tekintettel a lengyel viszonyokra is, nem látott okot őt új szerzeményében háborgatni.¹⁾

Ez idő óta a magyar-lengyel érintkezésben a Romanovczok, illetőleg Dánielé lesz az oroszánrészt. II. Endrének határozottan ellenséges állásával szemben utódja, IV. Béla, eleinte a rokonszenv és ellenséges indulat közt ingadozék; látszólag benső viszony keletkezik közte és Dániel közt, de ez csak látszat, s hogy Béla nem gondolt őszinte közeledésre, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn Halics megtartására kilátás már nem kínálkozott, legalább a régi főhűbérúri igényt akarta helyreállítani, sőt lehet, hogy Halics visszaszerzése is határozattá érlelődött benne. Mindenesetre sietett felújítani a krakkói udvarral századok óta ápolt barátságot az által, hogy Leszko fia s utódja Boleszláv fejedelemnek kérését meghallgatva, Kunigunda nevű leányát neki nőül adá 1239-ben.²⁾ Majd, midőn Konrád Massovia hercege és Boleszláv közt háború támadna és Boleszláv menekülni kénytelen, őt, utóbb pedig szintén menekült híveit: Kelemen krakkai nádort s két fivérét és velők többeket szívesen fogadott udvarában.³⁾

Daczára ennek Dániellel s öcscsével, Vaszilkóval, gyakran

¹⁾ Vesd össze Volyn.-krón. 169. s köv. II. Túröczy II. Cromer VIII. és Boguchval.

²⁾ Monum. medii aevi I. 157. l., III. 30. l., Lengyel-sziléz krón. Pertz XIX. 565. l., Annal. Cap. Cracov. 597. l., Annal. Polon. I. III. IV. u. o. 632 — 33. II., Dlugoss 662. l. stb.

³⁾ Az, hogy Kelemen 1243-ban magyar segélyhadakkal tért vissza és Szucho dolnál fejedelem ellenét megverni segíté, mint Dlugoss előadja, az adott viszonyok között el nem fogadható. A Monumentákban is olvashatni, hogy Boleszláv anyjával s nejével együtt Magyarországra, innen Morvába futott. Bélától segélyt Konrád ellen nem kaphatván, elesett. A tatár pusztítás alatt Chmeliknél a krakkói és sandomiri kerületek lakói megveretvén, sokan Magyarországra futottak. V. ö. Annal. Siles. Comp. Pertz XIX. 540. l.

találkozunk a magyar udvarban. Már fentebb szóltunk, hogy Béla hűbéreséül fogadá Dánielt, ki Turóczy szerint sietett a magyar király koronázása ünnepélyét emelni, kantáránál fogva vezetvén az új király lovát. Hogy itt volt 1235-ben, azt a Volyn-krónika is erősíti. Itt találjuk a testvéreket 1237-ben is, állítólag a király által vendégekül meghiva; állítólag babenbergi Frigyesnek segítségére készültek, de a király e szándékuktól visszatartá. Majd 1240-ben újra Béla udvarában találjuk Dánielt, ezúttal azon szándékkal, hogy fia, Leo számára Konstantia magyar hercegnő kezét megszerezze. Törekvése iránt talán felvilágosíthat azon körülmény, hogy ez időben már Kiev is Dániel hatalmába került, s eddigi sikerei, lehet, a magyar koronát is lebegteték szemei előtt. Célját azonban ezúttal nem érte el, Béla megtagadta kérését. Bosszúsan visszatért, midőn Szynowudzko táján azon hírt vette, hogy a tatárok előzőnlőtték tartományait. Gyorsan visszatért tehát Magyarországra, talán Bélához, hogy hírvil vigye neki a közelgő veszedelmet, míg kievi parancsnoka Demeter, hogy a tatárok figyelmét Russiától elvonja, Magyarországra uszítja. Hatalmas egy ország ez, mondá, ha késel, összegyűlnek s megakadályozzák lakói országukba nyomulását. Batu sietett a tanácsot megfogadni.¹⁾ Mihelyt átkelt a Kárpátokon, Dániel sietve hagyta el Magyarországot Bártfán keresztül, Lengyelországba indulandó; de országát tatárok által megszállva találván, egy ideig Massoviában maradt s Bresten keresztül tért haza.²⁾

LOVCSÁNYI GYULA.

¹⁾ V. ö. mit a Névtelen a magyarok halicsi utjáról mond. Anonymus tehát kétségkívül IV. Béla kortársa, s a tatárdúlás után élt.

²⁾ Volyn. krón. 1239—40. évekhez.

KÜLÖNFÉLEK.

ATTILA PAIZSA.

A Századok f. é. első füzet 1—9. lapjain »*Hagyományos ősmagyar emlékek régi nagy családaink kincstáraiban*« cím alatt értekeztem Attila, a nagy hún király paizsáról, Lehel vezér kürtjéről és Bátor Opos sárkányverő buzogányáról. A két utóbbi hagyományos műrégiség a fejedelmi Rákóczi-ház munkácsi kincstárában őriztetett 1688-ig, az előbbi pedig, mint gr. Széchy- vagy Homonnay-családi ereklye, 1627-ben gr. Széchy Máriával az Iktári gr. Bethlenekhez került, mint ott elmondám, s úrnője 1643-ban pörrel követelése azt vissza, más egybekkel.

Mi sorsa lön tovább? — cikkünk írásakor még nem tudtuk. Most már, alig néhány hó múlva, szerencsés véletlen segélyével meg tudjuk mondani, hogy »Attila király« regés paizsa is a Lehel kürtje és Bátor Opos buzogánya mellé, a *Rákócziak kincstárába jutott*. És pedig aligha tévedünk, ha a Széchy Mária pörlekedése (1643.) idejéből viszonyokból következtetve, abban a föltevésben állapodunk meg, hogy a híres szerző és gyűjtő: I. Rákóczi György, akkori uralkodó fejedelem, értesülvén a perből a nevezetes ereklye hollétéről: sietett azt családi kincstára számára megszerezni, ki-egyeztvén a tulajdonjog iránt Széchy Máriával, vagy az alperesekkel.

Bármiként legyen, annyi tény, hogy a XVII-ik század második felében a világverő hún király pajzsát, *sőt buzogányát is*, — mely nyilván e pajzszal együtt járt, csak Széchy Mária elfelejté fölemlíteni, — ott találjuk a Rákóczi-ház munkácsi kincstárában.

Midőn a Zrínyi Ilona által harmadfél évig hőiesen megvédett Munkács vára elvégre, 1688. január 17-kén capitulált: az ott letett Rákóczi- és Thököly-féle tömérdek ingó értékek, drágaságok, műkincsek stb. lajstromokba összeíratván, részint lefoglaltattak s Kassára és a pénzverdékbe vitettek, — részint pedig a Rákóczi-árvákat és anyjukat illetők Bécsbe szállítottattak s újabb összeírás és értékecsű után Kollonics bibornoknak, mint gým-

juknak, kezeibe adatnak vala. A mindezekről készített egykorú, nagyterjedelmű és ritka értékű lajstromokat a magy. tud. akadémiai Mouumenták XXIV-ik kötete 316—392 lapjain közzé tettem.

Most, az orsz. levéltárba beosztott egykori szepesi kamarai archivum rendezetlen részének egy legújabbán előkerült irat-csomagában még egy, eddig nem ismert lajstrom fogalmazatát leltem. Ez ama nem jelentéktelen mennyiségű s értékű Rákóczi-féle kincsek, drága díszruhák, szőnyegek, kárpitok, nyergek, fegyverek, ékszerek, ritkaságok és régiségek jegyzékét tartalmazza, melyek az 1688. febr. 20-ika táján, a gyermekeivel, kíséretével és megrakott társzekerével Bécs felé megindult Zrínyi Ilona elutazásakor Munkácson, szekerek hiánya miatt (*»ob defectum curruum«*) még — legalább egyelőre — visszamaradának. Lesz alkalmunk e lajstromot a fentebbiek kiegészítéseül a Történelmi Tárban egész terjedelműleg közzé tenni; most csak egy részletet, a fentebbi tárgyunkra tartozót, emelünk ki belőle. A lajstrom szerint ugyanis a *»sub Lra C.«* elhelyezett drága mívű fegyverzetek és hadi felszerelési műtárgyak sorában találtattak:

»Nro 24. *Atilla paizsa, aczélybúl való.*

» 25. *Egy tollas-botja is.*«

A nagyon is laconicus leírás e nagy nevezetességű régiségekről, fájdalom, csupán ennyit említ. Mindazáltal e szűkre szabott két sorból is constatalhatunk annyit, hogy:

1.) Attilának nem csak pajzsa, de buzogánya is (*»tollas-bot«*) maradt fenn; már t. i. hogy a nemzeti hagyomány mindkét régi fegyverdarabot a nagy királytól származtatta;

2.) hogy mindkét ereklje a Rákóczi-ház kincstárában létezett és 1688. február 20-ika után is még Munkács várában letéve maradt;

3.) hogy Attila paizsa *egyszerű* (s ez régisége mellett szól) *aczélből való* volt.

Jól sejtettük tehát, midőn idézett értekezésünkben (4. l.) e pajzsra nézve azt írtuk, hogy e *»scutum vetustissimum«*-ot nyilván ezért és a hozzá fűződő kegyeletes nemzeti hagyományért, *nem pedig becsértékeért*, mely szóval sem érintetik, követelvé vissza Széchy Mária 1643-ban.

Mi történt Attila pajzsával és tollas-botjával 1688. után? arra még egyelőre nem felelhetünk; de az új lajstrom segítségével e nemzeti hagyományos emlékek történetét mégis közelebb hoztuk egy lépéssel s róluk való hézagoss ismeretünket is gyarapítottuk némileg. Íme, mennyire hasznos az efféle registrumok gondos figyelembevétele!

Most már reményünk van, hogy e kérdéses régiségekre nézve a bécsi udv. kamarai levéltárban őrzött Rákóczi-féle lajstromok további felvilágosítást fognak nyújtani, — s e tekintetben e levéltár derék igazgatójától dr. *Thallóczy Lajos* t. tagtársunktól kell várnunk. A munkácsi várban csak »*ad tempus*, ob defectum curriculum« ott hagyott ingóságok (főként a drága nyergek és czafragok) ugyanis oly jelentékeny anyagi értéket képviseltek, hogy azokat a fősvény Kollonics bizonynyal nemsokára szintén Bécsbe viteté s ott, az előbbieik példájára, újonnan lajstromoztatá, hites becsűsök részvétele mellett. S ezen újabb registrumot kell most már keresnünk, valamint a Rákóczi-régiségek hová fordításáról szóló egyéb adatokat, melyek leginkább az udv. kamarai vagy a gr. Kollonics-levéltárban lappanghatnak.

THALY KÁLMÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Adatok az 1830-ik évi Országgyűlés Történetéhez. Közli Vaszari Kolos.
Győr. 1885.

Ismét egy kellemetes meglepetés Pannonhalmáról. Csak egy pár éve, hogy a Benedek-rendiek nagyérdemű főapátja Vaszari Kolos úr közzé tette Guzmics Izidornak az 1825-ik évi országgyűlésre vonatkozó emlékiratait,¹⁾ s íme most az ugyanazon módon készült 1830-ik évi országgyűlési naplót nyújtja a közönségnek. E mű is ép oly módszerrel s ép oly tanulságosan készült, mint az előbbi, a kiadó a legnagyobb gonddal hasonlította össze az országgyűlési jegyzőkönyvekkel s az ugyanezen országgyűlésről írott más művekkel, u. m. gróf Majláth Jánosnak és Orosz Józsefnek német nyelven írt műveivel s Bertha Sándornak »Országgyűlési tárcza 1830-ról« című művével.

Említendő, hogy e három mű szerzője mindenik személyesen volt jelen az országgyűlésen. Közlő dicsérettel emlékezik az Orosz művéről s még is mintegy szükségesnek tartja a munka kiadásának okát is adni, így szólván: »először a Guzmics-Naplónak is megvannak mind azon előnyei, melyekkel Orosz munkája bir; *másodszor* Orosz ébersége és szorgalma mellett nem volt képes mindent feljegyezni; vannak eszmék, indokolások, sőt egyes ülések, melyekről Orosz nem emlékezik, a Guzmics napló pedig fölemlít; vannak szónokok, kiket Orosz megemlít ugyan, de beszédeiket nem közli, a Guzmics-Naplóban pedig ezek beszédei is feltalálhatók stb. s így míg egy részről a két kútfő egymás hitelességét kölcsönösen, kétségbe vonhatatlanul megerősíti, más részről egymást kiegészíti; *harmadszor* a Guzmics-Napló magyar nyelven van szerkesztve (csupán ez is elég ok volna a közlésre) s mint az akkori időből való irodalmi termék is megérdemli a figyelmet. A t. olvasó megítélheti a Napló írójának a magyar nyelvben való jártasságát, mert a helyesírást kijavítottam ugyan, de a szó és mondat szerkezetén semmit sem változtattam.«

¹⁾ Lásd az 1884-ik évi Századok 257. s következő lapjait. D.

Csak 56 esztendő választ el ez országgyűléstől, melynek eseményeit a pannonhalmi főapát ezúttal előnkbe tárja s némely dolgait illetőleg annyira eléhaladtunk, mintha századok választásának el az 1830-ik évi országgyűléstől, de van olyan is, például a *horváth kérdés*, mely még mai napig sincs megoldva, de akár a túlhaladott álláspontokról, akár a még mindig fennálló kérdésekről halljuk régi nagyjaink tanácskozását, mindig a legnagyobb érdeklődéssel olvassuk a napló minden lapját.

Először is közölve van a teljes országgyűlés névjegyzéke a főrendieké úgy mint az alsó tábláé. És igen helyesen közölve van azoknak a nevezetesebb, szerepet játszó hazafiaknak névsora, kik a 25-ik évi országgyűlésen ott voltak, de a 30-ik évin különböző okok miatt nem jelenhettek meg.

Nekünk a jelesen felszerelt kis munkára vonatkozólag csak egyetlen észrevételünk van, hogy t. i. a családok minőségétjelző: *gróf, báró, herczeg* stb. mellékneveket, a különben tiszta magyarsággal író közlő miért írja hátul a nevek után? Mert ez a hátul írás nem szép és merőben magyartalan.

S ott a példa az 1830-ik évi szöveg (s valószínűleg a 25-ik évi is) hol elvétele sincs hátul írva, a gróf vagy báró czím.

A királynak négy propositiója volt:

első Ferdinand trónörökös ¹⁾ megkoronáztatása;

második a reform munkálatok ²⁾ kinyomatása s ezeknek tárgyalására az országgyűlésnek az 1831-ik évi október 2-ikára egybehívása; ³⁾

harmadik az újonczok megajánlása;

negyedik, intézkedés, hogy a jövő — valószínűleg hosszsan tartó — országgyűlés ideje alatt a törvénykezés ne szüneteljen.

Tehát úgyszólván csak két reális pontot intéztek el, az *első*t és *harmadikat*, t. i. megkoronázták V-ik Ferdinándot s megszavaztak 48000 újonczot, mind a mellett az országgyűlés szeptember 23-tól kezdve decz. 20-ig tartott.

De nem sajnálhatjuk az időt, mit vitatkozásokkal töltöttek, mert annyi érdekes tárgyat pendítettek meg, hogy úgyszólván minden felszólalás egy-egy érdekes tanulmány tárgyát képezi. A trónörökös megkoronázásánál, mely közegyetértéssel, a fejedelem és rendek együttes örömeire történt meg, mindjárt felszólaltak, hogy az ifjú király legalább félévig lakjék az országban; persze ez

1) Tehát nem korona-herczeg, mint azt sokan mondják.

2) Miket a megelőző országgyűlésekből kiküldött bizottságok készítették.

3) Ez országgyűlés azonban a cholera s az abból származó izgalmas idők miatt nem tartatott meg.

viszszhangra talált s némelyek mondák, hogy ezt rögtön végre kellene hajtani. Az udvar ki is jelentette, hogy igen is hajlandó ezután többet tartózkodni az országban, de tekintve a trónörökös gyenge egészségét, nem lehet életmódját oly könnyen megváltoztatni stb. *Nagy Pál* Sopron vármegye követe így szólt: »Az új királynak oly rögtönözve országunkban lakása azért is lehetetlen, mert nincs is hová tegyük Ő Felségét. Budára? hiszen a nádorispánt csak nem delogirozhatjuk?« A magyarúl szerkesztendő üzenetek, *át-* és *feliratok* felett folyt vitában is sok érdekes mozzanat fordult elő s tényleg csakugyan ez országgyűlésen keletkeztek az első magyar üzenetek s gróf Reviczky *cancellár* is ez országgyűlésen szólt először magyarúl, az édes hazai nyelven mondván el zárbeszédét a trón zsámolyánál.

Ilyen érdekes momentum Galiczia és Lodomériának a magyar korona országaihoz való csatoltatásának vitája is az októberi gyűléseken; hát a magyar ezredeknek német nevű tisztjeiről folyt eszmecserék, melyek végre az egész házat élénk nevetésre hangolták; az 50,000 \ddagger koronázási ajándéknak visszasaajándékozása stb. stb.

De természetesen nem szoríthatok ide minden feljegyzésre méltó dolgot, hisz akkor az egész művet ide kellene írnom, csakis egyik bizottság működéséről szólok még, mely november 17-én történt, miről a napló nem szól:

»Ugyancsak november 17-én neveztek ki a magyar tudós társaság tagjai, mely dicső intézetnek talpkövéét öt esztendővel s 14 nappal ezelőtt tették le (ügymint 1825-ben november 3-án kerületi ülésben) gróf Széchenyi István, Vay Ábrahám, akkori borsodmegyei alispán és országgyűlési követ, gróf Andrássy György, tornavármegyei követ és gróf Károlyi György kamarás urak.

Most a magyar tudóstársaság rendes tagjait az igazgatók választák, gróf Cziráky ő excja előlülése alatt, gróf Reviczky cancellarius úr ő excjának s a referendarius méltóságos Bartal úrnak jelenlétében. A jegyzői tollat vivé tekintetes tudós Döbrentei Gábor úr. Ezen nagyméltóságú kiküldöttség, melynek tagjait Ő cs. kir. Főherczegsége a nádor nevezi ki, következő módon rendelé el a magyar tudós társaságot, zsinór mértékül vévén az intézet pénztárának mostani állapotját.

E l ő l ü k :

1. Gróf Teleki József. 2. Gróf Széchenyi István.
- I. Helybeli (Pesten, Budán) rendes tagok.
 - A) *nyelvtudományi osztályban.*
 1. Kisfaludi Károly 2. Vörösmarthy Mihály.
 3. Schedel (Toldi) Ferencz.

B) *A bölcselkedés-tudomány osztályában.*

1. Döbrentey. 2. Imre.

C) *A történetírási osztályban.*

1. Horváth István. 2. Petrovits.

D) *A természet tudományban.*

1. Gebhard. 2. Bugát.

E) *Törvényben.*

Senki (!!!)

II. Vidéki rendes tagok.

A) *Nyelvtudományban.*1. Kisfaludi Sándor. 3. Endre.
2. Kölcsey. 4. Guzmics Izidor.B) *Bölcselkedés tudományban.*

1. Berzsényi. 2. Szilassy (szombathelyi prof.)

C) *Történetben.*

1. Kazinczy. 2. Kis János.

D) *Mathesisben.*

1. Bittnicz.

E., *Természettudományban.*1. Horváth József, Hontvármegye rendes orvosa.
2. Balási.F) *Törvényben.*

1. Szlemenits. 2. Köteles (nagyenyedi prof.)

*Pénztárnok.**Ellenőr.*

Helmeczy.

Gróf Széchenyi István.

Minden osztálybeli első tag fizetést kap, esztendőnkint a helybeli: 500, a vidékiek 300 ezüst forintot kapnak, a tiszteletbeli tagokat, a társaság titoknokjait az igazgatók választják a rendes tagokkal együtt. Levelező tagja a társaságnak akárki lehet, ha hasznos tudósítással áll elő.

Elmúlt idők szép emlékei támadoznak fel bennünk mikor e névsort, s mikor ez 56 éves napló bármely sorát olvassuk, s nincs egyéb hátra, minthogy közéletünk és történetírásunk minden barátja hálás köszönetet szavazzon a lelkes főpaprak, Pannonhalma virányai s irodalmi kincsei hű pásztorának, ki temérdek elfoglaltsága mellett is talál időt, hogy hálás olvasóinak ily kellemes időtöltéseket szerezzen.

»Die Garelli.« *Ein Beitrag zur Culturgeschichte des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. Von Gustav Freiherrn von Suttner. Wien. Gerold et Comp. 1885. 104. oldal. (Ára 5 frt.)*

A főrangú tudós szerző e valóban díszesen kiállított műben nem csak ősei kegyeletére, de a tudományra is tekintettel volt. A szóban forgó Garelli-ek közül az első Bolognából származott és orvos volt a császári házban, s orvosa I. Leopoldnak is; fia is ezt a pályát választotta, s ő is a császári ház több tagjának s ép VI. Károly császár-királynak orvosa volt. A két Garelli szép vagyont gyűjtött, melyet a *második*, fiának és leányának hagyott, de ez a fiú, tulajdonképen a III-ik nemzedék, ifjan, maradék nélkül elhalván, az egész vagyon a leányra szállott, ki egy Suttnerhez, a mű írójának egyik őséhez ment férjhez. Tehát író ősei iránt érzett kegyeletének hódolt, midőn a két Garelli életét mintegy megörökítette, legalább annyiban, a mennyiben az előtalálható adatokból lehetséges volt. Bármily előkelő körben forgott is a két Garelli, s bármily fő-fő patieniseik voltak is és bármily szép összegeket hordtak össze, bajosan lehetne a két úr meglehetősen száraz életrajzával beírt 104 oldalt a XVII. és XVIII. század műveltség történetének nevezni, hanem véletlenül a két úr egy kissé tudós is volt s egy-szersmind amolyan úri amateur-ei és gyűjtői voltak a szép könyveknek, régiségeknek, ritkaságoknak, melyeket aztán nagy részben az államnak hagytak s gyűjteményeik nagy része is később köztulajdonná vált. Írónk szorgalmasan összegyűjtötte az adatokat, hogy mikor, mely évben és napon mentek elébb rangban és fizetésben, de úgy látszik hogy a jellemzésben és egyénítésben nem épen nagy mester, mert a Garelliekről minden jó igyekezete mellett is halvány alakokat állít elő s legnagyobb, a mit tehet, hogy arcképeket csinos metszetekben közli, de a derék urak kézzel fogható egyénisége sehogy sem akar köztünk megjelenni. A második Garelli Miklós azonban érdekessé válik az által, hogy ő lett a XVIII. századelején alapított császári könyvtár első főkönyvtárnoka, vagyis igazgatója s úgyszólván ő rendezte először tudományosan a híres császári könyvtárt. és így czíme s neve egy tiszteletére vert ezüst érmen így fordul elő: »Pius-Nic. Garellius Bon. Med. D. Caes. Car. VI. Cons. et Archiat.«; egy korabeli író pedig így szól róla: »Primarius Caesarearum bibliothecarum director est Pius Nicol. de Garelli« stb. stb. A főrangú író a mint látszik a címerészettel is szakszerűleg foglalkozik ¹⁾ Ennek köszönhetjük, hogy a Garelliek

¹⁾ A könyv tábláján két műve van megemlítve, u. m. 1. Der Helm von seinem Ursprunge bis gegen die Mitte des siebzehnten Jahrhunderts. 48 táblán 81 többnyire színes lenyomattal. Hol? és mi az ára? 2. Reiterstudien. Beiträge zur Geschichte der Ausrüstung der vorzüglichsten Reiter-

czímerének három lenyomatát adja, kettőt sikerülten színezve: pörge paizs, arany mezőben, kék hullámokból kiemelkedő természetes vadkan, sisak-dísz ismétlő. Ez minden, a mit a díszesen, mondhatni pompával kiállított műről a legjobb akarattal mondhatunk s így arra sem terjeszkedünk ki, hogy megróvjuk a Blaunheim Agnes-féle ízetlen história felújításáért. Hanem mint magyarok, kötelességünknek tartjuk felemlíteni, hogy Garelli Miklósnak teméntelen levelezését is előhozván, írja hogy Bél Mátyással is levelezésben állott, s az ő számára össze írta mindazt, amit Attiláról a bécsi császári könyvtárban talált. Bél egész levelét közzé tette »Adparatusában.« És ezek szerint — írja báró Suttner — első volt Garelli Miklós, ki az Attiláról szóló híreket rendbeszedte, éles bírálat alá vette, s úgyszólván átadta a történetírásnak. K. S.

Ernst Kagelmacher, Filippo Maria Visconti und König Sigismund. 1413—1431. Ein Beitrag zur Geschichte des 15. Jahrhunderts. (Berlin 1885. Franz Siemenroth. — 2 M. 50.)

Nevezett munka lényegesen különbözik a doctor-dissertációk nagy halmazától; érdekes és eddig nem igen méltatott kérdést vet föl, melyet szerző önállóan megold. Szól nevezetesen ama diplomaciai összeköttetésekről, melyek Zsigmond német császár és magyar király, meg Visconti Fülöp, Milano ura között fennállottak és melyek Zsigmondnak második olasz útját előkészítették. Mindezekre Zsigmond nem annyira mint a császári hatalom képviselője, mintsem mint magyar király folyt be. Hiszen már első olasz hadjárata alkalmával is magyar király minőségében támadta meg Velenczét, hazánk régi ellenfelét. Visconti herczeg is ezen szempontból iparkodott Zsigmondot egy újabb, a signoria ellen irányuló frigy kötésére bírni. Az ideszóló alkudozások szálait részben magyar államférfiak szőtték, így pl. János veszprémi püspök.¹⁾ Visconti Fülöp ez ügyben Zsigmond nejéhez és a magyar főurakhoz is fordult levelében, mely — eddig ismeretlen — oklevelet Kagelmacher az *Osio* által kiadott »*Documenti diplomatici tratti dagli archivi milanesi*«-féle gyűjtemény 2. és 3. kötetében találta. Hosszadalmas alkudozás után, melyeknek 1429-ben Pozsony is vala színhelye, Zsigmond régibb ígéretét beváltván, útnak indult Olaszországba, a hová a ravasz milanói herczeg a hajlott kora daczára még mindég hiú és dicsőséget szomjúzó királyt a vas és a császári

arten im XVII. und XVIII. Jahrhundert. 66 rajzzal. Hol jelent meg? Mi az ára?

D.

¹⁾ Kit Kagelmacher a 72 és köv. lapon hibásan »Bischof von Veszprinio«-nak nevez.

korona elnyerésének ködképével csábította. Ismeretes, hogy Zsigmond vágyai nagyrészt füstbe mentek és hogy éppen e miatt eddigi barátjától és szövetségesétől haragban elvált.

MANGOLD L.

Rudolf Bergner In der Marmaros. (München und Leipzig. G. Franz. 1885.)

E könyvvel szerző »Ungarische Culturbilder« czímen több kötetre tervezett vállalatot nyit meg. Bergner hazánk éjszakeleti vidékét vasuton, kocsin, tutajon, gyalog, sőt egy ízben — egy csendőrtúl buzgalma következtében — toloncz minőségében bekalandozta. Elragadtatással szól az ország természeti szépségeiről, míg a társadalmi és néprajzi viszonyok szinte bámulatba ejtik. Különösen az uzsora és a pálinka által tönkre ment és tönkre menő ruthének népe kötötte le figyelmét. Behatóan szól különben a hazai olvasóközönség előtt ismeretes szomorú nemzetgazdasági bajokról és »ázsiai« állapotokról, melyeknek színhelye Máramaros. Az ottani magyar hivatalnokokról sem szól a legkedvezőbben, de a magyar állameszme előtt meghajol és nem hirdet Tissot-féle badarságokat. — A magyar tulajdonnevek és helységnevekben több sajtóhiba fordul elő. A könnyüded tárcza irányában irt könyv végéhez a megye térképe van csatolva.

M. L.

Nyílt levél a szerkesztőhöz a Magyar történeti kútfolk IV-ik kötete ügyében.

Tisztelt szerkesztő Úr! Csak mostanában olvastuk Névtelen Úr bírálatát a múlt évben megjelent Magyar történeti kútfolk negyedik kötetéről a Budapesti Szemle deczemberi és márcziusi füzeteiben. Szíves felszólításának engedve, közölni kérjük mindenekelőtt e bírálatot a Századok történetkedvelő olvasóival, hozzá csatoljuk észrevételeinket.

»Nemzeti krónikánk első szerkesztése kétségtelenül a XII. századba esik, de a megmaradt kéziratok közt a legrégebbit sem irták az Árpádok korában. Ha most egy és ugyanazon munkának több kézírata van, meg kell állapítani a külső és belső okok szerint, melyik áll közelebb az eredetihez, és miben térnek el a többiek. E néha igen fáradságos s nagy történeti műveltséget követelő munka nélkül a kiadás nem más, mint többé kevésbé hiteles másolat, és egyáltalán nem érdemli meg a tudományos editio nevét. M. Florianustól — méltán várhattuk volna e munka elvégzését. — Kiadása első három kötetétől nem tagadhatjuk meg a tudományos törekvést.«

»Meglehetősen ismerjük már nemzeti krónikánk különböző szerkesztéseit, némi szerencsével és sok utánjárással megállapíthatjuk az eredeti

szerkezetet nagyon megközelítő textust. A fő csak az, hogy tudjuk mind-egyik krónikánál, nevezzék bár Budainak, Váradinak, Képesnek vagy Pozsonyinak, hogy mind nem más, mint egy közös törzsnek ága.«

»A kiadó elhanyagolta ezt, ami pedig minden valóban tudományos editionnak sarkalatos elve. A jelen kötetet a pozsonyi krónikával kezdi meg. Mintha egyenlő rangú volna a budai krónikával, jegyzetekkel látja el, és magyarázza, mintha az valami külön munka volna és külön hitelességgel bírna. A valóban tudományos kiadó megelégedett volna azzal, hogy e kétségtelenül igen csekély értékű másolatnak eltérő szavait és mondatait a jegyzetben, mint *variae lectiones*-t tegye a megállapított főszöveg mellé. Az ilyen eljárás a laicus előtt nem feltűnő, de a szakember előtt annak elmaradása menthetetlen. Mert ha semmi különbség nem létezik a lényeges és lényegtelen, az eredeti és másolat, a hiteles és megbízhatlan közt, az egész kiadás tudományos érték nélküli lenyomattá válik. Ilyeneknek pedig bővében vagyunk; nem kellene azok számát alapos ok nélkül szaporítani. E kötet többi közleményei, ha lehet, még kevésbé kielégítők. Rogerius siralmas éneke, történeti irodalmunk egyik gyöngye megérdemelte volna, hogy a kiadó legalább némi jegyzetekkel ellássa. Minthogy itt nincs kézirat, szükséges lett volna legalább az eddigi kiadások viszonyát egymáshoz megbeszélni. Végre igen nagy mulasztás a szöveget össze nem hasonlítani Spalatói Tamás művének ide vonatkozó fejezeteivel.«

»A szorosan vett kútfőkhöz csatolja szerző Ransanust is az olasz humanistát, ki Mátyás király fényében sütkérezett, és egy régi *De Gubernatis* módjára írt Magyarországról hallomás útján tudomány nélkül. Nem elég könnyen hívök még historikusaink, hogy ily módon csinált adatokat minden megjegyzés nélkül közöljön egy oly kiadás, mely az Akadémia tekintélye alatt lát napvilágot. A kötetet egy kis értekezés zárja be Szt-István születése évéről és uralkodásának tartamáról.« Budapesti Szemle 1885. XII. 474—6 ll.

Az Akadémia történeti bizottságának munkásságáról. »Az anonymitást azért választottam, mert fontos kérdésről lévén szó, nem akartam, hogy személyeskedés vegyüljön annak tárgyalásába.«

»Megvallom, nem szívesen térek vissza M. Fl. művére, hanem annak története oly fényesen illusztrálja a történeti bizottság eljárását, hogy az egyaránt tanulságos a szakemberre és laicusra nézve.«

»Ismeretes dolog hogy M. Fl. nagy szorgalommal és buzgósággal olvasta és másolta hazai történetünk legrégibb belföldi kútfőit. E munkásságára célozva, mondtuk, hogy képesnek tartjuk őt régi krónikáink és legendáink kiadására. Képesnek, a mennyiben helyesen tud olvasni, és össze is hasonlította egy szövegnek különböző kéziratait. Már ez magában is nagy érdem a régi forrásoknál, hol több kézirattal van dolgunk. Meg is jelentek M. Fl. munkájának első kötetei igen számos *variae lectiones*-al. A szövegkritikának tehát elég volt téve. Van azonban az editionnak egy más, sokkal nehezebb része is: a kútfők hitelességének, a hol szükséges korának,

szerkesztésök módjának a megállapítása. Még ez sem elég: magyarázatát kell adnunk az előforduló viszonyoknak, meg kell határozni az előforduló személy- helyneveket, egyáltalában hazánk régiségeit azon értelemben, amint ezt classicus tanulmányoknál használják. Csak az ily munka világosíthatja fel. E munkába M. Fl. nem is igen bocsátkozott, és ahol megkísérlette, igen erősen elárulta képtelenségét. Erről állítottuk hogy csak egész generatio végezheti el, ennek mintájául tüztük ki a Monumenta Germaniae-t. Másolni másutt is tudnak; csak a kritika és a tárgyi magyarázat tesz egy editiot valóban tudományossá.«

»De térjünk vissza a történeti bizottsághoz. M. Fl. művének első kötetei tehát legalább egy tekintetben állanak a tudomány színvonalán, a szorosan vett szövegkritika alapján. Nem is adta ki őket a bizottság. Midőn aztán oly történeti emlékekre került a sor, melyeknek csak egy kézírata van, vagy melyek éppen nyomtatásban maradtak fenn, úgy, hogy ott szövegkritikára nem igen van szükség, a történeti bizottság beállt kiadónak. Azt hinné valaki, hogy valami bőtárgyú magyarázatot kapunk, egy szóval valamit, ami tudományos munka. Nem — alig van más, mint másolás, és ezzel elérte M. Fl. úr a történeti bizottság színvonalát. Ha a történeti bizottság, mint Szilágyi úr elismeri, más kiadásainál úgy járt, hogy az utóbbi kötet gyengébb az elsőnél; ez egyáltalában nem illik Mátyás könyvének esetére. Mert a mi még aránylag jó volt, ahhoz semmi köze nincs az Akadémia történeti bizottságának. Csak akkor vallotta magáénak a kiadást, mikor az már hanyatlott.« Bpesti Szemle. 1886. III. 489—96 ll.

Jó volna tudnunk ki ezen Seneca modorában sentenciákban beszélő ember, s miért rejtezkedik; hogy vele műveltségi és társadalmi állásához mért hangon értekezhetnénk. Névtelensége okául azt hozza fel, hogy *fontos kérdésről lévén szó, nem akarta hogy személyeskedés vegyüljön annak tárgyalásába*. Az anonymitásnak csak ott van értelme, hol a bírálatot érvekkel támogatják. Hol ezek hiányoznak, ott kárpótlásul tekintélyt szoktunk keresni, s meghajlunk néha az elismert szaktudós pusztá véleménye előtt is. Szaktudós-e N. úr, nem tudjuk; fitymáló nyilatkozatai nem nagy tudományt árúlnak el. Úgy tekinthetnők azokat, mintha nem is ránk vonatkoznának: *Ille mihi loquitur, qui me docet; qui me non docet, loquitur quidem, sed non mihi loquitur* — írja egy régi bölcs. De nehogy szemünkre hányja hogy mi is csak fecsegünk és nem tanítunk, lássuk miben állanak neheztelesei.

1. Rosszalja, hogy a IV-ik kötetben csak szövegeket és variánsokat adunk, s elmulasztottuk a codexek különböző nemei, kora és hitelessége fölött eddig teljesített nyomozások eredményét is kimutatni. Együttal azzal is dicsekedik, hogy ő *meglehetősen ismeri nemzeti krónikánk különböző szerkesztéseit — s megállapíthatja az eredeti szerkezetet nagyon megközelítő textust is*. Nehezteli továbbá, hogy nem határoztuk meg az előforduló hely és

személyneveket, s több effélét, mint ezt *classicus tanulmányoknál* használják.

2. a pozsonyi krónikát kétségtelenül igen csekély értékű másolatnak tartja, s azt hiszi, hogy a valóban tudományos kiadó megelégedett volna az eltérő szavak és mondatok viszonyaival a megállapított krónikai fűszöveg mellett.

3. Rogerius siralmas énekét illetőleg az a baja, hogy nem kísértük azt jegyzetekkel, s kézirat nem léteiben meg nem beszéltük az eddigi kiadások viszonyát egymáshoz.

4. Resteli hogy Ránszánt a szorosan vett kútfükhöz csatoltuk, s nem szégyenli azt állítani, hogy ő Magyarországról hallomás után írt tanulmány nélkül.

5. Végre megjegyzi, hogy ahol M. Fl. megkísérlette hazánk régiségeiről értekezni, igen erősen elárúlta képzelenségét.

Felelünk röviden minden pontra :

1. Nem tetszik N. úrnak hogy a IV-ik kötet szövegei *bővebb* commentár nélkül jelentek meg, (a pozsonyi krónikához s Ránszán egyes helyeihez megtettük magyarázó vagy helyreigazító jegyzeteinket) s utánzásul német, francia, orosz hasonnemű munkákra utal.

Mi a külföldi modort csak úgy tartjuk követésre érdemesnek, ha jónak találjuk. Jelen esetben nem láttuk czélszerűnek a szövegeket, melyekből a történetírónak merítenie kell, egyéni és változó vélemények árjába sülyeszteni. Igaz hogy hajdan úgy bántak el a kiadók latin *classicusok* műveivel, hogy néha egyetlen szöveg-sorhoz több lapra terjedő régészeti, történeti s több efféle értekezést függesztettek. Nekünk Heine modora tetszik, ki Virgiliusában a szöveghez csak kritikai jegyzeteket csatolt, a régészeti s mythologiai értekezést külön adja. Mi is közöltünk már az első kötetben, s e negyedik kötetben is önálló értekezéseket, s megígértük a II-ik kötet VIII-ik lapján, hogy az összes krónikai szövegek kiadása után, azon iratok szerzőiről, koráról és hitelességéről nem mulasztjuk el előadni, a mit tudunk. E halasztás okául azt hoztuk fel, hogy előbb a kritikailag megállapított szövegeket akarjuk az olvasó kezébe juttatni, melyekből azután az értekezéseinkben előforduló idézetek helyes vagy helytelen voltáról maga az olvasó hozhat közvetlen ítéletet. *Disquisitiones criticae de auctoribus chronicorum eorumque aetate et fide post editionem omnium, quae exstant hujus generis differri debent; cum de veritate locorum laudatorum ex ipso contextu lector judicare poterit.* A halasztás tehát nem készületlenség, sem dolog kerülés végett történt, hanem előre megállapított okszerű eljárás következménye.

2. Sajnálja N. úr a pozsonyi krónika kiadásánál, hogy ily kivonatos másolatot egészen és jegyzetekkel kísérve adtuk, melyet

pedig csekély értékénél fogva csak valamely más codex variáns lectioniban kell vala használnunk.

Csodálkozunk, hogy N. úr, ki magát szakembernek tartja, ki némi szerencsével és sok utánjárással megállapíthatja nemzeti krónikánk eredeti szerkezetét is, nem vette észre, hogy összes fennmaradt krónikás codexeink közt egyedül csak a pozsonyi tartotta meg a *hét magyarok* féle kifejezést, s hogy ennél fogva a *Magyarkák* és *Gyásmagyar* nevezetek, a másolók tévedésén alapuló szóalkotásnak bizonyúlnak. Itt nem segít sem a képes, sem a budai krónika; nem Muglen német szövege, sem Turóczi kézírata. Valamennyien egymástól eltérő hibás kifejezést használnak az idézett helyen.

Még nagyobb másolói tévedésén alapúl azon nevezetes komikai hatású szövegezés, mely szerint Árpád és vezértársai dalokat is »componáltak« viselt dolgaikról; nemcsak hadviseléssel, hanem költészettel is foglalkoztak. Csupán csak ezen ócsárolt pozsonyi krónikának köszönhetjük az egyedül helyes olvasás megmentését. Hogy t. i. nem a hét vezér, hanem azon koldus életre ítelt hét magyar alkotott dalokat ama szerencsétlen hadjárat eseményeiről, s bús énekléssel igyekezett hallgatóit alalmazsua-adásra indítani. (Fontes IV. 26 l.) Ha már e kivonatos krónika oly fontossággal bír a történetbuvárra nézve, ki az eredeti krónika szövegét szeretné előállítani, megérdemli, hogy egészen közöltessék, azon reményben, hogy figyelmesebb vizsgáló találhat majd abban többbet is nagyobb krónikáink megigazítására.

3. Rogeriusról és kiadásairól bővebben értekeztünk a IV-ik kötet előszavában (III—V. ll.). Kimutattuk ott, hogy a későbbi tudákos kiadók a Turóczi adta szöveget stilusjavítás czímén meg-hamisították, s több példát hoztunk fel arra, hogy ezen szöveg-hamisítás az elbeszélés értelmének is ártott. Végre érveket hoztunk fel azon állítás ellen, hogy Roger egykor nagyváradi kanonok volt. Jó lett volna N. úrnak ezeket előbb megolvasni; s nem vaktában hiányzónak mondani azt, a mi megvan. Tanás esperest műve a spalatói egyház történetét tárgyalja, s mit alkalmilag Magyarországról felhoz, annak összehasonlítása a belföldi adatokkal, szorosán véve a kútfőkből dolgozó történetbuvár feladata.

4. Ránszán, Ferdinánd nápolyi királyfi nevelője, nem volt, mint N. úr vélekedik csak *humanista*. Igaz, hogy jó szónok volt, de sem grammatikai, sem retorikai műveit nem ismerjük. Ő kitűnő régész és historicus volt. Megírta szülővárosa Palermo régiségeit, Ferreri Szt.-Vincze életét, és Minden idők évkönyveit (annales omium temporum); mely munka 61-ik könyvét magyar hazánk története képezte. Ezt pedig nem *hallomás után s tudomány nélkül* írta, hanem megnevezte a műveket, melyekből merített. Így: *Vita beati Stephani, Vita B. Margaretae juliae Belae IV-i,*

végre *Scriptor hungariae historiae*; mi jóformán Turóczi nyomtatott művére vonatkozhatik. (Font. IV. 118. l.)

Mi Ránszán művét főfontosságúnak találtuk, mert Szt.-István oly legendáját használta, mely azóta nyomtalanul eltűnt, s melyből csak Ránszán által értesülhettünk, hogy Szt.-István 63 éves korában halt meg 1038-ban. Született tehát, nem mint ugyan Ránszán Turóczi után írja, 969-ben, hanem, mint a Kamenczi évkönyvek főtartották 975-ben (IV. 192. l.). Azt is tőle tanultuk, hogy a szent király 1007-ben vagy 1008-ban 33 éves korában zárándokolt volt Rómába.

Ránszán földirata is fontos. Az ő idejében Kalocsa Fejérvármegyében feküdt (146. l.), Moson pedig Szent-györgy vármegyének neveztetett. (149. l.)

E munka mindeddig csonkán jelent meg, mi egészítettük azt ki a Nemzeti Muzeum kéziratából, az Indexek számát is kiigazítottuk; szóval, teljes szövegét mi bocsátottuk közre először. Szüksége volt erre a történetbúvárnak, mert nélküle Szent-István életkorát illetőleg, három különböző adat közt okszerű választást tenni nem lehetett.

Ha N. úr figyelmére méltatja, mit e szerzőről és műveiről a IV-ik kötet VI—VIII. továbbá 294—5 lapjain irtunk, nem nyilatkozik ily könnyelműleg: *Nem elég könnyen hívők még historikusaink, hogy ily módon csinált adatokat minden megjegyzés nélkül közöljön egy oly kiadás, mely az akadémia tekintélye alatt lát napvilágot.* Látszik, hogy N. úr az ócsárolt kiadásba nem is pillantott, mert észre kell vala vennie, hogy e munka földirati és történeti részét egyiránt kísértük felvilágosító jegyzetekkel, mindenütt hol azok szükségét láttuk. Lásd: Ind. I—V. 122—167. ll. Bővebb történeti jegyzetek találhatók 202, 208—9, 229, 249 lapokon.

Tehát Ránszán e kötetben nem *minden megjegyzés nélkül látott napvilágot.*

5. Mi azt illeti, hogy némely hazai kútfők koráról és hitelességéről közölt értekezésiben *M. Fl. igen erősen elárúlta képtelenségét* — ez N. úr egyéni véleménye, mely fölött mi saját ügyünkben nem vitatkozhatunk. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy bel- és külföldi folyóiratokban ettől eltérő nézetekkel is találkozunk.

Végre nyilatkozattal zárjuk be észrevételeinket. A magyar történeti kútfők kritikai kezelése és kiadási vállalata tetemes költségünkbe került, s nem áll érdekünkben, hogy e téren tovább is siker nélkül működjünk. A vállalat folytatását tehát, tetszés szerinti nyelven és modorban, tudósabb és gazdagabb embernek — akár N. úrnak is — szívesen átengedjük.

Pécsett, 1886. ápril 29-én.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Május havi vál. gyűlését 8-án tartotta meg br. Kemény Gábor elnöke alatt. *Dedk* Farkas tartott felolvasást: Rajzok a kolozsvári ötvös czéh életéből cz. a., mely a Századokban fog megjelenni. *Szilágyi* Sándor bemutatta a II. Rákóczy György által codificáltatott erdélyi törvények az u. n. Approbata első szerkezetének a gyulafejevári káptalannál megörzött s újabban az orsz. levéltárba került eredeti fogalmazványait.

Ezután folyóügyekre kerülván a sor, évdíjas tagokul ajánlottak és megválasztottak: Szebenyei János Budapest (aj. Fraknoi Vilmos); gr. Hadik Béla Pozsony; A m. k. I. és a III. honvédszázad parancsnoksága, Budapest (aj. pénztárnok); Nagyenyedi Jenei Zoltán, Budapest (aj. Szádeczky); Farkasházy Fischer Jenő, Tata (aj. Lederer Béla); dr. Arányi Lajos, Budapest (aj. a titkár); Dobieczy József, Budapest, dr. Bakó Péter, Déva-Ványa (aj. Bakó Géza).

A pénztárnok bemutatott havi jelentése szerint aprilis hó folyamán:

bevétel	4,056 frt 79 kr.
kiadás	677 » 06 »
pénztári maradvány	3,379 frt 73 kr.

Ezzel a gyűlés véget ért.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

— *Hódoly* László »I. Adalékok a magyar nemzet eredetének kérdéséhez« című rövid értekezést nyújt a pozsonyi reáliskola ez évi értesítőjében. Szerző tárgyilagosan szól a fölvetett kérdéshez. Constatálja azt a homályt, mely a magyar nemzet eredete és melyik fajhoz való tartozása fölött elmlik. Régóta foly a harc egyfelől a finn-ugor-, másfelől a török-tatár rokonságot vitató két tábor között. Hódoly határozottan egyik párthoz sem csatlakozik; mégis némely megjegyzései arra mutatnak, hogy úgy a nyelvet, mint az őshazát illetőleg Vámbéry követői közé tartozik. Rövid értekezése figyclmet keltő mindenesetre, s biztató arra nézve, hogy

igérete szerint az avarok, kazaro, besenyők és bolgárok nemzetiségéről hasonlóan érdekes tanulmányt fogunk olvasni.

— *Illatky* József a körmöczbányai reáliskola értesítőjében »Czéh-testületek és iparos élet Körmöczbányán a 15., 16. és 17. században« című tanulmányt közöl. Dícséretes szorgalommal kutatta át e czélra értekező a körmöczbányai levéltárt, melyből hű képét igyekszik adni a város ipara fejlődésének, jobban mondva életének. A *Illatky* által közlött adatokból kitűnik, hogy az írt három században Körmöczbányán pezsgő iparos élet volt, s nem volt ipar-ág, melynek képviselője ne lett volna.

— *Bakó* István a lévai kegyes-tanítórendi gymnasium értesítőjében »Történelmi jegyzetek Léva múltjából« cím alatt a város történetének halavány képét tárja elénk. Úgy látszik, hogy szerző előtt terra incognita az Akadémiának már egy kis könyvtárt kitevő történelmi kiadványai, melyek Léva történetéhez a XVI. és XVII. században annyi és oly becses adalékot szolgáltatnak. Összesen 5—6 azon források száma, melyekből merít, melyek közt ott találjuk Budai Ferencz Polgári Lexiconát is, mely pedig ez idő szerint kútfő tekintélyével nem bír.

— *Okányi* Pál a kaposvári állami gymnasium értesítőjében Jovius Pál olasz történetíró életével és történetének Magyarországra vonatkozó részével foglalkozik.

— *Holczinger* Imre a kegyes-tanítórend tatabányai gymnasiumának értesítőjében folytatja a múlt évben megkezdett értekezését »A delphii amphiktyonia szerepéről a görög történelemben.«

— *Dr. Tóth* Lőrincz a premontrei rend kassai gymnasiumának értesítőjében Bocatiusz János életének vázlatos rajzával ismertet meg. Bocatiust Lausitz szülte, s miután tanulmányait a szászországi iskolákban elvégezte, a XVI. század utolsó negyedében hazánkba jött. A Szepességen ütötte fel sátorát. Eperjes, Kassa s talán Selmezbánya is magokénak mondhatták időnként e vándor tudóst. Tudományának híre felső Magyarország főurai előtt tették kedvelté, s szerezte meg számára Rudolf királytól az udvari poéta díszes címét. Nemcsak költészettel s történetírással foglalkozott; hosszas időn keresztül mint bíró, élén állott Kassa városának. A rectorssággal egyesítette a bíró tisztét. Mint ilyen, követségbe ment Rudolffhoz, hogy a székesegyház elfoglaltatásának (a catholicusok számára) jogtalanságát feltárja. 1604-ben tért vissza útjából. Nem sokkal azután Bocskayhoz csatlakozott, ki követségekre alkalmazá. Egy ilyen követségét a német birodalmi rendekhez fogsággal fizette meg. Bocskay halála után Rudolftól bocsánatot nyert, de ezután csak a rectorsságnak élt. Bethlen Gábor a gyulafejevári könyvtár örvéé tette. Ez új hivatalában több évig működött, s követségekre járt külföldi udvarokhoz. Egy ilyen útjában érte el a halál Magyar-Bródban 1621-ben, s ott is temettetett el. Kiválóan érdekes munkája az, melyben Bocskayhoz való követségét beszéli el. 1605. nov. 25-ig terjed a napló, mely érdekes epizódját tartalmazza hazánk e századi történetének. Tóth levéltári adatok nyomán írta értekezését; külö-

nösen a Kassa városi levéltár nyújtott sok becses adatot dolgozatához, s ő lelkiismeretesen felhasználta mind azt, mit céljára jónak és hasznosnak ítélt.

— *Myškovský* Viktor a kassai főreáliskola értesítőjében »Kassa város középkori erődítményeinek« rövid történetét mondja el. A praeistoricus kortól kezdve, az ember lakta helyeknek vadállatoktól, s más ellenségtől való megvédésére szokásos védművek rövid felsorolása után tér által tulajdonképeni tárgyára. Értekezéséből megtudjuk, hogy Kassa már az utolsó Árpádok alatt erődített hely lett. IV. László és III. Endre neveikhez fűződik a város köfállal és erődítményekkel való ellátásának emléke. Ez időtől fogva sok vihart látott, de még inkább meglátszik rajta a civilisatio nyoma, úgy, hogy Kassa emelkedésével, épülésével régi falainak utolsó maradványai is nemsokára eltűnnek.

— *Nyilassy* Károly a kegyes-tanítórend kecskeméti főgymnasiunának értesítőjében »A magyar királyok koronázásához kötött politikai föltételek történeté«-vel foglalkozik.

— *Győrfi* Endre a keszthelyi cath. gymnasium értesítőjében »Az anarchisták Rómában« című értekezésében a római respublica történetének egy kiválóan érdekes lapját tárja fel szemünk előtt. Elég jól írott korrajz, s ha a tárgyat nem meríti is ki teljesen, még így is kellemesen meglepő bizonyossága annak, hogy mi magyarok sem idegenkedünk már a világtörténelem szövevényébe nyúlni.

— *Mailand* Oszkár a rumun költészet alapos búvárlója, a dévai reáliskola ez évi értesítőjében az *árgesi zárda mondájának* egy, hunyadmegyei változatát veszi vizsgálat alá, s összehasonlítja a Kriza *Vadrózsáiból* ismeretes, *Kőmives Kelemenné* című székely népballadával, továbbá Ács Károly és Moldován Gergely által rumunból fordított balladákkal. Összehasonlítása végeredményképen azon nézetet nyilvánítja, hogy e balladák ősi motivumát, egy, az égmythosból kinőtt dráma képezte. Állításának megokolása szerény, de gondolkozó fejet árul el. E figyelemreméltó, alig 9 oldalra terjedő értekezése Mailandnak, a népballadák és mondák születésének phasisaihoz kétségtelenül fontos adalékul fog szolgálni.

— *Benke* István a sepsi-szentgyörgyi Székely-Mikó-collegium értesítőjében, ez intézet 25 éves fennállásának történetét mondja el. Keletkezését, a székely-udvarhelyi ref. főgymnasium nyilvánosságának az abszolút korszakban veszélyben forgása idézte elő. Az udvarhelyi iskolát fenyegető veszély nem következett be, de az új iskola felállítására oly tetemes mennyiségű összeg ajánlatot adott meg, hogy a Rikán-belői egyházmegyéék, 1857. jan. 14-én tartott communítási gyűlésében elhatározottat, hogy Sepsi-Szentgyörgy székhelyiely egy reáliskolával egyesített gymnasium állíttassék fel. E kettős irány azonban az intézetnek 1859. sept. 1-én történt megnyitása után csak két évig tartott. 1861-ben a többi erdélyi reform. gymnasiumokhoz hasonlóan gymnasiummá lett, s mint ilyen, teljesítette hivatását, míg 1873-ban az általános tankötelezettség életbe léptetésével elemi osztályait elveszítette, csak a 4-iket tartván meg előkészítő osztály gyanánt

a gymnasiumi osztályokhoz. Most a fejlődés stadiumában van, hogy nem-sokára mint nyolcz osztályú gymnasium feleljen meg amaz intentióknak, melyek alapítóit, — főleg az összes székely nemzetet és gróf Mikó Imrét, e nagy nevű Maecenását a collegiumnak, — felállításában, gyámolításában vezették.

— *Sonnenfeld* Zsigmond a budapesti állami felsőbb leányiskola tíz éves történetét vázolja. Ez intézet történetének kiváló fontosságot kölcsönöz azon körülmény, hogy felállításában egy intézmény nyert életet: nemcsak a családnak, de a honnak is nevelni a nőt. Ezen eszme vezette azokat, kiknek az intézet létesítését köszöni. A fővárosi intézet születését több vidéki városban hasonló jellegű intézet felállítása követte, melyeknek működése minő nyomokat hagy nemzetünk történetében — a jövő fogja megmutatni.

— *Kosztka* György a pécsi reáliskola értesítőjében gondosan írt tanulmányt közöl a magyarországi születésű *Lenau Miklós élete- és költészetéről*.

— *Cséplő* Péter a nagyváradi róm. cath. főgymnasium értesítőjében *Szent-Lászlóról* értekezik. Kegyelet tárgya e szent király Nagy-Váradon, hol a főtemplomot építteté, melynek terén állott lovas szobra. Talán e kegyelet vezette értekezőt, hogy életével foglalkozzék. S jól választotta tárgyát. Szépen írt, gonddal dolgozott értekezés, mely méltán sorakozik az iskolai értesítőknek jobb dissertatióihoz, habár a derék szerző egyik-másik állítását nem is írónk alá, például, hol a királyi adományozásokról szól, midőn azokat a külföldi hűberekhez hasonlóknak mondja: »Idő folytán, mint más nemzeteknél, úgy nálunk is minden ősi birtok (descensus s nem *allodium*) hűberré ment át.« Nálunk olyan értelemben, mint külföldön, hűbér soha sem volt.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« áprilisi füzetében az első értekezést *Márki Sándor* írta »Magyarok az 1812-iki orosz hadjáratban« cz. a. — Napoleon 1812-ben az orosz ellen szövetkezvén Ausztriával, magyar ezredek és a székely huszárok is parancsot kaptak (ápr. 23-án) az indulásra. A különböző ezredek Lembergben gyülekeznek, s onnan indulnak a csataterre. *Márki Lubló* (?) felé s onnan a Búg-parti városok felé masíroztatja a sereget. Az ismételve említett *Lubló* nyilván tévedés *Lublin* helyett, mert míg Lubló a Szepességen van, addig Lublin orosz-lengyel földön, Lemberg-től északnyugatra, a hadműködési vonal s a többi megjelölt városok irányában fekszik. Leírja a hadakozást 1812. aug. folyamán s a magyarok (szabadkai, szolnoki, kassai, aradi, debreczenvidéki stb. huszárok) szereplését a csatákban. — *Hőke* Lajos előbbi tanulmányainak mintegy folytatásaként most az 1839/40-iki országgyűlést írja le, sok közvetlenséggel, a miből látszik, hogy személyesen átélt időkről emlékezik — *Vasváry* Ferencz foly-

tatja a Noszlopy-féle összeesküvés leírását. — *Szinnyei* komáromi 1848/49-iki naplójegyzeteiből a 19-ik közleményt adja a világosi fegyverletétel utáni válságos hetekből. — *Hamary* Dániel »Márczius 15-ike 1848-ban« cz. a. egy pár aprólékos helyreigazítást közöl a Vasárnapi Ujság f. évi márczius 15-iki számában b. Nyáry Albert füzetei alapján írt cikkekre. — *Hegyesi* Márton folytatja okirat-közlését az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez. A tárczában Luzsénszky János nyílt levele olvasható Kossuth Lajoshoz a magyar ruha védelméről. A füzetet Szinnyei történeti repertoriuma zárja be. A füzet elején I. Ferencz király arcképe látható.

— A »MAGYAR NYELVÖR« múlt havi füzetében *Steuer* János szómagyarázati (Tiberius tenger, óperenciás tenger, Bergengóczia) s más nyelvészeti apróságok után — *Kőrösi* Sándor olasz kölcsönszókát sorol fel a magyar nyelvben. Ilyenek az »alpári« (= közönséges, hitvány), angyal (angelo), apostol (apostolo), articsóka (articiocco). — *Wolf* György »Még egy kis szlavisztika« cz. a. folytatja Asbóth ellen régebbi polemiáját az új-szlóven és ó-szlóven nyelv kérdése felett. — *Asbóth* Oszkár Schuchardt-tal szemben vitatja, hogy a magyar *karácsony* szó nem az oláh *crăciun*-ből (mint ő állítja), de ezzel együtt az ó-szlóven *kracŭn*-ből származik. A szó (koročjun), már az első novgorodi krónikában 1143-ban előfordul. — *Ágai* Adolf a »Haendelfanger« szó »csirkefogó« értelmét veszi védelmébe Freckay ellen, a ki azt *izgágá*-nak, veszekedést kezdőnek (Haendelfänger-nek) magyarázta. Ágai azt bizonyítja, hogy az töbül metszett pesti német-ség, melyet Bécsben meg sem értenének. — *Szigetváry* Iván a metaforaként használt »veres fonál« eredetét Széchenyi »Kelet népé«-ből származtatja, a ki azt mondja: »Az angol tengeri had minden s legkisebb kötelein keresztül bizonyos »veres fonál« tűnik elő, mely orzás megelőzése végett van oda beszöve«. — *Szarvas* Gábor ellenben megjegyzi, hogy a német »rother faden« régibb s 1810-ben Göthe már használja, Széchenyi tehát csak átültetője e kifejezésnek.

— Az »ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ«-nek f. évi első füzete fekszik előttünk. Mióta e folyóirat szerkesztését Hampel vette át, úgy pontos megjelenés, mint gondos szerkesztés tekintetében egyike legjobb folyóiratainknak. E füzetet *Boncz* Ödön: »Vázlatok a magyar viselet történetéből« cz. második közleménye nyitja meg, a mely a méd-perzsa viseletnek fejlődését a scythá női viseletből, úgyszintén a nyugat-ázsiai viselet fejlődését a mozlím uralom korában írja le jellemzetes képek kíséretében. Levezeti a viselet fejlődését keleten a legrégibb időktől az újkorig s kutatja az ősmagyar viselet nyomait eme culturájukra nézve rokon népek emlékei alapján. — Azután az Emlékek és Leletek rovatában a sajó- és rimavidéki bronzleletekről értekezik (*Hampel*) bemutatván 5 táblán a leletek képeit is. — A jánosfalvi római kőbányát (Udvarhelymegyében) és annak három falképét *Téglás* Gábor ismerteti, bemutatván egyik képen a jánosfalvi fal-
képek környékét, másikon magokat a primitív falképeket, melyek egyike a Mithras-cultus főszoportozatában szereplő fáklyás ifjúra emlékeztet. —

Pulszky Ferencz a perjámosi népvándorlási leletet mutatja be szép képekkel ábrázolva. — *Haras* Sándor az ó-budai »Fehér Egyház« keresésére irányzott legújabb fővárosi ásatások eredményéről ad számot. (3. bef. közl.) — *Réthy* László kiadatlan 19 magyar érmet mutat be a nemzeti muzeumból, az Árpádok korából. — A vidéki régészeti leletek között *Lipp* Vilmos keszthelyvidéki kutatásairól, — *Pintér* Sándor nógrádmegyei régiségekről, — *Végh* Adorján az alsó-csallóközi halomdombi leletekről — *Halaváts* Gyula a verseczi várról ír, melyből csak a középkori várnak donjonja egy magában álló torony látszik a Versecz és Váradja közt levő szigethegység egyik csúcsán. Ki építette e várat? nincs rá adat, 1594-ben fennáll, 1716-ban már le van rombolva. Valószínűleg az 1692-iki passaroviczi béke után rombolták le. — Az irodalmi rovatban könyvismeretetések olvashatók, köztük Eitelbergernek Dalmátia középkori műemlékeiről írt, minket közelebből érdeklő, munkáját behatóan ismerteti *Szendrei* János, Szent-Simeon zárai ereklyetartó szekrényének, továbbá Nagy Lajosnak azon levő és az aacheni kincsben látható czímerei képével. — A *Különfélék* között kisebb szakbeli közlemények olvashatók, köztük a várhelyi (Sarmizegethusai) centaurus bronz szobrának, mely a békés-gyulai múzeum újabb acquisitiója, képe is be van mutatva.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE IX-ik, 1884-iki folyamának 1—6. füzete, mely az egész évfolyamot magában foglalja, megjelent s érdekes tartalmával kárpótolja az eddigi késedelmet. *Fraknói* Praiss váradi püspök pontificaleját, *Gebhard* O. a göttingai könyvtárnak egy eddig ismeretlen Corvin-codexét, *Nagy* Sándor a hazai tanodai drámákat ismertetik. *Radvánszky* Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzékét, *Wagner* József Ramocsaházy Mihály 1614-iki könyvrajstromát közlik. *Kisfaludy* Béla a győri seminarium s egy névtelen a nagyenyedi collegium könyvtárait ismertetik. *Kropf* Lajos a British Muzeumban levő magyar nyomtatványokról értekezik. *Majláth*, *Krusz*, *Békesi*, *Ráth* adalékokat szolgáltatnak a magyar könyvesházhoz; *Jakab* Elek újabb adalékokat közöl az erdélyi halotti beszédek bibliographiájához. *Csontos* folytatja a hazánkat érdeklő külföldi szemlét s ezúttal a bécsi udvari könyvtár hazánkat érdeklő kézíratait sorolja fel, melylyel mindazoknak, kik a hazai történetírás akármelyik szakával foglalkoznak, nagy szolgálatot tesz s rendkívül sok becses anyagra figyelmezteti ezeket. A füzetet gazdag és tartalmas vegyes rovat zárja be. Végül közli a magyarországi 1884-iki könyvészetet.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP ápril havi füzete a mult évi orsz. kiállításban bemutatott egyházi öltönyök ismertetését kezdi meg. *Gyárfás* István a Ság és Drégel-Palánk közt emelt Szondy kápolnát írja le, bemutatván az ünnepélyre készült érem képét, a melynek egyik oldala a kápolna, a másik Drégel vára romjait ábrázolja, eme körirattal: Szondi György Drégel vár hősének † 1552. Emelte Simor J. bíbornok primás eszt. érsek 1884. — Ezt követi a veszprémi székesegyház XV. századi leltára, melyre Fejérpataky László akadt a veszprémi káptalani levéltár

actái közt, s mely a Történelmi Tárban közöltetik egész terjedelmében. A rövid közleményekben többek között ismertette van Magyar szt.-Erzsébet képe a csik-somlyói szárnyas oltáron s ugyanonnan szt.-Imre herezeg képe a XV. század modorában.

— Az »ÚJ MAGYAR SION« márcziusi füzetében Simor János hg. primás megnyitó beszéde után, melyet a Szt.-István társulat márcz. 18-iki nagygyűlésén tartott, — *Rajner* Lajos adalékokat közöl a párbér jogitermészetéhez — és pedig a Timon theoriája ellen. — *Dr. Csáposi* a szabadkömüvességet ismerteti Taxil Leo teleplezése nyomán, éles megjegyzésekkel kísérve ismertetését.

— A MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE márcziusi füzetében *Kohn* Sámuel folytatja a szombatosokról kezdett s nagy szorgalommal és tudományos apara-tussal készített értekezését, s a füzetben a szombatosok történetének első korszakáról az Eörsi által indított mozgalomról értekezik, s belátóan kezdi tárgyalni a szombatosok legrégibb énekes könyveit és az azokban levő énekekről tárgymutatót készített.

— A »DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM«-TÁRSULAT *Értesítőjéből* megjelent a II. évfolyam I-ső füzete *Pontelly* István főtítkár szerkesztésében. Az orsz. régészeti és embertani társulat 1885. évi közgyűlésének leírása után: — *Milleker* Bódog értekezik a múlt századi magyar telepekről Verseczen, hol csak a múlt század hatodik tizedében lépnek fel nagyobb számban magyarok, többnyire Erdélyből Torda vidéké-ről származván oda. A század nyolczadik tizedében némi tömörülés vehető észre az ottani csekély számú (1766-ban 60 lelket számláló) magyarság kebelében; a jelen század elején is még külön »magyar község« áll fenn, melynek külön előljárója van. De van példa a magyaroknak elnémetesedéséről is, a Csillag és Farkas családból Stern és Wolf lesz s némely magyar név kiforgattatik magyaros jellegéből. — A füzetet társulati jegyzőkönyvek és apró közlemények zárják be.

— Az »UNGARISCHE REVUE« áprilisi füzetében *Medveczky* Frigyes ismerteti a bölcsészeti mozgalmakat Magyarországon, *Erdélyi* János közelebb megjelent bölcsészettörténelme nyomán. — *Schwarcz* Gyula a görögök politikai irodalma kezdetéről s Aristoteles államszervezetéről érte-kezik. — *Wosinsky* Mór a kurdi etrusk bronz-edényeket mutatja be 17 képpel. — A nagyobb közlemények sorát *Vámbéry* Árminnak, a földrajzi társaság közgyűlésén tartott megnyitó beszéde zárja be. Azután társulati és akadémia ülésekről és felolvasásokról szóló kisebb jelentések következnek.

— A »KORRESPONDENZBLATT« az erdélyi szászok tudományos közlö-nyének ápr. füzetében *Teutsch* Frigyes a brassai könyvnyomdászok lajstromát állítja össze Honterus Jánostól 1535-től kezdve egész mostanáig, mintegy kiegészítéséül a nagyszebeni nyomdászokról az előbbi évfolyamokban meg-jelent lajstromnak 1711-ig Szabó Károly: Régi magyar könyvtárának II. kötete szolgál útmutatójául; azon innen az összeállítás hiányos s a brassai könyvtárból remélhető kiegészítése.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. ÁPRILIS.

- »*Acsády Ignác*. Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp. 1886.« Ism. *Szana Tamás*. *Nemzet* 99. sz.
- Adóintés* (Hétszázéves —) Cassoviae, 1. febr. 1686. *Bud. Hírlap* 93. sz.
- Április. Vasárn. Ujság* 15. sz.
- Baszk Nép. Sz. Gy. Nemzet* 106. 107. sz.
- Borovszky Samu*. A milleniumról és őseinkről. *Nemzet* 112. 114. sz.
- Csontos János*. Uj Corvin-codex Budapesten. *Nemzet* 111. sz.
- »*Deliberata Synody Partialis Anno 1707. Die 28. Junii Felső Örsini Celebratae*.« (Másolat a sárkeresztesi ev. reform. egyház anyakönyvéből.) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 14. sz.
- Dudás Gyula*. A zentai nemes családok. VIII. A Baderlicza család. IX. A Branovacszy család. X. A Tétesy család. *Zentai Ellenőr* 15. 16. sz.
- Bácskai levéltárakról. *Bácska* 33. és köv. sz. — A bácskai történetirodalomról. *Szabadkai Hírlap* 5. sz. — Szeged visszafoglalásának kétszázéves emléktünnepe. *Szegedi Híradó* 93. sz. — A megyei történelmi társulatról. *Ujvidék* 17. sz.
- Emléktábla leleplezés Bars-Szent-Kereszten P. Napló* 119. sz. *Egyetértés* 119. sz.
- Fraknói Vilmos*. Pázmány és Rákóczy. (A »Történelmi életrajzok«-ból.) *Nemzet* 92. sz. — Pázmány és Eszterházi. *Egyetértés* 93. sz. — »Pázmán Péter élete. Bp. 1886.« Ism. *Vasárn. Ujság* 16. 17. sz. rajzokkal.
- Husztáról*. (Apróságok a —) *Veridicus. Tata-Tóvárosi Híradó* 17. sz.
- Kálmán Farkas*. Nevezetesebb pontok. (Tóth Ferencznek a m. n. Muzéum könyvtárában létező kézirat gyűjteményéből.) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 16. sz.
- Lehoczky Tivadar*. Régi magyar hadi érdemjelek. *Nemzet* 113. sz.
- Lejtényi Sándor*. Veszprém nevééről. *Veszprémi Független Hírlap* 17. sz.
- »*Magyar történeti életrajzok*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. 1885—86. évfolyam 3. füzet. Bp. 1886.« Ism. *P. Napló* 96. sz.
- Milleker Bódog*. Magyar telep Verseczen a mult században. *Délvidéki Nemzetőr* 1. sz.
- Nagy Pál*. Husvét. *Debreczen*, 64. 65. sz.
- Nevetés* (A.) *P. Napló* 93. sz.
- »*Nyáry Albert* báró. A heraldika vezérfonala. Bp. 1886.« Ism. *Fővárosi Lapok* 94. sz. *Egyetértés* 94. sz. *Vasárn. Ujság* 15. sz. *P. Napló* 113. sz. Dr. *Acsády Ignác*.
- Protestantismus az Ádria partjain. Fiume* 14—15. sz.
- Rác Károly*. Szeged és a reformatio. *Szabad Egyház* 7. 8. sz.
- Rákóczy Ferencz* (II.) † 1735. ápril 8. *Függetl.* 98. sz.
- Révész Kálmán*. Luther wormsi végszavai. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 15. sz.
- Révész Mihály*. Bethlen Gábor irodalma. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 17. 18. sz.

Schwarcz Gyula. Hol kezdődik az ujkor. Rövid tanulmány. *P. Hirlap* 115. sz. *Stelczner Frigyes.* «Bácskai adatok a török defterekben. Szabadka, 1885.»

Ism. *Dudás Gyula. Zombor és Vidéke* 34. sz.

Szombathy István. A nagykörösi boszorkánypör 1654. *Kecskeméti Lapok* 14. sz.

Történelmi kiállítás. Nemzet 93. *P. Napló* 93. *P. Hirlap* 93. *Egyetértés* 93. sz.

IRODALMI SZEMLE.

— HUNFALVY JÁNOS egyetemes földrajzának II-ik a Magyar birodalom földrajzát tárgyaló nagy terjedelmű vaskos kötete hagyta el a sajtót. Hunfalvy János a legkitünőbb magyar geographus, ki a tudomány európai színvonalán állván s annak újabb vívmányait teljesen ismervén, e munkájával nagy szolgálatot tett a magyar birodalom földrajzi ismeretének. Általában az egész munka, de különösen Budapest környéke, a Kárpátok alja s Erdély gyönyörű vidékei oly szépen vannak ismertetve, hogy valóban óhajtható volna, hogy németre vagy francziára lefordíttassék. Tüzetesebb ismertetéséről gondoskodni fogunk.

— Az ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK újabb kötetét (XIV-ik) adta ki az Akadémia Archaeologiai bizottsága. Első értekezése a lengyeli őskori telep leleteit ismerteti, melyeket gr. Apponyi Sándor lengyeli uradalmaiban Lengyel és Kurd között egy földsáncz belsejében találtak, a melyek valamely praehistoricus autochton néptől származnak. A leletek helyét térképek és helyrajzok, a leleteket 15 képes tábla mutatja be. *Dr. T. Gy.* a magyarországi bánya- és kamaratisztek emlékermeit állította egybe 1537—1646-ig, *Téglás Gábor* a daciai praehistoricus arany-, vas-, és kőbányászati eszközökről ír (három tábla rajzzal). Ugyanő ismerteti a római márványbányákat a Bisztravölgyben, Bukova hunyadmegyei falu határán, a mely márványbányák ott a római uralom idején császári tulajdont képeztek, a minek kezelésére épen Dacia leigázója, Traján, külön igazgatóságot »ratio marmorum«-ot szervezett. *Dr. Lipp Vilmos* a fenéki sírmezőt ismerteti Keszthely közelében Festetich Taszilo gr. birtokán, a mely a népvándorlás korából a IV.—V. századból való. A talált leleteket 7 tábla rajz, a pénzeket és érmekeket három fényképezett tábla mutatja be. — Kár hogy tartalomjegyzéke nincs e közleményeknek.

— A HERALDIKA VEZÉRFONALA, a megboldogult br. Nyáry Albert nagy munkája, melynek élete java tanulmányait szentelte s melyet az Akadémia megbízásából élete utolsó éveiben írt, nem rég hagyta el a sajtót. A munka be van fejezve. Midőn az utolsó ívet bevégezte, akkor érte utól íróját a halál, kiadását már meg nem érte. Előszót br. Nyáry Jenő írt hozzá. Az úttörő munka a heraldika szabályait és történelmét adja elő, különös tekintettel hazánkra. Kiterjeszkedik a czímerek eredetére, a középkori czímerkeletkezésére, a czímer-jogra és czímer-ellenőrzésre,

a heroldokra és tornákra. Behatóan tárgyalja Magyarország czímerét. Végül a heraldika kutforrásainak is szentel egy fejezetet. A szöveget számos szövegbe nyomott pecsét és címerrajz illusztrálja s több színnymatú kép díszíti. A vaskos 4-edr. kötetet egy herold színezett képe nyitja meg, a többi színes képek címereket ábrázolnak és pedig a Tamásfalvi Györgyét 1415-ből, Patrohi Mihályét 1437-ből, Hunyady Jánosét 1453-ból, Kánthor Benedekét 1509-ből, Kanizsay Dorottyáét 1519-ből, Tétényi Péter és András czímerét 1405-ből, a Cheösj családét 1624-ből, Garai Miklós nádorét 1416-ból. A kötetet XIII táblán czímer- és pecséttrajzok zárják be. A monumentális munkát tüzetesen fogjuk ismertetni. Előre is ajánlhatjuk mindenkinek figyelmébe, a ki a magyar czímerészet iránt érdeklődik. Ára a díszes és nagy munkának 5 frt.

— RÉGI MAGYAR CODEXEK újabb sorozata jelent meg az akadémiai Nyelvelméltár keretében, az akadémia nyelvtudományi bizottsága kiadásában. És pedig 1. az u. n. Festetich codex; 2. pozsonyi codex; 3. keszhelyi codex; 4. miskolci töredék. A szerkesztő Wolf György hosszabb bevezetésben ismerteti e nyelvelméleket. Az első a keszhelyi Festetich könyvtár tulajdona, Kinizsi Pálné, Magyar Benigna számára készült, gazdagon díszített gót betűkkel hártýára írott zsolozsmás könyv. A codexnek 1494. (Kinizsy Pál halála éve) előtt kellett készülnie. A pozsonyi codex eredetije eltűnt vagy lappang, de megvan másolata az Akadémia kéziratárában. Tartalmát inádságok képezik, valószínűleg a Klarissa apácák számára. A XVI. században kellett íratnia. A keszhelyi codex szintén a Festetich-könyvtár tulajdona. E zsolttáros könyv írója Velikei Gergely, ki azt Lékán (Vas megyében) 1522-ben írta. A miskolci töredék a Vitkovics-codexnek egy az 1882. könyvkiállításon ismertté vált 6 levélnyi része, amely a miskolci ref. gymnasium könyvtáré »Isteni gondolatok« cím alatt. 1525-ben készül nyilván Klarissa apácák számára.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó vállalatában Ranke alapvető munkájának. »A római pápák az utolsó négy században« első kötete elhagyta a sajtót, Lehr Albert szabatos és szép fordításában.

— ZSILINSZKY Mihálytól két értekezés jelent meg az Akademiánál. 1. Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány 1644—45-ben, melyet a II. oszt. 1886. februári — és 2. Az 1646-iki tokaji tanácskozmány, melyet az 1885. decz. ülésen olvasott fel. Mindkét értekezés a linezi békekötéssel áll kapcsolatban. A linezi béke okmánytárán kívül azonban számos más okírat is fel van használva benne. Az első értekezés a Rákóczy György támadása közben megindított nagyszombati béke-tárgyalásokkal foglalkozik, melyekben a fejedelem részéről a követség elnöke Lónyay Zsigmond volt, a ki rendkívüli tevékenységgel, kitartással és éles észszel vitte a közvetítő szerepet a fejedelem és a császár között. Épen ilyen fontos a tokaji tanácskozmány is, mely a linezi béke végrehajtásáról volt hivatva intézkedni. Sok új adattal van illusztrálva ebben Lippay érsek törekvése, melylyel az 1646-iki országgyűlés összehívását lehetőtlenné

akarta tenni. A béke életbe léptetésének akadályait a tokaji tanácskozmány sem háríthatta el, s az csak később az eperjesi egyezkedésen jött létre.

— A FRANCZIA KÖNYVDÍSZ A RENAISSANCE-KORBAN cz. a. Dankó József székfoglaló értekezését mint külön kiadványt tette közzé az Akadémia. Tulajdonképen »könyvdísz a francziáknál« cím felelne meg helyesebben az értekezésnek, minthogy a renaissance-korban francia könyvdíszről alig lehet szó. Ez eleinte a német könyvdísz alkalmazásából állott s általában az egész internationalis jellegű volt. A munka különben kiváló szorgalommal és szakismerettel van írva s a bemutatott minták kitűnő izléssel válogatvák össze. Rövid bevezetés után a kézirati díszítéseket, az ősnymtatványok díszítéseit, a francia könyvillustratio alkotásait (melyek bizony jobbára Németországból eredtek) a párisi, lyoni nyomdászokat és nyomdákat a vidéki sajtó tevékenységét, az illusztráló művészeket, a nyomdai jegyeket s könyvkötéseket tárgyalja. A jeles munkát ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— A KORTÁRSAINK cz. irodalmi vállalat legújabb füzeté *Trefort Ágost* életrajzát hozza Szász Károly tollából. Szebben és találójában alig tudta volna valaki megírni Trefort életrajzát, mint a ki éveken át oldala mellett élt, első tanácsosa volt, működését figyelemmel kísérte s akit a tisztelet és barátság köteleke fűz hozzá régóta. Szász Károly valóban művészileg kidolgozott szép életrajzot adott Trefort nemes, munkás életéről. Felfogás, styl és forma tekintetében a legsikerültebb életrajzok közé tartozik. Látszik, hogy meleg rokonszenvvel van írva, de sem magasztalásában nem megy túlzásba, sem jellemzésében nem lépi át az igazság határait. Szeretettel és kegyelettel, de igazán és őszintén ír róla. A kiadás becsületére válik Stampfelnek. Külső dísz és elegancia tekintetében is a szebb magyar könyvek közé tartozik. — Általában Stampfel vállalatai megérdemlik a nagy közönség pártolását, mert kiadványaival arra törekszik, hogy azokkal az irodalomnak is szolgálatot tegyen.

— AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT évkönyvet adott ki, a melyben hétéves munkásságáról (1879—1885.) ad számot. Valóban, a mióta a társulat megalakult, élénk lendületet nyert a magyar régészeti tudomány. A mit addig legfőleg egy pár szakember, néhány lelkes ügybarát, az Akadémia régészeti bizottsága s a n. muzeum régészeti osztálya művelt, annak most egész iskolája van, s az újabb időben virágzásnak indult társulat felköltötte és ápolja az érdeklődést országszerte. A régészet barátjait egyesítette s új erővel erősítette, a vidéki régiségbúvárokat a központtal szorosabb összeköttetésbe hozta, munkásságuknak irányt szabott s az ország minden részén híveket toborzott, a kik vidékük régészeti érdekességeit kutatják s figyelemmel kísérik. A mult évi orsz. régészeti congressus s az előttiünk fekvő évkönyv élénken tanuskodik arról, mennyire élénkül a régészeti érzék s hogy alig van az országnak része, melyről időközönként ne érkeznének jelentések régészeti kutatásokról, leletekről. Az előttiünk fekvő évkönyvben a társulat működéséről szóló hivatalos közlemények után a következő jelentések olvashatók: Münnich Sándoré gánócei ásatásáról, Szendrői

Jánosé szamosvölgyi régészeti útjáról, *Téglás* Gáboré (a hunyadmegyei régészeti társulat buzgó tagjái) a régi bányászat érdekében tett kutatásairól Zalatna és Abrudbánya közt Vulkejnál felfedezett bányász-sírokban, Offenbánya bányáiregeiben stb. Ez évkönyvben jelentek meg továbbá amaz értekezések, melyek a múlt nyári orsz. régészeti közgyűlésen felolvastattak, így ifj. *Kubinyi* Miklóse árva megyei régészeti emlékekről, *Wosinszky* Móré a lengyeli praehistoricus sánczról és lakóiról, *Ortway* Tivadartól észrevételek a »zsarnok-gyilkosok« nevén ismert ó-görög szobor-csoport felállításához, *Téglás* Gáboré a római bányászatról Erdélyben, *Réthly* Lászlótól Dacia nemzetiségi viszonyai a rómaiság idején, *König* Páltól a sarmizegethusai mithraeum; *Sötér* Ágostoné a nemesvölgyi sírmezőről, *Ivánffy* Edétől az avarok nyomairól Mosonymegyében, *Könyöki* Józseftől érdekes tanulmány Magyarország nyugoti határának védő rendszeréről a középkorban, térképpel, *Szendrei* Jánostól Dürer Albert származása és művészete, a mely külön is megjelent. Végül egy hasznos és érdekes összeállítás *Galamb* Istvántól: a régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek. A gazdag tartalmú évkönyvet a társulat néhai tiszteletbeli elnökének gr. Erdődy Sándornak († 1881.) arcképe nyitja meg s a címlapot a Pulszky-érem képe díszíti.

— ORSZÁGGYŰLÉSI ALMANACH jelent meg Dr. Halász Sándor összeállításában, a mely a képviselőház tagjainak rövid életrajzát tartalmazza (207. lapon). Életrevaló gondolat, hűzágpótló munka, megoldása is eléggé sikerült. Az adatok nagyrésze magoktól az érdekelt képviselőktől származik, tehát eléggé megbízható. A szerkesztő nem kímélte a fáradságot, a nyomtatásban megjelent életrajzi forrásokat is felkereste s ezáltal a munkát tökéletesbítette. Tévedések mindazáltal így is csúsztak be a munkába, a mi ilyen természetű üttörő összeállításnál alig elkerülhető. Hogy a mű több tekintetben fogyatékos, azt a szerkesztő maga is érzi s az előszóban utal a nehézségekre, melyekkel küzdenie kellett. Thaly Kálmánt, szerinte, 1870-ben választotta a főváros IX. kerülete képviselőjévé; tényleg 1878-ban. Pulszky Károlyt az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének s a régészeti társulat titkárának írja; pedig már második éve, hogy nem szerkesztő s nem titkárja a társulatnak. Az ily aprólékos hibáktól eltekintve, a munka nagyon hasznos kézikönyv s megvan a maga culturalis bece is. A második kötet a főrendiház tagjainak s a horvát képviselők életrajzát fogja hozni, nek a kik e kötetből kimaradtak.

— A MISKOLCZI EV. REF. GYMGYMNASIMUM TÖRTÉNETÉT megírta Dr. Kovács Gábor, a gymnasium tanára, történeti kútfők s a Borsod megyei Miskolcz városi, a tiszán inneni ev. ref. egyházkerület s a miskolczi ref. egyház és a gymnasium levéltárában felkutatott adatok alapján. Munkája becses adalékul szolgál a magyarországi nevelésügy történetéhez. Minket első sorban a történeti bevezetés érdekel, melyben a magyar iskolaügy fellendülését vázolja a reformatio után. A miskolczi gymnasium is ennek köszöni alapíttatását 1560 körül. Leírja a viszontagságokat, melyeken a gymnasium

az idők folyamán keresztül ment, ismerteti tanrendszere fejlődését, és az iskola kormányzását, végül hosszabban tárgyalja jelenlegi állapotát, szervezetét, könyvtárát, gyűjteményeit, egyleteit stb. — A nevelésügy irodalma terén számot tevő munka.

— BRASSÓ VÁROS TÖRTÉNELMI FORRÁSAIBÓL (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen), melyet a város költségén egy bizottság ad ki, hatalmas kötet (nagy 8-adr. 769. l.) jelent meg, mint I. kötet. Tartalmát városi számadások teszik 1503—1526-ból. Az erdélyi százok régen felismerték, hogy mennyi jellemző történeti és művelődéstörténelmi adat rejlik a városi számadásokban. Midőn az Akadémia megindította a felső-magyarországi városok számadásainak közlésével az e nemű publicatiók sorát: a Nagy-szeben városi számadások már megjelentek. Ezeket követi most a hajdan fontos kereskedelmi piacz és iparúzó Brassó. Számadásai tanulságos összehasonlításul és kiegészítésül fognak szolgálni a többi városi számadásokhoz.

— A DIPLOMATIKA ÉS A NÖK cím alatt Dr. *Schönewitzky* Bertalan egy kis füzetben kiadta a pozsonyi »Toldy kör«-ben f. é. apr. 11-én tartott felolvasását. Célja az, hogy felbívja a nők és általában a nagy közönség figyelmét a történelem fontos segédtudományára: a diplomatikára, az oklevelekre. S e célból könnyed modorban írt értekezésében több nőtől származott okiratot (főkép végrendeleteket) ismertet a pozsonyi városi levéltárból.

— A KEGYÚRI JOG ÉS A SZEGEDI GYAKORLAT CZ. a. Ruszty (Reizner) János jogtörténelmi értekezést adott ki (148 l.), mely a kegyúri jogra vonatkozó irodalom termékeihez tanulságos és becses adalékul szolgál. A munka első sorban helyi érdekű, a mennyiben megírására alkalmat Oltványi Pálnak a Szeged városi törvényhatósági bizottságnál beadott egy indítványa szolgáltatott, melyet »Szeged a nagy cath. város egyik nyílt sebe« cz. a. ki is nyomtatott. Ruszty, Oltványi tévedéseinek, hibás felfogásának helyreigazítására vállalkozott s feladatának munkájával derekasan meg is felelt. Alapos jogi és történelmi ismerettel czáfolja Oltványi állításait s amennyiben általános, s magasabb szempontból indul ki, munkája nemcsak egyszerűen alkalmi munka, de olyan, mely a jogtörténet iránt érdeklődő közönség figyelmére is méltó.

— DÜRER ALBERT SZÁRMAZÁSÁRÓL és művészetéről Szendrei Jánostól esinos kis füzet jelent meg (külön nyomatkép a régészeti társulat évkönyvéből) három ábrával. A Dürer kérdés mai állásáról kíván tájékoztatásul szolgálni. Dürer a híres nürnbergi művész származása régóta foglalkoztatja a műtörténet írókat külföldön és nálunk egyaránt. Dürer maga mondja 1524-ben írt naplójában, hogy atyja id. Dürer Albert Magyarországon született Gyula mellett egy »Eytas« nevű faluban. — Haan Lajos kimutatta, hogy ez az Eytas nem más, mint a Gyula mellett feküdt *Ajtós* falú; a mit a német műtörténészek (köztük Thausing, Dürer legjelesebb életírója) is elismertek. De Haan tovább ment: bizonyította azt is, hogy

Dürer a Békésmegyében élt *Ajtós* magyar nemesi családból származott s Németországban vette fel vagyis fordította le nevét Thürer majd Dürer-re. Ezzel a gondolattal a németek eddigelé nem tudtak kibékülni. E mellett újabb bizonyíték, hogy id. Dürer Albertnek fia által festett s a florenzei uffizi képtárban őrzött arczképének hátán egy nyitott ajtót (kaput) ábrázoló czímer van, a mely hogy Düreré volt, kétségtelen s minden valószínűség, szerint a magyar Ajtós nemes család révén, bár adatunk erre nincs, Szendrei Haan után a czímer magyar eredetét a »magyarországi falvakon divatos tetős kapu« constatación kívül abból is következteti, mert felette szerezseny törzs látható. A kapu magyar jellege (a verőezés kapu) igaz, szembeötlő a lerajzolt képen, de a szerezseny törzs mitsem bizonyít, német czímereken épügy előfordul, pl. a nürnbergi Hallerekén, bambergi Dokler s a régi Zollner, Tucher stb. család czimereiben. Ki volt a művész édes anyja? sokáig vitás kérdés volt: *Haller*-é vagy *Holper* Borbála? Dürer naplójában Hallernek olvasták a nevet, Thausing Holper-nek vitatja. Dürer atyja képén egy más czímer is van, valószínűen feleségének (a művész) édes anyjának czímere. És ez nem a Haller czímer. Fehér kecskebakot ábrázol (mint a békésmegyei Garáza Teleki czímer, csak hogy zöld ág nélkül). Ehez a kérdéshez mi is járulhatunk annyi felvilágosítással, hogy a kezünknel lévő Haller család-könyv szerint élt ugyan Jeromos nevű Haller az idő tájban Nürnbergben (1499.), a kinek három felesége vala, de gyermeke egy sem volt. Ez tehát a Holper mellett bizonyít, daczára, hogy a nürnbergi Haller rokonság és Dürer Albert egy pápai bünbocsátó levélen együtt fordulnak elő. — Szendrei Dürernek művészetét is méltatja s magyar eredetének nyomaira vél akadni némely munkáján. Két díszítmény, a mely u. n. kaeskaríngókból összeállított körben monogrammját ábrázolja s a mely a magyar sujtás és paszománt ékítésre élénken emlékeztet: képben is bemutatja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BARS-SZENTKERESZTEN. a beszterczebányai püspök nyári székhelyén, *Ipolyi* Arnold püspök s társulatunk elnöke a fő bejáraton egy díszes emléktáblát állíttatott fel annak emlékeül, hogy Társulatunk 1874-iki nagygyűlésének zárulását e kastélyban tartá, melyen következő felirat olvasható:

ITT

A NEMZET TÖRTÉNETI EMLÉKEI ÁLTAL MEGSZENTELT HELYEN
MELY 1075. I. GEJZA KIRÁLY OKLEVELÉBEN KERESZTUR NÉV

ALATT MÁR ELŐFORDUL,

HOL AZ ESZTERGOMI ÉRSEKEK HADNÉPEI VÁRDÁJA ÁILOTT
ÉS MEGTELEPÍTETT VENDÉGNÉPEI POLGÁRI SZABADALMAKAT
NYERTEK,

HATÁRA TÉREIN A NEMZETI HADAK ÉS FÖLKELESEK VÉRES
CSATÁKAT VIVTAK,

HOL FORGÁCH FERENCZ BIBORNOK ÉRSEK
 PÁZMÁNY PÉTER KARJAI KÖZT 1615. NOV. 14. ELHUNYT
 S A VÁRDÁT PÁZMÁNY PÉTER BIBORNOK ÉRSEK 1631-BEN
 UJRA FELEPÍTÉ,
 UTÓDA LIPPAY ÉRSEK RÁSTYÁKKAL ÉS TORNYYOKKAL
 ERŐDITÉ,
 MAJD A BESZTERCZEBÁNYAI PÜSPÖKÖK
 SZÉKHELYÉVÉ LÖN.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
 1874. AUGUSZTUS VÉGNAPJAIBAN ÉS SZEPTEMBER ELEJÉN
 VIDÉKI NAGYGYÜLESE ZÁRULÉSÉT
 TARTOTTA
 HIDVÉGI GRÓF MIKÓ IMRE, AZ ORSZÁG FŐLOVÁSZMESTERE,
 HORVÁTH MIHÁLY TRIBUNÁNCZI VÁLASZTOTT PÜSPÖK,
 IPOLYI ARNOLD BESZTERCZEBÁNYAI PÜSPÖK
 ELNÖKLETE ALATT
 JELEN VOLT TAGOK:

BALASSY FERENCZ	OSZTROLUCZKY GÉZA
BOTKA TIVADAR	PESTY FRIGYES
Csaplár Benedek	PÓR ANTAL
DEÁK FARKAS	B. RADVÁNSZKY BÉLA
FRAKNÓI VILMOS	SZABÓ KÁROLY
GREGUSS ÁGOST	SZILÁGYI SÁNDOR
KANDRA KABOS	THALY KÁLMÁN, TITKÁR
NAGY IMRE	TOLDY FERENCZ
B. NYÁRY ALBERT	VÉGHELYI DEZSŐ
ORTVAY TIVADAR	ZSILINSZKY MIHÁLY

A TÁRSULAT KÜLDÖTTSEGE 1886. ÉVI ÁPRILIS 28-IKÁN A TÁVOZÓ
 PÜSPÖKTŐL BUCSUZVA, E HELYET MEGJELÖLÉ.
 DICSŐSÉG A MAGYAR TÖRTÉNELEMNEK.

Ez emlékkő leleplezésének ünnepélyét a püspök ápril 28-án tartá, azon napon, melyen Bars-Szentkeresztől elbúcsúzott. Meghivattak a társulatnak azon tagjai, kik a tizenkét év előtti ünnepélyen jelen voltak, s ezek közül következő tagokból álló küldöttség jelent meg Szentkereszten: Deák Farkas, Fraknói Vilmos, Ortway Tivadar, báró Radvánszky Béla, Szilágyi Sándor Délután. 3 órakor a püspök vezetése alatt lementek a helyre, hol az emléktábla a kastély falában behelyezve, a magyar történetírás diadalát hirdeti. A társulat titkára a következő szavakat intézte a püspökhöz: »Nagyméltóságú püspök úr, szeretve tisztelt elnökünk! »Dicsőség a magyar történetírásnak« volt a diadalkapu fölírata, mely alatt társulatunk tizenkét év előtt bevonulását tartá beszterczebányai nagygyű-

lésére. Az eredményekben gazdag munkálkodások bevégeztével zárulását a magyar történetnek és tudományosságnak e szentelt helyén ünnepelte. S most mi itt a magyar történetírás diadalának emlékezetét ünnepeljük. Az emléktábla, mely itteni munkálkodásunk emlékezetét van hivatva fenntartani, történetírásunk diadalát hirdeti. Hirdesse azt az idők végtelenéig e helyen, hol mindenütt Excellentiád alkotó kezének áldott nyomaival találkozunk. És most, midőn az emléktábla leleplezése egyszersmind Excellentiád bucsúvétele e helytől, hön óhajtjuk, hogy Excellentiád magas hivatásának új színhelyén legyen a böles vezetése alatt álló Társulatunknak s az Excellentiád által hön szeretett hazának dicsősége!« E szavakra Ipolyi püspök meghatottan válaszolt, kiemelvén, hogy a Társulat érdekeit ezután is egyenlő buzgalommal fogja ápolni. A szép, mondhatni családi körben tartott ünnepély ezzel véget ért. A püspöki kastélyban elhelyezett emléktábla hirdeti, hogy ott Pázmány hazafias törekvései új életre keltek. Ám ápolják és tartásák fenn azok, kik e székben Ipolyi utódai lesznek.

— A M. TUD. AKADEMIA f. é. május 6-án tartott nagygyűlésén a következő választások történtek a II. osztály kebelében: osztályelnöknek: Pulszky Ferencz igazg. és tisztt. tag. Tiszteletbeli tagnak: br. Kemény Gábor lev. tag. Rendes tagnak: Nagy Imre lev. tag. Levelező tagoknak: dr. Concha Győző kolozsvári egyetemi tanár. Csaplár Benedek kegyesrendi áldozár Budapesten. Dr. Wlassics Gyula kir. ügyész Budapesten.

— RÉGI MAGYAR HADI ÉRDEMJELEK újabb nyomát fedezte fel Lehoczky Tivadar s arról a következőket írja:

»Thaly Kálmán egy 1709. évben kelt levél alapján úgy vélekedik, hogy II. Rákóczy Ferencz hadi vitéztettek kitüntetéséül érdemrendet alapított, mely az ország czímerével és a fejedelem arczképével ellátott ezüstlemezből állott, s hogy ilyenlél tüntetett volna ki Wágner nevű kapitányt . . . Ha erre egy ily egyes csetről következtetni lehet, akkor hasonló incidensből azt is lehet állítani, hogy már előbb, a XVII. század elején, Bocskay István, erdélyi fejedelem is használt hős katonái kitüntetésére hasonló hadi jelvényeket.

Beregnyegében fekvő Tisza-Kerecseny nevű magyar helység ugyanis újabb időben a Tisza által rongáltatván, a lakosok elhatározták, hogy a falut biztosabb helyre, a töltésen kívül helyezik; mi megtörténvén, ennek következtében a part közelében állott hajdani római catholicus kötemplom is elhagyatott és köveit is elhordogatták, a körötte levő ezintermet pedig felásogatták. Ily alkalommal 1868. év nyarán a munkások egy beszakadt nagy sírbolt-féle dűledékre akadván, abban emberi tetemeket és egy helyen egyéb apróbb tárgyakon kívül következő érdekes ékszereket találtak: fejér és kék zománczú s vörös kövekkel díszített 17 darab arany mente-gombot, 3 újj-gyűrűt, egy láb hosszú mentelánczot silány aranyból, egy ezüst kardhüvelyt, melynek lemezére K. G. betűk valának vésve; e mellett feküdt egy igen nagy, tallérnagyságú, 12 aranypénz súlyú, füllél ellátott arany emlékérem, melynek egyik oldalán Bocskai István fejedelem arczképe s e

körirat: »Stephanus Bochkai D. G. Hung. Trans. Princeps et Siculorum Comes 1605«, másik oldalán pedig egy kivont kardot tartó kéz s e felirat: »Dulce pro patria mori« állott.

Feltehető tehát, hogy valamelyik akkori itteni birtokos, Kerecsényi vagy Guthy volt az, kit élében a fejedelmi kitüntetés ért s hogy ő e becses hadi érdemjelvényt díszes magyar öltözetén, melyben el is temettetett, viselte.

Mint értesültem, az érdekes emlékérmét a Lónyay család váltá magához, míg a többi tárgyakat jótékony célra kisorsolták.

— A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT f. é. márcz. havi ülésén Solyom Fekete Ferencz elnöklete alatt köszönettel fogadta Trefort közoktatási miniszternek a várhelyi ásatásokra kiutalt segélyét. Majd Kun Róbert titkár a Hóra-korszakról írt nagyobb szabású tanulmányából, a lázadás elfojtására tett katonai intézkedésekről és Hóra és társainak elfogatásáról szóló részeket olvasta fel. Majland Oszkár reáliskolai tanár román ethnológiai tanulmányából a román nép szemében szereplő mithosi alakokat ismertette. König Pál és Téglás Gábor jelentést tettek a Várhelyen legutóbb felfedezett Diana-templomról. Ugyancsak ők referáltak a Hátszegen Bernáth és Nemes Samu tagok által feltárt középkori templomról. Végül az ülés elhatározta, hogy Buda Ádám megyei ornithologus gyűjteményét meg fogja bíraltatni. Ugyane társulat ápril havi gyűlésén Soós Antal képezdei tanár credeti levelekből érdekes adatokat olvasott fel a Hóra lázadásáról és Szinte Gábor reáliskolai tanár ismertette a Bernád Miklós hátszegi körjegyző telkén felfedezett csücsües stílusú templom alaprajzát. Téglás Gábor a Csigmo és Algyógy közt fekvő római castrumhoz tett expedítio működéséről referált.

— SOMOGY MEGYE törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy a honalapítás ezredik évfordulójának megünnepléséhez e megye monographiájának megíratásával fog járulni.

— »KATONA JÓZSEF CSALÁDJA, ÉLETE ÉS ISMERETLEN MUNKÁI« című műre hirdet előfizetést Miletz János főreáliskolai tanár. A munka tartalmát képezni fogja: 1. A család és költő életleírása, eddig ismeretlen adatok alapján számos érdekes levéllel és okirattal, melyeket a szerző 1852-től 1870-ig, közel húsz évi összeköttetése és érintkezése alatt a vele rokon Katona-család körében gyűjtögetett össze és jegyeztetett fel. 2. A drámaíró két, eddig ismeretlen színműve és egy kritikai munkája Kisfaludy Károly ellen. 3. Kidolgozott történelmi részletek, régi levelek és chronológiai adatok Kecskemét és vidékének monographiájához, magától a költőtől. Ez utóbbiak közül habár egyik-másiknak történelmi belbecsét a historia mai álláspontja túlhaladta is, még is érdemes lett a közlésre részint azért, mert Katona eddig nem ismert historiai munkásságának emlékmáradványai, részint pedig azért, hogy a már teljes mértékben és érdeme szerint méltányolt nagy költő irodalmi munkásságának ezen eddig ismeretlen részét is maga előtt lássa nemzete. Ez indít minket is arra, hogy a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. Az egész mű 18—20 íven, 8-adrét alakban,

csinos kiállítással f. év június hó elején jelenik meg. Előfizetési ára 2 frt. Az előfizetési pénzek ápril hó 10-ig a kiadóhoz küldendők. (Budavár, országház-ú. 8. sz.)

— SCHÖNHERR GYULA tagtársunk *Décsényi* írói név alatt a Nagybánya és vidéke cz. hetilapban hosszabb cikksorozatban foglalkozik egy megyei múzeum-egyesület alakításának kérdésével. Nagy fontosságú, sokszor hangzottatott eszme érdekében emel szót, s a mit e tárgyban elmond, méltó, hogy figyelemben részesítse Szatmármegye művelt közönsége. A megyében eddigelé nincs oly tudományos társulat, minő az országnak legtöbb megyéjében évek óta virágzik; közel két évtizede, hogy lépéseket tettek e hiány megszüntetésére, de mindaddig eredménytelenül. A hosszú csend után a mult év végén ismét előtérbe lépett a fontos culturalis kérdés. Folyóiratunk ez évi első füzetében örömmel jelentettük az elismerésre méltó buzgalmat, melyet a megyei sajtó s különösen a »Nagybánya és vidéke« annak népszerűsítése érdekében kifejtett. A kik mostanáig a kérdéshez hozzászóltak, jobbára az általános műveltség terjesztésére és a népnevelésre kívánták a létesítendő társulatnál a főszlyt fektetni. Décsényi tovább megy egy lépéssel, s kimutatva, hogy az első a megye területén nagy számban létező casinóknak, ifjúsági s olvasó köröknek, és pedig a szépen virágzó Széchenyi-társulatnak kell, hogy feladatát képezze; az alakítandó társulat munkálkodásának sulypontját a *tudományos* elemre kívánja helyezni, még pedig a *helyi érdekek* szem előtt tartásával, hogy a megyében élő tudományos és szakférfiaknak, a historikusoknak úgy mint a természetbuvároknak, alkalom nyiljék tehetségeiket s szakismereteiket a megye történelmi multjának néprajzi, területi s természeti viszonyainak kutatása körül érvényesíthetni. Ekkép míg egyrészt a hazai tudományosságnak tennénök nagy szolgálat, más oldalról előkészítettnek a tér, a megye és városai nagyszabású, a tudomány mai színvonalán álló monografiájának megírására.

— Az ERDÉLYI »VEREIN FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE« kiadta az 1884/85-iki egyesületi évről szóló jelentését. Először is az egylet jelenlegi tagjainak névsorát közli, a választmányi, tiszteletbeli és levelező s a rendes tagokat. Összesen 841 tagot számlál az egylet. Aztán elősorolja ama bel- és külföldi akadémiákat, társulatokat, melyekkel összeköttetésben és csereviszonyban áll. Kivonatokat közöl az ülések jegyzőkönyveiből s a pénztári kimutatást, melyből kitűnik, hogy az egylet 1885. jul. 31-én a zárlat alkalmával 10,703 frt 42 krnyi vagyonnal rendelkezett.

— A MAGY. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRHOZ újabban kinevezettek: Komáromy András hivataltisztte, — Kende Ferencz gyakornokká.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— NYELVEMLEKTÁR. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Festetics codex. — Pozsonyi codex. — Keszthelyi codex. — Miskolezi töredék. Budapest, 1886. 8-adr. XXVIII és 336 ll. Ára 2 frt.

— A MAGYAR BIRODALOM FÖLDRAJZA különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Írta dr. Hunfalvy János. Budapest, 1886. 8-adr. 888 l. Ára 5 frt.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. A hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. Kiadja a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. XIV. k. (Új folyam XI. k.) Budapest, 1886. nagy 8-adr. 159 l. 10 tábla.

— AGRAR POLITIKAI TANÚLMÁNYOK. Minimum, Homestead, örökösödési jog. Írta Pólya Jakab. Kiadja a m. tud. Akadémia segélyével. Budapest, 1886. 305 l. Ára 2 frt. 40 kr.

— AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI Társulat Évkönyve 1879—1885. Budapest, 1886. Nagy lexicon-alak 230 l.

— HÚSZ ÉV TÖRTÉNETE. Az orsz. színészeti tanoda keletkezése, fennállása és fejlődésének rövid áttekintése 1864—1884. Az igazgatóság megbízásából szerkesztette Váradi Antal, az orsz. színészeti tanoda titkára. Budapest, 1884. nagy 8-adr. 30 l.

— ADALÉK a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez. Írta Nagy Géza. Szepsi-Szent-György, 1886. 8-adr. 203 l.

— AZ ÁLMOS-MONDA, mythologiai tanulmány. Írta Nagy Géza. (Külön lenyomat a Székely nemzetből.) Szepsi-Szentgyörgy, 1884. 10-edr. 33 l.

— PRAEHISTORIKUS ARANY-, VAS- ÉS KÖBÁNYÁSZATI ESZKÖZÖK DÁCIÁBAN. Írta Téglás Gábor (Külön lenyomat az Arch. Közleményekből). 2-edr. 10 l. és két tábla rajz.

— A DIPLOMATIKA és a nők. Írta és a pozsonyi »Toldy-kör«-ben 1886. apr. hó 11-én felolvasta dr. Schönwitzky Bertalan. Pozsony, 1886. 8-adr. 37 l.

— A POZSONYMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYESÜLET 1882—1885. évi évkönyve. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztette dr. Wagner Lajos, az egyesület titkára. Pozsony, 1885. 8-adr. 65 l.

— A TÁRSADALOM BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA. (Külön lenyomat a Magyar Philosophiai Szemléből.) Írta Bokor József. Budapest, 1886. 8-adr. 26 l.

— ORSZÁGGYÜLÉSI ALMANACH. 1886. Szerkesztette Dr. Halász Sándor. Képviselőház. Budapest, 1886. 8-adr. XVI, 220 l. Ára 1 frt 30 kr.

— TREFORT AGOSTON. Írta Szász Károly. Kortársaink. Életrajzi vázlatok. Szerkeszti Dr. Fésűs György. — Pozsony-Budapest, kiadja Stampfel Károly, nagy 8-adr 36 l.

AZ OLÁH KÁTÉ.

Az oláhok történeteivel foglalkozván, nemcsak nyelvöket, hanem hitvallásukat is tekintetem. Legújabban egy könyv jelent meg: »Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani; maximam partem nunc primum ex variis tabulariis, Romanis, Austriacis, Hungaricis, Transilvanis, Croaticis, Societatis Jesu aliisque fontibus accessu difficilibus erutae a Nicolao Nilles S. J. patrocinantibus almis Hungarica et Rumana Academiis editae. Oeniponte 1885.« (Két kötet.) Ez a könyv előttem jó egy bánya. Ismertem volt ugyan I. Rákóczi György s a következő erdélyi fejedelmek okleveleit, melyek által az oláh püspököket megerősíték, különösen azon oklevelek második czikkét: de a kátét, melyről ezen czikk szól, nem ismertem. A czikk így hangzik: »Quod catechismum ipsis exhibitum recipiet recipique per alios curabit, eumque juventutem ipsam tum ipsemet diligenter docebit, tum per alios doceri faciet.« Hogy elfogadja a már kiadott kátét, másokkal is elfogadtatja, s mind maga szorgalmatosan reá fogja tanítani az ifjúságot, mind mások által is taníttatni fogja. Mi volt hát ez a káté? Nem láttam, nem tudtam még. Íme Nilles egyik jegyzetében olvasám: »Item *Catechismulu calvinescu* historicis ac literariis notis illustratum ultimus edidit G. Baritiu, Sibiiu, tip. Krafft, 1879.« Tehát megkapható. Erre annál is inkább szükségem vala, mert Nillesnél többi közt azt találom: Dum Calviniani adversus ecclesiam Valachicam molimina ista agebant librosque pestilentes edebant, in Romanam ecclesiam plurimum invehebantur et calumniabantur.« Továbbá: »At *perversissimus* omnium prodiit jussu Georgii Rákóczi *Catechismus Valachicus*, in quo sacramenta impugnant et convellunt, cultum imaginum et reliquiarum, jejunia, officium ecclesiasticum, vota

evangelica, omnesque denique sacros ritus et caeremonias idololatriam, superstitiones et nenas enormes compellant, et ex sacris literis subvertere adnituntur.» (I. 148., 150.) Ezeket olvasván, természetesen utána valék, hogy megkapjam azt a veszedelmes kátét.

Ennek első kiadása 1642-ben jelent meg, úgymond a kiadó Baritiu, de az teljesen elveszett, sehol egy példánya sincs. Második kiadása 1656-ból való, annak megvan egy-két példánya; s ezt adá ki Baritiu latin betűkkel átírva, de minden kálvinista polémiával együtt a két román fejedelemség összes orthodox clérusa ellen (a 83., 84. lapon.) Ez a polémia hátrább utasít engem, hogy keressem általában a káté keletkezésének okát. Mert Baritiu is kénytelen megvallani (a 83. lapon), hogy a XVI. századbéli erőszakos reformatio szülte a dako-román irodalmat. Csere fejében néhány százezer lelket elvett ugyan a reformatio a rumun nemzet testétől, s azokat a magyar nemzet testébe kebelezte belé, az által a kálvinista magyar elemet Erdélyben és néhány magyarországi megyében annyira megerősítvén, a mennyire az azelőtt nem vala: másfelől megnyitá a rumunok szemeit, hogy lássák, hogy az ő nyelvökön is írni, tehát azt művelni lehet, s hogy többé nincs szükség a szlapon nyelvre, a melynek brutális igája alatt annyi századig éji sötétségben állottak volt (romaniloru inse li s'au deskisu okii ka se veza, ka ši limb'a loru poate fi skrisa ši kultivata, ka ei nu mai au niči-o trebuinca de limb'a slavoana, sub alu karei žugu brutale statusera ataca sekoli intru intunečime de noapte.) Lássuk tehát először is azt a kátét, melyet I. Rákóczi György 1642-ben az oláhok számára kiadatott.

Summája, vagy inkább rubruma ez: *A keresztyén hitről való tanításnak értelme és részei, kérdésekbe és a szentírásból vett feleletekbe foglalva.* (Kuprinsetura ši päreile invecaturiei de spre kredinca krestiniaska ku intrebări ši ku respunsuri denu skriptura sfanta.) Ha az első két kérdést olvassuk, legott látjuk, hogy ez az oláh káté nem egyéb, mint a heidelbergai káténak rövidebb előadása. ¹⁾

¹⁾ Elöttem van: Heidelbergai keresztyén kátékézis, azaz a keresztyén hitnek bővebb ágazataira kérdések és feleletek által való rövid tanítás. Nagy-Szebenben, 1793. A helybenhagyást írta Nagy-Enyeden, Böjt-elő

A heidelbergai káténak első kérdése és felelete »az embernek legfőbb vigasztalásáról«, második kérdése és felelete »e vigasztalással való élésre megkívántató három dolgokról« szól. Így a káté három részre oszlik: I. az embernek nyavalyásságáról, II. az embernek megszabadulásáról, III. az embernek háládatosságáról, melylyel tartozik istennek a megszabadításért.

Az eredeti magyarban az első kérdés tíz kérdésre és feleletre, meg néhány hasznos tudnivalóra van kibővítvé: az utánaózó oláhban egy kérdésre és feleletre van összefoglalva, de ugyanazon szentirási helyekkel megokolva. A magyar így szól: Micsoda tenéked egyetlen egy fő vigasztalásod? Ez, hogy nem a magamé vagyok. Hát kié vagy? Az én hűséges uramnak, Jézus Krisztusomnak tulajdona, még pedig a teremtés és a megváltás által, lelkestül, testestül. Akár éljünk, akár meghaljunk, az úrei vagyunk. *Róm. 14, 8.*

Az oláh is így szól: Micsoda reménységed vagy vigasztalásod van neked, ember, életedben és halálodban? Az, hogy Jézus Krisztusé vagyok mind testestül, mind lelkestül; akár éljek, akár meghaljak, Jézus Krisztusé, az én megváltómé, vagyok. *Rimleni 14, 8. au viemu au murimu, ai domnului suntemu*¹⁾ = akár

havának 24-ik napján 1793. esztendőben Eperjesi Zsigmond, Nemes Erdély országában a helvétziai és némelly angustai vallást követő ekklesiák püspöke.

¹⁾ Jegyzetben mondom el, hogy a bukaresti tud. Akadémia, mint nyelvelméket adatta ki ezt a kátét. Hogy a nyelv tekintetében valóban figyelemreméltó, az idézett helyből is akárki észreveheti. Az újabb fordítás szerint (Noulu Testamentu alu Domnului ši mentuitoriului nostru Isusu Cristosu. Viena 1875) ez a hely így hangzik: seau de traimu seau de murim ai domaului suntemu. Tisztább és rövidebb nyelvű a kátébéli kifejezés. Az olasz fordítás így szól: O che viviamo o che moriamo, siamo del Signore. De más nevezetes körülmény tetszik ki ez alkalommal. Az oláh a magyar eredetinek rövid utánaózása. A magyarban így áll: *Róm. 14., 8. s értjük: Pál apostolnak a rómabeliekhez írt levelét. Az oláh utánaózás így adja: Kumu ziče sfatu Pavelu apslu, la Rimleni. Mi itt a nevezetes körülmény? Az, hogy az oláh utánaózás, miért a rómabeliket nem mondja »romani«-nak, mint az újabb fordítás az 1875-ki kiadásában, mely »Epistola lui Pavelu kotra Romani«-t írja. Ennek nagy oka van. 1642-ben az oláhok nem is álmodják vala, hogy ők rómaiak, mit különben sem az olasz, sem a spanyol, sem a franczia, sem a tirolisi romanes vagy*

éljünk, akár haljunk, az úréi vagyunk. — Mind egy kérdésben és feleletben adván elő.

A második kérdés a magyarban úgy szól: Hány dolgokat kell tudnod, hogy ezzel a vigasztalással boldogúl lehessen életed és haláloed? Az oláh utánozás éppen így szól: »Hány dolgot kell tudnod élvén ezen vigasztalással, hogy boldog légy életedben és haláloedban« (kate lukruri trebuieŝce se ŝcii tu, viecuindu ku aĉeasta mangaiare kumu se fii feriĉitu in viaca-ta ŝi in moarte ta). S a felelet: Három. Tehát: I. *Despre nevoia omului* = az embernek nyavalyáosságáról, II. *despre rescumparare omului* = az emberek megszabadulásáról, III. *despre mulcamire omului izbăvitu dintru nevoia lui, ku kare se cene lui dumnezeu*, szószó szerint = szabadított embernek háladatosságáról, melylyel tartozik (ku kare se cene) istennek.

A 23. kérdés és felelet: Az apostoli hitnek formájáról. A kérdés ez: Melyik az apostoli hitnek formája? Hiszek egy istenben, mindenható atyában, mennynek és földnek teremőjében, stb.

Az oláh utánozás 12-dik kérdése: Kare iaste kredinca apostoliloru? Krezu int' unulu dumnezeu in tatalu a totu puterniculu,

ladin ma sem hiszen magáról. Sőt akkor Oláh- és Moldova-országban csak a rabszolga-parasztot nevezik vala *roman*-nak; a boér, mesgyés stb. lakos perbe fogta volna azt, ki őt *román*-nak, azaz parasztnak merte volna szidni. Továbbá 1746-ig, tehát még 1642 után egy egész századdal, senki sem tudta, hogy itt a magyarok hatalmas roman birodalmakra talál-
tak, a melyeket alig-alig bírtak legyőzni. Ha addig olyatén származásúnak tartották is az oláhságot, minőnek az olaszt, a francziát, a spanyolt stb., abból egyebet, mint éppen a származást, következtetni nem lehet vala. De 1746-ban a *Scriptores rerum Hungaricarum* első kötetében az Anonymus regis Belae notarius jelenék meg, s a világ, t. i. az okoskodó világ, meglepeték az új fölfedezés által. Hogy mikép lappanghattak ezek az oláh birodalmak a kortársak, Arnulf császár és király, Svatopluk morvai, Simeon bolgár fejedelmek előtt, senki sem tudja vala. Bezzeg megfejték a mult század végén és e század első negyedében Sinkai és Major, azt muto-
gatván meg, hogy az irigy nemzetek meglopták a román nemzetet, s ennek dicső tetteit magoknak tulajdonították, s azt bizonyítgatván, hogy az európai tudomány nem érti a historiai forrásokat. A magyar historia-írás, belé szeretvén az Anonymus meséibe, napszámosúl álla be Sinkaihoz és Majorhoz. Azóta bitorló a magyar, igaz jogos birtokos pedig az oláh. — Így csinálódott a historia, s lett az irredenta.

in fakatoriulu ceriului ši a pamentului stb. Itt a szóbeli egyezés, elkerülhetlen. De lássuk a sacramentumokat.

A magyar a 65. kérdésben: Honnan származik a hit? A szentlélektől. Mi által szerzi a szentlélek a hitet? Az evangyéliumok prédikáltatása által, a mi szíveinkben felgerjeszti stb.

Az oláh: De unde se izvorește kredinca? Dela duhulu sfantu țe u incalzează țe ku propovedania evangeliilor = a szentlélektől, mely azt felgerjeszti (megmelegíti) az evangelium hirdetésével.

A magyar a 68. kérdésben: Hány sacramentumokat szerzett a Kristus? Kettőt, a keresztséget és az úrnak szent vacsoráját.

Az oláh a 44. kérdésben: Kate seamne sfante santu renduite de Christosu in leaze noao? = hány szent jegy van Kristus által rendelve az új törvényben? A keresztség és az úrvacsorája = botezulu ši čina domnului.

Teljesebb tudomás végett közlöm a magyarból a 75. kérdést egészen, s az összevont oláh utánózást; azután a 76. kérdést az eredeti heidelbergai német, a magyar fordítás és az oláh rövidebb utánózás szerint.

75. k. és f. A Kristus jótéteményeivel az úrvacsorája által való közösülésünkről.

1. Miről emlékeztetünk és erősítettünk meg az úrvacsorájában?

Erről, hogy minékünk részünk vagyon a Kristusnak a keresztfán lett egyetlen egy áldozatjában és minden ő jótéteményeiben.

2. Hányféleképpen emlékeztetel és erősítettél meg erről?

Kétképpen. I. A Kristus parancsolatjának II. az ő ígéréteinek erejével.

3. I. A Kristus parancsolatja által miképpen?

Mert a Kristus minden ő hiveinek s énnekem is megparancsolta, hogy abból a megszegett kenyérből együnk, és a pohárból, mely osztogatatik, igyunk az ő emlékezeteire. Vegyétek, egyétek, ez az én testem. Igyatok ebből mindnyájan Mát. 26, 26. 27.

4. Hát II. minemű ígéretei által emlékeztetel és erősítettél meg az ő áldozatjában?

Azok által a kétféle jótétemények által, melyeket a Kristus a kenyérnek ételéhez és a bornak italához kötött.

5. Melyek azok az ígéretek?

Először az, hogy az ő teste én érettem a keresztfán szintén oly bizonynyal megáldoztatott és törettetett és vére kiontatott, mely bizonynyal szemeimmel látom, hogy azt az Úrnak kenyerét énnekem szegik és az ő poharának italát én vélem közlik. — Ez az én testem, mely ti érettetik megtöretik. E pohár új testamentom az én vérem által. 1. Korinth. 11, 24. 25.

6. Mely a második ígért?

Ez, hogy ő az én lelkemet szintén oly bizonynyal és valóban legelteti és táplálja az ő testével, mely érettünk megfeszítettetett, és az ő vérével, mely érettünk kiontatott, mely bizonynyal az Úr testének és vérének külső látható jegyeit az egyházi szolgának kezéből elfogadván, testi számmal hozzám veszem.

A háláadásnak pohara, melylyel hálákat adunk, nemde nem a Kristus vérének való közösülése-é? A kenyér, melyet megszegünk, nemde nem a Kristus testének velünk való közösülése-é? 1. Kor. 10, 16.

Az oláh összevont utánozás.

48. Van egy második jegy az új törvényben, melyben Kristus minden hívőnek megparancsolja, hogy egyenek a megszegett kenyérből (dinu pane franta) s igyanak a kiosztott pohárból (dinu paharu imparcitu), megigérvén azt, hogy azon bizonynyal az én lelkem táplálkozik az ő testével és vérével, a mely bizonynyal én a kenyeret és bort számban veszem. mert Jézus Kristus mondja. Máté, 26, 26. 27. ez a kenyér az ő teste és a pohár az ő vére; s Pál apostol 1. Korinth. 10, 16. mondja: A kenyér, melyet szegünk. nem közösít-e bennünket a Kristus testével, s a pohár, melyet megáldunk, nem közösít-e bennünket a Kristus vérével?

Az értelemnek nemcsak hasonlósága, hanem szinte azonossága a magyar bő és az oláh rövides előadás között, szembetünő.

76. *Frage.* Was heisst den gekreuzigten Leib Christi essen. und sein vergossenes Blut trinken? Es heisst nicht allein mit gläubigen Herzen das ganze Leiden und Sterben Christi annehmen, und dadurch Vergebung der Sünden und ewiges Leben bekommen, sondern auch darneben durch den heiligen Geist, der

zugleich in Christo und in uns wohnt, also mit seinem gebenedeyten Leibe je mehr und mehr vereinigt werden.

76. *Kérdés és felelet.* Micsoda a Kristus megfeszítettett testét enni és az ő kiontatott vérét inni? A Kristusnak teljes kínszenvedését és halálát bizonyos hittel elfogadni és hozzánk kapcsolni, és az által bűneinknek bocsánatát és örök életet nyerni; a sz. lélek által, ki a Kristusban és mibenntünk is lakozik, naponkint inkább inkább az ő szentséges testével egyesülni.

Oláh utánozás. 50. Ki járúljon az úrasztalához? A ki magába száll, s megbánja bűneit, melyeket elkövetett isten ellen és reményli és hiszi, hogy bűnei megbocsáttatnak Kristus által, s egész lelkével óhajtja, hogy megerősödjék és nevedekjék a hitben.

A káté harmadik része *az embernek háladatosságáról szól, melylyel tartozik istennek a megszabadításért.* Az oláh, mint már láttuk, azonképen: a treia parte, *despre mulcamire omului izbavitu dintru nevoia lui, ku kare se cene lui dumnezeu.* A magyar káté hosszasan beszél a jó cselekedeteknek szükséges voltokról; hogy a penitentiát nem tartók nem idvezülhetnek; az igaz penitentiátartásról, az ő embernek megökléséről; az új embernek meg-elevenítéséről, s a jó cselekedeteknek tulajdonságairól. Ezt hét kérdésben bőven adja elő, s úgy megyen által az istennek törvényére, a tizparancsolatra, ezeknek két táblára felosztására és magyarázatára.

A második parancsolatot így fejezi ki: »Ne csinálj magadnak faragott képet és semmi hasonlatosságot azoknak formájára, melyek oda fel az égben, vagy itt alatt a földön, avagy a föld alatt a vizekben vagynak. Ne hajolj meg azok előtt és ne tiszteljed azokat, mert én vagyok a te urad istened, erős boszúálló, és meglátogatom az atyáknak vétköket a fiakban harmad és negyed iziglen, azokban, a kik gyűlölnék engemet. És irgalmasságot cselekszem ezer iziglen azokkal, akik engemet szeretnek és az én parancsolatimat megtartják.«

Az oláh káté mind ennek csak a leglényegesebbjét adja elő. De a második parancsolatot így fejezi ki: »Ne csinálj magadnak faragott képet (kipu koplitu), ne ábrázold képeit azoknak, melyek fent az égben vannak, sem azoknak, melyek lent a földön vagy a föld alatt vannak; ne hajolj meg előttök és ne szolgálj nekik (niče

te inkina ačelora niče zluži loru); mert én szent urad, istened vagyok, erős boszúval, a ki a szülék bűneit megkeresem a fiakban harmad, negyed magig, azokban, kik engem gyűlölnek, és a ki irgalmasságot teszek ezred magig azokkal, kik szeretnek engemet és megtartják parancsolataimat.«

A magyar igen bő a *bálványozás vétkéről*. A 98. kérdés »a képeknek templomokban való tilalmokról« szól. »Nem szabad-e tehát a templomban képeket tartani? — Semmiképen nem szabad, kiváltképen, melyek könyvek gyanánt lennének a tudatlan községnek.«

Az oláh nem említi meg ezt a bő tárgyat. — Szóval a magyar káté a tiz parancsolatra és magyarázataikra 50 lapot szentel (az előtttem levő kiadásban), az oláh káté nem egész 4-et.

Következik az úri imádság, mely a magyarban 23 lapot, az oláhban két és fél lapot foglal el.

Ime a külső berendezésből, a részek egymásután következéséből, meg a közlött szövegekből világos, hogy az oláh káté igazán a magyar heidelbergai káténak, némileg az oláh egyházhoz alkalmazkodó, rövid előadása. Van egy függeléke is, mely az oláh papok számára kis oktatást ad az úrvacsorának kiosztásáról, és a házasságról, meg ennek igaz okból való felbontásáról. Erre nézve az Approbaták és Compilaták is intézkednek, mert nagyon különös házassági szokások uralkodnak vala Moldvában és Oláhországban, melyeket Erdélyben nem akartak eltérni.

Az oláh, vagyis inkább a keleti egyházhoz alkalmazkodónak mondom az oláh kátét, mert a szentek és a képek tiszteletét meg sem említi. A vladikai (püspöki) megerősítő oklevél 5-ik pontja ezt mondja: »Quod divinam domini nostri Jesu Christi majestatem, qui est noster unicus salvator atque mediator apud patrem, divino, prout christianum hominem addecet, venerabitur cultu, venerarique eo modo per alios faciet, sanctos vero etiam debito honore prosequetur prosequique faciet.« S a 6-ik pontja: »Quod cruces et simulacra in templis collocata non cultu aliquo religioso colet, verum pro ornamentis duntaxat templorum ac memoria passionis Domini habebit, haberique faciet.« A heidelbergai káté, mint látjuk, a templomokban képeket tartani erősen tiltja: az oláh káté hallgat arról, de a megerősítő oklevél megengedi, csak isteni tisztelettel nem kell azokat illetni. Az a szentek illő tiszteletét

is megengedi, melyet a heidelbergai káté szinte megtilt. A katholika egyházat azonban az a »perversissimus« káté sehol sem támadja meg, mert sehol egy szóval sincs kiemelve az ellenkezés, mely a reformált és a katholika egyház között megvan.

Ennél azonban sokkal nyomósabb kérdés az: mi bátoríthatta Rákócziékat ezen káté szerzésére s az oláhok egyházi hitének reformálására a kiadott káté által? A XVII. századbeli szellemet kész hajlandóság jellemezi, erőszakkal kényszeríteni az alattvalót vallása elhagyására s az uralkodóénak elfogadására; de az alattvaló vallásának reformálására Rákóczi nem láthatott példát egész Európában. Ezen igazán nyomós kérdésre az oláhok állapotja adja meg a választ, mely állapotot rendesen a mai körülményekből képzelünk, tehát rosszul képzeljük azt.

A XVI. század elején, midőn a reformatio — akárhogy dicsérjük vagy szidjuk is most — Erdélyt is megjárta és megnyerte, az oláhok elhagyatott állapota indítá meg a hitbuzgó embereket. A közmondás szerint »Brassónál vége a miatyánknek« (bei Kronstadt hörnt das Vaterunser auf), az az Moldvában és Oláhországban nincs vallásos tudomány. Ez hát az erdélyi oláhoknál még kevésbé vala található. A reformatio föllelkesíté az embereket, s a mint helyesen vagy helytelenül felfogják vala, az isten országának terjesztésére a földön legnagyobb áldozatokra is készek voltak. Kérésének tehát utat-módot az oláhok elméjére is hatni. A népet tömegestül a német vagy a magyar nyelvre reábirni lehetetlen volt, még a pópákat, kik alig tudják vala a szlovén írást olvasni, (mert könyvnyomtatást a XVI. században az egész keleti egyház még nem ismert) sem lehetett akár német akár magyar könyvek által a nép tanítóivá tenni. Oláh könyvek szerzése és kiadása lőn az erdélyi protestansoknak első és fő gondja. Erdélyben nyomttatának tehát a legelső oláh könyvecskék és könyvek. Valóban megindító p. o. Hirschel Lukács, brassói főbírónak fáradozása egy valamire való vallásos könyvnek megtalálására, míg hosszas keresgélés után az oláhországi metropolitánál, Serafímnál, az evangeliomok magyar-
zatát találta meg. »Ezt a jeles könyvet sok könyörgéssel megnye-
rém Ő Szentségétől, ugymond, a min én és az erdélyi vladika
(oláh püspök) nagyon megörültünk. Mindnyájok óhajtására és
Serafím beleegyezésével is Kores diakonusnak, ki tudós ember

abban a dologban, adám által, a ki a brassói bolgár (skai) egyház papjainak, Jane és Michai-nak, segítségével a szerb nyelvből az oláhra fordította. Képecskéekkel is láttatám el, nem kímélvén semmi költséget, s a könyv a háromságos istennek dicsőségére, a keresztény nép oktatására kinyomatott.¹⁾

Nem akarom elmondani, a mit másutt már ismételve az oláh irodalom keletkezéséről elmondtam, de itt azt hozom elő, hogy a keleti egyház tanainak megtanítására semmiféle rövid útmutatás nem vala. Luther és a helvécziaiak mindjárt kátékat adának ki a papok és a köznép számára; az ünnepélyesen és országúl bemutatott hitvallások a dogmákat fejezik ki. A katholika egyház is a tridenti zsinaton a hitvallást formulázta, Canisius pedig egy kátét írt, mely általános helyeslésre talált, s melyet Telegdi Miklós magyarra fordíta, Oláh Miklós esztergomi érsek pedig 1562-ben Bécsben kiadta.

A keleti egyháznak se formulázott hitvallása, se kátéja nem volt egész a XVII. század első negyedéig. Ha ott is káté-féle talál vala lenni. azt bizony az erdélyiek, de legelőbb is a szászok lefordították volna az oláhok számára. A keleti egyház a florenczi zsinat óta, mely az uniót a római egyházzal kimondotta volt, még jobban elzárkózott a latinos nyugattól, mint az előbbi századokban. A velenceziek uralkodása azonban a görög szigeteken a római egyháznak is helyet birt szerezni; legalább útát nyitott a latin tudománynak a görögök közé. A Kréta szigetén született Lukaris Kyrill, Velenczében és Paduában tanulván, megismerkedék a nyugat tudományával. Azért őt az alexandriai pátriárka, Meletios, Litvániába küldé 1596-ban segítségül az ottani keleti egyháznak, melyet a jezsuiták az unióra birnak vala. Rettenetes vagy IV. Iván, orosz czár, tudniillik szerencsétlen háborút viselvén a lengyelekkel, egy kedvező béke megnyerésére a római pápát kéré föl közbejárójának. Ez a végett az ügyes Possevinus Antal jezsuitát 1584-ben küldé Moszkvába, ez alkalmat az unio létesítésére is fel akarván használni. A békekötés kedvezőtlenül ütven ki az oroszokra nézve, Iván minden közeledést Rómához megszüntete.

¹⁾ Lásd : Die Rumänen und ihre Ansprüche, von P. Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1883. Seite 238. 239.

De III. Zsigmond lengyel király védsége alatt Possevinusnak Litvániában sikerüle az uniót keresztülvinni 1590—96. Ezért küldték a tudós Lukaris oda, hogy ellenhatást gyakoroljon a jezsuiták irányában. Itt ismerkedék meg Lukaris a jezsuiták kitünő ügyességével, valamint a livországi protestánsokkal is; de a jezsuita-rend is Lukarisnak számbavehetőségét tudá meg. Lukaris még 1600-ban ott vala Litvániában, de 1602-ben alexandriai pátriárka lön. Akkortájtban a jezsuiták a francia királynak nagy befolyásánál fogva mind nagyobb teret szerzének magoknak Konstantinápolyban. Galatában vagy Perában collegiumot állítanak fel, a melyben görög ifjak, sőt papok is tanulni kezdenek. Ellensúlyozására a jezsuita hatásnak Lukaris a görög clerus tudatlanságán óhajta segíteni. 1603-ban Haga Kornél, a németalföldi államok (Generalstaaten) követjével a Fényes Kapunál megismerkedvén, attól reformatus theologusok könyveit kaphatá, sőt az egyesült tartományok is küldének neki. Nem bánja, úgy írá egyik levelében, a népnek tudatlanságát, melyben ez elégedve él és üdvözülhet; de a pópák és püspökök tudatlanságát nem szívelheti (ita mihi displicet pastores et episcopos nostros tenebris ignorantia obmergi).¹⁾ Azért ő 1616-ban Metrophanes Kritobulost Oxfordba tanulni küldé, ki azután Németországban Helmstadtban, 1625-ben a görögkeleti egyháznak hitvallását kiadta. Lukaris 1621-ben konstantinápolyi pátriárka lön, s mint ilyen reformálni akarta a keleti egyházat. Smidön 1627-ben Angliából egy görög könyvnyomtatató készületet hozatott, a jezsuiták azt a hírt terjeszték, hogy Lukaris a koránt akarja megvitatni. Még jobban feltámadának ellene, midőn Lukaris egy hitvallást adott ki, a melylyel egyetértésben óhajt vala lépni a reformátusokkal, s melyet Haga ada ki 1629-ben Genfben. Ez egészen a Kálvin felfogását követvén, roppant mozgalmat támaszta a keleten. Többször adatván ki, mind latinúl, mind görögül, a hitvallás okvetetlenül Erdélyben is tudva lön, s én — ámbár történeti adattal nem bizonyíthatom — meg vagyok győződve, hogy Lukarisnak hitvallása birta reá az erdélyieket az ismertettem oláh káténak szerkeszté-

¹⁾ Gieseler, Lehrbuch d. Kirchengeschichte. III. B. 2-te Abtheilung. Bonn. 1853. 702. 1.

sére.¹⁾ Lukaris hitvallását azonban már az 1638-ik évi konstaninápolyi zsinat kárhoztatá; Mogilas Péter, kievi pátriárka, új hitvallást írt, melyet 1643-ban a keleti pátriárkák mind elfogadának. A Rákóczi-féle káté hasonlóképen elleneket támaszta, kik az oláh nyelvnek bevitelét is az isteni tiszteletbe és egyházi cselekvényekbe rossz szemmel nézik vala. A keleti egyházban Európaszerte, a görög nyelven kívül, a szlapon vala az egyházi nyelv: ezt Rákóczi kitiltá az oláh egyházból, meghagyván a vladikának (püspök), hogy olyan pópákat, kik csak szlaponúl tudnak morogni, távolítson el s iktasson olyanokat be, a kik oláhúl tudnak s az isten igéjét oláh nyelven értik. Ez a meghagyás minden új vladika megerősítésekor ismétlődék az erdélyi fejedelmek korában. Hogy az erdélyiek vallásos könyveket, a bibliát (az új testamentom 1648-ban jött ki a fejedelmi könyvnyomtatóból) oláhra fordíttatták, hogy a fejedelmek az oláh nyelvet a liturgiába bevenni parancsolták: ez által fejlődött az oláh irodalom, ez által tartatott meg az oláh nemzetiség.

Baritiu elismervén azt, cserébe, úgymond, vettek a magyarok

¹⁾ Hogy a káténak szerkesztői előtt a Lukaris hitvallása, mely 18 fejezetből (κεφάλαια) és hozzácsatolt négy kérdésből és feleletből áll, ismeretes vala, abból veszem ki, a mit a negyedik felelet és az oláh káté a képekről (despre ikoane a 26. lapon) mondanak.

A felelet így szól: Az ábrázolást (ιστορία), mint jeles művészetet nem vetjük meg, tehát megengedjük, hogy a ki akar, a házában Krisztusnak és a szenteknek képeit tartsa: de imádásukat és tiszteletöket, melyet a szentírásban a szentlélek megtilt, nem engedjük, nehogy a teremő és alkotó helyett a színeket, a csinálmányt imádjuk. Azért sajnáljuk, a ki másképen gondolkodik, mert nagy sötétség van az elméjében, s a szíve megvan kövesülve (τὸν ἄλλως φρονῶντα ἄθλιον ἡγοῦμεθα, ὡς δεινὸν ἔχοντα σκότος ἐν ταῖς φρεσὶ, καὶ πεπωρωμένην τὴν καρδίαν). Gieseler, Kirchengeschichte III. Bd. II. Abtheilung, 706. l., Bonn, 1853.

Az oláh káté így szól: Ha azt mondjátok, hogy a második parancsolatban a képek nem foglaltatnak, a szentírás ellen mondjátok (grai ci afara de skriptura), mint rendben megbizonyítjuk. Tudjátok meg hát először, hogy nem azon képekre gondolunk, melyeket valaki a házában vagy palotájában ékességül tart, s melyek az egyházon kívül vannak, hanem értjük azokat a képeket, a melyeket isten képeinek mondtok; mert istent se képben, se más hasonlatosságban ábrázolni nem szabad, a mint az isten azt eltiltotta. Exodus 2, 4. 5. 6. Az isten szavát hallottátok, de hasonlatosságát vagy képeit nem láttátok soha stb.

nehány százezer lelket, kiket az oláh nemzet testétől elválasztának, s a magok nemzeti testébe bekehelezének. Azt a »nehány százezer lelket« (kateva sute de mii de suflete) alkalmasint »nehány ezerre« kell leszállítani. ¹⁾ Történetek ugyan kitérések az oláh egyházból a reformált egyházba, de erőszakos kitérésről vagy kitérésre való csábításokról nem tudok semmit. Révész Imre 1878. szept. 23-án szíves vala velem a tiszántúli reform. egyházkerület jegyzőkönyvéből a következő adatokat közölni:

1630. junius 9. Synodus generalis Debrecini. (pag. 60.) »Ministri Valachi ad fidem conversi a clarissimo dno Decsio Varadinum brevi convocentur et examinentur, an aliquid profererint in fide, una cum auditoribus suis. Qui digni comperiuntur, in gremium ecclesiae recipiantur; qui autem sub praetextu religionis libertatem venantur, magistratuum adnivadversioni tradentur.« Ezen szók: »a kik méltók — a hitbéli tudománynál fogva — az egyház kebelébe fogadtassanak; a kik pedig a vallás színe alatt csak szabadságot keresnek, azokat büntetésre a világi hatóságnak adják ki« a való, történeti reformatus hittérítést jellemzik, megczáfolván mindent, mit oláh, nem oláh írók erőszakos eljárásról mesélnek.

1631. sept. 7. (pag. 62.) Synodus generalis Báthoriban, ubi isti sunt ordinati: Pioni Madainum, Michael Tatarosi Valachus inter Valachos Tatarosinum ordinatus a nobis.

1671. jun. 4. (pag. 119.) Synodus generalis Debrecini. Ordinati sunt: Academici: Laurentius Lascovius Batorinum

— — — — —
— — — — —

Valachi:

Joannes Tatarosi Csételekinum (Csételekre).

Petrus Kövesdi, Monos-Petrinum.

¹⁾ *Baritiu* maga a 97. lapon okát adja, miért nem hagyta el soha a rumun ember öröklött régi hitét, s ez az ok nem tudatlanság vagy butaság, hanem a réginek szeretete (nu neșciici'a niči stupiditatea, či karunc'a antičitate). Ezt ugyan Baritiu az arianusok, nestorianusok, képtörök vagy ikonoklasták stb. idejébe valónak érti, hogy akkor a rumunok nem állottak az eretnekek közé: úgyde akkor rumun ember nem volt még; az akkori románok pedig nem maradtak mentek az eretnekségtől.

1678. november 27. 28. (pag. 128.) Synodus generalis Nagy-Létán.

Ordinati :

Johannes Divicky Zilahinum.

Synodus generalis una hac vice permisit duobus senioribus *Valachis*, Michaeli Pap et Andreae Nagra, ut ultra Crisium ordinarent tres hosce candidatos *Valachos* :

Johannem Debroczeni Debrocsinum ;	}	Valachi
Petrum Kóspallagi Kóspallaginum ;		
Georginum Funcskai Funcskainum		

1679. jul. 2. (pag. 132.) Synodus generalis Szoboszlón.

Ordinati :

Michael Almási Karolyinum,

— — — — —

Valachus unicus

Pál Pap (vulgo vocatus) Almosinum.

1681. jan. 12. (pag. 140.) Synodus generalis Margitán.

Ordinati sunt :

Joannes Szenczy Thurinum

— — — — —

Theodorus Oláh *Valachus*.

Való igaz tehát, hogy oláhok is a reformata egyházba térének; de számok alig mehetek ezerekre. Az erdélyi térítést is a fejedelmi megerősítő oklevélnek 10-ik szakasza jellemzi, a mely így szól: »Quod illos, qui ex Valachis sive ecclesiasticis sive plebejis instinctu spiritus sancti fidem orthodoxam (a Calvinus hitvallását) complexi sese episcopatu adjuxerunt orthodoxo, eos nullo modo turbare vel molestare clam vel palam attentabit, per aliosque attestari permittet, quin eos aequae ac sibi parentis paternae caritate prosequatur, neque contra eosdem apud populum quidquam adversi molietur, vel per alios quospiam moliri faciet, neque patietur.« A fejedelmek mintegy kéri az oláh vladikákat, hogy ne bántsák és másokkal se bántassák a reformatus hitre térteket: azt pedig az erőszakkal térítő hatalmasok sehol és soha nem tették. Ezen 10-ik szakasz, meg az 1630-ik évbéli debreczeni

zsínat, mely megbüntettetni határozá azokat, a kik »sub praetextu religionis libertatem venantur«, tehát haszonlesésből akarnak reformátusokká lenni, teljesen megczáfolják azokat a híreket, a melyeket az unio után a jezsuiták kezdének a kálvinista zsarnokságról terjesztetni, s a melyeket nagy kedvvel folytatnak ma is a rumun historicusok.

Országunk műveltségének történeteit egy, úgy hiszem, ismeretlen lappal gazdagítja meg az oláh káté; azért némi általános érdekű lehet, a mit szerencsém volt közölni.

HUNFALVY PÁL.

BÁRÓ NYÁRY ALBERT EMLÉKEZETE.

Köszönettel tartozom a t. választmánynak, hogy az elhunyt nagyérdemű tagtársunk, báró Nyáry Albert fölötti emlékbeszéddel engem méltóztatván megbízni, egy felejtetlen jó barát és több éven át hű bajtárs iránti szeretetemet s tiszteletem adójának lerovására, s egy bár nem oly távol, de már a feledés sűrű leplével borított, meseszerű korszak fényes emlékeinek föllevenítésére nékem alkalmat nyújtott. Tekintettel ugyanis arra, hogy elhunyt pályatársunk fölött más tudományos intézeteinkben is fognak még emlékbeszédek tartatni, a boldogúlthoz való személyes viszonyomnál fogva feladatomban úgy véltem legjobban megfelelni, ha hazafiui munkássága és tudományos működésének méltatásában életének különösen azon időszakára terjeszkedem, melyet, úgy szólván, együtt éltem át vele. Midőn ő is, mint számosan mások, a hazaszeretet túlárado hévétől lelkesítve, az akkor a népszabadság és nemzeti függetlenség harczteréül szolgáló Itália földjén keresett itthon ki nem elégíthető tettvágyának szabad cselekvési tért, Garibaldi legendaszerű szicíliai expedíciójának hírére 1860-ban ő is odasietett a tettek mezejére, buzdíttatva azon benső meggyőződés által, hogy a majdan főlzabadulandó Itáliában a magyar nemzet erős szövetségest fog találni saját felszabadítására is; és e meggyőződésében megerősíté őt azon tény, hogy a magyar emigratio vezérei nemcsak Garibaldival, de az olasz aspiratiókkal magát azonosító piemonti kormánynyal is a legszorosabb összeköttetésben állottak, sőt ez utóbbival szabályszerű egyezményt is kötöttek egy magyar legio szervezése iránt. Garibaldi seregében különben már a szicíliai expedítio első sikerei után alakult egy kis magyar hadcsapat, és azon kívül minden hadosztályban elszórtan is sok magyar harczolt s vérzett el az olasz szabadságért.

Báró Nyáry Albert tehát lelkesült elszántsággal sietett a szicíliai harcztérre, és Kápolnay István és Geőcze István honfitársainkkal együtt szolgálatot vállalt a Garibaldi közvetlen kíséretéhez tartozott diktátori testőrségben. Ez előkelő ifjakkból alakult csapat, melynek minden tagja tisztí rangot viselt, a legmerészebb

vállalatokban vőn részt; s így alkalma volt Nyáry Albertnek az 1860. augusztus havában a messinai tengerszoroson át eszközölt kalabriai átkelésben, a diadalmenetszerű kalabriai hadjáratban, különösen a soveriai fegyverténynél, midőn Ghio bourbonista tábornok 11,000 emberével fegyverletételre kényszerítettett, magát több ízben kitűntetnie.

1860. szeptember 8-án, Garibaldi nápolyi bevonulása után való napon találkoztam először báró Nyáry Alberttel, és nemes jelleme, a rajongásig menő hazaszeretete, víg és közlékeny természete és kiváló szerénysége a legmelegebb rokonszenvet kelték bennem; és mi barátok levénk és az emigratio egész ideje alatt folytonos összeköttetésben állottunk egymással.

A nápolyi bevonulás után báró Nyáry Albert még egy ideig a testőrségnél szolgált, hol századosi rangot nyert és az 1860. októberi voltournói harcokban és a Capua előtti előőrsi csatározásokban bátorsága s hidegvérűsége által tűnt ki. S itt nem hagyhatom szó nélkül azon fontos szerepet, mely a délolaszországi önkénytes hadseregben a magyar elemnek jutott; és különösen a történelmi nevezetességű október elsejei voltournói csatában Türr István hadosztálya, melyhez a magyar légió is tartozott, döntőleg hatott a győzelem kivívására.¹⁾

1860. november elején Viktor Emánuel nagy ünnepélyességgel vonult be Nápolyba, Garibaldi pedig, miután átadta az általa meghódított két országot, Caprerába vonult vissza. A vörösingesek hadserege még fönttartatott ugyan dicső vezére iránti kegyeletből; de a rendes hadsereg mellett immár csak alárendelt szerepet játszott.

¹⁾ Türr Istvánnak a S. Maria és Caserta közt mind előbbre hatoló ellenség ellen intézett váratlan és heves támadása, mely alkalommal a magyar huszároknak Darbai Scheiter György vezénylete alatt két négyzetet sikerült szétrobbantaniok, s a légió gyalogsága is Mogyoródy Adolf ezredes vezénylete alatt kemény harcot vívott a túlszámú ellenséggel, oly zavart idézett elő a Bourbon hadsereg soraiban, hogy az vad futással Capua várába menekült vissza, hátrahagyván egész balszárnját, mely Maddaloni mellett Eberhardt Károly hazánkfiának dandárja által, Dunyov István ezredének megtizedeltetése árán visszaveretvén, s Bixio által a Capua felé való visszavonulásban meggátoltatván, Caserta Vecchia mellett a csata utáni napon, azaz október 2-án fogságba ejtetett. E fényes győzelem, mely az egész hadjárat sorsa felett határozott, 34 magyar honfi életébe került. Ezek közt volt 2 tisztt Fliegl és Kanyuk. Megsebesült 40 magyar, köztök főnnemlített Dunyov István ezredes, ki lábát veszté. Nagyon is meg volt tehát érdemelve az a dicséret, melylyel Garibaldi október 3-iki napiparancsában a rettenthetlen bátorságú magyarokat kitűnteté.

Ekkor érkezett a magyar emigratio főnökeinek a Garibaldi seregében szolgált összes honfiakhoz intézett körlevele, melyben nyilatkozatra szólíttattak fel, vajjon hazai expeditio esetére készek-e minden perczen magokat rendelkezésökre bocsátani? Ekkor bizatott meg Vetter Antal, magyar honvédseregheli altábornagy a délolaszországi magyar legio újjászervezésével, oly formán, hogy keretrendszerrel abból egy dandár gyalogság, egy ezred lovasság, két ágyú-üteg, egy vadász zászlóalj s egy utász század alkottassék.

B. Nyáry Albert nemcsak aláírta a kívánt nyilatkozatot, de üdvösebb tevékenység reményében a Vetter parancsnoksága alá került magyar legióhoz tette át magát; a mint idesereglett az önkényes hadcsapatokban szolgált többi magyar honfi legnagyobb része is. E legio, mely mint Kossuth irataiból is látható, az alakítandó szabadító hadsereg magkövét vala képezendő, ekkor alig 400 emberből állott; de e 400 ember mind elszánt hazafi és kipróbált vitéz vala, kik mindannyian dicsőséget szereztek a magyar névnek, — a magyar névnek, mely szabadelvűséggel, katonai vitézséggel s forró hazaszeretettel lön egyértelművé. »*Bravo come un Ungherese*» - közmondássá vált az olaszoknál, kik a legnagyobb tiszteletnek tartották, ha magyar tiszt vezénylete alatt szolgálhattak, vagy pedig a magyar legio soraiba beléphettek. Irántunk való szeretetök jeléül eltanulták *Szózatunkat*, mely Musso fordításában közkézen forgott s azt éppen oly lelkesedéssel énekelték, mint saját nemzeti himnuszukat.

Szép napok valának ezek, a dicsőség, lelkesedés és az édes remény felejthetlen napjai! Egyfelől egy hosszas rabságából felszabadult nép újjongó örömtünnepe, mely jogos visszhangot keltett a magyarok keblében, kiknek a felszabadítás művében részök vala; másfelől a magyar emigratio hatalmi tekintélyre fejlődött főnökeinek lázas készülődései a távol édes haza felszabadításáért közel kilátásba helyezett harcokra. E napok legédesebb s egyszersmind legfényesebb emlékeit képezik az olaszországi magyar emigratio történetének.

Vetter Antal altábornagy 1860. december 12-én Nápolyban kiadott, és decz. 15-én Nólában az összes magyar legio előtt felolvasott és óriási lelkesedéssel fogadott napiparancsában a háborút 1861. tavaszára, mint elkerülhetlent helyezé kilátásba; és a nemzet, mint mondá, honn csak jeladásra várt, hogy fegyvert ragadjon a szabadság és alkotmány visszavívására. E jelt pedig a legióból alakítandó hadsereg vala megadandó.

Vetter fáradhatatlan buzgalommal látott a szervezési munkához; állított tiszti iskolát a katonai tudományokban járatlan legionisták kiképeztetése végett; a munka serényen és vígan folyt, és öröm és lelkesedés sugárzott mindnyájunk arczáról.

Csakhamar azonban megváltozott minden. A nápolyi szervezkedés híre elhatott a hazába s a Törökországban tartózkodott régi magyar emigránsok közé. Ez utóbbiak tömegesen jöttek el a legióhoz, és hazulról is mind számosabban jelentkeztek a harczvágó honfiak; úgy, hogy 1861. februárban a Nólában állomásozott magyar legio létszáma már a 2000-et is meghaladta. A mi nem lett volna ugyan baj; de az a körülmény, hogy nagy része az újon érkezetteknek régi honvédtisztek valának, s mint ilyenek megillető rangjukat s az azzal járó fizetést is követelték, mi a fennforgott körülmények között nem volt megadható, valamint a régi s az olasz harcztéren előléptetett tisztek közti folytonos súrlódások számtalan kellemetlenségnek és zavarnak képezték kútforrását. Voltak aztán olyanok is, kik megirigylvén Garibaldi és Türr babérjait, saját kezökre dolgoztak, és a Nápolyban akkor lázas működésben levő actió-párttal szövetekezve, mindenféle kalandos vállalat tervezésével foglalkoztak, sőt toborzásokat is kezdtek, melyek ellen a legio törzskarának tisztjei a nápolyi hírlapokban tiltakoztak. Mert tudvalevő dolog volt, hogy a nápolyi actió-párt nemcsak mazzinistákból, hanem azok álarcza alatt nagy számú bourhonista eléggületlenekből is állott, kiknek nem vala más czéljuk, mint szítani a reactio hamu alatt lappangó tüzét a győzelmes piemontiak ellen. Az e párttal való szövetekezés tehát semmi esetre sem vala helyeselhető.

Mindelhez hozzájárult az, hogy minél inkább közeledett a tavasz, annál távolabbra tűnt a hazai expeditió lehetősége. Az eléggületlenség tehát a magyar légio kebelében, az azon kívül álló elemek által is szítva, mind magasabb fokra hágott s a zavarok napirenden valának; elannyira, hogy 1861. ápril közepén szükségessé vált a legiot két részre osztani s a keretbeli, azaz szolgálaton kívüli tiszteket a szolgálatban levő csapattól végleg elválasztani. Nem feladatomb e zavarok, valamint egyáltalában a délolaszországi magyar legio történetének részletezésébe bocsátkozni. Az eddigieket is csak annyiból tartottam szükségesnek felemlíteni, amennyiben b. Nyáry Albert élettörténetével szoros kapcsolatban állanak.

Vetter altábornagy eltávozott ekkor a legiótól s vele együtt törzskarának összes tisztjei is, kik a keretbeli tisztekkel együtt Acquiba, Piemontba lőnek áthelyezve.

Acquiban ismét együtt voltam b. Nyáry Alberttel vagy 10 hónapon át; és a bizonytalan jövő feletti merengéseink közepette leggyakrabban az képezte beszélgetésünk tárgyát, hogy a várva-várt háború elmaradása és következőleg reményeink megghiúsulása esetében mily módon fogjuk hasznosítani kényszerű künlétünket. B. Nyáry Albert történelmi kutatással, én pedig a publicistikai téren véltem legjobban érvényesíteni tehetségemet. És aggályaink csakugyan alaposak voltak. Eljött az 1862., a nélkül, hogy hábo-

rúra, tehát a hazamenetelre a legcsekélyebb kilátás is kínálkozott volna, és a csalódások s egyéb ide nem tartozó körülmények miatt az emigratio vezérferfiain közt nyilvánult meghasonlás is igen elcsüggesztőleg hatott az acquii magyar telepre.

B. Nyáry Albert tehát, ki a tétlenségnek soha sem volt kedvelője, nehéz szívvel bár, de czéltudatos elszántsággal vált meg acqui bajtársaitól, és fölváltva Turinban és Modenában buzgón hozzá látott a levél és könyvtárak tanulmányozásához s a hazánk történelmére vonatkozó írott emlékek gyűjtéséhez; én pedig Nápolyba tettem át állandó lakásomat.

Ez időtájt kezdődött a hazánkban csak kevésbé ismert Crouy-Chanel mozgalom Olasz- és Franciaországban. A magát az Árpád-ház férfiágából leszármaztató Crouy-Chanel család legidősebb férfitagja François Claude Auguste herczeg nyiltan föllépett mint az Árpádháznak s ennek révén női ágon az estei családnak egyedüli törvényes utódja, s ebbeli jogigényét bírói úton is igyekezett érvényre juttatni.

A mozgalom Germain Sarrutnek »*Les fils d'Árpád*«¹⁾ című művével vette kezdetét, mely Párisban jelent meg s nem csekély feltűnést keltett. Ekkor érkezett h. Nyáry Albert Turinba, és csakhamar érintkezésbe lépven magával Crouy-Chanel herczeggel, ügyét egész szenvedélylyel karolta fel. Mindenekelőtt egy kis értekezést bocsátott közre magyar nyelven,²⁾ melyben a magyar trónöröklés fejlődésének és jogalapjának rövid vázlatos előadását tűzvén ki feladatául, kijelenté, hogy azt hálából cselekszi a honszerző Árpádház iránt, melynek fi-ívadékai, mint ismert kútfők alapján bebizonyítani iparkodott, a Crouy-Chanel családban maradtak volna fenn. Ez a művecske a hazaküldésre levén szánva, igen kicsiny alakban és sok ezer példányban lőn kiadva Turinban. Később némi bővítéssel német és francia nyelven is megjelent, amaz Rakovszky³⁾ emez Germain Sarrut⁴⁾ fordításában.

E közlemények azonban csak a nagy közönség számára valának szánva. B. Nyáry Albert egyidejűleg egy igen komoly genealogiai és jogi tanulmányhoz is fogott, melyben nagy fáradsággal gyűjté össze a történelmi anyagot úgy az olasz levéltárakból, mint a régi írók munkáiból. E tanulmány, melyben Nyáry a Crouy-

¹⁾ Germ. Sarrut. *Les fils d'Árpád. Étude Historique.* Paris, 1861.

²⁾ Az Árpádok jogai. B. Nyáry Albert. Turin, 1861.

³⁾ *Das Legitime Recht der Arpaden, oder die Anwartschaft des Prinzen Crouy-Chanel auf den Ungarischen Königsthron.* Nach authentischen Notizen und Original Urkunden aus dem 13. und 14. Jahrhundert. Ergänzt mit dem neugeschichtlichen Daten. Von einem Magyaren. Chur, 1863.

⁴⁾ *Les Droits des Arpad Crouy-Chanel de Hongrie.* Traduction du Hongrois, avec préface par Germain Sarrut. Paris, 1862.

Chanel családnak az Árpád-háztól való leszármazását s anyai ágon (Estei Beatrix által, ki II. András neje volt) az estei címhez való jogait bizonyítja, s mely később külön kiadásban is megjelent ¹⁾ képezé alapját a pernek, melyet nemsokára Crouy-Chanel Ágost herczeg V. Ferencz volt modenai herczeg ellen indított; megelőzőleg azonban véleményadásra híván fel Olaszország akkori legkitűnőbb jogászeit, nevezetesen Cassinist és Tecchiót, az olasz Senatus elnökeit és Mancinít, a nemrégi külügyminisztert. E jogtudósok b. Nyáry Albert fennidézett tanulmánya s az ahhoz csatolt oklevelek megvizsgálása után, a felmerült fő kérdésekre nézve, ugyanis: vajjon Crouy-Chanel herczeg csakugyan oly ágból származik-e, melynek az estei címhez joga van; igenlő esetben nem vesztetett-e el e cím elévülés által? és végre, mely törvényszék volna illetékes e per tárgyalására s eldöntésére? a létező oklevelek alapján elismerik Crouy-Chanel herczegnek Posthumus Istvántól, illetőleg III. Endrétől való leszármazását; a második kérdésre vonatkozólag azon véleményöknek adnak kifejezést, hogy itt elévülésnek helye nincs; végre pedig V. Ferencz modenai herczeg, ki ellen a per indítandó volt, modenai illetőségűnek, tehát olasz állampolgárnak levén tekintendő, a modenai kir. törvényszéket tartják illetékesnek a fennforgó peres ügy elintézésére. Nevezett ügyvédek egyúttal készeknek nyilatkoztak Crouy-Chanel herczeg védelmének elfogadására is.

Crouy-Chanel herczeg benyújtotta tehát keresetét a modenai kir. törvényszékhez, a volt modenai herczeg ellen; s a per megindult óriási érdekeltség közepette.

A per folyama alatt b. Nyáry Albert kifogyhatatlan volt röpiratokban s hírlapczikkekben; s a modenai herczeg hívei, mint magától értetődik, szintén mozogván, egy egész Crouy-Chanel irodalom fejlődött ki. Luigi Manzini, ²⁾ Jacopo Leone apát ³⁾ és mások ⁴⁾ b. Nyáry Albert sugallata alatt egész köteteket írtak a Crouy-Chanel kérdésről.

¹⁾ Barone Alberto Nyáry. *La quistione Árpád-Estense. Studio Storico-Araldico.* Torino, 1865.

²⁾ Luigi Manzini. *Quistione di Diritto sul titolo di Marchese d'Este fra il Principe Francesco Augusto Crouy-Chanel d'Ungheria e Francesco V. ex Duca di Modena. Cenni storici e legali,* Modena, 1863.

³⁾ Jacopo Leone Abbate. *Gli Stati Uniti d'Europa o la Barbarie. I. Principi di Crouy-Chanel discendenti dagli Arpad.* Torino, 1864.

⁴⁾ Documenti a giustificazione della domanda del Principe di Crouy-Chanel d'Ungheria contro l'ex Duca di Modena Francesco V. d'Austria. Torino, 1864.

Relazione dell'Udienza tenuta il 9 Maggio 1864 in Modena nanti il Tribunale di circondario nella causa del Principe Augusto di Crouy-Chanel contro l'ex Duca di Modena Francesco V. d'Austria. Modena, 1864.

Másrészt a modenai herczegnek is akadtak hívei. Magában Modenában Bartolomeo Verratti kelt védelmére több rendbeli röpiratban,¹⁾ kinek támadásait azonban Nyáry »*Confutazione del Veratti*« cím alatt kiadott, s nagyobbára az akkori olasz hírlapokban is megjelent röpirataiban verte vissza, s többnyire olasz írókból vett idézetekkel védé álláspontját. Ekkor jelent meg *Posthumus István és az estei örökség*²⁾ című s különösen Bottka Tivadarnak a *Budapesti Szemlében* kiadott tanulmánya ellen intézett polemicus munkája is.

Francziaországban bizonyos Coston báró fogott tollat a modenai herczeg védelmére,³⁾ kivel ismét Germain Sarrut folytatott heves polemiát.⁴⁾

S mialatt a vita folyt a sajtóban, a per nyilvános tárgyalása mind nagyobb érdeklődést keltett az olasz közvéleményben, mely örömjongva fogadta a modenai elsőfolyamodású törvényszéknek Crouy-Chanel javára kimondott ítéletét.

B. Nyáry Albert ekkor kifejtett fáradhatatlan tevékenysége által nagy népszerűséget szerzett az olasz tudományos és jogász körökben, sőt maga az olasz kormány is elismerése jeléül a Sz. Móríc és Lázár-rend lovagkeresztjével tüntette ki őt.

Kevés idő múlva azonban következett az 1866-ki háború és nyomban rá az osztrák-olasz béke. Crouy-Chanel herczeg a másodfolyamodású törvényszék előtt pervesztessé lőn és visszatért Francziaországba. Az ügy el lőn ejtve. Napoleonnak nem vala többé szüksége trónkövetelőre . . .

1) *Bartolomeo Veratti* Sopra alcune quistioni genealogiche relative alle Case d'Este e d'Árpád. Lettera storico-giuridica. Modena, 1863.

Bartolomeo Veratti. Di alcuni documenti relativi ad Obizzo II. d'Este e sopra il metodo confutatorio del Signor Barone Alberto Nyáry. Modena, 1864.

Bartolomeo Veratti. Intorno ad alcune quistioni genealogiche relative alle case d'Este e d'Árpád. Risposta al Signor Barone Nyáry de Nyáregyháza. Modena, 1864.

2) *Báró Nyáry Albert.* *Posthumus István és az estei örökség.* Modena, 1864.

3) *Le Baron de Coston.* Les Crouy-Chanel et leurs Adulateurs. Réponse à Monsieur Germain Sarrut. Paris, év nélkül.

Le Baron de Coston. Les Arpad et les Crouy-Chanel. Montélimar, év nélkül.

4) *Germain Sarrut.* Les fils d'Árpád (Crouy-Chanel de Hongrie) et leurs détracteurs. Nouvelle étude historique. Turin, 1864.

Germ. Sarrut. La lutte des fils d'Árpád (Crouy-Chanel de Hongrie). Turin. 1865.

Nyáry Albert ekkor ellenállhatlan honvágytól ösztönöztetve a hazába tért vissza. Utját Páris felé vevé, hogy a nemrég oly ünnepelt, de szerencsecsillagának lehunyásával csakhamar magára maradt agg barátját, a 87 éves Crouy-Chanel hercegezt még egyszer láthassa

* * *

Báró Nyáry Albertnek 1867-ben történt hazatérése összeesik a Magyar Történelmi Társulat megalakulásával; és a kezdet nehézségeinek leküzdésében, az alapvetés, szervezkedés fontos munkájában ő is együtt fáradozott ernyedetlenül mindazon jeleseinkkel, kiknek társulatunk létét köszöni; sőt az által, hogy az első évek választmányi üléseinek majd mindegyikében résztvett, és nagybecsű értekezéseivel, melyek tartalomgazdagság, fennkölt, bár minden cziczomától s üres szóhalmaztól ment irány s különösen rokonszenves előadás által rendkívüli hatást gyakoroltak a hallgatóságra, a társulatunk iránti közérdeklődés növelésében egyik főtenyzőnek tekintendő.

Első leolvasását társulatunk 1867. november 7-ki választmányi ülésén tartotta: ez alkalommal egy a turini nemzeti könyvtárban őrzött 1606-ki savoyai követi jelentés nyomán a gyászos emlékü stambuli héttorony leírását, s egyéb magyar történelmi érdekű adatot ismertetett. Az azt követett deczemberi ülésben az Este-ház modenai levéltárának I. Mátyás és II. Ulászló korabeli magyar érdekű okleveleit s codexeit ismerteté, nevezetesen a Hypolit esztergomi érsek s egyúttal egri püspök, modenai s ferrarai püspök és capuai érsek által Olaszországba vitt esztergomi érsekségi és egri püspökségi számadási könyveket; mely értekezése oly élénk tetszéssel találkozott, hogy a választmány indítatva érzé magát elnöke, Horváth Mihály által köszönétét fejezni ki a nemes bárónak nagybecsű közleményeiért; egyúttal azon közhelyesséssel fogadott elnöki indítványt is elfogadván, mely szerint a történelmi társulat kérést intézett Simor János esztergomi herczegprimáshoz és Bartakovics egri érsekhez, hogy a Hyppolit-codexeknek az esztergomi és egri számadási könyveket magukban foglaló részét hazai történetírásunk érdekében egész terjedelmében lemásoltatni méltostassanak; a mint az nemsokára meg is történt, és hála főpapjaink hazafias készségének a megbecsülhetetlen forrásgyűjtemény nemsokára a M. T. Akadémia kéziratárába lőn letéve és történetíróink rendelkezésére bocsátva. Báró Nyáry Albert pedig több kitűnő tanulmányban, melyek egyike akadémiai székfoglalójául is szolgált, élénk és megkapó rajzokat nyújtott ama források alapján az I. Mátyás és II. Ulászló korabeli udvari és főuri életről,

nemzetünk ősi szokásairól és a magyar művelődés akkori állapotáról.¹⁾

E tanulmányok, melyek tartalomgazdagság, a nagyszámú beces adatoknak művészi tapintattal való egybealkotása, valamint lelkesült előadás által tűntek ki, mindannyiszor zajos éljenzésre ragadták úgy a hazai történelem iránt érdeklődő nagyszámú hallgatóságot, miut a komoly tudósokat is. Nyáry értekezései, miut eredeti műalkotások és egészen új genre, nagy feltűnést keltettek, és írói érdemét fokozta még az a körülmény, hogy a nagybecsű tanulmányaihoz szolgált anyagot is ő maga fedezte föl.

A következő 1868. januári ülésben ismét a modenai állami levéltár magyar történelmi érdekű részéről tartott fölolvasást, s ezúttal Beatrix királynőnek ott őrzött levelei nyomán számos teljesen ismeretlen, sőt meglepően érdekes adatot szolgáltatott Mátyás és Ulászló korának történetéhez, hű képét nyújtván a nagy király műszeretetének, pazarfényű udvarának, családi életének, s ennek ellentétékép a Mátyás halála után következett gyászos korszaknak.

A következő ülésen ismét a turini állami levéltár magyar vonatkozású okleveleiről értekezett, mely alkalommal különösen feltűntek a II. Lajos udvari főtisztjei s az országnagyokat híven jellemző követi jelentések, valamint Frater György egyik gyilkosa, Marco Ferrari naplójának érdekes kivonatai.²⁾

Az 1869-ki februári ülésben ugyancsak a turini állami levéltárnak Árpád- és Anjou-kori okleveleit ismerteté, melyek közül különösen kiemelendők a Nagy Lajos által a genuai köztársasággal szövetségben Velence ellen viselt hadjáratra vonatkozó oklevelek. Nem kevésbé becesek a savoiai követeknek XVI. századbeli jelentései, melyek az akkori magyarországi viszonyokra és a hadviselés módjára érdekes világot vetnek.³⁾

Értekezett még Nyáry a többi olasz könyv- és levéltárakról, illetőleg azoknak magyar érdekű részéről is, és különösen a mantuai és genuai állami levéltárak regestáinak ismertetésével kiváló szolgálatot tett a hazai tudományosságna.⁴⁾

De báró Nyáry Albert nem elégedett meg olaszországi tanulmányainak és dús tapasztalatainak a hazai tudományosság javára való értékesítésével; beutazta a hazát is, felkutatandó az ősi családok leveles ládáiban elrejtett történelmi kincseket; és már az 1868-ki júliusi választmányi ülésben érdekes jelentést tön az

1) L. Századok 1867-, 1870-, 1871- és 1872-ki évfolyamokat.

2) L. Századok 1868-ki évfolyam.

3) L. Századok 1869. évf.

4) L. Századok 1871. évf.

általa Thaly Kálmán tagtársunk társaságában megvizsgált hont- és bars megyei családi levéltárakról, több nagybecsű Arpád- és Anjou-kori, valamint vegyes házbeli oklevelet mutatván be a ráhói Jánoky-család bagonyai és Majláth László kereskenyi levéltáraiból.

Ez utazásaival b. Nyáry Albert nagy mértékben járult a M. Történelmi Társulat azon egyik alapeszméjének megérleléséhez és foganatosításához, mely szerint társulatunk vidéki kirándulások rendezése s vándorgyűlések tartása által a hazai történelem iránti közérdeklődés ébresztését, s a vidéki köz- és magánlevéltárakban való rendszeres kutatás által az elrejtve levő történeti kútforrások napfényre hozatalát tűzte ki egyik főfeladatául. Már az első, azaz az 1868-ki kolozsvári kirándulás fényes sikere jó nagy részben b. Nyáry Albertnek köszönhető, kinek a kolozsvári ünnepélyes nagygyűlésben ¹⁾ Beatrix királynőről, II. Endre hitveséről tartott nagyérdekű felolvasása óriási hatást keltett. A részben teljesen ismeretlen adatokból összeállított, s a sokat hányatott s üldözött királynő megható történetét művészileg ecsetelő értekezés, a hazafias ihlettel s fennkölt érzéssel tartott előadás oly zajos és tüntető tetszésnyilvánításra ragadta a nagy számmal egybegyűlt közönséget, hogy habozás nélkül állítható, miszerint társulatunk ez első vidéki kirándulásának b. Nyáry Albert nagybecsű értekezése képezte egyik fénypontját. E benyomás alatt határozta el a választmány, hogy az 1869-ki nagy gyűlésben tartandó ünnepi értekezés megtartására is b. Nyáry Albert kéressék föl, mely fölhívásnak készséggel meg is felelt, értekezésének tárgyául a bujdosó magyar királyfi, Posthumus István viszontagságos életét választván, mely értekezése hasonlóképp osztatlan tetszéssel találkozott.²⁾

B. Nyáry Albert az 1865 — 1875. közt tartott hont-, nógrád-, zemplén-, ung- és zólyommegyei kirándulásokban is tevékeny részt vett s ebbeli működéséről több becses jelentését találjuk a *Századok* különböző évfolyamaiban.

A szoros értelemben vett történelmen kívül b. Nyáry Albert a tudománynak rokonágait, a régészetet és heraldikát is kiváló szakértelemmel művelte. Az Archaeológiai Értesítőben, majdan a Régészeti Társulat közlönyében, melynek éveken át szerkesztője volt, több figyelemre méltó becses munkájával találkozunk; a heraldika terén pedig, mint a Magyar Heraldikai Társaság egyik legmunkásabb tagja s a társulat közlönyének, a *Turul* című folyóiratnak halála napjáig szerkesztője, fényes eredménnyel működött; végre nagyszabású heraldikai vezérkönyve, melyet halálos ágyán fejezett be, hazai szaktudományosságunkra nézve valódi

¹⁾ L. Száz. 1868. évf. 552. l.

²⁾ L. Századok 1869. évf.

nyereségnek tekinthető, mint azt a M. T. Akadémiában és a Heraldikai társaságban tartandó emlékbeszédekkel megbízott igen tisztelt tagtársaink bizonyára kellően méltatandják.

Én a boldogúlnak leginkább azon kiváló érdemeit tartottam kiemelendőknak, melyeket társulatunk körül, mint annak fennállása óta egyik legbuzgóbb és legmunkásabb tagja szerzett; valamint azon kitűnő szolgálatokat, melyekkel az emigrációban a magyar nemzet jogait, mint azoknak hű apostola s tántoríthatlan bajnoka, a közvélemény előtt érvényre hozni fáradhatlanul törekedett.

Báró Nyáry Albert egész élete áldásos tevékenység közt folyt le, s e tevékenység mindig s egyedül a haza javára, a nemzeti művelődés fejlesztésére vala irányozva. Magával vajmi keveset törődött; és valamint az emigratio sanyarú napjaiban megosztotta mindenét bajtársaival, úgy itthonn baráti körben tartott népszerű előadásokkal gazdag heraldikai ismereteit osztá meg nagyszámú tisztelőivel, hogy többek által művelve, azok annál bővebben gyümölcsözzenek. Halála érzékeny veszteség a hazára, a tudományosságra s különösen reánk nézve, kik vele oly közel viszonyban állottunk; és én szerencsémnek tartom, hogy élete történetéből kiszakított e néhány lappal járúlhattam áldott emléke megörökítéséhez.

ÓVÁRY LIPÓT.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Nem lehetetlen, hogy Béla — ki Demeter eljárásáról könnyen szerezhetett magának tudomást — épen ez oknál fogva fordult el végképen Dánieltől s általában a Romanovczoktól. Leányát, Annát, 1243-ban a czernigovi Rosztiszlávnak adta nőül. ki csakhamar Galiczia herczegének írta magát ugyanakkor, midőn Béla Halics királya címével élt. Ez által Béla a Romanovczokat egy ellenséges övvel vette körül, s Rosztiszlávnak jutott ki egy időre a főszerep. Midőn Leszko özvegye a lengyel főurak közül számosat Dánielhez futni s ezzel csatlakozni kényszeríte, Rosztiszláv a fenyegető veszélylyel szemben Magyarországba jő segély után, kibékíté a királynét a haragos urakkal, s általában többször megfordúl a lengyel udvarban is. De nemcsak a mások érdekében. Dániel, midőn magát Halicsból kiforgatni látná, fegyverhez kap, s háborúval támad Rosztiszlávra. 1244. óta, midőn Rosztiszláv Magyarországból Przemysl ellen indúlt, szakadatlan sora következett a harcoknak. Végre az 1249-iki jaroszlávi ütközet döntött a kettő között, s Rosztiszláv, bár magyar és lengyel¹⁾ segélyhadakkal küzdött, a csatát elveszté, s maga is csak Hédervári Lőrincz vitézségének s önfeláldozásának köszöné, hogy életét megtarthatta. Augusztus 17-ike visszaadta Dánielnek Halicsot és Ladomért; s hogy azt ezután a három szövetséges: magyar, lengyel és czernigov fejedelmek ellen megtarthassa, nehéz szívvél bár, de mégis útnak indúl Kipszak felé, hogy az arany horda védelmét biztosítsa magának.²⁾

¹⁾ Greniszlava özv. királynő által küldött.

²⁾ Vesd össze Volyn. krón. 1243. köv. évekhez. Dlugoss, Cromer műveit, Fejér Codex Dipl. IV. I. stb.

Ez lökést adott Béla politikájának, ki újra Dániel felé fordulni kénytelen. Rosztiszlávot, ki még 1241-ben a tatár betörés után Sziléziában elvesztette összes vagyonát, az épen ez időben alakított macsói bánság élére állítá. Midőn pedig Dániel az aranyhordától visszatérve, Bélát felkeresé, ketten 1250-ben Zólyomban találkozáván, nemcsak békére és szövetségre léptek egymással, hanem a magyar király most már nem tagadhatta meg kérelmét, s Konstancia hercegnőt Dániel fiának, Leónak nőül adta. Ha igaz, mit a Volyn. krónika az 1250-ik évhez mond, akkor Béla volt, ki a kibékülést és szövetkezést sietteté. »Ez évben — ugymond — a magyar király követet küldé Dánielhez, mondván: fogadd leányomat nőül fiad Leo számára; mert félt tőle, ki a tatároknál volt, s Rosztiszlávot a magyarokkal együtt megverte. Dániel tanácskozott fivérével Vasilkóval, mert nem hitt ajánlatának, ki már korábban is rászedte, midőn leányát nőül oda igéré. Ez idő szerint Cyril metropolita Dániel és Vasilko által küldetve utazott, hogy orosz metropolitává magát felavattassa. Midőn a királynál beköszönt, ez sok szóval és ajándékokkal rábeszélé, sőt ajánlkozott őt ünnepélyesen Görögországba kísértetni, ha közte és Dániel közt békét közvetíteni hajlandó lenne. Ő (Cyril) pedig szólt: Esküdjél meg, hogy adott szavadat meg nem szeged, aztán megyek és ide vezetem őket. Midőn a metropolita visszatért, szólt Dánielhez: Kivánságod teljesülése rajtad áll: házassítsd össze fiadat annak leányával. Vasilko is rábeszélte Dánielt: menj hozzá, hisz keresztény. S innen a király (még nem is volt az) elindult fiával és a metropolitával a királyhoz Izwolinba (Zólyom szláv nyelven Zwolen) s fiának nőül adá amannak leányát. Aztán visszaadta a fogoly főurakat, kiket isten ad vala kezébe, midőn fivérével együtt őt Jaroszlávnál meggyőzte. Ezzel békét kötött vele és visszatért.« Így a krónika, melynek szavait az adott viszonyok teljesen igazolják. A tatárok visszatéréséről folyton jártak hírek, s Béla úgy tudhatta, hogy Dániel által egy második mohi catastropha el lesz kerülhető. S ha hozzávesszük, hogy épen most folyt az osztrák örökösödési háború, melyben Bélának szereplése közismeretű, nagyon természetes, hogy Bélának egyaránt érdekében állott Dánielt egyfelől a tatár szövetségtől elvonni, magát hátban fedezni. De hogy most sem volt őszinte Dániel irányában, s hogy az új házasságot magára nézve lealacsonyítónak nézte, elég világos szavakkal fejezte ki VI. Inczéhez irt levelében.

Ezen 1250-iki zólyomi szövetség a mint IV. Bélára nézve politikai szükségnek bizonyult, ép oly fontos hatással volt Halics külpolitikájára. Ez időbe esik a tartomány politikai nagyhatalma. Dániel mind gyakoribb érintkezésbe lép az európai viszonyokkal, s mivel ép ez idő szerint tevékeny részt vett Magyarország is a

viszonyokban, nem esetleges dolog Dánielnek a magyar udvarnál való gyakori megfordulása. Ha gyakran specialis nemzeti, nem ritkán közös érdekek igazolják e gyakori érintkezést.

A babenbergi örökség miatti vita hazánkba is elvetette hullámaait. Ki legyen a mai osztrák örökös tartománynak Magyarországgal közvetlenül határos részeinek ura, az nem lehetett közönyös Magyarország királyára nézve, kinek ép úgy érdekében állott koronájának területét s általa hatalmát növelni, mint bárkinek másnak. Csakhamar kitűnt, hogy a zólyomi szövetségnek egyik fő célja az, hogy a magyar király e kérdésben minél nagyobb nyomatékkal léphessen fel. Midőn 1251-ben a harc megindult, Béla azonnal Dánielhez fordult, segélynyújtásra kérván őt fel. És Dániel csakugyan megjelent ¹⁾ a nyár folytán Pozsonyban, hol éppen együtt valának a külföldi követek béketárgyalások céljából, kiket Dánielnek és kíséretének fénye elragadott, míg Béla király alig talált szavakat örömének kifejezésére. »Nem fogadnám el az ezüst (márkák) ezreit helyetted, hogy megjöttél őseid rutén szokása szerint.« A következő évben, midőn az egyik fél Ottokárt, a másik Bélát pártolá Stiriára táplált igényeiben s a király meggyőződött, hogy nyílt fellépéssel célját el nem éri, cselhez folyamodott. Követség által felhívta Dánielt: küldje fiát Románt a király udvarába, hogy azt a babenbergiek örökösével, Gertruddal összeházasítsa. Dániel sietett a felhívásnak eleget tenni, s midőn Román megérkezett, Béla szövetséget kötött vele, melyet esküvel is megpecsételt, s mely szerint ígéré, hogy Ausztriát és Stiriát meghódítja, s az ifjú párnak odaadja. S most Hainburgban összeházasítván fiát Gertruddal s elkisérván a fiatalokat Kloster-Neuburgba, visszatért. Midőn aztán hadai Morvába törnek, Dániel rábeszélése folytán szemérmes Boleszláv és Vladiszláv oppelni herczeg seregei másik oldalról támadnak Ottokárra. Bár tudjuk, hogy Boleszláv neje a magyar Kunegunda által is rábeszéltetett a hadjáratra, bizonyos, hogy a magyar-lengyel barátság Dánielre is hatással volt; Dániel asylumra több ízben nemcsak a tatár elől talált Krakóban, hanem a Jatvingek elleni 1256-iki hadjáratnak — melyben a lengyel-massóv-rutén herczegek részt vettek, — ő volt a fővezére. ²⁾

Gertrud panaszai szerint, Béla az egyezség daczára sem sietett pártoltjainak segítségére, midőn Ottokár őtet Kloster-Neuburgban szorongatá. Ezt Ottokár is elébe tartja Románnak, kit rokonának és sógorának nevezve, az örökségnek kettejük közötti felosztására felhívja. Román az ajánlatot visszautasítja, hivatkozva Bélának adott hitére s ezzel Ottokár ajánlatát tudatja; a magyar

¹⁾ V. ö. Fejér. Cod. Dipl. IV. 3. 15. 1.

²⁾ Volyn. krónika 1250. s köv. évekhez. Dlugoss 1253-hoz Cromer i. m.

király még sem segíti, sőt most már magának követeli Stiriát, cserében Románnak néhány magyarországi részt ajánlván. Czélját el nem érte, mert Gertrudnak a csehvel történt házassága által az osztrák örökség ez utóbbinak jutott. Ottokár ezen házassága ugyan nem bontotta fel a magyar-lengyel jó viszonyt, de a krakói udvarban mégis inkább vélt meghallgatásra találni, midőn 1255-ben a krakói káptalanhoz fordult, lengyel földön letartóztatott foglyainak szabadon bocsáttatását s a magyarok és kúnok által foglyúl ejtetteknek kicseréltetése, illetőleg kiváltása iránt közbenjárást kérvén.¹⁾

Dánielnek 1254. (vagy 1255-ben) királylyá való koronáztatása fontos körülmény. Béla a pápa kedvében járni s ennek támogatását kinyerni vélte az által, hogy egész buzgalommal működött a rutének közt az unió elfogadtatása körül; ez végre sikerült, s Dániel a pápa közvetítésével királylyá lőn. Vojszelk most keresztül vitte, hogy a litvánok s rutének szoros frigyre léptek a tatároknak a litván-podol városokból való kiűzése céljából. A Kloster-Neuburgból menekült Román most litván hercegnőt kapott házastársul, s vele Novgorodeket s még két litván várost. Béla félelmesnek találhatta e szövetekezést, s talán Romántól is tartva, sietett Jolanta hercegnőt Boleszláv nagy-lengyelországi hercegnek, mihelyt ez fogságából, melybe Premiszláv által jutott, megmenekült, nőül adni.²⁾ A szövetekezésnek azonban a tatárok támadó fellépése folytán csakhamar vége szakadt. Dániel látva, hogy az unio által az ahhoz kötött remény nem teljesül — azaz a pápától segély nem érkezett a tatárok ellen, — sietett ezekhez állni s Litvániának megtámadtatásában részt venni. Ez elrontotta ugyan a lengyelekkel eddig fennállott jó viszonyát, de nem a magyarral kötött szövetségét. 1261-ben s azután a következő évben Magyarországra jő s nem lehetetlen, hogy magyar közvetítéssel létesült Tarnovban Lengyelországgal való kibékülése. 1260-ban mindkettőt: Boleszlávot, ki csak imént keresett menedéket Béla udvarában a tatárok elől és Dánielt, s velők fekete Leszkót találjuk Béla mellett fegyvert fogni Ottokár ellen.

Dániel 1266-ban meghalt, s ez óta a viszony alaposan megváltozott. Fiai kénytelenek a tatárokkal tartani s Burunday csapatait a szövetséges litvánok és lengyelek földjére elkísérni. A lengyel évkönyvek már 1265-hez említenek egy lengyel támadást a rutének ellen a lengyel határon, melyben sok rutén megöletett vagy Lado-mérig üldöztetett, ezt követte a ruténeknek 1268-iki vereségszintén

¹⁾ Monum. med. aevi I. 62. l.

²⁾ 1258-ban. Vesd össze Annal Polon. I. Pertz XIX. 600—634. II. Baszko Chron. I. 71. l.

a lengyelek által, s 1280-ban egész Ilyvóig (Lembergig) száguldoztak fekete Leszko hadai. A rutének ellenséges magatartása annál nagyobb baj volt Lengyelországra nézve, mert fehér Leszko halála óta a szilézia herczegek minden alkalmat felhasználtak területök növelésére a krakói fejedelem kárával. Ezen, valamint a rutének elleni harcaikban bizonyára nem egyszer szorultak a lengyelek magyar segítségre; az 1266-ki lengyel-rutén háborúban a lengyeleknek győzelmét a közvélemény csak Kinga fejedelemnő érdemeinek tulajdonította, ki imával távoztatta el a szerencsétlenséget, s mi azt hisszük, kéréssel a magyar rokonhoz segélyt íránt. Ő volt sokáig a két udvar szoros kapcsa; udvarába hozatta Jolantát, maga nevelé, s ő volt szerzője ennek Boleszlávval való egybekelésének.

A cseh bonyodalmak Béla halálával nem értek véget. V. István részint hogy fogadását teljesítse, részint hogy a küzdelemre szövetségest szerezzen, megkoronáztatása után nagy kísérettel indult Krakóba, hol 1270. aug. hóban meglátogatta Szaniszló sirját, felújítá Boleszlávval a szövetséget s véd- és dacszövetségre lépett vele; visszatérvén, Boleszláv által Szandeczig elkísértetett.¹⁾ Nem valószínű tehát, hogy a csehek ellen kötött ezen szövetségnek daczára, a lengyelek 1271—72-ben István ellen Ottokárral tartottak volna, sőt inkább őket is a ruténeket is V. István mellett fellépeteknek kell elfogadnunk, a minthogy a kötött békebiztosítói között is találjuk őket.²⁾ A cseh és magyar között utóbb támadt háborúban ugyan Kún László lengyel zászlókat is ejtett zsákmányúl, sőt Endre herczeg is Kunegunda udvarában talált menedékre bátyja előtt, s mi több, midőn 1282-ben nagy éhség pusztíta Lengyelországban, lakói közül számosan Magyarországra költöztek s itt a kúnoknak eladtak volna.³⁾ Ez, ha igaz, csakugyan azt bizonyítja, hogy a viszony László és a lengyel fejedelem között nem volt valami benső. De midőn 1287-ben Otto sandomiri vajda vezetése alatt a lengyel urak fekete Leszko ellen fellázadva, Konrád massovi herczeget meghívták a trón elfoglalására; a rutének és litvánok velők tartva elfoglalták Garczga várát. Leszko ekkor IV. Lászlóhoz fordult segélyért, s nemsokára kúnokból s magyarokból álló sereg kelt át a Kárpátokon György gróf vezetése alatt, mely a bynici ütkö-

¹⁾ Annal. Cracov. compil. Annal. Polon. IV. Pertz. i. m. XIX. 605. 638. l., Dlugoss. VII. 1270-hez. István levele Fehérnél. Az atyja elleni harczban elcinte lengyel-rutén segélylyel harczolt; utóbb azonban az atyának fogta pártját Boleszláv, s még más zsoldosok toborzását is megtiltá. V. ö. 1262-ben adott ígéretet Knauznál, Monum. I. 477. l., és az 1266. békeokmányt Theinernél, Vet. Mon. I. 285. l.

²⁾ Cod. Dipl. V. 1. 129. l.

³⁾ Annal. Polon. I. IV. ezen évhez és Dlugoss i. h.

zetben fényes győzelmet aratott. Leszko Györgynek, kinek a győzelmet tulajdonítá, az Ottótól elvett Velglova Szandecz kerületi birtokot adá jutalmúl a hozzá tartozókkal együtt. ¹⁾ Hasonló dicséretet mondhatott röviddel utóbb Lokietek Ulászló, fekete Leszko utóda, ki miután III. Endre versenytársát, az ál-Endrét, midőn Lengyelországba szökött, vízbe fulasztá, a magyar király támogatását már hála fejében is vélte követelhetni. És csakugyan a cseh-lengyel háborúban a magyarokkal társaságban pusztítá Vladisláv Sziléziát, mivel hercegei gúnyt űztek királyságából, s Boleszláv massovi, Henrik liegniczi és glogovi hercegek elleni küzdelseiben újra magyaroké volt a dicsőség, nevezetesen Sinka, Kemény János, a Bechk fiak s mások említettnek Boleszláv által a legnevezetesebbeknek.

Egyáltalában az érintkezés fonytonos maradt. Halics hercegei a tatárok védelme alatt, kikhez újra visszaestek, függetlenül a magyar politikától, vesznek részt az európai viszonyokban, hol Lengyelország mellett, hol ellene. III. Endre, mondják, még segítségökkel küzdött I. Albert ellen. ²⁾ De a házasság, mely a cseh udvart Rudolf császárral közelebbi viszonyba hozta, a rutén hercegeket is a magyaroktól a csehekhez hajlítá. Csak a következő korszakban leszünk új fordulatnak tanúi.

II. Az Anjouk korától a mohácsi vészig.

A geographiai fekvés által indicált északi érintkezése hazánknak e korban is megtartja az előbbi korszak jellegét. A legfeltűnőbb különbség az, hogy e korban Magyarországot Lengyelország segítette ahhoz, hogy keleti Európa legnagyobb hatalma lehessen. Az pedig, mit a nemzetek hadi erejük emelése céljából personalis unio alatt kieszelték, e korban lép fel a két nemzet között először. A török veszély a magyar nemzetet többször vetette ezen fluctuáló politika karjaiba; fluctuálnak mondjuk, mert a Cseh- és Lengyelországokkal létesített personal uniók mindig az illető királyok személyéhez levén fűzve s ezek hosszabb időkre fennálló dynastiát alapítani képesek nem levén, a kapocs csak ideiglenes, az érdekek mindig más-más irányban célzók valának. S így, bár Lengyelországgal e korban fennállt a personalis unio, folyton fennállt a diplomatiái érintkezés is, anélkül azonban, hogy e viszony Magyarország viszonyaira elhatározó befolyást

¹⁾ Vessd össze Dlugoss 830. l., a lengyelAnnalesek Pertznél XIX. és Monum. med. aevi III. 134. l. Tört. Tár. IX. 108. l.

²⁾ V. ö. Cod. Dipl. VI. 1. 123. l. és Freher 189. l.

gyakorolt volna, s Lengyelország most is sem állandó elvi barátja, sem ellensége az országnak.

A kor elején egy közös vonását kell kiemelnünk e két nemzetnek. Innen és túl a királyválasztás két pártra osztá az országokat. A Lokietek Vladisláv erőszakos kormányát túrni nem tudó lengyel urak Venczel cseh királyra veték szemüket; a bukott felség csakhamar még örökös javaiból: Siradia és Lanciciából is kiforgattatván a szövettek által, kevés számú híveivel Magyarországra futott Omodé nádorhoz. Egyes magyar csapatok már 1300-ban segítették ellenei ellen, s kúnok és magyarok egész Mechovig száguldoztak, kifosztván az itteni egyházat. Másfelől a lengyel urak, egyháziak s világiak egyaránt, buzgólkodtak Venczelnek Magyarország királyi székébe való emeltetése körül. Így különösen János krakkói püspök szerzett magának ez ügyben érdemeket »ad promotionem Regni Hungariae et corone, pensando personam, vitam et res« mondja Venczel 1301-ben adott levelében, melylyel érdemeit Plavicz (Ploche) vára és területe adományozásával jutalmazza. A püspök különben nemcsak Venczelnek csinált pártot Lengyelországban, hanem nyilván Róbert Károly ellen is agitált. Lehet, ily viszonyok között Lokietekben támadhatott némi remény a magyar trón elnyerése iránt.¹⁾

Venczelnek leglívebb támasza Csák Máté levén, Omode egyelőre nem mert Lokietek érdekében nyíltan fellépni. Csak miután a nemzet hangulata amattól elfordult s a pápa is, kihez Lokietek közbenjárásért folyamodott, erélyes szavakkal nemcsak János püspököt utasítá rendre, hanem Lokieteket is hathatós pártfogása alá vevén, Venczelt úgy a magyar, mint a lengyel koronáról lemondani kényszeríté,²⁾ kelt át Omodé segélycsapata Lokietekkel Lengyelországba, s visszaszerzé a csehek által elfoglalt tartott birtokait,³⁾ s visszatörülésül a magyar csapatok Biecz püspöki várost foglalták el.⁴⁾

Majdnem egyidejűleg, midőn Lokietek Vladisláv nagy részben magyar segélyhadak és zsoldosok segítségével a lengyel fejedelmi székbe visszaült, foglalta el, ugyanazon szentszék támogatása mellett, mely Lokieteknek is támaszát képezte, Róbert Károly a magyar királyi széket. A két szomszéd fejedelemnek, ki

1) Vesd össze Dlugoss IX. Annal. Polon. I., III., IV. Cont. Annal. Machov. Pertz XIX. 663. l., Monum. med. aevi I. 140. l.

2) Vesd össze a pápa leveleit Theiner Mon. Polon. I. 113. l. és Hung. I. 392. l.

3) Annal. Polon. II., III., IV. Cont. 1304-hez. Annal. Machov. 1306-hoz. Pertz i. h.

4) Caro: Geschichte Polens II. 55. l.

ekként részben ugyanazon segély mellett nyert tróut, viszonya is egymáshoz csakhamar barátságos, benső lón. Midőn Valdemár brandenburgi örgróf ellen Erich dán király buzgólkodásával szövetség volt alakulóban, Lokietek, ki épen a brandenburginak tulajdonítá, hogy Pomeraniától elesett, nemcsak sietett a szövetségben részt venni, hanem 1315. jun. 27-én kijelenté, hogy Róbert Károlyt is e szövetségnek tagúl megszerzendí. ¹⁾ Hogy vajjon Károly a röviddel utóbb beállott támadásban activ részt vett-e, kétségtelen emlék nem bizonyítja. Annyit tudunk, hogy e viszony, mely Vladislávot Károlyhoz köté, őt ez ígélet tevésére feljogosítá. Midőn aztán Vladisláv Rómában a királyi korona iránt szorgalmazó lépéseket tett, követe Gerward a curiánál szíves, sőt kitüntető fogadtatásban részesült, s a névtelen cseh krónikás úgy tudta, hogy Róbert Károly hathatósan előmozdítá ezen ügyét Rómában. ²⁾ Bármint is történt, Vladisláv 1320. jan. 20-án megkoronáztatott, s Károly, ki már korán s nagy ügyességgel fogott hozzá lengyel politikájának előkészítéséhez, a lengyel Kázmér Mária leányát vevén nőül, most a szövetséget vérségi kapcsok által szorosabbra fűzendő, Vladisláv leányát Erzsébetet kérte feleségül. Vladisláv mohón kapott e magára nézve különösen előnyösnek tartott frigykötésen, talán nem is gyanítva, hogy félszázad múlva magyar herczeg fejére fogja e szövetség szállítani a lengyel koronát, melyet imént szerzett. A herczegnő még ugyanezen évben Szandeczben magyar urak által fogadtatván, fényes kísérettel Budára, Budáról Febérvárra indúlt megkoronáztatás végett. ³⁾ Ő adott a királynak öt fiúgyermeket; a hagyomány őt tartja a Zách-tragoedia okozójának, ő küldte Kis Károlyt korai haláláha: mind ezel kirívó ellentétben áll Dlugosznak magasztaló itélete e herczegnőről.

Bármennyire is eltérők legyenek Erzsébet lengyel herczegnőnek tulajdonai, Erzsébet a magyar királynő eljárásának eredményeitől, határozott jelleme alkalmas volt Róbert Károly céljait határozottan kifejtteni s nemcsak a két királyt, hanem a két nemzetet is szorosabban egymáshoz fűzni. E házasság által a két nemzet érintkezése gyakoribb lón, s főleg a lengyel nemzet fejlődésére, illetőleg nemzeti jellegére kiváló befolyást gyakorolt. »Der üppige und galante Hof Karl Róberts mit seiner französí-

¹⁾ Caro. i. m. 73. l.

²⁾ Vesd ö. Menken : *Scriptores rer. Boh.* III. tud erről valamit még a pulkavai krónika Dobnernél *Monum.* III. ; 279. l., és a lengyel Márton krónika folytatója is.

³⁾ Turóczy II. 92. l., *Annal.-Polon.* Cont. IV. Pertz XIX. 655. l. Dlugoss IX. 975. l., Dobner III. 279. l., Cromer II. l.

sehen Wirtschaft wirkte wehrführerisch auf die damals noch schlichte Einfachkeit des ungarischen und polnischen Adels, und legte den Keim zu späterer Verderbniss. Unmittelbar aber erhöhte diese Verbindung und das daraus sich gestaltende Verhältniss die Bedeutung Lokieteks im Rathe der Fürsten, und stärkte seine Zuversicht im Hinblick auf die für ihn hilfsbereiten Mannschaften seines Schwiegersohnes.«¹⁾

Ugyis lőn. Láttuk már, mint kényszerítették a viszonyok Dánielt s utána Leót az aranyhorda karjaiba vetni magokat. Daniloicz György halála után Leo és rutén András még egyszer egyesítik Russiát, Halicsot és Lodomért, melyeknek fejedelmi címét vették fel. De mióta Gedimin jutott a litvánok élére, az orosz herczegek területe mind jobban megfogyatkozott amannak előnyére s ez oknál fogva is a halicsi szívesen kárpótolta volna magát északi veszteségeiért déli szerzeménnyel, midőn erre az erdélyi ügyek rendezésével elégtelennek élére állt Péter, zempléni főispán Pethő fia által felhívatott, foglalná el a trónt, — ha más ügyek elfoglalva nem tartják vala. A két orosznek halála után (1324. körül) s a kiskorú György idejében éppen Halics-Ladomér felől fenyegette a lengyel területet a tatárok által legtöbb veszély, s Vladisláv sietett a pápához azon kérelmet benyújtani: nyujtson segílyt a pogány hordák ellen. Minthogy a veszélyt Károly Magyarországgal is közösnek nézte, ő is sürgette a keresztes hadat a tatárok ellen; s a mit kértek, a pápa megadta a két királynak: hogy katonáiknak ne kelljen bőjtölniök, indulgentiát bőséghen a résztvevők számára. A biztatásnak eredménye Károlynak egy fényes győzelme lőn.

Röviddel utóbb a magát lengyel királynak is iró János cseh fejedelem és Lokietek közt harczra került a dolog. János épen Krakóban készült támadni ellenfelére, midőn Károly 1327. febr. 13-án kelt levelével tudtára adta a cseheknek, hogy ő, mint veje a lengyel királynak, nem tűrheti ennek megtámadtatását; de ha János igényeiről — melyeket Lengyelországra táplált — lemondani hajlandó, ő — Károly — viszont kész egy magyar-cseh szövetségbe lépni, s László trónörökösnek Anna cseh herczegnővel való házassága ellen sincs kifogása,²⁾ mire a cseh felhagyott az ellenségeskedéssel. Midőn pedig még ugyanezen évben Vladisláv és a német lovagrend között háborúra került a dolog, litván csapatok mellett magyar hadak is siettek a lengyel király segítségére.

A lengyel király és a német lovagrend ellenségeskedésének

¹⁾ Caro II. 104. l.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. VIII. 3. 1327-hez. 192. l. V. ő. Chron. aulae reg. 417. l., Caro i. m. 127. l.

még két év múlva sem szakadt vége; sőt Vladisláv még nagyobb erővel készült föllépni a rend ellen, s e végből fiát Kázmért 1330-ban Károlyhoz küldé segélyt, nagyobb hadi erőt kérni. S ekkor történt, hogy Zách Klárán az ismeretes erőszakot elkövette. A száműzött Zách-család számos tagja, Dlugoss szerint, a törvény szigora elől mégis Lengyelországban keresett és talált asylumot, hol Amadei néven sokáig fenntartották magokat. Károly tetemes segélyt helyezett kilátásba Vladislávnak, és még ugyanezen év őszén 1000 magyar Vilmos gróf vezetése alatt csakugyan átkelt a Kárpátokon, hogy Vladisláv seregével egyesülve, délfelől támogassa Gedimin litván herczegnek a lovagrend ellen északról intézendő támadását. De a hadjárat Vilmos és Vladisláv közt felmerült nézet eltérések, aztán éhség s más okok miatt nem prosperált, s miután több havi (okt. 18-tól jun 3-áig) fegyverszünet kötöttetett, a magyar segély haza bocsáttatott s az ügy eldöntése János cseh, és Károly magyar királyra bízott. Ezek 1331. nov. 11-én Morvában találkoztak, de a megbeszélésnek nem lőn eredménye, s midőn e miatt Kázmér 1332. nyarán Kulmiába tört, seregében újra magyar csapatokkal találkozunk, melyek nemcsak a lovagrend ellen, hanem a nagy-lengyelországi fellázadt urak leverésében is segítségére voltak.¹⁾

Ez volt Vladislávnak utolsó haditénye. 1333-ban bekövetkezett halálát Károly a jó viszony nevében arra használta fel,

¹⁾ Vesd össze Caro II. illető évekhez, és Annal. Polon. Pertz XIX. 657. 659. ll. A barátság ezen kölcsönös nyilatkozatai között azonban nem hiányoztak érdekösszeütközések sem. A krakkói püspök már több ízben panaszt emelt, hogy az esztergomi érsekség némely szepességi községek egyházait, melyek a krakkóinak jurisdictiója alá tartoznak, usurpálja. Az ügy végre a pápa elé került, ki 1324-ben Czarnovar monostor prépostját utasítá, hogy a Tamás eszterg. érsek és utóda Boleszló — egykor krakkói kanonok s Károlynak hű embere — által elfoglalt, de emberemlékezet óta a krakkói püspök jurisdictiója alá tartozott Podolin, Gnezda, Lublyó egyházak ügyében rendet csináljon. E végből Nanker krak. püspök Jaroszláv krak. cancellárt, Vsonius sandomiri plebánost s Bertold mestert biztosokul küldé ki; viszont Boleszló érsek Zybotho igilnici pleb., s a betegsége miatt visszahívott Péter budai szt. Péter egyháza kanonokja helyébe Miklós zelli fűesperest rendeli ki. János löcsei prépost biztosokul küldé Durándi Mizhardot, Vyllansavki ruszkinóci és Miklós hunsdorfi plebánost. Itélő bíról czarnovari Bertalan prép. jelöltetett ki a pápa által. Az 1316-iki tárgyalásra a magyar biztosok nem jelentek meg, s az 1332. évi tárgyalástól is távoltartván magokat: makacsságban elmarasztaltatván, az elfoglaltak visszaadására, 2200 márka kártérítésre és 175 márka perköltség lefizetésére utasítottak. V. ö. Mon. med. aevi. I. 168. s köv., 177., 180., és 193. ll.

hogy fiának, Kázmérnak trónra lépését, s megkoronáztatását a lengyel rundeknél megsürgesse. Es szavának ápr. 24-én foganatja lón. ¹⁾ Károly nemsokára felhívatott, vegye fel a béketárgyalások fonalát ott, hol a mult években elejtették. s a király most annál inkább is sietett a felhívásnak eleget tenni, mert a cseh királyban versenytársat látott az esetben, ha a lengyel utódok nélkül találna kimúlui. Egyelőre azonban csak egy compromissum segítségével odáztatott el a dolog, melyet magyar követtség vitt a lovagrendnek s mely szerint ez Brzesc várát és városát területével együtt addig is, míg a végleges eldöntés bekövetkeznék, egy semleges félnek átadja. ²⁾ Ez ajánlat elfogadtatott, s Károly röviddel utóbb a határozavargások elintézése céljából Kázmér és Károly morva örgróf közt létesült egyezés mellett szívesen elfogadta a kezességet. Ugyanezen 1335. év nyarán végre összejöttek Trencsénben Kázmér és Károly megbizottai, János cseh király és a morva örgróf, kik majdnem két heti tárgyalás után aug. 24-én végleg megállapíták a béke feltételeket. János lemondott minden jogáról a lengyel koronára, ugyanezt tette Kázmér Sziléziára vonatkozólag, egyuttal 20000 hatvanad cseh garas fizetésére kötelezván magát, a részletek megállapítása a királyoknak személyes találkozására halasztatván, melynek ideje a következő ősre (október 16-ára) tűzetett ki.

A találkozás csakugyan megtörtént novemberben, a mikor János cseh, Kázmér lengyel király, Rudolf szász, Boleszláv liegnitzi s más herczegek számos főúr kíséretében Róbert Károly által fényesen fogadtattak Visegrádon. A trencsényi feltételek részben bővebben kifejtve, megerősítettek, Kázmér a 20000 hatvanad felét lefizette, a hátrálék iránt Károlyunk vállalván kezességet, kinek kezeihez tette le János a lengyel trónhoz formált igényéről való lemondását tartalmazó levelet; a béke megpecsételésére Kázmér leánya, Erzsébet a cseh király unokájának, János alsó bajor herczegnek jegyeztetett el, s hozománya 5000, a vőlegényé 7000 cseh hatvanadban állapíttatott meg, melyhez Károly maga részéről 5000 hatvanaddal járult. Végül a lengyel lovagrend ügye is elintéztetett; Lengyelország kapta Dobrzynt és Kujáviát, a lovagrend keleti Pomerániát, Kulm és Thorn tartományt. A hó végén gazdagon megajándékozva, szétoszlottak a vendégek. ³⁾ A hosszan tartott villongások csehek s lengyelek között ez által

¹⁾ Dlugoss IX. Annal. Polon. Cont. Pertz i. m. 660. l. szerint a koronázás »ad instinctum et preceptum regis Ungarie generi sui Karoli« történt. Caro II. 174. l.

²⁾ Caro II. 176. l.

³⁾ Turóczy II. 97. l. Caro II. ez évekhez.

megszűntek, s midőn János az osztrák herczeg ellen 1336. elején harciba indult, magyarok mellett, lengyel csapatok is támogatták.

A pápa, eléggé ismeretes okból, nem mulasztá el bele avatkozni a visegrádi végzések ügyébe, másfelől a lengyel urak nagyon kedvezőknek találván a lovagrendnek tett engedményeket, nyugtalanságot tanúsítottak. Mégis Kázmér új engedményeket tőn Pomerania, Michelov és Kulmiára nézve, s ígérte a magyar királyi párnak is beleegyezését, de ez elmaradt. Sőt, hogy a lengyel korona s tartozandóságai annál jobban biztosíttassanak Károly családjának, 1338. márcziusban Visegrádon Károly magyar király és a morva őrgróf között oly egyezség létesült, mely szerint Szilézia biztosítottatott ennek, ki viszont ígéré, hogy a magyar herczegnek a lengyel trónra vonatkozó igényei elébe akadályt nem vet; Lajos herczeg elveszi nőül Margit morva herczegnőt, hogy a kötés nagyobb biztosságot nyerjen. Ezen, a magyar trónörököszt illető s a lengyel koronára vonatkozó örökösödési tárgyalások folyamán halt meg Kázmér neje. Róbert Károly soha sem tévesztve szem elől, mily nagy szolgálatokat várhat csekély szivességek s kitüntetésekért a lengyel uraktól, nem mulasztott el egy alkalmat sem, mely híveinek számát, ha csak egy újjal is szaporíthatá, s mindenkor gazdagon jutalmazá. megajándékozá, sőt rendes évi díjakkal is ellátta a vele érintkezett lengyel urakat, hogy folyton ellenőrizvén Kázmért, adott ígéretétől elállani ne engedjék. Főleg Sbyszek prépostot és Spytek krakkói castellanust, Kázmérnál nagy befolyású két urat még a visegrádi találkozás alkalmával lekötölezé magának.¹⁾ S ha hozzá vesszük, hogy azon számosak, kik a visegrádi napok élményeit nehezen tudták felejtetni, szintén kész eszközei lehettek Károlynak is, Kázmérnak is, nem került sokba ez utóbbinak s ama két matadorinak a többieket is megnyerni a tervnek,²⁾ s midőn Kázmér 1339. juliushban Visegrádra érkezett, azon örvendetes hírral lepte meg Károlyt, hogy Lajos a lengyel koronát magára nézőnek tekintheti. Károly ez alkalommal megígérte Lajos nevében, hogy a lengyel koronához tartozott részeket vissza fogja szerezni, még pedig saját költségén; hogy idegenek nem fognak méltóságok- és hivatalokban alkalmaztatni, és hogy a régi jogok és szabadságok biztosításával semmiféle adókat s terheket a lengyel nemzetre róni nem fog.³⁾ Mindezen kötéseknek s azok életbe lépésének csak akkor leendett erejök, ha Kázmér fiúgyermek nélkül találna meghalni.

¹⁾ Caro II. 216. l. 2. jegyz.

²⁾ Hogy Kázmér egyetemes gyűlést tartott volna, azt Caro elveti II. 217. l. 1. jegyz.

³⁾ Caro II. 217. l., és az ott említett források 2., jegyzet.

Károly örömeiben e siker fölött, s bizonyára fáradozásait jutalmazandó, még 1339. december 7-én Visegrádon adott levelével a krakkói polgároknak jogait szentül megtartani ígéré. ¹⁾ A lengyel ügyekben pedig, mint eddig, tevékeny részt vőn. A lovagrend és Kázmér között új tárgyalásokra kerülve a dolog 1341-ben, megbízottai által béke közvetítőül lépett fel, de a rend azon kívánságának, hogy R. Károly az utolsó (1339.) visegrádi kötésben tett ígéretéről, mely Pomeraniának visszafoglalását is magában foglalá, mondjon le, helyt nem adott. Nem haláláig, s halála után Lajos sem, bár a békét óhajtó Kázmér azt többször sürgeté, mert ezen első lépése által, melyet lengyel ügyben lett volna teendő, a maga nevében atyja által tett ígéretnek megszégését látta. Kázmér tehát, hogy a béke létesülését lehetővé tegye, recompensa által pótolta a Lajos által megtagadott lemondást, mely recompensa szerint a Kázmér utódjaiként szerepelhető massovi, kujaviai és dobrzyni herczegek lemondanak Pomerania, Michelov és Kulm birtokáról, Boguslav herczeg a béke fenntartására kötelezé magát, s a lengyel urak, úgy 7 város polgárai békeszegéshez senkinek kezét nem nyujtanak. S ennek alapján létesült aztán a kalisi béke Kázmér és a lovagrend közt. ²⁾

Lajos a békét, mely az ő nevében tett ígérettel ellenkezőt tartalmazott, olyasnak tarthatta, melyen annak idején maga majd tetszése szerint változtathat. A Kázmérral tartott szoros viszonyt fenntartá, s midőn közvetlenül a litván hadjárat után csehek és lengyelek közt háborúra került a dolog, Kázmért Szécsi Miklós nádor és Poharos Péter vezetése alá rendelt csapatokkal segíté. A harc hevesnek ígérkezett, mert János megfogadá, addig nem tenni le a fegyvert, míg Krakó falait le nem döntötte. Csapatai 1345-ben a magyar előcsapatokon keresztül törve, a lengyel fővárosig nyomultak, de itt aztán bekerítve, fegyverszünetre léptek, főleg a lelówi vereség folytán. ³⁾ A benső viszonyon kívül, melyben Lajos a krakkói udvarhoz állt, más ok is kényszeríthette őt a cseh király elleni háborúban tetteleg fellépni. János már több alkalommal kölcsönöket vett fel Kázmértól. Midőn 1343-ban újra 3333 hatvanad garast előlegeztetett magának, s ekkor ismételtén megerősíté régibb kötelezettségeit oly kijelentéssel, hogy ha szavának embere nem találna lenni, a lengyel király Lajos segélyét

¹⁾ Monum. 5. 27. II.

²⁾ Caro II. 1343. évben.

³⁾ Notae Vratislavienses Pertznél XIX. 609. I. »Cum Ungaris ante Lelow defendente se Uladislao rege Polonie pugnauerunt, et Bohemi superati ad propria cum confusione sunt reversi.« V. ő. Küküllői János 5. fejj. 96. és Miechov. IV. k. 18. fejj.

is igénybe veheti ellene. Az alkalom, úgy látszik, most csakugyan megjött, Jánost szőszegőnek találni.¹⁾

Öt évvel ez előtt foglalta el Kázmér Galicziát, bizonyára nem a magyar király tudta nélkül, ki e tartomány királyi czimét folyton viselé. Lajos még a nápolyi hadjáratnál volt elfoglalva, midőn híret vette, hogy Kejstut litván fejedelem Kázmért megtámadta, s megverte. Gyorsan visszatérve, 1351-ben sereget vezetett Kázmér segítségére, Kejstutot elfogta, s miután ez ragadmányát: Halicsot és Ladomért meg Lemberget vissza bocsátotta, s a kereszténység elfogadására ígéretet tőn, szabadon bocsátá. A vissza foglalt Veres-Russiát pedig Kázmérnak engedte át, kikötvén, hogy Kázmérnak magtalan halála esetében a tartomány Lengyelországgal együtt Lajosra szálljon; ha pedig Kázmérnak fiutódja születnék, akkor a Kázmér által a tartomány átruházásért most fizetendő 100,000 darab arany lefizetése mellett Halics és Ladomér a magyar koronához visszacsatolandó.²⁾ E tárgyalások folyama alatt híre jött, hogy a Kejstut által felbujtogatott tatárok Podolia s Moldva pusztítása után, Erdélybe törtek, de Lackfi Endre vajda által a székelyek segítségével megverettek s vezérök, Aittlamos Visegrádra került fogságba.³⁾

Kejstut még sem nyugodott; 1352-ban magához ragadta újból Ladomériát, utána tört Galicziának s ha Lajos 100,000-nyi haddal nem siet Kázmér segítségére, azt is hatalmába keríti. Megveretvén, nem csak Ladomériát visszaengedni kényszerült, hanem Podoliából is kiveretett. Halicsot és Ladomért Lajos most újra átadta Kázmérnak, s a minap kikötött 100,000 arany lefizetését is elengedé 1355-ben. Viszontszolgálatul Kázmér elismertette a lengyel urakkal Lajost, ki ha gyermek nélkül halna meg, fivére, István fia, János fogadtatik el trónutódnak. Más felől Lajos a Budán 1355. adott levelével biztosítá a lengyel rendek kiváltságait, mint azt János wojniczi castellanus, Florián prepost, Clancicini kancellár, Péter tribun és Pélka krakkói subgazo az ország nevében küldöttségileg kérték. Megigéré, hogy nem fogja, mint Kázmér és Károly tevő, a főurakat megadóztatni; a városoktól elfogadja, mit önkényt felajánlanak, urak és főpapok jószágain meg nem száll, károkért kárpótolni fogja, ha országuk határain túl kellend menniök. Ha Lajos vagy János fiörökösök nélkül mulnának ki, megszűnnek a korábbi kötések s a lengyelek szabadon választhatnak, de kötelesek 5000 hatvanadot cseh gara-

¹⁾ Caro II. 242. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 2. 137.

³⁾ Sommersberg i. m. II. 80. s köv. II., Villani II. 72. l. Dabniczi krón. 1345-höz., Dlugoss IX.

sokban kifizetni az idősb hercegnőnek férjhezmenéskor, mint Károly és Lajos is fogadták, fenutartván, hogy utódainak a leendő király adjon elégtételt. Ellenben ha Lajos vagy utódai, vagy János s akár ennek utódai jutnának a trónra, a lengyelek a kikötött összeget ne legyenek kötelesek kifizetni. — Ápril 30-án viszont a szandeczi összejövetelen a magyar rendek biztosították Kázmért, hogy a Róbert Károlylyal a trónöröklésre vonatkozó kötött feltételeket fenn fogják tartani.¹⁾ Lajos egyszerűsmind megengedé, hogy a lengyel só szabadon szállíttassék a sárosi és lipői magyar söraktárákba.²⁾

Ez idő tájban Kázmér panaszt emelt, hogy a litvánok harcias magoktartása nemcsak országa határait veszélyezteti, hanem az oroszországi kereskedésnek is nagyon árt; panasza főleg a lovagrend ellen irányul, mivel az nemcsak kötelességeinek — a hitetlenek ellen harcolni — nem felel meg, de rabló támadásaiknak a lengyel koronához való viszonyánál fogva hallgatag kedvez. A pápa úgy vélekedett, hogy e panaszoknak a litvánok megtérítése elejét veendi, és sietve felhívta Lajost is, hogy a pogány nép megtérítésében ő is tevékeny részt vegyen. Nem tudni, mennyit tett, de az bizonyos, hogy a litvánok utóbb Károly császárnak megígérék, hogy a ker. tant befogadják, ha a lovagrend a tőlök elvett birtokot visszaadja. A lovagrend mindenről egyébről, csak terület átengedésről nem akarván tudni, az ajánlat ajánlatnak maradt.

A Dlugoss által (1359. évhez) említett moldvai hadjáratról, melyben lengyel csapatok is résztvettek volna, a magyar források nem tudnak semmit. De midőn 1360-ban a császár és Lajos király Nagyszombatban találkoztak, nemcsak a kettő között felforgott feszültség egyenlített ki, hanem Kázmér és IV. Károly közt a boroszlói püspökség miatti érdekösszeütközés is kiegyenlített. De csak néhány hónapig tartott a béke. Károly császár a helyett, hogy a határsértések miatt Lajos által tőle követelt elégtételt megadta volna, sértő kifejezéssel élt a király anyjával szemben, s miután ez Kázmérnek nővére volt, a sértés ezt is mélyen illette. Már támadásra készültek a sértett felek, midőn a pápa közvetítésével s a császár bocsánat kérése folytán az ügynek vége szakadt, s Károly sietett Bogusláv pomeráni herceget az ellene alakult veszélyes szövetségtől elvonni, s a két sértett félt is kiengeztelni az által, hogy a pomeráninak leányát, Erzsébetet, ki Kázmérnak unokája volt, nőül vette. Az esküvő 1363-ban ment végbe Krakkóban, s fényét Lajos király személyes jelenlétével is

¹⁾ Dlugoss IX. Monum. I. 257—59. ll. V. ö. még Fejér i. m. IX. 2. 412. l.

²⁾ Dogiel I. 37. l., Fejér i. m. IX. 2. 363. s köv. ll.

emelte.¹⁾ Ekkor ébredhetett a nagy király lelkében a gondolat, oly egyetemet alapítani, milyen ez években Krakkóban, Bécsben s Prágában keletkezett, s nyomban megtette ez iránt a pápánál a lépéseket a pécsi egyetem engedélyezése iránt. Az által, hogy ezen alkalommal Bolko schweidnitzzi herczeg és Kázmér, mint választott bírák a barátság fenntartását tették kötelességévé a császárnak és Lajosnak, az esküvő politikai jelentőséget is nyert. A következő évben pedig a brünni találkozáskor a megbékülés ezen ítélet alapján végleg megtörtént. Lajos Brünnből Krakkóba sietett, mert Kázmér új házasságra gondolt, s nehogy az eddigi jogigények halomra dőljenek, közösen megállapították: hogy ha Kázmér az új házasságból férfi utódokat nyerne, a magyar trónöröklésre vonatkozó eddigi kötések hatályon kívül maradjanak, ellenkező esetben Lajos joga a lengyel koronára fennmaradjon.²⁾

Mínthogy azonban az új házasságba a pápának is volt beleszólása — Kázmérnak törvényes neje, Adelheid még élt, új neje Hedvig pedig közeli rokona volt — Lajos magára vállalta annak helybenhagyását kieszközölni, mit a pápának hosszas ellenzése daczára a Viscontik és Barnabo ellen nyújtott segély fejében végre mégis keresztül vitt.³⁾ Lajosunk, midőn ez ügyet szorgalmazá, különösen hangsúlyozta az egyház és vallás körül szerzett érdemeit. Midőn a következő években a pogány litvánok újra nagy erővel neki estek Lengyelországnak, s négy virágzó várost elpusztítának, Lajos sietett csatlakozni Kázmér kéréséhez, mely pénzbeli segélyt kért a pápától, s az egyházi jövedelmek tizedét meg is kapták. Nemsokára aztán jól eshetett megtudnia a pápának, hogy két híve — Lajos és Kázmér — szöveterkeztek IV. Károly császár ellen; annál jobban, mivel a császár titkos támogatója volt a Viscontiaknak. A szövetség megkötése 1369. februárban Budára hozta Kázmért, hol az Anjouk lengyel örökösödési jogaira vonatkozó régibb szerződések felújítottak.⁴⁾

Ez volt Kázmérnak utolsó magyarországi útja. Röviddel utóbb egy vadászati balesés következtében nagy mértékű lázba esett. E hírre Lajos azonnal Krakkóba indítá oppelni Lászlót, pozsonyi főispánt és nádort, hogy a haldokló körül Lajos érdekei felett őrködjék. Kázmér nov. 5-én meghalt, sirba vivén magával a krakkói tanács keserves panaszait, hogy a város szegényedik, mert a zsidók és tolvajok elhatalmasodtak, pénz csak a király szükségleteire vagy a monetarius tetszése szerint veretik, mert Bochnia lön a

¹⁾ Annal. S. Crucis Polon. Pertz XIX. 684. l.

²⁾ Caro II. 328. s köv. ll.

³⁾ Az erre vonatkozó levelezés: Theiner Monum. Hung. eccl. 72. s köv. ll.

⁴⁾ Szalay II. 238. l.

réz- és vaskereskedés rakodó helyévé, s mert a kereskedés több-féle sérelmeket szenved.¹⁾ Hogy Lajos már 1368-ban szabad kereskedést engedett a lengyel kereskedőknek Magyarországon is, kötelezván őket, hogy áruikat 3 napon át Kassán árúba bocsássák, aztán tovább vihessék,²⁾ ez szebb reményeket támasztott a polgároknak, s minthogy az urak nagy része már úgy is meg volt nyerve, nyomban meghívására indúlt Mokrsko Flórián krakkói püspök és Strelie lengyel kancellár vezetése alatt Visegrádra a lengyel küldöttség. Alig kelt át a Kárpátokon Lajos az esztergomi és kalocsai érsek, Szécsi országbíró, Treutel tárnokmester, Bubek főlovászmester s mások kíséretében anyjával, Erzsébettel együtt. Szandecznél fogadta az első küldöttség hódolatát; Krakkó kapuinál pedig világi és egyházi nagyok, nemesek, polgárok, s a czéhek fogadták a királyt. Lajos mindjárt eleinte kényes helyzetben érezhette magát: a népnek, melyet kormányozandó volt, nyelvét nem értette, Ziemovitot, a lengyel korona massovi hűbéresét hiábau kereste tekintete, s végre Kázmér végrendelete miatt, mely roppant birtokot, a korona hatalmi érdekeivel ellenkezőt, juttatott Kázmér stettini herczeg kezébe, valamint a nagy lengyelországiak kívánsága miatt, hogy Gneznában — ne Krakkóban — koronáztassa meg magát. A király mégis nov. 17-én Krakkóban avattatta fel magát a gneznai, krakkói és lebusi püspökök által, Gneznát meglátogatta, Kázmérnak Dobrzynt néhány várral, oppelui Vladislávnak az Oppeln közelében fekvő területet hűbérül adta, s anyját a kormány vezetésével megbizván, a koronával s magyar kíséretével visszatért Magyarországba.³⁾

Egykorúak és későbbi történetírók ez időbe helyezik azon magnak elvetését, mely későbbi időkben búján kikelve, a lengyel nemzet vesztét okozta.⁴⁾ Mi értjük a panaszokat, mert tudjuk,

¹⁾ Monum. 4. 2. 25. ll.

²⁾ Mon. 5. 47. ll.

³⁾ Dlugoss X., Cromer 13. Küküllői János II. Lászlónak és Uzudar Péternek ez irányban szerzett érdemeiket Lajosnak 1370. nov. 28. Krakkóban kelt levele illusztrálja. V. ö. l. Fejér i. m. IX. 4. 240. Azt tanuljuk belőle, hogy a lengyel közhangulat Lajosnak nem volt nagyon kedvező; *foglalni* küldé őket, s megdicséré, hogy *koronázáskor hűséggel őrizték személyét*.

⁴⁾ »Heu, heu, nunc primo instat fletus et meror, luctus et inenarrabilis clamor de morte regis Kazimiri« panaszkodik az annalista Sommersberg-nél Scriptores II. 94. l.; és Caro II. 364 l.: Nicht blos Ludwigs Einfluss, oder besser Einflusslosigkeit, war von hinreissendem Schaden — noch übler und auf die Dauer vergiftend waren die Einwirkungen, die in seinem Gefolge kamen, magyarische Wildheit (!), gefärbt mit der galanten hohlen Schminke anjouischer Politesse. Denn es ist kein Zweifel, dass die grossen Fehler und

hogy a nemzetek nagy tömege soha sem ruházza szívesen s folytonos panasz nélkül jogait, önállóságát más nemzetiségre. Hogy a lengyel nép eddig is tudott pártos lenni, fejedelmeket száműzni, arról már láttunk példát; az is bebizonyított, hogy a magyar barátság már több ízben feltámasztotta a roskadozó Polóniát, hogy politikai, s erős alkotmányos érzelmet lengyel tanulhatott s tanult a magyartól; még kiderülhet, hogy e tanúltságot vesztére fordítá a tanítvány, lehet-e azért felelősségre vonni a mesterét? De a hibák és mulasztások előtt nem akarunk szemet húnyni, hol azok a magyar félnek tudandók be.

Lajos a trónfoglalásra meghívó lengyel küldöttségnek határozottan kijelenté, hogy két nagy országnak kevés egy király, s hogy kettős kormány könnyen veszélyeztethetné mindkettőnek jóllétét. Volt e szavakban valami, a nemzetiségi érzetre emlékeztető, s éppen azért bizta Erzsébetre a kormányt, mert lengyel volt; kedves dolgot vélt általa tenni a nemzetnek. Csakhogy ezt forgatta elméjében, hogy van még Piast, a kire kormányt bízni lehetett volna, gyenge asszonyi kezek helyett, melyek a kegyenczek felkarolására mindig tárva állanak. És csakugyan Erzsébet mód felett kedvezett a kegyenczeknek kis és nagy ügyekben. Mindjárt felháborodást szült, hogy a Kázmér alatt hivatalban volt urak elbocsátásával új s nem kifogástalan jellemű emberek léptek helyekikbe; a nagy-lengyelországiak boszankodtak s törvénysértésről panaszkodtak, hogy kis-lengyelországi — sziléziai Ottó — nevezetett ki főkapitánynya; sőt az is volt a panasz, hogy Erzsébet a vele jött magyarok hatalmaskodásának kedvez, míg a krakkói püspök ég-földnek panaszkodott, hogy Szandecznek hozzá tartozó tizedét, évenként 2000 márkát aranyban a szandeczi apácák ragadták magokhoz Erzsébet segélyével, tanácsával, beleegyezésével.¹⁾ Erre a lengyel urak szeget-szeggel adtak vissza, s hogy a most számukra is megnyílt alkotmányos áradat hatása alatt új jogokat csikarhassanak ki, daczos féktelenségekre vetemedtek, úgy hogy Erzsébet joggal értesítheté fiát, hogy a kormányzást, a nagyok féktelensége lehetetlenné teszi.

Lajos ily körülmények között az elválás eshetőségére gondolva, a zavarok által veszélyeztetettnek látott Veres-Russiára kezdé mindenek előtt figyelmét fordítani, s miután már 1372-ben

Schwächen, welche spätere Zeiten so häufig an dem polnischen Adel zu beklagen hatten, nicht ursprünglich in ihm lagen, sondern zum grossen Theil auf Rechnung der engen Beziehungen Polens mit den Magyaren zu einer Zeit, da alles im Wachsthum begriffen war, zu setzen sind.* Mily üres szavak!

¹⁾ Monum. I. 279. I.

magyar és lengyel kereskedőknek (de a cseh, morva, porosz, szilézi és torniak kirekesztésével) megengedte, hogy Lembergen keresztül közlekedhessenek, ¹⁾ ugyanez évben kinevezte hűbéri minőségben oppelni Vladiszlávot, az annyi küldetésben kipróbált hűségűt, a tartomány kormányzójává. ²⁾ Vladiszlávnak nagy befolyása volt lengyel földön s mivel Zavissa kanczellár s János krakkói püspök szintén az udvar emberei voltak, Lajos a trónbiztosítás céljából a főbbeket 1373-ban Krakkóba hívatta, s megfogadtatta velök, hogy trónörökös hiányában legidősb leányát, Katalint ismerik el örökösének. Ez ígéretet azonban csak az udvarhoz ragaszkodó s aligha nagyszámú úr tehette, azonfelül Katalin rövid idő múlva meghalt. Lajosnak tehát új ígéretet, s az egész nemzettől kelle vennie, s hogy ez annál inkább sikerüljön, a majdnem teljesen feledésbe ment ekeadót rendelte kivettetni s behajtatni mindenkítől, midőn pedig ez ellen mind több panasz hallatszott, 1374-ben újra Kassára hívta a lengyeleket, jól tudván, hogy a tárgy fontossága kis- és nagy-lengyelországiakat elegendő számmal fog oda vonzani.

Ugy is lőn. Ősz felé kezdetöket vették a tárgyalások, s mint előre látható volt, elég zajosan folytak. Végre a király kijelentésére, hogy a 12 garas ekeadót kettőre szállítja, ha női ágának örökösödése elfogadtatik, a rendek — miután az ellenkezők a városból, melynek kapui a király rendeletére bezárattak, el nem távozhatának — belenyugodtak a helyzetbe. A szeptember 17-én kiállított okmány főleg azért fontos, mert a nemességnak testületi jelleget ad, s a nemzet fogalmát a nemességre szorítja. ³⁾ A polgárság hozzájárulásáért régi jogainak megerősítését nyerte. ⁴⁾

Legyőzetésök miatt szegénypírral, a király erőszakos eljárása miatt boszús szívvel tértek vissza a lengyel elégületlenek a kassai conventről, tömegesen csoportosultak tehát fehér Vladiszláv egykor gniewkovi herczeg, majd dijoni szerzetes, most zárdahagyott körül, ki, miután sem a pápánál, sem Lajosnál

¹⁾ Mon. 5. 47. II.

²⁾ Caro II. 379. I.

³⁾ Caro II. 1373—74. évekhez. Dlugoss X. 21. lap. Lajos levelei Fejéjénél.

⁴⁾ A krakkóiaknak adott levél Mon. 5. 64 s köv. II., hol a bochniai kereskedők, midőn Thorn felé sietnek áruikkal, Krakkón keresztül menni — vámfizetés céljából — köteleztetnek. — Hallatszott az is, hogy a kir. előterjesztések könnyebb elfogadása céljából a Szepességnak Veres-Russzával való felcserélésének terve el fog ejtetni. Zalussi ezt alaptalan hírnek mondja. De az előzményeket s következményeket tekintetbe véve, a dologban lehetett valami igaz.

igényeinek kielégítését nem találhatá. hirtelen lengyel földön termett, s több várat hatalmába ejtett. Leveretvén 1375-ben, újra felkelt, s újra leveretvén, Lajos kegyelmére bizta magát, ki 10,000 forinttal s talán a pannonhalmi apátsággal elégité ki ¹⁾, rövid időre, mert a nyugtalan vére újra bolygásnak indítá. Erzsébet, ki hasztalan iparkodott a kormány balfogásait a fény és pompa fátyolával borítani, Vladiszláv felkelése alatt elhagyta Krakkót, s Budára jött, innen Dalmáciába menendő. Lajos végre szükségesnek látta egyszer ismét személyesen meglátogatni orszá-gát; az 1375. év telét ott tölté. Krakkóban erősíté meg 1376. január 14-én Czehóv város privilegiumát, ²⁾ január 29-én Bieczben járt. Miután a kujáviai felkelés leveretett s Lajos Galiczia egyházi ügyeit rendezé, Halicsban metropolitát állíta, kinek a chelmi, przemisli és lodoméri püspököket alárendelé, visszatért. ³⁾

Augusztus 24-én már ismét Erzsébet vezeti az ügyeket, kit Új-Szandeczbe bevonulásakor meghagyásból díszes küldöttség fogadott. Bochniából megerősíti a kozmierczy egyház birtokjogát, s a levelet Miklós és Mihály magyarok »militibus et familiaribus nostris« által is aláíratja. Krakkóban újra megszólalnak a fuvola lágy hangjai, hangzik a dal, vígan lejtnek a párok, míg a litvánok Zavichostig s a Visztulán túl lengyel földre jártak, feltartóztatás nélkül rablóhadjáratokra. Olykor magyarok és lengyelek közt is felbomlott az egyetértés. Így 1376. decz. 7-én, mikor egy szekér széna miatt a krakkói vár alatt feküdt sz. Egyed templománál magyarok s lengyelek közt vitára, vitáról vérontásra került a dolog; egyszerre felhangzik: »Ölik a magyarokat,« s a gyors segély daczára 176-nál több magyar, de a rend helyreállítására elősietett Kmyta krakkói kapitány is — magyar nyíl által — földre terítettett. ⁴⁾ Erzsébet saját életét is veszélyben forogni látván, Budára sietett.

Lajos gyorsan intézkedett a védelemről. 1377. talán juliusban — maga sereggel átkelt a Kárpátokon, s a litvánok segítségével hatalmaskodó Narymuntovicz Györgytől Chelm és Belcz tartományt visszavevén, neki Lubaczowot és 100 márkát a bochniai bányák jövedelméből adott kárpótlásul. ⁵⁾ S most Erzsébet helyébe oppelni Vladiszlávot rendelvén kormányzónak Lengyel-

¹⁾ Fejér i. m. IX. 5. 37. 1. jegyz.

²⁾ Monum. III. 395. 1.

³⁾ Sommersberg II. 113 s köv. II. Dlugoss XI. Küüllői J. VII. — Fehér i. m. IX. 5. 1378. év.

⁴⁾ Cont. Annal. Polon. Pertz. XIX. 662. II., Dlugoss XI. Annal. S. Crucis Polon. ez évhez. V. ő. Caro II. 403. s köv. II.

⁵⁾ Caro II. 406. 1.

országban, kit azonban Domarat nagy-lengyelországi starosta (várnagy), és a kis-lengyelországi Sendzivoj gyűlése, aztán az ország bomló állapota folytán a lengyelek kérésére ez állásától elmozdította. Halics magyar vajdát kapott, ki polgári s katonai jogkörrel bírt.¹⁾

Vladiszláv maga is kényesnek találván helyzetét, menekülni vágyott, s Lajos a veszedelmes embert, ki titkon arra iparkodott birni a halicsiakat, hogy Lajos halála esetében őt ismerjék örökös uruknak,²⁾ Stettin, Gnievkov és Innovracláv birtokával hűbérül kárpótolá. Erzsébet erre újra visszatért,³⁾ hogy nemskára elhagyja a mind jobban elhatalmasodó nemesség által bomlasztott országot.

Nap nap után múlt s Lengyelországból a legkeservesebb panaszok érkeztek Lajoshoz, a mind jobban szaporodó rablások felett, vetélkedve elkövetve a közkormány gyengeségében, majd hiányában, elbizakodott vérségek kicsinjei s nagyjai által egyaránt. Lajos 1381. tavaszán tehát maga köré gyűjtvé az egyházi nagyokat és főtisztviselőket, s a kormány-ügyek vezetésével a kancellárból most krakkói püspökké lett Zavissát bizván meg, társakul melléje atyját, Dobiszlávot és Sendzivoj krakkói starostát rendelé. E rendelkezés a mint elkéséztette az ellenzékiet, ép úgy ártott a közügynek, mert Zavissa csak a kényelemnek élve, visszavonúlt, társai pedig sem az igazságszolgáltatásban eljárni, sem a közrendet föntartani nem tudták, s az ország annyira jutott, hogy egyes hatalmasok, pl. Bartoss F. 59 utazó francziát fogságba ejthetett.⁴⁾

A király minél közelebb érezte magát a sírhoz, annál jobban meglepték a leányági örökösödés gondjai. Mária már jegyese volt brandenburgi Zsigmondnak, és Lajosnak egyik legfőbb vágyát képezé, Zsigmondra szállítani a lengyel koronát. Ha célját el akarta érni, sietnie kellett, mert VII. Kelemen pápa, kit Lajos egyházfőnek elismerni vonakodott, viszonzásul Vladiszlávot támogatá Lengyelországra vonatkozó igényeiben. Lajos tehát ennek útját szegendő, s hogy a lengyelekkel is megismertesse, már 1381-ben Krakkóba küldé Zsigmondot,⁵⁾ s hogy a dolog nagyobb nyomatékot nyerjen, maga is megjelent Lengyelországban, jun. 3-án Vislicán; nov. 12-én Krakkóban találjuk,⁶⁾ majd a hatalmaskodó

¹⁾ Dlugoss, Küküllői, mint fent. Caro II. 410. l.

²⁾ Caro II. 44. l.

³⁾ Szept. 28-án intézkedik. Mon. III. ez évhez.

⁴⁾ Caro II. 425. l.

⁵⁾ Monum. IV. 2. 49. II. »vigilia b. Laurentii Martyris intravit civitatem« sat.

⁶⁾ Lásd Mon. III. 419. 423. II. a Zandivog krak. kapitány adományozását megerősítő, s a stirici cist. zárdának szóló adománylevelét.

Bartoss elleni had vezetésével is őt bizta meg 1382-ben. Ugyanez évben Zólyomban találjuk a főbbeket Lajos körül, azon ígéretet tenni, hogy Máriát fogadják örökösül, s általa Zsigmondot is elismerik. S most Zsigmond a gneznai érsek, Sandzivoy, Domarat s más urak kíséretében újra bevonult lengyel földre, hogy a Bartoss elleni actiót megindítsa. A király kísérte őket, s alig hogy kezdetét vette a Bartoss elleni hadjárat, híre érkezett, hogy Lajos november 11-én meghalt. Zsigmond erre azonnal félbe hagyta az ostrom-munkát s Posenbe ment a polgárság hódolatát fogadni; a német polgárok s kis-lengyelországi nemesek készséggel álltak melléje. Nem úgy a nagy-lengyelországiak, kik mindenekelőtt követelték: Zsigmond ígérje meg, hogy Máriával együtt állandóan Lengyelországban fog tartózkodni s a gyűlölt Domaratot bocsással hivatalából. De Zsigmond háromszor tagadta meg a kívánságot. Ekkor határozatba ment, hogy Radomskban közös gyűlésben döntsenek a vitás kérdések fölött.

A gyűlés nov. 25-én nyílt meg. Bodzantha, Sandzivoy, Domarat azonban siettek a kitűzött helyre; de a kis-lengyelországiak tartózkodtak a megjelenéstől, s ennek következménye az itt kelt határozott hangú közjogi tekintetben fontos okirat, mely magában véve nem szakít a régibb kötésekkel, hanem a kassai egyezés alapján hűséget és engedelmességet ígér Lajos leányai közül annak, ki hogy Lengyelországban maradjon, nekik át fog adatni. Personalis unióról tehát a végzés tudni sem akar, s mint ilyen, két évvel utóbb a teljes függetlenségnek lőn kiindulási pontjává. A kis-lengyelországiak ez alatt decz. 6-án Vislicán jöttek össze, hol megjelent Zsigmond is, meg a radomski convent egy küldöttsége, mert a nationalista párt — a nagy-lengyelországi elégtelenek — szükségesnek tartá amazokkal fenntartani az összeköttetést, s egyetértésre törekedett, s most a többség megnyerésén fáradozott. Hogy ez sikerüljön, nem volt lehetetlen; s ilyenek tartathatta a dolgok állásáról korán értesült Erzsébet is, mert sietve válaszolt a radomski gyűlés kiküldte bizottság kérésére, két egyházi s két világi főúrból állott küldöttség által kijelentvén a lengyel rendeknek, hogy nem szándéka Zsigmondot a nemzetre erőszakolni, de, midőn az addigi hű ragaszkodást megköszönné, ahhoz szigorúan ragaszkodni kénytelen, mit a kassai conventen határoztak, s a nemzet választására bizza, melyiket ismerjék el leányai közül királynénak. Ennek következtében határozattá lőn, hogy Zsigmondot sem Krakkóba, sem más birodalmi városba he ne bocsássák, a ki szomorúan tért vissza Magyarországba. ¹⁾

LOVCSÁNYI GYULA.

¹⁾ Dlugoss XI. Sommersberg 11. ez évhez. V. ő. Caro II. u. o.

KÜLÖNFÉLÉK.

HALLER GÁBOR TÖRTÉNETEHEZ.

Öreg Rákóczy György fejedelem egy levele került nem régiben a történelmi társulat levéltárába, a mely érdekes adatokat tartalmaz Haller Gábor történetéhez, a külföldi akadémiákon való neveltetéséhez.

Haller Gábor kétszeresen érdekes alakja Erdély XVII. századi történetének. Kiváló szerepet játszott a politikai életben, 1630-tól 1644-ig terjedő naplójában becses politikai- és főkép művelődés-történeti kútfőt hagyott reánk, s a politikai vértanúság dicsfénye lebeg emléke felett. Ifjúsága viszontagságteljes, élete tettekben dús, halála tragicus.

Haller Istvánnak, a Bethlen Gábor és Rákóczy György fejedelemsége idején előkelő szerepet játszott tanácsúrnak fia, 15 éves korában (1629-ben) a fejedelmi udvarba került s Brandenburgi Katalinnak apródja lőn. 16 éves korában áttér a ref. vallásra. 1630—1635-ig külföldi akadémiákon tanul. Visszatérvén hazájába, előbb I. Rákóczy György fejedelem udvarában szolgál, majd II. Rákóczy György tanácsosa, borosjenei s később nagyváradi kapitány. Baresay Ákos bizalmas híve s követe a Nagy-Várad ostromára siető Ali basához, a ki fogságra veti s 63 fontos vasat tétet lábaira. Később Kemény János mellett harczol. Apafy uralkodása kezdetén a törökhöz küldik követségbe. A nagyvezér eleinte kitünteti, s a fejedelemséggel kecsegteti, a miből Apafy lelkében az a gyanú ébred, mintha vetélytársa volna. S midőn Apafy a török táborban Érsekujvár alatt (1663.) megjelenik, hűségét a török a képzelt vetélytárs fejével jutalmazza. Haller Gábor haza felé indul a fejedelemmel, de a nagyvezér utána küld, elfogatja, visszaviteti s azon ürügy alatt, hogy engedelem nélkül távozott a török táborból, fejét véteti (1663. nov. 15.)¹⁾

Rákóczy alább közlendő levele e viszontagságos élet ifjú-

¹⁾ Haller Gábor megöletése, Szilágyi: Vértanúk 168. l.

ságához járúl tanúlságos adalékkal s magyarázó pótlékkul szolgál saját napló feljegyzéseihez is, melyeket külföldi tanulása idején kezdett vezetni. ¹⁾

Haller Gábor életére s neveltetésére döntő befolyással volt vallásváltoztatása, a mi eddigelé kevésbé van felderítve történelmünkben.

A Haller család a XVII. s XVIII. század folyamán ismeretes buzgó catholicismusáról, akkor is, midőn Erdélyben a reformatus vallás volt az uralkodó. Haller István egyike azoknak, a kik Brandenburgi Katalint a catholicus hitre térítik. Unokája, II. Haller István szervezi a XVII. század végén a catholicus statut s Cserey Mihálytól tudjuk, mily »halálos ellensége a reformatata religionak.« Ennek fia László, hogy mily buzgó catholicus volt, mutatja naplója ²⁾ s nejének a ref. vallásáért annyira rajongó gr. Bethlen Katának önéletírása. A családban az egyedüli reformatus: Gábor, a mit azért hangsúlyozunk, mert ez a körülmény nagy szerepet játszik élete folyásában.

Vallásváltoztatásáról ő maga ezt írja naplójában :

»Martius 1-14. Fejérvár. E tájban az pápista vallást elhagyván, állottam az reformata religiora, mely miá az atyám uramnak haragját vettem s azon kívül is nem keveset szenvedtem. kiváltképpen Németországban, mindenektől elhagyattatván. De a ki mellett az isten, kicsoda az ellen.«

Önkénytelenül felmerül az eddigelé megoldatlan kérdés : mi indította őt az áttérésre ? főkép, midőn tudjuk, hogy atyja akarata ellenére tette, a ki e miatt sokáig haragudott rá, s megvonta tőle az anyagi támogatást is tanulmányai folytatására.

E befolyást a fejedelmi udvarban, a fejedelemasszony környezetében kell keresnünk. Ismeretes dolog, hogy a fejedelemné 1628-ban titokban áttért a kath. vallásra. A kórágynon fekvő fejedelem (Bethlen Gábor) midőn ezt megtudta, térítvényt vett nejétől. hogy állhatatos marad a protestans valláshoz, ellenkező esetben elveszti jogát a fejedelemséghez. De a kath. tanácsurak (köztök Haller István) befolyása ezzel még nem volt végkép megtörve. A fejedelemasszony megtérése igazán csak Bethlen temetése után a gyula-fejérvári országgyűlés alkalmával (1631. jan.) lőn nyilvánossá midőn udvari papja Geleji Katona István több paptársával ünnepélyesen visszatérítette s nyilvánosan megáldoztatta. A jan. 27-iki istenitiszteleten, melyen a fejedelemasszony is jelen volt, az

¹⁾ Haller Gábor naplója 1630—1644. *Mikó F.*, Erd. Tört. Adatok IV. k.

²⁾ Az 1717-iki nagy-szebeni diaeta diariuma ; kiadtam a Hazánk 1885. jun. füzetében.

udvari lelkész a szószekről nyilatkoztatta ki, hogy a fejedelemsasszony »gonosz tanácsadóktól ¹⁾ félrevezettetve az egész múlt és most eltelt évben a pápások sötétségébe bonyolódott . . . de most ismét visszatért az igaz hitre.« ²⁾

Igy a fejedelemsasszony protestans környezete, Bethlen Istvánnal a kormányzóval élükön, diadalmaskodott a katholicus tanácsurak felett. Hogy a diadal főkép Haller István felett teljes legyen, fiát, a fejedelemlő apródját, az ifjú Haller Gábort is a ref. vallásra térítették. Így akartak elégtételt venni Haller Istvánon, a ki egyike volt azoknak, kik Brandenburgi Katalint szerintök »a pápások sötétségébe bonyolították.« Erre vall az, hogy a fejedelemsasszony megtérését egy hónap multán követi apródjának áttérése.

A vallásváltoztatás miatt Haller István levette kezét fiáról, s nem gondoskodott többé neveltetéséről. De pártfogói nem hagyták cserben. Kiküldik a külföldi akadémiákra. Eppen ekkor járt a brandenburgi választó fejedelem követsége Erdélyben, s ezzel indul az ifjú Haller Gábor 1630. május 22-én külföldi tanulmány útjára. Fogarashól, Segesvár, Marosvásárhely, Besztercze, Deés, Kővár, Munkács, Szobráncz, Lubló és Szandecz városán át először Krakóba megy, onnan Boroszlóba, Berlinbe s jul. 14-én az Odera melletti Frankfurthba ér, a hol beíratkozik az akadémiára s egy évig ott tanul. 1631. jul. 15-étől Franekerában (Hollandiában) s még ez év októberétől Leydában folytatja tanulmányait, kisebb-nagyobb utazások megszakításával egyfolytában negyedfél évig. 1635. máj. végén indul vissza hazájába. Amsterdamban s onnan a Balti-tengeren át Lengyelország felé veszi útját, s a Visztulán (Danczka, Thorn és Varsó mellett) evez lefelé. 1635. jul. 26-án lépi át a Beszkid hegységen a magyar határt s aug. 4-én Kolozsvárt. 14-én Fogarashban van, a honnan öt év előtt elindult.

A külföldön költséggel eleinte a fejedelemsasszony, Bethlen István a kormányzó, édes anyja (Kendy Judit), és rokonai látják el, később miután Rákóczy György lett az erdélyi fejedelem, ő veszi pártfogásába a szép reményekre jogosító ifjút. Alábbi leveleiből látható, mily nagy súlyt fektet arra a vallása mellett annyira búzó fejedelem, hogy az előkelő (»nagyságos«) és erősen katholicus érzelmű Haller család egyik tagja a ref. vallásban, protestans egyetemeken nevelődik. S mintegy lelkiismereti kötelességének tartja, hogy a haragvó atya helyett ő legyen nevelő apja s kárpótolja a veszteséget, melyet vallásáért szenved.

De a pénzküldés oly messze földre abban az időben s főkép

¹⁾ Csákyt, Haller Istvánt, Kornist érti.

²⁾ Szilágyi S. Erd. országgy. Eml. IX. k. 24 l.

akkor a 30 éves háború zavarai között nehezen ment. A pénzt, mint a leveleket, rendesen vagy külön megbízható szolgálival küldöztették, vagy ha egy-egy ismerős magyar ment az akadémiákra, arra bízták, vagy a külföldről jövő s oda menő követségekkel küldötték.

Így aztán nem csoda, ha az atyjától különben is megtagadott ifjú Haller Gábor sokszor látott szükséget, gyakorta szenvedett pénzhányban s adósságokat csinál, kölcsön kér, vagy egy-egy értéke-sebb ruha darabját, palástját, bélétt mentéjét, párducz bőrét, gyűrű-jét kénytelen zálogba adni s adóssága a gazda-asszonynál jókora összegekre felszaporodik. Az akadémiákon együtt tanuló magyarok kölcsönösen segítették egymást, a kinek pénze jött az kölcsönzött a többieknek. Így kér Haller Gábor is kölcsön Tolnay Jánostól (1631. decz.) hat aranyat, majd (1632. febr. 2.) 3 aranyat s harmadízben (márcz. 24.) négy aranyat és 24 stifert, Tályai Márton-tól (máj. 22.) hét tallért, M. Fabritiustól (oct. 15.) egy tallért, »úgy, hogy kettőt adjon érte«, Hunyady Jánostól (nov. 26. Londonban) nyolcz tallért. Az apró kölcsönök mellett a nagyobb adósságok is nevedtek; gazda-asszonyának 1632. jul. 10-én 140 frttal, okt. 2-án már 283 frttal adós.

Látjuk napló feljegyzéseiből, hogy külföldi iskolázása második évében már nem egyszer szorúl kölcsönpénzre, sőt kénytelen olykor ruháját is zálogba adni, mint 1632. jul. 14-én, midőn ezt írja: »adtam az palástomat és párducz bőrt zálogban.« Ez idő-szerinti pénzavarának hogy mi volt az oka? megmondja Rákóczy alábbi levele. 1631. decz. havában ugyanis a fejedelem, Haller Gábor édes anyja és több jóakarója »szép költséget« készít és küld utána saját szolgájától. De a pénzt még egy év múlva sem kapta meg, hova lehetett vele a szolgál? el nem tudták gondolni. A kisebb pénzküldemények, mint az 1631. okt. 4-én Bethlen Ist-vántól kapott 50 arany, a »magyar uraiméktól Franekerából vett 15 tallér«, a legszükségesebbek fedezésére sem volt elég.

Haller Gábor tehát hiába várta Erdélybe pénzért küldött szolgáját. 1633. elején pénzzavara nőttön nőtt. Jan. 9-én gazda-asszonyának már 337 frttal adós; jan. 28-án »bélétt mentéjét egy párducz bőrrrel együtt« adja zálogba 9 frtért; márcz 3-án »felső ruháját adja az Lumpertben (zálogház), melyre adtanak 10 frtot«; márcz. 21-én »az auraius fejedelem adott 120 tallért« neki. Ebből kifizeti sürgősebb adósságait, de már apr. 15-én ismét a zálogház-hoz kell fordulnia. »Adtam egy bélétt mentét az Lumpertben, melyre adtanak két ezüst tallért«; apr. 23-án egy gyűrűt ad zálogba egy tallérért; apr. 28-án a felső ruháját 7 frtért. Bethlen Istvántól máj. 19-én 150, majd jun. 28-án 133 tallért kap. De egyik sem tart soká, mert máj. 23-án Rudnitzkitől kér 9 frtot, jul.

20-án Décsitől 5 tallért, aug. 27-én Thályai Mártontól 1 tallért; sept. folyamán Gidófalvy 6 tallért, Háporty 2 aranyat, »Franekarából az magyar uraimék« 23 tallért kölcsönöznek neki. Novemberben Vályi és Kismarjay 5—5 tallért, Keresztúry két aranyat ad neki kölcsön.

Adósságai már-már a feje fölé nőnek. Atyjára nem számíthat, édes anyja s Bethlen István segíti annyival, a mennyivel lehet. De mikor a szükség legnagyobb, hathatós pártfogót talál az új fejedelemben, Rákóczy Györgyben. Ezentúl ő segíti pénzzel, ő fizeti ki adósságait, ő szabadítja ki s tőle kap útiköltséget a hazájába visszatérésre, főkép miután (1634. okt. 10-én) »idvezült édes anyja Kendi Judit asszony ez világból boldogul kimúlt.«

1633. elején, midőn, mint láttuk, a legnagyobb szükségben szenved, indít a fejedelem számára újra 300 tallért az angol követség útján levél kíséretében, a mely élénken visszatükrözteti Rákóczy fejedelem nemes szívűségét, erős vallásos érzületét s mindenek felett atyai gondoskodását az ifjú Haller Gáborról. A levél a következő:

»Gergius Rákóci dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes. etc.

Magnifice, fidelis dilecte. Salutem et favorem nostrum.

Az deáki tudományban naponként való épületed felől jó reménységünk lévén, és abban promoveálni is akarván, ez elmúlt 1631. esztendőben mind mű s mind az anyád és több jóakaróid szép költséget készítvén, magad szolgájától el is küldöttük volt in mense Decembri, de az mint ennekelőtte egy holnappal vött leveledből értjük, az költség kezedhez nem került; az szolgád hova lehetett velle? mi meg nem tudjuk gondolni.

Hogy azért abból is fogyatkozásod ne következze, akarván fejedelmi kegyelmességünket hozzád megmutatni, im ismét újlag három száz tallért küldöttünk, kivel magadat tápláljad, azon közbe nem sokáig több költséget is küldünk, hogy mind adósságodat megfizethessed s mind tanúságodat continuálván, ez esztendőben megérjed velle, és az jövődő esztendőben, isten azt adván érned, alá is jöhess hozzánk.

Az mostan küldött három száz tallér ha kezedhez jut, arról minket tudósítani éjjel nappal el ne mullassad, tudhassuk, miben légven állapotod és viselhessünk kegyelmesen gondot reád.

Az mi fejedelmi kegyelmességünkben meg nem fogyatkozol ezután is, csakhogy viseld úgy magad, az mint kívántatik, tanúságodat continuál és holott az úristen egészen megvilágosított és az keresztyény igaz vallásnak világosságára hozott: *religiódban állhatatos légy, azt senki kedvéért, se barátságáért meg ne változ-*

tasd, nem gondolván semmi tribulatiókkal, sőt békeességes türéssel szenvedvén fogyatkozásodat is, tudván és el is hívén azt, hogy gyakorta az úristen az ő híveire próbát szokott bocsátani, de viszont ismét megvigasztalja, és külömb-külobmféle áldásával meglátogatja. Ezeket azért elmédben viselvén, mindenben viseld jól és állhatatosan magadat, hogy azzal a mi fejedelmi kegyelmességünket is naponként inkább hozzád kapcsolhassad. Secus non facturus.

Datum Albae Juliae die 22. Maii a. d. 1633.

G. Rákóczy m. p.

Utóírat, a fejedelem saját kezével: *Intünk, vallásodban erős, állhatatos légy, úgy áld meg az úristen s az mi kegyelmességünket is úgy veszed. Az három száz tallért az angliai követ által küldtük, Francofurtomba mén ad Oderam; az mivel adós vagy, megküldjük azoknak.*

Haller Gábor naplójegyzéseiből tudjuk, hogy a küldött 300 tallér csakis egy év múltával jutott kezeihez. »1634. máj. 11. Leyda. Hozták meg Angliából az levelet, mely az oda való követ kezébe bízott volt.« Ez a levél nem lehet más, mint a fennebb közlött, a mely így bejárta Londont, Belgiumot s gazdájával visszatérő útjában Hollandiát. Lengyelországot. Nem lehet más, mutatja a következő jegyzet is; »Máj. 12. Delfis. Vettem el az küldött 300 tallért 12 tallér hégán.«

Nem az egyedüli összeg volt ez, melylyel Rákóczy Haller Gábort segítette. hisz levele már előbb is küldött pénzről s újabb küldeményről és adósságai kifizetéséről emlékezik. Már előbb 1633. nov. 22-én 600 tallért kap Erdélyből, tán csak nem az 1631. deczemberi eltévelyedett küldemény ért oda 2 év múlva? De hogy mindez nem volt elegendő adósságai törlesztésére s kiszabadítására. láthatjuk abból, hogy 1634. szept. 10-én engedélyt kér a fejedelemtől a jövő pünkösdre való hazamehetésre és 1200 tallért adósságai kifizetésére. Bizonyára ő is fizette ki azokat, ha mindenről pontosan nem is értesít bennünket Haller Gábor naplója. 1635. ápr. 14-én 180 aranyat kap a fejedelemtől, melyből adósságban 291 tallért fizet s a többit, úgy látszik, útiköltségre fordítja, melylyel ez év tavaszán hazájába visszatért.

Haller Gábor beváltotta a fejedelem hozzáfűzött reményeit. Külföldi tanulmányait előnyösen értékesítette fejedelme és hazája szolgálatában, s vallásában »erős, állhatatos« maradt mindvégig. Kitűnő várépítőnek bizonyult. Kétszer járt a törökhöz követségbe. Megbízott tanácsúra volt több fejedelemnek, sőt egy ízben magát is titkos fejedelem-jelöltül tekintették. Ez okozta vesztét. Ezért kellett fejének Érsekújvárnál a porba hullnia.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Leletek a lengyeli őskori telepről. Irta *Wosinsky Mór.* Kiadta a M. Tud. Akadémia arch. bizottsága. Bpest 1885.

Gróf *Apponyi Sándor* azon hazai fő urak közé tartozik, kik a tudományos világ előtt is tiszteltté tudták nevüket tenni. Tudományos törekvései, a tudomány érdekében hozott tetemes pénz-áldozatai, szorgosan összeszerzett könyv-, térkép- és régiségnevezetességei fennen hirdetik nemcsak előszeretétét a tudományos dolgok iránt, hanem jeles szakavatottságát is, melylyel hazai disciplináink egyes ágaiban kitűnik, mintegy példát adva többi főrangú társainak, hogy a természettől nyert tehetséget s az ősköltől öröklött vagyont hogyan lehet és kell érvényesíteni s gyümölcsözővé tenni hazafias közcéllok elérésére. Legújabban országszerte magára vonta a közfigyelmet azon ásatásai által, melyeket tolnamegyei birtokán, *Lengyelen* foganatba vétetett, s melyeknek már eddig is igen nevezetes eredményei vannak.

Ezen eredményeket tünteti eléünk *Wosinsky Mór*nak fennidezett munkája, melyet a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága adott sajtó alá. E műben 50 ívrétű lapon s XX. ívrétű képlapon mutatja be a jeles szerző az eddigi ásatások eredményeit, s mondhatjuk, várakozásunkat a beszámolóval ugyancsak kielégítette. Látjuk ugyanis e műből, hogy a gróf úr költségén megindított ásatásoknak *Wosinsky*ban egy példásan lelkiismeretes, szorgos és fáradhatatlan vezetője van, kinek további ügybuzgalmától és szakavatottságától hazai régiség tudományunk még számos eredményeket remélhet. Midőn *Wosinsky* mult nyáron a régészeti és embertani országos congressuson a lengyeli régiségekről előadást tartott, kénytelenek voltunk elismerni, hogy a tárgyhoz való hozzájárulása e nemből a legalaposabbak közé sorolandó. Nemcsak minden tekintetben érdekes előadás volt az, hanem olyan is, melynek érdekessége mellett komoly és beható tanulmány képezi alapját. A most közkézre bocsátott mű ugyanazon benyomást teszi, s a midőn így üdvözljük, nem mulaszthatjuk el másrészt hazai régészeink és történészeink figyelmét e becses kiadványra felhívni.

Szerző e műben nem fejteget rendszeres tudományos teoriákat, célja egyelőre csakis *leírni* az ásatáskor szerzett tapasztalatokat és kézrekerített régiségtárgyakat. Ezt oly lelkiismeretesen s oly híven teszi, hogy szinte részt vesz az olvasó magában az ásatásban. Aki azonban végig olvassa a jelentésszerű szöveget, az nem fogja megtagadhatni azt az elismerést, hogy szerző biztos, tapasztalt tudományos alapon áll. Sokat látott és sokat figyelt meg. Járt Európa éjszaki tartományaiban is, számos más oly helyt is megfordult, hol nevezetes ásatások kincsei összecsoportosítvák. Wosinsky az analógiák embere, ki meg van arról győződve, hogy analogia s comparatio nélkül semmi biztos következtetésre sem juthatni. Mindazokat a tárgyakat, melyeket Svédországban, Dániában, vagy Németországban a muzeumokban látott, gondosan összehasonlította a lengyeli tárgyakkal, de e mellett szorgalmasan tanulmányozta a régiségekre vonatkozó szakirodalmat is, úgy hogy benne nem egy buzgó dilettant, hanem értelmes, gondolkodó, tapasztalt szaktudóst üdvözölhetünk.

Bár — miként említők — egyelőre célja csakis a régiségek és az ásatások leírása, mégis már több oly helyet jelölhetünk ki művében, mely positiv *szakvélemény* számba jöhet. Ilyen például az, hol kijelenti, hogy sem a czölöpépítményeket, sem a kőrsánczokat (hozzá tehetne volna, hogy a tumulusokat sem) tekinthetjük egy specialis korszak műveinek. Azért csupán a kőrsánczokról bizonyos korra vagy népre következtetni nem lehet. Minden egyes esetben a leletek szolgáltatnak támpontot annak meghatározására, hogy kik építették eredetileg, s miő korszak népe foglalta el azokat utólag.

A kréta betétes edények, az úgynevezett »*pannoniai*« *edények* példányai nem kizárólagos nevezetességei a hazai talajnak. Előfordulnak az ausztriai s a sveiczi czölöpépítményekben, meg másutt is, de szerzőnk fürkészete és összehasonlításai tökéletesen megnyugtatónak az iránt, hogy ezen eredmények hazai példányai mégis annyiban specialitások, amennyiben az éjszakibb vidékeken előkerült ily edényeken pontok, megszakított vonalak vagy durva s mély barázdákból alakították a krétával kitöltött alakokat. ellenben hazánkban a szögekből különféleképp kombinált alakok szabadon állanak ki, s az azokat környező részletek vannak benyomva s krétával kitöltve, vagy ha karczolatokból áll a díszítés. a karczolatok töltettek ki krétával, úgy azok igen finom, egyenes s szabályos vonalakkból alakíttattak és csak csekély mélyedésük van. Szóval, hazánk és más országok edényei között van díszítési különbség.

Egy másik helyt szerző a *kanálalakú* edényekről szól. Ezen az őskori telepeken gyakrabban előforduló tárgyakat hol mécesesek-

nek, hol érczolvasztó tégelyeknek tartják. Szerzőnk okadatoltan tartja azokat *kanalaknak*, s mécses voltuk ellen felhozott érvei közül csakis egyet kell kifogásolnunk, azt, hogy a bél számára készültnek hitt átfúrt szár nem rézsútosan ér az edény fenekére. Ez azért nem érv, mert a bél a szárnak vízszintes alkalmazása mellett is lelőghatott az edény fenekére.

Szól szerző továbbá a *temetkezési módokról* is. Azonban épp e pontra nézve nem egyezik felfogása teljesen a magunkéval. Nézete, ha ugyan jól megértettük, az, hogy az őskori temetkezés sokféle módozatában culturhaladási stadiumokat kell tekintenünk. A dolmenek alantabbi stadiumai lennének e culturfejlődésnek. Az urnák és tumulusok szinte culturfejlődésszerűleg választandók el egymástól. Am, mi azt hisszük, hogy a temetkezési módozatokban a culturfejléttségnek csak mellékszereplése ismerhető fel. A dolmenek rakásának ép az a motivuma volt, mely a tumulusok emelésének. A halottégetés és a földbe való temetkezés vissza nem vezethető differáló culturállapotokra. Ott, hol a fajok vagy egyének könnyebben építhették kőből, semmint földből a halotti monuméntakat, ott a dolmenek divatoztak. Hol a monolithok vagy egyéb-ként alkalmas kőzet nemek hiányoztak, ott a földet halmozták fel s a földtumulusok divatoztak. Tehát a külső természet volt irányadó itt is ott is. Ez szabta meg a sírkészítés módozatát s azért a dolmeneknek nem tulajdonítható chronologiai elsőbbség a tumulusokkal szemben. És ennek még Egyptom példája sem mond ellent. Itt, igaz, a futó homoksvatagon nem homoktumulusokat, hanem roppant mérvű vágott kő-pyramisokat találunk. Ily összhangtalan-ságot természet és emberi cselekvés között sehol sem találunk a természet-népeknél, melyek a magasb cultura hiányában szolgálilag alárendelvék a természetnek. Az egyptomiak ellenben, mint magas polczra jutott cultur-nép a természet kényszerítő békóiból kibontakozva, a természetfajokéval azonos motivumoknak másképp adtak alaki kifejezést. Az égetés és a temetkezés pedig ép úgy nem classifikálhatók időtanilag, amint a földbe való takarítás és a halottégetés a mai fajoknál sem tekinthetők culturalis fokozatoknak. Az urna és a koporsó nem tételeznek fel manapság sem műveltségi különbséget.

Nevezetes pontot érint a szerző, midőn egy ketté törött erős kőbaltára figyelmeztet, melynek tompa, síma fokát a törés után *festéklőrésre* használták. Élénk vörös vas-oxyd festéknek nyomát még most is láthatni a balta lapos végén. Szerző szerint a *praehistoricus népeknél oly annyira kedvelt tátovirozásnak ez az első nyoma a lengyeli telepen*. Azt hisszük, ezt *ily pozitív* alakban még nem állíthatni. Az igaz a tátovirozás számos mai vadnépnek szokásához tartozik. Herodot is értesít egyik-másik, többi közt egy

erdélyi autochton nép tätovirozási hajlamáról. Ezek adatok, melyek megengedik a következtetést, hogy a legősibb fajok is kedvet találtak az ilyen testdiszítésben. Ha továbbá valamely faj szépiészeti érzéke megkívánta, hogy a maga edényeit színekkel tarkítsa, akkor ugyan éppenséggel nem absurd a következtetés, hogy a festéket nemcsak cserepei, hanem a maga teste diszítésére is alkalmazta, — azonban *positív bizonyossággal* ez azért még korántsem állítható. A lengyeli telepen talált festék csakis azt bizonyítja, hogy az a faj, mely az ottani régiségeket reánk hagyta, a festéket alkalmazta, de nem bizonyítja egyszersmind azt, hogy ez a faj a *tätovirozás* szokását is gyakorolta. A festék kizárólag az edények diszítésére használtathatott fel, s hogy a lengyeli telepesek arra tényleg használták is, azt a lengyeli telep azon cserepei bizonyítják, melyeken fekete alapra élénk vörös színű festést látunk alkalmazva diszítés gyanánt. Ez *bizonyos*, míg a tätovirozás csak *feltétel*, merő *hypothesis*.

Eltekintve azonban e pár megjegyzéstől, ismételjük a műre alkalmazott fentebbi dicséretünket. Szerző egy valóban érdemes munkát végzett s jelentékeny szolgálatot tett vele hazai archaeológiánknak. Csakis az kívánatos, hogy az ásatások, melyeknek most még csak kezdetén vannak, teljesen be is fejeztessenek. Itéletet a praehistoricus telepről majd csak akkor mondhatni. Egyelőre csak azt látjuk, hogy egy *fiatal bronzkori* teleppel van dolgunk, amelyben a bronz még nem szorította volt ki a dolgozó s az élettel küzdő ember kezéből a kő eszközöket. A telep rendkívüli nagysága pedig méltán hirdeti annak jelentőségét. Alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a lengyeli telep hazánk egyik legjelentékenyebb bronzkori telepének fog bizonyulni, s hogy rendkívül gazdag eredményekre számíthatunk. Ez a remény fokozza a fennkölt szellemű gróf úr s az ásatások fáradhatatlan vezetőjének és leírójának buzgalmát a további költséges és fáradságos nyomozásban. A hazai szakvilág hálás elismerése, amint eddig nem maradt el, úgy jövőben sem fogja fukar módon érdemöket méltányolni.

DR. ORTVAY TIVADAR.

Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662. Bearbeitet und herausgegeben von Gustav Toepke. I. Theil von 1386 bis 1553. II. Theil, von 1554 bis 1662. Heidelberg, 1884. 1886. 8-r. LXXVI, 697 és 622 l.

Azon tényezők között, melyek nemzetünk politikai, társadalmi és irodalmi fejlődésére befolyást gyakoroltak, kiváló helyet foglalnak el a főiskolák, melyek mindenkor a szellemi élet központjai valának. Ambár hazánk századok óta nem volt hiányában a különböző rendeltetésű iskoláknak, mindazonáltal ifjaink fensőbb kiképzetés tekintetében, a külföldi egyetemeket nem mellőzhették. Már

az Árpád-korszak alatt az államhivatalok jelöltjei, valamint gazdag szülők gyermekei, sőt kitűnő tehetségű szerzetesek s még szegénysorsú tanulók is kimentek a külföld akkori leghíresebb egyetemeire.

Rómát, Ravennát, Párist, Bolognát, Páduát a tanulók nagy számmal keresték fel Európa különböző országaiból, hogy azon egyetemeken jeles tanároknak hittudományi, bölcsészeti és jogtudományi előadásait hallgathassák. Hogy magyar ifjak nem csekély számmal látogatták ez egyetemeket, mutatja azon körülmény, hogy az olasz egyetemeknél a magyarok önálló testületet képeztek.

Azonban a XVI. századot megelőző korból mind Olaszország, mind Európa többi országainak egyetemeiről hazánkat illető egy-két névnel és adatnál egyebet nem ismerünk.

A XV. század végeig Európa minden egyetemei között a bécsi volt hazánkra nézve legfontosabb már földrajzi helyzeténél fogva is. 1385-től kezdve 115 év alatt több, mint 1800 magyarországi ifjú iratkozott az egyetemre.

Azonban a külföldi iskolák főkép a XVI. században gyakoroltak legnagyobb befolyást hazánk műveltségére, midőn Lengyelország, Schweicz és Németország egyetemei virágzásuk korszakát élték. E virágzás ama nagy szellemi mozgalomnak tulajdonítható, melyet Luther fellépése idézett elő s mely hazánkat sem hagyta érintetlenül. A reformatio ugyanis a németországi egyetemeknek katholikus jellegét megváltoztatta. A meglevők ennek szellemében újjá szerveztettek; azok pedig, melyeket a reformatio után alapítottak, már mind protestans irányúak voltak. Az újjá szervezettek közt az első helyet a wittenbergi egyetem foglalja el. Évkönyveiben az újjá szervezésről, mint újra alapításról van szó: »1536. 7. Mai Elector publice promulgavit hujus academiae foundationem. donavit certos redditus, et omnium facultatem ac honestarum disciplinarum perpetuas lectiones iustituit.«

A németországi egyetemek között a wittenbergi mellett a heidelbergi volt a legkiválóbb. A prágai és bécsi egyetem után ez a legrégibb Németországban. I. Ruprecht pfälzi választó-fejedelem alapította. Az egyetemek alapításához a XIV. században a pápák megerősítése nélkülözhetetlen lévén, a fejedelem ez iránt lépéseket tett; s mintán a pápa az aláírást megerősítette, az alkotandó intézet szervezőjéül Jugheni Marsiliust a párisi egyetem híres bölcsész tanárát szólította fel. Ez eleget tett a meghívásnak. Az egyetem felszentelése és megnyitása 1386. okt. 18-án történt. Marsilius az egyetemet a választó-fejedelem akarata szerint a párisi mintájára szervezte. Ennek következtében négy facultas állíttatott fel.

Az egyetem törvényhozó s végrehajtó hatalommal bírt minden hozzátartozó tagjai felett. Törvényhozói jogát a vál. feje-

delem felügyelete alatt, a végrehajtóit a heidelbergi városi előljárósággal megosztva gyakorolta, mely évenkénti ünnepélyes esküvel kötelezte magát arra, hogy az egyetemi jogokat és szabadalmakat tiszteletben tartja. Az első évben 181 tanuló íratkozott az egyetemre.

Az I. Ruprecht után következett fejedelmek alatt az egyetem mindinkább növekedett. Ők mindig nagylelkűleg gondoskodtak az egyetemről, szaporították annak jövedelmeit.

A XV. század vége felé a klasszikai műveltség mindiukább terjedt és növekedett Németországban. Ennek terjedését különösen Dalberg. Fülöp vál. fej. cancellárja, mozdította elő, ki korának legjelesebb férfiai igyekezett maga köré gyűjteni. Agricola Rudolf. Wessel János, Reuchlin, Celtes Courád, Oecolampadius s Wimpeling részint nyilvános tanári. részint csak magán tudósi minőségben működtek ekkor Heidelbergben. Különösen a tudomány és vallás reformjai érdekében nagy elszántsággal harczoltak a scholasticismus védői ellen. A megindult szellemi mozgalom azonban csak Ottó Henrik idejében győzött. E vál. fejedelem hathatósan pártolta a reformatiót, s annak elvei szerint módosította az egyházi igazgatást és istentiszteletet. 1556. pedig az egyetemet is átalakíttatta azon szervezet szerint, mely Melanchton részvételével és felügyelete alatt készült. Az új szervezetben a klasszikai nyelvek jutottak előtérbe.

A ref. vallás terjedése elé nem egyszer akadály gördült. A trónra lépő fejedelmek között némelyek a lutheranus vallás hívei voltak. Midőn tehát oly fejedelem lépett a trónra, ki a lutheri tant kedvelte, akkor alatta a reformatusoknak sokat kellett szenvedni. Így VI. Lajos alatt az egyetemi tanárok tanítványaikkal együtt elbocsáttattak, mert a lutheri tant nem akarták elfogadni. A kölcsönös üldözések János Kázmér alatt sem szűntek meg. Ő a lutheranus papokat és tanárokat félévre kiadott fizetésökkel elbocsáttatta, s helyökbe reformatusokat alkalmazott.

János Kázmér az egyetemet tetemes adománynyal gazdagította. A Dionysianum nevű szegény sorsú tanulók számára alapított de elpusztult Bursát újra építtette, mely róla Kasimirianumnak neveztetett. Utódai alatt — IV. és V. Frigyes — érte el virágzás korszakát az egyetem. Az egyetem törvényeit a kor kívánalmai szerint módosították, új tanszékeket állítottak.

Azonban a virágzó állapot nem tartott sokáig. Bekövetkezett a 30 éves háború, mely hosszú időre megakadályozta az egyetem működését. V. Frigyes, ki a csehek által királylyá választatott, a fehérhegyi csatában megveretvén, pfalzi birtokát s különösen Heidelberget Tilly 1622-ben elfoglalta. A reform. tanárok és tanulók elmenekültek; a tanítás megszűnt, s a könyvtár gyönyörű kéziratai Rómába vitettek. Nagy részek ott is maradt.

Ez időben az egyetem látogatottsága is aláhanyatlott. Míg ugyanis 1617-ben 230-an íratkoztak az egyetemre, addig 1621-ben csak 44, 1622-ben 23, 1624-ben 3, 1625-ben csak 2 hallgatója volt az egyetemenek. Ez időtől fogva teljesen 30 évig szünetelt az egyetem.

Az egykor nagyhírű intézet 1649-ben kezdett újra éledni. Ugyanis a westphaliai békekötés után Károly Lajos vál. fejedelem a rajnai örökös-tartományok teljes birtokába jutván, 1649. okt. 7-én bevonult Heidelbergbe. Trónra lépte után azonnal kiváló gondot fordított az egyetem ujja szervezésére. Hogy célját elérje, 1651-ben egy egyetemi curatoriumot állított fel, melynek feladata volt az egyetem pénzügyi viszonyairól gondoskodni, az üresedésben levő helyekre jeles tanárokat alkalmazni, s általában mindent megtenni, a mi az egyetem emelésére szükségesnek mutatkozik. Az egyetem ünnepélyes megnyitása 1652. nov. 1-én történt. Nemsokára visszanyerte előbbi hírnevét s ismét Németországnak legvirágzóbb egyetemévé lett. 1686-ban Fülöp Vilmos választó-fejedelem uralkodása idejében ünnepelte fennállásának 300 éves jubileumát. Alig multak el az ünnepélyek, midőn 1689-ben az orleans-i háború alatt a francziák elpusztították a rajnai fejedelemséget és Heidelberget. Az egyetem újra feloszlott s elpusztult 1693-ban.

János Vilmos akkori vál. fejedelem 1698-ban mindent megtett, hogy az egyetemenek előbbi fényét visszaadja; de a XVIII. században az már nem sikerült. Csak a lunevillei béke után kezdték meg az egyetem helyreállítását.

Magyarországi tanulóinak nevével 1441-ben találkozunk először. Ezen évben ugyanis *Johannes de Brespurg cler. Strigoniensis dioc.* íratkozott az egyetemre. Hatvan évvel később ismét jött egy Heidelbergbe. 1501. XII. Maii *Fr. Andreas de Septem-castris ordinis praedicatorum* neve fordul elő az egyetem anyakönyvében.

A magyar ifjak azonban csak a XVI. század vége felé kezdtek nagyobb számban ide gyülekezni. 1568-ban három jött az egyetemre, t. i. Paksi Mihály, Thuri Mátyás és Thuri Jakab. A XVI. században 85 magyar ifjúnak nevét találjuk az anyakönyvben.

A XVI. század vége feléig a magyar reformatusok még mindig Wittenbergbe jártak. 1592-ben azonban az »ubiquitas corporis Christi« felett nagy vita támadt. Nemcsak a tanárok, hanem a tanulók is egymásközt heves vitát folytattak. Különösen a magyarországi reformatus ifjak támadták meg a tételt, úgy hogy Frigyes Vilmos szász választó-fejedelem 1592-ben mindazokat, kik ezen dogma feletti esküt letenni vonakodtak, az egyetemről kitiltotta; sőt még néhány tanárt is megfosztott állásától. Jövőben

pedig minden növendék, ki az egyetemre beiratkozott a »*Formula Concordiae*«-t köteles volt aláírni; ellenkező esetben nem vétetett fel. A fejedelmi parancsnak a magyarokra vonatkozó pontja így hangzik: »Beneben dem ist auch an Uns gelanget, das etzliche *Hungari* sich bei Euch Studierens halben aufhalten, welche aber dem *Calvinismo* sonderlich verwandt seyn sollen; da es nun diese Gelegenheit, so wären Wir nicht gemeint, sie zu dulden. Darum so vollet Ihr ihnen vermelden, da sie mit der Kirchen dieser Lande in professione nicht enig und also einer andern Religion, sie uf solchen Vahl an andere Oerten zu wenden.« Ennek következtében a reformatus magyar ifjak leginkább a schweiczi, hollandi és heidelbergi egyetemekeket látogatták, míg a wittenbergit csak az ágost. vallásúak keresték fel. 1601–1666-ig (leszámitván az 1622—54-ig terjedő időszakot, melyben egy magyar sem volt itt) összesen 155 magyar ifjú tanult a heidelbergi egyetemen, a kik közül nem egy kapott magisteri titulust.

Az egyetem anyakönyvéből 5 kötet a heidelbergi egyetemi könyvtár archívumában őriztetik, melyekből az első négy az 1386—1662-ig terjedő időszakban beiratkozott ifjakkal neveit foglalja magában. Az ötödik kötet, melyet 1662. dec. 22-től kezdtek használni, elveszett. A 6-ik kötet 1704. apr. 5-től 1810. jun. 7-ig terjed. Az egyetem matriculájának megjelent két kötete alkalmasszerű. Ez évben van ugyanis az egyetem 500 éves fennállásának fordulója.

Toepke e két kötetnek kiadója a szöveget pontosan az eredeti szerint adja; az eredetinek írásmódját megtartotta, a rövidítéseket azonban feloldotta; a nagy kezdőbetűket csak tulajdonneveknél, az ezekből származó adjectivumoknál és a mondat elején tartotta meg.

A heidelbergi egyetemen tanult magyarországi ifjak névsorát, először *Wesprémi* a »*Succincta Medicorum Hungariae biogr.*« 3-ik centuriájának 464—470. lapján közölte, de nem teljesen. 1862-ben *Szeremlei József* a »Sáros-pataki Füzetek VI. évf.-ban« »Közlemények a heidelbergi egyetem és könyvtára történetéből« cím alatt az egyetem történetét vázolja Wundt, Wilken s különösen Engelmann művei nyomán; majd a magyar tanulóknak névsorát közli 1860-ig. *Teutsch Fr.* az »Archiv d. Vereines f. Siebenbürg. Landeskunde N. F.« 10. kötetében tette közzé a magyarországi és erdélyi ifjakkal névsorát. E névsor is hiányos, Toepke is több magyar tanuló nevénél megjegyzi, hogy *Teutsch* nem említi. Végre *Fraknói Vilmos* »a hazai és külf. iskolázás tört. a XVI. száz.« című munkájában is közli a névsort.

Az itt említett névsorozatok közül Szeremlei-é a legpontosabb. Fraknói i. h. azt mondja, hogy 1540 körül Hentzius Márton

utóbb szebeni tanító itt tanult. Neve nem fordul elő a Toepke által kiadott műben. Szeremlei és utána Fraknoi 1579. évből »Ernestus ab Ittersum Transylvanus«-t emlitenek. Ez téves. Toepke művében »*Transisulanus Wiensis*« helynév fordul elő, tehát nem magyar.

A magyaroknak nevei nagyon rosszúl vannak írva. Mert a régibb időben nem sajátkezűleg írván be a tanulók nevöket az anyakönyvbe, a nevek roppantúl el vannak ferdtíve.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Révai Miklós élete. Írta Csaplár Benedek. I.—III. kötet. Budapest. Aigner Lajos. 1881—1886.

Nem bírálni. csak ismertetni akarjuk e munkát, mely még befejezésre, negyedik kötetére vár az eddig megjelent három kötet-hez. De habár nem szólhatunk is egy bevégzett nagy monographiáról, annyit elmondhatunk, hogy annak már eddig megjelent részei is oly tűzetesen, behatólag és sok oldalúlág tárgyalják Révai egész egyéniségét, tanulmányait, helyzeti viszontagságait, nemzeti művelődésünk ügyében kifejtett majdnem páratlan buzgalmát, lelkesedését, óriási erőfeszítéseit s a kor-szellem uralkodó áramlatát, a társadalmi, közoktatásügyi s irodalmi viszonyokat, hogy csakugyan nélkülözhetetlenné válik mindazokra nézve, kik valaha e kor irodalomtörténetével behatóbban foglalkoznak. Úgy látszik, Csaplár inkább is ezeket tartja szem előtt, mint a nagy közönséget. Kitetszik ez már velős, tömött, kissé nehézkes írmodorából is. Csaplár nem tartozik a könnyed, elegans, választékos styliszták közé, a kik a szép külsőért nem egyszer hajlandók feláldozni a gondolat igazságát részben, vagy egészen. Csaplárban semmi sincs abból az írói tulajdonságból, mely tetszeni vágy, keresi a meglepő fordulatokat, ellentéteket, hogy kellemes izgalomba ejtse olvasóit. Művének egész compositiojában úgy, mint egyes részeiben mindenütt a tartalom érdekét tekinti, a gondolatok súlyát mérlegeli s maga bevallja előszavában, hogy szinte kényszerítve volt az arányos compositio s a plastikus előadás szabályaitól eltérni. De mindezt gazdagon kárpótól a legjobb forrásból merített számos adataival, a melyeket rendesen apróra bonczol úgy, hogy még a lényegtelennek látszóban is fedez föl valami érdekest, a melyet hősére nézve nem egy helyt ügyesen tud értékesíteni. S bár nagy előszeretettel viseltetik hőse iránt, oly kevésbé pusztá dicsőítője, mint a mily elfogúlatlan bírálója. Nem mentegeti Révai egyéniségének árnyoldalait, csak kimagyarázni törekszik. A hirtelenkedő, türelmetlen, izgalmas, de laukadatlan tevékenységű s folyvást nagy czélra

törekvő egyén tévedései, a melyek a szerzet szabályaival nem egyszer összeütközésbe hozzák s éppen akkor vonják meg tőle az anyagi és szellemi támogatást, mikor arra legnagyobb szüksége volna: csak oly körülményesen, részletesen vannak felsorolva, mint a fejlődő író sajátságai, köz- és magántörténelmi és philosophiai tanulmányai, a melyeket eddig majd mindig tévesen fogtak fel s elferdítve adtak elő.

Valóban Révai philosophiai tanulmányai sokkal jobb forrásból eredtek, mint a hogy az eddigi fölületes ismertetések mutatják. Bizonyára nem művelték akkor a philosophiát oly sokoldalúlag, oly behatólag, mint újabb időben; de azért foglalkoztak mind ama problémákkal, a melyeket az e téren bűvárló szellemek fölvetettek. Mind az ó, mind az új philosophia irányai kellő méltatásban részesültek, s a mit Révai szerzetének előírt szabályai szerint tanult, ha jobb nem is, olyan mindenesetre volt, mint a milyet akkor tájban más intézetekben elsajátíthatott volna. A nagy-károlyi tanintézet, ahol Révai philosophiát tanult, egyik legjobb hírű intézet volt abban az időben hazánkban. Az alapító Károlyi Sándor gróf mindig érdeklődő figyelemmel kísérte a piarista rend munkásságát s »megelégedésének tettelegesen bizonyosságait is éreztette vele időnkénti jótékonyosságával«. Mindig a rend tagjai közül választotta családja ifjú sarjadékainak nevelőit, és sokat tett arra, hogy a piaristák tanítása módja máshol is kedvelt s hatásos legyen.

Itt kezd a Révai kedélye mélyebb s mégis élénkebb lenni, itt szerez elméje kellő komolyságot, a melyet irodalmi buzgalma s tudományos törekvése nemcsak megtart, de fokoz, termékenyít is. Önérzete is mind erősebben nyilatkozik, sarkalva a dicsvágytól, melyet sanyarú helyzete sem tud lehűteni, annál kevésbé elnyomni egész életében. A philosophia különböző tárgyai fogékonyabbá teszik, a még ekkor csak homályba burkolt eszméi s nagy céljai iránt, de azért költői hajlamait sem akarja megtagadni. Éjt nappallá tesz, hogy ismeretszomját kielégítse, hogy hivatását, a melynek sejtelve már ifjú korában fölébredt keblében, mennél jobban betöltse. Viszontagságos élete, betegeskedései, tapasztalatai növelik érzékenységét. Ki-kifakad mostoha sorsa ellen, meg-megárad panaszos szíve, de letörli könnyeit s igyekszik feledni az élet apró törzsűrészeit, s bár nehezen, de ügygyel-bajjal mégis sokat elsajátít az önuralomból, mely az ily izgalmas, érzékeny temperamentumokban majd mindig hiányozni szokott.

Az idők megváltoztak. II. József lépett a kormányra s általános volt a remény, hogy a Mária Terézia trónját, — a ki, mint Révai hirdette, hazánkban mintegy újjraalkotója s nemzetünknek kegyes anyja volt, — oly jó szívű, felvilágosodott, népei érdekeit melegen gyámolító fejedelem örökli, a kitől bizton várhatni a

nemzet jóllétét, hatalmának kifejtését, alkotmányos jogainak nemcsak megtartását, de gyarapítását, növekedését is. Révai Bécsből kíséri figyelemmel az új korszak változásait, a honnan, mint hitte, legközelebb van megvalósítandó terveihez, s a honnan erősebben lehet sürgetnie a nemzeti művelődés ügyét. »Innen tetszett fel — úgy mond — szép hajuala régen óhajtott boldogságunknak.«

De csakhamar ama szomorú meggyőződésre kelle jutnia, hogy mind ama vágyak és remények, melyek József kormányához fűződtek, mint légvár s füstgomoly oszlanak szét, mert az új áramlat sokkal erősebb, semhogy ellene a kifáradt nemzet bizton megállhassa helyét, s az autocrata császár akarata sokkal önkényesebb, semhogy a szellemi erejének oly kevés tanúságait adó nemzet csak védekezni is tudjon irányában, annál kevésbé, mivel az aristocratia mind feltűnőbb jeleit adá a divatos illuminatismushoz való pártolásának, s nem mert hallatni egyetlen hathatós szöveget sem a honi nyelv s vele a nemzetiség ügyének védelmére. Nehány elkapott elme képzelődése kápráztató reményekben ringatta az utopicus jövőről álmodozókat, megingatva minden szilárd talajt, minden biztos alapot. A mind feltetszőbben mutatkozó germanisálási törekvésekkel szemben nagyon kevés buzgalom nyilvánult arra, hogy a magyar egyetlen drága kincsének, a honi nyelvnek lehető kiművelése által lelkesülten bizonyítsa be nemzetisége iránti hűségét, ragaszkodását. A sikertelennek látszó vármegyei erőlyes nyilatkozatok után vagy érdekből, vagy fásúltságból — némi fatalismussal — jobbára beletörődni igyekeztek a kényszerítő viszonyokba, vagy tétlen hazafiúi búsongásba merülve, lemondtak a jövőről, mely ügyis nagyon kétséges színben tűnt eléjük. Mind a politikai, mind a társadalmi élet elbágyadt, s még az irodalmi is csak nagyon lágy-melegen élesztheté a nemzeti szellemet. A franczia iskola hívei Anyos kivételével nagyon meg voltak elégedve a viszonyokkal, s majdnem az irodalmi közönyt növelték azzal, hogy szertelen magasztalásokkal áraszták el a történeti jogok kiméletlen támadóját, s még Orczy is őrizkedett patrioticus érzelmeinek valami erősb hangot adni, a mely fölrázza, vagy legalább eszméletre keltse a veszéllyel fenyegetett nemzetet. Érezte a magyar nyelv »nyomatását«, de azért a philosophus fejedelem iránti kegyeletét semmi sem volt képes megingatni. Horáci bölcsészet vett erőt írónkon a Voltaire, Rousseau s D'Alembert világrendítő eszméi korábau.

Ez általános sülyedéssel szemben annál világosabban tűnnek elénk a csüggedetlenül bátorító élesztők alakjai, e homályon keresztül annál fényesebben látszik hazafiúi dicsőségük: minél önmegtagadóbb elszántság kellett akkor akkor az írói pályához, a mely sem anyagi, sem szellemi jutalommal nem kecsegtetett, s csak a jövő iránti hit adott némi vigaszt s elégtételt. A magyar

időszaki irodalom megalapítói úgy, mint a classikai és népies iskola hívei mind oly missióra vállalkoztak, mely bár lassan, szinte észrevétlenül, de mélyrehatólag érezteté néhány év múlva a nemzeti szellem élénkülését. E nagy munkában senkinek sem volt kiválóbb része, mint Révainak és senki sem fáradt, küzdött, szinte vergődött, nyomorgott annyit, mint ő. Nagy része volt abban, hogy a József uralkodásának vége felé a hazafias önérzet mind erősebben lüktetett, a nemzeti nyelv észrevehetőbb lendületnek indult s minden oda mutatott, hogy a téli fagyot s dermedtséget kikelet váltja fel, a melynek ugyan üde, friss levegőjében kevésbé biztak, de azért óhajtották, várták, üdvözölték mindenfelől. S mily különös, hogy éppen akkor fojtatik el Révainak honi nyelvünkért való buzgalma s igyekvése, mikor az egész ország nemsokára újra visszhangzik az örömtől, lelkesüléstől, izgalomtól a szent korona visszaérkeztén s a törvénytelen intézkedések megszüntetésén.

Révai nagyfontosságú irodalmi vállalatai teljesen megakadtak. Új vállalata pedig, melylyel, »a jó íz és magyarság gyarapodására« kívánt hatni, még fogadásakor dugába dőlt. Vajjon mikép történhetett ez? Mi lehetett oka, hogy éppen attól fordult el a nemzet rokonszenve, a kinek legnagyobb része volt e fölvirradt új korszak megteremtésében? E talánszerű kérdésre Csaplár teljesen világot tudott vetni.

Az izgékony természetű Révai, a ki nem idegenkedett olykor a véglátességektől sem, könnyen megmagyarázható okokból ugyan, de meg nem engedhető módon, igyekezett elkeseredésének, való, vagy képzelt sérelmének, bosszújának hangot adni, nem törődve a következményekkel, a melyek pedig rendesen ellene fordultak. Kedélyháborgásait, kifakadásait nem tudta titkolni. »Idegessége -- mint Csaplár írja — annyira erőt vett elméjén, hogy húzamos ideig nem volt képes lelki állapotát egyensúlyba hozni.« Ilyenkor aztán nem idegenkedett még azokat is megsérteni, a kiktől legtöbb segítséget nyert anyagilag is, szellemileg is. Ily nemű viseletében keresi és találja Csaplár az okot, a miért oly élénk ellenszenv nyilatkozott Révai ellen éppen a fölpezsdült viszonyok kezdetén. Mind amaz aristocrata családokban, kik eddig némi figyelmet mutattak iránta, mind a papi osztályban, mely leginkább támogatta eddigi vállalatait, megrendült a beléje helyezett bizalom, s olynemű nézet kezdett gyökeret verni, hogy Révai egy könnyű vérű, ingerlékeny, heveskedő ember, a ki sok mindenbe fog, de keveset végez, mert a látszólagos akadályok okait mindig csak egyesekben keresi, holott több türelemmel és kitartással, beláthatna a viszonyok szövedékeibe. Még bizalmas levelezése is majd egészen szünetel, s az elkeseredett agitator késznek nyilatkozik hazáját végkép idehagyni egy, Gali-cziában elfoglalandó hatszáz forintos tanári állomásért.

Ez elszántságot azonban nem szabad egész komolyan vennünk. Révai többször elhatározza magát efféle végletes dolgokra, de mihelyt a remény egy parányi szikrája felvillan előtte, megint felveszi az agitator fontos szerepét. Így történt ez most is. Érdekes volna a mult század utolsó tizedének kezdődő mozgalmaira egy pillantást vetni, a mint azokat Csaplár minden oldalról megvilágítja, de még érdekesebb volna Révainak az akadémia iránti rendkívüli buzgalmát, fáradozásait hacsak néhány szóval is elmondani azok után, a miket Csaplár oly számos adattal hoz tisztába; de Révai pályájának e kiváló pontja sokkal jobban érdekli az irodalom barátait, semhogy néhány órai fáradságot sajnálhatsuának Csaplár könyvének legalább e részét tanulmányozni, a mely Révait is a maga egész valóságában tünteti fel, s a monographiának is leg-sikerültebb része. Ebből láthatjuk leginkább, mily pregnans kifejezője Révai a mult század általános és nemzeti szellemének. Mindig a legkiválóbb szerepre vállalkozik a nélkül, hogy elég ereje volna hozzá. Mindig újabb-újabb terveken dolgozik, a melyekkel utóbb vagy maga hágy fel, vagy a nyomasztó viszonyok teszik tönkre. Mindig tudja, mit kell tenni a nemzetiség ügyében, ért a terv megindításához is, de kevésbé a viszonyokkal számolni, az elébe gördített akadályok okainak bensejébe hatni. Eszméinek mindenhol tud proselytákat szerezni, egyszerű szerzetes rendtársaitól a legmagasabb állású főurakig, de mindig akkor ébred keserű tapasztalatra, mikor eszméit már-már teljesülni hitte.

E folytonos küzdelem azonban lassankint csillapodni kezd. Révai hivatásának legkiválóbb pontjára jut, a melyet, mint hiszszük, ép oly számos minden oldalról jellemző s kimerítő adattal dolgoz fel Csaplár a következő kötetben. mint a mily gazdag, szinte túlterhelt színezetű képét adta a 90-es évek elején fölzsendült irodalmi viszonyoknak e most megjelent harmadik kötetben.

DR. VÁCZY JÁNOS.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Június havi ülését áldozó-csötörtök ünnepe és a másnapi akadémiái történelmi osztály-értekezlet és bizottsági ülés miatt f. hó 5-én szombaton d. u. 5 órakor tartá Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Először *Némethy* Lajos olvasta fel: Kik voltak az elsők Budavarában az 1686-iki visszavétel alkalmával? cz. értekezését, mely a Századok jövő füzetében fog megjelenni. Utána *Thaly* Kálmán ült a felolvasó asztalhoz, hogy jelentést tegyen gr. Batthyányi Ádám levelezéseiről Buda és Kanizsa visszafoglalását illetőleg. De előbb néhány megjegyzést tett *Némethy* értekezésére. Elismeri adatai becses voltát, de szükségesnek tartja azokat történet-kritikai vizsgálat alá venni. *Némethy* azt állítja, hogy *Fiáth János*, a győri gyalogság őrnagya, jutott fel először 600 emberével a vár északi részén, miről Esterházy nádor 1707-ben kiállított bizonyítványa tanúskodik. A második hős, a kiről több feljegyzés szól, *Ramocsaházy* Endre, akkor zászlótartó, utóbb százados, a fehérvári kapunál jutott be a várba. A harmadik *Pechman Márton*, a vár déli oldalán a királyi palotánál jutott be a bajorokkal. *Petneházyról*, hogy ő lett volna az első a várfokán, *Némethy* nem ad hitelt Cserey Mihály tudósításának, mert *Petneházy* huszárezredes volt, s így nem hiszi, hogy a rohamban résztvett volna. *Thaly* Kálmán azt hiszi, hogy *Fiáth János* a jul. 27-iki véres rohamban az alsó város falán volt az első, mert a nádori levél külső várost említ. Akkor még ott volt Esterházy Pál nádor Buda alatt, de aug. 23-án és szept. 4-én már Kismartonból ír válaszelevelet gr. Batthyáynak, míg tehát a jul. 27-iki rohamnál még szemtanú lehetett, a szept. 2-iki ostromról már csak hallomás után írhatott, épúgy, mint az erdélyi krónikás, a ki *Petneházyt* említi. Figyelembe veendő az is, hogy a nádor az ostrom után 21 év múlva 1707-ben írja ama vitézségi bizonyítványt *Fiáth* részére és pedig akkor, midőn ez a protonotariusságért pályázott. Igaz, hogy a győri hajdúknak őrnagya volt s hogy a győri hajdúk részt vettek a szept. 2-iki rohamban, de minthogy e rohamra önkényteseket toboroztak, ép úgy lehettek köztük a tiszavidéki zászlóaljából is. És *Petneházy* nemcsak huszár ezredes volt, de egyszersmind gyalog parancsnok, a kinek megvolt a maga hajdú csapata is és pedig a

budai oldalon. Hadi naplók többször említik Petneházy huszárait, de hajdúit is. Lanfraneoni gyűjteményében van egy térkép az ostromról, melyen meg van jelölve Petneházy hajdúinak hadállása. De ha nem lettek volna is hajdúi, még az sem bizonyítana Petneházynek a rohamban részvétele ellen, mert számtalan példa van rá, hogy ostromoknál leszállították lovaikról a huszárság kétharminadát s rohamra vezették. Thaly szintén nem ad teljes hitelt Csereynek: lehet, hogy hallomás után írván, összezavarta Petneházyt Ramocsaházyval, de ép úgy kritika alá esik Esterházy tudósítása is, a ki még később írt és szintén hihetőleg hallomás után Fiáthról, mint Cserey Petneházyról. Nem von le Fiáth érdeméből, ha a jul. 27-iki rohamban volt is első (a mikor éppen a győri hajdúk tűntek ki), mert az még véresebb volt, mint a szept. 2-iki, midőn a törökök már ki voltak merülve. Cserey állítását Petneházyról tehát a maga egészében megdöntöttnek nem tartja. Hogy Petneházy igen jeles és vakmerő vitéz volt, azt sok adatból tudjuk és így, hogy kiválóbb bravourt arathatott Budavára alatt, valószínű. A Ramocsaházyról idézett tudósítások legnagyobb része sem kifogástalan, miután több mint félszázad múlva íratlak.

Thaly Kálmán ezzel kapcsolatban bemutatja a Petneházy család két legrégibb czimeres nemes levelét, melyeket Kis-Létáról, mint Petneházy Imre úr tulajdonait, Nagymáté Albert ev. ref. lelkész küldött fel neki. Az egyiket Zsigmond király adta ki Konstánzban 1417-ben. A gothicus stýlben festett czimerpaizs képe: vörös mezőben nyílazó ezüst oroszlánt ábrázol, ugyanaz emelkedik ki a lilomos koronából is. A másik czimerlevelet, melyet a család más ága kap, Mátyás király állította ki Budán 1462-ben. Ez tehát magyar munka, renaissance stýli s azért nevezetes, mert a rajta lévő czimer oly művészi munka, főkép a czimertartó angyal képe, hogy a magyar czimerfestészet valódi gyöngyének kell tartanunk. Ez a paizs kék mezejében fehér egyszarvút tüntet fel, a czimer táblát egy fehér-piros ruhás szőke angyal tartja. Művészi tekintetben ritkítja párját. Meg fog jelenni a Turulban s látható lesz a történelmi kiállításon.

Ezek után a körmendi levéltári Batthyányi-féle levelekről tesz jelentést Thaly Kálmán. Hg. Batthyányi Ödön úr szíves volt beküldeni gr. Batthyányi Ádám levelezéseit 1682 és 1690 között. 39 fasciculusból állanak ezek; Budavára és Kanizsa visszafoglalására nevezetes adatokat tartalmaznak. Hat csomag kizárólag 1686-ból való. Batthyányi az egyik magyar dandárt vezette Buda alá, voltak gyalogjai is, de kivált lovassága. Batthyányi levelezése azért is nagybecsű, mert nevezetes adalékkül szolgál a magyarok részvételéhez Buda visszafoglalásánál. 16—18 új, eddig ismeretlen magyar tiszt nevével szaporítja a lajstromot, (melyeket Thaly közzé tett az Egyetértés május 23-iki számában írt tárczájában.) Megjegyzendő, hogy a magyar hadak egy része el volt vonva az ostromtól, mert a török bent ülven Eger, Nagy-Várad, Fehérvár, Kanizsa, Sziget váraiban, azokat kellett a magyar hadaknak őrizniök, hogy Buda felmentésére na jöhessenek; annál nagyobb érdem, hogy Buda alatt mégis anny

magyar volt. Az 1686-iki Batthyányi leveleket számszerint több mint 200 dbot Thaly felküldötte Károlyi Árpádnak, hogy Budavára visszafoglalását tárgyaló monographiájánál felhasználja, a többi levelek pedig Thaly és Nagy Imre által fognak felhasználtatni.

A társulat érdeklődéssel hallgatta Thaly jelentését s Batthyányi Ödön hűnek jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a levelek felküldéséért.

Harmadszor *Komáromy* András olvasta fel Thurzó Anna végrendeleti pöre 1651-ben cz. értekezését, mely a Századokban fog megjelenni.

Ezután a titkárság (titkár távollétében) a folyóügyeket terjeszti elő. Bárá *Hornig* Károly eddigi évdíjas tag az alapítók sorába lépett. Új tagokul megválasztottak gr. *Forgách* István Nagy-Szalánczról (aj. a titkárság), *Kende* Ferencz, Budavár, országos levéltár (aj. Tagányi Károly).

A pénztárnok múlt havi jelentése szerint

bevétel volt . . .	3,488 frt 73 kr.
kiadás	340 » 66 »

pénztári maradvány június hóra 3,148 frt 07 kr.

Végül *Nagy* Imre a társulatunkhoz beküldött Vay-féle oklevelekről tett jelentést. Árpádkori van köztük öt darab, és pedig IV. Béla királytól, az egri káptalantól és a földvári conventtől, Bodrog és Gömör megyére s itt Ajnácskő birtokára vonatkozó. Anjou-kori van 12 db, XV. századi 6 db, XVI. századi pedig 3 db. Mindezekről regestákat készített, melyeket a Történelmi Társaság fog közzé tenni. A társulat köszönetet szavaz Vay Kázmér úrnak az oklevelek elküldéséért.

Ezzel az ülés, — melynek végére br. Kemény Gábor másodelnök is megérkezett — véget ért.

MÉG EGYSZER A KURUCZ HADI ÉRDEMJELRŐL.

A Századok áprilisi füzetében e tárgyról írt közleményünkkel minemű kapcsolatba hozta *Lehoczky Tivadar* úr az 1868-iki tiszta-kerecsenyi Bocskay-féle éremleletet? ugyane folyóirat májusi füzete 155. lapján olvasható. Nekünk viszont *Lehoczky* úr állításaira, illetőleg következtetéseire, vannak megjegyzéseink.

Először is, mi nem mondtuk azt, hogy II. Rákóczi Ferencz katonái »*érdemrendet alapított*« s ilyenmel Vágner nevű kapitányt tüntetett *volna* ki. « Hanem igenis, positive állítottuk, hogy Vágner katonái érdemjellel díszíték föl, s bizonyosságul szóról szóra idéztük Limprecht ezredesnek 1709-iki érsek-újvári levelét. Vagy tessék tehát ezen okmány hitelességét megczáfolni: avagy tessék a benne foglalt dolgot elhinni, nem pedig holmi »*volna*!« Ezt kívánja az irodalmi tisztesség. Másodszor, s ez a fő, *Lehoczky* úr a Tisza-Kerecsenyen lelt Bocskay-arany természetére nézve tökéletes teljes tévedésben van, mikor azt írja, hogy az »*emlékérem*.« Ugyanis ezen értékes leletnek eredeti példányát nem a Lónyay-család, hanem a történelmi irodalmunk iránt meleg lelkesedéssel buzgó, nagyműveltségű honfőnök, *Baj* Ilona

ürnő (Bereg megyében Csarodán nagybirtokos) váltotta magához, s azután e sorok írójának ajándékozta. A kérdéses érmet tehát, ha valaki, mi legjobban ismerjük, mert birtokunkban van. S éppen ezért teljes határozottsággal írhatjuk róla, hogy az nem egyéb, mint egy, Bocskay fejedelem 1605-iki tallérainak *matrice-ába vert tízes-arany*, a melyet majd minden erdélyi fejedelem veretett. (Egészen hasonló 1605-iki tízes-arany példány létezik a nemz. múz. éremgyűjteményében, és több más nagyobb pénzgyűjteményben is.)

Ámbár tehát a Kerecsenyben eltemetett kurucz vitéz kétségtelenül a mellén hordotta volt azt, mint kegyelele tárgyát s tán a fejedelem ajándékát: azonban korántsem volt az formális »*érdemjelvény*,« »*érdemrend*,« »*emlékérem*,« — hanem, mint mondók, tallér-stampigliára vert, a Bocskay ezüst-talléraival tökéletesen azonos formájú tízes-arany, *forgó pénz*. Ellenben az általam Limprecht 1709-iki levele után ismertetett katonai érdemjel még formájára sem *érem*: de a fejedelem képére és az ország czímerére vert »*ezüstpléh*« (ezüstlemez), vagyis valóságos vitézségi kitüntető jelvény vala, — a mi nagy különbség!

E fölvilágosítás után, azt hisszük, Lehoczky úr tévedése senkit sem fog zavarba ejteni, a mennyiben a Bocskay érintett forgópénzt senki sem fogja specialis érdemjelvénynek tartani.

THALY KÁLMÁN.

IRODALMI SZEMLE.

— MAGYARORSZÁGI TÖRÖK KINCSTÁRI DEFTEREK CZ. a. a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága egy újabb nagyszabású vállalatot indított meg. Magokat a deftereket, melyek a hazai és külföldi könyvtárakban vannak szétszórva dr. Velits Antal fordította, s ezekből bevezetést a munkához Kammerer Ernő készített. A defterek fordítása nem sorozható a könnyű munkák közé s a legkitünőbb orientalistáknak is sok gondot és fejtörést ad. Nem olyan palaeografiai ismeret szükséges ehhez, mint pl. egy XI—XII. századi okmány olvasásához; a siaket írás, melylyel a defterek készültek, egészen elüt a többi török írástól, úgy, hogy azokat sokszor meg kell fejteni. Pedig a hódoltság geografiája és statistikája azokban van letéve, sőt igen sokszor a hódoltságon kívüli területhez is becses adatokat szolgáltat. Dr. Velits valóban nagy szorgalommal és kitartással végezte e munkát, beleélte magát a defterek olvasásába; évek hangyaszorgalma és fáradsága van e kötetben letéve, mely mintegy 240 deffert foglal magába. Kammerer: bevezetésével hasznos munkát végzett, egy kis rajzba foglalta össze azt, a mit a defterekből szükségesnek látott a kutatók tájékozása végett elmondani. A kötethez a legrégibb nógrádi deffer 2 lapjának facsimiléje van csatolva.

— KÖNYI MANÓ: Deák Ferencz beszédeinek II-ik kötetét is kiadta, mely az 1848. és 1861. közti beszédeit tartalmazza a nagy államférfiúnak.

Az I. kötet 1882-ben jelent meg, a mely az 1829. és 1847. közti beszédeket foglalta magába. Kónyi nem egyszerűen a beszédeket közli, csoportosította azokat tárgyak szerint s minden tárgyról külön s azonkívül a beszédekről is külön tájékoztató bevezetéseket írt, melyek legtöbbször történeti értekezésekké nőttek ki magokat. Mint Deáknak kedvelt és bizalmas embere, s mint az országgyűlési gyorsiroda főnöke, gyakori érintkezésben állott Deákkal, s ennek kitűnő munkájában igen sok hasznát vette. E két kötetben mondhatni Deáknak az államférfiúnak és az embernek jellem- és élettrajzát vesszük, mert a bevezetésekkel ellátott beszédeken kívül, a hol székszerűnek látta a dolgok felvilágosítására, még leveleit is közli. A kit az a nagy idő érdekel, melyben Deák szerepelni kezdett s melyben később vezérszerepet vitt, nem fogja e becses munkát élvezet és megindulás nélkül olvashatni, s nemcsak államférfiaink és képviselőink, de a nagyközönség is tanulsággal forgathatja.

— ADATOK A SZÉKELYEK EREDETÉHEZ ÉS EGYKORI LAKHELYÉHEZ CZ. munka jelent meg Nagy Gézától, a székely muzeum őrtől. A munka a »Székely nemzeti muzeum értesítője« I. kötetében jelent meg eredetileg, s most mint különnyomat látott napvilágot. Nagy-szabású munka, s nem könnyű feladatot tűzött maga elé, midőn a régóta vitás s eldöntetlen kérdéshez szól, a mely próbára tett olyan tollakat is, a minő a Szabó Károlyé és Hunfalvy Pálé. De meglátszik, hogy Nagy Géza öntudatával bír annak, hogy nagy fát mozgat s beható tanulmányokkal, széles körű történeti és nyelvészeti apparatussal dolgozik. — Ismeretes a székely kérdésben Szabó Károly és Hunfalvy ellentétes álláspontja; Nagy Géza egyiknek sem hódol feltétlenül, mintegy a kettő között foglal állást s középen keresi az igazságot. Nem hisz abban, hogy a székelyek Attilának az erdélyi havasok között századokon át fennmaradt utódai lennének, de nem fogadja el a Magyarországból határonkívül betelepítés elméletét sem. Történeti adatok, hagyomány s monda és nyelvészeti következtetések összevetése alapján a magyarok és hunok közti kapcsolat valóságát és jellegét bizonyítja, s a székelyek huneredetének hagyományát úgy értelmezi, hogy nem Attila Erdélyben maradt hunjai, hanem a szabir-hunok és ugor-magyarok összevegyüléséből még a délkelet-oroszországi pusztaságon előállott magyar nép egyik csapata, mely nyelv és vér szerint csak olyan volt, mint a többi s csakis annyiban különbözött a magyarság egyik ágától, hogy ez a mese Mogortól, a székelység pedig a magyarság másik ágával Hunortól, vagy a hasonló eredetű Hunornak megfelelő Csabától származtatta magát. A honfoglalásban együtt szerepelteti őket a magyarokkal. Pannóniában és a Tiszán túl még sokáig talál székelyeket, miután a nép zöme már elfoglalta mai hazáját. A krónikákban említett Krimhild-csatáját névcsereinek tartja. Krenfeld magyarosan Kelenföld helyett. Így Csaba népet a kelenföldi csatában verte volna le a többi magyarság, s ezután húzódott volna az délkelet felé. Állításai, következtetései itt-ott merészek, de nem érdektelenek. Anonymust III. Béla jegyzőjének tartja, s a krónikákkal tüzetesen fog-

lalkozik. A felfogás mindenesetre eredeti, s ha a kérdést ezzel eldöntöttnek nem is tekinthetjük, amnyit méltán igényelhet, hogy a székely kérdés tanulmányozói figyelniükre méltassák s hozzá szóljanak. Örvideni fogunk, ha a nagyérdékű kérdés megoldását csak valamennyire is előbbre vitte, s érdeklődéssel várjuk Hunfalvy és Szabó Károly véleményét.

— Az ÁLMOSMONDA-ról csinos kis mythologiai tanulmányt írt Nagy Géza, a mely először a »Székely Nemzet« tárczájában, majd mint különnyomat jelent meg. Bemutatja az ismeretes mondát Emese álmáról s Álmos származásáról a Névtelen jegyző elbeszélése nyomán, s aztán fejtegeti annak mythologiai értelmét s abból indulván ki. — amit a modern mythologia az összehasonlító nyelvészet segítségével kimutatott — hogy minden mythikus alak eredetileg valamely természeti tüncményt jelentett: gazdag összehasonlító nyelvészeti apparatussal szellemesen fejtegeti, hogy Álmos (s a név régiebb alakja Szálmus) fényt, ragyogást, tündöklést jelentett s a nap egyik elavult neve a régi magyar nyelvben. Álmos születése: a nap születése, s az Álmos monda egy a naphoz intézett hymnus fennmaradt, de már nem értett sorainak historiai elemekkel történt összeolvadása.

— »A KOLOZSVÁRI ÖTVES LEGÉNYEK STRIKEJA 1573-BAN ÉS 1576-BAN« cz. Deák Farkas akadémiai székfoglaló értekezése megjelent. Az ebben tárgyalt 1573-ikimunkaszünet oka az volt, hogy a szebeni ötvösök elhatározták, hogy magyar születésű legényt műhelyükben nem alkalmaznak. Inast fel nem vesznek; kívánták azért a kolozsvári ötvös legények, hogy mestereik hasonló végzést hozzanak a szászok ellen. A mesterek lecsendesítették a legényeket, hogy törvényes úton fogják sérelmeiket orvosolni. Megkezdődött a per a kolozsvári és szebeni ötvösök között, a mely Báthory Kristóf fejedelemsége kezdetén kiegyezéssel végződött. A második (1576-iki) munkaszünet esekély okból keletkezett, az ötvös legények reggelit követeltek, s más apróbb sérelmek orvoslását. A melyből szintén per keletkezett s végül szigorúbb czéhszabályok életbeléptetése. — Ezek történetét vázolja Deák Farkas értekezésében (53 l.)

— A BECSKEREKI VÁRRÓL Szentkláray Jenő történeti értekezést írt, mely az akadémiai értekezések között jelent meg. A vár ama magaslaton állott, melyen manapság a vármegye épületei állanak. Mikor épült a vár? először is azt a kérdést igyekszik tisztába hozni, s arra a következtetésre jut, hogy »nem lehet és nem szabad a Becskereken fennállott régi vár keletkezését a XVI. század harmadik évtizedénél előbbre tennünk«. És bár maga mondja, hogy combinációkból s leginkább csak negativ adatokból következtethetünk, nem haboz kimondani, hogy »Nem foroghat fenn tehát immár kétség az iránt, hogy a nagybecskereki várat Zápolya János építteté 1527—28-ban«. Ezentúl Becskerek nevezetes szerepet játszott, s különféle diplomatiiai alkudozásban szerepel a magyar királyok, erdélyi fejedelmek s a török között, mert mint nevezetes végvár, ép ott feküdt, a hol a három határ időnként összeszőgelllett. János király halála után özvegye Izabella öröklé Becskereket. Ferdinánd is erősen vágyott reá s

1551. nyarán meg is szerezte Izabellától. De a török rossz szemmel nézte ezt, s még ugyanazon év őszén (sept. 25.) magának foglalta el. Hiába akarták visszaszerezni ezután a magyar királyok s az erdélyi fejedelmek sokáig. Báthory Zsigmond, midőn a török barátsággal szakít, első fényesebb hadi tette, melyet a ráczsággal, Székely Mózzsal élükön, kivivott, Becskerek visszavétele (1594. jun.); de a várat nem sokáig bírhatták. 20,000 mozlím vívta vissza még ugyanazon évben. Most a török erősen megfészkelte magát Becskereken, a mely csak Savoyai Eugen zentai diadala után került vissza 1697-ben, s az 1699. évi karlóczai béke határozata következtében leromboltatott. A vái viszontagságos történetét érdekesen vázolja Szentkláray. Kár hogy az újabb kutatások eredményét nem mindig veszi tekintetbe, főkép az erdélyi viszonyok tárgyalásánál, s így egy-egy tévedés is csúszik be munkájába. Hogy példát hozzunk fel: Mihály vajda — úgy mond — »az erdélyi rendekkel (?) oly feltétel alatt ajánlta fel hűségét a török ellen Rudolfnak, ha Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet neki átengedi«. Neki igen, de az erdélyi rendeknek eszök ágában sem volt azt kérni. Továbbá: »A bitórló 1600-ik évi július végével a székére visszatért (?) Báthory Zsigmondot Szuczavánál megverte«. Megverte, de nem Báthoryt, a ki nem tért vissza erdélyi fejedelmi székére, hanem Jeremiást, a moldovai vajdát. De ettől eltekintve. érdemes és dicséretet érdemlő munka Becskerek vára története.

— A SZEPESE-BÉLAI CSEPPKŐ BARLANGRÓL és környékéről érdekes kis könyv látott napvilágot. Weber Samu tagtársunk írta, Béla város megbízásából. Weber Samu egyike a Szepesség történeti múltja legalaposabb ismerőinek, s azt alaposan tudja érvényesíteni nem szorosan történeti dolgozataival is. Így eme munkájában is, midőn Poprádnál a belai cseppkőbarlangig vezető utat ismerteti, nemcsak érdekes útleírást nyújt, de rajzolja Szepes-Szombat, Késmárk, Béla történeti nevezetességeit is, s csak azután tér át a nevezetes cseppkőbarlang leírására, a mely nem egy tekintetben versenyez az aggteleki és adelsbergi barlangokkal. Vázolja a kirándulási, továbbá a közel fekvő történeti nevezetességi helyeket, s így nemcsak a turistáknak, de a komolyabb útleírást kedvelőknek is élvezetet nyújt.

— KÜLÖNLÉNYOMATOK alakjában több becses értekezés látott újabban napvilágot. Így *Henszlmann* Imrének a képző művészetek fejlődéséről írt szép tanulmánya, mely az ó, közép- és újkor képző-művészetét s az abban nyilvánuló eszméket jellemezvén s egymással összehasonlítván, vég-eredménykép kifejti »a realismusnak nemcsak az idealismus melletti, hanem fölötti jogosultságát«, s kimondja, hogy a keresztyén vagyis az újabb művészet realistikusabb irányával haladást képez az antik, inkább tipikus művészet után. »Nekünk magyaroknak — úgy mond — alig van egyebünk saját zenénknél. Hajdan volt építészeti iskolánk. A többi művészetet kölcsönöztünk és kölcsönözzük a külföldről. Azonban mondhatni, hogy legjelesebb művészeink ma már a külföld legjelesebbjeivel versenyezhetnek.« — Ugyancsak *Henszlmann* Imre az Ung. Revue-ben megjelent tanulmányát:

Die alten Kathedralen von Grosswardein — különnyomatban is kiadta. Magyarul az Archaeologiai közleményekben jelent meg s annak idején ismertettük. — *Téglás Gábor* »Praehistorikus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Daciában« cz. munkáját, mely a f. é. Archaeologiai Évkönyvben jelent meg s melyről múlt füzetünkben szólottunk, adta ki külön is. *Csontos János* pedig »Corvinische Handschriften von Attavantes« cz. a. a lipcei Centralblatt für Bibliothekswesenben németül kiadott, eredetileg magyarul az Archaeologiai Értesítőben (1885. 6. sz.) megjelent könyvészeti tanulmányát adta ki, fénynyomatú facsimilében mellékelve a bécsi udv. könyvtári Attavantes által festett Corvina cím lapját.

— *VELIUS GÁSPÁRRÓL*, I. Ferdinand udvari történetírójáról, a nagy nevű humanistáról *Bauch Gusztáv* az Ung. Revue-ben becses tanulmányt tett közzé, mely mindazt, mi ezen korában nagy hírnévnek örvendett íróról nyomatott munkákban elmondattott, s amit levéltári forrásokban felkutathattott, magában foglalja. Veliusnak: *De bello Pannonico* cz. munkája a legismeretebb, melyet a múlt században Kollár adott ki, s mely az azon kor történetíróinak attól fogva sok fontos szolgálatot tett. Bármi becses is Kollárnak rövid előszava, de Velius Ursinusról mégis keveset tudunk meg abból. Most itt áll előttünk az író s az ember, a maga érintkezéseiben kora humanistáival összeköttetéseiben kora kitűnőségeivel. Fennebb említett nagy munkája kritikai méltatásához elkerülhetetlen forrás *Bauch* munkája, mely függelékül a Velius által kiadott munkák címeit sorolja fel, s levelezéseiről számol.

— *HÚSZ ÉV TÖRTÉNETE* CZ. a. az orsz. színészeti tanoda keletkezését, fennállását és fejlődésének rövid történetét (1864 — 1884) írta meg *Váradi Antal* az orsz. színészeti tanoda titkára, közölve munkája keretében az 1875 — 1885-ig terjedő második évtized alatt fölvetett növendékek névsorát. A magyar színügy történetéhez becses adalék.

A MAGYAR HELIKON ÚJABB FÜZETEL.

A *Magyar Helikon* című irodalmi vállalatból újabban néhány érdekes füzet jelent meg, a melyek a régi és ujkori magyar nemzeti műveltségnek, a politikai és irodalom történelemnek kitűnő munkásaival foglalkoznak. Dr. *Prém J.* a *Fanni hagyományainak* híres íróját, *Kármánt* és *Faludit*, dr. *Szinnyei J.* pedig *Révayt* és *Verseghyt* mutatják be egy-egy füzetben, röviden, világos, könnyed stylben. *Kármán J.* a múlt század utolsó tizedének egyik legkiválóbb irodalmi embere, aki élénken érzi azokat a roppant akadályokat, melyek a nemzeti irodalom hatását mintegy absorbeálják. Ifjú lelkesültséggel, férfias komolysággal küzd ellenök, de alig hogy feltűnik — úgy szólván — nyomtalanul enyészik el. Senki sem érezte akkor egy irodalmi központ szükségét inkább, mint ő. Ezért indította meg *Uraniáját* is, mely annyi szép reménynyel kecsegtetett. E törekvés még a *Fanni* hagyó-

mányainál is jobban emeli a fiatal író, a kiből nem hiányzott sem az alakitó tehetség, sem az eszmegazdagság, sem a dialectikai erő és a finom modor, hogy megkönnyítse Kazinczy nagy munkáját, ha oly korán véget nem ér pályája.

Faludi Ferencz, a régi magyar próza mestere, ki a magyar-irodalom hanyatlása korában élt. Míg Mikos »Törökországi leveleiben« a régi magyar stylt nemesítette, Faludi újítani kezd. Fordításában új szavak, új kifejezések, új fordulatok egész csoportjával találkozunk. Költeményeiben a forma tisztasága, emelkedett izlés, dallamosság mutatkoznak. Szenvedélyre képtelen, inkább higgadt észlelés, elmélkedés vezetik.

Révay Miklós föllépése a magyar nyelvstudomány történetében korszakot alkotó. Azon tény, hogy nyelvünknek a zsidóval, chaldáival, tyrral és arabbal való rokonságot vitatja — egy lángelmének nagyszerű tévedése. 1802-ben a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét foglalta el, s ekkor kezdte Verseggy támadásait Révai nyelvészeti rendszere ellen, s az ötödfél évig tartó harc becses kincsekkel gazdagította irodalmunkat. Az összehasonlító módszer mellett, melyet Révai nyelvészkezdésében követett, az ő érdeme a történeti módszernek fölfedezése, kiemelve, hogy a nyelvészetre nézve a régi nyelvnek, általában a nyelv fejlődésének ismerete multhatatlanul szükséges. Tizenhat évvel előzte meg Grimm Jakabot a történeti módszernek a nyelvészetben való alkalmazásával.

Verseggy Ferencz aesthetikus, költő és nyelvész. Méltó ellenfele a halhatatlan Révainak, a ki az uralkodó nyelvszokásra utalt ellenfele történeti módszerével szemben. Pályáját a szertelen Révai-cultus kissé elhomályosította a század első felében, de újabban annál szebb jellemvonásokat fedeznek föl benne, minél behatóbban foglalkoznak életével. Verseggy műveiben nemes és minden szép iránt rajongó embernek tűnik fel. S ez az, mi a magyar nyelv körül szerzett érdemei mellett emlékét örökre fenn fogja tartani.

Ugyancsak Dr. Szinnyi J. mutatja be a magyar historia-írásnak két kimagasló alakját is: Horváth Mihályt és Szalay Lászlót. Horváth nyilvános föllépése 1837-ben történt, mikor egy akadémiai pályázaton dícséretet nyert. Ez adott irányt történelmi tanulmányainak. Már első munkáiban írói egyéniségének összes jellemvonásai föltalálhatók. Nem vezetí tollát merev tárgyilagosság, azaz nemcsak bíró, nemcsak az elmúlt korszaknak festője: hatni is akart nemzetére. Nem zárkózik el korának nagy eszméi elől, hanem felhasználja azokat, s mint a történeti fejlődés követelményeit hirdeti. Munkái számának szaporodásával nő hírneve is, s mint vidéki káplán tagja lesz az akadémiaának. A szabadságharc bukása után, mint volt cultusminiszternek menekülnie kell az üldözö hatalom elől. Külföldre szakadt, mint annyi jelése hazánknek. S itt született »Magyarország története« 6 kötetben, melyhez csakhamar a »Huszonöt év Magyarországtörténetéből« s a »Magyar szabadságharc története« járultak, a melyeket hazatérése után újból átdolgozott. Még sokáig volt dísze a

magyar tudományosságnak, míg 1878-ban a halál ki nem szakítja az élők közül.

*Szalay László*t a politikai tudományok terén kezdett munkálkodásai emelték hazánk nagyjai sorába. Mint ifjú irodalmi dolgozatokkal szerezte meg *Kazinczy Ferencz* és *Szemere Pál* ismeretségét. Nemsokkal azután jogi és történeti munkák tanulmányozásához fogott, míg a juliusi franczia forradalom és Lengyelország feltámadása külpolitikai tanulmányokra irányozták figyelmét. 18 éves korában a jogi és bölcsészeti cursust végezván a pesti egyetemen, *Kölcsey Ferencz* mellett patvaristáskodott, azután a királyi táblánál és helytartó tanácsnál gyakornokoskodott. Végre ügyvéd lett, de ezt a pályát nemsokára oda hagyván, folytatta jogi tanulmányait, a melyekben összes jogviszonyainknak a nyugat Európa államaiban dívó elvek szerinti átalakítását tűzte feladatául. Résztvett 1840-ben a büntetőtörvénykönyvi javaslat szerkesztésében, s alapos készütsége, mélyreható eszméi csakhamar ismertté tették. Az 1843/44. országgyűlésen, mint a centralisatio bajnoka jelent meg, miért is a magyar autonomia barátjai előtt népszerűtlen lett. Mindazáltal elvei mellől pillanatra sem tántorodott el. Ezen elvek a felelős kormány s a képviseleti rendszer felállításával 1848-ban jutottak diadalra. Politikai működése közben is foglalkozott irodalmi munkálatokkal, a melyek közt a forradalmi időszakot követő időben, külföldön tartózkodása alatt írt »Magyarország története« cz. 6 kötetes munkája a leg-híresebb. A magyar állam alkotmányának fokozatos fejlődését követi benne nyomról nyomra, czélzatos kitérések nélkül rajzolva a nemzet tévedéseit. Hazatérte után még egyszer kilépett a politika terére, azonban a folytonos munka által kimerítve, 1864. júl. 17-én egy osztrák fürdőből hazatérése után Salzburiban szélhűdés vetett véget életének. Színnyei lelkiismeretes, könnyed modorban méltatja e két jelesünk hazafiúi és irodalmi érdemeit, nem hagyván el semmit, mi az egyénnek jelleme megismeréséhez szükséges.

A következő füzet *Fráter György életét* nyújtja *Barabás S.* tollából. Írója nem pusztán életrajzot ad, hanem hőse működését s ama politikai eseményeket vázolja, a melyeknek *Fráter Gy.* főszereplője volt. A mohácsi vésztől 1551-ig, *Fráter György* haláláig hazánk egész története el van itt mondva röviden, mintegy dióhéjban, a hős körül csoportosítva ama hullámmzó kor eseményeit, a melyet oly sokszor tévesen fogtak fel. A határozatlan viszonyok, a némettől, töröktől való félelem, a mindinkább terjedő protestantismus legyőzhetetlen mozgalmai között, mikor mindenki csak saját jogai biztosítására látszott fegyvert fogni: *Fráter György* vetette meg alapját annak a politikának, mely két századon át hagyományossá lön Erdélyre nézve, fentartva a nemzet jogaiból annyit, a mennyit a beözönlő idegenek túlkapásaitól lehetett. Midőn a német hadak zsarolásai tűrhetetlenekké, lettek, a török fenhatóságában kellett keresni védelmet, midőn pedig az elbizakodott török gyámság kezdett óriási terhet rakni a nemzetre, látszólag az ausztriai házhoz kellett pártolni s így egyiket a másikkal ellensúlyozni, a hogy a körülmények engedték vagy parancsolták. *Fráter György*, mint

parvenu, mindig szálla volt a hatalmasok szemében, viseletét a bécsi udvar tartotta érthetetlennek, rideg szigora pedig Izabellát sértette. De birtokában volt mind ama tulajdonoknak, a melyek nélkülözhetetlenné tesznek egy hatalmas embert oly bonyodalmak megoldásában, a milyenek János király halála után megoldhatatlannak látszottak.

Deák Farkastól *gróf Dessewffy Aurél* méltatását kaptuk, hű jellemzésével a század első felében nagy tevékenységet tanúsító fiatal conservativ államférfinak, a ki — mint életírója mondja — szentségnek tartotta az alkotmányt ép úgy, mint a királyságot, s mellettök úgy harszott, úgy beszélt, mint ezer év óta egy Deák Ferenczet kivéve senki sem. Elméletei nem voltak s nem is lehettek népszerűek Kossuthnal szemben, a ki, mióta hírlapját megindította, folyvást az örök emberi jogok nevében izgatott. Dessewffy Aurél nem tudott bejutni a rendek házába, hogy szemtől-szembe álljon Kossuthnal az átalakítási vitákban, de hírlapjával, a *Világgal* oly nemes eszmeharczot vívott ellene, a milyenhez hasonlót máig sem tud felmutatni a magyar journalistika. Jól mondá édes anyjához írt levelében, hogy az ő rendeltetése fölött nem vala kétség: védte a jót a rossz ellen, az igazságot a tévelygés ellen, az elveket a személyek ellen s mindent megtett, hogy erélyes kormányunk legyen s a rendeknek a szabadsággal való egyesülése biztosítást nyerjen. Rövid pályáját a legnagyobb s legüdvösebb munkásság közt végezte. A sok éjszakázás kimerítette ez örökösen izgatott embert, s midőn majdnem észrevétlen halálküzdalem után meghalt: elleneinek is be kellett ismerniök, hogy a fényes tehetségű ifjú államférfiú oly önzetlenül futotta meg rövid pályáját, a milyenhez hasonlót keveset mutat fel a magyar történelem. — Deák Farkas nagy előszeretettel írta meg e kis művet. Mélyen bepillantott hőse jellemébe s néhány vonással, mintegy keretét adta annak a nagyobb munkának, a melynek megírására, mint mondja, szívesen vállalkoznék, ha a szükséges adatokat összegyűjthetné. Óhajtanók e terv létesülését, mivel e kis vázlatból is látható, mily elfogulatlanul s kellő tárgyilagossággal fogja fel Deák hősenek mind egyéniségét, mind pedig a korszellem áramlatát.

Dr. Erödi Béla a *Mikes Kelemen életét* írta meg rokonszenves hangon, vonzó előadással, jobbára a *Törökországi levelek* alapján, melyek irodalmunknak valódi gyöngyei. Az életíró híven kíséri Mikest bujdosásában, a fejedelem iránti hű, odaadó, meleg ragaszkodásában, a melyet hazája iránt táplált ábrándos szeretete sem tudott belőle kioltani, vagy csak csökkenteni is. Megemlékezik szerelméről, a nem szép, de rendes, tisztességes Kőszegi Zsuzsikáról, kihez Mikes még leány korában vonzódott, s a ki iránt, özvegy korában, újra szerelemre gyúlt. De midőn a nő gr. Bercsényié lett: Mikes nyugodt lélekkel mondott le róla, mert nem kívánta, hogy a bujdosás bizonytalan sorsát megoszssa vele. E csalódástól sokáig sajog szíve, de vigaszt talál keresztény hitében s erős vallásos érzésében. — Kár, hogy Erödi Mikesnek legalább főművét, a *Törökországi leveleket* nem fejtegeti kissé behatóbban s nem érinti, hacsak mellékesen is, ama vitapontokat, melyeket Toldi

F., Szilágyi S., Abafi S. és Thaly K. támasztottak a levelek eredetére, keletkezési módjára és formájára nézve. Az a tervszerűség, a mit Erödi Mikesnek tulajdonít, kevésbé látható. Ő papírra tette közvetlen benyomásait bizonyos gonddal, bizonyos művészi formában, mely azonban korántsem az öntudatosan, tervszerűleg előre megállapodott író alakítási módja. Ilyenre bajosan gondolt Mikes. Valamint arra sem, hogy hű és kimerítő történetét vagy naplóját írja meg a Rákóczy és társai bujdosásának.

V. J.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A »HAZÁNK« májusi füzetét *Hölke* Lajos nyitja meg: Az 1843/44-iki országgyűlés ismertetésével. Érdekesen jellemzi a követválasztási mozgalmakat Zágráb, Nyitra, Szathmár és Zala megyében; a szabadelvű és conservatív párt küzdelmeit a nevezetes országgyűlésen, mely a magyar nyelvet a törvényhozás s törvénykezés nyelvvé teszi a latin helyébe, s több fontos intézkedést tett a reformok s az anyagi haladás terén.

— *Márki* Sándor folytatja a magyarok szereplését az 1812-iki orosz hadjáratban, Napoleon szövetségében, feltüntetve, hogy a magyar ezredek minő sikerrel harcoltak a különféle ütközetekben az oroszok ellen. — *Vasváry* Ferencz a Noszlopy-féle összeesküvés leírását folytatván, a jősefstadti fogságot, (melyben annyi magyar politikai fogoly szenvedett együtt a forradalom után), a börtöni életet, sánczmunkákat festi, élénken és érdekesen.

— Id. *Szinnyei* József: Komáromi naplójegyzeteiből a huszadik közleményt nyújtja. Mennél inkább közeledik végéhez a komáromi hősi védelemnek, annál érdekesebbek e naplójegyzetek. A hősi dráma utolsó felvonásai egyikét rajzolja a jelen közleményben Szinnyei: a capitulatiót közvetlenül megelőző időt. Látjuk a várórség elszánt lelkesedését, a mely utolsó csepp véréig védeni akarja az erős várat, bíznak az Oláhországba menekült Bemben, Kossuthban, bíznak még abban is, hogy ők egymagokban új életre keltik a szabadságharc elfojtott tűzét. A vezérek szava, a kik reménytelennek tartják a további ellenállást, pusztába kiáltó szó s nem képes megingatni a harcvágyók erős hitét a nemzeti ügy végdiadalában. A lelkesült hangulat jellemzésére egy pár hírlapi közleményt is bemutat Szinnyei a »Komáromi Lapok« szept. 15—18 számaiból. — *Lehóczky* Tivadar: »Az 1849-iki galicziai hadjáratról« ír, tulajdonkép egy magyar huszár és honvéd csapat éjjeli támadásáról és kalandjáról a Beszkid megett fekvő Krefka nevű galicziai faluban, melyet osztrák csapatok tartottak megszállva, míg a magyarok rajtok nem ütöttek s ki nem verték őket onnan. — *Thim* József: A zalathnai mészárlásról egy ismeretlen szemtanú jelentését — a magyar kormányhoz — közli. — *Thallóczy* Lajos: »Gúnyoszó az 1832/3 országgyűlésére« cz. a. apró verseket közöl egyes országgyűlési követek ellen, melyek hol gúnyos, hol dicsérő hangon jellemzik a követeket. Érdekes kortörténeti adalékok; de nem volna érdektelen közölni az olvasó-

val azt is: honnan származnak a versek? hol maradtak fenn? A füzetet *Színnyei* történeti repertoriuma zárja be.

— A LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE májusi füzetében *Szokolay* Kornél az athletika fontosságát fejtegeti a hadsereg körében. — *Korda Dezső*: a bécsi cs. és kir. arsenál fegyvergyűjteményének magyar vonatkozású tárgyait ismerteti. Kimutatja, hogy a múzeumban foglalt magyar érdekű fegyverzetnek legnagyobb része nem harcban, mint inkább csak harczjártékban való használatra volt szánva. De a legérdekesebb nem tornára szánt, hanem harci fegyverzet, és ez, a mohácsi csatában oly szerencsétlenül járt II. Lajos királyunk fegyverzete. A Vegyes-házból származó magyar királyok Bécsben őrzött fegyverzetei közül az egyedüli, a melynek hitelessége nem vonható kétségbe. Minden jel arra mutat, hogy ez az, melyet Lajosnak 1515. júl. 23-án későbbi ipja I. Miksa császár teljesen felszerelt ló kíséretében ajándékozott. A fegyverzet német készítmény, valószínűleg nürnbergi munka. Legjellemzetesebb benne a Miksa császár idejében nagyon divatos burgundi sisak, alsó része kidudorodó s belül homorú gyűrűt képez, mely a páncélnek beléillő kidomborodására rátolódik, és ilyenformán páncél és sisak egy darabból állónak látszik. Érdekes a csuklós könyök is kiálló dudorodásával s alsó és felső kagylójával. A vaskeztük behajtható ujjúak. A mellvért gömbölyded alakú. Hozzá fűződik a rövid has hosszú nyílt derékkal, mely három egymásba tolt abroncsból áll, hogy a lehajlást megengedje. A czombfedők pajzsalakúak és szíjjal vannak a czombhoz erősítve. A czomb hátul szabad. Az alsó lábszárat síma és csinosan alakított cső védi. — Csinos nyereg tartozik a fegyverzethez, mely kék selyemmel van borítva, elől a magyar nyergeket jellemző keskeny bak nyúlik fel, a hátsó ív a szúrásnál használt nyergekhez hasonlóan, nagyon magas. A cs. és k. ambrasi gyűjteményben Lajostól még egy fegyverzettüredéket őriznek, és pedig egy rovátkosan munkált jobb vállat, mely türedékét képezi egy abroncsos szerkezetű »Maximilián« fegyverzetnek. De ehez szó fér, vajjon II. Lajosé volt-e s nem későbbi (XVI. sz.) munka-e? A régi polgári fegyvertárban egy tornafegyverzetet *Mátyás* királyénak tulajdonítanak. De ez későbbi, XVII. századi munka s valószínűleg György János brandenburgi választóé volt. Albert királynak és fiának V. Lászlónak is tulajdonítanak egy-egy pánczelt, de egyik sem készült a XVI. század utolsó negyede előtt. A leltár *Attilának* is tulajdonít egy fegyverzetet, mely pedig tizenegy századdal fiatalabb nála. De annyiban mégis érdekelhet bennünket, a mennyiben eredetileg a pozsonyi m. k. kincstárban őriztetett, és csak Mária Terézia koronáztatása után adatott át a bécsi polgári fegyvertárnak. Legvalóbbszínű, hogy valamelyik a XVII. század első negyedében élt magyar főúr tulajdonát képezte. Az érdekes füzet többi részét katonai szakcikkek képezik.

— A MAGYAR NYELVÖR májusi füzete szómagyarázatok, helyreigazítások, nyelvtörténeti adatok, népnyelv hagyományok érdekes sorozatán kívül egy minket is közelebről érdeklő cikket közöl: »A legrégibb rumuny codex

magyar elemeiről», *Mezi* György tollából. E codexet azon alkalommal találták, midőn 1871. aug. 27-én a Bukovinában fekvő putnai kolostornak (a hol Nagy István vajda nyugszik) négyszázados főnnállása évfordulóját ülték meg. Innen egy kirándulás alkalmával a voroneczi kolostorban a templom régi könyvei közt egy szakadozott régi könyvet találtak, melyen eme jelentőségteljes szavak voltak olvashatók: »Ez a könyv románul volt írva, de nem ér semmit. Itt írtam ezt én Constantin Dornából május havában, Constantin vajda uralkodása alatt 7241. (1733.) évben, hogy mindenki megtudja, mikor tartózkodtam itt Voroneczen...« Ezt a könyvet Sbiera a csernoviczi egyetemen a rumun nyelv tanítója tanulmánya tárgyává tette s a múlt évben kiadta a bukuresti akadémia költségén, mint a legrégibb rumun codexet, melyet föltalálása helyéről *voroneczi* codexnek hívnak. Ez a könyv, melynek kora 1494—1525. évek közé tehető, minket azért kell, hogy érdekeljen, mert számos magyar szót tartalmaz, melyet a rumun a magyartól vett át. Ezeket a magyar eredetű szavakat mutatja ki s fejtegeti Alexi.

— Az »UNGARISCHE REVUE« máj.-jun. füzetét *Szalay* Imre nyitja meg egy nagyérdekű cikkel, melyben az 1885-iki orsz. kiállítás műiparczikkeit ismerteti. Behatóan s kiváló szakismerettel tárgyalja az egyes iparágakat, részletesen szól a faiparról s annak nevezetesebb productumairól, majd a fémiparnak szentel néhány lapot, aztán a kőfaragászatot tárgyalja s végül az agyagipart, mely az utóbbi években oly örvendetes lendületet vett hazánkban. Bizonyára érdekekkel fogják olvasni a külföldön is a magyar ipar ily szakszerű jeles ismertetését, melynek folytatása fog következni. — *Szily* Kálmán az 1856-ban elhunyt Bólyai Farkas, a világhírű magyar mathematicus életrajzát írta meg, a kinek a kegyelet a múlt évben jelölte meg emléktáblával lakházát Maros-Vásárhelyt, a hol mint tanár működött. — *Csergeő* Géza a Cilli grófok czímeréről ír. — *Medveczky* Frigyes folytatja a bölcsészeti mozgalmak ismertetését hazánkban. — *Schwicker*, Budapest ó-kori történetéről ír, Salamon Ferencz jeles műve után. — *Acsády* a Bercsényi grófok történetét ismerteti, Thaly Kálmán munkája alapján. — *Hampel*: A nagy-szentmiklósi letetetről a 3-ik közleményt adja számos illustratio kíséretében. Egy magyar népmese s apróbb közlemények zárják be a tartalmas füzetet.

— Az ÚJ MAGYAR SION ápr. füzete érdekes diplomatikai harc czczal indul meg a szt. Benedekrendi apátság alapító levele felett. *Knaus* Nándor veszi azt védelmébe Salamon Ferencz ellen, a ki Budapest történetének III. kötetében megtámadta és hitelességét kétségbe vonta. Az alapító levél I. Gejcsától 1075-ből származnék, de ez nem maradt ránk. Átírta II. István 1124-ben; ez is elveszett. Ismét átírta e transcriptumot II. Endre 1217-ben s ez mai napig fennmaradt az esztergomi főkáptalan levéltárában. Salamon mind az eredeti alapítólevél, mind István és Endre átiratai hitelességét kétségbevonta és szellemesen bizonyíttgatta hamis voltukat.

Dr. Csáposi folytatja a szabadkőművességről írt cikkét, melyben Taxil Leo leleplezései nyomán elítéli a szabadkőművességet. Ezeken kívül több egyházi szakba vágó cikk olvasható.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Gesichtsforschung. VII. köt. 2. füz. (1886.) — *Staufer*, Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601.

Schober Károly, *Quellenbuch zur Geschichte der österr.-ungarischen Monarchie.* Aus den Quellen zusammengestellt und mit erklärenden Noten versehen I. köt. (Bécs. Hölder.) 1886.

Publicationen des Kriegsarchives. Der Spanische Successionskrieg im J. 1709. *Von Josef Ritter von Rechberger.* (1886. Bécs. Gerold.) Az utolsó fejezet a Rákóczy felkelést tárgyalja. Közli a pápa ama breve-jét is, melyet az Zeitz hercegprimáshoz intézett. Mily állást foglalt el a pápa Rákóczyval szemben, arról különben nemrég *Landau* is írt: »*Rom, Wien und Neapel*« czinű könyvének 439. lapján.

Caro, *Geschichte Polens.* V. köt. 1. fele. 1455—1480. (1886. Gotha. Perthes).

Brunner József, *Josef II.* (2. kiad. 1886.) Hazánkról szól a 4. és 7—12. fej. Szerző álláspontja egyébiránt eléggé ismeretes.

Schiltperger's Reisebuch. Új kiadás *Langmantel*-től. 1886. E kiadás a leghitelesebb (nürnbergi) kézirat alapján készült.

Wretschko, *Das Leben des Oberstleutnants Freiherr v. Vega.* (A brünni állami gymnasium értesítőjében. 1885.) — Részletesen szól többi között a II. József korabeli török hadjáratokról, különösen Nándorfehérvár ostromáról.

Fournier Ágost, *Historische Studien und Skizzen.* Hazánkat illeti az 1. értekezés: *Zur Geschichte der pragmatischen Sanction*, és a 4. cikk: *Josef der Zweite.*

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. MÁJUS.

»*Angster József.* Az orgona története. Pécs, 1886.« *Ism. Amicus.* Nyir-cidél: 21. sz.

Csáktornya multjából. (Gróf Zrínyi Miklós oklevele Mártán-major eladásáról. Csáktornya 1656. decz. 18.) *Muraköz* 20. sz.

Decsényi. Memzeti muzeum-egyesület. *Nagybánya és Vidéke* 14—18. sz.

»*Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-társulat közlönye.* Szerk.

- Pontelly István. Temesvár, 1886. I. füzet. « *Ism. D. Gy. Zentai Ellenőr* 18. sz.
- Dudás Gyula. Középkori romok Zentán. *Bácska* 40. sz.
- A zentai nemescsaládok. XI. A Vály család. *Zentai Ellenőr* 19. sz.
- Fürdők történetéből.* (A régi —) (H.) *Főv. Lapok* 137. 138. sz.
- Hunyady Jánosné. Szilágyi Erzsébet. *Nagy-Kőrös* 16—18. sz.
- » *Icányi István.* Szabadka története. I. rész. Szabadka, 1886. « *Ism. Dudás Gyula. Szabadkai Hírlap* 8. sz.
- Jószity Mladen. Ó-Becse multjából. Szerbből Branovacskey Tódor. *Zentai Ellenőr* 20. sz.
- » *Kandra Kabos.* Adatok az egri egyházmegye történelméhez. II. füzet. Eger, 1886. « *Ism. Irod. Szemle* 5. sz.
- Kazaly Imre. A kiengesztelés nagy munkája hazánkban. *Religio* 40. sz.
- Kovácsóczy-család. *Eger* 21. sz.
- Kövérny László. A magyar történelmi írás feladata. *Presens. Ellenzék* 105. *M. Polgár* 106. sz. T-i-gy.
- » *Magyarországi török kincstári defterek.* Kiadja a m. tud. Akadémia tör. ténelmi bizottsága. Sajtó alá rendezte *Kummerer Ernő.* Bp. 1886. « *Ism. Egyetetés* 142. sz.
- Május. —r. *Vasárn. Ujság* 19. sz.
- Makay Dezső. Családtani és birtok viszony adalék Zalamegye multjából. *Zalai Tanügy* 18. sz.
- Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. *Zala* 22. 23. sz.
- Miskolczy Arnold. Egy adat Csáktornya multjából. (Gróf Zrinyi Miklós Somogy megye főispánjának, levele Csáktornya városához. 1646. jun. 16.) *Muraköz* 19. sz.
- Pulszky Ferencz. A sárosi élet régi időkben. *Nemzet* 139. sz.
- » *Rapaics Raimond.* Egyetemes egyháztörténelem. III. kötet. Eger, 1886. « *Ism. Dr. K—y I—e. Irod. Szemle* 5. sz.
- Regneczy János. A trónörökös s egy magyar műemlék. (A görgevény-szent-imrei kápolnaromok restaurálása.) *Bud. Hírlap.* 138. sz.
- » *Reizner János.* A kegyúri jog és a szegedi gyakorlat. Jogtörténelmi tanulmány. Szeged, 1886. « *Ism. D. Gy. Zentai Ellenőr* 21. sz.
- » *Rézányai János.* Az ó-kori népek művelődési története. Bp. 1886. « *Ism. M. Állam* 128. sz.
- Rozsnyói év. egyház jubileuma alkalmából. *Rozsnyói Híradó* 17—19. sz.
- Szathmáry György. A civilisatio hatása barbár népekre az ó-korban és ma. *Nemzet* 133. 137—139. sz.
- Szilágyi Sándor. Dícsőséges napok. (1619. okt. 26—28.) *Nemzet* 132. sz.
- Szomaházy István. Insurrekciók. (A népfölkelési vita alkalmából.) *Főr. L.* 130. sz.
- Szulik József. Ó-Becse multjából. Toldalék és néhány helyreigazító Jószity Mladen közleményére. *Zentai Ellenőr* 21. sz.

- Thaly Kálmán.* A magyar hadak, különösen Batthyányi Ádám dandára Buda visszafoglalásánál. *Egyetértés* 142. sz.
- Történeti kiállítás.* *Nemzet* 148. *Egyetértés* 148.
- »Történelmi és régészeti Értesítő. Temesvár, 1886. I. füzet.« *Ism. D. Gy. Zentai Ellenőr* 18. sz.
- Vámbéry Ármin.* A honfoglaló magyarok jellemzése. *Nemzet* 129. 130. *Egyetértés* 129. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

RANKE LIPÓT

szül. 1795. decz. 21. † 1886. május 23.

Kit félszázad óta a történetírás egyik legnagyobb mesterének tekint a világ, Ranke Lipót néhány nap előtt elhunyt Berlinben, élete kilenczvenegyedik évében. Egész életét a történetírásnak szentelte s csak a halál ragadta ki kezéből a tollat, melyvel az egész világ addig dolgozott. Hosszú sorát hagyta hátra történeti műveinek, melyek felsorolása ha valahol, úgy egy történettudományi szaklap hasábjain felesleges. Hiszen nemcsak a szakember, ismeri e műveket az egész művelt közönség. Ranke népszerűségét csak nagy tekintélye múlta felül. És ha ez utóbbit a szakemberek szemei előtt kritikai módszerének köszönte, az előbbi — a bámulatos termékenységein kívül — főleg fényes írói tehetségének és ábrázolási képességének tulajdonítható. Legnevezetesebb munkái azon hatalmas mozgalommal foglalkoznak, mely az újkori Európának fejlődési menetét határozta meg a XVI. század elején; t. i. a román és germán népeknek vallásos és politikai harczaival a reformáció korában. Ranke nem a fennmaradt anyag teljes feldolgozására, hanem csak a döntő és jellemző momentumok előadására törekedett. Az anyagot a leggondosabb műérzékkel tudta megválogatni és csoportosítani, és az eseményeket mindig úgy adta elő, hogy az olvasó annak eredeteit összefüggését, következményeit és világtörténelmi fontosságát tisztán látni soha meg nem szűnt. Elbeszélése rendkívül átlátszó, érdekes és eleven. A szereplő személyeket ritka szerencsével tudta jellemezni, például V. Károly, Don Juan d'Austria vagy Cromwell jellemzése páratlan remekmű. Egyáltalán előadása külső alakjára igen nagy gondot fordított; de ha forma tekintetében művész és költő volt Ranke, az anyag dolgában soha sem tért el a legszigorúbb objectivitástól. Bákról és bármiről írt, előadása közben soha, sem a rokonszenv, sem az ellenszenv nem szerepel: őles szeme mindig csak az igazra, a teljesség megértésére és a világtörténelmi összefüggés megelégsére irányult. Nincs műveiben egyetlen sor, mely a legteljesebb tárgyilagosság ellen vétene; szóljon bár Németország megalakulásáról vagy a pápákról vagy a francia forradalomról, mindig meg-

óvta közmondássá vált »olympiai nyugalmat«. E tekintetben nincs az egész világirodalomban historikus, ki vele mérkőzhetne. Mégis ép ezen írói sajátsága az, melyért több ízben megtámadták. Hidegségnek magyarázták érzéketlenségét, hogy mennyire alaptalan azon vád, hogy nem érzett, kitűnik, ha elolvassuk azon szép lapokat, melyeket az olasz költészetről és festészetről írt, vagy csak azon mély értelmű pár sort, melyben egy helyütt Palestrina zenéjét jellemzi.

Tanári működése nem volt kevésbé áldáshozó, mint irodalmi tevékenysége. Már hét évig volt az Odera melletti Frankfurtban tanár, midőn 1824-ben első műve megjelent a román és germán népek 1494—1514. közti történetéről. Ekkor hivatott a berlini egyetemre rendkívüli tanárnak. 1834-ben lett rendes tanárrá. Ő, ki ifju éveiben — Thukydidesen kívül — főleg Niebuhr-t és Savignyt tekintette mintaképei gyanánt, ekkor már maga vált az ifjabb nemzedék mesterévé. Már a harminczas évek vége felé kezdtek a Ranke-féle történelmi iskoláról szólni, ama iskoláról, melyet az óta Waitz, Duncker, Giesebrecht, Nietzsche, Sybel, Dümmler és annyi más nagynevű történész tett híressé. 1841-ben nevezték ki Ranket a porosz állam historiographusává. 1866-ban királya kegye nemességre emelte. 1867-ben ötven éves tudósi jubileumát, tavaly pedig születése 90-ik évfordulóját ünnepelte az egész tudományos és irodalmi világ részvétele mellett. A. M. T. Akadémiának 1858 óta volt külső tagja.

WAITZ GYÖRGY

szül. 1809. — † 1886. május 24.

Még nem voltak eltakarítva Ranke Lipót tetemei, midőn a történetírást újabb csapás érte. Waitz György Rankenak legrégibb és tán leghíresebb tanítványa, mindenesetre az, ki legsikeresebben folytatta mesterének iskoláját, hunyt el május 24-én. Bármennyire megegyezett is Waitz Rankeval a történetírás feladatát és feldolgozásának módját illetőleg, bármennyire vetekedett is vele a kritikai módszer élességében és a felfogás mélységében, saját írói egyénisége szembenítően eltért a Rankeétól. Waitz a historikus mellett elsőrangú jogász volt. Életének főműve: Németország alkotmányának története a középkorban (8 kötet). Fiatal kora óta behatóan tanulmányozta hazája történetének kűtfőit és a Pertz Monumentái részére több nevesetes krónikást adott ki: Widukindot, Ekkehardot, Annalista Saxo-t és másokat. Pertz halála után ő lett e némileg hanyatló vállalat helyreállítója és elnöke. Az általa vezetett történeti gyakorlatok európai hírnek örvendettek, nemcsak németek, hanem francziák, lengyelek, angolok, magyarok és mások is részesültek az ő szigorúan disciplináló, a legkisebb részleteket felölelő, de azért az általánost soha szem elől nem tévesztő oktatásában. Rankén kívül különösen Dahlmann gyakorolt nagy befolyást Waitz fejlődésére. Ide vezethető vissza az ő élénk politikai érdeklődése. Az 1848-iki német nemzetgyűlésnek egyik kiváló tagja volt és már akkor Németország egyesítése érdekében szólott — porosz

vezetés alatt. Később Göttingának volt nagy híré professora, honnét 1874-ben költözött át Berlinbe. A M. T. Akadémia őt 1879-ben választotta tagjául Szilágyi Sándor ajánlatára és azóta, mint tudjuk, meleg érdeklődéssel kísérte hazai tudományos törekvéseinket.

— THALY KÁLMÁN: »A magyar hadak, különösen gróf Batthyányi Ádám dandára Buda visszafoglalásánál« cz. a. érdekes tárczát közöl az Egyetértés máj. 23-iki számában. Kimutatja, mi az oka, hogy a magyar hadak részvételéről Buda visszavívásánál aránylag kevesebbet tudunk, mint a külföldi segédesapatokról. Külföldön egymást érte a sok jelentés, tudósítás »Neue Zeitung« s »Relation« Buda bevételéről, a mely az idegen, német, franczia, angol, spanyol stb. segédesapatok szereplését előtérbe állítja, míg hazai krónikánk nincs, a mely részletesen írna Budavára visszavételéről s a magyarok szerepléséről. E hiány csupán levéltári adatokból pótolható annyira a mennyire. Pedig 10 — 12000 magyar vitéz részt vett a budai tábor harcaiban, daczára, hogy a török kézen levő magyar várak, mint Eger, Várad, Székes-Fehérvár, Szigetvár, Nagy-Kanizsa magyar hadak által voltak körülfárva, hogy azok őrségei Buda felmentésére ne siethessenek. Az eddig ismert neveket Thaly gr. Batthyányi levelezéseiből szép számmal szaporítja. Gr. Batthyányi Ádám lovas- és gyalog dandárában jelen valának Budánál a következő magyar főbb tiszték: Ifj. gr. Kéry Ferencz szécsiszigeti főkapitány, gr. Esterházy Gáspár zalavári kapitány, gr. Zichy Imre vázsonykeői kapitány, Festetics Pál sárvári kapitány, Gyöngyösi b. Nagy Zsigmond alsó-lendvai és lenti-i (nemphthyi) kapitány, Széchényi György egervári kapitány, Tar Józsa zalaegerszegi kapitány, Békassy Miklós körmendi kapitány, Tóthi Lengyel János keszthelyi és szigligeti kapitány, Ferenczy Pál szécsi-szigeti vicekapitány, Csoknyay János szent-györgyvári később kaposi kapitány, Desseő Zsigmond, Batthyányi udvari (rohonci) seregének főhadnagya, Szecsődy Gáspár lenti, Fülöp György kaposi hadnagyk, Gyalódy István, Bakach Sándor s még egy Tarródy nevű hadnagy és Sibrik Zsigmond vitézlő nemes úr.

--- A BUDAVÁR VISSZAFoglalásának EMLÉKÉRE rendezendő történelmi kiállítás gazdagnak ígérkezik. Összesen 110 résztvevő közel 2000 tárgyat jelentett be s a kiállítók fele már be is küldte tárgyait, mintegy 1200 darabot. A kiállítás hivatala május elseje óta a városi műcsarnokban működik Majláth Béla vezetése alatt. A már beérkezett tárgyak közt fölöttébb érdekes Budavárának 1686-ban Fontana által készített színezett térképe, mely az egykorú budavári térképek legpontosabbja. Nyitra megye közönsége egy piros selyem harszót küldött be, mely 1660-ban a magyar fölkelő huszároké volt. Egyik oldalán Nyitra megye címere látható, a másikon a feszület Krisztus képével. A beküldött nagyszámú fegyverek közül főlemlítendő Desseődy Pálnak 31 darabból álló török fegyvergyűjteménye: csatabárdok, buzogányok, egy lánczos buzogány, mely egyúttal pisztoly is, egy félhold alakú alabárd, egy fokos, melynek nyelében vas hajító dárda (kelevéz) van elrejtve, stb. A fegyverek

csoporthoz van még két német nehéz lovassági vért, nagy számú lövések nyomával s török házi eszközök, melyeket Budavárban találtak. A festmények közt van Dessewffy István arcképe, ki az ostrom alkalmával a vársarkon betörők között az elsők egyike volt, továbbá Forgách Ádám, Hölgyi Gáspár s Mosch piarista arcképe, a ki a XVII. századbéli erődítésekről nagybecsű munkát írt, s ebben Budavárát is részletesen ismertette; a rézmetszetű arcképek, látképek és tervrajzok száma megközelíti az 500-at s köztük igen becses Lanfranchi Enea gyűjteménye. Az erre vonatkozó irodalom 200-at meghaladó kötetben egy nagy hosszú asztalt foglal el. A császári muzeum érdekes arany-, ezüst- és bronz-érmeket küldött be, s ugyan ilyeneket jelentett be legújabbán Koburg Fülöp herceg is. A Bécsből érkező nagybecsű gobelineket a két felülvilágított nagy terem falain helyezik el.

— A BARTFAI TEMPLOMBAN FRESKO KÉPEKRE bukkantak a most folyó restaurálás közben. A képcsoport, mely Krisztus élettörténetéből 13 jelenetet ábrázol, a templom hajójának balfelöli részén, a remek góth stílusú betlehemi oltár mögött egész kereszt-falat foglal el és hatszoros mészszerűen volt fedve. Felül íves három szögű téren Máriának Jézus által lett megkoronáztatása van ábrázolva ülőhelyzetben, három zenélő arkangyallal a háttérben. Ez alatt van a többi 12 jelenet három egymás fölött álló sorban négy-négy képpel. Legalól a Máriát üdvözlő Gábor arkangyal, Mária találkozására Erzsébettel, Jézus születése s a napkeleti bölcsek hódolata. E négy alsó kép leginkább meg van rongálva. Szebbek s jobban megőrizvők a fentebbiek: Jézus bemutatása a templomban, Egyiptomba futása Máriával és Józseffel, a 12 éves Jézus, a kánai menyegző, Jézus menybemenetele, feltámadása, a szentlélek küldetése s az apostolok oszlása. Nem kételkedünk, hogy illetékes helyen intézkedni fognak a szép freskok szakszerű ismeretéről és renoválásáról.

— BOD PÉTER NÉMETALFÖLDÜN. Dr. Rauwenhoff L. W. E., hittudományi tanár a leydeni egyetemen, felhívást intézett a külföld azon protestáns köreiből, melyek egyházuk történelme iránt érdeklődnek, segítségüket kérve ki Bod Péter hazánkja által a múlt század közepe körül szerzett kézirati műnek, a magyar s erdélyországi protestáns egyház történetének kinyomatási céljából csak két esztendeje, hogy a kéziratnak első három kötetét a leydeni könyvtárban feltalálták, a negyedik kötet a nagy-enyedi collegium könyvtárában őriztetik. A munka két, 800 lapnyi, negyedrét kötetben fog megjelenni Leydenben. Ára 15 frt. lesz aranyban.

— DR. THALLÓCZY LAJOS kormánytanácsos és bécsi kamarai levéltári igazgató a bécsi Teréz-akademián megbízást nyert a VII. és VIII. osztálybeli magyar növendékek oktatására a magyar történelemből, ezenkívül a megbízás értelmében az akademián lévő magyar joghallgatóknak is fog évről évre egy magyar történelmi collegiumot tartani, mely az alapítványi növendékekre nézve kötelező lesz. Ezáltal a magyar tantárgyak tanítása a Theresianumon újabb s fölötté czélszerű kibővítést nyer.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁGI TÖRÖK KINCSTÁRI DEFTEREK. Kiadja a M. T. Akadémia tört. bizottsága. Fordította Lászlófalvi *Velics* Antal. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kanmerer Ernő. I. k. 1543—1635. Budapest, 1886. 8-adr. LV. 467 l.

— DEÁK FERENCZ BESZÉDEI 1848—1861. Összegyűjtötte *Kónyi* Manó. Budapest, 1886. 8-adr. VIII. 406 l. Ára 2 frt. 40 kr.

— LÖNYAY ZSIGMOND 1644—45-ben (Akad. Ért.) *Zsilinszky* Mihálytól. Budapest, 1886. 66 l. Ára 40 kr.

— AZ 1646-KI TOKAJI TANÁCSKOZMÁNY *Zsilinszky* Mihálytól. Budapest, 1886. 8-adr. 69 l. Ára 40 kr.

— A KOLOZSVÁRI ÖTVES LEGÉNYEK STRIKEJA 1573-ban és 1576-ban. *Deák* Farkastól, székfoglaló akad. értekezés. Budapest, 1886. 8-adr. 57 l. Ára 40 kr.

— A SZEPESE-BÉLAI CSEPKÖBARLANG Táttra-barlangliget és környéke. Bélaváros megbizásából írta *Weber* Samu. Késmárk, 1886. kis 8-adr. 68 l. képekkel. Ára 50 kr.

— A BECSKERÉKI VÁR. (Akad. Ért.) Dr. *Szentkláray* Jenőtől. Budapest, 1886. 8-adr. 49 l. Ára 30 kr.

— A MISKOLCZI EV. REF. FÖGYMNÁZIUM TÖRTÉNETE. Írta Dr. *Koröcs* Gábor. Budapest, 1885. 8-adr. 267 l. Ára 1 frt.

— DÜRER ALBERT származása és művészete. Írta *Szendrei* János. Budapest, 1886. nagy 8-adr. 11 l. és 2 l. képpel.

— CASPAR URSINUS VELIUS der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximiliáns II. von dr. Gustav *Bauch*. Budapest, 1886. nagy 8-adr. 84 l.

— DIE MATRIKEL der Universität Heidelberg von 1386. bis 1662. Bearbeitet und herausgegeben von Gustav *Toeplitz* doctor der Rechte II. Theil von 1554 bis 1662. Heidelberg 1886.

— A KÉPZŐ-MŰVÉSZETEK FEJLŐDÉSE. *Henszlmann* Imrétől (különnyomat) 92 l.

— SEPARATABDRUCK AUS DEM CENTRALBLATT FÜR BIBLIOTHEKSWESSEN. Herausgegeben von Dr. O. *Hartwig*. Leipzig. Corvinische Handschriften von Attavantes, von Johann *Csontos*.

— A VOTJÁK NÉP MŰLTJA ÉS JELENE. *Barna* Ferdinándtól. (Akad. Ért.) Budapest, 1885. 8-adr. 43 l. Ára 30 kr.

— A VOTJÁKOK POGÁNY VALLÁSÁRÓL. *Barna* Ferdinánd. (Akad. Ért.) Budapest, 1885. 8-adr. 37 l. Ára 20 kr.

— LIFE AND SOCIETY in Eastern Europe. By William James *Tucker*. First edition. London 1886. 8-adr. XII. 422 l. Ára 11 f. 60 kr.

— EMLÉKEZÉSEK a nemzetközi börtönügy congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth* Lőrincz. (Akad. értekezés) Budapest, 1886. 80 l. Ára 50 kr.

RAJZOK

A KOLOSVÁRI ÖTVES CZÉH ÉLETÉBŐL.

I.

Soha semmiféle testület vagy társaság oly féltékeny nem volt a maga kiváltságaira és szabadalmaira, mint a hajdani czéhek. Mikor jól látták is, hogy az előforduló esetben a dolog lényege sem megtámadva, sem veszélyeztetve nincs, akkor is a forma kérdések vitatásában mindig készek voltak körömszakadtáig vitatkozni, perelni s néha a legelkeseredettebb harczot folytatni. A mi lehet ugyan, hogy egyfelől némi ridegségre, egyoldalúságra és főként bizonyos pedánszágra is vezethetett, de másfelől biztosította a czéh tagjainak egyenlőségét, az egymáshoz való tartozás érzését és igen különösen magának a czéhnek hozzáférhetetlen tekintélyét. Ez alkalommal kiválólag arra a czéh szabályra kívánom felhívni t. olvasóim figyelmét, mely megszabja, hogy: a ki mester akar lenni, tisztességes jóhírű nevű ember legyen és ha máshelyt tanult, bizonyítsa, hogy czéhes helyen tanult, s ha vándor éveit végezte, csináljon mesterremeket ott, a hol be akar állani és adja meg a czéh igazságait, azaz Kolosvárt 6 frtot és a mestereknek szabályszerű vendégséget. Ha valakinek hírnevén bármi csekély foltocska mutatkozott, az olyan a czéhnek tagja nem lehetett, vagy ha igen, arra a legnagyobb befolyásnak — úgy szólva az államhatalomnak — kellett közbejárni, például az országos helytartó parancsának vagy fejedelmi kegyelemnek és rendeletnek, sőt ezeknek sem volt mindig sikeres eredménye. Az erdélyi muzeum levéltárában levő ötves czéh iratok között száz év (1550—1650-ig) lefolyása alatt négy esetről maradtak fenn az iratok, melyekben a czéh tagjai közé való beállítás nehézségekre ütközött, s így látszik két esetben nem is eszközölthetett.

Az első eset 1550-ből van, mikor is *Ötves Péter* be akar állani a kolosvári ötves czélhbe, de nem veszik be, mert azt mondják neki, hogy rosszhírű nevű elítélt ember. Mire a tanulását, vándorlegény éveit elvégző aranyműves elbusulván magát, Budai János ötves mesterrel, úgy látszik pártfogójával elindult panaszra az ország helytartójához, Martinuzzi Györgyhöz, kit Maros-Vásárhelyt talált s ott az ország főurait is megkérlelvén és ügyét jó móddal előadván, tőle a következő kegyelmi levelet nyerte: »Mi Frater György váradi püspök, kincstáros, a királyné ő felségének és fenséges fiának helytartója, Magyarország és Erdély főbírája (judex generalis) stb. adjuk emlékezetére mindenkinek, hogy némely főurak kérésére, kik előttünk az Ötves Péter ügyében magokat közbevetették, néki minden hibáiért (de omnibus erroribus), melyek miatt a Forintverő István ügyében többi bűntársaival törvény útján elítéltetett s hírnevében megkisebbitetett, megkegyelmeztünk, illetőleg jelen írásunk ereje által megkegyelmeztünk, minélfogva nektek, kolozsvári ötvesmesterek keményen megparancsoljuk, hogy nevezett Ötves Pétert magatok közé és czéhetőkbe, mint azon műiparnak mesterét, minden nehézség nélkül bevegétek, néki a mű gyakorlására hatalmat adjatok s ötöt a ti társaságtok szabadalmaiba részesítsétek. Secus non facturi. Datum in Székely-Vásárhely 1550. Vizkereszt innepén (jan. 6-án). Ez iratot aztán Ötves Péter ugyanazon év Margit napján (jul. 13-án) a kolozs-monostori konventben átiratván, e példány maradt fenn az ötvös czéh iratai között. És habár Martinuzzi nem volt az az ember, a kinek rendeleteit csak úgy könnyedén félre lehetett volna tenni, a kezeink közt levő iratokban és az amaz időből fenn maradt jegyzőkönyvekben Ötves Péter nevét nem találjuk; sőt mintegy husz évig azután az aranyművesek közt a Péter név sem fordul elő.

Fájdalom a *Forintverő István*-féle (negotium Stephani Forintverő) ügyről sem vagyok képes bővebb felvilágosítást adni, csak annyit látunk, hogy bűnügynek kellett lenni, mert az ítélet következményeinek elengedésére fejedelmi, illetőleg helytartói kegyelemre volt szükség, s hogy ugyanazon ítélet miatt nem akarják az ötvesek magok közé befogadni; s ha hinnünk lehet a jegyzőkönyveknek, a kegyelem után sem vették be a czélhbe. Tehát mindenestre nem tisztán politikai vagy felségsértési összeesküvésről,

— a mit a complicibus szóról lehetne következtetni — hanem valami közönséges, megalázó büntényről (tán hamis pénzverésről) van szó, mely a becsületes ötves czéh társaságából örökre kizárta Péter mestert.

II.

Második eset a *Was Gergely* uramé, ki világot látott, sokat utazott ember volt, s midőn 1570-ben be akart állani a kolosvári ötves mesterek közé, — 18 mester ellene nyilatkozott, 10 mellette, 2 mester valami tévedés következtében nem hivatott meg a gyűlésbe és a 2 czéhmester nem szavazott, tehát — a többség szavazata értelmében nem vették be. Mely végezés ellen Was Gergely az egész ötves czéhet a kolosvári városi bíróság elé idézte s ott hepanaszolta őket, elmondván, hogy ő a mester remeket Németországnak Lőwenberg ¹⁾ nevű városában megcsinálta, mit ama város pecsétével ellátott irással bizonyít, itt meg kész megadni a czéh igazságát t. i. (6 frt) lefizetést és a mestereknek a vendégséget. Tehát őt annyival inkább tartoznak bevenni, minthogy már más mestereket is vettek be magok közé olyanokat, kik a mester remeket más városban csinálták. Ilyeneknek mondja Was Gergely: Budai Tamás atyánkfíát, Ötves Jánost, Választó Ötves Gergelyt, s utóljára Pataki Ötves Jánost, ki Deésen lakik. Ha pedig e tényeket tagadnátok, hogy »az feljül megnevezett személyeket közzétek be nem vöttétek volna, mindnyájan ti néktek egész czéhben való mestereknek és kiváltképen a megnevezett személyeknek, kiket közzétek mondtam, hogy ilyen módon az mint én is közzétek be akarok állanom, be vöttetek, személyszerint való hitetekre hagyom, hogy ezen megesküdjete mindnyájan, hogy ti közöttetek senki arra nem emlékezik, hogy ebben a czéhben oly ötves mestert bevettetek volna valaha közítek, hogy ki másutt csinálta volna meg a mester remeket, és hogy valakit közzétek bevettetek, azok mind itt Kolosvárt csinálták meg az mesterremeket. Erről pedig *mindnyájan* tartoztok megesküdni, mert mindnyájan peresim vagytok énnekem. Most ez szóm. Salvo iure addendi.

¹⁾ *Lőwenberg* nevű város Németországon üt is van; valószínű, hogy a most porosz Sziléziában fekvőt érti, mely hozzánk legközelebb van s híres iparos város volt. D.

A tanács azonban olyan ítéletet mondott, melylyel Was Gergely nem volt megelégedve, t. i. hogy az ötvös czéh a felajánlott esküt fogadja el, de csak úgy, hogy ne a mesterek esküdjenek mindnyájan, hanem csak a két czéhmester. Ebben az ítéletben azonban Was Gergely sehogysem nyugodhatott meg, mert ő midőn az esküt *mindnyájoknak* ajánlotta fel, éppen abban bizakodott, hogy az ifjabb mesterek letehetik ugyan az ember-emlékezeti esküt, de az öregebbek közül s tán éppen a mellette szavazó 10 mester közül is fog találkozni, ki nem esküszik meg, és néki eo ipso nyert pere van. Ha pedig a talán nem is oly idős két czéhmester letalálja tenni az esküt, perét örökre elvesztette s ő soha se lesz kolozsvári ötvös mester. Minthogy pedig e második forum ítélete jogérvényessé válandott, a fejedelemhez folyamodott perújításért, a mit meg is nyert, mert II. János választott magyar király és erdélyi fejedelem Csekén (Czyeke) 1570. jul. 19-én (feria quarta proxima ante festum divi Jacobi apostoli) kelt s Kolosvár városa közönségéhez intézett engedélyében azt parancsolja, hogy gyulai Was Gergelynek, Ötvös Orbán és Ötvös Ádám kolozsvári ötvös czéhmesterekkel fennforgó ügyét, melyben a prókátor hanyagsága miatt hiba esett, vizsgálják meg és mondjanak benne (uj) ítéletet. A kolozsvári bíróság tehát ugyanazon év november hó 1-én újra elővette az ügyet, a feleket megidézte s meghallgatván új ítéletet mondott.

Was Gergely perbeszéde csaknem ugyanazon tartalmú volt, mint első alkalommal, hogy ő az ötvös czéhbe be akar állani s vegyék be, mert a mesterremeket megcsinálta Lövenbergben s már többeket is vettek be, a kik máshelyt csináltak remeket, tehát ötöt is azon módon vegyék be. A czéh igazságát kész megadni, s ha mások bevételét tagadnák, esküdjenek meg mindnyájan stb. Mire az alperesek, a kolozsvári ötvös mesterek, prókátoruk Koppányi Lőrincz által így felelének: »Im értjük tisztelendő bíró uram és királybíró uram az uj ítélet mellett mit felel Was Gergely mihozzánk, hogy megcsinálta volna Lövenbergben az mester remeket és azzal kívánna mi közinkbe és az mi czéhünkbe bejutni. Továbbá azt is forgatja, hogy mi mást is vettünk volna ilyent be közinkbe, kit mi nem tagadunk, hogy az mi eleink nem vöttek volna, de azkor más módja volt az mi czéhünknek, mert más levelök

volt, mely pápás levél volt. És azt az levelet még akkor letették volt az mi eleink, mikor az pápás dolog letétetett volt és új levelet szerettek volt, melyet mostan az mi mesterünk hittet tartanak. És az levél is más renddel vagyon nem úgy, mint azelőtt az pápás levél volt. Továbbá Pataki Ötvös Jánost, az kit utólszor mondja hogy bevöttünk, arra azt mondjuk, hogy soha itt Kolozsvárt még nem lakott mi köztünk, hanem csak az okáért tart innét mi tőlünk czéhet, hogy mi az ő nála tanult szolgának mívet adjunk és tanubizonyossági legyünk, hogy jámborúl kitöltötték idejüket ő nála, hogy aztán más városban is mívelhessenek, és az mi szolgálunk azonképen mívelhessenek ő nála. Ez okáért tartja innét mi tőlünk a czéhet Pataki János. Ez okáért azt mi ellenünk nem forgathatod, mert nem Kolozvárott lakik az, hanem Deésen. Várd meg, mikor ide bejön mi közénkbe lakni és azzal is megcsináltatjuk az mesterremeket, mert az mi levelünk így sonál, hogy valaki itt Kolozvárott akar mester lenni, mesterremeket kell csinálni, te pedig Was Gergely itt Kolozvárott akarsz mivelünk egy czéhben ülni és azt mondjuk, hogy mesterremekkel tartozol az mi levelünk tartása szerint, mert mi is mind egyenként megcsináltuk az mesterremeket. És az ország is él ezzel, hogy minden városban való czéhben mesterremeket csinálnak és ezzel a rendtartással élnek ez országban való városok. Az okáért azt mondjuk, hogy te neked is meg kell csinálnod. De miért te Was Gergely hogy régen válasszod volt te neked mi tőlünk, hogy te tülled is nem kívánunk több igazságot avagy terhet, hanem csak azon igazságot, az melylyel mi élünk és te ellen tartottál minékünk és a mi igazságunk ellen erősen hosszú perrel fárasztottál minket és nagy kárt tettél mi nekünk ez egész esztendőben, és nagy sok költséget tétettél velünk és ennyi e sok embernek szánt szándékkal nagy kárt töttél és nagy sok dolog haladékat szerzőttél és hosszú perrel erőltettél ez okáért, ha az törvény mondja, kárvallásunkért te rajtad te Was Gergely száz forintot követünk, mert jól érted vala az mi igazságunkat és czéhünk rendjét. És nem kellett volna minket perrel háborgatnod. Továbbá imhol vagyon az mi igazságunk, az mi eleinknek és bíráinknak és tanácsinknak donatiói, melylyel minket és az mi utánunk valókat akarnák ő kegyelmök éltetni és oltalmazni. Ez okáért lássa meg az törvény, mert mi uráinknak, bíráinknak, taná-

csinoknak donatiójokkal birjuk az mi czéhünket. Ezzel éltünk mi magunk is, mást is ezzel akarunk éltetni, melyet az mi kegyelmes urunk is javalt és az ő városában Fehérvárott ezen renddel parancsolta lenni az ötves mestereknek czéheket. Törvényt és igazságot várunk, ha szükség leszen többet is szólnunk.

Mire Was Gergely megint felszólalt: »Im értem az ötves uraim mit mondanak az én feleletem ellen, azt mondják, hogy pápás levél volt az első privilegiumjok és ők azt letöltték, most más vagy aztól minden részében különb, és továbbá noha Pataki Ötvös Jánost ez mostani utólszori czéhek levelében közéjük bevették, de azért nem úgy vették be, hogy ha lakni ide jön, hogy az mesterremeket itt meg ne csinálja. Azért azt mondom, hogy ha az első pápás privilegiumotokat minden rendiben az mint mondjátok letöltétek és más új privilegiumot szerzettetek, tehát az ti eleitek szokását is letettétek. És ha ez mostani leveletek azt tartja, hogy minden megcsinálja az mesterremeket, az ki Kolosvárott mester akar lenni, tehát azoknak is az mostani privilegiumotok tartása szerint meg kellett volna az mesterremeket csinálniok, az kiket az ti eleitek vöttek be másutt csinált mesterremek mellett, kik mostan is itt Kolosvárt czéhekben laknak és veletek egy társaságot tartanak. De miérthogy az mesterremeket azok sem csinálták itt meg, hanem másutt és azért ugyan mesteretek itt, juxta regulam iuris, quod uni licet, licet et alteri, tehát engemet is kötelesek vagytok bevenni az más városban megcsinált mesterremek mellett. Én is mint ők az czéh igazságát kész vagyok megadnom, az mint meg is kínálalak vele bennetek. De ha engemet azért nem vesztek be, hogy másutt csináltam meg az mesterremeket, tehát azok sem lehetnek itt az mesterek, az kik közöttetek mostan is mesterséget tartanak az másutt csinált mesterremek mellett, mert ez mostani privilegiumotok ellen laknak az czéhben. Az privilegiumnak ti ellene tartjátok azokat köztetek, mert nem csinálták itt meg az mesterremeket. Mert azt mondjátok, hogy azt tartja az ti privilegiumotok, hogy az ki itt Kolosvárott mesterré akar lenni, az mesterremeket itt csinálja meg; azok itt nem csinálták meg, azért itt Kolosvárt nem lehetnek mesterek az szerint, a mint ti a privilegiumot magyarázzátok. Osztan ha szintén úgy vagy az ti privilegiumotok, hogy az

ki itt akar mester lenni, az mesterremeket is itt csinálja meg: ez magyarázatot én helyben hagyom t. i. ha másutt meg nem csinálta. Mert én azt mondom, hogy az ki egyszer czéhes városban megcsinálta az mesterremeket, mely az ötvös tudománynak biznysága; ha megbizonyítja, hogy megcsinálta, tehát nem tartozik minden helyen az hová lakni megyen ismét megcsinálni, hanem csak az helyen való mesterek igazságát tartozik megadni. Mint ez dolog innét is megbizonyúl, ha egy czéhes városhelyen valami mívet valaki megtanul, apród esztendjét kitölti és levélbeli biznysága lészen arról, tehát ha más városba megyen művelni, ott nem kell ismét ujabban apród esztendőt tölteni. Szintén azon módon, ha ki az mesterremeket czéhes városban egyszer megcsinálja, nem szükség minden helyen az hová megyen lakni esmét ujabban megcsinálni.« stb. ismét felhossa, hogy már másokat is vettek be, Pataki Jánost is újból emliti, kiket ha tagadnátok: kötöm ti néktek czéhtartó mestereknek *fejenként* hitetekre.« És itt új erősséget hoz elő így folytatván: »Ezt is, hogy az mostani privilegiumotok tartása ellen semmiben különbet nem cselekedtetek, mert oly embert is vettetek közétek, ki nem ő maga kezével csinálta meg az mesterremeket, hanem más csinálta néki, noha ő mutatta be. Ez is az privilegium és czéh rendtartása ellen lévén, kit ha tagadtok, kötöm hitetekre, hogy egy sem tudta közületek. Az mi az költségtek keresését illeti, azt ti én rajtam nem kereshetitek, mert én az én igazságomat és töletek való kívánságomat méltóképen törvény szerint keresem, de hogy ilyen okokból ti én velem költettek, perrel fárasztotok, annakfelette sem inast sem legényt tartanom nem hagytok, kiből nékem nagy fogyatkozásom lön, ha a törvény mondja, költségemért, és ily káromért kétszáz forintot követek rajtatok. Salvo iure addendi.«

Mire az ötvösök prokótora így felelt: »Im értjük tisztelendő bíró uram és királybíró uram az Was Gergely nagy hosszú replicatióját, melyet mi ellenünk teszen, melyben főképpen mind más emberek dolgait forgatja és ugyan procurálja mi ellenünk, melyet azt mondjuk si iuris est, hogy hagyatlan procurator ő azban és azok dolgát mi ellenünk nem forgathatná, mert mi velünk egyetemben szerzették azok ez mostani új privilegiumunkat. És mi velünk azok képében semmiképen nem kereshetne, mert az kik az

privilegiumot szerzették, magoknak és utánok valóknak szerzették, hogy mind ő magok és mind az utánuk valók szabadon élhessenek vele. Ezokáért mi ellenünk az más ember dolgát — azt mondjuk si iuris est, hogy hagyatlan procurárod te Was Gergely, mely hagyatlan procatorságnak si iuris est terhét várjuk és törvény szerint követjük rajtad érette. Továbbá az, hol azt forgotod te Was Gergely mi ellenünk, hogy nem tartozol itt megcsinálnod az mesterremeket, mert megcsináltad volt egyszer, arra néked azt mondjuk, hogy jól érted az mi igazságunkat és igen jól tudod, hogy a kik más városból jöttek ide mi közinkbe, azok is mindnyájan megcsinálták az mesterremeket és úgy lehettek aztán szabad mesterré és úgy állhattak a mi czéhünkbe. Ez okáért azt mondjuk, hogy te is azonképen tartozol vele juxta regulam nostram. Továbbá a hol azt forgotod mi ellenünk, hogy mi töttünk volna neked kárt azvagy költséget, mi te néked semmi kárt sem költséget nem töttünk sem tettünk veled, hanem szabad akaratom szerint valamérségből indultatál az perlésre, melyel mi nekünk nagy kárt tettél, mely kárunkért az mint feljül megirtuk, az száz forintot mostan is követjük rajtad, ha az törvény mondja. Mert megbizonyítjuk mi azt a mi legelső feleletünkkel, hogy mi soha az mi czéhünk igazságát te tölled is meg nem tartottuk, hanem inkább ajánlottuk te neked is az renddel mint szintén minmagunknak. Továbbá az hol nekünk hitünkre kötöd, hogy megesküdjünk fejünként, hogy soha senkit ide közinkbe másutt csinált mesterremekkel be nem vöttünk, arra azt mondjuk, hogy nem tartozunk vele, hogy megesküdjünk. Mert mi megbizonyítjuk, hogy ez levéltartásától fogva az kik közöttünk ülnek, itt Kolosvárt csinálták meg az mesterremeket, még azok is, az kik más városban megcsinálták és szabad mesterek voltak otthon, de mikor ide Kolosvárra jöttek, ugyan meg kellett még a vén embernek is csinálniok. Annak okáért nem tartozunk mi alperesek hittel, azkor mikor megbizonyítjuk az mi igazságunkat. Te pedig miérthogy felperes vagy, semmit nem köthetsz az mi hitünkre, mert azt mondja az decretum, hogy az felperesnek mindenkor késznek kell lenni bizonyossággal. Azokáért bizonyíts meg mindeneket, az kiket mi hozzánk feleltél, de te is más czéhbellekkel bizonyíts, miképen mi is mással bizonyítottunk.«

Ezek szerint mondatván el a perbeszédék az ítélet körülbelől így hangzott:

Mi bírák úgy ítélünk, hogy a két czéhmaster tegye le az esküt s ha leteszi, a felperes Was Gergely tartozzék bizonyítani mesterségre való alkalmatosságát (azaz csináljon mesterremeket) ha pedig azok az esküt nem akarják letenni, tartozzék a czéh bevenni Was Gergelyt úgy a mint ő ajánlkozik. Egyik fél sem lévén megelégedve, az ügyet a város közönsége elé (az esküdt polgárok közé) vitték. Az esküdt polgárok úgy ítéltek, hogy a két czéhmaster négy öregebb mesterrel tegyen esküt, de költség megtérítést egyik félnek sem ítélvén, ezzel sem voltak megelégedve; Was Gergely kevésnek, az ötvesek soknak ítélvén az esküvők számát, tehát az egész ügyet Nagyságod elibe terjesztjük fel.

Ez előadott perfolyamban egy jellemző kifejezés tűnik fel, t. i. hogy a régi czéh szabályzatok *pápásoknak* neveztetnek. Erre nézve ama rövid észrevételt kell tennem, ugyanis a reformatio elterjedése előtt a czéh szabályokban rendszerint fel volt említve a czéhnek, vagy legalább a mesterségnek védszentje, az ötvösöké például Szent Eligius püspök; meg volt jelölve a főegyházban az oltár, melyen bizonyos napokon és miséknél a czéh gyertyája égett; meg voltak a czéheknek bizonyos egyházi felszerelései, lobogó kereszt, gyertyatartó sőt szentségtartó is; a büntetés pénzek egy része mindig az egyházé, olykor éppen a kedvencz oltaré, sőt éppen az történt, hogy pár századon át a czéhbeli büntetések kiszabásánál a viasz sulya vétetett alapul egy font, fél font, két font stb. ilyen olyan bűnök szerint stb. Fordulnak elő a büntetések közt még közvetlenebb egyházi természetű büntetések is, mint pl. viaszgyertyák felajánlása, miatyánkok száma, mise mondatás stb. Természetes, hogy mindez a reformatio elterjedésével, mikor valamely czéh mestereinek nagyobb száma vagy egész tömege protestánsná, sőt unitáriussá lett, mint az Kolosvárt is történt a XVI. század második felében, azon igyekeztek, hogy az ilyen viaszgyertyás, tömjénes, misés alapszabályokat minél előbb megváltoztassák. Mikor pedig ilyen szabály változtatás történt, nemcsak a vallásos phrasisokat hagyták el vagy alakították át, hanem mivel az efféle mindig hosszas időbe került s költséggel és czerimoniákkal, új eskü letétellel stb. járt, egy s más gyakorlati új szabályt, vagy

szabály változtatást is illesztettek az új szövegbe. Így például az 1561. újtott szabályok szerint, a Was Gergely-féle perben a czéhnek volt igaza, mert a XIV. §. szerint bárkinek is, bárhonnan jött, ha be akart állani, remeket kelle *ott Kolosvárt* csinálni. Míg a régibb (pápásnak nevezett) szabályokban e szigorú körülírásból egy szó sincs.

Mit ítelt János Zsigmond választott király és erdélyi fejedelem a hozzá fellebbezett ügyben, nem tudjuk, valamint azt sem, hogy valjon Was Gergely mester megcsinálta-e az újabb mesterremeket? Gyanítani azonban, tekintve perbeszédeinek furfangosságát és ürességét, gyanítjuk, hogy Was Gergely urannak a mesterremeket meg kellett csinálni, mert a czéhbeli jegyzőkönyvekből annyit bizonyosan látunk, hogy 1572-ben Was Gergely a kolozsvári ötvös czéh mesterei közé bevétetett.

III.

A következő esetnek, melyet elő akaroak adni, valóságos drámai alakja van eléggé érdekes, mondhatni regényes előjátékkal.

1643-ban volt Kolosvárt egy Ötves Dávid nevű német származású aranyműves mester, ki a Közép-utczában lakott. Volt neki egy Gatti Mihály ¹⁾ nevű inasa, ki a Brassóban lakó Gatti Ilyésnének, született Vaska Kata asszonynak volt a fia.

A többi cselédei közt volt egy hajadon leány esztendő ²⁾ szolgálója is, leánya a Belső-Szolnok vármegyében, Kérőben lakó Varga Tamásnak, ki a néhai nemzetes Szalánczi Krisztina asszony jobbágya volt. Történt amaz esztendő május hó 10-én hogy »Gatti Mihály a brassói születésű ötvös inasa Német Dávidnak, az házban tisztogatván és forgatván az puskát, véletlen gonosz esetből és történetből meglőtte volna az szegény leányt, hogy ugyan azon lövés mia kevés napok után meg is halt volna, mely mia az ifju legény is megijedvén, a leány halála után elszalada és most is bujdosnék.«

¹⁾ A név a különböző iratokban néhol Gasztinak, Gastinak, Gasztinak is fordul elő, de legtöbbször s végül állandóan Gatti.

²⁾ Esztendő = évszámra fogadott.

A mint az eseménynek híre a városban elterjedt, a város kapitány azonnal megjelent a háznál és vizsgálódott a körülmények után, de minden vallomásból az tűnt ki, hogy az egész csupán véletlen gonosz eset és történet. »Nem boszuságból, sem pediglen szándékból vagy latorságból, igyekezetből nem lőtt; a mi világosan megbizonyosodott a szegény leány szavaiból, ki ugyan is élő nyelvével megvallotta, hogy »nemhogy akaratból cselekedte volna azt ő rajta Gatti Mihály, de sőt oly jó akarat volt hozzája, hogy mások ellen is megoltalmazta volna.« Sőt többet tett a szerencsétlen leány, midőn pár nap mulva halálát közeledni érezte, újból említést tett az esetről s testamentaliter meghagyta, hogy az ifjút ne üldözzék, mert ártatlan, s ő megbocsát neki. Azonban a fiút valószínűleg a bánat s a félelem vagy a lelkiismeret furdalása előzte a háztól. Úgy látszik legelőször is hazájába ment s anyját hívta el Kolosvárra, hogy a fennálló gyakorlat szerint, az ügyet enyésztessek el. Az asszony el is jött, valamint meghívták a már sírjában nyugovó leány édes atyját Varga Tamást is, ki egy Nagy János nevű rokonával jelent meg, továbbá bírácoknak felkérték Péchvárad János kolozsmonostori káptalant, továbbá Szígyártó alias Kovács Mihály, Simándi Márton és Brassai alias Osizmadia (Chyczmaczia) György kolozsvári polgárokat s mindnyájan összegyűltek Fenessi Mihályné ¹⁾ asszonynak a Középutczában levő házánál 1643. június 19-én, s ott a dolgot megvitatván Varga Tamás a szerencsétlenül elpusztult leánynak atyja »megtekintvén az nagy véletlen szomorú esetet, mind pediglen eszébe vevén az legénynek sok becsületes emberek által való törekedését és maga ártatlanságáról való bizonyoságtételét, annakfelette előtte forgatván azt is, hogy az ő édes üdvezült leánya csak kevéssel halála előtt ugyan testamentaliter is meghagyta volna, hogy ő érte az legényt Gatti Mihályt ne bántanák, mert őtet nem haragból avagy szándékból lőtte volna meg; látván az legény édes anyjának is fia esetén való sok keserűségét: mindezekért megengede az ő édes leányának véletlen haláláról Gatti Mihálynak, hogy ő azért az megnevezett legényt soha nem persecuálná, sem másokkul soha senkivel nem persecuáltatná, hanem valahol és valamely

¹⁾ Valamelyik félnek rokona lehetett.

helyekben akar lakni és tanult mesterségét akarja művelni, mindenütt szabadosan békével lakhassék.« Természetes, hogy Varga Tamásnak ezen nagylelkű engedelkenységét a szegény megszomorodott édes anyja is igyekezett meghálálni s a szerencsétlen bűnügyi esetet ama kor jogászai világnézlete alapján véglegesen elenyésztetni; ezeknél fogva az feljúl megnevezett »Vaska Kata aszszony is az legénynek édes anyja ada Varga Tamásnak in paratis 22 frtot idest huszonkét forintot garas és poltura pénzül, melyet kezéhez is vett a sokszor megnevezett Varga Tamás, Nagy Jánossal a fejedelem darabontjával együtt«. Egyszersmind szavatosságot (evictiot) vévén magára minden fiai, leányai, atyafiai ellen, hogy ezen dologból származhatandó minden törvénybeli processus ellen maga költségével fáradságával Gatti Mihályt megoltalmazza minden legitimus háborgatói ellen. Hahol pedig valami módon és formán meg nem oltalmazná, vagy oltalmazni nem akarná, tehát Varga Tamás az ifju legény ellen száz forinton convincáltassék, mely poenát mindjára — ez levelünk erejével — egy viceispán és szolgabíró által exequáltathasson Gatti Mihály és maradékai. Ha pedig nem volna miből exequálni, minden törvénybeli remedium ellen, sőt földes ura ellen is, magához Varga Tamáshoz személyében is, hozzá nyulhasson Gatti Mihály. Azon felül calumnián is maradjon ellene. Az melyekre ígéré és kötése magát Varga Tamás maga szabad jóakaratajából, kényszerítés nélkül, keze beadásával, mind Nagy Jánossal atyafiával együtt.

Ezekről a dolgokról s így az egész bűnügyi kiegyezkedésről és elbékélésről a fent nevezett fogott bírák írást készítettek és azt a városi tanácsnak is bemutatták, az hol is az iratra ¹⁾ a tanács jegyzője e sorokat vezette: »1643. die 14. Augusti. Ex commissione amplissimi Senatus. Értvén ő kemék tanácsúl ez levélnek continentiaját olvasásából, úgy tetszett ő keméknek, hogy mint történet szerint esett dologért (kiváltképen mind a kin esett, mind annak apja és atyafia megengedvén) bántódás nélkül tanuló mesterségét követheti, kitanulván az czéh is beveheti, ha az ifjunak kedve leszen hozzája. P. s. t. notarius mpria.«

¹⁾ Mely okirat az erdélyi Muzeum kéziratai közt (kolozsvári ötvös iratok) eredetiben fenn maradt. D.

IV.

E jegyzék azonban Gatti Mihály jövődő sorsát egészben véve nem biztosította. Mert úgy látszik, hogy inasi éveit csendesen végezhetette be ugyan s mint egy későbbi levelében mondja, legénynyé is felszabadult és vándorolt is, de midőn a fentebb elbeszélte esemény után hét esztendő múlva mesterremekét akarta megcsinálni, erre a kolozsvári ötvös czéh nem akart terminust adni. Kétkedés szállta meg a mestereket hogy vajjon Gatti Mihály nem gyilkos-e? Mert hogy rossz híre jár — régi bűne miatt — az bizonyos. Az 1650-ik év okt. 10-én a tanácshoz beadott irásukban azt mondják, még csak híre jár, hogy Gatti uram mester akar lenni, még be sem vettük ő kemét s már is azzal jönnek és támadnak reánk más polgárok, hogy köztünk gyilkos is van! Minthogy a czéh nem akart terminust adni s az ügy elintézését gyűlésről-gyűlésre halasztotta, Gatti a tanácshoz folyamodott, a czéh aztán védte magát, a hogy lehetett, az alapszabályok betűszerint való magyarázatához ragaszkodott s kérte a tanácsot, ne erőltesse őket szabályuk megrontására, értvén t. i. a fedhetetlen élet és jó hírnév megkívánását. A tanács még azon nap így felelt a czéh kérelmére: »*Ex commissione amplissimi senatus civitatis Kolosvár.* Van keteknek privilegiuma és arról való rendtartása, czéhbe mi móddal vegyen be valakit. Ketek procedáljon az szerint, senki abban keteket meg nem bántja, ennek is bevételét nem imponálják ő kemék.«

A dolog azonban nem maradt ennyiben, mert Gatti Mihály 1651. marczius havában ismét egy kérvényt adott a városi tanácshoz, mint egy dióhéjban foglalván egész életét s kérvén bevételének elrendelését.¹⁾ A kérelem nagyobb részint így hangzik:

»Tisztelendő becsületes uraim és kedves atyáim, ezokáért találám meg Keteket alázatos suplicatióm által, mivel ennekelőtte való esztendőkbén az becsületes ötvösi mesterségen apród esztendőt szolgálván Ötvös Dávid uramnál, puskámat egy alkalmatossággal

¹⁾ Ad amplissimum, prudentem et consultissimum Senatum Claudio-polensem, juvenis Michaelis Gatti auri fabri humillima supplicatio. (Erdélyi Múzeumban, ötvös iratok.)

tisztogatván, az kezemben az puska elsült, nagy szerencsétlenség esvén rajtam, melyet Ketek tisztelt uraim jól tud, mely lött ex ictu accidentali; de a leánynak édes atyja itt Kolozsvárt jelen lévén velem mind ezekről conveniált. Az leányzó is élő nyelvével ebbeli rajta esett szerencsétlen casusomat condonálta, átkozottnak pronuniciálván az leányzó azt, az ki engemet arról az esetemről annakutána is molestálni igyekeznék. Mely közöttünk levő compositio annyira sopiáltatott, hogy még a becsületes ötvös czéh is ellenem nem contradicált, hanem in pristinum statum exercendi tirocinii vissza is fogadott becsületesen, minden villongás nélkül. És akkori becsületes tanács is ez közöttünk való compositioalis levélre igen szépen resolvált volt, hogy t. i. mesterségemet continuálhatom és jövendőben az czéhben is beállhatok, mely dologért az becsületes czéh is hat tallérral büntetett meg és minden jó akarátjokat igérvén akkor ő kemék énnekem. És az apród esztendőből felszabadulván ő kemék tanuló levelet is adtanak egész czéhül az becsületes czéh pecsétí alatt, mely most is jelen vagyon. De itt az becsületes városban legényül emberséges embereket szolgálván és legénységemnek jobb részét el is töltvén ő kemék között, én is mesterségemben akarván továbbá procedálni ez becsületes czéhnek rendi szerint az remeket elkövettem, melyre ő kemék én nekem jóakarátjokat igérték. De nem tudom mi okból viseltetvén ő kemék, nemzetségelem az czéh ládájában lévén ez veszett nevet költötték volt ilyen praetextus alatt, hogy menjek hazámba és hozzak újabb nemzetségelevelet. Sok költségim, fáradságim és busulásim után hazámba fáradván az becsületes brassai tanácstól újabb nemzetségelevelet extraháltam és ide haza érkezvén azonban az előbbit is előadták ő kemék, ezt ő kemék mi végre cselekedték legyen, bölcsen experiálhatja Ketek tisztelt uraim. Így mind az két nemzetségevelem jelenlétén, még újabban ő kemék az mely casusból engemet egész czéhül salváltak, objiciálták azt, hogy az Ötvös Dávid uramnál esett dolgomért ecclesiát kövessek. Ebben is nem succumbáltam, hanem serio procedáltam. stb. stb.

E folyamodványra a város feleletét nem ismerjük, de valószínű, hogy úgy a tanács mint maga a czéh is megszánták az ártatlan embert, lemondtak különben is indokolhatatlan kételyeiről s terminust tűztek mesterremeke elkészítésére, mert a czéh

fenmaradt jegyzőkönyvében mint az 1653-ik évben bevett mester fordul elő Gatti Mihály.

V.

Az utolsó eset, melyet ez alkalommal felemlíteni akarunk a Niderlandi Ötvös Lőrincz esete, ki mint külföldi egyenesen a fejedelemhez panaszolta be a kolosvári ötvös czéhet, hogy ötet nem akarják bevenni, a fejedelem pedig elrendelte a czéhnek, hogy vegyék be, mire a czéh felfolyamodást ad be az uralkodó fejedelemhez, hogy nekik szabályaik vannak s privilegialis levelök vagyon, melyet a régi kegyes fejedelmek adtak s meg is oltalmazták eddig elő, és ők — az ötvös czéh — akárkit bevesznek, ha e levelökhöz tartja magát s ezt meg is mondták Ötvös Lőrincz uramnak, mihez képest kéri, hogy a fejedelem egy ember kedvéért ne rontsa meg az ő ősi szabályaikat. Erre aztán a fejedelem, a mint sajátkezű irásából következtetni lehet, Báthori Zsigmond ezt írta a czéh folyamodványának hátára: *tartsák levelökhöz magokat*. Ennek szabályai szerint pedig a feltételek (a külföldi emberekre nézve is) ezek valának. Készek vagyunk társaságunkba bevennünk, de privilegiumunk azt tartja, az közönséges igazság köztünk azt mutatja, ez ideig ugy is éltünk véle, mást is úgy éltetünk, hogy:

»jámbor születéséről nemzetséglevelet mutasson és jámbor életéről;

azonképen arról is, hogy czéhes helyen tanult;

mesterremeket itt helyben a mi szokott módunk szerint csináljon;

az mivel az czéhnek tartozik azt megadja;

kezest vessen, hogy az czéhnek igaz rendit követi s mindennek igazán híven mivel, mind az ezüsből, aranyból, kövekből.«

Úgy látszik azonban, hogy Niderlandi Lőrincz uram valami olyan csavargó ötvös mester lehetett, ki komolyan nem értett a mesterséghez, s szeretne volna úgy könnyedén valami felsőbbbségi parancs következtében becsúszni a jómodú kolosvári ötvösök közé mert a feltételeket nehezeknek találván azoknak bizonynyal soha sem tett eleget, mert a czéh jegyzőkönyveiben neve soha elő nem

fordúl s valószínűleg jobbnak látta egy pár országgal tovább állani.

Azt mondhatná valaki, hogy az elsorolt esetek élő bizonyosságai az iparszabadság korlátozásának. Lehet, hogy van valami igaz e vádban, de az iparszabadság fogalma az időben alig volt ismeretes e szó mai értelmében, s a XVI. és XVII. században sokkal felsőbb fogalom volt a rend és nyugalom fentartásának elve, valamint a kiváltság levelek szabályainak s ezek korlátai közt a polgárok egyenlőségének és jóllétének elve, — és a kolosvári ötvös czéh mindezen esetekben humanus és enyhítő módon követte az elibe szabott törvényeknek szavait úgy, mint szellemét.

DEÁK FARKAS.

KIK VOLTAK ELSŐK BUDAVÁRÁBAN

AZ 1686. ÉVI BEVÉTEL ALKALMÁVAL?

Mindinkább közeledik Budavárának török kézből történt visszavételének kétszázados évfordulója, mely fegyvertény a magyar történelemben korszakot alkot, s azért megérdemlik tényezői, hogy emléküket felelevenítsük.

Valamely fegyvertény elintézéséhez akkor még két tényező hatott lényegesen: a fővezérek ügyessége és a harcosok vitézsége. Manap a csatázás többnyire távolból történik, azért leginkább a fővezérek ügyessége határoz, a harcosok vitézsége már csak kevésbé jó számba. Azonban Budának 200 év előtt történt visszavételénél lényeges tényező volt még a személyes vitézség is. Eltekintve tehát a fővezérek ügyességétől e tanulmányban csupán azon férfiakról kívánok megemlékezni, kik a válságos perczben, a várnak roham által történt bevételénél tanúsították vitézségüket azáltal, hogy nekik sikerült először bejutni a várba.

Budavárát 92,500 ember ostromolta ezek között magyar és horvát alig volt 20,000. De a magyar, habár számban csekélyebb volt a többinél, mégis vitéz bátorságban túl tett a többin, mert a vár különféle helyein háromnak sikerült közülök elsőeknek bejutni, a negyedik hőstette után fejedelmi kegy által lett magyarrá.

Az első közülök:

Eörményesi Fiáth János.

A törökök ellen viselt hadjáratokban *Fiáth János*, mint a a győri vár gyalogsága egyik századának kapitánya vitézsége által nagy érdemeket szerzett magának, de leginkább kitűnt Budavára visszavívása alkalmával, már mint őrnagy és a győri egész generális gyalogságának parancsnoka. A mely alkalommal ő jutott 600 gyalogossal első be a várba. Előhőstetteért őt galanthai *Eszterházi Pál* nádor a király és a kormánynak kegyelmébe ajánlja. Mivel ezen okmány nem elegendőleg ismeretes, közlöm a latin eredetinek hű fordítását:

»Mi galanthai *Estoras* (Eszterházy) *Pál* a római sz. birodalom hercege, Fraknó örökös grófja, Magyarország nádora, stb... bizonyítjuk és ezek által kijelentjük mindenkinek a kit illet: Miszerint *Fiáth János* ő felsége erdélyi udv. kancelláriájának tanácsosa és referendarius titkára, a lefolyt években tartott török hadjáratokban eleintén mint százados kapitánya ő felsége győrvári őrsége egyik gyalog századának, utóbb midőn a budai táborba, illetőleg annak bevételeire indultatott, az egész győri generalatus gyalogságának őrnagya, oly hűen, állhatatosan és eredménydúsan fáradozott, hogy ő vala a magyarok közül első, aki 600 gyalogossal ágyú és puska golyók záporában, az ostromlott vár közelítő árkaiba helyezte magát. Másnap, midőn a török a várból kitört, vele bátran és hevesen megküzdött, úgy hogy miután a törökök közül temérdek levágatott, a többiek a várba visszafutottak, övének kevés vesztesége mellett. S midőn *Buda külső városa* megrohanásának ideje megérkezett, annak falait átmászva, az ellenséget megtámadta, hozzájövén egyszersmind a német gyalogságnak zöme, isten segedelmével a város elfoglaltatott. Ezenkívül még számos más alkalommal magát harcziás férfinak bizonyította. A hadjárat befejezése után Győr és Komárommegyékben az alispáni hivatalt viselvén, ő felségének hű és eredménydús szolgálatokat tett a most viselt hivatalban sem szünnén meg magát hűnek tanúsítani. E végből ő Felségének, valamint a fenséges udvarnak és a minisztereknek, ő felsége kegyeinek megnyerésére őt eléggé érdemesnek ajánlhatom. Mindezekről adjuk ezen bizonyító és ajánló levelünket, neki és utódainak. Kelt Austria főhercegei városában Bécsben. Anno Domini 1707. május 30-ikán. (P. h.) *Eszterházy Pál* s. k. *Jeszenszky István* s. k.»

Podhraczký József először tett ezen okmányról említést »Eredeti két magyar krónika« című művében (93. l. jegyzet.) Utóbb ő az egész okmányt latin eredeti szöveggel megkapta előményesi *Fiáth Péter*-től a dunántúli kerület táblái ülnökétől, s azt közzétette a »Tudományos Gyűjtemény«-ben (1834. V. 38. l.) Atvette tőle *Haeufler József* és közli »Buda-Pest« című művében (110. l.) valamint *Némethy* »Die Belagerungen der Festung Ofen« (35. l.)

Az okmányhoz némely megjegyzéseim vannak.

A benne előforduló kifejezés »*Buda külső-városa* (Exterior Urbs Budensis)« ellentétben van a *belső-várossal*, mely alatt a királyi várt kell érteni. A külső alatt pedig a palotán kívül, a hegyen levő városrészt, nem pedig a hegy alatt levőt, mely mindig *alsó-városnak* neveztetett. *Fiáth* hóstette e szerint nem az alsó-városnak jun. 24-ikén, hanem a várnak bevételenél történt és pedig annak megvívásánál sept. 2-ikán.

Eszterházy nádor általánosságban beszél a várnak bevételeéről,

azért annak általános bevételét kell érteni, mely sept. 2-ikán történt, mert különben ha nem ezen roham alkalmával történik *Fiáth* hőstette, azt a datum meghatározásával is kellett volna praecisiroznia, nehogy az egyetemes roham és végleges bevétel alkalmával történtnek tartassék.

Támogatja állításomat a visszafoglalás utáni időben általános ismert tény, hogy a végső roham alkalmával *győri hajdú* tüzte ki első a zászlót a várnak harmadik tornyán. E tényt felemlíti *Wagner Ferencz*, I. Lipót király életírója (I. 705.) Tőle átvette *Katona István* hazánk legjelesebb történésze, (Hist. Crit. XXXV. 260.) s számos hazai történetíró. *Fiáth* a győri hajdúk őrnagya volt. Világos tehát, hogy a főroham alkalmával, mely a várnak északi oldalán, nem távol az észak-nyugati sarkköröndtől történt, eörményesi *Fiáth János* őrnagy volt az első 600 győri hajdúval, ki a várba behatolt, és ezek egyike tüzte ki a magyar zászlót a várfalnak egyik tornyára.

Eörményesi *Fiáth János* életadatai meg vannak örökítve a felette 1727-ben január 19-iki tartott gyászbeszédben, mely nyomtatásban is megjelent ily címmel »Pályafutásnak tára« Belőle merítette *Nagy Iván* is, a »Magyarország családai« című művében, (IV. 1 f. 1.) róla közölt adatokat.

A második hős kit fel kell említenünk:

R a m o c s a h á z y E n d r e.

Ennek hőstettét ugyan nem bírjuk okmányilag megörökítve, hanem birunk számos egyidejű hiteles feljegyzést, melyekből hőstette kétségtelenné válik. A feljegyzéseket időrendben sorolom fel.

Az első, kit felemlíthetek, *Müsch Lukács* a kegyesrendűek privigyei házának tagja. Ő 1685. június 25-ikén hagyta el a rendházat, és *Pálffy Károly* grófhoz ment házi pap minőségben, kivel együtt résztvett Budavár megvívásában, melyhez tetemesen hozzájárult kiváló mérnöki ismeretei által. 1686-ban október 1-én ismét haza érkezett, otthon elbeszélte Budavár alatt tapasztalt élményeit s elmondotta, hogy a várba *Ramocsaházy* magyar katona jutott be először. Őt a török elfogta és mivel a többiek tőle elmaradtak felakasztotta, hanem kellő időben még övéi utánna érkezve a fáról levágták és ismét felélesztették. A fővezéreknek bemutatva, századosnak neveztetett, s Budán lakházat kapott.« Mindezek a kegyesrendűek tartománya történetében (63 l.) feljegyeztettek, a hová *Katsor Keresztély* rendtag, pesti fi, a következő megjegyzést csatolta: »1749. május havában magam láttam és megtapogattam a fatörzsöt.« (u. o.)

Ezen feljegyzés egymaga, így amint van, nem elegendőleg érthető, de a következők által érthetőbbé lesz, míg berekesztésül majd saját észrevételeimet is melléklendem.

A budavári Jézus-társaságiak naplójában *Ramocsay Endre* temetéséről a következőket találom feljegyezve az 1746-ik július 10-ikéhez: »Estefelé temetőkbe kísértem *Ramotschai* (így) századosnak földi maradványait, ki 105 éves vala. Ő volt az első, ki Buda bevétele alkalmával a falakra tűzte a zászlót. A temetés rendje a következő vala. Lakházából, mely mindjárt a Szentháromság szobra mellett van, a mézárszékek és könyvkötő mellett lekanyarodtunk a közép piacra, a hol a főstrázsa dobszóval fogadta őt, azután ismét kanyarodott a menet temetők felé. Az elől vitt keresztet a *Volophiani* (így) századnak 50 puskása követte, ezek után én. A koporsó után a város nemesebb lakossága, a sorozatot a nevezett század 50 puskása rekesztette be, kik mindnyájan sortűzet adtak«.

A budavári plébánia halottak anyakönyve ugyanazt erősíti meg:

1746. július 10-ikén temettetett: *Spectabilis D. Ramodschai* Capitaneus emeritus, még Buda bevétele idejéből, 105 éves. Halálozás oka maga az aggság. Elhalt július 9-én. A templom mellett levő temetőben eltemette *Holtzer* atya« Így a halottak anyakönyve. A jezsuiták temploma a manap átépítés alatt levő vári templom volt. Temetőjük a templom déli részén, s az egész Halász bástyán terült el.

Trsztjanszky J., bővítője a *Bombardi Mihály-féle* »Topographia Magni Regni Hungariae« című 1750-ben megjelent műnek, mondja (203. l.) »Ama fatörzs, a mely nem távol innen (a fegyvertárt érti) látható, meghagyatik annak emlékeül, mivel *Ramocsaházy András*, ki Buda ostroma alkalmával első hozta be a keresztény zászlót, és bajnok társai buzditására, az erődítmény ormára tűzte, de a barbarok sokasága által elfogatott, és eme fához hurczoltatott, melyre fel is akasztatott, de a haláltól az odaérkezett mieink által megmentetett« Így *Bombardius*, a ki adatait a helyszínén nyerte.

Az egész esemény lefolyását *Korabinsky János Mátyás* a »Geographisch Historisches und Producten Lexicon«-ban, mely 1786-ban jelent meg, (a 492 kk. ll.) így beszéli el: »A város bevételénél következő véletlen adta magát elő: Midőn a bajor segédc csapatok, a várnak néhány erődítményét átlépték és a törökök észrevették, hogy a várt tovább nem tarthatják, a huszár kapitányon *Ramocschahasy*n (így), ki foglyuk volt, ama kegyetlenséget vitték veghez, hogy őt Sz.-György terén, egy ott állott szederfára felakasztották. El fának fiatal ága a test terhe alatt annyira meghajlott, hogy a felfüggesztett lábaújjaival a földre érhetett. Ezen körülmény akadályozta megfűlését. Ezalatt a császáriak egészen bevették a várat és midőn a hullát észrevették, azonnal lemet-

szették, hogy a helyszínéről eltakarítsák. De csakhamar észrevéteztett, hogy a szerencsétlen még az élet jeleit adja. Mire felüdítettett és magához jött. Lipót császár őt vasgróffá nevezte, és mint olyan, hogy sorsára visszaemlékezék, a fát bekerítetté és minden sérüléstől megőrizteté. Naponta megjelent annál reggel és estve, hogy hálainnait térdelve végezze. Ő nagy kort ért el. Fiai szintén a katonai pályán szerencsések lettek, valamint unokája is, ki szintén itt Budán helyőrnagygyá lőn.»

Haeufler József a ki *József* nádor fiának, *István* főherczegnek nevelője vala, *Némedy József* által 1853-ban kiadott »Die Belagerungen der Festung Ofen in den Jahren 1686 und 1849,« (a 25. lapon) valamint a »Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest« című műben (111. l.) majdnem ugyanazon szavakkal *Ramocsaházy*-nak a várba történt bejutásának módját így adja elő: »Midőn egy zászlótartó észrevette, hogy a Fehérvári-kapú igen gyöngén őriztetik, mivel a harcz kiválólag a várnak déli és északi részén folyt, a hová a várórség őszpontosított, az úgynevezett kisebb segédcsapattal, melyet *Fontana* is így nevez, rohamot intézett a nevezett kapú ellen, és a zászlóval oly gyorsan hatolt a Sz.-György térre, hogy övéitől elvágatott. Midőn azonban a várpalota árkaig előre jutott, a törökök őt elfogták és egy bodzafára felakasztották. Legnagyobb szerencsére övéi elég korán utánna érkeztek és megszabadították, úgy hogy övéivel a királyi palotába nyomulhatott.«

A jegyzetben pedig hozzáteszi: »A bodzafa még ötven év előtt (tehát a század elején) állott a Szt.-György téren a gróf *Teleki* palotája és a főherczegi kocsisok előbbeni lakháza között. A zászlótartónak neve határozottan ki nem volt tudható, hanem több összhangzó hagyomány szerint *Ramocsaházy*-nak hívatott, ki később Budán megtelepedett és mint agg beszélte el ezt ő maga *Boros* udvari tanácsosnak, még mint ifjúnak.« Így *Haeufler* az 1853. és 54. évben megjelent műveiben.

Összevetve a nyolcz tanúnak vallomását kitűnik, hogy Budán egész a jelen század közepéig tudomás volt *Ramocsaházy Endre* hőstettéről. Már pedig köztudomásúvá e tény nem lehetett volna, ha valóban meg nem történik, mert mint tudjuk, Budavárban a visszavétel után többnyire katonaság telepített meg, és pedig azok közül, kik magok is részt vettek az ostromban, névleg két ezred magyar is, *Koháry István* altábornok parancsnokkal. Ezeknek pedig tudniok kellett a tényről, különben nem terjesztik vala.

Hogy a nyolcz tanú állításaiban nem lényeges dolgokban nincs egyformaság, az azt bizonyítja, miszerint nem másolták állításait valamely krónikából, hanem a nép szájáról vették.

Tény az, hogy *Ramocsaházy Endre* Budán lakott, köztiszteltetben élt, s mindenki által olyannak ismertetett, a ki első jött be

a várba zászlajával. A fa, a melyre felfüggesztetett szintén ismer-tetett, megszemléltetett, sőt megtapogattatott, a vidékieknak mint nevezetesség megmutattatott. Mindez, úgy hiszem nem történhetik, ha az egészben semmi való sincs.

A mi a *Ramocsaháziai* genealogiáját illeti, arról megemlé-kezik *Nagy Iván* »Magyarország Családai«-ban (IX. 630.) Szerinte az szabolcsmegyei régi nemes család, mely nevét azon megyei *Ramocsaháza* helységtől nyerte; a helység pedig nevét valószínűleg a XIV. században élt zeretvai *Ramocsától* kapta. Nevök is előbb *Ramocsai* volt s utóbb lett *Ramocsaházy*-vá.

A *Nagy Iván* által felsorolt adatokon kívül e családra vonat-kozálag még e következőket találtam:

Zsigmond király 1388-ban zerezhwai *Ramocha Péternek* adja hű szolgálataiért *Ramocza Géjocz* helységben a *Latorcza* folyó mellett a *Chaztowch* nemések által, királyi engedelem nélkül állított vármokat. (Fejér C. D. X. 1. 447.) E *Pétert*, zeretvai *Ramocsa* fiát, *Nagy Iván* is említi mint olyant, ki 1379-ben a leleszi convent feldúlásában részt vett. 1454-ben részt vesz »*Michael Ramocha de Serethwa*« a felsővidéki egyház és országnagyok ama tanácskoz-mányában, melyben az ország ellenségei által okozott pusztítások megszüntetésére sereget állítani határoztak. (Hazai okmt. VII. 471.) Ugyanezen *Mihály* lehet az, ki 1486-ban, mint »*Michael Ramocha de Ramochahaza*« *Geréb László* erdélyi püspökhöz folya-modik, hogy magának saját gyóntató atyát választhasson. (Pray, Specim. Hier. II. 271.)

Az 1508. évben *Ramocha Fülöp*, mint derékegyházi nemes birtokos (Hazai okmt. V. 402.), 1518-ban pedig *Ramocha Ferenecz* (u. o. 420.) említettetik okmányilag.

Ramocsaházy Mihály az egyházi rendnek tagja, tudós férfiú, a mit könyveinek lajstroma után lehet követkztetni (Magy. Könyvszemle 1884. 111.), 1614. előtt Olmüczben, ez után Pozsony-ban tartózkodik. 1616-tól fogva mint pozsonyi anonok említ-etetik *Dr. Rimely Károly* által a káptalan történetében (269.) s felemlítettik róla, hogy *Balásfy* prépost részéről sok üldöztetés-nek vala kitéve. A Codex Epistolaris *Petri Pázmán* (91. l.) levelet közöl tőle, melyben magát *Pázmán* előtt tisztázza, hogy ő *Balás-fynak* pozsonyi préposttá történt kinevezését nem ellenezte. Azon-ban *Ramocsaházy*nak, *Balásfy* részéről oly számtalan sérelmet és jogtalanságot kellett túrnie, mint azt *Fraknoi Vilmos* »*Pázmán Péter és kora*« című művében említi (I. 397. kk. 11.), hogy némi kárpótlásul a király 1621-ben számára a kamarai kincstárból 100 fírtot utalványozott, 1623-ban pedig tihanyi apáttá tette, mely méltóságot még 1643-ban is birt. (Czinár, Monasteriologia. I. 169.)

Nagy Iván azt véli, hogy a család 1748-ban *Istvánban*, ki

Szabolcsban helyettes alispán volt, fogyott el. Női ágon 1764-ben találok felemlítve *Krisztinát*, *Niczky Ferencz* özvegyét, ki a homonnai ferenczieknek 150 frtot hagyományozott misékre. (Rupp, Helyr. Tört. III. 268.)

Ramocsaházy Endrénék a budai hősnek volt családja. Fiai és unokái szintén Mars szolgálatában próbáltak szerencsét. Egyik unokája Budán helyőrnagygyá lőn és mint olyan körülbelől 1750–80-ig működött, saját házzal bírt, s a consistoriummal meggyűlt a baja, mert nem élt nejével. Mindezekről felvilágosítást ad a »Status et Numerus Personarum Parochiae Budensis S. J. in Praesidio« című, a nevezett plébánia tulajdonát képező kézirat.

Csak mellesleg említtem, hogy a szabolcsmegyei *Ramocha* helységet már 1319-ben találok okmányilag említve (Anjou-k. okmt. I. 533.)

Végre említést érdemel még, hogy *Ramocha* nemcsak vezeték, hanem régi magyar tulajdonnév is volt, pld. *Ramacsa de Kuld* özvegye 1307-ben (Anjou-k. okmt. I. 138.), vagy 1317-ből »*Omodeus filius Ramacha nobilis de pogh*« (U. o. 443.) és 1321-ben »*Stephanus et Ramacha filii Philippi*« in villa eorum *zyrutua* vocata *Ramacham*. (U. o. 593.) Amiből világos, hogy *zyrutua* helységből lett *Ramocsa*. A miről az 1335-ik évi okmány is kezeskedik, a melyben »*Stephanus et Ramacha filii Philippi de Zeretua*« fordul elő. (U. o. III. 129.) Ezek nyomán Nagy Iván állítását kiegészíthetjük mondván: *zyrutuai* vagy *zeretuai* Fülöpnek 1321., 1335. két fia fordúl elő: *István* és *Ramacha*, ez utóbbinak fia *Péter* 1379., 1388-ban fordúl elő, ki magát *zeretuai Ramocsa Péter*-nek nevezi. Ezek utóda *Mihály* magát 1454-ben majd »*Ramacha de Serethua*«-nak, majd 1486-ban »*Ramocha de Ramochahaza*«-nak írja.

Pechmann Márton Günter.

A várnak déli részén a rohamban magyar csapatok nem vettek részt, hanem csupán a bajorok. Itt *Pechmann Márton Günter*nek sikerült az általa vezényelt választott csapat élén elsőnek bejutni a várba. E hőstettért *Miksa Emanuel* bajor választófejedelem őt bajor tűzérőrnagygyá nevezte ki, I. Lipót király pedig 1698. évi június 27-ikén bárói rangra emelte és magyar indigenatust adott neki, aminek nagyobb hitelűl közlöm *Kovachich József Miklós* Collectaneaiból, a latin oklevélből, hű fordításban az indokoló részt: »*Pechmann Márton Günther*, Buda, Magyarország fővárosa emlékezetre méltó ostromlása és dicsőséges bevétele alkalmával, az általa kiszemelt és reábizott katonákkal a várnak bástyájára, mely a legkeményebben oltalmaztatott és majdnem hozzáférhetetlen volt, ő lépett fel először és azt szerencsésen elfog-

lalta; a melyet (t. i. hősiességét) mint ezredes kifejteni abban nem hagyott, amiért is az előbb érintett vitézségeiért és hősiességeiért jutalmul Fenséges *Miksa Manó* mindkét Bajorország és a felső Pfalz fejedelme, hercege, választója és a mi legszeretettebb rokonunk által a tüzérség ezredessévé kineveztetni érdemesítettett. « stb. Közzé volt már téve ezen okirat *Haeufler József* által, *Némedy* nek » *Belagerungen der Festung Ofen* « (36. l.) továbbá » *Buda-Pest* « (111. l.) című művekben.

Pechmann Márton Günter a budai hős és fivére *Antal Lajos* százsz származásúak valának, de osztrák szolgálatban állottak, előbbi mint katonatiszt, utóbbi udvari kamarai tanácsos. A magyar indigenatust együttesen kapták. Mivel *Pechmann Márton* a bajor választó fejedelem szemei előtt végbevitt hőstetteért lett bajor ezredessé, azok között kellett lennie, kik a palota oldalról támadtak. *Márton*, a budai hős a harcztéren végezte be hősi életét, elesett Ullmnál 1702-ben. Mivel fivére *Antal Lajos* utód nélkül halt el, *Márton* törzsatyja a még most is élő báró családnak, mely nejétől, *Waldenfels Mária Karolinától* nemzett gyermekeitől származik.

Igy tehát Budavár mind három oldalán volt olyan, ki mint első jutott fel a falakra és hőstette után életben maradt. Azonban *Fiáth*, *Ramocsaházy* és *Pechmannon* kívül van még egy negyedik is, ki többnyire a többiek rovására egyedül említettik fel ilyenek, ez:

Petneházy Dávid.

E kiváló magyar vitézt a budai hőstettel *Cserei Mihály* erdélyi historicus ruházta fel ily szavakkal: »A herczeg utolsó ostromot akarván tétetni, három felől való irruptiót elrendel és nagy készüllettel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül fogadának és egynehány ízben visszavágták a németet. Azt meglátván *Petneházi* (ki azelőtt *Tökölyi* ezredes kapitánya vala, de ezután a császár hívségére redeála) híres vitéz ember, a magyar hajdusággal megindul, és a török nem resistálhatván ellene, legelsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen, és a városban penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságát látván a német generálok, azt mondják vala egymásnak: Ez a *Petneházi* nem ember, hanem oroszláný. A németek is a magyarok után mindenfelől berohanának, és a futó törököket mind magokat, mind az egész város népét fegyverre hányák, csak az egy híres *Csonka* bék marada meg, kinek mikor ebédlene, hírt visznek a szolgálai, hogy már a német megvette a várost, azért kimenvén házából, szerencséjére a magyarokra talál, kivel nagy ismertsége volt, s azok nem ölik meg, hanem elfogják s a herczeghez viszik» stb. Alantabb pedig így folytatja: »*Petneházinak* sem esék szeren-

cséjére a vitézség; mert a németek csudálván nagy próbáit, és azért irigykedvén rajta, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki.« Így *Cserei*, az »Újabb Nemzeti Könyvtár«-ban kiadott Historiájában. (165. s köv. II.)

Cserei Mihály Buda visszavételének kortársa volt. Historiáját 1705-ben írta Brassóban, személyesen Buda alatt nem harczolt, hanem ugyancsak 1686-ban a hassági táborzásban vett részt. Amit *Petneházyról* írt, tehát nem ex autopsia tudta, hanem csak hallomásból, a mi maga már elegendő arra, hogy feltétlen hitelt nem adhatunk neki.

Tény az, hogy *Petneházy* huszáraival nagy szolgálatot tett Buda vívásánál. Hatvan és Eger között julius hóban végbement csatározásokban neki oroszlán rész jutott. Aug. 10-én ő mentette meg a portyázásra ment és az ellenségtől körül vett 2 század huszárt stb.

Azonban hadászati szempontból alig hihető, hogy valamely huszár ezredes odahagyván ép akkor övéit, midőn azok elfoglalva vannak és idegen csapatok — hajdúk — élén rohamban vegyen részt.

Hogy *Petneházy* huszár ezredes volt s nem a hajdúk ezredese, bizonyos lotharingiai Károly fővezérnek naplójegyzéséből, a hol többször huszár ezredesnek említetik.

Továbbá *Juvigny* térképéről a hol Pest keleti részén feljegyezve áll: »Petnehasi 1000 husaren«. *Rosti* térképe őt a budai oldalra helyezi, a mai Ujlak tájára, s szintén huszárait említi. Ép azon körülmény, hogy *Petneházy* új dispositiót kapott, jele annak, hogy a roham napján helyén kellett lennie, mert aug. 29-én ép Ó-Buda felől kívánt a segítségre érkezett nagyvezér az ostromló seregen áttörni, s ezt az általános roham alkalmával ismét megkísérthette.

Tény az, hogy a fővezér napi parancsa a roham parancsnokai között lovas ezredest is jelelt ki, hogy a kellő dispositiókat, amint látszik lóháton megtegye, de ez nem vala *Petneházy*, hanem *Magni* gróf ezredes, tíz század dragonyos parancsnoka. Az is tény, hogy lovasok vettek részt a rohamban, a főherczeg napi parancsa szerint gyalog, karabélylyal, pisztolylyal és karddal fegyverezve, beosztva a különféle rohanó oszlopokba. Azonban *Cserei* nem azt mondja, hogy *Petneházy* huszárai élén, hanem a hajdúk élén jutott első a várfalra. A hajdúk soha sem tartattak azonosoknak a huszárokkal. Előbbiek gyalogok, utóbbiak lovasok voltak.

Miután a fővezér napi parancsában határozottan ki van jelelve, hogy kik, hányan és hol vesznek részt a rohamban, hajdúknak huszár ezredes vezetése alatt történt részvételéről pedig a

parancsban szó sincs, azért *Petneházy* ilyen közreműködésén alaposan lehet kételkedni.

Továbbá feltűnő *Cserei*nek azon megjegyzése, hogy *Petneházy* »csudálatos vitézi bátorságának a német generálok« szemtanúi voltak. Ez sem hihető, mert a tábornoki kar soha sem szokott a tuskodók közelében tartózkodni. A tábornokok közül az ostrom vezetésével *Souches* gróf altábornagy és *Dippenthal* tábornok voltak megbízva, kik a több oldalról történt rohamot csak úgy vezényelhették egyöntetűleg, ha az egészeről kellő áttekin-téssel bírtak, már pedig ezt oly közléről, hol egyesek vitézségét is megfigyelni képesek lehettek, nem tehették. Így tehát *Cserei* állítása a »német generálok« mondásáról mesedolognak tűnik fel.

Cserei azt mondja, hogy *Csonkabég* a magyaroknak adta meg magát. Ebből *Feszler* azt hozta ki, hogy *Petneházy*nak adta meg magát (*Die Geschichte der Ungarn*. IX. 387.), holott egyidejű naplók és feljegyzések szerint *Dinghen* tábornok volt az, kinek magát ő és a budai vicebasa megadta. (*Zenarolla Giornale Militare*. 183.)

Azt is mondja *Cserei* *Petneházy*ról, hogy »a német császár grófi titulust is küldött vala neki.« Erről a liber regius mit sem tud. Tény az, hogy I. Lipót fejedelem 1686. jan. 14-én, mint *Thaly* Kálmán mondja, (*Turul* II. 51.): »A királyi kegyelem további felajánlása mellett, nagy katonai kitüntetést: a császár képére vert arany numizmat és arany lánczot kapott, Aradnak a töröktől lett visszavételekor tanúsított kiváló hősiességeért.« XI. Incze pápa pedig szintén 1686-ban *Buonvisi* bibornok bécsi nuntius közvetítésére 500 arany súlyú aranylánczot adományozott neki. *Petneházy* maga folyamodott a kihalt *Baxa* család físcusra került vagyonáért, kiválóan ajánlva *Csáky István* és *Caraffa János Antal* grófok és tábornokok által. A bécsi udvari kamara 1686. sept. 2-iki kelettel (tehát ép a Buda bevétele napján) az ügyet a magyar udvari kamarához leküldi és a jószágokról bővebb ismertetést kér. A kért jószágot már nem *Petneházy Dávid* nyerte, ki időközben elhalt, hanem az 1687. évi márczius 10-ikén kelt királyi resolútióval annak özvegye *Belényi Zsuzsánna* és fiai *Zsigmond* és *József*. Figyelmet érdemel, hogy az adomány indokolásában *Petneházy*nak érdemei és hű szolgálatai általánosan vannak felemlítve és valamely kiváló hőstettéről, mely Budavár vivásánál történt volna, szó sincsen, úgyszintén a grófi címről sincs említés téve.

Cserei végre azt beszéli, hogy »a németek ebéd felett mérget adtak be neki.« Habár még nem sikerült kinyomozni mily véget ért *Petneházy*, mégis *Cserei* állítását alig lehet valóznak tartanunk.

Cserei Historiája többször megvan kéziratban. Az első ki a *Petneházy*-ra vonatkozó adatot belőle használta *Katona István* vala.

(Hist. Crit. T. XXXV. 290. s. köv. II.) Ő a kalocsai könyvtár kéziratát használta. *Majláth János*, Geschichte der Magyaren (V. 53) és Ofens Rückeroberung im Jahre 1686. (*Hormayr*, Taschenbuch 1824. 330. kk. II.) *Petneházy* és *Ramocsaházy*ból egy személyt alkotott. Őt követte *Hammer*, Die geschichte der Osmanen. (Első kiad. VI. 733. Második kiadás III. 787.) Sajnos ebből gyakran átment e combinatio az újabb történetírók műveibe.

Majláth ezen csinálmánya azon gyanút ébreszti bennem, hogy *Cserci* is neszét vette *Ramocsaházy* tettének, de mivel előtte ismeretesebb volt *Petneházy* neve, mint amazé, őt ruházta föl előbbinek hőstettével, a többit pedig egy huszár ezredeshez méltólag hozzáegyengette.

Egyáltalán ha *Petneházy* valóban a hőstettet megcselekedte nem érthető:

1) Hogy a fejedelem hallgat róla, midőn özvegye és gyermekeinek jószágokat adományoz.

2) A nádor nem tud róla, s egyenesen Eörményesi *Fiáthot* mondja elsőnek.

3) Semmiféle hadi napló, levelezés, okmány, krónika vagy más feljegyzés nem szól róla, mint szólnak *Fiáth*, *Ramocsaházy* és *Pechmann*ról.

4) Budavárban a helyszínén *Ramocsaházyt* említi egyaránt a katonaság és polgárság.

Csakis egyedül a távol vidéken készült, mesékben és túlzott állításokban gazdag *Cserci*-féle historia remekel vele.

A *Petneházy*ak genealogiáját illetőleg, bátorkodom az érdeklődő olvasót *Thaly* Kálmánnak a »Turul«-ban (II. 51.) megjelent nagybecsű cikkére figyelmeztetni.

Legkevésbé állítottam azért össze ezen adatokat, hogy a kiváló magyar hős *Petneházy* Dávid valódi érdemeit csökkentsem, hanem csupán azért, hogy megadván neki érdemei szerint az őt jogosan megillető történelmi méltánylást, felemlítsem azon hősök emlékét is, kikről hiteles adatok nyomán bizonyos, hogy a várnak különféle oldalán elsőek érkeztek be a várba, s így személyes vitézségük által a vár diadalmas bevételének lényeges tényezői valának.

Kegyeletes emléekben maradjanak tehát: Eörményesi *Fiáth* János őrnagy, *Ramocsaházy* Endre százados és *Pechmann* Márton Günter őrnagy.

NÉMETHY LÁJOS.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS TÖRTENETÉHEZ

A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— N E G Y E D I K K Ö Z L E M É N Y . —

Közelebbről vizsgálva a dolgot a radomski határozat s főleg az azzal járt jelenségek nem egyébnek, hanem politikai cselfogásoknak tűnnek fel. Mert a párt, mely látszatra a magyar örökösödést választá jogalapúl a trón betöltésénél, anomaliát követett el, midőn jelszóúl a magyar királynővé koronázott Mária nevét választá, mert jól tudta, hogy a nemzet, mely királynőjévé kente fel, ugyanazon feltételt szokta szabni, mint a lengyel, mely most kívánta az országban való tartózkodást. Cselfogás volt tehát Mária nevéhez ragaszkodni, hogy ez által a másik párt részét is táborába csalja. S a csel sikerült. Sőt bizonyos, hogy már ekkor készen állt a terv, mely a Magyarországgal ugyanazon uralkodó alatt egyesülésről tudni sem akart. Mutatták ezt a közvetlen következmények. A gyűlés eloszlása után a nemzeti — ellenzéki — párt szigorúan megtiltá Domarat — az egyik kormányzó — kezéhez adót vagy bármí más fizetést szolgáltatni vagy igazságszolgáltatás végett hozzá fordulni, s e párt vezérletét Kepa, a poseni vajda és Bartoss az ismeretes fosztogató vette át. Egyidejűleg kifejlődtek Zemovit aspiratiói a korona iránt, s mivel voltak, kik az ő pártját is fogták, Lengyelország a polgárháború pusztító iszonyainak lőn oda vetve.

Ennek híre ép úgy érkezhett a budai udvarba, mint az, hogy a halicsi magyarok, kiknek hűségére néhány vár lőn bízva, litván támadások ellen meg nem oltalmazhatásának színe alatt Ljubart litván fejedelemnek pénzért átadták. ¹⁾ Ily körülmények között Erzsébet — épp úgy hamis játékot űzve ígéreteivel, mint

¹⁾ Archid. Gnezn. Sommersbergnél.

a lengyel nemzeti párt a magáéval — szükségesnek látta az elszakadásra irányzott lengyel igényeket kielégíteni előbb, mintsem családja jogától teljesen elejtetett. Midőn tehát 1383. február vége felé a lengyel rendek Sieradzban épen a trónkérdés tárgyalása céljából egybegyűltek, Miklós veszprémi püspök vezetése alatt küldöttség által kijelenté, hogy hajlandó Hedviget küldeni Krakkóba a jövőendő husvét ünnepkor megkoronázás végett, de aztán további 3 évre, még a nevelés befejezésére, haza követeli. S a lengyel rendek márcz. 28-án kijelentették, hogy az ajánlat elfogadtatott.

Megjött a pünkösd, és Sandeczbén a lengyel nemzet színe összegyűlt, hogy Erzsébetet s királynéját illően fogadja. De Erzsébet, — talán megtudva, hogy Bodzanta 500 fegyverese közt Zemovit is rejtőzik, hogy Hedviget elragadja s magát vele nyomban megkoronáztassa, — Kassára magához hivatá az urakat; ezek megjöttek s azt az ajánlatot is elfogadták, hogy Hedvig csak nov. 11-én leend megkoronáztatandó, ha utódok nélkül kimúlna, Mária legyen örököse, hasonló esetben ennek amaz. ¹⁾ Daczára ennek, Ziemovit Sieradzban az ellenpárt által jun. 15-én királylyá emeltetett, s az ország belseje s határai újból lángba vérbe borultak. Erzsébet a kis-lengyelországiak kérésére gyorsan utnak indított 12000 jász-kun-magyar fegyverest Zsigmond vezetése alatt, mely Massoviába nyomult, innen Brzesche, örök átkot terjesztve s hagyva maga után, míg oppelni Vladiszláv közvetítésével 1384. husvétig fegyverszünet köttetett. ²⁾

A második határnap is elközelgett, de Erzsébet a helyett, hogy Krakkó felé indította volna Hedviget, Jádarában tartózkodott, s az őt itt felkeresett krakkói starostát Sandzivojt fogságba ejtette, Krakkóban pedig vár és városnak magyar hadak kezébe való átadását elrendelé. Képzeltetni, mily hangulatban gyűltek össze a lengyel rendek az 1384. márczius másodikára kitűzött radomski gyűlésre, mely tétova nélkül és határozott hangon intézkedett az ország uniója és kormányzásáról, míg király választatik. Az ország 4 kerületre osztatott s kapitányaiktól eskü vétetett, hogy mindenben csak a korona jogait fogják szem előtt tartani, hogy a szintén felesküdt 6 úr és 2 polgár kormánytárral együtt a községektől hírségi esküt vesznek, az engedetlenekre jószágvesztés büntetése szabotván. Megtiltatott a kapitányok és segédjeiknek »pro quibuscunque parvis et magnis« Magyarországra menni vagy követeket indítani. Várakat bármily idegen-

¹⁾ Archid. Gnesnensis, Sommersbergnél II.

²⁾ Sommersberg II. Annal. S. Crucis Pol. Pertz. i. h. 655. l. — Dlugoss i. h.

nek átadni megtiltatott; László oppelni herczeggel védszövetség kötöttet, világi és egyházi tisztségek a király választásig betöltetlen hagyatni határozattak és senki azok elnyerése iránt Magyarországba menni ne merjen. Végre utolsó kísérletképen Wanvelski Przesláv Erzsébethhez indított azon kijelentéssel, hogy ha Hedvig két hó lefolyása alatt sem érkezendik Krakkóba, új választásról gondoskodnak.¹⁾

Erzsébet még mindig azt hitte, hogy e határozott hangnak egy kis fegyverzőrej majd elveendi élet és Zsigmondot, mint újra kinevezett helytartót Krakkó felé indítá. Lublyóhoz ért, midőn Sandecz felől a kis-lengyelországiaktól izenetet vett, hogy túl is vannak fegyveresek, készek jogaikat megvédeni. De midőn kijelenté, hogy a Sandzivoj elfogatása alkalmával visszatartott lengyel túsok iránt alkudozni jött, Sandzivoj felkereste Lublyóban, s határozattá lőn, hogy Hedvig pünkösdig Krakkóban lészen s a kezesek szabadon fognak bocsáttatni.

Nem szükséges kimutatni, a hazai állapotok mennyire támogatták a lengyelek határozott követelését. Hedvig október közepén Krakkóban volt,²⁾ s megkoronáztatott Bodzanta gneznai érsek, János krakkói, Miklós poznáni, Sbiliczet vladiszlávi püspökök, úgy szintén Demeter esztergomi, János csanádi főpap és számos magyar urnak is jelenlétében. A nationalisták vágyai tehát teljesültek; s ime, most mind jobban kezdenek kifejlődni további czéljaik. Tagadni nem lehet, hogy Lengyelország emberemlékezet óta kimondhatlanul sokat szenvedett a litvánok támadásától; s az is igaz, hogy a magyar nemzettel kötött personalis uniója a lengyelnek, kissé felzavarta a nemzetet, sőt lehettek, kik nemzeti függetlenségüket veszélyben forgónak látták e szövetségben. Litvánia élén harczias, messze rettegett fejedelem állt, oly alak, ki a Boleszlávok és Kázmérok kora után áhítozó urak rokonszenvét könnyen megnyerhette. És meg is nyerte, mert alig hogy vége szakadt a koronázási ünnepélynek, nacionalista titkos küldöttség indult Litvániába felszólítani őt, hogy tegyen lépéseket Hedvig kezének s vele a koronának elnyerése iránt.

Kikeletnek még nem indult a természet, midőn 1385. első napjaiban már Krakkóba ért Hedvighez Jagellónak az ajánlata, hogy ha Hedvig hozzá nőül menni hajlandó, ő Jagelló egész népével a keresztény hitre tér, összes kincseit az ország javára fordítandja, a királynő jegyesét kártalanítandja, Litvániát Lengyelországgal egyesíti. Hedvig anyjához utasítá a kérelmezőket, an-

¹⁾ Monum. II. 1—3. II.

²⁾ Vess össze Monum. III. 438. I., hol már mint lengyelkirálynő intézkedik Sydelo polgár ügyében; aztán IV. 2. 46, 59. II., Caro II. 465. I. és 3. jegyzet.

nak válaszát saját válasza gyanánt akarván tekintetni. Erzsébet azonban, bár a litván küldöttség ajánlatát lengyel urak helybenhagyó kijelentései támogatták, nem adott határozott választ, s visszautasítá a küldötteket Krakkóba, innen Jagellóhoz, melléjük adván István csanádi prépost és Kaszai Kakas fia László pataki castellanust.¹⁾ Röviddel utóbb megbékült Semovit Hedviggel és oppelni Vladisláv, kinek egy nem régi kötés értelmében kötelessége leendett a Vilmos és Hedvig között még Lajos által tervezett házasság ratificatiójáról gondoskodni, 1383. elején több lengyel főúr által kijelenté Jagellónak, hogy a lengyelek őt királyúl és Hedvig férjéül választák.

Jagello tehát nyomban Lengyelországba indult, a mi alatt Hedvig jegyesével osztrák Vilmostal Krakkóban vig napokat élt. Most híre jöven, hogy Jagelló Krakkóhoz közeledik, Vilmos gyorsan menekül, Hedvig pedig előbb vigasztalhatatlan, majd midőn egyik híve titkon kielégíté kíváncsiságát, s a közeledőről a legkellemesebb ábrándképet formálta, most már Jagelló felé fordítá symphathiáját. A litván fejedelem 1384. febr. 12-én Krakkóban volt, 15-én felvette a keresztséget Jagelló, s három nappal később mint Vladisláv férje lőn a Dlugoss szerint vallásos Hedvignek s márcz. 4-én koronás királya Lengyelországnak. Egy márcz. 13-án kelt levele szerint pedig Litvánia ügyének rendezése céljából magához hívatta fivérét Skirgalót, hogy valószínűleg jogait pénzzel kielégítse, mint azt János és Semovit massoviai herczegekkel tevő.²⁾ Skirgalo még ugyanazon évben letette a hűbéri esküt Litvániára nézve Ulászlónak és Hedvignek.³⁾ Példáját követte a krakkói közönség, Simon herczeg, Vladimir kijovi herczeg és mások.⁴⁾ Így foszlott szét R. Károlynak Magyar-Lengyelország egyesítését célzó hálója, melyet oly ügyesen tudott szőni, a lengyelek nemzeti aspiratiói és az anyakirályné balfogásai miatt. És kezdetét vette a Jagellók hírneves és hatalmas dynastiája. Erzsébet pedig sietett Vladislávval, Mária kivételével, mindenki ellen védszövetségre lépni⁵⁾ 1386. június 5.

Az érintkezés ez által még sem szakadt félbe, sőt annál gyakoribb és intensívebb lesz, csak hogy Magyarországra nézve más, inkább hátrányos következményekkel. Mert nemcsak Lengyelország ment veszendőbe a magyar koronára nézve, hanem Moldva

¹⁾ Aug. 14. Vesd össze Monum. II. 4—5. II.

²⁾ Monum. II. 4—5. II.

³⁾ Ugyanott 11—12. II.

⁴⁾ Ugyanott 13—14. II.

⁵⁾ Dogiel I. 40. I.

is most már elállván a magyar királytól, a lengyelnél keresett támaszt és szövetséget a törökök ellen. Lengyelországban pedig mind nyilvánvalóbb lőn a törekvés Halics-Ladomért a magyar felsőbbség alól felszabadítani s a lengyel koronával egyesíteni. Hedvig férjhez menetele óta természetesen más, mint lengyel érdeket nem ismert. Halics jelenleg oly magyar birtok volt, melyre a lengyel korona is támaszthatott bármikor igényt; az sem volt utolsó körülmény, hogy a vajda Bubek, leányának Parnovi Jasko sandomiri kapitánynyal kötött házassága óta a lengyel érdekekkel épp úgy érthetett egyet, mint a hogy hazája jogait kell vala védeni. Lehet, ha magyarnak is nézte a jogot Hedvig, mint magyar hercegnő atyai örökséget látott a tartományban, melynek most, míg családjával a horvát partokon szomorú játék folyt, meghódításához fogott; 1387. tavaszán Jaroslávot könnyű szerrel hatalmába ejtette, Lemberget kereskedelme biztosításával megadásra bírta; Halics elleni támadását Benedek vitéz ellenállása visszautasítá, de a Litvániából visszatért Vladisláv előtt megadta magát, a miért Benedek csakhamar jutalmat vett.

E szerencsés fellépés csakhamar új diadalt hozott Vladisláv és Hedvig trónjának. Péter moldvai vajda Zsigmond kapkodó kormányától a mind jobban fenyegető török veszély ellen elegendő védelmet nem remélvén, Halicsban Ulászló elé járult hódolatát bemutatni, nem mulasztván el egyuttal Ulászló udvarából nőt szerezni magának s kölcsön 3000 ezüst márkát. Zsigmond ez idő szerint Boszniába készült; lehet, hogy fegyveres kísérlet is történt a Russiában történt ez utóbbi események ellen. Aunyi bizonyos, hogy 1388. elején Bonaventura cardinalis Krakkóban járt mint pápai követ, s utána nem sokára szept. 29-én Szt.-Mihály napján Vladisláv és Zsigmond között egy évi fegyverszünet kötött, ¹⁾ mely évről-évre megújított. Romer és Sandzivoj krakkói követek ez ügyben járhattak 1390-ben Magyarországon. ²⁾ De más okból is. Mircse oláh vajda ez évben újból bemutatta hódolatát Vladislávnak, s István moldvai vajda sietve követte példáját, s mi több, a Horváthiak a lengyel korona védnöksége alatt találtak menedékre. Zsigmond mindkettő ellen hadakat küldött, s míg amaz nyilatkozatával elámította az erdélyi vajdát, a moldvai Kanizsai István székely grófnak közeledésére sietett Zsigmond lábaihoz is borúlni, s mire a lengyel segélyhadjak megjelentek, István a magyar királynak már letette a megsegezendő hűbéri esküt. ³⁾

¹⁾ V. ö. *Manuscripti Scripti*. XVII. 503. l. *Invent. arch. Cracov.* 21. l.

²⁾ *Mon.* IV. 230–31. ll.

³⁾ *Turóczy* IV. 5.

E segélyhad nyilvánvalóvá tette az aldnai hűbéres tartományokban lengyel kezeknek működését, s megerősítette ezt azon követség is, mely Vladisláv és a krakkói kapitánytól egy időben hozott két levelet a magyar udvarba.¹⁾ Zsigmond látván hogy a lengyel politika a hűtlenek mily hálójával veszi körül délfelől, s a halicsi veszteségeket is megforgatván elméjében, nem láthatott más érdeket, mint ezt a lengyelnek hasonló politikával viszonozni. Erre alkalmas eszközül kínálkozott oppelni Vladisláv, ki már 1387-ben igyekezett Halicsnak lengyel kézre való kerítését megakadályozni azon proclamatióval, melyet a russiai néphez és városokhoz bocsátott, igérve hogy ha a tartományt Hedvig megtámadná, az ebből eredő károkat ő és a magyar királynők készek jóvá tenni. Ezen férfinak ez óta kétségtelenül szerepe volt a magyar-lengyel politikában, mert mind jobban elfordúl a krakkói udvartól. Már 1389-ben támadást intéz a főváros ellen, mely azonban nem sikerült, s hogy a különben takarékos herczeg adósságokba verte magát, valószínűleg Zsigmond az oka. Kölcsönöket a német rendtől vett fel, s közeledésében e rendhez a krakkói udvar Zsigmond keze működését vélte felismerhetni, s ez indíthatta Vladislávot 1390-ben arra, hogy követet küldjön Budára »pro inhibitione vie ad Prussiam.«²⁾ Mi történt, nem tudni, de Zsigmond hajolhatott a levél tartalmára, mert a Lovagrend nem sokára szemére veté, hogy a Lengyelországgal folytatott tárgyalásoknál a rend érdekeit elhanyagolá.³⁾ Daczára ennek oppelni Vladisláv, ki Zlоторia várának a rendnél való elzálogosítása által a lengyel királylyal szakított, a magyar udvarban talált menhelyet,⁴⁾ ugyanazon 1391-iki évben, midőn a fegyverszünet további egy évre meghosszabbított. S most a Vladislávra nézve legveszedelmesebb tervek hálózata készül a magyar udvarban, mely nem áll egyébben, mint Neumarkot, úgy Kujaviát és Dobrzynt a lovagrendnek átengedni, hogy a lengyelnek félelmes hatalma körül keríttessék, ez siettetni fogja a halicsi kérdés eldöntését, melyben a már korábban kiküldött 4 lengyel s 4 magyar főhivatalnok sikeres megoldásra jutni nem tudott. Vladisláv királynak lehettek tudósításai a tervekről, hisz lengyel követek egymást váltották fel Magyarországbán.⁵⁾

Vladisláv hírért vevén Zlоторia elzálogosításának, Koziechlow Keresztély sandeczí castellanust azonnal hadműkö-

¹⁾ Monum. IV. 230. l.

²⁾ Mon. u. o. 281. l.

³⁾ Cod. Prussiae IV. 106. szám.

⁴⁾ Caro III. 123. l.

⁵⁾ Mon. IV. 232—33. ll.

désre utasítá, ki a herczegnek némely várait megszállta, de a lovagrend hadi ereje elől visszavonulni kényszerült. Ez alkalom volt az oppelni herczegnek titkon Magyarországból Marienburgba menni, Dobrzynt a lovagrendnek elzálogosítani, ki azonfelül a nagymestert a titkos tervbe avatá, mely szerint Zsigmond, a morva Prokop, görliczi János és osztrák Albert megegyeztek, hogy a Halicson túl fekvő rész Prusszával, Krakkó, Sandomir, Lenczyc és Russia Magyarországnak, a Varta melléke pedig a római királynak volna juttatandó. A nagymester a terv kivitelében megragadta a közreműködést és Vladisláv visszatért Magyarországra ¹⁾ a nagymester azon válaszával: ha Zsigmond a lengyelek ellen háborút tervez, s a támadás idejét két héttel előbb tudomására adja, a rend hajlandó őt támogatásban részesíteni.

A háborúhoz azonban mindenek előtt pénz kell, s ez ritkán volt készletben Zsigmondnál, kit a nagymester válasza, valamint az ország nyugtalan állapota is más hűrokat pengetni kényszerített. Izenet-váltásokban Vladisláv és Zsigmond között nem volt hiány; itt találjuk Gerarsdorf Pétert, Dambrovot, Virsingt, Voytkót főleg kereskedelmi ügyekben Kassára, Lublóra, Bártfára érkezni; itt a krakkói vajdát, itt Zavisst, Jacussist ajándékokkal és levelekkel a magyar udvarhoz. Sőt az év vége felé Sandeczben találjuk Zsigmondot, Hedviget és Vladislávot a megbomlott kereskedelmi viszonyok felett tanácskozni, melyeknek végeztével Hedvig 32 lóval Lublóra s Késmárkra is kirándul, honnan hűségesen értesíti férjét a viszonyokról. ²⁾ Magyarországi tartózkodásának kétség kívül volt czélja; Máriának gyengélkedő állapota, az urak elégedetlensége Zsigmond kormányával eszibe juttathaták Hedvignek magyar származását. Nem mulasztották el apró kedveskedések által e tervnek útját egyengetni s a nádor, ki folyton levelezett Vladislávval és a krakkói vajdával, és a kanczellár, ki szívesen vette a lengyel udvar borküldeményét, gyanithatták a krakkói udvar szándékait. ³⁾ Minthogy 1393-ban a fegyverszünet lejárt, Zsigmond, ki Kont és társainak kivégeztetése által az elégületlenséget még jobban felzavarta, pünkösöd napjaiban sietett Vladislávhoz a fegyverszünetet meghosszabbítani, s talán rábírní a lengyel királyt, hogy az elégületleneknek segélyt ne nyújtson. ⁴⁾ Ekkor mehetett határozatba, hogy a legközelebbi összejövetelnél a királynék is találkozzanak.

¹⁾ Caro II. 130. l.

²⁾ Mon. IV. 2. 249. l., és az azon évi krakkói számadás u. o. 237—241. ll. (Lásd Függelék.)

³⁾ Mon. IV. 242. l. (Lásd Függelék.)

⁴⁾ Mon. II. 19. l.

Az előkészületek e találkozásra serényen folytak, ¹⁾ mely végre 1395. februárban megtörtént. Zsigmond ez alkalommal lemondott Halics-Ladomérról, biztosítá Hedviget, hogy magtalan halála esetében nem tartand igényt — mint Mária férje — a lengyel koronára, s más felől ígéretet vőn Hedvigtől, hogy Magyarországra vonatkozó igényéről lemond, s hogy férjét is rábírja a jelen egyezség helyben hagyására. ²⁾ Röviddel utóbb meghalálózott Mária királynő és Zsigmondnak nemcsak az okozhatott gondot, hogy Hedvig nyomban Magyarország örökösének mondta magát, hanem az elégületlenek közül számosan nyomban Krakóba vették magokat, neki hódolatukat bemutatandók. Ezeknek, úgy Hedvignek is, legfőbb támaszuk a Szepességben rejlött, hol a lengyel érintkezés és befolyás már századok óta leggyakoribb módon érvényesült. Az elégületlenek nyomban fegyverhez is kapnak, ha Kanizsai érsek fegyvereseivel az ellenállásról kellőleg nem gondoskodik. ³⁾ De ez a háború kilátásait még sem távolítja el egészen, mert Vladisláv a 150 magyar úrnak pecsétje által megerősített meghívó levélre támaszkodva, komolyan készült a fegyveres támadásra, s e végből még ugyanezen évben Venczel cseh és római királylyal is védszövetségre lépett. ⁴⁾ Az ebből eredhetett veszedelem nagyságát Zsigmond különösen a szerencsétlen nikápolyi ütközet után érezhette, mert a lengyel udvar nemcsak az állami főméltóságok között kezde pártot csinálni behizelgő ajándékaival, hanem folytonos kém-állomásokat is rendezett, hogy minden ujdonságot megtudjon. ⁵⁾

Zsigmond tehát szükségesnek tartotta közeledni Vladislávhoz, s miután a lengyel követek által értesült, hogy Krakóban várják megérkezését, ⁶⁾ sietett oda, s megköté a 16 évi békét. ⁷⁾

¹⁾ Monumenták IV. 246.l. cursor cum literis in facto regine ad regem pro conventionem reginarum. 1393.

²⁾ Vesd össze Dlugoss X. 187. l. Sommersberg II. Cromer 15. 243. Caro III. 136. l.

³⁾ Fejér i. m. X. 2. 262, 446. l. — Túróczi IV. 6 fej.

⁴⁾ Dlugoss X. nem említi Vladisláv fegyveres fellépését; de a Kanizsaiaknak adott levél tartalmát támogatja a lovagrend által a birod. hercegekhez küldött követnek adott utasítás. Vesd össze Dogiel I. 623. l., Túróczi 6. fej. és Caro III. 137. l.

⁵⁾ Vesd össze Monum. IV. 2. 255.l. Vinum Magistr. Tavern. de Ungaria pro honore. — Pasko nunc. reg. ad. explorandum novitates in Ungaria ad mandatum domini regis ugyanott.

⁶⁾ Monum. IV. 2. 257. l. Raysa dominorum ad convencionem regum Polonie et Ungarie.

⁷⁾ A béke-ajánlat az említett követek által július 14-én történt. Zsigmond Margit napján van Krakóban. Caro III. 2. jegyzet.

Vladiszláv ez idő tájban Lembergben járt, hol Conrád herczegtől tudósítást vőn,¹⁾ s így valószínű, hogy a békét Zsigmond Veres-Russiáról való végleges lemondás árán vásárolta meg.²⁾

Zsigmond, ki a krakkói udvarban részesült fogadtatás és az ott rendezett lovagjáték által elragadtatva volt, úgy hitte, kötelességében áll most már Vladiszláv érdekében fellépni s a lengyel udvarral némi viszályban álló lovagrendet felhívni: igazítsa el mielőbb ügyét Vitolddal és a lengyel királylal. De a lengyelek egyebet is követelhettek Zsigmondtól.

Mióta a lengyelekhez való viszonya komolyabb lőn, alig mult el év, hogy panaszok ne merültek volna fel kereskedők részéről, s egyik követtség a másikat váltotta fel ez ügyben. Zsigmond némelyikben politikai emissáriust is láthatott, s mivel szívesen elkerülték a harminczadokat, rövidre fogta a régibb kedvezéseket.

Láttuk, hogy már 1392-ben Sandeczben főleg azért találkozott a két király és csatlakozott hozzájuk több krakkói senator, mivel a kereskedelmi visszaélések szabályozásáról is fogtak intézkedni.³⁾ Főleg 1397-ben újultak meg a krakkói kereskedők részéről a panaszok, nevezetesen Ulrik norinbergi kamarás ellen, ki felbízta a jobbágyokat, hogy a Magyarországból rézzel vagy ezüsttel jövő kereskedőket támadják meg és fosszák ki.⁴⁾

Egy másik, ki ellen szintén gyakori a panasz a krakkói kereskedők részéről, Gerhardorf Péter, kit arról vádoltak, hogy az új magyar pénzt kiviszi és megolvasztja, kiválogatván a nehezebbeket, a silányabbakat a lengyel kereskedőknek adja, kiket

¹⁾ Monum. IV. 2. 246. l.

²⁾ Caro II. 160. l.

³⁾ Monum. IV. 2. 249. l.

⁴⁾ Monum. IV. 2. 168. l. Érdekes Ulrik védekezése: »Do entwort Ulrich Camerer, her hette syne nicht geton seyn herre der Konig von Ungirn, der het is also geschaffin. Do sprochin di Kaufuthe, her habin wir wellin seyn nicht vorwissen her hab is dem. . . . Konige ingegebin, und hab is en undyrweiszit dem Kaufmanne czu schadin und czu Unrecht. Do sprach Ulrich bekennende: ey is, wy suld ich em tun, meyn herre vorderte rechenunge von mir, und vrogte mich, wi so wenyng us seyn urbern gevile, do sprach ich: her, der Kaufmann vürt is allis veg verstolin, das deyn gnodin nicht dorus wirt. Do sprach der Konig, ey mag man das nich bewarin. Do sprach ich: man kan seyn in zotener mooze als vor gewest ist nicht wol bewarin. Do sprach der Konig czu mir, weystu yndirt eyn weg, das man is mochte bewarin, und manit mich off meynen eyt gar hoch, den ich em gesworin hobe, das ich em sulde sagin und rotin. Do sagt ichs em. Doroff strofte wir en Ulrichen und sprochin cet

aztán azzal vádolnak Magyarországon, hogy ők válogatják ki.¹⁾ Gerhardsdorf Krakkóban letelepedett szepességi (gerlachfalvi) kereskedő, sőt városi tanácsnok is lévén, eskü által tisztázta magát a vádak alól, de esküje hamisnak találtatván, ottani polg. jogát s keresk. telepét elveszíté; hogy a tanács határozata (czu hant mit dem Schaubé us der Stat leuchten) rajta végre nem hajtatott, különös királyi kegyelemnek köszöné, s moratoriumot kapott, hogy egy év alatt hitelezőit kielégítse, követeléseit behajtsa, javait eladja s aztán Magyarországra visszatérhessen.²⁾

Ilyen s hasonló a kereskedést hátráltató okok ez években Zsigmondhoz is hoztak krakkói követeket intézkedést sürgetni,³⁾ és Zsigmond bizonyára sietett eleget tenni a kívánságnak, mert viszonya Vladislávhoz, legalább látszólag, a béke megkötése óta barátságos, mint az abból is kitűnik, hogy a Vitold által birtokából kiforgatott Sidrigal — Vladisláv fivére — Zsigmond udvarában talált asyllumra. Sőt valószínű, hogy azon salarium, mely Semovitnak Zsigmond részéről kijárt, talán a litvánok megtérítése körül és Vladisláv érdekében tett szolgálatokért biztosított neki.⁴⁾

Történt ugyan kísérlet vagy legalább biztatás a lovagrend részéről Vilmos osztrák herczeg és Zsigmond ellen közös actiót létesíteni, midőn Hedvig halála után (1398. jul. 17-én) az osztrák herczeg némi reményt táplált a lengyel koronát Vladislávtól elragadni.⁵⁾ De Zsigmond a saját országában is ingadozni érezvén lábai alatt a talajt, nem érezhetett kedvet ily kalandos kísérlet által a jó viszonyt felbontani. Sőt 1399-nek elején újra Krakkóba sietett, talán Vladislávnak a Cilley családból tervezett házassága által őt is fenyegető veszély elhárítására, talán hogy a pápai kérdésben Vladisláv véleményét meghallgassa. Ekkor igazíthatta el a határkereskedés kérdését, melyet Ulrik megzavart, mert a krakkói polgárok nemcsak arannyal, borral, tőkehallal s egyébbel kedveskednek neki, hanem eltávozásakor az urak ki-

¹⁾ Monum. IV. 2. 178. l.

²⁾ Monum. IV. 2., 319., l. 1399. év.

³⁾ Monum. IV. 2., 255., 259., 260. ll. Nuncius ex parte Mercatorum in Ungariam; Koschiko ad Regem Ungarie ex parte Mercatorum sat.

⁴⁾ Monum. IV. 2., 181. l. Bernardus familiaris Marci de Norinberg recognovit publice coram nobis, quod Nikolaiconi familiari curiae Domini ducis Semoviti ad rationem salarii eiusdem domini ducis, quod a rege Ungariae habere dinoscitur, non plus quam 466 sexagenas grossorum ex parte praefati Marci de Norinberg expedivisset et efficaciter persolvisset.

⁵⁾ Caro III. 233. l.

séretében elkísérik Lőcséig.¹⁾ A gyakorta fitogtatott barátságnyilatkozatokból következtetve, a lovagrend mestere Vilmoshoz adott levelében²⁾ csakugyan mondhatni vélte, hogy Vladiszlávnak bizalmát és támaszát főleg Zsigmond képezi. A következmények bizonyítják, hogy mind ez helyesen Zsigmondra alkalmazható; mert midőn törvénytelen tettei miatt a nemzet elégtelensége végre 1401-ben a király elfogatásában nyilvánult, számosan kik Ulászlóban nemcsak a magyar korona örökösének férjét, hanem korának legnagyobb hadvezérét s fejedelmei egyikét is látták, szívesen erre szállították volna a magyar koronát, és tapolcsányi gyűlésökből fel is hívták a magyar trón elfoglalására. Ulászló nyomban Uj-Sandeczen gyűjtött sereggel a Szepességnak vette útját, de a Garák által visszaveretett, mely alkalommal Procosznak, Balicz örökösének a magyarok által feje vétetett, számos lengyel megöletett, mások fogságba kerültek s az országban tartózkodó lengyelek nyomban kiutasítottak.³⁾ A nápolyi László felé hajló urakat azonban ez sem riasztotta vissza, hogy zalatnoki gyűlésekből a lengyel rendekkel véd- és dacszövetségre ne lépjenek, kijelentvén, hogy választottjuk őszinte barátja leendő a lengyel királynak. De a további ily törekvéseknek Stibor útját állta, és Ludányi egri püspök több mással Lengyelországban keresett menedéket és segínyt az északi keleti részek megtámadására. E zavarokat a lengyel kereskedők, kik Zsigmond ígéreteit eddig csak papiroson s betöltetlen maradtaknak találták felhasználva, a magyar rendek elé járultak panaszaikkal, hogy posztót és más árukat azon városokba és helyekre, hová Lajos óta szoktak volt járni, behozni s elárusítani nem szabad, s hogy ez által nagy károkat szenvednek. Az idő jól volt választva, s a magyar rendek ily faggatásoknak elejét veendő, a hazára való tekintetből is felujíták Lajos által nyert kereskedelmi szabadtékaikat a jul. 29-iki fehérvári gyűlésen.⁴⁾

De nem Gara, sem Stibor fegyverei mentették meg Zsigmondot válságos helyzetéből. Vladiszláv a belviszályok folyása alatt a Kázmér egyik leányától származott Cilley Annát kérte meg nőül; Zsigmond ekkor a Garák befolyása alatt állt. Felszabadulása után 4 hóval Vladiszláv oltárhoz vezette Annát,

¹⁾ Vesd össze Monum. IV. 2., 261., 263. ll.

²⁾ Codex Pruss. VI. 86—89. ll.

³⁾ Annal. Mechov. Pertz XIX. 673. l. A királynak adott oklevél Fran. II., 302. l. Windeck Menchenél 1078., 4. fej. A Zsigmond elleni intrigáknak valószínűleg Kocsiko volt a hírvivője és eszköze. Vesd össze Mon. IV. 2., 266. l.

⁴⁾ Monum. V. 47. l.

Zsigmond utóbb ennek nővérét, Borbálát. Ez volt tehát Cilleyuek jutalma, hogy Zsigmondtól a veszélyt eltávolítá lengyel részről, s lehetett a feltétel, mely Vladislávot az ellenségeskedéstől visszaveté. De Stibor az említetteken kívül csakhamar (1402.) nem kis szolgálatot tön királyának, midőn közvetítésével Neumarktra mint zálogra 10,000 márkát nyert a lengyeltől. ¹⁾ Csakhogy Vladisláv sem rendelkezett ily nagy összegű pénzzel, s a Neumarktnak a lovagrend kezére való jutását nem lehet megakadályozni; hiába igyekeztek Krakkóból közvetlenül Zsigmondra és Stibor által is a királyra hatni, ez felvette a rendtől a 63200 magyar forintot és Neumarkt a lovagrend záloga lön.

Ez természetesen nem lehetett kedvére Vladislávnak, annál kevésbé, mert a lengyel rendek emlékeztetni kezdék esküjére, melylyel a korona területét növelni magát kötelezték. Gyaníthatjuk tehát, mi lehetett célja azon követnek, ki 1403-ban a székelly ispánhoz utasítottatott akkor, midőn Zsigmondot és Stibort is folyton ostromolták lengyel királyi küldönczök. ²⁾ A lengyel földön tartózkodó egri püspök és Vladisláv számítását azonban Maróthi halomra dönté, s a lengyel és cseh király közt Zsigmond ellen alakult szövetséget — magyar-cseh háborúi alkalmával — a magyar és lengyel királynak 1404-iki sandeczi találkozója ellensúlyozá. ³⁾ Sőt Zsigmond a kölesönt visszaadandó Vladislávnak, határozottan a német rend pártjára állott, s így a rend és Vladisláv közt kitörendő háborút még inkább előmozdítá. ⁴⁾ Mi több, határozott actióra készült, s különös kedvezések által számos lengyelt is csalogatott át magyar hadi szolgálatba saját királyuk ellen, ki hasztalan törekedett őket visszaszólítani, mert zsoldjuk visszatartá őket. Hasztalan jártak követek Budára, Stiborhoz, a székelly ispánhoz; ⁵⁾ Zsigmond 1409-ben szövetségelt a lovagrenddel, részt venni a háborúban, ha Vladisláv tatár csapatokat is fogadna hadseregébe, s nyomban 40000 forintot tettek le a rend küldöttei Spittler Werner és schwarzenburgi Albrecht gróf a magyar király kezéhez. ⁶⁾

Minthogy az 1410-iki prágai conventen Venczel által hozott ítélet is olyan volt, mely a német rendnek kedvezett, s azon felül a cseh király nyilatkozata azt s a magyar királyt a lovagrenddel szövetségben állónak gyaníttatá Vladislávval, ez szüksé-

¹⁾ Caro III. 250. l.

²⁾ Monum. IV. 2., 271., 272. ll.

³⁾ Monum. IV. 2., 276. l.

⁴⁾ Vess össze Riedel Codex Brandenburg. XVIII. 322. s köv. l.

⁵⁾ Monum. IV. 284—85. ll.

⁶⁾ Windeck Carónál II. 305. és 394. ll., Dlugoss. XI.

gesnek tartá Zsigmonddal személyesen találkozni, s őt a 16 évi békére figyelmeztetni. Indítványára a két király husvét utáni szombaton Sandeczen volt találkozandó. ¹⁾ Zsigmond Kézmárkra érkezett, s miután Vladisláv maga átjönni nem akarván, fivérét Vitoldot küldé, Zsigmond megragadván az alkalmat, Vitoldnak, ha eláll Vladislávtól, koronát helyezett kilátásba. Vitold vissza-utasítá az ajánlatot, s azt fivérével közlé, ki ennek daczára megengedé Zsigmondnak, hogy a béke közvetítésére a lovagrendhez utazhassék országán keresztül; ez engedélyvel indult aztán Gara és Stibor Krakkóba, innen Marienburgba. De a háború mégis kitört ²⁾ s a Zsigmond szolgálatában volt lengyelek siettek hazatéréssel jóvá tenni eddigi mulasztásukat, míg az egri püspök oly hűségesnek mutatkozott még folyton Vladislávhoz, hogy ez országának Magyarországgal határos részeit ennek oltalmára bízhatóknak tartotta.

A lengyel hadak már a porosz határon álltak, midőn Zsigmond biztosai Gara, Stibor és Konszendorf Kristóf még egyszer békeközvetítőül léptek fel, s visszautasítottván, három nap múlva tudtára adák Zsigmond hadizenetét. Ismeretes a tannenbergi ütközet, mely a Vladislávra leselkedő oly sok veszedelmet csírájában elfojtá, és számos magyarnak is életébe került. ³⁾ Bizonyos, hogy a lovagrend ezen borzasztó vereségét Zsigmond hitegető politikája okozá, s lehetővé tette azt, mit meg akart akadályozni: a lengyel korona hatalmi állását, s hogy a lovagrend teljesen el nem veszett ekkor, csak annak köszöné, mivel Vladisláv a lengyel határon betört magyar csapatok ellen kényszerült fordulni, minek következtében a német lovagrend decz. 5-étől számítandó egy havi fegyverszünetet nyert Ulászlótól. ⁴⁾ Ezt 1411. febr. 1-én a thorni békekötés követte, melyben Ulászló, ki Zsigmondnak pártállása miatt már sereget készült vezetni Magyarország ellen, megígérte, hogy felhagy ezen ország elleni ellenségeskedésével, a német lovagrend nagymestere pedig kötelezé magát, hogy Zsigmondot a béke elfogadására rábirandja. És Zsigmond, akarata ellen ugyan, de az idegen ügyért Lengyelországgal háborúskodni vonakodó magyar rendek által kényszerítve elfogadta a thorni béke fenti pontját, Czarny Zavissa kezdeményezésére magyar s lengyel urak által márczius 31-én Márton napig tartandó fegyverszünetet kötött Iglón, a meddig a béke érvényes marad-

¹⁾ Monum. IV. 2., 288. l. Raysa dominorum ad convencionem regis Polonie et reg. Hung. in novam Sandecz vel antiquam villam.

²⁾ Dlugoss XI. 215. s köv. 11.

³⁾ Annal. Mechov, Pertz. i. m. 675. l.

⁴⁾ Dlugoss 11., Monumenta II. 36. l.

jon, s ha netalán megszegné egyik fél, akkor Ulászló békeszegése esetében Zsigmond szabadon támadhat Lengyelországra, viszont a békeszegő lovagrendet ne segítse, a végleges békéről pedig 12 magyar s ugyanannyi lengyel úr Márton napja körül jöjjön az ország határára tanácskozni. — Ez összejövetele a fegyverszünet 1412. aug. 15-éig meghosszabbított, a béke megállapítása a két király találkozására halasztott. A congressus szerint a két király 1412. tavaszán találkozandó volt. A találkozás márcz. 10-én Szepes-Lublón történt. Zsigmond ugyanis a biztosok működését nem találta reá nézve kielégítőnek s Brand cardinális és Stibor vajda által felkérte Ulászlót a találkozásra; ennek nejét pedig, Cilley Annát, hogy férjét hajlékonynya tegye. Mindkét király nejeik és számos főúr kíséretében sietett egymás elébe: Ulászló Sandecznek, Zsigmond Késmárknak. Előbb Zsigmond titkon átment Sandeczbe, s megígérte, hogy a német lovagokat támogatni nem fogja; majd Ulászló jött Lublóra, hol a felek márcz. 15-én békét s véd- és dacszövetséget kötöttek; azon felül megegyeztek: ha egyikök előbb meghal, a két birodalom urai döntsék el, kié legyen az addig Ulászlónál maradandó Halics-Ladomér, a szintén lengyel felsőség alá tartozandó Moldva köteles Zsigmondot a törökök elleni háborújában támogatni, különben felosztatik Magyarország és Lengyelország közt.¹⁾ Az eddig két fél által elkövetett sérelmek vizsgálata és orvoslására két bíróság rendeltetett ki Sandeczen magyarok, Lőcsén lengyelek számára, amannak tagjai a sandeczi és voyniczai castellanus, a krakkói bíró és alkamarás, ennek a sárosi, szepesi, abaújtvári és zempléni főispánok. A találkozáson a két királynőn kívül magyar részről Kanizsai eszterg. érseken kívül 5 püspök, 12 báró, 30 mágmás; lengyel részről 3 herceg, 2 főpap, 2 nádor, 3 korona-tisztviselő, 8 castellanus és 32 birtokos nemes vett részt.

Kihirdettetvén a két nemzet jelenlevői előtt a megállapodások, melyek szerint a lengyel-porosz ügyben Budán pünkösdtől tartandó congressus fog dönteni, a fényes kíséret Kassának vette útját. Anna visszatért Krakkóba, hogy férje távolléte alatt a kormányt vezesse. Midőn Zsigmond egy darabig elkisérné, lováról lebukva megsérült, s Kassán vesztegeltette vendégeit. Meggyógyulván, tovább folytatták útjokat Tokajnak, innen Debreczennek, majd Nagy-Váradnak szent László sírjához; Zsigmond lóháton elől, Ulászló a nagy király iránti tiszteletből gyalog. Itt a szent sírjánál megújították a frigyet, aztán 15 napig vadásztak a környéken. S most Egeren át a fővárosba Budára siettek, hol közel- s távolból fejedelmek és alattvalók

¹⁾ Dlugoss XI. *Analecta* i. h.

nagy számmal és fényes kísérettel várták az érkezőket. Itt voltak Tvardko és neje, Vitold litván herceg, Lazarevics szerb fejedelem, Albert és Ernő osztrák hercegek, — a fejedelmi személyeken kívül 13 herceg, 21 gróf, 26 főúr, 1500 lovag, 3000 apróddal, 40,000 lóval. A pünkösdi ünnepek alatt, s azokat megelőzőleg, valamint követőleg fényes ünnepélyek, lovagjátékok, Csepel szigeten és Buda környékén vadászatok tartattak. S miután Ulászló Tata, Neszmély, Marót, Visegrád, Esztergom meglátogatása után haza indulna, Zsigmond átadta neki a Lajos által hazánkba hozott lengyel koronát.¹⁾

Az Ulászlóval kötött ezen barátságos viszonynak egyik első következménye lőn, hogy a Velence és Zsigmond között 1412-ben kitört háború alkalmával Ernő és Frigyes osztrák hercegek, elébb Velence mellett szándékozván pártot fogni, ettől elfordulva Zsigmondhoz közeledtek. Ennek daczára Zsigmond a balsikerű háborúnak személyesen más fordulatot adandó, csak úgy indulhatott utra, hogy 15 szepesi várost: Lubló, Podolin, Gnezda, Béla, Lajbicz, Menyhárd, Poprád, Strázsa, Igló, Ruszkinócz, Olaszi, Felka, Váralja, Szepes-Szombathely és Duránd városokat 208,200 aranyért Ulászlónak zálogba adva, a szükséges költségeket összehozta. E zálogosítás is a budai congressussal volt szoros összefüggésben. Zsigmond, mint békebíró a lovagrend és Vladisláv közti ügyben Neumarktnak Vladisláv kezéhez való visszabocsátását mondá ki, ha a rend a Samogitiáért járó 69,400 hatvanad garast a kitűzött idő alatt le nem fizetné; ha pedig lefizeti, akkor ezen összeg Vladisláv által Zsigmondnak lesz átadandó, ki annak fejében a szepesi városokat adja neki zálogul.²⁾ Valóban csúf üzletek azok, melyeket Zsigmond uzsorás módjára vagy mint békeközvetítő eligazított. A városok beváltása alkalmával kiköti az oklevél, hogy elébb Kassa és Lőcse tanácsfői ezt bejelentésük Lublón, s 2 hó múlva az esedékes pénzösszeg Dunajecz várába leendett szállítandó. De a visszaváltás az összeg visszafizetése nélkül három századdal később s egész más módon ment végbe.

Zsigmond a budai ünnepélyek közepette nem feledkezett meg a politikáról; Ulászló és a német rend közt a békét előmozdítá, s ő választatván a felek vitájában bíróul, aug. 24-én ítéletet hozott, melynek végrehajtását Poroszországban Makrai Benedek, Czucz ura által eszközölteté. Makrait 1413. május 3-án Gnewkowban találjuk, hol a Voluna vára miatti vitás ügyben eljárván, azt a lengyel királynak ítéli oda úgy, mint Memelt is.³⁾ Majd 19

¹⁾ Dlugoss XI. 327., 321. ll. — Windeck 27. l.

²⁾ Caro 397. s köv. ll. Egy sexagena ez idő szerint tett 3 írtot aranyban.

³⁾ Monum. II. 40. l.

nappal később Uj-Vladiszlávon találjuk, hol Nackel község oda itélése miatt tartózkodván, egyúttal a friedlandi polgármester és ügyész biztatásából Lengyelországba rabolni indúlt négy lókötőtől a rablott lovakat elszedi s az esetről levelet állít ki.¹⁾

A konstanciai zsinaton, tudva levő, a magyar és lengyel nemzet egy csoportot képezett. Zsigmond a lengyel királyhoz 1417-ben adott levelében dicsérő elismeréssel nyilatkozik a lengyel küldöttek magatartásáról; s minthogy általok értesült a török küldöttségnek szövetség kötése céljából való megérkezéséről, felkérte Ulászlót, hogy tárgyaláskor oda hasson, miszerint a törökkel 5 vagy több évi béke köttethessék magyar részről.²⁾ Okot erre az szolgáltatott, mivel Hervója Spalató herczegségétől megfosztatott; ügyét előbb a lengyel király elé bocsátá azon kéréssel, mondana ítéletet. De a küldöttség, mely nála járt, nem elégithette ki igényeit, s Hervója most a törökhöz fordult. Vladiszláv igyekezett a kérésben eljárni, de a közbenjárásnak nem volt eredménye, s Vladiszláv a lublyói szerződésnél fogva legalább Moldvát, Havasalföldet tartá szükségesnek védő szárnyai alá fogadni, midőn 1415. pünkösd táján Sándor vajda hódolatát neki bemutatá. Zsigmond nem sokat gondolt ezzel és szívesen közvetíté továbbra is a lovagrend és Vladiszláv közt a békét, nem mulasztván el a közvetítésből magának tőkét csinálni, midőn követelő, hogy a lovagrend a Szepeességet váltsa ki a lengyeltől, fogadja el birtokait Zsigmondtól hűbérül és Neumarktöt adja át a lengyeleknek.

De a közbenjárásnak nem volt eredménye; hogy Zsigmond 1419. szeptember elején Sandeczben Ulászlóval személyesen találkozott — mikor őt Vladiszláv nejével kibékíté — annak oka főleg az, mert a cseh ügyek őt ennek barátságát tovább fentartani kényszeríték, s a német lovagrend is adott panaszra okot, egyik tagja (Valerod) és Borbála szerelmi viszonya által, s így történt, hogy már 1418-ban szabadabb kezet engede a lengyelnek, ki a Storossbergen kötött egyezségen s békén kívül, a pápa vagy Zsigmond által eszközözendő minden egyéb intézkedései ellen tiltakozott.³⁾ És csakugyan a lengyel király és német rend közt létesült további kötéseknel nem találjuk Zsigmond nevét megemlítve, az 1423-iki szepesi találkozáskor pedig a kötött szerződésben már teljesen mellőztetett a két király által a német rendnek ügye, s annál szorosabbra fűzetett a csehek elleni közös eljárásuk, miről Ulászló a pápához 1423. szept. 28-án adott levelében ér-

¹⁾ Ugyanott 41. l.

²⁾ Monum. II. 42. 43. l.

³⁾ Monum. II. 44. l.

lyes szavakban nyilatkozik: cum enim de prope fines regni illa heretica et perversa Bohemorum societas virus pravitatis suae diffundit, vereor, ne in eorum absentia (t. i. Albert gneznai érsek és Sbigneus krakkói püspök távolléte alatt) ad oras regni mei hoc genus vituperarum se protendat. Dumque cum serenissimo principe dno Sigismundo Romanorum, rege Hungariae Bohemiaeque, illustri fratri meo carissimo ac aliorum catholicorum principum potentiis exercituum meorum conjungere deo propicio intendo potentias, et in exterminium praedictorum hereticorum illis se moventibus movere.¹⁾

Ulászló tehát lelkéből gyűlölte azokat, kik a cseh koronával megkínálták. Zsigmond ennek daczára nem vélt benne megbízhatni s a hűséges sziléziai rendeket óvatosságra inté. A figyelmeztetésnek csakhamar eredménye lőn, mert 1421-ben 4 prágai lovag éppen Krakkóba siet, hogy a hussiták hódolatát bemutassa Vladiszlávnak, midőn Zsigmond emberei által foglyokúl ejtve Trencsén várába küldettek.²⁾ E küldöttségből Mroczke és Zaviss lengyel követek Ratiborban jutottak fogságra,³⁾ s Korybut, Kázmer, Vitold hangosan követelik szabadon hocsáttatását. — És Vladiszláv csakugyan még sem utasítá vissza feltétlenül; Vitold fivérét ajánlá nekik maga helyett.

A lengyelek része óhajtá a cseh-lengyel szövetséget, de nem hiányoztak a tervnek ellenzői sem, s már szept. havában küldöttség jár Zsigmondnál Nagyszombatban, erélyes támogatást ígérve neki a csehek ellen, ha a lengyeleknek kezét nyújt a német rend megsemmisítéséhez. Nem ismerjük válaszát. Novemberben Vladiszláv Boroszlóban jár, de az értekezletnek sem lőn eredménye. A háború megindult és tartott; s míg Korybut Krakkóban lengyeleket toborzott a seregbe, Zsigmond folyton azzal dicsekedett, hogy Magyarország rendeit Lengyelország ellen a maga részén bírja.⁴⁾ És csakugyan a magyar urak megbotránkozással vetik szemére a lengyel uraknak, hogy megengedik a nyilvános toborzást a szakadárok érdekében és a magyar király ellen. 1426. ápril 26-án Zsigmond már kijelentheté, hogy 30—40,000 magyar fegyveres talpon áll, sőt hogy annál nagyobb veszélyrel vegye körül Lengyelországot, Magyar- s Németország és Szilézia herczegei között félelmes szövetséget hozott létre ellene. A nyár folytán már támadás történt Szilézia s Magyarország felől Lengyelország ellen, mely éppen a lovagrenddel is összetűzött.

¹⁾ Monum. II. 60. l.

²⁾ Script. rer. Sil. VI. köt. 167. l.

³⁾ Ugyanott 1. l.

⁴⁾ Script. rer. Sil. VI. 27. l.

Ily viszonyok között Vladisláv óhajtotta Zsigmonddal a kibékülést s a Krakkóban járt esztergomi érsek előtt kijelentette e szándékát. Hajlandó volt elfogadni a császár feltételeit, békében hagyni a lovagrendet, sőt Kalysschky János és fekete Zaviss követei által még a Szepességről is lemondani. E végből nov. 30-án magyar és lengyel főurak Leibiczban összeültek a béke közvetítésére, decz. 2-án Lőcsén vannak s itt hal meg a gneznai érsek,¹⁾ majd decz. 12-én Krakkóban találjuk a passui püspököt, a magyar nádort és Cillyt a végleges béke felett tárgyalni.²⁾ Hogy Vladislávot a feltételek elfogadására annál hajlandóbbnak találja, Zsigmond 1423. febr. 16-án Budán megköté a magyar-szilézi szövetséget. A leibitzi értekezlet határozata szerint a két királynak ez év tavaszán a Szepességen kelle személyesen találkozni. Febr. 21-én már várják Kassán, 24-én Lőcsén, de Zsigmond ekkor a despotnál tárgyalta a törökkel. Végre márcziusban megérkezett Késmárcra, s nyomban oda hivatá Kassáról a cseh urakat, s a lengyelekkel együtt megállapítá a Vladisláv által elfogadandó feltételeket. Zsigmond keserves panaszokban tört ki Vladisláv és fivére (Vitold) ellen, hogy erőszakkal visszatartják Veres-Russiát, Moldvát, Podoliát, Muschingot, nem alkalmazkodnak a budai megállapodásokhoz, sőt folyton izgatják a törököt Magyarország ellen, hogy Zsigmond Csehország ügyében fel ne léphessen, s hogy Ziska, ki a lengyellel egyetért, Zsigmond ellen izgatja Velenczét. De a király igényeit mégis kénytelen volt alább szállítani, mert a magyar urak kijelenték, hogy a lovagrendért nem akarnak meghalni, sem megroutani magokat. Így áprilisban létesült a béke, mely szerint Vladisláv segílyt ígért Zsigmondnak a hussiták ellen, megígérte, hogy kereskedőinek megtiltja ölmet vagy más árút adni a hussitáknak, s velök kereskedelmi vagy bármily más összeköttetésbe lépni.³⁾ A leczyi gyűlés csakugyan e szellemben szigorú intézkedéseket tett, és Zsigmond szívesen sietett Krakkóba, hogy Vladisláv házassági ünepejét emelje.

E házassága Vladislávnak új irányt jelölt, mely rögtön abban jelentkezett, hogy a szepesi szerződésben kikötött 30,000 fegyveres 5000-re szállítatott le. Csakhogy e segílyvel egyidejűleg Korybut (Vitold ügykezelője) is lengyel sereggel termett Csehországban, mivel éles ellentétben állott Ulászlónak a hussitákhoz 1424. május 12-én adott, szigorú hangon irt levele, ha ugyanazon év június közepén Zsigmondhoz itt levelével a lengyel

¹⁾ Annal. Mechov. Pertz. i. m. 675. l.

²⁾ Scriptor. rer Siles. VI. 23, 26. ll.

³⁾ Scriptor. i. h. 29—39. ll., Windeck 112. l. Dlugoss XI.

király, bevallva hogy Korybut csakugyan lengyel fegyveresekkel, sőt részben a király által fizetettekkel is tört Csehországba, a felelősséget magáról el nem elhárítaná, kijelentve, hogy sem tudtával, sem tanácsával nem történt s hogy Korybut, mint engedetlen hűbéres jószágvesztéssel sujtatott.¹⁾ De Zsigmond gyarlóbbnak találhatta a mentséget s bizonyára ez tartóztatta vissza, hogy a lengyel királynak Tholiscow János kalisi castellanus és fekete Zaviss által eszközölt meghívását, melylyel fiának születését 1425-ben tudatá, sőt Krakkóba hívá, bokros teendőire való hivatkozással, s a szent földről visszatérő Erik dán király fogadását vetvén okúl, visszatartását.²⁾

Így történt az említett 5000 lengyel fegyveressel is, kik a hussiták ellen segélyül küldettek. Ez alatt a törökök mind nagyobb erővel vetegeték magokat az al-dunai részeknek, azon tartományoknak, melyek egy régibb szerződés szerint a magyar-lengyel részről közös védelemre számíthattak. Zsigmond most (1421-ben) amaz öt ezer lengyelt az Al-Dunához vezeté, s ott, nagy bosszúságára a lengyelnek, 2 hónapon át vesztegelteté. Daczára ennek, 1424-ben fekete Zaviss mégis hozott újra egy segélyhadat Galambócz alá, s vele együtt áldozatul esett a török szőszegésnek. Zavissal többször találkoztunk a magyar udvarban, s ha Zsigmond benne korának legjobb s legnemesebb lovagját siratá, ez azt bizonyítja, hogy a férfiú neki is nagy szolgálatokat tett, hazájának is. Halála után gyorsan beáll a szakadás, s nincs egy második Zaviss, ki ügyes diplomatiával a két nemzet közti ürt kitöltse, az ellenségeskedést enyhítse.

Mi több, Zsigmond álczáskodásnak nézvén a lengyel viseletét, hasouló eljárással fizetve, a lengyel hatalmat megosztás által határozta el meggyengíteni. E végből Vitold litván fejedelmet segedelméről biztosítá, ha ez Litvániát Lengyelországtól elszakasztani s magát független fejedelemmé tenni akarná. Kassán, 1428. februárban találkoztak először, s Vitold nemcsak hajlandó volt Zsigmond ajánlatára, hanem előre hálából az ez évi török háborúban néhány lengyel csapattal segíté a királyt, s ezek egyik hősenek, a lengyel Zavissnak köszöné Zsigmond, hogy Galambócznál életét megtarthatá. Igéré továbbá, hogy a hussiták ellen is segíteni fogja Zsigmondot, mihelyt megkoronáztatott. A továbbiak megbeszélése a lucki congressusra halasztatott, melyet Zsigmond ajánlott szinleg a török ellen kötendő frigy céljából, valóban pedig Ulászló és Vitold közti szakadás előidézésére.³⁾

¹⁾ Monum. II. 62—64. II.

²⁾ Monum. II. 65. I.

³⁾ Gruner, Geschichte Polens. 18. I.

A tervbe vett congressus 1429. jan. 6-án nyílt meg Luckban, hol Zsigmond és neje, Ulászló király, Erik dán király, a massovi herczeg, moszkvai nagyfejedelem, Vazul tveri fejedelem, Rezan, a svéd hercegek, a kard- és lovagrend nagymesterei, a tatár-khán, Palaeolog császár küldöttei, Moldva- és Oláhország bojárai, Lengyelország, Litvánia főurai, és számosan, kiket részint diplomáciai ügyek, részint a kíváncsiság vonzott, jelentek meg, láthatni a keleten és északon rettegett Vitoldot, ki vendégeit fényesen fogadta s tartá el 7 hétig, semmi költséget nem kimélve, melynek árán a koronát elérheté. Midőn a 3 kamarává alakult congressus ülései kezdetüket vették, Zsigmond támadást intézett Ulászló ellen, panaszt emelvén, hogy a lublóí szerződés sérelmével nem támogatta a magyar királyt, ki most követelé, hogy vállvetve üzzék ki Sándort, a hitszegő moldvai vajdát, ki kötelességéről megfélekedve, nem sietett Zsigmondnak táborába, midőn ez a török ellen hadakozott. De Sándor a lengyelnek volt szövetségese, s ez nem engedheté oly indítványnak keresztül vitelét, melynek ő is legyen végrehajtója. Ép oly kevés sikert aratott Zsigmondnak másik indítványa, mely Vitoldnak királylyá koronáztatását hozta szóba. Ulászló színre nem volt ellene a tervnek, de lengyel hívei: Olesnicki Zbigniew, Tarnovszki János s mások makacsul ellene szegültek. Vitold tehát a hajlandónak mutatkozó Ulászlót meghívta Vilnába, hol Litvániának legalább ideiglenesen való átengedésére kérte meg, de így sem juthatott célhoz. Zsigmond ennek daczára sem tett le szándékáról; titkon követeket küldé Vilnába, a korona és jogar utánok volt indulandó. De ezen terv is meghiúsult a lengyelek makacsságán, s már-már háború üt ki e miatt, ha Vitold időközben, 1430-ban, 80 évet meghaladott korban meg nem hal. ¹⁾

Czélját tehát Zsigmond Vitold által el nem érte, s hogy közte és Ulászló közt az egyetértés felbomlott, onnan is következethető, mert midőn 1431-ben a hussiták újra harcztérre lépve, Tachau felszabadítására sietett, Ulászló lengyelei is fogtak helyet soraikban. Ily körülmények között — Moldva és Havasalföld Lengyelországhoz hajlítva, a hussiták lengyel intrigák által titkon uszítva, s magyar alattvalói is lengyel földön támogatásra találva, ő maga a barátság álczája által úttévesztőbe kerítve, — Zsigmond is a politika minden eszközéhez nyúlui kényszerült, mely épen kínálkozott. A német lovagrend mind szabadabban kezde fellépni Lengyelország ellen, a régebbi szerződéseket figyelembe sem véve, nagy károkat okozott ezen országnak. Ulászló egyideig annyira elnéző volt irányában,

¹⁾ Gruner i. m. 18., 19. ll.

hogy az új litván fejedelmet, Svidrigált, a fogoly lovagok, köztük Rusdorff Pál generalis kiadatására utasítá (1432). Csakhamar azonban szövetségben találjuk a lovagokat Svidrigállal, frigyben vele magát Zsigmondot, ki a litvánokkal létesített eme szövetségnek köszönhette 1432. a törökökön nyert ama győzedelmét, mely 6000 ozmánnak került életébe.¹⁾ Tett is panaszt Ulászló a magyar parlament előtt követői által 1432-ben, szemére vetvén Zsigmondnak a két ellenségnek (litvánok, német lovagrend) legyezgetését, s végül nyíltan bevallá, hogy a csehekkel szövetségre lépett a németek, de nem a magyarok ellen.²⁾ De a kelyhesek még jobban, mint annak előtte, pusztították a magyar korona területét, s Konrád püspök tudósítása szerint a hussiták 1432-ben tavasszal Lengyelországon keresztül, Krakkó felől és Vladiszláv tudtával, sőt általa élelemmel, itallal ellátva, törtek a Szepességbe.³⁾

LOVCSÁNYI GYULA.

¹⁾ Windeck krón. Aschbachnál.

²⁾ Katona 12. köt. 591. l.

³⁾ Scriptor. rer. Siles. VI. 126 129. ll.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY ELFELEDETT MAGYAR KIRÁLY.

Dr. Szalay József a »Századok« februári füzetében (161—162. ll.) föleleveníti egy *elfeledett magyar királynak*, IV. Ferdinándnak emlékét, csodálatát fejezvé ki azon, hogy nem akadt mindeddig osztrák vagy magyar részről életírója, érdekesnek állítván minden reá vonatkozó értesítést.

Ugyanott közli egyszersmind Szalay Szelepchényinek, Nyitra püspökének, 1654. aug. 18-án kelt s az elhunyt fiatal királyt érdeklő levelét, melyben a püspök *nem nagyon apprehendálja IV. Ferdinánd halálát*, jó ifjú legény lévén Leopold, »a ki felől sokan nagyobb reménységbe vagyunk, miut a szegény király felől.« Érdekes már most, mennyire ellene mond e kicsinylő nyilatkozatának félév multával a loyális püspök. 1655. mart. 10-én ugyanis megnyitván, mint kir. megbízott a már régóta halogatott országgyűlést, a késelelemnek és a király távollétének következőleg adja elé okait:

»Jelenti általam (III. Ferdinánd) Nagyságtoknak, hogy minden szándéka és akaratja az volt ugyan, hogy országunk végezése szerint szükségink igazítására minél hamarabb közinkbe érkezhett volna, ha az imperiumnak és közönségesen a körösztényeknek sulyos foglalatossági, kiktől édes hazánknak előmenetele is függött, meg nem tartóztatták volna; azután következék édes fiának, *nékiünk kedres urunknak királyunknak, nagy szép indulatú s reménységű Fejedelmünknek e világból véletlen való kimulása, ki mennyire késleltethette el igyekezetiben ő Főlségét, kiki meggondolhatja járulván ahhoz más több szükséges és derekas distractiói és az országban sok helyeken elszéledett dőghalálnak hatalmaskodási.*«

Összevetvén e jelentés illető részét Szelepchényi fennebbi magánlevelével, nem minden tanulság nélkül kitűnik, hogy az *ildomosságot* nem mai nap találták fel eszes és művelt főpapjaink.

(Hevenessi kézírataiból. Tom. I. Pag. 65. Pesti egyetemi könyvtár.)

KANYARÓ FERENCZ.

ZRÍNYI, A KÖLTŐ, KÉT LEVELE.

A szigetvári hős dédunokájának máig sem bírjuk életrajzát. Olvashatunk ugyan nem egy beható tanulmányt a költőről; de az író, a hadvezért, az államférfit, a magánembert senki még eddig tüzetesebben nem méltatta. Ezért fölötte fontos minden, habár magában véve csekély adatka is, mi e rendkívüli ember viszonyaira világot vet. Különösen fontosak e czélból levelei, melyek oly csekély számmal maradtak fenn, hogy az eddig közre adottakat alig tehetjük többre huszonöt-nél. Az itt alább közlendőknek elseje a Magyar Nemzeti-, másodika az Erdélyi-Muzeumnak van birtokában.

I.

Kegyelmes Uram.

Végén lévén az gyűlésnek, (az mellyel azért nem igen kérkedhetem) noha nincsen mit írnom Ngodnak, mindazonáltal nem akartam el mulatnom az Ngod méltóságos kezeit csak levelem által is meg ne csókoljam. Ngodat kérem, hogy a maga megfogadott gratiájában engem végig tartson meg, és legyen nekem mindenkor oly kegyelmes uram az mint én halálom óráig *(így)* akarok Ngodnak mint kegyelmes uramnak maradni.

Posonban 29. Junii 1655.

alázatos szolgája

G. Zríni Miklós.

Az egész levél Zrínyinek saját írása. Hiányzik róla a cím, de könnyen kivehetőleg II. Rákóczy Györgyhöz volt intézve és érdekesen tünteti fel az író szívélyes viszonyát a fejedelemmel. E viszony megértésére meg kell jegyeznünk, hogy az eddig napfényre került adatok szerint Zrínyi 1652. tájt lép közelebbi érintkezésbe Erdély fiatal uralkodójával. Ugyanakkor Rákóczy a horvát bánt »attyafiának és öcscsének« is fogadja.¹⁾ 1653-ban fölkeri pártfogóját Zrínyi, hogy segítse őt befolyásával a nádorságra. Meghiúsította azonban Lippay a hercegprímás e törekvést annyira, hogy az 1655-iki országgyűlésen még csak a nádorságra jelöltek között sem találjuk a Zrínyi nevét. Ezt érinti a közlött levél bekezdő kifejezése: *Végén lévén az gyűlésnek, az mellyel azért nem igen kérkedhetem...* A mindjárt reá következő mély alázat méltánylására nézve szintén tudnunk kell, hogy a fiatal fejedelem túl volt akkor már a diadalmas moldvai és havasalföldi hadjáratokon, s Zrínyi tőle várt mint *legjobb magyartól, a ki él ég alatt vihartól hányatott hazánkra nézve »égen való derülést és csendes verőfényt.«*²⁾

¹⁾ Századok. 1868. 636. I. Tört. Tár. 1879. 200. I.

²⁾ Zrínyi saját szavai. Századok. 1868. 636. 643. II.

II.

Illustrissime, et excellentissime domine princeps, domine observandissime. Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Az Ngod levelébül megértettem, miről parancsoljon Ngod az vitézlő rendnek eldisputált contributiója felől, melyet vagy hogy exigáltatnám avagy in sortem salarii venném. Én azért fizetésemben elveszem az mennyi én reám és jószágomra esik; de mivel öcsém uram ő kegyelme felét kiszedette és el is vitte Horvátországban magával, az *jószágának akkorban felét bírván*, Ngod ő kegyelmének parancsolná meg, hogy az feléről ő kegyelme praestálna. Tartsa és éltesse Isten Ngodat sok esztendeig kedves jó egységben. Datum Varasdini die 29. men. Julii, anno 1650.

Illmae et excellmae D. Vrae.

servitor paratissimus

C. Nicolaus a Zrin m. p.

Oldalt: Ngodnak mindnyájan az comissarius urak sok szolgálat-jokat ajánlják.

Külczim: Illustrissimo et excellentissimo domino principi, domino Paulo Pálffy ab Erdőd, regni Hungariae palatino, judici Cumanorum, aurei velleris equiti, perpetuo à Detrekő, comitatus Poseniensis supremo comiti, arcisque eiusdem capitaneo, libero baroni in Stomffa et Vereskő, domino in Marhek et Baynocz, Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis consiliario intimo, camerario, et per Hungariam locumtenenti et domino mihi colendissimo.

Az egész levélben csak az aláírás és utóírat van Zrínyi kezétől. Az utóíratban említett commissariusok Orehoci Gáspár, Szakmárdi és Ruchich János lehettek, kik 1650-ben a határszélekre letelepült vlachok vagy uszkokok ügyében voltak kiküldve. Küldetésüket említi Ráttkay, de arról nem értesít, hogy a nevezett évnek mely részében foglalkoztak feladatuk megoldásával. Közlött levelünkben kitetszik, hogy 1650-nek harmadik negyedét fordították arra.

A levél külsején kisdud ostya pecsét van, a jól kivehető Zrínyi-czímerrel, lebegő sasszárnyakkal és tornyos várfallal rajta. Kilencz gombú korona a címerpaizs fölött. A pecsét körírata a következő: C: N: P: D: A: Z: R: D: C: E: S: B: S: C M: C: E: C: Aminek jelentése ez lehet: Comes Nicolaus Perpetuus Dominus a Zrinio, Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banus Sacrae Caesariae Maiestatis Cubicularius et Consiliarius.

A pecsét felzetén idegen, de egykorú írással: Gróff Zrenyi Miklós Uré. Varasdról 1650.

Közli: KANYARÓ FERENCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A vas története 1500-ig. Die Geschichte des Eisens in technischer und culturhistorischer Beziehung von Dr. Ludwig Beck. Braunschweig. Friedrich Vieweg und Sohn VIII. I—VI. és 1—1050. lap. Ára 30 márka.

Hosszú, majdnem husz évi kutatás eredményét képezi a czímben foglalt mű, melynek érdekét kétszeresen növeli, hogy azt kiváló gyakorlati szakember kezéből vesszük, ki eszméjét és impulsussát a londoni bányásziskola nagytekintélyű tanárától, *Percy*től nyerte, s a Rajna völgy gyakori és gazdag praehistoricus telepein önálló régészeti kutatásokkal ellentőrizheté a kimerített gazdag irodalmi forrásokat.

Tagadhatatlan hátrányára szolgál a szélesre tágitott keret, miután a világ összes népeinél létező és létezett vastermelés mellett az arany, réz, ón, bronz, ólom bányászatára, sőt ezeknek, valamint az üvegnek műipari és közéleti használatára kiterjeszkedve, ez által a főcziéltől kénytelen helyenkint messze kitérni, sőt a rendelkezésére jutott irodalmi anyag tervszerű kezelése se mindenütt sikerül. Minthogy azonban az emberiség gyermekkorában a bányászati műveletek szigorú elkülönöttsége fel se tételezhető s a mechanica fejlődésével elvárhatatlan kapcsolatban látjuk a fémipar történetét, *Bech* eljárását e tekintetben is jogosúlnak nyilváníthatjuk. Könyvére illetéknép jobban illenék a fémek története elnevezés, s mert részint saját erején, részint szakemberek segítségével a műszaki adatokon kívül az archaeologiai kutatásokat s a classicus irodalom vonatkozásait mind egyesíti könyvében, illetéknéppen a legszélesebb körű érdeklődésre is igényt tarthat azzal. Művét azonban éppen jelzett beosztásánál fogva nem tekinthetjük bevégezett egésznek s a részletes kutatás, egyes vidékek tűzetes felvétele, kétségenkívül sok pótolni, helyreigazítani valót fog abban kijelölni. Csakhogy a könyv mostani szerkezetében is egyetlennek mondható s oly kíséret, mely a szakszerű buvárlat embereinél nemcsak az adatok bőségével számíthat előzékeny fogadtatásra, hanem egyuttal a vizsgálódás módszerére is követendő újmutatást nyújt s a technologia szempontjából világít meg nem egy olyan kérdést, melyet kizárólag

archaeologiai vagy historiai álláspontról végérvényesen eldönteni nem lehet, s melynek nyitját geologiai és metallurgiai erudícióval találjuk el csupán.

A könyv két főrészben tárgyalja a legrégibb praehistoricus kort és a vas középkori állapotát 1500-ig; de mindkét szakaszban önálló fejezeteket szentel a történelem színpadán elhatározó szerepet játszott népek (egyptomiak, semiták, áriák, turáni népek, chinaiak, japániak, görögök, rómaiak) iparának s kiterjeszkedik a primitív népfajoknál uralkodó vashasználatra is.

A vas természetrajzi ismertetése után terjedelmesen érinti a *meteorvas* feltételezett elsőbbségét, valamint a történelem előtti idők hármias beosztását. A vas ismerete és használata ismeretlen ősidőkre vezet vissza. A legtöbb néphagyomány *égből* származtatja az első vasat. Egyiptomban Osiris, a rómaiaknál Vulkán, a germánoknál Odin, a görögöknél Cadmos a vasipar kezdeményezői, sőt a görög mythologia szerint az égbolt anyaga is vas volt.

Mindez azonban a *meteorvas* elsőbbségét még nem igazolhatja, mert eltekintve a vasoxyduloxyd kérgület folytán származó sajátosságos és a felismerést nehezítő külső alaktól, az ilyen vas keménysége már magában kizárja annak lehetőségét, hogy az ősember tökéletlen köeszközeivel az ilyen tömböket szétosztva eszközökké dolgozhassa. Legfeljebb annyit feltételezhetnénk, hogy egyes apró darabokat tüzelő helyen áthévíve kikovácsoltak; hanem eme gyakorlat meghonosodása hosszú időt igényelt s csakis a vas kohászatának ismeretével állhatott be. Hisz újabb időben is bántatlanul maradtak egyes meteor vasdarabok kovácsainknál, kik legfeljebb ülő gyanánt vették igénybe, mint pl a *vasqatai* és *tukzoni* példányokkal történt. A meteorok véletlen kézhez kerülése ennél fogva még nem eredményezé szükségkép a vas technicájának elterjedését s ahhoz csakis az olvasztás véletlen elsajátítása útján juthatott el az emberiség.

De egyébként is a meteorvasat éppen az ősemberre nézve legkívánatosabb eszközökké u. m. kés, véső, sarló stb. felette nehéz még napjaink haladott iparosainak is átalakítani.

A legnagyobb hihetőség szerint a fényénél, élénk színénél fogva egyaránt feltűnő s a folyók homokjában is gyakori *arany* vonta magára legelőször az ember figyelmét. Szerző meg van győződve, hogy az aranykutatósi szenvedély hozta az embertörzseket közelebbi érintkezésbe s szolgáltatott alkalmat a többi hasznos fémnek, mint réz, vas megismerésére, illetőleg felfedezésére. Miután a réz — bár feltűnő színe alkalmas figyelemgerjesztő lehetett — a természetben ritkán jó elé tömegesen s érzéseiből nemcsak azért nehezebb a kiolvasztása, mert 1100° (C.) helyezhető olvadási fokán felül kell hevíteni, holott a vasérczetek sokkal ala-

csonyabb s nevezetesen 700^o (C)-nál is reducálhatjuk. Mindebből a jelenleg érvényben álló s eredetileg Lucretius költői felfogásán alapuló művelődési elmélet tarthatatlansága következik s Beck a vas kohászatát ha régibbnek nem is, de a rézzel egyidejűnek feltételezi. A mennyiben pedig a réz, illetőleg a bronzipar igen nagy időkre visszavezethető multtal bír: technologiai és historiai szempontból egyaránt indokolt, hogy a vas ismeretét is az eddigi határokon túl helyezzük. Itt csak mellékesen legyen megjegyezve, hogy Beck szerint a bronz feltalálása már a sanksrit eredetű s az arab és örmény nyelvekben változatlanul átöröklődött s a görögöknél *kassiterosra* módosult *kasdir*, *kastir* elnevezésből ítélve is valamelyik semita törzset illeti. Az ősi eredetet kimutatni ugyan nem sikerült; mindazonáltal fel kell tételeznünk, hogy egy erdőégés, villámsújtás vagy más tűzforrás nyomán ez ötvény véletlen eléállása csakis oly helyen vala lehetséges, hol a rézzel együvé társítja a természet az ónt is. Bizonyos czikkekre azonban az egész ó koron végig a bronzot használták. A vasolvasztás csak a XV. században találtatván fel, szobrok öntésére az ó korban a bronz szolgált; s mivel az aczélvésőket se ismerték: e célra ismét a bronz alkalmaztatott.

E tulajdonképi bevezetés után Egyptomra tér át, mint a hol a vas használata legrégibb historiai multtal bír. Nemcsak a pyramisok falképein megörökített kőfaragó, hajóépítő szerszámok szólnak a régi használat mellett, hanem *J. R. Hill* angol tudós 1837-ben a Cheops pyramis szétbontása idején annak legnyilatában egy olyan vaslemezt talált, mely több tanú bizonyítványa szerint csakis az építkezés alatt, tehát a IV. dynastia idejében körülbelül 4900 év előtt juthatott elveszés folytán arra a helyre. A karnaki sphynx alatt szintén előfordult egy vastör. E példák is igazolják a vaskohászat régiségét, s valóban ős idők óta aknázták a sinai félsziget vastelepeit. Aethiópiában még régibb bányászat folyt s Nachtigall és Russegger utazók éjszaki Kordofanban a falképek mozzanatait illusztráló primitív kohászatra akadtak. Csakhogy a vas fenmaradása távolról sem oly biztos, mint a réz vagy bronzé, s szakértők számítása alapján a legkedvezőbb viszonyok közt se terjed tartóssága négyezer éven túl, s nedves talajban az ezer évig is nehezen viszi fel.

A semiták közül *Elain*, Assyria, Babylonia ős államok mind fejlett vasiparral bírtak. A chaldeusoknál vihető legmesszibbre a vas ismerete. Még a 40-es években nagyszerű felfedezéseket tett Mosul környékén *Botta* francia consul és *Layard* angol tudós, a *Kupundzik* nevű halomban *Sanherib*, Korszabadban pedig *Sargon* király palotáit fedezve fel, s itt az assyrológusok által *Rowlinson* szerencsés felfedezése óta annyi tudományos haszonnal tanulmá-

nyozott ékírásos hengereken kívül arany, bronz és vastárgyakat szintén feles számmal találtak. A chaldaeusoknál a vas jelentőségét az a szokás is igazolja, hogy a férfi korbalépés jeléül vasgyűrűt vontak a felavatott ujjára. Mosultól 3—4 napi járó földre *Layard*-nak sikerült megtalálni a kirgizek által maig aknázott *tiyari* hegyi vastelepeket. Az egyiptomiaktól eltanult fegyvereken kívül főleg a nyíl és íjj, valamint a lándzsa-készítés igényelt sok vasat, sőt *Tiglat Pilezar* egyik ékírása szerint vasszekerekkel vonult a nehéz hegy-szorosakon és hágókon át. A vassisakot is használták már s a lovas-sági vasfelszerelés teljesen assyr találmány s a hűbéres országok adózási lajstromából a vas nem hiányzik. Az így begyűjtött nyers vaslapokat vagy kikészített eszközöket raktárakba halmozták és *Place Victor* mosuli consul, ki III. Napoleon költségén a *khorsabadi* palota romjait tovább kutatta, elég szerencsés vala egy ilyen raktári készletben összesen 160 mmázsa vasárut felfedezni. Kalapács, csákány, fűrész, láncz, ásó, furó, tör, kés, kard, sőt a koczka kövek szilárdítására szánt ékek, kapcsok más közönséges háztartási eszközökkel, nyers vastömbökkel együtt képviselve valának itt s az a körülmény, hogy Niuve lerombolói a vasneműt érintetlenül ott hagyták, világosan bizonyítja a vas akkori nagy elterjedtségét. Syriában Damascus ember emlékezet óta messze földről keresett vásárterét képezi a legfinomabb aczélpengéknek. Az idevaló fegyverkovácsokat, az assyr babyloniai kényurak erőszakkal magukhoz hurczolák s hadi felszereléseiket úgy készíttették el. Nabukadnezar különösen elismerőleg szól Damascus fegyvercsiszáraitól. A *damascirozás* mesterei itt laktak s innen tanulták el a zsidók a vas használatát. Nemcsak a biblia számos vonatkozásai (pl. Jób könyve 28. része 1. 2. 9. versei) tanúskodnak a vashányászatáról, hanem számos *helynév* is utal úgy a bányamíveletre, mint a kohászatra és a vas ipari értékesítésére. Így déli Judeában *Kajin* = kovácsok városa, Saruhen valamint Ziph = Kohólak, Simeon közelében *Hether* Hamhad = Érczek helye, *Miseal*, Beten = aknabánya. Az alsó Jordán átellenében eső hegyeket érczhegyeknek hitták s a *Jordán* forrásai körül Hasbeyanál vashányászati nyomokat találunk. A Libanonban sem ritkák az agyagvas-telepek, melyek körül Rusegger órányi távolságra megtalálta a hajdani bányaturzásokat. A vasolvasztás módjait is megolvashatjuk Jeremiás Síralmi 6. rész 27—29. verseiben, Esaiás könyve 44. rész. 11—12. verseiben. Az ókor bronz árusai a phoenicziaiak is foglalkoztak vasolvasztással s a *moloch* alatt olvasztó kohók értendők. Arabia az egyiptomiaktól bányászott sinai félszigeti vastelepeket használta. Az aczélt mindnyájan Indiából szereztek be. A lydiaiak az aczélcsiszolást értették. Végeredményül a kutatások kideríték, hogy a semiták az összes fémipar terén uttörők valának; de nemcsak az aranyozás, ezüstözés s

a bronzöntés és bronzötvösség mestercéül ismeri a történelem, hanem a vas és aczél feldolgozásában is előljártak.

Messzire vezetne, ha az érdekes adatokat bár nagyjában kivonatolni akarnók. Térjünk az ariákhoz s ezek között mindjárt az indusok kifürkészhetetlen régiségű vasiparához. Arany és vas képezé az ariák ősi iparának tárgyát. Az arany szépségét magasztalja *Kaksvat* dalnok a Rigvédákban (I. 126. 23.), de azért Indiát alapítvánul minősítették az ő és középkorban az aranyországok közé, s az arab kereskedők által terjesztett kincsgazdagság s a Herodotos (III. k. 96—106.) által említett aranyásó hangyák meséje mind a *darandak* által *Kasmir* és a *Felső Indus* vidékein folytatott aranymosásra vezethető vissza s nem lehetetlen, hogy az Indus torkolataig folytatott aranypor kereskedésnek a mythicus *Ophir* tartománynyal is köze van. A felső *Ganges*, Hindukus, valamint Nepal folyói mind aranytartalmúak.

Az indiai vas és főleg *aczél* jóval megelőzte a phoenicziaiak által oda átplántált bronzkort. A delhi szent oszlop (u. n. delhi Laht) egy alapzatán olvasható sanksrit felirat szerint a Kr. e. IV. századból datálható, sőt a rajta megnevezett fejedelem korát éppen Kr. e. 912-re helyezik némelyek. Cunningham tábornok ugyan öntvénynek nézte; de *Perci*, a jeles kohász. elemzés útján bebizonyítja tévedését s egyuttal bebizonyult az is, hogy e másfélláb vastagságú aczélrud pusztán emberi kéz kovácsolásával nem vala elé állítható s hogy tehát valamely erőművi eszközt kelle annál alkalmazni.

Még meglepőbbek a *kanaruki* (Madras kormányzóság) »fekete pagoda« vasgerendái, s ha Fergusson nézete szerint e pagoda valósággal 1236—1241-ig épült, akkor India a középkorban akkora vastömegeket producált, mekkorát mai fejlett technicánk mellett se könnyű készíteni.

A régiek *ferrum candidum* néven ismerték az ind aczélat (szép fényéről), s ennek nagy becsét megítélhetjük *Quintus Curtius* feljegyzéséből, ki szerint egy indiai fejedelem Nagy Sándornak egy aczél tömböt (ingó = 30 fontnyi lepényalak) küldött ajándékba. E kitűnő aczélből készültek Damascus híres pengéi s a persák által ujabban forgalomba hozott tömbök és *indiai bulat* néven teszik magukat ajánlatosabbá.

A benszülőttek rejtett völgyzugaikban folyvást úzik őseik mesterségét. Beck itt az Európában éppen kovácsiparukról ismeretessé vált cigányokra is kiterjeszkedik, kiknek nyelve tudvalevőleg a sanksrithtal rokonságban áll. India, Persia völgyeiben is csak úgy vándoréletet folytatnak s Persiába *fekete indusoknak* (hindukorus), Sírjában *kauli kabulíknak*, a *Kabul völgyből származóknak* nevezik. Valószínűleg Timur hordái szoríták ki 1398-ban

Elő-Indiából őket, sőt lehetséges, hogy ezeket szintűgy magával hurcolá, mint a damascusi fegyverkovácsokkal tették Ninive urai annak idején.

A cigányok szétszóródása Európában Beck szerint a török betörések idejére tehető. Mai napság is Törökországban s a szomszédos államokban találunk legtöbbet. Arról azonban nincs tudomásom, hogy a magyarországi cigányoknak tulajdonított vaskohászat még tartaná magát s a nép *pogánytüzeknek* híná e kezdetleges olvasztó pesteket. A mennyire én őket megfigyeltem, vashulladékokat dolgoznak fel, a hol olcsó vashoz nem juthatnak.

Éppen oly jól értettek a vasiparhoz a persák. Ezek acélaruit az Oxus mellől Babyloniába s onnan tovább nyugatra szállíták. A rómaiak korában az Oxustól a Kur mellé csapott át a karaván kereskedés s Colchisnál érte el a tengert. A médek vasárukkal adóztak Assyria királyainak s *Amol* városnál Trezel ezredes megtalálta az ősi vashányászatot. Két család szövetkezik s megépítnék egy primitív pestet. Az egyik gyűjti a patak medrében szabadon heverő vasérczet; a más szenet éget s 16 mázsányi érczből 1 mázsa vasat olvasztanak. A rövid, görbe persa kard az Achamanidák uralmi idejének jellemző fegyvere, míg a Sassanidák korában (Darius Codomanus) az egyenes görög oldal fegyver ki nem szorítá. Ez újításnak tulajdoníták a persák később birodalmuk megdőlését. Samarkand és *Herat* a középkor két nagyhírű fegyvergyárát képezték.

A vashányászat ősi hazája Armenia, a chalybok földje a bibliai Tuhai hazája, honnan Assyria vasszükségletét nagy részben kielégíté. Örményországtól éjszakra Colchis és Iberia a Kaukasus déli lejtőin a hajdankorban ásványkincseikről oly híresek valának, hogy a legrégibb görög monda (az argonauták) is ide vezet. Ebben is jelképezve van az ide irányult kereskedelmi forgalom, s minthogy India s a persa felföld érczárui mind a Fekete-tenger eme sarkáról jutottak a görögökhöz, a mesés gazdagság híre is megfejtethő.

De a chalybok vasipara egyébként tényleges alappal is bír. A Tigris és Euphrat forrás vidékein, az Ararat és Magas Taurus éjszaki ágaiiban termelték a vasat s Xenophon szerint (Cyr. Anabasis V. 5.) majdnem az egész népség vasczikkek készítésével foglalkozott.

Erzerum ezért képezheté később a római uralom egyik fegyvergyárát, s ezen a vidéken máig oly ügyes rézművesek vannak, hogy fel Törökországig terjesztik üstjeiket, bronzöntvényeiket.

A turáni néptörzsek ugyan későre adnak életjelt a történelem lapjain magukról, mindazonáltal nyelvészeti és ethnologiai adatok igen régi eredetet tulajdonítanak nekik, s a bizonytalan őskorból átöröklött mythosban specialis metallurgiai szellemek szerepelnek. Az Altai hegységben, hova származási fájuk gyökerezik, bővíben

találni vasérczeket, s a mongoloknál egy üneppel tüntetik ki a vas feltaláltságának évfordulóját. Az Amur felföldjétől a Volga rónájáig szétszórt különféle törzseket a görögök tudvalevőleg a *scytha* gyűnév alá foglalták s Herodot (Historia IV. 63.) szerint ezek bőven el voltak látva vassal, »sőt istenüket is egy vaskard képezé s annak emberáldozatokat adtak«. Az égből hullott kard képezé Attila hatalmi varázsát; Dsingiskhán fegyverkovács vala, s Timur neve is ezt jelenti.

Az északi szélesség $45-58^{\circ}$ s a keleti hosszúság $60-140^{\circ}$ közt s főleg az Ural a Kis-Altai és Dariai hegységben jelentkeznek a népcsalád elhagyott bányatelepei, kohósalakjai, s az Altai neve (*uranyhegy*) korai aranybányászat emlékéül is tekinthető. Pallas mult századi utazónál részleteket olvashatunk az egyszerű bányászati eljárásról s szerző ezen feljegyzések reproductióján kívül részletesen foglalkozik a mongolok, kalmukok, tatárok, buretek vasfejlesztésével is.

Innen Chinára tér át, melynek vasipara éppen úgy, mint a papír, porcellángyártása bizonyítan a történelem előtti időkrenyulik vissza. Az ekét már Kr. e. 2000 évvel alkalmazták s a magnestű feltalálását némelyek 1944-re Kr. e., mások 1040-re helyezik, a mi egykép magas idő, s ennél nagyon természetesen még sokkal magasabb korra kell a vas ismeretét s egyéb közönségesebb czélokra alkalmazását helyezniünk. Így a lánczhidak készítését évezredek óta gyakorolják Chinában. Éppen olyan nagy múlttal bír a japáni vasbányászat, sőt mai napság az idevaló kés- és kardpengéket a damascusiakkal egyenlő becsben tartják az utazók. *A vas és szén párhuzamos egyidejű oxydatiójában* a Bessemer aczélgyártás egyik főtényezőit éppen a japániak fedezték fel, s az idevaló aczél jószágának titka ebben állott.

Minthogy a történelem előtti idők bányászati technicájából igen sokat áthoztak korunkra a természeti állapotban élő míveletlen népek, Beck az Afrika, Dél-Azsia, Ausztrália, Amerika benszülettjeinél uralkodó eljárási módokat rendre bemutatja, s csak ezután tér át Európa legrégebb bányászati történetére.

A görögök ugyan az egyptomiaktól és phoenicziaiaktól sajátították el a bányászat műfogásait, s ideális jellemüknél fogva különösen a vasbányászat terén jelentékeny haladás jeleit nem adták; mindazonáltal gazdag irodalmukban és mythológiájukban a bányászat gyermekkoráról megbecsülhetetlen felvilágosításokat nyerünk. A dactylusok, telchinusok regéje maga Hephaistos, sőt Prometheus mind az őskor homályába elvesző bányászati reminiscenciákat képviselnek. Az argonauták regéjét már említettük. Homernél arany, ezüst, réz, ón, vas, aczél és ólom jönnek már említésbe; de vonatkozásaiból világosan kivihető, hogy idegenek

kezében állottak a bányák. Schliemann ásátásai Mykenében s a hissarliki dombtetőn egyaránt nagyszerű aranykincseket erdményeztek s fényesen bebizonyíták, hogy a homeri korszak tényleg nagyértékű és fejlett technicájú dísz tárgyak felett rendelkezett. Achilles paizsa Alkinoos falképei megannyi remekei az akkori fémiparnak.

A vasat ugyan ritkábban emlegeti Homer; de igen találólag *πολυμητος* = nagy fáradságba kerülőnek jelzi. Ugy az Iliasban, mint az Odysseában az aczélfegyverek, vaseszközök mind untalan említésbe jönnek, sőt az achaiok borukat is vassal cserélik be s majd *πολιος* (Ilias I. 366, 23, 262; Odyssea 21, 3), majd *αἴθων* = fénylő (Ilias 4, 445, Odyssea I. 184, 15, 328.) vagy *ιώεις* = kék (Ilias 23, 850) jelzővel vannak a vasfegyverek ellátva. A vas a változhatatlan, tartós tárgyak jelképezője Homernél, s az eget is vasboltuak képzeli. Odysseus lelki ereje szilárd, mint a vas, holott *Calypso* nélküli a vaslelkületet (= *οὐ δῆρεος θυμός*, Odyssea 5, 190.) Odysseus testi ereje, edzettsége erős, mint a vas. Homernél az aczél is szerepel és *μελας χύανος* néven többször meg van nevezve. Ugyanezt a nevet használja *Hesiod* Hercules paizsának leírásánál, s tudvalevőleg éppen az ő öt korszaka (arany, ezüst, bronz, herosok kora, vaskor) szolgált a mívelődési epochák első alapjául.

Lycurgus a vasipart a *vaspénzek* veretésével kívánta terjeszteni s az ilyen pénzeket eczetben áztatva biztosították a rozsdá ellen. A spartaiak csakhamar oly kitűnő mestereivé váltak a vasárúknak, hogy nemcsak háztartási czikkeket (kulcs, fejsze), de hadi szerszámokat (sisak, kard) innen szereztet be a szomszédság. A laconiai kardokat Xenophon is dicséri s egész Görögországban az idevaló aczélt a chalybiai után helyezték. Chiosi Glaukos Kr. e. 630 körül a vas összeforrasztását fedezé fel s a híres bronzöntő mester *Rhökös* (600 Kr. e.) fia egész szobrot vert ki vashól. Pausanias (III. 12) ugyan öntést sejtet, de ezt jóval később a XV. században fedezték fel s a régiek csak a vastrebelést és forrasztást (*Löthung* = *ζόλλησις σιδήρου*) ismerték.

A vashányászat terén Athene később túlszárnyalta versenytársát, s kard, kés és mellpánczéláruival jeleskedett. A görög gyarmatosok Kis-Ázsia vasérczeit se hagyták kizsákmányolatlanul. Cäsareában, Sardesben később a rómaiak is fegyvertárakat rendeztek be a görögök által kifejtett helyi ipar segélyével. Éppen oly szorgalmasan hasznukra fordíták az éjszaki tartományok vasát s főleg a *thrák kardok és fejszék* messze földön keresettek valának. Moesiában Hadrianopolis és Marianopolis e miatt lehettek római fegyvergyárak. A görög szigetek közül Cyprus, *Creta* foglalkoztak vashányászattal. Az utóbbi az ázsiai Ida vidékéről nyerte lakóseit,

s az Ida hegye magnes vassal bír. Euboea (régebben Chalcis) mint neve is mutatja rézben bővelkedett, de vasat is producált. Egészben mind ez nem fedezte a helyi szükségletet s később midőn a görög városok a vas feldolgozásában nagy előhaladást tettek: csere útján keletről szereztek be a nyers anyagot.

Fájdalom, a görög írók idevonatkozó feljegyzéseiből édes kevés került ki a megsemmisülést. A némelyektől Aristotelesnek, mások által Theophrastosnak tulajdonított »μεταλλικόν« cz. mű, Strabo mechanicaja s Polybiosnak a hispaniai bányákról írt könyve csak czímeikben maradtak fenn. Theophrastos a kövekről (περί λίθων) s a kőszénről (άνθραξ) tesz említést, melyet Liguriában gyűjtöttek, s az Elisből Olympiáról irányult hegyi út mentén találva, a korácsok már felhasználtak. Aristoteles a meteorologiában a vas-olvasztással ismertet meg, melyet egy jelenleg Berlinben őrzött görög váza illusztrál. Az eszközök készítésében és használatában nagy előhadást látunk a különféle siremlékeken. Mindezeket 5—6 kilogrammos vastuskókból állították elé s az aczélkészítés ismételt hevítés, frissítés útján történt s legalább Nagy Sándor korától fogva általános vala, bár a helyi vasérczek nem a legjobbak.

Italia és a rómaiak czímmel a római vasművek tevékenységét vázolja. Kezdetben a királyság idején Latiumban Sulmo és Minturnae termeltek vasat. A legrégibb archaeologiai vastárgyakat Villanova sírjai szolgáltatták Bologna mellett a 9—10. századból Kr. e. Veji és Praeneste mellett hasonlóképen nagyon régi vastárgyak jöttek napfényre. Később az Etruriához tartozó Elbasziget szolgáltatá Róma vasszükségletét s Virgilius (Aeneis X. 174.) *insula inexhaustis Chalibum generosa metallis* nevezi azt. Portoferrajo régi kikötő város közelében Plinius idejében már feltűnő magas *salak-halmok* mutatkoztak, akkora vala a termelés. A nagy hírre jutott etrusk cisták (Cervetri, Perusia mellett) vaskalapácsal készülhettek s a cyclopsok kezébe helyezett kalapácsok (Greogianus muzeumban a catalogus XXXVIII. tábla 3. á) mutatják a vas régi alkalmazását.

A második pun hadjáratra P. Cornelius Scipio csakis az etrusiai (arretiumbeli) és többi fegyvergyár segélyével vala képes hajóhadát és katonáit felszerelni. Etruria után a görög gyarmatok tettek legtöbbet mint általában a fémek, úgy különösen a vas bányászati és technikai fejlesztésére, s jöllehet a köztársaság kialakulás idejére helyezhető körülbelől Ny.-Ázsia és Görögország bronzkori virágzása: mégis az a gyakorlat, mely szerint a legrégibb történelmi kortól kezdve vasgyűrűt viseltek a rómaiak: fontos bizonyítéka e fém ősi használatának. A vasgyűrű unjulus, később annulus.

A birodalom terjedésével új kincsforrások nyíltak meg, s a legtávolabbi országok adóztak vastermékükkel Róma nagyságának.

India aczéla mellett Illyria, Noricum, Paunonia, Moesia, Gallia, Hispania mind meghozták tributumaikat, sőt saját kutatásimból kiegészítésül ideiktathatom *Dacia* nevét is, hol több rendbeli vashányát *sikerült kinyomoznom*, melyekről adataim kiegészültével szándékozom kellő részletességgel értekezni.

Plinius *Historia naturalis* XXXIV, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV. fejezetei körülményesen megmagyarázzák a korabeli vashányászat és kohászat állapotát. Többnyire erdőségek középhe helyezték olvasztó kemenczéiket s azok se valának egyenlők. Majd aknakemenczéiben, majd egyszerűen gödörben folyt a kiolvasztás, s a víz alkalmazásának az általa *nucleus ferri* néven ismert aczél előállításánál felette nagy szerep jutott.

Lényeges igazolásai Pliniusnak a Noricumban ujabban felfedezett római vashányák. A hüttenbergi (Karinthiában) legismertesebb. A noricum-i vas és aczél Aquileja, Verona, Mantua, Cremona, Concordia, Ticenum fegyvertáraiban legtöbbre vala becsülve.

Hasonló vastelepet fedezett fel a vallon alpesekben Quiquerer. A berni Jurában és keleti Svájcban találták meg az egykori bányahelyeket. Galliában Narbonne körül jutottak hasonló felfedezésekhez, s III. Napoleon fejedelmi bőkezűségének egész sorát köszönjük a félig előkészített, sőt lebélyegzett vastömböknek, pengéknek stb.

A Rajna közelében Hombor vor der Hohe mellett a *Saalebürg* nevű hegy vált Cohausen érdekes leírásai óta bányász leletei által ismeretessé. Még a római castrumnak Kr. e. 11-ben történt felépülése előtt benszülött emberek vaskövet fejtettek itt, s a Dreimühlenborn mellék tető erdőségeit kohászattal értékesíték. Ezek a római őrség védelme alá helyezkedve, az őrvonalon kívül épített kunyhóikban folytatták mesterségüket üzleti érdekből german létükre oda húzva, hol vevőt és pénzforrást remélhettek. Cohausen jelentékeny nagyságú vastuskókat talált és írt le a Nassauische Annalen VI. köt., s éppen e szokatlan tőrfogat nagysághól sok munkásra és erélyes vezetésre vél következtethetni.

Italiáról Európa többi országaira tér át szerző, mindenekelőtt bevilágítva a praehistoriai fémhányászat homályos útait. Közép- és Éjszak-Európa számos sírlelete, a berni Jura, a Luna Silva vashányái (dr. Wankel felfedezése), a *Hostmann* által Hannoverben, Bleekrode tanár által a Rajna Waal, Yssel, Zuidertó körül kikutatott vassalakhalmok mind kétségbevonhatatlan maradványai a történelem előtti vashányászatnak. De a dán szigeteken (Rügen pl.) felmerült sírleletek is megezáfolják a skandináv régészek által forgalomba hozott művelődési elméletet: Európa népei a vas és bronz ismeretéhez kifürkészhetetlen régi időkben jutottak el,

legalább a görög és latin classicusoktól emlegetett népfajok e két fém használatával bontakoznak ki az őskor sötétjéből.

Majd a középkorba átmenőleg Hispania, Gallia, Britannia bányászatát tárgyalja. A turdatanok, kelta-iberek, rómaiak bányászata Hispaniában külön van méltatva s Galliából az ősgallok fegyverzetének lerajzolása mellett, főleg a III. Napoleon által *Bibrakte* közelében foganatosított ásatások eredményét öleli fel. A régi druida mondák egyenesen a phoenicziaiaktól származtatják a gallokat s egyuttal a bányászatot, s a *St. Jean de Belville* mellett fekvő sírokat egyenesen a Kr. e. 1500. év előtti időkre helyezik. Plinius a gall sarlókat dicséri (*Hist. nat.* XVIII. cap. 28.), az edények zinnezését nekik tulajdonítja. Caesar (*De bell. gall.* V. 4.) szerint vasgyűrű pénz használtak. A gall *spatha* nevű kardok nagy hírnek örvendtek.

Britanniában az ön mellett a vashányászatot is rég időktől fogva üzik. Caesar (*De bell. gall.* V. 12.) szerint réz és vaspénz volt forgalomban. Ő kevés vasról tud; de Strabo szerint az kiviteli czikket is képezett a gabona, marha, arany, ezüst mellett. Vespasianig (Kr. u. 43.) nagy haladást tettek s London élénk kereskedelmet űzött. Hadrián Kr. u. 120-ban a Monmouthshire és Gloucestershire hegyek vastelepei közelébe építteté Bath (*Aquae Solis*) fegyvergyárait. Nicholls éppen ezen a vidéken (*Forest of Dean*) felfedezte az eredeti bányaüregeket; de a salakhalmokat pár évszázad előtt feldolgozták, annyi értékesíthető ígérkezett azokban.

A régi brittek kitűnő harczy készlete, vas ostrom kocsijai (*essedum*, *Caes. De bell. gall.* IV. 33.) belföldi kezekből kerültek ki, csak hogy mint Lindenschmidt a mainzi german muzeum igazgatója megjegyzi, a Beck által specialis britt gyártmányként bemutatott s a nap és hold jelképeivel díszített hosszú kardok kizárólagosságának tarthatatlanságát egy kis összehasonlítással szerző is felfedezhette volna. Ilyen kardot a rajnamenti Castel is szolgáltatott, sőt egyet Buda és Pest közt hoztak napfényre.

Germaniához érkeve a gazdag adathalmaz kivonatolását még összebb kell szorítanunk. Különben is miud inkább háttérbe szorítják a szakszerű fejtegetések az általános érdekű elemet. A german mythológiának bányászati vonatkozásait letárgyalva a középkori kohászat ismertetéséhez fog, bemutatva a corsikai és catalani olvasztók (u. n. *buczapestek*) után az aknakemenczék kezdetleges formáit. Innen a kohótermékek feldolgozására tér át aczél és kovácsolt vassal egyenkint foglalkozva. A különféle vasneműk, fegyverek, házi eszközök felsorolása közben a patkót a classicus korba vezeti vissza, a *Saalbergen* kiásott példányokból arra következtetve: hogy a római uralom idején az Alpoktól éjszakra legalább

terehordó és igás lovaknál a patkó alkalmazásba jött, jöllehet erről egyebek közt Vegetius »*de re veterinaria*«-ja se emlékezik.

A bányászok társadalmi és jogi viszonyai után a *lőpor* feltalálása következtében bekövetkezett gyors emelkedés, s ennek folytán a lőfegyverek tökéletesbítése jönnek tárgyalás alá. A XV. században *felfedezett olvasztás* és vízi erő használata, végre a nagy ipar kifejlődését, a magas kemenczék általánosulását eredményezték.

Ezzel karöltve a chemia és mechanica is hirtelen fellendült, s itt a kor tudományos állásával ismerkedünk meg, méltatását találva főleg Leonardo da Vinci korszakot alkotó újításainak, melyek az újkor magaslatára emelik az erőmütant.

A változatos és gazdag tartalomnak lehető rövidre fogott kivonatát veszik olvasóim a fentebbiekben. Beck ellen a nyelvész és historicus sok kifogást emelhet s a könyv kezelhetőségét nehezítő részletezés, sőt adatok ismétlése mind feltűnik a figyelmes olvasónak; de ennek daczára örömmel üdvözölhetjük a mű megjelenését, mely az exact tudományok eredményeinek az archaeologia és historia szolgálatára alkalmazását sok szerencsével kísérté meg, s oly roppant irodalmi apparatus felett rendelkezik, melynek kellő mederbe szorítása s végig egyenletes áttekintése valóban egy ember erejét felülhaladó feladatot képez. Részemről, ki néhány év óta szintén ez irányban vettem fel a vizsgálat fonalát: őszintén tanúságot tehetek Beck munkájának használhatóságáról.

TEGLÁS GÁBOR.

Magyarország Budavár visszafoglalása korában. A M. Tört. Társulat által kioszorozott pályamunka. Írta Dr. Acsády Ignác, Budapest. Melmer Vilmos kiadása, 1886. 8-adr. 334. oldal. Ára 1 frt 80 kr.

»Budavár visszavétele előtt még látható, utóljára látható a régi magyar állam igazi mivoltában, eredeti valóságában. Összeomlása, eltűnése előtt rajzolni a török időbeli királyi Magyarország belállapotát czélja a jelen munkának,« írja a szerző előszavában. Budavár visszafoglalása és az azt követő események nemcsak hazánk, hanem világrészünk politikai történetében is forduló pontot jelez. A török hatalom, mely századokon át fenyegette pusztulással a nyugoteurópai civilisatiót, megszűnik ijesztő rém lenni s a magyar nemzet, mely a 300 éves harcban teljesen kimerült, fogyott, pusztult, ismét visszanyeri önállását, hogy új életre kelve folytassa közvetítő szerepét a kelet és nyugat között.

A nemzetünkre nézve legválságosabb kornak képét tárja fel Acsádynak könyve. Azon kort, midőn a német császárság a Franciaországban megerősödött absolutismust utánozva a nemzeti királyságok jellegét akarja felvenni. Magyarországnak nyolczszáz

éves alkotmánya, nemzetiségi és vallási viszonyai mind ellentmondanak ezen törekvésnek s az udvar és nemzet közt éles ellentét fejlődik ki. A császári udvar politikusai Csehország sorsára akarják juttatni hazánkat, s a viszonyok kedvezőknek is látszanak erre. Már az 1606-iki zsitvatoroki béke »5163 □ mértföldre számítva a magyar államot — Erdélynek 2082, Törökországnak 1859, a magyar királynak csak 1222 mértföldet juttatott Szt.-István koronája területéből.« A török uralomnak politikája az emberirtás, — rendszeresen üzött emberrablás, a török és német katonaság zsarolása, az állami kulturtevékenység hiánya, rosz közigazgatási viszonyok, tudatlanság, a közegészségügy szervezetlensége, egészségtelen climaticus viszonyok, pestis, mind egyaránt hozzájárultak a népesség számának apasztásához s »1680 táján a magyar korona egész területén alig volt több lakos mint két millió«, a magyar király hatósága alatt mintegy 840,000 ember élt s e közt sem volt sem vallási, sem nemzetiségi, sem rendi egység. A catholicus és protestans felekezetek nemcsak vallási, hanem politikai ellenfelek is, »a királyság, mely catholicus maradt és a nemzet, mely protestanssá lett, ellenszenvesen, bizalmatlanul állt szemben egymással. A török hódítás és a német befolyás mellett pusztít még a belső viszály. A szétszaggatott, számában megfogyott magyar nemzetnek alig van már más választása, mint meghódolui vagy a németnek, vagy a hatalmasabb töröknek.

A »terület és népesség« című első fejezet eredeti új adataival meglepő képét tárja elénk a szomorú bomlásnak, melynek okait a kor viszonyainak alapos ismerete mellett oly szerves összefüggésben adja a szerző, minőt korrajz irodalmunkban keveset találunk.

Hogyan mentették meg őseink részünkre e hazát, mely intézmények tartották fel a magyar nemzetre két oldalról mért halálos csapásokat? megfelel rá »az állam és szervezete« című második fejezet. A megyét, mint a politikai értelemben vett nemzet jogainak védőjét a szervezetlen középponti hatalom hiánya következtében politikai hatalommá látjuk fejlődni s annyira megerősödni, hogy a dicasteriumokkal szemben a legtöbb esetben meg tudta védeni nemcsak önkormányzati jogait, hanem a nemzet közjogait is, s ezen nagy érdekek védelmében szívesen elnézzük a közigazgatás és törvénykezés terén tapasztalt hiányait. De a legjobb akarat mellett sem teljesíthette jól ezen feladatát a megye, mikor pl. Borsod megyének 1670-iki bevétele nem érte el az 1700 frtot, mikor egy szolgabírónak és esküttjeinek évi fizetése összesen 52 frtot tett ki, mikor az 1700 frtból kellett fizetni az összes tisztviselőket, csináltatni utakat, hidakat, német tiszteknek és török basáknak küldözni ajándékokat, egyikhez is másikhoz is küldözni

követeket, fedezni az országgyűlés költségeit s a sok után még az elszaporodott martalócok ellen tartani megyei zsoldos katonaságot.

Az önkényuralomra törekvés, a hadsereg fokozódó igényei mindig több és több adót követelnek s a bécsi politikusok — el kell ismernünk, — igen leleményesek az új adó-nemek kigondolásában, de a nemzet adózási képessége fokozásának módját fel találni vagy nem tudják, vagy nem akarják s így hiába igyekeznek több és több rést ütni a nemesség adómentességén, a tisztán termény-gazdaság okozta készpénz-hiány következtében az előírányzott adónak alig 10—30%-a folyt be, és e bajon a katonai executio sem segíthetett. A pozsonyi és szepesi kamarák, a bányakamara, 30-ad hivatalok kezelik az adót, s a tisztviselők fizetése, kegydíjak, nyugdíjak és más személyi kiadások elnyelik a befolyó jövedelmet, — ami még ezekből felmarad, legelőször saját fizetéseiket vonják le, pedig egy-egy főúr 3—4 czímen is kap fizetést s ráadásul még kegydíjat, — az az udvartartásra megy fel; mert a civillista nincs elválasztva a közjövödelmekről, melyekkel az uralkodó tetszése szerint rendelkezik. Ilyen gazdálkodás mellett a katonának kenyere a — koplalás. Ki lett katonává? Zrinyi Miklós szerint: »Mentől rosszabb, hitelenebb, tolvajabb volt országunkban, az gyűlt össze a mi dobolásunkra« az ily csapatoknak hadnagyává pedig az lett »aki jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal, kevély-séggel.« A végbeli katona egyebet sem tud, mint kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni. Eljárása azonban menthető azzal, hogy ha becsületesen akar zsoldjából élni — éhen hal; mert a zsold a sok kéz közt, melyen átment rendesen oly hamar elolvadt, hogy a legénység csak a hírét ismerte. A banderium, insurrectio és a végek elveszték jelentőségüket és felmerült már az állandó hadsereg eszméje.

Az államhatalom tényezői közötti összeköttetés, azok minden részletének beható ismertetése a 72 oldalra terjedő fejezetben mély belátást enged a kor közigazgatási, adóügyi és honvédelmi szervezétébe és annak a misériáiha. Mindenütt világosan látjuk a régi szervezet bomlását, önkénytelenül érezzük, hogy az állam egész szervezetének gyökeres átalakítására van szükség, de a megcsontosodott specialis magyar intézmények nehezen hajlíthatók. Mindenki látja, hogy hibás az országgyűlés szervezete, rossz a közigazgatás, a törvénykezés, — de legalább magyar, legalább a mienk és idegennel, idegen parancsszóra nem akarjuk felcserélni méltán félve attól, hogy az új szervezet nem lesz képes ellentállani a nyomásnak.

A társadalom egészen eltérő még a múlt századétól is. A nemzeti főnemesség még nem cserélte el függetlenségét az udvar-képességért, a magyar főúr még kis király, ki udvarában maga tart

apródokat és udvarnokokat, ő kölcsönöz fényt a királyi és fejedelmi udvaroknak s nem ezeknek fényétől ragyog. A köznemesség, habár nagy része elszegényedett is, érezi közjogi fontosságát és teljes tudatával bír államfentartói hivatásának. A városok, mint államok az államban, kiváltságaikkal körülbástyázva elzárkóznak ugyan a többi osztálytól, de vagyonosságukat biztosító külön jogaik védelmében hatalmas támaszai az ostromolt magyar állameszmének. A politikai jogokat gyakorló ezen három osztálynak életmódjával, társadalmi életével, egymáshoz való viszonyával ismertet meg a mű harmadik része. Bevezet a főurak váraiba, a köznemes kastélyába és udvarházába, a városok falai közé, mindenütt érdekesítő közvetlenséggel írva le lakásukat, bútortárukat, ruháikat, lakomáikat, szokásaikat. A XVII-ik század kiváló magyar hőlyeinek szerepét a társadalomban, hatásukat koruk politikai viszonyaira, tevékenységüket a szellemi téren Lorántffy Zsuzsánna, Frangepán Kata, Széchy Mária, Báthory Zsófia, Zrinyi Ilona, Bornemisza Anna fényes alakjaival kapcsolatban látjuk magunk előtt kifejlődni. Látjuk a kor hű képét, mely a női testben férfiasan erős jellemeket képezett. A fényes képnek árnyait sem feledte el a szerző. A férfiak mértéktelen dobzódását, a nők fényűző hajlamait, az erkölcsök nyersségét, a közerkölcsiség laza voltát az egykorúak leírásai szerint híven tárja elénk.

A jobbhagy »a XVII-ik század e jogtalan páriája«, amint küzdve, nyomorogva tölti napjait, viselvén az állam összes terheit, amint nyög földesurának zsarnoki önkénye alatt, megfosztva emberi jogaitól, megfosztva vallásos meggyőződésétől, gunyhójából ellenség által számtalanszor kizavarva, a jobblétnek reménye nélkül lép elénk. A legkülönbélebb állami terhek, úrbéri kötelezettségek és szolgálmányok, névnapi, lakadalmi, keresztelői ajándékok, papi tized, párbér, stóla, a földesúri tiszt, falusi bíró, ellenséges és baráti hadsereg tisztjeinek zaklatása, hadi szolgálat és forspont mind a jobbhagyot terhelik s neki a zsványok, katonák, hajdúk és tisztek zsarolásait védtelenül kellett tűrnie, vagyonát fegyverrel kezében nem védhette, igazságszolgáltatás az ő részére nem volt. Alig képzelhetünk sötétebb — de sajnos a történeti hűségnek igen megfelelő — képet, mint az ismertetett műnek a jobbhagyság állapotát festő lapjai.

A »közgazdaság és közműveltség« című negyedik rész az intelligens és a munkás osztályok helyzetével, a pénzügy, a közgazdaság összes ágaival, a szellemi élet összes viszonyaival foglalkozik. A kereseti ágakat egyenkint veszi tárgyalás alá. Még a cath. főpapok helyzete is szegényes. Pázmány Péter szerint az esztergomi, nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök összes jövedelmei, az öté együttvéve, alig tettek 60,000 frtot. A kalocsai

érseknek jövedelme igen csekély, a váczai püspöknek 1675-ban egy talpalatnyi földbirtoka sem maradt, a szt.-mártoni főapátévi jövedelme 3000 frt, az alsóbb rendű cath. clerus általában nyomorral küzd; minő számandó ekkor a prot. papság helyzete, könnyen elképzelhetjük, ha nélkülözéseikhez hozzá vesszük üldöztetését s azt, hogy a korcsmatartás és uzsora sokszor a megélhetésre szükséges mellékkeresete volt. A királyi, városi, megyei tisztviselők, tanárok, magán tisztviselők fizetései értékes korrajzi adatokat szolgáltatnak. A munkás néposztály keresetmódjai, az egyes munkák értéke és kiterjedtsége, az őstermelés, ipar és kereskedelem, a termény és pénzgazdaság közti viszony, a külföldi kereskedők által és irányukban gyakorolt repressaliák, a földbirtok és árucikkek értéke, szóval a nemzetgazdaságnak minden ága méltatva van. Végül a nyilvános mulatságokat, az utazás nehézségét és kellemetlenségeit, a XVII-ik század vendéglőit és vendégszeretét s a fürdőket írja le.

Szerző munkájához nagy gonddal gyűjtötte össze az irodalmi és levéltári anyagot, s oly élénk nyelven írta le a felvett kor képét, hogy az kezdettől végig a történeti regény érdekességével hat.

Nemcsak szakembereknek — vagy talán helyesebben mondva nem annyira a forrás munkákkal és a történeti irodalom nagyobb termékeivel folytonosan foglalkozó szakembereknek — ajánlható ezen mű: hanem ajánlható az a művelt magyar közönség minden tagjának. Mindenki tanulságot és élvezetet nyer olvasása által, különösen most, midőn Budavár visszafoglalásának 200-ik évfordulóját készülünk megünnepelni.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

Quellenbuch zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Ein historische Lesebuch für höhere Schulen und jeden Gebildeten. I. Theil. Von der ältesten Zeit bis zur Aussterben der Babenberger. Aus der Quellen zusammengestellt, und mit Übersetzungen so wie mit erläuternden Noten versehen von Dr. Karl Schober, k. k. gymnasial Director. Wien 1886. Alfred Holler 8^o VI. 314. l.

A gondolat, mely jelen gyűjtemény alapjául szolgált, igen jó. A közvetlen forrásokból válogat. Fordítja, jegyzetekkel kíséri a szemelvényeket, s így módot nyújt a tanuló ifjuságnak, a laikusoknak is, mi különben csak a történetbúvárnak jut osztályrészül: hogy mintegy szemtől szembe találja magát a múlttal, hallja közvetlen szavát, megismerheti szellemét, ha — kellőképen meg-

választották a tolmácsokat. Ezt azonban a jelen műről, legalább Magyarországot illetőleg, és ez érdekel bennünket itt egyedül — nem igen mondhatjuk. Már maga a beosztás mutatja, hogy szerző annak a szomszédainknál még uralkodó történeti iskolának híve, mely a politikában megbukott centralisatiót még a tudományban fenn akarja tartani. Neki az osztrák-magyar monarchia története oly féle fejlődés, melyben Magyarország, Csehország és a mostani monarchia többi tartományai, mind csak arra vannak destinálva, hogy a kis Ausztriának függelékeivé legyenek. Azért végzi az I. kötetet a Babenberge kihalásával, oly eseménnyel, mely Magyarországra nézve épp oly közönyös, mint a Wittelsbachok uralkodásra jutása, vagy a cseh Přemysliek kihalása. E mellett meglátszik a jelen könyvön az a bizonyos ellenszenv is, mely az említettem történeti iskola műveiben Magyarország ellen végig vonúl, vagy legalább a törekvés, a magyar nemzet inferioritását minden módon minden alkalommal kimutatni. Ennek aztán természetesen befolyása van a darabok megválasztására. A magyar honfoglalás mondjájának helyet nem enged. Pedig, ha a cseh mesés műltra nézve közöl Dalimilből, a száz évvel régiebb Anonymusból, vagy a Dalimillel körülbelül egykorú magyar krónikákból is közölhetne. A 12. század magyarjainak jellemzésére freisingi Otto püspök leírását adja, mely szerint: »csodálni kell az isteni béketűrést, hogy oly szép földet — a mai Magyarországot — nem mondhatom embereknek, hanem emberi szörnyeknek bírni engedi.« Nem közli azonban már következő, fejezetét — pedig szépen commentálná a hadügyi és kormányzati dolgok leírását — melyben Otto püspök a magyaroknak Fischea melléki győzelmét a híres Jasomirgott Henrik felett elbeszéli, s ezzel egyuttal ellenséges indulatának okát is elárúlja, sőt majdnem nyiltan be is vallja. Végre az aranybulla mellett közli még — bár éppen nem a legnagyobb országos fontosságú — a IV. Béla által a tatárdúlás után Pest városának adott 1244. privilegiumot, »Freiheitsbrief für die Deutschen (Gäste) in Pest« cím alatt, és az erdélyi szászok »Andreanum diplomáját«, világosan abból a felfogásból, mit egy Huber is ilyen formán fejez ki, hogy: »einen Glantzpunkt der späteren Arpadenzeit bildet die deutsche Colonisation.«

Az osztrák történetírás centralista német iskolájának felfogása mellett meg van még szerzőben emez iskolának nem csekély tájékozatlansága is a magyar dolgokban, magyar történetre nézve, bár alig van irodalmi kör, mely annyira fitogtatná más nemzettekkel szemben a német alaposságot, mint éppen ez. Így példákat idézzek freisingi Ottó cikkéhez írt jegyzeteiben, a megyei ispánnak, az oberstrichterliche Gewalt tulajdonítja (140. n. 5.) — a milites név alatt — a nemesek helyett — a vár jobbá-

gyokat érti. (141. n. 7.) Nem tudja, hogy spalatoi Tamás Alpes ferrea-ja alatt a Gozd hegység értetik. (144. n. 3.) Hogy különféle bel- és külföldi elméletek által félre vezetve, Erdély egyházi szervezetét, a székelyek megtelepedését Szent Lászlónak tulajdonítja: még megbocsáthatjuk; de már nehéz értenünk, mikép mondhatja, hogy IV. Béla a kunokat a Csallóközbe, — mert ezt hívják most németül Schütt Inselnek — (264. n. 3.) telepítette. Nagy geographiai hircus, ha Rogerius szavait Kálmán hercegről, fugit in Simigium — Somogyba futott — Sümeghre érti, »westlich vom Plattensee«, és a Somogy vármegyei Segesdet, mely ugyanott említetik, valami — nem létező — Segesdvárnak veszi. (272. n. 57. 58.) Nem tudom, honnan vette, hogy Kis-Pest 1244. körül alapított (306. n. 11.) vagy hogy az erdélyi vajda a szász Andreanum Diploma idejében »Oberste Graf der Szekler« volt. (311. n. 22.) Különösen az Aranybullához írt magyarázatában, melyet — notabene — a legrosszabb kiadások után közöl, s azért Szabolcs és Regéczet mond Szalacs és Szeged helyett, s melynek ellentálló záradékát következetesen épp oly szabatoság nélkül, mint gyűlöletes célzattal: jus rebellandinak nevezi, — árul el valóban botránys tudatlanságot. A nádort a »Reichskanzlernek« és a várjobbágyok legfőbb bírójának tartja. (254. n. 16.) Azt is olvassuk a szöveg végén: »folgt die Unterschrift von sieben ungarischen Bischöfen!« (257.) és mert a tárgyat nem érti, fordítása is több helyt hibás, például mikor azt, hogy külföldi hadjárat esetében azok, kik ispáni tisztet viselnek — »qui comitatus habent« — a királylyal meenni tartoznak: »Inhaber von Comitaten« fordítja. Ilyen rossz fordítás, tekintve a betűt, és tekintve az értelmet egyaránt az, midőn a rendelkezésben: »Si quis serviens sine filio decesserit. quartam partem possessionis filia obtineat« — a possessio szót — mely általjában véve birtokot jelent: aus königlicher Verleihung stammendes Erbgut«-nak fordítja. (258.) Szintoly rossz fordítás — hogy még egyet említsek — a mit a németek sem köszönnek meg szerzőnek az: hogy az altaichi évkönyvek szerint II. Konrádnak seregét 1031-ben nemcsak éhség fenyegette, hanem Bécsben el is fogatott, holott a krónikás szavait — Vienni capiebatur — más adatokkal összevetve, nem lehet másképp érteni, mint már Aventinus értette, hogy Bécs is a magyarok által elfoglaltatott.

Mindent összevéve: a munka nem érdektelen és még az is, ki a történelemben jártas, sőt az talán még inkább, mint a járatlan, némi haszonnal forgathatja: de iskolákba tanuló ifjúság kezébe adni — osztrák centralista szelleménél fogva — talán nem volna egészen ildomos dolog.

PAULER GYULA.

Waldstein während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen 1625—1630 Von Anton Gindely. Prag, 1886. I. Band V. 424 ll. II. Band 396 ll. nagy 8-adr.

Az egész roppant terjedelmű, Wallenstein-, vagy helyesebben Waldstein-irodalomban nagyobb apparatussal készült munka, mint Gindelyé, nem jelent meg. Kétségtelenül azzal a szándékkal volt írva, hogy ezt a vitás kérdést: »áruló-e«, vagy »áldozat-e« Waldstein? véglegesen eldöntse: maga bevallja azt s annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a mérleget *egyik* oldalra lebillenté — még pedig arra az oldalra, melyen Waldsteint árulónak tartják. Sőt Gindely tovább megy — a megjelent két kötetnek az a főfeladata: kimutatni, hogy Waldstein árulása nem élete utolsó éveiben kezdődik (mint Ranke s Gädeke hiszik), hanem az hosszas pályájának az eredménye, »melyen fokról-fokra emelkedett, míg nem elére érzetében magát mindenki, még a császár felett is állónak tartotta s óriási terveiben semmi tekintély, semmi hála, semmi kötelességérzet által nem hagyta korlátoztatni.« Más szóval, hogy Waldstein árulásának csirái már első sikereiben el voltak vetve s hogy azok folytonosan érlelődtek benne: »generalatusa öt első évében képezte magát Waldstein árulóvá«, mondja Gindely.

Erre az eredményre Gindelyt kutatásainak roppantúl felszaporodott anyaga vezette, melyeket a harminczéves háború történetének megírásában gyűjtött, s melyek túlnyomó nagy részben az eddigi kutatók előtt ismeretlenek voltak. Hiszen, a kik Waldstein árulásának kérdésével foglalkoztak, nem mentek vissza szereplésének első évéig, csak azokat az időket, az 1630—34 közti éveket tették behatóbb tanulmány tárgyává, melyeket Gindely még meg sem írt, mint Hurter, ki a bécsi levéltár adatait dolgozta fel, természetesen a maga módja szerint; Hildebrand, ki a svéd levéltárakból publicálta Waldstein összeköttetéseit 1631-ben Gusztáv Adolfal s 1633-ban Oxenstiernával, melyek ránézve valóban igen terhelők, s mint a többiek valamennyien, kik ezzel a kérdéssel foglalkoztak.

S nemcsak a maga szempontjából, hogy nagy munkájában: a »Harminczéves háború történetében« ne legyen kénytelen excursiókkal, bizonyításokkal megszakítani az elbeszélés fonálát, hanem általán az egész vitás kérdés tisztázására a leghelyesebb útát választá Gindely. Mert a Förster-féle felfogásnak, hogy Waldsteint a végső elkeseredés hajtotta árulásba, s Ranke nézetének, hogy nagyraavagyó terveivel nemesebb, eszményibb célokat kötött össze, tarthatatlanságát csak úgy lehetett kimutatni, ha sikerül azt bebizonyítani, hogy nem az utolsó években lett Waldstein

»árulóvá«, hanem első sikereitől fogva a legmagasabbra tört: azaz esetleg, még a császári koronára is.

Gindely ezt bebizonyította. Vastag két kötetre terjedő vádirat az, mi előttünk áll. Szót sem érdemlő csekély kivétellel, mind új, mind eddig nem ismert adat: legvegyesebben magyar, német, olasz, spanyol levéltárakból összehozva s jelentékeny részben szó szerint közölve. Első fellépésétől, letételéig, a mit cselekszik, tervez, minden előttünk áll, s mind ez annyi önzésre, kétszínűségre, perfidiára vall, hogy az ideális vonásnak minden máza letörlődik Waldstein jelleméről.

De mást is megtanultunk ebből a könyvből: letörölte az idealismusnak minden vonását Ferdinánd jelleméről is, mert a Waldstein corruptiója semmivel sem volt nagyobb, mint a bécsi udvaré — a különbség legfejlebb annyi, hogy Waldsteinnak legalább volt esze és erélye — a többinek az sem volt. Nem mondom, hogy ez mentség; de legalább magyarázat.

Az, a mit még, mint fiatal ember látott, a miben mint fiatal ember már résztvett, feltárta előtte annak a légkörnek, melyben élt és szerepelni vágyott, oly mérvű súlyedtségét, mely a Claudius udvaráéval versenyzett, s meggyőzte arról, hogy más út az emelkedésre nincs, mint ha az emberek hitványságát kizsákmányolja. Gindelyből látjuk, hogy ebben is túlszárnyalta mestereit.

A legnagyobb mérvű jószág-confiscatiók egyike, mely valaha történt, volt a csehországi. A régi aristocratia nagy részének elkobzáka a vagyonát s Ferdinánd kormánya egy csapással óriási vagyonhoz jutott. De hát azt a rengeteg vagyont nem kapta tehermentesen, ki kellett abból adni az asszonyok hozományát, az olyan emberek kölcsönét, kik nem vettek részt a forradalomban, mindenek felett pedig azokat, kiket nem ítélték egész vagyonuk, hanem annak fele, vagy negyedrésszének elvesztésére. Ez jelentékeny összegre ment, melyet elő kelle teremteni. Egy Bassevi nevű zsidó emlékiratot adott be Lichtensteinnak, honnan lehet ez összegeket előteremteni? Egy márka ezüstből már eddig is 46 forintot vertek; ő ajánlkozott, hogy hetenként 2000 márka ezüstöt szolgáltat be, melyből a császár 42,000 forint hasznot húzhat. Ime meg volt jelölve a mód, melylyel a császár örökös pénzzavarán segíthet: veressen az eddiginél is rosszabb, azaz *hamis* pénzt. Nehány hó múlva De Wittevel kötötték meg a szerződést, úgy hogy ő 79 forintot veressen egy márkából, tehát háromszor annyit, mint a mennyit az tényleg ér.

Most tehát megalakult a hamis pénzverő consortium, élén Lichtensteinnal. Tagjai voltak: De Vitte, Bassevi, Michna, Waldstein és meg nem nevezett osztozók, kétségkívül a kormány köréből. De ezek nem annyi pénzt vertek, mennyire a császár felha-

talmazta őket, azaz 79 forintot (71 helyett) egy márkából, hanem 110 frtot, tehát 39 forinttal többet, mint a menüyre szerződtek. S még a mit így beszolgáltattak a császárnak, némely összeget abból is kétszer számoltak el.

Waldstein a hamis pénzzel jószágokat vett; a kormány kifizette, legalább részben a confiscált jószágok terheit. S aztán 1623. dec. végén egy császári patens adatott ki, melylyel a hamis pénzek árfolyamát leszállította s ily módon egy csomó embernek, kinek vagyona tőkékben volt elhelyezve, jólétét egy csapással tönkretette.

Ahogy Waldstein kezdte, úgy folytatta. Megengedett és megmenedezett úton szaporítá vagyonát, s bámúlva olvassuk Gindelyben, hogy mi mindent nem gondolt ki. Átvette a császár tartozási kötelezettségeit tiszteknek, katonáknak, a confiscált jószágokon levő terheket, s hogy mindeniken nyerjen, a hópénzeket nem négy hetenként, hanem havonként fizette s így minden évben egy hónapi zsoldot nyert, cselédségét beírta a katonák közé s így császári zsoldon tartotta, 3—4 féle fizetést huzott egyszerre stb.; de vagyonban, hatalomban, befolyásban mindig nőtt, anélkül, hogy feleletre vonták volna, mert a kormány tagjai vagy rettegtek hatalmas személyiségétől, vagy zsebében voltak, mint Eggenberg s »ajándékokat« kaptak tőle, mint a jezsuita Lamormain, a császár gyóntatója. Gyors és feltartóztatlan volt emelkedése, mígnem az összes császári hadak fővezérévé nem lett, oly utasítással, melyet ő nem tartott be, de a melyet számon kérni tőle nem mertek. Mint ilyen vezette már az 1626-iki magyarországi hadjáratot Bethlen Gábor és Mansfeld ellen, melyhez Gindely becses és érdekes adatokat szolgáltat.

Bethlen 1626 tavaszán felszólította a dán királyt, hogy hadait a brandenburgi örgrófságból vonja ki, s a császárt is felkérte, hogy támadást ez ország ellen ne intézzon. Már készülöben volt Mansfeld Magyarországra, hogy Bethlennel egyesüljön: dessauai megveretése után az örgrófságon vonult át s júliusban útban volt Magyarország felé, hogy végrehajtsa az egyesülést Bethlennel, ki már egyengette az utat, hogy belépjen a protestans coalitióba. Mansfeld bevonulása Sziléziába meglepetés volt a bécsi udvarra nézve, mely azt várta, hogy Waldstein megveri, mielőtt oda érne. De Waldstein nem látott komolyan hozzá, hogy Mansfeldet feltartóztassa, ki mind előbb nyomult Magyarország felé s végre is hajtá egyesülését Bethlennel — daczára, hogy Waldstein a császárnak s Esterháznak írt leveleiben untalan ígérgette, hogy mind kettőt tönkreteszi. De nem tette meg, mert nem volt kedve a magyarországi hadjáratához, miután ezredei koránt sem bírtak akkora létszámmal, mennyiről a császárnak írt, beszámolt s mennyiért zsoldot kapott — és nagyon vigyázva nyomult előre,

nehogy ellenségre bukkanjon, sőt miután szept. 30-án egy török csapattal összeütközött, visszavonult, s ettől fogva nemcsak ő, hanem az általa megvesztegetett Questenberg is minden áron a békét sürgették.

De amint Waldstein Magyarországon folytatta a háborút az éppen nem volt kivételes dolog. Gindely arra a meggyőződésre jutott, hogy Waldsteinnak nem tartozott terveibe oly csapásokat mérni az ellenségre, hogy a háborút bevégezze: ellenkezőleg került az összecsapásokat, a csatákat ritkán s kénytelenségből fogadta el — ellenkezőleg azt eszköznek tekintette, hogy vagyont, bírodalmakat, uradalmakat szerezzen. Senkinek abban az időben megközelítőleg sem volt akkora serge, mint az övé — és semmi sereg fentartási költsége sem közelítette meg az övét: mind ezt számokkal kimutatja Gindely. Hátha még Tillyvel egyetértőleg folytatja az operatiót? A háborúnak véget vethetett volna ennek Lutter am Barenberg melletti diadala után, ha attól nem tart hogy a béke gyors megkötése kielégítési igényeit nem teszi semmivé, s ilyen módon ő jövedelmének nevezetes részétől s hatalmától el nem esik.

De bár soha sem engedelmeskedett senkinek s mindig azt tette, amit akart, hatalma mindig emelkedett; ő rendelkezett az egész sereggel s a császár már paraucsolni sem mert neki, ki »tényleg leköszönt a hadsereg feletti rendelkezési jogáról« — mondja Gindely. Pedig hát érezték és görnyedtek gazdálkodása sulya alatt: minden helység maga hordozta a táborozási és sereg fentartási költségeket — az ő tisztjei pedig négyszerre nagyobb zsoldot kaptak, mint a liga tisztjei; tekintet nélkül, hogy fegyverrel hódoltattak meg, vagy neutralisok voltak, vagy éppen császár-pártiak terményekkel s pénzzel adóztak. A Gindely által felhozott részletek bámulatba ejtik az embert. Ehhez járultak Waldstein tisztjeinek zsarolásai: az ezredek hetenként 1000—2000, a kapitányok 400—200 tallért tettek zsebre. Költségeiket négyszeresen számították fel, az egész ezred zsoldját felírták a toborzás kezdetének napjától, a törzskarok összes költségeit egyidőben 3—4 helységgel fizettették meg, s a nem fizetők házára katonákat küldtek. Katonái közül csak azokkal éreztette vaskezét, kik a hadi disciplina ellen vétettek: a zsarolókat nem büntette — akárhányszor ígérte is meg a császárnak. De a császár a számtalan elébe jutott vádak, panaszok daczára sem tudta őtet nélkülözni. Mert őt tartotta egyedül képesnek, hogy serget tartson fenn anélkül, hogy a fentartási költségekhez ő maga is járúljon. Oda jutott a dolog, hogy a császár csak kérhetett generalissimusától valamit, anélkül, hogy mindig meg is hallgattatott volna. Eggenberg és a gyóntató, kik meg voltak nyerve tőle, minden a császárhoz jutott panaszt ellen-

sulyoztak. »A császár, mond egy magas állású ember emlékirata absolute mindent akar, a mit Waldstein kér.«

De hát kit ne szédített volna el ilyen óriási emelkedés, melyet az emberek butaságának, megvesztegethetőségének, sülyedésének köszönhetett? S ha már oly magasra jutott, meddig akart még emelkedni? hol akart megállani? A personaggio grande — mint Gindely hiszi Lobkovitz — gyanítása szerint egyelőre csak Dél-Németországot akarta megszerezni, »azonban, ha a császári trón valami véletlen által megürülne, az ő serge német királyllyá tenné őt.« Ezt Lobkovitz még a letétele előtti időből mondja — de az nem több gyanúsításnál. Visszahelyezése idejéből ismerjük összeköttetéseit Gusztáv Adolfal s Oxenstiernával, de ha látjuk is azokból árulását, még se tudjuk meg azokból, mit akart.

Mert lehetetlen, hogy Wallenstein árulásával valami nagyobb czélt ne akart volna összekötni. Az, ahogy őt Gindely jellemzi, — kétségtelenné teszi ezt. Vasakaratu ember volt s erős kézzel háritott el minden akadályt, mely vagyonszerzésének s emelkedésének útját állta. Zárkózott, megközelíthetlen lénye minden bizalmasságot távol tartott magától. Terveit soha senkinek sem árulta el, s a mit akarateréje, tehetsége, magába zárkózottsága által nem tudott elérni, elérte parancsoló fellépésével. A kiket a császár tanácsosai közül nem tudott megvesztegetni, azokat rideg szigora némította el. Maga a császár is félt tőle. Mert ő nemcsak iránta nem viseltetett a szokásos alázatossággal, hanem a birodalmi hercegekkel szemben is feszesen viselte magát. Csak három emberrel bánt barátságosan; gróf Schwarzenberggel, Rocci nuntiuossal s Lobzelterrel. Szolgáival szemben szeszélyes, hirtelenharagú, de bőkezű volt. Roppant jövedelme képessé tette, hogy császári fényt fejtsen ki, fentartsa sergét, pazar építkezéseket tegyen s még a császárnak is kölcsönözzön. Csak az egyházzal szemben volt közömbös. Némelyek hiszik, hogy ő az akart lenni Németországban, mi Richelieu Franciaországban — a választási koronát örökössé akarta tenni: ezért taposta lábbal a birodalmi rendek jogait. Gindely nem hiszi, hogy ő idegen nagyságért dolgozott volna: csak saját emelkedését tartá szem előtt.

De ha Gindely elítéli is erkölcsi értékét, nem érinti sem sereg-szervezési, sem uralkodói tehetségeit. »Utól nem ért mestermű — mondja — hogy kora legnagyobb sergét az önkényesen kivetett contributiok bizonytalan jövedelméből tartá fenn éveken át. Kortársai közt kiemelkedett gigási alakja, s ha ellenségei Attilával hasonlíták össze, ebben van bizonyos elismerés is.« »Egyébiránt — mondja Gindely munkája végén — akárhogy ítéljenek is fölötte, tekintsék őt pusztá önzőnek, vagy olyan embernek, ki saját haszna mellett nagy czélt tűzött ki maga elé, egyet nem szabad feledni:

a léhaság, melylyel Bécsben gazdálkodásainak szabad útát engedtek, idézte fel visszaéléseit. Takarékos, munkás, szigorú uralkodónak becsületes, kötelességérző, szorgalmas munkásai vannak, de ha bőkezü, kényelmes és elnéző, azoknál a becsstelenség, önzés és hitetlenség nagyra nőnek. Waldsteinnon ijesztő módon teljesült ez.«

De hát csoda-e az, ha Waldstein azoknál az embereknél, kiket vagy megvesztegetett vagy terrorizált, többre tartá magát? Ő első sorban katona volt s ha végcéljaiban voltak államférfíúi törekvései, azokat csak karddal vívhatta ki. Megítélésében ezt nem lehet tekinteten kívül hagyni. Akár Richelieu szerepére vágyott, akár a trónig emelte fel szemét, csak hadserge élén érvényesíthette magát; s a mit katona elérhetett, azt ő már, mint generalissimus elérte. Ezért hát nem volt oka, hogy árulónak legyen: s ha mégis azzá akart lenni, alig hihető, hogy valami célja ne lett volna azzal összekötve. Árulónak olyan ember, mint ő, mikor már minden elérhető dics és becsvágya ki van elégítve, s mikor már mindent, tehát aránylag igen sokat kell kockárára tennie — könnyelműen, magasabb cél nélkül nem lesz. Kik csak az önzés s a vagyonszerzés vágya vezet, nem szívesen kockáztat oly sokat egyszerre. De ha aztán már kockáztat, olyan árért teszi, mely arra érdemes. Hát csak Waldsteinnak ne lettek volna ilyen céljai? Hát az a véghe-tetlen erkölcsi süllyedés, melyet mindenfelé tapasztalt, ne ébresztette volna fel benne a gondolatot, hogy ereje érzetében a létező rossz helyén valami jobbat próbáljon alkotni?

Fel fogja-e ezt Gindely a következő kötetekben deríteni? vagy csak árulásának bebizonyítására fog szorítkozni? Nem tudjuk — de az bizonyos, hogy ez utóbbi esetben Waldstein alakjáról a titokzatosság nymbusa nem fog eltűnni. Schiller Wallensteinja nemcsak a költészetben, a történetben is — módosításokkal bár, de fenn fogja magát tartani.

SZILÁGYI SÁNDOR.

T Á R C S A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Julius havi ülést 1-én d. u. 5 órakor tartá dr. Henszlmann Imre elnökelete alatt.

Az ülés főtárgyát a Budavár visszavétele emlékünnepele alkalmával tartandó társulati nagygyűlés programjának megállapítása képezte, a következő eredménnyel: A nagy-gyűlés, mint a társulat és főváros együttes diszülése f. é. sept. 1-én d. e. 10 órakor lesz az Akadémia nagytermében a külföldi és vidéki vendégek jelenlétében. Tárgyai lesznek: 1. Ipolyi Arnold elnöki megnyitó beszéde. 2. A főváros polgármestere üdvözlí az ünnepélyre megjelent vendégeket. 3. Gr. Széchen Antal alkalmoszerű felolvasást tart. 4. Károlyi Árpád mutatja be Budavár visszavételéről a főváros megbízásából írt monographiáját, a mely sept. 1-én fog megjelenni. 5. A magyar főpapság által kiadott »Monumenta Vaticana« alkalmi kötete fog bemutatatni.

A program megállapítása kapcsán elnök felemlíti, hogy Budavára térképét Zsigmond és Mátyás királyok idejéből összeállította. A gyűlés e térképről, mint a mely tanulságos összehasonlításul szolgálhat a kétszáz évvel későbbi Budavára képehez — örvendetes tudomásul vette az elnök jelentését.

Ezután titkár a folyóügyeket terjeszti elő. Uj tagúl felvétel: *Rózsahegyi Pál* ny. osztálytanácsos Budapesten (aj. Dr. Pauler Gyula.)

Pénztárnok mult havi jelentése szerint bevétel volt junius folyamán.	3,228 frt 67 kr.
kiadás	219 » 60 »

pénztári maradvány jul. hóra 3,009 frt 07 kr.

Egyéb tárgy nem lévén, az ülés — a szeptemberi viziontlátásig búcsúzza — véget ért.

Itt közöljük a főváros és társulatunk választmánya által megállapított programmot:

Budavára 1686. évben történt visszafoglalásának 200-ik évfordulója alkalmából rendezendő ünnepélyességek sorrendje.

1. 1886. augusztus 15-én a történelmi kiállítás megnyitása a városligetben, az országos kiállítás volt műcsarnokában. A megnyitásra külön programm állapították meg.

2. 1886. szeptember 1-én, d. e. 10 órakor a főváros és a magyar történelmi társulat együttes díszülése a Tudományos Akadémia nagytermében, a meghívott bel- és külföldi vendégek részvétele mellett. — E díszülésen fog a főváros költségén kiadott monographia és a főváros által készített emlékérem bemutatni. Ezen díszülés külön sorrendje annak idején fog közzététetni.

3. 1886. szeptember 2-án, d. e. 9 órakor a budavári helyőrségi templomban fényes isteni tisztelet tartatik (a herceggprimás, vagy Ipolyi Arnold nagyvárad püspök által) egyházi beszéddel. Ezután következik a várbaútyán elhelyezett emléktáblának ünnepélyes leleplezése, a polgármesternek megnyitó és a megjelenteket üdvözlő, továbbá Havas Sándor főv. bizottsági tagnak emlékbeszédével. Délután 5 órakor díszebéd, aláírások után.

4. 1886. szeptember 5-én, vagy 8-án népiünnep a budai vérmezőn.

5. 1886. szeptember 1.—8. napjai közt díszelőadások a színházakban.

6. 1886. október 31-én déli 12 órakor a történelmi kiállítás bezárása.

*

Az ünnepélyekre a program közlésével meghívatnak: 1. Az uralkodó-pár. 2. A trónörökös és neje. 3. A főhercegek. 4. Azon bel- és külföldi nevezetes családok, kiknek ősei a diadalmas ostromló sereg soraiban résztvettek. 5. Bécs-, 6. München-, 7. Berlin-, 8. Stockholm város képviselői. 9. A magyar királyi kormány tagjai. 10. A főpapság. 11. A katonai és polgári hatóságok képviselői. 12. A Budapesten székelő consulo. 13. A tudományos testületek, intézetek képviselői. 14. A hazai törvényhatóságok.

*

A hazai közlekedési vállalatoktól nyert hivatalos értesítések szerint a történelmi kiállítás tartama alatt, 1886. évi augusztus—október havakban, mérsékelt árú utazási jegyek fognak kiadatni és kéjvonatok is rendeztetni. — A fővárosi hatóság részéről intézkedés fog tétetni, hogy olesó lakások rendeztessenek be.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT febr. 2., martius 14-kén, april 13-án és május 19. tartott választmányi gyűléseinek fontosabb tárgyai:

A lajtamelletti Bruck osztrák város levéltárában némely magyar

Bruck területén talált római régiségek létezéséről értesülvén, az egylet elnöke, a város hatóságát felkéré, miszerint a leleteket társulatunknak vagy átengedni, vagy legalább lefénnyképeztetésöket eszközöltetni engedje. — Ez utóbbira készségét nyivánítá. Ennek kapcsán felszólítást indít az elnök a cs. és kir. közös hadügyministeriumhoz, miszerint a brucki táborban, mely tudvalevöleg Magyarország területén van az utászi hadmunkálatoknál netán felmerülendő leleteket a mosonymegyei múzeumnak átengedni szíveskedjék. Ezen felszólítás támogatására a magyar kir. honvédelmi ministerium is felkérletett. A feliratokat siker koronázta.

Az országos levéltárnok által küldött leltározási minták a Jankovits-féle letéteményezett okmányok számára kinyomattak, és a munka foganatba vétetett.

A január 18-án tartott közgyűlés határozata értelmében király ö felségéhez, néhány cs. k. főherceghez, és országos nagyméltósághoz 16 folyamodvány intéztetett, s az ifju egylet magas pártfogásukba ajánlatott, természetesen felszerelve az egylet eddigi nyomtatványaiival, és az Orsz. Archaeologiai Értesítőben megjelent közleményeink lenyomataival, melyek a tagoknak is megküldettek.

Zalka János győri püspök az egylet pártfogását megyebeli papjainak ajánlotta. Ugyan ö kivonatokat közöl a »*Visitatio Canonica*« jelentéseiből, melyek szerint 1659. 1690. és 1695-években a mosonymegyei főesperesek tartották az egyházi látogatásokat a most már Alsó Austriába kebeleztett Lajtamelletti Somorja, Mannersdorf, Hoff és Au nevű helységekben, melyek a magyar királyné özvegyi birtokát képező Sárjenéki most Scharfenegg uradalomhoz tartoztak, melyekmég az 1771. és 1783-ik évi első győregyházmegyei főesperességhhez tartozó plebániakül szerepelnek, de ezen jegyzettel »*in Austria*«. Azután többé a névtárban nem fordulnak elő, noha a győri püspöknek 1848-ig fizették a tizedet, melyért ez azután kártérítésben részesült. Ezen igen érdekes jegyzetek a Dr. Sötér Ágost egyleti elnök által írt, s a január 28-án tartott közgyűlésen felolvasott *Emlékiratra*¹⁾ vonatkoznak.

Lafrancioni Aenea ur felkérletett, miszerint a magyaróvári vár régi rajzait, melyek becses gyűjteményében találtnak lefénnyképeztetni engedje.

A mosonymegyei takarékpénztár ez évbeni 50 ftnyi segélye köszönettel vétetett. Éppen így a győri káptalan 25 ftnyi segélyadományá.

Felolvasatott Simon Gyula főispán és királyi tanácsos levele, melyben értesíti az egylet elnökségét, miszerint ö Felsége Ferencz József apostoli királyunk, az egylet tudományos törekvéseinek előmozdítására a

¹⁾ Emlékirat a mosonymegyei és Alsó-Austria közötti országos határok helyreállítása tárgyában. M. Óvár 1886.

Megjegyzendő, hogy ezen *Emlékirat* a mosonymegyei igazgató bizottság közgyűlése által is elfogadtatott és az országgyűléshez és Ministeriumhoz felterjesztetett.

belügyminiszterium által 300 forintot küldött. — Ezen fejedelmi adomány nemcsak jobbágyi hódolattal és hálás örömmel fogadtatott, hanem örök ösztönül szolgáland a további hasznos működésre s ezért ezen fejedelmi nagylelkűség jegyzőkönyvileg megörökíttetni határozatott.

Kőbánya község keletkeztéről, és ott az talált történelmi helyekről, némely hagyományt közöl Wimmer János agg tanító, melyek köszönettel az irattárba tétettek.

A papréti és magyaróvári ásatások folytatása elhatározatott. Az előbbieket a bökény-mind-szenti leletekhez hasonlítanak. (I. Arch. Értes. I. 204.)

A pozsony-szombathelyi vasut végrehajtó bizottsága felkérte a netán Mosonynegyze területén felmerülendő régiségi leletek átengedésére. Ez kilátásba helyeztetett.

Vasary Kolosz pannonthalmi főapát, mint az egyletnek új örökös alapító tagja 100 ftnyi alapítványi tőkéjét beküldé. Lafrancioni M. Óvár várának rajzait tartalmazó műveit és egy régi térképét készségesen a fent érintett célra átengedé, s az egylet 50 ftos alapító tagjai sorába is lépett. Ezen kívül 21 új rendes tag bejelentetvén, jelenleg a rendes tagok létszáma 133-ra, törzsvagyona pedig 900 frtra. emelkedett. A tagdíjak s a legfelsőbb, valamint egyéb adományok, részint a múzeum felszerelésére, részint ásatásokra fordíttatnak.

A rajkai kath. templom átmeneti korú tornya tűzvész által megromgáltatván, annak kijavitása ügyében az egylet véleménye kikérte a megyei alispán által, melyet annak idejében szívesen teljesítend.

A nemesvölgyi ásatások folytatása május 23 — 30-ra határozatván, annak költségei 100 frtig előlegeztettek.

Az egylet részére az Artaria czégnél megjelenő, a bécsi földrajzi intézet által készített térképek mosonynegyzei része megszerzendőnek nyilváníttatott.

Czéh-szabályok, ládák és kancsók kutatása a megye területén megindíttatik.

E választmányi gyűléseken be lönek mutatva a papréti népvándorlaskori (frank fibulák, színes gyurmagyöngyök, lándzsa végek és kard és késpengék stb.) továbbá a m. óvári római és újabb leletek, melyek között figyelmet érdemel főleg egy csinos alakú, félholddal díszített fogantyús bronzmécses (fájdalom egyik oldala csonka), egy nagyobb Commodus és egy kisebb Valentinian réz-érem, több vadászati vagy állatokkal küzdő jelenetet ábrázoló dombormívű és egy bélyeges LSNT (Lucii Santi) terra sigillatából készült csészedarabocskák, melyek a múlt évben talált függélyes horpadásokkal ellátott fazekakkal együtt mindinkább megerősítik az ásató elnököt, és a választmányi tagokat azon véleményekben, miszerint a régi *Adflexum* római erőd és telep csakugyan Óvár határában és pedig a Lajtának a Dunába való kanyarodása közelében keresendő.

Ezekon kívül több régészeti tárgy jutott egyesek adakozása útján az egylet múzeumába, melyekért az adakozóknak köszönet szavaztatott. J—i.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT jul. 3-án tartott vál. gyűlést, melyen a második évkönyvet mutatták be. Továbbá Szepesmegye műemlékeinek fentartása érdekében felterjesztést intéztek a cultusministeriumhoz. Végül Szepesmegye monografiájának, mely 4 nagy kötetre van tervezve s többen fogják írni — részletes tervezetét állapították meg. A közgyűlést sept. havában fogják megtartani, a melyre társulatunk is hivatalos.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT jun. 15-én tartotta idei közgyűlését. Gr. Kuun. társulati elnök és akadémiai tiszteletbeli tag elfoglalván elnöki székét, egyikét tartá amaz eszmegazdag megnyitó beszédeknek, melyek egymagukban hivatva lennének állandó vonzerőül szolgálni az egyleti közgyűlésekre. A tudomány fontosságát, az iskolák és azokban működő tanítók, tudósok áldásos közművelődési, nemzetiségi jelentőségét adatbőséggel, meglepő szép fordulatokkal fejtegetve, az ész, szív és erkölcs szoros egységét állapítja meg s számos példával bizonyítja, hogy egyesek és népek művelődési, tevékenységi irányára a környezet döntő befolyást szokott gyakorolni. Nem véletlen tehát, hogy Hunyadmegye gazdag régészeti kincsei mellett e társulat kebelében az archeologia is virágzásnak indult s a társulat alelnöke dr. Solyom Fekete Ferencz, titkára Kun Róbert által nagy kitartással művelt hazai történelem mellett, Torma Zsófia a praehistorikus telepek s főleg cultusemlékek magyarázatával, König Pál a Mithras cultus tanulmányozásával, Téglás Gábor a bányaemlékek kutatásával s Mailand Oszkár a néphagyományok, mondák ősi elemeivel, úgy szólva ezek praehistoricus adataival, szereztek távolabbi körökben, sőt külföldön is nevet és becsülést a társulatnak.

A nagyszabású megnyitó beszéd után ugyancsak elnök meleg szavakban üdvözlé főispáni jubileuma alkalmából az éppen jelen volt Pogány György főispánt, kinek viszonzálása után Kun Róbert társulati titkár adott kimerítő jelentést a lefolyt egyleti év változatos tevékenységéről. Az egylet 11 választmányi ülése mindenikén voltak tudományos becsü előadások, s a választmány a megyében felmerült minden mozzanatot állandó figyelemmel kísérve, a budapesti országos történelmi congressuson dr. Solyom Fekete Ferencz, König Pál, a régészeti congressuson Téglás Gábor, Kun Róbert, König Pál és Téglás István által képviseltetve magát s részt vett az országos kiállításon. Végül titkár bemutatja az éppen megjelent egyleti évkönyvet.

A titkárnak búzgó tevékenységért jegyzőkönyvi elismerés szavaztatván, dr. Reichenberger Zsigmond pénztárnoki jelentése olvastatott fel. Pénztári készlet 3137 frt 50 kr, miből 1725 frt alapítványi tőkét képez.

A felolvasások során Téglás Gábor értekezett a rómaiak dáciai bányászati adminisztrációjáról, kimutatva a meglevő felíratkészletből a hivatali személyzet minőségét s analogiák alapján fejtegetve a bányák technikai berendezését, jogi és pénzügyi állapotát.

König Pál kimerítő értekezést olvasott fel a társulat költségén Sarmisegetisában kiásott Malagbel templom alapterve, beosztása és felírat

készletéről; itt különösen a Malagbel istenség jelentéseit bő irodalmi apparatussal kifejtve. Malagbel 7-szer jó elé a római inscriptiókban s ezek közül 3-szor Sarmisegetusáról maradt fenn s mindenik felírat a dévai múzeum tulajdonát képezi.

Az értekezések után következett *Téglás* Gábor múzeumigazgató jelentése, ki a gyarapodások közt kiemeli Spányik József járási orvos gyűjteményét, König Pál 9 drb Mithras relief-öntvény emlékéit, Baresay Béla szolgabíró ásatási adományait. A társulat egy Diana-csoportozaton kívül megszerezte a potolvalezei barbár érmeket s több felíratos emlék begyűjtésén kívül a múzeumigazgató a saját vulkoi ásatásaiból nyert reliefeket s felíratos követ szintén odaajándékozta. Gr. Kuun Géza elhökkel Alvinczre, Gyulafehérvárra tettek egy kirándulást, hol báró Horváth Ödönné, Teleky József szolgabíró, Novák polgármester, Heinrich Gábor cs. kir. ezredes mind lekötölező érdeklődéssel karolták fel a múzeum érdekeit. A múzeum ez évben megnyitható vala s a közönség minden vasárnap d. e. 11—12 óra közt látogatja.

König Pál könyvtárnoki jelentése után Torma Zsófia, Pogány György tiszteleti tagokká választatnak, Inkey Béla, Soós Antal, Issekutz Antal választmányi tagokká s Spányik József beces adománya fejében alapítói jogot nyert.

Gyűlés után lakomára gyűltek. Másnap a társulat választmánya az elnök maros-németi grófi kastélyának vendégszerető asztalánál találkozott ismét.

A TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁSRÓL.

A budavári ünnepély alkalmából rendezendő történelmi kiállítás egy hónap mulva (aug. 15-én) megnyílik. Vessünk egy pillantást az eddigelő összegyűjtött anyagra s az előkészületekre:

Első helyen említendő az uralkodóház tulajdonát képező ama négy óriási gobelin, melyek közül kettő Budavára képét s az ostromot, egy a az 1683-iki párkányi s egy a második mohácsi ütközetet (1687) ábrázolja. A Budavár ostromát, illetve a szeptember 2-iki bevétel egy részletét ábrázoló kép középpontját Lotharingi Károly és kísérete képezi, amint kivont karddal vezényli az ostromló sereget. Előtte és mögötte a téren elesett törökök véres és csonka holttesteit, tört ágyúkat, fegyvereket, menekülő férfiak és nők láthatók. A háttérben pedig lángokban áll Budavára, melynek épületei közül kimagaslik a Mátyás-templom csonka tornya. A másik kép az 1683-iki párkányi csatát ábrázolja, midőn a Lotharingi Károly vezérlete alatt álló hadsereg a törököket neki szorítja a Dunának. A törökök nagy része a hullámokban leli halálát, míg a kisebb rész az esztergomi várba menekül vissza. A kép középpontja itt is Lotharingi Károly fővezér, hagyományos fehér lován. A Duna baloldalán Párkány, a jobb oldalon Esztergom, mint akkori török erősség, látható. Az alakok, tárgyak

és a táj élethűsége, az arcok kifejező volta, a színek élénksége, változatosága és művészi egybeolvadása oly megragadó hatást gyakorolnak a nézőre, hogy a gobelineket bátran festett képeknek nézi s csak közelről tűnik szembe, hogy azok a szövő művészet remekei. Mindkettőnek keretét török hadi fegyverekből és tropheákból összeállított bordűr képezi, ezenkívül azonban még természetes keretet is kapnak, a kiállításra beküldött egykorú fegyvertárgyakból. Az alsó bordűr közepén ezüst szövesű latin feliratok olvashatók. A négy kiváló műtárgy értéke az átadási jegyzőkönyv szerint 80,000 frt. Ezekhez sorakozik 32 db keleti szőnyeg, melyek közül 12-öt az iparmúzeum Erdélyből szerzett s eredetők a hódoltság korára vezethető vissza. Ezek fogják díszíteni a kiállítási csarnok falait.

Bécsből, a schönbrunni gobelineken kívül, az Arzenalból 90 db fegyver érkezett. Kipakkolva még nem lévén, mindössze amaz érdekes rablánczot láthattuk, melyekkel a törökök keresztyén rabjaikat ötösével egymás mellé fűzték, s a török zászlók között ama piros *vér-zászlót*, melyet nagy veszedelem idején bontottak ki.

A bécsi cs. és kir. műtörténelmi gyűjteményből Buda ostromára vonatkozó érnek küldettek.

A bécsi cs. és kir. államlevéltárból küldött acták közül nevezetes a Thököly Imre számára IV. Muhamed szultántól küldött fejedelmi ferman 1682-ből. A császár, lengyel király és velenczések között a török ellen kötött szerződés actája 1684-ből. A német birodalmi, svéd, stb. hadak Austrián Buda alá átbocsátása felől való tárgyalások. Tudósítások Buda ostromáról. Budavára rajza 3 db. Lotharingiai Károly naplója, hadjáratai leírása. Dispacei di Germania. Ferman-töredék a fiatal Apafy erdélyi fejedelemségéről 1684. nov. egy örmény kém tudósításai stb.

Budavár ostromára vonatkozó vagy azzal összefüggésben levő okmányokat küldtek még eddigelé: a kremsmünsteri benezések levéltára, a nemzeti muzeum, esztergomi káptalan, primási levéltár, Bars-, Mosony-, Nógrád-, Sáros-, Sopron-, Szatmármegye, Nagyszombat, Körmöczbánya városa levéltára. (Ez utóbbitól Petneházy levele a város előljáráságához, forgója javíttatásáról). Továbbá a gr. Telekiek marosvásárhelyi levéltára, Thaly Kálmán, Majláth Béla, Knauz Nándor, Fiáth Miklós, Bodó Lipót, Vásárhelyi Géza, Diltbacher Victorin (Windhagenből, Csehországból) stb.

Az okmányokhoz sorakozik több egykorú kézirati mű, naplók, jegyzőkönyvek, leírások. Köztük »Journal der Belagerung von Ofen« Lothringeni Károly sajátkezű bejegyzéseivel franczia, német és olasz nyelven. A könyv tábláján ez áll: »Secretarius Mich. Illas subditus vice-generalis Feürwar Ferens pape (!) ex Albaregali.« A német birodalmi tanács jegyzőkönyve 1686., a sept. rovatban Buda kivívásáról. (A salzburgi studien-bibl. tulajdona.) — »Beschreibung das, was bei der Belagerung Ofen a. 1686. passirt hat« (egykorú). — Schweiger Salamon: Reisebeschreibung-ja kézirata (nyomtatásban megjelent 1608-ban) sok szép

színes képpel a török világból Magyarországon. — Kiválóan érdekes még a Dósa Dániel tulajdonát képező német napló Buda ostromáról, stb.

Nyomatott munkák száma, melyek eddigelé a kiállításba beküldettek, 357.

A magánkiállítók küldeményei közül leggazdagabb Esterházy Miklós hercege, ki fraknó-vári kincstárából kiválogattatta s beküldette a török harcok legérdekesebb emlékeit, összesen mintegy 103 darabot. E gazdag gyűjteményből csak a legbecsesebbeket soroljuk föl:

Így van egy olvasó achatgolyócskákból arany rozettekkel, melyet XI. Ince pápa ajándékozott légyen 1687-ben Lipót császár és magyar királynak, ki viszont Esterházy Pál nádornak ajándékozta azt.¹⁾ Egy másik olvasó Sobieski János lengyel királyénak mondatik, melyet Bécs felmentése idején (1683.) használt volna.²⁾

Érdekes ama zászlócsúcs is, melyet Esterházy Miklós nádor a töröktől 1623-ban foglalt el Érsekújvárnál.³⁾ Egy másfél méter hosszú rovás, melyen török kézből kiszabadult keresztény rabok számai vannak föl-metszve, kiket Esterházy Miklós szabadított meg Érsekújvárnál és pedig »germek n° 414; firfi n° 200, leány n° 390, aszoný n°« ? [leragasztva.] — Egy kétágú bőrfonadékú *tatárkorbas*, melyhez az a monda fűződik, hogy Érsekújvár elfoglalásánál a templomban találták.

A fegyverek között nevezetes egy elefántcsonttal díszített buzogány, melyet a Kinizsiének tartanak. Egy másik török buzogány, melylyel (a mint hiszik,) Esterházy László sisakját behorpasztották a vezekényi csatában, hol ő elesett (1652.) Lászlónak itt van ama sisakja s átlőtt mellvértje is.

A 9 drb. puska között, egyiken a Báthory sárkány fogas czímer áll, B. A. betűkkel s egy későbbi felírás a puska tusán: »Andreas Bathory princeps Trans. 1599.« — Másik hasonló kerek szerkezetű puskán »Corona 1632.« olvasható. A miből látszik, hogy brassói készítmény.

Vannak továbbá gazdagon kirakott török fegyverek, pisztolyok, muskéták, török handsárok, sisak, páncéling, vívókeztük, íjjak, puzdrák, nyilvesszők, lószerszámok, török fésű arany és drágakő díszítéssel, török és

¹⁾ A reá függesztett hártján a köv. felírás áll: »Hoc rosarum misit Innocentius XI. pontifex max. Leopoldo Rom. imperatori ac Hung. regi. in signum singularis favoris a. 1687«.

²⁾ Felírás rajta hártján; »Rosarum Joannis III. regis Pol. dum esset Viennae Austriae depulso Turca a. 1683.«

³⁾ A zászlócsúcs két oldalán kettős sorban eme körirat áll: »Gróf Esterházi Miklós uyvári generálisságában meli törököt Bethlen feiedelem hozott volt ki második Ferdinand Romai chazar es az keretienseg (így) ellen igen erős es kemény hitlevele es fogadása ellen ~ Ibrahim hosznai bassa zaszloian valo vért, meliet eginehani töb szép zaszlokal es közel negi ezer keresztien raboknak elszabadításával niertek el töle Vyvarnal 1623. esztendőben Szent Andras napian.«

tatár nyergek, kardok, tábori asztal bivalybőrből és egy egész török tábori sátor, melyet, ha a hely megengedi, fel fognak állítani.

Nevezetes két öltöny db. is, egyik Sobieski János lengyel király köpenye vörös atlaszból, 30 db. arany gombbal, melyet a felírás szerint Bécs felmentésénél viselt volna. A másik Esterházy László piros kamuka dolmánya.

Négy db. zászló, egyik oldalán az Esterházy címerral, másikon szűz Máriának, mint Magyarország patrónájának képével.

Esterházy hg. nagybecsű küldeményét 32. db. kép (a legtöbb olajfestmény) egészíti ki. Sok történeti arckép (köztük Sobieski jól talált arcképe, Széchy Máriáé, Esterházy Miklóisé, Pálé stb.) s egy nevezetes csatakép a győzelmes vezekényi csatáról (1652 aug. 24.), melyben 4 Esterházy esett el.

Az Esterházy-féle festményeken kívül van egy igen érdekes olajfestményű arckép a kiállításban, mely a híres »Csonka béget« ábrázolja magyar huszár tábornoki ruhában. Csonka bég, német nevén Zungenberg, a legelszántabb védelmezője volt Budavárának. A »nagy vezér szemének« mondja Thököly. Budavár alparancsnoka volt s midőn Abdi pasa a bécsi kapunál elesett, ő még mindig vitézül oltalmazta állását. Csak midőn súlyosan megsebesítették, adta meg magát a magyaroknak 9 éves fiával együtt. A harci zsákmány elosztásakor fiával együtt a király osztályrészébe került. 1696-ban vízkereszt napján mind a ketten megkeresztelkedtek, az atya Lipót József, fia pedig Ferencz nevet vett fel. Lipót király magyar nemessé tette s kinevezte lovas dandár-kapitánnyá (lovassági tábornokká) s e minőségében részt vett a rajnai hadjáratokban Eugen herceg alatt. 1706-ban Olaszországban a francziák ellen harczolt. Ekkor fogságba esett. XIV. Lajos boszúból kiszolgáltatta a szultánnak. Konstantinápolyban azután a szultán parancsára zsákba varrták és a Bosporusba vetették. A bal keze feje hiányzott, azért hívták csonkabégnek. E név után huszár ezredjét »csonka regiment«-nek hívták. Fia Ferencz később bárói rangra emeltetett és mint altábornagy halt meg bécsújhelyi jószágún. A festmény, mely a múlt század első éveiből származik, Bécsújhely tulajdona.

Van ezeken kívül még 20 arckép, melyeket állítólag Beresényi Imre festett, XVII. sz. portraitek.

Nagy számmal vannak rézmetszetű képek is, nyilvános és magán gyűjteményekből (utóbbiak között Lanfrancoi Énea gazdag collectiója érdemli különösen az említést.) A metszetek között vannak a budai basák arcképei és számos a történelemben szereplő egyén képe, Budavára alaprajza, az ostrom képei s más csataképek. Budavár képeiből érdekes összeállítás 1456-tól 1700-ig.

Másnemű kiállítási tárgyak között említésre méltó a XVII. századból származó hollandi szövésű ama 10 asztal-kendő és 3 abrosz, melyek Buda és Bécs ostromát ábrázolják fényes fehérszövéssel. A Budavárát feltüntető asztalkendőkön a vár s alatta harczoló alakok láthatók, eme felírással:

Buda, Offen, s mind a négy sarkán : »*Leopoldus Dei gratia Romanorum imperator.*« Tulajdonosuk és beküldőjük Lallemand Pál naencyi törvényszéki elnök.

Nem kevésbé érdekes egy vaskos *hadipénztár*, hatalmas vas-alkotmány, henger alakú, mintegy vékonyi ürmérettel; fedele vas korong, zárja ennek közepén van, a homnan három erős vas-zárvárt tol az oldalfal megfelelő mélyedéseibe. E hadipénztár eredetileg a császári hadak használatában volt, kiktől Thököly kuruczai zsákmányolták Liptó megyében. Most Majláth Béla tulajdonát képezi, s ő állítja ki, mint a XVII. sz. hadi felszerelés egyik érdekes tárgyát.

Becses tárgyakat küldöttek be még eddigelé gr. Dessewffy Pál (csatabárd, buzogányok, handsárok, kardok s egyéb fegyverek) Dilles Sándor, Harkányi Frigyes stb. Simon Elek huszár-kapitány egy Apafy fejedelemnek tulajdonított szép kardot küldött be, gazdagon díszített drágaköves derék-övvel együtt. Ebenbüch Ferencz győri kanonok pedig ezüsttel gazdagon kiveret huszár buzogányt, mely állítólag az 1690-ben meghalt Alapi Gergelyé volt.

Az anyag még nincs mind együtt, naponként újabb és újabb küldemények érkeznek úgy bel- mint külföldről. Legújabban Gráczból jött mintegy másfél száz darab fegyver s hadi felszerelés. Vannak köztük lovassági pisztolyok, karabélyok, huszárkardok, német lovassági kardok, gyalogsági és lovassági vörtek és sisakok, mozsarakhoz való kögolyók, lándzsák, csatacsillagok s alabárdok; továbbá nehéz muskéták a hozzátartozó villákkal, melyekre használatkor e fegyvereket fektették. Érdekes két sánczvédő, úgynevezett »*Spanische Reiter.*« Hosszú fakorlátba illesztett lándzsából áll és arra szolgált, hogy az üldöző ellenséget a sáncz mögé jutástól visszatartsa. Látható a kis gyűjteményben tíz db ama történeti nevezetességű gyalogsági szuronyokból is, melyek 1686-ban Budavár ostrománál voltak először használatban. Ezek a mostani szuronyoknál valamivel hosszabb, egyenes pengék, kétágú rövid markolattal s egyenes, gömbölyű fanyéllel, melyet a puska kilövése után egyszerűen a csőbe dugtak s úgy indultak rohamra.

Mindezekből csak halvány képet alkothatunk magunknak a kiállításról, a mennyiben a beérkezett tárgyak még felállítva nincsenek s így áttekintésük nehéz; de emyiből is előre látható, hogy a kiállítás nagyon érdekes lesz épúgy a szakemberre, mint a nagy közönségre nézve.

A kiállítás rendezésének élén Majláth Béla áll, mint igazgató, a ki a múlt év nov. óta lankadatlan ügybuzgalommal minden idejét arra fordítja, hogy a kiállítás sikerét mennél inkább biztosítsa. Nemcsak az iroda tetemes és sokoldalú teendőit vezeti, de gyakori utazásokat is tett és tesz a kiállítás érdekében. Majláthnak a kiállítás rendezésében segédkeznek Horváth Ignác kiáll. titkár s Dr. Markovics Sándor, Dr. Posta Béla és Tóth Árpád. Széleskörű levelezést folytatnak, a beérkezett tárgyakról pontos jegyzőkönyvet vezetnek, nyilvántartják a tárgyak értékeit, szerkesztik

a katalogust. A rend és pontosság példányszerű az irodában, úgy hogy mindenki megnyugvással gondolhat kiállított tárgyra. Az ügyiratok folyó száma meghaladja a 800-at, a beérkezett tárgyak száma eddigéig mintegy 2000, becsértékük, melyek szerint biztosítva vannak, közel 200,000 frt. A kiállítás költségeit a budavári ünnepélyre a főváros által megszavazott 30,000 frtból fedezik.

A kiállítás helyiségeiül a múlt évi orsz. kiállítás képzőművészeti csarnoka van kijelölve. Megnyitása aug. 15-én leend s okt. végeig fog tartani. Reméljük, hogy a kiállítás látogatottsága (a csekély belépti díjak mellett: 20 kr., hetenként egy nap 50 kr.) igazolni fogja azt a jó véleményt, melyet rólunk — történeti múltunk kegyetes emlékeinek tiszteletét illetőleg — Európa-szerte táplálnak.

ys.

IRODALMI SZEMLE.

— GRÓF APPONYI SÁNDOR, kinek páratlan becsü s szakismerettel összeállított könyvtárát a pár év előtti könyvkiállítás alkalmával volt alkalmunk bámulni, s kinek épen oly gazdag kép és metszetgyűjteményéből a Történeti Életrajzokban már többet bemutattunk, oly munkával szaporítá irodalmunkat, mely az európai irodalomban is számot tesz. Ez a három Nogarola írónőnek — Isotának, Zeneverának és Angelának összegyűjtött munkái — két vaskos kötetben. E munkákat a gróf gyűjtötte össze a sajtó alá rendezés munkáját, s bevezetéssel ellátását Ábel Jenő eszközlé. A munka a Franklin társulatnál nyomtatott s oly fénynyel, ízléssel és korhűséggel, mely semmi kívánni valót sem hagy fenn. A berendezés egészen a renaissance nyomtatványai szellemében történt, aminthogy e három írónő is e kor kezdetén élt. A terjedelmes bevezetés, melynek jegyzetei közt sok, egész irodalomtörténeti értekezéssé nőtte ki magát, Ábel tollából került ki s főként Isotának, a három nő közül a legjelentékenyebbnek életrajzát és méltatását adja. Következménye volt ez azon körülménynek, hogy magában a munkában is ennek vonzó alakja emelkedik ki leginkább. Kora ízlésének hódolva, főként leveleket írt, mely akkor s azontúl is sokáig kedvelt irodalmi forma volt. Sok minden elfért azokban, kedves fecsegések mellett, mély éli aperçue-k, alapos kis értekezések, rövidre vont tanulmányok, s így együtt egymás mellé, sorozva változatos és épen nem fárasztó olvasmányt képeznek. Főbáját mégis a stil képezi, s Isota ebben mester volt. Keresetlensége sok ismerettel párosul, s alaposságához nem járul fitogtatás, affectatio. A renaissance e levelek nélkül egészen soha sem fogjuk megismerni s Isotát e levelekből (az övéiből és hozzáírottakból egészen megtanuljuk ismerni. Anyja nem bírt irodalmi műveltség-gel, de bírt érzékkel és ízléssel, gyermekeinek kitűnő nevelést adott s ezért hasonlították a Gracchusok anyjához. Zeneverát és Isotát Rizzonim Márton tanította. De az élet minő különbözőkké tette őket. Isota soha sem ment férjhez — Zenereva férjét választott magának — de mennyire megválto-

zott: szépségét egészen elvesztette, s attól fogva az irodalomnak is elveszett. Isota hű maradt tollához, — a vádat, hogy egy időben a szerelem tette restebbé a levélírásban (egy velencei papba lett volna szerelmes) megezőfolta Ábel. De később csakugyan restebbé lett a levélírásban — a theologiai tanulmányokra adta magát s két hittudományi értekezését vesszük is e gyűjteményben. Ezen kívül a levelek száma összesen 135. Van két oratója s egy elégiája. A munka második részét Angelától és Angelához írt versek s levelek töltik be. A harmadik részben Zenevera levelei vannak, s a függelék mindent összegyűjtött, mely hozzájuk és rólok van írva: s ezek közt oly irodalmi kitűnőségekkel találkozunk, mint Philelphus és Philippus Bergomensis. E collectio általán az európai renaissance irodalmat rendkívül becses adalékkal gazdagítja s bizonynyal annak sajtójában visszhangra fognak találni. Gróf Apponyi e kiadással nemcsak hasznos, de kegyeletos munkát is végzett; nagyanyja Nogarola Théréz (Gróf Apponyi Antalné) szellemének ajánlván azt. Isota gyönyörű arcképe s kitűnő facsimilék járulnak e munka díszítéséhez.

— ZALAMEGYE MONOGRAPHIÁJÁNAK első kötete megjelent, mely az »oklevéltár« első felét foglalja magában az 1024—1363 közti időből. Szerkeszték: Nagy Imre, *Véghelyi* Dezső és Nagy Gyula. Több mint 30 levéltárból gyűjtötték össze. Csak Árpád-kori okirat 86 van benne, mind ismeretlen eddig, egy pár kivételével, melyeket azért kelle újra közölni, mert ezelőtt hibásan voltak kiadva. Az okiratok közlése mintaszerű, melyet ilyen kiváló palaeographusoktól várhatni — s maga a kötet nemcsak a mege, hanem hazánk történetéhez is fontos adatokat szolgáltat.

— EMLÉKIRATAINK IRODALMA két számot tevő újabb adalékkal szaporodott, melyek közül azonban egyik sem szorosan vett emlékirat, hanem közép helyet foglal el ez, és a kortörténet között. Pulszky Ferencz »Ábránd és valóság« cím alatt összegyűjtötte régebben és újabban megjelent kisebb memoire-szerű munkáit, mely az »Életem és Korom«-nak kiegészítését képezi. Jellemrajzok, vázlatok, útleírások lesznek benne közölve: a megjelent első füzet Pulszky egyik legszebb munkáját »Mese a Csillagfiról és királyfiról« hozza, Garibaldi és III. Napoleon történetének regényes leírását, mely forma tekintetében is szépen kidolgozott munka, de érdekes azért is, mert Pulszky korunk e két nagy alakját személyesen ismervén, mint a példaszó mondja, hegedű szóban sok igazat mond. E munka Aigner kiadásában jelenik meg. A másik emlékiratot Ráth Mór adja ki »Életemből« cím alatt Jókai Mórtól. Ez nem szigorúan vett emlékirat, hanem Jókai élményeinek egyes részleteit adja elő, melyekben ő vagy mint szentanú, vagy mint cselekvő fél szerepelt. Ebben is váltakoznak az apróbb történetkék, öt fejezetre osztva olyan szétszórt hírlapi cikkek, melyek különböző lapokban jelentek meg s valóban megérdemlik, hogy így összegyűjtessenek. Mint történeti emlékek az író egyéniségénél fogva is becsesül bírnak, mint kisebb karczolatok, kiválóan érdekes olvasmányt nyújtanak s nem egy igazi mestermű van köztük, melyet a nagy

közönség kiváló élvezettel olvasandó s melyek kiadásával Ráth nagy szolgálatot tett irodalmunknak. Eddigelé három füzet jelent meg.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT második Évkönyve, a titkár, *Demkó Kálmán* szerkesztésében, elhagyta a sajtót, díszes kiállításban, érdekes és gazdag tartalommal. A Társulat emelkedéséről érdekes tudósításokat olvasunk benne: tagjai száma a múlt év óta közel hétszázzal emelkedett, könyvtára, gyűjteményei igen szépen és becses munkákkal szaporodtak, könyvvé növekedett. De a társulat hívatásának buzgalommal is igyekezett megfelelni: két fontos és practicus czél elérésére megtette az első lépéseket. T. i. Szepesmegye monographiájának megírására s egy szepesmegyei történelmi levéltár alapítására. Az első tervezetének vázlata már megvan, az utóbbi érdekében a felhívások is szétküldetettek. Van e füzetben öt értekezés, természetesen mindnyájan első sorban a megyét érdeklő, de még is olyanok, hogy hazánk történetéhez s műtörténetéhez is becses adalékokat képeznek. Legkivált *Vajdovszky* értekezése a löcsei templom falfestményeiről, melyet a múlt évi közgyűlésen olvasott fel, műtörténetünkhöz képez becses adalékot. Ehhez vannak mellékelve a falfestmények *Vajdovszky* által készített hű rajzai. Báró *Mednyánszky* Dénes a Giovenelli család felső-magyarországi ágáról értekezett, annak nemzedék rendjét összcállítván. E család a XV—XVIII. században virágzott. A touristák által sokat látogatott Vörös-Kolostor történetét *Tóth Gy.* Elek érdekes történeti rajzban állítja össze. *Hradsky* tagtársunk nagy szorgalommal s alapos tanulmányokkal Szepesmegye helységneveit állítja össze betűrendben, tájékoztató s igen érdekes adatokat tartalmazó bevezetéssel látván azt el. *Weber* Samu tagtársunk s a szepesi történetek alapos bűvára a szepesi szászok igazságszolgáltatásáról értekezik. Ez Évkönyv újabb bizonyossága, hogy e társulatnak van közönsége s vannak írói — tehát felvirágzásának két főkelléke már is meg van. De bizonynyal még sokra van szüksége: története fontosságánál fogva pedig megérdemli, hogy a megye határain túl és mindenütt hazánkban találjon pártfogókra.

— *MAKAY DEZSŐ* »Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira« cz. a. jogtörténeti tanulmányt írt, melyből egy rész (25 l.) mutatványképen megjelent, mint különnyomat a »Zala« cz. hetilapból. A munka czélja hazánk régi igazságszolgáltatását jellemezni szent Istvántól egész a mohácsi vészig — és pedig nem annyira a jogász, mint inkább a laicus közönség igényeire való tekintettel, de azért tudományos alapon. A mutatványból nyereségnek ítélhetjük jogtörténeti irodalmunkra, s ajánlhatjuk olvasóinknak. Megrendelhető Nagy-Kanizsán a szerzőnél.

A MAGYAR HELIKON ÚJABB FÜZETEI.

A *Thököly Imre életrajzában*, melyet dr. Márki Sándor írt, kissé zavarólag hat az ifjú olvasókra, hogy a szerző, mielőtt a politikai életbe vezetné Thökölyt, elfeledi az akkori viszonyokat habár csak néhány szóval is érinteni, hogy mintegy alapot készítsen hősének, a melyből működése

világosan kitűnjék. Igy a collegium növendékét mindjárt szemben látjuk Heister hadával, a nélkül, hogy a történettel ismeretlenek alaposan érthetnék azügyet, melyért a későbbi kurucz király fegyvert fogott. Erre annál nagyobb szükség lett volna, mivel Thököly viszontagságos életét különben is alig lehet egyöntetűleg, az események csoportosításával előadni, a mint egy rövid életrajz szűk kerete kívánja. Érezte ezt az író is, azért tartotta szükségesnek Thököly jellemrajzát néhány fővonással rajzolni, működésének vázlata után. Itt kiemeli vallásosságát, szabadságszeretetét, fényes tehetségeit, erős rokonszenvét a török hatalom iránt, a melynek hanyatlását el nem tudta hinni egész életében. Védi az önzés s ama vád ellen, mintha Thököly a félig leigázott országban csak gazdag dynasta akart volna lenni. Mert hisz akkor hamar ezelt érhet vala a német barátsággal. De ő hű maradt elveihez, s nemzete martyrja lett inkább, minthogy a rohamosan hanyatló törökkel szakítson, a melylyel jóformán azonosította saját érdekeit. A bécsi kormány akkor nyirbálta meg legjobban az ország alkotmányát, mikor másfelől némi népszertiségre tett szert az ország elfoglalt részeinek visszakapcsolásával. Ezért nem boldogúlhatott Thököly, ki az idegen kormányt szívből gyűlölte. Ezért nem tette le a vallásszabadság s a megsértett alkotmány védelmére fogott fegyvert mindaddig, míg a reménynek csak egy gyöngye szikrája égett keblében. — E pár lapnyi jellemzés azért is helyes, mivel a vezér családi s magán életébe is alkalmunk van bepillantani, s nemcsak a csaták szigorú hadvezérét ismerjük meg Thökölyben, de a nagy műveltségű, szíves modorú, gondos férjet s családapát, az okos és számító gazdát is, a ki nagylelkű, fényűző is tudott lenni körülményei szerint.

Nem a sorozat mostani részében, de ugyancsak e vállalatban s a főntebb említett füzetekkel egy időben jelent meg a *Petőfi életrajza, második kiadásban*, dr. Wutkovich S. tollából. E legnagyobb terjedelmű füzet egyike a legkevésbé sikerülteknek ez irodalmi vállalatban. Wutkovich sok adatot összehalmozott, de oly kevéssé tudta a rendkívüli elme fejlődését megértetni, mint a költő egész működését egy könnyen áttekinthető képen elélni, amely épen alkalmas lehetett volna arra, hogy az ifjú nemzedéknek ferde irányba csapó kiforratlan gondolkozását helyes útra terelje. Különösen sajnáljuk, hogy épen a Petőfi életrajza kevésbé sikerült, mert annyi téves felfogás, mende-monda jár róla szájról-szájra úgyis az iskola falai között, annyi kósza hír kiürtöli a tanárokkal való viszályait, engedetlenségét, hogy ezek után az ifjú olvasók nagyon hajlandók Petőfinak épen abban a tulaj-ságaiban keresni a genialitást, a melyeket a higgadtabban ítélő hibául rónak fel. Wutkovich nemhogy eloszlatná e téves felfogást, de azt lehet mondani, szinte önkénytelenül még növeli az által, hogy épen ez apró adomafélékre fekteti a fősúlyt, a helyett, hogy megvilágosítaná néhány jellemző vonással a viszontagságos életű ifjú pályáját, rohamos haladását s kiemelne költészetének legfeltűnőbb pontjait. — Még leginkább méltánylandó a szorgalommal összehordott adatok jegyzéke minden fejezet után. Ezzel jó szolgálatot tett a Petőfit tanulmányozóknak.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A »TURUL« f. é. 2-ik füzete gazdag és változatos tartalma által méltán sorakozik az eddigiekhez. Az első cikkben *Szádeczky* Lajos folytatja a Haller grófok nemzetségekönyvének ismertetését a család történetének megírásával. Először a régi német ágról szól a XII. századtól a XVI-ig s öt táblán a sűrűn elágazó nemzedékrendet nyújtja; másodsor a család magyar ágának történetét vázolja, a mely Erdély történetével össze van forrva a XVI. századtól fogva. A magyar ág nemzedékrendje egészíti ezt ki 3 táblán. — *Dedk* Farkas: Schmeizel Márton német czímertani író mutatja be a múlt század elejéről, a ki Brassóban született 1679-ben, s a hallei egyetemen tanárkodott s több czímertani munkát írt. — *Komáromy* András a toicsvai Bónis-család őseiről írott munkáját folytatja és fejezi be, részletesebben foglalkozik Bónis Ferencz életével, a ki egyideig II. Rákóczy Györgynek udvari híve volt, majd Zemplénben és Abaújban, Kassán és Füzéren lakván, résztvett a Wesselényi-féle összeesküvésben, elfogatott s 1671. apr. 30-án Pozsonyban lefejeztetett. A színes kép a Rhédei-család 1466-ból származó egyik czímerét mutatja be, — *k* — *s* ír hozzá commentart — *Dr. Wertner* Mór a genealogia történetéről írt művelődéstörténeti tanulmányát foglalja, a genealogia fejlődéséről az assyrok, babilonok, arabok, perzsák zsidók között. — *Tagányi* Károly a nemesi oklevelek jegyzékét folytatja az orsz. levéltárból (T—U betű). — *Nagy* Iván br. Nyáry Albert heraldikáját ismerteti. — *Décsényi* Gyula Nagybánya régi pecséiteit mutatja be 3 pecséttrajzzal — *Csergheő* Géza pedig a szomszédvári és stubiczai Cikulini grófok czímerét. A tartalmas füzetet »Tárca« rovat zárja be.

— Az »ARCHEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ« juniusi füzetében dr. *Boncz* Ödön, a magyar viselet történetének vázlatát folytatja s a hunok és honfoglaló őseink ruházkodási módját s öltöndarabjait ismerteti széleskörű kútfőtanulmány alapján, nagy olvasottsággal. Az emlékek és leletek rovatában *Rómer* Flóris nagyvárad i ezüstleletet ismertet; *Börzsönyi* Arnold + *Hpl.* »Claudius Novanus egy becsületbeli bocsíjtványá«-t (rossz kifejezés a tabula honestae missionis nevű katonai bronz okmány jelzésére), mely a győri muzeum legbecsesebb tárgya. — *Henszelmann* Imre két kassai domborművet mutat be a kassai dom kapuzatáról. *Pulszky* Ferencz az esztergomi kalvariáról ír, két szép képpel. *Hpl.* Beatrix királyné egy emlékműt mutatja be, *Csergheő* Géza czímertani fejtegetések cz. a. Kanizsai István zágربی püspök pecsétjéről ír. A *levelezések* rovatában *Melhárd* Gyula a sopronmegyei őseleletekről. K. a sárvári töről. *Léhoczky* T. a ramocsaházi őskori aranyleletről, *Nagy* Géza az aldobolyi kardról, *Ádám* Iván két középkori elefántesont táblácskáról, *Vásárhelyi* Géza az ó-budai téglagyár telkén felásott romokról, *Miskovszky* Viktor a múlt füzetünkben említett bártfai frescokról írnak, *Thaly* Kálmán adalékot nyújt hazai pecsétvéseink történetéhez, Debreczeni András kassai ötvös-

ről (1708-ból). A változatos tartalmú füzetet irodalmi ismertetések és apróságok zárják be, köztük János festő sírkövről a budavári Mátyás-templomban *Szendrei* Jánostól és *Havas* Sándortól. *Lipp* Vilmos egy vas-kori mellédszt ismertet és mutat be képbén.

— A »HAZÁNK« júniusi füzetében *Torma* Károly nagyérdekű önéletrírás: »Gróf Gyulai Ferencz tábornok emlékiratai 1714—1787« közlését kezdi. *Hölke* Lajos a nevezetes 1847—48-iki pozsonyi országgyűlésről ír, külön fejezetet képez benne »Bécs, márcz. 13-án«. »Budapest, márcz. 15-én« Saját élményei alapján jellemzően festi a nevezetes átalakulások hajnalát. *Vasváry* Ferencz: A Noszlopy-féle összeesküvésről írván, folytatja a józsefvári fogság és kiszabadulásuk történetét. — *Id. Szinnyi* József komáromi naplójegyzeteit folytatja 1849-ből. *Hamary* Dániel második részét adja rectificatióinak: 1848. márcz. 15-ikéről. A tárczában *Doby* Antal II. József uralkodása korából három currenst mutat be Nagy-Szöllös város jegyzőkönyvéből. *Dr. Váli* Béla: Napoleon 1809-iki proclamatióját a magyarokhoz közli. *Thallóczy*: gúnyverseket az 1832/3-iki országgyűlésről. Szinnyi repertoriuma zárja be az érdekes füzetet.

— A »FIGYELŐ« júniusi füzetében Koltay Virgil »Arany János élete Szalontán cz. a. a nagy költő irodalmi munkásságának első éveit rajzolja; mutatóvány szerzőnek Arany János élete és költészete cz. sajtó alatt lévő művéből. *Takács* Sándor Péczeli József életírását folytatja. — *Csaplár* Benedek: Révai latin íratainak jelentőségéről értekezik. *Várcsai* Károly Horváth Cyrillt, a nemrég elhunyt bölcsészt, mint költőt ismerteti, fejtegeti Kuthén, és Jolanta cz. tragédiáit. A tárcza rovat után *Néményi F.* Lajos a Figyelő 20 éves pályafutásáról ír s pontos repertóriumát nyújtja a 20 évfolyamnak.

— A »MAGYAR NYELVŐR JUN. számában *Aleci* György a múlt füzetben ismertetett Legrégibb rumun codex magyar elemeit kutatván (melyhez *Hunfalvy* Pál is hozzá szól egy nyílt levélben) azon eredményre jut (ellentétben a rumunokkal,) hogy a codex szülőföldje Erdély vagy Moldva. *Kőrösy* Sándor folytatja az olasz kölesön szók ismertetését a magyar nyelvben, *Szarvas* Gábor az *Aladár* nevet magyarázza, hogy az török eredetű szó s annyit jelent, hogy *csapatfő*, Bonfiniusnál mint köznévf fordul elő a *főaludár* testőrkapitány értelemben. Azon szavak egyike, melyeket őseinek már a honfoglalás előtti időszakból ősmertek s magukkal hoztak, egy-két okirat csak mint tulajdonnevet őrizte meg s mint köznévf csak Bonfiniusnál fordul elő. A füzet ezeken kívül számos nyelvtörténeti adatot tartalmaz.

— A »TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ«-NEK, a »Délmagyarországi muzeumegylet« Pontelly főtitkár által szerkesztett folyóiratának ez évi II-ik füzeté elhagyta a sajtót. Dudas Gyula folytatja a magyarországi szerbek szereplésének történetét 1526—1711 közt, s e füzetben egész a zentai csatáig jut. Különös érdeket ad e munkálatnak, hogy a hazai és németországi nyomtatott forrásokon kívül a szerb kútfőket is felhasználta. Karácsonyi János folytatja a Csanád nemzetség délmagyarországi birtokai-

nak betűsoros összeállítását s c. füzetben Sóttól Zurakrévig terjed, tehát a betűsoros felsorolás végéig összesen 79 birtokot mutatott ki. A »Tárcza« a hivatalos közlemények után, mely a választmányi ülések leírását adja. »Egyveleg«-et közöl.

— Az »ÚJ MAGYAR SION« máj. füzetében *Knaur* Nándor folytatja a szent-benedeki apátság alapító levele felett kezdett vitáját Salamon Ferencz ellenében *Dr. Csernoch* János a halottégetésről is folytatólag. *Dr. Csáposi* pedig a szabadkőmivességről *Taxil* Leo leleplezései nyomán. Apróbb cikkekké fejezik be a füzetet.

— Az »ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET történettudományi szakosztályának kiadványaiból megjelent a III. k. 1. fülete. Tartalmát teszi: *Hegedűs* István polémiája a tragikum kérdése felett. *Dr. Fındly* Henrikktől: bevezetése a nyelvtudományba. *Dr. Ferenczi* Zoltántól: Adalékok Jósika Miklós írói működéséhez.

— A »MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE« máj. és jun. füzetében *Kohn* Sámuel folytatja az erdélyi szombatosok történetét. Az előbbiben *Kauffmann* Dávid »a számárfő«-ről ír, arról t. i., melyet a zsidók némely írók állítása szerint isteni imáadásban részesítettek. A »régí rágalom történetét« azzal végzi, hogy azt »szemtelen hazugság«-nak nevezi.

— A »KORRESPONDENZBLATT«, az erdélyi százszok közleményének máj. számában *Teutsch* G. értekezik »Egyházjavításunk történetírásának kezdetei« cz. alatt a XVI. és XVII. sz. százsz egyházi írókról, a kiknek (mint *Schesäus*nak, *Oltárd*-nak stb.) feljegyzései a politikai történetírókat is érdekelhetik. Közli *Lutternek* egy 1543-iki érdekes levelét a szebeni paphoz.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,

A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. JUNIUS.

A hazai hírlapokból. 1886. »*Archaeologiai értesítő*. Szerk. *Hampel* József.

III. füzet.« Ism. *Dudás Gyula*. *Szegedi Híradó* 138. sz.

»*Bács-Bodroy megyei tört. társ. Évkönyve* Szerkeszti *Dr. Margalit* Ede *Zombor*, 1886. I. II. füzet.« Ism. *Dudás Gyula*. *Ujvidék*, 24. *Bácskai Ellenőr* 25. sz.

Balogh *Ferencz*. Egyházi krónika. (Siklósi Mihály, Szilvási Mihály, *Pempfinger* Márk és *Melius* Péterről.) *Szabad Egyház* 12. sz.

»*Budavár visszavétele*. Irta egy szemtanu. Angolból *Deák Farkas* Bp. 1886.« *Egyetértés* 169. sz.

Budavári emlékünnepe. (A kétszázados jubileum.) *Főv. Lapok* 167. sz.

Dudás Gyula. A hajdúk múltjából. *Pesti Napló* 163. *Debr.-Nagyv. Értesítő* 23. és köv. sz. Hajduk története. *Szegedi Híradó* 128. 129. sz.

Szeged története. (Pár szó a monographia érdekében.) U. ott 144. sz.

»*Fraknoi Vilmos*. Pázmány Péter 1570—1637. (M. tört. Életrajzok. II. évf.) Bp. 1886.« Ism. *Acsády Ignác*. *Pesti Napló* 176. sz.

- Gyárfás István* monographiája nyomán. Eger ostroma 1596-ban *Eger*, 26. sz.
- Gyulai János* író, (helyesebben Gyulai János). *Szabad Egyház* 11. sz.
- Hajnal István* Melius Péterről. *Szabad Egyház* 12. sz.
- Hellebrant Árpád*. A magyar akadémia könyvtárában lévő ösnyomtatványok jegyzéke. Bp., 1886. *Ism. P. Napló* 179. *Föv. Lapok* 179. sz.
- Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulattól*. Hunyad 24. sz. — Közgyűlése. *Nemzet* 167. sz.
- »*Irodalomtörténeti Emlékek*. I. kötet. Szerk. *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő* Andreas Pannonius Nicolaus de Mirabilibus Bp., 1886.« *Ism. Vasárn. Ujság* 26. sz.
- »*Iványi István*. Szabadka története. I. rész. Szabadka, 1886.« *Ism. Dudás Gyula*. Bácska 48. sz.
- Komáromy András*. Ugocsa vármegye történetéből. *Ugocsa* 26. sz.
- Lukács Ödön*. Nyiregyház város története. *Szabolcsi Szabadsajtó*. 24. sz.
- Madarassy László*. Budavár ostrom ereklyéi. *Föv. Lapok* 167. sz.
- »*Magyar Történelmi Életrajzok*. Szerk. *Szilágyi Sándor* II. évfolyam 4. füzeté.« *Ism. P. Napló* 151. sz.
- Majláth Béla*. Budavár ostroma és Apaffy Mihály. *P. Napló* 163. sz.
- Makay Dezső*. Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira. Jogtörténelmi tanulmány. *Zala* 23. 24. sz.
- Márki Sándor*. Három monographia. *Aradi Közlöny* 77. sz. — *Pero* zenedülése. U. ott. 94. sz. I. *Lipót* Magyarországa. *Alföld* 95. sz. — A pankotai ásatások. *Aradi Közlöny* 100. sz.
- Molnár Albert* élete és iratai. *Szabad Egyház* 11., 12. sz.
- Pulszky Ferencz*. A magyarországi öseletekről. *Nemzet* 158. sz.
- Rácz Károly*. Velius Péter születési évéről. *Szabad Egyház* 12. sz.
- Régi magyar Költők tára*. Közzé teszi *Szilády Áron*. V. kötet. Bp. 1886. *Ism. P. Napló* 179. sz. *Vasárn. Ujság* 26. sz. *Egyetértés* 163. sz.
- Révész Mihály*. Bethlen Gábor irodalma. *Prot. Egyh. és Isk. Lapok*. 24. 25. sz.
- Salamon Ferencz*. Budapest történelme. *Ism. Némethy Lajos*. *Függetl.* 172. sz.
- »*Századok* májusi füzeté.« *Ism. Dudás Gyula*. *Zombor és Vidéke*. 44. sz.
- Szendrei János* dr. Dürer Albert származása és művészete. Bp., 1886. *ism. Szana Tamás*, *Nemzet* 166. sz.
- »*Tormágy Gábor*. Gakova története. (Bács-Bodrog megyei tört. társ. Évkönyve I. II. füzeté.« *Ism. Dudás Gyula*. *Zombor és Vidéke* 48. sz.
- Történelmi kiállítás* irodalmi anyaga. *Föv. L.* 175. *Egyetértés* 175. *Nemzet*. 175. sz.
- Urnappja Budán* 1424-ben. *Religió* 48. sz.
- Vadnay Károly*. Hol a Rákóczy sírja? (A »*Revue de l'Orient*«-ból.) *Borsodm. Lapok* 48. sz.
- Vámbery Ármin*. A törökök magyarországi közigazgatási rendszeréről. *Egyetértés* 152. sz.

Várnai B. Sándor. A lábvisélet története. *Hölgyek Lapja* 23. sz.

Varrás mint művészet. — á — n. *Vasárn. Ujság* 26 sz.

Zsilinszky Mihály. I. Rákóczy György. *Vasárn. Ujság* 23. sz. arcképpel.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ö FELSÉGE, Deák Farkas igazságügyminiszteri osztálytanácsosnak, ideiglenes nyugalomba helyezése alkalmából, »hü és buzgó szolgálata, különösen pedig a magyar irodalom körül szerzett érdemei elismeréséül« a III-ad osztályú vaskorona-rendet adományozta. Szívünkben üdvözljük társulatunk e buzgó hivatalnokát ö felsége legmagasb elismerése alkalmából s azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy tisztelt barátunk, ki eddig buzgó munkásságát hivatala s az irodalom közt osztotta meg, ezentúl egész erejét történeti irodalmunk emelésére szentelendi. Ad multos annos.

— A BUDAPESTI EGYETEMI SEMINARIUMI OKTATÁS tárgyában a vallás- és közoktatási miniszter megtette az első intézkedéseket. Egyelőre három seminarium állítatik fel: a történelmi, a classica-philologiai és a modern philologiai, ez utóbbi két osztálylyal; t. i. magyar és német nyelvészet s irodalmi osztálylyal. A történelmi seminarium vezetésével a miniszter Salamon Ferenczet, mint igazgatót s egy később megjelölendő tanárt, a classica-philologia seminariumával P. Thewrewk Emilt, mint igazgatót és Abel Jenőt bízta meg. A modern philologiai seminarium magyar osztályának vezetői lesznek: Gyulai Pál mint igazgató és Budenz József, a német osztályé Heinrich Gusztáv. A seminariumok olykép hozatnak kapcsolatba a tanárképzéssel, hogy vezető tanáraik a tanárképző-intézet tanárai közé soroltatnak s az alapvizsgálatokat jó sikerrel letett tanárjelöltek választott szakuk szerint az illető seminariumba lépnek be. Ezeken kívül azonban a vezető tanár a megállapított számig más hallgatókat is felvehet seminariumába, tekintet nélkül arra, hogy hányadik évfolyamhoz tartoznak, ha az illetők nem középiskolai tanári pályára készülnek, hanem a seminariumban az illető tudomány művelésének módszerét kívánják elsajátítani.

— A SZÉKELY MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYLET jun. 27-én Maros-Vásárhelyt igen látogatott és fényesen sikerült nagy gyűlést tartott, mely alkalommal a Maros-Vásárhelyt felállított székelyföldi iparmuzeum ünnepélyesen megnyitott. Ez alkalommal Deák Farkas társulati alelnök s a mi társulatunk jegyzője Bárány Károly felett nagy hatású emlékbeszédet mondott, melyet az összegyűlt nagy közönség osztatlan tetszéssel fogadott. Apornak, mint tudva van, rendkívül gazdag hírlap és proclamatio gyűjteménye maradt hátra az 1848—9-iki évekből, melyekben igen sok unicum van; óhajtható volna, hogy azok együtt maradása biztosíttassék.

— A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK jövő évi folyamában Békés Gáspár, Theököly Imre, Bédly Pál és gróf Hadik életrajzai fognak világot látni, melyek közül egy pár készen is van. A művészek, kik ezek illusztrálásával

bízáttak meg, közelebből fognak elindulni a Szepeességre, Árva megyébe, Erdélybe, hogy még a nyáron át eszközöljék a szükséges fölvételeket. Maga társulatunk is szép históriai képek birtokába jutott, melyek az Életrajzokban fognak reprodukáltatni.

— STELTZER FRIGYES tagtársunk az »Újvidék« jul. 4-iki számában »Kulpin története« czím alatt érdekes történeti tanulmányt közöl, melyben kimutatja, hogy Kulpinvára nem a Bácskában feküdt, hova Szabó Károly Anonymus fordításában helyezi, hanem a Száva balpartján Szerémségben. Ezt a várat, mely Kölpén nevet viselt, foglalták el 1462-ben Ali bég hadai, átkelven a Száván, ezt Szolimán 1526-ban. A bácsmegyei helységet az okiratok Kulpinnak nevezik, s az 1418-iki tatárjárásban felhozott helységnevek ma is megvannak. Ma már Kulpinnak hívják, de ennek az Anonymus-féle külpünhöz semmi köze.

— HAZÁNK JELESEI, képes album életrajzokkal »Magyarország szellemi és anyagi művelődésének vezetői és munkásai, arcképekben és életrajzokban« cz. vállalat indul meg dr. Toldy László szerkesztésében s Klösz György fényképrő kiadásában. A munka célja, hogy megismertesse azoknak arcképeit, kik hazánk szellemi és anyagi művelődésének vezetői és tényezői. A következő csoportokra oszlik a nagyszabású mű: 1. A parlament. 2. A magyar közélet. 3. A tud. Akadémia. 4. A m. egyetemek. 5. Írók, tudósok, szerkesztők. 6. A m. művészek. 7. Az 1885. orsz. kiállítás biz. tagjai. Az előmunkálatok annyira haladtak pár év óta, hogy a díszes munka füzetes kiadása immár megkezdhető.

— A STÁJER TÖRTÉNETÍRÓK VISZÁLYA újabb életjelt adott magáról. Márcz. füzetünkben ismertettük ama elkeseredett irodalmi harczot, melyet Leopold v. Beckh-Widmanstetter »Kampf ums Recht« cz. röpiratában indított a gráczai orsz. levéltár igazgatója, Dr. Zahn József ellen. A vita Gráczban, Bécsben s általában a német történetíró körökben nagy port vert fel; a röpiratot az érdekeltek lefoglaltatták, de akkor, midőn már több száz példányát széthordta a posta. Így jutott el hozzánk is. Folytatását könyomatú füzetekben tette közzé a szerző s ennek utolsó ívét már nem Gráczban, hanem Budapesten nyomatta. Legelső röpirata viszont Innsbruckban jelent meg. »Neue Documente zur Beleuchtung der Stimmung des steirischen Landes-Archivars dr. Josef v. Zahn wider Leopold v. Beck-Widmanstetter« a címe eme legújabb kiadványának, mely 11 okíratot tartalmaz a viszály újabb stádiumának megvilágítására. Dr. Zahn nem felelt nyilvánosan a támadásra, de a vezetése alatt levő levéltárban azóta nincs mit keresnie a szorgalmas kutató Beckh-nek. Ez az ügy most már a stájer orsz. bizottság elé került. A vitának meg van a maga komikuma is. Beckh-»Doctor mit der eisernen Stirn, genannt von Zahn« névvel tisztelte meg ellenfelét, a ki őt viszonzásúl »a pokol fejedelmével« azonosította, a mire Beckh-W. azzal felel, hogy »ha ördög volnék, bizony ő volna az első, a kit elvinnék.« Beckh-Widmanstetter jelenleg hazánkban utazik levéltári kutatások céljából s társulatunk júniusi gyűlésén vendégünk volt.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BUDAVÁR VISSZAVÉTELE. Irta egy szemtanú. Angolból fordította előszóval s jegyzetekkel ellátta *Deák* Farkas. Budapest, 1886. Kis 8-adr. 144. l. (A történelmi könyvtár 81-ik száma.) Ára 40 kr.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT EVKÖNYVE. A választmány megbízásából szerkeszti *Demkó* Kálmán titkár. Második Évfolyam. Lőcse 1866. 8-adr. 136 l. (3 ábrával.)

ELETEMBŐL. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utleírás. Irta Jókai Mór. 1—3 füzete. 8-adr. 288 l. Egyes füzet ár 40 kr.

— ÁBRÁND ÉS VALÓSÁG. Irta Pulszky Ferencz. I. füzet. (A nemzeti könyvtár 177-ik füzete) 8-adr. 64 l. Ára 30 kr.

— DE PARIS AUX CARPATHES par Joseph Montet. Paris, 1886. 8-adr. 148 l. Ára 1 frt 80 kr.

— VALDSTEIN während seines ersten Generalats im Lichte der gleichzeitigen Quellen. 1625—1630. Von Anton *Gindely*. Erster Band. Prag, 1886. 8-adr. 424 l. Zweiter Band Prag, 1886. 8-adr. 396 l.

— DER RECHENSCHAFTSBERICHT Philipp des Grossmüthigen über den Donau Feldzug 1546. und seine Quellen. Von Max *Lenz*. Marburg 1886. 4-adr. 50 l. Ára 1 frt 30 kr.

— QUELLENBUCH ZUR GESCHICHTE DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE. Ein hist. Lesebuch für höhere Schulen und für jeden Gebildeten. I. Theil. Von der ältesten Zeit bis zum Aussterben der Babenberger. Dr. Karl *Schober*. Wien 1886. 8-adr. 314 l. Ára 1 frt. 80 kr.

— DEUTSCHLANDS Geschichtsquellen im Mittelalter. Seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts von Ottokar Lorenz. Erster Band. Dritte, in Verbindung mit Dr. Arthur Goldmann umgearbeitete Auflage. Berlin, 1886. 8-adr. X, 348 ll.

— DIE GRABFELDER VON KESZTHELY von Dr. Wilhelm *Lipp*. Mit 300 Illustrationen und Tafeln. Budapest, 1885. 8-adr. 121 l.

— DER GOLDFUND von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila.« Beitrag zur Kulturgeschichte und Völkerwanderungsepoche von Joseph Hampel. Budapest, 1886. nagy 8-rét 190 l. színes metszettel.

— KLEINE BEITRÄGE zur mittelalterlicher Quellenkunde von F. v. Krones. (Különnyomat a »Mittheilungen des Instituts für oest. Geschichtsforschung VII. B. 2. Heft.« 8-adr. 18.

— PROF. GIUSEPPE GELCICH La Confraternita laiche in Dalmazia et specialmente quelle dei marinari. Memoirie e documenti, Ragusa, 1885. 8-adr. 72 l.

— ISOTAE NOGAROLAE Veronensis opera quae supersunt omnia. Accedunt Angelae et Zeneverae Nogarolae Epistolae et Carmina. Colligit Alexander Comes *Apponyi*. Edidit et praefatus est Eugenius Abel. Vol. I. Vindobonae et Budapestini. 1886. 8-adr. CLXXII. és 269 ll. Vol. II. Vindobonae et Budapestini 1886. 8-adr. 477 ll. (Facsimilékkal) Ára 12 frt.

BUDAPEST TÖRVÉNYHATÓSÁGA ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSÚLAT ÁLTAL BUDAVÁR VISSZAFOGLALÁSA ALKALMÁ-
BÓL MDCCCLXXXVI. SEPTEMBER 1-ÉN TARTOTT DÍSZÜLÉSÉN
ELMONDOTT

B E S Z É D E K.

I.

ELNÖKI MEGNYITÓ.

RÁTH KÁROLY FŐPOLGÁRMESTER ÁLTAL.

Császári és királyi apostoli Felség!

Mélyen tisztelt együttes díszülés!

Elnöki tisztem teljesítése közben többször fordulnak elő
alkalmak, midőn szerencsém van tolmácsolni a főváros örömét
valamely bekövetkezett esemény fölött, mely a közérzület óhajai-
nak megfelel; midőn kifejezést kell adnom, valamely magasztos
cél érdekében, a társadalom minden rétegeit átható lelkesedés
tényének; midőn a főváros fenkölt szelleme és akarata nyilvánul
a nemzeti érdek, s a közművelődés nagy feladata ügyében.

Mert a főváros közönsége már kiváló municipális állásánál
fogva is, melyet az ország törvényhatóságai sorában elfoglal,
mindenkor legnemesebb hivatásának ismerte, hogy nemcsak az
általános emberi, de különösen szeretett hazánk érdekeinek hí
őre és igaz képviselője legyen, és hogy közjóra irányzott tevé-
kenységében részint kezdeményezve, részint pedig pártolólág
felöllelje a közélet mezején felmerülő, magasabb irányú, és a jövő
nemzedékek boldogítására kiható eszmék valósítását, melyek a
főváros, és közvetve a nemzet szellemi és anyagi ereje öntudatos
fejlesztésének legbiztosabb, és maradandó zálogai.

Ámde egy törvényhatóság oly sokoldalú feladatai váltako-
zásában, és ezeknek a legnagyobb fontosságú országos érdekekkel

kapcsolatos érintkezése mellett is, minőt a fővárosi municipium intensív működésében szemlélünk, mégis csak ritkán — mondhatjuk százados időközökben — fordul elő a maihoz hasonló korszakot alkotó eset, — midőn az ország fővárosa az egész nemzet nevében van hivatva szólani, és cselekedni; — midőn kivételes állásánál fogva mintegy felhatalmazva érzi magát arra, hogy nemcsak saját, de az egész magyar nép érzelmeit, örömét, háláját és reményeit a lehető legünnepélyesebb módon kifejezésre juttassa.

Igen, tisztelt együttes díszülés! az egész ország szemei jelenleg rajtunk csüggnék; Magyarország minden honpolgárának, minden hű fiának szíve és lelke velünk van e mai napon, — velünk érez és gondolkodik, és mély hálával felfoházkodik Istenhez, hogy e napot megérnünk engedte. — Mert hisz sok, igen sok nemzedék szállott sírba előttünk a nélkül, hogy ily nagy jelentőségű, és minden magyar szívben oly nagy örömet keltő napot ért volna.

Midőn a főváros Tanácsa, a Magyar Történelmi Társulat kegyeletes s hazafias indítványát: hogy »Budavárának a török uralom alóli felszabadulása, ennek kétszázados évfordulóján megünnepeltessék,« — a törvényhatósági közgyűlésnek pártolólág terjeszté elő, — a főváros közgyűlése még 1884-ik évi január hó 9-én osztatlan lelkesedéssel magáévá tette a saját hazafiúi érzületének is megfelelő nagy eszmét, és megállapítva az intézkedések sorát, melyekkel a világra szóló esemény emlékét megörökíteni kívánta, — a szükséges eszközök megszavazása mellett, utasította a Tanácsot, hogy egyetértőleg a fővárosi képzőművészeti bizottmánynyal, és a Magyar Történelmi Társulattal a határozat végrehajtásáról gondoskodjék.

A hazafias s nagylelkű határozat indokai csak néhány rövid sorban soroltatnak fel; de nem is kellett ahhoz ennél több: mert hisz e rövid sorokhoz, e néhány szóhoz, a világtörténelemnek, főleg pedig kedves hazánk történelmének sok száz lapja fűződik. — Röviden azt tartalmazza a közgyűlési határozat, hogy Budavárának 1686. évi szeptember 2-án a törököktől lett visszafoglalása nagy jelentőségű, s örvendetes esemény volt az *egész kereszténységre*, de kiválóan hazánkra, nemzetünkre, és főleg fővá-

rosunkra nézve. Meg akarjuk ezt, úgymond a főváros, mint egyúttal a magyar hősiesség és bátorság dicsőségének emlékét is, méltóan ünnepelni.

Kell-e az ünnep megtartására ennél több indok?

A magasztos, de kivitelében nem minden nehézség nélkülinek bizonyult feladat megoldására velünk szövetkezni szíves volt a Magyar Történelmi Társulat, és e szövetség kellő kifejezése ezen most együttesen tartott diszülés, melyet szerencsém van megnyitni.

A megállapított együttes diszülés programja szerint Budavár visszafoglalásának világtörténelmi és politikai jelentőségét a társulatnak egyik köztiszteletben álló tagja, egy kiváló tekintélyű államférfiú fogja taglalni. — Nekem tehát ez ünnepélyes felszólalásom folyamán a dicső esemény csupán ama mozzanatainak rövid felemlítésére kell szorítkoznom, melyek szeretett fővárosunk életére és tovább fejlődésére voltak hatással.

Ámde e részben alig mondhatok egyebet, mint a mit az ország általános állapotáról mondanunk lehet. — Mert hisz a főváros az ország szíve, — ezzel együtt él, együtt hal; — osztozik ennek minden örömében, minden bajában. — És az országot érő csapást éppen úgy, mint a kedvezményt kétszeresen érzi az állam központja a főváros, hol a nemzet szellemi és anyagi tevékenységének minden szálai összefolynak.

Budavár bevétele idejében éppen oly pusztaság és sivár volt a főváros területe és annak egész környéke, mint a milyen vala az ország legnagyobb része. Rombban hevert a mostani főváros, területén külön hatóság alatt élt öt város, — lakóik elköltöztek, és elpusztultak. A török kézben volt Budavár volt az egyedüli sűrűbben lakott hely, — de ennek lakossága is legnagyobb részben török volt; mit onnan kell következtetnünk, mert a 12,000 főnyi janicsárból állott várórség oldalán egyenlő elszántsággal harcoltak nők, és gyermekek.

Hunyady Mátyás világhírű palotája, és középületei ezen ostrom alatt lövettek rommá. Képzelné lehet, hogy a Budavárát ostromlott mintegy 100,000 főnyi hadsereg közelében, mely három mértföldnyi hosszú árkolattal vette körül a várhegy környékét, a polgári lakosságnak nem volt maradása. És sajnálkozunk kellene leginkább azon, hogy jóval előbb a hadjáratnál, de

az alatt is elpusztult, és elköltözött a magyarság Budavárából, és ennek környékéről.

De alig hogy kitűzte zászlóit Budavár ormaira a győztes sereg, már beszállongott a még megmaradt régi lakosság; lassanként megnépesedtek a városrészek az egyesült keresztény sereg maradékaival; a pusztá helyekre új telepítvényesek hozattak, és a két század alatt, mely azóta lefolyt, a Budavár bevétele utáni lakosság a haza szeretete által átszellemült egységes testté alakult, és megteremté ismét Budát, megteremté Pestet, megteremté az egyesített fővárost: Budapestet, melyről bátran mondhatjuk, hogy az valóban az ország fénye, és egyik büszkesége!

És hogy azzá lett, hogy azzá lehetett, ennek Budavár bevétele, ama nagyjelentőségű esemény vetette meg alapját, melynek kétszázadik évfordulóját ma ünnepeljük.

Ezen esemény tehát fővárosunk történetében is legnevezetesebb forduló pont, melytől a történetíró a főváros újabb fejlődési, vagy helyesebben mondva, újjászületési korát fogja számítani.

Ám állítsuk lelki szemeink elé a kétszáz év előtti állapotokat, és tekintsünk a mostani Budapestre; a különbség bámúlatra ragad, — de egyúttal a legmélyebb hála érzete fakad föl keblünkbelől a mindenható isteni gondviselés iránt, mely így megsegítette a magyar hazát, és annak fővárosát!

Most pedig reám háramlik egy további hivatalos, de egyszersmind kedves kötelesség leróvása, mely abból áll, hogy a főváros közönségének számot adjak ezen mai ünnepélyre vonatkozó nagybecsű határozata egyes pontjainak mikép történt végrehajtásáról.

Az imént mondtam, hogy a főváros Budavár visszafoglalása és ezzel az ország felszabadításának emlékét, melynél nagyobb jelentőségű esemény egész történelmünkben kevés van — meg akarta örökíteni. Nagy szó ez, kivált halandó emberek részéről, kiknek napokra, perczekre szabott élete az örökkévalóságnak megmérhetetlen fogalmához képest számba se jöhet. És mégis azt hiszszük, hogy történelmünk eme dicső és következményeiben nagyszerű epizódja, a főváros megbízásából véghez vitt művek által, emberi lehetőség szerint megvan örökítve a jövő számára.

Megnyílt a történelmi kiállítás, melyet a főváros közönségének felhívása folytán a Képzőművészeti Bizottság és a Történelmi

Társulat kiküldöttjei a Budavár visszafoglalása korára eső és történelmi tekintetben felette érdekes irodalmi és műtárgyakból a legnagyobb elismerésre méltó buzgósággal rendeztek. A küldők között első sorban legmélyebb hálával kell megemlítenünk felséges urunk királyunkat, ki nagybecsű tárgyakkal kegyeskedett gazdagítani a maga nemében ritka gyűjteményt. A hivatalos jegyzék egyébiránt arról tesz örvendetes tanúságot, hogy mind a külföldön, mind pedig a hazában nagy volt a részvétel a kiállítás sikere iránt. A művelt közönség méltányolni fogja e gyűjtemény kiváló szellemi értékét, a tudomány emberei pedig a múlt idők e maradványaiból maradandó emléket fognak alkotni a jövő számára. Én ez alkalommal legkedvesebb tisztemnek tartom, hogy a főváros nevében mély hálánkat fejezzem ki mindazok iránt, kik a történelmi kiállításnak — legszebb reményeinket is felülhaladó — sikerét nagybecsű közreműködésük által megállapították.

Méltóztatott továbbá a törvényhatósági közgyűlésnek elrendelni, hogy a dicső hadjáratról, melyben az európai egész kereszténység résztvett, és a melynek eredménye a főváros, és ezután az egész ország felszabadítása vala, egy külön történelmi leírás készítettessék.

Van szerencsém e monographiát a tisztelt díszülésnek ezenel bemutatni.

A kútfők lelkiismeretes felkeresése, a nagy gond, melyet írója azok felhasználására fordított, kezeskednek arról, hogy dúsan tenyésző történelmi irodalmunk, melynek helyes irányú fejlesztését a most velünk ülésező Történelmi Társulat oly kiváló sikerrel gondolja, egy újabb jeles művel gyarapodott.

Nincs oly gazdag történelmi irodalom, mely a jól szerkesztett monographiákat nélkülözhetné, --- mely a századok tüneményei árából kimagasló eseményeket, melyeken mint kiálló kőszirteken gyakran megtört s más irányt vett a világ folyása, — nem tekinté a részletes fejtegetés legméltóbb és egyúttal legszükségesebb tárgyainak. Mert ilyen nagy korszakot alkotó esemény alapítja meg sokszor a nemzet egész jövőjét.

Budavár visszafoglalása alapította meg a magyar nemzetnek és a fővárosnak kétszáz évvel ezelőtt szinte veszendőbe ment jövőjét. És a világra szóló esemény leírásával akart a főváros a magyar közönségnek kedveskedni.

Egy nagy eseményt így alkatelemeire feloldó, és annak egész lefolyását híven feltüntető történelemre gondolt a római bölcs, midőn ennek fogalmát úgy határozta meg, — hogy az »az idők tanúja, az élet mestere és fénye az igazságnak!« Budavár bevételét történetéből sokat tanulhatnak a népek, s az államférfiak; az előtte és utána lefolyt időkön okúlhatnak hazánkfiak, — a fiatal nemzedék pedig — a haza reménye — az emberiség legszebb eszményeiért buzdulni tudó lelkesedés, a hazaszeretet s áldozatkészség örökké élő példáit látja maga előtt mindenkoron.

A tisztelt törvényhatósági közgyűlés a következményeiben oly áldásos hős tette hálás megemlékezés jeléül külön érem veretését és kiosztását is rendelte el.

Ez emlékérmet íme szintén szereucsém van bemutatni a tisztelt díszülésnek. Méltó befejezése ez a kilenczven darabot felülhaladó, ugyanez esemény örvendetes alkalmából a visszafoglalás évében Európa-szerte vert érmeknek, mely gazdagságára nézve a numismatica egyetemes körében is ritka sorozat, legjobb tanúsága az általános lelkesedésnek és örömmnek, mely a nagyfontosságú esemény bekövetkezte folytán az egész keresztény világot áthatotta. Legyen ez érem mai nemzeti ünnepünk jelentőségének örökké tartó emléke!

Ugyancsak a tisztelt törvényhatósági közgyűlés határozatának megfelelőleg készült hazánk egyik jeles művésze műtermében egy nagyszabású történelmi képnek vázlata, mely Budavár vívásának egyik főmozzanatát megörökíteni van hivatva. Maga a kép, az arc képek és korhű tárgyak beszerzésének nehézsége, de az ily nagy műre szabott időnek rövidsége miatt is nem készülhetett el egészen, de meg vagyunk róla győződve, hogy az hazai művészetünknek díszére fog válni és teljesen ki fogja elégíteni a várakozást, mely a művész nevéhez fűződik.

Meghivattak ünnepünkre mindazon magas és előkelő vendégek, kik a törvényhatósági közgyűlés határozata során felemlítetnek. Meghivattak hódolatteljes, mély tisztelettel a Felséges uralkodó pár, a trónörökös és fenséges neje, a fenséges főherczegek és azon bel- és külföldi családok, kiknek ősei a diadalmas ostromló hadsereg soraiban résztvettek, hogy személyes megjelenésük vagy képviseltetésük által az ünnepély díszét s fényét emel-

jék és átadhassuk nekik hálánkat, melylyel hazánk s székvárosunk felszabadtatásáért őseiknek örökké tartozunk.

Testvéri szeretettel és a legőszintébb érzülettel meghívtuk Bécs, München, Berlin, Zágráb, Prága, Lemberg és Stockholm fővárosok képviselőit is, kifejezést akarva adni igaz rokonszen-vünknek és hálás elismerésünknek legalább azon országok és nemzetek központjai iránt, melyek fiai legnagyobb számban harczoltak és legtávolabbról jöttek segítségünkre.

A megjelent és általam ez alkalommal is mély tisztelettel fogadott vendégeket a polgármester úr holnap fogja a főváros nevében még különösen üdvözölni; és ugyanakkor fog alkalmi beszéd kíséretében lelepleztetni az emléktábla, melyet a főváros az egyesült keresztény sereg dicsőségére azon hely közelében fel-állíttatni rendelt, hol a győztes sereg rohammal betört és hatal-mába ejté a várat.

A közgyűlésileg megállapított program többi pontjainak megtartása iránt szintén megtörtént a megfelelő intézkedés.

Ezekből méltóztatik látni, mélyen tisztelt díszülés! hogy a főváros hatósági közegei, jelesül a Képzőművészeti Bizottság, melyre a szükséges teendők fogamatba vétele bízva volt, a Történelmi Társulat kiküldötteinek buzgó közreműködése mellett, elismerésre méltó tevékenységet fejtettek ki, s hogy elkövettek mindent, mi a törvényhatósági közgyűlés hazafias intentiójának megfelelőleg a nagyjelentőségű ünnepély méltósága és díszének emelésére kivi-hető volt.

Ez ünnepély, melynek megnyitását hivatalos állásom és működésem egyik legszebb momentumának tartom, hatósági köz-életünknek legfényesebb s legörvendetesebb tényét fogja százado-kon át képezni.

Adja az ég, hogy ha majdan utódaink kétszáz év múlva mai ünnepünkre vissza fognak emlékezni, imádott hazánk állapotai legalább is oly javulásának tanúi legyenek, mint a mekkorát haladt nemzetünk a kétszáz év alatt, mely Budavár visszafoglalása óta a mai napig lefolyt.

Ős Buda ormain újra ott díszleg a királyi lak, szeretett apostoli királyunk székhelye. A legújabb kor monumentális alkotásai, a nagy haladás, mely nemzetünk szellemi és anyagi

művelődése terén szemünk láttára megy végbe, és a törhetlen hűségű magyar nép leghőbb vágyai, dicsőségesen országló I. Ferencz József, szeretett királyunk ő felsége drága nevéhez vannak fűzve örökre!

A király, és a nemzet boldog egyetértése hozott áldást a trónra, és a hazára, — ezen egyetértés legbiztosabb záloga jólétünknek és jövőnknek.

Éljen a király! — Isten örök áldása az egész magyar haza fölött!

Ezzel befejezem előadásomat, és hazafiúi örömmel ismételten üdvözlőlvén a mélyen tisztelt díszülést s az egész ünneplő közönséget, — van szerencsém a szót a Magyar Történelmi Társúlatnak tisztelettel átadni.

II.

BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR

M. TÖRT. TÁRSÚLATI MÁSODELNÖK ÜNNEPI BESZÉDE.

Császári és királyi apostoli Felség!

T. Együttes-díszülés!

Mint elnök-társam is már felhozta, az eszme, hogy Budavárának kétszázadik évfordulója megünnepeletessék, a történelmi társulat kebelében keletkezett.

Azt hiszem, mindenki természetesnek fogja találni, hogy az eszme általán keletkezett és hogy épen itt támadt.

Hiszen társulatunk a történeti kutatásoknak hívatott munkása, a történeti emlékeknek hívatott őre. Mivel tudná az ősi idők iránt való kegyeletet, a történet iránt való érdeklődést inkább fokozni, mint régi, de soha el nem évülő hőstetteknek, nemzeti nagy eseményeknek felelevenítése által? E perczben, a mai napon, e nagy teremben és széles e hazában, mindnyájan történet-búvárok vagyunk. Feszült érdeklődéssel forgatjuk a történet lapjait, kereszük, kutatjuk a nagy eseménynek minden mozzanatát és a haza iránt való hűségben, önfeláldozási készségben fokozottan tekintjük az elért dicsőséges eredményt.

Az eszme tehát, megünnepelni Budavára visszafoglalásának kétszázadik évfordulóját; a történeti társulat kebelében keletkezett; hogy azonban az ige testté vált, Budapest fővárosunk közönségének érdeme. A történeti társulat ugyanis az ünnepély rendezése végett, teljes bizalommal fordult, mint erre leghivatottabbhoz, a fővároshoz. Nem is csalatkozott bizalmában: a főváros, hivatásának magaslatán, egész készséggel karolta fel e hazafias eszmét: munkásságot és áldozatot nem kimélve állott a rendezés élére. És elkészült a történeti kiállítás, a Budavár visszafoglalására vonatkozó monographia, el az emlék-érem, emlék-tábla stb. és eljövének a mai és holnapi ünnepélyességek napjai. Mindezekért fogadja a t. főváros a történelmi társulatnak őszinte köszönetét.

Távol áll mi tőlünk, hogy Budavára visszafoglalásának megünnepelésében, hetykeség, kihívás, vagy legcsekélyebb sértési szándék is vezessen. Jogunk van azonban magunknak is, mint nemzetnek létezni, fejlődni, erőben és jólétben izmosodni. Hiszen: mindenkinek van joga élni, kinek arra ereje van. És valamint jelenleg hazánk és nemzetünk ügyének emelésére mindent megtenni kötelességünk, úgy a múltra nézve az elért sikerek felett való örömünket nyiltan bevalljuk. Kutatjuk a történetet és elmondjuk érzelmeinket minden keserűség és minden vádaskodási szándék nélkül; epe nélkül tekintjük a koronánkkal különben is barátságos viszonyban álló Törökbirodalom viszonyait, habár egykori világra szóló hatalmas szomszédunkkal, gyakran ádáz csatákat vívtak őseink és jelenleg is azoknak emlékét kell felelevenítenünk.

Kétszáz év! Hosszú idő még nemzetek életében is. Nálunk, hol annyi vész vonúlt el, hol oly hosszú ideig volt Nyugot és Kelet küzdelmeinek színtere, nálunk még hosszabb, mint másutt. Akkor a különbség az akkori és mostani viszonyok között, hogy nagy képzelő tehetségre van szükség, hogy bele tudjuk magunkat képzelni amaz egészen más, de mondjuk ki egyszerre, nyomorúlt viszonyok közé. És akkor a különbség, hogy néha alig hiszünk szemeinknek, ha okmányokat forgatunk.

Hazánkban a XVI. és XVII-ik száz évben nem egy államkormányzat volt. A nyugoti részek és az északiak egyik fele a király jogara alatt állottak. A keleti és északkeleti részek, Erdély-

lyel együtt, külön fejedelmi kormány alatt voltak. A déli megyék és a nyugoti és keleti részek között elterülő nagy Alföld, fel egészen Szatmárig. Egerig, Fülelig török hódoltság valának.

A törökök a hódoltságban csak a területet foglalták el. A községek közül ugyan egyesek meghódoltak; igen jelentékeny része azoknak felprédáltatott, tűzzel és vassal megsemmisítettett. Egész vármegyék váltak lakatlan sivataggá. De a törvényhatóságok, mint olyanok, nem adták meg magukat. A szomszéd, néha a harmadik törvényhatóságba tették át székhelyüket és a mennyiben megmenthető volt, féltékenyen őrzött levéltáraikat. A birtokos nemes osztály általán szintén nem hódolt meg. A mennyiben tagjai a szakadatlan háborúskodás, portyázás, rablótámadások áldoz sorsát kikerülhették, elmenekültek, »bujdosókká« váltak. Vajmi nagy volt azomban azok száma, kiknek kiömlő vére a haza földjét öntöze, vagy házáat, vagyonát feldúlva látta, családját tönkremenenni szemlélte. Mindezek mellett, a magyar nép megtörhetlen szívóssággal ragaszkodott a magyar koronához; mind a vérig, mind a végig hű maradt hazájához. Ezek azok a hősök, kikről oly méltó joggal mondhatta a nagy költő, »megfogyva bár, de törve nem« állottak; ezek azok, kik, midőn hontalanná váltak a hazában, keblük rejtekében őrizték meg a hazafiság szent tűzét, a kik megfogyott számukhoz képest, csodás erővel működtek közre az ország megszabadítására és a kik lehetővé tették, hogy az ország legnagyobb részében a visszafoglalás ténye után, a régi megyék újra felállottak és a nemzeti életben a török hódítás előtt fennállott szervezet az azután jött korban folytatását találta.

A török hazánkban mindig idegen maradt. Volt a török hódoltságban kétségen kívül bizonyos közigazgatási, igazságszolgáltatási, adóztatási és főleg katonasági szervezet. Ezt azonban hazánk népe összesen, a lakosok tömegének egyesei, a legnagyobb ellenszenvvel tekintették. A haza és fajunk iránt való hűség, a vallásos érzelmek, az összes társadalmi felfogás, mindenkit kérlelhetlen, halálos ellenségévé tette a török uralomnak. Nem volt oly hatalmas az ozman közigazgatás, hogy a meghódított területen képesek lettek volna az elmenekült hatóságoknak, vagy a hon hű fiainak egybeköttetését a meghódított részekkel meggátolni, mely a török katonaság és hatóságok kezei között állandólag fentar-

tatott. Egyes pontokon, egyes községekben, néha ugyanazon időben, háromféle intézkedések is voltak: rendelkezett a hódító török hatóság, az elmenekült megye és talán az erdélyi fejedelmi, vagy a magyar királyi hadak parancsnoksága. A hódító idegenek rendelkezésének érvénye azonban mindig csak addig terjedt, a meddig nyers erejük ért; a megye rendelkezéseinek mindenki igyekezett, gyakran élet és vagyon kockáztatásával is megfelelni. Nem állottak ugyan mindnyájan, kik hazánk földjén laktak, csatasorban, nem mindnyájan küzdöttek a harcmezőn; de mindnyájan és egyenként, a nőket és gyerekeket sem véve ki, bajnokai voltak tetteleg a haza zászlajának, hazánk szent ügyének.

Midőn a nép nagy tömege, annak minden egyes tagja, minden egyes családja küzdelemre kel az államhatalommal, mivel az nemzetiségét, hagyományos szervezetét, családi rendét, hitét, erkölcsi felfogását támadja meg: mindenha óriási erőt tud kifejteni. Ez magyarázza meg, hogy a viszonyosan nem oly nagy Magyarország, hogy a viszonyosan nem oly számos magyarság, az ozmanok minden diadalai mellett is, oly nagy gátat képezett a XVI-ik százévben a valóban világra szóló hatalommal bíró török birodalomnak, hatalmi tetőpontján, a tovább terjeszkedésben. És innen van az, hogy habár hazánk a megsemmisüléssel küzdött, minden irányban fel volt dűlva, nemzetünk jó része a küzdésben elvérzett, mégis oly hatályos szerepet tudott viselni a XVII-ik százévben a török hódoltságának visszafoglalása körül.

Igen különös és igen nagy fontosságú azon szerep, mely a török időben Erdélynek és vele együtt Magyarország keleti és északkeleti részeinek jutott.

Erdély és körülötte néhány megye, a mohácsi vész után külön állami kormányzatot képeztek, külön fejedelmet választottak. Az elválás nem volt praemeditált, nem terv szerint kersztül vitt; nem egyes nagy becsvágygyal bíró, mások felett kimagasló hadvezérnek, vagy államférfinak ténye. A szétválást az események kényszerítő hatalma hozta magával.

Hiszen: nem volt-e szt. István birodalma a Duna-Tisza közén, az Alföldön a Dunától egész a Mátráig terjedő hódoltság által *tényleg* szétválasztva? Hol volt a magyar királyi kormány-
nak központja? Hiszen rendre elestek nemcsak Temesvár és Pécs,

de ős Budavára is, — és el Székes-Fejérvár, el Esztergom. Vajon Pozsonyból, vagy Bécsből lehetett-e az egész országot, Erdélylyel együtt, Brassóig és Ojtozig, Munkácsig és Máramaros-Szigetig kormányozni, a török hódoltságon keresztül?

Erdély a mohácsi vész és Budavárának elfoglalása előtt kétségen kívül a szt. István birodalmának szintén egyik tagját képezte; de szervezete, kormányzata nem volt egészen homogen a birodalom többi részeinek szervezetével, kormányzatával. Erdélyben már régebben létezett a külön-külön belszervezettel bíró három politikai nemzet: a magyar, a székely és a szász; és Erdély külön közigazgatási és honvédelmi kerületet képezett, vajdák alatt.

Ebben nincs semmi meglepő. A közép korban sehol sem volt kifejlődve annyira az államhatalom, talán a közlekedési és közlési eszközök fejletlen volta miatt, hogy nagyobb államokban ilyen, vagy ennél élesebb tagosultságok ne lettek volna. Így mutatja ezt Németország, így Itália, így Franciaország, sőt így a kisebb terjedelmű Nagy-Britannia is. A már létezett közigazgatási és hadi szervezet azonban alkalmassá tették Erdélyt arra, hogy Gyula-Fehérvár, vagy Kolozsvár székhelylyel, a magyar korona keleti részének, melyek a török hódítások által voltak elválasztva a nyugatiaktól, államhatalmi központjává tegyék. Annélkül, hogy meg lett volna tagadva a magyar birodalom egysége: a két Zápolya mint ellenkirályok szerepelnek, az utánuk következő fejedelmek pedig, egészen 1691-ig, Lipót kötlevele keltéig, a magyar királyoknak és királyi kormányoknak, egypár kétes időpontra kívül, alárendelve nincsenek. Erdélyben külön, nemzeti alapon nyugvó, *magyar nyelvű* és *magyar jellegű* államkormány, fejedelmi udvar, társadalmi élet képződött.

Mindezen különválás daczára azonban: a fejedelmi Erdélyben nemcsak a *királyi* táblának, a felebbviteli törvényszéknek, nemcsak a *királyi* haszonvételeknek maradt meg neve; nem csak a Verbőczyi hármassal könyve képezte az írott jognak alapkönyvét; de, a mi mindezeknél sokkal fontosabb, mind az, a ki nemes ember volt Erdélyben, mindaz tehát, a ki tagja volt a »populus Verbőczianus«-nak, magát hazafinak tekintette és hazafinak fogadtatott el széles Magyarországon is viszont.

A XVI. és XVII. százév uralkodó eszméi, a vallásos kérdések voltak. Ama nemzetközi szerződések megkötésében, törvények megalkotásában, melyek a vallási kérdések szabályozására vonatkoztak hazánkban a magyar királyok és a szoros értelemben vett magyarországi rendek mellett, nevezetes szerepe volt Bocskay, Bethlen Gábor és I. Rákóczy Görög fejedelmeknek és az erdélyi rendeknek is.

Maga a magyarországi részekkel együtt is kicsiny, a világtól elzárt Erdély, mely keletről, délről és nyugotról volt török tartományokkal, vagy török hódoltsággal környezve, határozott álláspontot a fényes porta világgraszoló hatalmával szemben el nem foglalhatott, sőt adófizetőjévé vált a töröknek. Sikerrült azonban beligazgatásában való függetlenségét, kereszténységét és magyar nemzeti jellegű kormányát megmenteni mindaddig, míg hazánkban a török hatalom elhanyaglott; és sietett visszatérni a magyar királyok jogára alá, amint annak lehetősége eljött.

Budavára hősi ellentállás után 1686-ban foglaltatott vissza; 1691-ben, tehát már öt év múlva, Erdély visszatér a magyar koronához.

És ne mondja nékem senki is, hogy ez egybetalálkozás véletlenségből történt; ne azt, hogy a jelenkor történet írója saját eszméit és érzelmeit tünteti úgy fel, amaz állításban, hogy Erdélyt a nyers erő szakasztotta el egy időre a magyar királyi koronától és amint az megszűnt, Erdély újra visszatért, mintha ama régi századok nézetét adná. Mert hogy milyen volt az okos magyar embernek felfogása, Erdély magatartását illetőleg a XVII-ik százévben, feltűntetik pl. Pázmán Péternek, a biboros érseknek, a kitűnő államférfinak, az igaz magyar hazafinak, a magyar királyi korona tántoríthatlan hívének nyilatkozatai, melyeket, Kemény János tanúsága szerint, tett; mondván: . . . »átkozott ember volna, ki titeket (t. i. az erdélyieket) arra készítene, hogy a töröktől elszakadjatok, ellene zugoldozzatok, míg Isten az kereszténységen másképen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok. . . .« És más alkalommal: »Hazádnak. . . , ki nekem is hazám, ott lakva (t. i. Erdélyben) kevesebbet használhatnék.«

Nem fogok azonban mélyebben belebocsátkozni a történeti kutatásokba és okoskodásokba. A m. történeti társúlatnak egy kitűnősége volt szíves a mai nagy fontosságú évforduló megünneplésére emlékbeszédet írni. Sietek neki a szót átadni, azon fohászszerű kívánsággal: vajha soha oly vésteljes nehéz idők ne következnének hazánkra, minő a »török világ« volt: hanem dicsfényben uralkodjék mindig a magyar király boldog népei felett.

III.

EMLEKBESZÉD

BUDAVÁR VISSZAFOGLALÁSA KÉTSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK ALKALMÁBÓL

GRÓF SZÉCHEN ANTALTÓL.

Három éve, hogy Bécsnek fölszabadítása a török ostromzár alól megünnepeztetett. Ez évben ünnepeljük Buda visszafoglalását, mely az előbbi diadalnak némileg elkéssett, de fényes és messzeható következménye és betetőzése volt.

Mind a két diadal, katonai és politikai tekintetben, nemcsak a magyar, hanem az európai történelemnek egy-egy nagy fordulópontját jelzi.

Mert csak azután, hogy az eredmény Bécs és Buda alatt hebizonyította, hogy a keresztyén seregek ismét képesek az ozmán hatalom fővezéreivel s hadseregük zömével megmérkőzni és azokat döntő csatákban legyőzni, éledt föl újrolag egy sikeres támadó török-hadjárat lehetőségének öntudatos érzete. Azon több mint másfél század alatt, mely a mohácsi vésznap és Budának a törökök által való elfoglalása óta lefolyt, nem hiányoztak keresztyén részről egyes fényes hadi események és eredmények, és főleg számos magyar kebelben élt azon meggyőződés, — melynek a második Zrinyi Miklós, a költő volt egyik legfényesebb képviselője, — hogy ezen eredmények kellő következetesség és öntudatos szívósság mellett, a török hatalom végképpen való megtöréséig lehettek volna fokozhatóak. De tényleg a tizenhatodik század második fele óta közép és nyugot Európának kormányai és népei is a török uralmat a magyar terület nagy részén bevégzett ténynek kezdték tekinteni, melylyel, legalább egyelőre, nemcsak számítottak, de melyet némelyek közülök politikai céljaik egyik eszköze és hatalmas tényezőjéül ismételten föl is használtak. Bécs fölszabadítása megingatta ezeket a fölfogásokat. Buda visszafoglalása fölforgatta azokat. Bécsnek szívós és hősiei védelme egy

támadó diadallal végződött; de csak Buda visszafoglalása, mely a dolog természeténél, és kezdetől fogva támadó hadművelet volt, állapíthatta meg a karloviczi békével befejezett hadjáratoknak túlnyomólag támadó jellegét, és tüntette föl a szerepek azon megváltozását, mely a keresztyén seregek hadjáratait ismét a támadás terére vezette vissza, — míg elébb másfél század óta az ozman hatalom volt kiválólag a támadó, terjeszkedő, hódító.

Sokszor elmondattott Buda visszafoglalásának története. Kétszázados évfordulója csak új lendületet adhatott azok tudományos működésének, kik egykorú szemtanúk följegyzései, vagy más, újabb időkben előkerült adatok és okmányok alapján, a nagy hadi esemény már-már elhalaványuló vonásait megbízható részletezés által fölleveníteni és élénkíteni szándékoznak. De Buda visszafoglalása nem egyedül katonai és hadászati szempontból tekintendő; volt annak belpolitikai és nemzetközi oldala és háttere is, voltak ily jellegű előzményei és következményei, és azok számbavétele kétségkívül a történetek felismerésének szintén egyik kiegészítő tényezőjét képezi.

Az általános európai irányzatok és érdekek közös lüktetése a kölcsönös behatások élénksége és szakadatlansága, mely még ellentéteikben és harczaikban is nyilvánul, nem az újkor szüleménye. Találkozunk annak jelenségeivel már a középkorban is; de ezen európai légkör alakulásának és növekedő behatásának kezdete mégis főleg a tizenötödik század utolsó és a tizenhatodik első felére vezethető vissza. Szoros összeköttetésben áll a modern állam eszméjének keletkezésével, mely nemzetközi téren kiválólag a politikai tervek és terjeszkedési célok megváltozott irányában lett észlelhetővé. Mindig léteztek Európában terjeszkedési és hódítási vágyak; de mint azt egy újabb francia író, Sorel »L'Europe et la revolution française« című munkájában, Franciaországot illetőleg, fölötte érdekesen és találólag kifejtette, míg ezen törekvések, a középkorban főleg nagy Károly uralmának tévesen fölfogott és értelmezett igényeire, a dynasticus örökösödési és a feudális jog szabályaira támaszkodva, a regényesség és lovagias kalandosság színét viselték, s csak mellékesen bírtak politikai jelleggel: idő folytával mindinkább a politikai és nemzetközi hatalmi állás gyakorlati igényei lépnek előtérbe. Azon jogigényeket, melyek a középkorban a háborús cselekvények tényleges alapját képezték, mindinkább eszközökként kezdték tekinteni más politikai célok elérésére, míg végre az, mi eszköz volt egyszerűen az őrügy szerepére süllyedt, miről VIII. Károly, XII. Lajos, sőt még I. Ferencz olasz hadjáratainak összehasonlítása II. Henrik szerzeményeivel, Richelieu és Mazarin külpolitikájával és XIV. Lajos hódításaiival, bő és meggyőző tanúságot nyújt.

A tizenhetedik század második fele nemzetközi viszonyainak fő vonása a francia hatalom emelkedése, megszilárdulása és terjeszkedése, és azon kísérletek, melyek annak ellenében Európa-szerte fejlődtek. A történelem csak egy valódi és tartós világuralmat ismer, — és ez a római volt. A századokon át kifejlődött és kifejlesztett politikai és hadászati szellem, mely a római nép történetileg alakult jellemében és természetében bírta legerősebb támaszát: a katonai és a politikai szervezetnek, a szellemi, jellemi és anyagi erőnek felsőbbsége terjesztette és biztosította Róma uralmát a régi világ majdnem minden ismeretes és számbavehető népe fölött és pedig nemcsak ott, hol barbarokkal vagy elkorcsosodott művelődéssel találkozott, de a görögökkel szemben is, kiknek művelődési és művészeti elsőbbsége előtt még legyőzések után is meghajolt. Nagy Károly csak megközelítőleg tudta az akkori európai világ legnagyobb részére kiterjedő uralom eszméjét létesíteni; az Ottók és Hohenstaufok történetük fényes lapjai daczára sem voltak képesek ily uralom alapját tartósan megvetni. V. Károly közelgő világuralmának oly élénken és annyi szívósággal hangoztatott rémképe nem volt más, mint éppen rémkép. Tagadhatatlan ugyan, hogy a világuralom eszméje V. Károly és fia politikájának némely igényeiben, irányzataiban és nyilvánulásaiban szintűgy megtalálta kifejezését, mint ellenfelei vádjaiiban és aggodalmaik őszinte, vagy színlett hangoztatásában. De éppen politikai hatalma anyagi alapjának megdőbrentő és látszólag félelmes szélessége és terjedelme volt számos, olykor nagy szerű tervei meghíúsulásának és fáradhatlan kormányzati tevékenysége meddőségének és teljes eredménytelenségének főoka. Mert egymástól szellemileg és anyagilag távol eső, eltérő természetű hatalmi tényezőknek egy kézben való összefoglalása csak akkor biztosít valódi hatalmat, ha sikerül azokat nemcsak összecsoportosítani, hanem összefűzni és összesíteni is; hol ezen föltétel nincs megoldva, vagy a viszonyok lényegénél fogva éppen meg sem oldható, ott amennyivel számosabbak és változatosabbak a hatalomnak gépiesen összegyűjtött elemei, annál kétségtelenebbül nem más a túlradó erő küllátszatja, mint a benső gyöngeségnek valódisága.

A Habsburg-ház burgund-spanjol öröksége volt a középkor hatalmi alakulásának legfényesebb, kiválólag békés kifejezése, de egyszersmind az utolsó is. A tizenhatodik, de főleg a tizenhetedik század lefolyta alatt a hatalmi alakulások terén a geografiai összefüggés és a hadászat igényei és szempontja kezdtek mindinkább előtérbe lépni. Ezen igényeknek és szempontoknak, a francia hatalom és túlsúly érdekében érvényesítése volt XIV. Lajos külpolitikájának vezéreszméje és főczélja. Richelieu és

Mazarin oly európai helyzetet szolgáltatott át neki hagyományként, mely ezen politikának a legkedvezőbb talajt biztosította. Támogatva és pártfogolva Európaszerte minden politikai és vallási mozgalmat, melyet Franciaországban vas kézzel leverte, vagy ügyes cselfogásokkal semlegesített, bel- és külpolitikájuk ezen következetesen föntartott ellentétének alapján sikerült volt nekik a külállamok szervezésében és a nemzetközi megállapodásokban a meghasonlás és a benső viszályok elemeit tartós intézményekben állandósítani, és így közvetve a francia túlsúly közvetlen érvényesítésének útját egyengetni. Nem századunk kezdetén bomlott fel valódiilag a régi német birodalom; lényegében meg volt az törve, midőn a westphaliai béke egyes tagjainak a külfölddel való szövetkezés jogát biztosította. Következtesen folytatva ezen irányt, Angliában fölváltva a királyt a parlamenti ellenzék, a parlamenti ellenzéket a király ellen fölhasználva; a német fejedelmek közül némelyeket a »német szabadság« hamis neve és ürügye alatt maga körül sorakoztatva; a lengyel pártviszályokat és a magyar belmozgalmakat élesztve, melyeknek támogatása soha sem volt, s nem is lehetett politikájának célja, hanem mindig csak eszköze; majd kétséges jogigényeket, majd a nyers erő parancsoló szózatát állítva előtérbe, a kérdéseknek mesteri és messzire látó diplomatiai előkészítését a harcias föllépés erejével egyesítve és mindezt olyan belkormányzati szervezettel összekapcsolva, mely kitűnő tehetségű férfiak által kezdeményezve és kezelve, a többi európai államok belkormányzatát a közigazgatás, pénzügy és a kor fölfogásaihoz mért nemzetgazdasági intézkedések terén messzire túl haladta, XIV. Lajos uralkodása ezen fénykorában a francia hatalomnak oly közvetett és közvetlen túlsúlyt szerzett, a nyert sikerekhez oly messzire terjedő igényeket és terveket kapcsolt, eszközei választásában oly annyira elszokott tekinteni a nemzetközi jog és méltányosság minden szabályaitól, hogy Európa független és önérzetes kormányait ellentállásra és védelmi szövetkezetre kényszerítette, mely szövetkezési irányzat az ismételt békekötések daczára, elvileg mindig résen állott és ezekben legfeljebb az ideiglenes fegyvernyugvások biztosítékát kereste és találta fel. Közép- és nyugot Európa egyensúlyának ezen védelme és föntartása kifejezte a tizenhetedik század második fele nemzetközi viszonyainak egyik fő vonását és állapította meg annak történelmi jellegét; és habár az 1683-iki ozmán hadjárat kezdetén, mely az egész kereszténységet új pusztítással látszott fenyegetni, a nymwegeni béke után a keresztény solidaritas eszméje Strassburg elfoglalása és az úgynevezett »visszafoglalási kamarák« hatalmaskodása miatt keletkezett villongásokat egy ideig szüneteltette is, a helyzet lényegében annyival inkább változatlan maradt, mert számos jelenségek azon

lehetőségnek kölcsönöztek valószínűséget, hogy a francia király, a megtámadott országok véghetetlen szenvedései árán, a török hatalommal szemben, a vég pillanatban a megmentő szerepét magának akarta föntartani, mi a római birodalom védnökségét ő reá, a római király méltóságát fiára szállította volna. Voltaire, ki az akkori politika titkos céljairól igen jól volt értesítve, említi többek közt ezen eszmemenet befolyását a versaillesi udvar vezérlő elemeinek fölfogására és intézkedéseire; újabb történeti kutatások eredményei megerősítik állításának valódiságát, de ha nem is lett volna másról szó, mint bizonyos lehetőségek előrelátó számbavételéről és esetleges fölhasználásáról, eléggé jelzi a viszonyokat, hogy Bécs fölszabadítása első hírére a francia seregek, az elvileg még főnálló, de tényleg már megszegett nymwegeni béke ellenére rögtön visszatértek Németalföldre, Luxemburg megvívására, mely alól egy évvel előbb visszavonultak, hogy mint tüntetőleg hangoztatott, a Habsburg-háznak spanyol ága Leopold császárt háborítlanul segíyezhesse a török hatalom elleni létküzdelmében. Ily mélyen megingatott, kölcsönös féltékenységgel, vetélkedéssel, ellenségeskedéssel eltelt volt a keresztény Európa az ozmanokkal szemben, kik a középkor bomladozó és átalakulásnak induló hadi intézményei ellenben egy egységes szellemtől áthatott katonai szervezettel bírtak, mely egy részt a vallásos rajongásban találta lelkesítő szellemi támaszát, míg másrészt egyöntetű összefüggésében szolgáltatta ezen rajongás diadalmas érvényesítésének hatalmas anyagi eszközét.

A mohácsi vész óta, mely rövid időre megdöbbenetette a keresztény hatalmakat a nélkül, hogy azokat kellő segílyre és erélyes következetes védelemre serkentette volna, a közép- és nyugot-európai kérdések majd vallási, majd politikai kérdések alakjában, melyek gyakran egybeolvadtak, majdnem mindig háttérbe szorították az előrelátható keleti veszélyeknek számbavételét. A törökök győzelmes hadjáratai és hódításai pusztulással fenyegettek a keresztény világ minden országát, de ezen veszély jobbadán csak akkor kezdte a kebleket erélyes elhatározásokra serkenteni, ha az közelnek és az illetőkre közvetlenül vészthozónak mutatkozott. Ezen nemzetközi közöny képezte hosszú időn át Magyarország elhagyatottságának, szenvedéseinek és csulódásainak komor háttérét, melyet rendszerint csak akkor derített föl a tényleges részvétnek és segíyezésnek biztató sugara, ha a veszély a szenvedő ország nyugati és északi határait megközelíteni, vagy azokat túllepni készült. Ezen állapotok nem voltak kizárólag azon korszak szüleményei, melyben hatásuk érvényesült, benső összefüggésben állottak az európai politikai élet és művelődés több százados fejleményeivel és irányzataival. A régi világnak keletet és nyugatot

összefűző szellemi és anyagi kapcsa megszakadt a római birodalom bukásával, bár annak külső alakzata a byzanci császárok igényeiben és hatalmuk helyreállításának ismételt kísérleteiben még több emberöltőn át fönmaradt. Rómának barbar örökösei nem voltak képesek ezen kapocs föllevenítésére és megszilárdítására. A byzanci birodalom ezer évi fönállása és keresztény jelleme daczára mindig idegen elem maradt, közép- és nyugat Európa népei és kormányai irányában. A vallásos áhitat és a lovagiasság szelleme vitte eredetileg a kereszties hadakat keletre; a nagyravágyás, ép úgy, mint az egyéni tetterő, egyesülésükben tetemesen módosítván a kereszties háborúk jellegét, birtokszerzésekhez, uralmak alakításához, dynastiák megalapításához vezettek. azonban szerves összefüggést a nyugat anyaországaival és népeivel teremteni se nem tudtak, se nem akartak. Velence még hőstettei közepette sem tévesztette szem elöl kereskedelmi érdekeit, és ép úgy, mint vetélytársa Genua, az adriai, jóniai, aegai tenger, a Hellespontus és Bosporus partjain, főleg saját kizárólagos uralmát, vagy legalább kereskedési egyedárúságát iparkodott biztosítani. A nyugat-európai szellemi és anyagi művelődésnek fejlődése, igényeivel, sikereivel és csalódásaival egyaránt lekötve tartotta azon népek figyelmét, érdeklődését, erejét, melyek varázskörében mozogtak. Helyesen vagy helytelenül nyugat, nem kelet felé fordultak Mátyás király uralkodása utolsó idejének hadjáratai és hódítási vállalatai; oda utalta őt — a »renaissance« embere teljes fogékonyságával, uralkodói és egyéni szellemének egész irányzata; egy fejlődő művelődés felkarolásában nem egy sülyedő védelmében vélte tervei valórsításának legkedvezőbb talaját, legbiztosabb eszköztét föltalálhatni. És midőn a század utolsó tizedében Amerika fölfedezésével a keresztény Európa előtt egy új világrész nyílt meg, szükségképpen és némileg öntudatlanul, az ozmán hatalom terjeszkedésével szemben is meg kellett némileg változnia a politikai tényezők és számadások mérlegének is, főleg azon országokban, melyek nem látták, vagy nem vélték magokat a török hatalom által közvetlenül veszélyeztetve.

Midőn II. Ulászló királynak 1492-iki békekötése III. Fridrik császárral és fiával Miksával, melynek egyik főpontja Miksának és utódainak esetleges örökösödését szándékolta megállapítani Magyarországon, az országgyűlés eleibe terjesztetett, élénk ellentállásra talált, és a kedélyek csak azáltal voltak lecsillapíthatók, hogy a béke-szerződés feltételeinek módosítása helyezettett kilátásba. Ha az ország nagy részének hangulata daczára számos főurai és kitűnő férfiai, ép úgy, mint némely legtekintélyesebb városai, Budával és Pesttel élükön »versenyeztek«, mint Szalay mondja, »a királylyal a békekötés elfogadásában és

Miksa esetleges örökösödése megismerésében, melyre hittel és írással kötelezték magukat, mind ennek nem egyedül a pártviszály, a hatalmi és birtoklási versengés és az oligarchiai cselszövény volt és lehetett oka, bármily nagy lett legyen is egyébiránt a magyar viszonyok fölbomlásának ezen korszakában a magán érdek önző sugallatainak befolyása. A keletről fenyegető és mindinkább észlelhető veszély, Mátyás királynak törvényes utód nélküli halála, oly nemzeti trónkövetelő hiánya, kinek tekintélye és jogosoknak ismert igényei előtt őszintén és tartósan még olyanok is meghajoltak volna, kik magukat szintén a királyi székre hivatottaknak vélhették, és emellett közép Európának növekedő jelentősége: mindez eléggé megfejtí azon irányzatot, hogy összeköttetésbe igyekeztek lépni egy hatalmas szomszéd dynastiával, mely az ország főmáradásának egy újabb biztosítékát és a nemzetközi solidaritás egy erős támaszát szolgáltatathatná. Ezen fölfogáson alapultak elvileg az 1492-iki béke örökösödési intézkedései és bár azok az országgyűlés által visszautasítva, eredeti alakjukban egyelőre törvényes erőt nem nyertek, — az eszme mégis, melyet képviseltek, és mely Európa hatalmi és politikai viszonyainak volt kifolyása és kifejezése, azóta soha sem szűnt meg Magyarország politikai létének döntő tényezője lenni.

A török uralomnak jellemét és természetét csak az újabb magyar történelmi irodalom derítette fel egész valóságában. Salamon és Acsády egyéniesített képét tüntetik fel azon viszonyoknak, melyeknek régibb történetírásunk csak általános vázlatát adta és adhatta. Az ország »szétfoszlott területének« eszméje, mely jellemző kitételnek Acsády oly életteltjes és részletezett értelmezését adja, — az események természetéről és okairól hadászati tekintetben új felvilágosítást nyújt; más alakban tünteti fel azon döntő körülményt, hogy Magyarországon csak a töröknek volt biztos, összefüggő hadműködési alapja, melyet főleg a XVII-ik században is Buda visszafoglalásáig, a császári seregek az ozmánokkal szemben ép úgy nélkülöztek, mint a maguk részéről az erdélyi fejedelmek és magyar fölkelők hadai. Csatákat nyertek és veszítettek; de az eredmények, bármily fényesek lettek legyen is egyik vagy másik részen, ritkán voltak tartósak, és az egyes hadjárat tartamát túlélők. Mert ezen viszonyokban is érvényesült azon ismeretes tétel helyessége: hogy a földrajzi tekintetek képezik minden sikeres politikai és hadi működésnek egyik leginkább számba veendő alapját és legfontosabb tényezőjét.

Azon belháborúk, melyeknek elseje a mohácsi vészt majdnem közvetlenül követte, másfél századon keresztül ismétlődéseikben nem mindig bírtak ugyanazon jelleggel. A nagyváradi békéig Zápolya János mint trónkövetelő állott első Ferdinánddal szem-

ben; választáson nyugvó igényével, egy másik választás, mely örökösödési szempontokra s szerződési jogcímekre is támaszkodva, a Zápolya párt politikai irányzataival és közjogi fölfogásaival egyenes ellentétben állott; és ilyen maradt a viszonyok képződésének fővonása Zápolya János Zsigmond haláláig. Bocskay István föllépésével kezdődött a főleg sérelmi és vallási magyar belháborúk hosszú sora, melyeknek eseményei és céljai kiindulási pontjukon túlmenve, Bethlen Gábor és még első Rákóczy György idejében is a nagy európai bonyodalmakkal, irányzatokkal és küzdelmekkel öntudatosan összeszővődtek; míg előbb és utóbb, a mennyiben azokkal összeköttetésbe léptek, jelentőségeket sokkal kevésbé merítették ezen rendszerint ingatag és meddő nemzetközi combinációkból, mint a hazai viszonyokból és politikai irányzatokból. A portával szemben a zsitvatoroki béke után mindinkább állandósíttatott, a béke és fegyverszünetek ismételt megújítása és meghosszabbítása alakjában, azon sajátos viszony, mely Magyarországra nézve egy kedvezőtlen béke minden hátrányával bírt, anélkül hogy a biztonság és nyugalom előnyeit nyújtotta volna. A westphaliai békével egy bizonyos lélekzési szünet látszott megnyílni Európa kifárasztott és elgyengült népei előtt, de fennmaradt a harmincz éves háború gyászos hagyománya és eredményeként a katonai szellem azon elvadulása, mely a középkor gyakran kegyetlen, de lényegében lovagias hadviselésétől ép oly távol esett, mint a későbbi rendes seregek becsületértézéstől áthalt fegyelmétől és szervezetétől, az egyéni vitézség ezen leghatalmasabb támaszától, s a hadvezéri képesség legbiztosabb eszközétől; évek hosszú során át keservesen tapasztalta a magyar nép minden oldalról ezen elvadult szellem nyomasztó súlyát s mindig megújuló fájdalmas panaszokban siratta rakonczátlanságának és kegyetlenségének durva kitörését. A Bécs felszabadításával kezdeményezett 15 éves török háború volt hivatva nagy földadatai, szerves hadviselete és számos diadalai által új lendületet adni a katonai szellem átalakulásának és nemesítésének, mely eltekintve egyes kivételektől és visszaesésektől, a harmincz éves háború bösz vadságától mind inkább eltért.

Az 1664-ki hadjárat, a szent-gotthárdi győzelem, a vasvári béke és az azt követő esztendőek eseményei: a török-magyar, és a magyar belviszonyok történelmének egyik legjellemzőbb korszakát képezik. Mindazon ellentétek, hamis fölfogások, téves számítások és csalódások, melyek következményeikben mind inkább elidegenítették egymástól a török hatalom irányában kölcsönös közreműködésre utalt tényezőket, ezen korban érték el tetőpontjukat, mely a magyar történelem lapjain, a minden oldalról való »tévedések tragoediájá«-nak címét méltán vehetné

igénybe. Midőn a tizenötödik század utolsó évtizedében Miksa császár azon alkudozások nyomán, melyeket apja megkísérlett és folytatott volt, házának a magyar korona esetleges öröklését iparkodott biztosítani, Magyarország a hanyatlás félreismerhetlen jelenségei daczára az ozman hatalom hódításaival szemben még mindig megállta helyét, és a mohácsi vészig Európa segélyezését egy szövetségileg támogatandó, nem egy visszafoglalandó és földszabadítandó ország képében kereste és várta, főleg ott, hol tartós eredményekről volt szó, de nem hitte, hogy az ország és nemzet fönmaradása attól van föltételezve. — Midőn másrészt a magyar vezérlő politikai elemek tekintélyes része a fenyegető veszélyekkel szemben egy hatalmas közép európai dynastia uralmában kereste biztosítékát s Mohács után csüggedő reményeinek majdnem utolsó támaszát, nem vehette számba azon akkortájban teljes jelentőségükben még alig gyanítható szellemi és anyagi mozgalmakat, melyek éppen világállásánál fogva, ezen dynastia hatalmát igénybe veendik és nem engedendik, hogy annak nyomatóka egy irányban teljes hatással és szívós következetességgel érvényesítenék. A Zápolya párt alig számolt a török uralom tartósságával, midőn abban kereste támaszát és a régi Magyarország, midőn jogai és nagyrészen középkori intézményei mellett küzdött, nem láthatta oly tisztán, mint az utókor, hogy ezek alig elégségesek többé oly hatalom legyőzésére, mely katonai szervezete egyöntetűségében és vakbuzgóságának minden egyeseket átható szellemében az akkori Európa katonai erejét túlhaladó hódítási eszközzel birt. A politikai és hadászati viszonyok az állami erők központosítására utaltak, de ezen központosítás mind inkább, főleg a tizenhetedik században, az absolut kormány színét és természetét kezdé felvenni. Erzsébet királyné halála óta még Anglia is nemzetközi téren báhja kezdett lenni Európa többi hatalmainak és nem a köztársasági intézmények, hanem Cromwell zsarnoki dictatorsága, melyet azok alakjában és még inkább azok letiprásával gyakorlott, biztosította neki ideiglenesen fényes szerepét a világbonyodalmak közepette. Az erős és hatalmas kormány alkotmányos eszméjének valóstítása és fejlesztése későbbi kornak volt föntarva. — De ott, hol mint Magyarországon egy részről a helyzet követelményei, melyek sok réGINEK földadását, sok újnak alakítását igénylették, teljes súlylyal neheztek az országra: más részről pedig a történelmi jog érzete, az ősi hagyományok kegyeletes tisztelete élénken és mélyen meggyökerezve lelkesítették a kebleket: a félreértések, a gyanakodás, az ellentétek és ezekkel a szenvedelmes összeütközések csiráinak buján kellett tenyészniök. A vallási villongások, a kölcsönös szemrehányások és üldözések csak siettethették fejlődé-

süket. A XVI. és XVII. század lefolyása alatt az uralkodók nem magyar tanácsosai, még azon némelyek is, kik nem viseltettek elvileg bizalmatlansággal vagy ellenszenvvel a magyarok iránt, kevés kivétellel rendszerint nem értették Magyarországot: nem méltányolták szellemét, érzelmét, közjogi fölfogását, de ép oly tagadhatatlan, hogy ha egyes vezérférfiaktól, mint az Esterházy nádoroktól és Pázmány Pétertől eltekintünk, magyar részen majd nem mindig hiányzott ezen félszázados korszak lefolyása alatt az uralkodóház nemzetközi állása és hatalma létföltételeinek kellő felismerése és tekintetbe vétele, mely nélkül mégis, főleg a török hatalom irányában, minden hathatós, következetes és tartósan sikeres kormányzati és hadviselési működésnek majdnem lehetetlenné kellett válnia.

Az akkori Európa, Francia- és Angolország kivételével, még első eszméit sem ismerte a rendezett állami gazdálkodásnak, a közigazgatás és főleg a hadviselés pénzügyi igényei gyorsabban és sokkal nagyobb mértékben kezdtek növekedni, mint a közvagyonosságnak senki által nem ápoltt vagy fejlődésükben elősegített gyér kútfejei. Elszegényedett s végletekig kisajtott országok és népek, üres pénztárak, fizetetlen és gyakran zsaroló hadak és a mindig megújuló pénzzsűke miatt, közigazgatási rendes működésökben ép úgy, mint nagyobb szerű politikai terveikben rendszerint megakasztott kormányok: ez volt a XVI-ik és XVII-ik században Európa nagy része politikai és katonai állapotainak uralkodó jellege. Magyarországon minden belviszályok daczára, a közös haza és egy nemzet érzelme és fogalma még akkor sem halt ki, mikor tényleg három kormányhatalom uralkodott az országon. Ép ezért azon eszme, hogy a viszonyok jobbra fordúltának mellőzhetlen előfeltétele a török hatalomnak végképpen megtörése, mindig képviselve volt az ország vezérférfiai körében. Az erdélyi fejedelmek rendszerint ugyan a török hatalomra támaszkodtak, ha állásukat máshonnan látták vagy vélték fenyegetve; de egyszersmind duzzogva viselték zsarnok védürok nyügét és ismételve megkisérlették, hábar ritkán kellő következetességgel oly politikai combinációknak életbe léptetését, melyek alapján és oltalma alatt attól szabadúlhassanak. Bethlen Gábor bizonyos időben fölvette számításainak és terveinek körébe egy török hadjárat eszméjét, melynek ő lett volna vezére. Valahányszor a belharczok egy ideig szüneteltek vagy a török behódolás és portyázás átka az ország egy aránylag nyugodt részét újlag megszálta, élénkebben ébredt fel a vágy, növekedett a remény a török uralomnak véget vethetni. És midőn, nem egészen egy évvel Érsekújvár bukása után, a keresztyén seregeknek szentgotthárdi diadala, egy győzelmes hadjáratnak korszakát látszott megnyitni, éppen a töröktől szabadulásnak ezen gyakran háttérbe

szorúlt, de a keblekben még mindig uralkodó reménye fogadtatta oly általános ellenszenvvel a vasvári békét és föltételeit. A vasvári béke történelmünk évkönyveiben, még jelenleg is rozsz hírnévvel bír. Kétségkívül a béke váratlan megkötése és megkötésének módja és pedig annélkül, hogy Érsekújvár vagy Nagyvárad visszafoglalása megkísértetett volna, már magában élénk fölháborodást kelte föl Magyarországon. De eltekintve az általános nemzetközi helyzettől, melynek valódi természetét a francia főnemes önkénteseknek Leopold császár ellen szórt szitkai és czélzatos gúnyos élczei eléggé gyaníttatták, mellőzve azon eddig szorosabban nem tanulmányozott kérdést, hogyan állott a keresztyén hadsereg valódi ereje, egy mint a későbbi tapasztalás mutatta, évekre terjedhető hadivállalat földadataival szemben, ha már a béke megkötetett: Erdély teljes függetlenítése a portától, ámbár gyakorlati jelentőségét Nagyvárad átengedése nagy mérvben csökkentette, mégis — épen magyar szempontból — oly elvi vívmány volt, mely Zerinvár és Székelyhid föladását és lerombolását kétségkívül ellensúlyozta. A kedélyek akkori hangulatában, az Erdélyre vonatkozó megállapodások háttérbe léptek oly engedményekkel szemben, melyek az utolsó évek legünnepeltebb, diadalkoszorózott hadvezérének közönyös megtagadásával s az általa legnagyobbra becsült hadművének szántszándékos föladásával látszottak ugyanazonosoknak.

Zrinyi Miklós váratlan gyászos halála után kezdett megtestesülni azon mozgalom, melynek kiindulási pontja a portával megkötött béke fölötti elkeseredés, utolsó mozzanata pedig a törökkel való czimboráskodás volt. Ezen látszólagos ellentét a dolgok fejlődésében és a főszereplők egyéniségében találja magyarázatát. Az újabb történelmi irodalom új világot vetett ezen főszereplőknek a régiebbek által némileg eszményesített vonásaira. Sok emberi gyarlósággal, kalandos tervekkel, kölcsönös megbízhatatlansággal, a magánérdek és a szenvedelem sugallataival találkozunk. De a komoly történelmi kutatás egyik főelőnye, hogy midőn a kölcsönzött fény csalékony sugárait szétoszlatja, a történelmi igazság jótékony világát árasztja helyökbe. Mert koruk keretiben állítja elő az egyéneket és eseményeket, és annak szelleméhez, eszmemenetéhez, viszonyailhoz méri ítéletét. A tizenhetedik század második felében a kormányok, a még teljesen ki nem fejlődött és a kormányzati egyeduralom növekedő hatalmának alakjában megtestesülő, modern állami eszmék alapjára kezdtek állani, anélkül, hogy azoknak utóbbi fejleményeiről és következményeiről magoknak számot adtak vagy adhattak volna. Ezen eszmékkel ösztönszerűleg kellett ellentétben állniuk a népek azon rétegeinek, melyek századokon át a politikai nemzet élén állottak és fölváltva, bár rendszerint csak

ideiglenesen, egyes nagy uralkodók által háttérbe szorítva, vagy a korona névleges felsőbbségén tülemlelkedve, jelesül Magyarországon a gyöngye Jagellók alatt állásuk hagyományos túlsúlyát teljes mértékben érvényesítették. Ezen eltérő irányzatok és erők ellentéte egyébiránt sehol sem mutatkozott legyőzhetetlennek, s érintkezési pontjaik főleg ott voltak, hol a hatalom élvezése és kezelése forgott szóban mindazon anyagi és személyes előnyökkel, melyek azon korban majdnem elválhatlanul fűződtek a hatalom birtokához, és melyeknek a családi fény érzelmének élénksége kétszeres jelentőséget kölcsönzött. De éppen mert a közeledés eszköze inkább érdekek találkozása volt, mint elvek kiegyenlítése, melynek alapján tiszta állások és határozott meggyőződések keletkezhettek volna: játszottak a magán érdekek szempontjai a XVII-ik század minden belmozgalmaiban oly jelentékeny szerepet. Franciaországban, a tizenhetedik század első felében, a politikai cselszövények legtöbb esetben a hatalom teljes szigorát hívták föl; míg a fronde idejében, a kérlelhetlen megfenyítést már a megnyerés legkülönbözőbb eszközének ügyes felhasználása váltotta föl, és a nagy politikai czélok és eszmék hangoztatásával kezdeményezett mozgalom végeredményében a méltóságok, címek, kormányzóságok, díjazások vásárává alakult át. Ezen kor látta az angol királyt ép úgy, mint az angol ellenzék u. n. hazafias párt némely vezérférfiait tizennegyedik Lajos titkos pénzsegélyére támaszkodva; látott az ingatag politikai viszonyok és az állami élet minden alapjainak mély és tartós megrázkódtatása által szült oly alakokat, milyen volt Shaftesbury, a politikai cselszövény lángeszű és lelkiismeretlen mestere; hozta életre az állítólagos catholicus összeesküvés rémképét a hazug izgatásnak, a könnyelmű és felbőszült hiszékenységnek, a gyávaságnak és vad kegyetlenségnek ezen undok példáját és készítette elő azon nemzedék uralmát, melynek embereiben a legkitűnőbb szellemi tulajdonok, a legfényesebb politikai vagy katonai képesség, a személyes érdek, a kapzsiság, a hatalomvágy sugallatainak legaljasabb módon való érvényesítésével egyesültek. A tizenhetedik század Magyarországa sok hasonló jelenséget mutat fel, de sajátságos fokozva, és gyászosabbá alakítva azon behatás által, melyet a török uralomnak másfél századon túl fenállása az ország minden viszonyára gyakorolt. A török hódítások nem bírtak soha a tartós államalakulás jellegével, daczára azon elvnek, hogy a szultán nem mondhat le soha oly területről, melyet fegyverei elfoglaltak, a birtoklás mégis lényegében nagy mérvben a táborozás színét viselte. — Oly állapotok, melyek egy hosszú időtartamon át végleges, határozott rendezést nem nyernek, mindig az elposványosodás veszélyével járnak, és elmérgesítik azon légkört, melyre közvetett vagy közvetlen hatá-

suk és befolyásuk terjeszkedik. Békekötések, melyek a fegyverszünet ideiglenességének jellegét viselték ; fegyverszünetek, melyek ismételt meghosszabbítások által a tartós béke természetét megközelítették ; ingadozó, mindig újlag kérdésbe vett, fölváltva tényleg kiterjesztett, vagy megszorított területi megállapodások, végre a török hatalomnak benső természeténél és hagyományos irányzatánál fogva kiszámíthatlan elhatározásai, melyek legtöbb esetben csak cselszövény és megvesztegetés útján voltak kitudhatók, és gyakran a meglepetés vagy szeszély alakjában nyilvánultak, míg ezeknek a császári politikának egyik leginkább számbaveendő, másfelől az erdélyi fejedelmek és a magyar pártok politikájának döntő tényezőjét kellett volna hogy képezzék, — ily nemzetközi helyzet és annak visszahatása több emberöltőn át, szükségkép megingatta a magyar politikai élet minden biztos alapjait, teremtett viszás, magukban ellentétes állásokat, nyitott tág tért a szüntelen változó szervezkedésnek és az attól elválaszthatlan általános megbizhatatlanságnak, és meddőségre kárhoztatott minden olyan törekvést, mely tartós, rendes állapotok teremtésére, az ország területi épségének helyreállítására, nemzeti létének biztosítására irányult, még csekély számú politikai és hadvezéri fényes képviselőknél is, csak ideiglenes és rövid idő múlva ismét veszendőbe ment eredmények alkalmát és lehetőségét szolgáltatván. Kétségkívül a török uralom megtörése Magyarországon, mint azt a későbbi történelem eléggé bizonyítja, nem orvosolt minden bajt, nem vette elejét minden bonyodalomnak, ellentétnek, harczoknak, de bizvást állíthatni, hogy annak legyőzése nélkül egy egészséges állami élet és fejlődés alapjainak megvetése lehetetlen lett volna. A török faj számos nemes és férfias tulajdonai nem vetköztethették ki a török uralmat a kérlelhetlen hódítás eredeti jellegéből, alig enyhítették azt, és az a személyes és vagyoni bátorságot, a nép családi életét és biztonságát kegyetlenül és szüntelen fenyegető komor fellegként lebegett azon országok felett, melyekre, vagy melyek határáig hatalma kiterjedt. Csak a vihar kitörése szüntethette meg zsibbasztó hatását és biztosíthatta számos áldozatok árán egy megújult és megtisztult légkör életető befolyását. Az 1683-iki török hadüzenet aggodalommal és remegéssel fogadtatva az egész keresztény világban, jelezte a légkört kitisztító vihar kitörését. Első következménye az európai nemzetközi helyzetnek teljes — bár csak ideiglenes — módosulása volt, fölébredt végre még egyszer Európában a számos előkelő vagy szerény állású önkéntesek által képviselt, harczias lovagiasság szelleme, a keresztény solidaritás érzete, melynek Incze pápa nemcsak komolyan intő és buzdító főpásztori szavakban, de áldozatkész tettekben is erélyes kifejezést adott. A hős lengyel király segedelmének előkészítésében és kinye-

résében ő neki volt Lipót császárral együtt legnagyobb része. Buda visszafoglalásában nem volt ugyan Sobieskinek többé része; de kétségkívül ő volt vitéz seregeivel együtt, annak egyik legfényesebb úttörője. És ha a főlzabadtandó Magyarország gyászos állapotjára pillantunk vissza és hálás visszaemlékezéssel tekintünk azokra, kik a császári és a német fejedelmi hadakkal egyesülve, azt Bécs alatt győzedelmesen előkészítették, nem minden megilletődés nélkül észlelendjük a történelem azon komoly tanúságát, hogy a hazafiúi lelkesedés és a hősiesség magukban nem elégségesek a népek és államok biztosítására, hogy csak a nemzetközi viszonyok kellő mérlegelése; a természetes támaszok idejekorán fölismerése és szerves fölhasználása, az ősi szabadság igényeinek bölcs kiegyenlítése: a rend és a hatályos törvényes kormányzat kellékeivel képes fönttartani és állandósítani mind azt, mit a nemzeti szellem százados működése szerzett és a hazafias hősiesség dicsőített. Bécs főlzabadtatásáig és annak első benyomása alatt háttérbe szorultak egyelőre a nyugot európai nemzetközi bonyodalmak és ellentétes igények, és ha rövid idő múlva éreztették is bénító befolyásukat; az még sem volt elég jelentékeny arra, hogy az első meghiúsult kísérlet után, Buda visszafoglalásának vállalatát távol és bizonytalan időre elhalasztassa, vagy a háború folytatását megakassza. Hol a harczias tények lépnek előtérbe, ott azokat illeti a szó, kik emléküket megünneplésére azok hőstetteinek képét föleleveníteni, és a történelmi kutatás szövéténekével azokra új világot és fényt árasztani hivatottak.

Budának visszafoglalása nem volt kiválólag magyar fegyverek győzelme; győzelme volt egy közös cél elérésére egyesült erőknél és főleg azon lovagias vitézséget a kötelességérzet lelkesedésével párosító katonai szellemnek, mely Európa számos harczterein mindinkább kifejlett és melynek Buda előtt a lotharingiai herczeg volt egyik legfényesebb képviselője. Az ott működő magyar dandárok, és vezéreik a Pálffyak, Esterházyak, Batthyányak, Barkóczyak, mind a vár vívásában, mind a vívás lefolyását biztosító ismételt ütközetben a török főlzabadtató sereggel katonai erényük kitűnő és a vívás eredményére döntő befolyású tanúságait nyújtották, és Fiáth, Ramocsaházi, Petneházi, Pechmannal együtt, megbízható tanúságok alapján, a várfalak megszállása elsőségének tekintetében vetélkedőleg említetnek, bármelyik lett légyen is közölők az, ki vetélytársait a bátor tettben megelőzte. Wellington herczeg messzire terjedő csatatéren, ily elsőségi igények jogosultságának eldöntését félig a lehetetlenségek közé sorozta. De ha Magyarország fővárosának visszafoglalásában a magyar hadtestek számszerint nem egészen az

ország régi hírének, közjogi állásának és jelen érdekének megfelelő tényezőként szerepeltek, ennek oka éppen azon uralom fenállásában keresendő, melynek megtörésére Buda visszafoglalása volt az első lépés és melynek hatalma nemcsak közvetlenül az ország nagy részére kiterjedt, de közvetve is, azon vészes befolyás által, melyet a magyar pártviszályokra és belküzdelmekre gyakorolt, számos erőt közönyös semlegességben vagy kétszínű ingadozásban tartott lekötve. Midőn az ítéletében nem mindig megbízható Csereilotharingiai Károly nemes hadvezéri alakjának dicsőítését Hunyady János emlékéhez kötötte, elég találólag jelzette Buda visszafoglalása történelmi jellemének egyik fővonását. A tizenhetedik századi keresztény Európa leróttá Buda falai alatt az önfeláldozó hősiség azon háláját, melylyel a tizenötödik század Magyarországnak tartozott. A tizenhatodik század első negyedében Magyarország nem vihette többé egyedül a kereszténység védpajzsának szerepét az ozman hatalommal szemben. Egy nagy átmeneti korszak, a modern állam-eszme fejlődésének korszaka virradt föl Európaszerte, melynek fejleményéről és követelményéről az elő nemzedékek alig lehettek képesek magoknak határozottan számot adni. A virradás hajnalát, mint rendszerint, a hanyatlás éjjele előzte meg. Majd minden európai nemzetre a hanyatlás ily korszakain ment keresztül. De magyar földön a belhanyatlás egy ellenállhatlan külső vészszel esett össze. Várva-várta Magyarország nagy része, másfél századnál tovább, a keresztény Európa erélyes és következetes segédelmét, melyet az átmeneti korszak vallási és politikai belviszályai és harcrai mindig háttérbe, vagy egyes rövid, nagyrészen eredménytelen háborúk keretébe szorítottak. Az annyszor meghiusult reményeknek tetemesen be kellett folyniok a magyar-török viszonyok természetére és azon szellemre, melyből azt tekinteni kezdték. A közép- és nyugat-európai helyzetnek ideiglenesen békésebbé vált alakulása, az uralkodó ház nemzetközi állásának súlya és jelentősége, és a török veszély pillanatában mind inkább elterjedő érzélem — mily és mennyi érdekek kapcsolódnak uralma fönntartásához, — mely főleg a német birodalom fejedelmeit és vitéz seregeiket a császári fővezér körül sorakoztatta és hadaival egyesítette, tette lehetővé s valószínűvé az 1683-iki nagy szövetséget és vele Buda visszafoglalásának és Magyarországnak a török járom alól való felszabadításának oly rég várt hathatós eszközét. Az események ritkán szülik közvetlenül és a maga teljességében mindazon eredményeket, melyeknek csirái bennök rejlenek, alig van remény, melyhez a csalódás valami neme ne fűződnék; későbbi nemzedékek előtt könnyen elhalványúl oly tények jelentősége, melyeket a kortársak néma rettegéssel szemléltek, vagy kitörő örömmel üdvözöltek. A történelmi visszapillan-

tás föladata nemcsak feléleszteni a képeket, de kijelelni és megővni tartós jelentőségük elemeit is. Budának visszafoglalása rakta le a török uralom megtörésének és Magyarország felszabadulásának talpkövét, ez volt megújuló lételének mellőzhetlen föltétele.

IV.

IPOLYI ARNOLD

M. TÖRTÉNELMI TÁRSÚLATI ELNÖK BEMUTATÓ LEVELE
BUONVISI PÁPAI NUNTIUS JELENTÉSEIRŐL.

(*Monumenta Vaticana III-ik kötet.*)

Tisztelt Társulat!

Budavára felszabadításának kétszáz éves fordulója, melyet a tiszt. Társulat indítványára és közreműködésével Budapest fővárosa méltó módon ünnepel, a magyarországi kath. egyház körében, a hazafiúi érzések közössége mellett, külön czímen is, a hála és kegyelet érzelmeinek nyilvánulását igényeli.

Az ország fővárosának török kézből visszafoglalása és a következményét képező további hadi tények, melyek az egész ország felszabadulását eredményezték, — a kath. egyháznak Magyarországon visszaállították hajdani dicsőségét, megújították egykori hatását és befolyását, visszaadták és helyreállították a régi századok vallásos bőkezűsége által alapított intézményeit; és ezzel lehetővé tették, hogy nemzeti és kulturai hivatását újra, szélesebb körben, gyarapodott erővel töltse be.

Ezzel az 1686-ik év a hazai kath. egyház történetében is új korszakot nyit meg.

De a hála és kegyelet nem egyedül azoknak emlékezetét illeti meg, kik Budavára falai alatt és egyéb csatátereken hős véröket ontották; hanem mindazokat, kik a főváros és az ország felszabadítása nagy művében a siker előkészítésének és biztosításának tényezői valának.

És ezek között a hálás és nemes büszkeség érzésével utalhatunk rá, hogy a legelső helyek egyikét — az egyház Feje foglalja el.

XI. Incze pápa válságosabb viszonyok között és nagyobb sikerrel, mint bármelyik dicső előde, érvényesíté a szentszék azon hagyományos politikáját: hogy az európai egyensúly föntartására és az ozmán hatalom igája alatt élő keresztény népek felszabadítására hazánk érdekében működött. — Különösen az utóbbi czél elérésére irányzott tevékenységében, nagy bőkezűségénél még

nagyobb értékű vala diplomatiái hatása: Magyarország uralkodóját buzdítva és csüggedő tanácsosait bátorítva, szövetségeseket szerezve néki és ellenségeit lefegyverezve.

Méltónak látszott tehát, hogy a jelen ünnepélyességek alkalmával, melyek a diadalkoszorúzott hadvezérek dicsőségét fogják hirdetni, ne feledkezzünk meg ő róla sem, a ki nélkül a hosszú küzdelemben karjuk elfáradott, fegyverük éle eltompult volna.

Ezért a *Magyarországi Vatikáni Okíráttár* szerkesztő-bizottsága elhatározta, hogy Budavára felszabadításának kétszáz éves emlékünnepére közzé fogja tenni XI. Incze pápa magyarországi követének 1686. évi jelentéseit, melyek a felszabadítás történetéhez értékes forrást nyitnak meg; és a kötet élén kimerítő bevezetés méltatni fogja a pápának Magyarország fölszabadítására irányzott tevékenységét.

Mint a szerkesztő-bizottság elnöke, ezennel tisztelettel bemutatom a közrebocsátott munkát, és szerencsém van egy-egy példányát a Történelmi Társulat és Budapest főváros részére följárni, annál inkább, mert XI. Incze pápának méltó utóda, az anyaszentegyháznak dicsőségesen uralkodó jelenlegi feje, XIII. Leo pápa ez alkalmat felhasználja, hogy nemzetünkkel e ténnyt méltón megünnepelje.

A Gondviselés áldása, mely két század előtt diadalra vezette a Budavára fölszabadításaért küzdő fegyvereket, lebegjen ezentúl is hazánk viruló fővárosa fölött!

Nagy-Várad, 1886. évi augusztus 20.

IPOLYI ARNOLD,
váradai püspök, mint a magy. történelmi társulat elnöke
és a vatikáni magyar okíráttár szerkesztő
bizottságának elnöke.

V.

BUDAVÁR VISSZAVÍVÁSÁNAK 200-ADOS EMLÉKÜNNEPE.

Az eszme, hogy Budavára visszafoglalásának 200-adik évfordulóját meg kell ünnepelni, társulatunk kebelében keletkezett, a kivitel érdemében az oroszlán rész a főváros törvényhatóságát és közönségét illeti. Mert, midőn a történelmi társulat hazafias indítványával a fővároshoz, mint az ünnepély rendezésére leginkább hivatott testülethez fordult, ennek közgyűlése még 1884. jan. 9-én magáévá tette az eszmét s megvalósítására nem kimélt áldozatot és fáradságot, 30,000 frtot szavazott meg az ünnepély költségeire

s rendezését a történelmi társulat segédkezése mellett magára vállalta. Az ünnepelés módozatait a következőkben állapították meg: történelmi kiállítás rendezése, Buda visszafoglalása történetének megíratása, emlékérem veretése s végül maga az emlék-ünnep a főváros és történelmi társulat együttes díszülésével és hálaisteni tisztelet után a nagyfontosságú történelmi esemény emlékét megőrkítő tábla leleplezésével.

A történelmi kiállítás, melynek rendezésével Majláth Béla bízott meg, aug. 15-én ünnepélyesen megnyitott. A monografia, melynek megírására dr. Károlyi Árpádot szólították fel, elkészült s nemcsak kitűnő történelmi mű, de oly szép munka lett belőle, a mely egyaránt díszére vált az ünnepélynek és történelmi irodalmunknak. Az emlékérem is méltán sorakozik a Buda visszavívása alkalmával Europa-szerte veretett több, mint 90-féle emlékéremhez. A márvány emléktábla is immár ott díszleg a budavári helyőrségi templom falába illesztve (azon a helyen, hol a harc a leghevesebben folyt) hirdetve a késő utókor előtt is a nemzet háláját és kegyeletét az ősök dicső tettei iránt.

Társulatunk július 1-én megállapította az ünnepélyek részletes programját. Az ünnepélyre meghivattak az uralkodóház, az ostromló seregben résztvettek utódai bel- és külföldről. Amaz országok fővárosai, melyek nagyobb segédcapatokkal vettek részt az ostromban: így Bécs, München, Berlin, Stockholm város képviselői; a magyar kormány tagjai, a főpapság, a katonai és polgári hatóságok képviselői, a Budapesten székelő consulok, a tudományos testületek, intézetek képviselői, s végül a hazai törvényhatóságok.

Ennek köszönhető, hogy az ünnepély oly díszessé és impozanssá nőtte ki magát, hogy az nemcsak nemzeti, de valóságos nemzetközi jellegűvé vált. A külföldi képviselők tették azzá, főképp a német császár, mint porosz király küldöttsége, az ostromnál szerepelt brandenburi ezredek főtisztjeiből, továbbá Bécs és Stockholm városok képviselői s ama külföldi családok tagjai, kiket az ostromban résztvett őseik iránti kegyelet ide vonzott.

Sept. 1-én d. u. 5 órakor tartotta a történelmi társulat és főváros együttes díszülését a vigadó nagytermében. Budapest legnagyobb terme alig volt képes befogadni a díszes és válogatott közönséget, a mely külsőleg is festői képet nyújtott. A díszmagyar ruhák ragyogó változatosságát élénkítette a főpapok biboros palástja és püspöki díze, a katonai méltóságok egyenruhája, köztük a porosz főtisztek ragyogó uniformisa s egy svéd tiszti egyenruha. A terem felső végén volt felállítva a tribun társulatunk s a főváros képviselői és a főbb méltóságok számára, kik mindnyájan díszruhában jelentek meg. Az emelvény jobb szárnyán megkülönböztet-

tetett hely volt fentartva ő felsége a király számára. A magas emelvényen a terem jobb oldalán (a mely bálok alkalmával az orchester helye) a Budavár visszavivásánál szerepelt hősök utódai foglaltak helyet, a terem többi részét a törvényhatóságok képviselői s a nagy közönség foglalták el, sokan díszmagyarban, a legtöbben salonöltözékben; fent a páholyokban s az erkélyen díszes női közönség emelte az ünnepélyes díszülés fényét.

Pontban 5 órakor megjelent ő felsége, kit háromszoros éljen üdvözölt. Mire a gyűlést *Ráth* Károly főpolgármester a füzet elején olvasható elnöki beszéddel megnyitotta, bemutatván dr. Károlyi Árpád a főváros megbízásából írt monografiáját Buda és Pest visszafoglalásáról és az emlékérmét. Utána *br. Kemény* Gábor, mint a történelmi társulat másodelnöke olvasta fel beszédét. *gr. Széchen* Antal tanulmányát *Óváry* Lipót adta elő. Ezután ő felsége eltávoztván, 10 percnyi szünet következett. *Dr. Károlyi* Árpád, ki Budavár ostromát volt előadandó az e célra készült s kifésztett hatalmas térképen, a mely Budavárát ábrázolta, — az idő előrehaladottsága miatt lemondott előadásáról, azt a történelmi társulat legközelebbi gyűlésére halasztván. Így a szünet után *dr. Czobor* Béla olvasta fel *Ipolyi* Arnold elnökünk szép levelét, melylyel a »Monumenta Vaticana« alkalmi kötetét bemutató. A díszülést *Ráth* Károly rövid beszéde zárta be.

A tulajdonképi 200-ados emlékünnepelel másnap, a vár kivívása napján, sept. 2-án volt fenn ős Budavárában. Kora reggel oda sereglett az ünneplő díszes közönség, a hol a helyőrségi templomban 9 órakor a hála isteni tisztelet tartatott. A mise után az ország primása a szószékre lépett s ékes szavakban történeti visszapillantással hazánk ezredéves multjára, kegyeletesen emlékezett meg a nagy nap jelentőségéről. A Te Deum után a templom külső falába illesztett emléktábla elé vonult ki az ünneplő közönség. Ott a díszes szónoki emelvényről *Gerlőczy* Károly polgármester üdvözölte a meghívott vendégeket. Első sorban a külföldieket, kiemelvén, hogy mennyit köszönhetünk az idegen segélynek, főkép *XI. Ince* pápa pénzállozatainak, a német segédc csapatoknak s a Budavára alá sereglett franczia, angol, olasz, spanyol, svéd és dán önkénteseknek. Az ősök áldozataiért hálás köszönetet mond az élő utódoknak s azok jelenlevő képviselőinek. Másodszorban a hazai törvényhatóságok érdemeit emeli ki. »Ők nemcsak fegyverrel, a megyei fölkellet nemesség szervezése által, de az ős törvényhatósági szervezetben rejlő szellemi erő hatalmas kifejtésével járultak a haza megmentéséhez.« Méltán megilleti tehát a hála és kegyelet a hazai törvényhatóságokat is, melyek most küldöttségek által vettek részt az országos ünnepélyen. Azután *Havas* Sándor lépett a szószékre s emlékbesezéde közben az

emléktábla lelepleztetett. Közben a budai dalárda énekelte a magyar himnust és a Szózatot s a katonaság díszlövéseket tett.

Az emléktáblán (melyet Vasadi Ferencz fővárosi tanár tervezett és mintázott) felül a nemzeti czímer látható két oldalt pálmaágakkal; a párkány közepén a kettős apostoli kereszt, két oldalt a győzedelmes hadak zászlóival, alól pedig török fegyverek között Budapest főváros czímere látható. Kerete mauthauseni csiszolatlan gránit, a tábla pedig fekete bajor syenith s rajta e szavak olvashatók: »Budapest főváros a hősök emlékének, kik I. Lipót király idejében Lotharingiai Károly és II. Miksa Emánuel vezérek alatt 200 év előtt Budavárát a törököktől visszavívták. — 1886. szeptember II.«

A nagymise közben s az ünnepély végén a tágas téren felállított katonaság üdvölvéseket tett s végül a néphimnust játszotta el.

Délben a főváros az idegen vendégek tiszteletére zártkörű díszebédet adott s hogy a nagy közönségnek is kijusson a része a budavári emlékűnnepélyből, sept. 5-én (vasárnap) a városmajorban népűnnepélyt rendezett.

Ez a budavári emlékűnnepély lefolyásának rövid vázlata. A díszülésen tartott beszédek egész terjedelmökben hozza fűzetünk.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— Ö T Ö D I K K Ö Z L E M É N Y . —

Ulászlónak 1434-ben bekövetkezett halála, rövid időre, némileg változtatott a viszonyokon. A csehek, egy hathatós bujtotatójuktól megfosztatván, Brünnben hajlandóknak nyilatkoztak Zsigmondot uroknak elismerni. De az általok szabott feltételeket nem találta a király elfogadhatóknak. A lengyelekkel pedig érintkezésbe lépett a szepesi városok visszaváltása iránt. E végből a lengyelek részéről Bigneus krakkói püspök számos főúrral, a magyarok közül Palóczy György esztergomi érsek, Palóczy Mátyás nádorral, Perényi János, István és számos mással. Mindkét fél túlságos követelésekkel állt elő; a magyarok minden váltságdíj nélkül követelték, a lengyelek pedig a kikötött összegzen felül 13,000 garast, s egyik fél sem akarván engedni, a dolog abbau maradt.¹⁾

A tíz éves korában királyi székbe jutott Ulászló mellett kormányúl szervezkedett lengyel férfiak értettek szövetségesek szerzéséhez, békéltetéshez. Így, bár Zsigmond sehogysem tudott a gondolattal megbarátkozni, a német lovagrend örök békére lépett Lengyelországgal, s e miatt Zsigmond, ki megvédeni, de fékezni sem tudta eddig, most területének felosztását, a rendnek az Al-Dunához a törökök ellen áthelyezését vette czélba, de hasztalanúl. S Zsigmond, miről csakhamar szintén értesült, háta megett saját neje, nem a Hedvig politikájából, mely trónjának fényét-hatalmát volt emelendő, hanem női vágyból az időközben nagykorúvá lett Ulászlóval titkos követségek és levelezések által folytonos összeköttetést táplált. Krakkóban tetszhetett a tervezet,

¹⁾ Dlugoss, 12.

mely a Róbert Károly által megalapított, Lajos által keresztül vitt lengyel-magyar uniót volt újra megtestesítendő, és Zsigmond által a két koronának viselője még a cseh koronát is magáénak nézhetvén, egy nem megvetendő szláv birodalom keletkezését könnyen eszközölheté. — De a Borbála és Ulászló között kötendő frigy természetellenesnek ismertetett Krakkóban. Ezt Borbála nem tudta, Ulászló pedig könnyen felfogható okból előre tudtára nem adta, s így történt, hogy Borbála a cseh hussziták legyezetésével fogott tervének kiviteléhez. Podjebrád meg lón nyerve, s Prágába lengyel követség érkezett, hogy e terv foganatosítását megbeszélje. S midőn ennyire jutott a dolog, a lengyelek most hirtelen más fordulatot adandók a fejleménynek, Zsigmondtól Ulászlónak és fivére Kázmérnak fiukúl fogadását kérték, nőkül pedig Albert leányait számukra. Zsigmond e kérelemben természetesen csak az elhunyt lengyel király politikájának: az osztrák ház hatalmának megszorítását láthatá feléledni, míg magyar hívei függetlenségüket félthették a tervezettől. A királyi helybenhagyás elmaradt. és Zsigmond a Cilley-ház törekvésére figyelmessé téve, Borbálát őrizet alá helyezé.

Albert azonban trónra lépte után nemcsak szabadságába visszahelyezé, hanem egyéb birtokaihoz évi 12,000 aranyat is utalványozott neki tisztességes eltartásúl, nyilván azon czélzattal, hogy a nőt ez által a maga ügyének megnyerje. De csalódott. Borbála pártja Csehországban nem akará királyul ismerni, s nyomban a lengyel Kázmért, Ulászló testvérét kínálta meg a koronával. Ulászló fegyverrel is kész volt öcscsének ügyét támogatni, s midőn a cseh katolikusok 1438. jun. 29-én mégis királyul koronázták Albertet, egy lengyel sereg a kelyhesekkel egyetemben a katolikusok fosztogatásához fogott, Ulászló pedig Sziléziába tört, de hallván, hogy Rozgonyi István vezetése alatt magyar sereg Lengyelországba készül törni, visszatért. — E közben (tán aug. végén vagy szept. elején) a lengyel urak levelet intéztek a magyarokhoz, tudokra adván, hogy a moldvai vajda által a töröknek legközelebb bekövetkezendő hadjáratáról értesültek, mely veszélyre való tekintetből Ulászló az öcscsét elismerni nem akarók ellen hadat vezetend, hogy aztán az egyik ellenséget legyőzve, a magyarok által felkérve, nekik segílyt nyujthasson a török ellen. Végül felhívják a magyarokat, hogy a követek számára menlevelekről gondoskodjanak. A levél nyilván Kázmér részére akará hajlítani a magyarokat, elibök állítván a nagy veszélyt, mely Konstantinápoly felől közelget, hogy a cseh ügyektől elvonja, — mint az a levélben olvasható benevolentia, bonae conditiones et respectus, melyekhez a segíly köttetett, világosan bizonyítja. A magyar urak szeptember 15-én budai gyűlésekből határozott hangon vála-

szoltak. Megköszönték a lengyelek rokonszenvét, melynek természetes magyarázatát abban találták, mivel »ardente pariete proximum esset vicinae domus rem agi.« De a lengyelek magoktartása feletti csodálkozásukat sem fojthatták el. »Sed — így folytatják — inde hoc, quod nostrarum litterarum exempla per famulos nostros a manibus nostrorum inimicorum captivatorum, ab inimicis devulsa et vestris dominationibus congratulandi gratia missa nobisque complacitive seu opprobriose remissa sint, suspicari quidem possumus, deffinire nequimus. Praeterea peregrinus quidem admodum tamen assiduus rumor multorum auribus involitat, Turcorum nuntios e conversoque serenissimi domini regis nostri hinc et inde eorundem Turcorum introitum mutuis passibus transivisse.« Bármint történt is a dolog, ők függőben tartják ítéletöket s inkább jobbra magyarázzák azt, mégis bizonyosak abban, hogy: »nisi invictissimo domino nostro Alberto, dei sancti clementia Romaunorum, Hungariae et Bohemiae regi — data fuissent et forent impedimenta lateralia, quominus assequeretur et teneret quietam, plenam et pacificam adeptionem domini et regni sui Bohemiae,« — mely őt természetjog szerint megilleti, — »nunquam Turci propriis ausibus regni nostri invasissent confinia nec vastandi audaciam praesumpsissent, et si regis hujusmodi adversitatis auctores et fautores nos taceamus, novit ille, qui nihil ignorat imo et experientiae teste videntur.« Ők, a magyarok, a lengyelek levelében homályos szavakkal érintett ellenséget csak saját királyukban ismerhetik fel, ki ügyét védi, s ki ellen a kis koránál fogva is alig számba vehető, tehát csak rábeszélésből működik Ulászló. Ily módon a két nemzet közt a nagyobb ellenségeskedés alig lesz en elkerülhető, ha csak a lengyelek magukat közbe nem vetik, királyukat a cseh expeditiókból, ellenséges seregek küldözgetésétől vissza nem tartják, és a cseh földön levő lengyel csapatokat vissza nem hívják. Végül méltán feltűnőnek tartják, hogy Borbála királyné is elhagyva az országot, Krakkóba készül letelepedni, s hogy Riedluff László Tarkó várából fivéreit kizárva, maga uralkodik benne, s az ország törvényeivel dacolva, a környéket nyugtalanítja, csapatokat lengyel földről hoz be, sőt az a hire, hogy a lengyel király nevezettet saját családjába akarja felvenni.¹⁾

A lengyel urak október 15-én sziléziai táborukból adott levéllel válaszoltak e levélre. Visszautasítják ama feltevéseket, hogy a töröknek lengyel részről alkalom nyujtatnék Magyarország megtámadására. Nem Ulászló volt-e az, ki Zsigmond kérelmére a törökhöz követséget küldött a béke érdekében, majd a ker. fog-

¹⁾ Monum. II. 89—93. II.

lyok kiváltására nagy összegű aranyat? Koribut vajon nem fosztatott-e meg javaitól, nem börtönben halt-e meg, melyben számos, vele szövetkezett magyar még a mai napig is ott sínlődik? S vajjon az nagy bűn-e, hogy Kázmér cseh királynak lépett fel, s miért nagyobb, mint Albert törekvése, felfogni nem lehet. Nem tudják bizonyosan, de erősen hiszik, hogy Kázmér is a kath. vallás érdekeit szem előtt tartá a feltételek kötésében, melyek a koronához juttathatják. Külömben, ha a két nemzet királyai a cseh koronáért vitatkoznak, ez nem vonhatja maga után a két nemzet régi barátságának felbomlását. Ők biztosítják a magyarokat, hogy a békét nagyon óhajtják, és soha a magyar nemzet ellen fegyvert, önvédelmet kivéve, ragadni nem akarnak.¹⁾

Ezalatt Ulászló szorgalmasan biztosítá magának Opolia, Osvancium, Brzeg s más városok és herczegek hűségét és támaszát Kázmér számára; a pápához, IV. Jenőhöz pedig, — ki őt a fegyver letételére felszólítá — oly forma levelet írt, mely a harcz okául Albert királyt tüntette fel. A levél mása ez utóbbihoz került, s ez most a pápához fordul, kijelentve, hogy ő már letevő volt a harczról, de a lengyel által kényszerítve lőn újból ahhoz nyulni. Majd elő adja, tmint huzták-halasztották a dolgot, midőn magyar küldöttsége indított a lengyel királyhoz, ne erőltetné régi kir. kötések sérelmével fivérét a cseh nemzetre addig, míg serget indíthatott Csehországba.²⁾ Végül a pápa közbevetése folytán (lásd az erre vonatkozó levelét: Monum. II. 105—108. szám) a két király küldöttei, a bási zsinat követei s pápai megbízottból álló bizottság a béke tárgyalásához fogott Boroszlóban 1439. elején; de a tanácskozás oly hosszúra nyúlt, hogy a lengyel követek már haza készültek, s végre is eredmény nélkül egyedül a korábbi fegyverszünetet meghosszabbítván, s egyúttal a további tárgyalások idejéül ápril 24-ét, helyéül a magyar-lengyel határ valamely városát tűzvéni ki, széteszlott.

Ulászló váltig biztosította a pápát, hogy semmit sem óhajt komolyabban a végleges békénél, s mégis oly utasítással küldé képviselőit Boroszlóba, mely a békés kiegyezést lehetetlenné tevő, nemcsak, hanem a tárgyalások folyama alatt cseh földön Borbála által, ki most már kiköltözött Krakkóba, az Albert által oda nevezett Cilley kormányzó által bűjtogatott a kelyhesek között. Rabló csapatait pedig háromszor egymás után engedé a Szepességbe törni. hűbérese Vlád pedig Erdélybe vezette a törököket. Ez volt az egyik fő ok, miért a boroszlói értekezlet széteszlott, mert a magyaroknak haza kelle sietniök. Albert ily körülmények

¹⁾ Ugyanott 96. s köv. II.

²⁾ Ugyanott 103. s köv. II.

között szükségesnek tartotta az északi részek haduagyait utasítani, fordítsanak kellő gondot, figyelmet a lengyel mozgalmakra s talán neki is volt abban része, hogy a pápa a már régebbi idő óta üresedésben levő poznani egyházi székre választott Losaczki Miklóst a lengyel király, királynő s urak sürgetései daczára sem akará megerősíteni, kit Ulászló, mint kitűnő szónokot és ügyének hív pártolóját a következő értekezletre szándékozott küldeni.¹⁾ A békebizottság 1439. ápril 24-én Lublón ült össze, de arra Albert személyesen nem jelent meg, követekül pedig Rozgonyi Simon veszprémi, Szécsi Dénes egri püspököt, Perényi János tárnokmestert és Schlick Gáspárt küldé.

Október 28-án Albert már halott volt. Bármennyire is gyanúba esett a magyarok előtt Ulászló, azt nem tagadhaták, hogy vitézségének híre messze túljárt országának határain; e mellett összeköttetése a törökkel nagy hasznára válhatott az országnak, mely új királyt volt választandó. A magyarok kétségkívül már korábban Ulászlóra vetheték tekinteteket, úgy kívánta azt a török veszély, úgy az osztrák befolyás ellensúlyozása, így végre a két nemzetnek erős alkotmányos érzelemben nyilatkozó rokonsága. Magok a lengyelek is nagy súlyt fektettek és jelentőséget tulajdonítottak a két nemzetnek a királyi személy által való egyesülésének, mint azt Olesnicki Zbigniew krakkói püspöknek Julián cardinálhoz adott levele is bizonyítja. Magyarországban Gara László volt a lengyelekkel kötendő unió előharczosa, ki rámutatván az országot környező veszélyekre, az erős férfi kormányt igénylő hazai viszonyokra, felkérte Albert özvegyét: lépjen házasságra Ulászlóval, ki erőt hozand a török ellen, békét a cseh-országi viszonyokba. 1440. január 15-én már várták Lublón a lengyelek a magyar küldöttséget,²⁾ mely 18-án elindult; márczius 16-án térden állva, könybe ázott szemekkel nagy néptömeg jelenlétében könyörgött a krakkói főegyházban Dominis János zengi püspök, Thallóczy Máté bán, Marczali királyi étekfogó és somogyi főispán, Perényi tárnokmester, Palóczy főudvarmester s vele számos más magyar úr Ulászlónak, fogadná el a magyar nemzet ajánlatát, mely királyul választá. A lengyel nagyok több napig fontolgaták az ajánlatot, s végül válaszul adák: »Non convenire Polonis in Hungariam manus protendere, ubi regina praegnans illico posthumum haeredem paritura esset.« De a magyar urak készen álltak viszonválaszukkal.³⁾ És Ulászló lengyel nagyjai megegyezésével és tanácsára az ajánlatot elfo-

¹⁾ Monum. 105—108. ll.

²⁾ Monum. 119. l.

³⁾ Ugyanott 317. l.

gadá. ¹⁾ A könybe lábbadt szemek s a humilis kérelem gyanúba ejteni képesek Dlugoss ²⁾ és Túróczi ³⁾ előadását a választási feltételekre vonatkozólag, melyek szerint: a szepesi városoknak díj nélkül való visszaadása, Erzsébettel kötendő házasság is kívántatott. Az ezen házasságból eredendő gyermekek örökösei a magyar korona országainak, s ha a viselős Erzsébet fiút szülne, ez a cseh koronát azonnal, a magyart csak Ulászló halála után örökölje, ha t. i. Ulászlónak Erzsébettől fugyerméke nem születnék. Az ezen választásra vonatkozó diplomatiái tárgyalások eléggé ismeretesek s annyit is tudunk, hogy Ulászló az ország jogainak tiszteletben tartását fogadá, a szepesi városok visszacsatolását is megígéré, de ennek daczára a krakkói püspököknek, mint lengyel zálogbirtokot, zálogba adta. Halics, Podolia addig Lengyelországé volt marandó, míg sorsukról úgy, mint Moldváról is, a két ország nagyjai különösen nem intézkedtek. Borbálának nem volt szabad az országba visszatérni.

Erzsébet özvegy királyné, mióta a kis László megszületett, még kevesebb hajlandóságot mutatott az Ulászlóval kötendő frigyre, s midőn az özvegynek ajándékot hozandó lengyel követekre Komárom táján várakozó Thallóczit és Marczalit börtönbe vetetété, a polgárháború magvát elszórta. Ulászlót kellemetlenül érintheté, midőn a megbizatusuktól elállt és visszatért követei által a történetekről értesült. De nem volt olyas férfi, kit asszonyi szeszély, ha mindjárt nagyzásban is tör ki, meg szokott ijesztteni. A koronázás május elejére levén kitűzve, april végén Sandeczből Késmárknak vette utját, s aztán az ügyének legfőbb támasza Rozgonyi egri püspök által részére megnyert Szepességen — Ig-lón, Szepesváron, át Kis-Szebennek, Egernek s innen Budának tartott. Mint mulatott és fogadtatott ez utjában, Dlugoss adja elő (12). Május 12-én a Rozgonyi által elfoglalt budai várban nyugodta ki magát. A püspök, az esztergomi tiarát remélvén híu szolgálatai jutalmául, míg itthon fegyverrel küzdött Ulászló mellett, midőn ez Frigyes császárhoz panaszló levelet indított Albert magaviselete miatt, a püspök a maga részéről szintén kifejté levelében, mint hátráltatja az osztrák herczeg a választott király ügyét Erzsébet támogatása által. A császár ártatlannak mondá magát, Cilleyre vetvén a felelősségét s közbenjáróul ajánlkozott, mihelyt Ulászló 2-3 bizalmas emberét hozzá indította a teendők megbeszélése végett. ⁴⁾ De a május 11-én Erzsébet és

¹⁾ Ugyanott 120. l.

²⁾ XII.

³⁾ Chron. IV. 88. l.

⁴⁾ Monum. II. 121. köv. 11.

Albert között létesült véd- és dacszövetség szükségesnek láttatta Ulászlóval Swidrigal litván nagy fejedelmet szorosabban fűzni magához és Kázmérhoz, kinek kilátásai a cseh koronára mind jobban homályba borultak. A jan. 19-iki budai gyűlés újból Ulászlót királynak hirdetvén, jul. 17-én a koronázás ismert körülmények között megtörtént. Röviddel utóbb felújítá a lengyel kereskedőknek I. Lajos és Zsigmond által adott kedvezményt.¹⁾ Csakhamar tapasztalhatta Ulászló, hogy a magyar trónt könnyebb volt elérni, mint megtartani, Erzsébet bérenczei elől élete nem volt biztonságban, délen a török veszély kilátásában, északon a garázda hussziták dulták az országot; Albert herczeg és Frigyes bár közvetve csak, ellene fordultak; a magyarok közt is voltak, kik a kisded László pártját fogták. Az ezek ellen folytatott harczokban a magyarok mellett lengyel csapatok is harczoltak az ellenpártiak ellen, s a király egyes fontosabb várakat, pl. Visegrádot lengyel vármagyok őriztére bízta.²⁾

A dolgok ily állása keserűséggel töltötte el az ifjú király szívét annál inkább, mert saját nemzetétől, a lengyeltől többet várt, mint mennyit eddig tapasztalt. »Jam et saepius et scriptis et nuntiis nostris vobis omnem positionem nostram significavimus« — írja 1441. decz. 27-én nagyszombati táborából, éppen midőn Tanczin Endre a várost bevette, a lengyelekhez³⁾ — et qualiter cum gravi periculo hucusque vitam nostram et caput servavimus ab hostibus nostris et nunc servamus, rogavimusque pluries, ut nobis praesidio esse juxta promissa deberetis, veluti illi, qui nostri hinc transitus fuistis auctores. Meminisse enim poteritis, quae ambitione, quae cupiditate ad hoc regnum ire aspiravimus. Nonne lacrimae nostrae et verba, quibus vos oravimus, ut ab hoc transitu in hoc regnum absolveremur, sunt vobis testimonio? Nonne contentos nos paternis fatebamur laribus et ad satis dominio esse noluimus! Set dum uno et eodem voto et affectu et voce, praeter nostram voluntatem huc transitum bonum et optimum coronae et regno nostro Poloniae iudicastis, verbis et lacrimis nostris respondentibus: melius nos quam vos flere debere, ad id eisdem votis vestris invitati et coacti consensum prae buimus, primam opem

¹⁾ Monum. V. 198. l.

²⁾ 1441. márcz. 20-án Nempthiben 400 márkát utalványoz bizonyos Zakrzew Miklósnak hű szolgálataiért, »signanter in hac via hungaricali moderna cum familia armata ac ornata, auctoque fidei sue studio« és november 1-én Csepel szigeten ugyanannyit ugyanannak, »signanter hoc regno nostro Hungariae in compromissione hostium nostrorum non sine expensis complacuit. Mon. V. 202—203. ll.

³⁾ Monum. II. 127. s köv. ll.

nostram post Deum in vestris promissis, quibus nobis nedum bonis et corporibus ac capitibus vestris praesidio estis pro necessitate incumbente reponentes, existimavimusque titulos laudis Poloniae hoc facto augere potuisse, dum gladium nostrum, cui nunquam triumphus ad hoc deo propitio defuerunt, contra ferissimos Turcos convertissemus.« — A saját nemzete által bizonytalan jövőbe taszított s aztán elhagyatott királynak panasza hangzik e levélből, mely nemzetét a király iránti kötelességeire akarja figyelmeztetni, hivatkozva az ősök példáira is. Így végre megérkeztek azon lengyel segélycsapatok, melyek Pozsonyt vették ostrom alá, s melyek midőn 1442. áprilban hazafelé indultak, Giskra segédje, Talafuz által Egerben meglepettek, míg más csapatok az északkeleti megyékben küzdöttek a husziták ellen; közülök számosan Giskra hatalmába estek Richnowban, s Ulászló fenti levelének hangulata talán ad némi felvilágosítást, miért maradtak fogságban daczára annak, hogy a cseh és magyar foglyok kicseréltettek.

Mindez a két nemzet barátságos viszonyát nem zavarta meg, daczára annak, hogy a Magyarországot illető ügyek miatt Lengyelország határai is sokat szenvedtek. A magyar rendek budai gyűlésükből 1442. jan. 9-én a lengyel urakhoz adott levelökben nemcsak az országnak és királyának eddig nyújtott segélyét meleg szavakban köszönék meg s azon jóakaratot, melyet siradi gyűlésükből adott levelökben kifejtettek a magyar nemzet iránt, sajnálkozván az abban uralkodó zavarok felett s tanácscsal szolgálván azok távoztatására, hanem a további teendők megbeszélésére a két nemzet nagyjainak egy közös összejövetelét is ajánlatba hozták. A magyar nagyok sajnálják, hogy a jelen viszonyok ily összejövetelt nem engednek meg, s kéri továbbra is a lengyelek hathatós segélyét bel- és külellenség ellen.¹⁾ De a lengyelek hathatós segélyre nem gondolhattak. Olesniczki püspök leveléből tudjuk, hogy Ulászló távolléte alatt anarchia áradt el Lengyelországban, melyet külellenség, a tatárok is kegyetlenül pusztítottak. Mióta Ulászló a magyar koronát is fejére téteté, Moldva s Havasalföld ügyeiben, mint főhűbérúr tevékeny részt vett, a török baráthól ellenségévé lőn. Alig, hogy Mezit bég a szebeni ütközetben Hunyadi sulyos karjának csapásait megérzé s Havasalföld és Moldva eunek következtében most újra Vladiszláv főuraságát elismeré, pünkösdi ünnepén egy tatár sereg neki esve örökös országának, dúlás-pusztítás után takarodott ki, ezereket hurczolván fogságba.

Kétszeres szükség volt tehát a két nemzetnek a közös ellen-

¹⁾ Monum. II. 132—133. ll.

ség ellen szövetkezni, s első feladat Magyarország belzavarainak véget vetni. A császártól mit sem remélvén, a pápához fordult mindkét fél, s Caesarini küldetett Magyarországra békét közvetíteni. De az első feltételeket, melyek a Szepességet végkép Lengyelországnak átadták, s a magyar korona igényeit más jogilag igényelt részekben is megingathaták, Hunyadi visszautasítottá, a kedvezőbb feltételek létesítését pedig Erzsébet halála akadályozá meg. Ezóta Fridriken múlt a belnyugalom helyreállítása, ki a törökök minden mozgását alkalomnak nézte fősvény céljainak érvényesítésére. A pápa és megbízottja, Caesarini, ki Ulászlótól a török viszonyok módosítását várta, annál jobban hajlott tehát a magyar és lengyel nemzethez. Caesarini buzgólkodása végre összehozta Budára Frigyes bízatosait a magyar és lengyel urakkal, kik erélyesen megvédvén Ulászló királyi jogát, 2 évi fegyverszünetet kötöttek a császárral. S most a két nemzet egyesült erővel ütött az 1443. év nyarán a törökökre, melyet, győzelmet győzelem után véve rajta, az 1444-iki július 15-iki békére lépni kényszerítének, mely, hogy hazánknak-e vagy Lengyelországnak szolgált-e nagyobb előnyére, nem bajos eldönteni.

Rómában úgy vélekedtek, hogy a pogánynak adott keresztény ígéret nem kötelező; s még az esküvel pecsételt fogadás is megszeghető, kivált, ha a szentszék hozzájárulásával kötő erőt nem nyert. Míg ezek bizonyításával foglalkoznék a pápai legatus a budai gyűlésen, és a török háború megújítását kimondatá, Lengyelországban más hangulat uralkodott. Az ország nagyjai 1444. aug. 26-án pietrikovi gyűlésökből adott levelökben rámutatván Lengyelország zavart belállapotaira, melyek a király 3 évi távollétében találják forrásukat, s a tatárok gyakori beütései által előidézett nyomorokra, sürgősen haza hívják királyukat. Ez ugyan nehezére eshetik a magyar uraknak, hogy már most ők nélkülözik a királyt; de a lengyel nemzetnek királyával eszközölt régibb kötések világosan mondják, hogy mindkét ország ügyeinek elintézésére, valahányszor a szükség kívánja, felkeresse országait. Eddig türelemmel viselték távollétét; most azonban a kötött béke nem akadályozhatja útjában, annál inkább, mert a rend helyre állván, visszatérhet oda, hol oly kedvesen tartózkodik. A magyar nemzettől pedig most már ők is várhatnak segílyt eddigi szolgálataik fejében, sat. ¹⁾

De a szentszék praeponderantiája s a magyar nemzet érdeke elzárta a király füleit nemzete kérelme elől. Várna alá sietett, nem Krakkóba, hol hű lengyel testőreivel s azon lengyel segédcsap-

¹⁾ Monum. II. 143.

tokkal, szent László lobogója körül a tartalékban egyesültek. Az Egyiptomba kiküldött 240 óriási fogoly között ott volt a 120 lengyel vasas óriás, könnyen felismerhető a vállaikra erősített szárnyakról, a nagy Boleszláv idejére emlékeztető ezen hőskori maradványról, melyhez oly hűségesen ragaszkodtak a lengyelek. »Utinam saltem — kiált fel Zbigniew Aeneas Sylviushoz adott levelében ¹⁾ — qui tunc affuerunt Poloni, fuissent retenti ad dimicandum contra illos saevissimos hostes«! Szerinte még a hadjárat előtt némi irigység uralkodott magyarok és lengyelek közt a kivivandó győzelem miatt. Ekkor régi szokás ellenére »magna pars militiae Polonorum, quae regi aderant ad lares Polonorum proprios in Poloniam redierat. Quaerentibus cunctis, cur id fieret, responderunt: Decrevisse Hungaros absentibus pugnare Polonis, ne praesentibus ipsis ad Polonos victoria redundaret. ²⁾

November 30-án magyar és lengyel urakból álló bizottság jött össze Kassán, mely, megünvén a Magyar- és Lengyelországot 4 év óta bomlasztó zavarokat és harcokat, 2 évi fegyverszünetet kötött a kereskedelem és szabad menés-jövés, és nyugalom biztosítására. Giskra hozta össze a bizottságot, melyben Dénes esztergomi érsek, Szécsi S. komáromi gróf, Perényi János tárnokmester, Posingen György (szentgyörgyi gróf) s más urak, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Sáros, Richnó, Brisovicz, Gölnicz, Smólnicz, Jászó, Rozsnyó, Nagy-Ida, Lipócz, Tokaj, Szécs, Tarkó Kapy, Makovicza, Dunavicz, Noviny, Palocza, Pozsony, Körmöcz, Selmeicz, Zólyom (Ó- és Uj), Königsberg, Tapolcza, Korpona, Lypcse, Végles, Szászko, Révistye, Trencsén, Szécs, Vrsatecz, Ledincz, Vág-Besztercze, Kassa várak s városok, mint V. László hívei; lengyel részről Sbygniew krakkói püspök, Ozysew János castellán, Tanczyn János nádor olaysniczai Glovacz, koneczpolei Przedbor, Czyslew, Svautky s mások vettek részt a Frigyes és Ulászló közt kötött frigy értelmében. A kötés szerint a lengyelek visszaadták Giskra kezébe a szepességi várakat és városokat és a lengyel földön elfoglaltakat. Kereskedőknek szabad jövés-menés biztosított, új várak építése eltiltatott, úgy szintén várak elfoglalása; jogsérelmekben vegyes magyar-lengyel bizottság ítéljen, újabb időben állított vámok s harminczadok eltöröltettek; egyik fél se fogadhasa be a másíknak elleneit, sőt üldözni köteles azokat; a foglyok szabadon bocsáttassanak, a kötés felbontása a krakkói püspöknek tudtára adandó, s a tudósítástól 6 hétig még erejében fennálljon sat. ³⁾ Ez által Giskra Magyarország felső

¹⁾ Ugyanott 319. l.

²⁾ Gruner 23. l.

³⁾ Monum. 2., 3., 4. ll.

részeit V. Lászlónak biztosítá s a két nemzet eddigi összhangját megrendíté.

Tudjuk, hogy az 1445-iki pesti gyűlésen királyválasztás ügyében mit tett Ujlaki s a László párt. Krakkóban azon párt, mely nehéz szívvel viselte királyának folytonos távollétét, sietve adta tudtára a magyar küldöttségnek, hogy Ulászló haza nem tért, a csatatéren maradt. De az anya, Zsófia királynő minden áron tovább is bizonytalanságba igyekezett ringatni a magyarokat, biztosítván őket: »Nobilis de Thar. r. M. marsalcus« küldött által, hogy fia él, kereskedők látták, s nemsokára visszatérend, mit szükségesnek tartott hiresztelni, mert a nemzet, a kitűzött határnapon túl sem érkezvén Magyarországra Ulászló, királyválasztáshoz készült, s e tekintetben minden elhamarkodott lépéstől akarta Zsófia visszatartani a magyarokat.¹⁾ Nem lehetetlen, hogy Kázmér fiára akarta a nemzet figyelmét fordítani, mihelyt Ulászló haláláról megbizonyosodott s Krakkóban is lehettek, kik e törekvésében támogatták; mert a Kárpátokon innen és túl is erős volt még az osztrák-magyar szövetség elleni gyűlölet. Austriának ez nem kerülte el figyelmét, s Aeneas Sylvius vállalta magára pártot csinálni a bécsi udvarnak Krakkóban, s elvonni a lengyeleket a magyar szövetségtől, mely annyit ártott már eddig is az osztrák nagy hatalmi politikának. Magasztalással telt levelet intézett 1445. szept. 12-én Olesnicki Zbiginew krakkói püspökhöz, ki már eddig is osztrák érzelmű volt, s nem barátja a magyar-lengyel szövetségnek. De a krakkói udvar eddig nem hajlott tanácsaira. Mennyi csapás érte ez által Ausztriát! Hedvignek házassága elvesztett két országot (Magyar, Lengyel), mely, ha Vilmos válik férjévé, Ausztriára szállt; Albertnek Csehországban a lengyelek nehezítették meg jogainak érvényesítését. A kis Lászlót a lengyel Ulászló forgatta ki jogából. Lengyelországon most a sor, jóvá tenni a régi hibákat, melyek oly nagyok, »ut nec ipsa Polonia recompensare queat. Ita est: nam et Bohemiam et Ungariam usque in hanc diem adipisci australes non poterant propter impedimenta Polonorum, imo et ipsa Polonia privati sunt injuria. Nem kér Austria valami nagyot a lengyelektől, csak ártani szűnjenek meg. S ennek ma Lengyelország látná leginkább hasznát, mert nemcsak folytonos hadisegélyezései által megfogyott emberekben, hanem annyira jutott, hogy országának határterületét el kelle zálogítania s kincstára annyira kimerült, hogy alig találkozik, ki koronáját elvállalni akarná. Oda jutott tehát ezen ország, mely előbb másoknak adott királyokat, maga alig talál valakit, ki koronáját elvállalná. Szükséges ennélfogva, hogy csak önmagával legyen

¹⁾ Mon. II. 2., 5. II.

elfoglalva, s mit ezentúl tegyen, abból állhat: hogy a cseheket rábeszélje, fogadják királyul V. Lászlót, a magyarokat pedig intse, hogy felhagyva az Austria elleni gyűlöléssel, visszakövetelje királyát; aztán jelentse ki a német császárnak, hogy eddig ellenséges magatartását Lengyelország javának szempontjából folytatta; most mindent jóvá teendő, segínyt hajlandók nyújtani neki, hogy V. László Magyarországot és Csehországot is megtarthassa. Végül kijelenti, hogy nem utasítás folytán írja ezeket a püspököknek, ki leginkább képes Austria céljait előmozdítani; hogy a magyarok most Bécsben tárgyalnak a császárral V. László iránt, s a csehek legközelebb jönnek egybe hasonló célból. ¹⁾

Bizonyára nem ok nélkül állt nagy hírben Bécsben Olesnicki püspök. Az a frigy, melyet Oppeln herczegével 1445-ben kötött minden ellenség ellen, s a Giskrával létesült kötés aligha történt a bécsi udvar tudta nélkül. Most az ő rábeszélésének sikerült Kázmért a lengyel korona elvállalására bírni, s Litvániát Lengyelországgal egyesíteni. Ezek által előkészítettek tartotta Fridrik császár a szabadabb mozgás terét és számítva a Giskra és a krakkói püspök által kötött frigyre, az által akart adni a magyar-lengyel viszonyoknak hirtelen más fordulatot, hogy az északi részeket fellázzítá a magyar kormánytanács ellen. Az eljárást olyannak találták a magyarok, mely a császárnak csakugyan hasznára válhatnék, és Budáról 1447. február 27. adott levelökben a németek elleni, velök született és természetökben rejlő gyűlöletre hivatkozva, bizodalmas viszonyukat juttatták eszükbe a lengyel uraknak. Fridrik sem maradt vesztég s lehet, hogy a lázadók ellen lengyel csapatok jöttek a magyar kormánynak segítyül, nehogy ez ismétlődhessek, márczius 12-én Kázmérhez fordul, felkérve őt, hogy a magyarok megsegíttetését meg ne engedje, a már netán Magyarországra induló híveit visszaszólítsa és vele szövetkezve, neki főleg Hunyady János ellen segítséget nyújtson, s ha netalán a magyarok nála az V. Lászlóra vonatkozó régi kötések ellen bármi tervvel vagy ajánlattal jelentkeznenek, azokat meg ne hallgassa. ²⁾ De a ki meg nem hallgattatott Kázmér által, az a császár volt; mert a lengyel király június 25. táján a Jaroslavski és Vojniczki török fogságból való kiszabadítását kérő levélben Hunyady Jánosnak mindenkori segínyt bármely szükség esetére biztosít, ígér. ³⁾

Az új lengyel király bizonyos szolgálatok fejében vagy zálogul a krakkói püspököknek adá Podolin és Lublyó várakat. Ezt Gis-

¹⁾ Ugyanott 8 — 10. l.

²⁾ Monum. II. 2 — 7. ll.

³⁾ Ugyanott 18. l.

kra a korábbi szerződésbe ütközőnek találta s még inkább azt, hogy bizonyos Trezesko lengyel hadnagy M. és L. várakból gyakran kitörve, csak nemrég Giskra várát, Ujvárt ejté erőszakkal hatalmába. De a püspök minden felelősséget elhárított magáról; tagadta, hogy Trezeska lengyel s teljes hatalmat adott Giskrának a vár visszaszerzésére. ¹⁾ Röviddel utóbb Hunyady levelet vőn a lengyel királytól Strzalkowski által Moldva ügyében, melyet Péterre bízott, ez ellen pedig Kázmérnak kifogásai lehettek, s elmozdítatását követelé. Hunyady medgyesi táborából augusztus 1-én adott levelével arra kérte a lengyel királyt, hogy a legközelebbi török hadjáratára való tekintetből Péter meghagyassék Moldva birtokában, nehogy megfosztatván ezen őt jog szerint megillető tartománytól, a hadjárat sikeres kimenetelét lázadás által akadályozza. ²⁾ Egy másik levelében pedig igéri, hogy a király által üldözött Micheluskót fel fogja kerestetni, ha Magyarország területén tartózkodik. A király e válaszok által megnyugtatta, bár országát a tatárok folytonos betörései ellen is kelle védenie, mégis egy segélysereget adott Hunyadynak, mely a sok magyarral együtt ott veszett a Rigómezőn. Újabb hadjáratra segélyt a pápánál szorgalmazni még ugyanazon évben a lengyel Lasoczki küldetett Rómába.

Ezen barátságos érintkezés közepette, nem hiányoztak panaszok sem. Szentmiklósi Pongrácz részint a husszita rabló Komorovszki üldözése közben, részint, mert Ulászló királynak egyik levele, mely szerint követelését a királytól lengyel földön behajthatá, őt erre felhatalmazni látszott, gyakran átesapott lengyel földre és préda csapataival itt és a Szepességben is birtokot foglal el, lakosokat fosztogatott. Trezesko a lengyel rabló nyomban elvette büntetését a királytól, s ez most a magyar rendektől Pongrácznak ezen mestersége üzésétől eltiltását kérte. ³⁾

Ez az év vége felé történt. Mi annál feltünőbb, mert Pongrácz már az év nyarán lépéseket tett Giskránál, hogy követelését a lengyelek elégítsék ki és fegyverszünet köttessék. Olesniczki, kihez Giskra egy ügyben fordult ennek egyik hívéhez (tán Komorovszkihoz) adott levelében 1448. év szeptember 27-éről hajlandónak mutatkozott erre s e végből Mokrski András lengyel nemest küldé követül. Ugyanezen napon küldtek a lengyel urak panaszlevelet Pongrácz ellen a magyar rendekhez, hogy a Szepességet fosztogattja, s midőn a király által felkérített azzal felhagyni, durva módon még nagyobb csapásokkal fenyegetőzött. Ez nyilván

¹⁾ U. o. 37—38. ll.

²⁾ U. o. 40—41. ll.

³⁾ U. o. 59—60. ll.

nemcsak pénzbeli követelése fejében történt, hanem a feletti boszúságában is, hogy Lublyó és Podolinba Kázmér által az általa anyyira gyűlölt rabló Komorovszki helyezettett tenutariusnak, ki már-már alkudozott jó pénzért a két várnak magyar kézrebocsátása iránt, s hogy ez nem történt, csak Tanczinszki András akadályozá meg, felhíván Komorovszkit, hogy netáni jogos követelését egy lengyel bizottság előtt kifejtvén, kielégíttetését követelje. A bizottság összeült, de Komorovszki nem akart teljes felhatalmazásához járulni.

Ez alatt Giskra folytatta hatalmaskodását s rablásait a felső részekben, mi Hunyadi erélyes fellépésre kényszeríté. Giskra a készüléteknek neszét vehette, s talán hogy a lengyeleknek Komorovszki eljárása feletti neheztelését kibékítse s talán segélyöket a magyaroktól elvonja, 1449. év tavaszán levelet intézett Zbignievhez, melyben a Magyar- és Lengyelországot egyaránt érdeklő, felette fontos ügyekben a lengyel urakkal vagy csupán a krakkói főpappal találkozást kért. Zbigniev kijelenté, hogy a lengyel urak csak a király jóváhagyása mellett ereszkedhetnének vele jogérvényes tárgyalásokba, s ez most azért is lehetetlen, mivel király és urak Litvániában vannak; ő azonban hajlandó vele Sandeczben értekezni a jövő husvét táján. Zbigniew 5 héten át hasztalan várta Giskrát Sandeczben, s hasztalan tárgyalta Komorovszki ügyét a kassai vegyes magyar-lengyel bizottság: ez meg nem jelent, s a várakat kezéből kiengedni nem akará. Ennél fogva Zbigniew a makacsnak fegyveres megtámadtatását határozta el és javaslá.¹⁾

Az 1449. pünkösdi pesti gyűlés elhatározta Giskra ellen a háborút. A lengyelek úgy hallották s úgy várhatták, hogy a harcz viszontagságai a lengyel felelőség alá tartozott Szepeességet is fogják érni. S ez arra indította őket, hogy september 2-án Hunyadihoz és az urakhoz adott levelökben a harcztól elállani intsek s magokat közvetítőkül ajánlják a hadakozó feleknek. Hunyadi a szepesi táborból október 27-én válaszolt a lengyel levélre, kijelentvén: hogy ő a békétől nem idegen, a közvetítést szívesen fogadja, de el nem hallgathatja, hogy a lengyel Szepeesség tenutariususa Giskrához szegődve, csak nem rég foglalta el Palocsát, a Pelsücziek várát s hogy más szepeességi híveik is szoktak a bratrickal versenyt fosztogatni békés magyar lakosokat. A választ Ottó sandeczi lakos és lengyel követ vitte vissza hazájába, s a lengyelek nyomban ugyanott részgyűlést tartván, Dlugoss Jánost és Zagorzenski Jakabot küldték ki követekül a békétárgyalásokra.

¹⁾ Monum. II. 67 — 68 — 74. l.

A követség elébb Giskrát kereste fel, aztán a magyar urakat; s végre december 4-én fegyverszünet kötöttetett. ¹⁾

Dlugoss úgy hallotta Magyarorszáiban, hogy a béke nemcsak a belső csendét állítá helyre, hanem az életrend, közbiztonság és közlekedés előmozdítására is nagy hatással volt. A hirneves férfi jól ismerte hazai viszonyainkat, s a közvetítést megelőzőleg Rómából visszatérve, Budán a fürdőket használá egészsége helyreállítására. Már ekkor is szolgálatokat tett saját hazájának úgy mint Magyarországnak Giskrához tett utazásai által. Levelezéseiből tudjuk, hogy ez idő szerint nemcsak politikai, hanem más tekintetben is szapora volt a két nemzet érintkezése. Némely lengyel urak egész éveket töltöttek hazánkban, melyet megszerettek. György vieliczkaei plébános a váradi püspök udvarában tartózkodott s utasítást nyer Olesniczkitől, hogy a püspöktől Livius történetét kérje a főpap számára kölcsön. Przemisli Márton a párisi egyetemről egyenesen Hunyady udvarába vetődött orvosnak, s a krakkói főpap szemrehányásokat tesz neki, hogy a földi javakat elébe teszi hazájának, mely annyira szorúl szolgálataira; a krakkói egyetem orvosi tanszéke már is nehezen nélkülözi. ²⁾

A körmöczyi fegyverszünet szent Jakab ünnepéig volt tartandó s ez okmány egyik pontja szerint a béke megkötése céljából jövő husvét 15. napjára Kassára egyetemes gyűlés határozottatott, melyben lengyel követek is vegyenek részt. Kázmér király nem örvendett ezen fegyverszünetnek azon okból, mivel Hunyady Bogdának módot nyitott Moldva fejedelmi székébe ülui a lengyel király akarata ellenére s ki most szerette volna Hunyadyt Giskra által elfoglaltatni, mi alatt a moldvait szerzeményéből kiforgatni vélte. Zbigniev ellenben serényen buzgólkodott a béke biztosítása körül a kereszt. egyház érdekében. ³⁾ A Magyarországon keresztül Itáliába bizonyos küldetésben siető lublini várnagy Kurszvanki ápr. 7-én Mező-Kövesden találta a feleket tárgyalásokkal elfoglalva, melyek Rimaszombathban fejeztettek be, s utóbb a pütkösdí országgyűlés által elfogadtattak, s Giskra kezén némely északi városokat hagytanak.

Az 1449. országgyűlés szigorúan meghagyta Szentmíklósi Pongrácznak, hogy a lengyel terület háborgatásával felhagyjon. E rendelet Pongráczra nem nagy hatást gyakorolt, mert beütéseit a következő évben csak úgy folytatta, mint előbb, mi végre arra bírta Kázmért, hogy Zbignievet s általa a lengyeleket az ország-háborgató ellen fegyverfogásra felhívja. Zbigniev nem sietett a

¹⁾ U. o. 86 — 92. ll.

²⁾ U. o. 76 — 81. ll. Dlugoss XIII.

³⁾ U. o. 95. l.

meghagyás végrehajtásával s míg Cryssov krakkói várkapitány-nyal a teendők felől tanácskoznék, érkezett Pongrác levele, kinyilatkoztatván, hogy várkapitánya, nem ő a háborgató s hogy a lengyel földet zavargások által nyugtalanítani szándéka nem volt, sem ezentul, s ügyének — követelésének — eldöntését a lengyel királyra bizza. ¹⁾ Eddig a főpap nem sietett a királyi rendelet végrehajtásával, mert az az állami birtokra vonatkozott. De midőn Pongrác a Szepességre vetette magát s ellentállásra nem találván a városokat, melyek a főpapnak adományoztattak, évi adófizetésre kényszeríté, elbizakodottsággal telt szemrehányásokkal illette királyát, ki országát vadászat kedvéért latrok által háborgatni engedi. ²⁾

Zbigniew, ki önérzettel hirdette, hogy az ő közbenjárása eszközölt Magyarországnak Giskra részéről békét, nem csekélyebb tevékenységet fejtett ki a megindítandó keresztes hadjárat körül, buzgón támogatván működésében Kapisztrán Jánost, ki tekintélyes csapatokat hozott a kereszt zászlai alá Lengyelországból. ³⁾ Kázmér királyt, ki V. László nővérével kelt össze, a közös veszedelem s most már rokonság is közelebb hozta a nemzethez. Mova Lutka, a lengyel királynak 1454-ben Regensburgba a német birodalmi gyűlésre menesztett követe, élénken adta elő a török részről Magyar- és Lengyelországot egyaránt fenyegető veszedelmet, segílyt kérve a hadjáratához; Moldva és Oláhország — a lengyel koronának részei — már is török járom alatt nyögnek. ⁴⁾ Hasonló buzgalmat fejtett ki követői által a pápánál ugyanezen ügyben. De a császárnak semmi szándéka a török veszélyvel bajlódni; sőt Kapisztrán eljárását is gyanus szemmel nézte, főleg mióta valaki azon hírt terjesztette róla: hogy ő buzdítja a lengyeleket Prussia elfoglalására. — E közben folyton tartának kivált papi részről a panaszok, mint pusztítják egyes rablócsapatok az ország határait. A Giskra embereitől ezen mesterséget megtanult egy ilyen csapat Zebracza erősségben fészkelte be magát, onnan pusztítván a krakkói egyházmegye területét, még pedig a sziléziai herczeg tudtával s tán buzdítására. Dlugoss egy levelében mondja ezen latrokról: »miserunt ad eos, quos sciebant serviles homines litteras narrando, quod haberent litteras stipendii a domina Gubernatorowa Regina Hungariae, quae dat duobus florenis plus quam consveta est dari, et quod eos vellet in suam societatem

¹⁾ U. o. 115. l.

²⁾ U. o. 137. l.

³⁾ Lásd az okleveleket Monum. II. 1453—54. évekhez.

⁴⁾ U. o. 150. l.

recipere.« Ezen csel többeket vont a rablók táborába,¹⁾ s bizonyára rosz vért szült a lengyelek közt, kik Oláh- és Moldvaországban a magyar felsőség alá hajtását úgy sem tudták elfelejteni, s minden alkalmat felhasználtak a beavatkozásra.²⁾ Vegyük ehhez a tatárok folytonos hadjáratát, Szilézia ellenséges magatartását és a német rendeknek is követelő fellépését s megérthetjük: miért sikerült Frigyes császárnak behálózni a lengyeleket, kik legalább a két utóbbi ellenfélnek rendreutasítását várhatták a császár beavatkozásától. Zhigniev sem volt többé életben s utódját könnyebben vonhatta el Aeneas Sylvius a magyar szövetségtől, mint amazt, ki földadatául tekinté a barátságos viszonyt a török elleni közös működésre felhasználni. Nem barátja Hunyadynak, de nem oly ellensége a nemzetnek, mint Aeneas Sylvius.

Így történt aztán, hogy Mátyás király idejében a magyarországi huszvitákat lengyel királyi segíddel látjuk harcolni a király ellen, ki 1464-ben Dombrórol követséget küldé Krakkóba panaszt emelni, hogy a Magyarországból kiszorult cseh rablók lengyel oltalom alatt Novitarghan fészkeltek be magokat, s onnan folyton rabló beütéseikkel háborgatják a Szepességet. Különösen Dombas királyi kincstartó volt bujtogatójuk. Zápolya Imre, ki a kincstárnak előlegezett 16,000 arany fejében, a Szepesség örökös grófjává lőn, visszatérve a bosnyák hadjáratból István fivérével azonnal a csehek és velők szövetséges lengyel urak megfélemezésére indult, megtámadta a lengyel kézen levő szepesi városokat, 37,000 polgárt megsarczott. Ezt éppen visszatörölni készült Przeclaus lublói kapitány, midőn a két ország biztosai a további ellenségeskedést felfüggesztették, s Mátyás király sürgetésére vegyes tanácskozmány határozottatott, mely ez ügyet véglegesen elintézte.³⁾ A békesség azonban még sem állt teljesen helyre, mert 1466-ban erősen féltek a testvérek betörésétől Krakkóban, de az meg nem történt;⁴⁾ a convent sem sikerült azonban, mert a kijelölt helyen: Podolinban a magyar biztosok nem jelentek meg 1469-ben. A magyar követek: Albert veszprémi püspök, Zápolya Imre, Rozgonyi János, — Palóczi László betegsége miatt kimaradt — csak elkéstek, miután a lengyelek Mária. szül. napján csak egy napot töltöttek Podolinban. A lengyel követek: János krakkói püspök,

¹⁾ U. o. 170. l.

²⁾ 1451-ből írja Tanczinszki krakkói vajda: »illa etiam novissima deflendaque Valachae strages, ubi viri nobilissimi domini palatinus Odrowansch Parava et Bucaczky alique quamplurimi morte occubuerunt. U. o. 120. l.

³⁾ Wagner, *Annalecta*. II. 102. l.

⁴⁾ *Monum.* II. 231. l.

Tanczin János krakkói kapitány, Rythvany Derslo sandomiri kapitány és nádor, Ostrorog kalisi nádor. ¹⁾ Magyarázatát a dolgok ily fejleményének másutt végbement események fogják adni.

Mátyásnak 1467-iki új adóügyi rendszabályai Erdélyben lázadást támasztottak, melyet a király gyors megjelenésével elfojtott. A főkolompokok, Veres Benedek és János Lengyelországba futottak, mások Moldvában kerestek menedéket. Ez világosan láttatta a királylyal, kiknek közreműködésével indult meg e veszélyes mozgalom, mi több, István moldvai vajda nemcsak czimborája volt a lázadóknak, hanem Erdély határszélein foglalásoka is tett. Mátyás Tordáról egyenesen a vajda megfékezésére indult s Moldva-Bányánál tulnyomó erejét fényesen megtörvén, meghót dolni kényszeríté. A csatában elesettek szemléje arról győzte meg a királyt, hogy a moldvai lengyel segélylyel küzdött és eszközölt határfoglalásokat. Nem lepheté meg tehát a lengyel rendeknek 1468. márczius 16-án adott panaszlevele, melyben tiltakoznak Mátyásnak István vajda ellen vezetett hadjáratáról, mert Moldva »ősidők óta a lengyel korona jogszerinti hűbérese.« Eddig a két nemzet biztosai által szoktak volt efféle kérdések eldöntetni; Mátyás azonban nem ügyelve a két ország eddigi barátságos viszonyára, »non attendens nostrae patientiae diuturnam tolerantiam, quam et vastationem terrae Scepusiensis et in regnicolis nostris ecclesiasticis et saecularibus clandestinam in castrum regni vestri Hungariae deportationem atque pactationem, caeteraque dampna regno nostro a V. S. et vestris illata pertulimus, et quorum reformationem per barones utriusque regni fiendam paestolabamur« oly utat követ — hallomás szerint most is készülvén a vajda ellen — mely a régi barátságot meg fogja zavarni. ²⁾ Mátyás határozottan visszautasítá a lengyel igényt Moldvára. ³⁾

E válaszzsal nem voltak megelégedve a lengyelek s Kázmér nem szűnt meg izgatni Moldvában, Oláhországban Mátyás ellen. Biztatásai már 1469-ben rábirták István vajdát, hogy Erdélybe betörést kísértsen meg, 1470-ben pedig Kázmér »rebus in Russia cum Valacho feliciter et votive dispositis,« ⁴⁾ bizonyára a további teendőkre nézve utasítással látta el és segélyt ígért neki, ki Havasalföld meghódításán törekedett. De az általa előzött oláh vajda által kért török interventio őt ismét Mátyás lábaihoz téríté. Kázmérnak érdekében állott Mátyást saját országában is foglalkoztatni, s ő felhasználva a székelyek elégtelenségét, nem

¹⁾ Monum. II. 242. Dlugoss XIII. 449. l.

²⁾ Monum. II. 242. l. Dlugoss XIII. 417. l.

³⁾ Pray Epistolae. II. 56. l.

⁴⁾ Dlugoss levele Monum. II. 246. l.

szűnt meg köztök s az erdélyi nemesség közt is folyton izgatni. Követség ment Kázmérhoz segélyért, míg itthon Tancsi Mihály lázban tartotta a kedélyeket. De célját még sem érte el: mert a két király között 1474-ben kötött béke megkötötte a lengyel kezét. Mátyás a moldva vajdát, bár gyanu terhelé, hogy a felkelést ő is támogatá, s Magyar Balázs erdélyi vajdát megveré, mégis kegyeibe fogadta, menlevéllel ellátta s kegyelmi feltételeit megszabta; midőn 1475-ben a török támadást intézett István ellen: ez magyar segélylyel fényes győzelmet aratott az ozmánokon.

Közvetlenebb, a közös érdek összeütközéseiből eredő volt a magyar-lengyel érintkezés a cseh viszonyok körül.

II. Pál pápa a husszita Podjebrád ellen kimondván az egyházi átkot, annak végrehajtására a császárt, a lengyel és magyar királyt hívta. Mindhárman örültek e megbizatásnak, mert mindhármat kecsegtette a remény, koronáit a cseh királyi diademmal szaporítani. A császár ezen felül félthette a saját koronáját Podjebrádtól, mióta 1467-ben némely német rendek utóbbiit készültek a római királyi koronával megkinálni; ott pedig, hol a közvetlen szomszédok agresszív politikát folytattak, a magyar király, még ha egyéb okai sem lettek volna, nem maradhatott tétlenül.

Míg a német császár sereget alakított Podjebrád ellen, Kázmér sietett 1466-ban a német lovagrenddel a thorni békét megkötni és 1467-ben a tatár khánnal is békességes megállapodásra jutni s így hátában fedezve, a cseh kérdésben közbe veté magát annál inkább, mert már is megkináltatott ezen ország koronájával. Hasonló biztatást nyert Mátyás a császártól, mi nem kábította el ugyan annyira, mint a mennyire felboszantá Kázmérnak azon viselete, melylyel neje által magát a magyar korona örökösének tekinté, holott a régi viszony Mátyásban Lajos korának emlékeit és reményeit felébresztheté. E végből egyrészt, hogy Kázmért a cseh korona igényétől elvonja, másfelől a magyaroknak is feléleszsze a lengyelrel való unióját, Hedvig lengyel királyi hercegnő kezét megkérte. De a parvenu nem kellett Krakkóban, úgy mint Bécsben sem, annál kevésbé, mert Podjebrád gyermekeinek igényét a cseh koronára nézve a lengyel király fiára szállította.

Mátyás erre a cseh hadjáratral válaszolt, mely, midőn szerencsés folyásánál fogva a lengyelek inyére nem lehetett s a lengyel király által eszközölt olmücsi békeközvetítés sem sikerült, Kázmér szükségesnek látta Mátyást Erdélyben s Moldvában is foglalkoztatni; de céljait sehol sem érte el. Midőn pedig 1469-ben Kázmér követei által újból fitogtatná igényeit, Mátyás a felajánlott cseh koronát elfogadá s a pápánál Gábor atya által megerő-

síttetését szorgalmazza. ¹⁾ Ily körülmények Kázmért mind távolabb ejtvén Mátyástól, Frigyes császár szövetségébe kergették.

Podjebrádnak 1471. elején bekövetkezett halála gyorsabb fejlődést adott a dolgoknak. A pápa Mátyást ismerte Csehország királyának, s Podjebrád is most már őt ajánlta. De Kázmér könnyen hozzá fért az elégedetlen magyarok pártjához, melyet Vitéz vezetett, s mely rábirta a cseheket, hogy a Mátyásénál lágyabb kormányt ígérő lengyel herceget, Ulászlót válaszszzák meg, mi máj. 27-én meg is történt. Sőt annyira ment a dolog, hogy Kázmér herceg már-már királyul készült kikiáltatni a Rákoson, s mondhatni a nemzet nagy része lengyel párti volt, alig kilencz megye ragaszkodván hűséggel királyához. Mátyás julius közepe táján (9—19 közt) Protar olmücsi püspököt Kázmérhoz küldé, ajánlván, hogy a pápa ítélete fogadtassék el mérvadónak, mely, ha Ulászló jogát fogadná el, Mátyás kész azonnal visszavonulni. Egy évi fegyverszünet köttessék. Mátyás hajlandó Ulászlót fiául fogadni, kinek megkoronáztatása után rövid idő múlva átengedi Csehországot. Kázmér leánya adassék nőül Mátyásnak, kiknek, ha nem volnának gyermekeik, Mátyás a lengyel hercegeket fogja a magyar trónba segíteni. ²⁾ — Könnyen felfogható, hogy Kázmér a magyar nemzet nagy részét fia részére hajolni látván, ily feltételekről tudni sem akart, ³⁾ s röviddel utóbb Mátyásnak hadat üzent. Hadai október első napjaiban már utnak indultak; de mire Sároson, Egeren át Hatvanba s innen Nyitrához értek: Mátyás az elégületleneket megfékezé s Kázmér Nyitrát 4000 lengyel őrizetére bízván, gyorsan kitakarodott. Nyitrát Jaszienszki átadta s a Kázmér által elfoglalt kisebb várak is visszakerültek a zsoldjuk elmaradása miatt elégületlen lengyel őrségek kezéből. Vitéz s vele társai keményen lakoltak. ⁴⁾ A lengyel csapatok Sároست, Zemplént még ezután is háborgatták, ⁵⁾ Mátyás pedig Morvában Kolint foglalta el. IV. Sixtus 1472. január 2-án felhívta Kázmért: tartózkodjék minden további háboruszkodástól, legatusa Márk bibornok már utban lévén, ki ügyöket elintézendí; utasítása különösen Mátyás védelmét teszi kötelességeivé. ⁶⁾

Márk Neisseba gyűjté a biztosokat, kik között magyar részről: Gábor kalocsai, Rangoni erdélyi, Vecsési veszprémi prae-

¹⁾ Monum. II. 248. l.

²⁾ Monum. II. 252. l.

³⁾ Lásd a választ u. o. 253. s köv. ll.

⁴⁾ V. ö. Cromer, De rebus Pol. 27. k. Dlugoss XIII. Bonfini Decad. IV. 3.

⁵⁾ Szirmay: Notitia.

⁶⁾ Lásd Monum. u. o. 261. s köv. ll.

latusok, Geréb prépost, Országgh nádor, Bátori országbiró; lengyel részről 3 főpap, 2 kanonok, egy világi főúr és számos törvénytudor mellett fegyveresek. Mialatt a legatus újra előhozta Mátyásnak házasságát Hedviggel, s Morvának a szepesi városok díjtalan visszabocsátásával Mátyásnak való átengedését, lengyel csapatok a határon becsapva Sztropkót, Homonnát, Nagy-Mihályt elfoglalták; a pápai biztosnak sikerült Mátyást a fegyveres lépésektől visszatartani, Sztropkót tulajdonosának visszaadni, a foglyokat szabadon bocsáttatni, fegyverszünetet kieszközölni, mely után a béketárgyalások folytatandók. De az oppelni congressusnak a lengyel biztosok makacssága miatt nem volt eredménye, s miután a korábbi kötés Sztropkóra nézve nem teljesített, Mátyás fegyverrel szerezte vissza a ragadmányt, majd a határszélen Modragórát és Dukovieczet elfoglaltatta s most Tarcsai Tamás 6000 fegyveressel Szmigrodot éjjel meglepi, utána Jolau, Brodecz, Dukla, Dembrovicza, Muszina, Pilsua, Drislat s közel 200 faluval hatalmába ejti vagy elpusztítja, számtalan foglyot hajtván Magyarországba, míg János szegai herceg Szilézia felől támadva lengyel földre, Fraustadt környékét dúlta fel.¹⁾

Kázmér hasztalan sürgetett rendeitől hadisegélyt Mátyás ellen pénzben és fegyveresekben; a nemesség hallani sem akart terhek vállalásáról, a pórság pedig már nem birt többet. Kázmér tehát a béke felé hajlott, mely Rangoni erdélyi, Thúz Osvát zágrábi püspök, Zápolya Imre, Pongrácz János, Hasznos György, Back Gáspár magyar, Szenio Jakab, Rzechwovszki, Rithvani és Kmita lengyel biztosok ófalui tárgyalása folytán február 21-én 1474-ben megkötöttet oly feltételek alatt, hogy 3 évig tartó fegyverszünet mellett a lengyel foglalmányok visszaadassanak, a foglyok szabadon bocsáttassanak, mindkét fél híveit a rablástól eltiltsa, a magán követelések felett vegyes bizottságok határozzanak. De a kedvező alkalmat el nem mulasztandó, Kázmér márczius 13-án a császárral is szorosabb frigyre lépett, harmadik támadónak ajánlkozván, a negyediket a hitszegő oláh vajdában hívván Mátyás ellen. Ősz-elő havában 6000 lengyel Sziléziában termett, hol Mátyás 6000 fegyveressel Boroszlóban állott. Zápolya István és Kinizsi csapatai Krakkóig, Pozenig kalandozva és számos foglyot hozva magával, rémületbe ejtette a védtelen otthon maradt lengyeleket, s mire Boroszló megtámadásához fogtak, éhség, zordon idő s az ostromlottak fegyverei egyaránt tizedelték Kázmér seregét, mely csakhamar futásban keresett menekülést. Ezen ostromról énekelte Rangoni Gábor egri püspök:

¹⁾ Cromer 28. k. Dugloss XII. Szírmay 39. köv.

Brume venit, nix alta ruit, migrate Poloni,
O! fugite ad proprios algida turba lares.

Mátyás nagylelkűségében 3 napig eledellel látta el Kázmér seregét,¹⁾ ki most újra békét kért s kapott Mátyástól; 3 évi fegyverszünet kötöttetett, a foglalmányok visszaadása elrendeltetett, Csehországba Mátyás és Ulászló 2—2 kapitányt nevezzenek ki. A prágai 1475-iki pontokat Mátyás függőben tartotta s mire közte s Frigyes császár közt kitört a háború, a részesül ajánlkozott Kázmért visszatartandó, a német lovagrendet és Tungen Miklós püspököt lázítá fel ellene. Mátyás sikerei a császárral szemben Kázmért, Velenceze magatartása Mátyást a béke iránt hajlandóvá tette, mely végre megkötöttetett 1479. november 11-én Ujfalun, a mely szerint, ha Mátyás fiörökös nélkül múltna ki, Morva, Lusicza és Szilézia 400,000 arany lefizetése mellett Ulászlóra szálljon, mint Csehország királyára.²⁾ A magyar és lengyel király közt még 1478. végén létesülvén a kibékülés, 1479-ben Kázmér és Tungen közti ügy is elintéztetett a syradi gyűlésen Mátyás király követei jelenlétében, ki a püspöknnek és német rendeknek protectiójáról valószínűleg a Dlugoss eszközölte békében lemondott.³⁾

Mátyás politikája a Kázmérral kötött béke óta súlypontját az osztrák ügyekre helyezé, a déli végektől elvonta tekintetét, mert a törökkel fegyverszünetek kötöttek. De a magyar és lengyel közt a lefolyt évek és küzdelmek sérelmei nem mentek feledésbe. Igaz, a gyakori érintkezések, folytonos kereskedelmi összeköttetést hoztak elő a két ország lakosai közt, melynek Kassa s vele más északi városok köszönék gazdagságukat. De Mátyás úgy tapasztalta, hogy a lengyel jövevények, kik közül sokan állandó lakást tartottak az országban s ingatlanokat is összevásároltak, gazdasági czélok leple alatt a lengyel politika emissáriusai. Ez okból hozatta az 1485. 148-iki 32. czikket, mely »absque nectenda de hinc in futurum sequela« fentartással ugyan, de nyíltan kimondá »item, quia Poloni omni arte, omnique via, et technis conati sunt, et semper conantur ad terras, et dominia ad s. coronam pertinentia pedem inferre, et illa usurpare, prout etiam ali-

1) Curcus: Annal. Siles.

2) Túróczi IV. 67. fej. Dlugoss XIII. Dlugoss ez alkalomból 1478-ban követképen járt hazánkban Wantropka nádorral együtt. Már 1478. december 15-én írható: »sciatis, quod omnibus rebus per gratiam dni in Hungaria bene dispositis, et sex ignibus sexque bellis acerrimis extinctis in Poloniam sanus redii.« Blzonyíték arra, mily serényen járt Kázmér a békének utána. Monum. II. 283. l.

3) V. ö. Monum. II. 284—85. ll.

quam partem de facto usurpant. Proinde statutum et sancitum est, sub nota perpetuae infidelitatis: ut nemo regnicolarum audeat illis, aut eorum alicui castra, fortalitia, civitates, oppida, possessiones, aut alia bona immobilia vendere, inscribere, impignorare, commendare, donare, vel aliter qualitercunque dare vel assignare.« — A rendek Vitézre és Taucsira gondolhattak, kik folytonos összeköttetésben álltak a lengyelekkel s várakat is juttattak kezeikre. Tancsi csak nemrég újra rendezett felkelést Erdélyben s az oláh mozgalom sem volt egészen független attól, mi Lengyelországban végbe ment. 1487-ben Albert herczeg harcza készült a török ellen ¹⁾, szívre a vallás érdekében, valóban Moldva birtokáért, melyről Krakkóban lemondani nem tudtak. Míg Mátyás Austriával bibelődött, Kázmér vitatta jogát a porta előtt Firley Miklós és társai által s végre ez alapon kinyerte Bajazedtől a 2 évi békét 1489. márczius 23-án, ²⁾ ugyanazon évben, melyben IV. Incze pápa Moldvát Mátyás védelmébe ajánlá s ez által Kázmért keserves panaszokra fakasztá. ³⁾ A harc e miatt magyar és lengyel között már-már kitörendő volt s Mátyás, ki úgy, mint rettetes Iván orosz czár a tatárok legyeztetéséről vádolhatta a lengyel királyt, Ivánnal szövetségre készült lépni, hogy annál biztosabb csapást mérhessen Lengyelországra. Tervét keresztül vinni bekövetkezett halála megakadályozá.

Mátyás halála után újra ut nyílt a lengyel befolyásnak. Lehetett sok csábító abban, hogy a lengyel Ulászló, kiben a nyugati szlávokat egy fejedelmi család alatt egyesíteni törekvő lengyel politika célját érte, ki cseh király is volt, a magyar trónra emeltessék; két országnak hadi erejét vélte ezen választás által a török ellen állíthatni, s mi több a török-lengyel barátságos viszonynál fogva, a választottnak rokoni összeköttetései által a veszélyt talán el is hárítani. Egyik sem teljesült. Sőt ezen titkos viszonynál fogva, mely az erdélyi részeket már huzamosabb idő óta Lengyelországhoz közelebb hozta, előre látható volt, hogy e részek egyenesen lengyel herceget hoznak ajánlatba; a mi tényleg megtörtént s Báthori vajda pártoltja lengyel Albert könnyen győzhetett volna, ha Zápolya Ulászló által már előre megvesztegetve nincs. Így különben jelöltségének más nyoma nincs, mint a pusztítás, melyet lengyel-tatár csapatai az északkeleti részekben elkövettek, s a kassai szerződés, mely szerint évenként a magyar királyi kincstárból 3000 arany volt vándorlandó a lengyel herczeg kezébe. És még más valami, a törekvés a magyar koronát a lengyel

¹⁾ Monum. II. 290. I.

²⁾ U. o. 1488. és 49. évhez.

³⁾ U. o. 293. s köv. II.

herczeg ágára való szállítási törekvés. — II. Ulászló uralkodása első éveiben esett meg Magyarországgal, hogy majdnem negyed része lengyel katonai megszállás alatt állt; Ulászló, hogy e hadiállapotnak véget vessen, lemondott újra jogáról a lengyel koronára Albert előnyére s midőn 1492-ben Krakkóban választásra került a sor, az ő követei Schellenberg és Kanizsai siettek Albertet a trónra segíteni; a két fejedelmi testvér pedig, mivel alattvalóik már a korona felé emelkedni el nem mulaszták, megkötötte az örök frigyet, mely támogatást biztosított egyiknek úgy, mint a másiknak, segélyt a lázadó alattvalók ellen s a frigyet a következő lőcsei találkozáson felújíták. De a papirosra alapított ily biztosítékok e korban már csekély jelentőséggel bírtak s midőn Corvin János, nem tudni határozottan mi célzattal, Lengyelországban hadgyűjtéshez fogott: a lengyel király nem tudta megakadályozni, hogy alattvalói a zsold szolgálatába ne álljanak.

Albertről feltehető, hogy a frigykötések által is szilárdított rokonság sem tartotta vissza koronája jogigényeinek érvényesítésétől, s ha elnézéssel is akart volna lenni, ott állt a hatalmas lengyel oligarcha párt, mely kötelességeire figyelmezteté. Ily kényszer szülte 1497-ben Moldvának megrohanását a lengyelek által, de vesztőkre, mert a támadás visszaveretett, sőt 80,000 törököt hozott Lengyelországra, Podolia, Volhynia elpusztult s 100,000 ifju és hajadon fűzetett rabszíjra. Valóban a két aldunai tartományban teljesen felbomlott a jogrend; a pápa a magyar királynak adta, a lengyel magának követelte, a török magának foglalta le. A magyar síkra szállt a lengyelért is, de eredmény nélkül. A két király tehát újra frigyre lépett a török ellen, kölcsönös és közös támaszt ígérve Moldvának is.¹⁾

LOVCSÁNYI GYULA.

¹⁾ Cromer 455. II. Dogiel X. 87. s köv. II. Istvánfi III. 45. l.

KÜLÖNFÉLEK.

»BUDA OSTROMÁHOZ.«

(Reflexiók Knauz Nándor könyvére.)

E főntebbi cím alatt bocsátott közre fényes kiállításban s a herczeg-prímásnak ajánlva közelebbről egy könyvet *Knauz Nándor* esztergomi kanonok úr, ismert nevű egyháztörténelmi író. A sokat mondó cím után indulva, nagy érdeklődéssel vettük a munkát, — de ugyancsak csalódtunk: mert abban Buda ostromáról, néhány aprólékos, mellékes adatokat leszámítva, úgy szólván: — *semmi sincs*. Knauz műve nem egyéb, mint az esztergomi káptalan egykori, szent-benedeki praefectusai s más gazdasíztjei levelezéseinek és számadáskönyveinek kivonatos lenyomatása, az 1680-as évekből. E levelek pedig arról szólnak, hogy ama hadi viszontagságok közepette a káptalan jószágai (különösen Szent-Benedek) mennyi élelmiszert ételt, qvártélyt, hadi adót vagy sarcot, stb. szolgáltattak a török, a német és a Thököly-féle átvonuló katonaságnak. Feltűnő gondot fordít Knauz arra, hogy részletesen elősorolja: az átvonult német vagy magyar tisztek Szent-Benedeken, ebédre meghívva, a káptalannak hány itcze borát itták meg, vagy töltették pinczetekjaikba? (Ebből áll a könyv tartalmának jó része.) Furcsa papi vendégszeretet, a mely még 200 év múlva is fölhányja a volt vendégeknak, hogy mennyit ettek s ittak meg asztalánál! Nem hiszszük, hogy az egész ft. Clerus így gondolkoznék! Azután elpanaszolja, hogy az 1685-iki vitézi védelemért, saját felsőbbségüktől regálé-joggal jutalmazott esztergomi magyar tisztek (köztük a hős Bottyán) és helyőrségbeliek, mennyi kárt okoznak ez által a káptalannak; s e tekintetben a legélesebb s gúnyolódó kifejezésekkel rózza meg igaztalanul őket, kizárólag *egyoldalú forrásokból* ítélvén.

Szóval, a kötet ilyféle fölfogású gazdasági s kárvallási történetkéek halmazából áll. Valódi címe ilyesmi lehetne: »*Adalékok az esztergomi káptalan jószágainak hadi szolgálmányairól*

(vagy: viszontagságairól) 1680—86-ban;» de semmiképen nem : »Buda ostromához«, a mely hangzatos cím alatt a t. szerző egészen egyebet tár elénk.

De, hát, ha ő az ily nagy címeken kapdos, — az ő dolga; (ámbar részben a megcsalódott olvasó és vevő közönségé is!) Mi e miatt mégis nem szólánk; hanem kötelesség fölszólalnunk azért, mert Knauz a *Századok* 1884-iki évfolyamában (604—608. l.) »Érdekes epizód Buda 1686-iki vívásának történetéhez« cím alatt megjelent cikkünkbe ok nélkül belékölt. E cikkben mi kimutattuk azon, azóta Károlyi Árpád kutatásai által is kétségtelenül megerősített tényt, hogy Buda megszállása elején a Csepel-szigeti és ercsi-i oly szerencsés, vitézi kaland hőse nem gr. Batthyány Ádám, hanem *Bottyán János, az esztergomi kapitány*. A dolog lényegét illetőleg Knauz úr kénytelen elismerni, hogy »igaza van Thalynak«; (110. l.) de megtámad úgy engem, mint az akkori összes krónikásokat, hogy Bottyán nem volt még ekkor »sem *Capitain*, sem *Rittmeister*, annál kevésbbé *esztergomi kapitány*,« csupán »*hadnagy*«; s erre nézve idéz némi 1686-iki tanuvallatást, noha 1685-től maga is bevallja, hogy Bottyán »*esztergomi* (substitutus) *vice-kapitány*« vala.

Mindebből kilátszik, hogy Knauz úr az azon korbeli katonatiszti rangokkal és címekkel teljességgel nincsen tisztában. Ki kell ezt fejtenünk, hogy megértse. A XVII-ik század második felében a magyarok *kapitányoknak* csak az orsz. fő- és vice-kapitányokat, (ámbar ezeket már gyakran »generális« és »vice-generális«-nak), az ezredeseket (ezeres-kapitány«), és várparancsnokokat s helyetteseiket (»vice-kapitány«) nevezték. Jól tudjuk mi, hogy Esztergomban 1684—1686. Kürtössy volt a vice-kapitány; ámbar az 1685-iki ostrom alatt aligha volt benn: mert ekkor Bottyán rendelkezett még a *hajdúk fölött is*, (l. éppen Knauz könyvét, 83. l.) pedig ő a lovasságnak vala »főhadnagya« (l. saját levelét, Archivum Rákócianum, IX. köt. 1. l.), s a védelmet a magyar várórság részéről ő intézte.

A mi már a főhadnagyi s hadnagyi rangot illeti: a tactikai alapegység akkor is a *század* (»compagnie«; a lovasságnál »esquadron«) vala. Ebben a mostani hadnagyi tisztet a »*zászló-tartó*« (Fahnenjuncker, Fähndrich) teljesíté, s a mostani főhadnagyi tisztet a »*vice-hadnagy*«, mint őseink nevezték. A század parancsnokát pedig a magyarok általában »*hadnagy*«, avagy megkülönböztetésül a »*vice-hadnagy*«-tól »*főhadnagy*« nevezettel illették; de még is rendesen csak »*hadnagy*« volt a címe. (Igy fordul elő majdnem kivétel nélkül a Thököly-féle ezredlistákban, sőt többnyire még a Rákóczi-koriakban is). A »*hadnagy*« tehát voltaképen *századparancsnok* lévén: hivatása,

tiszti rangja egyenlő a mai századoséval, (Hauptmann; Rittmeister).

Igy volt ez a magyar hadaknál. A német s általában az idegen ezredeknél azonban, a magyar »hadnagy«-gyal egyenlő működésű tiszteket, t. i. a századparancsnokot, már akkor is »Capitain, Hauptmann«, vagy a lovasságnál »Rittmeister«-nek nevezték. (A mivice-hadnagyunk volt náluk a »Lieutenant;« az Ober-Lieutenant» rang és elnevezés akkor még nem létezett. —

Miután tehát, mint akkori magyar »hadnagy«, (vagy a »vice-hadnagy«-tól megkülönböztetésül »főhadnagy«) Bottyán János rendes századparancsnok, százados vala: nagyon helyesen irták őt a német stb. krónikások az ő elnevezésük szerint »Capitain« vagy »Rittmeister«-nek; a minthogy főfő-vezérei: Lotharingi Károly, Badeni Lajos stb. is, hivatalos jelentéseikben mindenkoron »der Hungarische Capitain Bottyán« (Budiani), vagy »Botthian, Capitain von Gran«, (l. Badeni Lajos jelentését a grabovai ütközetéről Lipót császárhoz, 1689. sept. 3. Rödernél, II. köt. 99. l.) névvel és cízzel jelölik — már pedig ők csak jobban tudhatták, hogy ki volt, mi volt? mint ft. Knauz kanonok úr.

»Capitain von Gran« czímezi őt Badeni Lajos, pedig Bottyán 1689-ben sem volt esztergomi várparancsnok, hanem csak, mint én is írák, »esztergomi kapitány,« azaz: Esztergomból való kapitány, esztergomi őrségbeli századparancsnok. De olyan százados: a ki rangidősb lévén, az ottani összes lovasságot vezénylő; mint például az 1686-iki csepelszigeti expedícióra 400 huszárral, 80 dragonyossal és két, sajkás-hajdú osztálylyal küldé őt ki a lotharingi herczeg. Íme, ilyen 6—700 vitézt vezénylő »hadnagy« vala már akkoron Bottyán, — ha az esztergomi káptalannal nem állott is jó lábon. Knauz úr most már hihetőleg érteni fogja rangját, s a magyar hadnagy (vagy főhadnagy) és a francia vagy német »Capitain,« »Rittmeister« közötti azonos-ságot. Hogy ezeket a katonai dolgokat pap létére nem tudta: nem csodálom; (hisz elődje, Ordódy kanonok sem akará ismerni a pl. Lotharingi Károly hg. által bezzeg jól ismert Bottyánt!) Hanem, ha ő nem tudta: ne akarjon hibáztatni és tanogatni olyanokat, kik ezeket nagyon jól tudják.

Általában, mennyire járatlan a katonai terminológiában Knauz úr, s mennyire ismeretlenek előtte a legalemibb katonai fogalmak: könyvének számtalan helyén elárúlja. Így pl. a 33. lapon ezt írja: »Ugyanez nap éjjelre jött Lévárúl két szakasz (Compagnie) német; a kapitány hét tiszttel kapott 10 itcze bort s 5 szapu zabot«. Hát t. szerző úr, két »szakasz«-szal nem jár kapitány és hét tiszt! Mert a szakasz = »Zug;« a mit pedig Ön zár-

jelbe odatett, hogy »*Compagnie*:« az század-ot jelent. Hátrább is minduntalan »szakaszt« ír »század« helyett, — a mi óriási különbség. Figyelmeztetjük is a Knauz úr könyvét használni akarókat, hogy e körülményre ügyelettel legyenek, másként a tudós író vezetése után — csávába kerülnek.

Más példa. A 84-ik lapon Knauz úr a »*födött ut*«-at »*contrescarpe*«-val magyarázza, — a mi egészen más. Contrescarpe ugyanis a várároknak átellenes (külső) metszetét jelenti: a »födött út« = *chemin couvert* pedig ezen metszet és glacis-k (vársíkok) között vonúl el. Contrescarpe-ja minden várerődnek (mely árokkal bír) szükségképen van, — ellenben *chemin couvert*-je csak a complicitabb szerkezetűeknek; pl. még Érsek-Újvárnak sem volt, egészen II. Rákóczi Ferencz idejéig, — ekkor csinált De Riviére francia hadmérnök.

Ilyen helyreigazítást többet tehetnék még, de nem föladatom; ezeket csak példának gyanánt hoztam föl. Hanem még egy megjegyzéssel s fölvilágosítással tartozom.

A Századokbeli idézett czikkemben említettem, hogy Bottyán 1684-ben váczai magyar parancsnok, kapitány vala, Knauz úr ezt az állításomat »*gyanús*nak« nevezi (III. l.) Ily sértő kifejezést tisztességes író, író társa, academicus társa iránt nem szokott használni; s azért azt határozottan visszautasítom. Más volna, ha »*téves*«-t írt volna; de »*gyanús*«, az annyi, mint *tudva hazugúl írott*. Talán Knauz úr szokott így írni; az én történetírói lelkiismeretem irtóznék attól. Én állításaimnak urát adom mindig, egykorú kútfőkből. Menjen K. úr Galánthára, az ott (előbb Pozsonyban) őrzött gr. Esterházy-levéltárban meg fogja találni *íff. gr. Zichy István* győri vice-generálisnak, vice-generális társához (mert ketten voltak ilyenek!) *gr. Esterházy János*-hoz Győrből, 1684. aug. 6-kán a budai táborba írott eredeti levelét és abban e sorokat: »Nem tudom, másnak vagyon-e ottan (Buda körül) nyeresége az törökéből, — *de Bottyánnak az váczai kapitánnak* valóban van, számlálhatatlan marhát hajtva ide.« Íme én innét a győri v.-generális eredeti leveléből merítettem, és ki is adtam ezt Bottyán levelezései között, (Archív. Rákócz. IX. 2.) Knauz úr megnézhetne volna ott; — s aztán szálljon pörbe miatta gr. Zichy Istvánnal: de az én állításomat ne bélyegezze »*gyanús*nak«. Más Bottyánt pedig, mint az esztergomit, Zichy nem érthetett: mert az ekkor élt lévai Bottyánnak nem voltak katonáemberek. A mi végre Pisterczky maga mentségére fölhozott váczai pletykáját illeti: az, ha a német tiszteknek a magyar vitézek elleni gyűlöletét tekintjük, tudjuk, hogy szót sem érdemel. Bottyánnak száz meg száz csatában bebizonyított vakmerő bátorsága, — mely egész mýthoszt vont a nép képzelmében hős

alakja körül, — nem szorúl igazolásra; megállta ő a maga helyét mindenütt és mindenkor emberül, mint hosszú hadi pályája tanúsítja!

THALY KÁLMÁN.

RÁKÓCZY ZSIGMOND ÉS KEMÉNY JÁNOS.

Azok közül az öreg tanács urak közül, kik még I. Rákóczy Györgyről maradtak fiára II. Györgyre s kiktől ez lehetőleg igyekezett szabadulni, Kemény János volt az, ki mindvégig fen tudta magát tartani. Egész bizalmas és baráti viszonyban volt ő György testvérével, Zsigmonddal is. Ott kezdődött a bensőbb összeköttetés, midőn 1645. tavaszán Croissyval, a franciaia követtel, Munkácson folytak a tárgyalások a Franciaország, Svédország és Erdélyország közt kötött szövetség feltételei fölött, hol maga Zsigmond is jelen volt s hol Kemény János vitte Erdély részéről a főszerepet. Az öreg fejedelem halála után is folytonos levelezésben állt, s igen sokat érintkezett vele Zsigmond. Majd minden kérdésben, mely őt közelebbről érdekelte, kikérte tanácsát, lett légyen az peres ügy, jószág kormányzati kérdés. Ha Zsigmond Erdélybe ment, mindig találkoztak együtt. Megtörtént ugyan néha, hogy Zsigmond valami csekélységgel megbántotta az igen érzékeny főurat, de ez sem hallgatta el a sérelmet s az egytetértés mennél hamarább helyre állt köztök, úgy hogy Zsigmond volt az egyetlen a Rákóczyak közül, kiről Kemény emlékirataiban nem nyilatkozott kedvezőtlenül.

Mikor Zsigmond pfalzi Henriettával házasságra lépett, természetesen Kemény is meg volt híva a menyegzőre. Hanem Kemény nem mehetett el. Épen oly kevésbé, mint maga a fejedelem s a jó öreg Bisterfeldius uram. Akkor nagyon fontos tárgyalások folytak Erdélyben s a véletlen úgy hozta magával, hogy ezek a Zsigmond lakodalmával estek össze.

Akkor járt tudniillik egy nagy kozákkövetség Erdélyben Györgynél, mely megbívtá ezt egy felállítandó kozák királyság elfogadására és segélyt kért a lengyelek ellen. A kérdés nagyon fontos volt, mert hogy György, mint a lengyelek ellensége lépjen fel, azt az eszélyesség tiltá. Ő hát olyan feltételek mellett lett volna hajlandó, hogy mint békeközvetítő szerepelhessen a lengyelek és kozákok között. A kozákoknak adandó válasz szövegét kellett megállapítani s Keménynek és Bisterfeldnek e miatt kelle Erdélyben maradni.

A dolog gyorsan fejlődött, mert Kemény már el is indult Patak felé, s a fejedelem gyors postával az utról hívatta őt vissza.

Ekkor irta Kemény alább következő levelét, mely mentséget foglalja magában, hogy miért nem mehet el, ezt a szép és kedélyes levelet, mely epistoláris irodalmunkban méltó helyet foglal el.

1651. jun. 15.

Alázatos szolgálatomnak ajánlása után kívánom az úristentől, hogy mostani előtté álló nagyságod dolgait ő felsége mindenekben boldogítsa és szerencsés hosszú élettel megáldja.

Minemű tökéletes szível kívántam legyen mindenkor nagyságodnak szolgálnom s azok közt mostani állapotjában is, azt én nagyságodnak meg nem írhatom, hanem támasztom az minden szíveket látó istenre; oly szándékkal és készüllettel indultam is vala, hogy ha vissza nem hívatattam, itt is apróság holmi dolgaimat valamennyire végezvén, egyenest menjek Patakra, s még elébb néhány napokkal az lakodalomnál, de négy nap alatt urunknak ő nagyságának három rendbeli parancsolatját vöttem visszatérésem és sietésem felől, melynek okairól nem szükséges írnom, mert ő nagysága mindenekről fogta tudósítani nagyságodat, az mint némely hozzám jött posta ugyan együtt is jött Tasnádig nagyságod étekfogójával. Ehhez képest noha bizony szívem fájdalmával és mind magam, feleségem, velem levő fiacskámnak is beteg állapotjokkal magam itt való dolgaimnak talán ugyan örökös idehagyásával, úgy fordulhat az dolog, kelleték nagyságodnak való mostani szolgálatomtól elmaradnom, és visszatérnem, kiről nagyságodat alázatosan követvén, kérem megbocsásson és nem akaratomból lött fogvatkozásomért szokott gratiájából ki ne rekeszssen, talán az úristen még valaha enged nagyságod szolgálatjára is alkalmatosságot; protestálok pedig *super excontentatione* etc. Bár ne tánczollhattam, csak beszélhettem volna nagyságoddal és ott leendő bücsületes rendekkel, noha az lábom fortélyoskodik, erőszakot kelletvén tennem rajta, valami hitván szoros eszímában, az itt való alkalmatlan állapotokban, melyek felől ugy tudom, Vay Péter uram nagyságodat bővebben tudósította. Az új pribékek hevenyében valóban keményen fogtak vala az dologhoz; az mennyiben lehetett az egyigyő patronusokat és egyéb itt való rendeket igyekeztem segíteni, nem egyvelítvén mindazáltal az én kegyelmes uramat az dologban. Még ez egyszer nem mehetnek elő gonosz szándékjokban, noha úgy látom arra inclinál az állapot és igyekezet, elnyomják nyavalyásokat, ha az isten meg nem orvosolja. Valamint az Dagon bálvány az istennek frigyládája mellett, az szerint az itt való templomban is meg nem maradhatta az paterektől bevitetett prédikáló szék. etc. Az úristen keljen ki az ő tiszteleti mellett, amen. — Nagyságodnak olvastam minap egy írását urunkhoz, egy ember és az kállai tiszt felől, kiben engemet is nagyságod említ, szokott tréfás csufolása szerint, én nem machiabellice ugyan hanem nagyságodhoz tartozó kötelességem szerint, bizonynyal higgye nagyságod, experiálhatja is, úgy becommendálatám nagyságodat, minemű nagy ked-

vében legyen nagyságod és bátyjánál szememmel látott irásában minemű böcsületes emlékezetet tölt s kérte is ha miben az occasio hozzá, promotiója felől ne feledkezzék (nem nevez ugyan semmi tisztet expresse), tudom meg fogja köszönni; azért nagyságod úgy eselekedjék, egy nyomou járjunk, magam csak kirekedek az commendatióból nagyságodért; azért nagyságos uram, commendáljuk egymást. Oh, ki sok beszédem leszen vala nagyságoddal; de nincs mit tennem; nagyságodat alázatosan kérem, távolyról esmerkedtessen meg az herzegasszonyval, kinek szolgálatjára fekete köntösbe is indultam vala mind feleségestől. Engem már az nagyságod parancsolati Erdélyben fognak találni, melyeket alázatosan várván, ezek után ajánlom az felséges istennek nagyságodat. 1651. 15. iunii indulófélben, Nagy-Szöllőst.

Nagyságodnak alázatos szolgája

Kemény János m. p.

Mivel magannak nem lön szerencsém, hogy nagyságodnak ez állapotjában szolgálhassak, az én hitván fiam, ha életben megjűhet, ottan csak Frauczimmereknek tányérok törlésében szolgáltasson nagyságod vele. Az másikat is pedig, ha az állapotok csendesednek és az ott való scholának mivoltáról nagyságod kegyelmes jó tetszése járul, okvetetlen ki akar-nán küldenem.

Én nagyságos uram ez helyből nem különben sietek kimenni, mint, mint Loth Sodomából és kívánság szerint visszatérés fejében Loth feleségével együtt csak vissza sem tekinteni.

Külczim: Illustrissimo domino domino Sigismundo Rákóczi de Felseő-Vadász etc. dno dno mihi gratiosissimo.

(Az egész levél Kemény J. írása. Eredetije a m. k. kam. levéltárban.)

Eddig a levél. Kemény helyett fia Simon volt jelen, de nem hiszszük, hogy Zsigmond teljesítette volna apja kívánságát, hogy az urfit a Frauczimmerek közé küldte volna tányérmosogatni. Bizonynyal másutt volt neki helye. Talán azon apródok között, a kik a menyasszony táncznál a szövétnekeket tartották. De akárhol volt, megemlegethette azt a szép és fényes lakodalmat, melyet olyan hamar követett a kettős gyász, az ifju párnak halála.

SZILÁGYI SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A váradi káptalan legrégibb Statutumai. A váradi káptalan megbízásából közre bocsátja *Bunyitay Vincze*, a váradi püspökség könyvtárnoka, a magyar tud. Akadémia I. tagja. Két hasonmással s három pecsétrajjal. Nagy-Várad, 1886. Franklin-társulat nyomdája. I—XXIV és 1—107 lap.

Volt Váradnak egy püspöke, sorban a huszadik, név szerint Meszesi Benedek, kiről a káptalani krónika azt panaszolja fel: »Nos lesit multipliciter in nostris iuribus, alienavit plurimos possessiones et terras episcopatus, . . . obstinatus in malo« meghalt 1372. december 7-én. A káptalan a pápai szentszékhez folyamodott, a következő püspök pedig nagyobb részint jóvá tette elődje igaztalanságait. Ekkor, hogy hasonló önkényt eleve meggátoljon, a váradi káptalan egybe íratta Imre olvasó kanonok által jogait, birtokait, szabványait, jövedelmeit és az okleveleket, melyeken ezek alapúltak az utókor kellő tájékozása végett. Így keletkezett 1374-ben a váradi káptalan Chartulariuma, melynek azok töredéke első kiadója Batthyány Ignác gróf, Erdély nagynevű tudós püspöke »Statuta Capituli Varadiensis« czímet adott. Helyesen; nagyobbadán statutumok is azok, melyeket a káptalan ünnepélyesen meghitelesített és kihirdetett, megtartani esküvel kötelezte magát. Allt pedig e Chartularium három részből. Az első rész a váradi egyház alapításán, továbbá a magyar királyok s a váradi püspökök rövid történetén kívül, részletesen szólt a káptalan jogai, birtokai és szabványairól; a második rész az egyes káptalani tagok jogait, jövedelmeit és kötelességeit adta elő; a harmadik részben végre azon oklevelek másolatai és kivonatai foglaltattak, melyeken a váradi egyház jogai és kiváltságai sarkallának.

Ezen eredeti összeállítás fontossága, adatainak hitelessége félreismerhetetlen. Jól mondja Bunyitay: »Nem egyes feledékeny gyarló ember munkája, hanem egy egész testületé, még pedig olyané, mely gyermekkort nem ért, századokon át soha ki nem halt. korának legmíveltebb férfiai állt, és testületileg tette

magáévá, mit egyik kiszemelt tárnok gyűjtött és irt össze nem idegen dolgokról, hanem saját belügyeikről, az elődeik által rájuk hagyományozott jogok- és szokásokról, emlékek és kötelességekről. Mindezt pedig nemcsak a legéltebb, 70—80 éves tagok elbeszélése után irta, hanem följegyzett, gondosan őrzött történeti emlékek után is, amint azt a szövegbe igtatott oklevelek másolata vagy kivonata, s a káptalani levéltárra való gyakori hivatkozások kétségtelenül igazolják.«

Hogy a statutumok eredeti vagy hiteles példánya még 1615-ben megvolt, az történeti tény; de ma már nem létezik, vagy ha igen, — holléte ismeretlen. Bunyitay kiadványának eredi szövege tehát csak másolat, mely a gyula-fehérvári káptalan könyvtárában őriztetik. Batthyány Ignác gróf ugyanis egy colligatumot vásárolt meg a lőcsei városi könyvtárból saját használatára, illetve a gyula-fehérvári könyvtár számára, melyet ő alapított. E colligatum utolsó darabja a szóban forgó Chartularium másolatának része. Valószínűleg Henckel János, váradi kanonok és püspöki helytartó, utóbb lőcsei, majd kassai lelkész másoltatta azt le a XVI. század elején, és hagyta a lőcsei könyvtárnak. Négyen foglalkoztak leírásával, mégis alig irták le az eredeti Chartularium felét. Kifogytak valamiképen az időből. Az első részt egészen leírták; az áll 42 fejezetből; a második rész kilenczedik fejezeténél hirtelen, a lap közepén megszakad a másolat; a harmadik részből egy szó se maradt reánk.

Már most az a kérdés támad, lehet-e e kéziratnak, a gyula-fehérvári, papirra irt »Batthyány-Codex«-nek történeti becse: elfogadható-e oly fontos egyházirodalmi és történelmi emlékeknek, mint amilyet a váradi káptalan legrégibb statutumai képezhetnek? Bunyitay e fölvetett kérdésre, melyre jeles történetirők előtte tagadólag válaszoltak vala, történeti ösmeretei tárháza kincses készletéből ítészeti elmeéllel határozottan igenlő és teljesen megnyugtató választ ad. Az általa kiadott Statutumok hitelességének megállapítása körül fáradozván, egyebek közt igen nagy szolgálatot tett neki a jászai conventnek egyik, 1615-ben kelt kiadványa.

Ugyanis Telegdi János választott püspök vissza óhajtván szerezni püspöksége hajdani birtokainak legalább töredékét, ügyét az országbíró, Forgách Zsigmond gróf elé vitte. Forgách azonnal felszólítja a jászai conventet, hogy miután azon választott váradi püspökök, kik Jászón laktak, némely okiratokat, a váradi egyház birtokait illetőket, a nevezett convent levéltárába letettek: ez iratok másolatait pecsétje alatt adja ki, minthogy azokra Telegdi János váradi püspöknek birtokjogai védelme végett nagy szüksége van. A jászai convent sietett e felszólításnak eleget

tenni, jelentvén Forgáchnak, hogy a Jászón lakott váradi püspöknek ottan hagyott iratai közt csakugyan létezik egy *könyv*, mely a váradi egyház szabályainak és birtokai jövedelmeinek összeírását tartalmazza. E könyvből tehát megküldi a 13-ik s a következő fejezeteknek másolatát szóról szóra. minden rövidítés vagy toldás nélkül, úgy amint azokat írva találta.

És amit így átír, az nem egyéb, mint a gyula-fehérvári »Batthyány-Codex« I. része 13-dik és következő fejezetei, melyeket Bunyitay párhuzamosan közöl, hogy az olvasó teljesen meggyőződjék az általa kiadott codex hitelességéről.

Még ahhoz fér kérdés, ha vajjon ez új kiadás, mondhatnók már a harmadik, csak a kegyelet műve-e, hasznos-e, vagy éppen szükséges-e?

Igaz, hogy a *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae* című okmánytár III. kötete 218. és következő lapján közrebocsátották először a váradi káptalan legrégebbi statutumait, azonban e kiadás Batthyány halála után több, mint egy negyedszázaddal, 1827-ben jelent meg az ő gondos szemeinek őrködése nélkül, ezernyi ezer hibával, egész sorok kihagyásával, úgy hogy az teljesen használhatatlan. Illusztrálja a gondatlanságot, melylyel Batthyány okmánytárának III. kötete sajtó alá adatott, hogy ugyane darabot, a »Statuta Capituli Varadiensis« ugyanezen kötetben, a 343. és következő lapokon, ugyanannyi ezer hibával másodszer is kiadták. Tehát valóban szükséges volt a Bunyitay kiadása nemcsak a váradi egyházmegye történetére, mely irányban Bunyitay azt utolsó betűig kiaknáztá, hanem az általános magyar és egyháztörténetre, kivált pedig a magyar káptalanok középkori történetének megírására. Fölötte hasznossá teszi Bunyitay kiadását a jeles bevezetés, a felvilágosító értékes jegyzetek, gondos tartalom-, név- és tárgymutatók, melyekkel azt ellátta. Ellenben a váradi ősrégi káptalan a kegyelet művét gyakorolta, midőn a kiadás költségeit nagylelkűen megszavazta.

PÓR ANTAL.

Irodalomtörténeti Emlékek. Kiadja a m. t. akadémia irodalomtörténeti bizottsága. I. kötet. Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Andreas Pannoniuss. — Nicolaus de Mirabilibus. Budapest, 1886. Ára 3 frt 50 kr. XLVIII. + 468. + 2 l.

Az a két egyházi író, kiknek művei a fent címzett kötetben most látnak először napvilágot, a XV. század utolsó felének kiválóbb irodalmi bajnoka. Az elsőnek, Andreas Pannoniusnak, eddig még neve is teljesen ismeretlen vala; a másodiknak, Nicolaus de Mira-

bilibusnak, épen csak hogy nevét ismerték. Mindkettőt a feledés homálya borítja s e homályt most Fraknoi Vilmos és Abel Jenő ha nem is fényes világossággal, — a mi teljes lehetetlen — de annyira mégis eloszlatják, hogy fogalmat alkothatunk magunknak ez írók jelentőségéről, pályájuk kimagaslóbb pontjairól, szereplésük hatásköréről, életük főcéljáról s törekvéseiről.

Mind a kettő hazánkfia s mind a kettőt Olaszországba, a kolostor falai közé vezette életcélja s itt fejtette ki azt s tevékenységet, munkásságot, a mely most nevöket újra ismertté teszi. Andreas Pannonius a karthausi rend szigorú kötelezettségeire vállalkozott, Nicolaus de Mirabilibus pedig a dömések szerzetébe lépett. Mind a kettő előkelő helyet biztosított magának s mind a kettő összeköttetésben állt kora legkiválóbb tudósaival s legfinomabb érzékű fejedelmeivel. Amaz a velencei kolostort választá visszavonultsága helyéül, hol nagy tekintélyt szerezvén magának, több, híres patriciusi család sarjadékának nyújtott példát oly magányba menekülni, a mely épen ez időben csak annyi izgalmat adott a léleknek s a szenvedély elfojtott parázsa alatt még talán égetőbb tüzet táplált a kebelben, mint a világi életpálya. Emez a döméseknek híres flórenczi kolostorában működött, mint a theologia tanára s korának egyik nagyon nevezetes vitakozója, a kinek egész működése élénken jellemzi a középkor theologiai heves, majd mindig szenvedélyes disputatióit, a melyek a szentírás és egyházatyák egy-egy homályosabb helyének megvilágítására valának rendezve. Abel Jenő gondosan szerkesztve bocsátja közzé e disputatiókat, a melyeknek egy része olasz nyelven íratott. A munkához adott bevezetésben elmondja röviden e művek tartalmát, kiemeli az író életének ismeretes részleteit s néhány, eddig elfogadott, téves nézetet igazít helyre.

Ránk nézve azonban hasonlíthatlanul érdekesebb Andreas Pannonius, a ki bár szintén kegyes elmélkedéseket írt, mint Nicolaus de Mirabilibus, de annyi nevezetes észrevételt, odavetett megjegyzést tesz, hogy műveit, ha csupán ezekért is, szívesen kell fogadnunk s köszönetet mondanunk a derék fölfedezőnek, a ki a Hunyadiak korához ily becses adalékokat szolgáltatott. Különösen figyelemre méltó az első mű, a melyet Mátyás királynak ajánlt, nemcsak, de egyenesen az ő számára írt 1467-ben, nem azért — ezt megjegyzi — mintha tanítani akarná, vagy magát mutogatni, hanem mert meg nem állhatja, hogy a magyarok híres királyáról valamit ne írjon.¹⁾

Csakugyan minden szavával, gondolatával, kifejezésével Mátyásra czéloz, sőt úgy látszik, hogy még a sorok között is róla

¹⁾ L. a mű I. lapját.

beszél. Mindenütt a legnagyobb magasztalással halmozza el a királyt s egyáltalában nem fukarkodik a legválogatottabb jelzőkkel Mátyásnál, a ki — mint írja — »hostium victor, punitor sontium, militiae restaurator, lex bellicae artis, liberator civium, patriae decus, pax patriae... et totius Regni Pannoniensis gloria.« De nem beszélhet dicső atyjáról sem a nélkül, hogy nagy erényeinek csodálatába merült szíve egy-egy hálás visszaemlékezésre föl ne sóhajtson. Fényes hadi tetteit, szigorúan vallásos életét mintául állítja a király elé s valahányszor őt valamely magasztos erény követésére buzdítja, mindig czélozni látszik a Hunyadi János rendkívüli jellemére, a melynek a hazaszeretet és vallásosság volt legkimagaslóbb fénypontja.

Több évig szolgált Hunyadi környezetében s még évek mulva is dicsekszik, hogy jelen volt a király születésénél. »A csodálat rajongása — írja Fraknoi — töltötte el lelkét azon férfiú iránt, kiben a kereszteny hős példányképét szemlélte.« S mintegy keresni látszik az alkalmat, hogy írataiban némi emléket emeljen halhatatlan érdemeinek. Meghatva mondja el, hogy, mikor Zsigmond király környezetében katonáskodott, hányszor hagyta el Hunyadi éjjeli nyugvóhelyét, hogy a templomba siessen s porba hulljon a feszület előtt. Altalában mikor egy-egy kiváló erényről szól: szívesen tesz kitérést az atya és fia közt vonandó párhuzam kedvéért. Így, mikor a *de infidelitate* elmélkedik, inti Mátyást az eskü lelkiismeretes megtartására, utal a szegedi béke megszegésére s a rá következő várnai veszteségre, a hol, valószínűleg, maga is kiállta a halál félelmét s látta, mint bátorította fel a hős vezér a király elestén megrémült katonákat, mint eredtek azok mégis futásnak; hogy esett el az egi és váradi püspök, hogy esett el Dengelegi Pongrácz, a Hunyadi-ház rokona, Bethlen Gergely, sok főúr, a legbátrabb katonák, a kik az oroszán bátorságával törtek a Krisztus keresztjének üldözőire, a pogányokra. Annyi veszélylyel bajjal látta birkózni Hunyadi, hogy azt sem nyelvvél, sem tollal ki nem fejezheté.

Körülbelül ilyen modorban van írva másik műve, a *Libellus de virtutibus* is, melyet szerzője Este Hercules herczegnek ajánlott. Azonban — a dolog természete szerint — hiányát érezzük benne azoknak a jellemző kitérészeknek, nagybecsű észrevételeknek, melyeket a Mátyásnak írott műben kiemeltünk. Mind e mellett világtörténelmi szempontból ez is figyelmet érdemel s Fraknoi jó szolgálatot tett vele azoknak, kik a középkor benső szellemi küzdelmeivel behatóbban foglalkoznak.

DR. VÁCZY JÁNOS.

¹⁾ L. a mű 23. lapját.

*Szabadka sz. kir. város története. I. rész. Írta Iványi István főgymn. tanár.
Szabadka 1886. 8-adr. 551. l. Ára 1 frt 50 kr.*

A városi monográfiák száma a nyáron át egy szép munkával gazdagodott. A duna-tiszaközi Bácska virágzó városa Szabadka története ez. A városnak már csak neve is sok viszontagságon ment keresztül. A legrégebb 1391-iki okiraton elkezdve 1743-ig kizárólag *Szabadka* (szerbül Szubotica) néven szerepel. A határőrvidék megszűntével egy 1743-iki privilegium szab. kamarai mezővárossá tévén, nevét (a város kérelme nélkül) *Szent-Mária*-ra változtatta. 1779-ben a várost Mária-Terézia a szabad királyi városok sorába emeli és nevét ismét a város kérelme nélkül és tudtán kívül *Mária-Theresiopolis*-sal cseréli fel. De az octroyalt nevek nem bírták kiszorítani a régi Szabadkát. Eszázad harminczas évei óta a magyarul írt városi jegyzőkönyvekben ismét csak *Szabadka*-nak írják. Végre 1845-ben a város pecsétjét kir. privilegium alapján magyar körirattal és névvel látják el s azóta a város *hivatalos* neve ismét csak Szabadka.

A város valószínűen a XIII. sz. közepe táján, a tatárjárás utáni években keletkezett. *Szabad* királyi jobbágyokból lehetett telepítve. Az első okleveles adat 1391-ből szól róla, a midőn Losonczi István Bodrog vármegye ispánja Bodrog mellett gyűlést tartván, a vármegyében elszaporodott rablók felett törvényt lát s ezek közt egy Ágost nevű tolvaj említetik de *Zabotka*. Hogy magyar telep volt, nemcsak neve, de a körülötte előszámlált helységek s a tolvajok hosszú névsora is mutatja. Különös, hogy másodszori szereplésekor 1429-ben sem valami istenes cselekedettel lép a történelem színpadjára, megint erőszakoskodás, tolvajlás és verekedés a *vastoroki* jobbágyokkal, örökíti meg a szabadkai királyi jobbágyok emlékét. De ezután a sűrűn következő emlékek érényeiket sem hallgatják el. 1439-ig királyi birtok; Albert király Hunyadi Jánosnak adja zálogba, Mátyás is bírja (1462.). Ő adja Pongrácz János erdélyi vajdának (1464.). Később Korvin Jánosé, ő adja Enyingi Török Imrének. Szerepelt a pórlázadásban (1514.), még inkább Iván czár a »fekete ember«, a rácok felbujtogatója üzelmei alatt. A török hódoltság idején a budai beglerbégység szegedi saundsákságához tartozott. Szabadkán külön alajbég székel. A török uralom alatt szivárgott ki és menekült feljebb a város magyar lakossága és foglalták el helyöket a rácok. Buda visszafoglalása s a zentai vereség és Szeged feladása után Szabadkán sem maradhatott meg a török, nagy pusztulást hagyván maga után az addig népes és falvakkal sűrűen környezett városban. 1687. őszén kir. engedéllyel kath. rácok u. n. bunyevácok költöztek be ide a török területről, Boszniából és Dalmatiából s ezeket a

visszafooglalt területen *határörvidékké* rögtönözték. Még nagyobb volt az a rácz bevándorlás, melyet 1690-ben Csernovics Arzén ippeki patriarcha vezetett be Szerbiából. A határörvidék szervezésére érdekes adalékokat nyújt Iványi munkája.

A Rákóczi-féle mozgalmak alatt a ráczok a bécsi kormányhoz ragaszkodtak s a nemzeti ügy ellen harczoltak, a miért a kurucz portyázó csapatok gyakran megsarczolták őket. 1733—35-ben a francziák és spanyolok ellen használták a rácz határőröket először az országon kívül, de nem nagy haszonnal.

Szabadka 1743. tavasza óta nem tartozott többé a katonai kormány alá, hanem szab. kamarai mezővárossá tétetvén, a vármegye joghatósága alá került. 1743—1779-ig mint Szent-Mária mezőváros szerepel. Ez idő az átalakulás és fejlődés korszaka. Eleinte a szervezkedés, majd a ráczokkal, később a nemesekkel való viszály, azután az új kamarai szerződés (1749.), földbirtok viszonyok és adózás rendezése foglalkoztatja. 1756—59-ig a kamarával mint földesúrral viszálkodik, a mi megadta az impulsust a teljes felszabadulásra való törekvésre, a mely a 70-es években nagy erélyvel indul meg. Döntő momentum ebben a Bécsbe küldött deputatio fáradozása s Jósics Péter audientiája Mária Teréziánál (1777.). Így lett Szabadka, az akkor már népes és gazdag mezőváros, szab. kir. várossá 1779-ben.

Ettől kezdve történetírójának is több adat áll rendelkezésére. A városi jegyzőkönyvek és levéltár actái számot adnak a város beléletének minden nevezetesebb mozzanatáról, melyeket az író az általános hazai történelem háttérül felhasználásával avatott kézzel tud visszavarázsolni. A városi levéltáron kívül felhasználta a bécsi, budapesti és szegedi levéltárak anyagát, s a nyomtatott forrásokat is. Munkája I. kötetében a város történetét eleitől fogva 1848-ig viszi, sőt vázlatosan az 50-es évek eseményeit, az alkotmány visszaállításának történetét is megírja.

E kötetet, mely az általános történelemmel foglalkozik, második kötet fogja követni, mely a hatósági életet, a város adóviszonyait, a lakosság számarányait és szokásait, a szellemi életet, az emberbaráti intézetek ismertetését, végre a természeti viszonyokat fogja tárgyalni. S mindezeket okmánytár fogja kiegészíteni.

Az első kötetről elmondhatjuk, hogy szépen és jól van megírva. Az író eltalálja, hogy kell egy város történetét úgy megírni, hogy hű képét adja egyrészt saját különleges fejlődésének, de a mellett általánosítsa a másokkal közös vonásokat és ügyesen beillessze a hazai történelembe. Ez biztosítja nemcsak helyi, de általános becsét és érdekességét.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

A budavári ünnepélyek előtt aug. hó 14-én rendkívüli választmányi ülést tartott Pulszky Ferencz elnökle alatt, az egyetemi könyvtár helyiségében. A gyűlésre a főváros részéről meghivattak: Ráth Károly főpolgármester, Gerlóczy Károly főpolgármester és Szabó Károly az ünnepélyrendező bizottság jegyzője. Tárgyát a tört. társulat és főváros által sept. 1-én közösen tartandott díszgyűlés programjának végleges megállapítása képezte. Elnök megnyitván az ülést, Gerlóczy polgármester előadja, hogy a díszülés megtartása ügyében némi módosítások váltak szükségessé s ennek következtében kéri a választmányt, hogy a programot aszerint változtassa meg. A gyűlés kezdete, minthogy ő felsége sept. 1-én d. e. a hadgyakorlaton akart jelen lenni, d. u. 5 órára tűzetett ki. A gyűlés programja is némi változást szenvedett, melyet a polgármester által előadott indokok alapján a következőkép állapítottak meg véglegesen: 1. A főpolgármester elnöki megnyitója. 2. A tört. társulat m. elnöke br. Kemény Gábor beszéde. 3. gr. Szécheny tanúlmánya. 4. Károlyi Árpád előadása Budavára ostromáról. 5. A Monumenta Vaticana bemutatása Ipolyi püspök levele által. 6. A főpolgármester rövid bezáró beszéde.

Ezzel a programmal tartatott meg sept. 1-én társulatunk és a főváros együttes díszülése, melyről előbb adtunk számot.

A nyári szünet után első választmányi ülését oct. 7-én tartotta Pulszky Ferencz elnökle alatt az Akadémia I. e. kis-termében. Felolvasást *Szádeczky* Lajos tartott: a lengyel nemesi életről a XVI. században. *Thaly* Kálmán jelentést tett a br. Skrbensky Fülöp trencsénmegyei rovnai levéltárában levő Rákóczi-féle diplomatiái iratokról, melyeket ő nyári kutatásai közben talált. Skrbensky Fülöp báró édesanyjáról Rákóczi ivadék s így kerültek némely Rákóczi acták a ledniczi uradalommal az ő birtokába. *Thaly* 58 db. érdekes okmányt válogatott ki és hozott el felhasználás végett a levéltárból. Ezek közül 3 db. a ledniczi várra és uradalomra vonatkozik a XVII. század elejéről. Egyik Rudolf császár és király donatiója, a ki miután Telekessy Mihályt nota-

perbe fogatta és lefejeztette, ledniczi várát és uradalmát Dobó Ferencznek az egri hős fiának adományozta, 30.000 forint csekély ár fejében. Dobó révén került a vár Lorántffy Zsuzsánnára s így a Rákócziakra. A ledniczi uradalom igazgatója a XVII. sz. közepén Czapáry István volt. 7 db. miszilis levél a XVII. sz. iskoláztatás történetére vonatkozik. Ezek az ifjú Rákóczi Pálnak a gráci collégiumból írott levelei, a hol őt a jezsuiták nevelték és térítették át a kath. vallásra. Ez a Rákóczi Pál lett később országbíró, a kinek fiában Lászlóban (1660-ban Váradon elesvén) kihalt a Rákócziak kath. grófi ága. A harmadik csoport *Rákóczi Zsigmond*nak (György testvérének) 7 db. levele, melyek Erdély történelmére vonatkoznak. Legnevezetesebbek *I. Rákóczi György* sajátkezű fogalmazványai (6 db.) a linzi béke előtt. Nagybecsűek még *Torstenson* svéd tábornok eredeti levele Stokholmból Rákóczi Györgyhez, továbbá a Bethlen Gábor által Erdélybe hívott híres tanár *Bisterfeld* levelei, melyek egyikének utóiratából kiderült hogy magyarul is tudott; *Czirákhy* Mózes nevezetes jogtudós levele Rákóczi Györgyhez, Sopronból keltezve; aztán ifj. *Rákóczi Zsigmond* a pfalzi hercegnővel Henriettával való házasságkötésére vonatkozó instructiók és lakadalmi intézkedések stb. (6 db.) Végül Rákóczi Juliának 1693—1708-ig terjedő levelei.

A vál. gyűlés érdeklődéssel hallgatta Thaly jelentését s br. Sterbensky Pülöp úrnak köszönetet szavazott a becses levelek kikölcsönzéséért, a melyek egy része Szilágyi Sárdornak adatott ki, hogy a tanulmányai körébe vágókat felhasználja s azokról bővebb jelentést tegyen.

Azután ugyancsak *Thaly* Kálmán mutatta be az Ottlik család beküldött 4 db. okiratát. Egyik András király 1232-iki oklevele, melylyel ő az Ottlik család ősenek adományozza a trencsénmegyei Ozor-t, a honnan a család praedicatuma származik. (Ez ki van adva.) A második Ottlik György családi feljegyzései 1695-ből, hogy mely trencsénmegyei családokkal és birtokok felett perlekedtek. A harmadik II. Rákóczi Ferencz fejedelem donatiója Ottlik György számára a gr. Löwenburg notája következtében elvesztett trencsénmegyei birtokokról Negyedik az Ottlik család genealogiája, mely a Heraldikai Társulatlak adatott ki felhasználás végett. Végül XIV. Lajos király egy 1706-ban kelt francia oklevelét mutatta be a *Gedeon* család iratai közül, melyben XIV. Lajos az első francia huszár-ezred alakításakor egy Ormois nevű vitézt huszár hadnagygyá nevez ki.

Ezzel kapcsolatban *Szádeczky* Lajos még két oklevélről tesz jelentést melyeket az előbb említettel együtt az abaúj-nádasdi *Gedeon* család okiratai között talált. Egyik Árpádkori, 1268-ból, Lőrincz nádor és somogyi ispán oklevele somogyvármegyei birtokrendezésről, a mit IV. Béla király rendeletére végrehajtott. A másik II. Ulászló király oklevele 1508-ból Barach György, Albert, és leányaik, továbbá Barachi Móré Miklósné és özv. Újszászy (Wyżazý) Mártonné számára. Dunabarach, Homokbarach. Arad más néven Bobaly, Wanykalwa és Bessenýő birtokokról.

P. Szathmáry Károly bemutatása Wesselényi István naplójának a jövő gyűlésre halasztatott.

A folyóügyek során titkár bejelenti alapítótagul *Wahrmann* Mórt (aj. Fraknói), évdíjas tagok: *dr. Való* József (aj. titkár 1887-re), *Somogyi* Rezső birtokos és gyógyszerész Kis-Várdán (aj. Kovách István), *Mayer* Alajos, Bpest, *Révész* Cyrill tanár Kolozsvárt, Galgóczy áll. polg. isk. tan-testület. Thúri Etel ev. ref. segédlelkész Szent-Gálon (aj. titkár), *dr. Grois* Béla egyet. tanársegéd, Bpest (aj. Szádeczky), *Weress* Sándor tisztí ügyész Tordán (aj. Máté Sándor), *Ónody* Zsigmond ref. lelkész Komárom-Szent-péteren (aj. Csontos).

Titkár jelenti, hogy a szepesmegyei történelmi társulat közgyűlésére meghívást kapván, társulatunkat azon Szádeczky Lajos képviselte.

Gerber Sándor tagtársunk Siófokról egy barlang felfedezéséről tudósít, melyet sejteline szerint a tatárjárás idején lakhattak. Felhívja rá régészeink figyelmét. Áttétetett a régészeti társulathoz.

Titkár jelenti, hogy társulatunk elnöksége megkeresést intézett a gr. Eszterházy családhoz, hogy *tatui* levéltárát nyissa meg a társulat kiküldöttei előtt. Kedvező válasz érkezvén, a társulat bizottságot küld ki a levéltár átkutatására; tagjai: a titkár, Thaly Kálmán, Nagy Imre és Szádeczky, a kikhez Kalinka a jeles leugyel történetíró fog csatlakozni.

Titkár jelentést tesz az erdélyi utja közben megnézett *radnóthfői* levéltárról és képtárról.

Végül a pénztárnoki jelentés terjesztetett elő, mely szerint jul.—	
sept. havában bevétel volt	3110 frt 27 kr.
kiadás	861 » 60 »

pénztári maradvány 2248 frt 67 kr.

Ezzel a gyűlés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT szept. hó 29-én tartotta fennállásának harmadik évi közgyűlését *Lőcsén* a vármegyeháza tanács-termében gr. *Csáky* Albin főispán elnökleite alatt. Az elnöki megnyitó után, a titkár *Dr. Demkó* Kálmán olvasta fel titkári jelentését, a társulat egy évi működéséről és gyarapodásáról. Nevezetesebb mozzanatok a társulat múlt évi munkakörében a történelmi kutatásokon kívül, hogy a társulat könyvtárnak és levéltárnak vetette meg alapját. Könyvtárunk eddigelé néhány száz kötetből áll, melyhez az Akadémia kiadványaival járult, a miért hálás köszönetet szavazott a közgyűlés. Levéltár alakítása czéljából felszólították a vármegye régi családjait és testületeit, hogy történelmi okirataikat bizzák az egyesület gondozására, a mely azt a városi levéltárral együtt tűzmentes helyen őriztetné, hogy megneutessenek az enyészettől. A műemlékek fentartása és ápolása terén is szép példát mutatott az egyesület a *csütörtökhelyi*

XV. sz. Zápolyi István szepesi gróf neje Hedwig tescheni hercegnő kegyes fogadalmából épült kápolna restaurálására való gyűjtéssel, a melyre a társulat egyetlen buzgó tagja több mint 2000 frtot gyűjtött eddigelé. A titkári jelentés után Demkó Kálmán mutatta be *A vároosi polgári életről* írt nagyobb történeti tanulmányának egy részét. Az élénk tetszéssel fogadott felolvasás után a három évi cyclus után lelépő tisztikar és igazgatóság választása következett. Az eddigi tisztviselőket közfelkiáltással újra megválasztották s a bizottságot az elnök ajánlása alapján egészítették ki. A pénztári jelentésből kitűnt, hogy a társulatnak eddigelé 600 frtnyi alap-tőkéje van. A közgyűlés, melyen nemcsak Lőcse intelligentiája, de a vidékről is szép számmal voltak jelen s társulatunk is képviselve volt a segéd-titkár által, mindenkit meggyőzhetett, hogy a társulat kitűzött célja felé biztos öntudatos lépésekkel halad, vezetése a legjobb kezekbe van letéve s a társulat tagjai buzgalommal dolgoznak és érdeklődnek. A gyűlést disz-ebéd fejezte be, melyen sok jó kívánság hangzott fel a társulat és történet-írásunk virágzására.

— GYULAFEHÉRVÁRT »ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI RÉGÉSZETI és természettudományi társulat« alakult, erről az öröndetes hírről értesü-lünk. Az egykori fejedelmi város megértette a kor intő szavát s nem akart elmaradni ama mozgalomtól, mely az ország több vármegyéjében megin-dult a történeti és műemlékek ápolása és muzeumok alkotása érdekében a *Reiner* Zsigmondé az érdem, ki az egylet alakítása érdekében legtöbbet fáradozott s az alakuló gyűlésen szept. 22-én 400 frtot ajándékozott az egylet céljaira. Ő volt előadója az előkészítő bizottságnak, melynek feladata volt az alapszabály tervezetet kidolgozni. Az alakuló gyűlésen megvitatták és megállapították az alapszabályokat, melyek immár a bel-ügyminiszterium előtt vannak megerősítés végett. Nagyobb vitára adott alkalmat az a szakasz, mely szerint a hivatalos magyar nyelv mellett értekezéseknél és felolvasásoknál *a román és német nyelv is* használható. E szakaszt, mely a Hunyadmegyei egylet alapszabályaiból lett átvéve, végtére is elfogadták, módot akarván nyújtani a megye idegen ajkú lakóinak is a csatlakozásra. — A tagok lehetnek örökös alapítók, kik 100 frtot fizetnek egyszerre, vagy 10 éven belül; alapítók 50 frttal, és rendes tagok évi 3 frttal négy évi kötelezettséggel, azon kívül választott tiszteletbeli és külföldi levelező tagok. A társulat védnökeül *Lönhardt* Ferencz erdélyi püspököt, elnökül *br. Kemény* Kálmán alsófehérmegyei főispánt választá. Az egylet ügyeinek vezetését alapszabályok megerősí-téseig egy tizenötös bizottságra ruházták. Öszinte örömmel üdvözl-jük mi is az ifjú rokonzelű társulat keletkezését. Szép tér áll előtte, me-lyen nemes hivatását gyakorolhatja. Nagy reményeket kötünk hozzá s hisszük, hogy azok valószínűn fognak. Örömmel fogjuk regisztrálni mi is az elért eredményeket.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. é. sept. szak-gyűlésén Kuun Géza gr. elnök a petrozsényi vándorgyűlés szép sikerét

bejelentve, Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár és tiszteletbeli egyleti tag bemutatta Soós Antal által a társulat megbízásából az radnóthfájai levéltárból hozott okmányokat s főleg azoknak a váradi és egri káptalanokat érdeklő részleteit, a további kutatást és a levéltár tudományos értékesítését hozva indítványba. A szükséges tárgyalások keresztülvitelére az elnöklő gróf kéretett fel. König Pál előleges jelentést tett a társulat megbízásából Téglás Gáborral és a rajz-feltételekre alkalmazott Téglás István társulati taggal Gyulafehérvárra, Várhegyre és környékére tett gyűjtő és kutató kirándulásokról, nagy figyelem közt ismertetve Mommsem történeti művének a megyét illető adatait. Soós Antal több czéhokmányt és általa gyűjtött régiségeket terjesztett elő. Az előadások után folyó ügyek következtek.

IRODALMI SZEMLE.

Buda visszafoglalása kétszázados évfordulója alkalmából történeti irodalmunk számos nagybecsű monographiával szaporodott, úgy hogy bátran elmondhatjuk, hogy még eddigelé nem volt ilyen ünnepélyes alkalom, mely aránylag rövid idő alatt, egyszerre ennyi nagybecsű munkát hozott volna napvilágra. Thaly Kálmán tagtársunk azon indítványa, hogy a felszabadítás emlékét ünnepeljük meg, nemcsak a fővárosnál talált viszhangra, hanem az irodalomban is, mely valóban maradandó művekkel s köztük egy pár monumentális munkával ünnepelte meg azt. De nagy érdeme van a fővárosnak is, mely azonnal felkarolta az eszmét s megindította a mozgalmat, mely bizonynyal nagyban hozzájárult, hogy az irodalom is megtegye a magáét. Két hatalmas testület, a főváros és a püspöki kar, oly munkákat hozott létre, melyek mint díszművek is ritkítják párjokat. A főváros Károlyi Árpádot bízta meg, s ő egy nagy, közel 60 ívre terjedő díszmunkával oldotta meg feladatát, melyet számos műmelléklet és négy térkép díszesít. — Károlyi a legkülönbözőbb hazai és külföldi levéltárakat összekutatta s valódi hangyaszorgalommal oldotta meg feladatát, mely e hadjáratnak s politikai előzményeinek egészen új képét tárja fel az olvasó előtt. Lesz alkalmunk visszatérni e műre; most csak annyit jegyezzünk meg, hogy a nagy közönség is élvezettel olvashatja azt. De mi e munkára azért is méltán hivatkozhatunk, mert Magyarországnak a hadjáratban való szereplését, eddigi tudásunkkal sok tekintetben eltérőleg oly részletesen adja s annak részleteit oly kimerítően tárgyalja, hogy az egész czáfolatát képezi annak a tévhitnek, mintha Magyarország abban csak jelentéktelen részt vett volna. Hasonlag gazdag új anyagokban, sőt mondhatni, csaknem az egész merőben új anyag, a mit a püspöki kar a »Monumenta Vaticana« legújabbban megjelent kötetében »Buonvisi bibornok bécsi nuntius jelentései« czím alatt adott ki. Ez anyagot Fraknoi Vilmos állította össze, hasonlólag vaskos kötetben s latin és magyar előszóval látta el. Buonvisi munkásságát Fraknoi művészi kézzel ecseteli, mely a rendkívüli ember szereplését kellően méltányolja, de magok a jelentések gazdag tárházát képezik azon kor történe-

tének s ki e korról még írni fog, azokat nem nélkülözheti. Erre is visszatérünk. De Fraknói ebből ez alkalomból egy másik munkát is adott ki, »XI-ik Inceze pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól« cz. a., mely a Szent-István társulat kiadásában jelent meg s mely az előbbénitől egészen függetlenül, önállóság tárgyalja a felszabadítás történetét s XI. Inceze pápa szereplését, nemcsak a Vaticáni levéltár adatai, hanem a többi kiadott és kiadatlan források alapján. Hogy művészi gonddal szépen írt munka, mely felfogás és részletek tekintetében is sok újat mond, azt felemlítenünk is szükségtelen. A bécsi kriegs-archív hasonlólag hozzájárult e visszafoglalás történetének megírásához. Előbb a Mittheilungenben, azután önállóan is kiadta a következő című munkát: »Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn, im Jahre 1686.« Három becses térkép van ehhez mellékelve. Egyik a harc színtere 1686-ban, a második Budapest környéke s a harmadik Budavár ostroma. Szorosan katonai szakmunka, mondhatni hadtörténet, mely a politikai részletekkel kevesebbet foglalkozik, de hadászati tekintetben igen becses s általában e részben tisztázza a kérdést. Igen becses adalékot képez ezen évek történetéhez Knauz Nándor munkája »Buda ostromához« cím alatt, mely az esztergomi gazdag levéltár adataiból van összeállítva. A levéltári anyagot Knauz egészen közli, de kellő magyarizatokkal látta el; itt-ott érdekes észrevételt is tesz s általában sok érdekes anyagot tartalmaz, mely a hadakozó felek viszonyaira, több tekintetben világot vet. Acsády művéről, mely hasonlólag ezen alkalomból jelent meg, már tüzetesen szoltunk egy korábbi füzetünkben. A Franklin-Társulat által kiadott történelmi könyvtár 81-ik fülete szintén ezen visszafoglalással foglalkozik. Ez egy angol szemtanúnak a naplóját foglalja magában, ki naplóját »An historical description of the glorious conquest of the city of Buda« cím alatt még azon 1686-ik évben látott világot s melyet Deák Farkas szabatosan és szépen fordított le. Függelékül egy szász tiszt naplóját s még egy pár apróságot adván hozzá. E naplók, mint közvetlen szemlélőknek művei is, kiváló figyelmet érdemelnek s az ostrom történetének igen jó képét adják. Szemlénket a kiállítási Kalauz megemlékezésével zárjuk be, melyet Majláth Béla nagy szorgalommal s szakértelemmel állított össze s mely jóval többet nyújt, mint azt a munka címéből sejteni lehetne, az egy igazi Catalogue raisonné, melyet nek az írók és művészek ezen korra nézve igen jeles segédkönyvvül fognak használni, miután minden egyes tárgynál a szakszerű leírason kívül az is meg van említve, hogy hol találhatók azok. E művet több érdekes rajz díszíti. Tárgyak szerint hét osztályra van az egész kiállítási anyag beosztva úgy mint: A) Nyomtatványok. B) Kéziratok, okiratok, levelek. C) Olajfestmények. D) Metszetek, kézrajzok. E) Szövetek. F) Fegyverek, hadfelszerelési tárgyak. G) Ékszerek, használati eszközök. H) Emlékérmek, pénzek, pénzverő bélyegcek. Eme felosztás nagy könnyebbségére szolgál annak, ki valamely tárgyra kutatni akar. Lehet, hogy e lajstrom nem teljes, de számoltunk annyiról, mennyiről tudomást szerezhettünk.

— A ZENTAI ÜTKÖZETRŐL ÉS SZEGED VISSZAVÉTELÉRŐL 1686-ban, Dudás Gyula alkalmi kis történeti művet írt s adott ki Zentán. Nem lép fel nagy igényvel, csupán az alkalmosságnak hódol pár lapnyi (előszóval együtt kis 8-adr. 16. lap) történeti visszaemlékezésével. Röviden elbeszéli, hogy Buda visszavívásával az 1686-iki hadjárat nem volt befejezve. Lotharingi Károly főherceg üldözte Szulejman nagyvezér hadait, mely azonban csatát nem állva kelt át az eszéki hídon. A főherceg tehát átkelt a Dunán s De la Vergne tábornokot serege egy részével Szeged kiostromlására küldte. Oct. 5-én ért oda a sereg; a 800 főnyi őrség ágyútűzzel fogadta s halálosan megsebesíté a vár kikémlésére tábornokaival közel lovagló fővezért. Utána a parancsnokságot Vallis és Veterani tábornokok vették át, a lovasság parancsnoka Barkóczy vala. Ő fogadta Zentánál a felmentésre siető Szulejman nagyvezér csapatait. A döntő ütközetet oct. 15-én vívta Veterani Zentánál 5000 főnyi magyar és német sereggel 12000 török ellenében. A fényes győzelemben több magyar vitéz élén ott lelte halálát br. Károlyi István is, a későbbi kurucvezér Károlyi Sándor testvérbátyja. A zentai ütközet s annak következménye a szegedi capitulatio új korszakot jelez a Duna-tiszaköz történetében, mert ettől fogva a török uralom itt meg nem szilárdulhatott.

— SZÉLL FARKAS megírta s egy kis füzetben közzétette »Buda védelmét 1849. májusban« osztrák katonatisztek naplója után, saját gyűjteményéből. Az érdekes munka napló alakjában beszél el a vár megerősítését, elszánt védelmét s május 21-én a magyar hadak által történt győzelmes bevételét. Sok érdekes és eddig ismeretlen részletet tartalmaz. Eredetileg a »Pesti Napló« tárczáiban jelent meg; méltán megérdemlette, hogy külön is közzé tétessék.

— TÁRSULATI ÉVKÖNYVEK. A felső magyarországi múzeum-egylet hetedik évkönyvét adta ki. Szerkeszté dr. Stöhr Antal e szépen virágzó társulat buzgó és áldozatkész titkára. Az egylet 287 taggal bír; múzeuma a felső magyarországi leleteknek gyűlhelye, mely sok hees dolgot megmentett az enyészettől s igen gazdag és jól szervezett régiséggyűjteménnyel, pénz és éremgyűjteménnyel, könyv és okmánytárral, kép és szobortárral s természetrajzi gyűjteménnyel bír. A nagy közönség igen szépen látogatja s az egylet ezáltal a történeti és régészeti érték felébresztésére nagy hatást gyakorol, s aránylag csekély eszközökkel igen szép eredményt ér el. A buzgalom, melyet tisztikara s derék titkára az egylet érdekében kifejt, nagyobb pártfogolást érdemelne, mert pénztári fogalma alig megy többre 400 frtnál s készpénz készlete 5700 frtnál. Valóban csak a tisztviselők rendkívüli buzgalma mellett érthető az, hogy a gyűjtemények darabszáma 27.200-ról 30.000-re szaporodott. Az évkönyv nyomtatási költségeit az elnök (kassai püspök) fedezte s az több érdekes közleményt foglal magában. Dr. Hohenauer »Hadi párba« cím alatt egy tatárvezér és Jaksics Demeter közt folyt bárba történetét írja le. Dr. Tóth Lőrincz az egylet könyv és okmánytárát ismerteti, hasznos szolgálata-

tot tevén ezzel a kutatóknak. Ezt követi Schlatter »Extrappassio« című czikke. Dr. Stöhr Antal egy, az egylet birtokában levő emlékkönyvet ismertet. Dragóner Béla, János krakkói prédicatornak 1400-ban kelt német levelét közli, melylyel magát kassai lelkésszé kéri megválasztatni. Az évkönyvet hivatalos közlemények zárják be.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT III-ik évkönyvét adta ki, szerkesztve Kun Róbert által. Ez egylet is igen csekély erővel jelentékeny eredményeket tud felmutatni, sőt rövid idő alatt egy olyan collectiót hozott össze, mely Európában is páratlan a maga nemében, a Mythrás cultusra vonatkozólag; mely most már egy egész szobát foglal el s igen szépen van rendezve és felállítva. Az ezen cultusra vonatkozó emlékek Hunyadmegyében fordulnak elő legtöbbször s az egylet fontos misiót teljesít, midőn azokat a kivándorlástól megmenti. De ez egylet gyűjteménye más tekintetben is, különösen római emlékekben, igen gazdag s ezek is szépen vannak rendezve. Ez egylet mindössze 318 taggal s egy pár ezer forintra menő vagyonnal bir. Székhelyén Déván rendszeren tartja havi gyűléseit tudományos felolvasásokkal, melyet igen látogatottak. Az évkönyvet gr. Kun Géza 1886-ik elnöki megnyitó beszédje nyitja meg. Van benne két emlékbeszéd elhunyt tagok felett, Réthytől és Solyom Feketétől. Téglás Gábor a Boli hegyről, mint őskori erősségről értekezik. Ugyanő leírja kirándulását a rómaiak bukovai márvány bányájához s prehistoricus adatokat közöl Déváról s adatokat szolgáltat Hunyad megye prehistoricus térképéhez. Mindezek becses adalékok az őskori történethez. Kun Róbert a Hóra-lázadás történetéhez szolgáltat adalékokat, mely egy nagyobb közlemény kezdetét képezi. A német anthropologok XIII-ik nagy gyűléséről Torma Zsófia s a Dácziaiban létezett római collégiumokról König Pál értekeznek. Mailand Oscar a román költészet mythosi elemeit kutatja. Mindezek a társulati felolvasások eredményei. Az évkönyvet hivatalos közlemények zárják be.

— A BÁCS-BOGROGHMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyve ez évfolyamából négy füzet fekszik előttünk, a mely arról győz meg, hogy ez ifjú egylet a vidéki tört. társulatok között a legmunkásabbak egyike. Évkönyveiben sok jeles történeti közlemény lát napvilágot, érdekes adalékok gyanánt a megye multjához. Dr. Margalts Ede az évkönyv előbbi szerkesztője Bácsmegyére vonatkozó okmányokat közöl. Thim József Zombor város elestét 1849 febr. 11-én, írja le. Tormágy Gábor Gákova a mohácsi vész után alapított falu töéténetét nyújtja. Iványi István Szabadka város felszabadulását beszéli el, mutatványul most megjelent műve Szabadka sz. k. város történetéből. A 3-ik füzetben, a melytől fogva már Iványi az évkönyv szerkesztője, ugyanő érdekesen írja le « a jó öreg Jósics Péter audientiaját Mária Tereziánál », midőn Szabadka az addigi Szt. Mária község, sz. kir. várossá emelése érdekében 1777-ben Bécsben járt és sikerült városa irányában jó véleményre hangolni az udvart s főkép a királynőt. Donoszlócs Vilmos az alkotmányos mozgalmakat jellemzi az 1860—61

években Bács-Bodrog megyében. *Grosschmuel* Gábor az utolsó báró Kray a szerbek között 1848—49-ben való szereplését ismerteti. — Az évkönyv tárczarovataiban társulati és apróbb közlemények olvashatók, többek közt a megye monografiájának tervrajza Iványi Istvántól.

— KÉT CASINO ADTA KI ötven éves fennállásának történetét: a marosvásárhelyi, mely 1883-ban s a hontmegyei mely 1834-ben alakult. Az első Lakatos Sámuel, az utóbbit Pongrácz Lajos állította össze, a casinók levéltárában őrzött adatokból. Mindkettő a hazánkban alakult első casinók közé tartozik s történetük, hazánk művelődés történetének egy—egy lapját képezik. Igen jó gondolat volt ezeket összcállítani, annyiival inkább, mert mindkettő szorgalommal s gondos utánjárással készült munka. A marosvásárhelyi casino 1832-ben december 9 én alakult meg, 30 alapító tag jelenlétében, kik Erdély ezen vidékének ez idő szerinti legkiválóbb férfiai közé tartoztak, de csak 33-ban január 15-en nyílt az meg. Első igazgatói gr. Toldalagi Ferencz, Lázár János és br. Kemény Pál, titoknoka a nagynevű jogtudós Dózsa Elek volt. Tagjai gyorsan szaporodtak, de 1849-től 53-ig szünetelt. Központja volt a marosvásárhelyi intelligentiának s általában az azon vidéki nemességnek s a politikai közvélemények előkészítésében jelentékeny szerepet játszott. A hontmegyei casino felállításának érdekében 1833-ban Kalocsa Antal huszártiszt indította meg a mozgalmat s az eszme oly nagy rokonszenvre talált e megyében, hogy már 1835 január elsején saját díszes épületébe költözködhetett. Hetvenkét részvényessel kezdte meg pályáját, de ezek száma folytonosan szaporodott. Az egylet első elnöke Kalocsa Antal volt s titkárja Gyürky Medárd. E casino is központja volt a hontmegyei politikai életnek s arra jelentékeny befolyást gyakorolt. A forradalom után ez is szünetelt, de 1852 január 7-én újra megnyitattott, régi szerepéhez híven a nemzeti közérület fenntartásán munkált s részt vett az erre irányzott mozgalmakban. Ebből a casinóból került ki az eszme még 1860-ban, hogy Szondynak emlék állításék, mely aztán létesült is. A közművelődés előmozdítására is sokat tett e casino felolvasásai által. Általában nagy tevékenységet fejtett ki. Valóban óhajtható volna, hogy a többi casino és követné e két egylet példáját: közművelődésünk történetéhez ezzel érdekes adatokat szolgáltatnának.

— THÚRI ETELE szentgáli ref. segédlelkész két ev. ref. egyház történetét írta meg, és pedig a *fehérvár-csurgói* és a *zánkai* egyházét. A fehérmegyei Csurgó történetére a reformatio első századából semmi adat nincs. Bécs megszállása előtt 25 évvel luteranus predicatora volt. 1683-ban a helységet elpusztította a török. Buda visszavívása után a falu újra megnépesül s 1687-ben kálvinista predicatorul választják Husz Pétert. A XVII. sz. elején a luteranus és kálvinista felekezet verseng, hogy kit illet a templom és parochia, amely 1736-ban békés egyezséggel végződött, hogy a luteranusok is használhatják a három sátoros ünnepen és más nagy szükség

esetén. 1748. nov. 20-án a templom a katolikusok által elfoglaltatott az 1731. Carolina resolutio alapján. 1749-ben új templomot emeltek »sövényből nádtetőre.« 1789-ben épült az új kötemplom, melyben maig is dícsérik az urat. — *Zánka* helység, Zala vármegyében a Balaton partján, a XVIII. század elején történt betelepítéseknek közsöni eredetét. 1736-ban települtek oda német lakosok, de ezek (a reformatus vallás hívei lévén) e század elején már mind magyarok voltak. 1755-ben (a buzgó hittérítő Bíró Márton veszprémi püspöksége alatt) templomuk elfoglaltatott, tanítójuk elűzetett. József türelmi parancsa (1782) után gondolhattak csak egyházuk rendezésére, a mely maig is virágzik.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A »HAZÁNK« sept. füzetében *Márki Sándor* »Adatok 1790-ből« cz. a. Arad vármegye történetéből közöl néhány nevezetesebb momentumot II. József uralkodásának utolsó idejéből. *Hölke Lajos* 1848. május és június hónapok történetéből, a német nemzeti parlamentről, a bécsi eseményekről, Erdély uniojáról Magyarországgal, a szerb pártütésről, karlocczai gyűlésről, Jelasiéh horvát bánról s a honvédség keletkezéséről ír. *Torma Károly* folytatja gróf Gyulai Ferencz tábornok emlékiratai közlését 1714—1787-ből. *Vetter Antal* az 1848—49-iki szerb támadásról a IV. közleményt nyújtja. id. *Szinyei József* komáromi 1848—49-iki naplójegyzeteit folytatja. *Hamari Dániel* 1848. márczius 15-ike történetét végzi be. A tárczában szerb és német iratokat közöl 1848-ból *Dudás Gyula*. *Kanyaró Ferencz*, *Apor Péter* feljegyzéseit mutatja be a hűsvétről. *Thallóczy* az 1822—23. országgyűlésre írt gúnyverseket közöl.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYELET bölcsélet-, nyelv- és történelmi tudományi szakosztályának *kiadványai* III. k. 2. füzetét dr. *Farkas Lajos* nyitja meg: a család és családfői hatalom jogi jelentősége a rómaiaknál cz. a. Ezt követi *Kőváry Lászlónak* időszerű és eszmedús történet-bölcselmi értekezése: észrevételek a magyar történetírás jelenlegi feladatához, különös tekintettel történelmünk szellemére. Dr. *Csernátoni Gyula* a refrainról és alkalmazásáról a magyar költészetben ír szép tanulmányt, jellemző példákkal illusztrálva azt a magyar költőkből és népdalgyűjteményekből.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT értesítőjében (II. évf. II. f.) két nagyobb közlemény olvasható: a magyarországi szerbek szereplésének története 1526—1711-ig *Dudás Gyulától* (2-ik közl.) és a Csanád nemzetség birtokai Délmagyarországon *Karácsonyi Jánostól* (IV. közl.). A tárczában *Pontelly István* a szerkesztő főtítkár ad számot a társulat választmányi üléseiről.

— A »FIGYELŐ« sept. füzetében *Ferenczy József* nyitja meg a hírlap-irodalom történetéből az első fontosabb jelenségeket a politikai kritikai és szépirodalmi sajtó terén, a Jelenkor, Kritikai Lapok és Atheneum keletkezését vázolván. *Vánfalvi Károly*, *Horváth Cyrillt* mint költőt méltatja.

Takáts Sándor a francia iskoláról és Péczeli irodalmi működéséről ír. *Csaplár* Benedek Révai sikertelen törekvéseit az egyetemi tanszékre — beszéli el. *Vachott* Sándorné folytatja rajzait a múltból. *Karacs* Teréz Kulesár István életéhez közöl adatokat. A füzetet *Szinnyei* irodalomtörténeti repertoriuma zárja zárja be.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1885-ik évfolyama egy terjedelmes kötetben gazdag és érdekes tartalommal megjelent, melyben Horváth Árpád, Csontos, Vágner, Concilia, Kropf, Ráth György, Dezső, Fejérpataky, Ruszti, Szabó Samu, Mayláth Béla stb. közöl dolgozatokat. Lapunk bezárta előtt kevéssel kapván a kötetet, a jövő füzetben még visszatérünk rá.

— A MAGYAR NYELVÖR aug. és sept. füzetében *Kőrösi* Sándor az olasz kölcsönszókrol írt érdekes tanulmányát folytatja. *Szarvas* Gábor adalékokat nyújt a nyelvújítás történetéhez. *Szilasi* Móricz: Faludi nyelvét fejtegeti. Több nyelvjárás (szegedi, kiskunhalasi), szólás módok, népmesék, babonák, tájszók közlése teszik érdekessé és változatossá e füzeteket.

— Az »UNGARISCHE REVUE« juliusi füzetében *Szalay* Imre bevégzi a magyar műparról az 1885. orsz. kiállításon írott szép tanulmányát. *Schweicker* Henrik Budapest középkori történelméről ír Salamon jeles monographiája alapján. *Angyal* Dávid I. Lipót uralkodásáról Magyarországon írott történeti tanulmányát közli, melyet társulatunkban olvasott fel. *Hoffmann* L. a bártfai szt. Egyed temploma könyvtáráról ír Ábel Jenő munkája után. *Lipp* Vilmos a keszthelyi kősirokról az Archaeologiai Értesítőben írott ismertetését mutatja be. Végül *Kiss* József: Egy sir ez. verse Neugebauer fordításában olvasható.

— A MAGYAR PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ (melyet Czelder Márton szerkeszt) f. é. máj.—aug. füzeteiben több történelmi érdekű közleményt találunk. *Paikoss* Endre a reformatio történetéhez hazánkban közöl néhány érdekes adalékot, így a tállyai, abaúj-szántói és kassai ev. ref. egyházak történetéhez leveleket a Kassa városi és az abaúj-tornamegyei levéltárból a XVI. és XVII. századból. *Szilágyi* Sándor a presbiterianizmus történetéhez járul érdekes adalékkal 1656-ból az erdélyi három nemzet levelével Lorantfi Zsuzsanna fejedelemasszonyhoz. *Boros* György az erdélyi szombatosok vagy zsidózokról és vallásukról ír, keletkezésétől (XVI. sz.) napjainkig, fejtegetvén vallási elveiket. *Koncz* József a bujdosók egy levelét közli 1672-ből a büszörményi táborból és a nagybányai ecclesia kérévellett gr. Teleki Sándorhoz 1726-ból. Mindkettőt a marosvásrhelyi gr. Teleki levéltárból.

— Az EGYHÁZMŰVÉSZETI LAP juliusi füzetében *Gyárfás* István őskeresztény műemléki tanulmányokat közöl. Dr. RómerFlóris Ferenc az »episcopatus Ceretensis«-ről, erről a sokat vitatott püspökségről értekezik és kimutatja, hogy az alatt nem a sicíliai ceretana, de a moldovai *szereh*-i püspökséget kell érteni. Azután a vespérmi székesegyház XV. századi leltárának folytatása következik. A rövid közleményekben a betegeket ápoló szt.

Erzsébetét és egy más domborművet látunk a kassai domról, melyeket az Archaeologiai Értesítőből már ismerünk.

— Az ÚJ MAGYAR SION jul. és aug. füzetében *Tárnai* a kolostorok felosztásáról ír II. József idejében. Dr. *Ozorai József* az egyházi vagy praedialis nemesekről és birtokukról jogtörténelmi tanulmányt közöl. Dr. *Csápori* folytatja a szabadkőmívességről megkezdett leleplezéseit, Dr. *Csernoch* bevégi a halottégetésről szóló értekezését. *Rajner* Lajos a sokat vitatott párbér jogi természetének meghatározásához közöl adalékot.

— Az ERDÉLYI »KORRESPONDENZBLATT« aug. sept. füzete az erdélyi szászok történetéhez járul újabb adalékokkal. *Michaelis* Lajos az erdélyi századok legrégibb ev. luteranus énekeskönyvét ismerteti. *Schuller* Fr. Erdély pénzügyi és adózási történetéhez közöl adatokat a XVII. sz. elejéről. *Wortisch* T. a legrégibb század építészetről értekezik.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— IPOLYI ARNOLD n.-váradai püspök, társulatunk elnöke, a nyár elején végleg átköltözött Nagy-Váradra. Gazdag és értékes műkincseit, melyek eddigelé három helyen: Besztercebányán, Bars-Szent-Kereszten és Budapesten voltak megosztva a nagy kiterjedésű és fényes püspöki palotában egyesítette, mely most már egy ritka műízléssel és műértelemmel összeválogatott nagybecsű muzeum képét tárja fel a szemlélő előtt. A földszinti folyosón, mely a czéla átalakíttatott, a n.-váradai vár és templom ásatásai alkalmából napfényre került, vagy ezekkel összeköttetésben álló emlékek vannak rendezve. Egy nagy terem az emeleten, a régi német, olasz és bisanzzi iskola egyházi képeit foglalja magában, a többi terem egy részében (tizenegy egymásba nyíló terem), a gobelinekkel, újabbkori nagyobb képekkel, családi és történelmi képtárral van felszerelve; elszórva mindenütt az egyházi műemlékek, kelyhek, serlegek, bronce, arany és ezüst tárgyak, melyek egy részét a kiállításból is ismeri a közönség. Az ebédlőt az egyházi férfiak arcképei, majolika edények, porcellánok díszítik, hasonlóan műízléssel rendezve. A nagy teremben a könyvtár lesz felállítva, mely kiváló alkalmakkor ebédlőül is szolgálandó. Szóval oly residentia ez, mely a művészeknek és tudósoknak bőven adhat kutatási anyagot.

— A SZEPES-CSÜTÖRTÖKHELYI XI. SZ. KÁPOLNA restaurálása érdekében *Gmüther* Alfonz, csütörtökhelyi minorita rendi házfőnök gyűjtést indított meg ez év elején, a melyre eddigelé több mint 2000 frtot gyűjtött egymaga. Az adakozást József főherczeg nyitotta meg 100 frttal, Császka György szepesi püspök 500 frtot, Szoldatics Bonaventura minorita generalis Romából 600 frtot küldött a nemcs czéla. De mindez csak kezdetnek jó, mert a remek műemlék restaurálása közel 20,000 frtba fog kerülni. Mi is kaptunk gyűjtő ívet, mely a kápolna eredetét *Ipolyi Arnold* történelmi adatai nyomán a következőkép ismerteti:

»Dieső királyunk Mátyás kedvencezének, a hatalmas Zápolya István nádor és szepesi grófnak nejét, Hedvig tesseni hercegnőt véletlen súlyos kór éri. Jámor lélekkel tesz fogadást, ha az ég megsegíti, dús kincséből nagyszerű és remek két kapornát emeltet; egyiket a szepes-csütörtökhelyi régi monostor mellett saját mausoleumául, a másikat a szepesváraljai dóm mellékhajójának oldalánál férje, a nádor temetkezése helyéül. De még meg sem kezdék a munkát, mire a kéréllhetlen halál ötlet utól érte. A fogadás azonban állott. Csakhogy a művet a dús hagyományból most Zápolya kedves híve: Máriássy István Szepes és Sáros várának kapitánya építteté, oly bámulatos művészi fényvel és csinnal — miro opere — mond a történelmi feljegyzés, hogy eltekintve alabastrum szobraitól és remek festményeitől, melyeknek ma már csak hült helyét, vagy töredékeit látjuk, maga az építészeti mű maig hazai gothikánk leg-tökéletesebb s elragadó szépségű kevés példányai közé tartozik. Bennök ezen műépítészet eszményét teljesen kivíve s testesülve találjuk; s azon hatás, melylyel egyaránt a nem műértőben is a magasztosnak és fenségesnek érzetét felkeltik, tanusítja, hogy a művészet mily magas fokán állanak.« —

A remek műemlék restaurálására adakozásokat elfogadunk és közvetítünk mi is, vagy egyenesen Csütörtökhelyre is intézhetők azok a buzgó gyűjtő Gmitter Alfonz házfőnök kezeihez.

— DR. ORTVAY TIVADAR pozsonyi akadémiai tanár a lefolyt szünnapok alatt *Éjszakanyugat-Németországban és Hollandban* tett tanulmányi utakat. Mint írja: tanulmányozta a majnai frankfurti, a mainzi, a bonni, a kölni, a düsseldorfi, az utrechti, az amsterdami, a haagai, a leydeni, a haarlemi, a goudai, a rotterdami, a dortrechti, a casseli, az eisenachi (wartburgi), a gothai, az erfurti, a weimari és a jeni gyűjteményeket, különféle régiségeket és műemlékeket. Az *építészeti műemlékekből* Európa e részein tagadhatlanul számos nevezetes példány maradt fen. A mainzi, kölni, erfurti domokat nem is említve, tényleg számos oly egyházi és polgári épülettel dicsekszük e vidék, melyet a szakember mindig nagy élvezettel és haszonnal tanulmányozhat. Ha Holland építészeti műemlékek dolgában aránylag jelentéktelenebb is Németországnál, úgy mégis másfelől ez ország sajátosságai annál érdekesebb színben tüntetik fel a mult századok monumentális építészetének maradványait. Egyes egyházi épületek, mint a XIII. századi gothstylű utrechti dom, az amsterdami XIV. sz. Onde Kerk, a goudai XV—XVI. sz. St. Jans-Kerk, a rotterdami XV. sz. Sz. Lőrincz templom, az amsterdami XV. sz. késő-gothstylű Nieuwe Kerk, a haarlemi XV. sz. Groote-Kerk imponáló, nevezetes alkotások. A téglából és faragott kőből izletesen, és vékony pilasterekre feltünően merészen épült régi oromházak structurájuknál és berendezésüknel fogva felette érdekes architekturai tanulmánytárgyak. E tekintetben a régi Amsterdamon kívül Utrecht, Haarlem, Leyden nevezetes helyek, mintán itt a holland renaissance valóban gyönyörű mintapéldányait szemlélhetni. Hogy ezek mellett sok a barok-

épület is, a felett nem csodálkozhatni, miután némely holland város ép a barok-korszakban érte el virágzásának tetőpontját. A *gyűjteményekben* főleg a festőművészet alkotásai szaporák és nagyértékűek. Az *amsterdami* új muzeum, a Rijks-muzeum, terjedelemre, berendezésre, művészeti díszítésre s tartalomra nézve is az elsőrendű európai nagy-muzeumokkal sikeresen versenyezhet. Külsőleg imponáló, nagyszerű műalkotás az, tartalmilag pedig felette ritka értéket képvisel. Képei nemcsak a németalföldi, a flammand iskolát, hanem az olasz, spanyol, francia iskolákat is oly dúsan képviselik, hogy tanulmányozásuk elkerülhetetlen minden szakemberre nézve. Ugyan e városban levő egyéb gyűjtemények érdekesen egészítik ki a Rijks-muzeum kincseit. — *Haarlemben*, a holland tudományos akadémia székhelyén, kiválólag a híres Hals Ferencz festményeit tanulmányozhatni; a városházi, a Paviljon- és a Teyler-féle gyűjtemények, ha nem is mondhatók gazdagoknak avagy nagy jelentőségűeknek, úgy mégis érdekességük kétségbe nem vonható. — *Leyden*, melynek városháza a XVI. századi holland építészet egyik legfényesebb példánya, több műkincset tartalmaz, semmint igénytelen külseje s csendes nyilvános élete után várnók. Egyiptomi gyűjteménye gazdagnak mondható. Bír azonkívül több eredeti görög és római szobrászati alkotással, míg vegyestartalmú városi muzeuma, elég gazdag ethnographiai és természetrajzi muzeumai a szakoktatást elég terjedelmes mérvben támogatják. Leyden ugyan nem az többé, ami volt, midőn hírnevessé vált egyetemen egy Hugó Grootius, Cartesius, Scaliger, Salmasius stb. tanítottak, mindazonáltal manap sem szűnt meg egyeteme nevezetes tudományos központ lenni. — Az elegans aristokratikus jellegű *Haaga* nem versenyezhet ugyan Amsterdammal, de azért mégis sok érdekes s sok nagybecsű műtárggyal örvendezteti meg az idegent. Híres képtárára nézve azonban sajnálatos, hogy a Móricz-házban rosszúl s igénytelenül van elhelyezve. Ez épület nem készült művészeti célra. Világítása sokkal rosszabb, semmint azt a Rembrandt, Potler, Holbain stb. képeinek tanulmányozói megkivánnák. Érem-, emlékérem- és camca-gyűjteményei felette tartalmasak. — *Rottendam* piszkos, fulladt utcáiról, a tengeri kikötő város idegessé levő zsibaja elől kedves és kívánt menedéket képez a Boyman-muzeum, melyben ugyan sok a nem válogatott tárgy is, de azért jelentőségét épenséggel nem vonhatni kétségbe. A *casseli* és a *góthai* gyűjtemények szintén nem hagyhatók említés nélkül. A casseli képtár gazdagabb Rembrandtban mint Amsterdam. A góthai szép és nagy muzeum mindenkép dicséretre érdemes. Külsőleg s belsőleg egyaránt meglepi az embert, kit — hacsak nem pénzüzeti ember — e város máskülönbösen nagyon kiábrándít várakozásában. A Justus-Perthes-féle kartographiai műintézet méltán dicsékszik európai hírnévvel. — Feltűnő, hogy az előszámlált városokban a *praetistorikus* régiségek gyengén képviselvek, úgy hogy a budapesti muzeummal ezek tekintetében egyetlenegy sem mérkőzhetik, sőt még csak meg sem közelíti. A *jenai* egyetem régiségmuzeuma valósággal primitívnek mondható, akár a tárgyak sokaságát, akár azok elrendezését, felállítását

tekintve. Az a manapi egyetemi tanigényeknek csakugyan távolról sem felelhet meg, s ha csakugyan igaz, hogy itt nem a pénzerőben van hiány, akkor igazán érthetetlen marad e tudományos elmaradottság. Annál fontosabb a *mainzi* római muzeum, mely abban a mérvben látszik gyarapodni, amely mérvben fejlődik maga a rajnai város is. *Cassellben* a bronzok és agyagok elég számmal találhatók, de fellállításuk ellen méltán sok kifogás tehető. Az itt levő praetistorikus tárgyak között több magyarországi gypszutánzásokat láthatni, mi mutatja, hogy mennyire elismerik itt is a pannoniai medence bronzainak sajátos typusszerűségét. Egy nagy terem igen becses eredeti szobrászati tárgyakat tartalmaz a görög és római időszakokból. A legtöbb termet azonban fész-öntvények töltik meg, anélkül hogy felállításukban szorosan a művészet fejlődésének menetét mutathán. — A *weimari* régiségek legnevezetesebbi helyi érdekűek. A Schiller- és Göthe-emlékek, amily gyakoriak, ép oly kiváló kegyeletben részesülnek. Ezek miatt a csendes Ilm-városka, — melyet Schiller, Göthe, Herder, Wieland aligha választanának manap is tartózkodási helyül — folytonos érintkezésben maradand a nagy világgal. Az érzet, mely a földi halandót e helyt a Göthe- és Schiller-házakban, vagy a nagyhercegi mausoleumban a két költő-fejedelem koporsójánál, a körülötte levő sírkertben, (melyben egyes jelentékeny sírok mellett a pozsonyi születésű Hummel örök nyugvóhelyére is rátalálunk,) megszállja, világosan érteti meg vele, hogy milyen dicső multja van e városkának. Weimar új muzeuma dcelezeg, szép monumentalis épület, de régiségekre nézve nem tarthatni fontosnak. Az itteni könyvtár jelentőségét általában túl becsülik. A könyvek számát legalább határozottan túlozzák. A képek jó és rossz portraitok, a régiségek pedig inkább kegyeleti tárgyak a jelen s a mult századból. Mint különös érdekűt az Eisenach felett levő *Wartburgot* kell végre még említeni. Főrészében e híres román stílus vár gyönyörűen van restaurálva. E vár nemcsak mint Luther-asylum nevezetes, hanem mint *magyarországi sz. Erzsébet* tartózkodási helye is. Sz. Erzsébetnek, II. Endre leányának egykori itt tartózkodását élénken és meghatóan állítja a szemlélő elé ama reája vonatkozó képcyklus, mely e szentről elnevezett Sz. Erzsébet-galleriákon látható. E cyklus a dicső szent életét és halálát, működését és viszontagságait állítja elénk. A nagy frescok közé hét kerék fresco-medallion van foglalva, feltüntetve a sz. Erzsébet által Thüringiába gyakorolt hét irgalmassági cselekvényt: a szegények etetését, a szomszédok itatását, a meztelenek ruházását, az idegenek hajlékba való fogadását, a rabok vigasztalását, a betegek látogatását és a halottak eltakarítását. A nagy frescok ellenben feltűntetik Sz. Erzsébetnek Wartburgban való érkezését, a rózsacsodát, a keresztes háborúba induló férjétől való bucsúvételét, a szentnek Wartburgból való elűzetését, a marburgi kolostorban történt halálát és eltemetését. A gyönyörű képek *Schweinfurt* Mór remekei.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BUDA ÉS PEST visszavívása 1686-ban. A kétszázados emlékünnepe alkalmából Budapest fővárosa megbízásából eredeti kútfők alapján írta Dr. *Károlyi* Árpád, Budapest 1886. Nagy 4-edr. díszkiadás egy aczélmetszettel négy térképpel és számos ábrával. IV. és 435 l.

— XI. INCZE pápa és Magyarország fölszabadítása a török uralom alól. A vatikáni levéltár diplomatai irományai alapján írta *Fraknoi* Vilmos. Budapest 1886. 8-adr. 267 l.

— MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE. Relationes cardinalis Buonvisi in imperatoris et Hungariae regis curia nuntii apostolici a 1686. exaratae. In anniversariam arcis Budae ducentis abhinc annis recuperatae memoriam typis vulgatae. Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései. Budavár fölszabadításának 200-ados emlékünnepe alkalmából közrebocsátva. *Fraknoi* Vilmos bevezetésével. Budapest 1886. 4-edr. CLIV. és 308 l. Ára 7 frt.

— A TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS kalauza. Szerkesztette *Majláth* Béla. Budapest 1886. Számos ábrával. Kis 8-adr. XVII. és 869. l. Ára 1 frt.

— BUDA OSTROMÁHOZ. Írta *Knauz* Nándor. Budapest, 1886. 4-edr. 128 l. Ára 2 frt 50 kr.

— IRODALOMTÖRTÉNETI EMLÉKEK. Kiadja a M. T. Akadémia tört. biz. I. k. Két magyarorsz. egyházi író a XV. sz. Andreas Pannónius. Nicolaus de Mirabilibus. Bpest, 1886. 8-adr. XLVIII. és 418 l. Ára 3 frt 50 kr.

— SZABADKA szab. kir. város története I. rész. Írta *Iványi* István főgymn. tanár stb. Szabadka, 1886. 8-adr. Ára helyben 1 frt 50 kr.

— MAGYAR KÖZJOG (Magyar Államjog). Tárgyalja: *Kiss* István ny. r. jogtanár Egerben. 3-ik kiadás, nagyrészen átdolgozva s a legújabb törvényekkel bővítve. Eger 1886. 8-adr. 596 és XII. l.

— ZALA VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Kiadja Zala vármegye közönsége. Oklevéltár I. k. 1024—1363. Szerkesztik *Nagy* Imre, *Véghely* Dezső és *Nagy* Gyula. Bpest 1886. 8-adr. IV. és 640 l.

— A VÁRADI KÁPTALAN legrégibb statútumai a váradi káptalan megbízásából közrebocsátja *Bunyitay* Vince, két hasonmással és 3 pecsét-rajzzal, Nagy-Várad 1886. nagy 8-adr. XXIV. és 107 l.

— A ZENTAI ÜTKÖZET és Szeged visszavétele 1686-ban. Írta *Dudás* Gyula. Zenta 1886. kis 8-adr. 16 l.

— A FENÉRVÁR-CSURGÓI ev. ref. egyház története. Írta *Théri* Etele. Papán 1885. kis 8-adr. 51 l.

— A ZÁNKAI ev. ref. egyház története. Írta *Théri* Etele. Bpest 1886. kis 8-adr. 39. l.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYELET hetedik évkönyve. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztette s közrebocsátotta Dr. *Stöhr* Antal. Kassa, 1886. nagy 8-adr. 84 l.

— A HUNYADMEGYEI történelmi és régészeti társulat Évkönyve. 1883. június hó 1-től 1884. december hó 31-ig. Harmadik kötet. Szerkesztette az igazgatóválasztmány megbízásából Kun Róbert. Arad, 1886. 8-adr. 106 l.

— ÖTVEN ÉV a marosvásárhelyi kaszinó életéből (1833—1883.) Irta Lakatos Sámuel. Marosvásárhelyt, 1886. 8-adr. 55 l.

— VÁZLATA a hontmegyei kaszinó ötvenéves történetének. Irta s az 1886. évi márczius 6-án tartott kaszinó-társulat díszközgyűlésén felolvasta Pongrácz Lajos. Budapest, 1886. Nagy 8-adr. 50 l.

— II. GEJZA magatartása a pápaság és császárság második kiűzelmében. Bölcsészettudori értekezés. Irta Temesváry János. Szamosujvart 1886. 8-adr. 67 l.

— MAGYAR HÖLGYEK életrajzai, szerk. Endrődi Sándor. 6. 8. 9. füzet. Ferenczy Teréz, irta Prém József, Dukai Takács József, Jókainé Laborfalvi Róza, Petőfy Sándorné sz. Szendrei Julia, Br. Wesselényi Miklósné és Molnár Borbála. Pozsony-Bpest, 1886. 8-adr. 12—12 l. Ára füzetenként 20 kr.

— MAGYAR PLUTARCH. Uj Magyar Athenás. Ujabbkori prot. m. egyházi írók életrajz gyűjteménye gyűjti Sz. Kiss Károly IX. f. Bpest 8-adr. 513—576 l. Ára 50 kr.

— A POZSONYI klariszsa apácák története. (Adatok a pozsonyi gym. történetéhez. Irta Schöowitzky Bertalan. Pozsony 1886. 8-adr. 51 l.

— A SZÉKELYFÖLDI KEPE, annak eredete és fejlődési története. Az erdélyi kath. Status gyűlés által kiküldött marostordamegyei kepe bizottság megbízásából rövid tanulmányba foglalta Kovács Ferencz Maros-Vásárhely, 1885. 8-adr. 37 l.

— EGYHÁZI POLITIKA különösen Magyarhouban. Irta néhai Jakabfalvy András kiadta Jakabfalvy Gyula Bpest 1886. 8-adr. XII. és 148 l. Ára 1 frt.

— A SZERZŐI JOGRÓL szóló törvény méltatása jogi és gazdasági szempontból. Apáthy István. (Akad. székfoglaló. Budapest, 1885. 8-adr 32 l. Ára 20 kr.

— OKIRATI BIZONYÍTÁS a középkori magyar perjogban. Hajnik Imrétől. (Akad. Ért.) Budapest, 1886. 8-adr. 40 l. Ára 20 kr.

— RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. Kiadja a M. T. Akademia. V. k. Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály. 1542—1560. Bpest, 1886. 8-adr. XI. és 412 l.

— GESCHICHTE POLENS von Dr. Jacob Caro. V. Theil 1. Helfte 1455—1480. Gotha, 1886. 8-adr. 500 l.

— L'UNGHERIA e la santa sede Memoria d' Alfredo Reumont. Firenze, 1885. 8-adr. 24 l.

— SOUVENIR 1785—1870. du feu duc de Broglie I. Paris 1886. 8-adr. VII. és 391 l.

A BUDAPESTI DIPLOMATIKAI TANSZÉK

A SEMINARIUMI OKTATÁS

ÉS A FELÁLLÍTANDÓ TÖRTÉNELMI INTÉZET.

Az egész Magyar Birodalomban csak egy (systemizált) diplomatikai tanszék vagyon, és ez — a budapesti. E tanszék 1777-ben alapítottatott, még pedig oly módon, hogy azon tananyag, melyet ma egymagam adok elő, akkor két tanár közt oszlott meg; t. i. az oklevéltant Pray György adta elő, — a pecséttant pedig s a czímertant Wagner Károly; ¹⁾ amiből látható, hogy száz év előtt — a történelmi segédtudományokat illetőleg — a munka-felosztás elve nagyobb mértékben érvényesült egyetemünkön, mint mainap. Minthogy az intéző körök figyelme végre-valahára a történelmi tudományok csoportja felé is kezd már fordúlni, aminek biztató jeléül a seminariumi oktatás megpendítése tekinthető, minthogy továbbá a mult évben itt Budapesten tartott M. Történelmi Congressus is élénken foglalkozott a történelmi tudományok tanításának kérdésével, — ez okon időszerűnek tartom, hogy én, ki immár teljes negyven év óta látom el a diplomatikai tanszéket a budapesti egyetemen, szintén elmondjam nézeteimet az egyetemi oktatásról általában, különösbbe pedig a diplomatika tanításáról egyetemünkön, továbbá a tervezett seminariumi intézményről, nemkülönb a Történelmi Congressuson megbeszélt Magyar Történelmi Intézetről.

Valahányszor csak az egyetemi oktatás ügye kerül nálunk szóba, mindannyiszor a német egyetemekre, mint általunk *minden-*

¹⁾ A történelmi segédtudományok tanszékeinek alapításáról bővebben szól a mi feledhetetlen *Paulerünk*, jeles történelmi munkájában »A Budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Története; n. 8-r. I. kötet, Budapest, 1880.« a 154-ik s köv. lapon.

ben követendő példákra szoktak rámutatni. Semmi kétség ugyan, hogy — egészben véve — Németországban érték el az egyetemek fejlődésöknek legmagasabb fokát; ámde aki a német egyetemekről megjelent fontosabb monographiákat, röpiratokat, rectori beszédekét ismeri, az nem fogja tagadhatni, hogy a német egyetemeken sem mind arany, ami fénylik; hogy a német egyetemi életnek is megvannak a maga árnyoldalai. Vannak t. i. a német egyetemeken oly dolgok is, melyeknek meghonosítása nálunk legkevésbé sem kívánatos. Nagyon messze térnék el dolgozatom tárgyától, ha a német egyetemek fogyatkozásainak csak némi részletezésébe bocsátkoznám is; nehogy azonban magyar chauvinismussal vádoltathassam, kénytelen vagyok a német egyetemi élet árnyoldalait legalább egy-két példában bemutatni.

Ugyanis Németországban meglehetősen el van terjedve az a rít szokás, hogy a tanár előveszi »Collegienheft«-jét, s abból egyszerűen *leolvassa* az egész előadást, vagy legalább is minduntalan bele-belekacsint kéziratába: hogy pedig az ily lelketlen, az ily száraz, az ilyen gépies tanítási-módor *gerjesztőleg* hasson az ifjúságra — az már aztán teljes lehetetlenség! Nálunk a régiebb időben ilyesmi nem is fordult elő soha; ma már (mint hallom) a német példa (proh pudor!) a mi egyetemünkön is talál követőkre; holott már az 1806-iki »Ratio educationis publicae« is — igen helyesen — az előadás gyújtó hatására fektette a tanár működésének súlyát, kiemelve, hogy: quod de Oratoribus, id ipsum de Professoribus dici ex vero potest: moveri eum debere, qui Auditorem movere; *ardere, qui accendere volet*; quare magno unusquisque spiritu et *fervore* Lectionem suam administrabit (208-ik lap, 211. §.). Ugyan hogy lehet ardor-ról, fervor-ról, gerjesztő, gyújtó hatásról szó akkor, mikor a tanár folyton-folyvást kéziratán csüngve makog valamit hallgatóinak? ¹⁾

¹⁾ Jól tudom, hogy egyik-másik német tudós, mint például még *Sybel* is, az előadási képesség tekintetében igen szerény igényekkel lép fel az egyetemi tanárok irányában; ámde ennek nem lehet más értelme, mint az, hogy a tanárnak nem kell *szónoknak* lennie, vagyis amint *Sybel* mondja: wir bescheiden uns von unsern Docenten nicht die höchsten Leistungen der Kathedervirtuosität zu begehren, wie sie das Pariser Publicum von den seinigén erwartet, (lásd: Die deutschen und auswärtigen Universitäten; Bonn. 1868, a 12-ik s. köv. lapon). Hát szónoknak csakugyan

Hasonlóképen valódi szégyenfoltja az egyetemi oktatásnak Németországban a tanárok gyakori *dictálása*. A német egyetemeken divó ezen dictálásról *Flach* »Der deutsche Professor der Gegenwart, 8-r. Leipzig, 1886.« című könyvében ezeket mondja (3. l.): Noch andere Lehrer — besonders Juristen in Süddeutschland — *pflegen* überhaupt die ganze Vorlesung oder den grössten Theil derselben ganz wörtlich *zu dictiren*; azután igen helyesen jegyzi meg *Flach* (5. l.): da *das Ablesen eines Heftes* von jedem, bis zum Pedell herab, besorgt werden kann, so scheint für derartige Dictatstellungen eine Professur gar nicht nothwendig zu sein, so wenig auch einer Student sein muss, um Dictate niederzuschreiben. Ez a dictálás is valóban szégyenletes állapot, melynek meghonosítása nálunk ugyancsak nem kívánatos. ¹⁾

De nem kevésbbé megrovandó a német tudósoknak *nehézkés, homályos, sőt igen gyakran teljesen érthetetlen előadási-modora, stýlusa*. És hogy ez nem ráfogás, hogy a dolog csakugyan úgy áll, a mint az imént mondtam, azt a kevésbbé elfogúlt német írók akarva nem akarva bevallják, — miként ez az én »Oklevéltani Jegyzeteim« első füzetének (Bevezetés) 80—83. lapjain közlött idézetekből kitűnik. Tekintélyes német írókat szólaltatok meg az említett lapokon, kik a német írásmódot a »deutsche Schwerfälligkeit, Unbehülflichkeit, Verworrenheit, Weitschweifigkeit« jelzőkkel bélyegzik meg. Hogy pedig olvasóim concret példából győződhessenek meg állításom helyes volta felől, — egy német definitiót iktatok ide, még pedig olyas valaminek a definitióját, a minek megértéséhez, felfogásához a legparányibb tudományos képzettség sem szükséges, és ez — a szerelem. *Hartmann* K. R. Eduard, kinek a »Philosophie des Unbewussten« című munkája valódi divat-philosophia mai nap Németországban, így definiálja a szerelmet: Die Liebe ist der in die Täuschung des Bewusstseins hineinblitzende Silberblick der ewigen Wahrheit des all-einigen Wesens, (lásd: *Ueberweg*, Grundriss der Geschichte nem kell lennie a tanárnak; csak hogy a kéziratból olvasás és a szónoklat közt még mindig igen-igen sok fokozata képzelhető a gerjesztő előadásnak!

¹⁾ A dictálást is már helyesen megróttá a Ratio educationis a következő módon: Non minore *vitio laborabūt institutio, si Discipuli verba explicantis Magistri, aut summa explanationis capita calamo excipiant.* (207-ik lap, 209 §.)

der Philosophie, 3-ter Theil, 3-te Auflage, 8-rét Berlin, 1872. a 354-ik lapon); hát én azt hiszem, hogy Petőfi juhász legénye sokkal világosabban érteti meg velünk, hogy mi a szerelem, mint a híres német philosophus, midőn azt mondja: Ha ez a pénz volna csak foglaló, S még száz ennyi lenne borralaló, S id' adnák a világot rá'dásnak, Szeretőmet még sem adnám másnak! — Nemzetünk jó geniusa óvja meg irodalmunkat az olyan felfujt, az olyan dagályos, az olyan homályos előadási modortól, a melyben a németek gyönyörködnek, a mely modor pedig, fájdalom, a mi irodalmunkban is kezd már elharapózni — mindazoknál, akik németül gondolkoznak. Példákkal tudnám documentálni ezen állításomat: hanem hát exempla sunt odiosa. Azt ugyan nem fogja elhiteni a magyar emberrel senki, hogy mély gondolatot csakis homályosan lehet kifejezni, és hogy az, ami érthető, ami világos, hogy az szükségképen felületes. Vajhmi helyesen írta *Petzval* (nem Otto a budapesti, hanem József, a bécsi egyetem jőnevű tanára) írta pedig akkor, amikor a német tanárok csak úgy fitymálva beszéltek a pesti egyetemről, a következőket: *Der ungarische Professor muss einen Grad von Klarheit und Gründlichkeit entfalten — der selbst in Oesterreich wenig bekannt ist. Der Italiener macht aber an seinen Universitätslehrer noch höhere Anforderungen, er verlangt, dass jede Vorlesung ein in sich abgerundetes, interessantes Ganze bilde, und der Professor, der mit einem mangelhaften Vortrag käme, würde sich nach Umständen der Gefahr aussetzen, ausgepiffen* ¹⁾ und mit sothaner Musik aus dem Collegium nach Hause begleitet zu werden; (lásd: *Petzval*, Die Ministerialverordnung u. d. neue Entwurf ü. Habilitation d. Privatdocenten, Wien, 1850. 42-ik lap.) ²⁾ — Az előrebocsátottakból immár ért-

¹⁾ Nagyön jól teszik az olaszok, ha kifütyölik a rossz tanárt, mert a rossz tanár sokkal inkább megérdemli a fütyöt, mint a rossz színész; miután a közművelődés szempontjából a színház csak luxus-intézmény: az iskola ellenben minden nemzetnek legvitálisabb érdeke, — mert valódi lelki kenyere.

²⁾ Hogy a németek mennyire ragaszkodnak az ő kődös, homályos írásmódjokhoz, arra nézve érdekes adatot hoz fel *Spencer Herbert*, ki előre bocsátva e megjegyzést: »How national self-esteem, exalted by success in war, warps opinions about public affairs, is again shown of late in Germany,« — azután egy német egyetemi tanárt idéz, ki egy másik collegáját capacitálni iparkodott, hogy mily nagy előmenetelt tennének a bölesé-

hető, hogy habár készséggel elismerjük, hogy az egyetemek Németországban érték el fejlődésüknek legmagasabb fokát: mindazonáltal nem ignorálhatjuk azon tényt, hogy a német egyetemi oktatásnak is vannak nagy fogyatkozásai, melyeket, midőn a saját egyetemünkről vagyon szó, gondosan kell kerülnünk.

Ha az egyetemi oktatás ügyével behatóan akarunk foglalkozni, akkor legelőször is az iránt kell megállapodásra jutnunk, hogy micsoda tulajdonképen a legfontosabb, a legfőbb kellék az egyetemi tanárban; milyen qualificatioval kell mindennek felett bírnia a tanárnak avégből, hogy valamely tudományt sikeresen szeti tudományok, ha azokra nézve is oly nemzetközi közösség lépne életbe, mint a milyen a physico-mathematikai tudományokban tapasztalható; erre ez a másik kijelentette, hogy még ha ez lehetséges volna is, ő ezt nem tartaná kívánatosnak, minthogy ez a »német gondolat« sajátosságába (vagy sajátosságába) fogna ütközni, a »német gondolattal« nagyon fogna ellenkezni, (vagyis a mint az eredetiben olvasható: he to my astonishment declared that even if such an union were possible, he did not think it desirable, as it would interfere too much with the peculiarity of German thought); — és azzal végzi Spencer: the finest German characteristics are disappearing in an exaggerated *Teutonomania*; (lásd: Spencer Herbert The study of sociology, 8^o London 1874, a 215-ik lapon). Nagyon igaz, hogy a németek jó tulajdonságai ma már »are disappearing!« — A Spencer által megírt »*Teutonomania*,« oka annak is, hogy a németek más-nyelvűek érdemeit oly ritkán bírják felfogni, méltányolni; amíg ellenben a saját embereiket igen gyakran túlbecsülik. Például mily portentumnak tartották a németek a maga idejében *Pölit*-et, és különösen annak »die Staatswissenschaften im Lichte unserer Zeit« című öt kötetes munkáját, — »es war eine *Art Ereigniss* als *Pölit* mit seinem bündereichen Werke hervortrat« mondja a nagytudományú *Mohl*; azután pedig így jellemzi *Mohl* *Pölit* munkáját: *Pölit* hat schwer gefehlt und *grosse Unfähigkeit* bewiesen in dem, was er gab, und in dem, was er unterliess; továbbá: er hat nur mittelmässiges Futter für die Mittelmässigkeit, eine *Theorie der flachsten Spiessbürgerei* zu wege gebracht (hiszen épen azért tetszett oly nagyon a németeknek!); lásd: Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, I. Bd. Erlangen, 1855. a 141 — 143. lapon. — Hát *Adelung* Mithridatesét mily tökéletes, mily bevégzett műnek tartották a németek megjelenése idejében; maga a szerző csak annyit ismer el, hogy az utókornak lesz még mit pótolnia, — amire *Steinthal* megjegyzi »wir wissen jetzt, dass vielmehr *dieser Zukunft in Wahrheit noch Alles zu thun blieb*«; (lásd: Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, Berlin, 1860, 3 s köv. l.) Könyvet tudnék írni erről a themáról, ha mindazt összeállítanám, amit e tárgyra vonatkozólag ismerek!

taníthasson, hogy oktatása a hallgatóira nézve gyümölcsöző lehessen. Erre a kérdésre nálunk a stereotyp felelet ez szokott lenni: az egyetemi tanszékek betöltésénél a kinevezendőnek irodalmi munkásságára kell fektetni a súlyt. Ez a felfogás pedig — nézetem szerint — igen helytelen, igen hibás, mert egészen egyoldalú. Ha van valaki, a ki át van hatva az irodalom fontosságától, úgy én vagyok az, én, ki zsenge korom óta foglalkozom irodalomtörténettel, én, hazánk legrégiebb könyvgyűjtőinek egyike, kinek a nagy Kazinczy Ferencz még 1829-ben írta e szavakat: »Te már gyermekkorodban kezdesz gyűjteni, s ezzel mutatod, hova indulsz«; és mégis ki merem mondani, hogy *a legfényesebb irodalmi munkálkodás sem nyújt semmi garantíát arra nézve, hogy az ünnepelt író, mint tanár is jól be fogja tölteni helyét*; mert vajhmi jól mondja Thilo: die ausgezeichnetsten Schriftsteller sind nicht selten sehr mittelmässige, zuweilen schlechte akademische Lehrer, (lásd: Grundsätze des akademischen Vortrags, Frankfurt a. d. O. 1809. 31. l.); jól mondja Unger, a bécsi egyetem egyik celebritása, utóbb miniszter: man kann ein grosser Gelehrter, und doch ein herzlich schlechter Lehrer sein: man kann umgekehrt ziemlich unproductiv sein und dennoch die Summe des vorhandenen Wissens den Jüngern der Wissenschaft in trefflicher Weise beibringen, (lásd: Zur Reform der Wiener Universität, Wien, 1869. 37. l.); jól mondja Schleiermacher, a német irodalom egyik büszkesége: wunderbar genug ist die Gelehrsamkeit eines Professors zum Sprüchwort geworden; je mehr er besitzt, desto besser freilich; aber auch die grösste ist unnütz (halljuk, halljuk!) ohne die Kunst des Vortrages, (lásd: Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn, Berlin, 1808. 65. l.); jól mondja Szász Károly »Emlékezés Mentovicsra« című cikkében (Fővárosi lapok, 1879. 291-ik sz. 1403. lap): Mentovics Marosvásárhelyt részben az atyám, részben a nagyhirű Bólyai örökségét vette át. De *eme genialis embertől*, a ki nagy költő, nagy zenész és nagy matematikus volt, *nagyon keveset lehetett tanulni; tíz esztendőben sem akadt egy tanítványa, a ki megértette őt* s szelleme röptét csak valamennyire is követni birta. Mentovics nem volt genialis ember; de annál jobb tanár; töle mindenki tanulhatott; s a tudomány szeretetére száz és száz ifjút

vezetett ő. — Igen, a »Kunst des Vortrages«, amint Schleiermacher kiemeli, vagyis az előadás művészete a fő dolog a tanárnál, nem pedig az irodalmi munkálkodás; hogy miben áll az előadás művészete, arról majd lejjebb szólok. Ismétlem tehát azt, a mit az Oklevéltani Jegyzetek első füzetének 76-ik lapján már kimondottam volt, hogy t. i. *lehet valaki igen nagy tudós, igen jeles író, — és amellet igen rossz tanár!*

Mások azt vitatják, s egyetemünk egyik rectora ünnepi beszédben szintén vitatta ezt, hogy az egyetemi tanárnak főfeladata »folyton-folyvást búvárkodni, új, eddig még nem ismert igazságokat felkutatni, újat létesíteni és alkotni«. Hát ez is olyan állítás, melyhez nagyon sok szó fér! Vannak t. i. olyan tudományok, melyeket csak a legújabb korban kezdetek művelni, amilyenek például a praeistorikus régészet, az összehasonlító ethnologia, a sociologia, az ugor nyelvészet, stb. stb.; ezen tudományokat s az eféléket a »werdende Wissenschaft« epithetonnal szokták jelölni a németek. Már amely egyetemi tanár ilyen tantárgyat ad elő, — az természetesen minden lépten-nyomon folyton-folyvást új, eddig még nem ismert igazságokat — helyesebben szólva igazságoknak tartott, igazságoknak vélt adatokat — fog felkutatni; az ilyen tanár folyton-folyvást fölfedezéseket fog tenni: csakhogy azután az ilyen keletkező-félben levő tudományok terén tett fölfedezések nagy részére nézve be fog következni az, amit például az ugor nyelvészet terén tapasztaltunk, hogy t. i. az a férfiú, ki a tudománynak leghivatottabb képviselője, legerősebb oszlópa, — egyik újabb munkájában (hogy saját szavait idézzem) »immár végképen elavúltnak jelenti ki« azon dolgozatát, melyet 1868-ban — tehát csak kevéssel előbb — ugyanazon tárgyról közrebocsátott!! Semmi kétség tehát, hogy az olyan tudománynak tanára, amilyen tudományokról az imént szólottam, folyton-folyvást fog új eddig még nem ismert adatokat (tegyük hozzá: hol megbízhatót, hol megbízhatatlanokat) felkutathatni. Ámde az oly tudományokra nézve, melyek már kellő consistentiát nyertek, másképen áll a dolog. Vegyük például a római jogot; — a római jog egy már teljesen bevégzett jogrendszer; a legélesebb eszű jogtudósok több mint másfél-ezer év óta művelik e tudományt, casuistikája a legapróbb részletekig ki van dolgozva, irodalma óriási: már most

kérdem, azt fogjuk-e vitatni, hogy a római jognak mindazon tanárai, akik »új, eddig még nem ismert igazságokat nem bírtak felkutatni« a római jog terén, — mindazok nem ütik meg a mértéket; mindazok méltatlanok tanszékükre! Risum teneatis!! — Azt fogjuk-e követelni a bölcsészetnek minden ujonan kinevezett tanárától, hogy »újat létesítsen, újat alkosson«, talán éppen új rendszerrel álljon elő? — És a földrajz tanára — föltéve, hogy pontosan teljesíti kötelességét az egész tanéven át, tehát mindig helyben van — vajjon miféle felfedezéseket fog tehetni tanszékén, tanítson bár Európának leghíresebb egyetemén? — De még a természettudományok körén belül sem függ az oktatás sikere, gyümölcsöző volta attól, hogy bármelyik ide tartozó szaknak tanára új, eddig nem ismert igazságokat kutasson fel. Lássuk ezt a dolgot is concret példában; vegyük például az állattant. Mindenki tudja, hogy e tudomány újabb időben oly rendkívüli terjedelmet nyert, hogy ma már az állattan minden egyes részének, mint például az ornithológiának, az ichthyológiának, az entomológiának stb. stb. sikeres művelése egy egész emberi életet igényel; és éppen a munkafelosztás eredményezte az állattannak (valamint más tudományoknak is) nagyszerű fejlődését, gyarapodását: ámde másrésről mulhatatlanul szükséges, hogy mindaz, amit e tudomány terén az egyes specialisták a munkafelosztás következtében napfényre hoztak, és hoznak folyvást, hogy mindaz a tudomány keretébe beillesztessék, rendszerébe beledolgoztassák, máskéülönben az egyes részek közt az összekötő-fonal szükségkép elvesz: az állattan tanárának (és minden más ilyen szaktanárnak) legfőbb kötelessége tehát a specialisták kutatásainak összefoglalása, a tudomány egészének összeállítása; már pedig ha egy ilyen nagyterjedelmű tudománynak tanára »új, eddig még nem ismert igazságokat kutat folyvást,« ami más szóval annyit teszen, hogy ő maga is a legspecialisabb specialitásokkal foglalkozik folyvást, — az ilyen foglalkozás bizonyára a tudomány egészének rovására, sőt kárára fog történni; és éppen e fonákságot tartva szem előtt, mondja a már idézett *Unger*, aki úgyis mint író, úgyis mint tanár egyaránt jeles volt, és aki nem gyanusítható azzal, hogy nem állott a tudomány, a modern felfogás színvonalán, mondja a következőket: Man muss eben zwischen Akademie und Universität, zwi-

schen Pflege und Lehre der Wissenschaft wohl unterscheiden. An der *Universität* waltet die stetige Lehre, an der *Akademie* die freie Mittheilung, *dort die Ueberlieferung des sicher Vorhandenen, hier die Eröffnung des noch zweifelhaften Neuerforschten*: dort Fortbildung der Wissenschaft, hier Ausbildung der Jugend; (i. m. 37. l.)

Valamint azon elvet, hogy az egyetemi tanárnak új, eddig még nem ismert igazságokat kell folyvást kutatni, — ezen elvet egyetemes érvényességű szabálynak nem fogadhatom el: épen úgy azon másik állításra nézve is, (melyet ugyanazon rectori beszédben hallottam,) hogy t. i. »az előadásoknak nem kell szükségkép a tudomány egész terjedelmének kimerítésére törekedni« ezen állításra nézve is azt kell mondanom: *distingvo. Igen, distingvo!* Már az Oklevéltani Jegyzetek harmadik füzetének 14—16. lapján kifejtettem e tárgyra vonatkozó nézeteimet, elmondva azt, hogy különbséget kell tenni azon tudományok közt, melyeknek alapvonalaival már a gymnasiumban kellőleg megismerkedtek az egyetemi hallgatók, amilyenek például a hazai és egyetemes történelem, a magyar irodalomtörténet, a földrajz, a természettan, a természetrajz, a latin nyelv és irodalom, az algebra és geometria stb. stb., — és azon tudományok közt, melyeknek még a hírét sem hallották ifjaink a gymnasiumban; az első kategoriába tartozó tudományokat illetőleg csakugyan nem szükséges, hogy az ilyen tudománynak egész terjedelmét kimerítse a tanár az egyetemen: ámde egészen másképp áll a dolog azon tudományokra nézve, melyek csakis az egyetemen adatnak elő. Vegyük például a *diploamatikát*. Aki a diplomatika körét, tartalmát, feladatát csak némileg ismeri, — az tökéletesen tisztában van az iránt, hogy a levéltári kutatások a tudományra nézve gyümölcsözőkké lenni megszűnnek, mihelyt az, ki e kutatásokat eszközli, a *diploamatikának valamelyik főrészében* (amilyenek a diplomatikai írástan, a pecséttan, a kancellariai praxis, a diplomatikai kortan) *teljesen járatlan*: ez pedig okvetetlenül be fogna következni a diplomatikai collegiumban hallottakra támaszkodó történetbúvárnál, — ha e főrészek valamelyikét nem adná elő a tanár a collegiumban. Hát nem intő példa-e e tekintetben *Fejér Györgynek*, a 43 kötetes Codex diplomaticus kiadásának szégyenletes felsülése, nagy kudarca? ki — *mert a diplo-*

matikai írástanban járatlan volt — nem átalította II. Endre híres aranybullájának 1318-ban »cursiv« írással készült (de dátumot nélkülöző) másolatát 1222-ki eredeti expedíciónak nyilvánítani; holott a XIII-ik század elején nem a »cursiv« írás, hanem még mindig a »minuta erecta« uralkodott nálunk az oklevelekben, — amely írástani szabályt pedig diplomatikai collegiumomnak minden szorgalmas hallgatója igen jól szokta ismerni. — Nem intő példa-e *gr. Teleki Józsefnek* »Hunyadiak Kora« című különben jeles munkája, melyben a tudós szerző számos oklevél-dátumot hibásan oldott fel, amint azt Ráth Károly kimutatta, — *mert a szerző a diplomatikai kortanban nem birt kellő jártassággal?* Ily tényekkel szemben szabad volna a diplomatika tanárának azt az elvet követni, hogy »az előadásoknak nem kell szükségkép a tudomány egész terjedelmét kimeríteni« ?? — Azon ellenvetésre pedig, hogy hiszen a tanár által a collegiumban mellőzött részletek magán szorgalom útján könnyen pótolhatók, — csak azt jegyzem meg, hogy utóvégre is magán szorgalom útján akár maga az egész tantárgy is elsajátítható: csakhogy az autodidaktok ritkák, s a siker mindig kétes szokott lenni; de különben is a tanintézetek nem azért alapítottak, hogy az öntanulásra bízzuk olyasminek a megvalósítását, amit az iskola sokkal jobban bír megvalósítani!¹⁾

Úgy hiszem, hogy az előrebocsátottakban már kellőleg indokoltam azt, miért nem tartom én az irodalmi munkásságot a tanári képesség *megbízható* criteriumának; továbbá azt is, miért nem tartom az új, eddig még nem ismert igazságok felkutatását az egyetemi tanár *főfeladatának*: hátra van most még annak meg-

¹⁾ Eszmetársítás kapcsán óhajtottam volna e helyen arra is kiterjeszkedni, hogy az egész egyetemi ügy intézésénél melyik felfogás legyen irányadó: az a felfogás-e, mely azon elvből indul ki, hogy *a tudomány öncél*, melynek minden egyéb tekintet alá kell rendelni, — vagy pedig az a másik felfogás, mely az egyetemet *a gyakorlati életpályákra előkészítő intézetnek* tekinti csupán; az előbbi nézetnek szószólója *Scheidler* »Ueber die Idee der Universität und ihre Stellung zur Staatsgewalt«; 8^o Jena u. Leipzig, 1838; című könyvében; az utóbbinak pedig *Biedermann* »Wissenschaft und Universität in ihrer Stellung zu den praktischen Interessen der Gegenwart«; 8^o Leipzig, 1839. című munkájában. Minthogy azonban a »Századok« nem tantügyi, hanem történelmi folyóirat, — helytelennek tartanám, olvasóinak türelmével még tovább is visszaélni.

állapítása, hogy mi képezi tulajdonképen az egyetemi tanárnak legfontosabb qualificatióját? micsoda a jóra való egyetemi tanárnak legeminensebb tulajdonsága? mi az egyetemi tanárnak legfőbb teendője? E kérdésekre a Schleiermacherból fentebb idézett passus már megadta a feleletet, — s ez: a »Kunst des Vortrages«, az előadás művészete. Igen, de hát miben áll az előadás művészete? ezen kérdésre is megfelel *Schleiermacher*, idézett könyvének egy másik helyén, még pedig oly remekül, hogy más ilyen talpraesett formulázást én legalább nem ismerek. *Schleiermacher* szavai ezek: *Der Lehrer muss alles, was er sagt, vor den Zuhörern entstehen lassen; er muss nicht erzählen was er weiss, sondern sein eignes Erkennen, die That selbst, reproduciren, damit sie beständig nicht etwa nur Kenntnisse sammeln, sondern die Thätigkeit der Vernunft im Hervorbringen der Erkenntniss unmittelbar anschauen und anschauend nachbilden.* (i. m. 62-ik s köv. lap). — Úgy van! nem csak ismereteket kell közölni a tanárnak, hanem az ismeretek genesisét is meg kell értetnie hallgatóival; *reprodukálnia kell a tanárnak azon szellemi processust, mely az általa közölt ismeretek megállapításához vezetett.* A történelmi tudománykörre alkalmazva az imént elmondottakat, értelmök az: hogy a történelmi tudományokban minden állítás, minden adat (lehetőleg) *kütfőkre* legyen visszavezetve, a kütfők pedig előlegesen megbírálvá; legyen a tanár *következetes gondolkodó* (ami, mellesleg megjegyezve, sokkal ritkábban fordul elő, mint ahogy az ember hinné); és ne állja *az igazat kimondani*, az elvekből a végconsequentiaikat levonni, még ha a hatalmasok komor tekintetével fogna is találkozni, mert, ha a historikus nem áll az idealismus, a morál, a szabadságszeretet alapján, akkor nem egyéb, mint világcsaló szemfényvesztő; főleg pedig *óvakodjék a dogmatismustól* a tudományban; aztán *ne* traktálja a tanár hallgatóit *elmefuttatásokkal* — positiv tudomány helyett; ne hallgassa agyon *az eltérő nézeteket*, sőt ellenkezőleg ismertesse, *czáfolja* azokat; ne mondjon ki a tanár olyan tudományos tételt, melyet tanítványai is kombinálhatnak az előzményekből, hanem *iparkodjék* őket a következtetésre rávezetni; — ez utóbbi módszert mindig nagy sikerrel alkalmaztam előadásaimban: ezért merem én azt állítani, hogy már több mint harmincz év óta követem előadásaimban a seminariumi oktatás módszerét, amennyiben t. i. az

ott követhető. És éppen mert a fentebbiekben kifejtett nézetektől át meg át vagyok hatva, azért van tele minden dolgozatom idézetekkel, azért oly gyakori nálam a polemikus hang, azért vált mintegy második természetemmé a didaktikai modor! —

Az egyetemi oktatás ezen általános kérdéseinek megbeszélése után most már e dolgozatomnak specialis tárgyára térhetek át; ez pedig: a budapesti diplomatikai tanszék, a seminariumi oktatás, tekintettel a diplomatikára s a felállítandó Történelmi Intézet. Hogy miképen vélekedem én e tárgyakról, azt az egyetemünk Bölcsészeti Karához benyújtott hivatalos nyilatkozatom elég szabatosan tünteti föl; miért is azt szórúl-szóra, minden utólagos változtatás nélkül, itt lenyomatom. E nyilatkozathoz azután még néhány észrevételt függeszték, részint a nyilatkozatban foglaltaknak kibővítéseül, részint pedig a Történelmi Congressuson e tárgyakról elmondottaknak kiigazításául. Az általam benyújtott hivatalos irat szövege ez:

Nyilatkozat a seminariumi oktatásról, tekintettel a magyar oklevéltanra.

A budapesti egyetemen felállítandó semminariumok tárgyában a Bölcsészeti Kar által kiküldött bizottságnak fölterjesztési-javaslatára vonatkozólag én alúlirott, mint az oklevéltan ny. r. tanára, a magam részéről a következőket tartom megjegyzendőknek:

1. Ami a seminariumi oktatás lényegét illeti, melyet a fölterjesztési-javaslat e szavakkal fejez ki »a tanító és tanítvány gyakoribb és bensőbb szellemi érintkezése«, — erre vonatkozólag ki kell jelentenem, hogy *én már több mint harmincz év óta követem diplomatikai előadásaimban a seminariumi oktatás módszerét*, s köztem és hallgatóim közt folytonos és igen élénk a szellemi érintkezés, az eszmecsere: többet e tekintetben csak akkor tehetnék, ha a diplomatikai collegium a szükséges segédközökkel kellően fel volna szerelve; és hogy én előadásaimban csakugyan a seminariumi oktatás módszerét követtem elejétől fogva, már t. i. amennyiben ez a felforgó körülmények közt lehetséges volt, arról a Bölcsészeti Kar tanári-testületének azon tagjai, kik a diplomatikai előadásaimat hallgatták, tanúbizonyosságot tehetnek, névszerint: Hampel és Ballagi ny. rk. tanárok, Czobor, Marczali, Thallóczy, Fejérpataky, Szalay, Szádeczky magántanárok!

2. Ami pedig a diplomatikai collegium érdekében teendő intézkedéseket illeti, — ezek iránt én már két ízben hivatalosan nyilatkoztam; ámde postulátumaim az intéző-körök részéről legcsekélyebb figyelemben sem részesültek. Az általam már más alkalommal előadottak szerint tehát mindenekelőtt *külön helyiségre* volna szükségem (legyen az bár kisebb terem,

vagy nagyobb szoba); e helyiségben kellene lennie a *kézi-könyvtárnak*, az *eredeti oklevelek*, a *facsimilek*, *úgyisintén a pecsétek gyűjteményének*, még pedig jól elzárható szekrényekben; szükségesek továbbá e helyiségben a hallgatók számának megfelelő asztalok, székek, egy nagyobb tábla és némi irodai felszerelés. A *kézi könyvtár költségvetése* azért nem határozható meg előre, mert ez összegnek megszabása egyenesen attól függ, vajjon az egyetemi s a muzeumi könyvtárnak a diplomatika és palaeographia körébe vágó duplicatumai át fognának-e engedtetni állandó használatra a diplomatikai collegium számára, vagy sem? Hogy azután némi *éri-dotatio* is volna szükséges a gyűjtemények folytonos kiegészítésére, az nem szorúl hosszas bizonyítgatásra. — Az érintett felszerelés azonban csak alphája volna annak, amit a tudomány érdeke a diplomatikai collegiumot illetőleg megkíván. Ugyanis ezen felül még ki kellene mondani, hogy a *diplomatika* a történelmi tudománykör összes tanárjelöltjeire nézve *kötelező-tantárgy*, és nem csak kötelező-tantárgy, hanem egyszersmind a *tanári-vizsgálat tárgy*a, épen úgy, mint maga a történelem; ki kellene mondani, hogy Magyarország gymnasiumaiban és reáltanodáiban ezentúl csak olyanok kaphatnak történelmi tanszéket, hogy Magyarország nyilvános levéltárainál ezentúl csak olyanok kaphatnak levéltári hivatalt, akik nem csak hallgatták a diplomatikai előadásokat, hanem akik egyszersmind a vizsgálatot is jó sikerrel tették le e tudományból. Mert kérдем, nem botrányos dolog-e az, hogy nálunk nagy számmal vannak olyan történet-tanárok, kik a történelemnek hasonlíthatatlannúl legfontosabb segédtudományában az oklevéltanban teljesen járatlanok, kik a hazai okleveleket nem tudják olvasni, tartalmokról nem tudnak beszámolni?! Kérдем, nem botrányos dolog-e az, hogy nálunk vajmi számosak az olyan történet-tanárok és levéltári hivatalnokok, kik a hazai emlékekben előforduló dátumokat nem bírják feloldani, nem tudják megbírálni?! — De mindezekkel még nincsen kimerítve a teendő intézkedések sora: mert hátra van még a *stipendiumok* ügye; az ösztöndíjak száma és mennyisége iránt azonban csak részletesebb tárgyalás alkalmával lehetne nyilatkoznom. Végre megjegyzem még azt is, hogy a *seminariumi oktatás még a legkedvezőbb körülmények közt sem pótolhatja az olyan nagyszabású palaeographico diplomatikai intézetet, mint a párisi »École des Chartes«, vagy a bécsi »Institut für oesterreichische Geschichtsforschung«, mely utóbbiban négy-öt tanár e tudomány-kör anyagát egymás közt felosztva és hat semesterre terjesztve ki, dusan felszerelt termekben oktatja a csekély számú hallgatót, miként mindezeket diplomatikai tankönyvemnek több helyén, névszerint pedig a »Bevezetés«-nek 27-ik és 28-ik, úgyisintén 71—75-ik lapján már bővebben kifejtettem. Aki a seminariumi oktatástól ugyanazt az eredményt várja, amely csak is ily nagyszabású szakintézetekben érhető el, — az egyenesen azt árúlja el, hogy ez ügyben a status quaestionis iránt nincsen tisztában; az nem látszik tudni, hogy a diplomatikai collegium csak a tanárjelöltek, azaz a leendő középiskolai történettanárok, úgyisintén az egyetemi joghallgatók szellemi szükségéinek tehet eleget e tőren,*

— és hogy azon kevesek, akik professionatus történetbúvárokká, szak-tudósokká akarják magokat kiképezni, azok csak is ilyen nagyszabású szak-intézetben nyerhetik magasabb kiképeztetésüket ; — az alapot azonban ez utóbbiaknak is a diplomatikai collegiumban kellene nyerniök ; s épen azért nem is volna megengedhető, hogy az ilyen intézetbe (ha t. i. felállítatnék) olyanok is vétessenek föl, kik az egyetemen tartott diplomatikai előadásokat még nem hallgatták : mert az ilyen nagyszabású intézetnek nem az a rendeltetése, hogy az oktatást a diplomatika alaptételeivel kezdje meg (hiszen ez egyenesen a diplomatikai tanszék föladata), — hanem az ilyen intézetnek az a rendeltetése, hogy a diplomatikai oktatást betetőzze, ami pedig csak a legspecialisabb magyar diplomatikának művelése által érhető el, — értve ez utóbbi alatt nem az egész középkori magyar diplomatikát 1001-től 1526-ig, hanem a magyar diplomatikának egyes csoportjait, például az Árpádok, Anjouk, Hunyadiak, Jagellók stb. stb. diplomatikáját. — Ez a legspecialisabb magyar diplomatika azonban (mellesleg megjegyezve) még nincsen megírva : s ezt csakis ilyen palaeographico-diplomatikai intézetben lehet majd — természetesen csak hosszabb idő folytán — legalább részben elkészíteni.

A seminarium magaslatára emelt diplomatikai collegium tehát s a palaeographico-diplomatikai intézet, vagy ha úgy tetszik »Történelmi Intézet« egymást kiegészíteni szükségkép hivatrák, — amennyiben t. i. az előbbi az alapot adja, az utóbbi pedig a betetőzést ; s épen azért mindakettőt, t. i. mind a seminariumi oktatást, mind pedig a Történelmi Intézetet mennél előbb életbe kell léptetni !

Budapest, 1884-ki október 15-én.

DR. HORVÁT ÁRPÁD,
az oklevéltan ny. r. tanára.

Ennyiből áll az én 1884-ik évi hivatalos nyilatkozatom. Lássuk most már azt is, hogy az 1885-ben tartott Történelmi Congressus hogyan vélekedett a diplomatikai szaktanítás kérdéséről. Erre nézve természetesen a Congressus »Irományai« tájékoztatnak bennünket legbiztosabban ; ezen irományok a »Századok« 1885-ik évi folyamának nyolcadik füzetét töltik be, s e füzetben megint »A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban« című czikk foglalkozik legbővebben e tárggyal. Vegyük tehát egymás után először is a diplomatikai tanszéket, azután a seminariumi oktatást, végül pedig a Történelmi Intézet kérdését. — A Congressus első szakcsoportja második osztályának előadója, főlemlítvén azt, hogy nálunk a Sylvester-féle bullának s a Sz. Mártoni apátság alapító levelének hitelessége felett folyt polemiák keltették föl a figyelmet az oklevéltan iránt, kiemeli, hogy »Gruber

Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatie című tankönyvének rendszere szerint kezdték meg a mi egyetemünkön is az oklevéltan oktatását (helyesebben: tanítását, mert embert oktatunk, tárgyat tanítunk); — azután részletesen elmondja, hogy a József császár által 1784-ben kiadott »Entwurf für das philosophische Studium« s az ehhez járult »Besondere Anleitung« mi módon kívánta a diplomatikát az egyetemen előadatni; s e fejtegetéseit a következő passussal fejezi be a Congressus előadója: »így állott a diplomatikai, pecsét- és címertani szakoktatás száz évvel ezelőtt egyetemünkön, s valljuk be őszintén, hogy jelenleg is főbb vonásaiban így áll.« Már ha valaki azt az állítást bocsátaná világgá, hogy például »a chemiai szakoktatás ma is úgy áll egyetemünkön, mint állott száz évvel ezelőtt«, — kérdem, nem fogna-e mindenki elszörnyűködni e nagy elmaradottságon? Láthatja tehát az olvasó, hogy mind a magam, mind a tanszékem reputatioja becsületbeli kötelességemmé teszi, hogy a Congressuson mondott s fentebb idézett enuntiatióra néhány helyreigazító megjegyzést tegyek. Az idézett nyilatkozatot a Congressus ülésén jelenvoltak — úgy gondolom — különfélekép értették, különfélekép magyarázták. Lehetek még olyanok is, kik azt okoskodták ki e nyilatkozatból, hogy a diplomatika tanára — tekintve tudományos készültségét — mai nap is csak ott áll, ahol a diplomatika száz év előtt állott! Ezt ugyan nem akarta mondani a Congressus előadója; mert hiszen diplomatikai tankönyvről azt mondja a 62-ik s köv. lapon, hogy az »egészen a mostani diplomatikai irodalom színvonalán áll«; már ha a tankönyv az irodalom színvonalán áll, akkor természetesen a tanárnak, mint a tankönyv szerzőjének, szintén azon kell állania. — Mások, a congressusi előadó fentebb idézett nyilatkozatának hallatára úgy vélekedhettek, hogy a százados elmaradottságnak valódi okát abban kell keresni, hogy a diplomatika budapesti tanára — »a diplomatika jelenlegi vívmányai daczára is« — nem a specialis diplomatikából tart itt collegiumot, mint ahogy a bécsi Történelmi Intézetben egyenesen a specialis diplomatikára fektetik az előadások súlyát; hanem még mai nap is holmi Gruber-féle »allgemeine Diplomatie«-ot ad elő hallgatóinak. Hát valóigaz, hogy az én diplomatikai collegiumomnak tárgyát nem képezi a magyar diplomatikának olyan specialitása, amilyen specialitása a német diplomatikának például Sichel

»Die Urkunden der Karolinger« című munkája: hanem azután az is igaz, hogy én sem Gruber-féle, sem más-féle »diplomatica universalist« nem adok elő hallgatóimnak. Ha sem Gruber-féle diplomatica universalist, sem Sickel-féle diplomatica specialist nem ad elő Horvát Árpád, akkor ugyan mit ad elő, kérdezhetik olvasóim? Mindjárt megmagyarázom a dolgot. Úgy hiszem, mindenki meg fog érteni, ha azt mondom, hogy a történelemmel lehet tágabb körben, lehet szűkebb körben, és lehet legszűkebb körben foglalkozni; vagyis in concreto szólva: az ember tanulhat valamely világtörténeti tankönyvből, kézikönyvből *egyetemes történelmet*, — ez a *legtágabb* körű foglalkozás a történelemmel, melyet mindenütt az egyetemes műveltség egyik kiegészítő részéül szoktak tekinteni; *hazája történetét* pedig minden jóra való ember mindenek előtt és mindenek fölött iparkodik megismerni, tanulja tehát Magyarország történetét, Szalayt, Horváth Mihályt, vagy Kerékgyártót stb. választva kalauzúl, — ez már *szűkebb* körű foglalkozás a történelemmel; aki azonban még magasabbra tör, az már nem éri be azzal, amit a hazai történelem egészét felölelő munkákban talál, az teljesebb kiképzés céljából *történelmi monographiákat* veszen elő, amilyenek például a Vezérek kora Szabó Károlytól, Wesselényi összeesküvése Pauler Gyulától, a Rákóczi-korszak egyes részleteit tárgyzó monographiák Thaly Kálmántól, stb. stb., — s ez a *legsűkebb* körű foglalkozás a történelemmel. És valamint a történelmet lehet tágabb, szűkebb és legszűkebb körben művelni: épen úgy a *diplomatika is lehet universalis, specialis és legspecialisabb*. A *follyó század elejéig valódi elüszeretettel foglalkoztak a diplomatica universalissal, vagyis az egyetemes oklevéltannal*, mely t. i. Európa minden kultur-népének oklevélkincseire kiterjesztette figyelmét; így például a híres Nouveau Traité de Diplomatie a legnagyobb szerű diplomatica universalis, Gatterer Elementa artis diplomaticae universalis-t ír, Gruber Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik-ot, Schönemann munkája Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen Diplomatik, Fumagalli szintén universalis diplomatikát adott: *ma már épen az ellenkező irány jutott érvényre*, t. i. a specialis diplomatika egy-egy csoportjának beható művelése; ezen utóbbi kategóriába tartozik Sickelnek említett munkája »die Urkunden der Karolinger«, — és az ilyen

diplomatikai monographiákat (megkülönböztetésül) a *legspecialisabb diplomatikának* nevezhetnők. ¹⁾ Hogy azonban az ilyen diplomatikai monographiával való foglalkozás gyümölcsöző lehessen, sőt hogy általában csak lehetséges is legyen, — arra nézve mulhatatlanul szükséges, hogy az, aki e munkára vállalkozik, kellő mértékben bírja a szükséges előismereteket mind az egyetemes oklevéltanból, mind pedig az oklevéltannak azon specialis köréből, melynek egyik csoportját a feldolgozandó diplomatikai monographia képezi. Lássuk ezt is in concreto. Tegyük föl például, hogy valaki az Anjouk diplomatikájáról akar nálunk monographiát készíteni. Ugyan képzelhető-e józanul, hogy az illető boldogulni fog, ha nem ismeri az Anjouk korát megelőző, úgyszintén az azt követő magyar diplomatikát legalább főbb vonalaiban? ha nem tudja például, hogy az Árpádok alatt a XIII. század közepéig nem az Anjouk alatt dívott cursiv írás, hanem a minuta erecta írás uralkodott nálunk? ha nem tudja, hogy az Árpádok alatt számos oly dolog fordul elő az oklevelekben, melyek az Anjouk alatt már nem fordulnak elő, mint például a literae longiores, a chrismen, a monogramma, az invocatio, a testes, stb.; és viszont hogy az Anjouk alatt az oklevelekben is észlelhető már a perrendtartás átalakulása. az

¹⁾ Hogy mi idézte elő a diplomatikában a régebben követett iránynak teljes megváltozását, — azt én Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 66—70. lapjain (Sickelt is idézve) igen behatóan fejtegettem. E deductiónak veleje az: hogy ma a »diplomatica universalis« művelésének sem lehetősége, sem szüksége nem forog fen; a lehetősége azért nem, mert ma már nem található egyes ember, ki a roppant módon felszaporodott anyagot fel bírná dolgozni; a szüksége pedig azért nem forog fen, mert a diplomatica universalis-nak alapvonalai lehetőleg megvannak már azon nagyszabású munkákban, melyek eddig megjelentek: az eddiginél nagyobb eredmény pedig majd csak akkor lesz elérhető az egyetemes oklevéltanban, ha az anyagát képező egyes részek specialis diplomatika alakjában lesznek feldolgozva. Épen azért ma már se nem művelik önállóan, se nem tanítják önállóan az »egyetemes« oklevéltant; hanem *csak annyit vesznek át az universalisból a specialis diplomatikába, amennyi épen szükséges.* Ily értelemben igazítandó ki a »Századok« 1884-ki évfolyamában megjelent »Történeti szakoktatásunk az egyetemen s azontúl« feliratú értekezésnek azon téves állítása, hogy »a történethallgató a második évben az általános diplomatikát, az utolsóban a magyar diplomatikát« tartozzék hallgatni; — általános azaz egyetemes diplomatikát ma már nem adnak elő sehol, s természetesen nálunk sem volna annak értelme.

ösiség életbelépte, a megyerendszer fejlődése, az eskütársak intézménye, stb. stb., — mind olyan dolgok, melyek az Árpádok korában vagy épen nem, vagy más alakban léteztek? Ismétlem tehát: *hogyan bárki is a diplomatika terén ilyen specialitással (a siker reményével) foglalkozhassék, már megelőzőleg tudományos alappal kell bírnia*; magyar emberre nézve pedig ez a tudományos alap nem lehet más, mint a diplomatika egyetemes érvényességű elveinek ismerete, főleg pedig a hazai oklevelek fontosabb sajátosságainak ismerete, s a hazai oklevél-ügy fejlődésének és főbb phasisainak átnézete 1001-től 1526-ig; *a diplomatikának az imént megjelölt körben való tárgyalását nevezhetjük specialis diplomatikának, megkülönböztetésül a legspecialisabb diplomatikától, vagyis a diplomatikai monographiáktól.* Ezt az alapvetésül szolgáló specialis magyar diplomatikát azonban a bécsi Történelmi Intézetben nem fogja magyar ember elsajátíthatni soha, mert ahhoz, magyarul szólva, ott még csak nem is könyítanak:¹⁾ *ezen alapvetés egyenesen a budapesti diplomatikai tanszék teendője*; de épen azért merő képtelenség volna, ha én előadásaimnak eddigi programját megváltoztatva, ezentúl a magyar diplomatikának olyanféle specialitását tűzném ki folyvást a diplomatikai collegiumomnak tárgyául, amilyen specialitása a német diplomatikának Sickel idézett munkája: *hiszen ez egyenesen annyi volna, mint mathesis sublimiort adni elő olyan hallgatóknak, akik még nem tanultak arithmetikát.* Mindezeket a Congressus előadója épen oly jól tudja, mint én; miután mind a budapesti diplomatikai collegium, mind a bécsi Történelmi Intézet viszonyait saját tapasztalásából ismeri; — épen azért lehetetlennek tartom, hogy ő azt akarta volna mondani, hogy a diplomatika budapesti tanárának a magyar diplomatika valamelyik csoportját, valamelyik specialitását kellene előadásainak tárgyául választania. A Congressus előadója tisztában van ezek iránt, — nem kétlem; de mondható-e ez a Congressus ülésén jelen voltak nagyobb részéről, midőn azon megbélyegző nyilatkozatot hallották, hogy »a diplomatikai szakoktatás főbb vonásaiban ma is úgy áll egyetemünkön, mint ahogy állott

¹⁾ Midőn 1858-ban Sickel Pesten tartózkodott, több ízben találkoztam vele; alkalmilag fölemlítettem előtte a patens és privilegialis expeditio közt levő oly fontos különbséget, mint a magyar diplomatikának egyik specialitását: sejtelve sem volt róla!

száz év előtt«!? — De ugyan miben találhatja hát a Congressus előadója a százados elmaradottságnak valódi okát? Jelentésének egyik passussa, úgy hiszem, rávezet bennünket erre is. Ugyanis a 61-ik s köv. lapon ismerteti a programmot, a rendszert, mely szerint II. József császár utasításának értelmében a monarchia egyetemein a diplomatikát a tanárok előadni tartoztak; ez a rendszer pedig nem egyéb, mint Gatterer (és az őt követő Gruber) rendszere, -- mely rendszer szerint az egész elméleti oklevéltan három részre oszlik, s ezek: az írástan (graphica), a diplomatikai jeltan (semiotica) s a diplomatikai irálytan (formularia.) Ez ismeretést megelőzőleg mintegy fölháborodva mondja a Congressus előadója, hogy »sok egyetemen mai napig is, száz esztendő elmúltával is, ezt a rendszert, a tananyagának ugyanezt a beosztását követik.« — Ah! tehát a Gatterer-féle rendszer követése volna oka a diplomatikai szaktanítás százados elmaradottságának egyetemünkön? Vizsgáljuk hát e vádat kissé behatóbban. Csakugyan áll az, hogy mielőtt diplomatikai tankönyvem megjelent, magam is Gatterer rendszere szerint adtam elő az oklevéltant; de korántsem azért, mintha én Gatterer rendszerét valami kifogástalan, vagy éppen jeles rendszernek tartottam volna; hanem egyszerűen azért, mert az a két diplomatikai tankönyv, melyet (faute de mieux) hallgatóimnak magán használatra vezérfonalúl némileg ajánlhattam, Gatterer rendszere szerint van dolgozva, t. i. Schwartner diplomatikájának latin eredetije és Schwartner diplomatikájának helylyel-közzel javított és bővített magyar fordítása, melyet a fordító nevére Perger diplomatikájának is szoktak nevezni: más (nem Gatterer rendszere szerint dolgozott) magyar diplomatika pedig az én könyvem megjelenése előtt nem létezett; — sőt, mint-hogy gyakrabban volt alkalmam azt tapasztalni, hogy a hallgatók mintegy elvesztik a talajt lábok alatt, ha a tanár előadásaiban nem tartja magát valamely tankönyvhöz: ez okon még én magam is kénytelen voltam előadásaimban Schwartnert követni; de jó lélekkel mondhatom, hogy alig van Schwartner diplomatikájának olyan paragraphusa, melynél ne figyelmeztettem volna hallgatóimat a szükséges javításokra és pótlásokra, úgyszintén Gatterer rendszerének gyengéire, hiányaira. *Ily körülmények közt tehát a Gatterer rendszerén alapuló Schwartner-féle diplomatikának köve-*

téseért a múltban — ésszerűen nem érhet engem megrovás. Eszem ágában sincs Gatterer rendszerét védeni ; gyarlóságait Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 57-ik lapján eléggé kimutattam : hanem hát az az ellenvetés, hogy Gatterer rendszere már száz éves, ez az ellenvetés így magában nem nyom semmit ; mert hiszen az a rendszer, melyet a bécsi Történelmi Intézetben a diplomatika tanításában követnek, (mely t. i. a diplomatika összes tantételeit ebbe a két osztályba sorozza be : *criteria externa* és *criteria interna*.) ez a rendszer magával a diplomatikával egykorú, tehát már kétszáz éves ! E fölött a rendszer fölött pedig nem csak Gatterer tört pálczát, hanem ugyanazt cselekedték Schönemann, Wattenbach, Gloria és mások. Én magam is Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 56-ik, úgyszintén 67-ik lapján már kiemelttem volt, hogy miután a tudományokban minden osztályozásnak szorosan tudományos alapon kell történnie, — nem vagyok képes belátni, hogyan qualificálható »tudományos« *fundamentum divisionis* gyanánt, azon, az oklevelek lényegével semmikép össze nem függő, egészen külső körülmény, hogy t. i. az okleveleknek némely alkatrészei nyomtatásban visszaadhatók, mint például az oklevél írása, formulái, keltezése, stb. s ezek azután a »*criterium internum*«-ok, mások pedig nem adhatók vissza nyomtatásban, mint például az anyag, melyre az oklevél írva van, az írás, a pecsét stb., s ezek megint a »*criterium externum*«-ok ; — opportunusnak opportunus lehet ez az osztályozás, de hogy egyszersmind tudományos legyen, azt én nem érem föl az eszemmel. Az egyetemi tanévnek régi felosztása idejében, amikor t. i. a tanév october 1-én kezdődött és julius 31-én végződött, a római naptárról szólva, azt szoktam volt mondani hallgatóimnak : a kalendák mindig a hónap elsejére esnek, a nonák négy hónapban a hónap hetedikére s ugyanazon hónapokban az idusok a hónap tizenötödikére esnek, a többi nyolcz hónapban pedig a nónák a hónap ötödikére, s az idusok ugyanezen hónapokban a hónap tizenharmadikára esnek ; azt a négy hónapot, mely kivételt képez, így jegyezhetik meg magoknak az Urak : t. i. a két »m-es hónap« (*martius, maius*) továbbá az »*inscriptio*« (october) és a »*subscriptio*« (julius) hónapja ; — hát ez a mnemotechnikai szabály is igen opportunusnak bizonyult be hallgatóimnál : azt azonban már nem fognám

vitatni, hogy ez tudományos osztályozás. Sőt még csak nem is vihető keresztül következetesen a *criteria externa interna*-féle osztályozás, mert például az oklevél dátuma, ha egészen betűvel van kiírva, akkor nincsen semmi nehézség s akkor criterium internum, mely nyomtatásban épen úgy visszaadható, mint a szövegnek többi részei: ellenben ha egészen arab számokkal van írva a datum, akkor ugyancsak meggyűl némelykor az embernek a baja; mert az arab számok a középkori emlékekben némelykor oly alakban fordulnak elő, hogy értékek könnyen összetéveszthető (ilyen például a kettős és az ötös); az arab számmal írt oklevél-datum tehát criterium externum, épen úgy, mint az oklevél bármely más részének írása.

— De különben is egészen más dolog az, valamely oklevelet először is a hitelességnek szemmel észlelhető ismertetőjelei szerint, azután pedig belső tartalma szerint vizsgálni meg; és ismét más dolog az, a diplomatika összes tantételeit a *criteria externa interna*-féle sablonba beleerőszakolni; az előbbi eljárás egészen természetes: az utóbbi pedig nagyon erőltetett. ¹⁾ És épen mert az eddig dívott különféle rendszerek vagy rendszertelenek, vagy mesterkéltek, épen azért egyikét sem tartom kielégítőnek; nézetem szerint *legtermészetesebb eljárás volna a diplomatika különféle alkatrészeinek csoportosítása*, melyet én így vélek eszközölhetőnek: 1. Bevezetés, ebben a) előismeretek, b) a diplomatika története és irodalma. 2. Diplomatikai Irástan. 3. Diplomatikai Kortan. 4. Pecséttan. 5. A Középkor kancelláriai praxisa. — És csakugyan miért kellene az írást, a kort, a pecsét, az eddigi rendszerek bármelyikébe is beleerőszakolni, mint az illető rendszernek egyik fejezetét, »caput«-ját: mikor a diplomatikának ezen részei nemcsak hogy önállóan is műveltetnek külön-külön, hanem valósággal jól kikerekített egészet képeznek egyenként; ami pedig nem

¹⁾ Ha valaki a *criteria externa, interna*-féle rendszert követi az *elméleti* oklevéltan tárgyalásában, én nem fogom őt ezért hibáztatni; de viszont nem ismerem el, hogy azokat, akik nem e rendszert követik, e miatt hibáztatni lehessen. Ugyanez áll a bécsi iskola terminológiájára nézve is; mert hát ne képzeljük azt, hogy ha prooemium helyett arengát mondunk, intimatio helyett promulgatiót, exordium helyett protocollumot, epilógus helyett eschatocollumot, — hogy az efélékkel már előbbre vittük a tudományt. Az ilyen fontoskodás nagyon emlékeztet a homousionra s a homousionra!

tartozik az írástanba, a kortanba, vagy peeséttanba, — az részint az előismeretek közt (a bevezetésben), részint a kancelláriai praxisban helyezhető el, még pedig egészen természetszerűen, mint például a *chrismon* az *invocationál*, mint *invocatio symbolica*, a monogrammák a *subscriptionál*, mint az aláírás *surrogatumai*, a *signa recognitionis*, a *signa notariorum* a *solemnisatio* módjai közt stb. — Az imént elmondottakat szükségesnek tartottam a magam igazolására felhozni: és erősen hiszem, hogy — ezeket tudva — az *elfogulatlan* olvasó nem fogja a diplomatikai collegiumomat »százados elmaradottsággal« vádolni!

Van még egy állítás az említett értekezésben, melyet — minthogy vajmi könnyen megtéveszthette a Congressusnak nem egy tagját — nem hagyhatok itt szó nélkül; s ez azon állítás, hogy »a diplomatikát mint tudományt a tankönyvirodalom sokkal előbbre nem viszi« (63. l.). És csakugyan nem volna valami fontos dolog egy jó diplomatikai tankönyv e tudomány művelőire nézve? Nos hát a szomszédban e kérdéstről másképp vélekednek! A bécsi Történelmi Intézet »Mittheilungen« című folyóiratának VI-ik kötetében (a 159—163. lapon) egy éles hangú bírálat olvasható Leist Frigyesnek 1884-ben megjelent »Die Urkunde, ihre Behandlung und Bearbeitung für Edition und Interpretation« című könyvéről; e kritikában így sóhajt fel Leist könyvének bírálója: »Zu einem Wunsche gibt Leist's Buch Anlass: Mögen die berufenen Vertreter unserer Disciplin sich über noch so gewichtige sachliche Bedenken hinwegsetzen und sich zur Herausgabe eines methodischen, dem heutigen Stande der Diplomatik entsprechenden Lehrbuchs der Urkundenlehre vereinigen. Denn nur so kann der Schaden ausgeglichen werden, welcher durch die in so eigenthümlicher Weise betriebene Verbreitung falscher Grundsätze und Anschauungen angerichtet wird.« Hát nem az van itt mondva, hogy az olyan Leist-féle silány monographiáknak káros hatása csak az által volna helyre üthető, ha a diplomatikának szakavatott képviselői egy módszeresen dolgozott diplomatikai tankönyvnek megírására egyesülnének! De talán elfogúltság szól Leist bírálójának szavaiból, midőn egy diplomatikai tankönyvnek oly nagy fontosságot tulajdonít? talán egyoldalú ez az egész fel-fogás? Lássuk tehát, mit bizonyítanak e tekintetben a positiv

tények. *Sickel* kiadja idézett monographiáját a Karolingok diplomatikájáról, s az I. kötet 167-ik lapján megmagyarázza olvasóinak, hogy mi az »arenga« az oklevelekben, — *Bresslau* ad egy másik monographiát »Die Kanzlei Kaiser Konrads II.« címmel, s ennek 29-ik lapján szintén megmagyarázza olvasóinak, hogy mi az az »arenga«; *Sickel* monographiájának 290—293 (I. k.) lapjain azt magyaráztatja, hogy mi a »capitalis«, mi az »uncialis«, mi a »minuta erecta« és mi a »cursiva« írás, — *Bresslau* pedig a 30-ik s a következő paragrafusokban szintén ad efféle magyarázatokat. Kérdem, diplomatikai monographiába valók az ilyen dolgok, melyek a diplomatikának abécéjét képezik? Nem szakasztott olyan eljárás-e ez, mintha a geographiai monographiák szerzői azt magyarázgatnák olvasóiknak, hogy mi az északi s déli sark, mi az egyenlítő, mik a szélességi- és mik a dél-körök, stb. stb.? hiszen az ilyen alapfogalmak magyarázata nem monographiába való, hanem az illető tudománynak tankönyvébe, vezérfonalába! És mégis, sem *Sickelt*, sem *Bresslaut* nem lehet hibáztatni, hogy így jártak el, — mert hát az a dúsgazdag német irodalom nem bír olyan diplomatikai tankönyvet felmutatni, melyet a legspecialisabb diplomatikához alapvetésül lehetne mai nap használni; s épen ezen miseria kényszerítette őket arra, hogy monographiájokba sok olyan dolgot fölvegyenek, a mi tulajdonképen nem monographiába, hanem tankönyvbe való. — De lássunk más példát. A ki *alapos* ismeretekre akar szert tenni valamely tudományban, annak az illető szak fejlődését és irodalmát, vagyis azon tudománynak történetét a legbehatóbban kell ismernie; mert az általa művelt szak irodalmának ismerete nélkül szükségkép hiányos, hézagos, egyoldalú lesz majd egész tudományos képzettsége. Alkalmazzuk ezt a megdönthetetlen tételt a diplomatikára. Ha valaki a diplomatika történetét akarja tanulmányozni, ugyan micsoda német munkákat használhat e célra? *Huch* könyve »Versuch einer Litteratur der Diplomatie« még megjelenése idejében 1792-ben sem birt valami nagy becsesét; ellenben igen jól van dolgozva a diplomatika története *Schönemannak* »Versuch eines vollst. Systems der allg. Diplomatie« című munkájában; csak hogy *Schönemannban* a diplomatika története csupán a múlt század végéig terjed, s így a folyó század tudományos vívmányait hiába

keresné benne az újoncz diplomatikus: ezzel pedig — úgy hiszem — minden meg van mondva. Schönemann után nagy meddőség áll be a diplomatikának német nyelvű irodalmában egész Sickelig és Wattenbachig. *Sickel* az »Urkunden der Karolinger«-ben adja a diplomatika történetét az első kötet 30—55-ik lapján, *Wattenbach* pedig a »Das Schriftwesen im Mittelalter (2-te Aufl.)« 1—35-ik lapján; mind a két dolgozat hézagoss, nincsen kellőleg kikerekítve, és oly dolgokat is veszen föl a diplomatika történetébe, melyek a diplomatika fejlődésének átnézetét az olvasóra nézve tetemesen megnehezítik. Például Schönemannról — kit a Congressus említett előadója 1878-ban megjelent monographiájában a 128-ik lapon a »nagy Schönemannnak« nevez — erről a *Schönemannról* (a 60-ik lapon található polemikus megjegyzésen kívül) egyebet sem tud mondani Sickel, mint azt, hogy Schönemann elvetette a »criteria externa, interna«-féle rendszert, vagyis saját szavait idézve: Schönemann verwarf die ganze Unterscheidung und hat sie in Deutschland in Misscredit gebracht, ohne besseres an ihre Stelle zu setzen, (57. l.). Hát csak ilyen ismertetést érdemel egy Schönemann a diplomatika történetében, — csak azért, mert más úton járt, mint a melyen a bécsi iskola emberei járnak! Mily nagy elfogultság a tudomány oly jeles művelőjében, mint Sickel! A bécsi intézet embereinek ezen elfogultságát, e részrehajlását meg feltünőbbé teszi az, hogy például *Mühlbacher*, a bécsi Történelmi Intézet egy másik oszlopa, Paolinak 1883-ban megjelent »Programma di Paleografia latina e di Diplomatica« című vezérfonalát nem győzi magasztalni (Mittheilungen, IV. k. 305 s köv. l.); *Paoli* könyvecskéje mindössze 67 lapra terjed; ezen a hatvanhét lapon adja a szerző a paleographia és a diplomatika alapelveit; már a kinek csak némi fogalma van is a diplomatika terjedelméről, könnyen elképzelheti, hogy mily keveset lehet adni e két tudomány tantételeiből hatvanhét lapon: hanem hát Paoli a bécsi iskola módszerét és terminológiáját fogadta el; és épen ez teszi érthetővé az oly szerfözlött kedvező ismertetést! — Wattenbach pedig csak ennyit mond Schönemannról: »Von der Systemsucht seiner Vorgänger sagt sich Schoenemann ausdrücklich los«, (igen ám, de itt meg kellett volna mondania, hogy azért tért el az addig dívott rendszerektől, mert ő maga újat alkotott, és azt is meg kellett

volna mondanía, hogy milyent); azután folytatja Wattenbach: »und kehrt zu gesünderen und einfacheren Grundsätzen zurück«, (ezen üres phrasisból ugyan senki sem gyanítaná, hogy Schönnemann, más diplomatikusoktól eltérőleg, az oklevéltant nem mint a történelem segédtudományát, hanem egyenesen mint jogi disciplinát tárgyalja); és e szavakkal végzi Wattenbach Schönnemann ismertetését: »Zur Einführung in diese Studien ist neben Mabilion's Werk ganz vorzüglich eine sorgfältige Beschäftigung mit diesem Buche drigend anzurathen«, — (ez aztán, minthogy itt nincsen motiválva, csak olyan »locus communis«, a milyennel a bálkirálynőket szokták dicsőíteni a referensek): olvassa meg valaki azt, ami az én Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 59 — 62. lapján, továbbá a második füzet 4-ik lapján, végre a harmadik füzet 5-ik s köv. lapján Schönnemann diplomatikájáról található és bizonyos vagyok benne, hogy egészen tisztában lesz az iránt, mily hely illeti meg Schönnemannt a diplomatika történetében, — amit pedig sem Sickel sem Wattenbach ismertetéséből nem lehet kellőleg kivenni! — Wailly-nak »Éléments de Paléographie« című valóban nagyszabású munkájáról, mely a francia kormány költségén jelent meg, mondja a többi közt Wattenbach »Im Widerspruch mit dem Titel ist aber aus der alten Diplomatik viel chronologisches und sonst zur Behandlung der Urkunden dienliches hineingezogen« (25. l.): ez is nagyon nem szabatos karakteristikája Wailly könyvének; azt kellett volna mondanía Wattenbachnak, hogy Wailly »Paléographie« cím alatt nem palaeographiát, azaz írástant, hanem teljes diplomatikát azaz oklevéltant adott, melyben az oklevéltannak egyetlenegy fontosabb témája sem hiányzik, miként ez az Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 64-ik lapján közlött schemából látható: tehát helytelen azon formulázás, hogy Wailly a paleographiába sok mindenfélét fölvet a diplomatikából, ami nem a paleographiába való. — Gloriá-nak »Compendio delle lezioni di Paleografia e Diplomatica« című könyvéről mondja »Mit grossem Fleiss gearbeitet, aber ganz nach altem Zuschnitt« (27. l.): ez sem igaz; Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 65-ik lapján található Gloria rendszerének ismertetése, — ugyan melyik régi rendszer vagy módszer (»Zuschnitt«) szerint dolgozott volna Gloria? egyik szerint sem! — Chassant paleographiai

s diplomatikai dolgozatait (egyetemlegesen) a következő szavakkal jellemzi Wattenbach »*sehr brauchbar* und zum Privatstudium zu empfehlen, obgleich es *recht oberflächlich* und nicht frei von Fehlern ist« (26. l.): már Oklevéltani Jegyzeteim második füzetének 63-ik lapján kiemelttem volt, hogy ez valóban különös egy logika! mert hogy lehet az »*sehr brauchbar*«, a mi »*recht oberflächlich*?« és viszont, hogy lehet az »*recht oberflächlich*«, ami »*sehr brauchbar*?« Hogyan beszélhet ily logikátlanul a tudomány embere? — És miután Wattenbach szükségesnek tartotta a franciaországi benediktinusok viszontagságainak leírására négy lapot (11—14.) fordítani a diplomatika történetének szánt harminczöt lapból: akkor bizony a diplomatika főbb íróit is jóval bővebben kellett volna ismertetnie, mint ahogy azokat ismertette.

— Ime így van megírva a diplomatika története azon újabb német munkákban, melyeket a tanuló szükség esetén consultálhat! — Hát a diplomatikai kortant, az oklevéltannak ezen oly fontos részét, a diplomatikának melyik német-nyelvű tankönyvéből fogja a tanuló elsajátíthatni? mikor még az 1872-ben megjelent *Grotefend*-ben — a históriai chronológiának ezen egyik legjobb vezérfonalában — is hiányzik a Gauss-féle husvétszámítás és hiányzanak a naptárszerkesztési szabályok, — tehát a chronológiának épen azon theoremái, melyek segítségével a keresztyén időszámítás bármely évére egész biztonsággal, pusztán fejből, készíthetünk egyházi naptárt oly esetben, amidőn semmiféle chronologiai segédkönyv, tabella, felüto munka nincs kézuél; sőt amely két theorema ismerete nélkül még csak nem is bírjuk ellenőrizni a chronologiai munkák tabelláiban, úgyszintén a harminczöt egyházi naptárban előforduló számos sajtóhibát.¹⁾ — — Tekintettel azokra, amiket

¹⁾ Alig van olyan chronologiai segédkönyv, melyben ne fordulnának elő az olvasót megtévesztő hibák. Még oly gondos írónál is előfordúlnak, mint például *Knaus*; mutatványul csak a »Kortan«-ába fölvev harminczöt naptárra szorítokozom e helyen:

a 8-ik számú naptár deczember havában az egyik hétnek hat napja van, a másik hétnek pedig nyolcz;

a 13-ik számú naptár januárius havában (a szökő-évben) az egyik hétnek hat napja van, a másik hétnek pedig nyolcz;

a 14-ik számú naptár április havában az egyik hétnek hat napja van, a másik hétnek pedig nyolcz;

e bekezdésben elmondottam, kérdelem most már: nem volt-e nagyon is oka Leist bírálójának a fölött sopánkodni, hogy a német irodalom nem bír egy módszeresen dolgozott s a tudomány színvonalán álló diplomatikai tankönyvet felmutatni? és nem bizonyítják-e az általam felhozott adatok egy jóra való diplomatikai tankönyvnek égető szükségét nálunk is? és hát nem a tudomány színvonalán álló tankönyv adja szükségkép az alapot ahhoz, hogy valaki specialistává kiképezhesse magát? és viszont nem a tudomány színvonalán álló tankönyv állítja-e össze a specialisták monographiáiban található vizsgálódások eredményeit a végből, hogy azután e vívmányokat hozzáférhetőbbekké tegye és tágabb körben is szétterjeszsze? Mondható-e tehát mindezek után, hogy »a diplomatikát, mint tudományt, a tankönyv-irodalom sokkal előbbre nem viszi?« Kevésbé fontos-e hát a jó tankönyv, mint a jó monographia?? — E téma befejezéseül még egy elsőrendű író szavait idézem, kit a Congressus előadója is tekintélynek ismer el, és ez *Ficker*, ki az oklevéltan teoriájának elhanyagolása miatt ezen szavakra fakad: »In einer Zeit, in welcher für die Zugänglichmachung des urkundlichen Material so ausserordentlich viel geschah, kam es zu keinem nennenswerthen Fortschritt in der Urkunden-

a 18-ik számú naptárban a »dies cinerum« = hamvazószerda (a szökő-évben) keddre van téve;

a 23-ik számú naptárban a »halottak napja« hibásan van téve vasárnapra, amely napon t. i. az egyház sohasem tartja a halottak napját;

a 33-ik számú naptárban (a szökő-évben) »sexagesima« helyett »quingagesima«, »septuagesima« helyett pedig »sexagesima« áll hibásan.

Egyébként *Pilgram*-ban is vannak ilyen hibák; ott van például mindjárt a 3-ik számú naptár, — ennek június havában az egyik hét nyolcz napos, a másik pedig hat napos; de van még több ily hibás naptár *Pilgram*-ban. — Nem hiszem, hogy valaki az én diplomatikai kortanomban ilyes hibákat bírna fölfedezni: és éppen azért, mert ezt nem hiszem, minden ilyen hibáért külön-külön a fölfedezőnek egy körmőcezi aranyat merek ezenel fölajánlani. Az olyan sajtóhiba, mint például az, hogy a 60-ik lapon »dies cinerium« áll »dies cinerum« helyett, az ilyen hiba nem értelemzavaró, s ezt magának a könyvnek 39-ik lapja már előlegesen rectificálta!

lehre!« (Lásd Beitrage zur Urkundenlehre II. Band, 1878. 472. lap). ¹⁾

¹⁾ Fickernek ezen szavai »kam es zu keinem nennenswerthen Fortschritt in der Urkundenlehre« inkább a diplomatika egészére illenek, mint annak egyes részleteire; mert annyi tudományos-becsű monographia már jelent meg 1878-ig, amikor t. i. Ficker e szavakat írta, hogy tekintettel Sickel, Bresslau, Grotefend és mások dolgozataira, a diplomatikai monographiák irodalmáról ily kiesnylő kifejezést alig használhatott volna Ficker; amíg ellenben egy a mai kor igényeinek megfelelő és alapvetésül használható diplomatikai kézikönyv a német irodalomban még mindig hiányzik: sőt ki merem mondani, hogy még csak olyan sincs, mint az én tankönyvem, — és nem kell attól tartanom, hogy azok, akik a diplomatika irodalmát ismerik, ezen állításom miatt rám találják sütni a »propria laus sortet«-féle közmondást. Ugyanis mindazok közt, akik Németországban diplomatikai kézikönyvet, tankönyvet adtak ki, tudományos tekintetben kétségtelenül Schönemann áll legmagasabban. Lássuk hát, mit tartalmaz Schönemann diplomatikájának két kötete? Az I. kötet 1—54-ik lapján az »Einleitung« vagyon; ebben a szerző a diplomatika fogalmáról és köréről szól, s a saját rendszerét törekszik tudományosan megalapítani, — ezek tehát Schönemannnál az »előismeretek«: nálam az »előismeretek« az első füzet 1—18-ik lapját töltik be; és a Schönemann által tárgyalt témákon kívül szó van még nálam az idézett lapokon az oklevelek neveiről a középkorban, az oklevelek régiségéről, a levéltárakról, az oklevélhamisításokról; mindezekről pedig Schönemann kézikönyvében jóformán semmi sem olvasható. Azután a »Geschichte der Diplomatie« következik Schönemannnál (I. 55—169). Az oklevéltan története Schönemann kézikönyvének egyik fényoldalát képezi; igen alaposan van dolgozva, — csakhogy az egész »Geschichte der Diplomatie«-on vörös fonal gyanánt húzódik végig azon egyoldalú felfogás, melyet Schönemannnak (Sickel által is megrótt) következő nyilatkozata fejez ki »der Gebrauch, welchen der Historiker oder Alterthumforscher von Urkunden machen kann, darf unter das Ressort der praktischen Diplomatie gar nicht gezogen werden (I. 52.)«; az 1801-ben megjelent munka az oklevéltan történetét természetesen csak a múlt század végéig viszi, s így a diplomatika újabb phasisairól és mai állásáról nem adhat fogalmat: nálam az oklevéltan történelme az első füzet 49-ik lapjától a 102-ikig terjed; s a diplomatika fejlődését e füzet megjelenésének évéig, vagyis 1880-ig vázolja. Schönemann az oklevéltan történetében a részletekre is kiterjeszkedik, ami nem helyeselhető; mert az ilyen eljárás mellett a tudomány egészének fejlődése nem tekinthető át oly világosan, mint ha a részletekről csak a magok helyén szólunk; — áll ez az oklevéltan bibliographiájára nézve is, melyet a 170—260. lapon ismertet Schönemann: én minden egyes tárgynak bibliographiáját azon paragraphusban ismertetem, mely az illető tárgyról szól. — Most az »Aussere

Ezeket tartottam szükségesnek a diplomatikai tanszék ügyében elmondani; — minthogy e tanszéket mai nap én látom

Diplomatik« első része következik, t. i. a »Sprachkunde« (261—458. l.): én az oklevelek nyelvéről a második füzet (dipl. írástan) első függelékében szólok, de csak általánosságban; mert a részletezés a gyakorlati collegiumoknak tárgyát képezi; — ez a téma tulajdonképen a kancellariai praxisba tartozik, de minthogy nem tudom, meg fog-e jelenhetni ez a füzet, hallgatóim érdekében kíváncsún tartottam az oklevelek nyelvéről elmondandókat az írástanhoz függeszteni. — Ezután ez »Aeußere Diplomatik« második része következik Schöнемannál, t. i. a »Schreibkunde« (I. 459—612. és II. 1—200. l.), mely Schöнемann munkájának másik fényoldalát képezi: nálam a diplomatikai írástan tankönyvemnek egész második füzetét tölti be, s adok annyit az írástanból, amennyit a csak két semesterre terjedő diplomatikai tanfolyamban előadni lehet belőle, — amennyi azonban alapvetésül nálunk mindenbizonyynal elégséges; hogy az én írástanomhoz tartozó facsimile-gyűjtemény 26 táblájának veheti oly hasznát a magyar tanuló, mint amilyen hasznát veheti Schöнемann 16 táblájának a német, az talán nem szorúl hosszas bizonyítgatásra. — Az »aeußere« után az »Innere Diplomatik«-ra tér át Schöнемann, s adja ennek első részéül a »diplomatische Rechtslehre«-t (II. 201-től a kötet végéig); szabatosabban szólva e tárgynak csak egy részét; — ez a »Rechtslehre« vagyis az okleveleknek törvényszéki használata, ma már absolute nem foglalhat helyet diplomatikai tankönyvben, miként azt Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 46-ik, úgyszintén 59—61. lapján kifejtettem. Ennyit tartalmaz a diplomatikából Schöнемann két kötete, — hiányzik e szerint Schöнемannál az egész diplomatikai kortan, mely az én Oklevéltani Jegyzeteimnek harmadik füzetét képezi: a »Kortan«-nal tehát én már előnyben vagyok Schöнемann felett; a Kortanomhoz csatolt harmincöt egyházi-naptárt pedig ily kényelmes zseb-formátumban nem mutathatja fel a német irodalom sem tankönyvben, sem önállóan, sőt talán még más irodalom sem; miután azon munkák, melyek e naptárakat föl vették, mind negyed-rétűek, ez pedig ugyancsak nem válik be zsebformátumnak. — Van-e tehát jogom azt mondani, hogy a német irodalom nem bír felmutatni még csak annyira is használható diplomatikai tankönyvet, mint az én Oklevéltani Jegyzeteimnek eddig megjelent három füzete?! — Hiányzik végre Schöнемannál még a Kancellariai Praxis is, úgyszintén a Pecséttan: ez a kettő még nálam is hiányzik. Csakhogy nem én rajtam fog az műlni, ha a még hátralevő két füzet nem jelenik meg; hanem fog műlni a közönség csekély érdeklődésén könyvem iránt. Én jobban már nem könnyíthettem meg tankönyvem megjelenését, mint ahogy megkönnyítettem az által, hogy nemcsak nem kértem honorariumot, de sőt el sem fogadtam volna érte, — tudván azt, hogy az ilyen munkának kiadása nálunk nem valami nyereséges vállalat: mert nagyon igaz az, amit kiadóim

el, nagyon természetes, hogy nekem *e tanszékről* kellett legterjedelmesebben szólnom. Hátra van még a seminarium s a tör-

nekem mondtak »van az országban ötven-hatvan ember, akik nagyon érdeklődnek az ön munkája iránt, — csak hogy ötven-hatvan ember számára nem lehet könyvet nyomtatni!« Hiába, ne ámítsuk saját magunkat; tudományos munkának csak akkor van nálunk kelendősege, ha a sajtó reklámot csinál neki! Az időszaki sajtónak egy pár közlönye elismeréssel nyilatkozott ugyan tankönyvem egyes füzetéről (amit hálás szívvel említek föl); de tettem azután egészen másféle tapasztalásokat is. Így például egyik elsőrendű tudományos folyóiratunk szerkesztője *e szavakkal* vette át tőlem az első füzetet »ezt már rég meg kellett volna csinálni!«, — *e megjegyzés* azt a várakozást keltette bennem, hogy az illető folyóirat fel fogja hinni olvasóinak figyelmét dolgozatomra. Csalódtam. A második füzetet azután borítékban küldöttem meg a szerkesztőnek, — így címezve: »A t. c. Szerkesztőségének, mely az első füzetet agyonhallgatta.« Ez sem használt semmit. A harmadik füzet borítékjára pedig ezt írtam: »A t. c. Szerkesztőségének, mely mind az első, mind a második füzetet agyonhallgatta.« Mindhiába! *e folyóiratban* mai napig sem jelent meg még csak néhány sornyi ismertetés sem diplomatikai tankönyvemről. Egy másik tudományos folyóirat az Oklevéltani Jegyzetek első füzetéről meglehangú ismertetést adott ugyan; de már a második füzetet nem vette tudomásul, úgyszintén a harmadikat sem, — pedig mind a szerkesztőségnek, mind a folyóirat illető referensének külön-külön küldöttem példányt. Ime, ilyen támogatásban részesítették az én könyvemet éppen azok, akik éveken át azt hajtogatták, hogy miért nem írok? — Ilát a fővárosi könyvtárak mit tettek arra nézve, hogy munkám folytatása, illetőleg befejezése lehetővé váljék? Az első füzetet (a kiadókön kívül) csak két könyvtárús méltatta arra, hogy a kirakatában hely jusson neki: a többiek egészen ignorálták, még az is ignorálta, aki úgy gerálja magát, mintha Atlasként a vállain tartaná az egész magyar irodalmat; — hanem azután egy kis füzet a kanárimadár-tenyésztésről hetekig, hónapokig ott pompázott a legnagyobb könyvtárúsi-kirakatok egyikében, melyben a magyar oklevéltan vezérfonala nem volt látható soha. Az Oklevélhasonmások Gyűjteménye pedig (Eggenbergerékén kívül) csak Pfeifer kirakatában volt látható, és sehol egyebütt! Ilát nem irodalomtörténeti adatok-e ezek is?

Erről a facsimile-gyűjteményről, mely tankönyvem második füzetének kiegészítő része, kell még néhány szót szólnom. A Congressus előadója a 81-dik lapon ezeket mondja: »A Horvát István által a harminczas években közzétett huszonhat rézmetszetű tábla, mely ugyanazon clichéekről napjainkban is lenyomatott, a legegyszerűbb igényeket sem elégíti ki, sem a mi a hűséget, sem pedig a mi tanügyi czélokra alkalmas voltát illeti.« Mint-hogy Horvát István már nem védekezhetik *e* leszólás ellen, a védelem kötelessége szükségképen én reám hármlík. Hát röviden csak annyit mondok:

ténelmi intézet kérdése: e két tárggyal — azok után, a miket a Bölcsészeti Karhoz intézett nyilatkozatomban már elmondottam

higye el nekem a Congressus előadója, hogy *Horvát István* sokkal, de sokkal több ember volt *mint diplomatikus*, semhogy ne átalította volna az általa szerkesztett Tudományos Gyűjteményhez oly oklevél-facsimilét mellékelni, melyek a *hűség* tekintetében még a legegyszerűbb igényeket sem elégítik ki; és higye el nekem azt is, hogy Karacs Ferenc és Miskovits Mózes — kik e facsimilét vették — sokkal többet tartottak jó hírnevükre, hogyszem a *hűség* tekintetében kinemelégitő facsimilét bocsátottak volna ki kezeikből! Én az atyai házban éveken át tanúja voltam annak a szörzszulhasogató pontosságnak, annak a lelkiismeretes gondnak, melylyel e hasonmások készültek; — és épen azért jó lélekkel mondhatom, hogy e facsimilék egészen hű másolatai az eredeti okleveleknek: hát nem mondja-e maga a Congressus előadója is (1878-ki monographiájának 4-ik lapján) a Sz. Mártoni apátság alapító-levelének Horvát István által kiadott facsimiléjéről, hogy az »*teljesen megbízható és pontos*«! Am jelöljön ki nekem bárki is az Oklevélhasonmások Gyűjteményének huszonhat táblájából *csak egyet-
lenegyet is*, melyről *joggal* lehetne elmondani, hogy a *hűség* tekintetében »a legegyszerűbb igényeket sem elégíti ki.« — Hogy a rézmetszet nem adhatja vissza az oklevelet egészen úgy, mint a photographia, az bizonyos; csak-hogy e szempontból azután Mabillon, a Nouveau Traité, a Chronicon Gotwicense stb. stb. tábláiról szintén azt kellene mondanunk, hogy azok a legegyszerűbb igényeket sem elégítik ki. Hogy egyébként az olyan palaeographico-diplomatikai facsimile-gyűjtemény, amilyennek tervezetét a Congressus előadója a Congressus irományainak 82-ik lapján bemutatja, valódi égető szükség nálunk, ki fogná azt józanul kétségbe vonni; ámde egy 150 táblából álló photographált facsimile-gyűjtemény minden bizonynyal igen sokba fog kerülni, tehát épen azok által nem lesz majd megszerezhető, akik nálunk e tudomány iránt komolyan érdeklődnek: amíg ellenben a Horvát István-féle hasonmások *csak* öt forintba kerülnek, tehát könnyen megszerezhetők, és — miként engem huszonhat évi tapasztalás arról meggyőzött — *alapvetésül* (nem ugyan egy nagyszabású Történelmi Intézetben, hanem) az egyetemünkön tartott diplomatikai collegiumban, *úgyisintén az olvasásnak magán szorgalom útján elsajátítására igen jól használhatók.* — Amit pedig a Congressus előadója a nagy-szebeni facsimile-gyűjteményről a következő szavakkal mond: »*Hűség tekintetében jobb az erdélyi százszok által kiadott huszonhét fényképtábla, melyek a mai technika vívmányai szerint készültek*«, — erre nézve is én egészen eltérő nézetben vagyok. Én (nehogy magyar chauvinizmussal vádoltathassam) ezen photographiákról Irástanom 9-ik lapján nagyon is elnézően nyilatkoztam; tulajdonképen azt kellett volna mondanom, hogy én még nem láttam oly silány photographiákat, mint amilyenek azok, melyekről az előadó az állítja, hogy »a mai technika vívmányai szerint készültek.« És aki azt hiszi, hogy elfo-

— igen röviden végezhetek. Ugyanis nem lehet itt feladatomban a történeti seminariumnak egész szervezetéről, berendezéséről adni elő nézeteimet: én e helyütt csak annak megbeszélésére szorítok, hogy *a feldállítandó történelmi seminariumban mi módon kell majd a diplomatikával foglalkozni*. Nálunk meglehetősen el

gúlság szól belőlem, az hallgassa meg a »Mittheilungen« (II. 148—150.) referensének következő szavait: »beeinträchtigt wird der paläographische Werth dieser Abbildungen freilich dadurch, dass die *technische Vollendung der Wieder gabe zu wünschen übrig lässt*; mehrere Stücke sind *so dunkel gehalten, dass deren Lesung nur mit der grössten Anstrengung für das Auge möglich ist*«: hát nem sujtó ítélet-e az, hogy e photographiák egy részét — épen a gyarló technika miatt — csak nagy ügygyel-bajjal lehet olv asni! Kell-e még több az én állításom igazolására? A »Mittheilungen« referensének nyilatkozata pedig még sujtóbbá válik, ha meggondoljuk, hogy az erdélyi szászok a német sajtónak dédelgetett kedvencei, és hogy a nagy-szebeni facsimile-gyűjtemény kiadója a bécsi »Institut«-nak növendéke volt; az pedig nagyon természetes, hogy a bécsi »Institut« kritikusaiban van annyi esprit de corps, annyi tapintat, hogy az intézet volt növendékeivel szőrméntében bánjanak. — Végre, ami a szóban-forgó két facsimile-gyűjteménynek »tanügyi czélokra alkalmas voltát illeti«, — e tekintetben a nagy-szebeni gyűjtemény már épen nem mérkőzhetik a Horvát István-félével; ugyanis a nagy-szebeniben a legrégibb oklevél 1292-ből való, e szerint tehát ez a gyűjtemény a tiszta »minuta erecta« írásra nem is adhat specimen: amíg ellenben a Horvát István-féle gyűjteményben ezen írásnemnek három valóban classicus képviselője található, úgymint: a Szent Mártoni apátság alapító-oklevele 1001-ből, Kálmán királynak privilegialis levele 1109-ből és Imre királynak adománylevele 1198-ból, — az első és a második oklevél a magyar diplomatikának köztudomásúlag két legdrágább gyöngye! Hát a scriptura longior-ra, a chrismon-ra, a labarum-ra, a keresztekre, a monogrammá-ra mit találunk a nagy-szebeni gyűjteményben? semmit!: amíg ellenben a Horvát István-félében mindezekre igen érdekes példák láthatók. Azután képzelhető-e valami monotonabb, mint huszonhét oklevél, mely egytől-egyig a »Királyföldre« vonatkozik és épen ez okon mondja a »Mittheilungen« referense, hogy »der Inhalt dieser Stütcke hat *wesentlich nur locales Interesse*«; amíg ellenben a Horvát István-féle gyűjteménynek huszonhat (tulajdonképen szintén huszonhét) oklevelében nemzetünk jogélete oly változatosan és oly érdekesen tükröződik vissza, hogy e thémáról igen tanulságos »essay«-t lehetne írni; — ezen momentum iránt természetesen csak *magyar jogász* bírhat érzékkel!! Az előrebocsátottak után teljes nyugalommal bizom az elfogulatlan olvasóra annak megítélését, hogy tanügyi czélokra melyik facsimile-gyűjtemény alkalmasabb: a Horvát István-féle-e, vagy pedig a nagy-szebeni?

van terjedve azon felfogás, hogy ha majdan a seminariumi oktatás egyetemünkön életbe lép, akkor azután jó darabig el lehetünk a Történelmi Intézet nélkül; mert (amint mondják) a történelmi seminarium jóformán pótolja a Történelmi Intézetet. Ez pedig a leghelytelenebb felfogás. A kik így vélekednek, azok nincsenek tisztában az iránt, hogy mi módon kell a diplomatikával foglalkozni a történelmi seminariumban és mi módon kell a diplomatikával foglalkozni a Történelmi Intézetben. *A történelmi seminariumban a diplomatika tanára a diplomatikából nem adhat elő mást, mint a mit az egyetemen tartott rendes collegiumában szokott előadni*; csakhogy mindazon tárgyakat, melyeket ott előadott ugyan, de amelyeket »a nagyobb auditorium előtt némelykor csak röviden érintett«, (miként azt a Magyar Tanügy XII-ik kötetének 59-ik lapján a czikkíró helyesen megjegyzi), mindezen tárgyakat a hallgatóival folytatott eszmecsere útján bővebben tartozik kifejtetni főleg pedig a seminaristáknak tudományos dolgozatait vezetni és megbírálni; —íme ez a seminariumi oktatás lényege, feladata: s aki az általam imént elmondottak helyes voltában kételkedik, arra ráolvasom az egyetemi kérdésekben oly nagy tekintélyű *Schleiermacher*nek következő szavait: »Die Seminarien schliessen sich an die Disciplinen an, welche mehr in das Besondere gehen, und sind dasjenige Zusammensein der Lehrer und Schüler, worin die letzteren schon als producirend auftreten, und die Lehrer nicht sowohl unmittelbar mittheilen, (ezt az utóbbi állítást bizonyos pontig módosítandónak tartom), als nur diese Production leiten, unterstützen und beurtheilen. *Dass in den Seminarien Höheres*, als im gewöhnlichen Laufe der Vorlesungen vorkommt, unmittelbar *gelehrt werden soll, ist nothwendig eine ganz falsche Ansicht* (halljuk, halljuk!). Denn auf alles unmittelbare Lehren haben auf der Universität Alle ein gleiches Recht; *die Seminarien sind aber ihrer Natur nach immer nur für einen Ausschuss bestimmt*«. (i. m. 87. s. köv. lap). De lássunk most már a seminariumi oktatásra néhány concret példát. A diplomatikai collegiumban az előismeretek rovatában rendesen az oklevél-hamisításokról is szoktam beszélni; ámde arra már nem szakíthatok időt, hogy a például felhozott falsificatumoknak szövegét felolvassam hallgatóimnak, s hogy azután velök e tárgy fölött eszmecserét folytassak; a semi-

nariumban ellenben az ilyen témák igen behatóan lesznek majd tárgyalhatók. — Hasonlóképen a diplomatikai kortan előadása is csak úgy lehet igazán gyümölcsöző, ha a hallgatók mennél több chronologiai problémát oldanak meg; a diplomatikai collegiumban pedig erre vajmi kevés idő jut: annál szükségesebb tehát, hogy a seminaristák mennél több chronologiai feladványt dolgozzanak ki. — De az eredeti okleveleknek átírása, sajátásaiknak megbeszélése is sokkal nagyobb mértékben eszközölhető a seminaristákkal, mint a diplomatikai collegium rendes hallgatóival.¹⁾ Így viszonylik tehát a seminariumi oktatás in concreto az egyetemünkön tartott diplomatikai collegiumhoz: amiből az is világos, hogy a seminariumban ugyanazon tanárnak kell működni, aki az egyetemen működik. — — *Hát a Történelmi Intézetben mi módon kell majd a diplomatikával foglalkozni?* A felállítandó Történelmi Intézetben a diplomatikából már nem azt kell előadni, amit a diplomatikai collegiumban, úgyszintén amit a történelmi seminariumban ad elő az oklevéltannak tanára az egyetemen: hanem a Történelmi Intézetben a legspecialisabb magyar diplomatikával kell foglalkozni, vagyis a magyar diplomatikának valamelyik kisebb csoportját kell majd a legapróbb részletekig monographia alakjában feldolgozni. Ezt a legspecialisabb diplomatikát azonban nálunk még csak ezután lehet (sőt kell is) megteremtteni: hiszen

¹⁾ Az eredeti okleveleket most már nem brevi manu olvasom hallgatóimmal, mint ahogy régebben szoktam cselekedni, hanem előbb lemásolatom az illetővel az oklevelet és csak azután olvasom el vele, — követve e részben *Lupi* ezen igen jó tanácsát: Quando dico esercizio di lettura, ho in mira il fine dell'esercizio stesso; perche *il mezzo migliore è la trascrizione*, essendo vero anche in questo che *scrivere una volta è quanto leggere dieci volte*. Colla trascrizione si ha il vantaggio di raccomandare alla carta gli acquisti che facciamo, interpretando una parola o una lettera, senza bisogno di ritornare sopra difficoltà superate una volta. (Lásd: Manuale di Paleografia delle carte; k. 8. r. Firenze, 1875. 204-ik lap.)

A seminariumokról a többi közt ezt mondja *Schleiermacher*: die Seminarien, welche mit den meisten Facultäten verbunden zu sein pflegen, und fast überall als eigene Anstalten erscheinen, welche ganz besonders vom Staate gestiftet und begünstiget sind. Die Lehrer welche ihnen vorstehen werden dafür noch besonders besoldet, und grösstentheils geniessen auch die Jünglinge, welche daran Theil nehmen, namhafte Vortheile (i. m. 87-ik lap).

még Németországban is nem valami nagyon sok történt a legspecialisabb diplomatika terén; *Sickel*, alig húsz éve, nyilvánosan panaszolta el azt, hogy a mi nálok e téren történt, az bizony csak *parányi* ahhoz képest, ami a történeti bűvárkodás terén történt Németországban; szavai ezek: Im Vergleich zu der an Eifer und Erfolgen grossen Thätigkeit auf dem Gebiete der Geschichtsforschung ist namentlich *in Deutschland bisher nur winziges* versucht und *geleistet für die* letzten Aufgaben der *Urkundenforschung* (i. m. I. k. előszó VII. l.)

A szaktanítás szempontjából tehát így fognak egymáshoz viszonylani a diplomatikából tartott háromrendbeli előadások t. i.: az egyetemen tartott diplomatikai collegium mintegy a *gradus positivus*, tartandó pedig ez a collegium azon egyetemi joghallgatók számára, kik a minden jogász által (a jogi quadriennium lefolyása alatt) hallgatandó két négy-órás historiai collegium egyikéül az oklevéltant választották, — úgyszintén tartandó ez a collegium a történelmi tudománykör összes bölcsészethallgatói számára; — a seminariumi oktatás pedig már a *gradus comparativus* képezi, s ebben a seminariumi oktatásban, mint valami privatissimumban, a rendes collegiumnak csak néhány kiváló tehetségű és szorgalmú hallgatója vehet részt, akik ezért természetesen stipendiumban részesülnek; — végre a Történelmi Intézet a *superlativus*, azon kevesek számára, akik szaktudósokká, professionatus történetbűvárokká akarják magokat kiképezni, és akik nem két, hanem legalább is négy semesteren át foglalkoznak kizárólag és behatóan a történelmi tudománykörrel, főkép pedig a történeti segéd-tudományokkal.

De kérdezhetné valaki, ha majdan a Történelmi Intézet felállíttatik nálunk, nem lesz-e akkor czélszerű vagy éppen szükséges a budapesti egyetemen már több mint egy század óta fennálló diplomatikai tanszéket ezen intézetbe bekebelezni, beolvasztani? E kérdéssel én Oklevéltani Jegyzeteim első füzetének 76-ik lapján behatóan foglalkoztam, és már ott kimondottam azt, hogy ezen kérdésre határozottan *nem*-mel kell felelnem. Ugyanis a diplomatikai tanszéknek a történelmi intézetbe bekebelezése következtében három-negyed része azon egyetemi hallgatóknak, kik a fennálló körülmények közt érdeklődéssel hallgatják egyetemünkön a diplo-

matikai előadásokat, — ezeknek három-negyed része nem fogna a Történelmi Intézetben tartott diplomatikai előadásokra bejárni, még akkor sem, ha például én a Történelmi Intézetben épen oly terjedelemben és egészen oly módon tartanám is diplomatikai előadásaimat, mint ahogy most szoktam tartani az egyetemen; mert hát amíg én most állandóan délutáni háromtól négyig tartom az előadásaimat az oklevéltanból a 8-ik számú teremben, addig Kerékgyártó kettőtől háromig a magyar történelemből tart előadásokat az enyémmel szomszédos tanteremben, Gyulai pedig négytől ötig a magyar irodalomból ugyanott, Hunfalvy szintén négytől ötig a földrajzból ugyanabban a 8-ik számú teremben, amelyben előbb én tartottam az előadásomat; így állván a dolog, arra még csak vállalkoznak ifjaink, hogy Kerékgyártó leczkéje után még egy óráig az egyetemen maradjanak a diplomatikai előadások meghallgatása végett; vagy hogy Gyulai vagy Hunfalvy leczkéjét megelőzőleg egy órával korábban jöjjenek el az egyetembe a diplomatika kedvéért: de már arra alig fognának vállalkozni, hogy a diplomatika kedvéért az egyetemből valamely más távolabb eső épületbe vagy helyiségbe elmenjenek, és onnan esetleg még vissza is térjenek az egyetembe más előadások hallgatására. Aki pedig azt hiszi, hogy az ilyen körülmények figyelmet nem érdemlő csekélységek, — az nagyon kevésbé ismeri az egyetemi életet; annak nincsen arról fogalma, hogy a collegiumok látogatottsága mily különböző tényezőktől függ nálunk.¹⁾ Ismétlem tehát, hogy

¹⁾ A collegiumok látogatottsága nagyon sokféle tényezőtől függ, melyeknek részletezésébe és vizsgálatába azonban e helyütt nem szándékom belebocsátkozni, bármily kecsegtető legyen is reám nézve e thema. A legfontosabb tényező minden bizonynyal a tantárgynak kötelező vagy nem kötelező volta, még pedig nem csak nálunk, hanem még a külföldön is. Nagyon érdekes az, amit erre nézve dr. Szabó József, egyetemünkön az ásványtan tanára, a tanévet megnyitó dékáni beszédében (6. l.) 1867-ben a következőkben adott elő:

»Hogy magát a német ifjuságot is némileg a kényszer tartja össze, erről flagrans esetet hozhatok fel. Ugyan is Poroszországban nem rég megszűnt az állat-, a növény- és ásványtan a szigorlat tárgya lenni, ez által könnyíteni akarván a tanuló fiatalságon, legkevésbé sem kételkedvén, hogy az ezen a vegytanra s általában az orvos és gyógyszerészre nézve alaptudományokban a szükséges jártasságot megszerezni el nem mulasztja. S mi történik a rajnavidéki egyik legjelesebb egyetemen, hol

a diplomatikai tanszéket, a diplomatikai collegiumot egyenesen a mostani alakjában kell fentartani egyetemünkön és nem kell bekebelezni a Történelmi Intézetbe.

Ami pedig a Történelmi Intézet ¹⁾ szervezetét és munkaprogramját illeti, arról még ma nagyon idő előtti dolog volna javaslatot készíteni. Két minta intézeten okúlhatunk e tekintetben t. i. a bécsin és a párisin. A bécsi történelmi intézet a már említett »Institut für oesterreichische Geschichtsforschung;« ennek leczke-programmja a »Statuten des Institutes für oest. Geschichtsforschung, 8^o Wien, 1874.« című füzetke 4-ik lapján olvasható: a párisi intézet pedig az »École des Chartes«; és ennek programja a »Livret de l' École des Chartes, k. 8. r. Paris, 1879.« című kötet 16-ik lapján található. — A bécsi intézetben a tanfolyam — az előkészítő-cursust is beleszámítva — három évre terjed; a párisiban a tanfolyam szintén három évből áll. Minthogy nálunk a diplomatikai tanszék már tényleg fenáll, ez okon az előkészítő tanfolyam egészen feleslegessé válik a Budapesten felállítandó Történelmi Intézetben, — feltéve természetesen azt, hogy az intézetbe csak oly növendékek fognak majd fölvétetni, kik az egyetemen tartott diplomatikai előadásokat két semesteren át

eddig az ásványtani szakban nem kevesebb, mint öt tanár működött? Az imént mult iskolai évben, miként nekem pár hét előtt ott a tanárok egyike beszélte, mindössze 5 hallgató volt beírva, egy tanárnál 3, a másiknál 2; három tanárnak pedig nem volt kinek tartani előadást. Ab uno disce omnes.«

¹⁾ »Történelmi Intézet« vagy »Palaeographico-diplomatikai Intézet« ez a két különböző elnevezés egy dolgot jelent: az előbbi elnevezés a bécsi intézetnek hivatalos czíme; az utóbbi pedig a párisinak czíme. *Gautier Léon* »Quelques mots sur l'étude de la paléographie et de la diplomatique, 3-e éd. Paris, 1864« című dolgozatának 15. s köv. lapján így magyarázza meg az »École des Chartes« elnevezést: *Pourquoi l' École des Chartes s' appelle-t-elle ainsi? Au moyen âge, il est hors de doute que c' est particulièrement dans les chartes que la vérité historique se trouve renfermée. Elle n' est que dans les chartes; mais comme c' est là que de préférence il la faut aller chercher, on a pris une partie de nos études, la plus sérieuse pour le tout, et à l' aide de cette figure de rhétorique, on nous a appelés l' École des Chartes (az »École des Chartes« elnevezés tehát azon elven sarkallik, hogy »a potiori fit denominatio«); lejjebb pedig mondja Gautier: Nous pourrions nous appeler: École d' histoire et d' Archéologie nationales.*

jeles előmenetellel hallgatták. Hogy a budapesti Történelmi Intézetben mely tantárgyakat kell majdan előadni, hogy milyen legyen az intézet fölszerelése, milyen egész szervezete, — ezeknek s az efféléknek megbeszélése oly hosszúra fogná nyújtani e cikket, hogy annak a »Századok« egy füzetben már nem adhatna helyet; minthogy pedig a cikk feldarabolását, épen a szóban-forgó ügy tekintetéből nem tartom kívánatosnak: ez okon nem marad egyéb hátra, mint hogy e dolgozatomat befejezzem. De nem állhatom meg, hogy befejezésül rá ne mutassak azon veszélyre, mely a magyar diplomatikát fenyegeti; e veszély pedig abban rejlik, hogy napról napra mind inkább fogy azoknak száma, *akiknek a magyar magánjog s annak casuistikája* (úgy, amint az lényegében 1848-ig fenállott) *a vérökbe átment!* Igaz ugyan, hogy az ősiség eltörlése következtében egy ilyen (mint szokták volt mondani) »kutyabőrrel« ma már nem lehet mástól »dominiumot« elperelni, mint ahogy lehetett régebben; hanem hát ez a megváltozott körülmény egy cseppet sem alterálja az oklevelek *jogi természetét*, és azért ma is rendületlenül áll az okleveleknek azon definitiója, hogy »*diplomata sunt litterae solennes juris.*» És aki azt hiszi, hogy belőlem egy letűnt kor embere szól, az hallgassa meg a német *Sickelt*, ki e tárgyról épen úgy nyilatkozik, mint én; szavai ezek: Da Urkunden schriftliche und in entsprechende Form gekleidete Aeusserungen über Gegenstände *rechtlicher* Natur sind, so ist bei Prüfung derselben mehr als der historische Inhalt ins Auge zu fassen, so *hat sich die Prüfung auch auf den Rechtsinhalt und die Form zu erstrecken. Dazu bedarf es aber einer sehr eingehenden Kenntniss alles dessen, was in den verschiedenen Ländern und Jahrhunderten Rechtens gewesen ist* (i. m. I. 24.). — Úgy vagyon! »diplomatikai szemmel« csak az olvashatja a hazai oklevelek szövegét, aki »a magyar jogász« szemével olvassa azt!!

Függelékül adom az itt következő kimutatást a diplomatikai collegium hallgatóiról az utóbbi negyven év alatt: ez ugyan csak egy kö a hazai közoktatás statistikájának épületéhez; de ha a köveket nem hordjuk össze cgyenként, úgy maga az épület sem fog elkészülhetni soha!

Az 1845/6-ki tanév II. felében összesen 48 hallgató; a legjelesebbek, legszorgalmasabbak a következők: Békásy János, Békey István,

Csida János, Fejér (Vasvári) Pál, Golách József. Gyárfás István, Kada Mihály, Kanócz István, Kovácsy Ödön, Magyar Ede, Márffy Ágoston, Markos Mihály, Nehrebeczky Sándor, Szalasevics Ede, Szónoki János, Than Móric, Veleczky Gyula, Wurmb Imre. — 1846/7. I. 31 hallgató; II. félév: 11 hallgató; különösen kiemelendők az egész tanévről: Bándy István, Ferentzffy Antal, Gosztonyi Lajos, Havas Adolf, Kelemen József, Knótz Ferdinánd, b. Nyáry Albert, Pásztory Endre, Pétery Antal, Vankay János, Waltherr Imre. — 1847/8. (mind a két félévben) 18 hallgató; a legjelesebbek, legszorgalmasabbak a következők: Boczkó Ferencz, Bovánkovics Pál, Kovách Károly, Lattyák János, Lövész György, Müller Emil, Miksó Sándor, Pencs Károly, Pietsch Gyula, Radákovits Jenő, Vidats János, Zmeskál Mihály. — 1849/50. I. 16 hallgató; II. 6 hallgató; a legjelesebbek: Adamovics Endre, Ebner Ede, Kelemen Móríc, Liphay Kornél, Schmierer Gyula, Schwartzter Vince. — 1850/1. I. 7 hallgató; II. 5 hallgató; a legjelesebbek: Adda Lajos, Báthory Ferencz, Eckmayer Ágoston, Márton Ferencz, Neppel Ferencz. — 1851/2. I. 6 hallgató; II. 9 hallgató; a legjelesebbek: Ghyczy Gyula, Hegedüs Lajos Kandid, Kiss Ferenc, Tutkó József. — 1852/3. I. 24 hallgató; II. 19 hallgató; a legjelesebbek: Andaházy Pál, Baróthy Antal, Chira Elek, Ensel Sándor, Néhay János, Pály Bálint, Parragh Gyula, Schmidt István, Smodek Thádé, Szentsák Ferenc, Vida Lajos. — 1853/4. I. 20 hallgató; II. 23 hallgató; a legjelesebbek: Brindus Jakab, Chira Elek, Degen Gusztáv, Fischer Ernő, Ghyczy Géza, Hubert János, Jerzsák Ignác, Juhász Mihály, Lechner Ágost, Pázsit Antal, Sipos Anaclet, Szabó Antal, Zimen Márton. — 1854/5. I. 22 hallgató; II. 9 hallgató; a legjelesebbek: Börzsönyi Lajos, Czigány Károly, Egry Endre, Füzesséry Géza, Gebhardt József, Hidegh Árpád, Köves György, Magyar János, Szy József. — 1855/6. I. 2 hallgató; II. 3 hallgató; (ezen évben s a következőben a diplomatikai collegium órái kötelező tantárgyak óráival ütköztek össze); jelesek: Etseghy István, Izsépy Victor. — 1856/7. I. 4 hallgató; II. 2 hallgató; a legjelesbek: Göcze Bertalan, Göcze István. — 1857/8. I. 12 hallgató; II. 5 hallgató; a legjelesbek: Artner Kálmán, Damokos László, Fittler Albert, Ghyczy Dénes, Kantz Gusztáv, Kubinyi Ferenc, Siró József. — 1858/9. I. 5 hallgató; II. 6 hallgató; a legjelesbek: Becsey Rudolf, Buday Ferdinand, Höllrigl Ferenc, Wenzel Tivadar. — 1859/60. I. 6 hallgató; II. 6 hallgató; a legjelesbek: Posfay Bertalan, Véghelyi Dezső. — 1860/1. I. 11 hallgató; II. 19 hallgató; a legjelesbek: Bitskey Géza, Csenkey Géza, Fésüs György, Kenessey Pongrác, Klein Bódog, gr. Nádasdy Ferenc, Perlaky Elek, Thaly Kálmán. — 1861/2. I. 117 hallgató; II. 35 hallgató; a legjelesbek: Bausch Károly, Bíró János, Böck János, Braumüller Lajos, Csapó Kálmán, Décsy Lajos, Ghillányi József, Gyene Gusztáv, Jerzsák László, Kiss Bertalan, Kiss István, Lehotzky Lajos, Lenner Kálmán, Maczánék Vince, Máder Ferencz, Peczek Gyula, Petrovits Gyula, Pisztory Mór, Polczner Jenő, Reviczky Sever, Schmaus Endre,

Stepánek István, Szeesckay Kornél, Szervánszky Sándor. — 1862/3. I. 116 hallgató; II. 52 hallgató; a legjelesbek: Andorka Gyula, Avarfy (Huzly) Gyula, Bárány Dénes, Bognár Nándor, Csuk Ágoston, Frantz Endre, Garay Dezső, Ghyezy Dénes, Hajnik Imre, Hechtel Károly, Hell Aquila, Imling Konrád, Jándy István, Jeszenák Rafael, b. Kaas Ivor, Kállay Bertalan, Kamocsay Gyula, Klesitz Elek, Kormos Béla, Kovács Sándor, Kriszhaber Jakab, Mariska Vilmos, Márki István, Milassin Vilmos, Moys Sándor, Nichita János, Pillich Kálmán, Pogány Miklós, Pulez Imre, Riszner Károly, Spóner Andor, Sréter Alfréd, b. Staudach Adolf, Székely Ferenc, Varga Vilmos, Vay Péter, Vásárhelyi Dezső, Végh Ödön, Zárjeczky Antal. — 1863/4. I. 61 hallgató; II. 53 hallgató; a legjelesbek: Arany László, Döry Dénes, Sólyom Fekete Ferenc, Friedmann Bernát, Hindy Árpád, Istóczy Győző, Kugler János, Kürthy Antal, Mihályi János, Szöts Albert, Tires Kálmán, Weichard Alajos. — 1864/5. I. 51 hallgató; II. 75 hallgató; a legjelesbek: Csery Kálmán, Dósa Miklós, Horovitz Árpád, Horváth Pál, Jeney Victor, Vályi Gábor. — 1865/6. I. 46 hallgató; II. 65 hallgató; a legjelesbek: Forster Gyula, Horváth Károly, Komjáthy Béla, Mátray Ernő, Mayr Aurél, Pulszky Ágost, Risz Emil, Tőrek Gábor, Ugron Gábor, Végh István, Végh János, Wiche Kelemen. 1866/7. I. 50 hallgató; II. 30 hallgató; a legjelesbek: Bakcsi Ferenc, Hollán Sándor, Kandó Aladár, Reizner János, Szalay Imre, Szalay Péter, Szigethy Béla, Szombathy Ignác, Zöllner Károly. — 1867/8. I. 38 hallgató; II. 21 hallgató; a legjelesbek: Brózik Károly, Gyurits Árpád, Kisfaludy Zsigmond, Lukács Béla, Mortenson Edmund, Radits György, Rózsa Péter, Schleining Alajos, Szombathy Ignác. — 1868/9. I. 30 hallgató; II. 39 hallgató; a legjelesbek: Franczen Alajos, Kaplárésik Mihály, Lányi Adolf, Nagy Gyula, Okányik Pál, Sebestyén Gyula, Szilávik József, Tipray Tivadar. — 1869/70. I. 42 hallgató; II. 28 hallgató; a legjelesbek: Fritz Péter, Hampel József, Jablonszky János, Kaplárésik Mihály, Nagy Gyula. — 1870/1. I. 19 hallgató; II. 14 hallgató; a legjelesbek: Hattyúfy Dezső, Timon Ákos. — 1871/2. I. 34 hallgató; II. 17 hallgató; a legjelesbek: Ballagi Aladár, Bella Lajos, Matisz Endre. — 1872/3. I. 34 hallgató; II. 22 hallgató; a legjelesbek: Bölöni Sándor, Fest Aladár, Gergely Samu, Lenner Emil, Márki Sándor, Morgenstern (Marczali) Henrik, Orthmayer (Ortvai) Tivadar, Rosemberszky Ödön, Talapkovics Antal. — 1873/4. I. 16 hallgató; II. kiküldetésem miatt (könyvtári ügyben) ezen semesterben nem voltak előadások az oklevéltanból; a legjelesbek: Buday József, Czirbusz Géza, Kirchner Lajos, Komáromy Ignác, Laukó Albert. — 1874/5. I. 30 hallgató; II. 26 hallgató; a legjelesbek: Bellaágh Aladár, Buday József, Károlyi Árpád, Laukó Albert, Lekly Gyula, Merényi Lajos, Propper István, Sasváry Armin, Weisz Vilmos. — 1875/6. I. 15. hallgató; II. 34 hallgató; a legjelesbek: Boncz Ödön, Buzna Alajos, Demkó Kálmán, Herr Ödön, Kirchner Lajos, Nagy Géza, Ressler József, Rudnay Béla, Thallóczy Lajos, Varga Ottó, Városv Tivadar. — 1876/7. I. 33 hallgató; II. 29

hallgató; a legjelesbek: Fejérpataky László, Förster Rudolf, Hofmann Victor, Hummer Nándor, Münich István, Stern Ábrahám, Thallóczy Lajos, Varázseji Gusztáv. — 1877/8. I. 38 hallgató; II. 38 hallgató; a legjelesbek: Barabás Samu, Bojničić Iván, Csánky Dezső, Erdélysszky Mihály, Stern Samu, Szalay József, Szemák Antal, Tagányi Károly, Terkina Gyula, Theisz Gyula, Tóth István, Zák (Hajnóczy) József. — 1878/9. I. 29 hallgató; II. 35 hallgató; a legjelesbek: Barabás Samu, Bojničić Iván, Karlovsszky Endre, Kiss Béla, Koch Lajos, Marcsék Andor, Nagy Gyula, Popovics Béla, Rácz Géza, Stoltz Kálmán, Szádeczky Lajos, Szemák Antal, Szmátlík István, Váli Béla, Zák (Hajnóczy) József. — 1879/80. I. 48 hallgató; II. 42 hallgató; a legjelesbek: Balagi Béla, Chovancsák István, Karagyéna Mihály, Kerceser Károly, Kugler Alajos, Marcsék Andor, Nagy Sándor, Popovics Béla, Regitko Sándor, Stoltz Kálmán, Tuhrinszky Károly, Wutz Albert. — 1880/1. I. 32 hallgató; II. 30 hallgató; a legjelesbek: Borovszky Samu, Czink Lajos, Katona Lajos, Küffer Béla, Nagy Sándor, Péchy Lajos, Tompa Árpád, Vikol János, Wutz Albert. — 1881/2. I. 32 hallgató; II. 42 hallgató; a legjelesbek: Berecz Sándor, Borovszky Samu, Czink Lajos, Kárfy Ödön, Kepes Miklós, Komáromy András, Metzler Gusztáv, Neumann Márk, Oláh Béla, Péchy Lajos, Pettkó Béla, Schönviezky Bertalan. — 1882/3. I. 17 hallgató; II. 12 hallgató; a legjelesbek: Bartos József, Gyomlay Gyula, Kollerfy Mihály, dr. Kováts Gyula, Matauscheck Béla, Wendler László. — 1883/4. I. 12 hallgató; II. 11 hallgató; a legjelesbek: Prámer Ágost, Schönherr Gyula, Soltész Árpád, Székely Samu. — 1884/5. I. 15 hallgató; II. 20 hallgató; a legjelesbek: Emich Gusztáv, Erneyi Pál, Gönczy Gyula, Grünfeld Miksa, Huk György, König Tivadar, Marschalkó János, b. Podmanitzky Horác. — 1885/6. I. 27 hallgató; II. 25 hallgató; a legjelesbek: Bleier Izidor, Deák Áron, Dudás Gyula, Fleischl Károly, Lisznyai Endre, Pokorny Emánuel, Schrödl József, Schwartz Károly, Szilády Károly, Tálos Gyula.

A pecséttani collegiunnak legjelesebb hallgatója Czobor Béla volt.

HORVÁTH ÁRPÁD.

ADALÉKOK

A MAGYAR-LENGYEL ÉRINTKEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

— H A T O D I K K Ö Z L E M É N Y . —

A szükség volt szülője ezen, már többször kimondott, de kivihetetlennek bizonyult elvnek, nem az őszinteség; a török veszély pedig közös kapocs a két szomszéd ország érintkezésében. De a körülmények megmutatták, hogy oly két ország, melyben a királynak kevesebb a joga, mint az alattvalóknak, melynek rendezetlen a pénzügye, még oly szoros szövetség mellett sem mehet semmire. A magyar és lengyel király tehát erősebb szövetségesek után néztek s találtak ilyeneket a francia királyban és Velenczében. A szövetség ugyan feleséget adott Ulászlónak, de a török ellen csak úgy küzdött lengyel és magyar egymagában, mint annak előtte. S ezek magok védelmére is alig erősek, a védelmökbe fogadott Moldvának és szomszédjának segílyt nem adhattak; így magokra maradván, saját erejükből terjeszkedtek, gyakran hűbéruraik rovására, mint István vajda, ki Pukos földet a lengyel felsőség alól elvoná, s hogy háborúra nem került a dolog, a magyar közvetítésnek, Balassa, Czobor és Telegdi ügyességének — kik Sándor lengyel királyt a támadástól visszatarták — köszönheté.

Ugyanazon év, mely koronaörököszt adott Magyarországnak, a jeles Zsigmondot helyezé a lengyel trónba. Vladisláv s vele a magyar nemzet sietett a koronázási ünnepélyen magát képviseltetni Telegdi István által, mert Zsigmond a magyar udvarnál gyakori mulatozások alatt megnyerte a magyar urak szeretetét és tiszteletét. A pénz és hadügy szigorúbb szervezése mellett első szükségnek tartá a régi szövetségek felujítását s alig, hogy trónra lépett, Szydloviczky Kristóf vezetése alatt követséget küldé Magyarországra a védszövetség megkötésére. Az oroszok fenyegető állása s a török veszély a szövetséget természetesnek és szükségesnek tünteté fel, s a magyar rendek szívesen fogadák az aján-

latot. De már szokássá vált ily szövetségeket párt- és magán célokra is felhasználni és Szydloviczki nemcsak a frigylevet vitte Krakkóba, hanem Zápolya ajánlatát is Borbála keze iránt, mely a hatalmas dynasztát a trónra volt segitendő. Ezen célzataiban osztrák ellenes házassági frigy azonban nem zavarta meg Ulászlót, sőt még inkább sietteté elhatározását: Miksával a szorosabb szövetekezést. Ez vette a magyar királyt egészen igénybe annyira, hogy alig vette észre, midőn Bogdán moldva vajda Halicsra tört. Zsigmond a minapi szövetség értelmében szeretett volna magyar csapatokat is síkra szállni látni a lázadó ellen, ki a lengyel király közeledésének hírére csakhamar visszavonúlt. A diplomatiának kezei messze érnek, s jó lesz emlékezetbe hozni, hogy Zsigmondnak házassága óta Bécs és Moszkva közt gyakran váltatának üzenetek, hogy Zsigmond az oroszszal hadilábon állott s hogy nem annyira Ulászló, mint a magyar urak sürgették a béke helyreállítását, melyet Bélai Barabás és Korlátkövi Osvát 1510. januárban létre is hoztak, mely szerint Zsigmond védelmet ígért Bogdánnak a török ellen, ez pedig lemondott ragadmányáról, a további ügyek eldöntése magyar-lengyel-moldva 12 tagú választmány által levén eldöntendő. ¹⁾

Ez okmány az aldunai tartományok semleges helyzete mellett bizonyít; a lengyelek ugyan nem mondtak le felsőségi igényeikről, épp oly kevésbé, mint a magyar kormány és csak Lengyelországnak szomorú helyzete — az oroszok és tatárok folyton zaklatták — kedvezett annak, hogy az oláh vajda a magyar protectoratus alá helyezte magát. Zsigmond kénytelen volt tűrni, a mi történt, s miután a lengyel rendektől épp úgy nem lehetett nagy áldozatokat nyerni a török ellen, mint a magyaroktól, 1511. boroszlói tanácskozás a portával a fegyverszünet meghosszabbításában állapodott meg. De Zsigmond nem mulasztotta el figyelmeztetni a magyart, hogy a moldvai vajda ügyében a lengyelnek is van joga itélni s hogy ideje volna a magyar-lengyel határigazítást is keresztül vinni. Végre azt hitte, hogy a barátság, melyet Ulászló a császárral folytat, előnyére fordítható a lengyel felsőséget elismerni vonakodó lovagrenddel szemben, s hogy ez irányban biztosabb eredményre számíthasson a császárhoz és a pápához is közeledett. Hogy céljait el nem érte, másban rejtett.

A császár s a magyar udvari párt rossz szemmel nézte Zsigmond házasságát Zápolya Borbálával, mért reményt nyitott e szövetség Zsigmondnak a koronára, melyet Miksa a maga házá-
nak igyekezett biztosítani. De Zápolya is e házasságba veté reményét s az 1504-iki rendi határozatra nem kis befolyása volt e

¹⁾ Dogiel I. 607.

frigynek, melyet Verbőczy vezetése alatt ugyanazon párt látott szívesen, mely ama törvényt hozta. Sőt tovább is ment; Zsigmond által Zápolya kezébe s pártjának igyekezett a legbefolyásosabb állásokat megszerezni, hogy ügyének támaszt nyerjen. Ulászló és Miksa felismerték ez összejátszás jelentőségét, mely nem állt egyébben, mint az osztrák befolyás ellensúlyozásában. A tervnek, mielőtt keresztül vitetnék, utját kellett állani, és Bécsből követség indult Moszkvába ajánlattal a csárhoz: lépjen szövetségre Zsigmond ellen a császárral Lengyelország megtámadása és ha lehet, felosztása céljából, a lovagrend segítségével. A támadás 1514-ben megtörtént s a lengyelek fényes győzelmével végződött.¹⁾ Most már a császár szükségesnek tartotta Zsigmondhoz a közeledést s egy összejövetelt hozott indítványba. Ez a conferentia 1515-ben történt meg Pozsonyban és Bécsben. Miksa megígérte, hogy ki fogja eszközölni Zsigmond és az orosz czár közt a békét s a lovagrendet a lengyel felsőség elismerésére fogja szorítani s azért elérte célját az itt kötött házassági szerződések által.

Ily siker Miksát további lépésekre buzdítá. A Zápolya párttól Zsigmondot egészen elvonni s magához kötni, volt ezután főtörekvése. E végből Borbála halála után Sforza Bonát ajánlá neki nőül és Zsigmond országának nagy kárára rá állt az ajánlatra. Lehet, maga is felismerte a Zápolyák önző céljait s azért szívesen elállt tőlök. Azért már biztosai a nemzeti párt által ajánlott biztosság ellen nyilatkoztak Lajos kiskorúsága alatt, sőt az ifjú királyt egyenesen lengyel befolyás alá helyezni törekedett. A magyar rendek ugyan mindenkor visszautasították a követelést, de Zápolya a lengyel védelemre nem számíthatván, visszavonúltni, sőt az országgyűléseket gyakran kerülni kényszerült; pedig alig történt fontosabb dolog az országgyűlésen és kormánytanácsban ezentúl, melybe lengyel követek is befolyást nem gyakoroltak volna.

Úgy látszott, a lengyel befolyás diadalt ült. Mióta Zápolya a gyakori vereségek elől az országgyűlések odahagyására magát kényszerítve érzé, Zsigmond követei oly ügyes tacticát fejtettek ki, hogy az ige testté ne váljék s mire az idő elérkezett, hogy Zsigmondnak Pozsonyban a gyámság átvételére kell vala megjelennie 1520 elején, Lengyelország s a német rend között javában folyt a háború. Zsigmond győzött részben a magyar segélylyel, mert Lajos mindig gyermeki szeretettel ragaszkodott hozzá s bajait neki elpanaszolá. S e bajok: a török veszély, a magyarok elhatalmasodása, a pénztelenség. Zsigmond válaszul adhatá, hogy e bajoknak Lengyelország is a hazája s miután nemzete segélyt most nem nyújthat, kössön békét a törökkel, Zápolyát nyerje meg Ujlaki örökössé

¹⁾ Gruner. i. m. 30—31.

tétele által, a nemességet pedig kibékíti, ha körében megjelen. Lajos nagyrészben megfogadta a tanácsot, aztán a nemzet nevében még egyszer segélyt sürgetett a török ellen. És Zsigmond sietett a szorongatott helyzetnek s királyának segélyére s nem törődve a tatárok fenyegetésével, 3000 gyalogot s ugyanannyi lovast küldte a mohácsi táborba; csak kevesen közülök térhettek vissza hazájokba.

* * *

Közel szomszédok érintkezései sohasem csupán egyoldalúak; a politikai befolyás magában véve indicálja a kulturai érintkezést s mivel az elsővel már megismerkedtünk, szükséges néhány rövid vonásban az utóbbira is kiterjeszkednünk.

Már láttuk, mily körülmények között s ki által lőn a két nemzet a keresztény egyház kebelébe vezetve; mindkét országban hatalmas egyéniségektől indult ki az iniciativa s mindkettőnek közös jellemző vonása, hogy a trónról indulván ki a kereszt hirdetése, mindkét országban a keresztény vallás, még mielőtt nemzeti vallássá alakult volna, államvallás jellegét nyeré. Hozzá veendő, hogy a két rokon hitleterjesztő fejedelem külpolitikájában is közös irányban működött; mindkettő a pápától szorgalmazott koronát. Egy krónikás ¹⁾ ennek okát, miért jutott a korona Istvánnak, nem a lengyel fejedelemnek: »quia — úgymond — haec gens magis diligit calumniam, quam justitiam, sylvarum densitatem, et ferarum venationem, quam camporum planitiem, et frugum ubertatem, magis diligit canes, quam homines, plus pauperum oppressiones, quam divinas leges.« A fejlődés bizonyos fokán a népeknek — a historia tanítja — természete nem tagadja meg magát. Sem lengyel, sem magyar fél részéről nem részesült az új vallás valami rendkívüli fogadtatásban s mihelyt a hatalmas uralkodók, új vallásuk támaszai, sirba szálltak, kitért mindkét nemzet részéről az újítás elleni reactio s halomra dőltek rövid napok alatt egész életnek alkotásai. S valamint mindkét országban a zárdai magányból a trónra lépett fejedelemnek vetnek új, biztos alapot az új vallási életrendnek, ²⁾ úgy lengyel atyafától, II. Boleszlávtól tanulhatá IV. Lászlónk erőszakkal is szolgájává tenni isten szolgáját.

A kiindulásban tehát felismerhető a közös vonás; de a lelkesedés már igen korán jóval nagyobb mértékben a lengyelnél ismerhető fel. Nemcsak Endre s tanítványa szt. Benedek jöttek lengyel földről a magyar vadon magányába, hogy példás élettel vonzanak, oktatással térítsenek, hanem számos névtelen társ is követhette példájokat; s midőn az első magyar szerzet remete

¹⁾ Martinus Gallus. 76. l.

²⁾ I. Kázmér, Kálmán.

szt. Pál által nyeri létét, Lengyelország az, hol csakhamar nagy tekintélynek s gyors virágzásnak indul. E kölcsönös rokonszenv abban nyert kifejezést, hogy a szentszék mindkét országnak pápai legatust ugyanazon személyben adott, úgy történhetett aztán, mint-hogy a valláserkölcsei élet mindkét nemzetenél idők folytán, de főleg a XIII. században világiak s egyháziak között egyaránt mélyen alászállt, s miután I. Istvánnak apostoli buzgalma folytán a kánoni jog hazánkban mindjárt eleinte az egész államéletet, tehát a jogot is áthatotta s törvényszerű gyakorlati alkalmazásban is részesült, míg Lengyelországban az egyházon kívül kötelező erővel nem birt, éppen a magyar zsinati határozatok szolgáltak mintául a lengyel zsinatok szabványainak, vagy pedig, mint az 1279-iki budai zsinat határozatai, egész terjedelmükben a lengyel zsinatok által recipiáltattak.¹⁾

A mennyiben a középkorban az egyházi szervezkedéssel politikai alakulás is járt, nem meglepő, hogy úgy, mint Magyarország, a lengyel királyság is határozottan nemzeti jellegű. Mindenesetre a két nemzet szellemi rokonságának tulajdonítandó, hogy országos intézményeik oly sajátságosan rokon irányban fejlődtek. Miként Lengyelhonban a Piastok alatt, úgy hazánkban az Árpádok korában a fejedelmi hatalom közel egy időben nyervén erőben, ugyanazon hiba folytán lőn a forgandóság esélyeinek kitéve; itt is, ott is a trónöröklés kérdése sok zavart, az ország felosztása a központi hatalom csökkenését okozá. Az által, hogy Magyarország a nyugati intézményeket inkább tevő magáéivá, mint Lengyelország, a két ország jogi fejlődése nem tarthatott egyenlő lépést, s bár elejétől fogva mindkét országban a keresztény vallás az uralkodó s az egyikben a keleti, a másikban a szláv szellem nemzeti alapot létesített, éppen ez oknál fogva Lengyelországban ez utóbbi erősebb levén, azon legfőbb tényező, mely a politikai és társadalmi fejlődésnek képezte alapját s így természetesen sok jellemző sajátságot is hozott létre. Mindkét országban a germán befolyás adott lökést a fejlődésnek, a nyugati műveltséget mindkettőben a germán elem képviseli; de már korán érezhető mindkét országban a nemzeti áramlat, mely az elszigetelt idegen elemmel szemben nemzeti visszahatásra készül, s a nemzeti nyelvnek művelését, nemzetieknek egyházi hivatalokra való alkalmazását s az állami hivatalokból idegeneknek kizárását sürgeti.

Ezzel egyrészt ki van mondva, hogy Magyar- és Lengyelország fejlődése a nyugati intézmények által befolyásoltatott, de meg nem hódítatott, mindkettőnek culturalapja nyugati, de

¹⁾ V. ö. Hube és Weryk Constit. synod. és Helzel: Starodawne Prava I. 331. I. Venczel: Egyet. cur. jogt. 444. I. 448. II.

mindkét országban nemzeti irányban fejlődött tovább. Így pl. a nyugati jog képezi mindkettőben a jogfejlődés irányadóját, de a hűbéri jog egyikben sem bír túlsúlyra vergődni, annál kevésbbé általános érvényre emelkedni. Mind a magyar, mind a lengyel nagyok kezdik ugyan a német birodalmi seniorokat hatalmi törekvésekben utánozni, mindkét országban a hűbéri eszmék befolyása a nemzetfogalmat egy külön privilégiált osztályra szorítja, a jobbágyságot jogtalan állapotba veti. De az eltérés e két szomszéd ország közt e tekintetben szembetűnő. A római és hűbéri jog egyik országban sem bírt érvénnyel; s mégis azt írhatta Starovolszky, hogy »ab origine imperii usque ad Casemiri magni tempora jus omne in arbitrio principis erat«; ¹⁾ s annyi tény, hogy valamint az állítás jogilag igaz, tényleg a lengyel fejedelem is több akadályra talált abszolút törekvéseiben. A magyar király egyénisége is határozott abban, hogy mennyi hatalmat gyakoroljon; de a magyar király oldala mellett már korán ott áll a törvényesen kimondott gyűlés, mely nemcsak akadályt vetett az önkénynek, hanem azt egyenesen meg is törte pl. II. Endre alatt; Lengyelországban ellenben főleg az ország feldarabolása kedvezett az aristokratikus törekvéseknek. A XIV. század azonban mindkét ország fejlődési irányát közelebb hozza egymáshoz. E kor vet véget Lengyelországban az osztoszkodási rendszernek és a választás által befolyásolt örökösödési rendszer lép annak helyébe. Mit Róbert Károly Magyarországon, azt végre hajtja Lokietek lengyel földön; utat tört a fejedelmi központosított egységes, mondhatni abszolút hatalomnak. Károly könnyebben tehetette, de Lokietek csak a nemességnek adott engedmények által érthette el célját, s ez alapúl szolgált a lengyel slachcicok további jogi fejlődéseinek, mely annál nagyobb visszaélésekre vezetett, minél később nyert teljes szervezkedést, s mennél kedvezőbb körülmények között. A magyar nemesnek kizáró birtok és hívatalképesség s fegyverjog képezik praerogatíváit, a lengyel nemes nem bírja kizárólagos tulajdonul a honvédelmet; a magyar király, a nemzeti hatalom legfőbb képviselője s törvényes gyakorlója, a lengyel király inkább csak a hatalmas földbirtokos patriarchalis hatalmának egy nemét képviseli. Igen természetes, hogy Lajos egész más felségi hatalom fogalmával jutott a lengyel trónra, s a magyar viszonyok alkalmazásával kiváló jogokat adván a lengyel nemességnek concessio gyanánt megválasztatásáért, az utóbbinak az által, hogy választási s leányörökösödési kérdéseiben eddig szokatlan módon megnyeréséhez folyamodott, oly térre terelte s oly praecedens-t alkotott, mely a lengyel rendi viszonyokra nem maradhatott visszás követ-

¹⁾ Polonia 79.

kezményű hatás nélkül; már az 1339-iki választási feltételekben kell felismernünk azon pactákat, melyek forrásul szolgáltak a későbbi s Lengyelországra oly veszedelmes pacta conventáknak. Mert míg e kötések egyrészt csak lengyel nagyok által szerkesztettek, főleg ezek hatalmi törekvéseinek kedveztek s lehetővé tették ezeknek külviválását, miután érdemeik jutalmául a hivatalokat s ezzel a hatalmat is magoknak kierőszakolhatták. S még egy más veszedelmes újításnak lőn ez forrása: a nemesség ugyanis — főleg a kassai convent óta — oppositíóvá alakult a kir. hatalommal szemben, s folyton kedvezményektől tévén függővé beleegyezését, magát tekinté a fejedelmi hatalom forrásául, melyet adományozhat és elvehet s a koronát alku tárgyává teheti. A dolgok ily állása a fejlődést megzavarta, hirtelen kedvezmények által a fluctuációkba oly irányt hozott, mely előbb a vislicai napokhoz s aztán a pacta conventákhoz vezetett.

A Róbert Károly és Lajos adta engedményeknek tehát kétségtelen befolyásuk volt a lengyel alkotmány fejlődésére s átalakulására. A nemesség nem mulasztá el Jagello megválasztásakor a híres privilégiumot kieszközölni, mely a nemességnek kezébe adja az összes hatalmat, melyet az abból kivált bárói corporációk gyakorolnak s Magyarországon majdnem egyidejűleg az urak hatalma már annyira terjedt, hogy a királyt büntetlenül fogságba ejthették. Kétségtelen adatok hiányzanak annak kiderítésére, a lengyel befolyásnak mennyi érdeme volt ebben; de a gyakori kémkedő s egyes főurakkal folyton érintkező lengyel követek azt is bizonyíthatnák, hogy Zsigmond a lengyel intrigáknak is köszönheté megalázását. Mert azon politika, mely Róbert Károly törekvéseinek Lengyelországban propagandát csinált, a magyar urak között is talált termékeny talajra. A két nemzetnek mind gyakoribb érintkezése által állami intézményeik, törekvéseik is mind hasonlóbakká lőnek s az a kor, mely a lengyel nemességnek országos testületi szervezetet adott, röghöz kötötte a jobbagyot; csak egy dolog kezd a magyar befolyás alatt e korban szokássá vált lengyel gyűléseken a rendeknek mind zajosabb fellépése által mindjobban kifejlődni: hogy a lengyelek magyar mestereiken a rendi alkotmány szülte visszaélésekben túl fognak tenni. S ennek nem pusztán szabadságszeretetet s nem csupán nemzeti politika az oka.

Mily szapora volt a kereskedelmi érintkezés a két nemzet között, több helyen már lőn érintve. Ezen érintkezés az Árpádok alatt veszi kezdetét, de különösen a vegyes házbeli királyok alatt nyer kiváló dimenziókat. Magyarok különösen Krakóban telepedtek le nagyobb számban, főleg a Szepességből, de az ország más részéből is, leginkább Kassa, Lőcse, Bártfa, Lubló, Rózsahegy,

Rozsnyó, Körmöcz, Besztercebánya, Nagyszombat, Pozsony városokból, hol, mint iparosok, különösen szabók, cipészek, molnárok, kovácsok s más iparúzők, még a királyok által is becsülésben részesültek, s mint pl. Poczold, a krakkói városi tanácsba is felvételtek; de, sajnós, a proscriptusok között is számos magyarnak névével találkozunk. Az első lengyel, kiről emlékeink hírt adnak Ádám, 1259 körül,¹⁾ azontúl hosszú sorban emlékeznek okleveleink a lengyel jövevényekről, kik szintén szívesen fogadtattak, s nemcsak Stibor az, ki roppant vagyonra és nagy befolyásra tett szert.

A lengyel magyar kereskedésnek főleg a Szepesség képezte központját. Mióta Lajos lengyel és orosz kereskedőknek meghagyta, hogy Kassán rakják le áruikat, e város lőn a lengyel kereskedés központja s ezóta gyors virágzásnak indult. 1394-ben a két város kereskedelmi szerződésre lép 3 havi felmondással.²⁾ Kassa mellett különösen Buda volt az, hová lengyel kereskedők gyakran s nagy számmal jöttek s itt szép vagyonra is szert tettek, mint pl. Dombrow János, ki Ulászló küldetésében gyakran járt Zsigmondnál.

Ezen szapora kereskedelmi forgalmat egy időre megakasztá Zsigmondnak és Ulászlónak rendelete, mely kereskedőknek az ellenfél országát felkeresni megtiltá, a künn levő kereskedőket pedig haza rendelé. Majd megnyíltak újra a sorompók, és szabadon mint előbb, vitetett ki a magyar réz Krakkó felé, hol egyedül leheté azt eladni; csakhamar krakkói kereskedők veszik a magyar bányászatot művelés alá, s az összes réz csak Krakkóba vitetik megolvasztás végett. Ez kivált azóta, hogy Corvin János besztercebányai lakát, bányáit, olvasztóit s az összes felszerelést, a kész rezet kivéve, Turzó János krakkai polgármesternek s örököseinek

¹⁾ Fejér, Codex IV. 2. 489. l.

²⁾ Fejér X. 2. 259. l. E kereskedést előmozdítandó, Lajos 1371-ben megengedé a szebenieknek, hogy ugyanazon kedvezményekkel, mint a löcsei, kassai és krakkai kereskedők, Lengyelországban szabadon közlekedhesse-
nek U. o. IX. 4. 335 l. Hogy az ország közbenső részei — nevezetesen Debreczen — gyakori érintkezésben álltak Krakkóval, az emlékek bizonyít-
ják (Monum. IV. 2. 219. 1399. l. »Maczek Pyca advocatus de Czebrzechin
recognovit se providere Johanni Czopchin in 26. sexagenis et 1 fert. gr. Prag.
rationabiliter obligari promittens bona fide sine dilacione medietatem earundem
pecuniarum super Nativ. Christi et superfluum super Stanislai de Mayo
festivitatibus proxime se sequentibus integre et efficaciter exsolvere et
pagare. Promittens etiam dictus advocatus, quod quancito domum suam
venerit, quod uxorem suam ad presenciam scabinorum ibidem in Czebreszin
adducere velit, ut ibi recognoscat de supradicto debito prefato Iohanni se
eciam obligari.«

adta. (Hatvani i. m. 12.) E mellett különösen magyar gabona, marha, bor, ¹⁾ viasz, lovak, disznók, sőt pénz is örömet kivetetett. Sőt Krakkó, nem tudni mi jogból, gyakorolt magyar pénzverési jogot. ²⁾ A lengyel királyok, főleg ez utóbbi beviteli kereskedésnek kedveztek, s pl. Ulászló a visszatérő kereskedőket a vám alól felmenti áruikkal együtt s ezt a magyar kereskedőkre is kiterjeszti, midőn Krakkó felé mennek. ³⁾ Krakkó felől hazánkba kerültek különböző halak. posztó-prémek, ⁴⁾ só, ólom, francia borok, norinbergi árúk. A XV. században már Sandecz felé tereltetik a magyar kereskedés, szigorúan meghagyatván a magyar kereskedőknek e városon keresztül közlekedni elfogatás és árúvesztés terhe alatt. ⁵⁾

De könnyen járható utak hiánya nagy akadályul szolgált a kereskedésnek, s azért buzgólkodott Zsigmond lengyel király Zidaczovtól Husztig egy országos út építésén s az itteni erdők kiirtásán. De az országnak nem volt pénze, Ulászlónak pedig fel fogása ily dolog iránt, s az út tervben maradt.

Közelebbi megvilágítás céljából következő kivonata a krakkói számadási könyveknek álljon itt befejezésül.

K r a k k ó i m a g y a r o k :

Az emlékekből általában kitűnik, hogy a kereskedelmi érintkezés is élénk volt a két ország között. Valamint számos lengyel a Szepeességben, a bányavárosokban s az ország más részeiben kereskedelmi telepekkel bírt, úgy magyar családok is nemcsak gyakran felkeresték Lengyelország piaczeit, hanem ott állandóan és pedig már az Árpádok alatt letelepedtek, szép vagyonra és befolyásra csakhamar szert tévén. Csak néhány ily családot említünk fel.

1301-ben Unger Jakab halála után megosztóznak fiai Mihály és Miklós, kik krakkai piaczi házáat kapják, neje s fia Péter $\frac{1}{2}$ kalmárboltot, s egy kertet a városon kívül. ⁶⁾ Ezen említett Miklós fiú 1316-ban magister

¹⁾ A kassai polgárok panaszkodnak 1522-ben, hogy bort mellék-utakon csempésznek Lengyelországba. Tört. Tár. XI. kt. 135. l.

²⁾ Item wer ungerisch Gelt bruen lest und lot dy teste yn dem Brennegaden, lest oder gibt von der mark silber $\frac{1}{2}$ gr. Mon. IV. 2. 180. l.

³⁾ V. ö. Mon. V. 9. 10. 11. ll.

⁴⁾ Beatrix királynő 1488-ban meghagyja Schayder Péter körmöczi kamarásnak: azonnal hozasson neki nyestprémeket Krakkóból. Hatvani Okmányt. I. 8. l. Elrendeli egyúttal, hogy a körmöczi kamarához tartozó városok ne lengyel sőt vegyenek, hanem magyart, a magyar kincstártól.

⁵⁾ V. ö. Mon. V. 221. 248. 258. ll.

⁶⁾ Monum. IV. 1. 4. l.

machinator kedves embere Ulászló királynak, kitől kapja egykor Suderman házát a slakovi utcában. Ugyan ő 1319-ben egy quartalét hagy Péternek (mostoha öcsésének) örök jogon. 1331-ben említetik Magyar Vladiszláv, kinek özvegyére Nemersa Venczel és Mihály biztosai által a krakkai püspök curiája mögött fekvő quartalét örök. jogon átruházza. Ezen magyar özvegye 1338-ban Mátyás fiával, úgy szinte Erzsébet leánya s fiával Jánossal (Hanko) együtt birtokot enged ad Márk Lorantnak. ¹⁾ Ott említettnek még Michael sartor et gener Chunad, dictus Wis 1327 Petzold de Rosenberg, braxator, ki Borussa Pétertől házat kap Krakkóban (1324.) Henrik de Cremnyez házat vesz át s 30 márka garast hágy nejének (1339. 1340.) ²⁾ Petzold különben már 1302-ben eladja krakkai házát Ditrik szabónak. 1306-ban részosztásestközöl gyermekei közt. 1309-ben várositanácsnok. ³⁾ Felemlíthetjük még a magyaroknál »Ungerinne, di do genant istz Zohorninne« s ki $\frac{1}{2}$ udvart ad Heneus és Rachel gyermekeinek. ⁴⁾ 1351-ben pedig a lengyel kir. Berthold molnár egykori házát Magyar István sartorjának örök időkre adományozza, sőt még 1398-ban is említetik egy magyar Miklós magister Armatorum 176. IV. 2.

1324. Petzold de Rosenberg házat kap Krakkóban Borussa Pétertől. IX. 276.

1332. Hanco de Egra 110. Vilmudis relicta Friderici de Egra 57. Relicta Heinconis de Egir 142.

1339. Henrik de Cremnyez házat vesz át 145.

1346. Klimko de Rosenowe Kázmér királytól egy telket nyer 175.

1354. Kázmér egy házat ad Magyar István kir. sartornak, melyik előbb Berthold a molnár vejéé (generia) volt 190.

1368. Hanslin de Kassovia Krakkóban megöletett IV. 2. 15.

1371. Johannes de Egir pictor. IV. 2. 33.

1375. Stanislaus Czirke de Tharnavia proscriptus pro homicidio uxoris suae IV. 2. 41.

1376. Michael Ungarus Kemmer proscriptus 2-szer 45.

1378. Quidam servus molendini dictus Unger 46.

1384. Unger Mihály proscriptus 60.

1386. Hermanus frater Ungari proscriptus 66.

1391. Joannes Czypser proscriptus 74 (cuttellifaber.)

1393. Arnolt aurifaber, Mathia Theis et *Hannus Ungir* recognoverunt publice et expresse, quod ipsis lapis, de quo nobis vestra scripsit Serenitas sit ostensus et presentatus et exhibitus sit ipsis pro una sexagena. — *Johannes Hungarus* portavit eundem lapidem, ad quam-

¹⁾ U. o. 39—40. 59. 140. II.

²⁾ U. o. 76. 89. 98. 145. 149. 159. II.

³⁾ U. o. III. 1. 5. 9. 12. II.

⁴⁾ U. o. I. 21. I.

- plurimos auri fabros et nullus plus dare voluit, quam ipse iste dedit 94.
Nicolaus Ungar habet jus civile 98. Cszypser, Ungirlin proscripti 100.
 1394. Petrus Reinschil, Nicolaus Reinschill fide jusserunt ad statuendos
Petrum Ungerum et *Nikolaum Prespurgenssem* famulos ipsorum 104. —
 Magyar Miklós kölcsön ád 2 márkát a tanácsnak a király részére
 106. Johannes Dornig Magyarországba indul 112.
 1395. Heinricus Runge constituit Nicolaum natum Swarczpeschkonis ad
 recipienda universa delicta sua in Regno Ungarie existentia 128.
 Johannes Ungarus habet jus 133.
 1396. Dambrow János özvegye, Erzsébet Budán hagyott vagyonának
 felvételére de Pilsna Dambrow Miklóst bizza meg 136. —
Ungrisch Polak promisit statuere Mathiam Wirzingi 138. Ugyanaz
 és Jan de Kassova 140. — Nic. Ungarus Magyarországba indulván,
 gyermekei számára tutort rendel s nejének 40 márkát 148. Adam
 de Rosenberg habet jus 153. est sutor.
 1397. Nic. Czipser habet jus 173. — Heinrich Slosser de Leutscha
 habet jus 173.
 1398. Item wer ungerisch gelt bruen lest und let dy teste yn dem Brenne-
 gadem lest der gibt von der march silbir $\frac{1}{2}$ gr. IV. 2. 180.
 1399. Konusch Miklós Magyarországba jő 199.
 1400. Steffan Ungir habet jus 222. Hanus Ungir u. o. Péter Ungir u. o.

K ö v e t e k :

1390. Miklós városi ügyben 228. Kylián ad insequendum nuncium ad
 Ung. u. o. Palusko Tornba és Marienburgba. 229. 230. Egy magyar
 V. márkát kappropanno ad relacionem Magistri coquine domine Regine
 ex parte Regis; és pro exemptione ejusdem Ungari 233.
 1391. Rayse Pelczer ad Ungariam. 232. Griff ad Ungar. városi ügy. Egy
 másik 233, ismét egy, Griff nuncius, in Czipser, Nun. cum literis Capi-
 tanei ad Ung. 233.
 1392. 237. Nun. civ. ad Capitaneum in Ungariam. Johann cursor in
 Budam Fam. Paul balistar ad conventionem reginarum in Lublow.
 Cursor de Crosna. 238. Nun. regis de Ungaria cum literis dni
 Emerici ad d. Capitaneum. 238. Nun. cum. lit. regis a Capit. in
 Budam. Johann in Ungariam ad palatinum cum literis regis feria 5.
 ante letare. 239. Hermann Rhamensmethe equitat versus Ungariam
 pro expeditione 240. Vector cum muneribus Regine Ungarie per
 dnum Sawischem feria 7. ante Nativitatem. Sawischus versus Un-
 gariam. Martin cum lit. dne Regine, que de Ungaria portabatur
 ad dnum regem (Mindenszentek körül.) 240. Zaviss in Ungariam
 241. — Jacussis konyhamestere a kínálnénak levelet visz a magyar
 királyhoz fer. 3. infra Octav. Ascens. dni. A királynő 32 lóval

- Lublyó és Kézsmárkra. Zaviss Magyarországra fer. 4. ante fest. Nativ. beat. Marie. 241.
1393. Raysa dominorum in vigil. Epiphan. dom. Suppenik, Dambrow, Wersing, Piczczin versus Landishuth és Lublow. 243. Nunc. civ. in Kassa 244. Cursor cum literis in facto regine ad regem pro conventione reginarum. Conventio reginarum IV. 246.
1395. Szvesladir datum Stiborio. 247. Bor Stibornak, Stibor in pretorio; krakkói kapitány, Magyarországra jó. 247. Stibor levele a királyhoz 248.
1396. Nunc. civ. Num. in Cassoviam ad Mercatores. 253. Nunc in Ungar. mercatores 253. Niez mitdermutter a királynéval. 250. Cursor Kassa és Lőcsére. 252. Pro exempeione Burgrabý de Lublow de hospicio. 250.
1397. Nuncii cum Gnevossio in Ungariam. 256. Nunc. in facto civitatis in Ungariam 257.
1398. Nunc. in facto civ. 259. Nuncii ugyanazon czélből. 260.
1399. Equi concessi, Stokfis datum regi Ungarie 260. Kublones dati reg. Ung. 261. II. Ulne, tele in quibus portati fuerunt . . . regi Ungarie 261. Vesznek magyar bort egy provincialistól 261. vörös bor a budai plebánosnak 261. Regi Ungarie stamen de Brosella. 261. . . . Rayse dominorum; Raysa Petri notarii civit. in Ungariam. Raysa dominorum post regem Ungarie. Item Petro notario pro expensis factis in Craccovia, quum expectavit responsum a rege Ungarie super litera dmne nostre Regine; Reysa dominorum in Ungariam in Luczam. Hildebrand in Ungariam. Nuncius in Ungariam. Koschikow ad regem Ungarie in factis regis. Nuncius ad regem Ungarie cum novitatibus de morte regine. 262. Clemens iens in Ungariam ante dominos. 263.
1400. Nicolaus Ungir missus in Ungariam 263.
1401. Cursor in Cassoviam *conducentes dominos de Cilia*, Kotschikow in *Loblau*; — ad Comitem Cilie. 265. Kotschiko ad regem cum literis Ungarorum. *Herconi Ungaro* pro balneo 266. Tepingi dominis de Cilia 267. Raysa domini Freyberg in Ungariam. Raysa dominorum in Sator ad novam reginam. Via Pauli Steynbach et d. Freyberg in Ungariam. 267.
1402. Koschiko revertens de Cilia; Nunc. revert. de Ungaria. Koschiko in Ciliam cum literis Regis et regine. 268.
1403. Nuncius ad regem Ungarie et *Ceklispan*. Kyzeweter ad regem Ungarie et Stiborium. 271. Cursor ad regem Ungarie. Nuncii ad reg. Ungarie et ad marchionem Moravie. Tepingi dati Ungaro 272.
1404. Kyzelvirt ex parte mercatorum in Ungariam. 274. Reysa dominorum in Sandecz ad convencionem Regum Pol. et Ung. 276.
1405. Nuncius in Ungariam, in Cassoviam. Koschiko cum literis Regis ad com. Cilie. 277. Plebano de Cassovia; Ungaro pro vino rubro ad honores, pro vino gallico dato Ungaro, pro vino albo dato Ungaro ad

- honorem, 278. Menhárt Péter és Péter városi jegyző in Ungariam 279.
1408. feria quarta crastini s. Severini Jakab predikátor megy Kassára. 281. Sabbato die S. Mauritii Kegl nuncius versus Ungariam 282.
1409. Salmones date Stiborio 284. Faber nuncius cum literis regalibus transiens ad Ungariam. Sabbato 50. ae. v. Carnisprivii. Faber cum literis Stiborii ad Comitem Siculorum. Sabbato Ramispalmar. Cursor ad Stiborium cum litera in causa marcatorum (fizetés magyar pénzben.) Cursor post dominum Michael de Czirle in Budam transiens (Sabbato proximo post festum Assumpc. S. Marie.) Sabbato vigilie Nativ. Marie Cursor Questenbinder de portacione literarum ad Budam. 285.
1410. In bona sexta feria: Famulus Johannis Warschonis, qui emovit equum et res fabri ballistarii dominorum in *Ungaria interfecti*. 287. Sabbato Quasimodogeniti. Raysa dominorum ad convencionem regis Pol. et. reg. Ung. in Novam Sandecz vel in Antiquam villam 288.
-

KÜLÖNFÉLÉK.

ROSNYAI ÉS A HOROLOGIUM TURCICUM.

(Felolvastatott a M. Tud. Akad. oct. 18-iki ülésén.)

A *Pontianus*-on kívül, mely irodalmunkba még a legkorábbi nyomtatott könyvek között lelt utat, a másik, nagyobb és nevezesebb ind mesegyűjtemény, *Pantsatantra* vagy arab nevén *Kalila ve Dimna* is talált magyar fordítót: Rosnyai Dávidot. Ő nem a szanszkrit eredetiből dolgozott, de legalább közvetlenül támaszkodott ennek egyik legérdekesebb származékára, a török szövegre. Munkája a XVII. század nyolczvanas éveiben készült s legujabb ideig csak híréből ismertük. Egy codexét, mely Halmágyi József, utóbb Ákosfalvi Szilágyi Mihály marosvásárhelyi táblai bíró tulajdona volt, legutóbbi birtokosa, Iványi István, eperjesi törvényszéki bíró, 1879-ben ajándékozta a nemzeti muzeum könyvtárának. Akkoriban rövid megemlékezés történt a becses szerzeményről a *Magyar Könyvszemlé*-ben; ismertetését az olvasó itt veszi először.

E híres mesegyűjtemény elágazásainak, elszármazásainak, fordításainak és átdolgozásainak képét egy nagy családfában állította össze Landau Márk, a *Decamerone* forrásairól írt munkájában. E táblázat bizonyos tekintetben a kelet és nyugot művelt népeinek érintkezését tünteti fel, melyek bizonyos, tanulságos vagy gyönyörködtető szellemi tőke megszerzésére, elsajátítására törekcsenek. Ilyen tőke, az élvezetnek és okulásnak, eszméknek és képeknek tőkéje: a *Pantsatantra*, melynek áttűtetései, már nagy terjedelménél fogva is, irodalmi gyakorlatot tételeznek föl s a művelődési életnek némi tágabb közösségét.

A buddhista irodalom e híres termékének, keletkezésének és vándorlásainak legalaposabb buvára és fordítója Benfey Tivadar (*Pantschatantra*, 2. k. 1859). Az eredeti, teljesebb és gazdagabb alpmunka, mely már nem létezik, a K. e. második s a K. u. hatodik század között keletkezett. Ebből készült, bramán befolyás alatt, a *Pantsatantrá*-nak maig meglevő öt könyves szanszkrit

szövege. A mesék bevezetéseképen el van mondva, hogy egy Amarasakti nevű királynak három buta fia volt, kikkel már nem tudott mihez fogni. Szorúltságában egy Visnusarman nevezetű tudós braminhoz folyamodott, ki kötelezte magát, hogy a buta királyfiakat hat hónap alatt a világ legokosabb embereivé neveli ki. Célját a *Pantsatantra* által érte el, melyet számokra írt. Látni való e bevezetésből, hogy a gyűjtemény didacticus irányú: célja parabolákban és állatmesékben életbölcsestre, az uralkodás mesterségére oktatni a fejedelmeket. A politika, a kormányzástan kézikönyve e munka, természetesen az uralkodás keleti formájának, a kényuralomnak alapján. Tanításai, célzatai, példái, melyekkel a fejedelmekhez, udvari embereikhez és tisztviselőikhez szól, mind e felfogáson alapúlnak. Ez adja magyarázatát a mesék formájának is, melyekben legnagyobb részt állatok szerepelnek; de nem az európai naiv állatmese módján, mely az állatok jelleméből indulva ki, a legegyszerűbb életviszonyokkal a legegyszerűbb és általánosabb igazságokat példázza. Az ind mesés könyv állatai csak viselik az állatneveket s kibélyegző és állandó faji sajátosságokat alig mutatnak. Emberek állatnevekkel, kik egy fejlődött politikai, vallási és udvari rend bonyodalmai között mozognak, beszélnek Manu törvényeiről, vezekelnek és áldoznak az isteneknek, emberi történeteket mondanak el. Mindezt nemcsak a lélekvándorlás hite érteti meg velünk, mely az állatokat közelebb állóknak nézi az emberekhez, hanem az ind élet rendje is. A boncok, braminok, dervisek az ázsiai kényuralkodókkal szemben nem igen mertek mindent leplezetlenül elmondani, a mi egy jövődő fejedelem alatt hasznukra lehet, de a mostani alatt torkukra forrhat. Az állatvilágba tévén át példázataik színterét, szabadabban szólhatnak a zsarnok oroszlánról s a szegény üldözött bárányról. Mivel mindent meg akartak mondani, a természetes igazsággal kevesebbet törődtek s személyeiknek csak nevét vették az állatoktól.

Ama nagy meséskönyvnek eredeti szanszkrit alapszövege először a hatodik században fordítottatott idegen nyelvre. Kozru Nusirvan fordíttatta le az akkori persa udvar és irodalom nyelvére, a pehlevire. Ma már ez a szöveg nincs meg, de megvannak a belőle készült syr és arab átdolgozások. Amaz a régibb, alig valamivel idősebb a pehlevinél s eredeti kéziratát csak néhány éve fedezték fel. Az arab *Kalila ve Dimna* a nyolczadik századból való s Almanszur kalifa parancsára Abdallah ibn Almokaffa készítette. Ezen alapúlnak a következő fordítások: a görög, mely a XI. századból s Seth Simon orvostól való; a XIII. század elején keletkezett zsidó; s végül a több rendbeli újperzsa szövegek a X. század óta. A zsidó szöveget még a XIII. század második felében lefordította deákra Capuai János s nagyrészt erre támaszkodnak,

vagy legalább ezt használják fel az azóta készült német, olasz, spanyol francia, angol, dán, svéd, hollandi, és cseh fordítások. A táblázaton, melyet Landau e fordításokról készített, s azokról is, melyek valamely eredetibb szövegből, a latin közbevetése nélkül keletkeztek, hiába keressük Rosnyai magyar munkáját.

Az ő eredetije egy török szöveg volt, mely meg az új-persa fordítások egyikére vezet vissza. Arra, mely Husain Vaiztól ered a XV. századból s *Anvar-i-Suhaili* (a Canopus csillag sugarai) címet viseli. Ez képezi alapját a *Humájun-námé* című török munkának, mely Pompás Szolimán idejében, 1540 táján keletkezett. A királyok tanúlságára költ jeles könyv, mint Rosnyai előbeszédében mondja, »szerecsen és persiai nyelvekben a törökök közé is csúszott, de az említett nyelveken a töröknek nem ínyek szerint való obscuritásban lévén a könyv, sok időig sokaknál minden haszon nélkül subiticeált; hanem későre a szultán Bajazid unokájától, szultán Mehemmednek pedig fiától, szultán Murádtól Drinápolyban erigáltatott collegiumnak maga nevét titkoló professora, ennek ízes mulatságától üres maga nemzetét megszáván, az udvari expeditiókban már ususba ment arabiai és persiai nyelvekkel elegyes törökre fordította, az ő módjok szerint szép terminusú stilussal s az alkalmatosságokat ékesgető versekkel sok helyeken condecorálta is.« Ez a munka volt az, melyből Rosnyai a maga, mindeddig kéziratban maradt töredékét készítette.

Rosnyai Dávid I. Apafi Mihálynak volt török deákja vagy tolmácsa. 1641-ben született, valószínűleg Marosvásárhelytől, melynek közelében, az udvarfalvi kurián, családja most is él. Kikerülvén az iskolából, 1663-ban, összeszedte holmiját, magához vette 300 frtot tevő örökségét s elment szerencsét próbálni Apafi udvarába Segesvárra, mely akkoriban még »új és szűk vala«. Sógorának: Veresmarti Gáspár püspöknek kezességére, alkalmazta is a fejedelem török deáknak. Alárendelt állás volt ugyan, de épen nem jelentéktelen. A török deák otthon fordította a portáról érkezett leveleket, a Konstaninápolyba küldött követek vagy kapitánhák mellett pedig tolmács gyanánt működött. Olykor önálló megbízatásokat is kapott s ezeknek ügyes kivitelétől függött további szerencséje. Mindenesetre terhes pálya volt; azonban Rosnyaiban nem hiányzott hozzá sem a kitartás, sem az ügyesség. Mindenekelőtt meg kellett tanulnia jól törökül. A basák táboráiban, hol Haller Gáborral, Daczó Jánossal és Apafival forgott, nagy buzgósággal kezdett a tanulásba, melyet utóbb a török fővárosban folytatott. 1667-ben már a szultán előtt szerepelhetett mint tolmács. Ügyességét is alkalma nyílt nemsókára bebizonyítani. Önálló diplomatiái megbízatásokat is kapott. Most Zólyominak s Rákóczi Ferencznek Apafi ellen a portán folytatott

áskálódásait kellett ellensúlyoznia; majd a magyarországi bűjdosók támogatását kieszközölnie; azután a basák haragját kijátszania az Apafi által megerősített végvárak miatt. Armánnyal, megvesztegetésekkel, tengeri veszedelemmel és zsványokkal küzködve, hol kéréssel, hol furfanggal, hol ajándékokkal mindig tudott valamelyes eredményre jutni. 1674-en túl már nem ismerjük elég részletesen pályáját; innen kezdve elvesztek naplójegyzetei. Annyit tudunk, hogy a fejedelem 1678-ban letartóztatta, előbb Görgényben, majd Szamosújvárt tartatta fogságban s csak 1682. őszén bocsátotta szabadon. Rosnyai ennek daczára újra felküzdötte magát s alkalmazását visszakapta. Megfordult több ízben a portán s az Apafihoz érkezett török levelek hátulsó lapján végig megismerhetők az ő, nyomtatáshoz hasonló, szabályos kezeírása és rop-pant kacskaringós kezdőbetűi. Még 1705-ben II. Rákóczi Ferencznek a portára küldött leveleit is ő fordította törökre. Késő vénségben halt meg 1718. márczius 4-dikén Fogarashban.

Önéletírása töredékéből, naplójegyzeteiből, leveleiből, melyek alapján Szilágyi Sándor megírta életrajzát az akadémia által kiadott *Történeti Maradványai* előtt 1867-ben, nemkülönben az elszórt adalékokból, melyeket szintén Szilágyi és Koncz József azóta tettek közzé (*Történelmi Társ.* 1882. 83. és 84.): elég hű képet alkothatunk magunknak felőle, habár fogságának oka máig homályban van. A székely kitartás, élelmesség, leleményesség és hűség testesülnek meg benne. Urát, ki életének egy válságos pontján kenyeret adott neki, híven, esztől és erejétől kitelhetően szolgálja, sőt feláldozással is; de áldozatairól, káraitól, fáradozásairól épen nem feledkezik meg. Szolgálatának jutalmát, kárainak megtérítését, valami inscriptiót élete végeig nem szűnik meg sürgetni fejedelemnél, országgyűlésnél, guberniumnál. »Haszontalanul vándorszorgó török deáknak« nevezgeti magát s kenyere, tiszte ellen tele van panasszal. »Távolabb valóknak sem javallom, magaméimnak átok alatt hagyom, ebben a kenyérben minden időben ne harapjatok; inkább menjetek néha napnyugotra cipellőt tisztítani, mintsem napkeletre harmincz esztendeig korona-aranyazni.« Tele van efféle panaszokkal; de azért tisztességesen gyűjtöget. Kiadásairól, holmijáról pontos jegyzéket vezet s összekuporgat annyit, hogy az Erdélyre köszöntött nagy felfordulásban is nyugodt öregsege van. Teste törődésének, hányatásainak, takarékosságának és élelmességének mégis csak látta hasznát. Igaz, hogy nem is kimélte magát, úgy tett, amint egy furcsa verzetében követeli:

Rex rege cum lege, hogy légy rex igazán;

Követségben járj el, legate, igazán;

Ne kufár, orator, lakjál ott igazán;

Török deák s posta, írj s nyargalj igazán!

Ha nem volt útközben, nyargalóban, s ha hivatalos dolgai szüneteltek, keresett munkát magának. Még nyelvtanulása idejében, Konstantinápolyban, Zülfikár agának, Bethlen Gábor idejébeli tolmács fiának, segítségével elkezdette gyűjtögetni a magyar történetre vonatkozó okiratokat. E gyűjteményt, melyben megbecsülhetetlen forrásokat mentett meg, hazatérte után azonnal történeti egymásutánban rendezte, bevezette, saját szövegével összefűzőgette. 1691-ben II. Apafi Mihály számára újra egybeállította, illetőleg átdolgozta. Ez az ő. *Történi dolgok* név alatt ismert nevezetes maradványa. Maga, keleten tanult cifrázkodással, hosszabb címet adott neki: »A néhai felséges és dicsőséges I. Ferdinánd római császárnak, konstantinápolyi szultán Bajazid khánnak, VI. László budai magyar királynak idejektől fogva a felséges I. Leopold római nagy császárig, konstanczinápolyi szultán Mehemmed khánig, II. Rákóczi György erdélyi fejedelemig, napkeleten s nyugaton, délen s északon folyt, hajborzasztó, kétfelé nézni tanító, kit-kit nemzetéhez ragasztó, vallásnak, nemzetnek, hazának haszonnal szolgálni oktató, németes, magyaros, törökös, lengyeles és többszomszédságbeliekkel elegyes, nevezetes császári, királyi és fejedelmi asztalra méltó nagy dolgok.« Következnek hasonló stílussal és terjedelemben annak, a kinek a munkát ajánlotta, felmagasztaló, s a maga megalázkodó titulussal. Munkáját pihenő óráiban többször leirogatta s különböző főuraknak ajánlotta: Sárosi Jánosnak, Bethlen Miklósnak, Pekrynek. Az »ügyefogyott török deák« sokat adott a pártfogókra, s alázatos és élelmes feje mindig nagy becsületben tartotta őket.

De kiváltképen Apafit. Szamosujvári fogságának unalmában is azon jártatta eszét, miként mutathatná ki háladatosságát iránta, ki előtt elragalmazták. Egy török könyvet hozott magával Konstantinápolyból, mely fejedelmek számára volt írva, okulásra és mulatságra, s különösen az ármányos, irigy, veszett tanácsokat osztogató »udvarosok« képét álarcozza le. Maga nem mondja egyenesen, csak czéloztatva; de hosszú rabsága megérteti velünk, hogy az ilyen udvarosokra tele lehetett keserűséggel. Ennek a keserűségének is útát nyitott, meg reménykedő háladatosságát is bistosítani akarta, mikor az ind mesegyűjtemény török szövegének, e *Humájun-náménak*, fordításához fogott. A mind jobban eldeákosodó stíl-divathoz képest, épen mint Apor a maga magyar és magyaros följegyzéseinek, ő is deák címet adott könyvének: »*Horologium Turcicum* et Speculum continuum de Rebus in Orbe Externis et Internis ridiculose, interdum tamen observando legendis. Authore Davide Rosnyai de Mvásárhely.« Ajánlásában olvassuk a következőket: »Az én idétlen elmém régen jár ott, hogy ez háladatlan világ ha szüntelen forgó kerekével rám hajtott

próbáit súlyosabbakkal nem tetézné, nem annyira erőszak alatt nyegő nevemnek tovább-vetéséért, mint az idegenek között sok ideig szenvedő tanulásom alatt rám költ pénznek, a mint némelyek akarják, nem szinte olyan haszontalan sárban hányattatásoknak, mind vonagló Nemzetem, mind agonizáló Hazám, de kiváltképen Isten után engemet creáló jó kegyelmes Uram, Méltóságos Fejedelem, idősbik Apafi Mihály Urunk ő nagysága előtt való megmutatásért, nem elme-köszörülő, hanem azt mulatoztató egy kis jedzést adnék ki.« Ez a »kis jegyzés« nemcsak a maga igazolására és időtöltésére szolgált, hanem egy érdekes adattal gazdagítja nemzeti művelődésünk történetét. Kétszáz év múlva, napjainkban került napfényre a Rosnyaitól eredő bizonyosság, hogy egy világra szóló munka, melyet e századokban a meginduló nyugoti irodalmak mindegyike megszerzett magának, magyar tolmácsra és magyar olvasókra is talált.

A *Pantsatantrán* az a török szerkezete, melyet Ali Cselebi ben Szalih dolgozott s Rosnyai magyarra fordított, egy eredeti bevezetéssel indúl, mely a többi változatból hiányzik. A mese-gyűjtemény kerete körül úgyszólván még egy külső keretet fon. »Volt a kináknak az igazságnak kiszolgáltatásában ritka példájú egy Humajun Fál nevű királyok.« Ez a király egy vadászat után Hucziszte Ráj nevezetű fővezérével lepihen egy szép kertben. Előtte méhek sűrögnek egy fa odvában s a király elmélkedni kezd békés, rendes, szorgalmas életökön, »ártalom nélkül egymás közzé való mixtúrájokon.« E látványra hosszan okoskodnak az emberi társaságon, mely oly vad, fékezhetetlen és háborgó. A királyt szomorú gondolatok lepik meg ; kétségeskedik, hogy valaha békén és sikerrel uralkodhassék. A vezér vigasztalja, tanácsokat ad neki a kormányzás mesterségére s végül megemlíti a nagy indiai fejedelemnek, Ráji Dabeslimnek példáját. A király kíváncsivá lesz s többet szeretne róla hallani. Kisérője fejet hajt :

Feletted umbraculumod legyen az egek istene,
Alattad séremet lovad a meg nem botló szerencse, —

és mesélni kezd.

Ez első bevezetés után következik a második, mely persa eredetűnek tartatik. Dabeslimben »minden királyi virtusok congratulációval congregiáltak volt.« Különösen híres bőkezűségéről s mikor egyszer dús ajándékokat osztogatott híveinek és szegényeinek, éjjel álmot látott. Megjelent előtte egy vén ember s megbíztatta :

Király, tegnap kölcsön igen sokat adál,
Melyért holnap isten bővebben readdál.

Az álombeli alak utasítása szerint másnap a király megindult kelet felé s talált egy barlangban egy öreg remetét, ki mérhetetlen kincseket, drágaságokat adott neki, melyeket atyjától örökölt, de soha meg sem tekintett. Volt a kincsek között egy arany ládába rejtett ompolna is, benne egy régi hártya syriai írással. Ez íratot még Sándor, a világ birája, hagyta egyenesen Dabeslimnek s rajta tizennégy tanítást a jó fejedelmek számára. E tanítások mindegyike titkos példákra vonatkozik, melyeket azonban a király csak az arméniai havason fekvő klastromban hallhat. Dabeslim azonban útra akarna kelni; de vezérei ellenzik. A vitában meséket mondanak egymásnak, melyek közül első Százendének, a fészkeből kalandozni indult galambnak, sanyarú sorsa. A király az ölyvfiók meséjével felel, kinek éppen az hozta meg szerencsését, hogy bátran útra kelt a kánya fészkeből; ebben a mesében egy külön parabola is van beszöve a házassúló ifjúról. Dabeslim még egy mesét mond az előzőtt párduczfiról, ki »Békes Gáspárral extremumot intentált« s bejutott a bitorló oroszán kedvébe és atyai örökségébe. A király végre is saját feje után indul s utnak ered az arméniai havasok, vagy az eredetiben: Sarandib (Ceylon) szigete felé. Itt meg is találja a keresett bölcset, Bidpai bramint, kit Rosnyai Lumen kalugyernek keresztelt el. Ez sorra magyarázni kezdi a királynak példákban, parabolákban, mesékben, a titkos tanításokat.

Az első tanítás a következő volt: »Valakiket a királyok felemelnek, annak bizony az irigyek lúgot hevítnek, és minthogy az irigységgel jött étek mindenkor sótalan, meg kell minden bizonynyal vagy a főzőnek, vagy az evőnek tőle csömörleni.« E maximát s a következőket Lumen számtalan parabolával, apológiával világosítja meg, melyek egymásba másod és harmad rendben is be vannak keretelve s gyakran igen erőszakosan vonatkozathatók csak a fő tételre. Így az első résznek egy külön kerete van. Egy haldokló kalmár jó tanácsokat ad fiainak s oktatásait a renyhe barátról meg a tékozló egérről szóló parabolákkal erősíti; ezek hasonló módon felelnek a damaskusi királyfi elbeszélésével, kit a maga igyekezete nélkül emelt fel szerencséje. A kalmár meghal, s a Lumen által előadott főtörténet egészen átmegy az állatvilágba. A halottnak egyik fia örökölt két bivalyt s az egyiket bitangban hagyta a pusztán. A bivaly bögni kezd s ismeretlen hangjával megrémíti az oroszán-királyt. Az udvari nép süg-büg s itt lép föl a két leghíresebb elbeszélő, az arabban sakálók, a törökben rókák, Rosnyainál borzok: Tyélile és Dümne, a Buta és Ravasz. Emez a maga hasznára áskálódik, furfangoskodik, példálózik a puszták uránál, mígnem a bivalyt megöleti vele; amaz inkább csak beszélgető társa. Az uralkodás, hadviselés, udvari élet, politikai vetélkedés leghelyesebb és célravezető

több elrendezésének maximái, bizonyosságai, példái következnek össze-vissza keresztezve egymást és egymásba szöve. Az egész állatvilág mozgásban van az oroszán és bivaly körül Dümne históriáiban. Mintha Giovanni da Udinének százféle állattal és madárral tarka, s mesterséges keretekbe foglalt freskói tárúlnának fel szemünk előtt. A beszélgető állatok nemcsak tele vannak mindenféle történettel, hanem jártasok a nyugoti politikai elméletekben is, s egyremásra emlegetik Aristotelest és Macchiavellit, sőt Verbóczit is. Az elbeszélések közt találkozunk egész boccaccioi ízü és stílu történetekkel, melyek akár itteni alakokban átmehettek volna a *Decameronéba*; ilyenek a csizmadiáné és borbélyné esete (1. r.), azután a thébai csodaszép kalmárnéról s a képíróról és inasáról szóló történet (2. r.) Ha a mesék e roppant tömegében van valami fonál, ez az: mikép kell magát az udvari embernek viselnie, hogy bejusson a király kegyébe s ott megmaradjon; azután miféle rossz tanácsadók azok, kiktől a királynak óvakodnia kell.

A munka második része hasonló módon világítja meg a régi írásban Dabeslimnek adott második tanácsot: »Susurrabilis personákkal, gyakor térdhajtókkal, félfülben sugókkal a király ne társalkodjék.« E résznek külön címe is van: »A Machiavellica Politia nem vénül meg.« Szintere még mindig az oroszán birodalma, hőse az ármányos Dümne, ki csalfaságain végül rajta veszt, mert »hét napi hétféle kínok után a nyelvénél fogva felakaszták; a ki urát s hazáját zavarja meg, kedvező büntetésben esik, ha csak életét veszti el.« — A harmadik rész, a »gonosz udvar hazugának« e példás büntetése után »az egyetértőknek előmeneteles barátságokról« szól, a holló, egér, galamb és őz példájával.

Rosnyainak a nemzeti muzeum birtokában levő kézírata, összesen 93 folio lap, e részszel végződik. Bevezetésében azt mondja, hogy a munka, a tizennégy tanításnak megfelelően, tizennégy részből áll s ő »a könyv régi formájának kedvezvén«, nem változtatott a beosztáson. A kötet végéről 37 levél ki van vágva; s így lehet, hogy a fordítás eredetileg valamivel tovább terjedt. Mutatványúl adjuk itt az első részből a *Teknősbéka és a skorpió* históriáját, melyben Dümne azt bizonyítja az oroszánkirály előtt, hogy a fejedelmek már természetők szerint hatalmaskodnak, az alattvalók óvakodjanak, a mint tudnak.

Egy tekenős béka s egy skorpió összeesküsznek. Alá- s feljártokba egy nagy vízre jutnak, holott által kellettven evezniük, a skorpió nem tud vala úszni. Békatársának keservesen azt mondja: »Nec tecum possum vivere, nec sine te.« A béka a skorpiót megszánja s mond: Tudom, két ajtó közé teszem ujjamat, mert alól tenger, felül nyárs; de mivel hites

vagyok, megtartom s itt nem hagylak. Mert nem kisebb veszedelem a kívánt jók nélkül szűkölködni, mint az elnyerteket bírni.

Ha találsz, mindened hü barátodért add,
De cserébe soha a világért se add.

Nyavalyás tekenős a skorpiót a hátára veszi s viszi; a víz közepén a lelkiesméret a békát, a skorpió pedig a tekenőt furdalni kezdé, kinek a béka mond: »Te az én hátamon nyugodva nyargalsz; hátam gerinczén furkáló háládatlanságod mire való?« A skorpió mond: »Gyűlölségből bizony semmit nem cselekedem, de tulajdonságomat sem tagadhatom; ebben énnekem barátom melle s ellenségem háta mindegy. Mert a természet nem jóakarónk javára, nem is ellenségünk gonoszára néz, hanem tulajdonságának felel meg.«

Hogy marva a kígyó mást megül, nem tudja;
De természet mondja s biz' el sem mulatja.

Ha azért a király az okulást felteszi, ebben a tükörben hasonló repraesentiát lát; különben neglectis non negligendis, ha megöklel, magadnak köszönd.

E kis mutatóvány s idézeteink adhatnak némi fogalmat Rosnyai stíljéről. Ez már éppen nem bibliai írásmód, hanem úgynevezett curialis stílus. A jó török deák egész életében hivatalos leveleket, jegyzékeket, okíratokat fordítgatott s egészen elsajátította ezeknek nehézkes, hosszadalmas, körmondatos előadása módját. A hol okoskodik vagy elbeszél valamit, olyan tekervényes, elnyújtott, czikornyás mondatokban teszi, mintha hivatalos levelekben török basákkal ravaszkodnék vagy udvariaskodnék. Korának deákosodó divata is nagy befolyást gyakorol rá. A XVII. század végén, különösen előkelőink, politikusaink, história-íróink stílje nagyon ellatinosodik; a deák grammatikának és szótárnak valóságos invasiója ez irodalmunkba. A nyelvkeverék, mely körülbelül egy század múlva a purizmus reakcióját szülte, egész tudákos furcsaságával megkezdődik s hódítani kezd. A politikusokról elragad a történetírókra, ezekről a papokra, majd a költőkre is. A kevert nyelvnek egész irodalmunkban talán legszélsebb példája Rosnyai *Horologium Turcicum*. Míg egyéb munkái, története, önéletírása, e tekintetben még némi mértéket tartanak s alig mennek túl más, korabeli erdélyi emlékirókon: a *Horologium*ban már vannak mondatok, melyek kizárólag deák szavakból állanak. Talán nem tévedünk, ha ebben bizonyos szándékosság nyomát keressük. Ali Cselebi ben Szalih töröksége, melyre Bidpait fordította, mint Rosnyai megjegyzi, arabbal és persával volt keverve, a mint ez a török udvari nyelvben már szokásban volt. Ezt az udvari hangot kívánta ő utánozni a maga módja szerint, azon a,

deákkal kevert magyar nyelven, mely az erdélyi »udvari expedi-tiókban szintén ususban ment.« Nem elégedett meg vele, hogy prózáját ilyen módon keverte. Szövegébe minduntalan beleilleszt két vagy több sorú, gyarló versezeteket, főkép rímekre fogott maximumakat. Némelyikök ezeknek merőben, másuk felében deák; alig van egy, mely legalább deák szavakkal ne hivatkoznék.

Rosnyai stíljének e curialis bonyodalmasságát és tudákos deákoskodását különösen kellemetlenné teszi mesés könyvének tartalma, melynek gyakran naiv hangjával ez az előadásmód éles ellentétben van. De, bármily különös, ellenkezni látszik magának Rosnyainak természetével is. Mert a hosszú periodusok és deák szó-halmazok súlyos tömegéből minduntalan kivillan a szé-kely vidám, tréfálkozó friss észjárás. Mintha csak el-elállana a lélegzete, aztán időről-időre saját módján könnyítene magán. Meséi célzatát rövid sententiákba öltözteti, melyek oly elmések és elevenek, mintha csak közmondások lennének. »Az ellenség s a rothadt ház nem mondják meg, mikor ütnek agyon.« »A malmot a rozs hajtja, nem a víz.« »Malomba hegedülni, sükethez gyónni, nőta nélkül táncolni: bolondság.« »A ki az udvart igen szereti, sokat szóll, mely nem jó, többet hall, a ki rossz.« »Néha az ép medve is leesik a fáról, néha a béna is felhág.« »Az ördög nem azt bánja, hogy ő konkoly, hanem hogy más búza.« »A kik abra-kért szolgálnak, in numerum barmorum mennek.« És így tovább lapról lapra. Néha valósággal mintha Mikes humora csillanna fel szemünk előtt. A székelv észjárás közössége ez, mely kiválóan leleményes, szereti az elmés és sententiózus beszédet, s komoly dolgokat könnyen és készen öltöztet a tréfa, a laconicus humor mezébe. Ezekon kívül is tele van Rosnyai érdekes és régi tájszókkal, eredeti és ritka nyelvformákkal, mondásokkal, melyekkel másnál alig találkozunk. Nyelvbúváraink mindenestre nagy hasznát vennék e codex kiadásának.

Rosnyai a *Horologium* fordítása alatt, mely, mint vonatkozásiból, közbeszúrásaiból, egész szövegéből kitetszik, teljesen szabad s inkább átdolgozásnak tekinthető: egészen belejött a fő embereknek való tanácsadásba. Utoljára maga is kedvet kap Bidpai szerepére s ráadja a fejét. Történeti munkájához egy testamentumot ragaszt, melyben, saját tapasztalásaiból indulva ki, oktatásokat ad a »felséges fejedelmeknek«, »a tekintetes követ uraknak«, »a nemzetes kapitiháknak«, »a török deákoknak« és »a postáknak.« Tanácsait így végzi: »Főtől fogva farkig kiki úgy cselekedjék, a fark a főnek úgy supplantáljon, a fő is a fark aránt úgy animadver-táljon, hogy isten tetszése szerint legyenek; különben a botló ele-sik, az objectum helyben marad.«

Bidpai meséinek a múlt század végén még két magyar fordí-

tása jelent meg. Az egyik igen díszes kiállításban, rézbe metszett címrajzokkal, Báji Patay Sámuelről, Egerben 1781-ben. Címe: *A Régi Indusok Bóltsekedések*, azaz példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske. Az egész kivonat; de mind a tizenöt szakasz kivonata, melyeknek végén az öreg fordító néha lapokra terjedő alexandrinusokba foglalja össze az erkölcsi sommázatot. A munka valamely, Seth Simon görög szövegén alapuló dolgozat fordítása s az udvari állatok nevei: Iknelates és Stefanites. — A másiknak forrása ugyanaz, a mi Rosnyaié: a török gyűjtemény, de nem közvetlenül. Ennek egy részét Galland francziára fordította s *Contes et Fables de Bidpai et Lockmann* cím alatt 1724-ben kiadta. E szövegből van dolgozva az 1783-diki kolozsvári magyar kiadás, melynek címe: *Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei*. A munka alapját Zoltán János erdélyi orvosnak, Fénélon *Telemakja* egyik fordítójának, még a múlt század közepe táján kezdett dolgozata képezi, Zoltán egy olasz fordítást használt s az első részzel készült el. Halála után kézírata egy czegei barátja kezébe került, ki Galland franczia munkájának alapján átdolgozta s a második részzel kiegészítve közrebocsátotta. Bevezetésül a könyv a gyűjtemény terjedelmes történetét adja.

Igy a *Pantsatantra*, melynek magyar szövegét a német tudomány által összeállított családja nem ismeri, három fordításban is megvan irodalmunkban, melyek közül egy, Rosnyai Dávidé, sok tekintetben érdekes átdolgozás.

BEÖTHY ZSOLT.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Régi magyar költők tára. XVI. századbeli magyar költők művei. A m. t. Akadémia megbízásából közléteszi Szilády Áron. V. kötet. Budapest, 1886. A m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatala.

A Régi magyar költők tárának V-ik kötete, mely néhány héttel ez előtt hagyta el a sajtót, XVI. századbeli költőink hosszú sorából hármát mutat be, a mint időrendben egymásután következnek. Műveiket, a melyek közül egyik-másik csupán egyetlen példányban maradt ránk, az előbbi kötetek derék szerkesztője, Szilády Áron, gyűjtötte össze s látta el bő tárgyi és nyelvészeti jegyzetekkel, a melyek élén az illető költőnek nagy gonddal összeállított életrajza foglal helyet.

A valódi tisztelet, melylyel Szilády Áronnak e téren szerzett érdemei iránt viseltetünk, nem tűri ugyan meg az obligát magasztalást, a miért is óvakodnunk kell nevét már-már hitelét vesztett, keresve-keresett, vagy talán nagyon is könnyen talált jelzőkkel s egész szólamokkal inkább a gyanúsítás, mint az igazán kiérdemelt dícséret körébe vonni, anynyit azonban lehetetlen kötelességünkhöz híven meg nem említenünk, hogy ez új kötet semmiben sem marad hátra az előbbieik mögött. Ugyanaz a lelkiismeretes gond, széles alapokra fektetett készültség s meleg tárgyszeretet nyilatkozik benne, mely amazokat s általában Szilády Áron minden műveit oly becsesekké teszi, s mely csak oly írók sajátja, kik bár töretlen úton indúlnak, jól kipalléroztott, könnyen járható gyalogösvényt hagynak maguk után. Régi költői irodalmunk barátai csakugyan nagy köszönettel tartoznak a nagyérdemű szerkesztőnek, ki az utánjárás fáradságos munkája alól teljesen fölmenti őket; kezdő íróink pedig eltanúlhatják tőle a történelmi kutatás és feldolgozás helyes módszerét s az előadás ritka művészetét.

A költők, kiknek műveit e kötetben vesszük, gyaníthatólag mindhárman a XVI. század első tizedének szülöttei s működésük súlypontja a század közepére esik s mindhárman a reformciónak többé-kevésbé ismert bajnokai. Ez érintkezési ponto-

kon kívül valamint viszontagságos pályafutásuk, úgy költészetök is számos hasonló mozzanatot tüntet föl. Származásuk körülményeit, ifjúkori neveltetésük részleteit, életök végét s pályájuk számos jelentékenyebb mozzanatát többé-kevésbbé homály borítja, melyből csak szereplések magasabb csúcsai emelkednek ki, jelezve a lánczolat általános irányát és magasságát. Költészetök egy közös forrásból, igazi mély hitből buzog s hangja szépen összeolvad az e korbéli protestáns költőink chorusának búskomor accordjaival. Összevegyítik a vallásosságot a hazafias érzéssel s egyszerre kesergik a politikai és hitbeli egység hiányát. Az ország romlásának okát, a nemzeti bűnök elharapózásában s a képek tiszteletében s más egyébben találják, a mi fogalmaik szerint azonos a bálvány imádással; s rendíthetetlen meggyőződéssel hirdetik, hogy csak az igaz hit szerezhethet kegyelmet, szabadulást. Mély vallásos töredelem, de egyszersmind erős bizodalom Isten irgalmasságában, megragadó hangon tör ki műveikből.

Mint általában a mohácsi vész utáni énekszerzőink: ők is a bibliához fordulnak. Akár tanítani akarnak, akár az emberi gyarlóságokat ostromozni, akár példákkal hatni: mindig a biblia, még pedig jobbra az ó testamentum örök szép költészetéből merítenek. Ez a kifogyhatatlan forrás akkor is kínálkozik számukra, mikor hazai viszonyaink elég bő táplálékot adnának az igazságot, tiszta erkölcsöt szomjazó, ihletett lelküknek.

Mostani mértékkel mérve: alig vagyunk képesek megfogni, miért voltak oly kelendők ezek a művészi compositióban s az előadás folyamatosságában oly annyira szűkölködő bibliai elbeszélések. De nem szabad felednünk, hogy a nép csak most ismerkedhetett meg igazán a zsidó-költészet remekeivel; most érzé, hogy ketté vannak törve a szellemeket lenyűgöző bilincsek s hogy nemcsak a kiváltságos papi osztály, de mindenki jogosítva van a szentírás magyarázására, értelmezésére. A régi nemzeti, históriás énekek mellett, a melyek, mihelyt az új irány kissé megerősödött, mind szűkebb és szűkebb körre szorultak, jóformán csak a bibliából merített elbeszélések alkották az összes irodalmat, melynek annál nagyobb pártolásra kelle találnia, minél inkább absorbeálta az összes szellemi küzdelmet. Hatása általános és teljes volt. Az új irány papjai előtt nemcsak a didaktikai czél lebegett, hanem a vallási és hazafiúi is. El két utóbbi összeolvadt s egymást táplálta. Mikor például a bibliai jámbor fejedelmeket állítják a nép elé, kik nem »ez világi szép nyereségért, sem gazdagságért, hanem az községnak békeségeért s Isten törvényének maradásáért« küzdöttek: mélyen fájlalják a vallási és politikai pártokra szakadt nemzet elgyöngülését, süllyedését. Vigasztaló példákért tehát a bibliához fordulnak.

Egy mélyen sülyedt, jogaitól többé-kevésbbé megfosztott nemzet hangulatához legjobban illettek a babyloni vizek mellett kesergő zsoltárírók panaszos siralmai, fájdalmas fohászai, bánatos dallamai, a melyek az idők és viszonyok oly benső hasonlatosságára mutattak. Hiszen még a jelen század nagy politikai rázkódtatása (1848/9) után is látjuk, mennyire igyekezzenek a magyar költők a bibliának az eltiport nemzet viszonyaihoz hasonló képeit fölújítani, s bár elleplezik a célzatot, fátyolba burkolják a hazafias indokokat: mindenki érti és érzi a panaszos költők mély keservét a legsűrűbb fátyol alól is. Mennyivel teljesebb lehetett még a hatás a mohácsi vész után, mikor az új vallás térítői a régi hithez ragaszkodókban egyenesen bálványimádókat láttak, a kik szerintök, vakságban és siketségben szenvedtek; mennyire közös volt a kettős szakadás fölötti megindulás s mennyire átjárta a szív legtitkosabb rejtekeit is!

E kettős indok érdekét és fontosságát a protestans írók ügykeztek felhasználni legelsőbb. Dézsi András és Sztárai Mihály, a kiknek összegyűjtött műveit a legutóbbi kötet tartalmazza, éppen a legkiválóbbak közé tartoznak. Mindkettőnek fő-célja, hogy használjon a népnek, intve, feddve, ostromozva, majd kérve, tanácsokkal, példákkal támogatva. »Minden embert — írja Dézsi András — erre szívem szerint intek, hogy az mely szent ígét Istentől vöttetek, mintegy drága követ ugyan őrizzétek, mert ha elvesztitek, meg sem lelhetitek.« Fájlalja, hogy nem fog rajtunk az Isten mondása, s csodálkozik, hogy Isten még mindig túri a romlottságot, de teljesen meg van győződve, hogy egyszer. »az mennyitő kövek rájok szállnak, kik a szentségeket pénzen árulják.«

Míg azonban Dézsi András a vallásbeli visszaélések, az általános emberi gyarlóságok, ferdeségek, rossz szokások ellen is mindig fölemeli szavát: Sztárai inkább csak az erkölcsi elfajúlással, a »tar papokkal« küzd s nem annyira a tanúságért s hosszas moralizálásért írja elbeszéléseit, hanem, hogy már magokkal az előadott példákkal egy-egy új lökést adjon az új iránynak, emelje diadalát s ünnepelje győzelmét. Azonban ő sem zárkozhatik el teljesen amaz idők hatásától. A nemzet politikai sülyedését, pártokra szakadását, sötét gyászát mélyen fájlalja s bár kevésbbé emlegeti nyíltan a nemzeti bűnöket: leplezve, fátyol alatt nem egyszer czéloz azokra. Néha csak annyit jegyez meg a fölvetett bibliai tárgyra, hogy az a »mostani időkbeli dolgokhoz nagyon hasonlít«; de más helyen nem tudja visszatartani erős vallásos és hazafiúi meggyőződésének kitörő hangját, nyíltan hirdetve, hogy »sok Ákháb királyok mostan támadtanak, kik az Isten ellen nagyon viaskodnak, hamis tar papokban az kik biza-

kodnak, nagy sok bálványokat véllek imádtatnak.« Nem volt, a mennyire életrajzi töredékei mutatják, szenvedélyes politikai párt-ember, de úgy hitte, hogy sem Ferdinánd, sem Martinuzzi nem tudja az elárvult nemzet sokat hányatott hajóját a béke révébe kormányozni. Igen érdekes, a mit erre vonatkozólag énekébe sző:

Egyik Ákháb király az Bécsben lakozik,
Ki az Isten ellen nagyon hadakozik,
Hitötlességében úgy Salamonkodik,
Nyilván meglátjátok, végre megveretik.

Másik Ákháb király, barátból lött király,
Ki soha nem tanolt, de mostan prédikál;
Ő jobb keze felől nyilván az ördög áll,
Kivel egyetembe pokolba alászáll.

De vigasztalja magát, hogy a most támadt »sok Illyések« megrontják az ördög hatalmát, Krisztus eleibe jutnak testestül-lelkestül s örökké élnek. Látni való, hogy a vallási indok miként kelti fel a hazafiút, miként olvad vele össze s miként emeli egymást!

Ime tehát nem szabad szemet hunyni ez írók sajátos költői egyéniségének nyilvánulásai előtt sem. Radán Balázs, Debreczen legelső prédikátorainak egyike, ki Beregszászon martyr halállal mult ki, buzgó szívből fakadt könyörgésében, mely költői munkásságának egyetlen virága, a valódi bűnbánat hangjait hallatja, melyet csak az Istenbe helyezett bizodalma emel föl: ellenben Dézsi András, az egyszerű debreczeni scholamester, mint szigorú erkölcsbíró, kora ferdeségeit, rossz szokásait, hibáit, visszaélésel s az általánosan elterjedt laza erkölcsöket feddi, korholja s erköi csi fensőbbsege érzetében van bátorsága a hatalmasok, sőt az egész nemzet ellen kikelni. A harmadik, Sztárai Mihály, kinek művei az egész kötet két-harmadát elfoglalják, úgy szólván, egyesíti magában e két irányt. Részint ezért, részint mért költészetének sokoldalúságával felülmúlja összes társait, különösen megérdemli figyelmünket.

Sztárainak, a »legtevékenyebb és legtehetségesebb reformatorok egyikének« neve az ismeretesebbek közé tartozik, melyről írott emlékek s élszóbeli hagyományok egyaránt megemlékeznek. Kiváló egyénisége, viszontagságos pályafutása, szokatlanul nagy kiterjedésű irodalmi s reformátori működése már régóta foglalkoztatja a magyar egyház és irodalomtörténet művelőinek figyelmét s Skaricza Mátétól Nagy Sándorig s Szilády Áronig a legelterőbb nézetek nyilvánítására szolgáltatott okot. Szülő-

helyét az ország három különböző részében keresték s három felekezett versengett a dicsőségért, hogy őt magáénak vallhassa. Nem csekélyebb eltérések mutatkoztak egyéni s költői jelleme megítélésében is. Míg az egyik rész, csupán az áttért ferencz-rendi szerzetest látva benne, vastagon keni rá a hitehagyás vádját; a másik, a fáradhatatlan reformátort tekintve, ma is kegyelettel őrzi emlékét; s míg Toldy, a felfödöző, a legnagyobb méltánylással szól drámáiról, nemzeti színműirodalmunk legrégibb emlékeiről: akadt író, ki mai szemüvegen nézve, egy durva, korlátolt, szolgai lelkű író silány pamphletjeinek nevezte azokat. Ilyen szélsőségek közt tévedezett az a bizonytalan ösvény, melyen Sztárainak legújabb s leghívatottabb életírója és magyarázója, Szilády Áron, elindult. S nem csekély érdeme, hogy a valódi nyomokat azonnal fölismerte s pontosan követte. A kép, melyet Sztárainról az egyes elhalaványult s szinte fölismerhetetlenekké vált vonások kiszínezésével összeállított, teljes és hamisítatlan világításban állítja élénk e tüzes reformátort s termékeny költőt s háttérében föltünteteti a hitújítás küzdelmeinek s költői irodalmunk fejlődésének biztos kezekkel odavetett vázlatát.

A Sztárai költői tevékenysége felöleli a költészet mind három faját. A zsoltárok fordításaival s eredeti himnuszok készítésével kezdte; innen az elbeszélő költészet terére lépett, hol szintén jelét adta sokoldalúságának. Legutoljára fordult a legmagasabbhoz, a drámához, s erre esik tevékenységének s irodalmi jelentőségének súlypontja. Ez új műfajt, mely — eddigi tudomásunk szerint — itt jelen meg először irodalmunkban, Szilády Áron nagybecsű tanulmánynyal vezeti be, mely hívatta van arra, hogy nemzeti drámánk eredetének kérdését valahára tüzetes megbeszélés tárgyává tegye.

Legkevésbé sem érezzük magunkat hívatottaknak arra, hogy e fontos kérdés tisztázását csak próbaképen is merésznők, de talán szabad lesz néhány észrevételt tennünk e nevezetes irodalomtörténeti kérdésre. Valeant, quantum valere possunt.

Az eddigi vizsgálódások kiderítették, hogy középkori mysterium-játékaink s újkori világi színjátékaink közt szerves összefüggést hiába keresünk. A karácsonyi és vízkereszti mysteriumok folyvást éltek a nép körében, s rajtok a reformatio sem tett lényeges változtatást; de sokkal fejletlenebbek voltak s szűkebb körben mozogtak, hogysem alapúl szolgálhattak volna. A mysterium-játékok másik faja, az egyházi mysterium-játék, szintén nagy divatban volt. A husvéti játék, úgy látszik, korán kiveszett ugyan, de helyébe jött az úrnapi, s a passio-játékkal együtt a kath. iskolában a XVIII. század elejéig évről-évre rendszeresen gyakoroltatott; de épen, mert az iskola falai közé zárkózott, ebből sem fejlődhetett semmi.

Hazánk német lakosságú városaiban mindezeknél fejlettebb formáival találkozunk a mysterium-drámának; de ezek meg részint a nyelv idegensége, részint a városi élet zárkózottsága miatt nem hathattak a mieinkre. Újkori drámánk gyökérszálaait tehát más irányban kell keresnünk.

Szilády Áron fürkésző szeme a külföldi kóbor lovagok, síposok és vásári alakosoktól eltanúlt bohóságokon akad meg, melyek kivált a farsang idején voltak szokásban, s azt hiszi, hogy hasonló nemzeti elemekkel vegyülve, ezekből alakultak valami olyanféle látványosságok, melyek idők folytán nemzeti drámánk alapjaivá lettek. Az általa felsorolt példák kétségtelenné teszik, hogy az előadások e neme a királyi udvartól le a köznépig csakugyan ismeretes volt s nem veszett ki a XVII. század végeig. Ezek sorába iktatja Sztárai drámáit s a válaszúti névtelen Disputatióját is.

Épen nem érezzük magunkat illetékeseknek s hívatottaknak arra, hogy ez új elmélet fölött már most ítéletet mondjunk, mert ennek a kérdés mélyeig ható vizsgálódáson kell alapúlnia; némi kételyeinket azonban nem fojthatjuk vissza. Az efféle látványosságok, véleményünk szerint, aligha alkalmasok arra, hogy bennök a Sztárai inaugurálta irány kiindulási pontját gyanítsuk s egyáltalában aligha vonhatók be e kérdés vizsgálásának keretébe. Határozott véleményt csak az esetben mondhatnánk róluk, ha ismernők egyiknek-másiknak tárgyát s különösen ha ismernők az arányt, melyben a figurázás az élőszóbeli előadással vegyült. Nem lehetetlen, hogy az ily látványosságok a nép körében magyarnyelvű recitációval is jártak, de bajosán hihető, hogy II. Lajos udvarában is így lett volna. Az az egyetlen e nemű előadás, melynek leírása előttünk ismeretes a ferrarai követ jelentéséből s mely Buda piacznán 1510. évi úrnapi körmenet után a király és temérdek nép közt folyt le, merőben idegenektől származott s idegen nyelven szólt. Más bizonyítékok szintén azt mutatják, hogy az ilyen látványosságok mesterei olasz és német vándorpoéták voltak.

Szilády szerint »az idekerült idegen histrio s a magyar sípos egyaránt a magyar közönséget kívánta mulattatni, a kérdés csak az lehetne: mivel s mily alkalmakkor?« Honnan van tehát mégis, hogy az igazi tösgyökeres magyar városokban mindennek semmi nyomát sem látjuk, s honnan van, hogy minden adat, mely bárminemű látványosság előadását támogatja, csak a német lakosságú városokra szorítkozik?

Nem lehetetlen, hogy a magyar síposok szintén adhattak előtréfás párbeszédeket, de ez az előadás még csíráját is alig rejtéte magában nemzeti drámánknak. Az átöltözés és álarcz csak-

ugyan divatban volt nálunk, még most is szokásban van az alföldi városokban, csak hogy ezek a »majmoskodások« távol állanak minden szóbeli előadástól s valószínű, hogy hajdan is távol állottak. Az egész abból áll, hogy négy-öt legény »maskarába« öltözik: elmegy a lakodalmas házhoz; a ki bevezeti őket, nótát kér számukra, a melyet ők végig tánczolnak minden szó nélkül. Nem szeretnék, ha fölismernék őket. A magyar valami lealázó megvetéssel, szégyenpírral tekint az alakoskodókra. Úgy látszik, legalább a mennyire a köznép mostani conservatív természetéből következtetni lehet, hogy maga is az erkölcsi élet kinövéseinek tekintette azokat a tréfákat, alakoskodásokat, a melyek ellen az egyház oly szigorúan föllépett. Pelbárt kifakadásai, panaszhai pedig olynemű farsangi játékokra vonatkozhatnak, a milyenek az alvidéki német városokban maig is divatban vannak, de melyeknek a tősgyökeres magyar városok, legalább tudtunkkal, hírét sem hallották.

Ha mindezt összevetjük azokkal a sokat kárhoztatott színi-előadásokkal, melyeket az erdélyi, tehát már tősgyökeres magyar fejedelmi udvarban Báthory Zsigmond olasz komédiásai tartottak, hajlandók vagyunk hinni, hogy az efféle látványos bohóságok egyáltalán nem vehetők nemzeti drámánk ősalakjaiúl. S bár mi is úgy vagyunk meggyőződve, hogy a Sztárai drámáinak fejlettségi foka korábbi előzményekre vezetendő vissza: azt hisszük, ezeket csak a renaissance, illetőleg a reformatio szülte iskolai színjátékok keretén belül kell nyomonznunk.

Ismeretes, hogy iskoláink a színi előadásoknak egy bizonyos nemét már a középkor utolsó szakában művelték. Tanodai drámánk német ültetvény ugyan, de annyira meghonosodott, hogy idegen színezetének nyomát is alig mutatja. A hitújítás bajnokai Sturm és Melanchton, meg talán Luther e nemű hajlamait is elsa-játítván, új eszméik terjesztésére s az ó-egyház megtámadására kísérletet tettek az iskolai színjátékokkal itthon is a gondjaikra bízott intézetekben. Eleintén csak a latin classicusok, Plautus és Terentius műveit próbálták előadni, de azután készítettek új darabokat is.

Azon, hogy a protestans térítők szinte tűzzel-vassal iparkodtak fejleszteni a kezdetben bizonyára gyarló drámai kísérleteket: egyáltalán nincs mit csodálkoznunk. A viszonyok kényszerűsége mellett térítőink buzgalma s önfeláldozása mindent kimagyaráz. Nekik szükségök volt arra, hogy a vezérszerpet mindenben kiragadják az ó-egyház papjai kezéből. Így kerítették hatalmukba a nyomdát s az egész irodalmat. A század közepén már adataink vannak ilyenemű iskolai előadásokra, a melyeknek hatása bizonyosan teljes sikerű vala.

Lassankint nyilvánosabbakká levén az iskolai színjátékok: íróink nagyobb tekintettel voltak a közönségre s olyan tárgyakat kerestek, a melyeket mindenki könnyen átérthetett. Az a polemiko-satyrikus irány, mely a Sztárai drámáit jellemzi, még fenntarthatta magát egy ideig, de paedagógiai czélzatokra alkalmas tárgyak feldolgozása is csakhamar közkívánattá válhatott s pedig annál inkább, minél jobban hódított az új irány. S valamint alig volt pap, ki egy-két egyházi éneket ne írt volna, tanárt is alig lehet találni, ki legalább meg ne próbálkozott volna egy-egy bibliai komédia írásával.

Minden oda mutat, hogy ez a lassankint kifejlődött tudós dráma a protestantismus szolgálatában állott. Céljok volt az igaz hitet, isteni félelmet, és tiszta erkölcsöket terjesztetni, a katolicismus és protestantismus közti ellentétet minél élesebben kitüntetni. De azért nem nyomta el az egyházi népies játékot, csak némi hatást gyakorolt rá, a mely azonban jobbra csak a külsőségeknél maradt. Néhány népies költő, mint Sztárai is, a felvonások és jelenetek beosztásában a classicusokat utánozták, viszont a tudós dráma művelői eleve nebb előadási modort tanultak el a népies játékoktól.

A kezdet, mint néhány e korbeli drámánk mutatja, sokat ígérő volt s talán hivatva lett volna világi drámánk alapjául szolgálni, — azonban ez az irány a XVI. század utolsó negyedében hirtelen megszakadt.

Az ok, mely e váratlan fordulatot előidézte, nem magában az iskolai drámában, hanem a viszonyok új alakulásában keresendő. A hódító hadjárat, melyet a reformatio harczosai az ó-egyház hívei ellen indítottak, a társadalom kebelében a XVI. század végével nagyjából be volt fejezve s a vallás kérdése a politikai térre vitetett át s politikai harczok s országgyűlési viták tárgyává lett. A térítés munkája megszűnván, nem volt többé szükség azon támadó fegyverekre sem, a melyeket eddig oly vitézül forgattak; s így e szempontból megszűnt az iskolai dráma művelésének szükségessége is.

E váratlan fordulat talán örökre megbuktatta volna iskolai drámánkat, ha épen a válság pillanatában előtérbe nem lép az a másik érdek, mely nálunk eddigelé alig vétetett figyelembe, — az iskolai nevelés érdeke. Sztárai és társai majdnem kizárólag a reformatio terjesztése czéljából írták polemiko-satyrikus drámáikat s általában e czélznak szolgáltak iskola színjátékaink az egész XVI. században. Szegedi és Bornemisza megkísérlették ugyan egyenesen a nevelés érdekeinek rendelni alá, de akkor még, úgy látszik, nem találtak követőkre. Mihelyt azonban a reformatio érdeke megszűnt ez irányban hatni, a paedagógiai cél tüstént

előtérbe lépett s ez tartotta fenn a hanyatló iskolai drámát, új irányt tűzvé ki fejlődésének.

Igy kapott lábra aztán az iskolai színjátékok ama neme, a melyekben, szerény nézetünk szerint, talán legtöbb eredménnyel nyomozhatók nemzeti drámánk eredeti gyökérszálai.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Magyarország a török hódítás korában. Írta Salamon Ferencz. Második javított kiadás. Budapest, Franklin-társulat, 1886. Ára 2 frt.

Mint minden jó könyvnek, úgy Salamon e híres művének is meg van a maga története. Immár harmadizben lép a magyar olvasóközönség elé. Mikor 1859—60-ban a »Budapesti Szemlé«-ben először megjelent, csak a tanulmány szerény czimét viselte. Pedig történetírásunk egyik legjelentékenyebb alkotása, valóságos irodalmi csemény volt az már akkor is. Amaz időben mindössze csupán egy pár értekezés, a Szabó Károly és Szilágyi Sándor által kiadott »Nagy-Kőrösi Krónika« s néhány más kisebb kutatómunka állt a magyar történetész rendelkezésére, melyekből tájékozást méríthetett a törökök csaknem két százados uralmáról Magyarországon. Az a rengeteg anyagkészlet, mely e korszakból ránk maradt, akkor még nem elevenedett meg a hazai történetírás számára. Értékesítetlenül, holtan hevert az a levéltárak vagy nemzeti közintézetek gyűjteményeiben, mert még igen kevesen voltak, kik rendkívüli becsét felfogták s közzétételüket megkezdték vagy legalább előkészítették volna. Szilágyi Sándort, Szabó Károlyt, Szilády Áront s a korán elhunyt Ráth Károlyt illeti meg az érdem, hogy a török korszakbeli kutatóanyag nagy fontosságát először felismerték s egyetmást közzé is tettek, a mi azonban az akkori politikai viszonyok folytán, midőn irodalmi közczélokra olyan csekély pénzeszközök álltak rendelkezésre, együtt véve sem sok volt.

E csekély segélyforrásokból Salamon genialitása a maga nemében páratlan irodalmi alkotást hozott létre. Nagy vonásaiban reconstruálta a török világ politikai, katonai és pénzügyi szervezetét, a mint az a hódítás korában a magyar korona területén kifejlődött s egészben valami másfél századig fennállott. Azzal a nagy problémával, hogyan, minő intézményekkel, minő adminisztratív gépezettel kormányozta a török Magyarország ama részét, mely uralma alá került s mely a szent korona mostani területének valami két ötödét tette, régibb történetírásunk behatóan nem is foglalkozott. Erről sem a magyar, sem az erdélyi országgyűlések végzeményei nem nyújtottak tájékozást, másnemű forrá-

sok pedig hiányoztak vagy legalább nem méltányoltattak s így eszébe sem jutott senkinek kinyomozni, minő közjogi és közigazgatási organismus működött egykor a török-magyar területen? Salamon Ferencz volt az első, ki e kérdést fölvetette s megoldását megkísérté, még pedig valóban meglepő sikerrel. Abból a csekély anyagkészletből, mely azon időben rendelkezésre állt, igazi alkotó erővel reconstruálta a régi Török-Magyarországot legfontosabb politikai intézményeivel egyetemben. Nehéz, nagy munka volt ez. Csak lassan-lassan, hosszas gondoskodás, sokféle tanulmány, összehasonlítás s a török államszervezetről, a mohamedán világról általában írt külföldi munkák felhasználása után sikerült világosságot hoznia a sűrű homályba. De a bonyolult kérdések némelyikére, melyek éppen első munkája megírása közben merültek föl előtte, maga sem tudott határozottan válaszolni. Egészben azonban mégis meglepő eredményt halmozott fel munkájának már legelső kidolgozásában. Általános tájékozást ez is adott a török hódítás alá került részek állapotáról. De tudományos becsnél még nagyobb volt erkölcsi hatása. Salamon megmutatta minő rendkívüli becses anyag rejlik a törökvilági emlékekben, s mit olvashat ki belőlök az, a ki egyáltalán olvasni képes őket. Az a nagy arányú érdeklődés XVI. és XVII. századi történelmünk s különösen az akkori török-magyar viszonyok iránt, mely oly termékenyítő hatásúvá lőn történetírásunkra, a Salamon első művétől datálódik. Ez szolgál kiinduló pontjául egy élénk és gyümölcsöző mozgalomnak az adatgyűjtés s egyszersmind egy új iránynak az anyagfeldolgozás terén.

A legközelebbi néhány esztendőben török-magyarkori történelmünk tanulmányozása csakugyan meglepő lendületet vett. Nehány önálló monographia, számos értekezés jelent meg s az akadémia megindította a török-magyar államokmánytárt. Ezzel lassankint létrejött a biztos alap, melyen Salamon teljes eredményével folytathatta működését; az egyre szaporodó új és sokoldalú anyag megtalálta benne éleseszű magyarázóját, művészi földolgozóját. Ennek folytán a pár évvel azelőtti szerény tanulmány 1864-ben impozáns kötetté nőtte ki magát, mely minden részében gyökeresen átdolgozva és számos új fejezettel bővítve, tárgyalja Magyarország érintkezését a törökökkel első kezdetétől egész 1683-ig, különösen pedig a török-magyar viszonyokat, a mint azok a mohácsi vész után a nagy felszabadító háborúig alakultak. Magyarországot előkelő állása a Balkánfélszigeten már a XIV. században összeütközésbe hozta a bizanci uradalom rovására terjeszkedő ozmánokkal. De noha a hódítók rohamosan nyomultak határaink felé, még a XV. században sem a magyar korona mostani területén, hanem lenn délen vívatott a legtöbb nagy és döntő

csata. E másfélszázados előzetes tusák nemzetközi és katonai jelentőségét és következményeit rendszeres előadásban, bölcselkedő szellemmel és széles európai látkörből először Salamon világította meg. Művének igazi jelentősége azonban ama korról kezdődik, midőn a török itt az anyaország földjén, magyar területen vetette meg lábát, midőn fegyveres kézzel az ország egész délkeleti részét meghódította s itt bizonyos államszervezetet létesített, mely másfél századig, sőt néhol, mint a Maros-Tisza-Dunaközben tovább is fentartotta magát. Salamon művének legnagyobb része éppen ez időnek van szentelve s a török hódítás fokozatos terjeszkedése mellett a török had- és békeügyet, vagyis a védszervezetet és nemzetközi viszonyokat, a városi életet, a török adóügyet, a politikai és igazságügyi közigazgatást, a mozlimek és keresztények, a szultán és a király viszonyát, a magyar földesúr helyzetét a hódoltság területén fejtegeti. E mellett párhuzamosan taglalja a magyar honvédelmi szervezet átalakulásait és külön fejezetet szentel Erdély ez időbeli nemzetközi s politikai állásának. A tárgy fontossága és ujdonsága, a compositió s a feldolgozás tökélye, az élénk, szellemes előadás s a nyelv magyaros szépsége, szóval, minden egyesült Salamon művében, hogy maradandó hatást biztosítson neki. Hatása észlelhető is mindazon helyi monographián, mely két évtized óta nálunk megjelent s a török-magyar korszakot is átöleli. Mindnyájan Salamontól kölcsönzik a vezéreszméket s kisebb-nagyobb ügyességgel az ő rendszerét alkalmazzák tárgyukra. Az a keret, melyet a török-magyar államintézmények fejlődésére és hatásaira nézve Salamon megalkotott, nagyban és egészben nem változott mindez ideig, noha azóta töméntelen nagybecsű anyag s jó sok feldolgozott munka került nyilvánosságra. De még mindig nem akadt senki, ki az új anyag alapján új rendszert construált volna. Maga Salamon sem tette azt. Nagy műve immár második — tulajdonképen harmadik — kiadásban jelenik meg, de az idevágó fejezetek — vagyis maga a könyv, mert azok teszik nemcsak legbecsesebb, hanem aránytalanul legnagyobb részét — ez új kiadásban is teljesen változatlanul vették föl. A könyv törzs része, mely a hódoltság állapotát rajzolja, csak a sok sajtóhibától szabadult meg, mely a régibb, már teljesen elfogyott kiadást elárasztotta. Salamon az új előszóban röviden jelzi, mért szorítkozott oly csekély változtatásra. Főlemlíti, hogy új szempontok az általa ismert kérdések megítélésében 1864. óta nem merültek föl, hanem csupán új adatok, melyek nagyobbára csak megerősítik mindazt, a mit már régebben írt. Ebben föltétlenül igaza van. De, azt hiszem, ez új adatok közt igen sok akad olyan is, mely az ő elméleteit még jóval frappansabban illusztrálja, mint régebb adatai, másrészt pedig sokat fölvilágosítanak, a mi 1864. előtt még homályban vagy egé-

szen ismeretlen maradt. Általában kissé sajátos lehet, hogy az író, ki új kiadása első 70—80 oldalát igen lényegesen átdolgozta, a többi fejezetekben csupa 1864. előtt megjelent műveket idéz s irodalmunk összes huszonkét évi újabb termékeiről — pedig sokban van olyan, mi fejtegetéseit kiegészítheti — egyáltalán tudomást sem vesz. Mindez azonban nem csorbítja az új kiadás nagy irodalmi és tudományos értékét. A maga nemében ma is páratlanul áll Salamon e műve, s noha egyik-másik adata vagy nézete elavúltnak látszik, egyes részeiben pedig még sokféle kiegészítést nyerhet, alapvető jelentősége ma épp oly szembetűnő, mint volt első megjelenésekor.

Nem czélom a nevezetes munka tartalmát tovább részletezni, hisz nem csupán a történetírónak, hanem minden művelt magyar olvasónak ismernie kell azt. Még kevésbé érzem magam hivatottnak arra, hogy én, a tanítvány a hírneves mester művét bírálni merészeljem. De midőn az új kiadásra felhívom a közönség figyelmét, nem hallgathatok el egy megjegyzést. Salamon az új kiadás bevezető s a mohácsi vészt megelőző fejezeteit, mint említettem, lényegesebb átdolgozás tárgyává tette, ellenben a mű azon részeit, melyek kizárólag a hódítás korára vonatkoznak, érintetlenül hagyta. Az átdolgozás a bevezető fejezeteknél nem szorítkozik kisebb módosításokra akár a compositióban, akár az irányban vagy egyszerűen újabb bizonyítékok felsorolására. A változtatások néhol egészen elvi magaslatra emelkednek s különösen Hunyady Mátyás királyt, politikai jellemét és intézményeit, valamint közügyeink fejlődését illetőleg II. Ulászló és II. Lajos alatt az 1864-ki s a mostani kiadás közt oly szembetűnő az ellentét, hogy a ki a két kiadás ide vonatkozó fejezeteit átolvassa, alig fogja hinni, hogy azok egy és ugyanazon írótól származnak. Egészen más szellem, egészen eltérő felfogás nyilatkozik mindegyikben. Salamon e nagy változást az új kiadás előszavában azzal indokolja, hogy régi műve levén első történetírói kísérlete, a mohácsi vész előtti időszakról sokat elfogadott »az 1860 körül divatos nézetekből«, míg időközben folytatott tanulmányai részben módosították akkori felfogását. En ellenben azt tartom, hogy inkább az új átdolgozást befolyásolták némely legújabb divatozó, de mulékony áramlatok. Általában az olygarcha reactio igazolása Mátyás király hatalmas egyénisége rovására nem mondható sem sikerültnek, sem történelmileg okadatoltnak. Salamon ez új felfogásának teljes czáfolata kitűnő elmeéllel, valóban meggyőző érvekkel és ékesszólással már meg van írva. Megírta azt maga Salamon Ferencz művének 1864-ki kiadásában.

ACSÁDY IGNÁCZ.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Nov. 4-én Tanárky Gedeon elnöklete alatt tartott választmányi ülésén P. Szathmári Károly mutatta be és ismertette Wesselényi István naplóját 1704—1708-ból, a mely nagyon becses kor és culturtörténelmi feljegyzéseket tartalmaz Erdély politikai átalakulása korszakából.

Utána Torma Károly hívta fel a társulat figyelmét némely Rákóczi-kori iratokra. Midőn ő 1849-ben, mint menekült Szathmármegyében tartózkodott, a császáriak az erdődi vár egyik termében befalazva nagy-csomó elrejtett régi iratokra akadtak. A császári tisztviselő Bécsbe küldötte fel azokat. Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákoczis cz., a Fontes rerum Austr. sorozatában megjelent okmány kiadása jutván kezébe Tormának, feltűnt annak titokzatos hangú bevezetése, melyben azt mondja, hogy Bécs körül (?) egy ismerősénél találta a kiadott okleveleket. A levelek között vannak Vetési Kőkényesdi László és Klemens levelezése Rákóczi-val. Ismervén a Vetési család rokonsági összeköttetését a Károlyiakkal, nem nehéz arra a gondolatra jönni, hogy a Fiedler által kiadott Rákóczi acták az erdődi várból elvitt Károlyi-féle levelekből valók.

A második felolvasó Szilágyi Sándor Rákóczi Zsigmond házassága történetét a pfalzi hercegnővel, Henriettával mutatta be, a mely a Történelmi Életrajzok legközelebbi füzetében jelenik meg.

A folyóügyek során titkár jelenti, hogy gr. Apponyi Sándor alapítványát 100 frttal nevelte, Lányi Gyula pozsonyi ügyvéd évdíjasból alapító taggá lépett át. Köszönettel vették tudomásul. Évdíjas tagokul jelentkeztek: Ferenczy Miklós orsz. képviselő (aj. Szádeczky), Erdélyi Pál, Nagy Ödönne sz. Csorba Mária polg. leányiskolai igazgató és Dr. Való Simon központi papnöveldei tan. felügyelő és h. tanár (aj. a titkár).

Szabó Károly kolozsvári egyet. tanár következő jelentését küldötte be:

Octóber 4-én leutaztam Dévára, hogy a Soós Antal tanárképezdei tanár által özvegy gr. Toldalagi Victorné radnótfáji kastélyából, a gr. Toldalagi család levéltárából Dévára vitt s ott a Hunyadmegyei régészeti és történelmi társulatnak bemutatott száz és egy-néhány darab régi oklevelet

átvizsgáljam, s eljárásom eredményéről van szerencsém jelentésemet a tisztelt választmánynak ezzel előterjeszteni.

Minthogy hivatalos teendőim miatt Déván csak két napot időzhettem, e rövid idő alatt csak 10 darab legérdekesebb oklevelet (1 Árpádianum, 5 Anjoukori, 2 XV. századi Temesianum s 2 XVI. századi oklevelet) érkeztem lemásolni s 50 fontosabb oklevélről bírtam kivonatot készíteni, melyek jegyzékét, ide mellékelve küldöm.

Az 50 legrégebb oklevél közül csak 2 darab vonatkozik (1377. és 1465-ről) a Toldalagi család ősi birtokára Toldalagra, s csak fele szól erdélyi jószágokról; 20 darab pedig Baranya, Zala, Körözs, Valkó, Bács, Krassó, Temes, Heves, Bars, Szabolcs és Közép-Szolnok vármegyei jószágokra vonatkozik. Mellőzve az erdélyi fejedelmek általam nem regisztrált számos levelét, van az 50 darab közt I. Károlytól 4, I. Lajostól 4, Zsigmondtól 1. Hunyadi Jánostól 1, V. Lászlótól 1, I. Mátyástól 3 levél.

A káptalani kiadványok közül gyula-fehérvári van 11, várad 3, egri 2, pécsi 2, bácsi 2, aradi 1, csanádi (1285-ből) 1, boszniai 1; a pécsvárad conventtól 2, a kolosmonostortól 1, a zalaitól 1. — Egyházi ügyekben kelt levél van bíbornokoktól 2, császári és szentszéki jegyzők kiadványa 3 db.

A Toldalagi családon kívül, melynek eddig ismeretlen őse Toldalagi János, Sikesd unokája, 1377-ben élt, találunk adatokat e levelekben az Abanemzetségre s annak egyik ágára a Kompolti családra (1337-ből), a Garaiakra, a Maróthiakra (a XIV. s XV. században), a Baranyában s Bácsban nagybirtokos Monostoriakra, a Csornai, Pököri (Pekri), Kusalyi Jakcs, Somkerekai Erdélyi, Bajomi, Losonczi Dezsőfi, Szengyeli, Járai s több családra. — Látjuk, hogy a Szabolcs vármegyei Zám, a régi Zámmonostora, felét még 1545-ben a paulinusok Dédes fölötti szent-léleki monostora bírta, s akkor adta el azt a rendnek a Várad melletti kápolnai monostorban tartott káptalani gyűlése 350 frtért a Bajomi családnak.

Minthogy a Déván bemutatott száz és néhány darab oklevél, mely Sós tanár által csak gondolomra volt mint érdekesebb kiválogatva, a 7 ládában őrzött Toldalagi-levéltárnak csak igen csekély részét teszi, s ezen bemutatott levelekből következtetve biztosan föl lehet tenni, hogy a több ezer darabot számláló s eddig át nem kutatott levéltárban sok oly oklevélnek kell lenni, mely a hazai történelmet, különösen az erdélyi fejedelmek korát illetőleg, valamint földrajzi és családtani tekintetben érdekes adatokat szolgáltat, bátor vagyok ajánlatba hozni, hogy a történelmi társulat tegye meg a kellő lépéseket arra, hogy ezen levéltár alaposan átvizsgáltassék.

A gr. Toldalagi levéltár kikutatása végett már a mult gyűlés megtette a szükséges lépéseket.

Azután a segédtitkár, Koncz József Maros-Torda és Kisküküllő megyében tett tanulmány útjáról beküldött jelentését mutatta be. Koncz átnézte Búzás-Besenyőn a *Thuróczi* család levéltárát, melynek nagyrésze ugyan 1848-ban semmivé tétetett, de mégis becses, s a család eredetét 1280-ig viszi

fel. A család Thuróczi megyéből a XVII. sz. közepén szakadt Erdélybe, eredeti neve *Raksány* volt. Összeállította a család nemzedékrendét, melyből a Posa, Virág, Gilyén, alpestesi Balog, Balia, Plathi, Pókai, Henter és több régi családdal való rokonságuk tűnik ki. Ugyanott találta az Unitarius Statusnak egy 3 ív terjedelmű panaszos kérvényét a 3 natio rendeihez a végett, hogy a Leopold-diploma értelmében nem alkalmaztatnak hivatalokra. Továbbá 1470-ből a kolozsmonostori conventtól egy bizonyítványt valami sárdi jószágról, illetőleg, hogy Sárdi Pál két sessióját eladta 10 forinton.

Dicső-Szent-Mártonban a megye levéltárából a következő nemes leveleket jegyezte fel: Legeni Mohai Andrásét 1621. Désfalvi Tey Péterét 1591. Bögözi Benkő Tamás és Andrásét 1671. Rugonfalvi Csányi Mátyásét 1589. Sárpataki Nagy Istvánét 1619 évből. Ugyanott van Borberekai Alvinczi Péter regestruma ingóságairól. A fülpösi Boné, később Nábrádi családnak egy nagy láda levele, genealogiája. Az 1596-ban, Pozsonyból Erdélybe jött Szolga család genealogiája. Kutron Miklósné Vay Ilona portékáinak jegyzéke kiházasításakor 1585. I. Rákóczy György patense 1644-ből. A megye levéltárosa a 70 éves Muzsnai József — egy élő archivum. Nem mulasztotta el Koncz a megye tekintélyesebb tagjait figyelmeztetni, buzdítani, hogy gondoljanak a megye monografiájának megíratására — még pedig gyorsan és sietve, míg az élőlevéltár el nem enyészik. Czélszerű lenne, ha tekintélyes helyről figyelmeztetést tétetnék a főispán úrhoz ez ügyben.

A választmány az indítványt magáévá teszi s elhatározza, hogy Kisküküllő megye főispánjának figyelmét fel fogja hívni a megye monografiája megíratására.

Az orsz. régészeti és embertani társulata következő felhívást intézte társulatunkhoz: Tek. Választmány! Társulatunk választmánya elhatározta, hogy f. évi november hó közepétől kezdve előadási sorozatot rendez, melynek célja lesz a régészet köréből vett közérdekű kérdéseket a művelt közönség felfogásához mértén tárgyalni és azt reméljük, hogy tudományunk iránt szélesebb körökben is érdeket fogunk ébresztetni.

Midőn szerencsénk van a történelmi társulat t. Választmányát e szándékunkról értesíteni, társulatunk megbízásából azt az ajánlatot tesszük a történelmi társulatnak, hogy e közérdekű előadási cyclust a két társulat együttesen rendezze és a régészet mellé a történelem is vétessék föl az előadások körébe.

A választmány az indítvány megbeszélése bizottságot küld ki, tagjai: Fraknói Vilmos, Pauler Gyula vál. tagok, titkár és segédtitkár.

A gyulafehérvári történelmi társulatnak kérésére kiadványaink díjtalan megküldését határozza el a választmány.

Végül a pénztárnok mutatta be múlt havi jelentését, mely szerint bevétel volt okt. havában 2,648 frt 87 kr.

kiadás 528 » 30 »

pénztári maradvány 2120 frt 57 kr.

VÁLASZÚL THALY KÁLMÁN REFLEXIÓIRA.

Thaly Kálmán, a kurucz irodalom ezen »vak Bottyán«-ja, kiről azonban még azt sem lehet mondani, mit Bercesényi az öreg vak Bottyánról mondott, hogy t. i. »*fuít legalább bonae voluntatis*«, »Buda Ostromához« című könyvemet a Századok mult havi füzetében éktelen kifakadásokkal támadta meg. Többször tapasztaltam már e mondat igazságát: »Multa contemptu curantur«; követni fogom tehát most is. Néhány reflexióra azonban, nem Thaly miatt, hanem az igazság érdekében röviden válaszolok.

Fő vádja, mely miatt, úgy látszik, leginkább elöntötte az epe, a lehető legigaztalanabb.

Tagadom, hogy *gyanús* annyi, mint »tudva hazugúl írott«. Soha e szónak ily értelmét se nem olvastam, se nem hallottam s következőleg magam részéről ily értelemben használni nem is akarhattam. Gyanús valamivel több, mint kétséges. Ez utóbbi szó használtatik oly állításról, mely nem egészen bizonyos, melyet tehát lehet vagy nem lehet elhinni, míg ellenben a gyanúsnak jelelt állítást inkább lehet nem hinni, mint elhinni. Ennyivel tehát több a kétséges szónál; de véleményem szerint nem oly pozitív értelmű, mint a *téves* szó, mely pedig Thaly-nak inkább tetszett volna. Én a téves szót készakarva mellőztem; mert én nem tagadtam egészen Bottyánnak váczy kapitányságát, csak kétségemet fejeztem ki, mit eme kifejezésem: »gyanús-nak *látszik*« eléggé bizonyít. Ezt csak a rossz akarat nem érthette meg a szövegből. Ha csak gyaníthattam volna is, hogy Thaly úr így értelmezi a gyanús szót, bizonyára nem használtam volna.

Ezek után talán Thaly úr is be fogja látni, hogy kettőnk közül tulajdonképen melyik tartotta meg az írói tisztességet, melyet tudvalevőleg különben is bajos lenne Thaly úrtól megtanulni.

Más »reflexiója« Thaly úrnak, hogy én »az azon korbéli katonatiszti rangokkal és czimekkel teljességgel nem vagyok tisztában.« Nem csodálkozik ugyan rajta, »hogy ezeket a katonai dolgokat pap létemre nem tudtam,« s ez még szép tőle, mert úgy gondolom, hogy Thaly úrnak ezen híres katonai tudománya sem vele született s ha ő mégis meg tudta tanulni, tőlem is megkövetelhetette volna ezt, annyival inkább, mert találkoztak már oly vakmerő papok, kik katonai dolgokról írtak a nélkül, hogy azt előlegesen Thaly úrtól tanulták volna. De hát ő itt ez egyszer kegyelmet oszt s mivel úgy látja, hogy én ezen dolgokat nem értem, hát kegyesen »kifejti, hogy megértsem«; kifejti pediglen mint olyan, ki ezeket — mint megható szerénységgel írja — »nagyon jól tudja.«

Lássuk tehát, mire tanít. Megtanít, hogy nálunk a XVII. század második felében »kapitányoknak csak az orsz. fő- és vicekapitányokat, az ezredeseket és várparancsnokokat s helyetteseiket nevezték.« Megtanít továbbá, hogy »a mostani főhadnagyi tisztet a vicehadnagy teljesíté. A század parancsnokát pedig a magyarok általában *hadnagy*, avagy megkülönböztetésül a vicehadnagytól, főhadnagy nevezettel illeték, de mégis rendesen

csak *hadnagy* volt a czíme, « No, most már csak elhiszi Thaly úr is, hogy immár tisztában vagyok » az azon korbeli katonatiszti rangokkal és címekkel » s mindjárt élni is fogok ezen Thaly kegyelméből nyert új tudományommal. Vak Bottyán, mert ez a vita hőse, saját aláírása szerint, ekkor *főhadnagy* volt; a főhadnagy pedig Thaly iménti instructiója szerint csak századparancsnok volt s így rangban alantabb állt a kapitánynál. S íme, mit mondtam én Bottyánról? Ezeket: »Bottyán pedig 1685. jan. 3-tól marc. 29-ig csak hadnagy volt. . . . Lehet, hogy e hadnagy szó akkor nagyobb rangot jelentett, *de mindenesetre kevesebb volt a kapitánynál.* » Miben tér el tehát az én állításom Thaly iménti instructiójától?

Imént idézett soraimnak csak az volt célja, hogy kimutassam, miszerint Bottyán ekkor nem volt kapitány. S miért akartam ezt kimutatni? Azért, mert Thaly úr egyik cikkében Bottyánt nem csak kapitánynak, hanem hozzá még *esztergomi kapitánynak* nevezte;¹⁾ mivel pedig kapitány nem volt, esztergomi kapitány pedig éppen nem, azért mondtam fennebbi soraimat előzőleg: »annál kevésbé (volt) pedig »esztergomi kapitány«, mint Thaly nevezi.« S ezt restelte meg annyira Thaly úr s most reflexióiban csúri-csavarja a dolgot, csakhogy kimossa magát s dühében nem veszi észre, hogy még jobban belebonyolódott. Itt azonban mindenekelőtt nekem van egy »reflexióm«. Thaly úr ezeket írja rólam: »noha 1685-től maga is bevallja, hogy Bottyán »esztergomi (substitutus) vicekapitány vala.« Már kövesse meg magát Thaly úr, én ezt nem vallom be, sőt ellenkezőleg éppen annak bebizonyítására, hogy nem volt kapitány, hivatkoztam Nagy Márton kápt. tisztnek 1685. június 3-iki levelére, melyből az tűnik ki, hogy Kürtössy vicekapitányt Bécsben időzése alatt Bottyán helyettesíté, vagyis csak ennek távollétében volt — mint Nagy mondja — »substitutus vicekapitány«; de kitűnik az is — s ezt Thaly úrnak is, ha e levelet figyelmesen olvassa, észre kellett volna vennie — hogy e levél kelte előtt hazaérkezvén Kürtössy, a parancsnokságot azonnal átvette s így Bottyán már június 3. előtt substitutus vicekapitány sem volt. Tehát Thaly úrnak ez állítása már csakugyan »gyanús« s mégsem használt vele magának; mert azért még mindig áll, hogy helytelenül nevezte Bottyánt *esztergomi kapitánynak* s e hinárból most reflexióiban ezen szavakkal akar kigázolódni: *Capitain von Gran* címezi őt Badeni Lajos, pedig Bottyán 1689-ben sem volt esztergomi várparancsnok, hanem csak, mint én is íram, esztergomi kapitány, *azaz Esztergomból való kapitány*, esztergomi őrségbeli századparancsnok. Szeretném én azt az embert látni, ki Thalynek idézett cikkében előforduló ezen kifejezését: esztergomi kapitány úgy értené, hogy *Esztergomból való kapitány*, mint most Thaly utólag kimagyarázni szeretné! Aztán a badeni Lajos szavaira való hivatkozás sem segít rajta: mert ha, mint néhány sorral alább mondja, a magyar hadnagy (vagy főhadnagy) és a francia vagy német Capitain, Rittmeister azonosok voltak: akkor

¹⁾ Századok 1884. 604. lap. De ezzel még nincs vége.

badeni Lajos nagyon jól nevezte őt Capitainnak; mert ő ez alatt nem várparancsnokot, hanem mi valósággal volt, akkori hadnagyot = századost értett. Mig ellenben Thaly, midőn saját főnnebbi oktató szavai szerint, itt a kapitány, várról levén szó, csak várparancsnokot jelenthet, hibásan nevezte őt esztergomi kapitánynak s e hinárból ki nem segíti az *Esztergomból való kapitány* sem; mert ha nem volt kapitány, akkor *Esztergomból való kapitány* sem lehetett. Kár volt Thaly úrnak ezen csekélység miatt oly nagy zajt csapnia. Hiszen Bottyánnak annyira felmagasztalt érdemeiből cseppet sem von le az, hogy nem volt esztergomi kapitány és bizony Thaly úrnak sem derogált volna e tévedését legalább hallgatag elismernie; efféle tévedések Thaly úrnál sokkal különb historicusokon is megcsenek, nélkül, hogy azért mindjárt összeverekedjenek.

De Thaly úr még tovább is tanít s miután észrevette, hogy előttem »a legelemibb katonai fogalmak is ismeretlenek,« leereszkedik egészen az abc-ig s nagy katonai tudományával kimutatja, hogy a Compagnie nem szakasz, hanem század — s nagy hangon figyelmezteti ezen »óriási különbségre« az olvasókat, másként az én vezetésem után »csávába kerülnek.« Ugyan ne tegye magát erővel neveltségessé! Elismerem, hogy hibáztam, de e hibámat azonnal jóvá is tettem az által, hogy a szakasz szó mellé zárjelben oda tettem: »Compagnia.« Már pedig Thaly úr híres katonai tudománya nélkül is minden szótárból meg lehet tudni, hogy compagnia magyarul — század. Ezen lényegtelen tollhiba miatt tehát az olvasók nem fognak »csávába kerülni.« Hanem ha már annyira félti az olvasókat, akkor első sorban féltse a saját olvasóit, kik olyasféle állításai után, hogy vak Bottyán esztergomi kapitány volt, vagy hogy a tűzes barátot Gabrieli Rafaelnek hitták, csakugyan »csávába kerülnek.«

Végre még egyre tanít meg Thaly úr; t. i., hogy a contrescarpe nem földött út, mint én mondtam, hanem »egészen más.« »Contrescarpe ugyanis — mondja nagy katonai tudományának egész készségével — a várároknak átellenes — külső — *metszetét* jelenti; a földött út pedig ezen *metszet* és glaci-k (vársíkok) között vonúl el.« Köszönöm a jó tanácsot, de ebből már nem kérek. Mert, hogy mi az a Contrescarpe, azt Thaly úrnak hívatlan preceptorsága előtt is tudtam, még pedig jobban tudtam Thaly úrnál, sokkal nagyobb katonai tekintélyek után. Talán ismeri Thaly úr Hoyert, a német katonai író. Ez a Contrescarpe-t így definiálja: »Die äussere Böschung der Gräben bei Festungen und Feldschanzen.« E *Böschung* szót pedig más régibb német író így értelmezi: »Böschung, *Abdachung*, heisst in der Fortification die *Schräge*, welche die äussere Fläche an denen Wercken einer Festung bekommet.« Azután hozzáadja: »An einigen besonderen Wercken einer Festung haben die Böschungen ihre besondere Namen; also wird die innere Abdachung des Grabens *la scarpe*, die äussere *la contrescarpe*, die Böschung des bedeckten Weges, welches die grösste unter Allen an denen Wercken einer Festung ist, Glacis genennet. Hogy ezek után Thaly úr definitiója helyes-e, nevezetesen, hogy a Böschung szó értel-

mének megfelel-e az általa használt *metszet* szó; erről nem vitatkozom. Csak felhoztam ezeket, hogy megmutassam, miszerint a Contrescarpe szó értelmére nem Thaly úr tanított meg; nem is taníthatott, mert én e szónak olyan értelmét is tudom, melyet Thaly úr minden nagy katonai tudománya mellett sem tud. T. i. e szó a várároknak ezen Böschungja, lejtje, vagy Thaly úr szerint metszetén kívül, *magát a földött utat* (chemin couvert) is jelenti. Így mondja az említett Hoyer: »Öfters wird auch, nebst der äussern Grabenböschung, der *gedeckte Weg* und das Glacis mit unter dem Namen der Contrescarpe begriffen.« Az idézett másik német író pedig ezeket mondja: »Contre-Escarpe ist eigentlich der euserste *Bord* des Grabens (francziásan, mint Mallet mondja: le bord extérieur du fossé, qu'on appelle Contrescarpe.) Wird aber insgesamt *vor dem Beleckten Weg* und dessen Brust-Wehre, sammt ihrer Abdachung oder Glacis genommen.« Hasonlóképp mondja az imént idézett Mallet francia író 1685. évben: »Le chemin couvert, ou Corridor. Le soldat lui donne *d'ordinaire* le nom de Contrescarpe« és ismét: »Le chemin couvert, que les soldats appellent *le plus souvent* la Contrescarpe.« S így Thaly úr itt engem csak akkor hibáztatna, ha előbb megbizonyítja, hogy az esztergomi várnak nem volt földött útja. Tehát, hogy saját szavaival éljek: »ne akarjon hibáztatni és tanogatni olyanokat, kik ezeket«, ha nem mondom is az ő önteltségével, »nagyon jól tudják«, de mindenesetre legalább is úgy tudják, mint a nagy katonai tudományú Thaly úr. S gondolja meg Thaly úr, hogy, ha másnak állítólagos hibájára nagy zajjal felhívja a figyelmet s aztán e hibát kijavítani akarván maga követ el új hibát: akkor aztán az ő olvasói fognak igazán csávéba kerülni; mert tanítás színe alatt — félrevezeti őket.

Thaly úr többi reflexiói komolyan számba nem vehetők. Qui multum probat, nihil probat. Thaly úr könyvemben mindent kifogásol; még a címe sem nyerte meg tetszését; mert könyvemben — úgymond — »Buda ostromáról néhány aprólékos, mellékes adatkat leszámítva, úgy szólván semmi sincs.« Nos én nem is Buda ostromáról, hanem Buda ostromához címeztem a könyvet s ha csak »néhány aprólékos, mellékes adatka« is van benne ide vonatkozólag, helyesen címeztem. S íme még ezen »aprólékos, mellékes adatkák« is megtették hatásukat ott, a hova szánva voltak. Hinc illae lacrimae! S midőn részletesen elsorolom, hogy mikor milyen hadosztályok fordultak meg Sz. Benedeken s ették ki a káptalant, erre nem tud egyebet mondani, mint hogy »furesa *papi vendégszeretet*, a mely még 200 év múlva is felhányja a volt vendégeknek, hogy mennyit ettek s ittak meg asztalánál.« Hát a mitől akkor a nádortól kezdve mindenki annyira irtózott; a mi ellen a megyék annyira protestáltak és felírtak; a mi elől a nép mindenfelé szétfutott: a katonaszállásolás és ellátás, az esztergomi káptalannál, mivel nem futott el, hanem a közjó iránti tekintetből súlyos áldozatok árán is megállta helyét, csak vendégszeretetnek veendő? S ezt egy historicus meri mondani? S még gúnyképen hozzá is jegyzi: »Nem hiszszük, hogy az egész ft. Clerus így gondolkoznék.« Ne

féltsé Thaly úr a ft. Clerust. Ennek vendégszeretete ország-világ előtt ismeretes, s ha vét e tekintetben — abban vét, hogy vajmi gyakran olyanokat is részesít vendégszeretetében, kik erre teljességgel érdemetlenek, a mint ezt bizonyára Thaly úr is tapasztalta már!

Eféle, komoly historicushoz nem méltó reflexiókra nem pazarlom időmet.

Thaly úr könnyen győzedelmeskedik. Az ellene szóló egykorú hiteles levelek csak »*egyoldalú források*»; a Bottyán ellen hivatalos személy, a hadbíró által eszközölt hiteles tanúvallatást csak »*némi tanúvallatásnak*« nevezi; Ordódi kanonokról, mert Bottyánról nem úgy nyilatkozik, mint Thalynak tetszenék, azt mondja, hogy »*nem akarta* ismerni»; Piszerczy váczai parancsnoknak Bottyán elleni vallomását »*váczai pletykának*« nevezi; pedig mindezek személyesen érintkeztek Bottyánnal. Ellenben az általa idézett német írók már teljes hitelűek; különösen Bottyán »*főfő-vezérei*«, kikre itt hivatkozik, »*csak jobban tudhatták — úgy mond — hogy Bottyán ki volt, mi volt, mint ft. Knauz kanonok úr.*« Ezek tehát, valamint az általa idézett gr. Zichy István győri vicegeneralisnak levele, melyre szintén hivatkozik, már nem egyoldalú források, mint az én, ámbár szintén oly teljesen egykorú forrásaim. Pedig erre nézve éppen annyira legyalázzott könyvemből okúlhatott volna.

Thaly úr u. i. a Századok 1882. évi folyamában nagy hűhóval vitatja Némethy Lajos ellenében, hogy a szerinte győrvidéki *tíz*es barátot nem Gábornak, hanem Gabrieli Rafaelnak nevezték. Én erre megtámadott könyvemben ezeket mondtam: »Thaly Kálmán erősen iparkodik Némethy Lajos ellenében bebizonyítani, hogy a barátot nem Péter Gábornak, hanem Gabrieli Rafaelnak hitták; de abban mindketten megegyeznek, hogy győrvidéki magyar szerzetes volt. *A milyen bizonyos, hogy e barátot nem Gabrieli Rafaelnak, hanem csakugyan Péter Gabrielnek hitták*, annyira bizonytalan, sőt valószínűtlen, hogy magyar volt volna.« (102. l.)

S mit szól ez egyenes, határozott támadásra Thaly úr? Semmit, éppen semmit! Midőn ily kedvező alkalma akadt, reám még egy dörgedelmes nagy hangú reflexiót zúdítani, akkor ő egyszerre elnémúl, hallgat, mélyen hallgat! Pedig egy Thaly Kálmán úrra mégis csak valóságos szégyen, hogy, midőn oly könyvben, melyet előbb tele torokkal lepiszkol s mely csak »*néhány aprólékos, mellékes adatkát*« tartalmaz, ily nyíltan tévedésről vádoltatik, ő e vádat szó nélkül (egy Thaly Kálmán szó nélkül!) zsebre rakja! Pedig lám, midőn Némethy ellenében oly nagy hangon beszélt, főfő-forrásul szintén a fővezérre és az imént említett gr. Zichy Istvánra hivatkozott s a biztos győzelem hangján mondta a barátára vonatkozólag, majdnem ugyanazon szavakkal, mint itt Bottyánra vonatkozólag, hogy »*a fővezér nagyon jól tudta s tudnia is kelle*« a barát nevét, továbbá, hogy gr. Zichy István »*a győrvidéki szerzetest különben is bizonyára jól ismerte.*« S mégis minden reflexió nélkül eltűrte, »*néhány aprólékos, mellékes adatkát*« tartalmazó könyvemtől az ellenmondást. Ugyan miért lett

itt egyszerre oly bárányseled? Mert »aprólékos, mellékes adatkat« tartalmazó könyvemben »néhány aprólékos, mellékes adatkából« kimutattam, hogy nincs igaza. A fővezér is hibázott, midőn Rafaelnek, gr. Zichy is hibázott, midőn Gábelnek, de leginkább Thaly úr hibázott, midőn e két hibából harmadikat csinálva, Gabrieli Rafaelnek nevezte e barátot; mert azt bizony csak Pater Gabrielnek hitták.

Lássa tehát Thaly úr, az ő híres forrásai sem mindig kifogástalanok, mint önteltségében hiszi. Túrje el tehát ő is az ellenvéleményt s ne gondolja mindjárt, hogy az, ki valamely állítását kétségbe vonja, ez által már belé is akar »kötni.« Mint minden historicus, Thaly úr is tévedhet s bizony téved is s valószínűleg lesz még alkalmam hasonló »egyoldalú« forrásokból kimutatni, hogy Thaly félistenci is bizony csak gyarló, sőt néha nagyon is gyarló emberek voltak.

S evvel ezen rám erőszakolt polemiát részemről befejezem.

KNAUZ NÁNDOR.

VISZONVÁLASZ KNAUZ NÁNDORNAK. *)

A mi Knauznak fönti cikkében foglalt faragatlan gorombaságait illeti: azokra válaszolni egyéni és írói önérzetem tiltja; azok különben az ő ismeretes (és javíthatlan!) pokrócztermészetéből (l. pl. dúrva polémiaját a szelídlelkű *Rimláj* ellen!) folynak, mert hiába: »*rustica natura*, . . . etc.

A lényegről szólva: ha a t. olvasó össze fogja hasonlítani a »Századok« octóberi füzetében közlött cikkemmel Knauz úr válaszát, — tüstént be fogja látni, hogy ezen utóbbi nem egyéb, mint bő szavakba burkolt, mérges hadonázással kísért, de határozott *visszavonulás*. Constatáljunk csak kissé!

1. Én a XVII. század második felében szokásos magyar katonatiszti elnevezésekről s azok rangbeli jelentőségéről magyarázatokat adtam. *Megdöntötte-e ezeket Knauz úr? Nem*; sőt meg sem merte támadni, *kénytelen elfogadni*, s most már ezen az alapon vitatkoznék.

2. Hogy én Bottyánt csakugyan azon értelemben neveztem a »Századok« 1884-iki évfolyamában »esztergomi kapitány«-nak, mint az 1689-iki fővezér, Bádeni Lajos: »Capitän von Gran«-nak, és a mint a múlt füzetben kifejtettem: ezt bizonyítja ugyancsak a »Századok«-ban már régebben, az 1882-iki évfolyamban megjelent másik cikkem, a hol nyilván írom 1687-ről: »Kürtössy István esztergomi *v á r kapitány*,« (853. l.) Különbiséget tettem tehát akkor is, a »kapitány« és »*várkapitány*« között, s utóbbiról jól tudtam, hogy az Kürtössy vala. — Tehát e kérdésben is nekem, az én magyarázatomnak van igaza.

3. Hogy Bottyán 1684-ben »váczi kapitány volt, (mit Knauz

*) Óhajtván, hogy ez a polemia véget érjen, együtt közöljük Thaly K. válaszát is, s ezzel ez ügyet részünkről befejezettnek jelentjük ki. Szerk.

»gyanús állítás«-nak nevezett) igazoltam gr. Zichy vice-generális egykori eredeti levelének idézésével. Erre bezzeg, *elhallyat most Knauz*, s nem vonja többé kétségbe Bottyán váczai kapitányságát.

4. Hogy a »Compagnie« = *század*, és nem »szakasz«, mint Knauz könyvében (nem ám »*tollhibából*« : mert nem egy, de számtalan helyen) fordítá, — erre nézve most már maga írja : »*elismérem, hogy hibáztam*«. Nos, hát itt már csak megint nekem volt igazam!

5. Épp így vagyunk lényegileg a »contrescarpe« és »födött út« értelmezésével is; mert Knauz hosszas idézeteiből csak az tűnik ki, hogy a födött utat (sőt még a vársíkokat is) nem a *szakemberek*, hanem leginkább a tanulatlan *közkatonák* (»*les soldats*«) foglalják össze, hibásan, egy nevezet, a *contrescarpe* alá. Ha *ezektől* akar hadtudományt tanulni Knauz úr — teljék kedve benne! Én a szakemberekkel tartok.

6. A »Tüzes Gábor«, másként »Páter Gabrieli« és »Padre Rafael« nevére vonatkozókról azért tartottam fölöslegesnek múltkori cikkemben reflectálni: mert 1882-iki közleményemben idézett forrásaim, nevezetesen gr. Zichy István levelei hitelességét Knauz úr nem támadta meg. Fennállanak azok, mint egykorú, becses kútfők, clannyira, hogy pl. Buda ostromának jeles monographusa, *Károlyi Árpád* is énnekem ad igazat s állításomat elfogadva, nagy munkájában a tüzes barátot egyenesen »*Gabrieli Rafael Atyának*« nevezi, (I. 308. l.)

Im ezeken fordúl meg a vita lényege. A többi Knauz válaszában, csak tehetetlen düh, epe, durvaság, gyalázkodás, szófecsérlés és nevetséges pöffeszkedés, (s ugyan, *mire?*!) Ezekre én röviden csak az ismeretes ónodi fölkiáltással felelek : »*Eb' ura a farkó!*« . . . Végre, hogy Knauz úr engem az irodalom »*Vak-Bottyán-jának*« nevez : ezzel nagyon megtisztelt; (elhiszem, *akarattanúl!*) Mert ha én olyan vagyok történetíróink közt, mint Vak-Bottyán volt a Rákóczi generálisai közt: ez rám nézve akkora dicsőség volna, a melynél nagyobbra sohsem vágytam!

THALY KÁLMÁN.

IRODALMI SZEMLE.

— A M. TUDOM. AKADEMIA Irodalomtörténeti bizottságának újabb kiadványai közül az Irodalomtörténeti Emlékek I. kötetét mult füzetünk ismertette, a Magyar költők tárának V-ik kötetét jelen füzetünk ismerteti. Ezeken kívül még egy harmadik becses kötet is elhagyta a sajtót: az Akadémia Incunábulumainak jegyzéke *Hellebrant* Árpádtól. Gondos lelkiismeretességgel, kellő szakismerettel készült munka, melyben a nyomtatványok teljes könyvészeti pontossággal vannak leírva. Bevezetésben az akadémiai könyvtár történetét írja le, s áttér magukra az incunabulumokra, megemlítvén, hogy a 466 incunabulum közt 32 van, mely a hazai dolgokkal foglalkozókat érdeklí s két olyan, mely más catalogusban nem fordul elő — tehát unicum. A catalogus két részre van osztva: évszám-

mal ellátott s évszámmal nem bíró könyvekre. Az egészet pontos indexek zárják be: a szerzők, szakok évszámok és városok szerint. A kiadás igen pontos és igen diszcs; 25 ívre terjed. Hogy mennyire ügyelt szerző, hogy munkájával a hazai íróknak szolgálatot tegyen, arra egy példát idéziünk: Aeneas Sylvius levelei 1481-iki kiadásánál pl. felsorolja mindazokat a leveleket, melyek a magyar viszonyokra vonatkoznak. Igen helyesnek tartjuk, hogy e munka latin nyelven van kiadva, mert valóban a bibliographiának ez a világ nyelve.

— Az AKADÉMIA Nyelv- és Széptudományi osztályának Értekezései közül 4 füzet hagyta el a sajtót: *Szarvas* Gábor beszámolója a Régi Magyar Nyelvészotár szerkesztésénél követett eljárásról s annak nehézségeiről mely valóban pregnans példákkal mutatja ki a nehézségeket, melyekkel küzdeniök kell; *Budenz* válasza Vámbérynek a magyarok eredetének kérdése felett folytatott polemiában; *Szily* Kálmán kitűnő értekezése Calepinus magyar tolmácsáról, melyben kimutatja, hogy az *Szántó* jezsuita volt; s végre Bogisich értekezése Szegedy 1674-iki énekes könyvéről.

— Az ORSZÁGOS LEVÉLTÁR egy igen alkalmoszerű s közhasználatra alkalmas füzetet adott ki, az orsz. ltárban található hercegi, grófi, bárói honossági és nemesi okleveleknek jegyzékét — összeállítva *Tagányi* Károly által. Abc rendben czélszerűen van rendezve, s igen hasznos kézikönyvül szolgál. Külön lenyomat a »Turulból«. Kapható ifj. Nagel Ottónál. Ára 1 frt.

— *RÁTH MÓR* kiadásában a történeti és irodalomtörténeti munkák egész hosszú sora jelent meg, melyeket a közelgő télre, olvasványúl ajánlhatunk. Gonddal és műzléssel vannak azok a hazai s világirodalom termékeiből összeválogatva. Ma mondhatni ő az egyetlen kiadó, ki arra is ügyel, hogy a tanulni szerető közönség is találjon szellemi táplálékot. A *Családi könyvtárból* II. *Rákóczi* Ferencz Emlékiratainak 5-ik kiadását veszszük Thalytól — s e kiadáson a gondos és szakavatott író keze meglátszik. *Washingtonnak*, minden idők egyik legnagyobb emberének Sparketól írt életrajzát *Czuczor* átdolgozásában adja: ma inkább, mint valaha helyén van forgatni azt, s okólni nemes és önzetlen példáján, hazaszeretetésén. *Gregoroviusnak* Lucretia Borgiáját még a megboldogult *Márkus* Miklós kezdte meg lefordítani, de halála kiragadta a tollat kezéből. *Feleki* József végezte azt be, s e ritka szép munka, mely még a regénynél is jobban olvastatja magát, teljesen be van fejezve. A világirodalom legszebb munkái közé tartozik ez. Báró *Eötvös* József 1867—70 közt tartott beszédeiből két füzet hagyta el a sajtót: ezek most először gyűjtettek össze. Újabb parlamenti életünkben Eötvös felszólalása mindig eseményt képezett: a szabad eszmék e bajnokának beszédein ma is lelkesedhetnek államférfiaiink s ifjaink. *Jókai* Mór »Életemből« című gyűjteményének két füzeté hagyta el a sajtót, apró jellemző történetké, élmények, tapasztalatok vannak gazdag változatosságban, megragadó fantáziával leírva. *Horváth* Mihály *Huszonöt évének* harmadik kiadásából tíz

fűzet hagyta már el összesen a sajtót. Ennek a 25 évnek története pedig ma is actualis érdekű. *Márki Sándor Dózsa Györgye*, mely megjelenések méltó feltűnést keltett, második kiadásban jelent meg. Tolstói ritka szép történeti regénye a nagy Napoleon oroszországi hadjáratából tizenhárom fűzet hagyta el a sajtót, s buzdítva a pártfogás által, melyben a közönség ezt részelteti, megkezdte Turgeniev munkái kiadását is, melyből eddigelő három fűzet hagyta el a sajtót.

— A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARORSZÁGON cím alatt Hampel József egy nagybecsű képes atlaszt adott ki 127 táblán 1300 képpel. Az összes magyarországi bronzkori leletek rajzát veszik itt együtt a régészek, mint nélkülözhetetlen segédkönyvet kutatásaiknál, ásatásaiknál, tanulmányaiknál. Ezen atlaszt követni fogja a munka második része a bronzkori leletek kimerítő statistikája a III-ik az abból vonható tudományos következtetéseket fogja hozni. Hampel e munkával a régészeti társulat egy korábbi felszólításának tett eleget, hogy a magyarországi bronzkor emlékeit állítsa össze s ő e munkát akkép végzi, hogy az első 85 táblán a szerszámok, fegyverek és ékszerek jellemző sorozatait állítá össze a hátralevő 42 táblán husz teljes leletet tüntetett fel.

— KISS ISTVÁN egri ny. r. jogtanár Magyar közjogának harmadik kiadása elhagyta a sajtót. Egészen átdolgozott s a legújabb törvényekkel bővített kiadás ez. De nemcsak ez a körülmény, hogy mondhatni egész napjainkig le van hozva közjogunk, hanem világos átlátszó előadása, jó beosztása, könnyű érthető stílusa is ajánlatossá teszik e munkát. Szerző gondot fordított a történelmi fejlődésre s közjogunknak irodalmát s lehetőleg az eredeti forrásokat is felhasználta. Itt ott egyes tollhibákat (26. l. Mikó Imre helyett János) találhatni benne, s a források közül is ki vannak hagyva az Akadémia által kiadott Országgyűlési Emlékek. Nemcsak mint tankönyv állja meg helyét, hanem olvasókönyvnek is ajánlható a nagy közönség számára.

— A »HALLER-ALBUM« a gróf Haller-család nemzetség könyvének ismertetése, melyet a Turul számára Boncz Ödön és Szádeczky Lajos írtak külön lenyomatban megjelent. Terjedelmes és szép fűzet, nemzedékrendi táblákkal s két színnyomatú képtáblával ellátva, melyek közül az egyiken tíz férfi, a másikon ugyanannyi nő hasonmása látható. Közölve vannak a nevezetesebb czímerek is. A czímereket és a család történetét Szádeczky ismerteti, a család művelődés történeti méltatását és a viseletképek leírását Boncz tollából vesszük. Valóban e páratlan becsű album méltó tolmácsra talált a két ifjú íróban, kik egy művelődéstörténeti szempontból ritka becsű munkával gazdagíták irodalmunkat.

— A »TRAGIKUM«-RÓL. Beöthy Zsolt tagtársunk egy terjedelmes és igen szép munkát írt, melyet a Kisfaludy-Társaság adott ki. A tragikum elméletéről s jelenségeiről szól az. A munka elismert esthetikai becséről s irodalmi fontosságáról szólni nem a mi feladatunk, de mégis kötelességünknek tartottuk figyelmeztetni rá olvasóinkat — az abban található

számos történeti vonatkozásért. Ha csak magában tragikai költszetünk historiai elemeiről is volna szó abban, volna okunk regisztrálni megjelenését — de abban sokkal több van: egyes részeiben történet filozófiai elmékedésekre bukkanhatunk. Több ily helyei közül csak egy párra utalunk: a 381. l. az Árpádház történetének tragikumáról »melyben oly gyakorta áll szembe atya fiúval s száll harcra testvér testvérral s a melynek rokonai tusái egy családtalanul maradt, szüzességet fogadott királyleány magános imáiban hangzanak el«; a 399 l. a török viszonyokról, stb.

— MAGYAR KÖNYVSZET 1860—1875 közt, melyet *Petrík Géza* állított össze, s melylyel a Magyar Könyvkereskedők egylete egyes füzetekben adott ki, immár teljesen megjelent. Sűrűn nyomott vastos kötet az, úgy rendezve, hogy az olvasó igen könnyen feltalálja abban a mit keres. Magát a repertoriumot kimerítő tudományos szakmutató előzi meg, melyben a könyvek szakok szerint vannak rendezve, úgy hogy a ki valamely tudomány szaknak terményeit akarja ezen idő alatt megismerni, itt együtt találja azokat. A fő catalogust az írók, fordítók és szerkesztők betűsoros összeállítása követi s e rovatba még a folyóiratokban megjelent dolgozatok szerzői is fel vannak véve. *Petrík* nagy szorgalommal, pontossággal, lelkiismeretességgel végezte munkáját, mely a könyvtáraknak nélkülözhetetlen segéd-könyve, s melyet a szaktudósok is igen jól használhatnak. A következő évekről minden évben külön jelent meg catalogus — jó volna ezeket is tíz évenként egy ilyen munkában összeállítani.

— Az ÚJ MAGYAR ATHENÁS IX-ik fülete elhagyta a sajtót. Ebben az életrajzokra vonatkozó potlékok vannak közölve N-től végig s *Fábó András* Czvittingerhez írt adalékjai meg vannak kezdve. Ez adalékoknak tulajdonképeni szerzője *Serpilius* s *Fábó* csak pótolta, kiegészítette azokat. E füzetben Czvittinger adalékjai egész a P. betűig mennek. Egy pár betű ebből A. B. C. *Nagy Iván* tudományos Értekezőjében volt ugyan már közölve, de azokat még sem lehetett mellőzni s azok felvételével *Aigner* úr bibliographusainknak hasznos szolgálatot tett.

— A DÉLSZLÁV AKADÉMIA Monumentáiból egy újabb kötet jelent meg, a XVI-ik, mely a határörvidék történetére vonatkozó actákat foglalja magában. E kötetet is *Lopašić Radosláv* szerkeszti, kitől az első kötetet vettük. Jelentések, okiratok, levelek gyűjteménye latin, német, olasz s horvát nyelven, melyek éppen ebben az időben a török harcok korában nagy fontossággal bírtak. Sok van ezek közt a Zrinyiekről s több magoktól a Zrinyiektől, s éppen ezért nemcsak az akkori török és velencei, hanem magyarországi viszonyokra is nagy fontossággal bírnak. Gonddal szerkesztett kötet.

— A SZONDI-ALBUM második bővített kiadása megjelent. Ez érdekes emlékkönyvet *Pongrácz Lajos* szerkeszté a szépen sikerült Szondi-ünnep alkalmából. Az első kiadás nem jutott a nagy közönség kezébe s leginkább az ünnepélyen résztvettek és az ügy iránt érdeklődők számára adott ki. Ezen második kiadás, mely már a nagy közönség által is megren-

delhető lesz, pár új czikkal szaporodott: »a Szondi emlékkápolna felszentelési ünnepélye« — « Drégelvár ostroma katonai szempontból. *Horváth Jenő*től — s egy melléklet Szondira s Drégelre vonatkozó adatok gyűjteménye, többi közt regestrák a különböző levéltárakban található s Drégelre és Szondira vonatkozó okiratokról. Az album tartalmát történeti czikkek s leírások (Nagy Iván, Ilőke Lajos, Pongács Lajos, Horváth Jenő, Kubinyi Ferencz, stb tollából) s költemények. Ajánljuk a közönség figyelmébe.

— »AZ EV. TISZA-KERÜLET PÜSPÖKEI« című műre hirdet előfizetést *Hörk József* eperjesi collegiumi igazgató, társulatunk tagja. Nem első munkája ez az egyháztörténelem terén. Már előbb megírta a Sáros-zempléni esperesség történetét s ezt újabb kutatásai és tanulmánya eredményével kibővítve s egész a mai napig levezetve, most az egész ev. Tisza-kerület történelmét kívánja kiadni. De a mű csak akkor fog megjelenni, ha az előfizetések fedezik a kiadás költségeit. A munka ára 1 forint 50 krajczár. Az előfizetések szerzőhöz Eperjesre küldendők.

A MAGYAR HELIKON ÚJABB FÜZETEI.

Dr. Szentkláray Jenő *Gróf Niczky Kristóf* nagy tettekben dúsz életét vázolja. Nem ereszkedik bele sem politikai, sem irodalmi műveinek beható bírálatába, bár néhány szóval eléggé kifejezi álláspontját a múlt század szellemével szemben. Ezt a szellemet a maga történeti kifejlődésében fogja fel s mégis keményen elkárhoztatja az úgynevezett magyar ellenes korszak szellemét. Így tesz a gyorsan emelkedő Niczkyvel is, a ki, mint a cancelláriának más magasabb rangú tisztviselői, szintén úgy volt meggyőződve, hogy Mária-Terézia, üdvös szándékát csak a kényuralmi rendszer behozásával érvényesítheti. Lehet s valószínű is, hogy így volt meggyőződve Niczky, de azért bármennyire elkárhoztatjuk is e felfogásért, nemcsak egymagát, de az összes intézőket el kell ítélnünk; vagyis inkább az európai korszak áramlatában kell a »silány és kárhozatos felfogás« okát keresnünk, de a melyet meg már nem annyira elítélni, mint csak kimagyarázni lehet. Egyébiránt Szentkláray világos és könnyed előadással mondja el a múlt század e kiváló férfjának egész életét, bővebben kiterjeszkedve a »Te mesi Bánság« visszakapcsolására, a mi nagyrészt Niczky műve. E visszakapcsolt rész egész történetét felfödi Szentkláray úgy, hogy műve nemcsak a tanuló ifjúságnak, de a nagy közönségnek is érdekes olvasmány lehet. Kár, hogy a róla alkotott ítélet kevésbbé látszik összhangzásban lenni azzal a szeretettel, a melylyel az író hőse iránt viseltetik s a melynek valóban fele is elég, olyan egyéniségre, mint Niczky volt.

Dr. Badiés Ferencz *Fáy Andrásról* írt füzetében szorgalmasan és pontosan állítja össze e gazdag tevékenységű, az irodalmi, politikai és főképp a társadalmi küzdelmekben nagy szerepet játszó férfiú életére vonatkozó adatokat. Nem annyira az irodalmi embert, mint inkább a politikust és a

társadalmi reformátort igyekszik feltüntetni Fátyban, a kinél senki sem volt hívebb követője Széchenyinek s a kinek védelmére is kelt, mikor a legnagyobb magyar népszerűsége csökkenni kezdett. A mily áldásos volt élete, ép annyira szerény, egyszerű, de tisztességes s távol minden hiúságtól. Csakugyan a »haza mindenese« volt, a hogy Szemere Pál tréfásan elnevezte. Fáradthatatlan volt egész életében, de azért saját működését csak nagyon kevésre becsülte egy Széchenyivel szemben. »Széchenyihez képest mi csak szatócsok vagyunk: ő a nagy kereskedő« — mondá magáról többször igen jellemzőleg.

Erdélyi János és Greguss Ágost címmel megjelent következő füzetben dr. Dengi János szól az aesthetikai irodalom e két jeleséről, a kik úgy is mint írók és költők, de főkép mint philosophok és aesthetikusok kiváló helyet biztosítottak magoknak a magyar irodalomban. Dengi azomban oly kevésbé tudta az Erdélyi sokoldalú működését csak némileg is átlátszó képben feltüntetni, mint a Greguss aesthetikai elveit forrásaira visszavezetni s a maguk egészében előadni. Mindjárt az elején igen furcsán hangzik a folytonos »Jancsi« címezetés s épen nem lehet azzal indokolni, hogy gyermek, sőt férfi korában is úgy hívták. Gregusst pedig az aesthetikai előadásaiából kivonatolt részletnél jobban is be lehetett volna mutatni, még ha nem is volna ismerős a nagy közönség előtt a Beöthy kittinő emlékbeszéde.

Sikerültebb ennél dr. Prém Józseftől a *Szigligeti Ede* című füzet. Az író rövid néhány sorban végez az életrajzzal, de a mű keretéhez képest annál behatóbban foglalkozik működésével, a melynek egy-egy ágát külön szakaszban mondja el. Legkitűnőbb műveit részletesebben is fejtegeti; nemcsak tartalmukat, de pszichologiai fejlődésüket is érintve.

V. J.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— A HAZÁNK okt. füzetét *Hölke* Lajos nyitja meg az 1848-iki pesti országgyűlés történetével. *Márki* Sándor adatok 1790-ből cz. cikkében érdekesen jellemzi, hogy fogadták Arad megyében az alkotmány visszaállítását 1790-ben. *Torma* Károly gróf Gyulai Ferencz tábornok emlékiratai közlését folytatja, főkép 1768-iki bécsi tartózkodását s az udvarnál való forgolódását beszéli el, napája Haller Jánosné (a gubernator özvegye) a dévai uradalomban megerősíttetését illetőleg, melyet Mária Terézia kegyéből meg is nyert. *Szinnyei* József komáromi naplójegyzeteit folytatva 1849-ből a vár feladásának élénk és megindító képét tárja élénk. Azután Krivácsi Józsefnek egy polemicus cikke következik, melyben azt állítja, hogy a Komárom feladása történetét Szinnyei és Hamary Dániel tévesen adták elő. Szinnyei és Hamary czáfolatot írnak Krivácsi kritikájára s kimutatják, hogy Krivácsinak tévedt meg emlékezete. A szerkesztő *Abafi* Lajos, *Török* János, a jeles publicista szerepét a szabad-

ságharcban vázolja eredeti okiratok alapján. A tárcza Szinnyei történeti repertoriumát hozza.

— A TURUL f. é. 3-ik füzetében a Haller grófok nemzetség könyvét Dr. Boncz Ödön művelődés történeti és costume-tani szempontból tárgyalja. A családkönyv magyar viseletképei hálás tárgyat nyújtanak neki a XVI. és XVII. századi magyar ruházat ismertetésére. Értekezéséhez diszes szemléltető mellékletül szolgál tíz Haller és tíz Hallerné színyomatú képe a családkönyv nagybecsű festményei nyomán. Ezeken kívül, még két fénynyomatú kép emeli a becses értekezés érdekességét, u. m. a nemzetség könyv kezdője, Haller Bertalan képe, és a nemzetségekönyv címképe, mely a szentháromságot ábrázolja s mely minden valószínűség szerint Dürertől származik. *Thury József* a turul madárról értekezik. Kimutatja, hogy a török turul szó nagyobb fajta sólymot vagy sast jelent s a törökség egyik ágánál az oguzoknál nemzetségek jelvénye és fejedelmek *címere* volt. Br. Mednyánszky Dénes Szulyói Felix Balázs emlékalbumát közli 1620. ból, a ki Thurzó Imrének volt titkára s mint ilyen országos ügyekben forgolódott. Dr. Wertner Mór a genealogiai történetéhez adalékaik közlését folytatja. *Tagányi Károly* befejezi az orsz. levéltárban őrzött vagy feljegyzett nemesi oklevelek jegyzékét. A változatos és tartalmas füzetet könyvismertetések és apró közlemények zárják be, köztük dr. Szendrey János adalékai a Thibay és Gechey családok történetéhez.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1885-ik évi folyama megjelent egy vaskos kötetben — mely egyszersmind jubilaris kötet is, miután a Szemlének ez X-ik évi folyama. E tíz év alatt a folyóirat nagy és fontos missiót teljesített: a magyar bibliographia megalapítása s a könyvtártani ismeretek terjesztése körül. Fraknói alapította meg s az általa megalapított rendszerhez híven szerkeszti most is Csontos. Ebben a kötetben is sok becses van. *Concilia* a losonczyi könyvtárakat, *Dezső Adolf* a nyitrai megyei egyházmegyei könyvtárt, *Horvát Árpád* saját könyvtárát, *Ruszt* a szegedi Somogyi-féle, *Szabó Samu* a kolosvári ref. collegiumi könyvtárakat ismeretik, s ezen ismertetések sorát *Csontosé* nyitja meg a nemzeti múzeum könyvtáráról. Ugyan ő folytatja a külföldi levéltárak hazai vonatkozó kézíratairól megkezdett közleményeit s ezúttal a bécsi udvari levéltár kézírataiból közli a magyar vonatkozásúakat. (A 196 l. felemlített »Miscellaneára« megjegyezzük, hogy ez Szamosközy munkája) továbbá a zágrábi érseki és egyetemi könyvtárak kézíratait. E közlemények a kutatók és feldolgozók munkáját nagyon megkönnyítik. Ugyancsak tőle két értekezés van a Corvin-codexekről. A veszprémi káptalan XV-ik századi könyvtárát Fejérpataky ismerteti: egy inventariumot a XV-ik század első feléből, jegyzetekkel kísérvén azt; nagybecsű adalék ezen kor művelődés történetéhez. A régi magyar könyvészhöz *Kropf Lajos*, *Ráth György*, *Thim József*, *Ágner József* járulnak adalékokkal. *Mayláth B.* a muzeumi könyvtár 1884/5-iki állapotáról tesz jelentést. A kötetet az 1885-iki magyarországi könyvészet zárja be, összeállítva *Horváth Ignác* által.

— A FIGYELŐ okt. füzetét Kanyaró Ferencz nyitja meg »Zrinyi a hadíró« méltatásával. Rövid hadtörténeti és hadászati fejtegetés után áttér a XVII. sz. harczmód ismertetésére, s kikel az ütközet kerülgető huza-vona »olasz harczmód« ellen, melynek nálunk Montecuccoli volt az utolsó képviselője. Zrinyi elítélte e harczmodort s nemcsak híres vitairatában száll szembe Montecuccolival, de élesen bírálja a hírhedt olaszt és félszeg elveit (a szt. gotthárdi győzelem ki nem aknázását stb.) többi munkáiban is, melyekből Kanyaró részletesb mutatóványokat közöl. A hadtudományokat a XVII. sz. elején a német egyetemeken is kezdik tanítani. »De látunk-e Zrinyi koráig csak egyetlen egy magyart is azoknak hallgatói között?« kérdi Kanyaró, a ki azt hiszi, hogy az első volt Bethlen Miklós, kit a »Zrinyi híre vette rá, hogy az utrechti egyetemen a »fortificatoriat« hallgassa.« — Anélkül, hogy a Zrinyi érdemeit kisebbitenők, mint a ki csakugyan első hadászati írója századának; azt felelelhetjük, hogy igenis látunk a Zrinyi fellépése előtt is magyar ifjakat, a kik a német egyetemeken a hadászatot hallgatják. Ott van, csak hogy egy példát említsünk, az 1630-as évek elején az a magyar colonia Leydenben, a melyből a jóhírű várépítő Haller Gábor vált ki, a ki a német egyetemeken tanulta többet magával a fortificatiót, s a szerint építette Jenő, Görgény, S.-Patak, Gyalu stb. várait. De azért igaz marad, hogy Zrinyi óta van tudományos hadi irodalmunk. A második czikk: *Színnyei* Gerzson, s.-pataki tanárnak Fáy András felett tartott emlékbeszéde, Kohányon 1886. máj. 30-án születése 100-adik évfordulóján szülőháza emléktáblával való megjelölésével alkalmával. *Takács* Sándor nagy méltánylással ismerteti Péczeli József műfordításait, *Váli* Béla Kuthy Lajos életét és munkáit jellemzi. *Csaplár* Benedek ismert alapossággal folytatja Révai sikertelen törekvéseit az egyetemi tanszékre. *Színnyei* repertoriuma számot ad a hírlapokban megjelent irodalmi közleményekről.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ okt. füzetében Dr. *Boncz* Ödön folytatja vázlatait a magyar viselet történetéből, ez alkalommal a honfoglaló magyarok két fegyverzeti alkatrészéről, a páncélról és kardról, továbbá az ős magyar viselet ékszereiről emlékezik meg. Ő az eddigi hiedelemmel szemben, hogy a honfoglaló magyarok görbe kardot viseltek, azt tartja valószínűnek, hogy a magyarok és az előttünk Ázsiából jött népek (hunok avarok stb.) inkább egyenes kardokat használtak, míg a mongolok, tatárok, hunok már inkább görbe kardot viseltek. — *Ingvald* Undset (Christianiából) a K.-Európában felt é-truszk háromlábak-ról értekezik szép képmellékletekkel. *Torma* Károly egy római katonai elbocsátó-levelet (tabula honestae missionis) ismerteti, melyet Maros-Keresztúron találtak s tulajdonosa gr. Lázár Jenő felküldött a n. múzeumnak. E diploma valódi gyöngye az eddigi hasonló leleteknek, egyrészt teljességénél fogva, másrészt mert *csukott* állapotban kerülvén elő, a két bronzlap középen dróttal lévén szorosan összekötve, megismertet a római katona elbocsátó levelek zárási módjával. A római világból eddig ismert hasonló emlékek sorozatában ez a 83-ik, a melyből

hazánkra 22 esik s csak Olaszországban találtak eddigelé többet, 27 dbot. Még egy nagyobb közleményt találunk e füzetben a mosonmégyei ásatásokról Sötér Ágostontól, a nemesvölgyi sírleletek csinos képeivel. Több kisebb közlemény és levelezések, polemia Ortvy és bírálója rs. közt egészítik ki a tartalmas füzetet.

— »ADATOK AZ EGRI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNELMÉHEZ« III. füzete. Az egri főegyház »*Szent-János-könyvé*«-t hozza Kandra Kabos bevezetéseivel és jegyeivel ellátva. A kézirat az egri főkáptalan magán levéltárában őriztetik, 1643-ban készült, egy régibb példányból lemásolva, mely a XVI. századból származik, (de a mely szintén csak másolata egy még régebbi példánynak. A codex magán telekkönyve az egri püspöki egyházmegyének, s Szt. Jánosról, mint az egyházmegye patronusáról nevezik. A könyv megbecsülhetetlen főkép helyíratí tekintetben. Tartalmát teszik: a káptalan tizedterületei felsorolása, saját birtokainak szolgalmányai, a káptalan egyes tagjainak külön jogai, javadalmas kápolnák és oltárok, az egri püspök tizedmegyéi, Heves, Borsod, Abaúj, Szabolcs, Bereg, Zemplén, Sárosmegye tizedkerületei, Zaránd összeírása, a váci püspökség tizedhelyei Nográd, Solth, Csongrád és Külső-Szolnok vármegyékben. Továbbá néhány egyházi apádalom, mint az aradi prépostság, csanádi püspökség, pásztói és kácsi apáturság állapota, a jász-kún urbarium 1587-ből, az egri egyház inventariuma 1559-ből, az egri püspöki birtokok censusa, végül a bélháromkúti apáturság és a szarvaskői vár állománya. A nagybecsű »liber s. Johannis« méltán sorakozik a modenai Hippolyt-codexhez. Kiadásáért az egri egyh. m. irodalmi együletet és Kandra Kabost határozott elismerés illeti.

— A »LUDOVICA ACADEMIA KÖZLÖNYE« okt. füzetét időszerű thema fejtegetése nyitja meg: »az ismétlő puskáról« Müller Hugó százados tolalából. Olchváry Ödön főhadnagy a hadtörténetileg épp oly fontos, mint politikai tekintetben nagy horderejű esemény: Hunyady János hadjáratait fejtegeti (folytatás) főkép hadászati szempontból, 1445-től, a kisebb hadjáratoktól a törökök, oláhok Cilleyek és Fridrik ellen — az 1448-iki nevezetes rigómezei ütközetig. A többi közlemények a honvédség jelenlegi bel-szervezetére vonatkoznak.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ II. évf. III. füzetében Dudás Gyula a magyarországi szerbek szereplésének történetét (1526—1711) folytatja a karloviczi békétől — a Rákóczi forradalmon keresztül, a szathmári békéig. Dr. Benedek Albert A magyar honfoglalásról ír, Vámbéry Armin »A honfoglaló ősök jellemzése« akad. értékezése nyomán. Cikkét »Észrevételek a magyar honfoglalás- és Árpádra vonatkozólag« cz. nevezi, de észrevételeket benne talán Vámbéry vagy mások állításaira egyáltalában nem találunk, hanem a helyett a honfoglalás vázlatos elbeszélését. A füzetet tárczarovat zárja be.

— A MAGYAR NYELVÖR okt. füzete előbbeni nyomokon haladva, újabb és újabb adatokat közöl a magyar nyelv kiaknázhatlan kincses bányájából. Simonyi Zsigmond cikke után, mely a magyar névragozással foglalkozik,

Négyesi László a szegedi nyelvjárást ismerteti, Kőrösi Sándor az olasz kölcsönszók fejtegetését folytatja. Szarvas Gábor szőrendi különösségekről értekezik. A közlemények nagyrészt élénk változatosságban helyreigazítások, magyarázatok, kérdések és feleletek, népnyelvhagyományok: szólásmódok, babonák köszöntők, tájszók teszik. Végül a régóta készülő régi magyar nyelv szótárából veszünk 3 levélnyi mutatót, amely meggyőző arról, mennyi gondnal és mily nagy apparátussal készül e szótár. Ez magyarázza meg hosszas késlekedését is.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Avec une introduction et des notes par Albert Sorel. I. Autriche. Eme, a Bécsbe kinevezett francia követeknek szóló utasítások közt van több, mely a hazai történetre nézve is fontos. Ilyen a Wesselényi-féle összeesküvésbe beavatott Grémonville követnek adott utasítás. (1664—1672.), továbbá a Sebeville bécsi követ meg Akakia erdélyi ügynök számára kiadott instructió. (88. l.)

Henri Delpech, La tactique au XIII-e siècle. 2 köt. 1886. Szól többi között a dürenkruti csatáról. (1278.)

Hrastilek Konrád. Némely elbeszélés és mese Morvaország történetéből a X. században. (Cseh nyelven írt értekezés a Wallachisch-Meseritsch-i gymnasium programjában 1885.) Bírálhatja ama kérdést, vajjon Szt.-István foglalta el a felföldet?

Rumänische Revue 1886. 6. füzet. Xénopol, *Meine Antwort an Herrn P. Hunfalvy* (ki a Budapesti Szemlében Xénopol művét az oláhokról megbíráta.)

Revue Internationale. XI. 6. *Hunfalvy, L'origine des Magyars.* (Ismeretetés.)

Historisch-politische Blätter. 1886. 97. köt. 1—2. füz. 178. l. *Jos. Maurer: Die Theilnahme des Cardinals Kolonitsch an der Papstwahl 1689.* Cikkíró említi azt is, hogy a Lipót király és az új pápa, VIII. Sándor közötti barátságos viszony nem tartott soká, mivel a pápa az elődje által küldetni szokott segédpénzeket a törökök ellen beszüntette.

Wilhelm Altmann, Die Wahl Albrechts II. zum römischen König. (Jastrow, *Histor. Untersuchungen.* 1886. 2. szám.)

Oesterley Hermann, Wegweiser durch die Literatur der Urkundensammlungen. II. köt. 1886. Szól a hazai oklevélgyűjteményekről is.

Scriptores rerum Polonicarum. VIII. köt. *Epistolae ex archivio domus Radzivilianae depromptae.* Kiadja *Sokolowski.* E kötet Zamoyski, Báthori István kancellárjának levelezését is foglalja magában az 1542—1605. évekből.

Historisches Jahrbuch. Kiadja a Görres-társulat. 1886. 3. füzet.

Nilles, Symbolae ad illustr. historiam ecclesiae orientalis in terris coronae sanctae Stephani. Ismertetés. — Ugyan-e füzetben alólirott a magyar történeti szaklapok tartalmát ismerteti.

Radics, Kaiser Josef als Staats- und Volkswirth. Nach zeitgenoss. Quellen. 1886.

Hirn, Das Exil des Moldauer Fürsten Peter Schiopul. (A Histor. Jahrbuch. 1886. évf. 3. füzetében.) Péter fejedelem, Rudolf kortársa, a törökök elől országából megfutni volt kénytelen. Száműzetésének története eléggé érdekes.

Pastor Ludwig, Geschichte der römischen Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. I. köt. Zeitalter der Renaissance bis auf Pius II. 1886. E nagybecsű munkából a 3. és 4. könyv vonatkozik a hazai történetre.

Sybel, Historische Zeitschrift (1886. 2. füzet) jelentést hoz az 1885-ben megjelent hazai történeti irodalomról (alólirottól) és igen kedvező kritikát a Mon. Vaticana kötetéről: Relationes Oratorum Pontificiorum. (Ser. II. Tom. I.) Dfl. (Druffel) tollából.

Huber Alfons, Die Kriege zwischen Ungarn und Türken. 1440—1443. (Az Archiv für österr. Geschichte. 1886-iki évfolyamából és külön lenyomatban. Gerold, Bécs.)

Ritterling, De legione Romanorum X. gemina. (Lipsee. Fock.) A 4-ik fejezet Panonnia történetébe vág.

Leipziger Centralblatt. 1886. 35. sz. Ismerteti a Zimmermann által kiadott »Rechnungen aus d. Archiv der Stadt Kronstadt (I. 1505—1526.) című új munkát.

Grenzboten. 1886. 39—42. szám. *Karl Rhamm, Germanische Alterthümer aus den Bauerndörfern Nordungarns.*

Allgemeine Militär-Zeitung. 1886. 67—72. szám. Zum 200-jährigen Gedenktag der Eroberung Ofens. Tárgyalja a brandenburgi, szász, bajor és sváb hadosztályok közreműködését Budavár visszafoglalásában.

Delaville Le Roux, La France en Orient au XIV-e siècle. Expédition du maréchal Boucicaut. 2. köt. 1886. (Adalék a nikápolyi csatához.)

Kroatische Revue. 1886. II. 1. *Kukuljevič-Sakcinski, Der Kampf der Kroaten mit den Mongolen und Tataren. I—VII.*

Deutsche Literaturzeitung 1886. N. 26. Roth F. W., *Die Visionen der heiligen Elisabeth und die Schriften der Äbte Ekbert und Emecho von Schönaau.* Ism. — U. az. 29 szám. *Wilhelm Fraknoi, Ungarn vor der Schlacht bei Mohács.* Übersetzt von Schwicker. Ismertetés Kronától, ki nehány, Fraknóitól fel nem használt művet és értekezést is sorol fel.

Revue historique. 1886. II. füzet. *Xénopol, Les guerres daciques de l'empereur Traian.*

Forschungen zur deutschen Geschichte. 24. köt. 524 l. *Das Schreiben des Herzogs Albrechts von Sachsen an Markgraf Friedrich von Brandenburg vom 26. Feber 1488. über den Kriegezug wider die Ungarn in Steiermark.*

Streffleurs österreichische militärische Zeitschrift. 1886. 1. füz. *Dol-leczek, Der österreichisch-polnische Auxiliarkrieg gegen Schweden 1657—1660.*

Revue internationale. XI. évf. 3. A. S., *L'académie hongroise des sciences en 1885.*

Zeitschrift für Kirchengeschichte. (VIII. évf. 3. füz.) *Neustadt L.. Zur Korrespondenz Luthers mit Markgraf Georg von Brandenburg (1523. Jan. 5.)*

Összeállította: MANGOLD L.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM, A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. JULIUS—OKTÓBER.

Acsády Ignác. Murányi Venus arczképe. (Széchy Mária.) *P. Napló* 204. sz. — »Magyarország Budavár visszafoglalása korában.« *Ism. Dr. Márki Sándor, Szabadság.* (Nagyvárad.) 214. sz.

Albert Gyula. A történelmi kiállítás. *Szegedi Híradó* 191. sz.

Alsófehérmegye történelmi régészeti és természettudományi egyeslet egyik okmánya. *Politikai Szemle* 16. sz.

»Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve. Szerk. *Iványi István* 1886. III. füzet. — *Ism. Dudás Gyula. Zentai Ellenőr* 33. sz.

Balogh Ferencz. Egyházi krónika. (Siklósi Mihály, Szilvási Mihály, Pempflinger Márk és Melius Péterről.) *Szabad Egyház* 12. sz.

Balogh Gyula. 1686. *Pesti Hírlap* 206. — Két magyar község idegenben. *Sinnersdorf és Ober-Waldbauern. Nemzet* 301. sz.

Baradlay Richárd. A budai »zöld« most és 200 év előtt. *Nemzet* 239. sz.

Boér Miklós. A történelmi kiállításon. *Szilágy* 39. 40. sz.

Budavár tornyai. —y. *Budapesti Hírlap* 192. sz. — A juliusi roham 200 év előtt. *U. ott* 203. sz. — 1686. szept. 2-kán. (K.) *Föv. Lapok* 243. sz. — Budavár ostroma és a történelmi kiállítás. *Vasárn. Ujság.* 34. sz. képpel. — B. visszavétele. Beszéd. *P. Napló* 243. a. *Nemzet* 242. sz. — Budapest a XVII. században. *Ország Világ* 33. sz. képpel,

»*Bunyítay Vincze.* A váradi káptalan legrégibb statutumai.« Nagyvárad, 1886. *Egyetértés* 260. sz. *Nemzet* 265. sz. *Irod. Szemle* 10. sz.

Csepreghy János. Pest asztalosai. (Budavár megvételeitől mostanig.) *Budapesti Hírlap* 248. sz.

»*Decsényi Gyula.* Nagybánya régi pecségei.« *Ism. Nagybánya és Vüléke* 22. szám.

Dudás Gyula. A hajdúk Bocskay korában. *Föv. Lapok* 187. sz. — Adorján történetéből. *Zentai Hírlap* 5. 6. — Verusity történetéhez. *Szabadka* 32 sz. — Egy adat Szabadka történetéhez. *Bácskai Ellenőr* 29. sz.

Eszterházi műkincsek. Függel. 183. sz.

- Ferendzsán Eusebuis.* Adatok a szlavoniai reformatió történetéhez.. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 38. 39. sz.
- Findura Imre.* A történelmi kiállításról. *Bud. Hírlap* 223. sz. — A kiállítás fegyvertára *U. ott* 232. sz. — A kiállítás képtára *U. ott* 242. sz.
- »*Fraknói Vilmos.* XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. Bpest, 1886.« *Ism. Pesti Napló* 270. sz. *Nemzet* 243. sz.
- Göőz József.* Buda visszafoglalása 1686-ban. *Vasárn. Ujság* 33.—35. sz.
- Haugy Leo.* I. Leopold király jellemrajza. *M. Állam* 243. sz.
- Havas Sándor* beszéde a budavári emlékünnepelel alkalmával. *P. Napló* 244. sz.
- Hellebrandt Árpád.* A magyar tud. akadémia könyvtárában levő ösnyomatványok jegyzéke. Bp. 1886.« *Ism. P. Napló* 179. sz. *Főv. L.* 179. sz.
- Hőke Lajos.* Balassák és Zichyek. (A dévényzsélyi senioratus jubileuma alkalmából.) *Főv. L.* 208. sz.
- Huszár Flóris.* A történelem fekete pontjai. *M. Állam* 205. sz.
- Irodalom* a Budavár emlékünnepelelre *P. Napló* 241. sz.
- »*Iványi István.* Szabadka város története. I. kötet. Szabadka, 1886« *Ism. Egyetértés* 218. sz. *Nemzet* 237. sz. *P. Napló* 260. sz.
- Kabos Ede.* A történelmi kiállítás. *P. Napló* 227, 230, 239. sz.
- Karácsonyi János.* A Csanád-nemzetség birtokai Délmagyarországon. (Tört. és Rég. Értesítő 1886. II. füzeté.) *Ism. Duilás Gyula. Délm. Lapok* 168. sz.
- »*Károlyi Árpád.* Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bpest, 1886.« *Ism. Főv. Lapok* 242. sz. *P. Napló* 242. sz. *Ism. Acsády Ignác* *U. ott* 246. sz. *P. Hírlap* 242. sz. *Vasárn. Ujság* 36 sz.
- Kemény Gábor* báró ünnepi beszéde szept. 1. *P. Napló* 242. *Nemzet* 242 sz. *Egyetértés* 242. sz.
- »*Knauz Nándor* Budavár ostromához.« *Ism. Főv. Lapok* 242. sz.
- Komáromy András.* Hogy lett a péterfalvi nemesből báró. *Ugocsa* 33. 34. sz.
- Kovács Sándor.* Szamosszegi. A történelmi kiállítás. *Ország-Világ* 34. 35. sz. képekkel.
- Krausz Jenő.* Melius Péterről. *Sárospataki Ifjusági Közlöny* 1. 2. sz.
- Kropf Lajos.* Budavára visszavétele. A külföldön két évszázad előtt rendezett ünnepek. *Egyetértés* 211. sz.
- Madarassy László.* A történelmi kiállítás. *Főv. L.* 225. sz. — A történelmi kiállítás képei. *U. ott* 329. sz. — Használati régi eszközök. (A történelmi kiállításban.) *U. ott* 236. sz. — Ösi fegyverek. *U. ott* 242. sz.
- Magdics István.* Egy lap a székesfehérvári szent- Ferencz-rendü zárda és templom történetéből. *M. Állam* 214. sz.
- Magyar nemesség* czimerkönyve. Nagy Iván és Csörgheő Géza közreműködésével.« *Ism. — a — Pesti Napló* 182. sz.

- »*Magyar Történelmi Életrajzok.* Szerk. Szilágyi Sándor. 1886. okt. füzetek.« Ism. *P. Napló* 295. sz.
- Majláth Béla. A »Kalaus« előszavából. *Főv. Lapok* 222. sz.
- Márki Sándor. Az augsburgi műtörténeti kiállítás. *P. Napló* 208. sz.
- Michel Luiza Dózsa Györgyről. *P. Hírlap* 250. sz.
- Molnár Viktor. Brassó város történelmi kutforrásai. (»Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen 1886.« Ism. *Egyetértés* 197. sz.
- »*Monumenta Vaticana.* II. sorozat. 2. kötete. Bp. 1886.« *Főv. Lapok* 240. sz.
- Némethy Lajos. A budapest-belvárosi plébánia templom története. *Religio* 26. és köv. sz.
- Okányi Pál. Kaposvár történetéből. Visszafoglalásának kétszázados emlékünnepe alkalmából. *Nemzet* 249. sz.
- Porzolt Kálmán. Történelmi kiállítás a városligetben. *Nemzet* 218. sz.
- Pulszky Ferencz. James Darmestetter a zsidó nép történelméről. *Nemzet* 232—249.
- Rácz Károly. Zarándi egyházmegye felélesztéséről. *Szabad Egyház* 11. sz.
- Rácz Sándor. A halotthamvasztás és temetés a régi görögöknél és rómaiaknál. *Pesti Hírlap* 209. sz.
- Rákosi György. A nápolyi gályákon. *Prot. Közlöny* 35—36. sz.
- Rusid török író Budavár megvételeéről. ford. Mader Béla. *Bud. Hírlap* 248. sz.
- Reizner János. Szeged visszavétele. *Szegedi Híradó* 219. sz.
- Révész Mihály Bethlen Gábor irodalma *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 24. 25. sz.
- »Stebmacher A magyar nemesség czimerkönyve.« Ism. *P. Napló* 295. sz.
- Szamoszegi. Történeti kiállítás. *Bud. Hírlap* 218. sz. — *Ország Világ* 33. sz. (Majláth Béla arczképével.)
- Szádeczky Lajos Budavár ostroma és megvétele 1686. szept. 2. *Bud. Hírlap* 242. 243. sz.
- Széchen Antal. Emlékbeszéd Budavár visszafoglalása kétszázados évfordulója alkalmából. *P. Napló* 242. sz. *Nemzet* 242. sz. *Egyetértés* 243. sz.
- Szendrey János. Budavár elfoglalása 1686. szept. 2. *P. Napló* 242 sz.
- Színészet (magyar) Pozsonyban 209 év előtt. *Bud. Hírlap* 264. sz.
- Szultán vérsáslója. (1686-ki hadizsákmány.) *Nemzeti Hírlap* 36. sz. képpel.
- Tagányi Károly. Apróságok megyénk multjából, Nyitra megye földjára főispánját. — Egy nyitrai polgár ékszerei. *Nyitra. Közlöny* 42. sz.
- Téglás Gábor. Egy új csontbarlang a déli Kárpátok szegélyzetében. *Nemzet* 269 sz.
- Telecskay. A tolakodók. (Jezsuiták) *M. Állam* 291. és köv. sz.
- Thuri Etele. Zánkai ref. egyház. *Prot. Egyh. és Isk. Lapok* 30—35 sz.
- Thim József. Eltűnt községeinkről. *Bácska*, IX. évf. 39. sz. — Bácsme-

gyei levéltárak. *U. ott* 37. sz. és *Szabadka* II. évf. 15. sz. — Kik akarnak monografiát írni. *Bácska* 74. sz. — Buda visszavétele. *U. ott* 68. sz.

Történelmi kiállítás. Egyetértés 222. sz. *Nemzet* 183. sz. *Vasárnapi Ujság* 33. 34. sat. sz. rajzokkal.

Utazás hajdan és most. Vasárn. Ujság 35. sz.

Vali Béla. A történelmi kiállítás kincsei. *Nemzet* 221. sz.

Vámbery Ármin. Szilágyi Dániel könyvtára. *Bud. Hírlap.* 297. sz.

Várnay Sándor. Török világ Magyarországon. *M. Polgár* 191—193. sz.

Városv Gyula dr. Kutassuk fel a sz. Gellért ereklyéit. *Religio* 24. sz.

Zádry József Hol keressük Árpád sírját? *Függetlenség* 224. sz.

» *Zalavármegye története.* I. kötet, Oklevéltár 1024—1363. Szerb. *Nagy Imre és Véghely Dezső.* Bpest, 1886. *Ism. Makay Dezső.* Zala 37. sz., *Zichy-család.* (A gróf) senioratusa. (Kétszázados évfordulója alkalmából. (K.) *Főv. Lapok* 192. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az AKADEMIA oct. 25-én tartott ülésében a főtítkár bemutatta *Ipolyi* nagyszabású monographiáját a magyar szent koronáról: a dísz kiadást, melynek fénye és eleganciája méltó ahhoz a kincshez, melynek történetét adja s a hasonlólag valódi műizléssel készült kisebb kiadást is. A főtítkár meghatottan és meglepődéssel mondta el a munka keletkezésének történetét, melylyel a bemutatás tényét kísérte s a mint e példányok kézről kézre jártak a meglepetés általánossá lett. A nyomdai kiállítás szépsége, melyet a Franklin-társulat eszközölt, meglepte a szemlélőket, de ezek közt igen sok volt, ki ez ünnepélyes perczben szeretett volna magával a szerzővel *Ipolyi* Arnolddal kezét szorítani. A díszkiadást 4 chromolithographia díszesíti, melyek közül 3 (a korona, a jogar és aranyalma, a zománcozott lemezek) Párisban Didot-nál s egy (a palást) Pesten Ullmannál készült. Ezek a negyedréti kiadáshoz külön is megszerezhetők. Ezeken kívül is mindkét kiadásban számos szövegbe nyomott rajz van. E nagybecsű munka a magyar szent koronáról írt monographiák hosszú sorát zárja be, melyek, ha több kiváló becsű van is köztük, de sok tekintetben már elévültek. Nemcsak a történelmi kutatás haladt azóta nagyon sokat, hogy ezek világot láttak — de maga a műtörténet is egészen új tudományáá fejlődött. Éppen ezért hálával kell fogadnunk az Akadémia elhatározását, hogy a korona hű facsimilejének kiadását s történetének megírását elrendelék, s a készséget, melylyel *Ipolyi* annak megírását elvállalá. Nagy és kimerítő munka ez, mely két részből áll: a korona története tizenhat fejezetben s a korona és a többi jelvények műleírása hat fejezetben. A kiskiadás ára 5 frt — a díszkiadásé 25 forint.

— BÁTHORY ISTVÁN erdélyi fejedelem és lengyel király emlékét, halála 300-adik évfordulója alkalmával, kegyeletesen megünnepelni készülnek a lengyelek. Báthory, mint tudjuk, 1586. decz. 12-én halt meg Grodnón Litvániában, kedvelt tartózkodási helyén, lengyel királysága 11-ik, erdélyi fejedelemsége 15-ik évében. Eltemették Krakóban a királyi vártemplomban, a hol a főoltár háta megett külön Báthory kápolna s abban vörös márvány síremlék, a híres olasz Santa Gucci (XVI. sz.) munkája, hirdeti máig is nagy kegyeletben tartott emlékét. Eredetileg e kápolnában volt eltemetve. Koporsója holléte azonban nemzedékek letűntével feledésbe ment, míg nem pár év előtt a kápolna fala az emlékmű körül omladozni, süllyedni kezdett s kutatván az okát, a fal alatt jókora ürege s abban a király érc koporsójára akadtak. A hamvakat újra beszentelték s levitték a templom sírboltjába s ott a többi lengyel királyok között helyezték el. A kápolnát pedig stilszerűen restaurálták s festett üvegablakkal díszítették fel. Így a krakkai régi királyi vártemplom, a királyok sírboltja s a Báthory kápolna lesz a f. é. decz. 12-iki emlékűnnepély központja. A gyász isteni tiszteleten részt fognak venni az összes lengyelség képviselői, küldöttei, s el fogják borítani koszorúkkal nagy királyuk koporsóját, mint 3 év előtt (Bécs felmentése ünnepén) a Sobieskiéval tevék. A krakkai Akadémia becses kiadványnyal ünnepli meg e 300-adik évfordulót: kiadja Báthory moszkovita hadjáratainak történeti emlékeit, Polkowski szerkesztésében. Még a varsóiak is készülnek megünnepelni a kegyeletes emlékű napot — legalább irodalmi téren: képes lapjaik ünnepi számot fognak kiadni Báthory emlékekkel. A mi akadémiánk Báthory lengyel királylány választását íratta meg s adja ki ez alkalomra. Úgy értesülünk, hogy Szilágy-Somlyón (Báthory ősi fészken, honnan praedicatumát is írta) és Erdélyben is megünneplik egykori dicső fejedelmük emlékét.

— A BÉCSI UDVARI KAMARAI LEVÉLTÁR két érdemes tisztviselője, kiknek készségére s előzőekenységére mindazon tudósaink, kik a levéltárban dolgoztak, bizonyára szívesen emlékeznek vissza, szép kitüntetésben részesült. Ő felsége salamonfai *Rátky* Emil levéltári segédet sok évi szolgálatai folytán szerzett érdemei elismerésül császári tanácsossá nevezte ki, *Kreyczi* Ferencz levéltári tisztnek pedig a koronás arany érdemkeresztet adományozta.

— HERMAN GUSZTÁV CS. ÉS KIR. ALTÁBORNAGY egy kis füzetkét adott ki német nyelven, mely a Duna és Morva találkozási pontjának sajátosság vizrajzi és geológiai viszonyaival s azon kedvezőtlen befolyással foglalkozik, melyet e viszonyok a Duna hajózhatóságára gyakorolnak. A módoszatok után kutatva, melyek a kedvezőtlen befolyást megszüntetnék, azon eredményre jut, hogy a Morva folyó eredetileg nem mostani irányában t. i. Dévény alatt délnyugatra ömlött a Dunába, hanem a vár és a dévényi hegy között egyenes vonalban folytatva irányát, a vártól délkeletre egyesült vele. *Dévény* vára a szerint kezdetben a Morva folyó jobb partján állott, a dévényi hegyoldallal híddal volt összekötve. Ebben

találja a szerző azon sajátságos körülmény magyarázatát, hogy a vár építői sokkal nagyobb gondot fordítottak a délnyugati, tehát azon rész erősítésére, mely a Morva folyó felé néz, mint szükséges lett volna oly oldalon, mely természetes védelmet nyújt a folyóban, míg az ellenkező, sokkal könnyebben megközelíthető részt egészen elhanyagolták. Mikor változtatta meg a Morva eredeti folyását, bizonytalan; az új meder mellett gyaníthatólag a régít is használta egy ideig, később azonban azt teljesen elhagyta. Érdekes topographiai adat ez az Ausztriával határos terület múltját kutatók számára.

— A BÉKÉSMEGYEI RÉGISÉGI ÉS TÖRTÉNELMI EGYESÜLET m. hó 31-én tartotta vándorgyűlését Orosházán, Göndöcs Benedek elnöklete alatt, ki tartalmas beszéddel nyitotta meg az ülést. Zsilinszky Mihály: Terényi Lajosnak, Békésmegye egykori alispánjának és orsz. képviselőjének olvasta föl életrajzát.

— HUNYADMEGYE RÉGÉSZETI ÉS TÖRT. TÁRSULATA Kuun Géza gróf elnöklete alatt tartott rendes havi gyűlésén Király Pál reáliskolai tanár ismertette Momsennek a római provinciákról írt művéből az ázsiai tartományokkal foglalkozó részt. Azután Mailand Oszkár reáliskolai tanár, ki a múlt nyáron Párisban etnographiai és nyelvészeti tanulmányokat végzett, ismertette az odavaló etnographiai múzeumokat. Király Pál felolvasta Téglás Gábor értekezését Zalattáról, a rómaiak bányahatósági központjáról. Mailand és Király tanárok jelentést tettek vezekai és aranyi kutatásairól. Végül a társulat felkérte Kuun Géza gr. elnököt, hogy Döbrentey Gábor születése századik évfordulója alkalmából, a december havi gyűlésen tartana enlékbeszédet, miután Döbrentey évekig működött e megye területén és ennek tiszteletbeli assessora is volt.

† MAGURAI BÁRÓ AUGUSZ IMRE, társulatunk egyik jeles és szép reményekre jogosított tagja, f. évi nov. 6-án 28-ik évében elhunyt Szegzárdon. Diplomatiái pályára készült, szép eredménnyel végezte a keleti akadémiát, de elbetegesedvén oda kellett hagynia már éppen megkezdett működési körét, haza ment Szegzárdra s ott gazdaságának s tudományos kedvtelésének élt. Tolnamegye közgazdasági előadója volt s kiváló előszeretettel viseltetett a hazai történelem iránt. Kora halála feletti részvétünket még inkább növeli, hogy benne kihalt a család fiága.

— A VIDÉKI TÁRSULATOK TITKÁRAIHOZ. A M. Történelmi társulat egyik feladata, hogy a vidéki társulatok közt bizonyos solidaris összeköttetést létesítsen. De ezek közül néhányan mozgalmairól nem értesítenek s működéseikről néha még utánjárással sem tudhatunk meg semmit. Részünkről örömmel támogatjuk munkásságukat; — de kérjük, hogy az erre vonatkozó adatokat, az értesítést gyűléseikről, kiadványaikat küldjék be hozzánk. Bár mennyire specialis munkakört szabtak is ők maguknak, mégis érdekében áll a hazai tudományosságuk megismerkedni működésükkel.

A M. Történelmi Társulat titkári hivatala.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR SZENT KORONA és koronázási jelvények története és műtörténeti leírás a 8. A magyar tudományos Akadémia megbízásából írta *Ipolyi* Arnold. Budapest 1886. 4-edr. 233 l. Ára 5 ft.

— A M. T. AKADÉMIA KÖNYTÁRÁBAN levő ösnyomtatványok jegyzéke. Összeállította *Hellebrant* Árpád. Budapest, 1886. 8-adr. XIII. és 379 l. Ára 2 ft.

— SZONDI ALBUM. Drégeli emléklapok a Szondi-emlék-kápolna felavatása alkalmából. M. D. CCC. L. XXXV. Szerkesztve s kiadva *Pongrácz* Lajos által. Új bővített kiadás. Ipolyság 1886. 4-edr. 68 + 3 + 2.

— A GRÓF HALLER-CSALÁD nemzedéckrendje. Czimertan, családtörténet, művelődéstörténet és viseletten szempontjából. Ismertetik Dr. *Boncz* Ödön és Dr. *Szádeczky* Lajos. Budapest, 1886. Nagy 4-edr. Két színes táblával és számos czímerrel.

— WASHINGTON ÉLETE. Sparks Járed után Czuczor Gergely. Budapest, 1886. (A m. nemzet családi kvtára XLII. k.) kis 8-adr. 264 l. Ára 80 kr.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ fejedelem emlékiratai a magyar háborúból 1703—1711. (A m. nemzet családi kvtára XLIII.) Bpest, kis 8-adr. 333 l. Ára 1 ft.

— BR. EÖTVÖS JÓZSEF beszédei 1867—70. 1. 2. füzet. Budapest, 1886. kis 8-adr. 192 l. Ára 50—50 kr.

— HÁBORÚ ÉS BÉKE tört. korrajz. Írta Gróf *Tolsztoj* Leo. X. f. Budapest, 1886. kis 8-adr. Ára 60 kr.

— LUCREZIA BORGIA. Írta Gregorovius, ford. *Márkus* Miklós és *Feleki* József. 1—3 füzet. Budapest, 1885—86. kis 8-adr. Ára együtt 2 ft 50 kr.

— DÓSA GYÖRGY és forradalma. A m. tudom. Akadémia által megdicsért pályamű. Írta Dr. Márki Sándor. Második kiadás Budapest 1886. 8-adr. 216 l. Ára 1 ft 40 kr.

— HUSZONÖT év Magyarország történelméből. 1823—1848. Írta Horváth Mihály. Harmadik kiadás. VII—XI. f. 33—384 ll. Budapest 1886. Egyes füzet ára 50 kr.

— VISSZAPILLANTÁSOK hazánk régi igazságszolgáltatás viszonyaira. Jogtörténeti tanulmány. (Mutatvány szerzőnek sajtó alá készülő hason című művéből.) Nagy-Kanizsa 1886. 8-adr. 25 l.

— A BRONZKOR emlékei Magyarhonban. I. rész. Képes Atlasz. Szerkesztette Hampel József (XXVII. tábla 1300 képpel. Budapest 1886.

— NEMESSÉG. Kézi könyv nemesi ügyekben. Írta *Marczianyi* György lovag. 4 színes mintázati táblával. Kis 8-adr. 239 l.

— MAGYAR KÖNYVÉSZET 1860—1875. Jegyzéke az 1860—75. években megjelent magyar könyvek és folyóiratoknak, összeállította *Petrík* Géza. Budapest, 1885. 8-adr. 467 l. Ára 8 ft.

BÁTHORY ISTVÁN

ÉS EGY MAGYARORSZÁGI ÖSSZEESKÜVÉS.

— Báthory István halála 300-adik évfordulója alkalmával. —

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király története nincs megírva sem nálunk, sem a lengyeleknél. Nem csoda, ha időközönként eddigelé ismeretlen, egészen új és meglepő adatok kerülnek hűvárkézre — életviszonyai és nagyszabású politikai tervei illusztrálására.

Pár év előtt egy ily adatot volt alkalmam bemutatni e folyóirat hasábjain: »Báthory István titkos tervéről a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg.«¹⁾ Most újabb kutatásaim nyomán egy összeesküvés képe tárul fel előttem, melyet a felsőmagyarországi urak és nemesség Báthory érdekében szöttek, s mely az ő magyar királyságra szóló terveit nemcsak megerősíti, de épen eredetére vezet vissza. Arról győz meg ez minket, hogy annak a magyar nemzeti politikának melyet utódai, Bocskay, Bethlen, a Rákócziak követtek: ő szabott először irányt.

Báthory István az erdélyi fejedelmi széket, mint tudjuk, a császár ellenére nyerte el (1571. máj. 25-én). A bécsi udvar jelöltje Békés Gáspár volt, ki a fejedelem megbuktatására a választás után is szötte fondorlata szálait. Báthory kénytelen volt fegyverrel lépni fel ellene s őt az országból kiűzte. De Békés nem volt megtörve. A császár felső-magyarországi kapitányához Kassára, majd Bécsbe menekült, s a mit eddig bent Erdélyben titokban űzött: most nyíltan folytatta előkészületeit Báthory megbuktatására.

A fejedelem jól látta mi készül ellene Bécsben — s fegyverkezett ő is. Szervezte seregét — s összeköttetésbe lépett a

¹⁾ Századok 1882. évfolyam jun. füzet.

magyarországi urakkal és nemességgel, a kik a német zsoldosok zsarolásai miatt különben is elégedetlenek voltak az osztrák uralommal. Csak nem rég zajlott le a Dobó-Balassa-féle összeesküvés (1569), a mely — akármily ártatlan lett legyen — annyit mégis bizonyított, hogy a gyűanyag megvan s az elégedetlenség csordúltig telt az országban. S ha Dobó és társai ártatlanul szenvedtek: egygyel több ok, hogy a közvélemény elforduljon a bécsi kormánytól. Igaz, hogy Dobó István, az egri hős, a ki 1572-ben szabadult ki a fogságból — már nem élt; de éltek rokonai és fia, éltek gyanúsított társai, a Homonnaiak, Báthory Miklós s éltek barátjai. És a mire világos bizonyítékaink vannak: összeköttetésben állottak az erdélyi fejedelemmel, a kiben az osztrák uralomtól való megszabadításukat remélték.

A császár részéről a kassai kapitánynak, mint felsőmagyarországi parancsnoknak jutott az ellenőrző szerep Erdély felől. És Ruebernek mihamar szemet szúr a sűrű közlekedés, a posták járatása Erdély és a magyar urak között, majd a zsoldosok toborzása titkon a királyi területen s a magyar katonák Erdélybe csalogatása. Fel is tűnhetett. Mert a magyarországi »szolgáló nép«, a zsoldosok java része, Báthory zászlói alá szegődött. A fejedelem kiváló hadvezér hírében állott, népszerű volt s a mi fő — jobban fizette a zsoldosokat, mint a császáriak s a kiválóbb tiszteket földbirtokkal is jutalmazta. Úgy hogy a császáriak azt vették észre, hogy legjobb katonáik és tisztjeik erdélyi szolgálatba léptek s ők idestova magyar katonák nélkül maradnak.

Nagy feltűnést keltett a többi közt *Pernyeszi Pál* lévai kapitány, Forgách Simon dunáninneneni főkapitány helyettesének átpártolása. Miatta még a császár is szót emel Báthorynál, azt kívánván, hogy vagy adja ki őt a kassai kapitánynak, vagy legalább kergesse ki Erdélyből. ¹⁾ Báthory egyiket sem tette. »Miután őt már szolgálatába fogadta — válaszolja — tisztessége sérelme nélkül el nem bocsáthatja. Ott is a hazának szolgál, Erdélynek is szüksége van derék emberekre!« Különben is Pernyeszi (tette hozzá Báthory) még János Zsigmond alatt kapott birtokot Erdély-

¹⁾ Miksa császár Báthorynak 1575. apr. 6. (bécsi állami ltr. Hung. fogalmazvány.)

ben s miután ő ősi birtokából a török által kiűzetett s hiába könyörgött a császárnál, hogy hű szolgálatai után adjanak neki egy kis hajlékot, hogy ne legyen kénytelen idegen fedél alatt lakni, s mert kérését meg nem hallgatták: azért jött Erdélybe birtokára ¹⁾

Pernyeszi esete csak egy a sok közül. A toborzás és átpártolás rendszeresen folyt. A fejedelemnek megbízott emberei voltak Magyarországon, a kik magok nevében fogadták a zsoldosokat, de aztán átküldötték Erdélybe; s Erdélyből is jártak titokban rendes toborzók a királyi területen. 1575 tavaszán már önérzetesen kérkedhetett Báthory embere a portán, hogy az ő ura nem fél tíz olyan ellenségtől sem, mint Békés, *mert valamennyi jó katona volt Magyarországon, mind hozzá szegődött!* ²⁾

Az átpártolás oly mérveket ütött, hogy egész várórségek készültek átszökni: így a kállai őrség legjobb lovasai (abreitten wollen). A gyanút és aggodalmat növelte, hogy a magyarországi főurak, kik Báthoryval összeköttetés hírében állottak, egyszerre csak elkezdték szaporítani csapataikat, így Báthory Miklós és István 100—100 jó lovassal többet fogadott, mint rendszeren szokott, pedig birtokaik nem engedtek meg ilyen fényűzést s ugyanazt tette a takarékos Mágócsy Gáspár is, a ki még háborús időben sem tartott soha feles számú katonát. ³⁾ Közel állott a gyanú, hogy ezek is a Báthory zsoldját húzzák titokban.

A gyanakvó kassai kapitány kiadta a rendeletet tisztjeinek, hogy Báthory katona-toborzóit fogják el. Az első, a ki kézre került: *Borbély* György, Báthory bizalmas embere s később a muszka hadjáratokban jeles hadvezére. Pongrácz Frigyes által fogatta el

¹⁾ Báthory, Miksa császárnak Torda 1575. máj. 8. Rueber azt hántorgatta, hogy Váradon a császár hívei fogva tartatnak. Igaz, de kik ezek? Rabló hajdúk, a kik némelyike épen a császár parancsára akasztatott fel és vettetett tömlőczre. Ő fge kapitányai persze száraz szemmel nézik, mint válik ez országgrész pusztává, lakatlanná a rablók miatt, csak azért, mert ezek nekik török foglyokat visznek, a miből hasznuk van. Parancsoljon embereire ő fge: *alioqui defendendi et propulsandorum injuriarum rationes nobis non deessent.* (bécsi a. ltr. Hung.)

²⁾ Grujo Péter Báthory portai embere mondta Ungnád csász. követnek Konstantinápolyban 1575. márcz. 30—31. (Jelentése b. á. ltr. Turcica.)

³⁾ Rueber jelentése a császárnak 1575. ápr. 3. (bécsi áll. ltr. Hung.)

Rueber és Sáros várába viteté. Borbély gyakran járogatott ki Erdélyből s most is Egerbe volt menendő, azon ürügy alatt, hogy török fogságban lévő testvére ügyében lesz ott dolga; holott célja a magyar lovasok és kapitányok Báthory szolgálatába csábítása volt. Ki volt adva a parancs Kornis Gáspár, Szemere Sebestyén (egy 1573-ban átpártolt tiszt) és Lengyel György elfogatására is, a kik hasonló megbízatással járogattak ki Erdélyből. És hogy nem hiába: mutatja az, hogy Rueber vallomása szerint »ezeken a részekén alig lehet nyolcz tekintélyes emberre számítani, az egész vidék Báthoryra hallgat.« ¹⁾

Mindez Békés Erdélybe ütése előtt történt. Pár hó múlva 1575. jul. 10-én megtörtént a nevezetes *kerellő-szent-páli* ütközet Báthory és Békés között, mely a fejedelem fényes győzelmével s a lázadók és császári segédcsapatok teljes leveretésével végződött.

Ez még inkább elmérgesítette a viszonyt Báthory és a Békés támogatásában részes császáriak között. A mit a fejedelem eddig önvédelemből tett, most bosszú által is ösztönöztetve folytatta. Fentartotta és tovább fejleszté az összeköttetést a magyarországi urakkal s áttette a harczot Lengyelországba, a hol épen a király választás előkészületei folytak, s a hol a császár mindent elkövetett, hogy fiát Ernő főherceget választassa lengyel királylyá. Báthory is elfogadta a jelöltséget már régebben, de a lengyel nemesség figyelmét és rokonszenvét tényleg a szentpáli győzelem által vonta magára és nyerte meg. Az osztrák-ellenes nagy nemesi párt bizalommal tekintett az erdélyi fejedelemre, mint a gyűlölt osztrák ház diadalmas ellenségére — és a varsói választó országgyűlésen a főurak és főpapok választottja, a császárral szemben: a nemesség ezrei Báthoryt kiálták ki királyúl.

Báthory királylyá választását nemcsak Erdélyben és a hozzá tartozó magyarországi részekén fogadták öröm-rivalgással és örömlövésekkel: a felsőmagyarországi urak is, a kik visszafojtott lélegzettel lesték a lengyel választást — úgy, hogy a pozsonyi gyűlésre is alig-alig szállingóztak — szívök mélyéből üdvözltek Báthory királyságát. Nagy reményeket fűztek hozzá s a megváltás hajnalát

¹⁾ Rueber 1575. apr. 3. jelentése szerint »Borbély a legnagyobb gyalázója a császárnak« (u. ott.)

hitték abból felderülni hazájuk egén. Az a magyar politika, melynek Báthory útját egyengette s a melynek valóstítására a magyar urakkal titkos egyetértésben állott: határozott alakot kezdett öltetni. Végeztélja nem más volt, mint Magyarország felszabadítása a németek uralma alól. A magyar urakkal eddig is fentartott összeköttetés most valóságos összeesküvéssé kezdte kiüőni magát.

A kassai kapitány jól látta: mi készül a főurak váraiban és kastélyaiban s meg volt volt győződve, hogy egy szervezett összeesküvéssel áll szemben, melynek czélja Magyarország elfoglalása és Báthorynak magyar királyságra emelése.

A mint Báthory lengyel királylyá választásáról értesül, fel-emeli intő szavát és figyelmezteti a császárt, hogy »ha nyakára nőni engedi a vajdát, meglátja, hogy rövid időn el fogja veszteni Magyarországot is!«¹⁾ Újra meg újra figyelmezteti a császárt a már jelentett magyarországi titkos összeesküvésre, a mely közel áll a kitöréshez. »*Ha Báthory elnyeri a lengyel koronát: Magyarország kardcsapás nélkül elveszett s a vajdáé leend!*«²⁾ Mert ő szentül hitte, hogy Báthory el van határozva: miután a lengyel koronát fejére tette »*a szegény magyarokat a német erőszaktól és zsarnokságtól megszabadítani,*«³⁾ mert meg akarja bosszúlnia magát bécsi fogsága miatt (1565—67.) és azért, hogy a császár Békést a nyakára zúdítá.«

¹⁾ Rueber a császárnak Kassa 1575. decz. 22. »Da Ew. Mt. den Wajda über Haupt wachsen lassen, so wirdet solches Ew. Mt. nicht allein bey allen Völkern verkleinerlich sein, sondern *Ew. Mt. werden in kurzer Zeit umb das übrige Thail Hungern ganz und gar kommen.* Ew. Mt. haben sich gnedigist zu erinnern, was Ew. Mt. ich nun eins zeithero *von heimlichen conspirationen* geschrieben u. sonderlich durch meinen Feldsecretari neulicher zeit mündtlich erboten: das würde nunmehr alles, do dem Weida die Sach gelingen sollte, ins werk kommen. Es geschieht auch nicht vergebens, dass kein Herr auf den landtag hinauf kommt, sy warten und lauschen nur auf den polnischen ausgang« (bécsi áll. ltr. Hung.)

²⁾ »Ich sag kurzumb, und wirdt eigentlich ervolgen: lassen Ew. Mt. dem Waida die Cron. so ist das übrigtail Hungern on alles schwer-tziehen in weniger zeit auch sein« Rueber a császárnak Kassa 1575. decz. 26. (b. á. ltr. Hung.)

³⁾ »Die armen Ungarn von der Teutschen gewalt und Tyrenney zu entledigen« — Artiel, so Hans Rueber ... a császárnak jelenttetett 1576. febr. 11. (b. á. ltr. Hung.)

Ha csak ennyi és nem több adattal rendelkeznénk, azt hinnék tán, hogy a sokat emlegetett »conspiratio« egyedül a kassai kapitány rémlátomása s nincs egyéb alapja a pusztá gyanúsításnál? mint ahogy néhány év előtt sikerült neki Dobó és társai »összeesküvését« olyan nagy dologgá felfűjni. De Ruebernek most bizonyítékok állottak rendelkezésére.

Még 1573. folyamán rájöttek arra, hogy Báthorynak magában a bécsi udvarban is vannak hívei, kik őt mindenről értesítik, a mi ott történik s a mit az udvari tanács határoz. Ilyen volt pl. Péchy Gáspár s mint közvetítő, egy erdélyi kereskedő Bárány Péter.¹⁾ Ilyen volt később Tamás deák Báthory küldötte (1574. elején) s Békés egy Ferencz nevű szolgálja, a ki mindent elárult Báthorynak.²⁾

De veszélyesebb volt ennél a magyar urak összeköttetése Erdélylyel. Az 1575-ik év folyamán több jelből következtet erre a kassai kapitány, feljelentések is érkeznek hozzá, — míg nem egy császári szolgálatba állott kapitány, a ki azelőtt egyik magyar főúr (»az összeesküvők egyik fejének«) szolgálatában állott — nevét Rueber, saját kérésére elhallgatja — fontos és részletes leleplezést tesz előtte, s feltárja az összeesküvést.

Rueber értesülése szerint a »conspiratio« élén *Forgách Simon* dunáninneni orsz. főkapitány, a magyarországi Báthoryak s több főúr állott s bele volt avatva a felsőmagyarországi urak és nemesek nagy része.

Forgách Simon a jeles katona, a XVI. század egyik legkiválóbb hadvezére, mint tudjuk, testvərbátyja Forgách Ferencznek, a volt váradi püspöknek, a hírneves történetírónak, a ki 1568-ban letétén püspökségét, átment Erdélybe, János Zsigmond szolgálatába. Báthory fejedelemségre jutván, Forgáchot, a ki rokona volt, s legmeghittebb barátjai közé tartozott, karczellárjává tevő. Ő képviselte a fejedelmet Valois Henrik lengyel királylyá koronázásakor is Krakkóban (1574. febr. 21.) — Könnyen érthető azért, hogy bátyja Forgách Simon is rokonszenvezett Báthoryval s nem helyeselte a császáriak fondorkodását a fejedelem ellen — s felfedezte

¹⁾ Rueber jelentése a császárnak 1573. decz. 28. és 1574. febr. 28. (bécsi állami ltr. Hung.)

²⁾ Pongrácz Frigyes jelentése a császárhoz 1574. febr. (Hung.)

előtte emezek ellene szőtt terveit. A kassai kapitány már 1575. elején tudomással bír és jelentést tesz arról a császárnak, hogy Forgách Simon összeköttetésben áll Báthoryval, a kit csak nemrég is figyelmeztetett, hogy vigyázzon a felsőmagyarországi hadi készülődésekre, mert azok neki szólnak.¹⁾ Forgách tehát mindenkinél előbb gyanús volt a császáriak előtt s midőn Borbély Györgyöt elfogták, főkép azért örülnek ennek, hogy fogságában a már rováson lévő »Forgách-féle dologról« is kivallatják.²⁾ A gyanút növelte, hogy Forgách Simon — Deák Istvánt, a Békés szolgáját, kit ő a budai basához ajándékkal küldött, nyílt országúton elfogatta, lovát és kocsiját és magával vitt 100 arany értékű holmiját elvette tőle. A basának szánt ajándékok között volt Békés két aranyozott páncélja és sisakja (2 hernische und ein stuermhauen.) — A kassai kapitány 1576. febr. 11-én jelenteti ezt a császárnak és kéri a Deák István kocsija, lova, szerszáma, s Békés ajándékai Forgách által visszaadatását.³⁾ Forgáchnak ezt a tettét is összefüggésbe hozták az összeesküvéssel. Mert Deák István volt az, aki Forgách »árulás«-áról több levélben jelentést tett a bécsi udvarnál s kinek levelei másolatban az udvarból Forgách kezébe jutottak. Deák István 1576. márcz. havában ismételve megerősíti hűtlenségi vádjait Forgách ellen, azt állítván, hogy három levelet látott nála (talán Báthorytól), a melyekből bizonyos az ő »árulása.«⁴⁾ A kassai kapitány tehát őt tartja az 1576-ban felfedezett »conspiratio« egyik fejének.

Az összeesküvés tagjai a *magyarországi Báthoryak* is: Miklós, István és András. *Miklós* az ecsedi ágból (az országbíró) már a Dobó-Balassa-féle összeesküvésben is részesnek tartatott. Keze messzire nyult, birtokai nemcsak a tiszántúlra terjedtek: az abaúji Füzér vára is az ő birtokában volt. Gyanússá tette a vérségi összeköttetés mellett az, hogy a vajdától három ízben jókora összeg pénzt kapott zsoldosok fogadására s ő maga is 100 lovassal sza-

1) Rueber a császárnak, Kassa 1575. febr. 12. (bécsi á. ltr. Hung.)

2) Rueber 1575. ápr. 3-iki jelentése (u. ott.)

3) *Articl*, so Hans Rueber . . . futárja által a császárnak jelentetett, 1576. febr. 11-én. Aláírva Sebastian Kugler, a futár, (b. á. ltr. Hung.)

4) Rueber a császárnak »saját kezéhez« Kassa 1576. márcz. 22-én. (Hung.)

porítá rendes őrségét. Hasonlóképen *István*, a ki a mellett minden ingóságát s értékesebb felkelhetőségét, s mit csak lehetett, az erődített Ecsed várába szállíttatta s ő maga a borsodi Csicsvárhoz húzódott, — a császáriak szerint azért, mert rossz lelkiismerete mellett fél, hogy utóléri a büntetés (nachgetrachtet werden möge). Próbálja csak a császár — tanácsolják — az ifjú Báthory Istvánt Kassára hívatni, meglátja, hogy nem fog feljönni, sőt még Csicsvárhoz is alig fog maradni, mert mindjárt észrevenné abból, hogy »praktikájok« fel van fedezve. ¹⁾

Az ifjú *Báthory András* házasság által kívánt szolgálni az ügynek. Perényi István özvegyét Dobó Annát akarta nőül venni »bizonyára nagybátyja (a fejedelem) tanácsára, hogy ők ilyen úton a királyi területet aláaknázzák (unterschleiffen) — tette hozzá a kassai kapitány, a ki a fiatal özvegyhez Perényi György számára kér a császártól ajánló levelet, ²⁾ mert Perényi szolgálatban lévő hű császárpárti kapitány volt, a ki Békést is támogatta Báthory ellen s »minden kész pénzét arra költötte, sőt egy arany és ezüst-edényekkel rakott drága pohárszékét is eladta és annak árát is oda fordította«. ³⁾

Perényi István (ugocsi főispán) özvegye különben szintén Báthoryhoz szítozott s az ő érdekében erősítette a szőlősi várat őrséggel és ágyúkkal. »Az asszony Priny Istvánné egy néhány száz gyalog puskás drabantot küldött jószágából... lovasokat és szakállosokat (ágyúk) is küldött Szőlősrre. Azok az más (az erdélyi) párthoz tartoznak; most is reánk vadnak; talán meg is kell vívnunk velük« — tudósítja a kassai kapitányt egyik hadnagya. ⁴⁾

Dobó Annát tehát nem volt szükség házasság által nyerni meg az ügynek, ép oly kevéssé a többi *Dobókat*: megvoltak ők

¹⁾ »Egy kapitány jelentése (Aussag eines fürnemen der R. K. Mayestat haubtmans), a ki az előtt a »conspiratio« szolgálatában állott. Kassa 1576 márcz. 20. (Rueber írása a császár számára, bécsi titkos ltr. Hung.)

²⁾ Rueber a császárnak Kassa 1576 máj. 20-án.

³⁾ Budai: Polgári Lexicon III. k.

⁴⁾ Horváth János Ruebernek Szőlös-Végardón 1576. febr. csütörtökön. (Eredetije a bécsi államltrban Hung.)

annak nyerve rég. Dobó István az egri hős három évig ártatlanul fogságban tartása sokkal érzékenyebb megbántása volt a családnak, hogy sem azt oly könnyen — minden reversalis daczára — elfelejtették volna. István már nem élt, de özvegye és fia (Ferencz) a sárospataki vár ura, szívvel lélekkel csüggött Báthory ügyén. A pataki vár pedig fontos erősség volt azon időben; nem nagy, de annál erősebb. Egyik oldalán a Bodrog folyó képezte természetes védelmét, a másakra Tokaj felé széles és mély árok s oly magas kőfal, hogy kívülről semmiféle belső épületet nem lehetett látni. Fekvésénél fogva is nagy fontosságú volt. »Aki ennek a helynek ura, az bírja a többieket is (Tokajt stb.)«

És Báthory jól ismerte e hely és vár jelentőségét. — Ha Magyarországon keresztül ment volna ki a lengyel királyságra — úgy volt elhatározva — hogy Patak felé veszi útját, Dobóékra támaszkodva. Sőt már a megelőző évben (1575), midőn híre járt, hogy Báthory hadjáratot indít Magyarországon a császáriak ellen, úgy tudták, hogy terve — Váradról felkerekedve, Tokaj mellett a pusztákon át egyenesen Patakra menni, melyet Dobóné és fia a hadi vállalat biztosítására felajánlottak neki. Sulyok Ferencz, az asszony rokona (maga is Sulyok lány lévén) volt a közvetítő Patak és Erdély között, a hova több ízben küldetett; egy Szénássy nevű özvegy asszony, a kit házasság szerzés ürügye alatt küldözgetett Dobóné Erdélybe, szintén közvetítette a »praktikát.« — A váradi püspök is figyelmezteti (személyesen felkeresvén) a kassai kapitányt, arra, amit Pozsonyban az országgyűlésen hallott, hogy Dobóné és fia szövetségben van Báthoryval. — Ennek az összeköttetésnek lett következménye később a két család rokonsága, midőn Dobó Ferencz nőül vette a Báthory István és András testvérét (a fejedelem unokahúgát) Erzsébetet, Hagymássy Kristóf özvegyét.

A kassai kapitány Dobóék elpártolását főkép a pataki vár miatt tartja veszélyesnek. »Akik ennek a helynek elhagyását ajánlották, rosztól tanácsoltak felségednek« s ő a maga részéről sürgősen tanácsolja, hogy vegye a császár ismét kezébe s legalább 300 németet küldjön a várba. ¹⁾

¹⁾ Rueber a császárnak Kassa 1576 május 28-án (bécsi titkos ltr. Hung.)

Patak vára mellett fontos szerepre leendő hivatva a szövetség kezében a muukácsi vár, a mely ez időben *Mágócsy Gáspár* kezén volt, a ki szintén bele volt vonva az összeesküvésbe s annak egyik főfő embere. Mint felső Magyarország egyik leggazdagabb urának s mint Bereg és Torna vármegyék főispánjának befolyása nagy volt. Ő is azok közé tartozott, kik minden igaz ok nélkül szaporították véderejüket, pedig az ő takaréksága a fölösleges fényűzést nem ismerte. Most 300 jó lovasa volt, és pedig szemén szedett válogatott vitézek. Mert ezek az urak a legjobb katonákat válogatták s midőn a császári szolgálatban lévő valamelyik jeles vitézről volt szó, olyan zsoldot fizettek, a minőt addig elé soha. Azt mondta ugyan *Mágócsy* is, hogy a császár szolgálatjára tartja katonáit, de a császáriak édes-keveset hittek neki. ¹⁾

Az összeesküvés részeseiül tartották továbbá a *Homonnai* Drugetheket, azt a gazdag és hatalmas családot, a mely Felső-Zemplént és Ungot uralta. (István kivételével, a kiről az felfedező kapitány nem tud semmit.) ²⁾ Ferencz egy időben Ung megye főispánja, a kinek leányát Báthory István az országbíró vette el; fia György, a kire Perényi György 1567-ben a terebesi uradalmat hagyta, — és Miklós szerepeltek ekkor a családból.

Az összeesküvés számai felnyúltak *Sáros* megyébe is. Tudjuk, hogy a fejedelem egyik legbizalmasabb embere, alkanczellárja, a kit Lengyelországba is magával vitt s ott az erdélyi kancellária élére állított: a sárosmegyei eredetű *Berzeviczy Márton*, Báthorynak Páduában tanúlótársa s élete végeig sorsának osztályosa. De *Berzeviczyn* kívül (ki Sárosban többé nem lakott), összeköttetésben állott az ottani urakkal. Így egyik bizalmas embere: *Péchy Gáspár*, a ki előbb Ferdinánd császár és király udvari híve s mint ilyen, követségben is járt Rómában *Martinuzzi* megületéseért kimenteni császárt a pápa előtt. Még a bécsi udvarban élt *Péchy*, midőn összeköttetésbe lépett Báthoryval s őt az ottani hírekről tudósíthatá. Bécsből ez időben tette át

¹⁾ Rueber 1575. ápr. 3-ik és 1576. máj. 28. jelentése. Aussag eines fürnemen des R. K. M. haubtmans 1576 márcz. 20.

²⁾ A kapitány leleplezése 1576 márcz. 20.

lakását Péch-Ujfalura, honnan az összeköttetést fentartja az erdélyi udvarral. 1576 elején azt izente Báthorynak, hogy hű ragaszkodásának bebizonyítására kész ott hagyni minden vagyonát s ha kívánja — feleségével s gyermekével mindenestől bemegy hozzá Erdélybe. ¹⁾ A boldog emlékű Ferdinánd császár volt az ő ura, Miksa császárnak hűséggel nem tartozik, hanem őt (Báthoryt) ismeri el urának s neki akar engedelmeskedni. A fejedelem azt izente vissza: nincs még itt az ideje, most még jobban szolgálhat neki ottkint (Magyarországon), ha eljő az idő, majd tudtára adja ő! ²⁾ — Péchy Gáspárt saját szolgája, az a kit Erdélybe járatott, árulta el a kassai kapitánynak. Rueber nem késett Péchyt magához idézni, hogy szemére vesse hűtlenségét; de Péchy harmadszori hívásra sem jelent meg. A sárosi urak közül a *Bánók* is Báthoryval tartottak, legalább később nemesség- és címerújító levelet kapnak tőle.

A Báthoryval való egyetértés szálai kiterjedtek még a Szepességre is. A 13 szepesi városban is mindenütt Báthory egészségére üritgették a kupákat, érte lelkesültek s őt mint választott lengyel királyt éltették. ³⁾ Rueber jónak láttá magához idézni a 13 város bírait és soltészait s meginteni őket a császár hűségében maradásra; a bécsi udvarnál pedig sürgeti, hogy Redernt 500 emberrel küldené a császár Kézmárcra a Szepesség biztosítására, mert, a »praktika« odáig terjed — és sietni kell, hogy a pártosok felül ne kerekedjenek. ⁴⁾

A főurakon kívül meg volt nyerve az ügynek a nemesség is majdnem teljes számmal. Az egész nemesség (írja Rueber a csá-

¹⁾ Kész »all sein vermögen herausen verlassen, und sich mit weib und kind zu ihm hinein begeben« Rueber a kassai kapitány jelentése a császárnak 1576. márcz. 22.

²⁾ »Es sei noch nicht zeit, er könne ihm noch besser jeczo in diesem, land dienen, wann es aber zeit sein wurde, so wollte er es inen wol wissen lassen« Rueber márcz. 22-iki jelentésében (bécsi tilt. ltr. Hungarica o.)

³⁾ Julius Rottenberg a kassai kapitány embere jelenti, neki Kézmárcról 1576. jan. 4-én »Alda trinkt man nur von des Weyda aus Siebenbürgen gesuntheit wegen und nennen den electus rex Poloniae« (bécsi áll. ltr. Polodica.

⁴⁾ Rueber a császárnak 1576. jan. 15.

szárnak) Erdély, Lengyelország és a török hódoltság felé mind elégedetlen (ist voller unwillens), hír szerint azért, mert ők és szegény jobbágyaik felséged katonáitól (kiknek zsoldjuk ritkán jár ki) sarczoltatnak. A lengyel és erdélyi határ felé lakók azért pártoskodnak, mert a szerencsét a vajdának kívánják, a ki a nemességet minden módon magához édesgeti; a török felé lakók azért, mert nem látnak segítséget és szabadulást. Nyilvánosan beszélnek mindenfelé, hogy majd meg fogja őket szabadítani Báthory, a kinek annyi híve (anhang) van az urak, a nemesség és a nép között, hogy ha kinyújtja kezét az országért (miről nem kételkedem, hogy meg fogja tenni!) és felséged idejekorán [nem gondoskodik a védelemről, minden nehézség nélkül *az övé leendő ország!* — mert nem elég e hűtlenség, de a várak is mind rossz állapotban vannak; némelyik várba, mint pl. Egerbe, kényelmesen be lehet lovagolni. Élelem és hadi felszerelés (profond és munitio) nincs készletben semmi, alig van annyi, a mi egy napról a másikra elég. A rendes őrség kevés, ennek is $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ része mindig hiányzik. Így áll itt ez ország ügye! Egerben nincs több 280 németnél, hűtlen magyarokat nem akar belé tenni, nehogy árulást kövessenek el. Az ország nagy veszélyben forog, alá van aknázva, egy szikra kell csak fellobbantására; a bekövetkező veszélyért nem vállal felelősséget.¹⁾

A magyarországi közvélemény mellett a császáriak még azokra sem számíthattak, akik zsoldot húztak és katonai szolgálatban állottak, mert még azok is rátámadtak Perényi Pál és Kapy Kristóf kapitányokra, a miért ezek a németekkel tartanak.²⁾ Nem lehetetlen, hogy e két kapitány egyike volt az összeküvés felfedezője.

És ez a »conspiratio«, úgy látszik, szervezve volt. Legalább a feljelentő szerint »éjjel nappal posták járnak Erdélyből ki és be. Erdélyből Ecsedre küldik a híreket s innen adják tovább a szövetteknek (Mitconsorten). A magyarországi híreket is Ecsedre viszik s onnan továbbítják Erdélybe. Főként három személy a közvetítő: Balog Barna, Rózsa Pál (a ki Kálló mellett

¹⁾ Rueber részletes jelentése a császárnak. Kassa, 1576. máj. 28. (bécsi állami ltr. Hung.)

²⁾ A kassai kapitány a császárnak 1576. febr. 4-én (b. á. ltr. Hung.)

lakik) és Maródi István helmeczi ispán (span zu Helmiz). Ezek minden titokba be vannak avatva.« ¹⁾

Valjon Bocskay István (a későbbi fejedelem), a ki prágai fogságából beteges öreg szülei látogatására haza bocsáttatott: nem azért halogatta-e visszatérését Bécsbe, mert várta az összeesküvés kitörését? Felmenne, de úgy hallja, hogy a császári sereg támadni készül, úgy, hogy nem meri ott hagyni házáat (Kismarján) s kér halasztást nővére lakodalmáig. ²⁾

Hogy mit tervezett a sokat emlegetett »conspiratio«, ? — következtethetjük a feljelentő kapitány vallomásából: »Az egész országban gyalázólag (spottlich und verkleinerlich) beszélnek a császárról és dicsérik Báthoryt, mindenfelé azt kívánnák, hogy a német kurafiakat (die teutschen Hueren) az országból kiűznék. Várnak míg a vajda a lengyel királyságra jut, azután (fejét teszi rá az illető kapitány), hogy az említett »praktika« teljesezésbe megy s a lángok a házból, mely belől már ég, ki fog-nak csapni!« ³⁾ — s az ország teljesen felszabadítja magát a császár iránti engedelmisség alól. ⁴⁾

Az összeesküvés célja tehát nem egyéb volt, mint Magyarország megszabadítása a németektől — és pedig Báthory vezérlete alatt. S ennek természetes következménye leendett az ő magyar királysága. Hogy ő maga is gondolt erre: saját nyilatkozataiból következtették a cászáriak. Midőn Teuffenbach a szathmári kapitány nála járt, mint a császár követe, hogy a lengyel királyságról lemondásra szólítsa fel: a vajda olyan nyilatkozatairól értesült, melyek a magyar királyságra czéloztak. »Isten csodálatos dolgokra szemelt ki engem, a min az egész keresztyénség el fog ámulni! (mondotta volna Báthory, bizalmas emberei közt), s vérmes reményeiben annyira ragadta magát, hogy jövődöbeli *magyar királyságáról is ábrándozott!* ⁵⁾

¹⁾ »Aussag einer fürnemen der R. K. M. hauptmans« Kassa, 1576. márcz. 20.

²⁾ Bocskay István a császárnak és Trautsohn titkos tanácsosnak Kismarja, 1576. márcz. 13. (bécsi titk. ltr. Hung.)

³⁾ Az idézett feljelentés 1576. márcz. 20.

⁴⁾ Nem kevesebről van szó — jelenti Rueber márcz. 22-én — »dass sich das Land aus Ew. Mt. gehorsamb genezlich entziehen möge.«

⁵⁾ ... »Und sollte sich mit wordten also gekützledt haben, dass

A fentebbiek, ha többet nem, annyit legalább is bizonyítanak, hogy útja egyengetve volt hozzá Magyarországon. S ha a terv kivitelre került volna: semmi kétség, hogy a gyöngye császári őrségek nem állhattak volna ellent a fejedelemségnek a magyar urak és nemesség egyesült erejének. Meggyőző erről egy tekintet a kassai kapitány ama tanúságos lajstromára — a magyar urak, városok és vármegyék hadi erejéről, melyet háború esetén kiállítani tartoznának, de melynek legnagyobb része a fennebb ismertetett összeesküvésből következett, Báthoryval tartott volna. — Kiállítani tartozott:

Báthory Miklós	150.	A 13 kir. szepesi város 500 gyalogot.
Báthory István	200.	Rueber a maga költségén 200 lovas
Ungiád	200.	és 200 gyalogot.
Mágócsy	200.	A vármegyék 200 lovas és 200 gya-
Dobó	200.	logot.
Thurzó	100.	A várakból ki lehet vonni 6—700-at.
Homonnaiak	200.	»Schwartz Reuter« 300.
Perényiek	200.	Gr. Salm Gyula 50.
Balassák	100.	A váradi püspök 200.
Kassa, Eperjes, Bártfa,		A csanádi püspök 50.
Lőcse és Zólyom városa	500 gyalogot.	Az egri püspök 200 katonát.

A nemesség főbbjei (die fürnembste von Adel):

Káthai Ferencz	100.	Perbisch [Perusics?] György	100.
Zeleméri (Sallimiri) Miklós	100.	Desewffy János	100.
Deregnyei Pál	100.	Csapi Kristóf	100.
Horváth János	100.	2 Lónyai	100—100.
Prépostvári	100.	Balogh Kálmán	100.
Kálnási Ferencz	100.	Széchy (Zhettschi) Tamás	50.
Bornemisza	100.	Kún György	50.
Darvas (Darbasch) György	100.	Senyei (Shenej)	50.
Senyei (Seniej) Dániel	100.	Melith Pál	50.
Banka Péter	100.	Újfalusi János	50.
Kapi András	100.	Kiss István	50.
Simon Antal	100.	Rédey Ferencz	50.

A lovasok száma (summa der Pferd) 2050.

Az összes együtt 6000-en felül lovas és gyalog.¹⁾

man verstehen müssen, noch darzu Khünig in Hungarn werden.« Teuffenbach 1576. jan. 20. és 22. jelentésében (bécsi titk. lt. Hung.)

¹⁾ Rueber összeállítás a császárhoz 1576. jan. 24. írott levele mellett (bécsi áll. ltr. Hung.)

De a magyar uraknak nem volt alkalmuk banderiumaikat Báthory zászlaja alá vezetni, mert a viszonyok másképp alakultak. Az összeesküvés megvolt, de tette nem került a sor. A felfedező kassai kapitány izgalomba hozta vele a bécsi udvart, a mely szorgos tanácskozás tárgyává tette a veszélyes »conspiratiot«,¹⁾ de elhamarkodva nem akart fellépni ellene, nehogy úgy járjanak ezzel is, mint az ártatlannak bizonyult Dobó Balassa-féle összeesküvéssel. De Rueber meg nem állta, hogy legalább keztyűs kézzel hozzá ne nyúljon. »Midőn látta, hogy az urak tudomást vettek róla, hogy az ő titkos conspiratiojokra rájött s ők egymást arról értesítették, sőt az országban is nyilvánosan kezdettek róla beszélni — nem akarta elhallgatni, hogy szemökre ne vesse hűtlenségöket. Irt Báthory Miklósnak, Istvánnak, Mágócsynak és többeknek, feltárta a róluk szállingózó híreket s megintette őket bizodalmasan. Ők (természetesen) követek és levelek által mentegették magokat s intették Ruebert, hogy ne adjon hitelt az ilyen veszélyes gyanúsításoknak!« Sőt a mivel a felfedezett összeesküvések rendesen végződni szoktak: siettek a magok mentetésére egymásra árulzkodni, így most is Mágócsy s a váradi püspök Dobóékra és a Báthoryakra²⁾ — a mivel leginkább bebizonyították, hogy az összeesküvés nem csupán a kassai kapitány rémlátomása volt.

Hogy a »titkos conspiratio« ilyen ártatlanul végződött, az korántsem ama bizonyos kapitány feljelentésén és Rueber felfedezésén múlt; hanem az erdélyi és lengyelországi viszonyok alakulásán. Báthory, miután Lengyelországba kiment s trónját elfoglalta, magyar nemzeti politikáját háttérbe szorítá a lengyel politika s felszabadítási terveit elodázták királysága gondjai.

Báthory ugyan nem hagyta cserben s nem feledé el magyarországi híveit Lengyelországba kimenetele után sem; de a tervet elhalasztá, bár nem adta fel. A mint a szövettek nyugtalanodni s a királyt sürgetni kezdék a terv megvalósítására: Báthory türelemre s a jó alkalom bevárására inti őket. »Mit kívánjon én tülem az én hazámnak s atyámfiainak szerelme, szüntelen elmém-

¹⁾ Miksa császár Ruebernek és Batthyányinak 1576. jun. 19-éről, hogy értesülvén, mily veszélyben forog F.-Magyarország: a hadi tanácschoz véleményt nyújtssanak be; (bécsi ltr. HUNG.)

²⁾ Rueber 1576. máj. 28. jelentése a császárhoz.

ben forgatom. Tartozom istennek hálaadással, hazámnak pedig . . oltalommal, gondviseléssel és segítséggel. Minden munka, fáradság, sőt az halál is ídesuek látszanék, hogy én az én hazámnak ilyen utolsó szükségében segíthetnék . . . De ha jó fundamentummal nem cselekednénk, magamnak hiábanvaló munkát és gonosz hírnevet, az hazának pedig hirtelen való veszedelmet vonnánk.« Meg kell tehát várni a jó alkalmat s kérni istent, »hogy ő adjon occasiot, adjon módot énnekem, kiben én az én hazámnak javára és megmaradására méltán indúltattassam.« Ilyen jó alkalom volna, »hogya az isten könyörülne rajtunk és ez mostani császártokat, királytokat [ekkor már Rudolfot], kit én igen beteges embernek értek, ez világból kivenné: ottan megszabadúlnátok, és minden zenebona nélkül szabad választástok lenne, és az világ sem rágalmazna sem tőtöket, sem azt, az ki oltalma alá venne . . . » Más oka — úgymond — *miért nem indítottam* [tehát a jeladást s az indítást tőle várták!] ez, hogy az muszka igen megháboríta és most is készüléshben vagyon, kire esztendőre . . reája megyek. A lengyelek is míg »hátok megett ellenségek lévén az muszka, nem indúlnának más dologhoz.« Ne nyugtalankodjanak azért — eljő Magyarország felszabadításának ideje is. — Így ír Báthory Mágocsynak a magyarországi szövetkezettek egyik fejének Lengyelországból, »meggyónva az ő lelkiismeretének titkait« — felhatalmazván őt közölni azokat, »az kivel illik és az kinél megáll.«¹⁾

Báthory lengyel királysága tehát megakasztotta az összeesküvés kitörését. Nem mérkőzhetett meg a némettel hazája felszabadítása érdekében, -- mert második hazáját kellett előbb megvédenie és biztosítania a moszkoviták ellen. Muszka hadjáratai után ismét felvette ugyan régebbi tervei elejtett fonalát s nagyszerű eszmék megvalósításán fáradozott, mely Magyarország felszabadítását vonta volna maga után — a török és német iga alól; de kora halála (1586. decz. 12-én) szép terveit sírba dönté.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Báthory Mágocsynak; a datum leszakadt, de 1578-ban kellett írnia, mert a muszka hadjárat 1579-ben kezdődött. (Szalay Ágoston: Báthory levelei. M. Tört. Tár. VIII. II. 213. I.)

ANTIOCHIAI ANNA MAGYAR KIRÁLYNÉ

SZÁRMAZÁSA ÉS CSALÁDI VISZONYAI.

Egy egyháztörténelmi kérdés tanulmányozásának alkalmából tüzetesen foglalkozván III. Béla király első (illetve második) nejével, Imre és II. Endre királyaink anyjával, némi meglepetéssel tapasztaltam azon egymástól feltűnően eltérő nézeteket, melyeket történétíróink ezen királynő származására nézve vallanak. Régibb krónikásaink tudomással sem bírnak róla, és még Bonfin is Bélának második (illetve harmadik) nejét, Capet Margitot, tartja nevezett királyaink anyjának.¹⁾ Újabb íróink közül Pray már tudja, hogy Bélának első (illetve második) neje Mánuel görög császár sógornője volt; de hogy első vagy második nejének nővére volt-e, az iránt nincs tisztában.²⁾ Turóczi László Komnén Máriát, Mánuel leányát, mondja Béla gyermekei anyjának.³⁾ Schier Sükösd volt az első, ki királynőnk származását különös kutatás tárgyává tette, és őt Poitou-i *Rajmund* antiochiai fejedelem leányául tűntette fel.⁴⁾ Őt követik Katona,⁵⁾ Cornides⁶⁾ és mások. Podhradczky *Komnén* Annának,⁷⁾ Fraknoi pedig *görög* hercegnőnek mondják ezen királynőt.⁸⁾ Ellenben Szalay László,⁹⁾ Horváth Mihály,¹⁰⁾ Ráth Károly,¹¹⁾ Knauz Nándor¹²⁾ és mások *Boëmund*

¹⁾ *Rerum Hungaricarum Decades*. Francofurti, 1581. 275. l.

²⁾ *Annales Hung. Vindobonae*, 1764. I. 163. l.

³⁾ *Ungaria suis cum regibus. Tyrnaviae*, 1768. 347. l.

⁴⁾ *De Maria Porphyrogenita sponsa, Anna et Maria conjugibus reginis Belae III. Hung. regis. Viennae*, (1770.) és *Reginae Hung. primae stirpis. Viennae*, 1776. 140—147. és 261—263. ll.

⁵⁾ *Hist. Crit.* IV. 209. és *Hist. Pragm.* I. 660. ll.

⁶⁾ *Regum Hung. Genealogia. Posonii*, 1778. 338. l.

⁷⁾ *Chronicon Budense*. Budae, 1838. 189. l. 5. jegyz.

⁸⁾ A magyar nemzet történelme. Pest, 1872. I. 107. l.

⁹⁾ Magyarország története. Lipcse, 1852. I. 261. l.

¹⁰⁾ Magyarország történelme. Pest, 1871. I. 435. l.

¹¹⁾ A magyar királyok hadjáratai. Pest, 1861. 21. l.

¹²⁾ Kortan. Budapest, 1876. 515. l.

antiochiai fejedelem leányaként szerepeltetik Béla nejét. Végül a Szalay László által közlött Árpád-házi nemzedékrendi táblán III. Bélánál ez olvasható: »Első neje: Anna, *Rajnald* antiochiai fejedelem leánya.«¹⁾

Történetíróink véleményeinek ily nagy szétágazása mellett érdemesnek tartottam a dolognak kissé utána nézni és kutatásom eredményét közzétenni, annál inkább, mivel itt nem egyszerűen egy királyi hitvesről, hanem az Árpád-háznak egyik törzsanyjáról van szó, ki ivadékaiban nemzeti dynastiánk életét egy egész százzal meghosszabította, s így mindenesetre megérdemli, hogy származása és családi viszonyai iránt tisztába jöjjünk.

Köztudomású dolog, hogy azon lelkes keresztény lovagok között, kik 1096-ban Bouillon Gottfried vezérlete alatt a Szentföld felszabadítására Kelet felé indultak, egyike a legelőkelőbbeknek és legvitézebbeknek volt Bohemund, Guiscard Robertnek, Apulia első normann fejedelmének legidősb fia, ki atyjától a tarantói fejedelemséget örökölte. A szentföldi hadjáratban különösen Antiochia, Syria egykori hírneves városa, ostrománál tüntette ki magát úgy vitézsége, mint fortélyos eszélyessége által; miért is a városnak 1098. évi június hó 3-án történt elfoglalása után a keresztések közmegegyezésével Antiochia és környéke örökös fejedelemség gyanánt adatott át neki, mely a rómaiak szorosan vett Szyriájának egy részét foglalá magában, s éjszakon Cilicia és Kis-Orményország, keleten az edesszai, délen a tripoliszi grófságok, nyugaton pedig egész Laodiceáig a Földközi-tenger által határoltaték.²⁾ — Bohemund az 1104. év végéig maradt keleten, mikor családi és pénzügyi dolgainak rendezése végett Európába tért vissza, fejedelemségének kormányzását unokaöccsére, Tankréd galilaeai fejedelemre bízván. Apuliából 1106. tavaszán Franciaországba ment, hol I. Fülöp királynak és törvényes nejének, a holland Bertának, leányával, Konstanciával, lépett házasságra.³⁾ Ezen házasságból két fiú született, u. m. a még csecsemő korában elhunyt János és (II.) Bohemund, későbbi antiochiai fejedelem.⁴⁾ Bohemund még

¹⁾ I. m. Toldalék. 305. l.

²⁾ Guillelmus Tyrensis, *Historia Rerum in partibus transmarinis gestarum*. Migne Patrologia Latina, 201. köt. 342. 350. 374. ll. — Az antiochiai fejedelemség térképét lásd Michaud-nál, *Histoire des Croisades*, II. köt. elején.

³⁾ Guil. Tyr. i. h. 483. l. — V. ö. Anselme, *Histoire Généalogique de la maison royale de France*. Amsterdam, 1713. 43. l.

⁴⁾ Romualdi Salernitani *Chronicon*. Muratorinál *Script. Rer. Ital.* VII. 178. l.

Európában tartózkodék családjával, midőn 1111. évi február hóban elérte őt a halál Apuliában. ¹⁾ Nemsokára utána (1112-ben) meghalt unokaöccse, Tankréd is, s az antiochiai fejedelemség kormányzását nővérének fiára, Rogerre bízta, kinek atyja, Richárd, I. Bohemundnak unokatestvére volt; de néhány év múlva (1119-ben) ez is elhalálozott, minek következtében a fejedelemség ideiglenes gondozását maga II. Balduin jeruzsálemi király vette át. ²⁾ Az ifjú Bohemund elérvén életének 18-ik évét, 1126. őszén tekintélyes hajórajjal vitorlázott kelet felé, hogy apai örökségét birtokba vegye. Balduin nagy örömmel fogadta őt és haladéktalanul beigtatta az antiochiai fejedelemségbe, egyszersmind Alisz nevű második leányát nőül adván hozzá, rokonsági viszonyba lépett vele. ³⁾ Ezen házasságból egyetlen leánygyermek származott, Konstancia, ki még alig volt négy éves, midőn atyjának 1131. évi februárban Ciliciában bekövetkezett hősi halála után az antiochiai fejedelemség örökösévé lett. ⁴⁾ Anyjának eleinte kalandos tervei voltak az országra nézve; de a kisedd trónörökösnek jogait erélyesen védték úgy nagyatyja, II. Balduin, mint ennek halála után Fulko király, ki Meliszendiszt, Balduinnak legidősebb leányát, Alisznak nővérét, bírván nőül a kis Konstanciához szintén rokoni viszonyban állott. Midőn ez életének 9-ik évét elérte, tanácsosnak látszott őt egy erélyes és képzett férfiúval összeházasítani; mi végből Fulko titkon keletre hivatta sógorának, IX. Vilmos guyeunei (aquitaniai) hercegnek és poitiersi grófnak, második nejétől, Toulous-i Filipától, született második fiát, a daliás és eszes Rajmund poitou-i grófot, ki Antiochiába jövéen, 1136-ban Konstancia kezével az antiochiai fejedelemséget is elnyerte. ⁵⁾ Rajmund jeles kormányzási és hadvezéri tevékenységének közepette 1148. évi június 29-én csatában vesztette életét úgy alattvalóinak, mint az összes keleti keresztényeknek nem csekély fájdalmára. ⁶⁾

Ifjú, alig 20 éves özvegye négy kis árvájával siratta derék

¹⁾ Romuald. Salernit. i. h. 180. V. ö. Dufresne, Notae ad Annam Comnenam. Velence 1729. 106. l.

²⁾ Guil. Tyr. i. h. 505. 530. 533. l.

³⁾ Guil. Tyr. i. h. 569. l.

⁴⁾ Guil. Tyr. i. h. 577. l.

⁵⁾ Guil. Tyr. i. h. 586. 599. ll. — V. ö. Moréri, Grand Dictionnaire Historique IV. 398. — Hogy Rajmund csakugyan 1136-ban lett antiochiai fejedelemmé, kitűnik egy 1140. ápril havában kelt okmányból, mely »*quarto anno principatus Rajmundi principis*« kiadott-nak mondatik. — Cartulaire du S. Sepulcre. Migne Patr. Lat. 155. köt. 1185. l.

⁶⁾ Guil. Tyr. i. h. 682. l.

férjét. A gyermekek közül kettő fiú és kettő leány volt. ¹⁾ Az idősebb fiú nagyatya után (III.) Bohemundnak hívták, ²⁾ az ifjabb Balduin nevet viselt. ³⁾ A leányok idősbike Filippa, ⁴⁾ az ifjabb Mária volt. ⁵⁾ Az antiochiai viszonyok akkor sokkal súlyosabbak voltak, hogysen az ország kormányzása sokáig gyöngé női kezekre bízathatott volna; miért is III. Balduin király, ki ideiglenesen maga intézte a fejedelemség ügyeit, többször fölszólítá Konstanciát, válassztana magának a szentföldi főnemes lovagok közül valakit élet- és kormány-társúl. Amde az özvegy megfoghatlan állhatatossággal vonakodott az oly szükséges lépés megtételétől. A király ez ügyben 1152-ben családi értekezletet is tartott Tripolisban, hol az özvegy anyakirályné Meliszendisz, és Hodierna tripoliszi grófné, kik mindketten Alisznak nővérei, s így Konstanciának nagynénjei voltak, nemkülömben Balduin király és Rajmund tripoliszi gróf mindent elkövettek, hogy rokonukat a férjhezmenetelre bírják; de minden igyekezetök eredménytelen maradt. ⁶⁾ Némelyek Konstanciának ezen vonakodását az antiochiai patriarcha fondorlatának tulajdoníták, ki ily módon állandó befolyást akart volna magának a fejedelemség kormányügyeibe biztosítani. Amde a dolognak sokkal ártatlanabb oka volt. Élt t. i. akkor a szentföldi lovagok között egy *Châtillon Rajnald* nevű ifjú, daliás levente, ki bár előkelő, ősnemes franczia családnak sarja volt, ⁷⁾ bátor, elszánt szívénél és izmos karjánál egyéb vagyonnal nem bírt: mindazáltal az ifjú fejedelemné szívét annyira meghódítá, hogy ez eltökélé magában vele fejedelmi trónját megosztani. Mivel azonban a házasság létrejöttéhez a jeruzsálemi királynak, mint főhübérúnak, beleegyezése is szükséges volt; másrészt pedig az ifjú lovag még sokkal rövidebb időt töltött a Szentföldön, hogysen vitéz hadi tettei által

¹⁾ Guil. Tyr. i. h. 683. l. »Relicta erat in reipublicae et principatus administratione sola principis uxor Constantia cum filiis duobus et jiliabus totidem.«

²⁾ Guil. Tyr. i. h. 755. l. stb.

³⁾ Nicetae Choniatae Historia. Venetiis, 1729. 89. és 95. ll.

⁴⁾ Guil. Tyr. i. h. 827. l., Nicetas, i. h. 73., 74. l., Joannis Cinnami Historiarum libri VI. Venetiis, 1729. 114. l.

⁵⁾ Guil. Tyr. i. h. 745. 758. 850. 827. l., Cinnamus i. h. 95. l.

⁶⁾ Guil. Tyr. i. h. 693. l.

⁷⁾ Alberici Chronicon. Hannoverae, 1698. az 1167. évhez, II. rész, 347. l. »Nobilis de Francia, Rainaldus de Castellione super Wainum fluvium ortus multis probitatibus famosus.« — Bernardus Thesaurarius, De acquisitione terrae sanctae. Muratorinál, Sript. Rer. Ital. VII. 770. l. »Raynaldus fuit natione Francigena, frater Domini del Gen sur Loire, cir quidem cyregius.«

nagy hírnévre tehetett volna szert: azért a fejedelemnő tanácsosb-nak tartá szándékát egyelőre titokban tartani, míg választottjának alkalma nyílik magát hősi tettek által érdemesíteni a fejedelmi koronára. Ily alkalomra az akkori háborús időkben nem sokáig kellett várakozni. Az 1152. év november havában egy hatalmas török sereg hirtelen Jeruzsálem városára csapott, hogy azt roham-mal hatalmába kerítse; de az őrség hősieken visszaverte a támadókat, mialatt a Nápolynál (Szichem) (Nabulus) táborozó királyi derékhad szemben támadta a futó ellent, úgy hogy a török sereg csaknem teljesen megsemmisült, 5000 halottat hagyván a csatatéren. ¹⁾ Ezen győzelem által felbátorítva a keresztények a következő évben a természet és védművek által rendkívül megerősített Askalon tengerparti városnak ostromához fogtak. A harczosok mindkét részről a vitézség csodáit művelték. Még javában folyt a véres munka, midőn Châtillon Rajnald egy napon azon kéréssel járult királya elé, adná beleegyezését az antiochiai fejedelemnővel kötendő házasságához. Kérelmét kétségkívül kiváló katonai érdemek támogatták; mert a királynak egyetlen ellenvető szava sem volt a kissé meglepő kívánságra; s így a menyegző még az ostrom tartama alatt végbement, mindazoknak nem csekély meglepetésére, kik az igénytelen franczia lovagban eddig nem igen sejték a jövődő antiochiai fejedelmet. ²⁾ Maga tyrusi Vilmos is, a Szentföld jeles történetírója, igen kicsinylőleg nyilatkozik Rajnáldról, őt egyszerű zsoldos vitéznek és mintegy közembernek nevezi, és Konstancziának vele kötött házasságában valóságos mésalliance-ot lát. ³⁾ Pedig a dolog nem egészen úgy állott. Rajnald ugyanis — mint mondtam — az ősnemes franczia Châtillon családnak volt ivadéka, mely Châtillon-sur-Marne várostól vette eredetét és nevét, és már a XI. században kiváló szerepet játszott Franciaországban. Így 1033-ban Châtillon Guido ült a rheimsi érseki széken és két fivére, Gerváz és Milét szintén előkelő állást foglaltak el. ⁴⁾ Ugyanazon század utolsó negyedében a család feje és ősi birtokának tulajdonosa egy másik *Guido* volt, kinek Choisi Irmengarda nevű nejétől négy fia született, u. m. *I. Galcher, Germund, Savigny*

¹⁾ Guil. Tyr. i. h. 695. l.

²⁾ Guil. Tyr. i. h. 695—701. ll.

³⁾ I. h. »Domina Constantia, domini Raymundi Antiocheni principis vidua, licet multos inelytos et nobiles viros, ejus matrimonium appetentes, more femineo repulisset, Rainaldum de Castellione quemdam stipendiarium militem, sibi occulte in maritum elegit, non sive multorum admiratione. quod tam praeclara, potens et illustris femina et tam excellentis uxor viri. militi quasi gregario nubere dignaretur.«

⁴⁾ Gallia Christiana, XI. 65. l.

ura, *Jakab* és *Péter*, a soissons-i egyház főesperese. Ezek közül a legidősb, I. Galcher, Rajnaldunknak nagyatyja, 1096-ban István chartresi és bloisi gróf kíséretében szintén résztvett a keresztes hadjáratban és ott életét is veszté. Ismeretlen nevű nejétől három fia maradt, u. m. I. *Heinrich*, I. *Rajnald* és *Hugo*, rheimsi kanonok. I. Henrik, ki még 1180-ban is élt, Payennek, Montjay urának leányát, Irmengardát vette nőül, ki által négy gyermek atyjává lőn. Ezek: II. *Galcher*, ki Roncy Hugo grófnak leányát, Adát, vette nőül, és anyja után a Montjay-i birtokot is öröklé; *Gerváz* lovag, ki 1159. után halt meg és nőül Damery Baziliát bírta; *Erzsébet* Crespy Theobald neje; és II. *Rajnald*, ki Konstanciával kötött házassága által Antiochia fejedelmévé lett.¹⁾ Ez II. Galcher nevű fivérével VII. Lajos francia király kíséretében 1147-ben jött a Szentföldre. Galcher 1148. évi január 19-én Laodicea közelében számos francia vitézzel együtt elesett.²⁾ Rajnald a veszélyből szerencsésen megmenekülván a szentföldi életet annyira megkedvelé, hogy többé vissza sem tért hazájába. Mivel azonban, mint a családnak legifjabb tagja, vagyonnal nem bírt, kénytelen volt a jeruzsálemi király zsoldjába állani, míg az akkori szokás szerint, előnyös nősülés által valamely jövedelmező uradalom birtokához nem jut. Ennyiből állott Rajnaldnak zsoldos közvitézsege és semmi egyéből. Konstanciával kötött házassága — mint mondtam — Askalon ostromának idejére, s így 1153-ra esik.³⁾ Ezen házasságból — Alberik XIII. századbeli írónak tanúsága szerint — két leány született, u. m. *Agnes*, III. Béla magyar királynak első (illetőleg második) neje és *Alisz* VI. Azo estei örgrófnak második felesége.⁴⁾ Igaz, hogy Alberik téved, midőn Mánuel görög császár

¹⁾ Moréri, *Grand Dictionnaire Historique*. Basle, 1740. III. 90. l. Hol a Châtillon család összes ágainak részletes nemzedékrendje föltalálható, mely a hírneves francia genealogusnak, Duchesne (Quercetanus) Andrásnak »*Histoire généalogique de la maison de Châtillon-sur-Marne*. Paris, 1621.« című munkája nyomán készült, és így kiváló kritikai beccsel bír.

²⁾ Guil. Tyr. i. h. 668. l. V. ö. Diogilo, *De Ludovici VII. profectio in orientem*. Migne, *Patr. Lat.* 185. köt. 1237. l.

³⁾ Askalon ostroma 1153. február elején kezdődött és augusztus közepén fejeztetett be. (Sigeberti Gemblacensis *Auctarium Affligemense*. Migne, *Patr. Lat.* 160. köt. 286. l.) 1153-ra teszi Rajnald házasságát Robertus de Monte is (Migne, i. h. 477. l.) Ennek megfelel egy 1154. május hó 17-én Antiochiában kelt okmány, mely így kezdődik: »Ego Raynaldus Dei gratia Antiocheorum Princeps unaque Constantia eorundem Principissa, Boëmundi junioris filia.« (Ughelli, *Italia sacra*, III. 398. l.)

⁴⁾ Alberici *Chronicon* i. h. »In his quoque diebus quidam nobilis de Francia, Rainaldus de Castellione super Wainum (helyesebben Matronam)

nejét, Máriát, is Rajnald leányának mondja; de ez a másik két leányra vonatkozó állítását éppenséggel nem rontja le; mert éppen az, hogy Máriára nézve téved, mutatja, hogy ő — illetőleg Guido chalonsi kanonok († 1203.) kire hivatkozik — Ágnesre és Alizra vonatkozó adatait nem tyrusi Vilmostól, Kinnamosztól vagy Nikétasztól vette, kik Rajnald gyermekeiről nem tesznek említést, Máriát pedig Rajmund leányának mondják: hanem valamely előtünk ismeretlen forrásból merítette, mely annál nagyobb hitelt érdemel, mivel — mint látandjuk — egyéb történeti adatainkkal e tárgyra nézve tökéletesen megegyez. Más részt Alberik, talán éppen Nikétásznak vagy Kinnamosznak valamely kikapott idézetéből, arról értesülhetett, hogy a görög császárné és a magyar királyné nővérek voltak, és így tévedésből amazt is Rajnald leányának vélte. A félreértés tehát nagyon könnyen megmagyarázható, és ennél fogva Alberik hitelének mitsem árt, kinek munkája éppen genealogicus szempontból megbecsülhetetlen történeti forrást képez.

Rajnald nem sokáig élvezhette új helyzetének előnyeit. Fékezhetlen harczvágya és rothenthetlen bátorsága egyik kalandos hadivállalatból a másikba sodorta őt, s utóvégre is vesztét okozta. Az 1160. év őszén zsákmány szerzés végett Noradin aleppói török fejedelem országába rontott; de ennek vezére, Megedin által november 23-án megveretvén és elfogatván bilincsekben vitetett Aleppóba, honnan csak 14 évi kínos rabság után szabadult ki.¹⁾

Távolléte alatt családjában igen nevezetes változások mentek végbe. A fejedelemség ideiglenes gondozását ismét III. Balduin jeruzsálemi király vette át, ki az ügyek rendezése végett személyesen ment Antiochiába. Alig tért vissza királyi székhelyére, midőn Mánuel görög császár követei járultak hozzá, hogy özvegységre jutott uruk számára a király nőrokonai valamelyikét feleségül kérjék. Balduin eleinte unokatestvérét, Raymund tripoliszi grófnak Meliszendis nevű leányát, szánta Mánuelnek; de a görög követek ez ellen különféle kifogásokat tettek, és majdnem

fluviolum ortus multis prohibitibus famosus, cum venisset Antiochiam et bellis clarus existeret, duxit in uxorem Dominam civitatis, relictam Principis Raimundi, et factus est princeps Antiochiae, de qua Domina tres (helyesebben duas) genuit filias, quarum primam habuit Imperator Constantiopolitanus Manuel et ex a genuit Alexium; secundam (helyesebben primam) Agnetem nomine, quam duxit Rex Bela Hungariae, genuit Hemericum et Andrean fratres et reges et duas reginas, Constantiam de Bohemia et Margaretham de Graecia. Tertiam (helyesebben secundam) Rainaldi filiam nomine Alaidem duxit Marchisus Histensis.»

¹⁾ Guil, Tyr. i. h. 740. l., Cinnamus, i. h. 98. l.

egy évi huza-vona után titokban Konstancziával, ki a királynak szintén unokatestvére volt, első házasságabeli ifjabb leánya, a feltűnő szépségű Mária keze iránt léptek alkudozásba, s ezt az 1161. év végén, mint jövőendő császárnőjüket vitték Konstantinápolyba. ¹⁾

1163-ban III. Bohemund elérvén nagykorúságát, átvette az antiochiai fejedelemség kormányzását és valószínűleg ugyanezen időtájban kötötte meg első házasságát is Ibelim Urgollozával. ²⁾

1166. táján Konstancziának legidősb leánya, Filippa, sógorának, Mánuel görög császárnak egy unokafivéréhez, a ledér és szivtelen Komnén Andronikhoz ment nőül; de ettől a sógorsági akadály ürügye alatt rövid idő múlva eltaszíttatván, özvegyiségre jutott, melyben tíz évig kelle sinlődnie,

1170-ben elhunyt Konstancia is, ⁴⁾ s az ekként árvaságra jutott két ifjabb leánynak, Ágnesnek és Alisznak nem lévén keleten hová lennie, valószínűleg mostoha-nővéröknek, Máriának, meghívására, vagy talán magának Amalrik királynak, rokonuknak, ki ugyanazon év tavaszán Mánuel udvarában járt, ⁵⁾ közvetítésére, Balduin mostohafivérökkel együtt Konstantinápolyba költöztek. ⁶⁾

¹⁾ Guil. Tyr. i. h. 742—745. ll., Cinnamus, i. h. 95. l., Nicetas, i. h. 60. l.

²⁾ Bohemundnak egy 1170-ben kiadott okmányában e szavak olvashatók: »Ego Boëmundus Raimundi principis filius Dei gratia princeps Antiochenus assensu et voluntate dominae Urgollosae uxoris meae charissimae principissae. Datum. . . . anno principatus mei *scriptimo*, et ab incarn. Dom. 1170.« — Ughelli, Italia sacra, III. 406. l. V. ö. Vertot, Histoire des Chevaliers Hospitaliers. Paris, 1778. I. 198. l.

³⁾ Nicetas, i. h. 73. l., Cinnamus, i. h. 114. l. V. Ö. Guil. Tyr. i. h. 781. és 827.

⁴⁾ Bernardus Thesaur. i. h. 770. l. Konstancia halálát a Damietta ellen intézett hadjárat (végződött 1169. decz. utolsó napjaiban) elbeszélése után, mint Thoros örmény fejedelem elhunytával egyidőben történtett (eodem quoque tempore) említi fel. Már pedig Thorosnak, ha Damietta ostroma idején még élt, szükségképen 1170-ben kellett meghalnia; mert tyrusi Vilmos (i. h. 807. l.) 1171-ben róla, mint nemrég elhunytól beszél; sőt már az 1170. év őszén is fivérét Milót szerepelteti örmény fejedelem gyanánt, (806. l.) s így Konstancia halála is elég biztosan tehető 1170-re.

⁵⁾ Guil. Tyr. i. h. 801. l.

⁶⁾ Nicetas, i. h. 89. l. Itt tulajdonképp csak az egyik leányról, III. Béla nejéről, van szó; de mint alább látandjuk, igen valószínű, hogy Alisz is Ágnes társaságában volt.

Kevéssel megérkezésük előtt (1169. szept. 10-én) történt, hogy nővérek, Mária, fiút szült, minek következtében Mánuel felbontotta az udvarában tartózkodó Béla magyar királyi herceg és első házasságából született Mária nevű leánya között létesült, de a fennforgó vérrokonsági akadály miatt érvénytelen házassági frigyét, és Bélát imént érkezett sógoröjével házásította össze. ¹⁾

¹⁾ Cinnamus, i. h. 130. l. Nicetas, i. h. 89. l. — Mánuel fiának, Eleknek születését Kodinosz XV. századbeli görög író (Georgii Codini Excerpta. Venetiis 1729. 64. l.) 1169. sept. 10-re teszi. Ezen író ugyan a világ-aera (mely Krisztusig 5508 évet foglal magában) 6678. évét, vagyis a keresztény időszámítás 1170-ik esztendejét említi Elek születési éveül; de mivel ő más görög írók (pl. Nicetas) példájára az évet az indictiók szerint sept. 1-vel kezdi, azért néha a sept. 1. és decz. 31. közt végbement eseményekre vonatkozólag mindig egy évet le kell vonnunk. — Kodinosz állítását megerősíti Nicetas is, ki, miután a Damietta ellen intézett sikertelen hadjáratot elbeszélte (i. h. 88. l.), így folytatja: »Midőn pedig a császárné szülésének ideje elérkezett,« stb. Miből elég világosan kitűnik, hogy szerinte ezen két esemény körülbelül egy időben történt. Már pedig az említett hadjárat tyrusi Vilmos tanúsága szerint (i. h. 791—95. l.) 1169. augustus végén indult meg és december közepén végződött be. És hogy ezen író itt az 1169. évet nem tévedésből, hanem öntudatosan írta, onnan derül ki, mivel ezen esemény elbeszélése után azt mondja, hogy a reá következő év junius 29-én Syriában iszonyú földrengés pusztított, december 29-én pedig Tamás canterbury-i érsek megöletett. (U. o. 797. és 801. ll.) Ámde az említett földrengés Robertus de Monte tanúsága szerint (Migne, Patr. Lat. 160. köt. 510. l.) 1170-évben sz. Péter és Pál apostolok napján történt, Becket Tamás megöletése pedig köztudomás szerint 1170. decz. 29-én esett meg. — Ugyancsak Nicetas továbbá (i. h. 145. l.) arról tanuskodik, hogy az ifju Elek császár 1183. november közepe táján történt (V. ö. Dufresne, Familiae Byzantinae. Venetiis, 1729. 156. l.) megöletése idején 15-dik életévét még nem töltötte be. Kodinosz fentemlített számítása szerint Elek 1183. sept. 10-én tölté be 14-ik évét, és így megöletésekor már csakugyan 15-dik évében volt. Ha ellenben születését egy évvel előbbre vagy későbbre tesszük, okvetlenül a 16-ik, illetve 14-dik évhez jutunk, mi Nicetas tanúságával ellenkezik. — Ennélfogva Elek születését csakugyan 1169. sept. 10-re, Bélának új házasságát pedig ezen nap *utáni* időre kell tennünk. Miből önkényt következik, hogy azon okmány, melyet Fejér (Cod. Dipl. V. 1. 284. l.) Cornides után tévesen 1170. elejére tesz, valakép azonban 1167-re vagy 1168-ra kellett volna tennie, s a melyben Béla Magyar-Dalmát- és Horvát-országok hercegének (dux), *neje* (uxor) pedig hercegnőnek (domina ducissa) neveztetik, Bélának nem Ágnessel, hanem Máriával, Mánuel császár leányával, kötött hitvesi frigyére vonat-

A görög történetírók nem mondják ugyan, hogy a magyar királyné kinek leánya volt, de azt határozottan állítják, hogy a császárnének nővére volt. ¹⁾ Minthogy pedig, mint fönnebb láttuk, Rajmundnak csak két leánya volt, Filippa és Mária; azért a magyar királyné csak úgy lehetett a görög császárnének nővére, ha az előbbi Konstancziának Rajnalddal kötött, második házasságából származott; vagyis, ha Ágnes és Mária nem édes, hanem mostoha testvérek voltak. Ugyanezt bizonyítja Alberiknek föntemlített hitelt érdemlő tanúsága is.

A dolog annyira egyszerű és világos, hogy csak csodálkozni lehet Schier erőlködésén, ki Béla nejét minden áron Poitou-i Rajmund leányává teszi. ²⁾ Egész okoskodása tyrusi Vilmosnak egy félreértett szaván alapszik. Azt olvasta t. i. ezen történetírónál, hogy Konstancia 1161. őszén, — tehát Rajnald elfogatása után csaknem egy évvel, midőn Ágnesnek, már okvetlenül élnie kellett, — leányai közül a *legifjabbat* adta Mánuel császárhoz nőül, ³⁾ miből Schier azt következteti, hogy Ágnes szintén Rajmundnak kozik, a ki e szerint Bélának nem pusztá jegyese, hanem valóságos hites-társa volt. Az okmányban említett gyermekek alatt azonban nem született, hanem netán születendő gyermekeket kell értenünk. — Hogy ezen okmány kelténje ideje iránt tisztába jöjjünk, szükséges a jeruzsálemi ispotályosok főnökeinek illető időrendi sorozatát szem előtt tartanunk. Ez a következő: 1163—67. De Comps *Arnold*; 1167—69. Assalit *Gilbert* 1169. (néhány hóig) *Castus*; 1169—79. *Jobert*. (Vertot, i. h. 152—96. ll. — Beckmann, Beschreibung des Ritter. Johanniter-Ordens. Frankfurt a. O. 1726. 94. l. — Moréri, Dictionnaire Historique. V. 76. stb. ll.) Már most az idézett okmányban Gilbert a mint az ispotályosok főnöke (ego Gilbertus (így) domus Sanctorum pauperum minister quamquam indignus közvetlen utóda, Castus, pedig még mint a rend kincstárnoka (frater Castus thesaurarius) szerepel. Gilbertről tudjuk, hogy a balkimeneteli belbeis-i hadjárat után, mely az 1169. évi január hó első napjaiban fejeztetett be, (Guil. Tyr. i. h. 783—88. ll.) nyomban lemondott. Utána Castus kormányozta néhány hónapig a rendet, ennek halála után pedig még ugyanazon 1169-ik évben Jobert került a rendfőnöki polczra. (Vertot, i. h.) Gilbert lemondásának tehát mindenesetre még 1169. sept. 10. előtt kellett történnie; s így a kérdéses okmánynak is ezen nap előtt iratnia. Miből következik, hogy az okmányban fölemlített herczegnő csakugyan nem Ágnes, hanem Mária.

¹⁾ Kinnamosz (i. h. 130. l.) Béla nejét a császárné nővérének (ἀδελφή) Nicetas pedig (i. h. 89. l.) testvérének (δμοσπορος) nevezi, s ugyanő (141. l.) Bélát a császárné nővére szerinti vejének, vagyis sógorának (τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν) mondja.

²⁾ I. h.

³⁾ Guil. Tyr. i. h. 745. l. »Ili (a görög császár küvetei) cum domina

leánya és Máriánál idősebb volt; mert különben ez nem lehetett volna Konstancziának legifjabb leánya. Ámde ezen okoskodás merőben téves. Tyrusi Vilmos ugyanis máshelyütt maga határozottan állítja, hogy Rajmundnak *csak két leánya volt*. Ugyancsak ő idézi Mánuel császárnak III. Balduin királyhoz írt levelét, melyben az emezt kéri, hogy számára az antiochiai fejedelemnek (III. Bohemundnak) *ifjabb édes testvérét* szerezze meg nőül.¹⁾ Továbbá, midőn III. Bohemundnak konstantinápolyi útjáról szól, azt mondja, hogy ennek *ifjabb nővérét*, Máriát a császár nem rég feleségül vette.²⁾ Mindez azt mutatja, hogy tyrusi Vilmos Konstancziának csak első házasságbeli két leányát (Filippát és Máriát) tartja szeme előtt, kiknek ifjabbika szerinte tehát a legifjabb is volt; a második házasságból származottakat pedig teljesen figyelmen kívül hagyja: vagy azért, mivel róluk talán nem is birt tudomással; vagy mert még sokkal kisebbek voltak, hogysen a görög császár nősülésénél tekintetbe jöhettek volna; vagy végre talán azért, mivel, mint fönnebb láttuk, Konstancziának második házasságában mésalliance-ot látott, és így az abból származott gyermekeket nem is tekintette fejedelmi sarjaknak. De bármi legyen is Vilmos eljárásának oka: az ő »legifjabb« szavát semmi csetre sem szabad úgy értelmeznünk, hogy őt önmagával ellenkezésbe hozzuk, azt téve fel róla, hogy Rajmundnak egyszer csupán két, másszor pedig több leányt tulajdonít. — Hogy Konstancziának első házasságából csupán két leánya született, arról Kinnamosz is tanuskodik, midőn Rajmund antiochiai fejedelem leányairól szólván, azt mondja, hogy *mindkettő (ἀμφω)* szép volt ugyan, de Mária kiválóbb szépséggel tündöklött.³⁾ Hogy a másik alatt Filippát érti, kitűnik művének azon helyéből, hol ezen nőt a császárné *édes testvéreinek (χασιγνήτην)* mondja.⁴⁾ Végül ugyanerről tanuskodik a leghitelesebb tanu, maga Rajnald, a leányok mostoha atyja, is, midőn VII. Lajos francia királyt, Konstancia rokonát arra kéri, hogy Rajmund fejedelem hátra hagyott *két leányának* kiházásításáról gondoskodjék.⁵⁾ Minthogy

principissa (Constantia) pro filiarum ejus novissima, Maria nomine, quotidianum et familiarem habebant tractatum.«

1) I. h. 743. l. »Principis Antiocheni germanam juniorem.«

2) U. o. 758. l. »Sororem ejus juniorem Mariam uxorem duxerat.«

3) I. h. 95. l.

4) U. O. 114. l.

5) Migne, Patr. Lat. 155. köt. 1264. l. »Sunt etiam hic duae filiae principis Rajmundi, quae ad nobiles annos pervenerunt, facie et corpore nimis pulcherrimae, pro quibus Excellentiam Vestram humiliter imploramus,

pedig Rajnald ezen levelét okvetlenül aleppói fogsága, tehát 1160. november 23-dika, *előtt* írta, Rajmund két leánya alatt csakis Filippát és Máriát érthette, mert ezek akkor még mindketten hajadonok volt. — Semmi kétség sem lehet tehát az iránt, hogy Konstancziának első férjétől csupán két leánya született, s hogy következőleg Agnesnek atyja nem Rajmund, hanem *Chatillon Rajnald* volt. ¹⁾ Téved ennél fogva Schier, midőn őt erőnek erejével Poitou-i Rajmund leányává teszi; sőt tévedését még egy fatalis tollhibával is tetézi. Munkájának függelékében t. i. újra visszatér e tárgyra, s ismét erősen vitatja, hogy Ágnes Rajmundnak leánya volt; de itt egy helyen ²⁾ tollhibából Rajmund helyett *Bohemund*-ot ír. Ezen tollhiba azután átment a »Közhasznú Esméretek Tára«-ba, ³⁾ innen pedig Szalay, Horváth, Ráth és Knauz idézett munkáiba, és így lett Ágnes saját fivérének leányává.

Minthogy Agnesnek szülei — mint fönnebb láttuk — 1153-ban keltek egybe, atyja pedig 1160-ban jutott 14 évi fogságába, mely alatt anyja elhalálozott; minthogy továbbá még egy ifjabb nővére is volt: születését 1154—1159. közé kell tennünk. Keresztneve Alberik tanúsága szerint Ágnes volt. Mivel azonban hazai okmányaink őt következetesen *Annának* nevezik: ⁴⁾ igen valószínű Schiernek abbéli feltevése, hogy neve a konstantinápolyi udvarban, Bélával történt eljegyeztetése alkalmával, midőn görög császári hercegnővé is lett, ⁵⁾ változtatott át a görögök előtt kedveltebb Anna névvé. Mi annál valószínűbb, mivel biztosan tudjuk, hogy pl. Mánuel császár menyje, VII. Lajos francia király leánya, kita a görög írók Annának mondanak, ⁶⁾ tulajdonkép szintén Agnesnek hivaték. ⁷⁾ De bármi volt is Béla nejeének ere-

quatenus eas in terra Vestra in honorem generis earum nuptiali copula viro dare dignemini.«

¹⁾ Ugyanezt vitatja két nagynevű külföldi tudós is, u. m. Dufresne (Notae ad Cinnamum, i. h. 168 l. és Notae ad Annam Comnenam, i. h. 14. l.), nemkülömben Muratori (Delle antichità Estensi et Italiani. I. 404. 419. 420. ll.)

²⁾ I. h. 263. l.

³⁾ Pest, 1831. II. 167. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 109. l. »Avia nostra bonae memoriae Domina Anna,« mondja IV. Béla. — U. o. V. 3. 94. l. »Domina Anna, bonae memoriae, quondam illustris regina, consors inclitae recordationis tertii Belae regis Ungariae,« írja Erzsébet, Kún László hitvese.

⁵⁾ Cinnamus, i. h. 130. l.

⁶⁾ Nicetas, i. h. 146. és 183. ll.

⁷⁾ Guil. Tyr. i. h. 850. l., Bernard. Thesaur. i. h. 771. l.

deti neve, nekünk magyaroknak őt okmányaink alapján minden-
esetre Annának kell neveznünk, s azért helytelenül járnak el
azon írók, kik őt, mint magyar királynét is még Agnesnek írják.

Béla ifjú nejével 1173-ban jött Magyarországba, őseinek
királyi trónját elfoglalandó.

Nemsokára távozásuk után Mánuel császár az ikoniumi
szultán ellen vezetett egy szerencsétlen kimenetelű hadjáratot,
melyben (1174. szeptemberben) sógora Balduin, Annának mos-
tohafivére, is elesett. ¹⁾

Ugyanazon év meghozta végre Anna atyjának, Rajnaldnak,
is a várva várt szabadságot, melyet csak óriási váltságdíjon tudott
megvásárolni. ²⁾

Kiszabadulása után első gondja volt Filippa mostoha hely-
zetén segíteni, mi végből őt egy korosabb főúrhoz, legidősb
Toron-i Hunfrid királyi főlovászmesterhez adta nőül. De Filippa
nemsokára az esküvő után (1176-ban) meghalt. ³⁾

Ugyanezen időtájban maga Rajnald is új házasságra lépett
nápolyi (szichemi) Fülöp Krák-föld urának egyetlen leányával,
Stefániával, ifjabb Toron-i Hunfrid özvegyével, ki fiának, legif-
jabb Toron-i Hunfridnak kiskorúsága miatt nagyon is rászorult
egy harczedzett férj támogatására, ki a Holt-tengertől délre egész
a Vörös-tengerig elnyúló terjedelmes országát Szaladinnak mind
gyakoribb támadásai ellen megvédje. ⁴⁾

¹⁾ Nicetas, i. h. 95. l. — V. ö. Guil. Tyr. i. h. 826. l. — Nicetasz
nem mondja ugyan határozottan, hogy Balduin Rajmundnak fia volt,
hanem őt egy helyen (89. l.) a magyar királyné fivérének, egy más helyen
pedig (95. l.) Mánuel császár sógorának (*γυναικείος*) nevezi;
mivel azonban Balduin 1174-ben Mánuel kis-ázsiai hadjáratában a sereg
jobb szárnyát vezénylő, 20 évesnél mindenesetre idősebbnek kellett lennie,
s így csak Rajmund fia lehetett.

²⁾ Guil. Tyr. i. h. 825. l.

³⁾ U. o. 827. l.

⁴⁾ Bernardus Thesaur. i. h. 770. V. ö. Guil. Tyr. i. h. 851. l. —
Krák földje második, vagy Köves- Arábiának egy részét, nemkülömben
harmadik, vagy Boldog-Arábiának Syria-Szobál nevű vidékét foglalta
magában. Az előbbinek fővárosa, a régiek Petra deserti-je, ez időben
Kráchnak neveztetik, melytől azután az egész tartomány nevét nyeré.
Syria-Szobálnak főhelye pedig egy a Vörös-tenger közelében magas szik-
lán épült erőd volt, melyet I. Balduin király emeltetett az ország déli
határának védelmére, s mely azért királyhegynek (*Mons regalis*) neve-
zetett. (Guil. Tyr. 514. 782. 808. 809. 851. 885. l., Bernard. Thesaur.
776. l.) Rajnald hatósága alá tartozott azonkívül még a Holttengertől dél-
nyugotra elterülő Hebron- völgye is. (Sicardus Cremonensis. Muratorinál,
Script. Rer. Ital. VII. 603. l.)

Mánuel császárnak 1180-ban történt elhunytja Rajnald családjában is szomorú következményeket vont maga után. 1183. augusztus havában ifjabb mostoha leánya, Mária, Mánuel özvegye, a zsarnok Komnén Andronik, Filippa egykori férje, kegyetlenségének lón áldozatává, ¹⁾ kit néhány hónap múlva fia, az alig 15 éves Elek is követett az erőszakos halálba. Talán az e fölött érzett fájdalom döntötte Anna királynénkat is kora sirjába, ki ugyanazon évben, vagy a következőnek elején halhatott meg; mert Béla 1184. végén már új házasság iránt alkudozott a francia udvarral. ²⁾

Annáról történeti emlékeink vajmi keveset szólnak. Mindössze néhány kegyes alapítványa őrizte meg emlékét. Így olvasuk, hogy az általa Esztergomban épített közfürdőt a fehérvári kereszteslovagok kapták adományúl; ³⁾ továbbá, hogy a meszesi sz. Margit monostornak a zilahí vám egy ötödét adományozta. ⁴⁾ Kálmán halicsi királynak 1226-ban kelt adománylevele szerint a háj-szent-lőrinczi prépostságot az ő nagyanyja alapította. ⁵⁾ Minthogy Kálmánnak, II. Endre fiának, nagyanyja Anna királyné volt, minden valószínűség szerint őt kell ezen prépostság alapítójául tekintenünk. Hihetőleg neki kell azon hebrónvölgyi szerzeteseknek hazánkban való megtelepítését is tulajdonítanunk, kiket I. András kalocsai érsek (1176—1186.) a Szerémségben fekvő kő monostorban helyezett el; ⁶⁾ mert, mint fönnebb említém, Anna atyjának uralma ez időben a Hebrón-völgyre is kiterjedt.

Ami Anna gyermekeit illeti, Alberik, mint láttuk, négyet tulajdonít neki, u. m. Imre és Endre királyokat, továbbá Konstanzia cseh királynét és Margit görög császárnét. Imréről és Endréről kétségtelen, hogy Anna fiai voltak. A görög császárnéről is bizonyos, hogy tőle született; mert ez Nicetas tanúsága szerint már tizedik évében volt, mikor 1187. táján Angelos Izsák byzanczi császárhoz ment nőül. ⁷⁾ Annától kellett születnie Béla

¹⁾ Nicetas, i. h. 141. l.

²⁾ Schier, i. h. 154. l.

³⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 109. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. V. 3. 94. l.

⁵⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 363. l.

⁶⁾ Theiner, Monum. Slav. Merid. I. 4.

⁷⁾ Nicetas, i. h. 194. l. V. ö. u. o. 317. l. — Ezen író Izsák özvegyét Máriának nevezi; de eredeti neve úgy Alberiknak, mint Cremonai Szighardnak (Muratorinál, i. h. 620. l.) tanúsága szerint Margit volt. Ennek első férjétől, Izsáktól, egy Angyal Mánuel nevű fia született (Nicetas, u. o. 317 l.), ki atyja halála után császárrá kiáltatott ugyan ki, de a trónt soha el nem nyerhette. Margit 1204-ben Bonifác Monteferrato-i örgróffal

király azon leányának is, ki az 1189. évben Akkounál elhunyt Frigyes sváb hercegnek, Barbarossa Frigyes német császár fiának, volt eljegyezve, ¹⁾ mert különben eljegyeztetése idején alig lehetett volna 2 évesnél idősebb. Vajjon ezen leány azonos-e Konstancziával, ki 1199-ben Premisl Ottokár cseh királyhoz ment férjhez, és 1241-ben halt meg? ²⁾ ezen kérdésre, ha nem is kétségtelenül, de a legnagyobb valószínűség szerint igenlő választ kell adnunk. Mindenesetre Konstancia is Annának leánya volt; mert Béla király utolsó nejéről, Margitról biztosan tudjuk, hogy mikor 1196-ban özvegygyé lett, *gyermekai nem voltak*, ³⁾ s így ha netán birt is magzatokkal, azoknak még atyjok életében kellett elhalálozniok.

Ennélfogva Bélának azon harmadik fia, kiról III. Incze pápa 1198. jan. 29-én Endre herceghez irt levelében tesz említést, ⁴⁾ szintén Annától született. Ezen fiu egyike lehetett azon Salamon és István nevű hercegeknek, kiket a váradi és zágrábi krónikák szintén III. Béla fiainak mondanak. ⁵⁾ Vajjon a másik is Anna fia volt-e vagy Margité, az persze bizonytalan; mert ha Margit Béla halálakor gyermektelen özvegy volt is: nincs kizárva, hogy előbb voltak gyermekei, kik még atyjok életében elhaltak.

Röviden meg kell még emlékeznünk Anna szülői házának azon tagjairól, kik őt túléltek, u. m. atyjáról, idősb mostoha bátyjáról és hugáról, Aliszról.

Rajnald harczszomjas, erőszakos jellemét a 14 évi fogság sem tudta megtörni; sőt, úgy látszik, hogy ez csak fokozta a szaracénok ellen táplált gyűlöletét; s azért egy alkalmat sem mulasztott el, hogy elleneinek ártson, amint tud. Nem törődve sem

új házasságra lépett, s tőle egy Demeter nevű fiút szült, ki atyjának 1207-ben történt halála után tesszsalonikai (szaloniki) király lett (Sicardus Crem. i. h. 622. l. V. 8. Continuatio Gallica Guillelmi Tyr. Migné, i. h. 975. l.) de 1222-ben Komnén Todor által trónjától megfosztatott (Rajnaldus, Continatio Annalium Baronii I. 505 l.), minek következtében Margit Magyarországra jött fivéréhez, II. Endre királyhoz, kitől 1223-ban több birtokot nyert adománykép. (Theiner, Mon. Hung. I. 39. l.)

¹⁾ Schier, i. h. 145. 146. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Continuat. Guil. Tyr. i. h. 952. l. »En ce tans (temps) fu le roi de Hongrie mort, e la roine (reine) demora voive (veuve) *sans hoir*. . . . Ele vendi son donaire grant avoir, et ala en la terre d'outre-mer. . . . ele estoit. . . . soer (soeur) le (du) roi Felipe de France. Cele dame puis qu'ele fu arrivée ne vesquit *que huit jors*.«

⁴⁾ Cod. Dipl. II. 313. l.

⁵⁾ M. Florianus, Hist. Hung. Fontes domestici. III. 257. l.

békeszerződésekkel, sem Szaladin haragjával, sziklaváraiból minduntalan rárontott a Damascus és Mekka vagy Egyptom között közlekedő karavánokra és iszonyú pusztítást vitt bennök végbe, mi által Szaladin dühét a végsőig fölingerelte, és közvetve oka volt az 1187. évi szerencsétlen hadjáratnak, mely nemcsak magának Rajnaldnak került életébe, hanem Jeruzsálem elestét is maga után vonta. A mondott évben Szaladin több győzelmes ütközet után a június 5-én Tiberias mellett vívott döntő csatában számos főúrral együtt magát Guido királyt is fogságba ejtő. Midőn az előkelő foglyok, kik között Rajnald is volt, Szaladin sátrába vezették, ez a királyt vendégszeretetének, s ennél fogva kegyelmének biztosítékául hűsítő itallal kínálta meg. A király miután ivott, a mellette ülő Rajnaldnak nyújtá a serleget; de ez ellen Szaladin ingerülten tiltakozott; mert ha megengedi, hogy Rajnald is igénybe vegye a vendégjogot, akkor a keletiek felfogása szerint személye szent és sérthetetlen. Szaladin pedig már égett a vágytól, hogy győölt ellenén véres boszút álljon, kinek bűnlajstromán állítólag azon kalandos terv is fel volt jegyezve, hogy Mekkát és Medinát, a mozlimok szent városait, el akará foglalni. Miért is Szaladin azon felszólítást intézé Rajnaldhoz, hogy a prófétán elkövetett annyi méltatlanság kiengesztelésére rögtön vegye föl Mohamed hitét, vagy vérével fog lakolni. De a rettenthetlen keresztény hős megvetéssel utasította vissza az aljas föl-tételt, mire Szaladin oly dühbe jött, hogy saját kezével vágta le Rajnaldnak fejét, s azt lándzsára tűzve táborában körülhordoztatá. ¹⁾ Annának atyja tehát nemcsak hős bajnok, hanem valódi keresztény vértanu is volt, kiről az egykorú történetírók a legnagyobb tisztelettel emlékeznek meg. ²⁾ Miből elég világosan

¹⁾ Continuatio Guil. Tyr. i. h. 917. l., — Bernard. Thesaur. i. h. 791. l. V. ö. Vertot, i. m. I. 228. l. Michaud, i. m. II. 298. 332. ll.

²⁾ Lásd pl. Guillelmi Neubrigensis, Hist. Rerum Anglicarum, Oxonii, 1719. I. 310. l., hol ezen XII. századbeli († 1208) nagy tekintélyű író így nyilatkozik Rajnaldról: (Saladinus) in Reginaldum quoque de Castellione virum christianissimum et tum armorum gloria, quam animi nobilitate celeberrimum, qui principatum olim Antiochenum strenue administravit, et tum finibus in Arabia christianis egregie praesidebat, quem scilicet ferocissime interrogatum et constantissime, prout tantum decebat virum, respondentem, manu propria trucidavit. — De maga tyrsi Vilmos is (828. l.) ki különben nem nagy rokonszenvet tanúsít Rajnald iránt, egy helyen e szép nyilatkozatot teszi felőle: »Constituit ergo dominus rex (IV. Balduin). . . . requiet exercituum procuratorem dominum Rainaldum, quondam Antiochenum principem, virum approbatæ fidei et mirabilis constantiæ.«

kitűnik, hogy semmi okunk sincs Imre és Endre királyaink nagy-
atyja fölött szégyenkezni, vagy őt megtagadni.

III. Bohemundról elég lesz annyit megjegyeznünk, hogy
38 évi jelentéktelen uralkodás után 1201-ben halt meg,¹⁾ s hogy
Rajmund és IV. Bohemund nevű fiain kívül második nejétől egy
Konstancia nevű leánya is volt, kinek anyját Theodorát, mások
szerint Irént, Mánuel császár rokonát, ennek halála után
1180-ban magától eltaszítva, kis leányával együtt Konstantiná-
polyba küldte vissza.²⁾

Ami végre Anna hugát, Aliszt illeti, erről már Schier sem
tagadhatja, hogy Rajnaldnak leánya volt, mert ez okmányilag
bizonyos.³⁾ De a főntemlített »legifjabb« szó a külömben éles
eszű író tannya megzavarta, hogy annak kedvéért most újabb
erőszakot követ el a történeti adatokon. Azt állítja t. i.⁴⁾ hogy
Alisz nem Konstanciától, hanem Rajnaldnak valamely későbbi
nejétől született. Mivel azonban tudta, hogy Rajnald második
nejének, kráki Stefániának, kivel mindjárt fogságából való kisza-
badadulása után kelt egybe, tőle gyermekei nem voltak:⁵⁾ azért
felteszi, hogy Rajnald második nejét is túlélvén, még egyszer meg-
nősült, s hogy talán ezen harmadik házasságából származott Alisz.
Mi szerinte annál valószínűbb, mivel ha Alisz is Konstanciának
leánya lett volna: úgy 1204-ben történt férjhezmenetele idején
már legalább is 43 évesnek kellett volna lennie, mi, ha nem is
lehetetlen, úgymond, de nem is valószínű.

Amde Schiert itt megint cserben hagyják a történeti ada-
tok. Ha Bernát kincstárnok művében, melyre hivatkozik, kissé
tovább lapozott volna, észreveszi vala, hogy *Stefánia Rajnaldot*
túlélte. Azt mondja ugyanis ezen történetíró, hogy Szaladin Raj-
naldnak megöletése után nemsokára ennek mostoha fiát Hun-
fridet, a fiú édesanyjának, Rajnald özvegyének, visszaküldötte.⁶⁾

¹⁾ Continuatio Guil. Tyr. i. h. 958. l., — Rajnaldus Continuat.
Annalium Baronii, 1199. év 67. szám. 1202. év 39. sz. 1205. év 36. sz.
Reinhardt, Geschichte des königreichs Cypren. II. 7-te Stammtafel.

²⁾ Dufresne, Familiae Byzantinae. 154. l., V. ő. Guil. Tyr. 852. l.

³⁾ »Nobili mulieri Aliz, filiae quondam principis Rainaldi,« írja III.
Inceze pápa 1198-ban, és »Domina Aliz filia quondam Rainaldi Principis
Antiocheni,« mondja VI. Aro Estei ögróf. (Lásd mindkét okmányt
Muratorinál, Delle Antichità Estensi ed Italiane. I. 379. l.)

⁴⁾ I. m. 263. l.

⁵⁾ Bernardus Thesaur. i. h. 770. l. »Rajnaldus vero (Konstancia
halála után) Hierusalem perrexit cui rex relictam Domini Krach et Montis
Regalis copulavit in conjugem, de quo nullos liberos genuit.«

⁶⁾ Bernardus Thesaur. i. h. 806. l. »(Saladinus) Hanifredum etiam,
filium (értsd privignum) quondam Raynaldi Principis Antiochiae, matri, priu-

Világosan kiderül ebből, hogy Rajnaldnak csak két neje volt, s hogy következőleg Alisz is Konstancziától született, mert Stefániának Rajnaldtól gyermekei nem voltak. E mellett tanuskodik egy látszólag csekély körülmény is, mely azonban itt szintén figyelmet érdemel; az, t. i., hogy Alisz egyetlen leányát Konstancziának kereszteltette,¹⁾ éppen úgy, mint a mi Anna királynénknak és III. Bohemundnak is volt egy-egy Konstancia nevű leányuk, mi által önkénytelenül is a közös nagyanyára utaltatunk; még világosabbá válik ez Alisz fiának, VII. Aronak eljárásából, ki egyetlen fiának Rajnald, legidősb leányának pedig szintén Konstancia nevet adott,²⁾ kétségtelenül anyai nagyszüleinek, az antiochiai fejedelem párnak, emlékére.

A mondottak után magától megdől Schiernek azon föltevése, hogy Alisz előbb Imre királyunknak jegyese lett volna;³⁾ mert, mint láttuk, anyjának édes testvére és nálánál legalább is 12 évvel idősebb volt. Ha tehát van valami alapja a Schier által idézett krónikás amaz állításának, hogy III. Béla Imre fiának az antiochiai fejedelem leányát adta nőül:⁴⁾ úgy ez kétségtelenül Béla sógorának, III. Bohemundnak, valamely leányáról értendő.⁵⁾ Igaz ugyan, hogy Imre király 1198-ban Alisznak 400 márcipis Antiochiae ejusdem relictæ, dimisit. « V. ö. u. o. 791. l., hol Hunfrid Rajnald mostoha fiának (privignus) mondatik, és Continuatio Guil. Tyr. i. h. 917. l., hol Rajnaldnak fogolytársa egyenesen Toron-i Hunfridnak nevezetik.

¹⁾ Muratori i. h. 405. l.

²⁾ Muratori, u. o. 428. l.

³⁾ I. h. 162. l.

⁴⁾ Godefridus Monachus S. Pantaleonis. Frehernél, I. 366. l. »Bela Rex Ungariæ vita decedens duos reliquit filios, Hemmeradum et Andream, quorum priori regnum dedit et *filiam principis Antiochiæ*, alteri quaedam castella et prædia magna atque ad peregrinationem Iherosolymitanam, quam ipse voverat, peragendam infinitam pecuniam.«

⁵⁾ Talán éppen a fönntemlített Konstancziáról, kit Bohemund 1180-ban anyjával együtt Konstantinápolyba küldött vissza. Mi annál hihetőbb, mivel Béla a byzanci udvar iránt határozott rokonszenvet táplált; minek jeléül tekinthető az is, hogy Margit leányát Izsák görög császárhoz adá nőül; továbbá, hogy ő maga is, midőn Anna halála után a francia udvarral Capet Margit keze iránt kezdett alkudozások menete megakadt, Konstantinápolyban nézetett feleség után, Komnén Theodorát, Lapardasz Androniknak akarata ellen apáczává lett özvegyét, óhajtván hitvesül birni; mivel azonban Theodora a zárda elhagyásához szükséges zsinati engedélyt el nem nyerhette (Dufresne, Familiae Byzantinae. Venetiis, 1729. 154. l., V. ö. Balsamon in Can. 3. Concil. Ancy. Beveregiusnál, Synodicon seu Pandectæ Canonum, I. 378. l.): Béla 1186-ban újra fölvette a párisi alkudozások fonalát.

kányi évi jövedelmet, több falut és egyéb javadalmakat adományozott; ¹⁾ továbbá, hogy mikor Alisz 1204. elején VI. Aro estei örgróffal eljegyeztetett, a nászszereződés a magyar királyi udvarban kötöttet meg: ²⁾ de én ebből semmikép sem tudnám azon következtetést levonni, hogy Alisz Imrének jegyese volt; hanem inkább azt, hogy ő, még mint fiatal leány nővérével együtt jött Magyarországra, s itt ennek halála után is élvezte sógorának, később pedig unokaöccseinek nagylelkű vendégszeretetét. Kissé feltűnőnek látszhatik talán, hogy csak 43 éves korában ment férjhez; de hisz nem következés, hogy ez *első* házassága volt; meglehet, hogy mint valamely magyar főúr özvegye ment estei Arohoz nőül. Élt még Alisz 1234-ben, mikor II. Erdre király őt Ferrarában meglátogatta és Aldovrandin nevű mostoha fiának leányát, Beatrixet, nőül vette; ³⁾ sőt bizonyos családi periratok tanúsága szerint élt még 1236-ban is. ⁴⁾ Könnyebb áttekintés végett álljon itt Anna királyné mindkét szülőjének családfája.

A) Az antiochiai fejedelmi ház nemzedékrendje.

Gulscard Róbert.
apuliai fejedelem † 1085.

<i>I. Bohemund</i> antiochiai fejedelem † 1111; neje: Konstancia, I. Fülöp francia király leánya.		N. leány; stb. férje: Vilmos örgróf.	
János; † gyermek korában.	<i>II. Bohemund</i> † 1131. neje: Alisz, II. Balduin antiochiai kormányzó jeruzs. király leánya.	Tankréd; † 1112.	N. leány; stb. férje: Richard, I. Bohemundnak unoka- testvére.
<i>Konstancia</i> † 1170. körül		Roger; stb. antioch. kormányzó † 1119.	
1. férje: Poitou-i Rajmund † 1148.	2. férje: Chatillon Rajnald † 1187.		
III. Bohemund; Balduin; Filippa; † 1201. † 1174. † 1176.	Mária † 1183. † férje: Mánuel görög császár.	<i>Ágnes-Anna</i> : † 1183. körül férje: III. Béla magyar király.	Alisz † 1236. után férje: VI. Aro estei örgróf.
Rajmund; IV. Bohemund; Konstancia.			

B) A Châtillon-család nemzedékrendje.

I. Guido.
Châtillon-sur-Marne ura, † 1076. után,
neje: Choisi Irmengarda.

<i>I. Galcher</i> ; Châtillon ura. † 1096 után.	Germund; Savigny ura.	Jakab;	Péter; soissonsai főesperes.
<i>I. Henrik</i> ; Châtillon ura † 1180 után neje: Irmengarda, Montjay urnője.	I. Rajnald;	Hugó, rheimsi kanonok.	
II. Galcher; Châtillon, Montjay stb., ura † 1147.	Gerváz † 1159 után; neje: Damery Bazilia.	Erzsébet; férje: Crespy Theobald.	<i>II. Rajnald</i> † 1187, 1. neje: Antiochiai 2. neje: Kráchi Konstancia Stefánia.
neje: Roney Ada grófnő.		Ágnes-Anna;	Alisz.

DR. VÁROSY GYULA.

¹⁾ Muratori, i. h. 379. l. ²⁾ U. o. 380. l. ³⁾ U. o. 419. l. ⁴⁾ U. o. 423. l.

A MENYŐI KERESZTKÚT

ÉS A RENAISSANCE SZILÁGYMEGYÉBEN.

Épen egy negyedszázada, hogy műtörténeti irodalmunk alapvetője, Ipolyi Arnold a hazánkban található régi keresztutakról értekezett.¹⁾ Egyszerre felismeré s jelezte e fajta műemlékeink többoldalú érdekességét. És míg a szétszórva lappangó műdarabok felkeresésére buzdított, tűnődve állapodék meg ama sajátáguknál, hogy e kevésbé emlékszerű alkotások keletkezésük évszáma mellett többnyire magukon viselik hazánk czimerét is.

Azóta Rómer F. F., Henszlmann I., Myskovszky V. és ismét Ipolyi A. újabb és újabb darabok bemutatásával szaporíták régi keresztutaink ismeretes számát.²⁾ A sorozat azonban még mindig nincs befejezve.

Ezuttal ismét szaporodik egygyel, melyet Nagy Virgil budapesti műegyetemi tanársegéd rajzában mellékelve, van szerencsénk bemutatni, s mely keletkezésének kora és idomainál, valamint készítője s megrendelőjénél fogva egyaránt érdekes.

Ezen keresztút anyaga veresmárvány; összes magassága 0.995 m., medenczéjének átmérője 0.63 m. lábazatának alsó átmérője 0.46 m., szárának legkisebb vastagsága 0.15 m.

A medence egy kis sima taggal kezdődik, melynek lemeze a következő feliratot viseli:

IOANNES + FIORENTINVS + ME FECIT.

Ezalatt az egyenes nyak pedig a következőt:

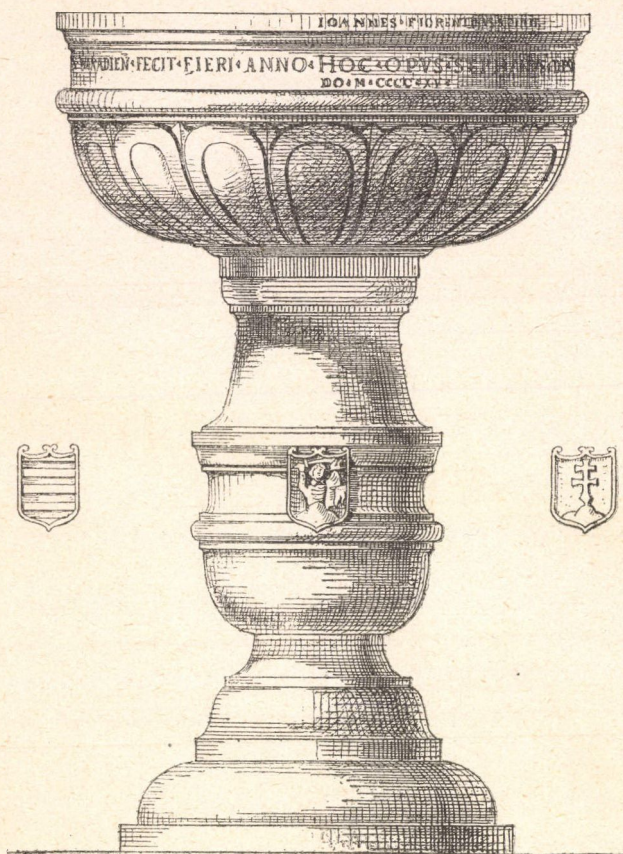
+ HOC + OPVS + STEPHANVS + DESHAZY + DE + MENYEW +
ALIAS + IAYCZEN + NVC + ARCHIEPATVS + — STGONIEN +
GVBERNATŌ + ET + PPOTVS + WARADIEŇ + FECIT + FIERI +
ANNO + (alatta a második sorban) DO.M.CCCCC.XV.

¹⁾ *Régi keresztutak és Magyarország czimerének monumentalis használat.* *Archaeologiai közlemények.* (1861.) II. 179. s köv. ll.

²⁾ *Archaeologiai közlemények.* III. 127. s köv. ll. — V. 151. és VII. 12—13. ll. — IX. 90. s köv. ll. — Ipolyi A.: *A beszteczebányai egyházi műemlékek története s helyreállítás.* 126. l.

(Hoc opus Stephanus Deshazy de Menyew alias Jaiczensis, nunc Archiepiscopus Strigoniensis Gubernator et Prepositus Waradiensis fecit fieri Anno Domini 1515.)

A nyakat erős gyűrűtag zárja be és következik alatta



A MENYŐI KERESZTKÚT ÉS CÍMEREI.

a medenczét képező echinus, melyen a nehéz chyma levelei faragvák ki.

Szára igen lapos, könnyű chymával kezdődik, mely alatt kerek abacus és echinus képezi fejezetét. Középe a szárnak két gyűrűtaggal van átkötve, amely között képződő horonyon három címeres paizs függ. A szár alsó része igen erős dombortagból áll s ezalatt magas trochilus.

Végre a lábázat igen meredek hajlott vonallal kezdődik, melyet erős lemez köt össze a színtén igen erős alsó torussal; a legalsó rész korong alakú plinthussal végződik.

A medenczének ma már nincs fedele, de hogy eredetileg létezett, azt kétségen kívül helyezik a felső sima tagba, egymás átellenében furt lyukak, melyek a fedél sarkvasa és zárjának befo-gadására szolgáltak.

E hiány azonban alig csökkenti műdarabunk becsét, mely leginkább abban nyilvánul, hogy a maga nemében egyetlen ismeretes példányunk. Míg ugyanis a többi középkori keresztkutak a félkör- vagy a csúcsíves korszak alkotásai, ez már a renaissance-é, még pedig annak nemesebb korszakából.

A kidolgozás rajta lehetne ugyan gondosabb s mesteribb, de egészének tervezete kifogástalan, s idomainak arányosságával s könnyedségével kellemesen lepi meg a szemlélőt.

És e szép, sőt mintaszerű műdarab egy félreeső kis falu egyháza számára készült, jeleül annak, hogy a renaissance műizlés, melyet Vitéz János váradi püspök honosított meg nálunk s Mátyás király folytatott, alig egy félszázad alatt hódításokat tett egyszerű, vidéki földesuraink körében is.

E fokozatos terjedésnek hézagossá ugyan, de annál érdekesebb nyomai maradtak fenn keresztkutunk eredeti hazájában, a mai Szilágymegyében is.

Középkori egyházaink építésének évszáma, úgynevezett datuma, mint köztudomású, csak kevés helyen maradt feljegyezve. A nevezett, s aránylag korlátolt terjedelmű megyében mégis nem kevesebb, mint öt egyháznak datumát ismerjük.



A TASNÁDI EGYHÁZ
FELÍRATA.

Első helyen áll ezek között a tasnádi, ma protestans egyház, mely szentélyének éjszaki oldalán, a boltozat gerincztartó gyám-köveinek egyikén eme felíratos paizsot viseli.

Ez egyház tehát 1476-ban épült, s még egészen csúcsíves izlésben, de ez izlésnek már utolsó korszakában, amint ezt erősenkiszökő (2. 15 m.) támpjai, s ablakainak mérművei közt a halhólyag-idom, évszám nélkül is, tanúsítanak.

Ezután következik a menyői egyház, melynek egyetlen, nyugati kapuzata felett ott áll:

ANNO 2 DO 2 M 2 CCCCCO 2 DECIMOQVARTO (Anno Domini 1514.)

De ez évszám nem az egész egyházra vonatkozik, mely még csúcsíves alkotás, hanem csak a kapuzatra, mely ugyanolyan anyagú s izlésű, mint a keresztkút, s valószínűleg ugyanazon

mesternek műve is. E veresmárvány kapuzat tehát első s legrégibb nyoma Szilágymegyében a renaissancenak, melyhez még visszatérünk.

Menyő közelében a szilágy-csehi, most szintén protestans egyház szentélyében a boltozat egyik paizsán e megújított felirat olvasható:

EXTr: 1519. (Extractum 1519.)

De ez egyházra a menyői új izlésű kapuzat még hatással nem volt; alapterv, kapuzat, ablakok, mind csücsívesek.

Negyedik dátumos egyházunk a szilágy-somlyai róm. kath. egyház. Itt a szentély diadalíve felett, a Báthoryak három éket feltüntető címérének két oldalán eme felirat áll:

[Stephanus [Báthory] 1532.]

Alapterv s épület még itt is csücsíves, de az annyi fenséges művet alkotott, három százados csücsív aligha nem itt lép fel utóljára hazánkban. Az új izlés, mely hosszas uralmától megfosztandja, már itt megjelenik éppen az ajtóban. A sekrestyének a szentélybe nyíló ajtaja egészen épszögű záródású, s a kő ajtófeleket virágfüzérek s stylizált állati alakzatok, a renaissance eme kedvelt díszművezetei lepik el.

Ezentul a csücsív több alkotásával nem találkozunk Szilágymegyében.

Ime, 1476-ban a régi csücsíves izlés még osztatlan uralommal bír Szilágymegyében; 1514—1532-ben az újkor műstíljé már küzdelemben áll vele; azontul pedig már uralkodik felette.

De nem lesz talán érdektelen látnunk, hogy az új izlés hogyan s ki által lőn átültetve Szilágymegyébe? s az átültetés egyenesen a külföldről történt-e, vagy pedig hazánk valamely városából?

E kérdésekre már a bemutatott keresztktut felirata is vet némi világot; de a szintén menyői kapuzat feliratából teljesen kielégítő választ nyerünk. Ott ugyanis a szemöldök párkányzata alatt eme sorok olvashatók:

1-ső sor:

SEPHANVS . DEESHASY . DE . MENYEW . INIMCO . HOC .
INSIGNI . P . WLADISLAV . REGE . OB . RE . FORTIT . IN .
THVRCAS . GESTA . DYM

2-ik sor:

ARCIS . IIACZE . PREFECTVRA . FVNGERETVR . ORNATVS .
FINO . RMI . DO . THOME . BAKOCZ . CARO SRIGO . PATRICHE
. CONST

3-ik sor :

ANTI^{TANI} . ET . LEGATI . APOSTO^{CI} . ROMAM . SCISMA'E .
PVLVLANTE . RIENNIO . ACCITI . NEGOCIORVM . OMNIVM .
AR... (három betű kitört.)

4-ik sor :

STRIGO . GVBERNATOR . PORTAM . HANC . POSVIT . ANNO .
DO . M . CCCCC^O . DECIMOQVARTO

azaz : Stephanus Deesházy de Menyő inimico hoc insigni per Wladislaum Regem ob rem fortiter in Thurcas gestam, dum arcis Jajcensis prefectura fungeretur, ornatus; deinde Reverendissimi Domini Thome Bakocz Cardinalis Strigoniensis, Patriarche Constantinopolitani et Legati apcstolici Romam, schismate pululante triennio acciti, negotiorum omnium, arcis Strigoniensis gubernator portam hanc posuit anno Domini 1514.

És itt, mielőtt tovább mennénk, meg kell még említenünk, hogy a kapuzat párkánya felett szintén van felirat, mely egy címerez paizst vesz körül. A paizs főalakja bajusz és szakáltalan, de annál gazdagabb hajzatú férfiú, egy sor gombos dolmányban, ki hármalomból emelkedik ki, baljában kettős kereszttel díszített paizsszal védi magát, jobbában pedig görbe magyar kardot forgat feje felett. És e kettős védekezésre szüksége is van nagyon, mert két ellenséggel küzd, kik a címeren nem láthatók ugyan, de kopjaik zászlós végei látszanak a hős fejének és mellének irányozva. A felső kopja zászlajának címere egy rák; az alsójának a félhold. A körirat pedig e következő:



A DĚSHÁZY-CZÍMER.

MICHAEL DESHAZII DE MENIEV OBIIT

ANNO DOMINI M D XIII.

Vége a címér főalakjáról jobbra (heraldice): FECIT FIERI A főalak derekán keresztül: S'EPHANVS. A címér baloldalán pedig : DESHAZII.

Ezen feliratok szerint tehát úgy a keresztkút, mint a kapuzatnak megrendelője Dēsházy István, az annyira fontos Jajcza várának parancsnoka, kit a vár hős védelméért II. Ulászló király a fentebbi címerrel tüntetett ki, s mint látni fogjuk, más királyi adományban is részesített.

A Dēsházy név történelmünk XV-ik századi vagy régebbi lapjain nincs feljegyezve. A névadó Dēsháza, valamint Menyő, mely az előnevet szolgáltatta, a régi Közép-Szolnokmegye községei, de a megyének 1428. táján kelt adókönyvében a birtokosok között

Désházyt hasztalan keresünk. Désházát egészen Jakchi Péter bírta, Menyőt pedig Fodor János.¹⁾

A család csak a XV-ik század végével kezd emelkedni, s talán épen Désházy István által. Előfordul ugyan vele egykorulág Désházy Antal, ki 1516-ban már váradi ör-kanonok,²⁾ és szomszédvári Désházy István, Horogszegi Szilágyi Lászlónak unokája;³⁾ de hogy ezek álltak-e családi összeköttetésben egymással, s nevezetesen ez utóbbi nem egy személy-e Menyői Désházy Istvánnal, ki utóbb, házassága után, vehette fel a szomszédvári előnevet?⁴⁾ mind e kérdések tisztázására még hiányzanak a kellő adatok, de nem is ez célja e soroknak.

Menyői Désházy István oklevelileg 1512-ben tűnik fel Mihály és Péter testvéreivel együtt, kik közül Mihály, a legidősebb épen akkor jegyezte el leányát, Borbálát Haraklyáni László fiának, Miklósnak.⁵⁾ A következő évben István Ulászló királytól említett két testvére számára is pallosjogot nyer s abbeli szabadalmat, hogy menyői kuriájokat árokkal és palánkkal vehessék körül.⁶⁾ A családnak tehát ekkor még nemhogy vára, de még csak kastélya sincs, hanem már erősen törekszik oda, hogy legyen. És talán valamely balsejtelem is ösztönzé, hogy lakása védelméről gondoskodjék. Ez utóbbi királyi levélből arról is értesülünk, hogy Désházy István ekkor az esztergomi érsekség kormányzója volt.⁷⁾ Tehát az oklevél s a keresztkút, valamint a kapuzat tudósításai teljesen összehangzanak. És itt a menyői renaissance építkezések kulcsa kezünkbe van adva.

Bakócz Tamás bíboros érsek híres márvány kápolnája Esztergomban 1507-ben már készen állt. Désházy István, ki pár év múlva, 1511. táján vette át az esztergomi kormányzóságot, gyönyörködhetett benne kedvére. Az új mű, mely idomainak eleganciájával s ujdonsága ingerével egyaránt hatott, le is bilincselé, s csakhamar alkalma nyílt, bár szomorú, hogy az új műízlés alkotásait bemutassa szülőföldjén, a félreeső Szilágyságban is.

A Désházy testvérek legidősbje, Mihály 1513. végével még erőteljes férfiú, ki a pallosjogot s menyői kuriája megerősítésének szabadalmát azért kéri s nyeri meg a királytól a maga számára

¹⁾ *Thallóczy L. A kamara hasznai.* 182—3. ll.

²⁾ *Budai orsz. levéltár kincst. oszt.*: Paulini. Kápolna. 1. 15.

³⁾ *Magyar történelmi tár.* X. 238 l.

⁴⁾ Neje: Alsó-Lyndvai Bánffy Anna, kinek anyja szomszédvári Hennigh János lánya volt. *Magyar tört. tár* i. l.

⁵⁾ *Szikszay L. ur gyűjteménye Zilahon.*

⁶⁾ *Br. Vesselényi-család levéltára Görcsönben.*

⁷⁾ »Gubernator Archiepiscopatus Strigoniensis.« *I. l.*

is, mert reméli, hogy azzal élni fog. A menyői kapuzaton, mégis, mint láttuk, az van felírva, hogy Désházy Mihály meghalt 1514-ben. Igaz, hogy váratlanul meghalhatott természetes uton is, de az az évszám, az 1514. tudjuk, mit jelent hazánk történetében. És a mellékkörülmények is oly setét sejtelemkeltők.

A kapuzat nem sírkő, mégis halálról beszél, de a halál napja nincs kiírva, csak éve, az a szomorú év!

A szomszéd Biharmegyében, Mező-Telegden is van olyan sírkő, melyről a halál napja hiányzik.¹⁾ A derék Telegdi István sírköve, kit Dózsa György kuruczai konczoltak fel.

A setét sejtelem azt sugja, hogy Désházy Mihálylyal is hasonló történt. A Szilágyságban, mint az egykorú tudósítás szól, csakugyan rettentőn gazlálkodtak a kuruczok.²⁾

A menyői kuria árakai s palánkjai még alig készülhettek el; a királyi engedély csak december 24-én adatott ki, s a parasztlázadás a következő év tavaszán már dühöngött. Valószínű, hogy Désházy családja s hívei a menyői egyházba menekültek. A hely szentsége s a szilárd falak még legtöbb reménynyel biztathattak.

Ez egyház az általános szokás ellenére nem a községet körülzáró magaslatok valamely pontján, hanem lenn a völgyben, a község közepén emelkedik. Csúcsíves-kori falusi egyházaink szokott alakja és arányai szerint épült. Csak abban mutat némi eltérést, hogy szentélye, mely kívül a nyolczszög három oldalával záródik, szélesebb mint hosszabb, mert hossza 4. 44, szélessége pedig 5. m. Diadalíve csúcsíves s falának vastagsága 0. 78 m. Egyetlen hajója már sokkal arányosabb, mert 13. 40. m. hosszú, s 85. m. széles. Külömben keletelt téglapépület, melynek most úgy hajója, mint szentélye csak famenyezetes, de hogy eredetileg kőboltozatos vala, mutatják a kéttágú külső táмок, melyek a szentély s a hajó falait erősítik. Ablakainak körvonalai még ma is csúcsívesek, de a mérművek, melyek egykor díszíték, már kitörvők, s csak csonka maradványaik látszanak.

Ez egyház az, melyet Désházy István 1514-ben, de kétségkívül a parasztlázadás lezajlása után, gondjaiba vett és helyreállított. Először is a régi s talán a lázadók által szétrombolt ajtót, mely az egyház stíljének megfelelőleg csúcsíves lehetett, pótolta ki a már említett veresmárvány, czímeres felírtos kapuzattal. A következő évben a fentebb bemutatott keresztkutát szerezte meg, és még egyébről is gondoskodott.

Benn az egyházban a diadalív felett két darab veresmárvány kölap van befalazva. Mindkettőn hasonló ízlésű művészi kidolgozás

¹⁾ *A váradai püsp. története.* III. 432. l.

²⁾ *Verancsics A.: Összes munkái.* II. 6.—7. ll.

látható, mint a keresztkút és kapuzaton, s egyiken úgy, mint a másikon a már említett czímer is előfordul. Kétségtelenül ezen czímernek köszönhetik fennmaradásukat.

Hogy mire szolgáltak egykor? azt ma már senki sem tudja; de hogy csak töredékek egy nagyobb műdarabból, az az első pillanatban feltűnik. Nevezetesen az egyik töredék, mely egy miniature kapuzatot mutat, kétségtelenül nem egyéb, mint a középkorban rendszerint a szentély éjszaki oldalfalába illesztett szentségház homlokzata; a másik pedig talán egy elpúszult oltár töredéke. Különbben is alig valószínűbb valami, mint az, hogy Désházy István, midőn a kis egyháznak új, díszes kapuzatot és keresztkutat szerzett, ugyanakkor megfelelő oltárról is gondoskodott. A Bakócz-kápolna, mely tagadhatatlanul hatott rá, éppen fő részletében, oltárában nem vesztette el hódító erejét.

Azt sem kell felednünk, hogy Désházy István a keresztkút felirata szerint váradi prépost is volt. Oklevelek legalább eddigelé nem szólnak ugyan e prépostságról, mely különben is csak rövid időre: 1514—15-re terjedhetett;¹⁾ de a felirat hitelességén még sem kételkedhetünk. Oly férfiak, kik a kardot a főpapi bottal cserélték fel, vagy mind a kettő viselésére vállalkoztak, ama korban nem voltak ritkák. Példa rá Tomory Pál, Czibak Imre és angyai. Désházy István pedig még 1521—23. években is mint egyházi férfiú, Szent-György vértanu esztergomi prépostja tűnik fel.²⁾ Egyházi létére tehát mintegy rá is volt utalva arra, hogy ha már a menyői egyház feldíszítését vagy helyreállítását munkába vette, annak főekességéről, az oltárról se feledkezze meg.

Kit bízott meg e munkák elkészítésével? azt legalább a keresztkutat illetőleg tudjuk, mert azon rajta van a mester: Florenczi János neve. Eszerint Désházy István, bár a renaissance műidomait a Bakócz-kápolnán szerette meg, mindamellett nem annak építőjére bízta a menyői díszművek elkészítését. Lehet, hogy az építő: Fiesolei Ferucci András 1514-ben már nem volt Esztergomban, s talán az élők között sem; de az sem lehetetlen, hogy Désházy Menyhöz közelebb eső helyen is talált hasonló ízlésben dolgozó művészeket.

Várad püspökének, a finom műveltségű Thurzó Zsigmondnak (1506—1512.) fényes építkezéseiről Bakócz primás utóda,

¹⁾ 1513-ban még Kalmáncsehy László a váradi prépost (*Gr. Károlyi család levéltára*, 2. 287. l.), ki e méltóságot ekkor már egy évtizednél tovább viselte; 1516-ban pedig s még 1524-ben is Homorogdi Miklós a prépost. *Budai orsz. levéltár kincst. oszt. Paulini. Kápolna. 1. 10. és 15. — Kolosmonostori levéltár: Bihar A. 7.*

²⁾ *Memoria Basilicae Strigoniensis* 137. l.

Oláh Miklós még egy félszázad múlva is magasztalólag emlékezik.¹⁾ Az építés stíljét vagy mestereit sem Oláh Miklós, sem más írónk nem említi ugyan, de legalább a stílról beszélnek azok a kövek, melyek a váradi vár udvarán a régi püspöki palota és Szent-László király székesegyházának helyén 1881. 1883-ban felszínre kerültek. E kövek között vannak olyanok, melyeken félreismerhetetlen a renaissance izlés jellege; nevezetesen van egy márvány párkányzat, mely a legélénkebben emlékeztet a menyői kapuzat hasonló részletére, csakhogy márványa inkább lila, mint veres. De egészen hasonló veresmárvány darabokat látott e sorok írója is, melyek a földben benmaradtak; sőt a várfalak déli oldalán ma is látható egy darab a vésetek s aranyozás nyomaival. És ugyanazon romok között Thurzó Zsigmondnak sírkövén a kidolgozásnak, hogy úgy mondjuk, nyersesége s a betűk, rövidítések jellege mintha Florenczi János kezére vallana. Szóval Désházy István, ki a keresztkút készítésekor váradi prépost volt, menyői alkotásainak mesterét megtalálhatta Szent-László városában, Váradon is.

És most meg kell emlékeznünk Ipolyi Arnoldnak e közlemény kezdetén idézett szavairól, hogy hazánk címere régi műemlékeinken rendesen előfordul. A magyar címert, valóban megtaláljuk ezen vidék egyházaiban is. Így a székelyhídi, ma protestans egyházban széttörve ugyan s egyes darabjait értelmetlenül a falba illesztve; de ha a darabokat kellőleg összeillesztjük, megkapjuk az egész címert a négy pólyával, kettős kereszttel s a magyar koronával ép úgy, mint azt Budavárában, Mátyás király egyházának toronyablakában láttuk egykoron. Nemkülömben a tasnádi, már bemutatott évszámos paizs szintén a magyar címert viselte hajdan; a pólyák még meg is vannak belőle, csak a kettős kereszt hiányzik, mert kitört vagy kitöretett. Hasonló, bár kissé stylizált s megcsonkított címert találunk a szintén szilágymegyei horváti protestans egyház egyik keleti támfján.

A menyői egyházban a kapuzaton s az említett két darab töredéken kívül a keresztkút szárára is alkalmaztak címereket. Nevezetesen a két gyűrűtag között három címeres paizs van elhelyezve. Ezek egyike a már ismertetett Désházy-címert tünteti fel épen úgy, mint a kapuzaton s a töredékeken, csakhogy sokkalta

¹⁾ »Arx huius (Civitatis Waradiensis) conspicua est.... aedium magnificentia, quas Sigismundus Thurzo episcopus.... aedificaverat.« *Bél M. Adparatus ad Historiam Hung.* 30. l. — És ismét: »exeunte domino Reverendissimo (Thurzo Zs.) de ecclesia, secuti sumus eum usque ad gradum aulae superioris noviter constructae.« 1509-iki tudósítás. *Gr. Vay-család levéltára.* — Szent-László székesegyháza mellett is építtetett egy kápolnát. *A váradi püspökség története.* III. 43 és 112. ll.

kisebb alakban s azon külömbiséggel, hogy a főalak nem görbe karddal, hanem egyenes pallossal védi magát. A második paizs — mint mellékelt rajzunkon is látható — négy pólyát, a harmadik kettős keresztet visel. Ez pedig ismét a magyar czímer. A kettős kereszt s a négy pólya így, külön paizsokon gyakran előfordul hazánkban, nevezetesen a bácsi erőd donjonjának egyik ablakán is.¹⁾

Tehát nemcsak Vitéz János s Mátyás király codexeinek fényes lapjaira, nemcsak a budai, kassai stb. dómok falaira, hanem a szerény falusi egyházakban is kiirták vagy kivésték e czímert, hogy lássa, hogy szokja meg és szeresse meg mindenki nemzeti-ségünk s állami függetlenségünk e jelvényét.

Atyáink magyarságáról, hazaszeretetéről s monumentális műérzékéről beszélnek e czímernek ma is épen úgy, mint a mult században épített váradi székesegyház homlokzatának kétfejű sasa azon kornak gondolkozása s hangulatáról.

Magáról a keresztutról fel kell még jegyeznünk, hogy a menyői egyházban az urasztalanak talapzatául szolgált épen úgy, mint egy másik, hasonló műdarab az abaujmegyei Pető-Szinyén.²⁾ Az asztal felső lapja s terítője egészen eltakarták nemes idomait. E méltatlan helyzetéből ifju Bölöni Sándor, Szilágy megye történetének írója szabadította ki, a különben szegény egyháztól magához váltván az ép oly érdekes, mint becses műemléket. Története azonban még itt nem ére véget.

Ipolyi Arnold, váradi püspök, székhelyére érkezése (1886. jun. 15.) után mindjárt másnap felkereste Szent-László király hajdani székesegyházának a föld alól s lebontott épületek falaiból összegyűjtött köveit, valamint azon síremlékeket, melyek ama székesegyházban püspökelődeinek hamvait fedék egykoron. És míg kegyelettel állott a tiszteletes romok felett, azokhoz és önmagához méltó elhatározás érlelődött meg lelkében.

Püspöki palotája földszintjének egyik folyosóját, mely 37. 85. méter hosszú s 3. 48. m. széles ama műemlékek csarnokává jelölte ki; a fővárosból műépítést hívott le, kivel az egyes darabokat a műizlés fejlődésének megfelelő korrendben felállíttatá s rendezteté.

Midőn Bölöni Sándor erről értesült, a már birtokában levő keresztutat Ipolyi Arnold püspöknek felajánlotta.

A művészetben az egy akol egy pásztor országa eljött. Bölöni Sándor régi protestans nemzetségeink egyikének sarja.

A nemes emlék pedig most Szent-László király váradi alkotásainak maradványai közt foglal méltó helyet.

BUNYITAY VINCZE.

¹⁾ *Magyarországi régészeti emlékek.* II. 2-ik rész. 130. l.

²⁾ *Archaeologiai közlemények.* IX. 94. l.

A TÖRTÉNETI CONGRESSUS UTÓHANGJA.

Az 1885. év nyarán a magyar történetírók Budapesten congressust tartottak, mely a történelemnek mint tudománynak, valamint tanításának is, több fontos kérdését vitatá meg s határozatai — nem kétlem — illetékes helyre fel is terjesztettek. El congressus egyik osztályának alulírott volt előadója; s meggyőződéséhez, a tárgy iránt érzett vonzalmához képest iparkodott megfelelni az elébe adott feladatnak s előadni a kívánalmakat, melyek az oklevél-tannak s a történelem egyéb rokon segédtudományainak terén idők folyamán felmerültek. Indítványait a congressus magáévá tette. Mindenesetre sajnálatos, hogy oly szakférfiaknak, kiket a felmerült kérdések kétségtelenül érdekeltek volna, s kiknek tapasztalását és tanácsát a congressus szívesen vette volna igénybe, a vitában részük nem volt; különben nem folyt volna le közel másfél év, míg a congressus utóhangjaként e folyóirat lapjain egy cikk látott napvilágot,¹⁾ melyet a congressus említett előadójának megjegyzés nélkül hagynia nem lehet.

E terjedelmesebb közlemény először is láthatatlan ellenség ellen harczol; t. i. azok ellen, kik a német egyetemet mindenben követendő mintául szeretik felállítani. Kik azok, kik a német egyetemeknek még fogyatkozásait is át szeretnék ültetni? nem tudjuk. A congressus előadóját e tekintetben nem érheti a vád, ki szorosan tárgyhóhoz ragaszkodott, s ezért ily kitéréseket nem engedett meg magának; e tulajdonságánál fogva nem érti, mi az összefüggés a diplomatikai rendszerek és a megtámadt »teutomania«, a budapesti diplomatikai tanszék és a Hartmann-féle szerelem-definitió meg Petőfi juhász legénye között?

Közeledik tárgyhóhoz az említett cikk írója, midőn fejtegeti, hogy a tanárnak nem okvetlenül szükséges tárgyat irodalmilag is művelni, és szembeszáll a budapesti tudomány-egyetem egyik rec-

¹⁾ A budapesti diplomatikai tanszék, a semináriumi oktatás és a felállítandó történelmi intézet. Századok 1886. nov. füzet. Megjelent külön lenyomatban is.

torának állításával, ki ünnepi beszédében azt hangoztatá, hogy az egyetemi tanárnak főfeladata »folyton-folyvást búvárkodni, új, eddig még nem ismert igazságokat felkutatni, újat létesíteni és alkotni.« Oly állítás, melyet mindenkinek, ki az egyetemi tanár czélját jól felfogja, alá kell írnia. S örömmel constatálhatjuk, hogy egyetemi tanárainknak legnagyobb része ez elvnek hódol. Oly tudományoknál, melyek teljesen kifejlődött voltak vagy természetük miatt nem alkalmasak arra, hogy művelőjük újat teremtsen, új csoportosítások, a tárgynak új szempontok szerint való megítélése is képes újat alkotni.

A cikkíró a tudományok közt megemlékezik azokról, melyeket a német »werdende Wissenschaft« névvel jelöl, s ide sorolja a praehistorikus régészetet, az összehasonlító ethnológiát, a sociológiát, az ugor nyelvészetet stb. Elismeri, hogy az ezekkel foglalkozó tanár folyton új eredményeket tárhat hallgatói elé. Azt, a mit főlemlít, hogy ez új igazságok aztán idő folytán gyakran elavulnak s újabb kutatások azok igazságát megdöntik, mit a cikkíró, úgy látszik, e kutató irány hátrányául hoz föl, minden higgadtan gondolkozó a haladásnak, az örvendetes fejlődésnek fogja tulajdonítani, melyet az illető tudomány felmutat. Vajha a magyar oklevéltan terén is egyre több ily elavult dolgot mutatna föl a kutató irány!

Megkülönbözteti továbbá a szerző a tudományok másik csoportját, melyeknél a tanár új eredmények földerítésére ki nem terjeszkedhetik. Ide sorolja például a római jogot, a földrajzt, az állattant stb. Csak az iránt hagy kétségben, hogy voltaképen az a tudomány, mely épen a vitás irat tárgyát képezi, a magyar oklevéltan, mely csoportba való? Oly teljesen bevégzett rendszerű-e, mint a római jog, melynél a tanár »új, eddig még nem ismert igazságokat« nem képes felkutatni? Vagy oly természetű-e, mint a földrajz, melynek tanára ugyan »miféle felfedezéseket fog tehetni tanszékén, tanítson bár Európának leghíresebb egyetemén?» Avagy oly rendkívüli terjedelmet nyert-e már az eddigi kutatások által, mint az állattan, melynek tanára megelégedhetik »a specialisták kutatásainak összefoglalásával és a tudomány egészének összeállításával?»

Valljuk be őszintén, hogy a magyar oklevéltan is »werdende Wissenschaft.« Bírjuk az oklevelek kiadott szövegét, ezt sem egész teljességében. Ez csak annyi, mint nyelvésznek a szöveg, melyből még le kell a grammatika szabályait vonnia. Sem az Árpádok, sem az Anjouk, sem a Hunyadiak, sem a Jagellók diplomatikáját nem ismerjük. Sejtelmünk van a kiadott szövegek nyomán róla; de eddig még nem akadt kéz, mely rendszerbe hozná az anyagot. (Valahogy »teutomania« hírébe ne jussak, mert *rendszer* emle-

getek!) Pedig e korszakok diplomatikájának ismerete alkotja a magyar oklevéltant. Bővebben ezt e folyóirat olvasói előtt kifejteni fölöslegesnek tartom. Bizony a magyar oklevéltan is »werdende Wissenschaft« és róla is áll az, a mit a cikkíró úr a tudományok e fajára mondott, t. i. »már a mely egyetemi tanár ilyen tantárgyat ad elő, az természetesen minden lépten-nyomon folyton-folyvást új, eddig még nem ismert igazságokat, helyesebben szólva igazságoknak vélt adatokat¹⁾ fog felkutatni; az ilyen tanár folyton-folyvást fölfedezéseket fog tenni.«

Tökéletesen igaza van a cikkíró úrnak, midőn különbséget tesz azon tudományok előadási módja közt, melyeknek alapvonalával a hallgatók a középiskolában megismerkedtek, és azok közt, melyeknek ott hírét sem hallották. Ez utóbbiaknak, hová az oklevéltan is tartozik, a tanár kétségtelenül egész körét tartozik előadni; legalább módot nyújtani hallgatóinak, hogy megismerkedjenek az egyetemi tanfolyam tartama alatt a magyar diplomatika összes részeivel; úgy az oklevéltani előismeretekkel — hová a diplomatika történetét és irodalmi fejlődését is sorolom — mint az oklevelek külső és belső tulajdonaival, mely felosztásban mindaz bennfoglaltatik, a mit az oklevelekről el lehet mondani. Ide sorolnék még egy részt, a magyarországi és külföldi levéltárak ismertetését, a bennök rejlő ismeretes s eddig fel nem dolgozott anyag méltatását; erről a diplomatikai előadások hallgatója az eddig követett eljárás szerint vajmi kevés tájékozást nyer. Mennyire fontos ez oklevél-statistika, tudja mindenki, s ezért ennek bővebb indokolását szükségesnek nem tartom; hanem persze az a tanár, ki ennek előadására vállalkozik, annak az elvnek hódoljon, hogy főfeladata »folyton-folyvást búvárkodni, új, eddig még nem ismert igazságokat felkutatni, újat létesíteni és alkotni.« E nélkül mai fogalmak és kívánalmak szerint egyetemen oklevéltant előadni nem lehet. Azt, hogy »a legfényesebb irodalmi munkálkodás nem nyújt semmi garantiát arra nézve, hogy az ünnepezt író mint tanár is jól be fogja tölteni helyét,« valamint a cikkíró egy másik enuntiációját, hogy »lehet valaki igen nagy tudós, igen jeles író — és a mellett igen rossz tanár,« mindenki oly igazságnak ismeri el, melynek bővebb indokolása akár a tollban is maradhatott volna. Ha bebizonyította volna azt, hogy valaki egymagában a nagy tudóst, a jeles író és a jó tanárt nem egyesítheti; ezért az előbbieket fel kell áldoznia az utóbbiért: ezzel mondott volna újat s ezzel magyarázta volna meg legjobban saját álláspontját.

A congressus említett osztályának előadója, vázolván a diplomatika tanításának multját egyetemünkön, elmondja, hogy száz

¹⁾ Mindegý! ezekkel is nyer a tudomány.

évvél ezelőtt a József császár által kiadott: »Besondere Anleitung wie der Entwurf für das Philosophische Studium auszuführen ist« meghatározása szerint mit, mennyit és hogyan adtak elő az oklevéltanból. Részletezi annak alapján a tananyagot. Befejezésül pedig e szavakat mondja: »Igy állott a diplomatikai, pecsét- és czímer-tani szakoktatás száz évvel ezelőtt egyetemünkön, s valljuk be őszintén, hogy jelenleg is főbb vonásaiban így áll.« E mondat szolgáلتelsősorban alkalmúlaczikkíróúrnakarra, hogy erősen polemikus hangú dolgozatában magát a százados elmaradottság vádja alól kitisztázza. Magára személyére ő sem értette e vádat, hisz ugyanazon congressusi előadásban legújabbán megjelent diplomatikai vezérfonaláról lévén szó, erről a következők olvashatók: »... örülnünk kell, hogy vannak magyar vezérfonalaink, melyek e tudomány előcsarnokába bevezetnek, s melyek közt első helyre tesszük *minden tekintetben* H. A.-ét, melynek három füzete napjainkban látott napvilágot s mely *egészen a mostani diplomatikai irodalom színvonalán áll.*« A ki könyvében mostani színvonalra emelkedett, az a kathedrán sem lehet elmaradott. A vád — ha ugyan ennek nevezhető — nem a személyt, hanem a tanszéknek mostoha viszonyait illeti, a rendelkezésre álló segédeszközök csekély voltát, melyekkel a magyar oklevéltannak úgy szólván csak legelemibb, encyklopaedikus ismereteibe képes bevezetni, de sem az oklevéltani kutatás módszereibe, sem a magyar oklevelek tüzetes megismerésébe nem. Ez valóban elmaradottság; mi és ki az oka, nem tudom.

És itt vissza kell térnem egy kevésbé oly tárgyra, melyről már szólottam: t. i. az oklevéltan egész anyagának előadására, mint a tárgy természetéből kifolyó postulatumra. Ennek szükséges voltát mindenki átlátja. De viszont annak szükségét is, hogy egyetemi előadásnak ennél többet is kell nyújtania. Nem elég a tárgy egész körének áttekintése, szükséges, hogy egy későbbi, a haladottak számára hirdetett collegium módot nyújtson a sublimior diplomatikára is. Évről-évre ugyanazt hallgatni, ugyanazt a néhány facsimilét és eredeti oklevelet olvasni, azt hiszem, erre még az sem vállalkozik, a ki egész szenvedélylyel a diplomatikára szánja magát. Ha valaki egészen tudományának él, e tekintetben nem fogja a collegiumok »látogatottságának csökkenését« a tudományba bemélyedés akadályául feltüntetni. Az ily érv magában hordja itéletét.

Épen azért, mert diplomatikai tanszékünk felszerelésének gyarlóságánál fogva nem alkalmas arra, hogy a speciálisabb diplomatikába bevezessen, valóságos áldásnak kell tekintenünk azt, hogy a bécsi »Institut für österreichische Geschichtsforschung« közepünkben van, ez a minta-intézet, mely megismertet a diplomatikai kutatás módszereivel s elemi ismeretknél többet ad. Az, hogy

ebben a magyar diplomatikához »még csak nem is konyítanak«, mint a cikkíró úr magát magyarán kifejezte, az intézet mintaszerűségéből és páratlan voltából nem von le semmit. Több az sokkal, a mihez, tekintve a diplomatikai kutatások és követelmények mai állapotát, mi nem »konyítunk!«

Teljesen elismerem annak igazságát, mit a cikkíró úr mond: »hogy bárki is a diplomatika terén . . . specialitással (pl. az Árpádok, Anjouk diplomatikája) foglalkozhassék, már megelőzőleg tudományos alappal kell bírnia;« valamint az is igaz, hogy nem lehet »mathesis sublimiort adni elő olyan hallgatóknak, a kik még nem tanultak arithmetikát.« De ezt a »tudományos alapot« megszerzi a hallgató a mostani rendszer mellett egy esztendő alatt; már most ha egyetemi pályafutása alatt — mely pedig négy évig tart — kissé többet akarna tudni a magyar diplomatikáról, a mennyit ez a »tudományos alap« nyújt, ha ennek a szaknak, melynek még annyi megoldatlan feladata, annyi kérdése van felelet nélkül, akarná szentelni további munkásságát: mit tegyen? hová forduljon? Az egyetem nem foglalkozik e tudományban specialitásokkal, tehát nem vezethet be a diplomatikai kutatás módszereibe; mert eszközei nincsenek hozzá; Budapesten van ugyan elég oklevélanyag, mely a diplomatikai kutatás céljaira sok tanulságost foglal magában, ott az országos levéltár, ott a Nemz. Múzeum gazdag gyűjteménye, de az egyetem nem fordul hozzájuk, az megelégszik azzal, ha a hallgatónak négy éven keresztül évről-évre *ugyanazt* nyújtja t. i. az úgynevezett »tudományos alapot.« Azt hiszem, a mai kívánalmakat tekintve, ez egy kicsit mégis csak kevés.

A congressus alólírt előadója fölemlítette, hogy sok egyetemen mai napság is a diplomatika tanításában Gatterernek rendszerét követik, mely elavult; de ezt az elavulást nem azzal indokolta (miként a cikkíró úr sejteti), hogy e rendszer már száz éves, hanem mert a diplomatika jelenlegi vívmányai s a speciális diplomatikai kutatások szükséges voltának követelményei ma már más, tudományos alapon nyugvó rendszert állapítottak meg.

Igen, ismétlem, tudományos alapon nyugvó rendszert; s ezt ki is fogom fejteni.

Először végezzünk a Gatterer-féle felosztással; hogy e rendszernek nincs tudományos alapja, hogy számos fogyatkozása és hiánya van, ezt a cikkíró is elismeri. Hogy egy csoportba sorozott oly részeket, melyek egymással semmi lényeges összefüggésben nincsenek s hogy az egész ismét nem hozta szerves összeköttetésbe, ismeretes dolog. A három csoportra, graphikára, semiotikára és formulariára való felosztás nem alkalmas arra, hogy szerinte specielis diplomatikai kutatásokat tegyünk; a rendszer mesterkéltséggel, nem az oklevél természetéből folyó, pedig ha az oklevelekről szóló

tant rendszerbe akarjuk szedni, első sorban azok tulajdonságait és ismertető jeleit kell tekintetbe vennünk s ezekből a rendszert levonnunk.

A Gatterer-féle rendszer helyébe a cikkíró úr egy újat állított, vagyis módosította Gatterer rendszerét. Szerinte a diplomatika különféle alkatrészeit ekkép kellene csoportosítani: 1. Bevezetés, ebben a) előismeretek, b) a diplomatika története és irodalma. 2. Diplomatikai írástan. 3. Diplomatikai kortan. 4. Pecséttan. 5. A középkor kancelláriai praxisa. És szerinte mindazt, a mi nem tartozik az írástanba, a kortanba, vagy a pecséttanba — részint az előismeretek közt (a bevezetésben), részint a kancelláriai praxisban lehet tárgyalni, még pedig »egész természetszerűen« a chrismon az invocationál, a monogrammák a subscriptionál, a signa recognitionis, a signa notariorum a solemnisatio módjai közt (miért nem ezek is a subscriptionál?) tárgyalhatók.

Vizsgáljuk kissé közelebbről e rendszert. Tehát eléggé tudományos ok-e az oklevél valamely részét, a miről egyik-másik csoportban szólni nem lehet, pusztán ezért egy harmadik csoportban tárgyalni? Miért kell például a chrismon az invocationál tárgyalni, mikor van oly chrismon, a mely nem is szerepel invocation symbolica gyanánt, legalább nem az oklevél élén, hanem valamely aláírás előtt áll? S aztán mi a chrismon? Voltaképen sigla, Jézus nevének kezdő betűje. Az uncialis Ξ betűnek kidomborodása egyre nagyobbá levén, e betű a C betűhöz lett hasonlóvá (mint pl. sz. István 1001. oklevelén); elfelejtették eredetét; e betűalakot nem értelemmel helyezték az oklevél élére, hanem gépszerűleg, anélkül, hogy eredeti jelentését tudnák; mint például a tyroi jegyekkel is tettek, lemásolván oklevél-megerősítéseknél a megelőző oklevél (Vorurkunde) jegyeinek alakját, pedig azok értelme csak a megelőző és nem az új oklevélre vonatkozott. A chrismon tehát sigla levén, ész- és természetszerűleg a siglák közt, tehát a diplomatikai írástanban tárgyalandó.

Aztán, ha e rendszert fogadjuk el alapúl s egyik csoportjának élére e címet írjuk: *A középkor kancelláriai praxisa*; akkor bizvást elhagyhatjuk a diplomatikai írástanról, a diplomatikai kortanról és pecséttanról szóló fejezeteket, mert mindez bennfoglaltatik a kancelláriai praxis fogalmában. Kancelláriai praxis alatt nemcsak az oklevelek szövegezését értjük, hanem azt is, hogyan és mire írták az okleveleket (írástan), hogyan fejezték ki az időmeghatározást (kortan), hogyan és mivel pecsételték meg a kész oklevelet (pecséttan); *egyszóval egy országnak vagy korszaknak kancelláriai praxisa nem egyéb, mint egy országnak vagy korszaknak diplomatikája.*

Hogy tehát mennyivel volna e rendszer természetesebb, ész-

szerűbb és tudományosabb, mikor egy csoportnak oly czímet adunk, mely nemcsak e csoportot, hanem az egész anyagot magában foglalja: érteni nem tudjuk. De viszont helyeselhetjük, — ha már Gatterer rendszerét fogadjuk el alapúl — hogy a czikkíró a pecsétannak külön fejezetet szentelt s nem tette ezt egy összefüggés nélküli csoport alszakává, mint Gatterer. A diplomatikai kortant illetőleg — természetesen még mindig Gatterer rendszerét tekiutve — már nem vagyunk vele egy nézetben. Az, hogy a kortant mint tudományt, külön is művelik önállóan s az jól kikerekített egészet alkot, a *diplomatikus* előtt még nem ok, hogy azt különválasztva az oklevél egyéb részeitől, a rendszer önálló fejezetévé tegye. A datálási formula ép oly része az oklevélnek, mint az *invocatio*, az *inscriptio*, az *arenga*, a *promulgatio*; azt tehát ott kell tárgyalni, a hol ez utóbbiakat; s egy *oklevéltan keretében* csak annyit belőle tárgyalni, a mennyi az oklevelek dátumának, azon *computus*nak, melyen azok alapulnak, teljes megértésére szükséges. ¹⁾ Ezt pedig, hogy szerves legyen rendszerünk, ott kell tárgyalnunk, hol az oklevél egyéb részeiről írunk. Nem kell soha sem megelégedoznünk arról, ha *szerves összefüggő diplomatikát* írunk, hogy első sorban mindig diplomatikusok vagyunk, s csak aztán sphragistikusok és chronologusok.

Ezek után constatálhatjuk, hogy Gatterer rendszere elavult, nem azért, mert száz éves, hanem mert magában hordta romlása csiráit. Hogy az ajánlott új rendszer sem sokkal jobb, a fönnebbiekből kitűnik.

Melyik tehát a legjobb, legczélyszerűbb, tudományos alapon nyugvó rendszer? Az elmondandókból megérti az is ki nem szakember e téren; mert e rendszer magából az oklevélből folyik, az oklevél természete vezet reá; s ezért ez a legjogosultabb, ez a legtermészetesebb.

Vegyük elő például Kálmán király 1109-iki oklevelének eredetijét, állítsuk magunk elé; s tegyük mellé ugyanezen oklevélnek vele látszólag mindenben megegyező, egykorú másik példányát, melyet az országos levéltár őriz. Szövege mindkettőnek egy, a historikus és jogász egyformán használhatja föl mindkettőt céljaira. A diplomatikus azonban végtelen különbséget lát köztük. Vagy állítsuk magunk elé sz. István 1001-iki oklevelét s mellé ugyanezen oklevélnek II. Endre által 1213-ban eszközölt átírását, mely pedig elég hibátlanul adja vissza az eredeti oklevél szövegét; e kettő közt is oklevéltani szempontból óriási a különbség, bár

¹⁾ Ezért pl. részemről a Gauss-féle husvétszámításra, mely nem alapúl a középkor *computus*án, hanem utóvégre is csak arithmetikai szabály, *diplomatikai* kortanban nem helyeznék akkora súlyt, mint a czikkíró.

szövegek csaknem megegyező. Az egyik eredeti, a másik másolat; egyszerű-e vagy hitelesített, a különbségen nem változtat; mert az eredetinek oly sajátosságai, oly tulajdonai vannak, melyeket az egyszerű másolat vagy hiteles átírás, még ha a legutolsó pontig, a legutolsó tollvonásig megegyez is az eredetivel, visszaadni nem képes.

Erre a különbségre, az eredeti oklevélnek e tulajdonaira van alapítva az a rendszer, mely csak két főcsoportot ismer: az oklevél külső és belső ismertető jeleit. A mit csak az oklevél eredetije képes felmutatni, az külső ismertető jele; míg a mit átírat, másolat, kiadás is híven képes visszaadni, mindaz a belső ismertető jelek csoportját alkotja.

Csak az nem képes e rendszernek észszerűségét, természetes voltát és egyedüli jogosságát az oklevéltanban felfogni, ki nem eredeti oklevelekből, hanem nyomtatott munkákból meríti tudományát, vagy a ki — nem akarja. Úgy látszik, a cikkíró sem fogta föl e rendszer lényegét, különben nem írta róla így: »nem vagyok képes belátni, hogyan qualificálható »tudományos« fundamentum divisionis gyanánt, azon az oklevelek lényegével semmikép össze nem függő, egészen külső (!) körülmény, hogy t. i. az okleveleknek némely alkatrészei nyomtatásban visszaadhatók, mint például az oklevél írálya, formulái, keltezése stb. s ezek aztán a »criterium internum«-ok, mások pedig nem adhatók vissza nyomtatásban, mint például az anyag, melyre az oklevél írva van, az írás, a pecsét stb., s ezek megint a »criterium externum«-ok.«

A fennebbiekből még az az olvasó is, ki nem foglalkozott oklevelekkel sohasem, megítélheti, vajon összefügg-e ez a felosztás az »oklevelek lényegével« s vajon az »egészen külső körülmény«-tól függ-e?

Hogy pedig e felosztás a legapróbb részletekig keresztül vihető (mit a cikkíró tagad), ennek fejtegetésébe nem is bocsátkozom; mert a határok épen az eredeti oklevél és a másolat közötti lényeges különbség által oly szigorúan vannak megállapítva, hogy kétségnek helye nem marad; s a ki ezt Sickel, Bresslau, s az egész új diplomatikai irodalom termékeiből nem látja, az belátni ezután sem fogja.

Abban is téved cikkíró úr, midőn azt hirdeti, hogy az oklevelek belső és külső tulajdonairól szóló tan a diplomatikával egykorú, tehát kétszáz éves. Azt nem Mabillon állapította meg, kinek közkezen forgó, ismeretes munkáját épen cikkíró úr ismertette — akadémiai székfoglaló gyanánt; hanem felállítója Rassler volt 1711-ben, tehát a rendszer valamivel fiatalabb a diplomatikánál. Sőt sokkal ifjabb, ha tekintjük az ingadozást, melyet a belső és külső tulajdonok határának megállapításánál csaknem másfél szá-

zadon keresztül tapasztalunk, míg azt a diplomatika regeneratora Sickel Tivadar, kinek hervadhatatlan érdemeiből épenséggel nem von le az semmit, hogy 1858-ban a magyar patens és privilegiális expeditio közti különbséghez »nem konyított« — véglegesen, félre nem érthetőleg meghatározá. Hogy Gatterer, Schönemann elveték Rassler rendszerét, előttünk semmit sem nyom a latban. A Gatterer-féle systema hiányait czikkíró úr is elismeri, Schönemann pedig kiforgatá a diplomatikát eredeti jellegéből, a fősúlyt az oklevelek jogi oldalára fektetvén; s ugyan hány követője akadt rendszerének? Czikkíró felhossa, hogy Wattenbach is elveti a külső és belső tulajdonokra alapított rendszert. De talán az oklevéltan terén Wattenbachot nem fogja tekintélynek elismerni? Hátra van még Gloria, ki egyesíteni akarván a palaeographiát és diplomatikát, egy új rendszert állított föl, de ez a mint nem tudományos, ép oly kevésbé czélszerű, s annak hiányait hazájában is belátván, mai napság már követője nincs.

Összegezem a mondottakat. A modern diplomatika által követett, az oklevelek belső és külső tulajdonain alapuló rendszer az egyedül jogosult, mert az az oklevelek természetéből folyik; e rendszer úgyszólván kényszerít az eredeti oklevelek vizsgálatára, melyek nélkül semminemű diplomatikai dolgot, semmi új eredményt, semmi oly compendiumot nem remélhetünk, mely előbbre vinné az oklevéltan tudományát.¹⁾

Ennyit a diplomatikai rendszerek legtökéletesebikének, és a congressus előadójának igazolására.

Ez az egyik tárgy, mely a czikkíró urat az említett előadó ellen harczba szállni készíté; a másik az előadónak egy állítása, melyet ekkép találunk idézve: »a diplomatikát, mint tudományt, a tankönyv-irodalom sokkal előbbre nem viszi.« Elmaradt e mondat

¹⁾ A czikkíró úr egy jegyzetben ezt mondja: »... ne képzeljük azt, hogy ha prooemium helyett arengát mondunk, intimatio helyett promulgatiót, exordium helyett protocollumot, epilogus helyett eschatocollumot, — hogy az effélékkel már előbbre vittük a tudományt.« Először is kijelentjük, hogy ily képtelenséget tudunkkal senki sem képzelt magáról — a megtámadott congressusi előadó legkevésbé. Hogy miért használják az új irány követői e terminológiát, annak is megvan a maga oka. Arengának nevezik középkori summa dictandi-k az oklevél azon részét, melyet sok diplomatikus a prooemium szóval jelöl; a középkor terminológiája, azt hiszem, irányadó lehet az oklevelekre nézve, melyek e kor termékei. Hogy miért használta Sickel a protocollum elnevezést, ezt bőven indokolta stb. E tekintetben nincs több hozzá tenni valóm. Talán még az is valami a tudományban, ha légből kapott terminus technicusok helyett, visszahelyezzük azokat, melyeknek történeti jogosultságuk van.

indokolása, mely a következő: »az nem nyomtatott munkákból, már mások által constatatált eredményekből veszi tárgyát, hanem magukból az oklevelekből; új eredmények csak a speciális diplomatika művelése által várhatók; ennek előmozdítása, az oklevéltani kutatás módszereibe való bevezetés, az oklevelek szövegének diplomatikai szemmel való olvasása czélja a jelenlegi oklevéltani oktatásnak, mely sok helyen, Francia-, Németországban és Ausztriában már is oly szép eredményeket hozott létre.«

Ez állításnak és indokolásának minden egyes pontját ma is aláírom, s egyet sem tagadok meg közülök.

A cikkíró úr hosszasan bizonyítja, támogatván bizonyítását mindenféle íróból vett idézetekkel, hogy mily üdvös, mily czélszerű, mily hasznos egy diplomatikai kézikönyv, s mily kíváncsnak tartják egy ilyenek megjelenését külföldön, hogy a közönség közt elterjedt hamis felfogásoknak és nézeteknek elejük vétessék. Mondta-e az említett előadó csak egy szóval is, hogy ily kézikönyv nem üdvös, nem czélszerű, nem hasznos? Hasznos lehet minden compendium, mely az illető irodalom termékei által constatatált eredményeket röviden, áttekinthetően egybe foglalja, — de hogy ezzel az illető disciplinát, *mint tudományt* előbbre vinné, ki merné állítani? A tudományt önálló kutatáson alapuló új eredmények, álljanak azok akár megrögzött tévtanok megdöntésében, akár új ismeretek feltárásában, viszik előbbre. Ha a tankönyv ily természetű, igen, előbbre vitte a tudományt.

Szívesen elismerjük a cikkíró úr kézikönyvének — általa kimutatott — előnyét Schönnemann és mások munkái felett, valamint a kortani kézikönyv tábláinak könnyű kezelhetőségét és sajtóhiba-mentességét; érdekes a leleplezett irodalmi viszonyok ismertetéseis, pl. miként nem ismertette egy elsőrangú folyóiratunk a kézikönyv beküldött füzeteit, hány könyvadás ablakában voltak azok láthatók stb. Mindez igen érdekes irodalomtörténeti anyagot fog nyújtani a Századok — jövő századi olvasói részére. De hogy a magyar oklevéltan tudományát miként lehet oklevelek, eredeti oklevelek vizsgálata nélkül előbbre vinni, ez — a cikkíró úr titka.

Egy hosszú jegyzet megtámadja a congressusi előadó véleményét, melyet a Horvát István-féle rézmetszetű oklevéltáblák értékéről nyilvánított e szavakkal: »A Horvát István által a harminczas években közzétett huszonhat rézmetszetű tábla, mely ugyanazon clichéekről napjainkban is lenyomatott, a legegyszerűbb igényeket sem elégíti ki, sem a mi a hűséget, sem pedig a mi tanügyi czélokra alkalmas voltát illeti.« — Elismerem, hogy Horvát István nagy diplomatikus volt, és e tudományra nézve, melynek leghívatottabb művelője volt nemcsak kritikai élnél, hanem ismereteinél fogva, örökös kárnak tartom, hogy e téren

nem fejtett ki nagyobb munkásságot; annak sem mondok ellen, hogy Karacs Ferencz és Miskovits Mózes elég jó rézmetszők voltak; de abban, hogy tökéletesebbet nem alkottak, teljesen ártatlanok. Ennek oka nem bennök, de a haladó korban rejlik, mely ma a technika fejlődött eszközeivel az eredeti oklevelet hűség tekintetében jobban meg tudja közelíteni. Ők a lehető legjobbat, a leg-hűbbet akarták nyújtani, a mit csak a 30-as évek eszközeivel nyújthattak; ha ma tennék közzé e táblákat, a technika más eszközeit választanák hozzá. Vannak dolgok, miket *koruk* szempontjából, s vannak, a miket *korunk* szempontjából kell megítélni. Ha oly dolognak a mi félszázaddal ezelőtt készült, *mai* hasznavehetőségéről van szó, azt hiszem, csak *korunk* szempontja lehet irányadó. Hogy miért nem lehet teljesen hű valamely rézmetszet, mely egy oklevélről készült, ha a legnagyobb »szörszálhasogató pontosság és lelkiismeretes gond« kíséri is az eljárást, s hogy miért hívebb az ugyanarról vett fénykép, ez oly kézzel fogható, hogy bizonyításától mindenki fölmenthet. A czikkíró, a ki foglalkozik oklevelekkel is, tudni fogja, hogy a Horvát István-féle 27 oklevél nem nyújt nagyon sok fajtára példát, hogy csak egyet említsek, oklevéltanunk legtanulságosabb korszakát, a XII. századot, mindössze két tábla képviseli, nem szólva számos oklevél-fajról, mely belőle teljesen hiányzik. Azt hiszem, a gyűjtemény nagy érdemű összeállítója sem hitte azt, hogy ötven év multán is csak annyira fejlődik a magyar oklevéltan tanítása, hogy a Tudományos Gyűjteményben közzétett táblái az igényeket kielégítendik.

A czikkíró is elismeri, hogy a congressusi előadó által javasolt facsimile-gyűjtemény »égető szükség nálunk.« Miért száll tehát síkra oly animositással az előadó ellen, ki egész higgadtan elmondta annak indokolását is, miért nem felelnek meg a Horvát István-féle táblák a mai kor igényeinek, e szavakkal: »A táblák csekély száma miatt azok nem tartalmazhatnak példát az oklevelek minden nemére, sem formai, sem tartalmi tekintetben; pedig modern igények szerint összeállított facsimile-gyűjteménytől, mely tanítási célokra készült, ezt követeljük.«

Aztán mondta-e a congressusi előadó, hogy az erdélyi szászok által kiadott huszonhét fénykép-tábla *mindenben* különb a Horvát Istvánénál? Egyszerűen *hűség* tekintetében nyilvánította jobbnak. Hogy pedig miért közelíti meg hűségben a fénykép jobban az eredetit, mint a legkitűnőbb rézmetszet? ennek indokolását, azt hiszem, a czikkíró úr elengedi. Miért nem alkalmas és nem elégséges e szász fénykép-gyűjtemény a mi tanítási céljainkra, ezt röviden megmondta az előadó is e szavakkal: »a kiválasztott oklevelek szűk körben mozogván, ismét elégtelenek az oklevelek minden nemének megismertetésére;« teljesen fölösleges volt tehát czikk-

író úrnak ennek kimutatásába és fejtegetésébe részletesen bocsájtkozni.

A fönnebbiekből mindenki meggyőződhetik, érdemes volt-e a cikkíró úrnak a congressusi előadás két pontját — mely pedig a lehető legszelídebb formában, a tudomány érdekétől vezéreltetve, nyilvánította az előadó véleményét a tárgy felől, — ily természetű megjegyzésekkel kísérnie. E cikknek azonban megvan a haszna, hogy figyelmessé tett egy másik veszélyre, mely diplomatikánkat fenyegeti és fejlődni nem engedi. Nem az a nagy baj, hogy »napról-napra mindinkább fogy azoknak száma, a kiknek a magyar magánjog és annak casuistikája a vérőkbe átmegy;« hanem hogy nincs meg az igazi érzék az oklevelek, az oklevéltan feladata és a mostani kívánalmak jogosultságának felismerése iránt. Hol a magyar oklevéltan és tanítása teljes reformjának szükséges voltát át nem látják, — ott haladást ne reméljünk; mert »diplomatikai szemmel« csak az olvashatja a hazai oklevelek szövegét, a ki mindezzel tisztában van.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

KÜLÖNFÉLEK.

BÁNCZA VAGY BANCSA, EGY BÁCSMEGYEI RÉGI HELYSÉG.

Dr. Nagy Sándor az »Egyet. philologiai Közlöny« 1884. évi 660. s következő lapjain azon kérdéssel foglalkozik, vajjon mily családi nevet viselt ama 1570 körül élt költőnk, aki Hunyadi János erdélyi vajda verses historiáját írta meg? S a felhozott hat alakból (Bánkai, Bácsai, Bácsai, Bányai, Nagy-Bancsai, Bánczay), a *Bánczai* névnek ad egyedül jogosultságot. Erre *Szilády* Áron azon ellenvetést teszi, hogy e családnévnek megfelelő helynevünk nincsen; Nagy Sándor mégis sejtí, hogy a régi múltban ily nevű helységnek kellett léteznie, s erre bizonyosságul hoz fel egy a 17. századból fönmaradt közmondást: »*Én is részt vettem a bánczai vámban*« (azaz: én is megvénültem!)

Most *Pesty* Frigyes az 1886. évi febr. 1-én tartott akadémiái ülésen okmányokból bizonyítja, hogy egy *Báncza* nevű helység csakugyan létezett hazánkban és pedig *Bácsmegyében*. — Először 1387-ben találja felemlítve, azután 1391, 1408, 1470, 1522, 1652, 1701, évi okiratokban; azonban a helység holfekvését a vele együtt felsorolt régi helységek daczára sem meri közelebb meghatározni: vajjon a Duna vagy a Tisza folyóhoz esett-e közelebb? Mert a vele együtt főlemlített *Földvár* a dunai révvel a Tisza mellett van a Ferencz-csatorna végén; éppen így *Chereng* is, melyet *Pesty* Frigyes a mai *Csúrognak* magyaráz, szintén a Tisza mellett van, jó messze a Dunától. ¹⁾

Az említett két bácsmegyei szomszédos helység *Földvár* és *Csúrognak* tévedésbe ejtették *Pesty* urat, mert csakugyan nem lehet ezekről szó, ha egy *dunai* révet keresünk. — Speciális kutatásomra sikerült e helység hajdani fekvését kétségen kívül helyezni annál inkább, mert újabb adataim és a helyi traditio is elősegített.

¹⁾ A magy. tud. Akadémia Értesítője 1886. évf. 21—23. l.

Ezen helység nevével, a mely rendesen *Banchának* van írva s melyet e miatt inkább *Bancsának* olvasok, már egy 1283. évi okmányban találkozunk, mely szerint egy Beke nevű ifjú nemes (akit forrásunk így említ: »Beke filius comitis Dionisii, filii Beke de *Bancha de comitatu Bachiensis*« bizonyos földbirtokát Bars megyében az esztergomi káptalannak ajándékozta. ¹⁾ Néhány lappal hátrább (ugyanott 172. lapon) egy »Thomas, filius Petri de *genere Bancha*« is említetik. — 1308-ban »Stephanus de *Bancha*« egy Miklós nevű bácsmegyei nemes embernek ugyancsak Bács-megyében fekvő *Sebesszeg* birtoka iránt inquirál. ²⁾ — Ugyanezen Steph. de *Bancha* 1311-ben mint homo regius szerepelt a bácsi káptalan küldöttével *Csurg*, *Kétszántó* és *Bulkesz* határbejárásánál. ³⁾

Az eddigi adatok csak közvetve illetik *Bancsát*, a melynek létezését bizonyítják. A helység maga csak 1387-ben lép előtérbe. Sok egyébbel együtt e helység is a *Horváthiak*-é volt, a kiket lázadásuk miatt Mária királynő birtokaiktól megfosztott és ezekkel a *Garai* családot gazdagította. Így adta 1387-ben Garai Miklós és Jánosnak a többi között Bácsmegyében: *Bancha*, *Orbászpalotája*, *Mortályos* és *Földvár* birtokokat és a *dersi* monostor fölötti patronatus jogát (patronatum monasterii de *Ders*). S ezen adományozást a királynő 1388-ban ünnepélyesen meg is erősítette. ⁴⁾

1391. Losonczi István bácsi főispán bizonyítja, hogy *Bancsai* Jakab *bancsai* birtokát fiának Miklósnak leányára: Erzsébetre és Keméndi Györgyre (de *Kemend*) hagyta; most pedig Keméndi János (Péter fia) és mások el akarják tőlök foglalni. — 1395-ben igtatták be néhai Garai Miklós nádor fiait Miklóst és Jánost, többi között a következő Bács megyei birtokokba: *Földvár* a dunai révvel, *Bancha*, *Orboz*, *Mortályos*. ⁵⁾ — 1408-ban Zsigmond király Garai Miklós nádort és fivérét Jánost összes birtokaikban újra megerősíti. Az adománylevélben említetik: »*Orbász*, *Bancha*, *Martályos* és *Földvár* cum portu et tributo Danubii in comitatu Bachiensis.« ⁶⁾ — 1464-ben Steph. de *Bancha* volt Bodrog megyei szolgabíró.

Ezen időben *Bancha* mint *Ó-Bancha* említetik. Ebben, valamint *Gwzew*, *Alch*, *Chaloz* helységekben egyes birtokrészek

¹⁾ Monum. Eccl. Strig. II. 169. l.

²⁾ Anjoukori okmt. I. 162. l.

³⁾ Anjoukori okmt. I. 240. l.

⁴⁾ Orsz. levéltár.

⁵⁾ Orsz. levéltár.

⁶⁾ Fejér, Cod. dipl. X. 4. vol. 672. l.

(portiones possessionariae) zálogképen Csekei Porkoláb Tamás birtokába jutottak, s ennek örökös nélküli halála után Mátyás királyra szállottak, a ki azokat 1461-ben anyjának ajándékozta addig, míg az illetők ki nem váltják (Hunyadiak kora XI. 21. l.) — 1467-ben a kő káptalan Mátyás király rendeletére Sulyok Györgyöt és fiait többi között a Bács megyei *Bancsa* és *Szt.-Lőrinc* birtokába vezeti. Mint szomszédok megjelentek: Ladislaus et Sebastianus de *Bancha*, Andreas de *Tharanya*, Georgius de Werefalva. ¹⁾ — 1470-ben Garai Jób Széchy Miklóssal *Bancha*, *Martalyos*, *Acsa* és *Szt.-Miklós* birtokára nézve osztályra lépett. — Ugyanezen évben a fennemlített Ladislaus és Sebastianus de *Bancha* mint királyi emberek (homo regius) vagy biztosok szerepeltek. — 1505-ben Andreas literatus de *Bancha* volt csongrádi főispán és vett részt a rákosi országgyűlésben. — Az 1522. évi Bács megyei *dézsma*-lajtrom szerint *Banchya* falu Vajszkai Fabó Fábián járásában volt; a megyében a legnagyobb falvak egyike volt, mert 108 adózót számlált, neveik mind magyarok. A Bancsával együtt felsorolt helységek most ismeretlenek s alig megfejtethők: *Mindszent*, *Szentlélek*, *Mathya*, *Geesze*, *Varjad*, *Kapwch*, *Elwes*, *Kereked*, *Dal*, *Tolmach* stb. ²⁾

1543-ban a kalocsa-bácsi érsek urbariumában ³⁾ *Nagy-Bancha* 16 pénzt fizetett évenként az érseknek.

1555-ben a *Hatvaniak*-nak is lehetett itten birtokrészük, mert ezen évben Hatvani György és János szerződésre léptek több megyében lévő birtokaikra nézve, így *Gödöllő*, *Nagy-Hatvan*, *Csongrád* város és *Nagy-Bancsa* Bácsmegyében. ⁴⁾ 1652-ben gróf Wesselényi Ferencz ez évi urbariumában *Nagy-Banczának* írja e helységet. — 1701-ben említettik, hogy az akkor már kincstári pusztá *Nagy-Bancsa* azelőtt török földesurának 6 frt. adót fizetett. — Bács és Bodrog vármegyék határpörében a nádori biztosnak *Glavenicsnak* 1717-ben hozott ítélete szerint *Nagy-Bancsa* Tovarisova körül van; mert ezen név a *Paraga*, *Szelencse*, és *Bácsújfalu* közötti földrészre, azaz Tovarisova határának északi részére még használatban volt. — *Kovács* kincstári mérnöknek térképén 1764-ből az illető tovarisovai határrészben még a régi *bancsai* templom romjai is fel vannak tüntetve. ⁵⁾ — *Nagy-Bancsa* pusztának egy része a mostani Bács-Újfalu határához is vétegetett, a midőn Batthyányi József érsek 1768-ban a tóto-

¹⁾ Tudom. Tár. 1840. évi jul. füzet.

²⁾ Orsz. levélt.

³⁾ Orsz. levélt.

⁴⁾ Leleszi konvent archiv.

⁵⁾ Stelczer, Geschichte der Bácska 10. l.

kat Bács városból az előbbi *Derzsa* és *Nagy-Bancsa* területére, az új *Bács-Újfalura* telepítette által. ¹⁾ — Nagy-Bancsa helyét a tovarisovai határ éjszaki részében a bácsi érseki uradalomnak 1784. évi összeírása is kétségen kívül helyezi ²⁾, a midőn azt mondja, hogy ezen uradalom tőszomszédja kelet felé *Szelencse* és *Nagy-Bancsa* kincstári puszták, a mely utóbbi urbarialiter Tovariso-va kincstári pusztába van bekebelezve.

Bancsa 1554—1590 években mint a bácsi nahije egy helysége, a török defterekben is előfordul, csak hogy három névalakban: *Nizsna-Bancsában* (Alsó-Bancsa?), 1554-ben 2 adózó ház volt, 1570 körül 7 ház. *Bancsában* 1590-ben 8 ház. *Rádina-Bancsában* (Nagy-Bancsa?) ugyanakkor 19 adózó ház volt. (Bács-Bodrog megyei. Tört. Társ. Évkönyve. I. évf. ³/₄ füzet 22. l.)

Hogy *Bancsa*, *Ó-Bancsa* és *Nagy-Bancsa* csak ugyanazon földterület egyes részeit jelentik, (ha nem éppen egyértékű a három név) kitűnik abból, hogy azoknak fekvése egy helyre esik. Így az 1461. évi *Ó-Bancha*: *Guzew* (Keszi), *Alch* és *Chalaz* (Halász) helységekkel említetik. Az 1522. évi dézsmalajstromban is Bancsa körül a többi közt szintén *Gcesze* (Keszi) említetik és *Mathya*. — Egy 1346. évi okmányban *Zopur*, *Ders*, *Mathya* és *Guze* (Keszi) határai egy pontban összeszögellenek, Halász is közel van. *Ders* pedig Bács városnak volt tőszomszédja; s e mellett volt *Bancsa* is. Az evvel többször felsorolt *Orboz*, *Orbász* vagy *Orbászpálota* nem lehet más, mint a mai *Obrovác*. A dunai névjoggal birt *Földvárt* pedig mindenesetre a Duna mellett keresvén, ezt *Obrovác* alatt *Ó-Palánkán* vélem feltalálhatni, a mely név *Palánka* csak a török korszak után jött divatba, valószínűleg a régibb *Földvár* helyett, annál is inkább, mert mind a két név várat, erődöt jelent. Hogy itt valóban egy *Földvár* létezett is, mutatja az 1522. évi dézsmalajstrom, mely szerint Nyék (vagy 1399. évi okm. szerint Verőfény), *Földvár*, *Monosfalva*, *Lengyel*, *Jófalva* és *Szent-Lőrincz* a dézsmagabonát mind az utóbbi helyre hordták össze, a mely körülmény az említett helyek kölcsönös közelségére mutat. *Szt.-Lőrinc* alatt pedig értendő azon pusztá, a mely a 18. század elején egészen *Bukin* határába olvadt, s a mely csakugyan *Palánkával* vagy a régi *Földvárral* határos. — Az 1311. évi okmányban említett *Csurgy* alatt is nem a *Tisza-Földvár* alatti *Csúrogy* értendő; mert egy 1256. évi okmány már említ egy *terram Chury* a *Mosztonga* patakánál. Ez pedig legalább a 15. század vége óta éppen *Bács város* és *Bukin* mellett húzódik lefelé. S így még *Mortalyosról* is kétséges, vajjon szabad-e azt a *Temerin* melletti mai *Mertvályos* pusztával azonosítani?

IVÁNYI ISTVÁN.

¹⁾ Balog Gy. A bácsi plébánia 100 éves eml.

²⁾ Magy. nemz. muzeum kéziratai közt.

KÖNYVTÁRI ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI ADALÉKOK.

Ilyféle művelődés- és művészettörténeti adalékokat a Thököly- és Rákóczi-korból jó számmal dolgoztam már föl, avagy tettem közzé. Most ugyanezen időkből még néhány érdekes ily természetű vonatkozást írtam ki gr. Batthyány Ádám levelezéseiből, a hg. Batthyány-ház körmendi levéltárából. Ezek egyikéből kiderül, hogy a *Batthányiak körmendi kastélyukban saját családi könyvtárral bírtanak*; mely megvan-e még? és hol van elhelyezve jelenleg? érdemes volna kinyomozni, mert bizonyára sok régi nyomtatvány, sőt kézirat is fog találtatni benne, ha a Batthyány-ház történetét tekintjük.

A derék gr. Batthyány Ádám kanizsai fő-generális, és utóbb horvát bán († 1703.) nagyon szeretett olvasgatni; annyira, hogy éppen úgy, mint Rákóczi és Bercsényi, még a táborokba: a kanizsai, vagy fehérvári blokádába is küldetett maga után Körmendrül könyveket. Így például egyik főember-szolgája, *Mihályfay Mihály*, válaszolja Körmendről 1688. május 11-kéről Ádám grófnak »ad castra sub Alba-Regali posita»: »Az Ngod parancsolatja szerint küldöttem *historicus könyveket*, nevezet szerint: Thesaurus Bellicus-t, Cornelius Tacitus-t, *Vitam Stephani (Báthory) Regis Poloniae*, et Librum Joannis Cluveri. Az Barclanest pedég Rohonczyval együtt mind az házakban (szobákban) s mind pedég az *Bibliothecában* kerestük, de sohol föl nem találtatott. Az tábori asztalnak és székeknek elkészítését eleget szorgalmaztuk, de az itt levő tislér ily hertelen el nem készéthette; a székekhez való szattyánbúl is nagy fogyatkozás vagyon, itt pénzen sem találhatni; mihelt elkészülhetnek, azonnal elküldöm Fejérvár alá.« (*Ered. lev.*)

Most lássunk egy képzőművészeti adalékot s ismerkedjünk meg egy XVII-ik századi magyar festővel Batthyány körében. A főúr kedves öreg praefectusának Franciscs Zsigmondnak öcsese, vagy fia Franciscs Ádám, Batthyányak pohárnoka meghalván: a gróf díszes temetést kívánt számára rendeztetni, melyről az aranyozott, festett *funerális zászlónak* sem volt szabad, a kor szokása szerint hányozni. Ez ügyben gr. Batthyány Ádám, udvarnokai egyikét Kocsy Pált bízta meg; a ki is 1690. február 4-kén Rohoncrról így értesíti a végzettekről urát Körmendre: »Az ödvezőlt Franciscs Ádám bortöltő, zászlója vígett *képiró Kéri Györggy* urammal beszéltem; ő kglme azt valószínű adott (így): ha ő kglme maga mind az aranyot, mind peniglen ezüstet is hozzája adja, tehát flor. 48., — különben nem csinálhatja; mindazonáltal megalkuszik Ngoddal. Ha peniglen Ngod maga aranyot, mind ezüstet is megadja: tehát 38 frtot kívánja.« (*Eredeti levél.*) Az itt említett Kéri Györggyben egy eddig ismeretlen magyar festőt nyerünk, ki a Nagy Iván által a »Századok« 1874-iki évfolyamán-

ban nagy gonddal összeállított hazai festőművészek névsorában nem fordul elő. Minthogy pedig a kis Rohonczon aligha élhetett volna meg: talán a szomszéd Kőszeg városában lakott.

A festészet után térjünk át a *zenére*. Ennek is van nyoma Batthyány udvarában, — sőt a gróf egyik bizalmasát, az I. Leopold korabeli magy. kir. udv. cancelláriai secretáriust, s utóbb consiliáriust, *Somogy Ferenczet*, mint hegedűvirtuózt mutathatjuk be. Ugyanis Somogy, Viennae, 6. 9-bris 1689, írván a Nagy-Kanizsa várát régóta ostromzárló gr. Batthyány Ádámnak az ezen török vár alatti táborba, a zárlat hosszan húzódását említi utóíratában, s vigasztalásul hozzáteszi: »Patientia; ád az Úr-Isten még oly időt, hogy capta Canisa, még ez idén *rohonczi palotán elvonom*:

»Az igaz barátság hamissat nem kíván...« etc. és ha lehet, Ngod előtt az *czigány-tánczot* is eljáróm.« (*Eredeti levél.*)

Még egy zenészeti adat, ugyan e korból, de már nem Batthyány környezetéből. A magy. kir. orsz. levéltár volt szepesi kamarai osztályának lýmbusában akadt kezembe egy csomó Thököly-féle katonai lajstrom. Köztük a »kurucz király« hű tábornoka Petreőczy és Kazaházi *Báró Petrűczy István* katonái- és szolgálóinak jegyzéke 1683-ból. Az utóbbiak közt két zenész is fordul elő, nevezetesen: »*Hegedős Miklós*, személy 1, paripa 1; *Virginás*, személy 1, paripa 1.« Érdekes a dologban az, hogy a *virgína* — ez a középkori s XVI-ik századi hangszer — tehát még 1683-ban is járta hazánkban, és pedig előkelő főurak is kedvelték.

THALY KÁLMÁN.

VITAM ET SANGUINEM.

Vannak történetírók, a kik kétségbevonják, hogy ez a sokat emlegetett, híres pozsonyi jelenet egyáltalában végbement volna valaha, vagy legalább, hogy ez a felkiáltás elharsant-e a nekilelkesedett magyar nemesek ajkairól? Véletlenül azon helyzetbe jutottunk levéltári bűvárlataink közben, hogy e kérdésben a választ magával *Mária Therezíával* adathatjuk meg, még pedig melegebben akkor, nem sokkal a zajos jelenet után. A gr. Esterházyak galánthai levéltárában az utolsó Habsburg-hercegnének számos eredeti levele maradt fenn, ifjabb gr. Esterházy Imre nyitrai püspökhöz s egy-szersmind nyitramegyei főispánhoz intézve. Ezek közül a Bécsből, 1742. május 18-kán keltezett, eredeti, sajátkezűleg aláírott levélben Mária-Therézia szóról szóra ezt írja:

»Pro Mea, Domusque Meae conservatione *vitam et sanguinem profundere tam alacriter sese obtulit bellicosa Hungarica Gens.*«

Tehát még a szavak is egészen egyezők, mintegy idézve vannak. A kérdés ezzel, úgy hisszük el van döntve.

THALY KÁLMÁN.

TORTÉNETI IRODALOM.

Dr. Kovács Gábor. A miskolczi ev. ref. főgymnasium története. Miskolcz, 1885. Ára 1 forint.

A hazai iskolák történetére vonatkozó monographiák száma, különösen a protestansoké, az utóbbi években nehánynyal szaporodott. E monographiák részint önállóan, részint programokban jelentek meg. A tudományos kutatás ezzel összehordja az anyagot, melyből közoktatásunk keletkezését, a századokon át történt változásokat megírni képesek lehetünk.

Minden nagyobb szellemi mozgalom, mely a nyugati országokban megindult, hozzánk is behatolt s hazánk művelődésére határozó befolyással volt. Különösen iskoláinkra nem maradtak hatás nélkül. A középkorban az iskolák a székesegyház, klastromok és plébániák kezében voltak vagy azoknak közvetlen befolyása alatt állottak. A reformatio terjedésével azonban a tanítás nem maradt az egyház kizárólagos tulajdona. Főurak és városok versenyezve állítottak föl iskolákat, melyekben a külföldi egyetemekről tudományos ismeretekkel gazdagon megrakodtan visszatérő ifjak alkalmazást találtak, a kik buzgó apostolaivá lettek az új tannak. Hogy mily rohamosan terjedt a reformatio, mutatja a XVI. században létezett iskolák nagy száma. Fraknói szerint a 164 magyarországi iskolák közül 121 protestans volt, 34 katolikus, 9 pedig unitarius. Ha tekintetbe vesszük az országnak akkori belállapotát, lehetetlen nem bámúlnunk a nemzet akarateréjét, melyet művelődési érdekeinek előmozdítása körül érvényesített. Még jobban szaporodtak és virágoztak az iskolák a XVII. században. Kéziratban lévő munkámban 805 iskolára gyűjtöttem adatot. Ezek között van 47 katolikus, 8 unitarius és 750 protestans. Igaz, hogy e protestans iskolák, mintegy 100-nak kivételével, mind falusi iskolák voltak, melyekben a tanulók az oktatás elemeivel ismerkedtek meg; de mutatják a reformationak hatalmas elterjedését hazánkban. Mert a hol iskolák voltak, ott a reformatio már gyökeret vert, s hívei eszméik terjedését biztosítani akarták.

A miskolczi ref. főgymnasium szintén egyike volt a jelenté-

kenyebb iskoláknak a XVII. században. Az előttünk fekvő könyvben dr. Kovács Gábor ezen főgymnasium történetét adja kilencz fejezetben. I. fejj. A miskolczi ev. ref. iskola alapítása, fejlődése és tanrendszere. II. Az iskola kormányzása. III. A tanári kar. IV. A köztanítók. V. A tanuló ifjúság. VI. Az iskola tudományos gyűjteményei. VII. Az iskola jótékony egyletei. VIII. Az ifjúsági egyletek. IX. Az iskola jóltevői.

Az iskola alapításának éve ismeretlen. De ha tekintetbe vesszük, hogy a XVI. század közepe táján az egész község új valásra tért, itt rövid idő alatt virágzó egyház alakult, s 1566-ban már tekintélyes ref. egyház volt az itteni; nem szenved kétséget, hogy az iskola az egyház megalakulásával egy időben létesült. Az egyház és az iskola szellemi és anyagi ügyeit 1735-ig Miskolcz város előljárósága vezette. Ezen évben a város előljárósága számos világi teendői miatt az iskola ügyeinek kormányzásáról lemondván, azt ez év decz. 8-án egy curatoriale consistoriumra bízta.

Miután a tanulók száma mindinkább szaporodott s az iskola épülete, mely körülbelül 1560-ban készült, nagyon roskadozott volt, a curatoriale consistorium szükségesnek látta a tanulósnagyszámának megfelelő épületet emelni. Az építés meg is indult, azonban az egri püspök 1736. máj. 2-án a megyei gyűlésen megjelenén, a király nevében a továbbépítést megtiltotta. A ref. egyház előljárósága követeket küldött Bécsbe az építés folytathatása ügyében. A prot. egyház patronusai közbenjárására s a helytartóság által megindított vizsgálat alapján az engedély megadatván, 1737. október havában az épület befejeztetett. Ezen időtől fogva az iskola minden külső és belső háborgatástól menten, mind anyagi erejére, mind tanulóinak számára nézve folyvást gyarapodott. 1797-ben az iskola északfelé való részét emeletesre építették. Ezen alakjában 1879-ig maradt. A tanári kar ugyanis látván, hogy az iskola épülete már nem felel meg a kor kívánalmainak, 1877-ben egy memorandumot terjesztett az iskolai tanács elé, melyben az épület átalakítását s részben újból kiépítését javasolta. Az iskolai tanács a tervet elfogadván, az egyházi tanács elé terjesztette, mely az építést elhatározta. Az építés fedezésére azon 10,000 frt szolgált, mely a belügyministerium engedélyével megindított segélygyűjtésből befolyt.

A mi az iskola belső szervezetét illeti, arra nézve az első évekből nincsenek adatok. 1648-ban már nagyobb tanuló ifjúsággal bíró kifejlett középiskola volt az itteni. Erre mutat a Sárospatakon a zempléni, abauji, borsodi és ungi egyházvidékek által 1648. jun. 20-án tartott részzsínat végzéseinek 7. pontja. Ebben a miskolczi iskola azon nagyobb városok iskolái között említettetik, a »hol a felnőttebb ifjak is nagyobb számmal gyűlhetnek össze, és a hol a

grammatica, syntaxicon, poësisen kívül a retorica, azaz a kötött és kötetlen beszédben való tisztább ékesszólás is tanítható, sőt a logica és görögnyelv elemei is azoknak, akik a latin ékesszólásban már meglehetősen előmenetelt tettek.»

A tanterv és tanmenet sem volt szorosan megállapítva. A XVII. században azon tanrendszert követték, melyet 1648-ban Sárospatakon megállapítottak, s melyet lassankint az egyes iskolák viszonyaihoz alkalmaztak. Az osztályokat illetőleg voltak elementariusok, conjugisták, grammaticisták, syntaxisták, poeták, rhetorok s logikusok. A tanrendszerbeli ingadozás úgy itt, mint a ref. iskolákban általában 1777-ig tartott, midőn a híres »Ratio educationis« megjelent; és bár az autonomiájukat féltő protestánsok ellenszenvvel fogadták, mindazonáltal tanrendszerök bizonyos irányban való határozott kifejtésére hatást gyakorolt, s őket iskoláik czélszerű rendezésére ösztönözte. A mi nem is maradt el. Az egyház ugyanis a sárospataki iskola részére 1786-ban egyház-kerületileg megállapított tanrendszer alapján új tantervet készített az iskola részére. E tanterv szerint 3 tanár és három praeceptor tíz osztályt tanított, melyek közül az öt felső gymnasiumi, az öt alsó elemi tankörbe tartozott. A tantárgyak a természettan és természetrajz kivételével a gyűlölt »Ratio educationis« összes tantárgyai voltak. Azonban a tanrendszere legújabbidőkig is minduntalan változásnak volt kitéve. Az utolsó 4 évtizedből különösen említendőek az 1849. »Organisations-Entwurf«, és az 1883-iki középiskolai törvény mint a melyek alapján az iskola szervezete lényeges változáson ment keresztül.

Szerző a rendelkezésére állott forrásokat jól kiaknázza s az adatokat ügyesen csoportosította egymás köré, úgy hogy az iskola fejlődésének teljes képét adja. A harmadik fejezetben a tanári karról szólván, közli az iskolában tanított tanároknak életrajzát. Azt mondja a 112. lapon, hogy a XVII. századból csak egynek nevét ismerjük. Kéziratban levő munkámból néhány adattal járulhatok e fejezethez. Tudvalevő dolog, hogy a rectorokat a sárospataki collegiumból hozták az intézetbe, honnan magasabb kiképeztetés céljából 2—3 évi tanítás után rendszeren külföldi egyetemekre mentek. A rectorságnak ezen 2—3 évenként való változása 1749-ig tartott. A sárospataki iskola anyakönyvében többnyire bevezették, hogy az illető végzett theologus hová ment; mely helyen tanított vagy lelkészkedett. Ezen anyakönyvből Tsétsi sárospataki tanár kivonatot készített. A kéziratban maradt munkának címe »Registrum historicum« s jelenleg a sárospataki főiskola könyvtárában őriztetik. Ebből merítettem részben az alább közlendő adatokat. Az évszámoknál lehetnek eltérések, mert azok az anyakönyvben nincsenek mindenütt kitéve. Enn tehát megközelítőleg

határoztam meg az illető rectornak működési évét. A nevek után zárjelbe foglalt évszámok azon évet jelölik, melyben az illető a sárospataki collegiumban tanult.

1620. *Pataki A. Mihály*. 1617-ben Patakon tanult. Miskolcra külföldi akademiákra ment. ¹⁾

1621. *Szepesti H. Márton*. (1617.) ²⁾

1628. *Nagytyálgai P. István*. (1625.) ³⁾

1638. *Kecskeméti István*. (1635.) ⁴⁾

1639. *Nyári András*. (1636.) ⁵⁾

1640. *Kőrösi P. Mihály*. Sárospatakról jött ide tanítónak, 1643-ban Leydenbe ment. ⁶⁾

1642. *Kaposi Mihály*. (1639.) ⁷⁾

1644. *Tölczeki János*. Tanult Sárospatakon, honnan Miskolcra hívták tanítónak. Egy év múlva külföldre ment, s 1645-ben Franekerben, 1646-ban Leydenben tanult. ⁸⁾

1648. *Halászi D. Gergely*. ⁹⁾

1653. *Turczali P. Mátyás*. (1650.) ¹⁰⁾

1657. *Teruyei J. András*. (1654.) ¹¹⁾

1658. *Miskolczi T. Péter*. (1655.) ¹²⁾

1660. *Ludmóczy János*. 1657-ben Patakon tanult, honnan Miskolcra hívták tanítónak. Később a tanítói pályát a papival cserélte föl. 1674-ben Pozsonyba idézték. Miután a térítvényt nem akarta aláírni, gályákra vitték. ¹³⁾

1661. *Zelizi P. István*. (1658.) ¹⁴⁾

1663. *Hécei Pál*. (1660.) ¹⁵⁾

1664. *Sallai István*. 1660-ban Sárospatakon tanult. Innen tanítónak hívták Miskolcra. 1684-ben Visznyén lelkész. ¹⁶⁾

1666. *Gyöngyösi József Péter*. 1662-ben Sárospatakon tanult. Elvé-

¹⁾ S.-pataki coll. anyakönyve. 136. l. Csécsi.

²⁾ Csécsi.

³⁾ S.-pataki coll. anyakönyve. 191. l.

⁴⁾ Csécsi.

⁵⁾ Csécsi.

⁶⁾ S.-pataki coll. anyakönyve. 17. l.

⁷⁾ S.-pataki coll. anyakönyve. 18. l. és Csécsi.

⁸⁾ U. o. 20. l. u. o.

⁹⁾ U. o. 22. l. u. o.

¹⁰⁾ Csécsi.

¹¹⁾ S.-pataki coll. anyakönyve 27. és 162. l.

¹²⁾ Csécsi.

¹³⁾ Csécsi. Rácz. A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. 111. l.

¹⁴⁾ Csécsi.

¹⁵⁾ Csécsi.

¹⁶⁾ Sárospataki coll. anyakönyve. 35. l.

gezvén tanúlását, idejött tanítónak. Ezután külföldre ment. 1669-ben Groningában, 1670-ben Franekerben tanult. Hazajövéen, Rimaszombatba lelkésznek választották. ¹⁾

1667. *Szükszai Cz. István.* (1663.) ²⁾

1671. *Hajdúnémeti István.* 1667-ben Sárospatakon tanult. 1670-ben senior lett. Egy év múlva Miskolcra jött tanítónak. ³⁾

1672. *Diószegi Sámuel.* 1669.) ⁴⁾

1680. *Óvári János.* Előbb Magyar-Igenben volt tanító. Miskolcra külföldi egyetemekre ment s 1682-ben Leydenben tanult. Hazajövéen, ismét elfoglalta a tanítói hivatalt, de később ugyanitt lelkésznek választották. ⁵⁾

1683. *Jósvai Ferencz.* ⁶⁾

1684. *Ráczkevi István.* Tanult Sárospatakon, honnan Gyulafehérvárra ment. Itt a rhetorikai osztály tanítójául alkalmazták. Innen Miskolcra jött rectornak. ⁷⁾

1688. *Polgári Gáspár.* (1684.) ⁸⁾

1689. *Szokolynai H. István.* Tanult a pataki collegiumban, hol senior is volt. Innen Miskolcra jött rectornak. 1691-ben külföldi akadémiákra ment, s 1692-ben Leydenben tanult. Hazajövéen, Homonnán lelkésznek választották. ⁹⁾

1691. *Debreczeni Ember András.* 1687-ben a pataki collegiumban tanult. Külföldi egyetemen is járt. ¹⁰⁾

1692. *Örvendi P. János.* 1689-ben a pataki collegiumban tanult. Miskolczon egy ideig rector volt. Később felhagyott a tanítói pályával és mint orvos működött. ¹¹⁾

1694. *Pósházi István.* Született 1667-ben. Tanult 1686-ban a pataki collegiumban Erdélyben. Innen a collegium Gönczre jött s ő ekkor senior volt. Miskolcra 1696-ban külföldi akadémiákra ment, honnan 1699-ben jött haza. 1702-ben Bodrogheresztúrra papnak hívták meg. ¹²⁾

1697. *Szederkényi István.* 1695-ben Gönczön a sárospataki collegiumban tanult; 1696-ban pedig Kassán. Még ez évben seniornak választották. 1698-ban Miskolcra külföldre ment. Hazajövétele után lelkészi hivatalba lépett. ¹³⁾

¹⁾ Sárospataki coll. anyakönyve. 36. l. Csécsi.

²⁾ U. o. 41. és 141. l. u. o.

³⁾ Csécsi.

⁴⁾ Sárospataki coll. anyakönyve. 42. és 180. l.

⁵⁾ U. o. 48. l. ⁶⁾ U. o. 51. és 185. l.

⁷⁾ U. o. 52. és 186. l.

⁸⁾ Sárospataki coll. anyakönyve 56. és 188. l. Csécsi.

⁹⁾ U. o. 57. és 188. l.; u. o. ¹⁰⁾ U. o. 189. l.

¹¹⁾ U. o. 191. l.

¹²⁾ Sárospataki Füzetek IV. 685. l.

¹³⁾ Csécsi.

Broglie herczeg emlékiratai. 1)

Broglie herczeg, Lajos Fülöp egykori miniszterének rövid idő előtt közzétett emlékiratai, melyek az 1785-től 1830-ig terjedő időt ölelik föl, mindenek előtt a francia történelem nagyfoutosságú eseményeit világítják meg. Ezt nem is tekintve, a szóban forgó följegyzések ránk nézve azért is különös jelentőséggel bírnak, mivel saját multunkhoz is egyes adalékokat szolgáltatnak. Mert Broglie, ki részt vett az 1809-iki hadjáratban, Magyarország egy részének Napoléon által történt megszállása alkalmával, Győr és Vasvár intendánsává neveztetett ki.

Amint Broglie maga elbeszéli, ő Magyarországnak, az ő igazgatására bízott részéről, egy terjedelmes emlékiratban adott leírást, mely utóbbi azonban nem tétetett közzé. A »Souvenirs«-ban beéri azzal, hogy Győr és Vasvár viszonyait néhány vonással jellemezze. »A francia hadseregnek alávetett lakosság — így beszéli a herczeg — semmi eredetit, sőt semmi említésre méltót sem mutatott föl. A nemesség Budára, az udvar s az osztrák hadsereg oltalma alá huzódott, — szintigy a győri püspök is. Eme város polgárai a többi europai városok polgárságától csupán valamivel nagyobb műveltségük tekintetében különböztek. Folyékonyan, bár germanismusok belevegyítésével, beszélnek latinúl. Ha a beavatottak nyilatkozatainak hinní lehet, magyarul is épp oly rosszul beszéltek. Egészben véve azonban az a benyomás maradt meg lelkemben, hogy Franciaországban még ma sem lehetne olyan negyedrangú várost találni, melyben oly sok értelmes, általános műveltséggel bíró ember léteznék, kik hazájuk politikai ügyeit annyira ismernék.«

Broglie herczeg szemeiben Sopron lakosai még magasabb fokon állanak. Sopron polgárai nagyobb méltóságot, büszkeséget és elszántságot tanusítottak; Broglie gyakran igen heves küzdelmet volt kénytelen a városi tanács ellen folytatni; ez nem akarta azonnal minden követelését teljesíteni. A herczeg csak szilárd ragaszkodás útján juthatott el ahhoz, amire őt, mint Broglie maga megjegyzi, csupán az erősebb joga hatalmazá föl. »Ennek a városi tanácsnak a tagjairól«, úgy mond, Broglie — »igen magas véleményt őrzék meg s kívánnám, hogy Franciaország legkiválóbb városainak conseils municipaux-i a kétszeri megrohanás alatt épp oly szilárdságot és tapintatot tanusítsanak vala.«

A parasztnak nem valami dicsőséges emlékezetet szentel Broglie s ha valaki hazánk emez osztályának azon időbeli hely-

1) Souvenirs du feu duc de Broglie 1785—1830 3 kötet, Páris, Calmann Lévy, 1886.

zetét ismeri, az nem is fog azon csodálkozni. Mint röghöz kötöttek, tűnnek föl a parasztok a herczeg előtt. Zúgolódás nélkül engedelmeskedtek és a legnagyobb alázatossággal állíták elő a tőlük követelt gabonát, eleséget és szállítási eszközöket.

Csak sajnálnunk lehet, hogy Broglie emlékiratai nem tartalmaznak többet hazánk akkori viszonyairól. Még Napoléon lázítási kísérleteiről sem emlékezik meg, melyekkel Magyarországot Ferencz ellen fölkelésre birni igyekezett. De amit mond, az ugyancsak alkalmas kíváncsiságunkat ama közzé nem tett emlékirat iránt fokozott mértékben felébreszteni, melyben Magyarország viszonyait behatóan és részletesen vázoló. A herczeg nagy tehetsége, értelmessége és finom megfigyelő képessége mellett ez az emlékirat, hazánk vázolására nézve a 19-ik évszázad elején az ismeretek valóságos kincsbányáját képezheti. Mert, hogy mit jelenthet egy Magyarországra vonatkozó irat a herczeg tollából, azt a legvilágosabban mutatják az előttiünk fekvő emlékiratok, melyeket senki sem fog kezei közül ki nem elégitve kibocsátani, aki az 1789—1830-ig terjedő mozgalmak iránt érdeklődik. A herczeg a szó legvalódibb értelmében aristokrata és nagy ismeretek fölött rendelkező férfiú volt, ki szellemét a legkitűnőbb államférfiak és írókkal való érintkezés útján mívelé ki. A kik őt ismerék, egyaránt dicsőítik nemes, szeretetreméltó jellemét. Barát és ellenség tisztelése és becsülése benne az igazi hazafit. Humanus szelleme őt mindennemű elnyomás ellenségévé tevő. Ezért nem érzett rokonszenvet I. Napoléon korlátlan önkényuralma iránt, akinek történelmére nézve, a szóbanforgó emlékiratok, igen becses közléseket tartalmaznak. Főkép az austerlitzi és auerstädti győzelmek után, tátongó örvényt érez Broglie önmaga és uralkodója között; e meggyőződésmondatával ama jellemző szavakat, hogy: »Napoléonban minden az imperatort, de a leggonoszabb idők imperatorát hirdeti.« Broglie e felfogásához mindig és minden körülmények között hű maradt. Napoléon bukása után a reaetió és ama férfiak ellen küzd, kik semmit sem tanultak és semmit sem feledtek. Életének ezen szakára nézve is bő forrást képeznek az ő souvenirs-jei. Mikor azonban hozzáfogott amaz eseményeket leírni, melyek közepette, mint a polgárkirály: Lajos Fülöp minisztere, ő maga is befolyt hazája sorsának vezetésébe, elérte a halál. Benne Franciaország legnemeslelkűbb fiai egyikét veszíté el.

WERTHEIMER EDE

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Ipolyi Arnold meghalt!

Mekkora veszteséget fejez ki a három szó. Mily pótolhatatlan űrt hagy maga után az, kinek ma már csak szelleme van velünk, s kinek csak emlékezetét mondhatjuk magunkénak. Még két tized sem folyt le azóta, hogy a történetírók egy kis csoportját maga körül gyűjté, megbeszélni velök a Magyar Történelmi Társulat felállításának módozatait — s azon három közül, kiket a megalakult társulat elnökökké választott, többé egy sincs az élők közt. Legutoljára ő költözött el nagynevű elődjei társaságába!

Ma már ő is a történeté, melynek eddig fölkent munkása volt, s mely szelleme nagyságait, alkotásai fáradhatatlan munkásságát, életének fényes példáját megőrzendi. Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet non cum corpore extinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque, domum tuam ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est!

A társulatunk által kiadott gyászjelentés így hangzik :

A Magyar Történelmi Társulat mély fájdalommal és őszinte részvéttel tudatja Ipolyi Arnold a M. Történelmi Társulat egyik alapítója, 1867-től 1877-ig harmadelnöke, 1877—1878. másodelnöke, 1878-tól élete végéig buzgó elnöke, — nagyvárad püspök, valóságos belső titkos tanácsos, a M. Tud. Akademia II. osztályának volt elnöke, rendes és igazgatósági tagja, — több bel- és külföldi tudományos és közművelődési testület tagja folyó év decz. 2-án d. u. $1\frac{1}{2}$ óraker agyszélhűdés következtében, íróasztala mellett, munka közben, hirtelen történt gyászos elhunytát. Földi maradványait f. hó 9-én d. c. fogják a nagyvárad püspöki sírboltban örök nyugalomra helyezni. Áldás emlékezetére ! Béke hamvaira !

A deczember 2-ára kitűzött választmányi ülés előtt két órával érkezett meg halálának megdöbbentő hire. A leveretés és fájdalom, mely minden arczon olvasható volt, mutatta, hogy mindenki érzi a veszteség nagyságát. Az elnökök Báró Kemény Gábor és Pulszky Ferencz némán, mélyen megindulva foglalták el helyeiket s az utóbbi könyekig meghatva így szólott :

»Gyászhirrel kell megnyitnom az ülést. Társulatunk alapítója, dísze, elnöke, nincs többé. Ipolyi Arnold, nagyvárad püspök, ezen nevezetes püspöki székek legméltóbbb birtokosa, déli fél 1 óraker hirtelen meghalt. Annak idejében gondoskodni fog a nemzet, a társulat, hogy emlékét — nem mondom, hogy megörökítse, hiszen megörökítette azt ő maga műveivel.« . . . Itt Pulszky erőt vett a meghatottság, s aztán folytatta : »Most egyebet nem tehetünk, mint a gyűlést berekesztjük és szombaton újra ülés lesz az intézkedések megtétele végett. Egyelőre szükséges, hogy küldöttség induljon a társulat nagy gyászát kifejezni. *Fraknoi* Vilmos már elindult. Tagja lesz a küldöttségnek Szilágyi Sándor, ki oly szoros viszonyban élt az üdvözülttel, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos. Kérem, menjen el mindenki, aki mehet. Mindnyájan mennénk. — Mindnyájan érezzük mit veszített a haza, az akademia, a társulat. Bocsanat — így fejezte be fájdalmasan szavait, — hogy többet nem mondhatok. Nekem is barátom volt.« Ezzel az ülés leverten szétoszlott.

Társulatunk decz. 4-én d. u. 5 óraker rendkívüli vál. ülést tartott. Pulszky Ferencz megnyitván a gyűlést, indítványára elhatározta a választmány, hogy

1) küldöttség által képviselteti magát a temetésen. A küldöttség tagjaivá Br. Radvánszky Béla elnöklete alatt Fraknói Vilmos, Szilágyi Sándor, Majláth Béla, Czobor Béla, Károlyi Árpád, Fejérpataky László, Némethy Lajos, Csontos János, Szendrei János, Széll Farkas és Szádeczky Lajos választattak.

2) Gyászjelentést ad ki s a koporsóra koszorút tétet.

3) A káptalanhoz részvétíratot intéz.

4) Külön gyűlést fog tartani, mely egyedül Ipolyi emlékezetének lesz szentelve, s melyen emlékbeszéd fog tartatni.

A decz. felolvasó ülés végleg elhalasztott januárra.

A M. Történelmi Társulat a főtisztelendő váradi káptalanhoz következő részvétíratot intézte:

Főtisztelendő káptalan!

Szomorú kötelességet teljesítünk, midőn a főtisztelendő káptalannak őszinte és mély részvétünket fejezzük ki nagynevű megyés püspökének Ipolyi Arnold úr ö exjának gyászos és váratlan elhunytá alkalmából.

A mi gyászunk is oly mély, mint a főtisztelendő káptalané, a mi veszteségünk is hasonlatos ahoz. De mi nemcsak elnökünket siratjuk benne.

Társulatunk megalakulása körül ő fejtette ki a legnagyobb tevékenységet s azóta is meleg szíve egész szeretetével, fényes tehetsége egész hatalmával munkált felvirágoztatásán.

Hogyan mondjunk mi vigasztaló szót a főtisztelendő káptalannak, mikor mi is vigasztalásra szorulunk? De forduljunk könyeinktől, panaszainktól erényei bámulásához s ezeket — neque lugeri, neque plangi fas est.

Ipolyi a nemzet halottja, s a nemzet fájdalma az elhunyt érdemeihez méltóan nyilatkozik. A budapesti lapok gyászkeretben jelentek meg, bel- és külföldről nagy számmal érkeznek részvétíratok a váradi káptalanhoz. A fájdalom és részvét országos arányokat öltött: egyházi és világi hatóságok felekezeti különbség nélkül sietnek részvétőknek kifejezést adni.

A Magyar Tud. Akadémia decz. 6-iki rendkívüli összesülésében Trefort Ágoston elnök meghatottan tolmácsolta az Akadémia fájdalmát s következő határozatokat fogadta el: az Akadémia a nagy veszteség feletti fájdalmának jegyzőkönyvileg ad kifejezést. 2. A II. osztály felhivatott, hogy emlék-

beszéd tartásáról gondoskodják. 3. A megboldogultnak arczképe lefestetik az Akademia arczképtermé számára. 4. Az összes ülés jóváhagyólag vette tudomásul, hogy Fraknoi Vilmos az Akademia nevében koszorút helyezett a ravatalra. 5. Az Akademia Stoczek József vezetése alatt a temetésre küldöttséget küld, melynek tagjai: Hunfalvy Pál, Pauler Gyula, Szabó József, György Endre, Szentkláray Jenő, Zsilinszky Mihály és Heinrich Gusztáv.

A temetés híi kifejezése volt az országos gyász érzetének. Napok óta jöttek koszorúk az ország minden részéből, s az utolsó nap érkezett küldöttségek befogadására Várad alig volt elégséges. *Tisza* Kálmán részvétíratát Lukács György államtitkár vitte magával: ez a magyar kormány, a nemzet részvétírata volt.

Decz. 9-én kora reggel megkondultak a Szent-László egyház harangjai s a küldöttségek hosszú sorban helyet foglaltak a templom előtti téren. Oda sietett Várad összes lakossága kicsinye nagyja, s oda indult Haynald bíbornok is, hol két püspök segédlete mellett a szokásos szent misét elvégezvén felvonult a gyászterembe, hol Ipolyi hantvai üvegkoporsóban a Deákéhoz hasonló ravatalon nyugodtak. A bíbornok itt a jobb oldalon elfoglalván helyét, az elhunynak méltó s érdemeit méltató nagyhatalmú szónoklatot mondott: Festette az egyházi férfiút, ki oly megragadóan hirdette isten ígését, a tudort, kinek bölcsességét a hivatottak is megbámultak, hazánk nagy történetét, ki az ősök hitregéin kezdve, leírta multját, kitüntette a gondviselés útját, mely e maroknyi népet ezer ellenségtől körülvéve fenn tudta tartani s felkelté mindnyájunkban a hitet fenmaradása iránt. Megragadó képet adott, az áldozni kész, áldozni tudó emberről s ama vigasztaló szavakkal enyhíté a veszteség súlyát, hogy Ipolyi munkáiban jótetteiben örökké fog élni.

A koporsó beszenteltetvén, az egész menet a zsúfolásig megtelt székesegyházba vonult. A gyászszertartást a bíbornok négy püspök segédlete mellett végezte, mely 11 óráig tartott. Ekkor Ipolyi földi maradványait levitték a kriptába, beszentelték s elhelyezék a maga által kiválasztott fülkébe. Aztán befalzták a fülkét, márványlappal látták el

Consumatum est. Többé halandó szeme nem fogja látni Ipolyit.

IRODALMI SZEMLE

— A M. TUD. AKADEMIA könyvkiadó bizottsága a f. évre szóló könyv-illetményeket szétküldte, s ezzel a három éves cyclus be van fejezve. Illogy e három évben is, csak úgy mint a megelőzőkben, mily rendkívüli gyarapodást nyert irodalmunk, — azt megelőzőleg, midőn a megjelent kötetek szétküldettek, jeleztük — constatalván, hogy nemcsak olvasó közönségünk műveltségi fokának, hanem magának az irodalmi színvonalnak emelésére is termékenyítőleg hatott. A vállalat három osztálya közül leginkább az irodalmiról mondhatjuk el ezt, mely az idén három eredeti munkával köszöntött be. *Beóthy Zsolt* »Magyar prózája« a legjobb magyar könyvek közé tartozik, mely mint irodalomtörténeti munka, igen sokszor egész új világba vezeti az olvasót, kimutatván a mi XVI. és XVII-ik századi szép-prózai irodalmunknak összefüggését a világirodalommal, s annak a magyar genius által nyert alakulását. *Heinrich* Gusztáv a német irodalomról írt munkájában (I. k. a Hohenstauffok bukásáig) hasonlóan kiváló becsei művel gazdagítja irodalmunkat, mely ügyes tapintattal meg tudta választani, hogy mit és mennyit kell a magyar közönségnek nyújtani, hogy az azt élvezettel s tanúsággal olvashassa. Mindkettőt tüzetesebben fogjuk ismertetni. *Haraszi* Gyula munkája a naturalista regényről ennek fejlődését, alakulását festi, bemutatván azt mai elfajulásában, hol már a végső határig jutott, honnan emelkedés már alig képzelhető. Erős aesthetikai érzékkel s komoly tanulmánynyal írt munkája egy gondolkodó főnek. A másik két sorozat közül a jogi hasonlóan közöl egy eredeti munkát: »Észak-Amerika. Közgazdasági és társadalmi vázlatok, *Bernáti* Istvántól«, mely az észak-amerikai viszonyokat egy élesen látó megfigyelő, de elfogulatlan szakember tollával tárgyalja; s *Gide* Pál méltán híres munkáját a Nők jogáról (két kötetben) *Tóth* Lőrincz kitünő s jó magyaros fordításában, egy történeti fejtegetésekben is gazdag munkát. *Tóth* Lőrincz e munkához egy függelékkel írt a magyar nők jogáról s ezzel pótolta a különben derék munkának érezhető hiányát. A történelmi sorozat két fordítást hoz: *M^c Carthy* Anglia történetének Viktória trónraléptétől, második kötetét, *Szász* Béla kitünő fordításában, s *Symons* Renaissance-a III-ik kötetét, *Wohl* Janka hasonlóan jó fordításában. Mindkét munka a külföldi történeti irodalmak legjelesbjei közé tartozik. Nemcsak mint olvasmányok bírnak valóban rendkívüli vonzerővel, hanem mondhatni actualis érdekűek is: a renaissance emlékek felkutatása s tanulmányozása hazánkban is lendületet vett, s *Symons*ból annak történetéről s fontosságáról legjobb tájékozást szerezhetsz az olvasó. *M^c Carthy* munkája pedig világrészünk egyik legfontosabb államának mai történetét mutatja be. A jövő évben új három éves cyclus indul meg, melyre az Akadémia könyvkiadó hivatalában lehet előfizetni.

— Az AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA fontos és nagybecsű forrásgyűjteményt adott ki Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, az elhunyt Mirese János hagyatékából, az általa Velenczében készí-

tett másolatokat; a kiadás pontossága Óváry Lipót érdeme. Ezen munka elsőrangú forrás gyanánt fog szerepelni Bethlen történetéhez, mert a velen-
 czeiek ez időben minden udvarnál tartván követeket, ezek jelentései kiter-
 jedtek minden országra; s hogy Bethlen működését mily fontosnak találták,
 bizonyíték a számtalan dispaecio, melyeket erre vonatkozólag a signoriának
 küldöttek, melyek ezen könyvben találhatók, valamint a sok tanácselhatározat,
 melyekben egyenesen meghagyják a követeknek, hogy Bethlen terveiről,
 szándékairól, tetteiről mennél előbb új tudósításokat küldjenek. De ha végig
 futunk a könyvön, láthatjuk, hogy Bethlen maga is sokszor küldött köve-
 teket szövöttekezés czéljából, már 1620-ban s azután ismételve, és hogy a
 kereskedés élénkítésére is mily sokat tett a fejedelem. A követek jelenté-
 seiben meg épen számtalan új adatot találunk, melyek sok, még eddig
 homályban levő kérdést egész új világításba helyeznek s Bethlennek rend-
 kívüli szellemét, munkásságát, merész terveit, összeköttetését és szövetségét
 az angol, a németalföldi, dán, az orosz stb. udvarokkal, oly fényesen
 bizonyítják, hogy bizton mondhatni, Bethlen Gábor történetének teljes
 megértéséhez és megírásához e könyv nélkülözhetlen kütfő, s az Akadémia
 igen fontos szolgálatot tett az európai történetírásnak ezen diplomáciai
 emlékek kiadása által. A vaskos kötet tartalmát csaknem kizárólag latin
 és olasz okiratok teszik: s épen ezért igen üdvös dolog lett volna, ha a
 bizottság legalább egy pár száz példányt a külföld számára latin czímmel
 és előszóval ellátva bocsát könyvkereskedésbe; így azok is, kik a harmincz
 éves háború történetével foglalkoznak, alkalmat nyertek volna e nagybecsű
 collectiót felhasználhatni. A könyv bővebb ismertetésére visszatérünk.

— »A POSTAINTÉZET MAGYARORSZÁGON« cím alatt Hüberth Károly
 négy füzetre tervezett munkát indított meg, mely ez intézetnek kelet-
 kezését, fejlődését s működését vázolja kezdetétől napjainkig — szóval
 annak egész történetét. A munka immár befejezéséhez közeledik, — mert
 három füzet jelent meg belőle, s mert már nagy része előttünk levén,
 ítéletet is formálhatunk róla. Jó és derék monographia az, mely helyét
 emberül megállja. Hüberth alig talált valami előmunkálatot, neki egészen
 járatlan uton kellett haladnia. Igaz, hogy 1867-ben indult meg »Posta
 Közlöny« cím alatt egy szaklap, mely olykor a postászat történetére
 vonatkozó adatokat, okleveleket közlött, de mind az csak nyers anyag s
 magában is csekély volt. A mi adat ezenkívül egyik — másik szakfolyó-
 íratban megjelent, az is épen oly kevés volt, mint az, mi egyik-másik tör-
 téneti munkában elszórtan látott világot. Sok fáradsággal lehetett tehát
 aránylag kevés adathoz jutni, melyek együtt véve is hézagosak voltak,
 ritkán függöttek össze, s biztos tájékozást sem nyújtottak mindig. Hü-
 berthnek ilyen körülmények közt át kelle kutatnia a megjelent forrás-
 munkákat, hogy pótolhassa a hézagokat legalább annyira, a mennyire
 lehet, a mult század elejéig s alapos szakembernek lennie, ki az európai
 posták történetét jól tudja. És ő emberül megoldotta feladatát. Könyve
 egy korunkban nagy lendületet vett institutionnak egész fejlődését felöleli s

változatos történetével, alakulásaival levezeti napjainkig. Kezdi a legrégibb idővel s a mi keveset a törvénykönyvben talált, megpróbálta azokból ez institutio első csirait vázolni. Első fejezetét a posta-intézet megalakulásának szenteli, azt követi annak meghonosítása Paar báró által Magyarországon, annak eltérő fejlődése Erdélyben, Rákóczy Ferencz postaintézete. Ez a három fejezet mondhatni bevezetésül szolgál a többiekhez s a könyvnek ez a része az, mely még pótlásokra, kiegészítésre vár. Az országos levéltár kincsei s különösen a szepesi kamara okmányai közt még sok olyan adat lappanghat, mely egy olyan szakember kezében, mint Hüberth, sok világot vethet az institutio korábbi fejlődésére, alakulására; — de már azzal is, mit a könyvnek ez a része nyújt, már bírjuk a szervezet körvonalaival. A többi része a munkának már teljes és részletekbe menő képet nyújt s hivatalos források felhasználásának credenciye. A IV-ik fejezet a szathmári békét követő átalakulással foglalkozik, az V-ik a postát mint jövedelmi forrást tárgyalja a XVIII-ik században. párhuzamba téve jelen századi fejlődésével, a VI-ik posta-intézetünk 1848/9-iki állását festi s a VII-ik fejezet a »nemzet-gazdasági érdekek előtérbe jutását« vázolja. Szerző teljesen kiaknázatlan anyaghalmazból dolgozott, — mely a XVIII-ik század kezdete óta nagy tömeget képez. Mivelőds-történetünknek egy fontos részletét állítá össze a derek szerző, töretlen uton járva, sok önállósággal s criticával aknázva ki a forrásokat. Monographiájával igen hasznos szolgálatot tett a hazai történetírásnak, mely csak akkor lesz képes hazánk történetének egész és igaz képét előállítani, ha a részletek fontos kérdéseit ilyen monographiák kitisztázták. A munka *Gerray Mihálynak* van ajánlva.

— »ADATOK az evangelicus superintendensek egyház-látogatásainak történetéhez, különös tekintettel a párbérre« cím alatt *Krupec István* pozsonyi theol. tanár egy protestans egyháztörténelmi adatokban gazdag füzetet adott ki. A canonica visitatiókról vezetett feljegyzések egy csomó megbecsülhetetlen historiai és statistikai adatot foglalnak magukban, melyekből az ország akkori viszonyairól igen sokszor hű képet nyerünk, s ezek a feljegyzések annyival becsesebbek, mert maguktól a főpapoktól erednek. *Krupec* tanár lelkiismeretes gondnal állította össze, kivonatolta s fordította le e följegyzéseket s azokból valóban becses munkát állított össze. Minden vizsgáló superintendens följegyzése elé egy kis életrajzi bevezetést csatol, mely ugyyszólva annak bevezetését képezi. Kezdi a Láninéval s végezi a Krmanéval. E kis munka mutatja, hogy azok a regesták, melyek annak alapúl szolgáltak, megérdemelnék, hogy egész terjedelmükben közöltessenek; — de mutatja azt is, hogy csakugyan ideje volna a prot. egyház történelmi kutfők kiadásának megszakadt fonalát újra felvenni.

— *DR. SCHÖNWITZKY BERTALAN* pozsonyi tanártól »A pozsonyi Klarissza-apácák története« cím alatt 51 l.-ra terjedő monographia jelent meg, mint külön lenyomat a pozsonyi főgymnasium értesítőjéből. A Klarisszák kolostora ma gymnasium helyiségül szolgál, azt Pázmány

építette s rajzát a Történelmi Életrajzok múlt évi folyamában adtuk. E monographia a XVI-ik századon kezdődik, nagy részben kézirati adatok alapján lett megírva, s egy pár érdekesebb okmány egész terjedelmében van benne közölve. Gondos utánjárással van dolgozva s monographiai irodalmunkban megállja helyét.

— TEMESVÁRY JÁNOSTÓL »II. Gejza magatartása a pápaság és császárság kiüzelmében« cím alatt egy 67 lapra terjedő bölcsészettudori értekezés látott Kolosvárt világot, mely egy történetünkben kevésbé ismert tárgyat tesz kutatás tárgyává. Miután hazai forrásaink II. Gejza ezen nagyfontosságú szerepléséről hallgatnak, szerzőnek egészen a külföldi forrásmunkákra kelle szorítkoznia, melyeknek összegyűjtése szét-szórtságuk miatt fáradságos munkát vett igénybe. Ezek segítségével sikerült hasznos és jó munkát végezni. Gejza király részvételét ezen kiüzelmében földeríté s történetünknek egy alig ismert lapjára világot derített, s fáradságos munkája annyival méltánylandóbb, mert hazánknak egyik világtörténeti szerepléséről van szó. Hogy e munka kidolgozás, az adatok csoportosítása tekintetében hagy némi kívánni valót fenn, az leginkább azon körülményben találja magyarázatát, mert tudori értekezésnek levén szánva, az ez által elibe szabott igényeket tartá szem előtt.

— TÉGLÁS GÁBOR a Közép-Maros völgy őstörténelmi nevezetességű barlangjairól az Orvostudományi Értesítőben egy monographiát adott ki, melyekben ő igen sok praehistoricus emlékre, jelesen a legrégebb lakosság háztartási és egyéb eszközeire talált. Kutatásai fonalát a Maros balpartján Pozsega községnél (Krassó-megyében) kezdte meg, s onnan a Gyulafejérvárnál végződő Ompoly-völgyig haladt az erdélyi érczhegység övébe, s fáradságát meglepő eredménnyel koszorúzta, kimutatván, hogy ezen barlangokban praehistoricus emberek nagy számmal laktak.

— A GRÁCSI EGYETEM háromszázados évfordulóját ünnepelte múlt évben, s ez alkalomból Krones ny. r. tanár s az éppen oly termékeny mint alapos és nagyműveltségű történetíró megírta az egyetem történetét. Azon szoros összeköttetésnél fogva, mely tudósaink s az egyetem közt alapítása óta fennállott, a munka bennünket is közelebbről érdekel s valóban minden lépten-nyomon találkozunk benne egy-egy hazánkfiaival. De ezenkívül is igen tanulságos e derék munka ránk nézve, mely tanrendszerünk történetére is sok adatot nyújt. Krones sokoldalú s messze kiterjedő kutatásokat tett, hogy az egyetem történetét mennél teljesebbé tegye, s feladatul e vaskos 684 sűrűn nyomott lexicon alakú lapra terjedő kötetben derekasan oldatta meg. Két részre osztotta azt: első része az Évkönyvnek magának az egyetemnek s a második, fejlődésének és szervezetének történetét foglalja magában. Adatai megbízhatósága, tömör, világos tiszta előadása nagy előnye e munkának. Krones európai látkörű széles műveltségű történetíró s azon igen kevés külföldiek közé tartozik, kik a magyar történeti forrásokat is alaposan ismerik s felhasználják — s ki ezenkívül még újabb történeti irodalmunkat is figyelemmel kíséri.

— Az ENDRÖDI SÁNDOR által szerkesztett »Magyar Hölgyek Életrajzi«-ból, melyet Pozsonyban Stampfel ad ki, újabban 3 füzet jelent meg a 6-ik Ferenczy Teréz (Prém Józseftől) és Dukai Takács Judit, a 8-ik Jókainé Laborfalvi Róza és Petőfi Sándorné szül. Szendrey Julia, a 9-ik Bárány Wesselényi Miklósné szül. Cserey Ilona és Molnár Borbála életrajzaival. Arczképekkel s csinos képekkel vannak a füzetek díszítve. Maguk az életrajzok csinosan és gonddal dolgozott biographiák, melyek jól és könnyen olvastatják magukat.

— »EGYHÁZI POLITIKA különösen Magyarországon« cím alatt Jakabfalvy Andrásról egy tíz sűrűn nyomott ívre terjedő munkát adott ki Jakabfalvy Gyula, előre bocsátván a szerzőnek rövid életrajzát, ki a forradalom előtti időben a szabadelvű párt jelentékeny harczosa volt s e művét 1847-ben írta, — de az akkori sajtó-viszonyok miatt nem adhatta ki. E munka heves támadás a hierarchia uralma ellen, melynek tulajdonítja ő, hogy hazánk a mívelt Európával nem tarthatott versenyt. A mit az akkori viszonyok közt tudni lehetett a történetből, azt szerző mind ismerte, ki tudós és mívelt fő volt s munkájában az ország egy hatalmas pártjának gondolkodásmódját tolmácsolá, s e tekintetben érdekel bír ma is.

— A SZÉKELY-EGYLETI KÉPES NAPTÁR, melyet Deák Farkas, a társulat buzgó alelnöke szerkeszt, megjelent s több becses történelmi czikket is foglal magában: »A kolosvári ötvöslegények 1576-ban« Deák Farkastól, az Akademiában ismertetett strike népszerű és szép feldolgozása; egy 1827-ben Kolosvárt kiadott rendőri szabályzat; Dániel Gábor útinaplója 1843-ból; Bánffy János, Kemény György, Bálint József, Kemény Kálmán, három Bereczky életrajza; a görgényi kastély leírása — s igen jól megválasztott szépirodalmi rész.

— A SZÉKELY MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDASÁGI EGYESÜLET Maros-Vásárhelyt 1886. jun. 27-én tartott nagygyűlésének Emlékkönyve ezen gyűlés jegyzőkönyvét s az ott elmondott beszédeket foglalja magában: többi közt Deák Farkas nagy műgonddal írt, szép és meleg emlékbeszédét Apoc Károly felett.

— Az ATHENAEUM kiadásában két nagyfontosságú munka hagyta el a sajtót, melyekre nem mulaszthatjuk el felhívni olvasóink figyelmét. Az egyik Madách Imre Ember tragoediájának díszkiadása; egyike a legszebb magyar könyveknek, mely a külföld díszmunkáival is kiállja a versenyt. Az izlésteljes és szép kiállítás fényét Zichy Mihály rajzai ékesítik, melyek Madách gazdag költészetének méltó tolmácsai. A gyönyörű compositiókhoz méltó a kivitel; a rajzok igen finom heliogravurral vannak visszaadva s ezek nyomása a legkitűnőbb intézetre vall. (Ára 12 frt.) — A másik a Láng Lajos által szerkesztett »Magyarország gazdasági statistikájának« II-dik kötete »Magyarország gazdasági statistikája.« A terjedelmes 680 lapra terjedő kötet bevezetést Keleti Károly, a gazdasági részt Lajos Gyula, az ipar s kereskedelem statistikáját Heltai Ferencz, a bányászat és kohászatát a köz-

lekedést és forgalmat Vargha Gyula írta. Az egész nagybecsű munka hivatalos adatokból van merítve, — melyek a tárgynak megbízható és tanúságos képét adják.

— KIRÁLY (KÖNIG) PÁL, a dévai történelmi társulat egyik legbuzgóbb munkása, a sarmisegethusai Mithraeumról nagybecsű monographiát adott ki. Európában nincs ma muzeum, mely a Mithras cultusra vonatkozó annyi emlékekkel bírna, mint Déva. S hogy e kincsek nemcsak felállítva, hanem rendezve is vannak, az Király Pál érdeme, ki magát egész specialistává képezte ki. A Mithras cultus egyik főfészke Sarmisegethusa volt, a mai Hátszeg vidékén, honnan ugyan már sok emléket széthordtak, de mégis maradt, annyi hogy egy gazdag muzeum telt ki belőle, mely még folyton szaporodik. Király munkássága java részét ezeknek az emlékeknek szentelte, áttanulmányozta a Mithras-cultus gazdag irodalmát s azok segélyével saját kutatásai eredményét nagy és becses munkában állította össze, mely 23 táblával díszítve jelent meg, melyek sikerült reproductioi a dévai emlékeknek. A szentély (splaeum) leírását az ásatás leletei követik s ezt egy monographia zárja be a cultusról, melyben mind az az adat, mi feltalálható volt, össze van állítva.

— PÓR ANTAL TÓL »Érdekes per a XIV-ik századból« cím alatt egy kis monographia jelent meg, mely Miklós kanonoknak Mihály préposttal folytatott perét írja le levéltári adatok alapján. Érdekes monographia hazánk XIV-ik századi történetéhez.

— MAKAY DEZSŐ tagtársunk »Visszapillantások hazánk régi igazságszolgáltatási viszonyaira« cím alatt egy kis 25 lapra terjedő mutatványt tett közzé hasonló című sajtó alá készülő munkájából, mely annak bevezetését képezi, s a Szent-István alatti igazságszolgáltatást festi.

— HAZAI KÖNYVÉSZETÜNK egy nagy és czélszerű munkával gazdagodott: »Magyarországi német könyvészet« cím alatt a hazánkban megjelent vagy hazánkra vonatkozó német munkákról, melyet még Kertbeny kezdett nyomtatni, de a munka befejezésében halála meggátolta — s azt Petrik Géza fejezte be s igen czélszerű és jó szakmutatóval látta el, mely az ez időkben megjelent munkák áttekintését lehetővé teszi. E szakmutató nemcsak arra szorítkozik, hogy a neveket és tárgyakat felsorolja, hanem mindeniknél utal egyszersmind, hogy az illető tárgyról kik írtak, s a szóban levő emberről minő munkákban van biographiai adat? A vallás és oktatási ministerium adta ki. Nélkülözhetlen segédkönyv írók és könyvtárak számára. A kiadás correct, a berendezés czélszerű, mely valószínűleg a magyar munkák repertoriumával fog kiegészíttetni. Hogy mennyire német város volt Pest még félszázad előtt, mutatja e munka is, érdekes bizonyossága annak is, hogy mekkora átalakuláson ment e félszázad alatt keresztül.

— GELICH RICHÁRD tábornok nagy munkájából »Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben« kettős füzet (21. és 22.) jelent meg Aigner Lajos kiadásában. Az 1849. ápril-májusi eseményeket adja elő. Bár e munkában a hadi operatio van nagyobb gonddal kidolgozva, de a

politikai események menetére is suly van fektetve, s számos okmányt egész terjedelmében közöl. Előadása folyékony, stílje világos, tiszta.

— GROSSCHMID GÁBOR »Történelmi Tanulmányok« cím alatt egy füzetben két igen érdekes monographiát adott ki, melyek a szabadságharcz s azt követő idők történetéből vannak merítve. Ügyesen, elevenen vannak dolgozva, jól olvastatják magukat s mindenik külön egy kis korkép, — melyek igen jól jellemzik amaz idöket. Szomorú episod az 1848/49-iki ellenforradalom történetéből az utolsó Kray története, — a topolyai kastély kirablása s a báró szomorú halála, melyeket nem lehet megindulás nélkül olvasni. Nem kevésbé érdekes a Vojvodina felállításának története is. A díszes kiállítás a zombori nyomdának becsületére válik. E két dolgozat külön lenyomat a »Bács-Bodrogszabolcsi Történelmi Társulat Évkönyvé«-ből.

— »TÖRTÉNETI KÉZIKÖNYVEK« cím alatt az Athenaeum talpraesett vállalatot indított meg, melynek czélja olyan kisebb történeti munkákat adni a fiatalság kezébe, melyek egy-egy népnek vagy korszaknak vagy nevezetesebb egyéniségnek történetét tárgyalják s kiváló író tollából kerültek ki, melyekbe röviden be van foglalva az újabb kutatások eredménye s a történet philosophiájának vívmánya. Egy-egy ilyen kis kötetben nemcsak a száraz tényeket, hanem a történet szellemét kapja meg az olvasó. A legújabb XIII-ik kötet tartalmát Wellhausen munkája »Izrael népének története« teszi, melyet angolból Kardos Albert fordított. Sikerkült fordítása ez a kiváló és eszmegazdag munkának s megérdemli, hogy olvassassék. Nagy historiai problémát igen szépen old meg.

— »BUDAPEST TÖRTÉNETÉNEK IRODALMA« cím alatt Majláth Béla egy bibliographiai munkát adott ki, mely az 1493—1700 közt megjelent s e tárgyra vonatkozó munkákat chronologiai rendben állítja össze. Tulajdonkép a kiállítási catalogus e tárggyal foglalkozó részének pótlása és kiegészítése ez azon munkák címeivel, melyek a kiállítási catalogusban nincsenek felvéve. Összesen 422 cím van benne közölve, tehát 62-vel több, mint a mennyi ki volt állítva. Hogy a munka még így sem teljes, azt maga szerző mondja előszavában, — de az igaz, hogy oly tekintélyes számot hozott össze, hogy az nagyon sokkal nem lesz szaporítható. Gondos kézzel van összeállítva.

— BIIARVÁRMEGYE FÖLDRAJZA cím alatt K. Nagy Sándortól koszorús pályamunka jelent meg, mely Biharmegye leírását adja a legújabb adatok felhasználásával. Két részre van osztva, egy általánosra s egy részletesre, s ez utóbbi a megye minden egyes helységének rövid, de pontos leírását adja.

— »NYIREGYHÁZA SZABAD KIVÁLTSÁGOLT VÁROS TÖRTÉNETE« cím alatt monographiai irodalmunk egy munkával szaporodott. Írta Lukács Ödön s a megjelent első rész a politikai történetet adja, míg a második az egyház-történetet fogja hozni. E munkának tüzetesebb ismertetését szándékozván adni, egyelőre csak annyit említünk meg, hogy kézirati

források alapján, kivált a szabolicsvárnegyey archívum adatainak felhasználásával készült, s hogy igen sok beces adat van benne felhalmozva, melyeknek történetíróink igen jó hasznát fogják venni.

FOLYÓÍRATOK SZEMLEJE.

— A FIGYELŐ nov. füzetét Baróti Lajos érdekes irodalomtörténeti tanulmányval nyitja meg: »Német költők hatásáról Csokonaira.« A többi közlemények többnyire azelőbb megkezdett munkák folytatása, így a *Takács* Sándoré, Péczeli József irodalmi működéséről, *Vachot* Sándorné rajzai a múltból, *Vozári* Gyulác: Vörösmarty költői nyelvéről. *Váli* Bélác Kuthy Lajos életéről. Új a *Csaplár* Benedeké, Révai átlépéséről a győri egyházmegyébe. *Récsei* Victor egy újabb s egy régi író ismertet, *Vida* Józsefet († 1876.) és *Beythe* Istvánt (sz. 1528.) ki soproni magyar pap volt s egyházi művei maradtak fenn. A szabadságharcz költészetéhez nagyon érdekes adatot közöl *Szalay* Gyula, feleletet *Petőfi* híres verséhez: *A királygokhoz*. A szokott repertorium zárja be a füzetet Szimyeitől.

— A HAZÁNK nov. füzetében *Thim* József nagyon érdekes cikket közöl: Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon (1848-ban) cz. a. *Risztics* János szerb miníster munkája után, melyet ez a szerbek szcrepléséről írt a magyar szabadságharcz idejéből. A fordító valóban hasznos szolgálatot tett vele újabbkori történetírásunknak. *Höck* Lajos folytatja a 48-iki pesti országgyűlés történetét, *Jelasich* betörésétől, — a szerbekkel vívott harcokig, — *Márki* Sándor újabb adatokat közöl 1790-ből Arad megye történetéből. *Torma* Károly gróf Gyulai Ferencz tábornok tanúóságos emlékiratait folytatja 1771-től 1774-ig. *Szimyei* komáromi naplójegyzetei 1848—49-ből, melyek harmadfélév óta folynak — Komárom pénzügyéről szóló összeállítással végre befejeződnek. Végül Dr. V. J. ismerteti *Takács* Sándornak, Lapok egy kis város múltjából cz. a. Komáromról írt művét.

— A CZOBOR BÉLA által szerkesztett »Egyházművészeti Lap« 7- és 8-ik száma kettős füzetben jelent meg gazdag tartalommal. *Ágárfás* István folytatja öskeresztény műemléki tanulmányait, mely a füzet legnagyobb cikke s nagy szorgalommal s alaposzággal van írva. — Ezután a Nagy Váradon oct. 24-én megnyílt műhimzések kiállítása van ismertetve, melyet *Ipolyi* püspök gazdag gyűjteményéből az apácza kolostorban rendeztek. *Kurtz* Vilmos úti jegyzeteit rövid közlemények s vegyesek követték. Az első két cikket hoz. *Ipolyi* új pluviale csatjának leírását s a prágai szent György szobor ismertetését, melyet, tudvalevőleg, a Kolozsvári testvérek csináltak, ugyanazok, kik Szent László nagyváradi szobrát öntöttek. Az óhajítás mely e cikk végéhez van csatolva, hogy vajha a város nagynevű püspöke megpróbálná e szobrot reconstruáltatni, mely e sorok írásakor még valószínűséggel bírt — ma már pium desiderium maradt.

— Az UJ MAGYAR SION novemberi füzeté D'Azte Mihály egy fiatal római főúr emlékét eleveníti fel, ki a magyarországi török háborukban 1684—86 közt vett részt. Már ott volt Bécs felszabadításánál is, résztvett Buda 1684-iki ostromában, Érsekújvár alatt sebet kapott s az 1689-iki szept. 2-iki rohamban halálosan megsebesült. E cikk a Voce della Verita után van közölve. Széllősy Károly a magyarországi r. cath. papság irodalmi munkásságáról írt cikkének folytatását adja. Az első rész, mely még a júniusi füzetben indult meg, be van fejezve: ez az esztergommegeyi írók munkásságát hozza. Alapos s az irodalmi munkásságot teljesen felölelő dolgozat.

— A BUDAPESTI SZEMLE november és deczemberi füzeté Pulszky Ágost tollából Pázmány Péter életrajzát közli, kiindulási pontúl *Fraknói* Vilmos munkáját véve, de egészen eltérő felfogással. Ez utóbbi füzetben *Pauler* Gyula bírálja Salamon Ferencz munkáját Budapest történetéről.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ (szerk. Péterfi Dénes és Kovács János Kolozsvárt) f. é. 1—3. füzetében *Boros* György az erdélyi szombatosok irodalmi maradványairól és vallásos nézeteiről ír: gróf *Lázár* Miklós (a 2. füzetben) *Petrisevich* Horváth Boldizsár (1714—1778.) naplóját közli, a melyben sok érdekes történeti feljegyzés is foglaltatik. A 3-ik füzetben becses egyháztörténeti adatokat találunk és pedig: unitarius halottak és temetések (1626—1646.) cz. a. *Benczédi* Gergelytől; Pécsi Simon özvegye *Barabás* Katiról; — és egy névtelen unitarius levelét vallásuk egyik gyalázójához — *Koncz* Józseftől, a gr. Telekiek m.-vásárhelyi levéltárából.

— A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI tört. társulat *Érkönyveben* (szerk. Iványi István; II. évf. V. füzet) *Grosschmid* Gábor folytatja: az utolsó báró *Kray* történetét a szerbek közt 1848—49-ből. A szerkesztő *Ders* (*Dersfalva*) régi (1828. előtti) bácsmegyei helységről ír.

— A M. PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELŐ (szerk. Czelder Márton Kecskeméten) sept.—okt. füzetében: A magyar protestans egyház tragediája cz. a. a protestans vallás története van megírva hazánkban, a reformáció kezdetétől. A tragédia első felvonása: Rudolf uralma, Bocskai István támadása, a 2-ik II. Ferdinánd uralma s a 30 éves háború, a 3-ik a protestánsok üldözése a XVII. sz. második felében s a prot. papok berencsi, komáromi, eberhardi, lipótvári fogsága, a száműzetések gályarabságok stb. A »régiek« rovatában *Szilágyi* Sándor közöl adalékokat a magyar egyháztörténeti kútfőkhöz a XVII. századból. és pedig *Medgyesi* Pál levelét (1649.) *Rákóczy* Zsigmondhoz, *Rákóczyét* *Klobusiczky*hez (1651.) és *Báthori* Zsófia egy 1673-iki levelét »tolvajkodók, esperestek, praedicatorok felől.«

— A MAGYAR NYELVÖRSEN *Négyessy* a szegedi nyelvjárást, *Markovics* S. a magyar nyelvbe átvett czigányszavakat, névszerint a bibasz (szerencsétlen), ácsi, upre, usdi, more, dáddé, rajkó, purdé, csoré (meztelen) szavakat és eredetüket fejtegeti. A nyelvtörténeti adatok közt érdekes vers van a jászóvári levéltárból: »Miscellanea, azaz: Elegyesleg, külömbféle

dolgokrúl, sok és kevés bötükböl álló, hajdani s mostani szokott magyar szónak össze szedése, mulatságnak kedvéért» 1762-ből, közli Horváth Balázs.

— A »KORRESPONDENZBLATT« (szebeni Landeskunde-egylet folyóirata) nov. száma egy bünbocsátó oklevelet közöl János bibornoktól (Roma, 1450. decz. 29.)

— A BÉCSI MITTHEILUNGEN DES KRIEGS-ARCHIVS f. é. III. és IV. füzeté adatokat közöl az első sziléziai hadjáráthoz 1741-ben, Duncker kapitánytól. A második hosszú közlemény: A délnyugati csatatér a Dunavölgyén és az osztrák Alpések közt cz. a. az itt szerepelt hadjáratok történetéről szól.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Monumenta mediæ ævi historica res gestas Poloniae illustrantia. Editio collegii historici academiae literarum Cracoviensis. Tom. IX. Pars II. 1153—1333. (Krakkó 1886.)

Dubik Beda, Mülhrens allgemeine Geschichte. 11-ik kötet. Tartalmazza a Luxemburgok korát. 1306-tól 1333-ig. (1886.)

Revue française de l'Étranger et des colonies. 1886. Novemberi füzet. *Henri Ollivier, Les Tziganes de Hongrie.*

Grenzboten. 1886. 45. szám. *Rhamn, Germanische Alterthümer aus den Bauerndörfern Nordungarns.*

Neue Freie Presse. 1886. Nov. 24. és 25-iki szám. *B. Reiner, Erinnerungen an General Hentzi.*

Johann Mikulla, Die Söldner in den Heeren Kaiser Friedrichs II. (Gnesen. Lange. 1885.) E jenai tudori értekezésnek szerzője több helyen szól a Frigyes seregében szolgált magyar zsoldosokról; közli egyúttal Huillard-Bréholles nyomán (V. 184.) a császár ama levelét, melyben ez a magyar királyt arra kéri, hogy neki ijászokat küldjön.

Leipziger Centralblatt. 1886. 46. sz. *Frahnó-Schwicker, Ungarn vor der Schlacht bei Mohács.* Birálat.

Allgemeine Militär-Zeitung. 1886. 78—81. *Zum 200 jährigen Gedenktag der Eroberung von Ofen.*

A cseh múzeum folyóirata 1885-ik évfolyamában, (mely Prágában cseh nyelven jelenik meg) *Jirecek* cikket írt. *A csehek és magyarok közötti összeköttetésről a 14. és 15. század idején és a magyarországi husszitákról.*

Salamon Ferencz »Török hódítás korá«-nak német fordításáról idáig következő lapok hoztak rövid ismertetést: *Berliner Nationalzeitung.* 539. sz. *Norddeutsche Allgemeine Zeitung.* 505. sz. és *Hamburger Nachrichten.* 225. sz.

A »Századok« f. évf. 843. lapján 4. sor felülről olv. *Kaiser Josef II.* helyett *Kaiser Karl VI.*

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM,
A HAZAI HÍRLAPOKBÓL. 1886. NOVEMBER.

- Balog Gyula.* Egy kurucz erekle. Gróf Esterházy Antal levele Vasme-
gyéhez. Devecser, 1708. máj. 31. *Bud. Hírlap* 311. sz.
- Benedek Albert.* Észrevételek a magyar honfoglalás és Árpádra vonatkozólag.
Délm. Lapok 257—259. sz.
- Boér Miklós.* A történelmi kiállításon. *Szilágy* 41. 42. sz.
- Csulai György* volt püspök számadása kivonatban 1664. — Szerződése az
enyedi collegiummal 1676. Közl. *Koncz József. Prot. Közlöny* 45. sz.
- Dedk Farkas.* A Rosnyaiak. *Kolozsvári Közlöny* 245. sz. — Helyreigazítás.
U.-ott 251. sz. *B. E.*
- Egyháztörténeti adatok.* IV. A vajasdi ecclesia fekvésegei, pap és mester
fizetése az 1658-ki tatár dúlás után. VIII. Tophaeus Mihály püspök
synodusra meghívó levele 1681-ből. IX. Horti István püspök syno-
dusra meghívó levele 1686-ból. X. Bajcsi András, enyedi pap és
senior gyűlésre meghívó levele 1686-ból. Közl. *Koncz József. Prot.*
Közl. 44. 47. sz.
- Fraknoi Vilmos* után. Buda visszafoglalása és a szent szék. *Vasárn. Ujság.*
39. sz. arczk.
- Gyulay Rudolf.* A bregetiumi vízvezeték. *Komár. Lapok* 45. 46. — Mi volt
Tata neve a rómaiak idejében. *U.-ott* 49. sz. *Komár. Közlöny* 48. sz.
- » *Hunfalvy Pál.* Neuere Erscheinung der Rumänischen Geschichtsschreibung.
Wien, 1886.« Ism. *Nemzet* 320.
- » *Ipolyi Arnold.* A magyar szent korona és a korona jelvényei történet- és
múleirása. Bpest, 1886.« Ism. *P. Napló* 307. *Nemzet* 310. *Egyet-
értés* 315. *Bud. Hírlap* 319. sz.
- » *Jakab Elek.* Kolozsvár története II. és III. kötete.« I. Szabó Károly nyilat-
kozata. II. Torma Károly nyilatkozata. *Ellenzék* 253. sz.
- » *Lukács Ödön.* Nyiregyház szab. kir. város története. Nyiregyháza, 1886.«
Ism. *Nagymáté Albert. Nyírvidek* 47.
- » *Magyar Történelmi Életrajzok.*« Ism. *Egyetértés* 322. sz.
- Mihályffy N.* A nagy-körösi ref. egyház lelkészei. *Nagy-Körös* 44. sz.
- Musztafa, II.* sátoördíse. Egy török-magyar történelmi emlék. *J. V. Bud.*
Hírlap 317. sz.
- Petrán József.* A gyalui vár. *M. Polgár* 273. 274. sz.
- Pintér Ráfael.* A tavak városáról. (Tata jelenleg és hajdan.) *Szépir. Kert.* 52. sz.
- Pulszky Ferencz.* A vidéki régészeti s történelmi társulatok. *Nemzet* 327.
- Ráthonyi Lajos.* Ugocsa megye hajdan. *Ugocsa* 48. sz.
- Régészeti és embertani társaság első népszerű felolvasása.* *Nemzet* 322.
- Szathmáry Károly. (P.)* Hadadi b. Wesselényi István naplója 1704—1708.
Nemzet 307. sz.
- » *Századok* nov. füzeté.« Ism. *Dudás Gyula. Föv. Lapok* 329. sz.
- Wieder Gyula.* A 7-es szám. *M. Polgár* 267. sz.
- Zsebkendő története.* *Vasárn. Ujság* 39. sz.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— BÁTHORY ISTVÁN HALÁLA 300-ADIK ÉVFORDULÓJÁN, mely f. hó decz. 12-én volt, kegyeletes ünnepélyek színhelye volt Krakkó. — A templomban gyász isteni-tisztelet tartatott s a király koporsóját megkoszorúzták. Az Akadémia egy publicatiot adott ki ez alkalomra: Báthory hadjáratainak történelmi emlékeit — *Polkowski* szerkesztésében. A folyóiratok és lapok alkalmi közleményeket hoztak. A *Przegląd Polski* czimű folyóiratban *Zakrzewski* Vincze a Jagelló egyetemen a lengyel történelem tanára, s Báthory kora történetírója becses történeti tanulmányt közölt Báthory haláláról, uralkodása jellemzéséről s a Báthoryról eddig megjelent történeti művekről. Varsóban *Pawiński* Adolf az államlevéltár igazgatója (a ki Báthoryról több kötet publicatiot adott ki eddig is) és mások a *Tygodnik Ilustrowany*-ban írtak szép szép alkalmi czikkeket, melyek több kép: Nagy-Várad és Grodnó városáé, Báthory arcképe, siremléke stb. kíséretében jelentek meg. *Pawiński* cikkében, amely Báthory haláláról (Zgon króla) szól, legérdekesebb, hogy a király orsovai, Bucella és Simoni olasz orvosok polemiája alapján, a varsói orvosokkal consultálva, megállapította, hogy Báthory »insufficiencia musculi cordis« következtében halt meg. A lengyelek híres regényírója *Kraszewski* J. I. is ír (San Remoból) egy szép cikket Báthory emlékéről. *Jurouchowski* Kázmér a király történetéről. gr. *Tarnowski* Szaniszló a krakkai Akadémia főttkára, a lengyel irodalom történetéről Báthory alatt s *Jenike* Lajos Kochanowski két verséről ír, melyekben az egykorú költő megénekli Báthory diadalait és halálát.

— BÁTHORY ISTVÁN RÓL nálunk is több helyen megemlékeztek. Az Akadémia II. osztálya decz. 6-án tartott ülésén *Szadeczkij* Lajos mint vendég alkalmi felolvasás kíséretében mutatta be Báthory lengyel királyllyá választásáról a történelmi bizottság megbízásából írt munkáját. Ugyanazon a gyűlésen *Pulszky* Ferencz elnök indítványára elhatározták, hogy a krakkai akadémiához a Báthory-ünnepély alkalmából üdvözlő iratot intéznek, s koszorút küldenek a nagy király koporsójára. A Történelmi Társulat elnöksége szintén küldött üdvözlő iratot a krakkai akadémiához. A budapesti egyetemi ifjúság is leróta a kegyelet adóját Báthory emléke iránt. A vidékről is érkeztek alkalmi ünnepélyekről szóló hírek. Születési helye Szilágy-Somlyó, továbbá Kolozsvár, Csik-Somlyó stb. is megemlékeztek a 300-adik évfordulóról. Az erdélyi püspök körlevélben hívta fel püspöksége plébániáit, hogy decz. 12-én requiemet tartsanak. Kolozsvárt a Báthory által alapított collegium rendezett emlékünnepet, Csik-Somlyón ugyancsak a róm. kath. főgymnasium, melynek programja szerint decz. 11-én d. e. 10 órakor a szerzetesi nagy templomban ünnepies requiem volt a nagynevű fejedelem és alapító lelkeért. Ugyanott decz. 12-én ifjúsági ünnepélyt tartottak, melyen a magyar és lengyel hymnust a dalárda énekelte, *Imets* Jákó igazgató tartott megnyitó — és *Szász* Károly tanár emlékbeszédet, *Bartalis* Agost költői apostrophe-ot írt »Báthory szelleméhez«. — Irodalmi téren is

hagy nyomot maga után az emlékünnap. Folyóiratunk homlokán a Báthory érdekében szőtt magyarországi összeesküvés történetét közöljük, miről eddig történetírásunk mit sem tudott, a Könyvszemle legközelebbi száma Báthory könyvészetéhez közöl adatokat. A heti- és napilapok hasábjain is több alkalmi czikk jelent meg, a Vasárnapi Ujság és Ország-Világ (decz. 12-iki száma) alkalmi közleményeken kívül több képet is közöl, arczképét, szülőházát, siremlékét, stb. — Eme megemlékezések is tanúsítják, hogy nemzetünk hagyományos kegyelete történetünk nagy alakjai iránt nem halt ki, sőt tán élénkebb, mint valaha!

— IPOLYI ARNOLD összegyűjtött kisebb munkáit pár nappal halála előtt adta sajtó alá Bunyitay Vincze. Végrendeletének végrehajtója s barátja Fraknói Vilmos gondoskodni fog, hogy azok világot lássanak.

— MIKULIK JÓZSEF korán elhunyt tagtársunk, kinek hagyatékából lesz alkalmunk még több érdekes dolgot közölni, sok becses anyagot gyűjtött a felvidéki levéltárakból, melyek az ottani nemesi élet illusztrálására vonatkoznak. Ezekből monographiát akart írni, az általa kiadott kisvárosi élet mintájára. Özvegye hön öhajtvá, hogy boldogult férjének e hagyománya értékesíttessék, Demkó Kálmánt kérte föl, hogy azokat nézze át s értékesítése módjára mondjon véleményt, s esetleg a munka elkészítését vállalja el.

— DEMKÓ KÁLMÁN, a Szepesmegyei Történelmi Társulat titkára »*Felvidéki városaink erkölcsi élete a XV—XVIII. századokban*« című munkán dolgozik, mely 15—16 ívre fog terjedni s következő fejezetekre van osztva: 1. Városaink életének létföltételei. 2. Lakosság. 3. Egyházi hatóság és vallásos élet. 4. Városi hatóság. 5. Köz-rendőrség. 6. Vásári rendőrség. 7. Tűzrendőrség. 8. Polgárőrség és védelmi rendszer. 9. Bor- és sörmérés. 10. Játék, mulatságok. — Következik még: egészségügy, szegénység, cselédtartás, bűnök és büntetések, családi élet, háztartás. Demkó a löcsei levéltáron kívül, melyet ő rendezett, a többi felső-magyarországiakat is átkutatta s rendelkezésére nagy és becses anyag áll. A német és franczia városi életéről már kitűnő és jeles munkák láttak világot, melyek szerzőt sok kérdésben tájékozhatják. Péld. csak annak a kérdésnek eldöntése is, hogy volt-e és minő hasonlat a németországi s magyarországi városok közt ebben az időben? az érdekesebb problémák közé tartozik, s ennek megoldása lesz szerző egyik legérdekesebb feladata.

— A »LUDOVICA AKADEMIA KÖZLÖNYE« a jövő évben XIV-ik évfolyamába lép. E folyóirat eddig is sok becses hadtörténeti monographiával gazdagítja irodalmunkat s kiadott programja szerint ilyeneket a jövő évben is fog közölni. Különben a folyóirat feladata: a katonai tudományok fejlődésének hazánkban irodalmi előmozdítása, és e fejlődés folyamának s időnkénti vívmányainak magyar nyelven való ismertetése lesz, mely rendeltetéséhez képest a »Közlöny« tartalmát mint eddig, naggyobbrészt hadtudományi önálló dolgozatok, részint külföldi jelesebb ilyenemű közlemények ismertetései fogják képezni, a melyek ugyanis hadtudományi

tekintetben az általános haladásnak lendületet adni alkalmasak. Melegen ajánljuk e derék folyóiratot, melynek előfizetési ára egy évre 4 frt. Ez összeg a Ludovica Akadémiába küldendő.

— A HADTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG a M. Tud. Akademiában újra szerveztetett. E bizottság egy pár évig kevés életjelt adott magáról, s újjaszervezése elodázhatatlan szükségnek mutatkozott. Nyár óta folyt a II. és III. osztály kebelében a vita, hogy melyik osztályhoz csatoltassék, míg végre az alapszabályok értelmében eldöntetett — s a bizottság a III-ik osztály alá rendelve maradt. Most újja alakított: s Fodor József, Frölich Izor, Hollán Ernő, Hunfalvy János, Keleti Károly, Mayláth Béla, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schwarz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Thewrewk Emil választattak meg tagjaivá. A bizottság decz. 7-én tartá meg alakuló ülését, s az eddigi elnököt (Hollán tábornok) s h. előadót megválasztá elnökké és előadóvá. Egyszersmind megállapítá munkássága több évre tervezett programját s jövő évi költségvetését. Első sorban magyar hadtudományi évkönyvet ad ki, melynek 1886-ra szóló kötete alapmunka lesz. Megindítja a Hadtudományi füzeteket, (első dolgozat ebben gróf Nádasdy Ferencz élete lesz) megkezdi a hadtudományi remekírók fordítását, s intézkedéseket tett egy hadtörténeti műszótár megkezdésére.

— A NAGYSZOMBATI NAPTÁRBAN Némety Ferencz cikket közöl Nagyszombat 1683-iki pusztulásáról, midőn 4000 ember lett az ostrom alatt kiüfött tüzvész áldozatává.

— AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET történettudományi szakosztályának kiadványai III. k. 3. füzet *Brassai* Sámuel emlékbeszédét hozza Bolyai Farkas, a jeles mathematicus tanár felett, abból az alkalomból, hogy az Akademia kiadja munkáit és Maros-Vásárhelyt emléktáblával jelölték meg egykori lakóházát. Az emlékbeszéd Bolyai érdemeihez és Brassai névéhez egyaránt méltó. Dr. *Felmér* Lajos az élőnyelvek tanításáról értekezik. Dr. *Török* István, Huszti András a protestánsok első jogtanára (1723—1742.) életrajzát, irodalmi munkássága s végül elítéltetése történetét írja meg.

— KOLOSVÁR VÁROSA történetével teljesen *Jakab* Elek, elkészült s azt bemutatta a városi közönségnek. Bírálatra *Szabó* Károlynak és *Torma* Károlynak adatott ki a munka s ezek egyhangú ajánlatára a város annak kiadását elhatározta s írójának 5000 frt. honorariumot szavazott meg.

— A M. TUD. AKADEMIA irodalomtörténeti bizottsága jövő évi költségvetésébe felvette *Bayer* József pályanyertes művét »A magyar színeszet története« s azt két kötetben ki fogja adni. Ezenkívül *Pesti* Gábor és *Heltai* Gáspár meséit fogja a Régi nyomtatványok tárában közzé tenni. A magyar költők tárából két kötet a VI. és VII. fog világot látni. *Kazinczy* munkái *Horváth* István levelezései s *Bessenye*y munkái kiadására előkészületeket tett, s az elsőből egy kötet világot fog látni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— OKLEVÉLTÁR Bethlen Gábor diplomaciai összeköttetései történetéhez. A velencei állami levéltárban *Mircse* János által eszközölt másolatokból a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztette *Ováry* Lipót. Budapest, 1886. 8-adr. VI. és 822 ll. Ára 5 frt.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. Történeti bevezetésekkel a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából. Szerkeszti *Szilágyi* Sándor. Tizenegyedik kötet 1649—1658. Budapest, 1886. 8-adr. 485 l. Ára 3 frt.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. A hazai műemlékek ismertetének előmozdítására. Kiadja: A Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága. XV. kötet. (Új folyam XII. kötet.) Budapest, 1886. Ivrét 129 l. 23 táblával.

— ANGLIA TÖRTÉNETE KORUNKBAN. Viktória királynő trónraléptétől az 1880. évi általános választásokig. Irta M^c *Carthy* Justus. Fordította Szász Béla. Második kötet. Budapest, 1886. (A m. tud. Akad. könyvkiadó vállalata.)

— A RENAISSANCE OLASZORSZÁGBAN. Harmadik kötet. A szép művészetek. Irta John Addington *Symons*. Fordította *Wohl* Janka. Budapest, 1886. 8-adr. 469 l. (A m. tud. Akad. könyvkiadó vállalata.)

— A SZEP PRÓZAI ELBESZÉLÉS a régi magyar irodalomban. A Kisfaludy-társaságnál jutalmat nyert munka. Irta *Beöthy* Zsolt. Első kötet 1526—1774. Budapest, 1886. 8-adr. 301 l. (A m. tud. Akad. könyvkiadó vállalata.)

— A NÉMET IRODALOM TÖRTÉNETE. Irta *Heinrich* Gusztáv. Első kötet. Budapest 1886. 8-adr. 576 l. (A m. tud. Akad. könyvkiadó vállalata.)

— A NATURALISTA REGÉNYRŐL. Irta *Haraszi* Gyula. Budapest 1886. 8-adr. 410 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata.)

— ÉSZAK-AMERIKAI közgazdasági és társadalmi vázlatok. Irta *Bernát* István. Budapest 1886. 8-adr. 254 l.

— A NŐK JOGA. Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és új korban. Irta *Gide* Pál. Második kiadás. Életrírási értesítéssel, pótlékokkal s jegyzetekkel. Esmain A.-tól. Fordította *Tóth* Lőrincz. Első kötet. Budapest 1886. 8-adr. VI. és 390 ll. Második kötet. Budapest 1886. 8-adr. 408 l. (A m. tud. Akad. könyvkiadó vállalata.)

— MAGYARORSZÁG STATISZTIKÁJA. Keleti Károly és Jekelfalusy József közreműködésével szerkeszti *Láng* Lipót. Második kötet. Magyarország gazdasági statisztikája. B.-pest 1887. Nagy 8-adr. 680 l. Ára 5 frt.

— A SARMISEGETHUSAI MITHRAEUM. Irta Király Pál. Kiadja a Magyar tudományos Akadémia Archaeologiai bizottsága. Budapest 1886. Ivrét. 129 l. XXIII. táblával.

— ERDEKES PER a XIV-ik századból. Adatok Pozsony történetéhez. Irta Pör Antal. Pozsony 1885. 8-adr. 20 l.

— MAGYARORSZÁGI NÉMET KÖNYVESZET 1801—1860. A Magyarországon s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke. A vallás és közoktatási miniszter megbízásából elkezdte *Kertheny* Károly, folytatta s tudományos szakmutatóval ellátta *Petrík* Géza. Első rész. Az 1801—1830. évek irodalma s szakmutató az egész munkához. Második rész. Az 1801—1860. évek irodalma. Budapest 1886. 8-adr. CCIX. és 416. — 657 ll. Ára 10 frt.

— A POSTAINTÉZET MAGYARORSZÁGON. Keletkezése fejlődése és működése napjainkig. Irta Hüberth Károly. I. füzet 1—64 ll. II. f. 65—128 ll. III. f. 129—192 ll. Kőszegen 1886. Bizományban Kőszegi Józsefnél. A négy füzetre tervezett munka előfizetési ára 1 frt 80 kr.

— MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCZA 1848—49-ben. Irta *Gelich* Rikhard tábornok. 21. 22. füzet. Budapest, 1886. 8-adr. 341—352 ll. Ára 80 kr.

— TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Irta *Grosschmöl* Gábor. I. füzet. 1. Az utolsó Kray báró a szerbek között. 2. A szerb vajdaság története. Emléklapok 1848—49-ből. Zombor, 1886. 8-adr.

— IZRAEL NÉPÉNEK TÖRTÉNETE Jeruzsalem második pusztulásáig. Irta I. Wellhausen. Fordította *Kardos* Albert. Budapest, 1886. (Történeti könyvek XIII.) 8-adr. 164 l. Ára 80 kr.

— ADATOK az ev. superintendensek egyházlátogatásainak történetéhez különös tekintettel a párbérre. Irta *Kruppe* István. Pozsony, 1886. 8-adr. 68 l.

— AZ Ó-BUDAI EV. REF. ANYAEGYHÁZ száz éves története. Összeállította az egyházi levéltárban levő latin és magyar nyelven fennmaradt jegyzetekből *Mészáros* Sámuel Budapest, 1886. 8-adr. 64 l. Ára 30 kr.

— BUDAPEST történetének irodalma (1493—1700.) Összegegyűjtötte Majláth Béla. Budapest 1886. 8-adr. 118 l.

— NYIREGYHÁZA szabad. királyi kiváltságolt város története. Irta *Lukács* Ödön. Első kötet. Nyiregyháza 1886. 8-adr. 113 l. Ára 2 frt.

— BIIHARVÁRMEGYE FÖLDRAJZA Nagyvárad város leírásával és a magyar királyság rövid áttekintésével. Irta *K. Nagy* Sándor. Nagy-Várad, 1886. 8-adr. 129 l. Ára 1 frt 50 kr.

— A SZÉKELYFÖLDI KEPE, annak eredete és fejlődési története. Az erdélyi cath. status által kiküldött maros-torda-megyei kepebizottság-megbízásából rövid tanulmányba foglalta *Kovács* Ferencz. Maros-Vásárhely 1885. 8-adr. 37 l.

— ZUNZ TÍPÓT emlékezete. Kiadja az országos rabbi képző-intézet felső tanfolyamának theologiai egylete. Budapest 1886. 8-adr. 83 l. Ára 50 krajczár.

— A SZÉKELY MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZDÁSZATI EGYLET Maros-Vásárhelyt 1886. jun. hó 27-én tartott nagygyűlésének Emlékkönyve. Budapest, 1886. 8-adr. 57 l.